

Հովանավորությամբ
Մարդկային ռեսուրսների զարգացման համահայկական
«Փյունիկ» հիմնադրամի

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ՊԱՇՏՊԱՆՈՒԹՅԱՆ ՆԱԽԱՐԱՐՈՒԹՅԱՆ
Դ. ԿԱՆԱՅԱՆԻ ԱՆՎԱՆ ԱԶԳԱՅԻՆ ՌԱԶՄԱՎԱՐԱԿԱՆ
ՀԵՏԱԶՈՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԻՆՍՏԻՏՈՒՏ

ՌԱԶՄԱՎԱՐԱԿԱՆ ԱՆՎՏԱՆԳԱՅԻՆ ՀԵՏԱԶՈՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

(գիտափորձագիտական մատենաշար)

ՀԱՏՈՐ 1

ԵՐԵՎԱՆ . 2014

Երաշխավորված է ՀՀ ՊՆ ԱՌՀԻ-ի գիտական խորհրդի կողմից

Գիտական ղեկավար՝ Հ. Ս. Քոթանջյան, ՀՀ ՊՆ Դ. Կանայանի անվան ԱՌՀԻ-ի պետ–
Պաշտպանության նախարարի խորհրդական, քաղաքական գիտությունների դոկտոր (ՌԴ),
Պաշտպանական ազգային համալսարանի հրավիրված առաջատար պրոֆեսոր, հակա-
ահաբեկչության գծով գիտական փորձագետ (ԱՄՆ), ՌԴ ռազմական գիտությունների
ակադեմիայի ընտրված իսկական անդամ, ՀԱՊԿ-ի ԳՓՔ խորհրդի անդամ, գեներալ-մայոր

Գիտական խորհրդարկու՝ պատմական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր,
Արտակարգ և լիազոր դեսպան *Լ. Ա. Սարգսյան*

Խմբագրական խորհուրդ՝ ՀՀ ՊՆ ԱՌՀԻ-ի պետի խորհրդական, ՀՀ ԳԱԱ թղթակից անդամ,
Հայաստանի գիտության վաստակավոր գործիչ *Ն. Հովհաննիսյան* (նախագահ), ՀՀ ՊՆ
տեղեկատվության և հասարակայնության հետ կապերի վարչության տեղեկատվական
անվտանգության բաժնի պետ–վարչության պետի տեղակալ, ԶՀԾ առաջին դասի խորհրդա-
կան *Ռ. Արդինյան*, ՀՀ ՊՆ ԱՌՀԻ-ի «Հայկական բանակ» ՌԳՀ բաժնի պետ, փոխգնդապետ,
հոգեբանական գիտությունների թեկնածու, դոցենտ *Զ. Ասատրյան* (պատ. քարտուղար),
ՀՀ ՊՆ ԱՌՀԻ-ի գիտնական-վերլուծաբան, պատմական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր
Ա. Ավագյան, ՀՀ ՊՆ ԱՌՀԻ-ի վերլուծական կենտրոնի խմբի ղեկավար, քաղաքական
գիտությունների թեկնածու *Մ. Ավետիսյան*, ՀՀ ՊՆ ԱՌՀԻ-ի գիտնական-վերլուծաբան,
պատմական գիտությունների թեկնածու *Դ. Մանասյան*, ՀՀ ՊՆ ԱՌՀԻ-ի պետի՝ ուսումնական
գծով տեղակալ, հոգեբանական գիտությունների դոկտոր, դոցենտ, գնդապետ *Վ. Սարգսյան*,
ՀՀ ՊՆ ԱՌՀԻ-ի պետի տեղակալ–«Հայկական բանակ» ՌԳՀ գլխավոր խմբագիր գնդապետ
Դ. Չիլինգարյան, ՀՀ ՊՆ ԱՌՀԻ-ի պետի տեղակալ–վերլուծական կենտրոնի պետ, պատմական
գիտությունների թեկնածու *Բ. Պողոսյան*:

ԳԻՏԱԽՈՐՀՐԴԱՏՎԱԿԱՆ ԽՈՐՀՈՒՐԴ

Աղուզումջյան Ռ. Վ., *հ. գ. թ., դոց.*, *Առաքելյան Ն. Հ.*, *ակադ.*, *Արզումանյան Լ. Ս.*, *բ. գ. դ.,*
Բաղդասարյան Գ. Ե., *ակադ.*, *Գալստյան Ս. Ա.*, *բ. գ. դ., պրոֆ.*, *Գալստյան Ս. Գ.*, *բժ. գ. դ.,*
պրոֆ., *Գևորգյան Հ. Ա.*, *ակադ.*, *Հարությունյան Բ. Ն.*, *բժ. գ. դ., պրոֆ.*, *Հարությունյան Վ. Ս.*,
ակադ., *Մաթևոսյան Հ. Հ.*, ՀՀ ԳԱԱ թղթ. անդ., *Մանթաշյան Ա. Հ.*, *ակադ.*, *Մարգարյան Ս. Ս.*,
բ. գ. դ., պրոֆ., *Սինասյան Է. Գ.*, *պ. գ. դ., պրոֆ.*, *Միրիջանյան Մ. Ս.*, *բժ. գ. դ., պրոֆ.*,
Մոսոյան Վ. Ս., *տեխ. գ. դ., պրոֆ.*, *Չիլինգարյան Յու. Ս.*, *ակադ.*, *Սաֆրաստյան Ռ. Ա.*,
ՀՀ ԳԱԱ թղթ. անդ., *Սիմոնյան Ա. Հ.*, ՀՀ ԳԱԱ թղթ. անդ., *Սիսակյան Հ. Ս.*, *բժ. գ. դ., պրոֆ.*

Ռ 153 ՈԱԶՄԱԿԱՐԱԿԱՆ ԱՆՎՏԱՆԳԱՅԻՆ ՀԵՏԱԶՈՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ
/խմբ. խորհուրդ.–Եր.: ՀՀ ՊՆ Դ. Կանայանի անվան ԱՌՀԻ, 2014.
Հատոր 1.– 676 էջ:

Սույն գիտափորձագիտական մատենաշարը ներկայացնում է ՀՀ ՊՆ ԱՌՀԻ-ում՝ հանրապե-
տության այլ կազմակերպությունների և արտասահմանյան մասնագետների ներգրավմամբ
կատարված տարածաշրջանային ու գործառնության մենագրական հետազոտությունների ար-
գասիքները, որոնք պարբերաբար լույս են ընծայվում ՀՀ ՊՆ ԱՌՀԻ-ի «Աշխատանքային
տետրեր» գիտակիրառական հավելվածում: Ժողովածուի հատորներում գետեղված նյութե-
րը ժամանակագրական կտրվածքով արտացոլում են ՀՀ-ում և նրա շուրջ ձևավորված
անվտանգային միջավայրի քաղաքագիտական ռազմավարական գնահատումների փո-
փոխման դինամիկան:

Նախատեսված է ՀՀ գերատեսչությունների՝ անվտանգության պրոբլեմներով զբաղվող ղեկա-
վար կազմի, քաղաքագետների, ինչպես նաև այդ հարցով հետաքրքրվող ընթերցողների համար:

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆ

Հ. Ս. Քոթանջյան, Մուսքի խոսք	13

ՀՀ ԱԶԳԱՅԻՆ ԱՆՎՏԱՆԳՈՒԹՅԱՆ ՌԱԶՄԱՎԱՐՈՒԹՅԱՆ ՄՇԱԿՄԱՆ ՄԵԹՈԴԱԲԱՆՈՒԹՅԱՆ ՎԵՐԱԲԵՐՅԱԼ

Հայաստանի Հանրապետության Վարչապետ Սերժ Սարգսյանի ողջույնի խոսքը	21

Приветственное слово Премьер-министра Республики Армения г-на <i>Сержа Саргсяна</i>	22

Welcoming Address of the Prime Minister of the Republic of Armenia Mr. <i>Serzh Sargsyan</i>	23

Հայաստանի Հանրապետության ազգային անվտանգության ռազմա- վարության նախագծի մշակման աշխատանքները համակարգող միջգե- րատեսչական հանձնաժողովի Նախագահ Ս. Սարգսյանի «ՀՀ ազգային անվտանգության ռազմավարության նախագծի մշակում» զեկուցումը՝ ներկայացված Միջգերատեսչական հանձնաժողովին	24

Հ. Ս. Քոթանջյան, Հայաստանի Հանրապետության ազգային անվտանգության ռազմավարության միջգերատեսչական մշակման մեթոդաբանության մասին	32

Հ. Ս. Քոթանջյան, Հայաստանի ազգային անվտանգության ռազ- մավարության մշակման ուղեցույցները Հարավային Կովկասի տարածա- շրջանային անվտանգության ճարտարապետության համատեքստում	43

I. Ներածություն	46

II. Հայկական Սփյուռքի և հայկական ազգային պետության աշխար- հառազմավարական առումները	48

III. Հայաստանում իրավունքի զարգացող ժողովրդավարական գերակայությունը	50

IV. Կովկասյան պետությունների անվտանգության ուղղվածությունը և ժողովրդավարական առաջընթացի սահմանափակությունը	55

V. Հայաստանի համագործակցությունը անվտանգության ոլորտում. դեպի միջազգային միջավայր կողմնորոշման ռազմավարական համա- տեքստը	57

VI. Հարավային Կովկասում տարածաշրջանային անվտանգության ճարտարապետության մշակում	61

VII. Եզրակացություն	82

Հավելված

Հայաստանի ազգային անվտանգության ռազմավարության
ճեպագիր (*կիրառական հետազոտություն*)

1. Հայաստանը և միջազգային հանրությունը	86
2. Հայաստանի Հանրապետության ազգային անվտանգության սկզբունքները	87
3. Հայաստանի ազգային անվտանգությանն ուղղված մարտա- հրավերները. Ազգային անվտանգության ռազմավարություն	88
3.1. Հայաստանի ներքին անվտանգության ռազմավարությունը	90
3.2. Հայաստանի արտաքին անվտանգության ռազմավարությունը	93
4. Համահայկական ինտեգրման ռազմավարություն	115
5. Պաշտպանական բարեփոխումների ռազմավարություն	116
6. Եզրակացություն. Հայաստանի ազգային անվտանգության ռազմավարության գերակայությունները	119
О методологии межведомственной разработки Стратегии Национальной безопасности Республики Армения (резюме по номеру)	121
On the methodology of the Republic of Armenia's National Security Strategy interagency elaboration (summary on the Issue)	129

**ՀՀ ԱԶԳԱՅԻՆ ԱՆՎՏԱՆԳՈՒԹՅԱՆ ՌԱԶՄԱՎԱՐՈՒԹՅԱՆ
ԵՈՒԼՆԵՁՈՒ ԲՆԱԳՐԱԲՆՈՒՅԹՈՒԹՅԱՆ ԿԵՐԱԲԵՐՅԱԼ**

Դ. Ս. Չիլինգարյան, ՀՀ ազգային անվտանգության ռազմավա- րության մշակում. եռալեզու բնագրաբնույթության ապահովման որոշ հարցեր	139
Լ. Վ. Գալստյան, Երկու խոսք	148
Ն. Ս. Հարությունյան, ՀՀ ազգային անվտանգության ռազմավա- րության նախագծի անգլերեն թարգմանությունը. այլընտրանքային մոտեցումներ	152
Ա. Ա. Մարտիրոսյան, ՀՀ ազգային անվտանգության ռազմավա- րության նախագծի անգլերեն տարբերակում կիրառված թարգմանչա- կան հնարների մասին	158
Ա. Հ. Հակոբյան, ՀՀ ազգային անվտանգության ռազմավարության նախագծի անգլերեն թարգմանչական և խմբագրական տարբերակների բառապաշարային ուսումնասիրությունը	171
Մ. Ա. Մախոսյան, Հայերեն պաշտոնական փաստաթղթերի անգլերեն թարգմանությունների որոշ ոճական առանձնահատկոթ- յուններ	178

<i>Հավելված</i>	
Հայաստանի Հանրապետության ազգային անվտանգության ռազմավարության նախագիծ	185
<i>Приложение</i>	
Проект Стратегии национальной безопасности Респу- блики Армения	221
<i>Appendix</i>	
Draft National Security Strategy of the Republic of Armenia	255

ՏԱՐԱԾԱՇՐՋԱՆԱՅԻՆ ԱՆՎՏԱՆԳՈՒԹՅՈՒՆ. ԱԴՐԲԵՋԱՆ

Ադրբեջանը Հայաստանի ազգային անվտանգության ռազմավարության իրականացման շահերի համատեքստում	
Հ. Ս. Քոթանջյան, Մուսքի խոսք	289
Հիմնական զեկուցում	
Ա. Գ. Ավագյան, Ադրբեջանը Հայաստանի ազգային և տարածա- շրջանային անվտանգության համատեքստում	293
Հարակից վերլուծական մշակումներ	
Ն. Հ. Հովհաննիսյան, Ադրբեջանի հակահայկական քաղաքակա- նությունը «Իսլամական կոնֆերանս» կազմակերպության շրջանակ- ներում	309
Հ. Ս. Քոթանջյան, Ադրբեջանական էթնոքաղաքականության որոշ առանձնահատկությունների մասին	322
Վ. Հ. Տեր-Մաթևոսյան, Թուրք-ադրբեջանական հարաբերություն- ների զարգացման միտումները և հակասությունների էությունը. հավա- տարմության գերիներ	334
Պ. Ա. Չոբանյան, Ադրբեջան-Վրաստան հարաբերությունները արդի փուլում	345
Ս. Վ. Սյրեփանյան, 1992 թ. փետրվարի 25–26-ի Խոջալուի իրա- դարձությունները Ադրբեջանում իշխանության համար մղվող պայքարի համատեքստում	354

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ԱԶԳԱՅԻՆ ԱՆՎՏԱՆԳՈՒԹՅԱՆ ՌԱԶՄԱՎԱՐՈՒԹՅՈՒՆ

Հարցազրույց Հայաստանի Հանրապետության Նախագահին առընթեր ազգային անվտանգության խորհրդի քարտուղար, Հայաստանի Հանրապետության Պաշտպանության նախարար, Ազգային անվտանգության ռազմավարության նախագծի աշխատանքները համակարգող միջգերատեսչական հանձնաժողովի Նախագահ Սերժ Սարգսյանի հետ	367
Հայաստանի Հանրապետության Նախագահի հրամանագիրը Հայաստանի Հանրապետության ազգային անվտանգության ռազմավարությունը հաստատելու մասին	372
<i>Հավելված</i>	
Ներածություն. «Հայաստանի Հանրապետության ազգային անվտանգության ռազմավարություն» հասկացությունը	375
I. Հայաստանի Հանրապետության ազգային անվտանգության հիմնարար արժեքները, անվտանգության ապահովման գործոններն ու գործողությունները, նրա դեմ ուղղված սպառնալիքները	376
1. Հայաստանի Հանրապետության ազգային անվտանգության հիմնարար արժեքները	376
2. Ազգային անվտանգության ապահովման գործոններն ու գործողությունները	377
3. Ազգային անվտանգության դեմ ուղղված սպառնալիքները	378
II. Ներքին անվտանգության ռազմավարություն	383
1. Արդյունավետ պետական կառավարում	383
2. Բանակաշինություն	384
3. Ազատական տնտեսություն	384
4. Կյանքի նոր որակ և բարոյահոգեբանական մթնոլորտ	386
III. Լեռնային Ղարաբաղի Հանրապետություն	388
IV. Արտաքին անվտանգության ռազմավարություն	389
1. Միջազգային	390
1.1. Արտաքին անվտանգության ռազմաքաղաքական բաղադրիչները	390
Հավաքական անվտանգության պայմանագրի կազմակերպություն (ՀԱՊԿ)	391
Հյուսիսատլանտյան դաշինքի կազմակերպություն (ՆԱՏՕ)	391
1.2. Անդամակցությունը միջազգային կազմակերպություններին	392

Միավորված ազգերի կազմակերպություն (ՄԱԿ)	392
Եվրոպական կառույցներ	392
ա) Եվրոպական Միություն (ԵՄ)	392
բ) Եվրոպայի Խորհուրդ (ԵԽ)	393
գ) Եվրոպայում անվտանգության և համագործակցության կազմակերպություն (ԵԱՀԿ)	393
Անկախ պետությունների համագործակցություն (ԱՊՀ)	394
Միջազգային տնտեսական կազմակերպություններ	394
1.3. Արտաքին անվտանգության ապահովման երկկողմ ձևաչափը	394
Ռուսաստանի Դաշնություն	394
Ամերիկայի Միացյալ Նահանգներ	395
Եվրոպական պետություններ	396
Մերձավոր Արևելք	396
Ասիական-խաղաղօվկիանոսյան տարածաշրջանի (ԱԽՏ) երկրներ	397
2. Տարածաշրջանային	397
2.1. Արտաքին անվտանգության ապահովման երկկողմ ձևաչափը	398
Իրանի Իսլամական Հանրապետություն	398
Վրաստան	399
Թուրքիայի Հանրապետություն	399
Ադրբեջանի Հանրապետություն	400
3. Հայաստան–Սփյուռք հարաբերություններ	400
Եզրափակիչ դրույթներ	401

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ՌԱԶՄԱԿԱՆ ԴՈԿՏՐԻՆ

Հայաստանի Հանրապետության ռազմական դոկտրինի նախագծի փորձագիտական և հասարակական քննարկում

Հայաստանի Հանրապետության Նախագահի կարգադրությունը Հայաստանի Հանրապետության ռազմական դոկտրինի նախագծի մշակման աշխատանքները համակարգող միջգերատեսչական հանձնաժողով ստեղծելու մասին 407

ՀՀ ՊՆ ԱՌՀԻ-ի պետ, ՀՀ պաշտպանության նախարարի խորհրդական, ՀՀ ազգային անվտանգության ռազմավարության նախագծի մշակման գիտական ղեկավար, քաղաքական գիտությունների դոկտոր, գեներալ-մայոր Հայկ Քոթանջյանի բացման խոսքը 409

ՀՀ ռազմական դոկտրինի մշակման միջգերատեսչական հանձնա- ժողովի նախագահ, ՀՀ Պաշտպանության նախարար Միքայել Հարութ- յունյանի «Հայաստանի Հանրապետության ռազմական դոկտրինի նախագիծը» զեկուցումը	412
Հայաստանի Հանրապետության Նախագահի հրամանագիրը Հայաստանի Հանրապետության ռազմական դոկտրինը հաստատելու մասին	425
<i>Հավելված</i>	
Հայաստանի Հանրապետության ռազմական դոկտրին	427
Նախաբան	427
Բաժին I. Ռազմաքաղաքական հիմնադրույթներ	429
Գլուխ I. Ռազմական անվտանգության միջավայրը և սպառնալիք- ները	429
Գլուխ II. Ռազմական անվտանգության ապահովումը	432
Բաժին II. Հայաստանի Հանրապետության պաշտպանական ռազ- մավարությունը	433
Գլուխ III. Սկզբունքները	433
Գլուխ IV. Նպատակները և խնդիրները	434
Գլուխ V. Միջազգային ռազմական և ռազմատեխնիկական համագործակցությունը	437
Բաժին III. Ռազմական անվտանգության համակարգը	438
Գլուխ VI. Ռազմական անվտանգության համակարգի կառուց- վածքը, դեկավարումը և գործունեությունը	438
Գլուխ VII. Զինված ուժերը և այլ զորքերը, դրանց օգտագործման հիմքերը և ձևերը	441
Գլուխ VIII. Ռազմական անվտանգության համակարգի ռազմա- տնտեսական և ռազմատեխնիկական ապահովումը	443
Բաժին IV. Ռազմական անվտանգության համակարգի բարեփո- խումներ	445
Գլուխ IX. Նպատակները և խնդիրները	445
Գլուխ X. Եզրափակիչ դրույթներ	450

ՏԱՐԱԾԱՇՐՋԱՆԱՅԻՆ ԱՆՎՏԱՆԳՈՒԹՅՈՒՆ. ՎՐԱՍՏԱՆ

Վրաստանի նկատմամբ ՀՀ անվտանգային քաղաքականության մշակման ռազմավարական կողմնորոշիչների շուրջ

Հ. Ս. *Քոբանջյան*, ՀՀ և Վրաստանի անվտանգային ռազմավարական շահերի համադրման պրոբլեմի էության մասին. ներածության փոխարեն 453

Տեղեկագրու բաժին

Հայաստանի Հանրապետության և Վրաստանի միջև կնքված միջազգային պայմանագրեր 461

Վրաստանը Հայաստանի Հանրապետության ազգային անվտանգության համատեքստում (վերլուծական տեղեկագիր) 466

Մ. Գուշեշիանի, Վրաստանի Ձինված ուժերի զարգացումը և ՆԱՏՕ-ին ինտեգրման գործընթացը (գեկուցում) 473

Հիմնական գեկուցում

Պ. Ա. *Չոբանյան*, Վրաստանի նկատմամբ ՀՀ անվտանգային քաղաքականության մշակման ռազմավարական կողմնորոշիչների շուրջ 481

Հարակից վերլուծական մշակումներ

Ն. Հ. *Հովհաննիսյան*, ՆԱՏՕ-ին Վրաստանի անդամակցության հարցը Հայաստանի ազգային անվտանգության տեսանկյունից 515

Ա. Գ. *Ավագյան*, Ադրբեջանա-վրացական հարաբերությունները 526

Վ. Հ. *Տեր-Մաթևոսյան*, Վրաստան – Թուրքիա. տարածաշրջանային գործընկերությունից դեպի աշխարհաքաղաքական ու ռազմավարական կախվածություն 535

Ս. Վ. *Սյրեփանյան*, Հայաստանի Հանրապետության և Վրաստանի միջպետական հարաբերությունների իրավաքաղաքական հիմքերի վերլուծությունը երկու երկրների ազգային անվտանգության համատեքստում 547

Ա. Հ. *Հակոբյան*, Հետագայում ավելի թանկ գնով չհատուցելու պայմանը 558

Լ. Հ. *Մկրտչյան*, Կրթության և գիտության խնդիրները հայ-վրացական փոխհարաբերություններում 566

Վ. *Միրզախանյան*, Բ. *Սալքիյան*, Հայ Առաքելական Սուրբ Եկեղեցու Վիրահայոց թեմը 573

ՏԱՐԱԾԱՇՐՋԱՆԱՅԻՆ ԱՆՎՏԱՆԳՈՒԹՅՈՒՆ. ԹՈՒՐՔԻԱ

Թուրքիայի նկատմամբ Հայաստանի

քաղաքական-անվտանգային ռազմավարության հիմքերի մասին

Հ. Ս. Քոթանջյան, Հայաստանի և Թուրքիայի բազմապիստության համակարգային համեմատությունը՝ Թուրքիայի հանդեպ Հայաստանի անվտանգային ռազմավարության հիմքերի և միջպետական համագործակցության հեռանկարների մշակման տեսանկյունից 583

Հիմնական գեղություններ

Վ. Հ. Տեր-Մաքևոյան, Թուրքիան Հայաստանի ազգային անվտանգության ռազմավարության իրականացման համատեքստում 592

Ա. Գ. Ավագյան, Թուրքիա – Ադրբեջան. «մեկ ազգ–երկու պետություն» ռազմավարությունը Հայաստանի ազգային անվտանգության տեսանկյունից 622

Հարակից վերլուծական մշակումներ

Ա. Գ. Ավագյան, Թուրքիա – Իրան հարաբերությունները ՀՀ ազգային անվտանգության ռազմավարության համատեքստում 635

Ն. Հ. Հովհաննիսյան, Թուրքիան և Մերձավոր Արևելքը. տարածաշրջանային շահեր ու Հայաստանի արտաքին քաղաքականության ռազմավարական խնդիրներ 642

Պ. Ա. Չոբանյան, Թուրքիա – Վրաստան հարաբերությունների զարգացումները ՀՀ ազգային անվտանգության ռազմավարության համատեքստում 655

Ս. Վ. Սյրեփանյան, Տ. Է. Ջրբաշյան, Թուրքիայի տնտեսական զարգացման միտումները և հայ-թուրքական տնտեսական հարաբերությունների ձևավորման հեռանկարները Հայաստանի ազգային անվտանգության տեսանկյունից 664

ՄՈՒՏՔԻ ԽՈՍՔ

ՀՀ ՊՆ Ազգային ռազմավարական հետազոտությունների ինստիտուտը «Ռազմավարական անվտանգային հետազոտություններ» մատենաշարի հրատարակությամբ իր առջև խնդիր է դրել նպաստել ՀՀ-ում անվտանգային հետազոտությունների զարգացմանը, անվտանգային քաղաքականության մշակման համար ուղենիշային համակարգի ձևավորմանը: Մատենաշարը կարևոր նշանակություն ունի նաև անվտանգային հետազոտությունների ոլորտում իրականացվող կրթական ծրագրերի համար՝ ինչպես դասախոսներին, այնպես էլ ուսանողներին հնարավորություն տալով ձեռք բերելու Հարավային Կովկասում տարածաշրջանային անվտանգության դինամիկայի վերաբերյալ խորքային համակարգված գիտելիքներ¹:

«Անվտանգային քաղաքագիտությունը» (*Security Studies*), որպես քաղաքագիտության մաս, ձևավորվել է ԱՄՆ-ում երկրորդ համաշխարհային պատերազմին հաջորդած շրջանում: ԽՍՀՄ փլուզմամբ և ՀՀ անկախության հռչակմամբ թեև Հայաստանում վերացվեցին անվտանգային հետազոտությունների համար եղած գաղափարական արգելքները², սակայն հանրապետությունում սոցիալ-տնտեսական իրավիճակի կտրուկ վատթարացման, Դարաբաղյան հակամարտության ու Հայաստանի շրջափակման, կրթության և գիտության ոլորտում տեղ գտած բացասական երևույթների հետևանքով անկախության առաջին 10-15 տարիներին Հայաստանում չկային այս գիտաճյուղի զարգացման համար անհրաժեշտ պայմաններ: Էական խոչընդոտներից մեկը համապատասխան մասնագետների պակասն էր՝ հիմնականում պայմանավորված այն հանգամանքով, որ խորհրդային բուհերում դասավանդվող առարկաների ցանկում տվյալ գիտաճյուղը ներառված չէր:

ՀՀ-ում անվտանգային քաղաքագիտության՝ որպես գիտության առանձին ենթադոմենի զարգացման համար որոշակի պայմաններ սկսեցին ձևավորվել վերջին 7-8 տարիներին: Դա պայմանավորված էր սոցիալ-տնտեսական և ընդ-

¹ Տես *Ս. Օհանյան*, Ռազմական կրթության համակարգի զարգացումը՝ որպես ՀՀ պաշտպանական համակարգի արդյունավետության մեծացման գործոն: «Հայկական բանակ», 2012, հմ. 3, *նույնի*՝ Հայաստանի Հանրապետության պաշտպանական բարեփոխումները. երկրորդ փուլ: «Հայկական բանակ», 2008, հմ. 2-3, *նույնի*՝ ՀՀ ռազմական արդյունաբերության համակարգի զարգացումը որպես պաշտպանական բարեփոխումների առաջնային խնդիր: «Հայկական բանակ», 2011, հմ. 3, *նույնի*՝ Հայաստանի Հանրապետության Ձինված ուժերի անցած ուղին, ներկան և ապագան: «Հայկական բանակ», 2012, հմ. 1-2, *նույնի*՝ Динамика региональной безопасности на Южном Кавказе в контексте стратегии развития ОДКБ. «Աշխատանքային տեքստեր» հատուկ թողարկում, 2013:

² Նորանկախ ՀՀ-ում ռազմավարական անվտանգային հետազոտությունները մեկնարկեցին 1992 թ. ռազմական քաղաքականության հիմնախնդիրների առաջին հայեցակարգային մշակմամբ (տես *Գ. Կոտանձյան*. Основы военной политики Республики Армения (военно-политический аспект национальной безопасности). Е., Отдел военной политики. МО РА, 1992):

հանուր առմամբ անվտանգային իրավիճակի որոշակի կայունացմամբ, արտերկրի առաջատար գիտակրթական հաստատություններում համապատասխան կրթություն ստացած և հայրենիք վերադարձած մասնագետների առկայությամբ, ինչպես նաև ՀՀ արտաքին քաղաքականության առջև ծառացած մարտահրավերների հաղթահարման ուղղությամբ գիտական մոտեցումների, այդ թվում՝ արդի անվտանգային հետազոտություններին բնորոշ մեթոդաբանության, կիրառման անհրաժեշտությամբ:

ՀՀ-ում գիտական հիմքի վրա անվտանգային հետազոտություններ կատարող առաջին պետական կառույցը 2005 թ. ստեղծված ՀՀ ՊՆ Ազգային ռազմավարական հետազոտությունների ինստիտուտն է (ԱՌՀԻ): ՀՀ ՊՆ ԱՌՀԻ-ի հիմնական առաքելությունն է արտաքին անվտանգային միջավայրի փոփոխությունների գնահատումը և ՀՀ ռազմաքաղաքական դեկլարությանը համապատասխան փորձագիտական-վերլուծական մշակումների տրամադրումը: ԱՌՀԻ-ի ստեղծմամբ Հայաստանի Հանրապետությունում հիմքեր ստեղծվեցին ռազմավարական անվտանգային քաղաքագիտության՝ որպես գիտության առանձին ենթաբնագավառի ձևավորման համար: Ինստիտուտն իր գործունեությունն սկսեց՝ հանդես գալով որպես ՀՀ գլխավոր քաղաքական փաստաթղթի՝ Ազգային անվտանգության ռազմավարության մշակումը համադասող ուղեղային-փորձագիտական կենտրոն, ինչպես նաև մշակելով ռազմական դոկտրինի ռազմաքաղաքական հիմունքները³:

2006–2007 թթ. թե՛ Ազգային անվտանգության ռազմավարության, թե՛ Ռազմական դոկտրինի մշակումն իրականացվեց անվտանգային հետազոտությունների ոլորտում ամերիկյան, եվրոպական և ռուսական առաջատար կենտրոնների, այդ թվում՝ ԱՄՆ-ի Պաշտպանական ազգային համալսարանի, Հարվարդի համալսարանի, Դիվանագիտության և իրավունքի Ֆլետչերի դպրոցի, ՌԴ Նախագահին առընթեր պետական ծառայության ակադեմիայի հետ սերտ մեթոդաբանական համագործակցությամբ՝ արևմտյան և ռուսական դպրոցների գիտամեթոդաբանական մոտեցումների համադասմամբ⁴:

Ներկայումս ԱՌՀԻ-ն շարունակում է գիտական սերտ համագործակցությունը նշված և այլ առաջատար հաստատությունների հետ՝ նպատակ ունենալով առավել առաջավոր մեթոդաբանության կիրառմամբ ՀՀ-ում ստեղծել Պաշտպանական ազգային հետազոտական համալսարան (ՊԱՀՀ)՝ որպես ռազմավարա-

³ Տես «ՀՀ Ազգային անվտանգության ռազմավարության մշակման մեթոդաբանության վերաբերյալ», «Աշխատանքային տեքստեր» 2007, հմ. 1, «ՀՀ Ազգային անվտանգության ռազմավարության իրականացման վերաբերյալ», «Հայկական բանակ», 2007, հմ. 2–3, «Հայաստանի Հանրապետության Ազգային անվտանգության ռազմավարություն», «Հայկական բանակ», ռազմագիտական հանդեսի հավելված, 2007:

⁴ Տես *Н. Оганесян. Особая школа: Основоположник армянской военной политологии и политологии национальной безопасности. Газета «Голос Армении», 31 июля 2010 г.:*

կան անվտանգային հետազոտություններ կատարող գիտական և կրթական առաջատար կենտրոն: ՀՀ ՊԱՀՀ-ի նպատակներն են՝ արդի անվտանգային հիմնախնդիրների նկատմամբ պետության ռազմաքաղաքական ղեկավարությանը կողմնորոշելու նպատակով ռազմավարական հետազոտությունների կատարումը և Հայաստանի Հանրապետության անվտանգային քաղաքականության մշակողների ու իրականացնողների մտավոր ներուժի միասնականացումն ու համասեռացումը ռազմավարական տրամաչափի ապագա ղեկավարների կրթությամբ ու վերապատրաստմամբ⁵:

ԱՄՆ-ի Պաշտպանական ազգային համալսարանի մոդելի՝ ազգային ոգով վերաիմաստավորմամբ Հայաստանում Պաշտպանական ազգային հետազոտական համալսարան հիմնելու՝ այն ժամանակվա ՀՀ Պաշտպանության նախարար, գործող Նախագահ Ս. Սարգսյանի գաղափարի իրականացման նախագիծը՝ որպես գիտափորձ, ձևավորվել է ԱՄՆ-ի Պաշտպանական ազգային համալսարանում 2003–2004 թթ. իմ գիտական ստաժավորման ժամանակ: ՀՀ ՊՆ ԱՌՀԻ-ն ստեղծվել է որպես ապագա համալսարանի հետազոտական բաղադրիչ՝ ըստ էության լինելով նախագծվող համալսարանի մտավոր հենքն ու կազմակերպական առանցքը: ԱՌՀԻ-ի ստեղծման և Հայաստանի Հանրապետությունում ռազմավարական անվտանգային հետազոտությունների զարգացման գործում էական դեր են ունեցել նաև ՀՀ երկրորդ Նախագահ Ռ. Քոչարյանը և ՀՀ Պաշտպանության նախարար, քաղաքական գիտությունների թեկնածու Ս. Օհանյանը:

Առաջատար գիտակրթական հաստատությունների հետ սերտ գործակցությունը հնարավորություն տվեց զգալիորեն մեծացնելու ԱՌՀԻ-ի գիտական ներուժը և հիմքեր ստեղծեց 2007 թվականին ՀՀ-ում առաջին ռազմավարական անվտանգային հետազոտությունների հանդեսի՝ «Աշխատանքային տետրերի» հրատարակումն սկսելու համար⁶:

ՀՀ-ում անվտանգային հետազոտությունների զարգացմանն ուղղված հաջորդ կարևոր քայլերը 2009 թ. ԱՌՀԻ-ում անվտանգային քաղաքագիտության գծով ասպիրանտուրայի ստեղծումն ու ՀՀ ԲՈՀ-ի 056 «Քաղաքական գիտություններ և միջազգային հարաբերություններ» մասնագիտական խորհրդի հիմնումն էին: Ասպիրանտուրայի և մասնագիտական խորհրդի հիմնական նպատակն է նպաստել ՀՀ-ում անվտանգային հետազոտություններով զբաղվող երիտասարդ գիտնականների նոր սերնդի ձևավորմանը:

⁵ Տես «Managing strategic changes through DEEP reforms: A view from the perspective of U.S. - Armenia «smart power» cooperation». By Hayk Kotanjian. «Connections» 04/2012, 11. Jg.: The quarterly journal; James Keagle. Shaping the Future: Armenia's Initiative in Strategic-Level Thinking. «Աշխատանքային տետրեր», 2012, հմ. 4:

⁶ Այդ մասին հանգամանորեն տես «Հայաստանի Հանրապետության Վարչապետ Սերժ Սարգսյանի ողջույնի խոսքը»: «Աշխատանքային տետրեր», 2007, հմ. 1:

2007 թվականից սկսած «Աշխատանքային տեղեր» հանդեսում հրապարակվում են տարածաշրջանային անվտանգությանը նվիրված կոլեկտիվ մենագրություններ: Դրանցում ԱՌՀԻ-ի վերլուծաբանները և ուսումնասիրվող ոլորտի առաջատար հայրենական մասնագետները, գործելով ինստիտուտի համադասմամբ, ՀՀ ազգային անվտանգության շահերի տեսանկյունից հանգամանորեն վերլուծել են Ադրբեյջանում, Թուրքիայում, Իրանում, Վրաստանում տեղի ունեցող զարգացումները, այդ պետությունների արտաքին և ներքին քաղաքականությունը, ՀՀ անվտանգային շահերի վրա դրա ունեցած հնարավոր ազդեցությունը, Հարավային Կովկասում ուժային կենտրոնների վարած քաղաքականությունը: ՀՀ ու ԼՂՀ ազգային անվտանգության հեռահար շահերի դիրքերից կատարված մենագրական հետազոտությունների առարկա են դարձել նաև բարդ անվտանգային դինամիզմով աչքի ընկնող այնպիսի ռազմավարական-քաղաքական ֆենոմենները, ինչպիսիք են «Հայոց Սփյուռքն» ու «Շուշին»: Հայ իրականության մեջ առաջին անգամ առանձին կոլեկտիվ մենագրություն է նվիրվել քրդական հիմնախնդրի գիտահետազոտական մշակմանը: Առանձին հատորով լույս է ընծայվել Լեռնային Ղարաբաղի Հանրապետության չճանաչվածության պայմաններում ԼՂՀ ազգային անվտանգության ռազմավարության մշակման ուղենիշների վերլուծությունը:

Առանձնակի հետաքրքրություն են ներկայացնում արտասահմանյան մասնագետների վերլուծական հոդվածները, որոնք հրապարակվում են ինչպես բնագրային տարբերակով, այնպես էլ հայերեն բնագրաբանությամբ:

«Աշխատանքային տեղերի» առանձին համարներ նվիրված են եղել ֆունկցիոնալ հետազոտություններին, այդ թվում՝ Ադրբեյջանի վարած՝ պատմության խեղաթյուրման քաղաքականությանն ու դրան գիտական հակազդեցությանը, միջազգային վարկանիշային կազմակերպություններում ՀՀ ունեցած ցուցանիշներին և դրանց բարելավման ուղիներին, ՀՀ-ում ռազմաարդյունաբերության զարգացման հիմնախնդիրներին:

«Աշխատանքային տեղերում» հրապարակվել են նաև ԱՌՀԻ-ի կողմից արտերկրի փորձագետների և հետազոտական հաստատությունների հետ սերտ համագործակցությամբ կազմակերպված ռազմավարական քաղաքական ֆորումների նյութերը: 2009–2013 թթ. ԱՌՀԻ-ն կազմակերպել է այդպիսի հինգ ֆորումներ: 2009 թ. մայիսի, 2011 և 2012 թթ. նոյեմբերի ֆորումները նվիրված են եղել տարածաշրջանային անվտանգության հիմնախնդիրներին: 2011 թ. մայիսին և 2013 թ. հունիսին ԱՌՀԻ-ն ՀԱՊԿ-ի քարտուղարության հետ համատեղ կազմակերպել է ՀՀ և ՀԱՊԿ-ի անդամ այլ պետությունների գիտավերլուծական հաստատությունների փորձագետների մասնակցությամբ ռազմավարական քաղաքական ֆորումներ՝ քննարկելով ՀԱՊԿ-ի համար կարևոր նշանակություն ունեցող խնդիրներ:

Ռազմավարական քաղաքական ֆորումների կազմակերպման նպատակով

ԱՌՀԻ-ն սերտորեն համագործակցել է Հարվարդի համալսարանի Սեծոլյան անվտանգության ծրագրի, ԱՄՆ-ի Պաշտպանական ազգային համալսարանի, Արտաքին քաղաքականության ամերիկյան խորհրդի, Բրաունի համալսարանի, «Քառնեգիի հիմնադրամի», Օքսֆորդի համալսարանի, «Չաթեմ Հաուզի»⁷, Լիոնի «Ժան Մուլին» համալսարանի պաշտպանական ու անվտանգային հետազոտությունների կենտրոնի, Միջազգային հարաբերությունների Մոսկվայի պետական ինստիտուտի, Ռազմավարական հետազոտությունների ռուսաստանյան ինստիտուտի, ՌԴ Գիտությունների ակադեմիայի Համաշխարհային էկոնոմիկայի և միջազգային հարաբերությունների ինստիտուտի, Քաղաքական գիտության ռուսաստանյան ասոցիացիայի, ՀԱՊԿ-ի ինստիտուտի, ՀԱՊԿ-ի գիտափորձաքննական խորհրդի, Երուսաղեմի համալսարանի, Իսրայելի՝ Արևելյան Եվրոպայի և ԱՊՀ երկրների ինստիտուտի, Բուխարեստի արևելաեվրոպական և ասիական հետազոտությունների կենտրոնի, Ստամբուլի «Քաղիբ Հաս» համալսարանի, Թեհրանի Ալլամեհ Թաբատուրայի համալսարանի, Ղազախստանի նախագահին առընթեր ռազմավարական հետազոտությունների ինստիտուտի, Ղրղզստանի ռազմավարական վերլուծությունների և կանխատեսումների ինստիտուտի, Բելառուսի Նախագահի աշխատակազմին առընթեր տեղեկատվական վերլուծական կենտրոնի հետ⁸:

Սույն մատենաշարի հրատարակումը Հայաստանի Հանրապետությունում աննախադեպ երևույթ է և հանգուցային նշանակություն ունի Հայաստանում անվտանգային հետազոտությունների զարգացման համար: Այն կարևոր հանգրվան է նշված ոլորտում գիտական նոր ռազմավարական հետազոտությունների կատարման ճանապարհին: Հայաստանի գիտության համակարգում «Ռազմավա-

⁷ Տես «Հարավային Կովկասում անվտանգային միջավայրի վերազնահատում. տարածաշրջանային հակամարտություններ, կայունություն և կերպափոխում», «Աշխատանքային տետրեր» 2009, հմ. 1, «Организация Договора о Коллективной Безопасности и Южный Кавказ: перспективы мира и безопасности в регионе», Международная конференция (Ереван, 19-20 мая 2011 г.), «Աշխատանքային տետրեր», 2011, հմ. 1-2, «Материалы международной научной конференции «Динамика региональной безопасности на Южном Кавказе» (Ереван, 17-18 ноября 2011 г.)», Академический-исследовательский фонд политических наук, 2012; «Materials of the International Strategic Policy Forum «Regional Security Dynamics in the South Caucasus» (29-30 November, 2012)», «Աշխատանքային տետրեր» հատուկ թողարկում, 2013, «Материалы второго стратегического политического форума «Политико-Безопасностные ориентиры формирования военной составляющей ОДКБ» (Ереван, 26-27 июня 2013 г.)». «Рабочие тетради» специальный выпуск, 2013.

⁸ Տես «Гайк Котанджян: Стратегическая концепция развития коллективной безопасности ОДКБ». Доклад на международной научной конференции «ОДКБ и Южный Кавказ: Перспективы мира и региональной безопасности» Института национальных стратегических исследований министерства обороны Армении, Секретариата ОДКБ и Института ОДКБ 19-20 мая 2011 года в Ереване (http://www.mil.am/files/%20%D0%9A%D0%BE%D1%82%D0%B0%D0%BD%D0%B4%D0%B6%D1%8F%D0%BD_RUS.pdf):

րական անվտանգային հետազոտություններ» մատենաշարի հիմնումն ունի Հայաստանի միջազգային ինտեգրվածության ապագայի իմաստավորման նպատակադրում: Այն հաստատում է հայկական պետականության կայացման համար հույժ կարևոր, քաղաքական մտքի նախկինում բացակայող այնպիսի մի բնագավառի ծավալումը, ինչպիսին է անվտանգային ռազմավարական քաղաքագիտությունը, ինչը տվյալ մատենաշարի բազմահատորյակի շարունակմամբ տարիների ընթացքում իր ռազմավարական խտացումներում կարտացոլի Հարվարդի հռչակավոր պրոֆեսոր Ջոզեֆ Նայի ձևակերպմամբ «խելացի ուժի» սկզբունքով Հայոց պետութենաշինության ինտելեկտուալ հատվածում մեթոդաբանական, տեսական, գիտակիրառական ու գիտակրթական առումների համակարգային զարգացումը:

Հ. Ս. ՔՈԹԱՆՋՅԱՆ,

ՀՀ ՊՆ Գ. Կանայանի անվան ԱՌՀԻ-ի պետ – Պաշտպանության նախարարի խորհրդական, քաղաքական գիտությունների դոկտոր (ՌԴ), Պաշտպանական ազգային համալսարանի հրավիրված առաջատար պրոֆեսոր, հակահարկչության գծով գիտական փորձագետ (ԱՄՆ), ՌԴ ռազմական գիտությունների ակադեմիայի ընտրված իսկական անդամ, ՀԱՊԿ-ի գիտափորձաքննական խորհրդի անդամ, ՀՀ ՊՆ ԱՌՀԻ-ի «Հայկական բանակ» ռազմագիտական հանդեսի խմբագրական խորհրդի նախագահ, գեներալ-մայոր

ԱՇԽԱՏԱՆՔԱՅԻՆ ՏԵՏՐԵՐ

«ՀԱՅԿԱԿԱՆ ԲԱՆԱԿ» ՈԱԶՄԱԳԻՏԱԿԱՆ ՀԱՆՐԱՍԻ ՀԱՎԵԼԿԱԾ 1 (1). 2007

ՀՀ ԱԶԳԱՅԻՆ ԱՆՎՏԱՆԳՈՒԹՅԱՆ ՌԱԶՄԱԿԱՐՈՒԹՅԱՆ
ՄՇԱԿՄԱՆ ՄԵԹՈԴԱԲԱՆՈՒԹՅԱՆ
ՎԵՐԱԲԵՐՅԱԼ

О МЕТОДОЛОГИИ РАЗРАБОТКИ СТРАТЕГИИ
НАЦИОНАЛЬНОЙ БЕЗОПАСНОСТИ РА

ON RA NATIONAL SECURITY STRATEGY
ELABORATION METHODOLOGY

ԽՄԲԱԳՐԱԿԱՆ ԽՈՐՀՈՒՐԴ

Հ. Ս. Քոթանջյան (նախագահ), Դ. Ս. Չիլինգարյան (գլխավոր խմբագիր),
Ա. Ա. Աղաբեկյան, Ռ. Ա. Այդինյան, Է. Ա. Ապրիամով, Վ. Ս. Գասպարյան,
Տ. Շ. Գասպարյան, Մ. Ս. Գրիգորյան, Մ. Ռ. Իսախանյան, Վ. Ս. Իսրայելյան,
Յու. Գ. Խաչատրյան, Մ. Ն. Կարապետյան, Վ. Հ. Մարգարյան (գլխ. խմբ. տեղակալ),
Ս. Ս. Մարտիրոսյան, Լ. Ա. Մարտիրոսով, Գ. Գ. Մելքոնյան, Մ. Գ. Մելքոնյան,
Ա. Ռ. Միրզաբեկյան, Ա. Ս. Նազարյան, Պ. Ա. Շադյան, Մ. Ս. Սարկիսյան,
Ս. Գ. Սեդրակյան, Ն. Գ. Տեր-Գրիգորյան, Ա. Մ. Փարսադանյան,
Կ. Գ. Քոչունց, Ս. Մ. Օհանյան

Ռազմագիտական խմբագրման բաժնի պետ՝ Կ. Գ. Մխիթարյան
Թարգմանչության և խմբագրման բաժնի պետ՝ Ա. Մ. Մովսիսյան
Տեխնիկական բաժնի պետ՝ Մ. Մ. Բալանյան
Հայերեն տեքստերի խմբագիր՝ Ա. Կ. Շահբազյան
Ռուսերեն և անգլերեն տեքստերի խմբագիր՝ Լ. Հ. Պապիկյան
Տեխնիկական և գեղարվեստական խմբագիր՝ Ա. Պ. Նազարեթյան
Ձևավորող նկարիչ՝ Հ. Գ. Սահակյան
Տեքստերի թարգմանությունը՝ Ա. Հ. Հակոբյանի, Ա. Ա. Մարտիրոսյանի,
Կ. Գ. Մխիթարյանի, Ն. Ս. Մկրտչյանի, Ա. Մ. Շահվերդյանի
Համակարգչային ապահովումը՝ Գ. Ս. Դադայանի,
Վ. Ռ. Խալաֆյանի, Ա. Պ. Նազարեթյանի
Լուսանկարչական ապահովումը՝ Ա. Դ. Ներսիսյանի
Սրբագրիչներ՝ Ն. Հ. Բաղդասարյան, Տ. Մ. Տիրացունյան

Խորհրդատվություն անգլերեն տեքստի վերաբերյալ՝ Արփի Վարդանյան

**ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ՎԱՐՉԱՊԵՏ
ՍԵՐԺ ՍԱՐԳՍՅԱՆԻ
ՈՂՋՈՒՅՆԻ ԽՈՍՔԸ**

Ողջունում եմ ՀՀ ՊՆ ազգային ռազմավարական հետազոտությունների ինստիտուտի «Աշխատանքային տետրերի» առաջին համարի լույսընծայումը:

Գոհունակությամբ նշում եմ, որ «Հայկական բանակ» ռազմագիտական հանդեսի հավելվածի հիմնումը կատարվեց նախանշված ժամկետում, համաձայն Ինստիտուտի կանոնադրության, որը հաստատվեց մեր ազգային պետականության պատմության մեջ առաջին ազգային անվտանգության ռազմավարության մշակման ժամանակաընթացքում: Ինստիտուտը գործուն մասնակցություն ունեցավ ռազմավարության միջգերատեսչական մշակման աշխատանքներում և դեռ ունի շատ խնդիրներ՝ կապված արտաքին և ներքին անվտանգության միջավայրներում զարգացումների ուսումնասիրման հետ: «Աշխատանքային տետրերը» կոչված են մասնագիտական շրջաններին հասցնելու Ինստիտուտի վերլուծական կենտրոնի փորձագետների, ինչպես նաև Ինստիտուտի հետ աշխատակցող մասնագետների մշակումները, որոնք նվիրված են Հայաստանի անվտանգության հետ առնչվող հիմնախնդիրների հետազոտական մոնիտորինգին՝ Նախագահ Ռոբերտ Քոչարյանի կողմից 2007 թ. փետրվարին հաստատված ՀՀ գլխավոր քաղաքական փաստաթղթի նպատակներին համապատասխան:

Թույլ տվեք հաջողություններ մաղթել նոր գիտական հրատարակությանն ու Ինստիտուտին՝ Հայաստանի և հայության անվտանգության շահերին ծառայելու գործում:

**ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ
ՎԱՐՉԱՊԵՏ**

Ս. ՍԱՐԳՍՅԱՆ

ПРИВЕТСТВЕННОЕ СЛОВО
ПРЕМЬЕР-МИНИСТРА РЕСПУБЛИКИ АРМЕНИЯ
Г-НА СЕРЖА САРГСЯНА

Приветствую издание первого номера «Рабочих тетрадей» Института национальных стратегических исследований МО РА.

С удовлетворением отмечаю, что учреждение приложения к военно-научному журналу «Айкакан банак» произошло в намеченные сроки в соответствии с Положением Института, утвержденным в процессе разработки первой в истории нашей национальной государственности «Стратегии национальной безопасности». Институт принял деятельное участие в процессе межведомственной разработки Стратегии, но перед ним стоят еще многие задачи, связанные с изучением динамики изменений во внешней и внутренней безопасностных средах. «Рабочие тетради» призваны доводить до профессиональных кругов разработки экспертов Аналитического центра Института, а также сотрудничающих с ним специалистов, посвященные исследовательскому мониторингу безопасностных проблем Армении в соответствии с целями главного политического документа РА, утвержденного в феврале 2007 г. Президентом Робертом Кочаряном.

Позвольте пожелать новому научному изданию и Институту успехов в служении интересам национальной безопасности Армении и армянства.

ПРЕМЬЕР-МИНИСТР
РЕСПУБЛИКИ АРМЕНИЯ

С. САРГСЯН

WELCOMING ADDRESS OF THE PRIME MINISTER
OF THE REPUBLIC OF ARMENIA
MR. SERZH SARGSYAN

I welcome the publication of the first issue of «Working notebooks» of the Institute for National Strategic Studies, MOD RA.

I note with satisfaction that the establishment of this appendix of Defense-Academic Quarterly «Haikakan Banak» has been carried out within scheduled dates in accordance with the Bylaw of the Institute, which was approved in the course of development of the «National Security Strategy»—the first such a political document in the history of our national statehood. The Institute did participate actively in the Strategy interagency elaboration and still has many tasks connected with the study of the dynamics of the external and domestic security environments. The «Working notebooks» aims at bringing the developments of the experts of the Institute's Analytical Center, as well as those of the specialists cooperating with them, to the notice of the professional circles. These elaborations are devoted to the research monitoring of Armenia's security problems in compliance with the goals of the RA key political document approved by the President Robert Kocharyan in February, 2007.

Let me wish the new academic issue and the Institute every success in serving the interests of the national security of Armenia and the Armenian people.

PRIME MINISTER
OF THE REPUBLIC OF ARMENIA

S. SARGSYAN

**ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ
ԱԶԳԱՅԻՆ ԱՆՎՏԱՆԳՈՒԹՅԱՆ
ՌԱԶՄԱՎԱՐՈՒԹՅԱՆ ՆԱԽԱԳԾԻ
ՄՇԱԿՈՒՄ**

ԱԶԳԱՅԻՆ ԱՆՎՏԱՆԳՈՒԹՅԱՆ ՌԱԶՄԱՎԱՐՈՒԹՅԱՆ
(ԱԱՌ) ՆԱԽԱԳԾԻ ՄՇԱԿՄԱՆ ՄԻՋԳԵՐԱՏԵՍՉԱԿԱՆ
ՀԱՆՁՆԱԺՈՂՈՎԻ ՆԵՐԿԱՅԱՑՎԱԾ
ԶԵԿՈՒՑՈՒՄ

ՍԵՐԺ ՍԱՐԳՍՅԱՆ

ԱԶԳԱՅԻՆ ԱՆՎՏԱՆԳՈՒԹՅԱՆ ՌԱԶՄԱՎԱՐՈՒԹՅԱՆ
ՆԱԽԱԳԾԻ ՄՇԱԿՄԱՆ ՄԻՋԳԵՐԱՏԵՍՉԱԿԱՆ
ՀԱՆՁՆԱԺՈՂՈՎԻ ՆԱԽԱԳԱՀ,
ԱԶԳԱՅԻՆ ԱՆՎՏԱՆԳՈՒԹՅԱՆ ԽՈՐՀՐԴԻ ՔԱՐՏՈՒՂԱՐ,
ՊԱՇՏՊԱՆՈՒԹՅԱՆ ՆԱԽԱՐԱՐ

ՀԱՅԱՍՏԱՆ

2006 թ. ՓԵՏՐՎԱՐ

ԱԱՌ-Ի ՆԱԽԱԳԾԻ ՄՇԱԿՄԱՆ ԳՈՐԾԸՆԹԱՑ. ԳԼԽԱԿՈՐ ՓՈԽԵՐ

- **ՆԱԽԱՊԱՏՐԱՍՏԱԿԱՆ ԱՐՏԱՔԻՆ ՓՈԽ** (ԱԱՌ-ի ՄՇԱԿՄԱՆ ՌՈԽՍԱՍՏԱՆՅԱՆ ԵՎ ԱՄԵՐԻԿՅԱՆ ՄԵԹՈԴԱԲԱՆՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՅՈՒՐԱՑՈՒՄ ԱՌԱՋԱՏԱՐ ԿԵՆՏՐՈՆՆԵՐՈՒՄ` ՀՀ ԱԱՌ-Ի ՄՇԱԿՄԱՆ ՀԱՄԱՐ ԱԿԱԴԵՄԻԱԿԱՆ ՍՏԱԺԱԿՈՐՈՒՄ ԵՎ ՀԵՏԱԶՈՏԱԿԱՆ ՄԵՆԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՊԱՏՐԱՍՏՈՒՄ, ՊԱՇՏՊԱՆՈՒԹՅԱՆ ԱԶԳԱՅԻՆ ՀԱՄԱԼՍԱՐԱՆԻ (ՊԱՀ) ԱԶԳԱՅԻՆ ՌԱԶՄԱՎԱՐԱԿԱՆ ՀԵՏԱԶՈՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԻՆՍՏԻՏՈՒՏԻ (ԱՌՀԻ) ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՆՄԱՆԱԿԻ ՍՏԵՂԾՄԱՆ ՆԱԽԱԳԾԻ ՄՇԱԿՈՒՄ ՈՒ ՊԱՇՏՊԱՆՈՒԹՅՈՒՆ)
- **ՆԵՐՔԻՆ ԳԼԽԱԿՈՐ ՓՈԽ** (ՀՀ ԱԱՌ-Ի ՆԱԽԱԳԾԻ ՄԻՋԳԵՐԱՏԵՍՉԱԿԱՆ ՄՇԱԿՄԱՆ ՊԱՇՏՈՆԱԿԱՆ ՀԻՄՔԻ (ԶԵԿՈՒՑՄԱՆ) ՄՇԱԿՈՒՄ ԵՎ ՀԱՍՏԱՏՈՒՄ, ԱԱՌ-Ի ՆԱԽԱԳԾԻ ՄՇԱԿՄԱՆ ՄԻՋԳԵՐԱՏԵՍՉԱԿԱՆ ՀԱՆՁՆԱԺՈՂՈՎԻ ՍՏԵՂԾՈՒՄ, ՎԵՐՋՆԱԿԱՆ ԱՐԴՅՈՒՆՔՆԵՐԻ ԱՄՓՈՓՈՒՄ ԵՐԿՈՒ ՓՈԽԿԱՊԿԱԾ ՓԱՍՏԱԹՂԹԻ ԶԵԿՈՎ` ԱԱՌ-Ի ՆԱԽԱԳԻԾ ԵՎ ԱԱՌ-Ի ԻՐԱԿԱՆԱՑՄԱՆ ՈՒՂՈՒԹՅԱՄԲ ԳԵՐԱՏԵՍՉԱԿԱՆ ԾՐԱԳԵՐԻ ՆԱԽԱԳԾԵՐԻ ՓԱԹԵԹ)
- **ԱՐՏԱՔԻՆ ՓՈՐՁԱՔՆՆԱԿԱՆ ՓՈԽ** (ՓՈՐՁԱՔՆՆՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ ՎԱՇԻՆԳՏՈՆԻ, ԲՐՅՈՒՄԵԼԻ, ՄՈՍԿՎԱՅԻ ԱՌԱՋԱՏԱՐ ՄԱՍՆԱԳԻՏԱԿԱՆ ԿԵՆՏՐՈՆՆԵՐՈՒՄ)
- **ՆԵՐՔԻՆ ԱՄՓՈՓՈՉ ՓՈԽ** (ՄԻՋԳԵՐԱՏԵՍՉԱԿԱՆ ՀԱՄԱԿԱՐԳՈՂ ՈՒ ԳԻՏԱՆՔԱԳՐԱԿԱՆ ԱՇԽԱՏԱՆՔ, ԱԱՌ-Ի ՆԱԽԱԳԾԻ ՔՆՆԱՐԿՈՒՄ ԱԿԱԴԵՄԻԱԿԱՆ ՀԱՆՐՈՒԹՅՈՒՆՈՒՄ` ՀԱՍՏԱՐԱԿԱՆ ԿԱԶՄԱԿԵՐՊՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՓՈՐՁԱԳԵՏՆԵՐԻ ՄԱՍՆԱԿՑՈՒԹՅԱՄԲ, ԲԱՑ ՔՆՆԱՐԿՈՒՄՆԵՐ ԽՈՐՀՐԴԱՐԱՆՈՒՄ)

ՆԱԽԱՊԱՏՐԱՍՏԱԿԱՆ ԱՐՏԱՔԻՆ ՓՈԽ

ԱԱՌ-Ի ՄՇԱԿՄԱՆ ՆԱԽԱՄԵԿՆԱՐԿԱՅԻՆ ՓՈԽ (1992–1996 թթ.).
ՀԱՄԱԳՈՐԾԱԿՑՈՒԹՅՈՒՆ ՌՈԽՍԱՍՏԱՆՅԱՆ ԳՈՐԾԸՆԿԵՐՆԵՐԻ ՀԵՏ

1992 թ.

ԱԶԳԱՅԻՆ ԱՆՎՏԱՆԳՈՒԹՅԱՆ ՔԱՂԱՔԱԿՐԹԱԿԱՆ ԱՌՈՒՄՆԵՐԻ ՎԵՐԱԲԵՐՅԱԼ ՄԵՆԱԳՐՈՒԹՅԱՆ ՊԱՏՐԱՍՏՈՒՄ ՈՂ ԴԻՎԱՆԱԳԻՏԱԿԱՆ ԱԿԱԴԵՄԻԱՅԻ ՄԻՋԱԶԳԱՅԻՆ ՀԱՐԱԲԵՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՀԵՏԱԶՈՏՄԱՆ ՄԵԹՈԴԱԲԱՆՈՒԹՅԱՆ ԿԵՆՏՐՈՆՈՒՄ ԵՎ ՈՂ ԶՈՒ-Ի ԳԾ ՌԱԶՄԱԿԱՆ ԱԿԱԴԵՄԻԱՅԻ ՌԱԶՄԱՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԱՄԲԻՈՆՈՒՄ

1992 թ.

«ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ՌԱԶՄԱԿԱՆ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ՀԻՄՈՒՆՔՆԵՐ ԱԶԳԱՅԻՆ ԱՆՎՏԱՆԳՈՒԹՅԱՆ ՌԱԶՄԱՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ԱՌՈՒՄՆԵՐԸ» ՄԵՆԱԳՐՈՒԹՅԱՆ ՊԱՏՐԱՍՏՈՒՄ ՈՂ ՆԱԽԱԳԱՀԻՆ ԱՌԸՆԹԵՐ ԿԱՌԱՎԱՐՄԱՆ ՌՈԽՍԱՍՏԱՆՅԱՆ ԱԿԱԴԵՄԻԱՅԻ ԱՌԱՋԱՏԱՐ ՄԱՍՆԱԳԵՏՆԵՐԻ ԽՈՐՀՐԴԱՏՎՈՒԹՅԱՄԲ ԵՎ ՀՐԱՊԱՐԱԿՈՒՄ ՀՀ ՊՆ-Ի ԿՈՂՄԻՑ

1996 թ.

ՌԱԶՄԱԿԱՆ ԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՌՈԽՍԱՍՏԱՆՅԱՆ ԱԿԱԴԵՄԻԱՅԻ ՀԵՏ ՀԱՄԱՏԵՂ ՀԵՏԱԶՈՏԱԿԱՆ ԱՇԽԱՏԱՆՔՆԵՐ

(ՇԱՐՈՒՆԱԿՈՒԹՅՈՒՆ)

**ԱԱՌ-Ի ՄՇԱԿՄԱՆ ՄԵԿՆԱՐԿԱՅԻՆ ՓՈՒԼ (1998–2001 թթ.).
ՄԵԹՈԴԱԲԱՆՈՒԹՅԱՆ ԸՆԴԱՅՆՈՒՄ**

ՅՈՒՐԱՑՎԱԾ ՌՈՒՍԱՍՏԱՆՅԱՆ ՄԵԹՈԴԱԲԱՆՈՒԹՅԱՆ ՀԱՎԵԼՈՒՄ
ՆՈՐ ԱՐԵՎՍՏՅԱՆ ՄԵԹՈԴԱԲԱՆՈՒԹՅԱՄԲ՝

1998 թ.

ՋՈՐՋ ՄԱՐՇԱԼԻ ԿԵՆՏՐՈՆԻ ԳԵՆԵՐԱԼԱԿԱՆ ԴԱՍԸՆԹԱՑՆԵՐԻ
«ԱԱՌ-Ի ԶԵՎԱԿԵՐՊՈՒՄ ԵՎ ՌԱԶՄԱՎԱՐԱԿԱՆ ՓՈՓՈԽՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ
ԿԱՌԱՎԱՐՈՒՄ» ԾՐԱԳԻՐ

2001 թ.

ԱՄՆ-Ի «ՌԵՆԴ» ԿՈՐՊՈՐԱՑԻԱՅԻ ՄԱԳԻՍՏՐՈՍԱԿԱՆ ԴՊՐՈՑԻ
«ՆՈՐ ՌԱԶՄԱՎԱՐԱԿԱՆ ՄԱՐՏԱՀՐԱՎԵՐՆԵՐ. ԱՆՎՏԱՆԳՈՒԹՅԱՆ
ՈՒ ՊԱՇՏՊԱՆԱԿԱՆ ՎԵՐԼՈՒԾՈՒԹՅՈՒՆ 21-ՐԴ ԴԱՐԻ ՀԱՄԱՐ»
ԾՐԱԳԻՐ

(ՇԱՐՈՒՆԱԿՈՒԹՅՈՒՆ)

**ԱՄՆ-Ի ՊԱՇՏՊԱՆՈՒԹՅԱՆ ԱԶԳԱՅԻՆ ՀԱՄԱԼՍԱՐԱՆՈՒՄ
ԱԱՌ-Ի ԱՄԵՐԻԿԱՆ ՄԵԹՈԴԱԲԱՆՈՒԹՅԱՆ ՅՈՒՐԱՑՄԱՆ ՓՈՒԼ
(2003–2004 թթ.).**

2003–2004 թթ.

ԱԱՌ-Ի ՄՇԱԿՄԱՆ ՄԵԹՈԴԱԲԱՆՈՒԹՅԱՆ ԸՆԴԱՅՆՄԱՆ ՆՊԱՏԱԿՈՎ
ՀԱՄԱԿԱՐԳՎԱԾ ԳԻՏԱԿԱՆ ՀԱՄԱԳՈՐԾԱԿՑՈՒԹՅՈՒՆ
ՊԱՇՏՊԱՆՈՒԹՅԱՆ ԱԶԳԱՅԻՆ ՀԱՄԱԼՍԱՐԱՆԻ (ՊԱՀ) ՀԵՏ
ՆՐԱ ՀԵՏԵՎՅԱԼ ԲԱՂԱԴՐԱՏԱՐՐԵՐԻ ՄԱՍՆԱԿՑՈՒԹՅԱՄԲ.

- ԱԶԳԱՅԻՆ ԱՆՎՏԱՆԳՈՒԹՅԱՆ ԴՊՐՈՑ (ԱԱԴ),
- ԱԶԳԱՅԻՆ ՌԱԶՄԱՎԱՐԱԿԱՆ ՀԵՏԱԶՈՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ
ԻՆՍՏԻՏՈՒՏ (ԱՈՀԻ),
- ԱԶԳԱՅԻՆ ՌԱԶՄԱԿԱՆ ՔՈԼԵՋԻ ԱԿԱԴԵՄԻԱԿԱՆ ԿՈՄԻՏԵ,
- ՆԱՏՕ-Ի ՇՏԱԲԱՅԻՆ ՍՊԱՆԵՐԻ ԴԱՍԸՆԹԱՑՆԵՐԻ (ՆԱՏՕ-Ի ՇՍԴ)
ԾՐԱԳԻՐ:

**ՆԱԽԱՊԱՏՐԱՍՏԱԿԱՆ ՀԻՄՔԱՅԻՆ ԱՐԴՅՈՒՆՔՆԵՐԻ
ՄՇԱԿՈՒՄ (2004–2005 թթ.)**

2003–2004 թթ.

ՊԱՀ-Ի ՄԱՍՆԱՃՅՈՒԴԵՐՈՒՄ ԿԱՏԱՐՎԱԾ (2005 թ. վերախմբագրված)
ՄԵՆԱԳՐԱԿԱՆ ՀԵՏԱԶՈՏՈՒԹՅՈՒՆԸ՝ ՈՐՊԵՍ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԱԱՌ-Ի
ՄՇԱԿՄԱՆ ԳԻՏԱՄԵԹՈԴԱԲԱՆԱԿԱՆ ՀԻՄՔ

2004 թ.

ՊԱՀ-Ի ԱՌՀԻ-ՈՒՄ ՀԱՅԿԱԿԱՆ ԱՌՀԻ-Ի՝ ՈՐՊԵՍ ՈԱԶՄԱՎԱՐՈՒԹՅԱՆ
ՄՇԱԿՄԱՆ ԳԻՏԱԿԱՆ ԳՈՐԾԸՆԹԱՑԸ ՀԱՄԱԿԱՐԳՈՂ
ՄԱՍՆԱԳԻՏԱԿԱՆ ՀԱՍՏԱՏՈՒԹՅԱՆ ՀԻՄՆԱԴՐՄԱՆ ՆԱԽԱԳԾԻ
ՄՇԱԿՈՒՄ ԵՎ ՊԱՇՏՊԱՆՈՒԹՅՈՒՆ ԳԻՏԱԿԱՆ ԽՈՐՀՐԴՈՒՄ

ՆԵՐՔԻՆ ԳԼԽԱՎՈՐ ՓՈՒԼ

**ԱԱՌ-Ի ՄԻՋԳԵՐԱՏԵՍՉԱԿԱՆ ՄՇԱԿՄԱՆ ՀԱՄԱՐ
ՀԻՄՔԱՅԻՆ ՊԱՇՏՈՆԱԿԱՆ ՏԵՔՍՏԻ ՍՏԵՂԾՈՒՄ**

2004–2005 թթ.

ՀՀ ՊԱՇՏՊԱՆՈՒԹՅԱՆ ՆԱԽԱՐԱՐԻ ԿՈՂՄԻՑ

«ՀՀ ԱԶԳԱՅԻՆ ԱՆՎՏԱՆԳՈՒԹՅԱՆ ՈԱԶՄԱՎԱՐՈՒԹՅԱՆ ՈՒՂԵՆԻՇՆԵՐ»

ՋԵԿՈՒՑՄԱՆ ՄՇԱԿՈՒՄ ԵՎ ՆԵՐԿԱՅԱՑՈՒՄ ՀՀ ԶՈՒ-Ի

ԲԱՐՋՐԱԳՈՒՅՆ ՀՐԱՄԱՆԱՏԱՐԱԿԱՆ ԿԱԶՄԻՆ

(2005 թ. ՓԵՏՐՎԱՐ)

**ԱԱՌ-Ի ՄԻՋԳԵՐԱՏԵՍՉԱԿԱՆ ՄՇԱԿՄԱՆ
ԸՆԹԱՑՔԻ ՍԿԶԲՆԱԿՈՐՈՒՄ**

15.12.2005. ՀՀ ՆԱԽԱԳԱՀԻ ԿԱՐԳԱԴՐՈՒԹՅՈՒՆԸ՝ ԱԱՌ-Ի ՆԱԽԱԳԾԻ
ՄՇԱԿՄԱՆ ՄԻՋԳԵՐԱՏԵՍՉԱԿԱՆ ՀԱՆՁՆԱԺՈՂՈՎԻ ՍՏԵՂԾՄԱՆ ՄԱՍԻՆ

ՆՊԱՏԱԿՆԵՐԸ

- ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԱՌԱՋԻՆ ԱԱՌ-Ի՝ ՈՐՊԵՍ ԱԶԳԱՅԻՆ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ԳԼԽԱԿՈՐ
ՓԱՍՏԱԹՂԹԻ ՄՇԱԿՄԱՆ ԱՇԽԱՏԱՆՔՆԵՐԻ ՀԱՄԱԿԱՐԳՄԱՆ ՀԱՄԱՐ
ՄԻՋԳԵՐԱՏԵՍՉԱԿԱՆ ՀԱՆՁՆԱԺՈՂՈՎԻ ԳՈՐԾԵԼԱԿԵՐՊԻ ՀԱՍՏԱՏՈՒՄ
- ՀԱՄԱՊԱՏԱՍԽԱՆ ՊԵՏԱԿԱՆ ԵՎ ՀԱՄԱՐԱԿԱԿԱՆ ՀԱՍՏԱՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ
ԿՈՂՄԻՑ ՆԵՐԿԱՅԱՑՎՈՂ ԱՌԱՋԱՐԿՆԵՐԻ ՀԱՄԱԿԱՐԳՈՒՄ
ԵՎ ՀԱՄԱԶԳԱՅԻՆ ՄՈՏԵՑՈՒՄՆԵՐԻ ՄԻԱԲԵՐՈՒՄ
- ՀԻՄՆԱՐԱՐ ՓԱՍՏԱԹՂԹԻ՝ ՈՐՊԵՍ ՊԱՇՏՊԱՆԱԿԱՆ ՀԱՄԱԿԱՐԳԻ
ԵՐԿԱՐԱԺԱՄԿԵՏ ԲԱՐԵՓՈԽՄԱՆ ՓԱԹԵԹԻ ՆԱԽԱԳԾԱՅԻՆ ՀԵՆՔԻ
ՄՇԱԿՈՒՄ
(ՀԱՅԱՍՏԱՆ–ՈՂ, ՀԱՅԱՍՏԱՆ–ԱՄՆ, ՀԱՅԱՍՏԱՆ–ԱԳԳԾ,
ՀԱՅԱՍՏԱՆ–ՆԱՏՕ ՀԱՐԱԲԵՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ, ԻՆՉՊԵՍ ՆԱԵՎ
ԵՎՐԱՄԻՈՒԹՅԱՆ «ԵՎՐՈՊԱԿԱՆ ՀԱՐԵՎԱՆՈՒԹՅԱՆ»
ՔԱՂԱՔԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ՀԱՄԱՏԵՔՍՈՒՄ)

**ԱԱՌ-Ի ՄԻՋԳԵՐԱՏԵՍՉԱԿԱՆ ՄՇԱԿՄԱՆ ԳՈՐԾԸՆԹԱՍՑ ԼՊԱՀՈՎՈՂ
ՀԱՄԱԳՈՐԾԱԿՑՈՒԹՅԱՆ ՎԵՐԱԲԵՐՅԱԼ ՀՀ ՆԱԽԱԳԱՀԻՆ ԱՌԸՆԹԵՐ
ԱԶԳԱՅԻՆ ԱՆՎՏԱՆԳՈՒԹՅԱՆ ԽՈՐՀՐԴԻ ՔԱՐՏՈՒՂԱՐԻ–ՊԱՇՏՊԱՆՈՒԹՅԱՆ
ՆԱԽԱՐԱՐԻ– ՄԻՋԳԵՐԱՏԵՍՉԱԿԱՆ ՀԱՆՁՆԱԺՈՂՈՎԻ ՆԱԽԱԳԱՀԻ
ԿՈՂՄԻՑ ՀԱՄԱԿԱՐԳՈՂ ՈՐՈՇՈՒՄՆԵՐԻ ԸՆԴՈՒՆՈՒՄ**

ՀԱՄԱԿԱՐԳՈՂ ԳՈՐԾՈՒՆԵՐՈՒԹՅՈՒՆ

- ՀՀ ՊՆ ԱՌՀԻ-Ի՝ ՈՐՊԵՍ ՀՀ ԱԱՌ-Ի ՄՇԱԿՄԱՆ ՄԻՋԳԵՐԱՏԵՍՉԱԿԱՆ ՀԱՆՁՆԱԺՈՂՈՎԻ
ՔԱՐՏՈՒՂԱՐՈՒԹՅԱՆ ԳԻՏԱԿԱՆ ՈՒ ՀԱՄԱԿԱՐԳՈՂ ՕՂԱԿԻ ՍՏԵՂԾՈՒՄ
- ՀԱՄԱԳՈՐԾԱԿՑՈՒԹՅԱՆ ՎԵՐԱԲԵՐՅԱԼ ԱՐՅՈՒՆԱԿԵՏ ԲԱՆԱԿՑՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ
ԱՄՆ-Ի ՊԱՇՏՊԱՆՈՒԹՅԱՆ ՔԱՐՏՈՒՂԱՐԻ, ՆԱՏՕ-Ի ՂԵԿԱԿԱՐՈՒԹՅԱՆ, ՈՂ ԱԶԳԱՅԻՆ
ԱՆՎՏԱՆԳՈՒԹՅԱՆ ԽՈՐՀՐԴԻ ՔԱՐՏՈՒՂԱՐԻ ՀԵՏ (ՓՈԽՐԱՑՄԱՆ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ
ՍԿԶԲՈՒՆՔՈՎ ՄԻՋԱԶԳԱՅԻՆ ԹԱՓԱՆՑԻԿ ԶԵՎԱԶԱՓԻ ՍԱՀՄԱՆՈՒՄ՝ ՄՈՍԿՎԱՅՈՒՄ,
ՎԱՇԻՆԳՏՈՒՄ, ԲՐԱՅՈՒՍԵԼՈՒՄ ՄԱՍՆԱԳԻՏԱԿԱՆ ՓՈՐՁԱՔՆՆՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ
ՈՒ ԽՈՐՀՐԴԱՏՎՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՀԱՄԱՐ)
 - ՄԵԹՈՂԱԲԱՆԱԿԱՆ ԽՈՐՀՐԴԱՏՎՈՒԹՅՈՒՆ ՈՂ ՆԱԽԱԳԱՀԻՆ ԱՌԸՆԹԵՐ
ՊԵՏԱԿԱՆ ԾԱՌԱՅՈՒԹՅԱՆ ՈՒՄԱՍՏԱՆՅԱՆ ԱԿԱԴԵՄԻԱՅԻ (ՊԾՈԱ) ԱԶԳԱՅԻՆ
ԱՆՎՏԱՆԳՈՒԹՅԱՆ ԵՎ ՄԻՋԱԶԳԱՅԻՆ ՀԱՐԱԲԵՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԱՄԲՈՆՆԵՐՈՒՄ
 - ՄԻՋԳԵՐԱՏԵՍՉԱԿԱՆ ՀԱՆՁՆԱԺՈՂՈՎԻ ԱՆԴԱՄՆԵՐԻ ՀԱՄԱՐ ԱՄՆ-Ի ՊԱՀ-Ի
ԿՈՂՄԻՑ ԵՐԵՎԱՆՈՒՄ ԿԱԶՄԱԿԵՐՊԱԾ ՄԵԹՈՂԱԲԱՆԱԿԱՆ ՍԵՄԻՆԱՐ
 - ԱԱՌ-Ի ՆԱԽԱԳԾԻ ՓՈՐՁԱՔՆՆՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ ՊԱՀ-Ի ԱԶԳԱՅԻՆ ՈԱԶՄԱԿԱՆ
ՔՈԼԵԶՈՒՄ, ՆԱՏՕ-Ի ՄԻՋԱԶԳԱՅԻՆ ԱՆՎՏԱՆԳՈՒԹՅԱՆ ԳԾՈՎ
ԽՈՐՀՐԴԱՏՎԱԿԱՆ ԽՄԲՈՒՄ, ՈՂ ՆԱԽԱԳԱՀԻՆ ԱՌԸՆԹԵՐ ՊԾՈԱ-ՈՒՄ

ՆԵՐՔԻՆ ԳԼԽԱՎՈՐ ՓՈՒԼ

**«ԱԱՌ-Ի ՈՒՂԵՆԻՇՆԵՐԻ» ՕԳՏԱԳՈՐԾՈՒՄ՝ ՈՐՊԵՍ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ
ԱԱՌ-Ի ՄՇԱԿՄԱՆ ՀԱՄԱՐ ՊԱՇՏՈՆԱԿԱՆ ՀԻՄՔԱՅԻՆ ՆՅՈՒԹԻ**

ԿԱՌԱՎԱՐՄԱՆ ԳՈՐԾԸՆԹԱՑ

- «ԱԱՌ-Ի ՈՒՂԵՆԻՇՆԵՐԻ»՝ ՈՐՊԵՍ ԱԱՌ-Ի ՄԻՋԳԵՐԱՏԵՍՉԱԿԱՆ ՄՇԱԿՄԱՆ ՀԱՄԱՐ ՊԱՇՏԱԶ ՀԻՄՔԻ ՀԱՍՏԱՏՈՒՄ
- «ԱԱՌ-Ի ՈՒՂԵՆԻՇՆԵՐԻ» ՏԵՔՍՏԻ ԵՎ ՄԻՋԳԵՐԱՏԵՍՉԱԿԱՆ ՀԱՆՁՆԱԺՈՂՈՎԻ ՆԻՍՏԵՐԻ ԺԱՄԱՆԱԿԱՑՈՒՅՑԻ ՈՒ ՕՐԱԿԱՐԳԻ ՏԵՂԱԴՐՈՒՄ ՊԱՇՏՊԱՆՈՒԹՅԱՆ ՆԱԽԱՐԱՐՈՒԹՅԱՆ ԻՆՏԵՐՆԵՏԱՅԻՆ ԿԱՅՔՈՒՄ ԵՎ ՆԻՍՏԵՐԻ ԱՐԴՅՈՒՆՔՆԵՐԻ ԼՈՒՍԱԲԱՆՈՒՄ ԶԱՄ-ՆԵՐՈՒՄ
- ՄԻՋԳԵՐԱՏԵՍՉԱԿԱՆ ՀԱՆՁՆԱԺՈՂՈՎԻ ՆԻՍՏԵՐԻ ԱՆՑԿԱՑՄԱՆ ԺԱՄԱՆԱԿԱՑՈՒՅՑԻ ՀԱՍՏԱՏՈՒՄ ՊԼԱՆԱԿՈՐԿԱԾ ԳԼՈՒԽՆԵՐԻ ԵՐԿԱՍՏԻՃԱՆ-ԵՐԱՍՏԻՃԱՆ ՓՈՐՁԱՔՆՆՈՒԹՅԱՆ ԵՎ ՔՆՆԱՐԿՈՒՄՆԵՐԻ ՍԿԶԲՈՒՆՔՈՎ (ԱՌԱՋԱՐԿՆԵՐԻ ԽՃԱՆԿԱՐՆԵՐԻ ԶԵՎԱԿՈՐՈՒՄ, ՄԻՋԳԵՐԱՏԵՍՉԱԿԱՆ ՏԵՔՍՏԵՐԻ ԼՐԱՄՇԱԿՈՒՄ ԵՎ ԸՆԴՈՒՆՈՒՄ)
- ՀԱՆՁՆԱԺՈՂՈՎԻ ԱՆԴԱՄՆԵՐԻ ԿՈՂՄԻՑ «ՀՀ ԱԱՌ-Ի ՈՒՂԵՆԻՇՆԵՐԻ» ՎԵՐԱԲԵՐՅԱԼ ԽՄԲԱԳՐԱԿԱՆ ԱՌԱՋԱՐԿՆԵՐԻ ՆԵՐԿԱՅԱՑՈՒՄ, ՍՏԱՑՎՈՂ ԱՌԱՋԱՐԿՆԵՐԻ ՀԱՄԱԴՐՈՒՄ ԵՎ ՀԱՄԱՁԱՅՆԵՑՈՒՄ ՔԱՐՏՈՂԱՐՈՒԹՅԱՆ ՄԻՋՈՑՈՎ ՆԱԽԱԳԱՀԻ ՀԵՏ (ԷԼԵԿՏՐՈՆԱՅԻՆ ԵՎ ՓԱՏԱԹՂԹԱՅԻՆ ՏԵՍՔՈՎ)

*(ԱՆԴԱՄՆԵՐԸ ԱՌԱՋԱՐԿՆԵՐԸ ՆԵՐԿԱՅԱՑՆՈՒՄ ԵՆ ԳՐԱՎՈՐ՝
ՆՇԵԼՈՎ ԳԼՈՒԽԸ, ՊԱՐԲԵՐՈՒԹՅՈՒՆԸ ԵՎ ԷՋԸ):*

(ՇԱՐՈՒՆԱԿՈՒԹՅՈՒՆ)

ՀԱՆՁՆԱԺՈՂՈՎԻ ՆԻՍՏԵՐԻ ԺԱՄԱՆԱԿԱՑՈՒՅՑԸ ԵՎ ՕՐԱԿԱՐԳԸ

1-ին նիստ՝ 2006 թ. փետրվարի 2

ԱԱՌ-Ի ՄՇԱԿՄԱՆ ԳՈՐԾԸՆԹԱՑԻ ՎԵՐԱԲԵՐՅԱԼ ՀԱՆՁՆԱԺՈՂՈՎԻ ՆԱԽԱԳԱՀԻ ԶԵԿՈՒՑՈՒՄԸ (ՈՂ ԵՎ ԱՄՆ-Ի ՄԵԹՈՂԱԲԱՆՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՄԻԱԲԵՐՈՒՄ ԵՎ ՏԵՂԱՅՆԱՑՈՒՄ, ՕԳՏԱԳՈՐԾՈՒՄ, ՄԻՋԳԵՐԱՏԵՍՉԱԿԱՆ ՄՇԱԿՈՒՄ ԵՎ ԱՐՏԱՔԻՆ ՓՈՐՁԱՔՆՆՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ ՎԱՇԽԱՑՈՒՄ, ԲՐՅՈՒՄԵԼՈՒՄ, ՄՈՍԿԱՅՈՒՄ, ԱՐԳԱՍԻՔՆԵՐԻ ՎԵՐՋՆԱՄՇԱԿՈՒՄ ՀԱՅԱՍՏԱՆՈՒՄ ԵՎ ՆԵՐԿԱՅԱՑՈՒՄ ՀՀ ԿԱՌԱՎԱՐՈՒԹՅԱՆԸ)

2-րդ նիստ՝ 2006 թ. մարտի 21

ՀԱՅԱՍՏԱՆԸ ԵՎ ՄԻՋԱԶԳԱՅԻՆ ՀԱՆՐՈՒԹՅՈՒՆԸ: ՀՀ ԱԶԳԱՅԻՆ ԱՆՎՏԱՆԳՈՒԹՅԱՆ ՍԿԶԲՈՒՆՔՆԵՐԸ. ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԱՆՎՏԱՆԳՈՒԹՅԱՆ ՇԱՀԵՐԸ ԵՎ ԱԶԳԱՅԻՆ ԱՆՎՏԱՆԳՈՒԹՅՈՒՆԸ, ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԱԶԳԱՅԻՆ ԱՆՎՏԱՆԳՈՒԹՅԱՆ ԴԵՄ ՈՒՂՎԱԾ ՍՊԱՌՆԱԽՔՆԵՐԸ: ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԱԶԳԱՅԻՆ ԱՆՎՏԱՆԳՈՒԹՅԱՆ ԵՐԱՇԽԻՔՆԵՐԸ

3-րդ նիստ՝ 2006 թ. ապրիլի 11

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԱԶԳԱՅԻՆ ԱՆՎՏԱՆԳՈՒԹՅԱՆ ՈՒՂՎԱԾ ՄԱՐՏԱՀՐԱՎԵՐՆԵՐ ԵՎ ՍՊԱՌՆԱԽՔՆԵՐ, ԱԶԳԱՅԻՆ ԱՆՎՏԱՆԳՈՒԹՅԱՆ ԱՊԱՀՈՎՄԱՆ ՈԱԶՄԱԿԱՐՈՒԹՅՈՒՆ: ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՆԵՐՔԻՆ ԱՆՎՏԱՆԳՈՒԹՅԱՆ ՈԱԶՄԱԿԱՐՈՒԹՅՈՒՆ

(ՇԱՐՈՒՆԱԿՈՒԹՅՈՒՆ)

4-րդ նիստ՝ 2006 թ. ապրիլի 28

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԱՐՏԱՔԻՆ ԱՆՎՏԱՆԳՈՒԹՅԱՆ ՈԱԶՄԱՎԱՐՈՒԹՅՈՒՆ:
ՀԱՄԱՀԱՅԿԱԿԱՆ ԻՆՏԵԳՐԱՆ ՈԱԶՄԱՎԱՐՈՒԹՅՈՒՆ

5-րդ նիստ՝ 2006 թ. մայիսի 17

ՈԱԶՄԱԿԱՆ ԲԱՐԵՓՈԽՈՒՄՆԵՐԻ ՈԱԶՄԱՎԱՐՈՒԹՅՈՒՆ

6-րդ նիստ՝ 2006 թ. հունիսի 2

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԱԶԳԱՅԻՆ ԱՆՎՏԱՆԳՈՒԹՅԱՆ ՈԱԶՄԱՎԱՐՈՒԹՅԱՆ
ԳԵՐԱԿԱՅՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ

7-րդ նիստ՝ 2006 թ. հունիսի 20

ՆԱԽԱԳԾԻ ՀԱՄԱԽՈՒՄԲ ԱՐԳԱՍԻՔԻ ՎԵՐԱԲԵՐՅԱԼ
ՓՈԽՀԱՄԱՁԱՅՆՈՒԹՅԱՆ ԶԵՌՔԵՐՈՒՄ

2006 թ. հուլիս – նոյեմբեր

ԽՄԲԱԳՐԱԿԱՆ ԳՈՐԾԸՆԹԱՑԻ ԱՎԱՐՏՈՒՄ ԵՎ ԱԶԳԱՅԻՆ
ԱՆՎՏԱՆԳՈՒԹՅԱՆ ՈԱԶՄԱՎԱՐՈՒԹՅԱՆ ՆԱԽԱԳԾԻ ՎԵՐՋՆԱԿԱՆ
ՏԱՐԲԵՐԱԿԻ ՎԵՐԱԲԵՐՅԱԼ ՓՈԽՀԱՄԱՁԱՅՆՈՒԹՅԱՆ ԶԵՌՔԵՐՈՒՄ

**ԱՐՏԱՔԻՆ ՓՈՐՁԱՔՆՆՈՒԹՅԱՆ ՓՈՒԼ
ՎԱՇԻՆԳՏՈՆ – ԲՐՅՈՒՍԵԼ – ՄՈՍԿՎԱ**

- ԱԱՌ-Ի ՆԱԽԱԳԾԻ ԵՐԿՕՐՅԱ ՊԱՇՏՈՆԱԿԱՆ ՓՈՐՁԱՔՆՆՈՒԹՅՈՒՆ
ԱՄՆ-Ի ՊԱՀ-Ի ԱԶԳԱՅԻՆ ՈԱԶՄԱԿԱՆ ՔՈԼԵԶԻ ԱԿԱԴԵՄԻԱԿԱՆ
ԿՈՄԻՏԵՈՒՄ՝ ԱԱՌ-Ի ՄՇԱԿՄԱՆ ՄԵԹՈԴԱԲԱՆԱԿԱՆ
ՍՏԱՆԴԱՐՏՆԵՐԻՆ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԱԱՌ-Ի ՆԱԽԱԳԾԻ
ՀԱՄԱՊԱՏԱՍԽԱՆՈՒԹՅԱՆ ԱՌՈՒՄՈՎ (2006 թ. ՀՈՒՆԻՍ)
- ԱԱՌ-Ի ՆԱԽԱԳԾԻ ՓՈՐՁԱՔՆՆՈՒԹՅՈՒՆ ՆԱՏՕ-Ի ԱՆԴԱՄ
ԵՎՐՈՊԱԿԱՆ ԵՐԿՐՆԵՐԻ ՄԻԶԱԶԳԱՅԻՆ ԱՆՎՏԱՆԳՈՒԹՅԱՆ ԳԾՈՎ
ՓՈՐՁԱԳԻՏԱԿԱՆ ԽՄԲՈՒՄ (2006 թ. ԱՇՈՒՆ)
- ԱԱՌ-Ի ՆԱԽԱԳԾԻ ՊԱՇՏՈՆԱԿԱՆ ՓՈՐՁԱՔՆՆՈՒԹՅՈՒՆ
ՈՂ ՆԱԽԱԳԱՀԻՆ ԱՌԸՆԹԵՐ ՊԾՈԱ-Ի ԱԶԳԱՅԻՆ ԱՆՎՏԱՆԳՈՒԹՅԱՆ
ԵՎ ՄԻԶԱԶԳԱՅԻՆ ՀԱՐԱԲԵՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԱՄԲԻՈՆՆԵՐԻ
ՄԻԱՑՅԱԼ ԳԻՏԱԿԱՆ ՆԻՍՏՈՒՄ

ՆԵՐՔԻՆ ԱՄՓՈՓԻՉ ՓՈՒԼ

ԱԱՌ-Ի ՆԱԽԱԳԾԻ ՀԱՍԱՐԱԿԱԿԱՆ ՔՆՆԱՐԿՈՒՄՆԵՐ

2006 թ. ՆՈՅԵՄԲԵՐ

ԱԱՌ-Ի ՆԱԽԱԳԾԻ ԳԻՏԱԿԱՆ ՔՆՆԱՐԿՈՒՄ
ԵՐԵՎԱՆԻ ՊԵՏԱԿԱՆ ՀԱՄԱԼՍԱՐԱՆԻ ԳԻՏԽՈՐՀՐԴԻ
ԵՎ ՀՀ ԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԱԶԳԱՅԻՆ ԱԿԱԴԵՄԻԱՅԻ
ՆԱԽԱԳԱՀՈՒԹՅԱՆ ԸՆԴԱՅՆՎԱԾ ՆԻՍՏԵՐՈՒՄ
(ԳԻՏԱԿԱՆ ՀԱՆՐՈՒԹՅԱՆ ԵՎ ՀԱՍԱՐԱԿԱԿԱՆ
ԿԱԶՄԱԿԵՐՊՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՓՈՐՁԱԳԵՏՆԵՐԻ ՄԱՍՆԱԿՑՈՒԹՅԱՄԲ)

(ՇԱՐՈՒՆԱԿՈՒԹՅՈՒՆ)

**ԲԱՑ ՀԱՍԱՐԱԿԱԿԱՆ ՔՆՆԱՐԿՈՒՄՆԵՐ ԽՈՐՀՐԴԱՐԱՆՈՒՄ՝
ՈՉ ԿԱՌԱՎԱՐԱԿԱՆ ԿԱԶՄԱԿԵՐՊՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ
ԵՎ ԴԻՎԱՆԱԳԻՏԱԿԱՆ ԿԱԶՄԻ ՄԱՍՆԱԿՑՈՒԹՅԱՄԲ
ՆԱԽԱԳԾԻ ՆԵՐԿԱՅԱՑՈՒՄ ԿԱՌԱՎԱՐՈՒԹՅԱՆ ՀԱՍՏԱՏՄԱՆԸ***

2006 թ. ՆՈՅԵՄԲԵՐ – ԴԵԿՏԵՄԲԵՐ

ԱՌԱՋԱՐԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԵՎ ԽՈՐՀՐԴԱՏՎՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ
ԱՄՓՈՓՈՒՄ ՄԻՋԳԵՐԱՏԵՍՉԱԿԱՆ ՀԱՆՁՆԱԺՈՂՈՎԻ ԿՈՂՄԻՑ

2006 թ. ԴԵԿՏԵՄԲԵՐ

ԱԶԳԱՅԻՆ ԱՆՎՏԱՆԳՈՒԹՅԱՆ ՈԱԶՄԱՎԱՐՈՒԹՅԱՆ ՄՇԱԿՎԱԾ
ՆԱԽԱԳԾԻ ՎԵՐԱԲԵՐՅԱԼ ԶԵԿՈՒՅՑ ՀՀ ՆԱԽԱԳԱՀԻՆ ԵՎ ՆԱԽԱԳԾԻ
ՆԵՐԿԱՅԱՑՈՒՄ ԿԱՌԱՎԱՐՈՒԹՅՈՒՆ

* ՄԻՋԳԵՐԱՏԵՍՉԱԿԱՆ ՀԱՆՁՆԱԺՈՂՈՎԻ ՆԱԽԱԳԱՀԻ ԱՌԱՋԱՐԿՈՒԹՅԱՄԲ
ԱԱՌ-Ը ՀԱՍՏԱՏՎԵԼ Է ՀՀ ՆԱԽԱԳԱՀԻ ԿՈՂՄԻՑ

**ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ
ԱԶԳԱՅԻՆ ԱՆՎՏԱՆԳՈՒԹՅԱՆ ՌԱԶՄԱՎԱՐՈՒԹՅԱՆ
ՄԻՋԳԵՐԱՏԵՍՉԱԿԱՆ ՄՇԱԿՄԱՆ
ՄԵԹՈԴԱԲԱՆՈՒԹՅԱՆ ՄԱՍԻՆ**

*Հ. Ս. ՔՈԹԱՆԶՅԱՆ, գեներալ-մայոր, ՀՀ ԱԱՌ-ի նախագծի
միջգերատեսչական մշակման գիտական ղեկավար,
ՌԴ Ռազմական գիտությունների ակադեմիայի ընդլայնված իսկական անդամ,
քաղաքական գիտությունների դոկտոր (ՌԴ),
Հակաահաբեկչական գծով գիտական փորձագետ (ԱՄՆ)*

«Հայաստանի ազգային անվտանգության ռազմավարության մշակման ուղեցույցները Հարավային Կովկասի տարածաշրջանային անվտանգության ճարտարապետության համատեքստում» մենագրության տեքստը հրապարակվում է 2003–2004 թթ. քաղաքական իրադրության առանձնահատկություններն արտացոլող խմբագրմամբ¹: Մենագրության հիմնական տեքստին նախորդում է ՀՀ ազգային անվտանգության ռազմավարության նախագծի մշակման աշխատանքները համակարգող միջգերատեսչական հանձնաժողովի առաջին նիստում Հանձնաժողովի նախագահ Սերժ Սարգսյանի «Փաուեր փոյնտ» ձևաչափով ներկայացվող հիմնադիր զեկուցումը², որում տրված են միջգերատեսչական մշակման հիմնական քաղաքական ուղենիշները, ինչպես նաև հանձնաժողովի գործունեության մեթոդաբանական ու կազմակերպական սկզբունքները:

Մենագրական հետազոտությունը կատարվել է 2003–2004 թթ. ԱՄՆ-ի Պաշտպանության ազգային համալսարանի (ՊԱՀ) Ազգային անվտանգության դպրոցում հեղինակի ակադեմիական ստաժավորման ընթացքում: Մենագրության տեքստի լրացումը Հավելվածով կատարվել է 2005 թ. ՀՀ Պաշտպանության նախարար Սերժ Սարգսյանի «Հայաստանի Հանրապետության ազգային անվտանգության ռազմավարության ուղենիշները» զեկուցման համար իր իսկ ղեկավարությամբ նյութերի նախապատրաստման արդյունքներով³:

¹ Տես Հ. Ս. Քոթանջյան, Հայաստանի ազգային անվտանգության ռազմավարության մշակման ուղեցույցները Հարավային Կովկասի տարածաշրջանային անվտանգության ճարտարապետության համատեքստում: «Աշխատանքային տեքստեր», 2007, հմ. 1:

² Տես «Open public hearings of Draft NSS at the National Assembly, Republic of Armenia. Report of the honorable Serzh Sargsyan, Chairman, NSS Elaboration Interagency Commission, Secretary, National Security Council to the President of the Republic of Armenia, Minister of Defense of the Republic of Armenia». 1 December 2006 (http://www.harvard-rgp.org/static/files/273/national_security_armenia_01_15_2007.pdf):

³ Տես «ՀՀ Նախագահին առընթեր Ազգային անվտանգության խորհրդի քարտուղար, ՀՀ Պաշտպանության նախարար Սերժ Սարգսյանի «Հայաստանի Հանրապետության ազգային անվտանգության ռազմավարության ուղենիշները» զեկուցումը ՀՀ ԶՈՒ-ի հրամանատարական կազմի համար»: Ե., 2005:

Նախքան Հարվարդի համալսարանի Ջոն Զենեդիի անվան Պետությունագիտության դպրոցի էլեկտրոնային կայքում մենագրության հրապարակումը⁴ արդեն ավարտված էին ինչպես Հայաստանի անվտանգային պրոբլեմների ամբողջ շրջանին վերաբերող բազային նյութերի փորձագիտական վերլուծությունը, այնպես էլ ՀՀ գլխավոր քաղաքական փաստաթղթի նախագծի միջգերատեսչական մշակման գործընթացը: Այդ աշխատանքի գիտակազմակերպական մասը Պաշտպանության նախարար, ՀՀ Ազգային անվտանգության խորհրդի քարտուղար Սերժ Սարգսյանի համձնարարությամբ կատարվել է ՀՀ ՊՆ ազգային ռազմավարական հետազոտությունների ինստիտուտի (ԱՌՀԻ) կողմից:

«Աշխատանքային տեսլական» առաջին համարում հրապարակվող վերոհիշյալ մենագրությանն առաջնորդող այս նախաբանը կոչված է հայ մասնագետների լսարանին պարզաբանելու ԱՄՆ-ի, ՌԴ, ՆԱՏՕ-ի անդամ եվրոպական երկրների առաջատար մասնագիտական կենտրոնների փորձագետների հետ ՀՀ մասնագետների մեթոդաբանական համագործակցության հանգուցային փուլերը: Նախաբանի նպատակն է նաև համառոտակի ներկայացնել պաշտպանության նախարարության ու ՀՀ այլ պետական հիմնարկների կողմից ազգային անվտանգության խնդիրների հայեցակարգման տրամաբանությունը, ինչպես նաև լուսաբանել հայության ազգային շահերի ուսումնասիրման ու աշխարհի առաջատար մասնագիտական կենտրոնների փորձի հիմքի վրա Միջգերատեսչական համձնաժողովի կողմից ձևավորված մեթոդաբանական թղթապանակի առանձնահատկությունները:

1991 թ. հեղինակին, որն այդ ժամանակ Ռուսաստանի կառավարման ակադեմիայի դոկտորանտ և ավագ գիտաշխատող էր, վիճակվել է հարթեցման առաքելություն կատարել այն բանակցություններում, որոնց նպատակն էր իր անկախությունը վերականգնած Հայաստանի նորաստեղծ Ձինված ուժերի հրամանատարի պաշտոնին հրավիրել ԽՍՀՄ ցամաքային զորքերի Գլխավոր հրամանատարի նախկին տեղակալ գեներալ-լեյտենանտ Նորատ Տեր-Գրիգորյանցին, որն էլ ՀՀ Պաշտպանության նախարարի տեղակալի պաշտոնում գլխավորեց հայկական ազգային բանակի մասնագիտական նախագծման գործընթացը: ՀՀ ՊՆ ղեկավարությունը որպես բանակաշինության հանգուցային բաղադրատարր սահմանեց հայկական պետության ռազմական քաղաքականության մշակումը՝ այն համարելով օրինական ճանապարհով ստեղծված ԼՂՀ-ի դեմ Ադրբեջանի ագրեսիայի պայմաններում Հայաստանի պաշտպանական համակարգի ստեղծման ու կիրառման նպատակների իմաստավորման հիմք, ինչպես նաև միջազգային անվտանգության երկբևեռ համակարգի աղետալի փոփոխման պարագա-

⁴ Stu H. S. Kotanjian. South Caucasus: Developing a Regional Security Architecture. Harvard University, JFK School of Government, «Black Sea Security Program» (www.harvard.bssp.org/files/2005/presentation/publications/KOTANJIAN_THE_SOUTH_CAUCASUS_DEVELOPING_ENG.pdf+Kotanjian+Harvard+National+Security+South+Caucasus&hl=ru&ct=clnk&cd=3&gl=am):

յում ՀՀ ռազմական քաղաքականության ուղեգիծ: Հենց Հայաստանի ազգային անվտանգության ռազմաքաղաքական տեսանկյունի մշակումը հանձնարարվեց հեղինակին, երբ 1992 թ. նա Մոսկվայից հրավիրվեց Երևան՝ ՀՀ ՊՆ ռազմաքաղաքական բաժին ստեղծելու առաջադրանքով:

1992 թ. հրապարակվեց այդ բաժնի գործունեության առաջին արգասիքը՝ «Հայաստանի Հանրապետության ռազմական քաղաքականության հիմունքները. ազգային անվտանգության ռազմաքաղաքական տեսանկյուն» վերտառությամբ⁵: Այդ մշակման առանձնահատկությունն այն էր, որ նրա մեթոդաբանական հիմքը ձևավորվել էր ԽՍՀՄ-ՌԴ ԱԳՆ-ի Միջազգային հարաբերությունների հետազոտության մեթոդաբանության կենտրոնի (ՄՀՀՄԿ) և Միջազգային հարաբերությունների տեսության և մոդելավորման ռուսաստանյան ասոցիացիայի (ՄՀՏՄՌԱ) փորձագետների հետ հեղինակի սերտ համագործակցությամբ, մասնագետների, որոնք ԽՍՀՄ արտաքին քաղաքականության «վերակառուցման» մտավոր ռեսուրսներից էին և մշակում էին նորանկախ Ռուսաստանի Դաշնության ազգային ու միջազգային անվտանգության հիմունքները: Այդ շրջանում հեղինակը իրավաբանական գիտությունների դոկտոր, ազգային անվտանգության ոլորտում միջազգային իրավունքի պրոֆեսոր Էդուարդ Սկակունովի գիտական ղեկավարությամբ մասնակցել է «Կայունություն» և «Հակամարտություն» նախագծերի շրջանակներում ՌԴ ԱԳՆ-ի ՄՀՀՄԿ-ում կազմակերպվող մեթոդաբանական սեմինարներին, ինչպես նաև եղել է ՄՀՏՄՌԱ-ի գիտական քարտուղարը: Հայաստանի ազգային անվտանգության ռազմաքաղաքական տեսանկյունների տեսական-մեթոդաբանական իմաստավորմանը նպաստեց նաև հեղինակի համագործակցությունը ՌԴ ԶՈՒ-ի ԳՇ Ռազմագիտական ակադեմիայի ռազմաքաղաքական գիտությունների ամբիոնի հետ, որը ղեկավարում էր փիլիսոփայական գիտությունների դոկտոր գեներալ-մայոր Իգնատ Դանիլենկոն*:

Հետագայում Հայաստանի պաշտպանական քաղաքականության պրոբլեմների մշակումը, որում հաշվի էին առնված Ղարաբաղյան պատերազմի արդյունքները, զգալի չափով իրագործվում էր փոխլրացման սկզբունքով բազմավեկտոր անվտանգային գործընկերությանը կողմնորոշված ՀՀ քաղաքական ուղեգծում պաշտպանական բաղադրատարրի տեղի իմաստավորման տեսանկյունից: 1995 – 1998 թթ. հեղինակը, ղեկավարելով ՀՀ ՊՆ արտաքին հարաբերությունների և միջազգային համագործակցության վարչությունը, մասնակցեց ՆԱՏՕ-ի «Գործընկերություն հանուն խաղաղության» ծրագրին Հայաստանի

⁵ Stu Г. С. Котанджян. Основы военной политики Республики Армения (военно-политический аспект национальной безопасности). Отдел военной политики, МО РА. Е., 1992; *նոյնի՝* Введение в этнополитологию консенсуса-конфликта. Теоретико-методологические проблемы цивилизационного анализа. М., 1992; *նոյնի՝* Этнополитология консенсуса-конфликта. Цивилизационный аспект национальной безопасности. М., 1992:

* Այս ամբիոնը 1992 թ. եղել է «Քաղաքական գործընթացներ և հաստատություններ» մասնագիտացմամբ քաղաքագիտության դոկտորի գիտական աստիճան հայցելու հեղինակի աստեճախության առաջատար կազմակերպությունը:

անդամակցության ձևակերպման վերաբերյալ ավարտական աշխատանքային խորհրդատվություններին, ինչպես նաև ՀՀ երկկողմ ու բազմակողմ պաշտպանական համագործակցության գծով բանակցություններին ու իրավապայմանագրային ձևակերպումներին, այդ թվում՝ ՀՀ և ՌԴ ռազմավարական գործընկերության վերաբերյալ համաձայնագրերի փաթեթի ռազմաքաղաքական մասի նախապատրաստմանը:

Սառը պատերազմի ավարտից հետո միջազգային անվտանգության համակարգի կերպափոխման գործընթացներին Հայաստանի մասնակցության վերաբերյալ ՀՀ ռազմաքաղաքական ղեկավարության տեսակետների հայեցակարգման ընթացքում ծագեց աշխարհի առաջատար գիտական դպրոցներում անվտանգության բնագավառի գիտելիքների յուրացման ու համակարգման անհրաժեշտություն: Այդ նպատակով հեղինակի կողմից, ղեկավարության հանձնարարությամբ, յուրացվեցին «Ազգային անվտանգության ռազմավարության ձևակերպում. ռազմավարական փոփոխությունների կառավարում» (Ջ. Մարշալի անվան Անվտանգային հետազոտությունների եվրոպական կենտրոնի գեներալական դասընթացներ, Գերմանիա, 1998) և «Մարտահրավերներ. պաշտպանական անվտանգային վերլուծության նոր տեխնիկաները 21-րդ դարում» (ՌԷՆԴ կորպորացիայի Մագիստրոսական դպրոց, ԱՄՆ, 2001) մասնագիտական ծրագրերը:

2003–2004 թթ. ՀՀ Պաշտպանության նախարար, Ազգային անվտանգության խորհրդի քարտուղար Սերժ Սարգսյանի հանձնարարությամբ հեղինակը, լինելով նրա խորհրդականը, ակադեմիական ստաժավորման գործուղվեց ԱՄՆ-ի Պաշտպանության ազգային համալսարան:

«Անհատական գործընկերության գործողությունների» ծրագրին և ՀՀ ՋՈՒ-ի պաշտպանական գնահատմանը ՀՀ մասնակցության վերաբերյալ հայցի իմաստավորման, ինչպես նաև Ազգային անվտանգության ռազմավարության (ԱԱՌ) մշակման կապակցությամբ Պաշտպանության նախարարի խորհրդականի ստաժավորման ծրագրում, ամերիկյան կողմի համաձայնությամբ, ներառվեցին համապատասխան բաղադրամասեր: Առաջադրված խնդիրների լուծման համար Ազգային անվտանգության դպրոցի հիմնական ծրագրին (Դպրոցի տնօրեն՝ ղոկտոր Ջոզեֆ դը Սատեր, որը նախկինում եղել էր ԱՄՆ-ի փոխնախագահի աշխատակազմի ղեկավարի՝ ազգային անվտանգության հարցերով տեղակալ, Դպրոցի գիտության գծով ղեկան՝ ղոկտոր Ջեկ Քանգաս, որը նախկինում եղել էր ԱՄՆ-ի Պաշտպանության քարտուղարի՝ ռազմավարության հարցերով օգնականի տեղակալ, ԱՌՀԻ-ի ավագ գիտաշխատող՝ ղոկտոր Ջեֆրի Սայմոն) հավելվեցին ՆԱՏՕ-ի Շտաբային սպաների ծրագիրը, ինչպես նաև ԱՄՆ-ի ՊԱՀ-ի ԱՌՀԻ-ում ՀՀ ՊՆ ազգային ռազմավարական հետազոտությունների ինստիտուտի՝ որպես ՀՀ առաջին ԱԱՌ-ի միջգերատեսչական մշակման գործընթացի գիտական ղեկավարման ու համադասման գործիքի ստեղծման նախագծի մշակումը: Տվյալ եռաբաղադրատարր ստաժավորումը ՀՀ պաշտպանության նախարարությանը հնարավորություն տվեց ակադեմիական խնդիր-

ների լուծման ընթացքում ՊԱՀ-ի առաջատար փորձագետների օգնությամբ յուրացնելու ԱԱՌ-ի միջգերատեսչական մշակման ամերիկյան մեթոդաբանությունը և որոշելու Հայաստանի համար առաջին այսպիսի փաստաթղթի նախագծի հիմնական բովանդակային ուղենիշները: Դրա հետ մեկտեղ ՊԱՀ-ի ԱՌ-ՀԻ-ի գիտական խորհրդում հաջողությամբ պաշտպանվեց ՀՀ ՊՆ ԱՌ-ՀԻ-ի ստեղծման նախագիծը:

Հայաստանի պետականության պատմության մեջ ազգային անվտանգության առաջին ռազմավարության հիմնական մեթոդաբանական ուղենիշները կարելի է ուրվագծել հետևյալ կերպ: Անվտանգային գծով հայեցակարգային փաստաթղթերի միաքայլ կամ երկքայլ մշակման վերաբերյալ ամերիկյան և եվրոպական գործընկերների այլընտրանքային առաջարկներից ընտրվեց ամերիկյան միաքայլ մոտեցումը: Ազգային անվտանգության հայեցակարգի մշակման նկատմամբ եվրոպական-ռուսաստանյան մոտեցումը ենթադրում է ուշադրության կենտրոնացում ազգային անվտանգության համար առկա ու հնարավոր սպառնալիքների և դրանց կանխման միջոցների վերաբերյալ տեսակետների համակարգի մշակման վրա: Այնուհետև ենթադրվում է տվյալ ստատիկ հիմքի վրա մշակել ԱԱՌ-ը՝ որպես ազգային անվտանգության ոլորտում գործունեության կողմնորոշիչների համակարգ: Ամերիկյան մեթոդաբանությունը գնահատվեց որպես գործունեական ռազմավարության ամբողջական մշակման նկատմամբ համակարգված ու դինամիկ մոտեցում, որի շնորհիվ այդ ռազմավարությունը նպատակաուղղվում է հասարակության անվտանգ ու կայուն զարգացման ապահովմանը ինչպես ազգային, այնպես էլ միջազգային չափումներում: Հատուկ ուշադրություն էր դարձվել այն ռազմավարական խնդրին, որ առաջատար ամերիկյան մասնագիտական կենտրոններում յուրացվի ազգային ռեսուրսների սիներգիկ համախմբում պահանջող բարդ համազգային պրոբլեմների միջգերատեսչական մշակման մոդարարական մեթոդաբանությունը և ապա ներդրվի Հայաստանի քաղաքական պրակտիկայում:

Միջգերատեսչական հանձնաժողովի դիրքորոշման սկզբունքորեն կարևոր մյուս մեթոդաբանական առանձնահատկությունն իր արտացոլումն ստացավ ՀՀ ղեկավարությանը տրված հետևյալ առաջարկում՝ ԱԱՌ-ը չձևակերպել որպես Օրենք, ինչն առաջարկում էին անել եվրոպական գործընկերները և իրենց իրավաքաղաքական պրակտիկայում կիրառում էին մի շարք հետխորհրդային երկրներ: Հանձնաժողովի նախագահի կարծիքով՝ ժողովրդավարության արմատավորման անցումային շրջանում ԱԱՌ-ի կերպափոխումը օրենսդրական մոդալիտիվների համակարգի կարող էր հայ հասարակության առաջադիմական բարեփոխումների համար այն վերածել «գալաշապիկի»: Ելնելով այս մեթոդաբանական սկզբունքներից և հանրապետության անվտանգ ու կայուն զարգացման ազգային շահերի պրագմատիկ հաշվարկումից, ինչպես նաև հենվելով ՌԴ-ու ԱՄՆ-ի փորձի վրա՝ ՀՀ իշխանությունները գերադասեցին փոփոխություն մտցնել «Նորմատիվային ակտերի մասին» ՀՀ օրենքում՝ հետագայում ՀՀ Նախագահի

կողմից ԱԱՌ-ը՝ որպես պետության գլխավոր քաղաքական փաստաթուղթ հաստատելու համար⁶:

ԱՄՆ-ի ՊԱՀ-ի Ազգային անվտանգության դպրոցի, Ռազմական քոլեջի ու Ազգային ռազմավարական հետազոտությունների ինստիտուտի հեղինակավոր մասնագետների հետ ՀՀ պաշտպանության մախարարության փորձագետների խորհրդատվությունների կարևոր արդյունք եղավ Հանձնաժողովի որոշումը՝ ԱԱՌ-ին զուգահեռաբար մշակել նրա իրականացման ուղղությամբ գերատեսչական ծրագրերի մախագծերի համընդգրկուն փաթեթը⁷:

Որպես ՀՀ ազգային անվտանգության ռազմավարության մշակման ընդհանուր մեթոդաբանական հիմք ընդունվեց համակարգային մոտեցումը⁸: ՀՀ գլխավոր քաղաքական փաստաթղթի մախապատրաստման գործում այդ մոտեցման կիրառումը Միջգերատեսչական հանձնաժողովում ներկայացված բոլոր գերատեսչությունների փորձագիտական ռեսուրսն ուղղորդեց Հայաստանի ազգային անվտանգության՝ որպես միջգիտաճյուղային և միջգերատեսչական մշակման ամբողջականության ապահովմանը: Համակարգային մոտեցումը հնարավորություն տվեց մախագծի միջգերատեսչական մշակման ընթացքում ի հայտ բերելու համակարգաստեղծ պարամետրների բազմակերպությունը և Հայաստանի ազգային անվտանգության գլխավոր տարրերի միջև եղած էությունական կապերը, ինչպես նաև դրանց միավորմամբ ձևավորելու անկախ հայկական պետության անվտանգ ու կայուն զարգացման ռազմավարության մեկ միասնական հայեցակարգային տեսլականը:

ԱԱՌ-ի մախագծի և դրա իրականացման ուղղությամբ գերատեսչական ծրագրերի մշակման հիմքում դրվեցին 2004–2005 թթ. յուրացված մեթոդաբանությունը, որն օգտագործված էր ԱԱՌ-ի հիմնական կառուցվածքային կողմնորոշիչների մենագրական մշակման մեջ, ինչպես նաև բոլոր գերատեսչություններից անվտանգությանը վերաբերող տեղեկույթի համադրումը և ՀՀ ներքին ու արտաքին անվտանգության խնդիրների ամբողջ համախմբի համար ռազմավարական գնահատականների ձևավորումը: Այս մախագծի ռազմաքաղաքական մասի մշակմանը նպաստեցին ՁՈՒ-ի պաշտպանական գնահատումները, որոնք հայ-ամերիկյան երկկողմ ռազմական համագործակցության շրջանակներում 2005 թ.

⁶ Տես «Հարցազրույց Հայաստանի Հանրապետության Նախագահին առընթեր Ազգային անվտանգության խորհրդի քարտուղար, Հայաստանի Հանրապետության Պաշտպանության մախարար, Ազգային անվտանգության ռազմավարության մախագծի աշխատանքները համակարգող միջգերատեսչական հանձնաժողովի մախագահ Սերժ Սարգսյանի հետ», *Insult*՝ «Հայաստանի Հանրապետության Նախագահի հրամանագիրը Հայաստանի Հանրապետության ազգային անվտանգության ռազմավարությունը հաստատելու մասին»: «ՀՀ ազգային անվտանգության ռազմավարություն», «Հայկական բանակ» ռազմագիտական հանդեսի հատուկ թողարկում, 2007:

⁷ Տես «Հայաստանի Հանրապետության Վարչապետ, Ազգային անվտանգության ռազմավարության մախագծի մշակման աշխատանքները համակարգող միջգերատեսչական հանձնաժողովի մախագահ Սերժ Սարգսյանի ներածական խոսքը»: «Հայկական բանակ», 2007, հմ. 2–3:

⁸ Տես *E. S. Quade. The Systems Approach and Public Policy. «RAND Paper»;* նաև՝ *Д. Истон. Категории системного анализа политики* (http://grachev62.narod.ru/Hrest_2/Easton.htm):

կատարեց ԱՄՆ-ի ՋՈՒ-ի եվրոպական հրամանատարությունը՝ ՀՀ պաշտպանության նախարարության հետ համատեղ:

ԱԱՌ-ի մշակման աշխատանքների մեթոդաբանական գիմման գործում անգնահատելի օգտակարություն ունեցան ՌԴ Նախագահին առընթեր Պետական ծառայության ռուսաստանյան ակադեմիայում (ՊԾՌԱ) կայացած խորհրդատվությունները (պրեզիդենտ՝ պրոֆեսոր Վլադիմիր Եգորով, պրոռեկտոր՝ դոցենտ Անատոլի Տուպիկին, ազգային անվտանգության ամբիոնի վարիչ՝ պրոֆեսոր Ալեքսեյ Պրոխոմե, միջազգային հարաբերությունների ամբիոնի վարիչ՝ պրոֆեսոր Վլադեսլավ Միխայլով), ինչպես նաև ԱՄՆ-ի Ազգային ռազմական քոլեջի փորձագետների կողմից 2006 թ. սկզբին Երևանում կազմակերպված մասնագիտական սեմինարը: Էներգետիկ անվտանգության բնագավառի ամերիկյան ՊԱՀ-ի պրոֆեսոր, դոկտոր Թերեսա Սաբոնիս-Հելֆի ղեկավարած այդ սեմինարն օգնեց ապահովելու Միջգերատեսչական հանձնաժողովի անդամների մեթոդաբանական համատեղելիությունը, քանի որ այնտեղ փոխնախարարների ու կարգավիճակով նրանց հավասար պաշտոնատար անձանց մակարդակով ներկայացված էին Հայաստանի 19 տարբեր գերատեսչություններ:

ԱԱՌ-ի մշակման համար Հանձնաժողովի մեթոդաբանական թղթապանակի ձևավորման գործում սկզբունքորեն կարևոր դեր խաղաց ԱԱՌ-ի նախագծի ակադեմիական փորձաքննության համար մասնագիտական միջավայրի ընտրության վերաբերյալ Հանձնաժողովի նախագահ Սերժ Սարգսյանի որոշումը: Ըստ այդ որոշման՝ որպես այդպիսի միջավայրներ ընտրվեցին անվտանգության վերաբերյալ գիտության բնագավառում աշխարհի առավել առաջադիմական կազմակերպությունները: Էականն այն է, որ Հանձնաժողովի նախագահը, օբյեկտիվորեն գնահատելով Հայաստանում անվտանգության բնագավառում ձևավորված գիտական դպրոց դեռ չլինելու փաստը, գործընկերների համաձայնությամբ խորհրդատվական ու փորձաքննական համագործակցության այդ ուրվանկարն ընտրեց ՀՀ արտաքին քաղաքականության մեջ որդեգրված փոխլրացման սկզբունքին համապատասխան: ՀՀ Պաշտպանության նախարար, Ազգային անվտանգության խորհրդի քարտուղար Սերժ Սարգսյանի և ՌԴ Ազգային անվտանգության խորհրդի, Պենտագոնի ու ՆԱՏՕ-ի ղեկավարների հետ բանակցությունների և պաշտոնական մամակագրության արդյունքներով որպես արտաքին մասնագիտական խորհրդատվությունների ու փորձաքննությունների ձևաչափ սահմանվեց «Երևան – Մոսկվա – Վաշինգտոն – Բրյուսել» ոչ տրիվիալ քառանկյունին: Տվյալ ձևաչափում գործընկերային համագործակցության կարևոր մեթոդաբանական տարր դարձավ այն փաստը, որ Հայաստանը պարտավորվեց ինչպես ներքին, այնպես էլ միջազգային ձևաչափերում պահպանել ԱԱՌ-ի նախագծի մշակման գործընթացի թափանցիկության միջազգային չափանիշները և, ինչպես հետագայում նշեցին արտաքին փորձագետները, ամենայն պատասխանատվությամբ կատարեց այդ պարտավորությունը: Ելնելով այս դիրքերից՝ Հանձնաժողովի նախագահը իր արտաքին գործըն-

կերներին և Հայաստանի հասարակայնությանը նախապես տեղեկացրել էր անվտանգային խորհրդատվությունների վերաբերյալ խորհրդատվական-փորձաքննական «քառանկյունու» բոլոր օղակների հետ ձեռք բերված սկզբունքային համաձայնությունների մասին:

ՀՀ-ում ԱԱՌ-ի միջգերատեսչական մշակման կազմակերպման առանձնահատկությունն այն էր, որ ներքաղաքական ու արտաքին քաղաքական շրջաններն ըմբռնեցին Հայաստանի դիրքորոշումը արտաքին գործընկերային կենտրոնների հետ համագործակցության անհրաժեշտության հարցում: Այդ համագործակցությունը պետք է ծավալվեր գերազանցապես մեթոդաբանական մակարդակով (մոտեցումների, սկզբունքների, ստանդարտների, հասկացությունների ապարատի, գիտական գործիքակազմի և այլ), առանց յուրաքանչյուր պետության համար անհատական-յուրահատուկ բովանդակության մեջ արտաքին ներխուժում թույլ տալու: Հիմնվելով այդ համաձայնությունների վրա՝ Հանձնաժողովը կարողացավ ԱՄՆ-ի ՊԱՀ-ի Ազգային Ռազմական քոլեջի ակադեմիական կոմիտեում, ՌԴ Նախագահին առընթեր ՊԾՌ-Ա-ի ազգային անվտանգության և միջազգային հարաբերությունների ամբիոնների համատեղ նիստում, ինչպես նաև ՆԱՏՕ-ի եվրոպական անդամների Միջազգային անվտանգության ոլորտում խորհրդակցական խմբում հաջողությամբ փորձարկել ԱԱՌ-ի նախագծի համապատասխանությունը միջազգային մասնագիտական հանրության կողմից ընդունված մեթոդաբանական չափորոշիչներին:

Նաև հաջողվեց նշված առաջատար մասնագիտական կենտրոնների կապուղիներով ազգային ու տարածաշրջանային անվտանգության ճարտարապետության առավել զգայուն տարրերի վերաբերյալ կողմնորոշիչ ազդակներ փոխանակել՝ համաձայնեցված գլխավոր մեթոդաբանական կողմնորոշիչների պահպանման պայմանով: Քաղաքական կենտրոնների հետ Հայաստանի իշխանությունների մասնագիտական փոխգործության տվյալ բաղադրիչը դարձավ ՀՀ ԱԱՌ-ի մշակման միջգերատեսչական հանձնաժողովի մեթոդաբանական գործիքակազմի առանձնահատուկ, գործընկերների հետ համաձայնեցված տարրերից մեկը: Ոչ թե քողագերծ քաղաքական, այլ փոխակերպված՝ ակադեմիական, ձևաչափով կողմնորոշիչ ազդակների հավասարակշռված ու շահագրգիռ քննարկումը «Երևան–Մոսկվա–Վաշինգտոն–Բրյուսել» փորձաքննական քառանկյունու բոլոր կողմերին հնարավորություն տվեց իրենց պատկերացումները ճշգրտելու սեփական և գործընկերային անվտանգության շահերի «խաչման կետերում»:

Պաշտպանության նախարար Սերժ Սարգսյանի՝ հիմքային տեքստ հանդիսացող «Հայաստանի Հանրապետության ազգային անվտանգության ռազմավարության ուղեցիկները» գեկուցման բաժիններում փոփոխություններ կատարելու մասին Միջգերատեսչական հանձնաժողովի անդամների կողմից արվող առաջարկությունների մշակման ժամանակ կիրառվեցին միջգերատեսչական փորձաքննության գործընթացին հարմարեցված «Դելֆի» մեթոդիկայի տարրեր⁹:

⁹ Stu «The Delphi Method, IV. Effect of Percentile Feedback and Feed-In of Relevant Facts»:

Հիմքային տեքստի բազմաբայլ փորձաքննության ժամանակ ՌԷՆԴ կորպորացիայի կողմից մշակված այս մեթոդի կիրառման առանձնահատկությունն այն էր, որ հիմքային տեքստի առանձին բաժինների վերաբերյալ Հանձնաժողովի բոլոր անդամների կողմից արվող գրավոր առաջարկությունները փուլ առ փուլ, փոխհամաձայնեցված ժամանակացույցին համապատասխան, «հեռակա կարգով» ներկայացվում էին Հանձնաժողովի քարտուղարություն: Որպես գլխավոր փորձագետներ հանդես էին գալիս փոխնախարարներն ու կարգավիճակով նրանց հավասար դեկավարները, որոնք ներգրավված գերատեսչություններում համադասում էին ռազմավարական պլանավորման բաժինները: Տեքստի փուլաշրջանային փորձաքննություններին աջակցում էին գերատեսչական փորձագիտական խմբերը:

Հանձնաժողովի քարտուղարության դերն ստանձնած ՀՀ ՊՆ ազգային ռազմավարական հետազոտությունների ինստիտուտը՝ որպես համադասող-վերլուծական փորձագիտական կենտրոն, վերլուծում էր զեկուցման կոնկրետ բաժնի վերաբերյալ բոլոր առանձին փորձագիտական գնահատականներն ու առաջարկությունները, դրանք ներկայացնում Հանձնաժողովի նախագահին և նրա հետ քննարկումների արդյունքներով ձևավորում այսպես կոչված «փորձագիտական խճանկար»: Այդ «խճանկարը» Հանձնաժողովի անդամների առաջարկությունների համադրությունն էր, որը փուլաշրջանորեն վրադրվում էր փորձագիտության ենթարկվող բաժնի հիմքային տեքստին և ուղեկցվում փորձագիտական գնահատականների ու տեքստային նորամուծությունների հեղինակների վերաբերյալ լեզենդով, այնուհետև ուղարկվում էր Հանձնաժողովի անդամներին՝ երկրորդ փորձաքննության, որի արդյունքները նույն կերպ մշակվում էին և նիստից առաջ բաժանվում Հանձնաժողովի անդամներին: Հանձնաժողովի պլանային նիստերում ազգային անվտանգության ռազմավարության նախագծի՝ փորձագիտության ենթարկվող բաժնի լրացուցիչ գնահատականներն ու առաջարկությունները տեքստի իմաստային բլոկների հաջորդականությամբ ենթարկվում էին հրապարակային փորձաքննության և արձանագրվում: Յուրաքանչյուր դիտարկվող բաժնի երրորդ փորձաքննության և խմբագրման արդյունքները, Հանձնաժողովի նախագահի հետ համաձայնեցումից հետո, երկրորդ կամ, անհրաժեշտության դեպքում, երրորդ նիստում ենթարկվում էին եզրափակիչ հրապարակային փորձաքննության՝ առաջարկությունների ներհանձնաժողովային քննարկմամբ և տեքստի կոնսենսուսային հաստատմամբ:

Հանձնաժողովի կողմից վերլուծության և փորձաքննության համակարգման արդյունքների փուլային առաքումը ՀՀ բոլոր գերատեսչություններ լուծում էր անվտանգության պրոբլեմների համապարփակ շրջանակի վերաբերյալ փոխադարձ փուլաշրջանային փորձագիտական խորհրդատվության խնդիրը ինչպես միջգերատեսչական շահերի համադասման, այնպես էլ բախման տեսանկյունից:

Ազգային անվտանգության ռազմավարության նախագծի ամբողջ տեքստի միջգերատեսչական փորձագիտական վերջնամշակման ավարտից հետո Հանձ-

նաժողովի անդամների կողմից քարտուղարություն ներկայացվեցին ռազմավարության իրականացման գերատեսչական ծրագրերի նախագծերը: Ազգային անվտանգության ռազմավարության իրականացման ուղղությամբ գերատեսչությունների գործունեության համակարգման համար գերատեսչական ծրագրերի նախագծերի ամբողջական փաթեթը փորձագիտական գնահատման նպատակով ուղարկվեց բոլոր գերատեսչություններ: ՀՀ ՊՆ ԱՌ-ՀԻ-ն, ռազմավարության տեքստի վերջնախմբագրմանը զուգահեռաբար, Հանձնաժողովի նախագահ Սերժ Սարգսյանի մտահղացմամբ, ավարտեց Հայաստանի նախարարությունների ու գերատեսչությունների կենսագործունեության բոլոր ոլորտներում ԱԱՌ-ի իրականացման վերաբերյալ Հանձնաժողովի փորձագետ-անդամների վերլուծական հոդվածների գիտախմբագրական ու հրատարակչական նախապատրաստումը¹⁰:

Ազգային անվտանգության ռազմավարության վավերացման վերաբերյալ ՀՀ Նախագահի հրամանագրի համաձայն՝ Հայաստանի Կառավարությունը որոշում կայացրեց ռազմավարության իրականացման գերատեսչական ծրագրերի հաստատման ժամանակացույցի վերաբերյալ: Հանձնաժողովի նախագահը, որը դարձավ ՀՀ վարչապետ, ծրագրեց, որ մտավոր ու կազմակերպական ջանքերի համադասման նպատակով ՀՀ ՊՆ ԱՌ-ՀԻ-ն հրապարակի ԱԱՌ-ի իրականացման վերաբերյալ փոխնախարարների ու կարգավիճակով նրանց հավասար պաշտոնատար անձանց հայեցակարգային հոդվածների ամբողջական փաթեթը: Հանձնաժողովի քարտուղարության՝ ՀՀ ՊՆ ԱՌ-ՀԻ-ի կողմից հատուկ ուշադրության արժանացավ ՀՀ ԱԱՌ-ի հայերեն տեքստի թարգմանությունների նույնականության ապահովման հարցը՝ ԱՄՆ-ում ու ՌԴ-ում քաղաքական անվտանգային գիտության մեջ ու պրակտիկայում ձևավորված հասկացության-տերմինաբանական ավանդույթների հաշվառմամբ: Քարտուղարությունը նաև նկատելի ներդրում ունեցավ անվտանգային գիտության ու պրակտիկայի ոլորտում հայերեն տերմինաբանության մշակման գործում:

Քարտուղարության մեթոդաբանական հետազոտություններում կարևոր տեղ հատկացվեց ՀՀ ազգային անվտանգության համակարգի հասկացության ձևաբանության մշակմանը: Այդ նպատակով ՀՀ ՊՆ ԱՌ-ՀԻ-ն մշակեց և Երևանի, Մոսկվայի, Վաշինգտոնի, Բրյուսելի մեթոդաբանական կենտրոններում փորձարկեց ՀՀ ազգային անվտանգության հարցերին առնչվող հիմնական տերմինների հայերեն-ռուսերեն-անգլերեն բառարանը¹¹: Անգլերեն տեքստի մասնագիտական լրամշակման համար կիրառվեց «Ռազմավարության» նախագծի մշակման գիտական ղեկավարի և մասնագիտական քաղաքական-տերմինաբանական մշակույթի կրողներ հանդիսացող ամերիկահայ փորձագետների (ՀՀ-ում և ԼՂՀ-ում «Ամերիկայի հայկական համագումարի» տարածաշրջանային տնօրեն

¹⁰ Տես «Հայկական բանակ», 2007, հմ. 2-3:

¹¹ Տես «Հայկական բանակ», 2006, հմ. 2, Հավելված 2. «Հիմնական տերմիններ և հասկացություններ»:

Արփի Վարդանյան, «Հայք» ԳՀԻ-ի ղեկավար Բաբկեն Վարդանյան և ուրիշներ) միջև նորմատիվ թարգմանության վերաբերյալ պարբերական վերլուծական-լեզվաբանական քննարկումների մեթոդիկան:

2006 թ. նոյեմբեր-դեկտեմբերին տեղի ունեցան ԱԱՌ-ի գիտական քննարկումներ ԵՊՀ գիտխորհրդի և ԳԱԱ նախագահության ընդլայնված նիստերում՝ գիտական հանրության և հասարակական կազմակերպությունների փորձագետների մասնակցությամբ, ինչպես նաև բաց քննարկում ԱԺ-ում:

2007 թ. փետրվարին ՀՀ Նախագահ Ռոբերտ Զոհարյանի կողմից ԱԱՌ-ի հաստատումը նշանավորեց ՀՀ պաշտպանական համակարգում երկարաժամկետ բարեփոխումների մշակման աշխատանքների ծավալում: Դրան հաջորդեց Պաշտպանության նախարար Սերժ Սարգսյանի զեկուցումը, որում նա, հանդես գալով ՀՀ ԶՈՒ-ի ղեկավար կազմի առջև, նշեց, որ «ՀՀ Ազգային անվտանգության ռազմավարությունը» Հայաստանում պաշտպանական բարեփոխումների մշակման քաղաքական հիմքն է¹²: Եվ այս համատեքստում ԱԱՌ-ի միջգերատեսչական մշակման մեթոդաբանությունը, որը գործնականում ապացուցեց իր արդյունավետությունը, կարող է դառնալ ՀՀ Ռազմական դոկտրինի մշակման մեթոդաբանական հիմքը:

Ամերիկյան և ռուսաստանյան մի շարք փորձագետների կարծիքով՝ Հայաստանի ԱԱՌ-ի մշակման գործում ամերիկյան, ռուսաստանյան ու եվրոպական մասնագիտական կենտրոնների մեթոդաբանական աջակցության փոխազդեցական ներառմամբ նորամուծական միջգերատեսչական տեխնոլոգիայի կիրառման փորձը կարող է օրինակ դառնալ գործընկեր երկրի կայուն զարգացման ընդհանուր ռազմավարական շահերի հիմքի վրա ԱՄՆ-ի և ՌԴ-ի միջև մտավոր անվտանգային արդյունավետ համագործակցության ծավալման համար: Միևնույն ժամանակ, հայկական պետական-քաղաքական պրակտիկայում միջգերատեսչական քաղաքական տեխնոլոգիայի կիրառման առաջին հաջող փորձը կարող է երաշխիք դառնալ ՀՀ-ում համապետական մասշտաբի փաստաթղթերի ապարատային-բյուրոկրատական նախապատրաստման՝ հետխորհրդային պետություններին բնորոշ ձևականության հաղթահարման համար:

Որպես ամփոփում հարկ է նշել, որ ազգային անվտանգության ռազմավարության մշակման ժամանակ Միջգերատեսչական հանձնաժողովի քարտուղարության դերում ՀՀ ՊՆ ԱՌՀԻ-ի գործունեությունը դարձավ նրա հետագա հետազոտական գործունեության տրամաչափման տեսամեթոդաբանական ու կազմակերպական միջոց:

¹² Տես «ՀՀ Պաշտպանության նախարար Սերժ Սարգսյանի զեկուցումը ՀՀ Զինված ուժերում պաշտպանական բարեփոխումների իրականացման վերաբերյալ»: «Հայկական բանակ», 2007, հմ. 1:

Հ. Ս. ՔՈԹԱՆՋՅԱՆ

գեներալ-մայոր, քաղաքական գիտությունների դոկտոր,
ԱՄՆ Պաշտպանական ազգային համալսարանի
(Վաշինգտոն) գիտական ստաժոր

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԱԶԳԱՅԻՆ ԱՆՎՏԱՆԳՈՒԹՅԱՆ
ՌԱԶՄԱՎԱՐՈՒԹՅԱՆ ՄՇԱԿՄԱՆ
ՈՒՂԵՑՈՒՅՑՆԵՐԸ
ՀԱՐԱՎԱՅԻՆ ԿՈՎԿԱՍԻ
ՏԱՐԱԾԱՇՐՋԱՆԱՅԻՆ ԱՆՎՏԱՆԳՈՒԹՅԱՆ
ՃԱՐՏԱՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ՀԱՄԱՏԵՔՍՏՈՒՄ

2004 – 2005

ԵՐԱԽՏԻՔԻ ԽՈՍՔ

Հեղինակն իր պարտքն է համարում գործընկերներին երախտիքի խոսք ասել այս աշխատության նախագծային փառքերակներում կատարված դիտողությունների և առաջարկությունների համար: Հեղինակը 2003–2004 թթ. ԱՄՆ-ի Պաշտպանության ազգային համալսարանում (ՊԱՀ) իր կատարած գիտական աշխատանքներին ժամանակ հատկացնելու և մեկնաբանություններ անելու համար շնորհակալություն է հայտնում ՊԱՀ-ի իր ակադեմիական խորհրդարուներին՝ Ազգային անվտանգության դպրոցի (ԱԱԴ) դեկան դոկտոր Ջեյ Բանգասին, Ազգային ռազմավարական հետազոտությունների ինստիտուտի (ԱՈՀԻ) ավագ գիտաշխատողներ զեդապեյ Էնն Մոյզանին և դոկտոր Յուջին Ռոմերին, ԱԱԴ-ի փնտրեն դոկտոր Ջո դը Սասերին և ԱՈՀԻ-ի գիտական ռեֆերենս փրկին Լին Քիֆին:

Հեղինակը բարձր է գնահատում այն խորագեյ մասնագիտական խորհրդատվությունները, որոնք սիրով փրամադրել է ԱՄՆ-ի արտաքին ծառայության նախկին աշխատող պրն. Էդվարդ Ալեքսանդրը, որն իր դիվանագիտական գործունեության ընթացքում մասնագիտացել է խորհրդային ու արեւելաեվրոպական գործերում և որպես խորհրդական ծառայել է ԱՄՆ-ի Պետդեպարտամենտում, Հայաստանի արտաքին գործերի նախարարությունում և Վաշինգտոնում Հայաստանի դեսպանատանը:

ՀԻՄՆԱՀԱՐՑԵՐ

Հարավային Կովկասը դառնում է աշխարհառազմավարական ամենադինամիկ կետերից մեկը, որն արտացոլում է Կենտրոնական Եվրասիայի հսկայական տարածաշրջանում ԱՄՆ-ի արտաքին քաղաքականության հեռամետ շահերը: Սույն աշխատությանը հեղինակը փորձում է հայ և ամերիկյան գիտնականներին առաջարկել որոշ գաղափարներ Հարավային Կովկասում անվտանգության համապարփակ ճարտարապետության ձևավորման, ինչպես նաև այդ տարածաշրջանում տնտեսական աճի ու ժողովրդավարության խթանման ասպարեգում Հայաստանի գործոնի կարևորության վերաբերյալ: Այս ուսումնասիրության մեջ հեղինակը նպատակ ունի արծարծելու Հայաստանի գործոնի որոշ առումներ՝ ԱՄՆ-ի քաղաքական կյանքին Հայկական սփյուռքի ակտիվ մասնակցության, ինչպես նաև Հարավային Կովկասում տարածաշրջանային անվտանգության ու ժողովրդավարության ամրապնդման գործում Հայաստանի Հանրապետության կարևորության հարցերը:

Այս աշխատությունը Հարավային Կովկասի տարածաշրջանային անվտանգության ճարտարապետության համատեքստում Հայաստանի ազգային անվտանգության ռազմավարության հետազոտման և կիրառական մշակման համադրման փորձ է: Որպես կիրառական արգասիք վերջերս մշակվել է կից ներկայացվող ՀՀ ազգային անվտանգության ռազմավարության ճեպագիրը¹: Հայաստանի անվտանգության ռազմավարության մշակման գաղափարները և Հարավային Կովկասում անվտանգության ճարտարապետության վերակառուցումը կարող են հետաքրքրել պաշտպանական ու քաղաքական ծրագրերի մշակմամբ զբաղվող շրջաններին:

¹ Տես «Հավելված. «Հայաստանի ազգային անվտանգության ռազմավարության ճեպագիր»», որը հիմք է ծառայել ՀՀ պաշտպանության նախարարի «Հայաստանի Հանրապետության ազգային անվտանգության ռազմավարության ուղեցիկները» զեկուցման մշակման համար:

I. ՆԵՐԱԾՈՒԹՅՈՒՆ

Տասնչորս տարի է անցել Հայաստանի Հանրապետության անկախության վերականգնման օրից^{*}: Արդյունքների ամբողջական գնահատման և հնարավորությունների, ակնկալիքների ու ձեռքբերումների համեմատության համար դա այնքան էլ երկար ժամանակահատված չէ: Նման հակիրճ ներկայացման մեջ գործնականում անհնար է արտացոլել Հարավային Կովկասում և հատկապես Հայաստանում տեղի ունեցող բարդ անցումային գործընթացների բոլոր կողմերը: Այնուամենայնիվ, մենք կփորձենք ամփոփ ձևով դիտարկել իրավիճակի դինամիկան, գնահատել հայ իրականությանը բնորոշ որոշ գծեր և առանձին պատմական գույքահեռներ տանել Կովկասյան տարածաշրջանի հարևան պետությունների հետ: Մենք կփորձենք տարածաշրջանի գլխավոր դերակատարների արտաքին քաղաքականության շրջանակներում գնահատել այս նորաթուխ ժողովրդավարությունների զարգացման դինամիկան: Այս աշխատության նպատակը Հայաստանում և Հարավային Կովկասում անվտանգության ճարտարապետության վերակառուցմանը վերաբերող գաղափարների քննարկումն է: Հուսով ենք, որ մեր կողմից արված որոշ առաջարկություններ կարող են արժանանալ այն մասնագետների ուշադրությանը, որոնք զբաղվում են այս տարածաշրջանին առնչվող ԱՄՆ-ի արտաքին քաղաքականության մշակմամբ:

Խորհրդային Միության փլուզումից հետո Հայաստանը հայտնվեց ավելի անբարենպաստ իրավիճակում, քան մյուս հետխորհրդային նորանկախ պետությունները: Կենտրոնացված էկոնոմիկայի քայքայման հետևանքով առաջացած պրոբլեմները, որոնք բնորոշ են բոլոր նորանկախ պետություններին, 1988 թ. երկրաշարժի, Ադրբեջանի հետ հակամարտության, ինչպես նաև տնտեսական շրջափակման ու փախստականների մեծ ներհոսքի պատճառով Հայաստանում ստացան ավելի սուր բնույթ: Նման պարագայում երկրի ղեկավարությունը նախաձեռնեց տնտեսության մասնավորեցում և արմատական վերակառուցում:

ԱՄՆ-ը մինչև 1991 թ. վերջը պաշտոնապես ճանաչեց բոլոր նախկին խորհրդային հանրապետությունների, ներառյալ՝ Հայաստանի, Ադրբեջանի և Վրաստանի անկախությունը: Տարածված է այն կարծիքը, թե ԱՄՆ-ը չափազանց մեծ դեր է խաղացել առևտրի, անվտանգության և այլ հարաբերությունների ոլորտներում Ռուսաստանից այդ երկրների ունեցած կախվածությանը մասամբ վերջ դնելու և Արևմուտքի հետ նրանց կապերը զարգացնելու գործում, այդ թվում՝ նպաստել նրանց անդամակցությանը Եվրոպայում անվտանգության և համագործակցության կազմակերպությանը (ԵԱՀԿ), Եվրամիության «Եվրահարևանություն» և ՆԱՏՕ-ի «Գործընկերություն հանուն խաղաղության» ծրագրերին: ԱՄՆ-ը Հայաստանի հետ սերտ կապեր է հաստատել որպես նախկին սոցիալիստական աշխարհում ժողովրդավարացման խթանման ընդհանուր քաղաքա-

^{*} Ընթերցողին հիշեցնենք, որ այս աշխատությունը գրվել է ԱՄՆ-ի ՊԱՀ-ում հեղինակի ակադեմիական ստաժավորման շրջանակներում, իսկ հավելվածը մշակվել է 2004–2005 թթ. (ծանոթ. խմբ.):

կանություն, ինչպես նաև՝ որպես արձագանք ամերիկահայության արտահայտած մտահոգությանը: Նախքան Վրաստանի Նախագահի պաշտոնից իր վերջին հրաժարականը՝ Էդուարդ Շևարդնաձեն ևս սերտ կապեր ուներ ԱՄՆ-ի հետ: 2005 թ. մայիսին ԱՄՆ-ի Նախագահ Ջորջ Բուշի այցելությունը Թբիլիսի և Վրաստանի ներկայիս Նախագահ Միխայիլ Սահակաշվիլու հետ նրա բանակցությունները ԱՄՆ-ի ու Վրաստանի համագործակցության սերտացման վկայությունն են: Ադրբեջանի նավթարդյունաբերության ոլորտում մասնավոր ներդրումների աճման, Բաքու – Ջեյհան խողովակաշարի կառուցման աշխատանքների մոտալուտ ավարտի հետևանքով ԱՄՆ-ն այնտեղ ևս ունեցավ կարևոր շահեր և ընդլայնեց իր մասնակցությունը Կասպյան տարածաշրջանում անվտանգության ապահովման գործին: Որպես ԵԱՀԿ Մինսկի խմբի անդամ՝ ԱՄՆ-ը նաև ակտիվ ջանքեր է գործադրում տարածաշրջանում էթնիկական հակամարտությունների խաղաղ լուծման ուղղությամբ:

Ընդառաջելով Կոնգրեսում և այլուր հնչող կոչերին՝ ԱՄՆ-ի Կառավարությունը մշակեց նախկին Խորհրդային Միության կազմում եղած եվրասիական պետություններին օժանդակության քաղաքականություն: 1992 թ. սկզբին Նախագահ Ջորջ Բուշն առաջարկեց «Ազատությանն աջակցության ակտ», որը մույն թվականին ստացավ օրենքի ուժ, և, համաձայն «Օրենքների ժողովածուի» 102–511-րդ կետերի, եվրասիական պետություններին դրամական միջոցներ հատկացրեց մարդասիրական կարիքների, ժողովրդավարացման, շուկայական տնտեսության ստեղծման, առևտրի, ներդրումների համար և այլ նպատակներով: «Ազատությանն աջակցության ակտի» 907-րդ հոդվածը ԱՄՆ-ի Կառավարությանը կտրականապես արգելում էր օժանդակել Ադրբեջանի Կառավարությանը, քանի դեռ վերջինս չի դադարեցրել Հայաստանի շրջափակումը և նրան կատմամբ ուժի այլ կիրառումներ: Տարիների ընթացքում Ադրբեջանի վերաբերյալ այդ դրույթի կիրարկումը փոփոխվեց, և թույլ տրվեց անհրաժեշտ աջակցություն ցուցաբերել մարդասիրական օգնության և ժողովրդավարացման համար, զենքերի չտարածմանը նպատակաուղղված սահմանային անվտանգության ապահովման ու մաքսային օժանդակության և այլ նպատակներով: Պաշտպանական համագործակցության ոլորտում Ադրբեջանին օժանդակության վրա դրված օրենսդրական արգելքը հավասարակշռելու համար Ամերիկայի Կառավարությունը վարչական արգելք դրեց նաև Հայաստանի հետ պաշտպանական համագործակցության վրա:

2001 թ. դեկտեմբերին Կոնգրեսը հաստատեց 2002 թ. ֆինանսական տարվա արտաքին հատկացումները («Օրենքների ժողովածու», 107–115-րդ կետեր)՝ Նախագահին իրավունք տալով սառեցնելու 907-րդ հոդվածի կիրառումը, ինչը որոշակի պայմաններում ամեն տարի ենթակա է վերահաստատման: Նախագահ Բուշն այդ առաջարկությունները հաստատեց 2002 թ. հունվարի 25-ին և 2003 թ. հունվարի 17-ին:

Բուշի ներկայիս վարչակազմը, ելնելով ազգային անվտանգության նկատա-

ռումներից և հաշվի առնելով Ադրբեջանի նպաստը միջազգային ահաբեկչության դեմ պայքարին, Կոնգրեսին առաջարկեց վերացնել Ադրբեջանին օժանդակության վրա դրված արգելքը:

II. ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՍՓՅՈՒՌՔԻ

ԵՎ ՀԱՅԿԱԿԱՆ ԱԶԳԱՅԻՆ ՊԵՏՈՒԹՅԱՆ

ԱՇԽԱՐՀԱՌԱԶՄԱՎԱՐԱԿԱՆ ԱՌՈՒՄՆԵՐԸ

Ցավոք, հայ ազգի նորագույն քաղաքական պատմության մեջ առավել նշանակալից իրադարձությունը առաջին համաշխարհային պատերազմի ժամանակ նրա պատմական տարածքում տեղի ունեցած աղետալի աշխարհաքաղաքական փոփոխությունն էր: Այդ ժամանակահատվածում Օսմանյան Թուրքիայի վարչակարգը, շարունակելով Փոքր Ասիայում բնիկ հայերի էթնիկական գտումների անմարդկային քաղաքականությունը, որոշեց, որ բռնի կերպով տեղահանված հայերը չպետք է վերադառնան իրենց հայրենիք: Փրկվածները 1920-ական թվականներին ի վերջո հասկացան, որ բռնագաղթեցումները հայ ժողովրդին իր պատմական հայրենիքից ընդմիշտ արտաքսելու միայն նախաբանն էին²: Դրանք էին ռազմաքաղաքական իրադրության այն պատմական առանձնահատկությունները, որոնք այսօր աշխարհով մեկ տարածված Հայկական սփյուռքի համար ստեղծեցին նոր աշխարհաքաղաքական ուրվանկար:

Հայկական սփյուռքի կազմակերպությունները տասնամյակներ շարունակ գործել են այն հույսով, որ Թուրքիայի ժամանակակից ժողովրդավարական հանրապետությունը հեռու կմնա Օսմանյան Կայսրության աղետալի օրինակից և կհետևի Գերմանիայի Դաշնային Հանրապետության դրվատելի փորձին, որը նացիստական Գերմանիային դատապարտեց հրեաների Ողջակիզումն իրագործելու համար:

Հայաստանի Հանրապետությունում ապրող հայերը կազմում են աշխարհի ամբողջ հայության ընդամենը մեկ երրորդը³: Անկախ ազգային պետության ստեղծումից հետո Հայաստանի և Սփյուռքի միջև համագործակցությունը, որը նախկինում՝ խորհրդային վարչակարգի օրոք, թե՛ գաղափարապես, թե՛ քաղաքականապես սահմանափակված էր, դարձավ աշխարհի և նորանկախ հայկական պետության միջև քաղաքական, տնտեսական, մշակութային ու տեղեկատվական համագործակցության կարևոր աշխարհառազմավարական գործոններից մեկը:

Որպես միջազգային իրավունքին ենթակա անկախ պետություն՝ Հայաստա-

² Տես «Հայաստանի Հանրապետության արտաքին գործերի նախարար Վարդան Օսկանյանի ելույթը նացիստական համակենտրոնացման ճամբարների ազատագրման 60-ամյակին նվիրված 28-րդ հատուկ նիստում»: Նյու Յորք, 2005 թ. հունվարի 24, «Սփյուռքի լույսերից» (<http://www.genocide.am/adalian/silen.htm>):

³ Տես «Армяне в мире». «Голос Армении», 22 августа 1996 г.:

նի Հանրապետությունը կանգնեց նոր մարտահրավերների առաջ, որոնք անվերապահորեն և անմիջապես չընկալվեցին Սփյուռքի կողմից, քանի որ այսպիսի պատմական զարգացումը բավական անսպասելի էր: Հայ ազգի այս երկու հատվածներին միայն տասներեք տարի առաջ անսահմանափակ հնարավորություն տրվեց ինքնուրույնաբար որոշելու, թե ինչպիսի փոխհարաբերություններ և որ ոլորտներում կլինեն իրենց համար առավել շահավետ: Թեև երկու հատվածներն էլ համաձայնեցված ջանքեր են գործադրում միմյանց ընդառաջ գալու համար, այդուհանդերձ, դեռ շատ անելիք կա: Քաղաքական ու սոցիալական ոլորտներում փոխհամաձայնեցված կերպով շարժվելու և գործելու ցանկությանը զուգընթաց ի հայտ են եկել տարբեր տեսակի բարոյական, հոգեբանական, պատմական ու սոցիալական հարցեր և ձգտումներ, որոնք նույնիսկ ձեռք են բերել կարևոր նշանակություն:

ԱՄՆ-ի հայկական համայնքը Սփյուռքի սոցիալապես առավել զարգացած տարրերից է և բաղկացած է մոտավորապես մեկ միլիոն ծագումով հայ ամերիկացիներից, որոնք պատկանում են Հայ առաքելական, Հայ կաթոլիկ և Հայ բողոքական եկեղեցիներին, ինչպես նաև այլ հասարակական կազմակերպությունների: Ընդհանուր առմամբ, ամբողջ աշխարհում համայնքային մակարդակում էթնիկական փոքրամասնությունների լոբբիզմը մի բնական, բայց բարդ գործընթաց է, որի միջոցով են նրանք ինքնահաստատվում:

Հայության շահերի պաշտպանության փորձը ցույց է տվել, որ խնդիրը դուրս է գալիս համայնքի նեղ շրջանակներից, որովհետև նպատակը շատ ավելի լայն է. իրականում այն համազգային է: Միևնույն ժամանակ ցանկացած նախաձեռնություն, անկախ այն բանից, թե որքան կարևոր է և ինչ պատասխանատվությամբ է ստանձնած, չպետք է վտանգի ԱՄՆ-ի, ինչպես նաև նորանկախ Հայաստանի Հանրապետության և այդտեղ բնակվող հայերի շահերը: Ծրագրերը նպաստում են հայ-ամերիկյան ավելի լայն մասնակցությանը ամերիկյան ժողովրդավարական գործընթացին և Հայաստանի քաղաքացիական ու տնտեսական զարգացմանը:

Ներկայումս Հայաստանում տեղի ունեցող իրադարձությունները Հայկական սփյուռքի ուշադրության կենտրոնում են. առանձին հայկական հասարակական կազմակերպություններ անընդհատ աշխատում են ԱՄՆ-ի Կոնգրեսի և Կառավարության հետ: Այդ կազմակերպությունների բազմաթիվ հաջողությունների շարքում կարող ենք նշել հայկական հարցերի գծով կոնգրեսականների խմբի ստեղծման ղեկավարումը (2004 թ. ընդհանուր թվով ԱՄՆ-ի Կոնգրեսի 128 անդամ)⁴:

Հայաստանի կողմից խորհրդային միակուսակցական համակարգի սահմանափակումների թոթափման անցումային շրջանում Սփյուռքը դարձավ ազատականության և ժողովրդավարության արևմտյան մշակույթի ակտիվ տարածմանը նպաստող գործոն: Անկախության առաջին տարիներին ավանդական հայկա-

⁴ Stu <http://www.panarmenian.net/news/rus/?task=society&id=9782&date=2004-02-16>:

կան քաղաքական կուսակցությունները (Հայ հեղափոխական դաշնակցություն, Ռամկավար ազատական կուսակցություն և Սոցիալ-դեմոկրատական հնչակյան կուսակցություն) վերադարձան ու վերակազմավորվեցին Հայաստանում: Նրանք նոր շունչ հաղորդեցին ազգային ոգուն և փորձեցին ներմուծել ազատականություն ու ժողովրդավարական արժեքներ, ինչն այդ ժամանակ հիմք և առիթ դարձավ քաղաքական ու քաղաքացիական միությունների ազատ «մրցակցության» համար: Սա նշանակալի երևույթ է, որը բացատրվում է նորահաղթ անկախությամբ և Հայաստանի Հանրապետությունում ժողովրդավարական սկզբունքների ու հիմնարար ազատությունների հետևողական առաջնությամբ:

Հայկական սփյուռքը փաստացի գոյություն ունի որպես համաշխարհային էթնոշնչակութային-տեղեկատվական, գործարարական ցանց՝ բաղկացած մոտ տասը միլիոն քաղաքականապես ակտիվ, բարգավաճ, կիրք և Ամերիկայի ու Եվրոպայի տնտեսական, ֆինանսական և քաղաքական կյանքին սերտորեն ինտեգրված մարդկանցից:

Նա արդյունավետ օղակ է դարձել հայ-ամերիկյան, հայ-ֆրանսիական, հայ-ռուսական, հայ-արաբական, հայ-իրանական և այլ կապերի զարգացման, ինչպես նաև այս համեմատաբար փոքր, բայց դինամիկ ու լավ կազմակերպված աշխարհասփյուռ համայնքի ընդհանուր աշխարհաքաղաքական շրջանակներում (Հարավային Կովկասի տարածաշրջանում և նրա սահմաններից դուրս) հոգուտ փոխադարձ ազգային ռազմավարական շահերի իրականացվող երկկողմ համագործակցության սերտացման գործում:

III. ՀԱՅԱՍՏԱՆՈՒՄ ԻՐԱՎՈՒՆՔԻ ԶԱՐԳԱՅՈՂ ԺՈՂՈՎՐԴԱՎԱՐԱԿԱՆ ԳԵՐԱԿԱՅՈՒԹՅՈՒՆԸ

1. Առաջընթաց և դժվարություններ

1991 թ. մայիսի 20-ին կայացած ընտրություններում, որոնք Խորհրդային Միության պատմության մեջ մրցակցային հիմքի վրա անցկացված առաջին ժողովրդավարական ընտրություններն էին, Կոմունիստական կուսակցությունը պարտություն կրեց: Դա խթանի դեր կատարեց Հայաստանում բազմակուսակցական համակարգի հաստատման համար: Իշխանության եկավ Հայոց համագլխին շարժումը (ՀՀԾ):

Նախորդ տարի՝ 1990 թ. օգոստոսի 23-ին, Գերագույն խորհրդի կողմից ընդունվել էր Հայաստանի անկախության հռչակագիրը, որով արդեն իսկ սկիզբ էր դրվել ժողովրդավարական բարեփոխումներին: Նորընտիր խորհրդարանը (ձևավորված Հայաստանի անկախության հռչակումից առաջ) անմիջապես սկսեց օրենսդրական հիմք ստեղծել հասարակության ժողովրդավարացման համար: «Սեփականության մասին» ՀՀ օրենքը (ՀՕ-185-Ն) և «Սեփականաշնորհման ֆոնդերի մասին» Կառավարության որոշումը (ընդունված, համապատասխանաբար, 1990 թ. հոկտեմբերի 31-ին և 1991 թ. դեկտեմբերի 13-ին) օրինական հիմք

ապահովեցին պետական մենաշնորհից արտադրության միջոցների նկատմամբ տարբեր ձևերի սեփականության անցնելու համար: Բազմակարծությանն ու բազմակուսակցական համակարգին անցմանը սկիզբ դրվեց 1991 թ. փետրվարի 26-ին ընդունված «Հասարակական քաղաքական կազմակերպությունների մասին» ՀՀ օրենքով (Ն-0266-1): Խոսքի և տեղեկատվության ազատությունն ապահովվեց 1991 թ. հոկտեմբերի 8-ին ընդունված «Մամուլի և զանգվածային լրատվության մյուս միջոցների մասին» ՀՀ օրենքով (Ն-0420-1): Կրոնի ազատությունը պաշտպանելու համար 1991 թ. հունիսի 17-ին ընդունվեց «Խղճի ազատության և կրոնական կազմակերպությունների մասին» ՀՀ օրենքը (Ն-0333-1): Այս և այլ օրենքներով հաստատված՝ ժողովրդավարական իրավական նորմերը նաև իրենց արտացոլումն ու զարգացումն ստացան 1995 թ. հուլիսի 5-ին ընդունված Սահմանադրության մեջ: 1996 թ. մայիսի 14-ին Ազգային ժողովն ընդունեց «Տեղական ինքնակառավարման մարմինների ընտրության մասին» ՀՀ օրենքը (ՀՕ-62)՝ դրանով իսկ օրինական հիմք ստեղծելով տարածքային կառավարման մարմինների ընտրությունների համար, որոնք տեղի ունեցան նույն տարվա նոյեմբերի 10-ին: 1996 թ. նոյեմբերի 1-ին ուժի մեջ մտավ «Հասարակական կազմակերպությունների մասին» ՀՀ օրենքը (ՀՕ-82), որը մեծ ներդրում էր՝ նպատակաուղղված քաղաքացիական հասարակության կառուցմանը:

Ներկայումս Սահմանադրության հիմքում դրված ժողովրդավարական նորմերից և անցած տասնչորս տարիների ընթացքում ընդունված օրենքներից շատերը հետագա զարգացման կարիք ունեն: Դա է հաստատում նաև Եվրոխորհրդի կազմում Հայաստանի ընդգրկման մասին որոշումը, որն ընդունվել է Եվրոպայի խորհրդի Խորհրդարանական վեհաժողովի (ԵԽԽՎ) կողմից: Այդ որոշումը Հայաստանին կոչ է անում ստանձնելու որոշակի պարտավորություններ, այդ թվում՝ միանալու Եվրոպական համաձայնագրերին, և հավատարիմ լինելու եվրոպական ժողովրդավարական չափորոշիչներին համապատասխանեցված ազգային օրենսդրությանը*։ Ներկայումս մշակվում են օրենքների նախագծեր, որոնք մղված են համահունչ լինելու եվրոպական ժողովրդավարությունների օրենքներին: Գործընթացն արագացնելու համար ԵԽ մասնագետները տալիս են փորձագիտական կարծիքներ ու խորհուրդներ: Սահմանադրական բարեփոխումների աշխատանքները, որոնք արդեն մի քանի տարի է, ինչ ընթացքի մեջ էին, մոտեցել են իրենց ավարտին, և սահմանադրական բարեփոխումների փաթեթը պատրաստ է Ազգային ժողովում քննարկմանը**:

Այդ ամենը, իր հերթին, մարդու իրավունքների պաշտպանության գլխավոր

* Հայաստանի Հանրապետությունը 2001 թ. հունվարի 25-ին դարձավ Եվրոպայի խորհրդի (ԵԽ) անդամ: Որպես քաղաքական մարմին՝ ԵԽ-ն նպաստում է Եվրոպայում քաղաքական կայունությանը, տնտեսական ու սոցիալական առաջընթացին, ժողովրդավարությանն ու մարդու իրավունքների պաշտպանությանը: Միօրինակացված չափորոշիչներն ու մոտեցումները նպատակաուղղված են լուծելու ճշված խնդիրները և այդ բնագավառում ապահովելու առաջընթաց:

** Սահմանադրական բարեփոխումները հանրաքվեով ընդունվել են 2005 թ. նոյեմբերի 27-ին:

երաշխիքների թվում է: 1990 թ. օգոստոսի 23-ի Անկախության հռչակագրով Հայաստանը փաստորեն որդեգրեց նոր արժեհամակարգ, որն էլ ավելի մեծ է դարձնում ժողովրդավարության և մարդու իրավունքների սկզբունքների նկատմամբ նրա ստանձնած պարտավորությունները: Անկախությունից հետո Հայաստանի Հանրապետությունը՝ որպես ինքնիշխան կազմավորում, ճանաչեց ու միացավ մարդու իրավունքներին վերաբերող հիմնական համաձայնագրերին և պայմանագրերին, ինչպես նաև ձեռնամուխ եղավ այս ոլորտում գործող ներքին օրենսդրության բարեփոխումներին: Հետագայում մարդու հիմնարար իրավունքներն ու ազատությունները ամրագրվեցին Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրության երկրորդ գլխում:

Զնայած ընտրական օրենսդրության նշված բարենորոգմանը՝ 1995 թ., 1996 թ., 1998 թ. և, մասամբ, 2003 թ. կայացած նախագահական ու խորհրդարանական ընտրությունների ժամանակ և՛ տեղացի, և՛ միջազգային դիտորդների կողմից արձանագրվեցին օրենքի տարբեր խախտումներ: Մարդու իրավունքները պաշտպանող շատ խմբեր ձեռքակալությունները դատապարտեցին որպես քաղաքականապես շարժառիթավորված, թեև ՀՀ Կառավարությունը պնդեց, որ ձերբակալվածները մասնակցել են զանգվածային անկարգությունների: ԵԱՀԿ և ԵԽԽՎ դիտորդները ընտրարշավը համարեցին թեժ և հիմնականում խաղաղ, բայց հանգեցին այն եզրակացության, որ քվեատուների «համատարած լցումման», ձայների հաշվման ժամանակ թափանցիկության պակասի և այլ «լուրջ» խախտումների պատճառով ընտրությունները չէին համապատասխանում ազատ ու արդար մրցակցության միջազգային չափանիշներին⁵:

Կարևոր է համեմատել Հայաստանում մարդու իրավունքների կարգավիճակը Հարավային Կովկասի հարևան երկրների հետ: Մենք այս հարցի վերաբերյալ իրավիճակի համապարփակ գնահատման վստահելի աղբյուր ենք համարում ամերիկյան հանրահայտ «Ֆրիդոմ Հաուզ» (*Ազատության տուն*) հասարակական կազմակերպության թողարկած «Քաղաքական իրավունքների և քաղաքացիական ազատությունների ամենամյա զեկույցը»: 1970-ականների սկզբից ի վեր այդ կազմակերպությունը աշխարհում մշտազննում է ազատությունը և պաշտպանում ժողովրդավարությունը⁶: Հիմնվելով փորձագետների անկախ խմբի գնահատումների վրա՝ «Ֆրիդոմ Հաուզը» 2005 թ. Հայաստանն ու Վրաստանը ճանաչել է որպես *մասամբ ազատ պետություններ*, իսկ Ադրբեյջանը՝ որպես *ոչ ազատ պետություն*⁶:

⁵ Տես «CRS Report RS20812, Armenia Update»:

^{*} Խաղաղության և ժողովրդավարության դեմ ուղղված սպառնալիքներով մտահոգված Էլեոնոր Ռուզվելտի և այլ ամերիկացիների կողմից ավելի քան 60 տարի առաջ ստեղծված «Ֆրիդոմ Հաուզը» այսօր աշխարհի այն երիտասարդ ժողովրդավարությունների պաշտպանության առաջատարն է, որոնք հաղթահարում են դիկտատուրայի և քաղաքական բռնաճնշումների ժառանգությունը:

⁶ Տես «Freedom in the World 2005. Table of Independent Countries Comparative Measures of Freedom» (<http://www.freedomhouse.org/research/freeworld/2005/essay2005.pdf>):

2. Պետական կառավարման և տեղական ինքնակառավարման ժողովրդավարացում. ձեռքբերումներ և մարտահրավերներ

Հայաստանի Հանրապետության քաղաքացիներն իրենց իշխանությունն իրականացնում են տեղական ինքնակառավարման մարմինների միջոցով: Այս մարմինների ձևավորումը, այն է՝ դրանց իրավասությունների, գործառնությունների ու պարտականությունների հստակ սահմանազատումը, հիմք է ստեղծում զարգացող և բարգավաճող երկիր կառուցելու համար: Պետական իշխանության համակարգը Հայաստանի օրենսդրական ոլորտի, պետական կառավարման մարմինների ու հանրային ծառայության այն բաղկացուցիչ մասն է, որի միջոցով են իրականացվում պետության գլխավոր գործառնությունները և լուծվում երկրի առջև ծառացող խնդիրները: Անկախ Հայաստանում պետական կառավարման համակարգը ներառում է գործադիր մարմինները. Հայաստանի Հանրապետության Կառավարությունը, որը բաղկացած է Վարչապետից և նախարարների կաբինետից, իրականացնում է գործադիր իշխանությունը: Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրության համաձայն ՀՀ Նախագահը հանրապետության անկախության, տարածքային ամբողջականության և անվտանգության երաշխավորն է:

Մեր կարծիքով, Հայաստանում կառավարման համակարգի ներկայիս վիճակը շատ առումներով չի համապատասխանում այսօրվա պահանջներին և բարեփոխումների հրատապ կարիք ունի: Պետական կառավարման անարդյունավետությունը թույլ իշխանության հայտնի «հիվանդությունների» արդյունք է: Դրանցից են, մասնավորապես, գործունեության ուղիներ նախանշող պաշտոնական ռազմավարություն չլինելը, նաև տեղեկության ընդհանուր մատչելիության ապահովման և իշխանության օղակների միջև նրա փոխանակման համար անհրաժեշտ մեխանիզմների բացակայությունը:

Դեռ ավելին. իշխանության տարբեր մակարդակներում գործառնությունների կրկնողականությունը և հրահանգների անհասկանալիությունը, հստակորեն տարբերակված նպատակներ և գերակայություններ չլինելը, անհիմն սահմանավորումն ու վարչարարությունը էապես նվազեցնում են պետական կառավարման արդյունավետությունը: Ըստ հաճախ հանրությունը չի գիտակցում պետական կառավարման տարբեր մակարդակներում ընդունված որոշումների նպատակն ու անհրաժեշտությունը: Դա իշխանությունների գործողությունների թափանցիկության պակասի և հասարակությանը նախօրոք իրենց ծրագրված քայլերի մասին չտեղեկացնելու հետևանք է: Ներկայումս արդյունավետ պետական կառավարման համակարգ ստեղծելու ռազմավարություն գործնականում գոյություն չունի: Այդ ռազմավարությունը պետք է հիմք ստեղծի կառուցվածքային ու գործառնության բարեփոխումների և հասարակական ծառայությունների բարելավման համար: Այս համատեքստում շատ կարևոր է հաջողության հասնել սահմանադրական բարեփոխումներում՝ ստեղծելով Հայաստանի իրավաքաղաքական համակարգի համընդգրկուն ժողովրդավարացման հիմք: Եվրախորհրդի

Վենետիկի հանձնաժողովը, անկողմնակալ կերպով համագործակցելով Հայաստանի խորհրդարանի և Սահմանադրական դատարանի հետ, Հայաստան–Եվրախորհուրդ հարաբերություններում հանդես է գալիս որպես վերոհիշյալ առանցքային բարեփոխումներին համապատասխանեցված ազգային օրենսդրական փաստաթղթերի մասնագիտական մշակման երաշխավոր⁷:

Շուկայական տնտեսության զարգացման, քաղաքական ու սոցիալական նոր ենթակառույցների հաստատման և Կենտրոնական ու Արևելյան Եվրոպայում, նախկին ԽՍՀՄ-ում (ներառյալ նաև Հայաստանը) նոր սոցիալական արժեքների ձևավորման գործընթացները նպաստավոր միջավայր ստեղծեցին կոռուպցիայի զարգացման համար: Ելնելով կոռուպցիայի լայն տարածվածությունից՝ պետք է ասենք, որ այն կարող է գոյություն ունենալ և գոյություն ունի անձնական, հաստատութենական և համակարգային մակարդակներում:

Դժբախտաբար, կոռուպցիան մեր օրերում տարածում է ստացել կյանքի բոլոր ոլորտներում և բոլոր ձևերում, այսինքն՝ հղի է համակարգային դառնալու վտանգով: Միևնույն ժամանակ հետաքրքիր է ուսումնասիրել Կովկասյան գրասենյակի հաստատութենական բարեփոխումների ոչ պաշտոնական բաժնի ծրագրի շրջանակներում անցկացված հետազոտական հարցման արդյունքները. ըստ դրա՝ ներդրողները որոշել են, որ «Հայաստանում կոռուպցիայի մակարդակը ավելի ցածր է, քան ԱՊՀ այլ երկրներում, և այն համակարգային չէ: Կոռուպցիայի հին համակարգը վերացել է, իսկ նորը դեռ չի ձևավորվել»⁸:

Այնուամենայնիվ, ներդրողներն այս իրավիճակը սակավ նպաստավոր են համարում, քանի որ կոռուպցիան անկանխատեսելի է: Այլ աղբյուրներ, օրինակ, «Միջազգային թափանցիկություն»⁹ կազմակերպությունը, համարում են, որ Հայաստանում կոռուպցիան շատ բարձր մակարդակի վրա է՝ 10-ից (վերին աստիճանի մաքուր) մինչև 0-ն (վերին աստիճանի կոռումպացված) սանդղակով տալով 2,5 գնահատականը: Հարավային Կովկասի տարածաշրջանի երկրներում տիրող իրավիճակն ավելի հստակորեն պատկերացնելու համար կարող ենք ներկայացնել գնահատման մույն սկզբունքով ստացված թվերը

⁷ Stu «Venice Commission Discontent with RA Constitutional Amendments Draft», 30 May 2005 (<http://www.panarmenian.net/news/eng/?task=society&id=13532&date=2005-05-30>); CDL(2005)042 «Draft Amendments to the Constitution of the Republic of Armenia» (First Reading). «Recent Documents». European Commission for Democracy through Law (Venice Commission), Council of Europe, 26 May 2005 (http://www.venice.coe.int/site/dynamics/N_Recent_ef.asp):

⁸ Stu «Corruption as an Obstacle for the Economic Development of the Country. National Human Development Report». Caucasian Bureau of the Institutional Reforms of the Informal Sector (IRIS) (http://www.undp.am/publications/nhdr01/main.php?l=en&chapter=2&id=2_9):

⁹ «Միջազգային թափանցիկությունը» միջազգային ոչ կառավարական կազմակերպություն է, որն զբաղվում է կոռուպցիայի դեմ պայքարով՝ քաղաքացիական հասարակությունը, գործարարությունը և կառավարությունները միավորելով մեկ միասնական համաշխարհային հզոր դաշինքում (http://www.transparency.org/about_ti/index.html):

Ադրբեջանի (2,0) և Վրաստանի (2,4) համար¹⁰: Թեև Հայաստանում կոռուպցիայի մակարդակը բարձր է, այդուհանդերձ Հարավային Կովկասում այն ամենացածրն է:

Հասարակության ճնշման տակ Վրաստանի Նախագահ Էդուարդ Շևարձնաձեի վերջերս կայացած հրաժարականը շեշտեց վրաց ժողովրդի դժգոհության աստիճանը՝ կապված ամբողջ կառավարության և հասարակության մեջ կոռուպցիայի տարածման անհանդուրժելի մակարդակի հետ:

Վրաստանի նորընտիր Նախագահ Միխայիլ Սահակաշվիլին, 2004 թ. հունվարին «Միջազգային թափանցիկություն» կազմակերպության հրավերով ելույթ ունենալով Եվրոպայում, կոռուպցիան համարեց Վրաստանի առջև ծառացած ամենագործող մարտահրավերներից մեկը¹¹: Վրաստանի ղեկավարության մեջ այս հեղափոխական փոփոխությունը՝ կոռումպացված առաջնորդի անարյուն հեռացումը, վերակենդանացրեց նորանկախ երկրների քաղաքական կյանքում և ազատ շուկայական տնտեսությունում իրական ժողովրդավարական առաջընթաց ապրելու հույսը: Բայց միևնույն ժամանակ Վրաստանի «Վարդերի հեղափոխությունը» Հարավային Կովկասում արթնացրեց անկայունության և բռնության վախը:

IV. ԿՈՎԿԱՍՅԱՆ ՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԱՆՎՏԱՆԳՈՒԹՅԱՆ ՈՒՂՂՎԱԾՈՒԹՅՈՒՆԸ ԵՎ ԺՈՂՈՎՐԴԱՎԱՐԱԿԱՆ ԱՌԱՋԸՆԹԱՑԻ ՍԱՀՄԱՆԱՓԱԿՈՒԹՅՈՒՆԸ

Հարավային Կովկասում էթնիկական հակամարտությունները մի գործոն են, որը խոչընդոտում է տարածաշրջանում խաղաղության ու կայունության հաստատման և տնտեսական առաջընթացի գործընթացներին: Երկրները շարունակ բախվում են սպառնալիքային մրցակազմի, փախստականների ու տեղահանվածների կարիքների հետ կապված բյուջետային խնդիրների: Էթնիկական հակամարտությունների հետևանքներ են սահմանակից պետություններում դրանց տարածվելու վտանգը և տարածաշրջանի կամ նրա սահմաններից դուրս եղած պետությունների էներգետիկ ռեսուրսների, առևտրային-տրանսպորտային ցանցերի լիարժեք շահագործման սահմանափակությունը: Հարավային Կովկասում խաղաղության ու հարատև անկախության խթանմանն ուղղված ԱՄՆ-ի և միջազգային հանրության ջանքերը հանդիպում են երկյուղալի մարտահրավերների: Էթնիկական ու քաղաքացիական հակամարտությունների թվի, ինտենսիվության և տևականության առումով տարածաշրջանը միշտ էլ եղել է նախկին

¹⁰ Տես «Global Corruption» (24_Data_and_research.pdf):

¹¹ Տես «Yahoo Nyheder, Danmark». «News», Thursday, 29 January 2004 (<http://dk.news.yahoo.com/040129/33/30hho.html>); Mikhail Saakashvili. Five core principles for the World's reformers. «Financial Times», 26 May 2005 (<http://news.ft.com/cms/s/b53dc192-cd83-11d9-aa26-00000e2511c8.html>):

Խորհրդային Միության առավել անկայուն մասերից մեկը: Երեք հանրապետություններում իշխող ազգությունները տարբեր դժգոհություններ են տաժում միմյանց նկատմամբ: Այս է հիմնական պատճառը, որ Հայաստանի և Ադրբեջանի միջև առկա տարածայնությունները հանգեցրել են Ադրբեջանից էթնիկական հայերի զանգվածային արտագաղթի, և հակառակը: Ժողովրդավարության տարածաշրջանային դինամիկայի համընդհանուր պատկերը դիտելով՝ կարող ենք ասել, որ Հայաստանի, Ադրբեջանի ու Վրաստանի ազգ-պետությունները, ներկայումս գտնվելով հակամարտային վտանգի տակ, թերաճում են ժողովրդավարության զարգացման գործում, և պատճառը միայն բանակին ու ոստիկանությանը աջակցման ուղղված բյուջետային վերաբաշխումը չէ: Կարևորելով ազգային ռեսուրսների նպատակաուղղումը առավելապես անվտանգության կարիքների բավարարման համար՝ այս պետությունները սահմանափակում են իրենց ազգային կյանքի սոցիալական բազմազանությունը և դանդաղեցնում ժողովրդավարության ու ազատական տնտեսության հաստատութենացումը¹²:

Այս սահմանափակումները հիմնականում վնասում են իրավական, քաղաքական ու տնտեսական բարեփոխումների ընդհանուր գործընթացին՝ նվազեցնելով այդ բարեփոխումների ազգային և անդրազգային նշանակությունն ու ինտենսիվությունը, ինչի հետևանքով նվազում է դրանց սոցիալական արդյունավետությունը: Հարավային Կովկասի քաղաքական, վարչական ու տնտեսական կյանքում թափանցիկության պակասը, որն ուղեկցվում է կոռուպցիայով, քողարկված է այնպիսի սահմանափակումներով, որոնք արդարացվում են ազգային անվտանգության գերակա շահերով: Տարածաշրջանային ազգային քաղաքականության՝ հակամարտությունների առկայությամբ արդարացվող այսպիսի անվտանգայնացումը Հայաստանում, Ադրբեջանում ու Վրաստանում նպաստում է իրական ժողովրդավարության արմատավորման ջանքերում որոշակի խոչընդոտների ձևավորմանը:

Եզրափակելով՝ կարող ենք ասել, որ Հարավային Կովկասի յուրաքանչյուր երկրում ժողովրդավարության իրական վիճակի մասին հստակ պատկերացումը և ժողովրդավարական զարգացման ռազմավարության բացակայությունը, նրանց տնտեսությունների և սոցիալական կյանքի անվտանգության ուղղվածությունը մեզ հնարավորություն են տալիս դրանք գնահատելու որպես «ցածր ինտենսիվությամբ ժողովրդավարություններ»¹³: Սա նշանակում է, որ անհրաժեշտ է հատուկ մոտեցում ինտենսիվ միջազգային ժողովրդավարական միջավայր ներգրավելու միջոցով այս երկրներում ժողովրդավարության և տնտեսության արագընթաց զարգացման նկատմամբ: Այս գործընթացը կարող է արդյունավետ լինել, եթե Հարավային Կովկասի տարածաշրջանային կայունության դի-

¹² Stu Ambassador Harry Gilmore, Ambassador Richard Kauzlarich, Ambassador Kenneth Yalowitz. Pay Attention to the South Caucasus. CSIS, January 2002 (http://www.csis.org/ruseura/caucasus/pubs/0201_sc.htm):

¹³ Stu Steve Smith. American Democracy Promotion. Oxford, 2000, PP. 72—74:

նամիկ համատեքստում միահյուսված անվտանգային խնդիրները հետազոտվեն ու մշակվեն և՛ տարածաշրջանային, և՛ ազգային առանձնահատկությունների հաշվառմամբ:

V. ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՄԱԳՈՐԾԱԿՑՈՒԹՅՈՒՆԸ

ԱՆՎՏԱՆԳՈՒԹՅԱՆ ՈԼՈՐՏՈՒՄ

ԴԵՊԻ ՄԻՋԱԶԳԱՅԻՆ ՄԻՋԱՎԱՅՐ

ԿՈՂՄՆՈՐՈՇՄԱՆ ՌԱԶՄԱՎԱՐԱԿԱՆ ՀԱՄԱՏԵՔՍՏԸ

Նախ դիտարկենք Եվրասիական տարածքի և ԱՊՀ երկրների թվին պատկանող հիմնական գործընկերների հետ անվտանգության ոլորտում Հայաստանի համագործակցության շրջանակներն ու դիմամիկան: Այս համատեքստում ՆԱՏՕ-ի հետ Հայաստանի Հանրապետության համագործակցությունը հետապնդում է հեռանկտ շահեր: Հայաստանի Զինված ուժերը 1994 թվականից մասնակցում են ՆԱՏՕ-ի «Գործընկերություն հանուն խաղաղության» ծրագրին, այսինքն՝ ՆԱՏՕ-ն և Հարավային Կովկասի երեք երկրները համագործակցում են մի շարք հարցերում, ներառյալ բարձր տեխնոլոգիաների և գիտության ոլորտները, անգլերեն լեզվի ուսուցումը, ՆԱՏՕ-ի հաստատություններում ռազմական կրթությունը և քաղաքացիական արտակարգ իրավիճակների պլանավորումը: Հայաստանի համար օգտավետ են եղել արտակարգ իրավիճակների հաղթահարման ծրագրավորման քաղաքացիական աշխատանքները և ՆԱՏՕ-ի գիտական ծրագրերը: ՆԱՏՕ-ի կողմից ֆինանսավորվող նախագծերից մեկը, որը առանձնահատուկ կարևորություն ունի Հայաստանի համար, նպատակաուղղված է կապ ստեղծելու մի կողմից Հայաստանի, մյուս կողմից՝ Իտալիայի, Հունաստանի և Մեծ Բրիտանիայի սեյսմոլոգիական հետազոտությունների ինստիտուտների տեղեկատվական համակարգերի միջև:

Հայաստանի Զինված ուժերը ակտիվացնում են իրենց մասնակցությունը «Գործընկերություն հանուն խաղաղության» ծրագրի շրջանակներում անցկացվող զորավարություններին: Հայաստանի հատուկ նախանշանակման ուժերի ստորաբաժանումները Թբիլիսիում կայացած «Համատեղ լավագույն ջանք-2002» զորավարության ժամանակ (2002 թ. հունիսի 17–28) համագործակցեցին ՆԱՏՕ-ի անդամ երկրների՝ ԱՄՆ-ի, Թուրքիայի, Կանադայի, Հունաստանի, Հունգարիայի և Մեծ Բրիտանիայի իրենց գործընկերների հետ: Այդ զորավարության շրջանակներում Հայաստանի գործընկեր պետություններն էին նաև Ադրբեյջանը, Ավստրիան, Բուլղարիան, Լիտվան, Մոլդովան, Ռումինիան, Վրաստանը և Ռեկրահիան:

2003 թ. հունիսին Հայաստանն առաջին անգամ հյուրընկալեց ՆԱՏՕ-ի «Գործընկերություն հանուն խաղաղության» ծրագրի շրջանակներում անցկացվող զորավարությունը, որին մասնակցեց մոտ 400 հոգուց բաղկացած զորակազմ՝ ՆԱՏՕ-ի և այլ գործընկեր 19 երկրներից: Մասնակցում էին ԱՄՆ-ի,

Ավստրիայի, Բուլղարիայի, Թուրքիայի, Իտալիայի, Լեհաստանի, Լիտվայի, Կանադայի, Հունաստանի, Հունգարիայի, Մակեդոնիայի նախկին Հարավսլավական Հանրապետության, Մեծ Բրիտանիայի, Մոլդովայի, Ռումինիայի, Ռուսաստանի, Սլովակիայի, Վրաստանի և Ուկրեյնականի զինծառայողները: Կարևոր է նշել, որ Ռուսաստանն առաջին անգամ էր զորավարժությանը մասնակցող բազմազգ ուժերի կազմին ինտեգրված իր շտաբային սպաներով ու ցամաքային զորախմբով մասնակցում Հայաստանի աջակցությամբ կազմակերպված այս տիպի զորավարժության¹⁴:

Կարևոր է նաև նշել, որ ՆԱՏՕ-ի «Գործընկերություն հանուն խաղաղության» ծրագրի շրջանակներում իրականացվող զորավարժությունը, որը կազմակերպվել էր Երևանում, հայկական և թուրքական զորքերի համար լավ հնարավորություն ստեղծեց առաջին անգամ համագործակցելու անկախ հայկական պետության հոդում: Հայաստանում կայացած այս զորավարժության նպատակն էր մեծացնել ցամաքային ուժերի արդյունավետությունը՝ ՆԱՏՕ-ին և գործընկերներին մղելով միասին աշխատելու ավելի լավ փոխըմբռնման ու փոխգործողության հասնելու համար. և այս նպատակը լիովին իրականացվեց:

2004 թ. Հայաստանը առաջին քայլն արեց ՆԱՏՕ-ի ղեկավարությամբ (հատկապես՝ Հունաստանի և ԱՄՆ-ի) միջազգային խաղաղապահական գործողություններին մասնակցելու ուղղությամբ: Պայմանագրային հիմունքով ծառայող 34 հայ զինծառայողներից բաղկացած դասակը հայկական խաղաղապահ հատուկ գումարտակի մասն է, որը ուսուցանվել, սպառազինվել և ֆինանսավորվել է Հունաստանի կողմից: Վերջերս այն անցել է Կոտվոյում տեղակայված հունական ցամաքագորային գումարտակի հրամանատարության ենթակայության տակ: Հայ զինծառայողները անցել են անգլերեն լեզվի ինտենսիվ դասընթացներ, որոնք հովանավորվում են Մեծ Բրիտանիայի և ԱՄՆ-ի կողմից և ապահովված են հաղորդակցության ժամանակակից միջոցներով, ներառյալ՝ արբանյակային ալեհավաքները: Ըստ պայմանագրի՝ հունական կողմն զբաղվելու է նաև հայ զինծառայողների ապահովագրական հարցերով:

«Գործընկերություն հանուն խաղաղության» ծրագրի շրջանակներում Հայաստանի պաշտպանության նախարարության անդամակցությունը ՆԱՏՕ-ի Պաշտպանական ակադեմիաների և անվտանգության ուսումնասիրության ինստիտուտների կոնսորցիումին պետք է համարվի ՆԱՏՕ-ի գործընկերների հետ մտավոր երկարատև համագործակցությանն ուղղված քայլ (անդամակցությունը հաստատվեց 2004 թ. հունվարին)¹⁵:

1998 թ. Հայաստանի պաշտպանության նախարարությունն իր սպային նշանակեց Մոնսուր Դաշինքի գործընկերության համակարգման բաժնում: Հա-

¹⁴ Տես «NATO Exercise Takes Canadian, Russian Troops to Armenia», 16 June 2003 (http://www.forces.gc.ca/site/newsroom/view_news_e.asp?id=1113):

¹⁵ Տես «NATO Partnership for Peace Consortium of Defense Academies and Security Studies Institutes». Armenia (<http://www.pfpconsortium.org>):

յաստանի դեսպանը միաժամանակ գործում էր Բենիլյուքսի երկրներում և ՆԱՏՕ-ում, իսկ 2004 թ. Հայաստանը ՆԱՏՕ-ում դիվանագիտական առաքելություն ստեղծեց՝ ՆԱՏՕ-ի գործերի շտաբ-կայանում դեսպանի մակարդակով:

2004 թ. Հայաստանը միացավ «Անհատական գործընկերության գործողությունների» ծրագրին (ԱԳԳԾ): Հայաստանի արտաքին գործերի և պաշտպանության նախարարները վերջերս (2005 թ. հունիսի 16-ին) Բրյուսելում, Հյուսիսատլանտյան կազմակերպության խորհրդի նիստում, որին մասնակցում էին ՆԱՏՕ-ի անդամ 26 պետությունների դեսպանները, Գլխավոր քարտուղարին հանձնեցին Հայաստանի ԱԳԳԾ-ն ներկայացնող փաստաթուղթը: Այն հեռանետ համագործակցություն է ապահովում պլանավորման, հայեցակարգերի մշակման ու ներդաշնակեցման գործընթացներում: Հայաստանի Կառավարության և ՆԱՏՕ-ի ղեկավարության այս ռազմավարական որոշումը համապատասխանում է ՆԱՏՕ-ի հետ գործընկեր երկրի համագործակցության հնարավոր ամենաբարձր մակարդակին¹⁶:

Հայաստանը նաև ԵԱՀԿ ակտիվ անդամ է: Այդ կազմակերպության մեջ մտնում են բոլոր եվրոպական երկրները, ինչպես նաև ԱՄՆ-ն ու Կանադան. ընդամենը 55 անդամ¹⁷: Նպատակ ունենալով ինտեգրվել մեծ Եվրոպային՝ Հայաստանը հանդես է գալիս որպես Եվրոպական խորհրդի անդամ: Այս անդամակցությունը Եվրամիության չափանիշներին Հայաստանի իրավաքաղաքական համակարգի համապատասխանեցման լրացուցիչ գործոն է: Հայաստանի պաշտոնական քաղաքականությունն ունի հետևյալ ուղղվածությունը՝ «հարաճուն ինտեգրում Եվրամիության մոդելներին ու ստանդարտներին»: Այժմ Հայաստանը, ինչպես նաև Ադրբեյջանը և Վրաստանը համագործակցում են Եվրամիության հետ՝ միջնաժամկետ հեռանկարում նրան անդամակցելու ակնկալիքով¹⁸:

Հայ-ամերիկյան անվտանգային համագործակցությունը 1998 թվականից ընթանում է երկկողմ միջկառավարական «Անվտանգության երկխոսություն» ծրագրի քաղաքական հովանու ներքո: 2000 թ. հուլիսին ԱՄՆ-ի և Հայաստանի պաշտպանական գերատեսչությունների ղեկավարներն ստորագրեցին զանգվածային ոչնչացման զենքի տարածման դեմ պայքարի ոլորտում համագործակցելու մասին պայմանագիր:

Հայաստանի և Ամերիկայի զինված ուժերը 2002 թվականից համագործակցել են ոչ միայն ՆԱՏՕ-ի «Գործընկերություն հանուն խաղաղության» ծրագրի շրջանակներում, այլև երկկողմ ձևաչափով: Հենց այդ ժամանակ է ստեղծվել պաշտպանական ոլորտում երկկողմ խորհրդատվությունների մեխանիզմը, որը ղեկավարում են ԱՄՆ-ի պաշտպանության քարտուղարի օգնականը և Հայաս-

¹⁶ Տես «Armenian Foreign Minister Presents Action Plans to NATO». «Armenia Daily Digest», June 2005 (<http://www.eurasianet.org/resource/armenia/hypermail/news/0032.shtml>):

¹⁷ Տես «OSCE Office in Yerevan» (<http://www.osce.org/yerevan>):

¹⁸ Տես «The EU's relations with Armenia» (http://europa.eu.int/comm/external_relations/armenia/intro):

տանի պաշտպանության փոխնախարարը: «Արտաքին ռազմական ֆինանսավորում» (*FMF*), ինչպես նաև «Միջազգային ռազմական ուսուցում և վարժանք» (*IMET*) ծրագրերը գործարկվում են՝ ծրագրվելով և վերահսկվելով մեկ ամբողջական համագործակցային գործընթացում:

Անցած տարի Պենտագոնի, ինչպես նաև ԱՄՆ-ի հայկական համայնքի աջակցությամբ հիմնադրվեց Հայաստանի մարդասիրական ականագերծման կենտրոնը: Հայ-ամերիկյան ռազմական համագործակցության նոր փուլ նշանավորեց Հայաստանի մասնակցությունը Իրաքում գործող դաշնադրային ուժերին: 2004 թ. դեկտեմբերի 24-ին Հայաստանի խորհրդարանը հաստատեց իր գործերի տեղակայումը Իրաքում: Խորհրդարանի ընդունած օրինագծի համաձայն՝ Հայաստանի պաշտպանության նախարարությունը Իրաք ուղարկեց մեկ դասակ, որը ներառում էր հատուկ պատրաստված վարորդներով համալրված 30 բեռնատար մեքենաների շարասյուն, ինչպես նաև սակրավորներ ու մարդասիրական բուժօգնություն ցուցաբերելու գործում մասնագիտացած բժիշկներ¹⁹:

Մինևույն ժամանակ Հայաստանն ստանձնել է Անկախ պետությունների համագործակցության և Հավաքական անվտանգության պայմանագրի կազմակերպության (ՀԱՊԿ) անդամի պարտավորությունները՝ գործելով որպես Ռուսաստանի Դաշնության ռազմավարական գործընկեր:

Հայաստանի բազմաբևեռ կողմնորոշման մասին վկայող այս հատկանշական փաստերն ամփոփելիս որոշ փորձագետներ հետաքրքրվում են այսպիսի ուրույն աշխարհառազմավարական ուրվանկարի առանձնահատկություններով և նրա անվտանգային ու պաշտպանական կողմնորոշման յուրահատուկ հավասարակշռվածությամբ: Օրինակ՝ Մոսկվայի որոշ վերլուծաբանների մտահոգում է այն փաստը, որ հավասարակշռված կերպով զարգանում է և՛ հայ-ռուսական, և՛ հայ-ամերիկյան, ինչպես նաև Հայաստան-ՀԱՊԿ և Հայաստան-ՆԱՏՕ («Գործընկերություն հանուն խաղաղության») համագործակցությունը²⁰: Նման մտահոգություններ հնչում են նաև որոշ ամերիկացի փորձագետների կողմից: Այս անհանգստությունը, մեր կարծիքով, Սառը պատերազմի հոգեբանության վերապրուկ է:

Արձագանքելով այդ քննադատությանը՝ մենք մեր գործընկերներին արդեն պարզաբանել ենք, որ Ռուսաստանը, Հռոմում կայացած ՆԱՏՕ-Ռուսաստան զագաթնաժողովում Մշտական խորհրդի անդամ դառնալով և Մոսկվայում ՆԱՏՕ-ի գրասենյակ բացելով, ՆԱՏՕ-ի հետ զարգացնում է ավելի ինտենսիվ ու լայն համագործակցություն, քան Հայաստանը: Դա չի հակասում անվտանգության գծով Ռուսաստանի պարտավորություններին՝ կապված ՀԱՊԿ-ի իր գործընկերների և, հատկապես, Հայաստանի հետ:

¹⁹ Stu «Non—US Forces in Iraq». 26 December 2004 (http://www.globalsecurity.org/military/ops/iraq_orbat_coalition_041226.htm):

²⁰ Մեջբերումն արված է «Независимая газета» (ՌԴ) օրաթերթից, որը հայտնի է քաղաքական ուղղվածություն ունեցող իր հոդվածներով:

Սեր կարծիքով՝ ԱՄՆ-ի և Ռուսաստանի ղեկավարների միջև ռազմավարական երկխոսությունը ամենալավ միջոցն է՝ ի մի բերելու ոչ միայն ԱՄՆ-ի և Ռուսաստանի, այլև նրանց գործընկերների, այդ թվում՝ Հայաստանի, Ադրբեջանի ու Վրաստանի, անվտանգության ռազմավարական շահերը²⁰:

Անվտանգության գործընկերության այս վերագրալին համատեքստում Հայաստանը կարևորում է անվտանգության ու պաշտպանական բնագավառներում հայ-ամերիկյան, հայ-ռուսական, ինչպես նաև Հայաստան-ՀԱՊԿ, Հայաստան-ՆԱՏՕ համագործակցության ներդաշնակեցումը²¹: Այս ռազմավարական հավասարակշռության առաջնահերթության առանձնահատուկ կարևորությունը բացատրվում է նաև սփյուռքահայության գոյությամբ և Հայաստանի, ինչպես նաև իր բնակության երկրների (Ռուսաստան, ԱՄՆ, Ֆրանսիա և այլն) քաղաքական կյանքի վրա նրա ունեցած ակտիվ ազդեցությամբ:

Հայաստանի անվտանգության քաղաքականության այս միջազգային կոորդինատները պետք է դիտարկվեն տարածաշրջանային կայունության և Հարավային Կովկասի անվտանգության խնդիրների համատեքստում: Հաջորդ գլուխներում կքննարկենք տարածաշրջանում անվտանգության ճարտարապետության վերակառուցման որոշ սկզբունքներ և ուղիներ: Հետագայում տարածաշրջանային անվտանգության ճարտարապետության խնդիրների այսպիսի վերլուծական պարզաբանման արդյունքները հեղինակի կողմից առաջարկվելու են որպես Հայաստանի ազգային անվտանգության ռազմավարության մախագծի մշակման գիտական հենք: Այդ մախագիծը ներկայացված է Հավելվածում՝ որպես այս աշխատության մասնագիտացված կիրառական մաս:

VI. ՀԱՐԱՎԱՅԻՆ ԿՈՎԿԱՍՈՒՄ ՏԱՐԱԾԱՇՐՋԱՆԱՅԻՆ ԱՆՎՏԱՆԳՈՒԹՅԱՆ ՃԱՐՏԱՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ՄՇԱԿՈՒՄ

1. Տարածաշրջանային անվտանգության ճարտարապետություն. տեսական և իրականություն²²

Հարավային Կովկասը պետք է բազմակողմանի մոտեցում ցուցաբերի անվտանգության ու դրան առնչվող խնդիրների նկատմամբ, ինչը կապ կստեղծի տարածաշրջանում բոլոր հիմնական դերակատարների՝ Հայաստանի, Ադրբեջանի, Վրաստանի, Ռուսաստանի, ԱՄՆ-ի, Թուրքիայի և Իրանի, ինչպես նաև ԵԱՀԿ, ԵԽ, ԵՄ, ՆԱՏՕ-ԵԱԳԽ և ՍԾՏՀ կազմակերպությունների միջև:

²⁰ Տես «The Author's: In agenda: Multi-Polar and Complementary Defense Policy». «Golos Armenii», 16 November 2002:

²¹ Տես «Комплементаризм и многовекторность оборонной политики (интервью с Г. С. Котанджяном)». «Голос Армении», 16 ноября 2002 г.:

²² Տես Stuart E. Johnson, Martin C. Libicki, Gregory F. Treverton. What is Architecture? «New Challenges, New Tools for Defense Decisionmaking». «RAND», 2003; Joseph McMillan, Richard Sokolsky and Andrew Winner. Toward a New Regional Security Architecture. «The Washington Quarterly», Summer 2003:

Աշխարհի այս հատվածում տարածաշրջանային անվտանգության ամրապնդումը չի պահանջում Եվրամիության կամ ՆԱՏՕ-ի կողմից տարբերակի շուտափույթ ստեղծում: Փոխարենը Հարավային Կովկասին անհրաժեշտ են կովկասյան բոլոր պետությունների և միջազգային կազմակերպությունների միջև փոխկապվածություն ապահովող, մասամբ համընկնող երկկողմ ու բազմակողմ հարաբերություններ, որոնք նպաստեն Կովկասի տնտեսական, հաղորդակցական, քաղաքական և ռազմական ինտեգրմանը ավելի մեծ Եվրոպային և Եվրասիական տարածքային գործընկերությանը: Ապագայում դրանց ցանցը՝ որպես ավելի լայն բազմակողմ գործընթացի լրացում, կօգնի ստեղծելու, օրինակ, Անդրկովկասյան տարածաշրջանային համաժողովի կամ Տարածաշրջանային միջխորհրդարանական ժողովի տիպի պաշտոնական կազմակերպություններ²³: Բազմակողմ ձևաչափով տարածաշրջանային համագործակցության այս մոդելները բազմաթիվ են. որպես օրինակ կարող են ծառայել աշխարհի տարբեր մասերում գոյություն ունեցող կազմակերպությունները՝ սկսած Սկանդինավյան խորհրդից մինչև Հարավարևելյան Ասիայի երկրների ասոցիացիան:

Հարավային Կովկասի տարածաշրջանային անվտանգության ճարտարապետության ցանկացած մոդելի հաջողությունը կամ ձախողումը մեծապես կախված կլինի դրա նպատակաուղղվածությունից, կառուցվածքից, և այն բանից, թե ինչպիսի փոխազդման մեջ է այն գտնվելու տարածաշրջանային անվտանգության ոլորտի այլ հարաբերությունների ու մեխանիզմների հետ: Տարածաշրջանային անվտանգության մեջ դրական ներդրում ունենալու համար այդ ճարտարապետությունը պետք է կարողանա իրականացնել հետևյալ նպատակները.

- տարածաշրջանի բոլոր դերակատարների երկարատև խաղաղ համակցության համար ապահովել փոխկապված անհատական, երկկողմ և հավաքական իրավաքաղաքական պայմանների անհրաժեշտ համակարգ (մի կողմից՝ Վրաստան և մյուս կողմից՝ Աբխազիա ու Հարավային Օսեթիա, ինչպես նաև մի կողմից՝ Ադրբեյջան և մյուս կողմից՝ Հայաստան ու Լեռնային Ղարաբաղ),
- նպաստել անվտանգության խնդիրների շուրջ համագործակցության միջավայրի ձևավորմանը, ինչը կնվազեցնի տարածաշրջանում հակամարտող կողմերի միջև զինված բախումների ծագման հավանականությունը և նրանց հնարավորություն կտա համագործակցելու անդրազգային սպառնալիքների դեմ, ինչպիսին, օրինակ, միջազգային ահաբեկչությունն է,
- տարածաշրջանին հնարավորություն տալ խաղաղության և կայունության արմատավորման գործում ունենալու իր համաձայնեցված դերակատարությունը իր սահմաններից դուրս, ներառյալ հարևան տարածքները, օրինակ՝ Ռուսաստանի տարածքները Հյուսիսային Կովկասում, Սև և Կասպից ծովերի ավազանները, Կենտրոնական Ասիան և Մերձավոր Արևելքը,

²³ Տե՛ս «The South Caucasus Parliamentary Initiative». «Parliamentary News Release», Wednesday 17 December 2003 (<http://www.scottish.parliament.uk/nmCentre/news/news03/gr03-001.htm>):

• երկարաժամկետ հեռանկարի հետ մեկտեղ ունենալ տարածաշրջանային հավաքական անվտանգության դասական կառույց ստեղծելու ծրագիր, շնորհիվ որի Հարավային Կովկասի երկրներն ավելի իրատեսական հնարավորություն կստանան իրենց կարճաժամկետ ու միջմաժամկետ շահերը ապահովելու ավելի լայն՝ անդրազգային, անվտանգության կազմակերպություններին անդամակցությամբ ու փոխադարձ համագործակցությամբ հաստատված հուսալի տարածաշրջանային անվտանգության պայմաններում:

Ինչպես արդեն նշվել է, ամերիկյան ռազմագետ վերլուծաբաններն ու ռազմավարական ծրագրերի մշակողները նկատել են, որ այս՝ համեմատաբար փոքր, տարածաշրջանին (Հայաստան, Ադրբեջան ու Վրաստան) հատկացվող ուշադրությունը կարելի է բացատրել այն բացառիկ աշխարհառազմավարական դերով, որ նա կատարում է ենթակառուցվածքային էներգետիկայի ու տրանսպորտային միջանցքի միջոցով Եվրոպան և Կենտրոնական Ասիան միավորելու գործում²⁴: Կասպյան ավազանում ու Կենտրոնական Ասիայում ծավալված ռազմավարական մրցակցության շրջանակներում քաղաքական ու տնտեսական ազդեցություն ձեռք բերելու համար Կովկասը հավակնում է դառնալու կարևոր հանգուցակետ իր աշխարհագրական սահմաններից դուրս գտնվող տարածքներում միջազգային անվտանգության ապահովման գործում: Որոշ ռազմավարական գնահատումներ ցույց են տալիս, որ ամբողջ Կենտրոնական Եվրասիայի համար անդրտարածաշրջանային անվտանգությունը պայմանավորված է Կովկասում տիրող խաղաղությամբ և կայունությամբ, հատկապես Ռուսաստանին, Իրանին և Թուրքիային սահմանակից հարավային տարածաշրջանում²⁵:

Այս «ժամանակակից Մետաքսի ճանապարհի» հուսալի և ապահով գործու-

²⁴ «Որոշ դիտորդներ համարում են, որ հետխորհրդային տարածաշրջանների շարքում Հարավային Կովկասը Դաշինքի համար ունեցած ռազմավարական կարևորությամբ Բալթյան պետություններից հետո երկրորդն է, քանի որ նրա տարածքը սահմանակից է անդամ պետություն Թուրքիային և Եվրոպայի բնական շարունակությունն է: Այն նաև ստեղծում է ռազմավարական նշանակություն ունեցող միջանցք, որը Հարավային Եվրոպան կապում է Կենտրոնական Ասիայի հետ: Նա կարող է օգտագործվել որպես Կասպյան տարածաշրջանի էներգետիկ ռեսուրսների փոխանցման միջոց, ինչը հավանաբար նշանակալից դեր կխաղա «Գործընկերություն հանուն խաղաղության» ծրագրի շրջանակներում իրագործվող Եվրոպայի էներգետիկ անվտանգության ապահովման գործում: Բացի այդ, հարավկովկասյան պետությունները՝ Հայաստանը, Ադրբեջանը և Վրաստանը, սերտ հարաբերություններ են ձևավորում Դաշինքի հետ: Այս զարգացումները տարածաշրջանի հետագա կայունության և համաշխարհային էներգետիկ շուկայի համար դրական կլինեն, եթե հաղթահարվի տարածաշրջանային անկայունությունը» (*James De Temple. Military Engagement in the South Caucasus. 2001—2002, Autumn/Winter/JFQ* (<http://www.dtic.mil/doctrine/jel/jfcpubs/1429.pdf>): ԱՄՆ-ի ռազմաօդային ուժերի փոխգնդապետ Ջեյմս դը Թեմպլը Բոստոնի համալսարանին կից Հակամարտությունների, գաղափարախոսության և քաղաքականության ուսումնասիրությունների ինստիտուտի ազգային պաշտպանական հարցերով փորձագետ է և ՆԱՏՕ-ի շտաբի նախկին սպա:

²⁵ Տես «The Strategic Assessment of Central Eurasia». «Research Report published by CACI and the Atlantic Council of the US done at the request of the US Joint Chiefs of Staff», February 2001:

նեությունը հնարավոր կլինի միայն Հարավային Կովկասի բոլոր պետություններում երկարատև խաղաղության, կայուն ժողովրդավարական զարգացման ու համագործակցության պայմաններում: Հարավային Կովկասում առկա տարածաշրջանային կայունությունը խոցելի է և զգայուն է մի շարք գործոնների նկատմամբ, ինչպիսիք են քաղաքական, տնտեսական, ռազմական, ներքին, միջազգային, էթնիկական, կրոնական և տարածաշրջանի հարևան ժողովուրդների ու փոքրամասնությունների միջև թշնամական հարաբերությունների պատմական ժառանգության գործոնները: Հարավային Կովկասի երեք հարևան պետությունների համար առանձնապես զգայուն է նրանց անվտանգության միջազգային երաշխիքների հարցը:

Տարածաշրջանային անվտանգության ներկայիս ճարտարապետության բարդությունները հիմնականում կապված են տարածաշրջանի պետությունների համար ազգային անվտանգության արտաքին երաշխավորների որոնման նկատմամբ տարբեր մոտեցումների հետ: Հայտնի է, որ Ադրբեյջանն ու Վրաստանը մտադիր են դառնալու ՆԱՏՕ-ի անդամ: Ի տարբերություն այդ երկրներից, Հայաստանն իր անվտանգության քաղաքականությունը հիմնում է փոխլրացման սկզբունքի վրա: Այս ձևաչափում Հայաստանը մախրնտրում է ՆԱՏՕ-ի հետ հարաբերություններ զարգացնել «Գործընկերություն հանուն խաղաղության» ծրագրի շրջանակներում (ԱԳԳԾ)²⁶: Այս համատեքստում տարածաշրջանում խաղաղություն ու կայունություն հաստատելու և տնտեսական առաջընթաց ապահովելու համար միջազգային հանրությունը, ներկայացված ԵԱՀԿ-ով և Եվրատվանտյան գործընկերության խորհրդով (ԵԱԳԽ), պետք է ստեղծի նոր՝ ավելի արդյունավետ, մեխանիզմներ, որոնք ներառեն Կենտրոնական Եվրասիայի բոլոր երկրները (Կենտրոնական Ասիա և Կովկաս):

Հարավային Կովկասի համար տարածաշրջանային անվտանգության ընդհանուր ճարտարապետությունը, հիմնված լինելով բացառապես տարածաշրջանային ինտեգրման տնտեսական գերակայությունների վրա, արդյունավետ կերպով չի գործի, եթե հաշվի չառնվեն փոքրամասնություն կազմող համայնքների անվտանգության շահերը, որոնք միմյանց բախվեցին ԽՍՀՄ փլուզման ժամանակ²⁷: Ինքնորոշման ժողովրդավարական մեխանիզմների կիրառմամբ այդ հակամարտությունների լուծումը սույն աշխատության մեջ ավելի մանրամասնորեն կքննարկվի ստորև:

²⁶ Տե՛ս «Rome Declaration on NATO–Russia Relations: A New Quality». «NATO–Russia Summit Meeting. Declaration by Heads of State and Government of NATO Member States and the Russian Federation». Rome, May 28; *Mikhail Margelov*. Season of Content at Summer Political Summits. «The St. Petersburg Times», Friday, 6 June 2003, № 873:

²⁷ Տե՛ս *Viacheslav A. Chirikba*. The Georgian–Abkhazian Conflict. «Search of Ways Out» (<http://www.abkhazia-georgia.parlament.ge/Publications/Abkhaz/Chirikba.htm>); նաև՝ *H. S. Kotanjian*. Ethnic Conflicts in Kosovo and Nagorno-Karabakh in Comparative Perspective. Washington, DC, 1999 (<http://www.cdi.org/issues/Europe/kotanjian.html>):

2. Կովկասում տարածաշրջանային անվտանգության խնդիրները քաղաքական և տնտեսական չափումները (ընդհանուր)

Ինչպես արդեն նշվել է, Խորհրդային Միության փլուզման հետևանքով Կովկասը դարձավ միջպետական և ներպետական մի շարք լուրջ հակամարտությունների օջախ, ինչպիսիք են, օրինակ, Աբխազական, Ղարաբաղյան և Հարավօսեթական հակամարտությունները: Տարածաշրջանի քաղաքական շարժումները մշակել են արմատական քաղաքական-քարոզական ճարտասանություն, բայց միևնույն ժամանակ հարավկովկասյան պետությունների տեսակետների տարբերությունը սովորաբար հիմնված է լինում Հարավային Կովկասից դուրս գտնվող պետությունների կամ քաղաքական ուժերի հետ նրանցից յուրաքանչյուրի մտերիմ հարաբերությունների, մշակութային կապերի կամ դաշինքի առկայության վրա: Հարավային Կովկասի պետությունները դաշինքներ ստեղծեցին տարածաշրջանային և ոչ տարածաշրջանային ուժերի հետ: Հարավային Կովկասում առաջատար դեր ստանձնելու համար Ռուսաստանն օգտվում է տարածաշրջանում իր ռազմական ներկայությունից, սակայն այդ դերը վերջերս թուլացել է՝ պայմանավորված Վրաստանից ռուսաստանյան զորակայանների ծրագրված դուրսբերմամբ, ինչպես նաև Հյուսիսային Կովկասում ստեղծված քաղաքական անկայունությամբ: Արևմտյան պետությունները տարածաշրջանում Ռուսաստանի ներկայությունը հակակշռելու ուղղությամբ քայլեր ձեռնարկելիս օգտագործում են իրենց տնտեսական ռեսուրսներն ու «ռազմական նոս հաուն»²⁸:

Սակայն նույնիսկ տարածաշրջանում Ռուսաստանի և Արևմտյան ուժերի ներկայության նշանակալի աճման դեպքում անհնար կլինի արագորեն փոխել տարածաշրջանում որպես իրավաքաղաքական, ռազմական ու հոգեբանական իրողություն արմատավորված սեցեսիոնիստական և էթնիկական հակամարտությունների կառուցվածքը: Հարավային Կովկասում առկա նշված տարածաշրջանային ուժային հավասարակշռությունը և բանակցային գործընթացների ակնհայտ ամարդյունավետությամբ փակուղի են տանում տարածաշրջանային անվտանգության, տնտեսական առաջընթացի, ինչպես նաև ժողովրդավարության զարգացման գործին մասնակից բոլոր կողմերին²⁹:

Տրանսպորտային ուղիների ստեղծման մասին միջկառավարական համաձայնագրերի իրացման գործում անբավարար առաջընթացը և Կովկասում տնտեսական շրջափակումների վերացման մերժումը լուրջ ազդեցություն են գործում տարածաշրջանի պետությունների և ոչ տարածաշրջանային դերակա-

²⁸ Stu Paul Starobin, Vladimir Mukhin. Moscow Flexes Its Muscles: A new rivalry with the US is emerging south of Russia. «Business Week», 30 June 2003:

²⁹ Stu James De Temple. Military Engagement in the South Caucasus. 2001–2002, Autumn/Winter/JFQ (<http://www.dtic.mil/doctrine/jel/jfq-pubs/1429.pdf>); «The Concept of Stability within the Framework of the OSCE». «South Caucasus: Regional and International Conflict Resolution». Geneva, June 2001 (<http://www.hdcentre.org/resources/Documents/South%20Caucasus.pdf>):

տարների շահերի վրա: Այս քաղաքականությունը կարելի է համարել սահմանափակ տնտեսական քաղաքականության ուղղակի հետևանք՝ պայմանավորված ազգային անվտանգության պահանջների գիտակցմամբ: Հարավային Կովկասի ազգային տնտեսական ու քաղաքական ճարտարապետության այսպիսի «անվտանգայնացումը» միտում ունի տնտեսական ու քաղաքական ոչ պետական դերակատարների շահերը ենթարկելու տեղային պետական շահերին և բոլոր տեսակի բանակցությունները դարձնելու բարդ ու հիմնականում անարդյունավետ: Հեշտ չէ տարածաշրջանային միջպետական համագործակցության վերաբերյալ ընդունել փոխգիշումային որոշում, եթե վտանգված են հիմնական շահերը, անգամ էթնիկական համայնքի կամ պետության գոյությունը:

Տարածաշրջանում հակամարտությունների լուծման վերաբերյալ բանակցությունները պետք է պատասխանեն այն հարցին, թե ինչպես կարելի է հուսալի կերպով երաշխավորել Կովկասում բնակվող էթնիկական խմբերի անվտանգությունը: Այստեղ և՛ էթնիկական փոքրամասնությունների, և՛ ազգային պետությունների անվտանգության գաղափարի վերաձևակերպման գործընթացն ու նրանց տնտեսական կյանքի ինտեգրումը կարող են իրականացվել, եթե մշակված լինի տարածաշրջանային քաղաքականության անվտանգային ճարտարապետության մոտեցումը:

3. Հարավային Կովկասում էթնիկական հակամարտությունները. տարածայնություններ և տարածաշրջանային հակասությունների բանալին

Հարավային Կովկասում տարածաշրջանային հակամարտությունների լուծման խնդիրը բարդ է՝ պայմանավորված այդ ճգնաժամների էության պարզման նկատմամբ հակամարտող կողմերի տրամագծորեն տարբեր մոտեցումներով. նրանք հակամարտության լուծման իրենց մոդելը հիմնում են տարբեր իրավաքաղաքական սկզբունքների վրա:

Հարավային Կովկասի բոլոր երեք (Ղարաբաղյան, Աբխազական և Հարավ-օսեթական) հակամարտությունները ինքնորոշման հակամարտություններ են՝ ուղղված նախկին խորհրդային գաղութակալ հանրապետություններից անկախացմանը: Նրանք այդ հանրապետությունների անդամ են դարձել ուժի գործադրմամբ՝ 1920-ական թվականներին Ստալինի ղեկավարությամբ իրականացված կոմունիստական քաղաքական մեքենայությունների հետևանքով՝ այն ժամանակ, երբ նա Խորհրդային կառավարության ազգությունների գործերի ժողկոմ (նախարար) էր³⁰:

Ադրբեջանն ու Վրաստանը իրենց կազմից Աբխազիայի, Հարավային Օսեթիայի և Լեռնային Ղարաբաղի դուրս գալը նույնականացնում են ապստամբա-

³⁰ Stu Thomas Buck. Women, War and Displacement in Georgia. «Research & Reference Services Project». United States Agency for International Development, Center for Development Information & Evaluation. Document number: PN-ACF-180, 6 July 1999;

կան գործողությունների հետևանքում և որպես այդ տարածքների մայրաքաղաքները պահանջում են իրենց տիրապետության վերականգնումը՝ Վրաստանի Խորհրդային Սոցիալիստական Հանրապետության և Ադրբեջանի Խորհրդային Սոցիալիստական Հանրապետության սահմաններում³¹։ Աբխազիան, Հարավային Օսեթիան և Լեռնային Ղարաբաղը պնդում են, որ Վրաստանի և Ադրբեջանի զինված ուժերի ագրեսիան իրենց հարկադրել է կազմակերպելու սեփական բնակչության ինքնապաշտպանություն և դաշնակիցների աջակցությամբ հետ մղելու վրացական և ադրբեջանական ուժերը։

Ադրբեջանը պնդում է, որ դա ոչ թե Ղարաբաղի հայ ժողովրդի ինքնորոշման խնդիր է, այլ Հայաստանի և Ադրբեջանի միջև տարածքային վեճ։ Հակամարտող կողմերը միանգամայն տարբեր կերպ են գնահատում Հայաստանի Չինված ուժերի օգնությունը Ղարաբաղի հայությանը՝ Ադրբեջանի Չինված ուժերի ցամաքային և օդային հարձակումներին դիմակայելու համար, Ադրբեջանի պարտությունը և նրա ու Հայաստանի սահմանագծում անվտանգության գոտու ստեղծումը։ Լեռնային Ղարաբաղի Հանրապետությունը և Հայաստանի Հանրապետությունը Ադրբեջանի Հանրապետության կողմից սանձազերծված պատերազմի հետևանքները գնահատում են որպես Խորհրդային Ադրբեջանի կազմից օրինական ճանապարհով Լեռնային Ղարաբաղի դուրս գալուց հետո Լեռնային Ղարաբաղի Հանրապետության նկատմամբ Ադրբեջանի Հանրապետության ձեռնարկած գաղութարարական ագրեսիայի տրամաբանական արդյունք³²։ Բաքուն հակամարտությունը որակում է որպես Հայաստանի կողմից «ագրեսիա»՝ ուղղված Ադրբեջանի տարածքային ամբողջականության դեմ։

Այս երեք մոդ պետությունները, որոնք ավելի քան 12 տարի անկախ են, բայց դեռ չեն ճանաչվել իրենց մայրաքաղաքի խորհրդային կեղծիքների կողմից, մայրաքաղաքներ են հասան որոշակի հաջողությունների։ Այդ իրավաբանական ձեռքբերումները լիովին ժխտվում են ինչպես Վրաստանի, այնպես էլ Ադրբեջանի կողմից։

Այս ժամանակահատվածում միջազգային հանրությունն անընդհատ փորձել է հարթել հակամարտող կողմերի միջև առկա հակասությունները։ ԵԱՀԿ-ն և այլ միջազգային մարմիններ մասնակցել են բանակցությունների գործընթացին, սակայն, արձանագրելով որոշ համեստ միջանկյալ արդյունքներ, ցավոք, պետք է նշենք, որ երեք հակամարտություններն էլ դեռ փակուղում են։

Կովկասյան տարածաշրջանի հակամարտող կողմերի դիրքորոշումների

«Resolving conflict in the Caucasus». The Christian Science Monitor, «Letters», 28 May 2003; «The Columbia Encyclopedia»: Joseph Vissarionovich Stalin. 2001:

³¹ Stu «Official Reception on Behalf of President of Azerbaijan İlham Aliyev in honor of President of Georgia Mikhail Saakashvili». «Azer Tag», 5 March 2004 (http://www.azertag.com/en/index.shtml?language=english&catid=&news_year=2004&news_month=03&news_day=05):

³² Stu H. S. Kotanjian. Ethnic Conflicts in Kosovo and Nagorno-Karabakh in Comparative Perspective. Center for Defense Information, Washington, DC, 1999 (<http://www.cdi.org/issues/Europe/kotanjian.html>):

միջև եղած անդունդի վերացման ուղիներն ավելի լավ հասկանալու համար համառոտակի վերլուծենք Ղարաբաղի օրինակը: Այդ նկատառումով Ղարաբաղյան հակամարտությունը համեմատվում է Կոսովոյի հակամարտության հետ: Տվյալ համեմատական ուսումնասիրությունը կարող է հետաքրքրական լինել այն փորձագետների և քաղաքական գործիչների համար, որոնք փորձում են նմանություններ գտնել ներկայումս Հարավային Կովկասում առկա հակամարտային իրավիճակների և Կոսովոյում ՄԱԿ-ի Անվտանգության խորհրդի որոշումների լույսի ներքո ՄԱԿ-ի ու ԵԱՀԿ-ի կողմից Կոսովոյում ՄԱԿ-ի ժամանակավոր վարչական առաքելության ու ԵԱՀԿ-ի առաքելության միջոցով գործարկված ինքնորոշումային գործընթացների միջև³³:

4. Կոսովոյի և Լեռնային Ղարաբաղի հակամարտությունների համեմատություն. Ադրբեջանի քաղաքական մեքենայությունները

Կոսովոյում հարյուր հազարավոր էթնիկ ալբանացիների բռնի տեղահանությունը Բալկանյան դրամայի ամենաողբերգական դրվագներից մեկն է³⁴: Թեև 1992 և 1993 թթ. տեղի ունեցած ադրբեջանական զինված հարձակումներից յուրաքանչյուրը Լեռնային Ղարաբաղում առաջացրեց մարդասիրական աղետ, որը մոտ 60 % հայկական բնակավայրերի հայաթափման և Ղարաբաղի մայրաքաղաք Ստեփանակերտի դաժան հրետակոծումների ու օդային հարվածների հետևանք էր, այնուամենայնիվ Ադրբեջանին չհաջողվեց իրականացնել Լեռնային Ղարաբաղի բնիկ հայերի զանգվածային տեղահանում, ինչը ակնհայտորեն

³³ Տես «S/RES/1244 (1999) «Կոսովոյում միջազգային քաղաքացիական և անվտանգության ներկայացուցչության տեղաբաշխման մասին». Անվտանգության խորհրդի որոշում 1244 (1999) 1999 թ. հունիսի 10, էջ 8»: Պարունակում է խնդրանք Գլխավոր քարտուղարին՝ միջազգային քաղաքացիական ներկայության իրականացումը վերահսկելու համար նշանակել հատուկ ներկայացուցիչ և անդամ պետություններին ու համապատասխան միջազգային կազմակերպություններին տալ լիազորություն՝ Կոսովոյում միջազգային անվտանգության ներկայացուցչությունը հաստատելու համար: Ուրվագծել երկու ներկայացուցչությունների պարտականությունները, նաև հայտնել Կոսովոյի ճգնաժամի լուծման սկզբունքները՝ ընդունված 1999 թ. մայիսի 6-ին Փիտերսբերգում «Մեծ ութնյակի» արտաքին գործերի նախարարների կողմից: Նաև՝ «S/RES/1239 (1999)». «Կոսովոյի փախստականներին և Կոսովոյից, Չեռնոգորիայի Հանրապետությունից և Հարավսլավիայի Դաշնային Հանրապետության այլ տարածքներից ներքին տեղահանվածներին աջակցության մասին». Անվտանգության խորհրդի որոշում 1239 (1999) 1999 թ. մայիսի 14, էջ 2: Բովանդակում է հանձնարարություն ՄԱԿ-ի փախստականների գծով հանձնակատարին, միջազգային մարդասիրական օգնությամբ զբաղվող այլ կազմակերպությունների և ուրիշներին՝ ռեսուրսներ հատկացնել փախստականներին և ներքին տեղահանվածներին մարդասիրական օգնություն ցույց տալու համար: Շեշտվում է, որ մարդասիրական իրադրությունը կշարունակի վատթարանալ, եթե ճգնաժամը չստանա քաղաքական լուծում՝ համաձայն Գերմանիայի, Իտալիայի, Կանադայի, Շվեդիայի, Մեծ Բրիտանիայի, ԱՄՆ-ի, Ռուսաստանի Դաշնության և Ֆրանսիայի արտաքին գործերի նախարարների 1999 թ. մայիսի 6-ին որդեգրած սկզբունքների (S/1999/516), և պահանջ է ներկայացվում բոլոր շահագրգռված կողմերին՝ աշխատել այս ուղղությամբ:

³⁴ Տես «Ethnic Cleansing in Kosovo: An accounting». US State Department. Report, December 1999 (http://www.state.gov/www/global/human_rights/kosovoii/homepage.html):

տարբերվում է Կոստովի դեպքերից: Երբ Լեոնային Ղարաբաղի պաշտպանական ուժերը ազատագրեցին Ղարաբաղի այն տարածքները, որոնք զավթված էին ադրբեջանցի զինվորականների կողմից, ղարաբաղցի հայ փախստականները վերադարձան իրենց տները՝ առանց արտասահմանի մարդասիրական զինված միջամտության:

Հետաքրքրական է, որ սերբական և ադրբեջանական կառավարությունները Կոստովի ալբանացիների և Ղարաբաղի հայերի դեմ ուղղված իրենց ազգայնամոլական խաչակրաց արշավանքներն սկսեցին գրեթե միաժամանակ՝ 1987 թ. կեսերին^{*}: Այդ ժամանակ ադրբեջանցիները հանրապետության հյուսիսարևմտյան մասում գտնվող հայաբնակ Չարդախլու գյուղում կազմակերպեցին հակահայկական բռնաճնշումներ, իսկ Հարավսլավիայում Սլոբոդան Միլոշևիչի կարգադրությամբ հրապարակվեց Սերբիայի արվեստների և գիտությունների ակադեմիայի տխրահռչակ հուշագիրը, որում, ինչպես ցույց տվեցին հետագա զարգացումները, նախանշվում էին Բալկաններում դժբախտությունների ուղեցույցները: Իրենց մարզը Խորհրդային Հայաստանի իրավաճեղճակայությանը հանձնելու խնդրանքով խորհրդային ղեկավարությանն ուղղված ղարաբաղահայերի դիմումներին Ադրբեջանը պատասխանեց 1988–1989 թթ. Սումգաիթում և Կիրովաբադում (այժմ՝ Գյանջա), իսկ ավելի ուշ՝ 1990 թ., Բաքվում կազմակերպված տեղաբնակ հայության դաժան ջարդերով³⁵:

Անսպասելի չէր, որ, երբ Ղարաբաղի հայկական զինված ուժերը 1992 թ. նախաձեռնեցին գլխավոր հակահարձակումը՝ ադրբեջանական բանակի կողմից մարզը ավելի քան երկու տարի խեղդամահ անող շրջափակումը ճեղքելու նպատակով, նրանք շահագրգռված չէին համոզելու Լեոնային Ղարաբաղում և շրջակա տարածքներում խուճապի մատնված ադրբեջանցի քաղաքացիական

^{*} Հարկ ենք համարում նշել, որ կոմունիստական գաղափարախոսության քողի տակ Ադրբեջանի խորհրդային իշխանությունները միշտ էլ վարել են բնիկ էթնիկական փոքրամասնությունների նկատմամբ բռնաճնշումների քաղաքականություն: Սակայն մինչև 1987 թ. այդ քաղաքականությունը հիմնականում կրել է ստիպողական ազգափոխության բնույթ. Ադրբեջանի իշխանությունները արտոնյալ պայմաններ են ստեղծել ազգային փոքրամասնությունների այն ներկայացուցիչների համար, որոնք «թյուրքացել» են: Բացի այդ, տեղի է ունեցել այդ ազգությունների պատմության ու մշակույթի «ադրբեջանացում», երբ պատմական փաստերի բացահայտ նենգափոխմամբ այդ ազգությունների անցյալը և պատմամշակութային ձեռքբերումները ներկայացվել են որպես ադրբեջանական ժողովրդի պատմություն ու մշակույթ: Այս քաղաքականությունն էլ ավելի մեծ թափ է ստացել վերջին տարիներին՝ Ադրբեջանում իշխանությանը տիրած և ժառանգականացրած Ալիևների ընտանիքի օրոք:

³⁵ Տես «An open letter on anti-Armenian pogroms in the Soviet Union» (<http://www.nybooks.com/articles/3505>), by Adrian Lyttelton, Agnes Heller, Alain Finkielkraut, Andre Gluecksmann, Benjamin L. Hooks, Charles Taylor, David Aaron, Emmanuel Levinas, Hans-Georg Gadamer, Hilary Putnam, Isaiah Berlin, Jacques Derrida, Jacques Poulain, Jerome J. Shestack, Juergen Habermas, Leszek Kolakowski, Luc Ferry, Paul Ricoeur, Reginald E. Zelnick, Reiner Wiehl, Richard Rorty, Vartan Gregorian, William M. Chace (Սա Ֆրանսիայում Հելսինկյան պայմանագրի վերահսկիչ կոմիտեի և Փարիզի Փիլիսոփայության միջազգային քոլեջի մտավորականների համատեղ նախաձեռնությունն էր). «The New York Review of Books», September 1990, Vol. 37, № 14:

բնակչությանը՝ չլքել իրենց բնակավայրերը: Լեռնային Ղարաբաղից և հարևան շրջաններից աղբրեջանցիների տեղահանումը տխուր իրադարձություն էր, ինչպես Լեռնային Ղարաբաղից և Խորհրդային Ադրբեջանի այլ մասերից ավելի վաղ տեղի ունեցած հայերի արտաքսումը: Այնուամենայնիվ, ի հակադրություն Հարավսլավիայի ոստիկանության կողմից Կոսովոյի ալբանացիների ջարդերի, հայերի գրաված տարածքներից աղբրեջանցի խաղաղ բնակչության հեռացումը, առանձին սակավաթիվ դեպքերից բացի, ոչ թե Ղարաբաղի ղեկավարության կողմից կանխամտածված ծրագրի արդյունք էր, այլ արձագանք՝ ինքնաբերաբար առաջացած խուճապին: Ղարաբաղում տեղի հայ բնակչությունը մոբիլիզացվեց ճնշող թվային գերազանցություն ունեցող աղբրեջանական բանակի հարձակումը հետ մղելու համար, և ի պատասխան ագրեսիայի՝ ծավալված գործողությունների ժամանակ չծրագրված կորուստներ կրեց նաև հակառակորդի խաղաղ բնակչությունը, մինչդեռ դա կանխամտածված կերպով էր արվել Կոսովոյի ազատագրական բանակի կողմից:

Լեռնային Ղարաբաղում ակտիվ ռազմական գործողություններն ավարտվեցին 1994 թ. մայիսին՝ Ռուսաստանի միջնորդությամբ կնքված զինադադարով: Այդ ժամանակ Ղարաբաղի հայկական ուժերն իրենց հսկողության տակ էին առել Լեռնային Ղարաբաղի տարածքի մեծ մասը՝ բացառությամբ Մարտունու և Մարտակերտի շրջանների որոշ արևելյան հատվածների և հյուսիսում՝ ամբողջությամբ Շահումյանի շրջանի: Բացի այդ, նրանք, վերահսկողության տակ առնելով Քելբաջարի, Լաչինի, Կուբաթլիի, Չանգելանի և Ջեբրայիլի շրջաններն ամբողջությամբ և տարածքներ Ֆիզուլու ու Ադդամի շրջաններից, մարզի շուրջն ստեղծեցին անվտանգության՝ «Գոլանի բարձունքների» տիպի մի յուրօրինակ գոտի: Սա կրճատեց ռազմաճակատի զիծը և Ղարաբաղի հայերին հնարավորություն տվեց իրենց հայրենիքը հաջողությամբ պաշտպանելու թվապես գերազանցող և ավելի լավ սպառազինված աղբրեջանական բանակի հետագա հնարավոր ներխուժումից:

4.1 Կողմնորոշիչ ազդակի սխալ ըմբռնում

Կոսովոյում սերբական բռնաճնշումները դադարեցնելու նպատակով ՆԱՏՕ-ի արշավը մեծ արձագանք է ստացել Բալկաններից դուրս: Այժմ, երբ էթնիկական գտմանը նպատակաուղղված Ադրբեջանի գործողությունները ձախողվել են շնորհիվ Լեռնային Ղարաբաղի զինված ուժերի հակահարվածի, Բաքվում որոշ քաղաքական ուժեր փնտրում են արտաքին աջակցություն՝ փորձելով գտնել ՆԱՏՕ-ի նոր միջամտությունից օգտվելու միջոցներ: Նրանք հավատում են, որ Կասպից ծովի նավթի և գազի պաշարները, ՆԱՏՕ-ի հանդեպ բեմական ցուցադրումները, դեպի արևելք ծավալման այսօրվա նախաձեռնությանը և իրենց սերտ կապերը այդ կազմակերպության անդամ Թուրքիայի հետ վաղ թե ուշ կգայթակղեն ՆԱՏՕ-ին՝ Ղարաբաղյան հակամարտության մեջ ներգրավվելու աղբրեջանցիների կողմից: Մասամբ նույն կերպ Ադրբեջանը շահարկում էր

խորհրդային Միության կոմունիստական կուսակցության աղբյուրներում և հիմնականում Վարաբադյան հակամարտության սկզբնական շրջանում:

Մոսկվայում կենտրոնական իշխանության պահպանողական տարրերը հակաբռնապետական դարաբադյան շարժումը համարում էին վտանգավոր և կոմունիստական վարչակարգի սկզբունքների դեմ ուղղված: 1991 թ. Մոսկվայի և Բաքվի միջև ձևավորված համագործակցությունն իր այլասերված դրսևորումն ստացավ այսպես կոչված «Օղակ» օպերացիայի ձևով, մի ռազմարշավի, որի նպատակն էր Հյուսիսային Արցախի բնիկ հայերի էթնիկական գաղումը: Այս օպերացիան, որը համատեղ իրականացրին խորհրդային բանակի դեսանտայինները և Ադրբեջանի ներքին գործերի նախարարության միլիցիայի հատուկ ուժերի՝ ՕՍՕՆ-ի պատժիչ ստորաբաժանումները, գոեհիկ փորձ էր՝ դարաբադյան պրոբլեմը «լուծելու» ԽՍՀՄ փլուզման անմիջականորեն նախորդող ժամանակաշրջանում, երբ Կրեմլում հատկապես ուժեղ էր Սիխայիլ Գորբաչովի դեմ գործող հակաժողովրդավարական ընդդիմությունը: «Օղակ» օպերացիայի իրական նպատակն էր անձնագրերի ստուգման քողի տակ հայերին դուրս քշել Լեռնային Ղարաբաղի քսանչորս ծայրամասային գյուղերից: Դա հանգեցրեց բռնությամբ ու մարդու իրավունքների պարբերական ռոնահարմամբ հարյուրավոր հայերի ձերբակալման ու կալանման, իրենց տներից հագրավոր հայ ընտանիքների տեղահանման: Այն բոլոր վայրերում, որտեղ կազմակերպվեց դիմադրություն, ինչպես, օրինակ, Գետաշենում (Չայքենդ), բազմաթիվ խաղաղ բնակիչներ սպանվեցին խորհրդային «հատուկ նախանշանակման ջոկատի» դեսանտայինների աջակցությամբ գործող աղբյուրական ջոկատների անխնա կրակով:

Թվում է՝ Ադրբեջանը չցանկացավ հասկանալ այն արմատական տարբերությունը, որ գոյություն ունի ՆԱՏՕ-ի դաշնակցային ուժերի գործողությունների մարդասիրական բնույթի և Մոսկվայի՝ 1990-ական թվականների սկզբներին դարաբադյան ժողովրդավարական շարժման դեմ ուղղված բռնաճնշիչ գործողությունների միջև: Ջարմանայի է նաև այդ առնչությամբ Բելգրադի և Բաքվի դիրքորոշումների նմանությունը, քանի որ երկուսն էլ ՆԱՏՕ-ն դիտում են որպես մի ուժի, որը պատրաստ է գրավելու աշխարհը: Տարբերությունն այն է, որ Բելգրադը խորապես անհանգստացած էր ՆԱՏՕ-ի գործողություններով, մինչդեռ Բաքուն փորձում է բարեկամանալ ՆԱՏՕ-ի հետ, որպեսզի տարածաշրջանի իր թշնամիներն ընդգրկվեն այն երկրների ցանկում, որոնք ապագայում պետք է «ահաբեկվեն» ՆԱՏՕ-ի կողմից: Բաքվի այն քաղաքական շրջանները, որոնք կողմ են Ղարաբաղի հայերի հետ նոր պատերազմի միջոցով դարաբադյան հարցի ուժային լուծմանը, հուսով էին, որ երբ ՆԱՏՕ-ն ձեռնամուխ լինի Կովկասում խաղաղության պարտադրման կամ խաղաղապահության իրեն առաջարկվող օպերացիային, «անելանելիության» ռազմավարության տրամաբանությունը նրան կստիպի շատ արագ ներքաշվելու հակամարտության մեջ՝ ընդլայնելով իր գործողությունները, դրանք դարձնելով ինքնաբացատրելի, ինքնարարացվելի և խիստ կողմնակալ, առանց հաշվի առնելու բարոյական, քաղաքական ու նյու-

քական վնասները: Հավանական է, որ այդ աղբյուրների օգտակարություն էին, որ ՆԱՏՕ-ն Ադրբեջանին կօգնի Լեռնային Ղարաբաղից դուրս քշելու էթնիկ հայ բնակչությանը այն նույն ձևով, ինչպես 1991 թ. խորհրդային բանակը օգնում էր Ադրբեջանին էթնիկական գտման գործողություններում³⁶:

Թվում է՝ տարածաշրջանի երկրների բևեռացումը Հարավսլավիայի վրա ՆԱՏՕ-ի օդային հարձակումների ընթացքում մեկ այլ գործոն է, որն Ադրբեջանը ձգտում է օգտագործելու որպես Ղարաբաղի հայերի վրա ճնշման միջոց, գտնելու իր գոյատևման բանաձևը՝ բախտը կապելով Կովկասում արհեստականորեն վերակառուցված մի նոր «Սառը պատերազմի» իրավիճակի հետ: Դրան հակառակ, Հայաստանն իր անվտանգության խնդիրները լուծում է՝ կիրառելով այսպես կոչված «փոխլրացման ռազմավարություն», այսինքն՝ ՆԱՏՕ-ին ու ՀԱՊԿ-ին, ինչպես նաև ԱՄՆ-ին ու Ռուսաստանին՝ որպես տարածաշրջանային անվտանգության նոր համագործակցային բանեկակարգում իր գործընկերների նպաստելու քաղաքականություն:

Եթե Հարավսլավիային ՆԱՏՕ-ի հասցրած օդային հարվածներն ուղղակի պատասխան էին Կոսովոյում սերբական ոստիկանության ձեռնարկած պարբերական էթնիկական զտումների, որոնց կողային անվանումն էր «Պայտ», ապա Լեռնային Ղարաբաղում պատերազմը պաշտոնապես ավարտվեց կրակի դադարեցման համաձայնագրի ստորագրմամբ, որը տեղի ունեցավ 1988 թ.՝ սկսված հակամարտության 6-րդ տարում: Այսպիսով՝ առկա իրավիճակում այս գոտում չկա քաղաքացիական բնակչությանը ոչնչացումից փրկելու համար միջազգային մարդասիրական ռազմական ուժեր մտցնելու անհրաժեշտություն:

ԱՄՆ-ի պաշտոնյաները և ՆԱՏՕ-ի ներկայացուցիչները մերժեցին Ադրբեջանի ազգայնամոլների փորձերը՝ օգտագործելու Կոսովոյի ճգնաժամը: ՆԱՏՕ-ի արտաքին հարաբերությունների խորհրդի նիստում, որը կայացավ հունիսի 28-ին Նյու Յորքում, ԱՄՆ-ի պետքարտուղար Մադլեն Օլբրայտն ասաց. «Ոմանք հույս ունեն, իսկ ոմանք էլ վախենում են, որ դա (Կոսովոն) «Հ. Զ» նախադեպ կդառնա ամբողջ աշխարհում ՆԱՏՕ-ի կողմից նմանատիպ միջամտությունների համար: Ես կզգուշացնեի, որ նման անհիմն հետևություն չարվի»³⁷: Մադլեն Օլբրայտի դիրքորոշմանը հետագայում կողմ արտահայտվեց նաև ՆԱՏՕ-ի նախկին Գլխավոր քարտուղար Խավիեր Սոլանան, որը նույնպես դեմ արտահայտվեց Ղարաբաղյան հակամարտության մեջ ՆԱՏՕ-ի ներքաշմանը:

2001 թ. ԱՄՆ-ում տեղի ունեցած ահաբեկչական հարձակումներից հետո Ադրբեջանի ազգայնամոլական կառավարությունն սկսեց դիմել նոր խորամանկությունների: Նա փորձում է ամերիկյան հակաահաբեկչական ռազմավարու-

³⁶ Տես *Քերոլայն Քոքս և Ջոն Էյբեր*, էթնիկական զտումն ընթացքում է. Պատերազմը Լեռնային Ղարաբաղում (<http://www.genocide.am/karabakh/caroline>):

³⁷ EPF202 06/29/99. Transcript: Albright remarks to Council on foreign relations June 28 (U.S. action in Kosovo is «unique» Secretary of State says) (2850), «USIS Washington File», 28 June 1999 (<http://canberra.usembassy.gov/hyper/WF990629/epf202.htm>).

յունը կիրառել ընդդեմ Լեռնային Ղարաբաղի Հանրապետության բնակչության: Ադրբեջանցի քարոզիչները փորձում են Ղարաբաղը ներկայացնել որպես այսպես կոչված «մոխրագույն գոտի», որն իբր ապաստան է տալիս հանցագործների և ահաբեկչական խմբերի»³⁸: Նպատակը նույնն է. ՆԱՏՕ-ում Ադրբեջանի դաշնակիցների շրջանում ապատեղեկույթ տարածելով՝ գայթակղել ԱՄՆ-ին՝ ներգրավելու ընդդեմ Լեռնային Ղարաբաղի ժողովրդի ծավալվելիք պատժիչ գործողություններում: Այս պարագայում տեղին է ԱՄՆ-ի Ազգային անվտանգության ռազմավարությունից մեջբերել հետևյալ հատվածը:

«Տարածաշրջանային հակամարտությունների լարվածության թուլացման համար համագործակցել այլոց հետ: Շահագրգռված պետությունները պետք է շարունակեն ակտիվորեն մասնակցել տարածաշրջանային կրիտիկական վեճերին՝ հակամարտության պայթյունավտանգ սրումից խուսափելու և մարդկային տառապանքը նվազեցնելու համար: Ծայրաստիճան կապակցված աշխարհում տարածաշրջանային ճգնաժամը կարող է լարվածություն ստեղծել մեր դաշինքներում, գերտերությունների միջև մրցակցություն բորբոքել և սարսափելի վիրավորանք հասցնել մարդկային արժանապատվությանը: Երբ ժայթքում է բռնություն, և պետությունները անկայուն վիճակում են հայտնվում, ԱՄՆ-ը պատրաստ է համագործակցելու բարեկամների ու գործընկերների հետ, մեղմելու տառապանքն ու վերականգնելու կայունությունը: Ոչ մի դոկտրին չի կարող կանխատեսել այն բոլոր հանգամանքները, որոնցում ԱՄՆ-ի գործողությունները՝ ուղղակի կամ անուղղակի, երաշխավորված լինեն: Մեր համընդհանուր գերակայություններն իրականացնելու համար մենք ունենք սահմանափակ քաղաքական, տնտեսական ու ռազմական ռեսուրսներ: ԱՄՆ-ը յուրաքանչյուր դեպքի կվերաբերվի՝ ելնելով հետևյալ ռազմավարական սկզբունքներից.

- ԱՄՆ-ը պետք է ժամանակ և ռեսուրսներ ներդրի այնպիսի միջազգային հարաբերություններ ու հաստատություններ կառուցելու համար, որոնք կօգնեն հաղթահարելու տեղական ճգնաժամները՝ դրանց առաջացման դեպքում,

- ԱՄՆ-ը պետք է իրատեսական լինի իր կարողություններում, երբ օգնում է նրանց, ովքեր չեն ցանկանում կամ պատրաստ չեն իրենք իրենց օգնելու: Երբ և որտեղ մարդիկ պատրաստ կլինեն իրենց բաժինն անելու, մենք պատրաստ ենք վճռականորեն գործելու»³⁹:

Մեր տեսակետից՝ որպես այս գլխի տրամաբանական եզրափակում շատ տեղին և ժամանակին կլինի մեջբերել Նախագահ Ջորջ Բուշի հետևյալ միտքը ԱՄՆ-ի Ազգային անվտանգության ռազմավարության ներածականից (Գերմա-

³⁸ *Stu Azad Isadzade. Sociopolitical and Cultural Self-Identification Factor. The South Caucasian Countries on the Road to Europe (on the results of a Joint Conference of the Concord Center and the F. Ebert Foundation). Sevan, 23—27 June 2003* (<http://www.cac.org/journal/eng-05-2003/16.hjaprimen.shtml>):

³⁹ «U.S. National Security Strategy: Work with others to Defuse Regional Conflicts». US Department of State (<http://www.state.gov/r/pa/ei/wh/c7889.htm>).

միա, 2002 թ. մայիսի 23). «Մենք կառուցում ենք արդարության աշխարհ, հակառակ դեպքում մենք կապրենք բռնության աշխարհում: Մեր ընդհանուր պատասխանատվությունների մեծության առաջ մեր տարածայնություններն այնքան փոքր են երևում»:

Թվում է, թե ԱՄՆ-ի Նախագահի այս համընդգրկուն գաղափարները հաստատում են այն միտքը, որ Հարավային Կովկասում, ներառյալ՝ Աբխազիայի, Լեռնային Ղարաբաղի և Հարավային Օսեթիայի հակամարտությունների գոտիները, տարածաշրջանային անվտանգության իրական դիմամիկայի մշտազնման միջազգային համակարգի առկայությունը Հարավային Կովկասի տարածաշրջանում կայունության ու անվտանգության արդարացի գնահատումների և դրանց պահպանմանն ուղղված հուսալի համագործակցային պատասխանատու ջանքերի փխրուն պահպանման երաշխիքներից մեկն է:

4.2 Ինքնակառավարման սահմանադրական շրջանակը

Ժողովրդավարական զարգացումը և ինքնակառավարումը ժամանակակից քաղաքականության մշակման իրողություններ են և՛ Լեռնային Ղարաբաղում, և՛ Կոսովոյում: Լեռնային Ղարաբաղում այս գործընթացներն ավելի ցայտունորեն են արտահայտված: Լեռնային Ղարաբաղի Հանրապետությունը (ԼՂՀ) ժողովրդավարական պետություն է, որը կիրառում է նախագահական հանրապետության եվրոպական մոդելը: Նախարարների կաբինետի 13 նախարարություններն ու գերատեսչությունները ղեկավարում է վարչապետը⁴⁰: Ժողովուրդն ընտրում է նախագահի հինգ տարի ժամկետով: Միևնույն անձը չի կարող ընտրվել ավելի քան երկու ժամկետով: Նախագահի հիմնական պարտականությունն է արտաքին ու ռազմական քաղաքականությունների ձևավորումն ու իրականացումը և բոլոր պետական հաստատությունների բնականոն գործունեության ապահովումը:

Ազգային ժողովը հանրապետության բարձրագույն օրենսդիր ներկայացուցչական մարմինն է: Նախագահը վավերացնում է Ազգային ժողովի ընդունած օրենքները: Ազգային ժողովն իր պարտականությունները կատարում է «Լեռնային Ղարաբաղի Հանրապետության Ազգային ժողովի մասին» օրենքում ձևակերպված դրույթների համաձայն: Խորհրդարանի անդամներն ընտրվում են հինգ տարի ժամկետով: Վերջին խորհրդարանական ընտրությունները հաջողությամբ անցկացվեցին 2005 թ. հունիսին⁴¹: Մշտական խորհրդարանական հանձնաժողովները նախապատրաստում ու քննարկում են օրենքների նախագծեր, ենթա-

⁴⁰ Տես «Nagorno-Karabakh Republic. Authorities: The President of the NKR, the Government of the NKR, the Parliament of the NKR (National Assembly)» (<http://nkr.am/eng/gov/parl.htm>):

⁴¹ Տես «NKR Parliamentary election: Nagorno Karabakh successfully concluded its fourth parliamentary elections, Permanent Mission of the Republic of Armenia to the United Nations», 20 June 2005 (http://www.nkrusa.org/news/daily_news.php?id=82):

օրենսդրական ակտեր և այլ հարցեր, որոնք գտնվում են Ազգային ժողովի իրավասության ոլորտում:

Լեռնային Ղարաբաղի Հանրապետության Պաշտպանության բանակը կայացած կանոնավոր ռազմական կազմակերպություն է, որն ակտիվ կերպով ներգրավված է Հարավային Կովկասում կրակի դադարեցման ու կայունության հաստատման գործում: Նրա արդի կարողություններն ու պատրաստվածությունը, ինչպես նաև միջազգային մարդասիրական կազմակերպությունների (հատկապես՝ Կարմիր խաչի միջազգային կոմիտեն) ներկայացուցիչների հետ համագործակցելու պատրաստակամությունը ճանաչված են ամերիկյան և միջազգային փորձագետների կողմից⁴²:

Լեռնային Ղարաբաղի քաղաքական վարչակարգն ու անկախ դատական համակարգը գործում են օրենսդրի կողմից ժողովրդավարորեն (ժողովրդավարական ընթացակարգերի հիման վրա) մշակված օրենսդրական շրջանակներում (խորհրդարանն արդեն ընդունել է մոտ 200 օրենք, որոնք օրինական կարգով կարգավորում են պետական և քաղաքացիական կյանքի տարբեր կողմեր)⁴³:

Ժողովրդավարական պետութենաշինության նմանատիպ գործընթաց Կոստվոյում ձեռնարկել է Միավորված ազգերի կազմակերպությունը: Կոստվոյում ՄԱԿ-ի հատուկ ներկայացուցչի առաջարկած բանաձևումներին համապատասխան հաստատվել է նաև Ժամանակավոր ինքնակառավարման սահմանադրական շրջանակը:

Այս համեմատական վերլուծությունն ապացուցում է, որ ինչպես Լեռնային Ղարաբաղում, այնպես էլ Կոստվոյում, թեև արտաքին միջամտության շնորհիվ, տեղի է ունենում շարունակական ժողովրդավարական զարգացում, որն իր հերթին հաստատութենացնում է ժողովուրդների ինքնորոշման իրավունքը⁴⁴:

⁴² Տես «Հայաստանի բանակն ամենաուժեղն է Հարավային Կովկասում, իսկ առանձին ստորաբաժանումներ՝ նաև Ադճ-ում, շնորհիվ ազգային ամուր կամքի, հրամանատարական փորձի և լավ սպառազինության: 2000 թվականի կեսերի տվյալների համաձայն, նրա զորակազմի թվաքանակը 44 000 է», «20 000–25 000 հոգուց բաղկացած Ղարաբաղի բանակն էլ ավելի ամուր է, քան Հայաստանին: Երկաթյա կարգապահությունը և ջերմեռանդ հայրենասիրությունը բնորոշում են Ղարաբաղի հայ բնակչությանը: Նրանք նաև ունեն ռազմական դարավոր ավանդույթներ. Ղարաբաղը Խորհրդային Միությանը տվել է երեք մարշալ, մարշալին համագործակցել ծովակալ և 30 գեներալ»: Մեջբերումները բերված են «Strategic Assessment of Central Eurasia» գիտահետազոտական գեկույցից: Այն հրատարակված է ԱՄՆ-ի CACI-ի և «Atlantic Council»-ի կողմից՝ ԱՄՆ-ի Շտաբային պետերի միավորված կոմիտեի խնդրանքով: 2001 թ. փետրվար, էջ 59, 60–61 (<http://www.acus.org/publications/policypapers/internationalsecurity/Central%20Eurasia.pdf>):

⁴³ Տես «List of Laws adopted by the NKR National Assembly» (<http://nkr.am/eng/gov/zakon.htm>):

⁴⁴ Տես «Constitutional Framework for Provisional Self-Government». US Office, Prishtina, Kosovo, UNMIK/REG/2001/9, 15 May 2001 (<http://www.usofficepristina.rpo.at/doc2.htm#preamble>):

5. Հարավային Կովկասում էթնիկական անհամաձայնության հաղթահարում. տարածաշրջանի պետությունների ինքնորոշման հրամայականը (տարածաշրջանային հակամարտությունների առանձնահատկությունները)

Խորհրդային Միության փլուզումը հնարավորություն տվեց վերացնելու Ստալինի ամբողջատիրական քաղաքականության գոհերի՝ կախյալ էթնոքաղաքական գոյացությունների գաղութային ենթարկությունը խորհրդային հանրապետություններին: Այդ քաղաքական գոյացությունների սեցեսիոնիստ առաջնորդները նշում են, որ ԽՍՀՄ փլուզման ընթացքում իրենց երկրները ապագադրվեցին, ուստի պետք է դիտվեն իբրև ինքնիշխան պետություններ: Հակառակ դրա, խորհրդային հանրապետությունների գաղութատեր – «տիտղոսային» ազգությունները պատրաստ չեն համակերպվելու խորհրդային ժամանակաշրջանում իրենց պատկանող տարածքների նկատմամբ վերահսկողության կորստի հետ⁴⁵:

Անկախացած քաղաքական գոյացությունների ուժային (հարկադիր) «վերամիավորման» վրա հիմնվող հանգուցալուծումը չի կարող արժանանալ նախկին խորհրդային հանրապետություններից անջատված էթնիկ ինքնավարությունների և նրանց տարածաշրջանային հովանավորների աջակցությանը: Միևնույն ժամանակ, ենթադրվում է, որ Ռուսաստանը, Վրաստանը և Ադրբեջանը չեն համաձայնվի ճանաչել անջատված շրջանների լիակատար անկախությունը՝ առանց միջազգայնորեն ղեկավարվող որոշակի ընթացակարգի, որը օրինականացներ անջատման քաղաքական, ժողովրդագրական ու բարոյական իրողությունները:

Առավել հավանական է, որ Հարավային Կովկասում (Աբխազական, Ղարաբաղյան, Հարավօսեթական հակամարտություններ) բանակցությունների փակուղին կարող է հաղթահարված լինել Կովկասի երկրները միավորող նոր քաղաքական-իրավական ճարտարապետության հետևյալ այլընտրանքային պայմաններով⁴⁶.

• արևմտյան տիպի բազմազգ ժողովրդավարությունների համադաշնություն՝ իբրև հակամարտության ազգային-էթնիկական կողմերի միջև բանակցությունների հիմք⁴⁷,

⁴⁵ Տես Հ. Ս. Քոթանջյան, Ղարաբաղյան հակամարտության լուծման առանձնահատկությունները (քաղաքագիտական փորձաքննություն): «Ղարաբաղ. Հակամարտություն—Համաձայնություն» պատմաքաղաքագիտական ժողովածու: Ե., 1997:

⁴⁶ Տես Marco Gestri and Ettore Greco. Human Rights and Regional Co-operation in the Caucasus. The Role of Georgia (<http://www.ciaonet.org/wps/gem01/gem01/pdf>):

⁴⁷ Տես Nanette Neuwahl. Cyprus, Which Way? «Pursuit of a Confederal Solution in Europe». NYU School of Law, Jean Monet Center, 2000 (<http://www.jeanmonnetprogram.org/papers/00/000401.html#TopOfPage>):

• «Ընդհանուր պետության»⁴⁸ ստեղծում, ինչը կհամապատասխանի ինչպես տարածքային ամբողջականության սկզբունքին, այնպես էլ ժողովուրդների ինքնորոշման իրավունքին, երաշխավորված անվտանգության պայմաններում կապահովի անջատված էթնիկ համայնքների հավասար կարգավիճակն ու օրենսդրորեն հավասար իրավունքները և ներքին ու արտաքին քաղաքականության մեջ համադաշնության քաղաքական-իրավական մասնակիցների միջև ոչ աստիճանակարգված հարաբերությունները,

• ժողովրդական հանրաքվեների անցկացում (ՄԱԿ-ի և ԵԱՀԿ-ի կողմից), որոնցով կորոշվեն Աբխազիայի, Հարավային Օսեթիայի և Լեռնային Ղարաբաղի կարգավիճակները:

Ղարաբաղի հակամարտության կարգավորման համար պատասխանատու ԵԱՀԿ Մինսկի խմբի դիրքորոշումը վկայում է, որ ԱՄՆ-ը, Ֆրանսիան և Ռուսաստանը ցանկանում են հասնել Ղարաբաղյան հակամարտության խաղաղ լուծմանը, որը հիմնված լինի փոխզիջումների վրա: Որո՞նք են այդ փոխզիջումները, և որո՞նց կարող է համաձայնվել հայկական կողմը:

Որպես սկզբունքային փոխզիջում հայության ազգային առաջնորդներն ընդունում են այն փաստը, որ Հայաստանը դեռևս պաշտոնապես չի ճանաչել Լեռնային Ղարաբաղի Հանրապետությունը, թեև այն հիմնադրվել է օրենքի պահանջներին համապատասխան և տարիներ ի վեր գոյություն ունի որպես անկախ, ժողովրդավարական ուղիով ընթացող պետություն: Դա կարող է դիտվել իբրև բարի կամքի արտահայտություն՝ միայն ուղղված Մինսկի խմբի գործողություններին աջակցությանը: Այս փոխզիջումը նաև ներդաշնակ է Եվրոպայի խորհրդի հունվարի 25-ի հմ. 1416 բանաձևին, ըստ որի՝ *յուրաժաշրջանի (Լեռնային Ղարաբաղ) անջատումը կամ անկախացումը երկրից (Ադրբեջան) հնարավոր է միայն յուրաժաշրջանի ժողովրդի ժողովրդավարական համաձայնությանը կամ արտահայտմանը համապատասխան*⁴⁹:

Այս համատեքստում առանձնահատուկ հետաքրքրություն է ներկայացնում ՆԱՏՕ-ի Խորհրդարանական վեհաժողովի Գերագույն խորհրդի նախագահ պարոն Պիեր Լելուշի առաջարկը: Համաձայն այդ առաջարկի՝ նպատակահարմար է Լեռնային Ղարաբաղի բնակչության ժողովրդավարական ինքնորոշման

⁴⁸ «Ընդհանուր պետության բանաձևը շարունակում է առանցքային մնալ Մինսկի խմբի հետագա բոլոր առաջարկներում, ներառյալ՝ 2001 թվականի սկզբին Ֆլորիդայում և Փարիզում ակտիվ խաղաղ բանակցությունների ընթացքում, ըստ եղած տեղեկությունների, որպես Ալիևի և Քոչարյանի կողմից ընդունելի համարված առաջարկներ» («A Look Back at Armenia since Ter-Petrosian». «Russia and Eurasia Review», 3 December 2002, Vol. 1, Issue 13):

⁴⁹ Տես «Լումներ Ազգային ժողովում: Ղարաբաղյան հակամարտություն: Ղարաբաղը չի եղել և չի պատրաստվում դառնալ Ադրբեջանի մասը» արտգործնախարար Վ. Օսկանյանի և պաշտպանության նախարար Սերժ Սարգսյանի ներկայացումները: «Ազգային ժողովի ամսագիր», 2005 թ. ապրիլ, հմ. 4:

հարցը լուծելու նպատակով նրա համար կազմակերպել լրացուցիչ հանրաքվե⁵⁰:

Հայաստանի երկրորդ սկզբունքային փոխզիջումը կարող է հիմնված լինել հենց այս առաջարկության վրա: Հայկական կողմը կարող է համաձայնվել հանրաքվեի կազմակերպմանը Լեռնային Ղարաբաղում և մոխկին Լեռնային Ղարաբաղի Ինքնավար Մարզի բնակիչներով բնակեցված ադրբեջանական շրջաններում, եթե դա արվի ՄԱԿ-ի և ԵԱՀԿ հովանու ներքո: Այս առումով կարող է ուսումնասիրվել և օգտագործվել Կոսովոյում ՄԱԿ-ի ժամանակավոր վարչակազմի փորձը⁵¹:

Կարևոր է հաշվի առնել նաև այն փաստը, որ Հայաստանը պաշտոնապես հայտարարում է, որ չի պատրաստվում Լեռնային Ղարաբաղը միացնել Հայաստանին: Սա բանալիական մեթոդաբանական հարց է Լեռնային Ղարաբաղի հակամարտության ճիշտ նույնականացման համար. դա ոչ թե միավորական (իրեդենտիստական) բնույթի, այլ ինքնորոշման հարց է: Հետամուտ լինելով մեթոդաբանական ստանդարտներին՝ Հայաստանը կարող է հաստատել իր դիրքորոշման լիակատար համապատասխանությունը Եվրախորհրդի հմ. 1416 բանաձևում ձևակերպված պահանջներին: Այս փաստը կարող է վճռորոշ ազդեցություն ունենալ հակամարտության լուծման այն վերջնական արդյունքների վրա, որոնցում արտացոլվեն Ղարաբաղի կարգավիճակի իրական հեռանկարները:

Նման հանրաքվեն՝ որպես Հարավային Կովկասում հակամարտության լուծման մոդել, կարող է պատշաճ գործիք դառնալ տարածաշրջանային հակամարտությունների բոլոր կողմերի քաղաքական վերնախավերի կայացրած որոշումների ընդունումն օրինականացնելու համար: Այն կարող է նաև Ադրբեջանի ու Վրաստանի վերնախավերի համար դառնալ իրենց «դեմքը պահպանելու» միջոց: Ինքնորոշման մմանօրինակ հանրաքվեն պետք է հաջորդվի հակամարտության ամբողջական լուծման ծրագրով՝ խաղաղության պայմանագրի ստորագրմամբ, պահվող տարածքների հանձնմամբ, իրենց տները փախստականների վերադարձով, շրջափակման ու էմբարգոյի դադարեցմամբ, միջազգային խաղաղապահ ուժերի կողմից մարդկանց անվտանգության ապահովմամբ և համաշխարհային տերությունների ու միջազգային կազմակերպությունների կողմից տրվող երաշխիքներով: Հակամարտության մմանօրինակ համընդգրկուն լուծման բանաձևը պետք է իրագործվի ՄԱԿ-ի ու ԵԱՀԿ օժանդակությամբ և երաշխիքներով:

⁵⁰ Տե՛ս «Will referendum Decide Karabakh's Fate?» Oskanian And Mammediarov Resume Bilateral Meetings. «AZG», «Armenian Daily», 1 December 2005 (<http://www.azg.am/?lang=EN&num=2005011201>):

⁵¹ Տե՛ս «UNMIC-UN System in action. United Nations interim administration in Kosovo» (<http://www.unmikonline.org/unsystem.htm>); «OSCE Mission in Kosovo. Elections» (<http://www.osce.org/kosovo/13208.html>):

6. Հանրաքվեն՝ որպես տարածաշրջանում երկարատև կայունության և անվտանգության հաստատման ռազմավարություն

Փաստն այն է, որ Ադրբեջանը երբեք չի կարող Ղարաբաղի բնակչության մեծամասնությունն կազմող հայությանը իր կամքը պարտադրել կա՛մ նավթի արտահանումներով, կա՛մ առանց դրա, միջազգային ահաբեկիչներով, որոնց նա սովոր էր վարձելու, կամ այլ արտաքին աջակցությամբ: Նույն առումով Հարավսլավիան չի կարողանա կլանել Կոսովոն: Այժմ անհրաժեշտ է գտնել առկա իրավիճակը պաշտոնապես ձևակերպելու խելամիտ ու միջազգայնորեն օրինական ճանապարհ, և Հարավսլավիայի ու Ադրբեջանի վերնախավերին տալ արդարանալու և իրենց բարի համբավը փրկելու հնարավորություն՝ մերթընդմերթ բորբոքվող հասարակությունները համոզելով, որ Հարավսլավիայի և Ադրբեջանի ներկայիս կազմում երկու նախկին ինքնավար պետությունների ուժային ընդգրկումը ցնորք է: Ինքնորոշման վերաբերյալ հանրաքվեները կծառայեն այդ նպատակին: Վրաստանն այլ դեպք է. Աբխազիայի և Հարավային Օսեթիայի հիմքերը շատ ավելի թույլ են: Աբխազիայի բնակչությունը հակամարտությունից առաջ ուներ ցայտունորեն արտահայտված վրացամետ ուղղվածություն, քանի որ բաղկացած էր մեծ թվով էթնիկ վրացիներից: Ինչ վերաբերում է Հարավային Օսեթիային, որի բնակչության մեծ մասը նախքան հակամարտությունը օսեր էին, ապա այն այնքան փոքր է ու աշխարհագրական տեսանկյունից այնքան մեկուսացած, որ նրա անկախ միջազգային քաղաքական ու տնտեսական միավոր դառնալը քիչ հավանական է:

Եվ իրոք. իրավական տեսանկյունից Լեռնային Ղարաբաղի հարցը առավել առաջնորդվածն է. ինքնորոշման հանրաքվեն արդեն անցկացվել է 1991 թ. դեկտեմբերի 8-ին՝ հաստատելով, որ Լեռնային Ղարաբաղի Հանրապետությունը ձևավորվել է խորհրդային օրենսդրությանը համապատասխան: 1990 թ. ապրիլի 3-ի «ԽՍՀՄ-ից միութենական հանրապետության դուրս գալու հետ կապված հարցերի լուծման կարգի մասին» ԽՍՀՄ օրենքը ինքնավար կազմավորումներին և էթնիկ խմբերին իրավունք տվեց դուրս գալու միութենական հանրապետությունների կազմից և մնալու ԽՍՀՄ-ի կազմում, եթե տվյալ միութենական հանրապետությունը որոշել է դուրս գալ ԽՍՀՄ-ից: Նշված հանրաքվեն անցկացվել է նախքան ԽՍՀՄ պաշտոնական կազմալուծման հռչակագրի ընդունումը (1991 թ. դեկտեմբերի 21, Ալմա Աթա): Սակայն, եթե անհրաժեշտություն լիճի, միջազգային կազմակերպությունների հովանու ներքո կարող է նորից անցկացվել հանրաքվե:

Լեռնային Ղարաբաղում անցկացված օրինապատշաճ հանրաքվեի շնորհիվ ղարաբաղյան հարցը տարբերվում է հարավկովկասյան այլ տարածաշրջանային պրոբլեմներից: Ի տարբերություն Լեռնային Ղարաբաղից, Հարավային Օսեթիայի հանրաքվեն տեղի ունեցավ 1992 թ. հունվարին, իսկ Աբխազիայի

հանրաքվեն կայացավ ավելի ուշ՝ 1999 թ.: Այս հանրաքվեներից ոչ մեկը չունեւ միջազգայնորեն ճանաչված պետության իրավանորմատիվ ակտերով հաստատված օրինական հիմք (Լեռնային Ղարաբաղի դեպքում դա ԽՍՀՄ-ի գործակալության մեջ գտնվող օրենսդրությունն էր)⁵²:

Միջազգային իրավական և քաղաքական ապարատների կողմից Կոսովոյի և Ղարաբաղի հակամարտությունների նույնականացման ու լուծման համեմատական վերլուծությունը ցույց է տալիս հակամարտող կողմերի միջև երկարատև խաղաղության ձեռքբերման գործում հանրաքվեով ընձեռնվող ժողովրդավարական միջոցների գերադասելիությունը: Կոսովոյում ՄԱԿ-ի ժամանակավոր առաքելության և ԵԱՀԿ առաքելության փորձի համադրումը հաստատում է հակամարտության ձևափոխման այս ուղու՝ ՄԱԿ-ի և ԵԱՀԿ-ի կողմից երաշխավորված ինքնորոշումային իրավական և վարչական միջոցների կառուցողականությունը:

7. Հարավային Կովկասի պետությունների ինտեգրումը եվրաստլանտյան հանրությանը. մոտեցումներում առկա հակասությունների հաղթահարում.

Տարածաշրջանի պետությունների կառավարություններից ոչ մեկը դեռ մշակված տեսքով չի ներկայացրել տարածաշրջանային անվտանգության համաձայնագրի գաղափար⁵³: Ինչ խոսք, դրա իրականացումը կախված կլինի տարածաշրջանում տեղի ունեցող այնպիսի բանակցությունների ընթացքից, ինչպիսիք են, օրինակ, Աբխազիայի, Լեռնային Ղարաբաղի և Հարավային Օսեթիայի քաղաքական կարգավիճակներին վերաբերող բանակցությունները: ՄԱԿ-ի և ԵԱՀԿ-ի կողմից ղեկավարվող ինքնորոշումային հանրաքվեների միջոցով այս հակամարտությունների լուծումը արմատական փոփոխություններ կառաջացնի Հարավային Կովկասի բոլոր հարևան պետությունների հարաբերություններում՝ տարածաշրջանում մեծացնելով նոր համագործակցության հնարավորությունները:

Կովկասում գործող որոշ արտատարածաշրջանային կազմակերպություններ և տարածաշրջանի անվտանգությանն առնչվող ծրագրերին դրանց մասնակցությունը ազդում են ազգային անվտանգության տարածաշրջանային ճարտա-

⁵² Տես «Աբխազիայի Հանրապետության պետական անկախության ակտ», Աբխազիայի Հանրապետության Նախագահ Վ. Արծինբա, Աբխազիայի Հանրապետության ժողովրդական համագումարի խոսնակ Ս. Ջինջուխա, Աբխազիայի Հանրապետության ժողովրդական համագումարի պատգամավորներ: Մոլխում, 1999 թ. հոկտեմբերի 12, *Isule*՝ «Չներկայացված ազգերի և ժողովուրդների կազմակերպություններ», Աբխազիա (<http://www.unpo.org/newsdetail.php?arg=03&par=705>), «Հարավային Օսեթիայի պետականության ժամանակագրության հաստատում» (http://www.lawabovethepower.org/en_chronic.html), *Թիմ Փոփեր*, Լեռնային Ղարաբաղի, Աբխազիայի և Հարավային Օսեթիայի հակամարտությունները. իրավական գնահատական (<http://karabakh-doc.azerall.info/ru/law/law031-2.php>):

⁵³ Տես *Tiniko Khidasheli*. The Stability Pact for the Caucasus (http://www.cipdd.org/cipdd/PublishingHouse/AGAC_E.htm):

րապետության վրա, որն ի դեպ արդեն սկսել է ձևավորվել: Հարավային Կովկասում բոլոր առկա դերակատարների այն գործողությունները, որոնք առնչվում են անվտանգության պրոբլեմներին, կատարվում են ԵԱՀԿ և ԵԱԳԽ շրջանակներում, ինչպես, օրինակ, ՆԱՏՕ-ի «Գործընկերություն հանուն խաղաղության» ծրագիրը:

Ջարգացում են ապրում նաև երկկողմ կապերը: Ադրբեջանն ու Վրաստանը վերջերս կնքեցին անվտանգության ոլորտում համագործակցության համաձայնագիր⁵⁴: Վրաստանի և Հայաստանի իշխանությունների միջև տեղի են ունենում Ջավախքի մարզի կայուն զարգացման ու անվտանգության պրոբլեմների շուրջ որոշ խորհրդատվություններ: Այդուհանդերձ Հայաստանի, Վրաստանի և Ադրբեջանի միջև եռակողմ համագործակցություն չկա: Մի պատճառը Ադրբեջանի և Վրաստանի կազմից դուրս եկած մարզերի վերաբերյալ տեսակետների որոշակի տարբերությունների առկայությունն է: Երկրորդ պատճառը Եվրաստլանտյան հանրության հետ համագործակցության նկատմամբ մոտեցումներում եղած տարբերությունն է: Ադրբեջանն ու Վրաստանը ձգտում են դառնալու ՆԱՏՕ-ի անդամ, մինչդեռ Հայաստանն ունի ավելի համեստ մոտեցում՝ Եվրաստլանտյան անվտանգության ճարտարապետությանը ինտեգրվել ԱԳԳԾ և ԳՀԽ ծրագրերի միջոցով⁵⁵:

Իրականում, ԱԳԳԾ և ԳՀԽ ծրագրերի միջոցով տարածաշրջանային անվտանգության ճարտարապետության կառուցումը շատ առավելություններ ունի: Այն գործունե միջոց է, որպեսզի Եվրասիայի երկրները ռազմավարական առումով մուտք գործեն ՆԱՏՕ-ի անվտանգության միջավայր, ընդամենը այդ դեպքում անցումային պրոբլեմները կարող են մեղմված լինել: Սկսած 1999 թվականից՝ ՆԱՏՕ-ի ընդլայնման դասերը հստակորեն լուսաբանում են այդ հարցը. կային խնդիրներ՝ կապված ընդլայնված ՆԱՏՕ-ում համաձայնեցված որոշումների կայացման⁵⁶, այդ երկրների զինված ուժերի սպառազինության և այլ տեխնիկական բաղադրիչների արդիականացման, համապատասխան ռազմական հաստատությունների իրավական հարցերի կարգավորման, ինչպես նաև ռազմական կրթության, վարժանքների, սոցիալական անվտանգության խնդիրների, պաշտոնաթողության, ֆինանսավորման և այլ հարցերի հետ: Մեր կարծիքով՝ «Գործընկերություն հանուն խաղաղության» ծրագիրը, հատկապես, երբ կատարվում են որոշակի բարեփոխումներ, գործընկեր երկրներին հնարավորություն կտա աստիճանաբար ինտեգրվելու եվրաստլանտյան կառույցներին՝ առանց

⁵⁴ Տես «Azerbaijan and Georgia are mull pipeline security». «Azernews», 2002, N 14 (248) (http://www.bakupages.com/pubs/azernews/7937_en.php):

⁵⁵ Տես «Statement by Foreign Minister Vartan Oskanian in Armenian National Assembly hearings on resolution of the Nagorno Karabagh issue» (<http://www.armeniaemb.org/News/Index.htm>):

⁵⁶ Տես Jeffrey Simon. Prepared Statement for Committee on Foreign Relations United States Senate Hearing on NATO Enlargement. Senior Research Fellow, Institute for National Strategic Studies, National Defense University. 3 April 2003:

ցավալի կորուստների, որոնք առաջանում են ՆԱՏՕ-ին հապճեպ անդամակցելու դեպքում:

ԱԳԳԾ և ԳՀԽ ծրագրերի զարգացման տրամաբանական շարունակությունը պետք է դառնա Եվրաստանի գործընկերության խորհրդի համապարփակ արդիականացումը: ԵԱԳԽ այս փոխակերպումը կազդի հավաքական անվտանգության հիմնական հետխորհրդային կազմակերպության (ՀԱՊԿ) հետագա կառուցողական փոխակերպման վրա, քանի որ ներկայումս ՀԱՊԿ-ը Ռուսաստանի կողմից հիմնականում օգտագործվում է որպես հակակշիռ արևմտյան ազդեցությանը Կենտրոնական Եվրասիայի տարածաշրջանում՝ Հարավային Կովկասում, ինչպես նաև Կենտրոնական Ասիայում:

2004 թ. ՆԱՏՕ-ի Ստամբուլյան գագաթնաժողովի ոգով քարնացված ԵԱԳԽ-ն կարող է ավելի ակտիվ դեր ունենալ հատկապես Հարավային Կովկասում՝ կարևորելով համատեղ անվտանգության ճարտարապետությունը և այն պահպանելով ի նպաստ անվտանգության ծրագրերում Հայաստանի, Ադրբեյջանի ու Վրաստանի ներգրավման, ծրագրեր, որոնք ֆինանսավորվում են միայն նրանց համատեղ մասնակցության հստակ սահմանված պայմանով⁵⁷:

ՄԱԿ-ի և ԵԱՀԿ-ի կողմից ղեկավարվող ու վերահսկվող ինքնորոշման հանրաքվեների միջոցով անկախացած մարզերի քաղաքական կարգավիճակի հարցի լուծումը իրական իրավաքաղաքական հիմք կդառնա Հարավային Կովկասի տարածաշրջանային նոր՝ ոչ գաղութային⁵⁸, ինտեգրման համար: Համագործակցության շրջանակներում ծավալվող անվտանգային երկխոսության հաստատութենացումը տարածաշրջանային տնտեսությունները կազատի անվտանգության ապահովման ծանր բեռից:

VII. ԵԶՐԱԿԱՅՈՒԹՅՈՒՆ

Արևմտյան Եվրոպայում և աշխարհի մի շարք այլ տեղերում կիրառվող ընդհանուր բազմամակարդակ ինքնիշխանության հասկացությունը Հարավային Կովկասի քաղաքական վերնախավի կողմից դեռ չի ստացել համապատասխան ընդունելություն: Լոկ խոսքերով ժողովրդավարության ջատագովի դերում հանդես գալով՝ այս երկրները դեռ գտնվում են կոնկրետ տարածքի բազմազգ բնակ-

⁵⁷ Տես «Center for Defense Information. NATO Issues. Press Briefing Growing Pains: The Debate on the Next Round of NATO Enlargement». 13 May 2002 (<http://www.cdi.org/nato/nato-press-briefing-051302.cfm>):

⁵⁸ Ամերիաժեշտ է նշել այն փաստը, որ Ադրբեյջանի և Վրաստանի ներկայիս Սահմանադրությունները չեն ներառում էթնիկական փոքրամասնությունների ինքնորոշման օրենսդրական նորմեր: Իրենց սահմանադրական օրենքներով այս պետությունները միանման են և նախկին խորհրդային ինքնավար հանրապետությունների՝ Աբխազիայի, Հարավային Օսեթիայի և Լեռնային Ղարաբաղի բնակչությանը գործնականում թույլ չեն տալիս հայտ ներկայացնելու՝ իրենց ներկայիս բնակության վայրերում ինքնորոշման հանրաքվեներ անցկացնելու վերաբերյալ: Տես «Վրաստանի Սահմանադրություն», գլուխ I, հոդված 2 (<http://members.tripod.com/ggdavid/georgia/const8.htm>), *ևսև*՝ «Ադրբեյջանական Հանրապետության Սահմանադրություն», գլուխ VI, «Պետության հիմք», հոդվածներ 7 և 11 (<http://www.constitutional-court-az.org/const-chapter2.htm>):

չության նկատմամբ «տիտղոսային ազգի» աստիճանակարգային գերիշխանության խորհրդային ավանդության ազդեցության տակ, ինչը շարունակական էքնիկական լարվածության պատճառ է հանդիսանում: Կարելի է պատկերացնել, թե որքան դժվար կլինի համաձայնեցված-փոխզիջումային ժողովրդավարական մոտեցում կիրառել Կովկասում, որտեղ առկա են կեղծ ժողովրդավարական տերմինաբանությամբ քողարկվող խորհրդային գաղութատիրական ճնշիչ մշակույթն ու կոռուպցիան: Այնուամենայնիվ, արդյունավետ տարածաշրջանային քաղաքականության նոր ճարտարապետության հեռանկարում այն կարող է իրականություն դառնալ բոլոր շահագրգիռ կողմերի մասնակցությամբ: Կոսովոյում ՄԱԿ-ի և ԵԱՀԿ ժամանակավոր առաքելությունների դասերի ու փորձի օգտագործմամբ կարելի է լուծել նաև Աբխազիայի, Հարավային Օսեթիայի և Լեռնային Ղարաբաղի հակամարտությունները: Դրա ճանապարհն է ինքնորոշման վերը նկարագրված հանրաքվեների անցկացումը:

Իհարկե, տարածաշրջանային ճարտարապետության ձևավորումը չի կարող իրականացվել միանգամից՝ մեկ ուստյունով: Փոխարենը կարելի է ակնկալել մի շարք պակաս հավակնոտ քայլեր՝ ուղղված ժամանակի ընթացքում տարածաշրջանային անվտանգության փաստացի հիմքերի ստեղծմանը: Ավելին. այդ վերջնական նպատակին հասնելու գործընթացը նախապես կպահանջի կենտրոնացում այն պրոբլեմների վրա, որոնց համընկնումը տարածաշրջանային պետությունների համար տրամաբանորեն ակնկալելի է, ինչպես, օրինակ, ապօրինի տարանցումների կանխումը, շրջակա միջավայրի պաշտպանությունը, աղետներին արձագանքումն ու փրկարար-որոնողական գործողությունները: Հայաստանի ու Վրաստանի, ինչպես նաև Վրաստանի ու Ադրբեջանի միջև որոշ երկկողմ առաջընթաց եղել է: Սակայն երկու հակամարտող երկրների՝ Հայաստանի և Ադրբեջանի միջև համագործակցություն չկա:

Որպես այս երեք հարևան պետությունների միջև հարաբերությունների մեկուսացածության բնորոշ օրինակ կարելի է բերել հակաահաբեկչական պայքարի ոլորտում ստեղծված իրավիճակը. բոլոր երեք երկրներն էլ ակտիվորեն ներգրավված են ամերիկյան հակաահաբեկչական ծրագրերում, սակայն հարավկովկասյան պետությունների միջև միջսահմանային համագործակցություն դեռևս չկա: Ահա թե ինչու տրամաբանական է թվում տարածաշրջանում հակաահաբեկչական պայքարի և թմրադեղերի ապօրինի տարանցման ու վաճառքի դեմ միջոցների համատեղ ձեռնարկումը: Այդ միջոցների շարքը կարելի է դասել տարածաշրջանի պետությունների իրավապահ իշխանությունների ու հատուկ ծառայությունների միջև աշխատանքային մակարդակով տեղի ունեցող շփումների զարգացումը:

Հնարավորության դեպքում այս գործընթացը կարելի է ընդլայնել՝ գործադրելով փոխադարձ վստահության ձևավորման այնպիսի միջոցներ, ինչպիսիք են ընդհանուր վաղօրոք ահազանգումը Ադրբեջանի և Հայաստանի ու Լեռնային Ղարաբաղի հակամարտության կամ Վրաստանի և Աբխազական Հանրապե-

տության ու Հարավային Օսեթիայի Հանրապետության հակամարտության ասպարեզում, զորավարություններին փոխադարձաբար դիտորդներ ուղարկելը, հակամարտող կողմերի սահմանային միջադեպերի ռիսկի նվազեցման գործընթացների հաստատումը ԵԱՀԿ, ՆԱՏՕ-ի ԳՀԽ, ինչպես նաև ԱՄՆ-ի և Ռուսաստանի ընդհանուր հովանու ներքո և ակտիվ խթանմամբ:

Բազմակողմ տարածաշրջանային համագործակցության զարգացումը՝ որպես տնտեսական առաջընթացի, քաղաքական ու տնտեսական կայունացման և բարիդրացիական հարաբերությունների հաստատման հիմք, կարող է դառնալ կովկասյան տարածաշրջանի բոլոր նախաձեռնությունների գլխավոր նպատակը⁵⁹: Հովանավոր կազմակերպությունները, ինչպիսիք են Եվրամիությունը, Համաշխարհային բանկը, Արտարժույթի միջազգային հիմնադրամը և Առևտրի համաշխարհային կազմակերպությունը, կարող են նպաստել կովկասյան երկրների ժողովրդական տնտեսության ազատականացմանը: Դրան հիմք կարող է ծառայել Սևծովյան տնտեսական համագործակցության շրջանակներում իրագործվող ներտարածաշրջանային համագործակցության երկկողմ ծրագրերի առաջնահերթ ֆինանսավորումը:

Կոնկրետ տնտեսական համագործակցության գործողությունները բազմազան են և ներառում են այն բոլոր խնդիրները, որոնք կարող են որևէ հետաքրքրություն ներկայացնել տարածաշրջանի երկրների համար: Սևծովյան երկրների տնտեսական համագործակցության շրջանակներում բազմազգ աշխատանքային խմբերի ակտիվ ֆինանսական աջակցությամբ բոլոր ազգային պետություններն ու նորաստեղծ էթնիկական կազմավորումները կարող են կազմակերպել քննարկումներ այնպիսի ոլորտներին առնչվող ընդհանուր տնտեսական շահերի վերաբերյալ, ինչպիսիք են, օրինակ, տեղեկատվության ու հեռահաղորդակցության, էներգետիկայի, տրանսպորտի ենթակառույցների, գյուղատնտեսության, քաղաքացիական պաշտպանության, արտագաղթի, փոքր ձեռնարկատիրության, վիճակագրական, վերապատրաստման և կրթության, գիտատեխնիկական, զբոսաշրջության, ֆինանսական, շրջակա միջավայրի պաշտպանության, կոռուպցիայի վերացման, ապօրինի տարանցումների և առևտրի, կազմակերպված հանցագործության և այլ ոլորտներ:

Ամփոփելով այս վերլուծությունը՝ կարող ենք ենթադրել, որ Կովկասում երկարատև խաղաղության ու կայունության, ինչպես նաև ամբողջ Կենտրոնական Եվրասիայի տարածաշրջանում ինտեգրման ծրագրերի իրականացմանը հիմնականում կարելի է հասնել Կովկասում ընդհանուր անվտանգության նոր ճարտարապետության զարգացմամբ: Դա կարող է ապահովված լինել հետևյալ եռակողմ գործընթացների միջոցով:

– Անվտանգության հայեցակարգի վերաճակերպում և՛ էթնիկ խմբերի, և՛ նախկին խորհրդային գաղութակալ «տիտղոսային ազգերի» համար: Ենթա-

⁵⁹ *Stu Natella Akaba. The Stability Pact for the Caucasus as a Model of Caucasian Integration* (http://www.cipdd.org/cipdd/PublishingHouse/AGAC_E.htm):

դրվում է, որ այս մոդելը պետք է ձևավորվի նախկին խորհրդային ինքնավարությունների՝ Աբխազիայի, Լեռնային Ղարաբաղի ու Հարավային Օսեթիայի բնակչության ինքնորոշման հարցով ՄԱԿ-ի և ԵԱՀԿ-ի կողմից անցկացվելիք հանրաքվեների միջոցով: Դա կապահովի հետխորհրդային քաղաքական իրողությունների իրավականորեն հիմնավորված հաստատման ժողովրդավարական ձևաչափը՝ Աբխազիան և Հարավային Օսեթիան տեղադրելով համադաշնային Վրաստանի կազմում և Ադրբեջանի ղեկավարներին ընձեռելով նրանց չհեղինակագրկող մի հնարավորություն՝ հրաժարվելու Լեռնային Ղարաբաղը որպես միասնականացված «Ադրբեջան» պետության մաս ճանաչելու պահանջից:

– Կովկասյան պետությունների ազգային անվտանգության առկա ռազմավարությունների ու քաղաքականությունների վերաձևակերպում՝ ԵԱՀԿ և ԵԱԳԽ-ՆԱՏՕ-ի, ինչպես նաև ՀԱՊԿ-ի տարածաշրջանային ծրագրերի շրջանակներում ինտենսիվ կերպով փոխգործելու և Հարավային Կովկասում առաջատար դերակատարների՝ ԱՄՆ-ի ու Ռուսաստանի ակտիվ մասնակցության անհրաժեշտության գիտակցմամբ: Այս լույսի ներքո Հայաստանի ազգային անվտանգության ռազմավարության ուղենիշները, որ առաջ են քաշվել այս փաստաթղթում, կարող են համարվել ազգային, տարածաշրջանային և միջազգային մակարդակներում Հարավային Կովկասի տարածաշրջանային անվտանգության ճարտարապետության մշակման մեջ պրագմատիկ ներդրում կատարելու փորձ:

– Կովկասյան պետությունների ժողովրդական տնտեսությունների ազատում ազգային անվտանգության շահերով պայմանավորված սահմանափակումից, ինչը կարող է իրականացվել Սևծովյան երկրների տնտեսական համագործակցության շրջանակներում, Եվրամիության, Համաշխարհային բանկի, Արտարժույթի միջազգային հիմնադրամի և Առևտրի համաշխարհային կազմակերպության կողմից ֆինանսավորվող և ԵԱՀԿ ու ԵԱԳԽ հովանու ներքո իրագործվող ներտարածաշրջանային տնտեսական ծրագրերի խորացման միջոցով:

Ստորև որպես հավելված բերվող ազգային անվտանգության ռազմավարության ճեպագրում հեղինակը Հարավային Կովկասի տարածաշրջանային անվտանգության ճարտարապետության վերականգնման գծով կատարված այս ուսումնասիրության համատեքստում ներկայացնում է Հայաստանի անվտանգության հեռանկարների վերաբերյալ իր պատկերացումը:

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԱԶԳԱՅԻՆ ԱՆՎՏԱՆԳՈՒԹՅԱՆ ՌԱԶՄԱՎԱՐՈՒԹՅԱՆ ԴԵՊԱԳԻՐ

(կիրառական հեղափոխություն)

1. ՀԱՅԱՍՏԱՆԸ ԵՎ ՄԻՋԱԶԳԱՅԻՆ ՀԱՆՐԱՌՈՒԹՅՈՒՆԸ

20-րդ դարի վերջը նշանավորվեց գաղափարական առճակատման և Սառը պատերազմի ավարտով: Որպես արդյունք՝ հնանում են միջազգային դաշինքների, առանձին պետությունների և տարբեր կազմակերպությունների անվտանգության մասին ավանդական պատկերացումները և հայացքները:

Վերջին տարիներին ի հայտ են եկել մի շարք երևույթներ, որոնք իբրև միջազգային հարաբերություններին բնորոշ գործոններ ներազդում են միջազգային անվտանգության կառույցների ու ռազմաքաղաքական ուժերի վրա: Այդ երևույթների վտանգավորությունը պայմանավորված է նրանց համընդգրկուն համաշխարհային բնույթով: Օրինակ՝ միջազգային ահաբեկչությունը, լինելով արդի միջազգային անվտանգության համար հիմնական սպառնալիք, ներազդում է անվտանգության պետական և միջազգային համակարգերի զարգացման, ընդլայնման ու վերակառուցման, և առաջին հերթին՝ ինտեգրման գործընթացների արագացման վրա:

Ինչպես արդեն նշվել է, Հայաստանի Հանրապետությունը գտնվում է մի տարածաշրջանում, որտեղ առկա են անցումային ժամանակաշրջանին բնորոշ բոլոր զարգացումները: Խորհրդային Միության փլուզումից հետո այստեղ ի հայտ եկան անվտանգության դեմ ուղղված և՛ ներտարածաշրջանային, և՛ արտատարածաշրջանային սպառնալիքներ: Եթե ներտարածաշրջանային սպառնալիքները առավելապես պայմանավորված էին ազգամիջյան հակամարտություններով, ապա արտատարածաշրջանային սպառնալիքները հետևանք էին մի քաղաքական վակուումի, որը փորձում էին լրացնել տարբեր շահեր ունեցող զանազան ուժեր: Լինելով Արևելքի և Արևմուտքի, Եվրոպայի և Ասիայի, Ռուսաստանի, Միացյալ Նահանգների և Եվրամիության շահերի հանգուցակետ՝ Հարավկովկասյան տարածաշրջանը կրում է այդ շահերի համադրման ու մրցակցության ազդեցությունը, դառնում է այդ շահերի համընկնման ու հակամարտության գոտի: Դրանով է պայմանավորված այն հանգամանքը, որ այս տարածաշրջանի երկրների համար մեծապես կարևորվում ու առաջնահերթ են համարվում անվտանգության ապահովումն ու զարգացումը:

Վերջին շրջանում Հարավային Կովկասում ծավալվող ռազմաքաղաքական գործընթացների ազդեցությունը էապես ուժգնացել է, ինչի հետևանքով տարա-

ծաշրջանում ակտիվացել է տարբեր շահագրգիռ ուժերի, գերտերությունների և անվտանգության համակարգերի գործունեությունը: Դա պայմանավորված է ահաբեկչության դեմ պայքարի համընդհանրացմամբ, Իրաքում ծավալված մարտական գործողություններով, ՆԱՏՕ-ի ու ԵՄ-ի ընդլայնմամբ և ԱՊՀ շրջանակներում ընթացող ինտեգրմամբ:

2. ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ԱԶԳԱՅԻՆ ԱՆՎՏԱՆԳՈՒԹՅԱՆ ՍԿԶԲՈՒՆՔՆԵՐԸ

Հայաստանի ներկան գնահատելու և ապագան կառուցելու համար անհրաժեշտ է հստակ պատկերացում ունենալ ազգային անվտանգության հետևյալ հիմնադրույթների մասին¹.

– Հայաստանի Հանրապետության ազգային անվտանգությունը Հայաստանի՝ որպես պետության և հայ հասարակության՝ որպես քաղաքացիական հասարակության անվտանգ գոյությունն է,

– Հայաստանի ազգային անվտանգության երաշխիքն է համընդհանուր ժողովրդավարական արժեքների՝ պետության, հասարակության և անհատի (իրենց հիմնարար իրավունքներով և ազատություններով հանդերձ) երաշխավորված պաշտպանության գործուն համակարգը,

– Հայաստանի ազգային անվտանգության ապահովումը պետության գոյության դեմ ուղղված սպառնալիքների գնահատումն է, դրանց կանխումն ու չեզոքացումը, ինչպես նաև պետության կայուն զարգացման երաշխավորումը,

– Հայաստանի ազգային անվտանգության դեմ ուղղված հիմնական սպառնալիքներն են՝ ժողովրդի ֆիզիկական գոյությանը, Հայաստանի տարածքային ամբողջականությանն ու անկախությանն սպառնացող, ինչպես նաև միջազգային ու տարածաշրջանային մեկուսացման վտանգները:

Հայաստանի ազգային անվտանգությունը ռազմավարությունը խարսխվելու է նշված սկզբունքների վրա²:

¹ Տես «Հայաստանի Հանրապետության Նախագահին առընթեր Ազգային անվտանգության խորհրդի քարտուղար, Հայաստանի Հանրապետության Պաշտպանության նախարար Սերժ Սարգսյանի «Հայաստան. մարտահրավերներ և պատասխաններ» հարցազրույցը» (<http://www.yerkir.am/eng/index.php?sub=interview&id=11>), *ևսև*՝ «Հայաստանի Հանրապետության Նախագահ Ռոբերտ Քոչարյանի ելույթը Եվրախորհրդի Խորհրդարանական վեհաժողովում»: Ստրասբուրգ, 2004 թ. հունիսի 23, «Արտաքին գործերի նախարար Վարդան Օսկանյանի ուղերձը ԵԱՀԿ 12-րդ նախարարական խորհրդին»: Սոֆիա, 2004 թ. դեկտեմբերի 7:

² Տես «Национальная безопасность: ориентиры и приоритеты (интервью с Советником Министра обороны по политическим вопросам, доктором политологии Г. С. Котанджяном)». «Голос Армении», 11 февраля 2003 г.:

3. ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԱԶԳԱՅԻՆ ԱՆՎՏԱՆԳՈՒԹՅԱՆՆ ՈՒՂՂՎԱԾ ՄԱՐՏԱՀՐԱՎԵՐՆԵՐԸ. ԱԶԳԱՅԻՆ ԱՆՎՏԱՆԳՈՒԹՅԱՆ ՌԱԶՄԱՎԱՐՈՒԹՅՈՒՆ

Հայաստանի կայուն զարգացմանը խոչընդոտում են բազմաթիվ մարտահրավերներ և վտանգներ, որոնք իրավունքի գերակայության վրա հիմնված սոցիալական պետության կառուցման ճանապարհին սպառնում են նրա ազգային անվտանգությանը: Դրանք նաև խոչընդոտում են այն համընդհանուր ժողովրդավարական արժեքների պաշտպանությանը, որոնք կարող են ձեռք բերվել կայուն և շարունակական զարգացման միջոցով: Այդ սպառնալիքներն ու վտանգները դրսևորվում են ինչպես ներքին, այնպես էլ արտաքին հարաբերություններում: Դրանք առնչվում են մեր պետության զարգացմանը և ունեն համաչափ կամ անհամաչափ բնույթ³:

Արտաքին համաչափ սպառնալիքներն են՝ ժողովրդի ֆիզիկական գոյության, պետության անկախության և տարածքային ամբողջականության նկատմամբ հնարավոր ոտնձգությունները: Դրանք են՝ Լեռնային Ղարաբաղի ռազմա-

³ Հեղինակի տեսակետից արդի պայմաններին բնորոշ նոր անհամաչափ սպառնալիքներն այն սպառնալիքներն են, որոնք պետության անվտանգության դեմ ուղղված են ոչ թե մեկ այլ պետության (համաչափ սուբյեկտ), այլ այն սուբյեկտների կողմից, որոնք չունեն պետությանը բնորոշ հատկանիշներ և ունակ են գործելու իշխանությունների դեմ թե՛ երկրի ներսում, թե՛ երկրի սահմաններից դուրս: Անհամաչափ սպառնալիքները հանգեցնում են տեղային, տարածաշրջանային, արտատարածաշրջանային և միջազգային քաղաքական մակարդակներում հասարակական կազմակերպությունների (էթնիկական, էթնիկ-կրոնական, ահաբեկչական, ապստամբական և հանցագործ կազմակերպություններ, շարժումներ, ցանցեր և այլն) և կանոնավոր կառավարական ուժերի (բանակ, անվտանգության հաստատություններ և այլն) միջև հակամարտության:

Մի շարք դեպքերում այս անհամաչափ սպառնալիքների իրական աղբյուրներն են թշնամական պետությունների կառույցները կամ միջկառավարական դաշինքները, որոնք կամ աջակցում ու սնուցում են այդ սպառնալիքների իրացումը, կամ էլ ոչ պետական կազմակերպության բողի տակ մասնակցում են դրանց իրականացմանը: Անհամաչափ սպառնալիքների տարբերակիչ հատկանիշն այն է, որ դրանց աղբյուրներն ու իրականացման ուղիները դրսևորվում են ավելի մեծ անորոշությամբ, ինչպես նաև այդ սպառնալիքներն ու դրանց հետևանքները ի հայտ են գալիս անկանխատեսելիորեն: Կործանարար բնական ու տեխնածին աղետները, որոնք ուղղված են պետության անվտանգության դեմ և ենթակա չեն կառավարարության կողմից վերահսկման, նույնպես կարող են դիտվել որպես անհամաչափ սպառնալիքներ:

Այսպիսով՝ սպառնալիքների անհամաչափությունը բնորոշվում է այն փաստով, որ պետության, կառավարական հաստատությունների կամ տվյալ ազգի քաղաքացիական հասարակության դեմ ուղղված սպառնալիքների աղբյուրները, ինչպես նաև դրանց իրագործման մեխանիզմներն ու ճանապարհները բնույթով ոչ կառավարական են: Անհամաչափ սպառնալիքների աղբյուրները և իրականացման մեխանիզմները կարող են ունենալ կամ ներքին, կամ արտաքին ծագում (տես ««Հայաստան. մարտահրավերներ և պատասխաններ»», հարցազրույց ՀՀ Նախագահին առընթեր Ազգային անվտանգության խորհրդի քարտուղար, ՀՀ Պաշտպանության նախարար Սերժ Սարգսյանի հետ»: «Երկիր» (<http://www.yerkir.am/eng/index.php?sub=interview&id=11>)), նաև՝ Colin S. Gray. Thinking Asymmetrically in Times of Terror. «Parameters», Spring 2002, PP. 5—14 (<http://carlisle-www.army.mil/usawc/Parameters/02spring/gray.htm>); Director,

կալման նպատակով Ադրբեջանի կողմից ռազմական գործողությունների վերսկսման ծրագիրը, Հայաստանի շրջափակումը և թշնամական պետությունների կողմից իրականացվելիք քաղաքական, տնտեսական ու հաղորդակցական մեկուսացումը և դրա հետևանքով Հայաստանի միջազգային դերի նվազումը, բարեկամական դաշինքների թուլացումը կամ քայքայումը, թշնամական ռազմաքաղաքական դաշինքների ստեղծումն ու ամրապնդումը:

Ավելին. սպառնալիք կարող են լինել Հայաստանի՝ կենսական ու ռազմավարական նշանակություն ունեցող շահերին վնասելու նպատակով թշնամական պետությունների կողմից նրա վերաբերյալ ապատեղեկության տարածման փորձը և միջազգային հանրության բացասական կարծիքի ձևավորումը:

Արտաքին անհամաչափ սպառնալիքներն են՝ Հայաստանի դեմ ոչ կանոնավոր ռազմական ուժի կիրառումը, Հայկական սփյուռքի դերի անկումը նրա ուժացման ու ինքնության կորստի պատճառով և համաշխարհային, այդ թվում՝ կիբեռ- և տեղեկության, ահաբեկչությունը:

Ներքին համաչափ սպառնալիքներն են՝ իրավական ու սոցիալական պետության և քաղաքացիական հասարակության կայացման համար անհրաժեշտ հատկանիշների ձևավորման ոչ բավարար որակն ու տեմպերը: Այս սպառնալիքների շարքում են նաև պետական համակարգի անկատարությունն ու ոչ լիարժեքությունը, արդարադատության և ներքին անվտանգության կառույցների գործունեության անբավարար մակարդակը, ներքին հաղորդակցությունների խաթարումը և պետական տեղեկատվական հնարավորությունների անբավարարությունը:

Ներքին անհամաչափ սպառնալիքներն են՝ սոցիալական շերտավորման խորացումն ու աղքատությունը, կոռուպցիան, հասարակական հարաբերությունների հնարավոր քրեականացումը, պետական համակարգի նկատմամբ ժողովրդավարական վերահսկողության գործում հասարակական կազմակերպությունների դերի նվազումը, իշխանությունների հանդեպ հանրության անվստահությունը, հասարակության ազդեցիկ խմբերի միջև անհանդուրժողության մթնոլորտի ձևավորումը և իշխանություններին անհնազանդության հնարավոր դրսևորումները, ժողովրդագրական բացասական միտումները և արտագաղթը, խոսքի ազատության պակասը, զանգվածային լրատվության միջոցների հնարավորությունների սահմանափակությունը, գիտական ու մշակութային ներուժի արտահոսքը, հոգևոր ու բարոյական արժեքներին հասցվող վնասը, բնական աղետները կամ միջավայրի վատթարացումը, ինչպես նաև մահաբեր համաճարակները:

Defense Intelligence Agency, Vice Admiral Thomas R. Wilson. Global Threats and Challenges Through 2015. «Statement for the Record», Senate Armed Services Committee, 2000 (http://russia.shaps.hawaii.edu/security/us/wilson_2000.html):

3.1. Հայաստանի ներքին անվտանգության ռազմավարությունը

Հայաստանի ներքին անվտանգության ապահովումը պայմանավորված է առաջին հերթին ժողովրդավարական արժեքների արմատավորմամբ, պետության և հասարակության գոյության ու կենսագործունեության բոլոր բնագավառներում թափանցիկության ապահովմամբ: Գիտակցելով դրա անհրաժեշտությունը և երկրի համար անվտանգ ապագա կերտելու կարևորությունը՝ Հայաստանի Հանրապետությունը որդեգրել է բարեփոխումների ռազմավարություն: Դրանք իրականացնելիս Հայաստանի Հանրապետությունն առաջնորդվում է իր պետական և ազգային շահերով: Այդ շահերը կնպաստեն միջազգային հանրության աջակցությամբ պետության և հասարակության ամրապնդմանն ու միջազգային ինտեգրմանը՝ ազգային ինքնության պահպանման պայմանով:

Ժողովրդավարական բարեփոխումների ռազմավարության նպատակը ներքին սպառնալիքների կանխումն է: Այն նախատեսում է ժողովրդավարական արժեքների արմատավորում պետության և հասարակության կենսագործունեության բոլոր ոլորտներում, ներառյալ նաև անվտանգության ոլորտը: Միևնույն ժամանակ ժողովրդավարական բարեփոխումները Հայաստանի ներքին ու արտաքին անվտանգության երաշխիքն են:

ա) Միջազգային ինտեգրում ժողովրդավարացման միջոցով

Հայաստանի ազգային պետության կառուցման գերնպատակը ժողովրդավարացման միջոցով միջազգային ինտեգրումն է⁴: Դա է կայուն առաջընթացի, անվտանգ ապագայի կառուցման բանալին և ազգային անվտանգության համար սպառնալիքների չեզոքացման արդյունավետ ճանապարհը:

Ժողովրդավարական բարեփոխումների ռազմավարությունը պահանջում է պետական գերատեսչությունների, բոլոր մակարդակների կառավարման մարմինների և հասարակության միասնական ու կառուցողական աշխատանք: Բարեփոխումների ձախողումը կդառնա անմիջական և համընդգրկուն սպառնալիք՝ ուղղված ազգային անվտանգության դեմ, քանի որ կարող է խոչընդոտել երկրի կայուն զարգացմանը: Եվ վերջապես, Հայաստանին կարող է սպառնալ այսպես կոչված «չկայացած պետություն» դառնալու վտանգը⁵:

Այսպիսով՝ ժողովրդավարական բարեփոխումների միջոցով Հայաստանի

⁴ Տես «Հայաստանի Հանրապետության Նախագահ Ռոբերտ Քոչարյանի ելույթը Եվրախորհրդի Խորհրդարանական վեհաժողովում»: Ստրասբուրգ, 2004 թ. հունիսի 23, *in situ*՝ «Արտաքին գործերի նախարար Վարդան Օսկանյանի «Քաղաքական մարտահրավերներ և զարգացման հեռանկարներ» ելույթը Հարավային Կովկասի հարցերով համաժողովում»: Բեռլին, 2003 թ. նոյեմբերի 12:

⁵ Տես «Failed and Collapsed States in the International System». The African Studies Centre, Leiden; The Transnational Institute, Amsterdam; The Centre of Social Studies, Coimbra University; and The Peace Research Center—CIP-FUHEM. Madrid, December 2003 (<http://www.globalpolicy.org/nations/sovereign/failed/2003/12failedcollapstates.pdf>); Daniel Thöner. The «Failed State» and International Law. «International Review of the Red Cross», 31 December 1999, № 836, PP. 731—761:

Հանրապետության կայուն զարգացման քաղաքականությունը համարվում է պետության այն ռազմավարությունը, որն ապահովում է ազգային անվտանգությունն ու կայուն զարգացումը, ըստ առաջնահերթությունների լուծում է պետության հիմնախնդիրները, այդ նպատակին հասնելու համար մշակում և իրականացնում է միասնական ծրագրեր:

բ) Օրենսդրական բարեփոխումներ

Անցումային շրջանում գտնվող այնպիսի երկրում, ինչպիսին Հայաստանն է, օրենսդրական բարեփոխումները առողջ և կայուն քաղաքացիական հասարակության կայացման նախապայմանն են, քանի որ դրանք կոչված են իրավունքի գերակայության ամրապնդմանը և օրենսդրորեն կարգավորելու են պետության, հասարակության ու անհատի կենսագործունեության բոլոր բնագավառները: Օրենսդրական բարեփոխումները նպաստում են ազգային ինքնության պահպանմանը և միջազգային ինտեգրման միջոցով երկրի կայուն ու շարունակական զարգացմանը⁶:

Հայաստանում ժողովրդավարական արժեքները դեռ մոտ են արմատավորվում, և ազգային պետությունը չի կարող միայնակ իրականացնել բոլոր բարեփոխումները: Կայացած ժողովրդավարական պետությունները (ԱՄՆ, Եվրամիության երկրներ) տասնամյակներ շարունակ տքնաջան աշխատել են և, առաջնորդվելով «փորձի ու սխալի» մեթոդով, զարգացրել իրենց ժողովրդավարությունը: Հայաստանը որդեգրել է այդ երկրների հետ սերտ համագործակցության քաղաքականություն: Հայաստանն իր օրենսդրական համակարգը այսօր ձևավորում է եվրոպական կառույցների (Եվրամիություն, Եվրախորհուրդ, ԵԱՀԿ) և առաջատար եվրոպական հաստատությունների, հատկապես՝ Օրենքի միջոցով ժողովրդավարության եվրոպական հանձնաժողովի (Վենետիկյան կոմիտե)⁷ աջակցությամբ: Հայաստանը խորհրդատվական անգնահատելի օժանդակություն է ստացել ԱՄՆ-ից և Ֆրանսիայից:

⁶ «Հայաստանում կոռուպցիան արմատախիլ անելուն ուղղված անհետաձգելի միջոցառումների շարքին առաջին հերթին կղասելի դատաիրավական համակարգի բարեփոխումների խորացման անհրաժեշտությունը, հարկային և մաքսային մարմիններում վարչարարության կատարելագործումը, պետական ծառայության արդյունավետ համակարգի ձևավորումը: Այսինքն՝ հակակոռուպցիոն քաղաքականության իրականացման գործուն մեխանիզմների ստեղծումը:

Ընդհանուր կոռուպցիոն ռիսկերի կրճատման տեսանկյունից հատկապես կնշելի մրցակցային միջավայրի հաստատման կարևորությունը, կառավարության գործողությունների կանխատեսելիությունը, ընթացակարգերի պարզեցումը, դրանց թափանցիկությունն ու հասարակական վերահսկողությունը: Այսպիսին են այսօրվա մեր առաջնահերթություններն ու դրանց նպատակն է ապահովել Հայաստանում տնտեսական բարեփոխումների և ժողովրդավարացման գործընթացի անշրջելիությունը» (տես «Հայաստանի Հանրապետության Նախագահ Ռոբերտ Քոչարյանի ելույթը Եվրախորհրդի Խորհրդարանական վեհաժողովում»: Ստրասբուրգ, 2004 թ. հունիսի 23):

⁷ Stu «Opinion no. 212/2002, European Commission For Democracy Through Law» (Venice Commission). «Conclusions of the Meeting of the Working Group on Legislative Reforms to be Carried Out in the Republic of Armenia before the Entry into Force of the Revised Constitution». Strasbourg, 11—12 July 2002 ([http://www.venice.coe.int/docs/2002/CD\(2002\)109-e.pdf](http://www.venice.coe.int/docs/2002/CD(2002)109-e.pdf)):

Հայաստանը հակված է օրենսդրական բարեփոխումների շարունակական գործընթացը զարգացնելու՝ համագործակցելով իր միջազգային գործընկերների հետ⁸:

գ) Հաստատութենական բարեփոխումներ

Հաստատութենական բարեփոխումները միտված են կառավարման հաստատությունների շինարարության համակարգմանը, դրանց թափանցիկ գործունեության ապահովմանը, կոռուպցիայի վերացմանը, արդյունավետ հասարակական ժողովրդավարական վերահսկողության մեխանիզմների ստեղծմանը: Այդ նպատակով Հայաստանը միջազգային հանրության աջակցությամբ պետք է իրականացնի բազմաթիվ երկարաժամկետ ծրագրեր⁹: Դրանք ներառում են «Աղքատության հաղթահարման ռազմավարական» ծրագիրը, «Հակակոռուպցիոն ռազմավարության և դրա իրականացման միջոցառումների» ծրագիրը և այլն:

Հայաստանի համար առաջնահերթություններից պետք է լինեն հասարակական կազմակերպությունների միջոցով քաղաքացիական հասարակության զարգացումը և հասարակության միավորումը տնտեսական, քաղաքական ու սոցիալական առաջընթացը խթանող ազգային ծրագրերի շուրջ: Այս նպատակով Հայաստանը համագործակցում է տարբեր եվրոպական հասարակական կազմակերպությունների հետ և իրականացնում է մի շարք հասարակական կրթական-ուսուցողական ծրագրեր:

դ) Տնտեսական բարեփոխումներ

Հայաստանում տնտեսական բարեփոխումները նպատակաուղղված են շուկայական տնտեսության կառուցմանը, ազատ շուկայական հարաբերությունների հաստատմանը, փոքր և միջին ձեռնարկատիրության զարգացմանը, գործարարության ոլորտում ազատ ու արդար մրցակցության ապահովմանը, բարձր տեխնոլոգիաների և տնտեսության գիտատար ճյուղերի զարգացմանը, էներգիայի այլընտրանքային աղբյուրների ստեղծմանը և հաղորդակցության ոլորտների հնարավորությունների ընդլայնմանը: Մակայն դրանք այսպես կոչված սահմանափակվում¹⁰: Տնտեսական բարեփոխումներ իրականացնելիս Հայաստանը պետք

⁸ Տես Mkrtych (Sos) Gimishyan. Political and Constitutional Reform in Armenia (Reforms Process in Georgia, Armenia and Azerbaijan examined). IDEA, 30 March 2005 (http://www.idea.int/europe_cis/reform_05.cfm):

⁹ Տես «World Bank Supports Implementation of Poverty Reduction Strategy in Armenia». Washington, 2004, November 18 (<http://www.worldbank.org.am>); «Lessons from Armenia's Institutional and Governance Review: Armenia's experience with a new World Bank tool offers valuable guidance for similar efforts elsewhere». The World Bank, «Prem Notes», December 2002 (<http://www1.worldbank.org/prem/PREMNotes/premnote76.pdf>):

¹⁰ Տես «European Economic Chamber To Contribute To Economic Reforms In Armenia». «Armenian News Network «Groong»», 22 May 2005 (<http://groong.usc.edu/news/msg112961.html>), *Guulh`* «New Armenian Economic Plan Targets Poverty». Eurasianet Organization,

է կարևորի ներդրումների համար բարենպաստ միջավայրի ստեղծումը, խրախուսի կապիտալի ներհոսքը, մեծացնի արտահանման ծավալները, ինչպես նաև մշակի թափանցիկ մաքսային ու հարկային օրենսդրություն՝ Եվրոպայի տնտեսությանը Հայաստանի տնտեսության ինտեգրումն ապահովելու համար: Այդ քաղաքականության կարևոր բաղադրիչը տնտեսության մենաշնորհային-օլիգարխիական վերահսկման հաղթահարումն է:

ե) Սոցիալական բարեփոխումներ

Սոցիալական բարեփոխումները հիմնականում նպատակաուղղված են սոցիալական անվտանգության մեխանիզմների մշակմանը: Դրանք ներառում են սոցիալական և ապահովագրական ֆոնդերի ստեղծում, բնակչության սոցիալական վիճակի բարելավում, նոր աշխատատեղերի ստեղծում, սոցիալական արդարության հաստատում: Հայաստանի բնակչության բարգավաճմանը միտված ռազմավարական բարեփոխումների անհրաժեշտությունը հիմնվում է այն հանգամանքի վրա, որ պետության անվտանգությանը քաղաքացու նվիրվածությունն զգալիորեն կախված է նրա անձնական սոցիալական անվտանգության աստիճանից և կոռուպցիայի դեմ իշխանությունների պայքարի արդյունավետության նկատմամբ նրա ունեցած վստահությունից:

3.2. Հայաստանի արտաքին անվտանգության ռազմավարությունը

Միջազգային ինտեգրումն ու փոխլրացման սկզբունքով միջազգային հարաբերությունների զարգացումը Հայաստանի արտաքին անվտանգության ապահովման ռազմավարությունն է: Ներկայումս աշխարհում տեղի են ունենում ինտեգրման ինտենսիվ գործընթացներ, և առանձին պետություններ չեն կարող ապահովել իրենց ազգային անվտանգությունը՝ առաջնորդվելով միայն իրենց ներքին շահերով: Հայաստանի արտաքին անվտանգությունը կապված է այնպիսի միջազգային ռազմաքաղաքական և աշխարհաքաղաքական զարգացումների հետ, որոնք անմիջականորեն ազդում են Հայաստանի միջազգային ու տարածաշրջանային անվտանգության միջավայրի ձևավորման վրա: Հետևաբար, արտաքին անվտանգության դեմ ուղղված համաչափ և անհամաչափ սպառնալիքների չեզոքացումը հնարավոր է միայն միջազգային ինտեգրման միջոցով¹¹: Հայաստանն այդ քաղաքականությունը որդեգրել է տարածաշրջանային և միջազգային մակարդակներում:

29 June 2004 (<http://www.eurasianet.org/departments/business/articles/eavo62804.shtml>), «Հայերի դերը միջազգային հանրության մեջ: Լոս Անջելեսի Համաշխարհային հարաբերությունների խորհրդում ՀՀ Նախագահ Ռոբերտ Քոչարյանի ելույթը», 1998 թ. սեպտեմբերի 28:

¹¹ Տես «Հայաստանի Հանրապետության Նախագահ Ռոբերտ Քոչարյանի ելույթը Եվրախորհրդի Խորհրդարանական վեհաժողովում»: Ստրասբուրգ, 2004 թ. հունիսի 23, *նաև՝ Հայաստանում ԱՄՆ-ի դեսպան Ջոն Էվանս, ԱՄՆ-ի համագործակցությունը Հայաստանի հետ: «Երկիր», 2005 թ. մայիսի 9, նաև՝ «Հայաստանը կարևոր քայլեր է ձեռնարկում միջազգային ահաբեկչության դեմ պայքարում»: ՀՀ Ազգային ժողով, 2005 թ. մայիսի 13 (http://www.parliament.am/news.php?do=view&ID=1181&cat_id=2&day=13&month=05&year=2005&lang=eng), «Нацпо-*

Ինտեգրման միջոցով արտաքին անվտանգության ապահովման ռազմավարությունը նպատակաուղղված է տարբեր խնդիրների լուծմանը, տարածաշրջանային ու միջազգային համաչափ և անհամաչափ սպառնալիքների նախականմանն ու չեզոքացմանը: Տարբեր ոլորտներում Հայաստանի արտաքին անվտանգության ռազմավարության հիմնական առաջնահերթություններն են.

– **պաշտպանական ոլորտ**¹²՝ Լեռնային Ղարաբաղի հակամարտության խաղաղ, արդար ու ժողովրդավարական լուծում,

– **գրեյվեհանական ոլորտ**¹³՝ Հայաստանի տնտեսական մեկուսացման փորձերի չեզոքացում,

– **քաղաքական ոլորտ**¹⁴՝ Հայաստանի և Հայկական սփյուռքի միջազգային դերի ու քաղաքական ազդեցության նվազեցման սպառնալիքների նախականմանն ու Հայաստանի Հանրապետության միջազգային հեղինակության բարձրացում,

– **դեդեկալիսական ոլորտ**¹⁵՝ միջազգային հանրության ապահովում Հայաստանի մասին ճշմարիտ տեղեկություն, ապատեղեկության տարածման փորձերի կանխում և հաղթահարում:

Արդյունավետ ինտեգրման ռազմավարություն իրականացնելու համար Հայաստանն իր արտաքին քաղաքականության մեջ որդեգրել է փոխլրացման սկզբունքը¹⁶: Այդ քաղաքականության էությունը հարևան երկրների և միջազգային հանրության տարբեր ուժային կենտրոնների հետ հավասարակշռված ու բազմակողմանի հարաբերություններ ունենալն է: Փոխլրացման սկզբունքը չի նշանակում հավասարակշռության պահպանում ամեն գնով: Այն միտված է միջազգային հարաբերություններով ընձեռնվող ինտեգրման հնարավորությունների արդյունավետ օգտագործմանը: Լինելով միջազգային հանրության մի մասը՝ Հայաստանը պետք է իր փոխլրացման քաղաքականությունը հիմնի ոչ թե հակասությունների, այլ առավելապես մոտեցումների ընդհանրությունների համադրման վրա:

3.2.1. Տարածաշրջանային մակարդակ

Տարածաշրջանային մակարդակում Հայաստանի ինտեգրման ռազմավարությունը նպատակաուղղված է այնպիսի մեխանիզմների ստեղծմանը, որոնք երկրին հնարավորություն տան չեզոքացնելու տարածաշրջանային սպառնալիքները: Հայաստանը պատրաստակամ է ձևավորելու տարածաշրջանային

нальная безопасность: ориентиры и приоритеты (интервью с Г. С. Котанджяном)»; «The National Security Strategy of the United States of America», 17 September 2002; «Концепция Национальной Безопасности Российской Федерации» (утверждена Указом Президента Российской Федерации от 17 декабря 1997 г. № 1300, в редакции Указа Президента Российской Федерации от 10 января 2000 г. № 24):

¹² Տես «Նոր արտասահմանից դեպի նոր հարևանություն. Հարավային Կովկասը Եվրոպայի ճանապարհին: Սևծովյան համատեքստի որոշ ենթատեքստ» (Հայաստանի Հանրապետության փոխարտգործնախարար, ԱՄՆ-ում ՀՀ նախկին դեսպան Ռուբեն Շուգարյանի 2004 թ. հոկտեմբերի 22-ին Դետրոյտում կայացած ելույթից (<http://www.armeniaforeignministry.com>)):

համագործակցության միջավայր, ստեղծելու անվտանգության համակարգ և կառուցողական հարաբերություններ հաստատելու հարևան երկրների հետ: Այսպիսով հնարավոր է օրենքի շրջանակներում լուծել տարածաշրջանային հակամարտությունները, առաջին հերթին՝ Ղարաբաղյան հիմնախնդիրը, և կանխել պատերազմի վերսկսման վտանգը: Անհրաժեշտ է մաս հաղթահարել Հարավային Կովկասում առկա բաժանարար գծերը և հակազդել այն ռազմա-քաղաքական դաշինքներին, որոնք հակասում են Հայաստանի ազգային շահերին: Հայաստանի ռազմավարությունը պետք է մաս չեզոքացնի Հայաստանի դեմ ուղղված սպառնալիքները՝ դիմակայելով միջազգային անվտանգության որոշ համակարգերի և առանձին պետությունների այնպիսի քաղաքականություններին, որոնք կարող են Հայաստանը դուրս թողնել տարածաշրջանային ծրագրերից և տնտեսապես ու քաղաքականապես մեկուսացնել: Միայն տարածաշրջանային համագործակցության միջոցով է հնարավոր դիմակայել միջազգային ու տարածաշրջանային անվտանգության դեմ ուղղված սպառնալիքներին, հասնել տնտեսական, սոցիալական ու մշակութային զգալի առաջընթացի և ապահովել կայուն զարգացում¹³:

Հակասական և անկայուն տարածաշրջանային միջավայրում Հայաստանի համար սպառնալիքները բազմազան են: Դրանց դիմակայելու համար պահանջվում են հատուկ միջոցներ: Հետևաբար, առանձին երկրների հետ հարաբերություններ կառուցելիս անհրաժեշտ է հաշվի առնել դրանք:

ա) Հարաբերություններ Վրաստանի հետ

Հայ-վրացական հարաբերությունները Հայաստանի համար ունեն ռազմավարական կարևորություն, քանի որ դրանք առնչվում են անվտանգության մի շարք առաջնահերթ հիմնախնդիրների¹⁴:

Թուրքիայի և Ադրբեջանի կողմից իրականացվող շրջափակման պայմաններում Վրաստանը այն հիմնական երկիրն է, որի միջոցով տրանսպորտային կապ է ապահովվում Ռուսաստանի և Եվրոպայի հետ: Բացի այդ, իր աշխարհագրական դիրքի շնորհիվ Վրաստանը հանդես է գալիս որպես Հայաստանի, Թուրքիայի և Ադրբեջանի միջև տնտեսական ու առևտրային միջնորդ: Ավելին. այն փաստը, որ Վրաստանում կան մարզեր, որտեղ բնակչության մեծ մասը հայեր են (ինչպես, օրինակ, Վրաստանի Սամցխե-Ջավախքի մարզում հայաբնակ

¹³ Տես «Armenia's Foreign Relations In 2003». «A Summary», 14 January 2004 (http://www.armeniaforeignministry.com/pr_04/040114vo_summary.html0), նաև՝ «Statement by Vartan Oskanian, Minister of Foreign Affairs of the Republic of Armenia at Chatham House». London, 2004, April 16:

¹⁴ Տես «Նախագահ Ռոբերտ Քոչարյանի պաշտոնական այցը Վրաստան», 2004 թ. հոկտեմբերի 22–24 (<http://news.president.am/eng/?sub=official&id=124&from=0&year=2004>), նաև՝ «Saakashvili Comments on the Armenian President's Visit». «Baku Today Net», 4 April 2005 (<http://www.bakutoday.net/view.php?id=130340>); «National Security Concept Finalized, Civil Georgia». UNA, «Georgia Online Magazine», 15 May 2005 (<http://www.civil.ge/eng/article.php?id=9887>):

Ջավախքը), երկու երկրների միջև հարաբերություններին հաղորդում է ռազմավարական բնույթ:

Այս առումով Հայաստանի համար մտահոգության առիթ է Վրաստանում ներքաղաքական իրավիճակի ցանկացած ապակայունացում, որը կապված է էթնիկական անհանդուրժողության, Աբխազիայում և Հարավային Օսեթիայում հակամարտությունների, Ռուսաստանի և Վրաստանի միջև հարաբերությունների լարվածության հետ: Վրաստանի երբեմնի հայաբնակ համայնքի դերի նվազումը (ինչը համայնքի նախկինում ունեցած բարձր մասնագիտական ու սոցիալ-տնտեսական կարգավիճակի անկման հետևանք է) երկկողմ կապերի կայունության համար սպառնալիք է, քանի որ կարող է կազմալուծել այն միջ-էթնիկական միջավայրը, որը մի ժամանակ համախմբում էր այս երկու ժողովուրդներին:

Վրաստանի ներքաղաքական իրավիճակի ապակայունացումն սպառնում է արտաքին աշխարհի հետ Հայաստանի տնտեսական ու տրանսպորտային կապերին:

Էթնիկական անհանդուրժողությունը կարող է հարուցել հակահայկական տրամադրություններ, որոնք կխթանեն Ջավախքի հայերի արտագաղթը: Ուստի Հայաստանը մեծապես շահագրգռված է Վրաստանի կայունության, հաստատուն ու անվտանգ զարգացման մեջ: Սրանք են այն սկզբունքները, որոնցով առաջնորդվում է Հայաստանը Վրաստանի հետ ունեցած հարաբերություններում: Հայաստանն ամեն կերպ աջակցում է Վրաստանին՝ Ջավախքում սոցիալ-տնտեսական ծրագրերի իրականացման գործում:

Վրաց-թուրքական և վրաց-ադրբեջանական համատեղ տնտեսական, տրանսպորտային ու ռազմական ծրագրերը միտված են տարածաշրջանում հավասարակշռության խախտմանն ու Հայաստանի մեկուսացմանը: Այս առումով հատկապես սպառնալից է Կարս–Ախալքալաք երկաթգծի կառուցման նախագիծը¹⁵: Դրա նպատակը հարավկովկասյան պետություններին Ռուսաստանի և Եվրոպայի հետ կապող ուղի բացելն է՝ Թուրքիայի, Վրաստանի և Ադրբեջանի միջև երկաթգծի կառուցմամբ: Ռազմավարական տեսանկյունից այդ նախագծի իրականացումը նույնպես նպատակաուղղված է գոյություն ունեցող Գյումրի–Կարս երկաթգծի դերի նվազեցմանը:

Թուրքիայի և Ադրբեջանի գլխավորած այս ծրագրերը միաժամանակ նաև արտացոլում են Վրաստանի ազգային անվտանգության շահերը: Ուստի Հայաստանը փորձում է հավասարակշռել դրանք՝ Վրաստանին առաջարկելով վերագործարկել Սուխում–Թբիլիսի երկաթգիծը, որը ռազմավարական նշանակություն ունի Հայաստանի համար: Իր մեկուսացման սպառնալիքը չեզոքացնելու նպա-

¹⁵ *Stu Artyom Yerkanyan*. The new «Project of the Century» against Armenia: it is decided to create a consortium for implementing the construction works of Kars—Akhalkalaki railway. «PanARMENIAN Network» analytical department, 6 April 2005 (<http://www.panarmenian.net/details/eng/?id=513&date=2005-04-06>):

տակով Հայաստանը զուգահեռաբար փորձում է մաս բանակցություններ վարել Կարս–Գյումրի–Թբիլիսի երկաթգծի բացման շուրջ: Այս ծրագիրը տարածաշրջանային շրջափակումից դուրս գալու իրատեսական ուղիներից մեկն է, և Հայաստանը կշարունակի ջանքեր գործադրել այն իրականացնելու ուղղությամբ:

Հայ-վրացական հարաբերությունները մաս կարևոր են փոխադարձ շահերի տեսանկյունից, քանի որ երկու երկրների աշխարհագրական դիրքը հնարավորություն է տալիս առևտրատրանսպորտային համագործակցության միջոցով Հայաստանին կապ հաստատելու Ռուսաստանի ու Եվրոպայի հետ, և Վրաստանին՝ Իրանի ու Միջին Արևելքի հետ: Բացի այդ, և՛ Հայաստանը, և՛ Վրաստանը, ելնելով ազգային ու տարածաշրջանային անվտանգության շահերից, տարածաշրջանային հակամարտությունների խաղաղ լուծման կողմնակից են: Երկու երկրներն էլ ընտրել են եվրոպական ինտեգրման միջոցով զարգացման ճանապարհը, մույնիսկ եթե այդ նպատակին հասնելու ուղիները տարբեր լինեն:

Երկու երկրների միջև ռազմական համագործակցություն գործնականում գրեթե չկա, թեև երկու պետությունն էլ գիտակցում են, որ հայ-վրացական ռազմական համագործակցությունը ռազմավարական տեսանկյունից մույնպես փոխշահավետ է: Հայաստանը քայլեր է ձեռնարկում այդ կապերն ավելի ակտիվացնելու ուղղությամբ: Հայաստանի Նախագահի՝ 2004 թ. Վրաստան կատարած այցի վերջում պաշտոնապես հայտարարվեց, որ ռազմադիվանագիտական հարաբերությունների ընդլայնման նպատակով սկզբունքորեն ձեռք է բերվել համաձայնություն երկու երկրներում ռազմական կցորդի գրասենյակ բացելու վերաբերյալ*:

Հայ-վրացական հարաբերությունները կարևոր են ոչ միայն երկու երկրների համար, այլև հարավկովկասյան տարածաշրջանում անվտանգության արդյունավետ ճարտարապետության տեսանկյունից: Այդ հարաբերությունները կարող են լինել Հարավային Կովկասում կայունության պահպանման կարևոր գործոն:

բ) Հարաբերություններ Իրանի հետ

Հայաստանի հարաբերությունները Իրանի հետ¹⁶ կարևորվում են այն հանգամանքով, որ երկուսն էլ ցանկանում են տարածաշրջանում պահպանել ռազմաքաղաքական հավասարակշռություն ու կայունություն:

Լինելով տնտեսական, ռազմական ու մշակութային մեծ ներուժ ունեցող և անկախ արտաքին քաղաքականություն վարող երկիր՝ Իրանը կարևոր դեր է խաղում տարածաշրջանում ռազմաքաղաքական իրադրության ձևավորման գործում և մրցակցում է Թուրքիայի հետ և՛ տնտեսական, և՛ քաղաքական ոլորտներում: Իրանի արտաքին քաղաքականության հայեցակարգում Թուր-

* Այս որոշումը Նախագահ Մ. Սահակաշվիլու կողմից հրապարակվեց Նախագահ Քոչարյանի Թբիլիսի կատարած այցի վերջում՝ 2004 թ. հոկտեմբերի 24-ի մամլո ասուլիսի ժամանակ:

¹⁶ Տես «Հայաստանի Նախագահ Ռոբերտ Քոչարյանի և Իրանի Նախագահ Մոհամադ Խաթամիի համատեղ մամլո ասուլիսը», 2005 թ. մայիսի 25 (news.president.am), նաև՝ «Azerbaijan's President in Iran». «Eurasia Daily Monitor», 3 February 2005, Vol. 2, Issue 24:

քիան, որը ՆԱՏՕ-ի անդամ է և Իսրայելի ու ԱՄՆ-ի դաշնակից, Իրանի ազգային անվտանգության համար սպառնալիք է ներկայացնում: Թուրք-իրանական մրցակցությունը տարածաշրջանում ստեղծում է որոշակի հավասարակշռություն: Այս առումով հայ-իրանական համագործակցությունը միտված է թուրք-ադրբեջանական դաշինքի հակահայկական քաղաքականության չեզոքացմանը:

Իրանի հետ Հայաստանի հարաբերությունները հիմնականում կրում են տնտեսական և մշակութային բնույթ: Տնտեսական հարաբերությունների մեջ զգալի առաջընթաց է տեղի ունեցել հատկապես էներգետիկայի ոլորտում: Մշակվել և այժմ իրագործվում են մի շարք տնտեսական ու էներգետիկական ծրագրեր, որոնց շնորհիվ կստեղծվի էներգիայի այլընտրանքային ռեսուրս՝ Հայաստանի էներգետիկ անվտանգությունն ապահովելու նպատակով:

Հայաստանի կողմից Իրանը կարևորվում է որպես մի երկիր, որն ապահովում է ռազմավարական ելք դեպի Ասիա և Կենտրոնական Արևելք: Սա հատկապես կարևոր է տնտեսական և տրանսպորտային շրջափակման պայմաններում Հայաստանի մեկուսացումը չեզոքացնելու առումով: Իրանը նաև այլընտրանքային կապ է ապահովում Ռուսաստանի հետ: Բացի այդ, Իրանը Ղարաբաղյան հակամարտության գոտուն ամենամոտ (գործնականում՝ հարևան) երկիր է, որը հակամարտության լուծման գործում որդեգրել է հավասարակշռված քաղաքականություն:

Իրանի վրա ազդելու Ադրբեջանի փորձերը սպառնալիք են Հայաստանի համար: Հատկապես, որ Իրանը, լինելով իսլամական երկիր և ստանձնելով իսլամական ժողովուրդների պաշտպանի դերը, իսլամական աշխարհում ունի զգալի ազդեցություն: Ադրբեջանը շահարկում է այս հանգամանքը՝ Ղարաբաղյան հակամարտությունը ներկայացնելով կրոնական լույսի ներքո, իր ճարտասանությունը համեմտելով «մոտ մեկ միլիոն մուսուլման փախստականների» վերաբերյալ գռեհիկ բանասարկություններով: Բաքուն իրանա-ամերիկյան լարված հարաբերություններն օգտագործում է որպես երկու կողմի վրա էլ ճնշում գործադրելու միջոց: Իրանի հետ ռազմավարական բանակցությունների ընթացքում Ադրբեջանն սպառնում է աջակցել ԱՄՆ-ին՝ Իրանի հետ նրա հնարավոր պատերազմի դեպքում, և հակառակը, շրջվելով դեպի Իրան՝ Բաքուն շանտաժի է ենթարկում Վաշինգտոնին: Պատերազմի սպառնալիքը կարող է Իրանին ստիպել տեղի տալ Ադրբեջանի ճնշումներին և հրաժարվել իր հավասարակշռված դիրքից: Իսլամական կազմակերպությունները, հատկապես՝ Իսլամական համաժողովը, որտեղ ընդունվել են հակահայկական որոշումներ, ստեղծել է այդ հավասարակշռությունը խախտելու նախադեպեր:

Հայաստանը փորձում է չեզոքացնել այդ սպառնալիքը՝ հավասարակշռված հարաբերություններ պահպանելով Իրանի հետ: Այդ նպատակով Հայաստանը ԱՄՆ-ի հետ իր համագործակցությունը չի ծառայեցնում ի վնաս Իրանի շահերի: Այս համատեքստում Իրանի հետ քաղաքական համագործակցությունը, որի անվտանգության բաղադրիչը կրում է խորհրդատվական բնույթ, Հայաստանի

քաղաքականության մի կարևոր մասն է, ինչը նույնպես միտված է իսլամական աշխարհում Հայաստանի նկատմամբ բարեհաճ վերաբերմունքի ձևավորմանը:

Ի վերջո, Իրանի հետ կայուն հարաբերությունները Հայաստանի համար ավելի ընկալելի են դարձնում այդ երկիրը՝ միջազգային և տարածաշրջանային զարգացումներում Իրանի դիրքորոշումը ավելի ճիշտ գնահատելու առումով:

զ) Հարաբերություններ Թուրքիայի հետ

Հայ-թուրքական հարաբերությունների կարգավորումը մնում է տարածաշրջանի ամենահիստապ հարցերից մեկը: Այն ոչ միայն ներառում է պարզապես երկու պետությունների միջև հարաբերությունները, այլև անմիջականորեն ազդում է տարածաշրջանում կայունության ու անվտանգության ապահովման, ինչպես նաև տարածաշրջանային համագործակցության զարգացման վրա: Այս հանգամանքը կանխորոշում է մի շարք կարևոր գործընթացներ: Հայ-թուրքական հարաբերությունների լարված բնույթն ստեղծում է Հայաստանի ազգային անվտանգության դեմ ուղղված որոշակի սպառնալիքներ՝ խոչընդոտելով երկրի կայուն զարգացմանը:

Հայ-թուրքական հարաբերությունները բնորոշվում են հետևյալ հիմնախնդիրների առկայությամբ, որոնք սպառնալիք են Հայաստանի ազգային անվտանգության համար:

Առաջին. կարևոր խնդիր է Հայոց ցեղասպանության միջազգային ճանաչումը¹⁷: Հայ-թուրքական հարաբերությունները հաճախ համեմատվում են մի այնպիսի մտացածին իրավիճակի հետ, երբ Իսրայելին մտահոգում է իր անվտանգությունը՝ կապված այն հանգամանքի հետ, որ իր սահմանակից Գերմանիան

¹⁷ Տես «Գերագույն ոճիր, գերագույն մարտահրավեր» (Հայոց ցեղասպանության 90-րդ տարելիցին նվիրված միջազգային համաժողովում ՀՀ արտգործնախարար Վարդան Օսկանյանի եզրափակիչ խոսքը, 2005 թ. ապրիլի 21), *Insult*՝ «Վ. Օսկանյանի հայտարարությունը նացիստական համակենտրոնացման ճամբարներից ազատագրման 60-րդ տարելիցին նվիրված 28-րդ հատուկ հանդիպման ժամանակ»: Նյու Յորք, 2005 թ. հունվարի 24, «Turkey Introduces Sanctions for Mentioning Armenian Genocide». «PanARMENIAN.Net», 27 May 2005 (<http://www.panarmenian.net/news/eng/?task=world&id=13511&date=2005-05-27>); «Chirac Appeases Armenians on Turkish EU Bid». «Turkish Weekly», 26 May 2005 (<http://www.turkishweekly.net/news.php?id=11197>); Charles Tannock. Turkey, Armenia, and the burden of memory. «Daily Times», 20 May 2005 (http://www.dailytimes.com.pk/default.asp?page=story_20-5-2005_pg3_4); «Turkish PM: We'll Retaliate against States that Recognize «Genocide»». «TNA Parliament Bureau». Ankara, «Turkish weekly», 19 May 2005; «Peace plans with Armenia put on ice, for now». «Turkish Daily News», 18 May 2005; «Kocharian brings up «Genocide» again». Ankara, «Turkish Daily News», 17 May 2005; «Kocharian Showed Yerevan's True Intentions». Latest wire from «AFP BY SEMIH IDIZ», «MILLIYET», «Turkish Digest», 17 May 2005, *Գայանե Դանիելյան*, Թուրք գիտնականն օգտվում է հայկական արխիվներից օտոմանյան պատմության մեջ հետազոտություններ կատարելու համար, 2005 թ. մայիսի 11 (<http://www.armenialiberty.org>); Suleyman Kurt, Huseyin Akkas. Ankara Moderate to Erdogan – Kocharian Meeting. June 2005 (<http://www.zaman.com/?bl=international&alt=&trh=20050506&hn=19223>); «Switzerland to Arrest Turkish Prof. for Armenian Allegations». «Journal of Turkish Weekly», 3 May 2005:

հրաժարվում է ճանաչել Ողջակիզման փաստը: Ավելին. Թուրքիան անընդհատ ձեռնարկում է ցեղասպանության հերքման կատաղի և անբարոյական արշավ: Հայաստանի վրա ճնշում գործադրելով՝ Թուրքիան փորձում է աշխարհի բոլոր հայերին ստիպել դադարեցնել ցեղասպանության ճանաչմանն ուղղված իրենց ջանքերը, քանի որ կարծում է, թե Հայոց ցեղասպանության միջազգային ճանաչումը կարող է սպառնալիք լինել իր հեղինակության և անգամ տարածքային ամբողջականության համար: Ի լրումն դրա՝ նա այդ հարցի գոյությունն իսկ դիտում է որպես Եվրամիությանը իր ինտեգրման համար հնարավոր խոչընդոտ: Ահա թե ինչու է Թուրքիան, նենգափոխելով փաստերը, նախաձեռնել զանգվածային ապատեղեկատվական մոլեռանդ արշավ:

Բացի այդ, վերջին ժամանակներս Հայկական սփյուռքը զգալի հաջողությունների է հասել. մի շարք պետություններ ևս ճանաչել են Հայոց ցեղասպանության փաստը: Հայաստանը Հայոց ցեղասպանության ճանաչումը դիտում է պատմական արդարության վերականգնման, Թուրքիայի կողմից իր անցյալի նորովի արժեքավորման և, համապատասխանաբար, Հայաստանի ու հայ ժողովրդի հանդեպ հետագա սպառնալիքների կանխման համատեքստում: Հայաստանը գիտակցում է, որ դա մի դժվարին գործընթաց է, որն անմիջականորեն կապված է Թուրքիայում ժողովրդավարական արժեքների հաստատման հետ¹⁸: Հետևաբար, այս հարցի լուծումը Հայաստանը տեսնում է եվրոպական չափման մեջ՝ որպես Թուրքիայի ժողովրդավարացմանը նպաստող գործոն:

Երկրորդ. Թուրքիան ցանկանում է Լեռնային Ղարաբաղի հիմնախնդիրը լուծել հոգուտ Ադրբեյջանի¹⁹: Թուրքիան հասկանում է, որ Լեռնային Ղարաբաղի հիմնախնդրի արդարացի լուծումը Հայաստանի անվտանգության առաջնահերթություններից մեկն է: Խնդրի լուծումը հոգուտ Ադրբեյջանի, ինչը ենթադրում է իր բնօրրանում՝ Լեռնային Ղարաբաղում, հայկական քաղաքակրթության վերացում հայության էթնիկական գտմամբ, կհանգեցնի Հայաստանի միջազգային ու տարածաշրջանային դերի նվազմանը և սպառնալիք կդառնա հայ ժողովրդի՝ որպես մի միասնության հետագա գոյության համար: Այդ նպատակին հասնելու միտումով Թուրքիան լայնամասշտաբ ռազմական աջակցություն է ցուցաբերում Ադրբեյջանին՝ փորձելով խախտել Ղարաբաղյան հսկամարտության գոտում

¹⁸ Տես «EU Criticizes Turkey for Refusing to Host Conference on Armenian Genocide». Yerevan, «Arminfo», 27 May 2005 (<http://www.arminfo.info>), նաև՝ «Turkish universities postpone Armenian conference under pressure». Detroit, «Free Press», 25 May 2005 (<http://www.freep.com/index.htm>):

¹⁹ Տես «Լեռնային Ղարաբաղ. «Սպիտակ թուղթ»: Ազգային և միջազգային հետազոտությունների հայկական կենտրոն»: Ե., 1997 թ. մարտ, *նաև՝ Շահին Ավագյան*, Լեռնային Ղարաբաղ. օրինական մոտեցումներ (http://www.armeniaforeignministry.com/fr/nk/legalaspects/legalaspect_text.pdf), «ԱԳ նախարար Վ. Օսկանյանի հայտարարությունը Մարդու իրավունքների ՄԱԿ-ի հանձնաժողովի 61-րդ նստաշրջանում», 2005 թ. մարտի 15, *Suleyman Kurt*. Armenia Consents to Negotiate Without «Pre-Condition», 27 April 2005 (<http://www.zaman.com/?bl=international&alt=&trh=20050427&hn=18898>):

առկա ռազմական հավասարակշռությունը և ստեղծել ռազմական ճանապարհով հիմնախնդրի «լուծման» հեռանկարներ²⁰:

Հայ-թուրքական հարաբերությունների լարվածությունը պայմանավորված է նաև այն փաստով, որ Թուրքիան իրականացնում է տարածաշրջանային նշանակություն ունեցող մի շարք տնտեսական ու տրանսպորտային ծրագրեր՝ առանց Հայաստանի մասնակցության: Բաքու–Ջեյհան նավթատարի ու Բաքու–Էրզրում գազատարի անցկացումը, Կարս–Ախալքալաք երկաթգծի կառուցումը և այլ նախագծեր ծառայում են հենց այդ նպատակին: Այս նախագծերը, իրականացվելով Թուրքիայի աջակցությամբ, նպատակադրված են Հայաստանի տնտեսական մեկուսացմանն ու տարածաշրջանում նրա դերի նվազեցմանը: Այդ քաղաքականությունը պահպանում է նաև Հայաստանի նկատմամբ Ադրբեջանի թշնամանքը և դառնում վերջինիս ռազմատենչ քաղաքականության դրդապատճառներից մեկը²¹:

Այդ սպառնալիքների չեզոքացումը հնարավոր կլինի Հայաստանի նկատմամբ Թուրքիայի ոչ թշնամական վերաբերմունքի ձևավորման միջոցով: Միջազգային հանրությունն այս առումով կարող է էական դեր խաղալ. կարևորվում է հատկապես այնպիսի եվրոպական հաստատությունների միջնորդային դերը, ինչպիսիք են Եվրամիությունը, ՆԱՏՕ-ն, ԵԱՀԿ-ն, Եվրոպայի խորհուրդը, ինչպես նաև ԱՄՆ-ի դերը: Հայաստանի արտաքին անվտանգության ռազմավարությունը նպատակադրված է այդ գործադրվող ջանքերի ու Թուրքիայի վրա ազդեցությունների էլ ավելի ակտիվացմանը:

Եվրամիությանը Թուրքիայի անդամակցության պայմաններից մեկը բոլոր հարևանների, հատկապես Հայաստանի հետ²² հարաբերությունների կարգավորումն է: Այն փաստը, որ Հարավկովկասյան տարածաշրջանն ընդգրկված է «Եվրոպական հարևանության» ծրագրում, շեշտում է այս պարտադիր ու միաժամանակ բնական պահանջը: Եթե Եվրամիությունը տարածվի մինչև Թուրքիա, ապա վերջինս չի կարող փակ սահման ունենալ Հայաստանի հետ:

²⁰ Տես «ԼՂՀ արտգործնախարար Արման Մելիքյանի հարցազրույցը թուրքական «TRT1» հեռուստաընկերությանը»: ԼՂՀ, 2005 թ. ապրիլի 19 (<http://nkr.am/eng/mid/press/press.htm>):

²¹ Տես David E. Sanger. There's Democracy, and There's an Oil Pipeline. «New York Times», 2005, May 29:

²² Տես «Հասարակական կարծիքի հարցման արդյունքները («Հայ-թուրքական հարաբերություններ. նոր սերունդ, նոր մոտեցումներ»՝ անցկացված Հասարակական երկխոսության և զարգացման կենտրոնի կողմից կազմակերպված Բաց համաժողովից առաջ): Ե., 2004 թ. նոյեմբեր (http://www.c added.am/publications_November.html):

Հասարակական երկխոսության և զարգացման կենտրոնը երևանում անցկացրեց 100 հոգու հարցում (47 %-ը կանայք, 53 %-ը՝ տղամարդիկ, ինչպես նաև՝ 28 %-ը՝ 16–25 տարեկան, 45 %-ը՝ 26–45 տարեկան, 13 %-ը՝ 45–60 տարեկան և 14 %-ը՝ 60 և ավելի տարեկան անձինք)։

1. Ինչպե՞ս եք վերաբերվում հայ-թուրքական սահմանի բացմանը:

Դրական՝ 73 %, քաղասական՝ 19 %, չեզոք՝ 8 %:

2. Կարո՞ղ է արդյոք հասարակական մախաճեռությունն արդյունավետ լինել այս հարցում:

Այո՛, կարող է՝ 51 %, այո՛, բայց ոչ այնքան՝ 35 %, ոչ, քաղաքականապես չի կարող՝ 14 %:

Եվրամիությանը Թուրքիայի անդամակցությունը չի հակասում Հայաստանի ազգային անվտանգության շահերին, քանի որ դա այդ երկրին կօգնի դառնալու ավելի կանխատեսելի: Եվրամիությանը անդամակցությամբ Թուրքիայում կհաստատվի ազատական ժողովրդավարություն, կփոխվեն նրա առաջնահերթությունները արտաքին քաղաքականության, տնտեսական զարգացման և մարդու իրավունքների ոլորտներում²³:

Թուրքիայի և Ադրբեջանի հետ հարաբերությունների առումով Հայաստանը պետք է կատարելագործի միջազգային ասպարեզում իր տեղեկատվական և իրազեկությունն ապահովող գործունեության որակը, մասնավորապես՝ Հայոց ցեղասպանության և Ղարաբաղյան հիմնախնդրի շուրջ քարոզչության և ապատեղեկատվության կանխման կամ դրան հակազդման նպատակով:

դ) Հարաբերություններ Ադրբեջանի հետ

Հայ-ադրբեջանական հարաբերություններ չլինելու պատճառը չլուծված Ղարաբաղյան զինված հակամարտությունն է²⁴: Լեռնային Ղարաբաղի և Հայաստանի դեմ Ադրբեջանի վարած քաղաքականությունը՝ Ղարաբաղյան հակամարտության առումով, ստեղծում է Հայաստանի ազգային անվտանգության դեմ ուղղված տարբեր համաչափ և անհամաչափ սպառնալիքներ:

Ադրբեջանի ռազմատենչ քաղաքականությունը, այն է՝ Հայաստանի նկատ-

3. Ձեր առօրյա կյանքում դուք օգտագործում եք թուրքական ապրանքներ:

Համախ՝ 26 %, երբեմն՝ 58 %, երբեք՝ 16 %:

4. Կարո՞ղ եմ արդյոք հայ-թուրքական շփումներն արդյունավետ լինել տարածաշրջանային խնդիրների լուծման հարցում (օրինակ՝ Լեռնային Ղարաբաղի հակամարտության կարգավորման, տրանսպորտային և այլն):

Իհարկե, կարող եմ՝ 29 %, մասամբ՝ 53 %, ոչ, չեմ կարող՝ 18 %:

5. Կարո՞ղ է Հայաստանը լուծել իր տնտեսական խնդիրները առանց հարևանների, հատկապես՝ Թուրքիայի հետ կարգավորված հարաբերություններ ունենալու:

Այո՛, քայք դժվարությամբ՝ 57 %, այո՛, անկասկած կարող է՝ 13 %, ոչ, ոչ մի կերպ չի կարող՝ 30 %:

²³ Steu V. Oskanian. We see no connection between European Constitution and Turkey's Accession to EU. «PanARMENIAN Network», 24 May 2005 (<http://www.panarmenian.net/news/eng/?task=society&id=13433&date=2005-05-24>), նաև՝ «Turkey accession to EU fits Armenia interests». «PanARMENIAN Network», 19 April 2005 (http://www.turkishdigest.com/archive/2005_04_01_archive.html); Keith Nuthall. EU demands legal reform in Turkey. «Lawyer News», 16 May 2005:

²⁴ Տես «Հայաստանի Հանրապետության Նախագահ Ռոբերտ Քոչարյանի ելույթը ԵՄ Խորհրդարանական վեժաժողովում»: Ստրասբուրգ, 2004 թ. հունիսի 23, նաև՝ «Address by Mr. Ilham Aliyev, Head of the Parliamentary Delegation of the Republic of Azerbaijan to the PACE on item «Europe's Fight Against Economic and Transnational Organized Crime»». Strasbourg, 23–27 April 2001; «Լեռնային Ղարաբաղի Հանրապետություն. Նախագահ, խորհրդարան, կառավարություն: ԼՂՀ Ազգային ժողովի ընդունած օրենքների ցանկ՝ ԼՂՀ խորհրդարան» (<http://nkr.am/eng/gov/zakon.htm>), «ԼՂՀ արտգործնախարար Արման Մելիքյանի հարցազրույցը ԼՂՀ հանրային հեռուստա- և ռադիոընկերությանը», 2005 թ. մայիսի 22 (<http://www.nkr.am/eng/news/index.htm>):

մամբ ռազմական գերակշռության ձեռքբերմամբ²⁵ Ղարաբաղյան հակամարտությունը էթնիկական գոտումների միջոցով կարգավորելու անթաքույց նպատակը, անմիջական ռազմական սպառնալիք է և վտանգում է անվտանգության միջավայրի կայունությունը ամբողջ տարածաշրջանում: Բացի այդ, մշտական ռազմական սպառնալիքի առկայությունը խոչընդոտում է Հայաստանում պաշտպանական ոլորտի բարեփոխումների իրականացմանը և հանգեցնում սպառազինությունների մրցավազքի: Ավելին. Բաքուն պետության ղեկավարի գլխավորությամբ շարունակաբար աղբրեջանական ժողովրդի մեջ հայերի նկատմամբ ատելություն է սերմանում: Այդ դիրքորոշումը պատշաճ չէ եվրոպական արժեքների համակարգ մշակող երկրի համար և վկայում է, որ քաղաքական շահերին հետամուտ Ադրբեջանի իշխանությունների կողմից այդ սկզբունքների հայտարարումը գուտ ղեկավարափոխվում է կրում: ՌԻստի և Հայաստանի ռազմական անվտանգության ապահովումը պահանջում է, որ նրա Զինված ուժերը մշտապես լինեն մարտական բարձր պատրաստականության վիճակում՝ սահմանների անձեռնմխելիությունը պաշտպանելու, ցանկացած ագրեսիայի արժանի հակահարված տալու համար:

ԵԱՀԿ Մինսկի խումբը՝ Ռուսաստանի Դաշնություն, ԱՄՆ²⁶ և Ֆրանսիա,

²⁵ Տես «U.S. Congress Armenian Caucus Co-chairs Call for U.S. Response to Azerbaijan's Aggression». Washington, DC. «The Armenian Assembly of America commended Congressional Caucus on Armenian Issues Co-Chairs Reps». Joe Knollenberg (R-MI) and Frank Pallone, Jr. (D-NJ) for taking a firm stand on repeated and blatant threats by Azerbaijan against Armenia and raising this «serious issue» with Secretary of State Collin Powell. A joint letter to Powell Friday, with copies sent to National Security Advisor Condoleezza Rice and Special Coordinator for Eurasia Conflicts Ambassador Steven Mann, Representatives Knollenberg and Pallone said U.S. silence in the face of recent remarks by a ranking Azerbaijani official calling for the occupation of Armenia and «removal of the entire Armenian population from the Caucasus» should not be «dismissed as mere rhetoric», 25 August 2004 (<http://www.armeniansdiaspora.com/forum/showthread.php?threadid=8658>), նաև՝ «Azerbaijan and Democracy. A watermelon revolution?», «The Economist print edition», 2 June 2005 (http://www.economist.com/World/europe/displayStory.cfm?story_id=4034088); Igor Torbakov. Baku seeks to break Karabakh deadlock. «Eurasia Daily Monitor», 13 August 2004, Vol. 1, Issue 73:

* Վերջերս Ադրբեջանի որոշ շրջաններ երկրի իշխանությունների անմիջական ղեկավարությամբ փորձում են ստեղծել և շրջանառության մեջ դնել «հայերի կողմից աղբրեջանցիների նկատմամբ իրականացված ցեղասպանության» առասպելը՝ որպես հակակշիռ Օսմանյան Թուրքիայում 1915 թ. և Ադրբեջանում 1920-ական թվականներին (Շուշի), 1988 թ. (Սումգաիթ ու Կիրովաբադ) և 1990 թ. (Բաքու) իրականացված և փաստական ապացույցներով հաստատված հայկական կոտորածների: 1998 թ. անգամ հրապարակվեց Ադրբեջանի մախազահի «Ադրբեջանցիների ցեղասպանության մասին» հրամանագիրը (<http://www.human.gov.az/?sehife=etrafli&dil=ru&sid=MTMyMjMzMtA4MTMyNjE1Mw==>): Այս առումով Ադրբեջանի իշխանությունները մեծ տեղ են հատկացնում «Խոջալուի իրադարձություններին», որոնց անկողմնակալ վերլուծությունը վկայում է, որ դա ոչ թե հայերի կողմից իրականացված դաժանություն էր, այլ բուն Ադրբեջանում իշխանության համար մղվող պայքարի դրսևորում:

²⁶ Տես *General Charles Wald*. USA will increase efforts for settlement of conflict. «Azer Tag», 2 April 2005 (<http://www.azertag.com>):

որն ստանձնել է հակամարտող հայկական և ադրբեջանական կողմերի միջև բանակցություններ վարելու առաքելությունը, ստեղծել է հակամարտության լուծման միջնորդական և խորհրդատվական-բանակցային մեխանիզմ: Դրա կառուցվածքն արտացոլում է Կովկասում միջազգային շահերի տրամաչափը և ուղղվածությունը, իսկ խմբի անդամ երկրները ՄԱԿ-ի Անվտանգության խորհրդի մշտական անդամներ են: ՌԻստի և դժվար է պատկերացնել ավելի պատշաճ միջնորդական ձևաչափ: Հայաստանը հիմնախնդրի լուծումը տեսնում է Միմսկի խմբի շրջանակներում փոխզիջումային և խաղաղ լուծման ճանապարհով՝ հիմնված Լեռնային Ղարաբաղի հայ բնակչության ֆիզիկական անվտանգության երաշխավորման պահանջի, Լեռնային Ղարաբաղի պետական կառույցների շարունակական զարգացման, ազատական ժողովրդավարության ու շուկայական տնտեսության սկզբունքներով տարածաշրջանի կայուն զարգացման ապահովման պայմանների վրա: Հայաստանի կողմից ընդունելի կլինեն միայն հետևյալ երեք սկզբունքների վրա խարսխվող լուծումները²⁷.

– Ադրբեջանին Լեռնային Ղարաբաղի ենթակայության անհնարինություն,

– Լեռնային Ղարաբաղի անկլավային գոյության անհնարինություն (Հայաստանի հետ ցամաքային սահմանի առկայություն) և համաշխարհային առաջադիմական տնտեսական ու քաղաքական գործընթացներում Լեռնային Ղարաբաղի ներգրավվածության միջազգային երաշխավորվածություն,

– պատերազմը չվերսկսվելու միջազգային հստակ երաշխիքների ապահովում, նույնպիսի երաշխիքներ են անհրաժեշտ նաև Լեռնային Ղարաբաղի բնակչության անվտանգության համար:

Բոլոր հնարավոր փոխզիջումները պետք է կատարվեն այդ երեք սկզբունքների հաշվառմամբ*:

Հայաստանի անվտանգության համար այլ լուրջ սպառնալիք են Ադրբեջանի կողմից իրականացվող Հայաստանի տնտեսական ու տրանսպորտային շրջափակումը և տարածաշրջանային էներգետիկական ու տնտեսական ծրագրերից իրեն դուրս թողնելու քաղաքականությունը: Այդ քաղաքականությունը նպատակաուղղված է տարածաշրջանային զարգացման քողի տակ Հայաստանի տնտեսական մեկուսացմանը և ինտեգրման գործընթացների դանդաղեցմանը²⁸:

²⁷ Տես ՀՀ Ազգային ժողովում արտգործնախարար Վարդան Օսկանյանի ելույթը «Լեռնային Ղարաբաղի հիմնախնդիր: Կարգավորման ուղիները» թեմայով խորհրդարանական լսումների ժամանակ, 2005 թ. մարտի 29 (<http://www.armeniaforeignministry.com>):

* Ղարաբաղյան հարցի քաղաքական լուծման ժամանակ այս երեք սկզբունքների կիրառման առանձնահատկությունները կներկայացնենք ստորև՝ այդ հարցի հնարավոր լուծումներին առնչվող հատվածում:

²⁸ «US Ambassador Considers Statement of Armenian Prime-minister as Groundless», «Today.Az, Politics», 28 May 2005; նաև՝ *Հայաստանի վարչապետ Անդրանիկ Մարգարյան*, Բաքու–Ջեյհան մավթատարի բացումը խախտում է տարածաշրջանային տնտեսական հավասարակշռությունը: Ե., 2006, մայիսի 25 (<http://www.arka.am/en/archive/n05/n2505/250506.html>); «Russia to Help Build Iranian Railroad». Tehran, «RIA Novosti», 3 May 2005 (<http://>

Հայաստանը բազմիցս է հայտարարել, որ տարածաշրջանի զարգացման և Ղարաբաղյան հակամարտության լուծման միակ իրատեսական ուղին է համագործակցություն սկսելը՝ համատեղ տնտեսական ծրագրերի իրականացումը, այդ թվում նաև համագործակցությունը ճանապարհատրանսպորտային բնագավառում: Տնտեսական կապերի աստիճանական վերահաստատումը կարող է հիմք ծառայել երկու հարևան ժողովուրդների միջև փոխվստահության մթնոլորտ ստեղծելու համար, ինչը հակամարտության կարգավորման առավել առաջնային նախադրյալներից մեկն է²⁹:

Ադրբեջանի իշխանությունները Հայաստանի հետ հարաբերությունները կարգավորումը կապում են Ղարաբաղյան հակամարտության կարգավորման հետ, այն էլ միայն այն պայմանով, որ այն լուծվի իրենց օգտին: Այս կոշտ դիրքորոշումը ոչ մի հեռանկար չունի: Ի վերջո, Հայաստանն ու Ադրբեջանը հարևաններ են, ներգրավված են բազմաթիվ միջազգային կազմակերպություններում՝ ԱՊՀ-ում, ՄԱԿ-ում, ինչպես նաև ՆԱՏՕ-ի «Գործընկերություն հանուն խաղաղության» և «Եվրոպական հարևանություն» ծրագրերում, ունեն միմյանց հետ բարիդրացիական հարաբերություններ զարգացնելու վերաբերյալ բազմաթիվ միջազգային պարտավորություններ:

Տարածաշրջանային ինտեգրման գործընթացների զարգացման համեմատ միջազգային հանրությունը ավելի մեծ ակտիվություն է ցուցաբերում՝ օժանդակելով Հայաստանի և Ադրբեջանի միջև համագործակցության եզրեր գտնելու հարցում³⁰: Այնուամենայնիվ, այս ջանքերը հետագա ակտիվացման կարիք ունեն, և Ադրբեջանի վրա միջազգային հանրության կողմից գործադրվող ճնշումը կարող է աջակցել Հայաստանի տարածաշրջանային տնտեսական մեկուսացման կանխմանը:

3.2.2. Միջազգային մակարդակ

Միջազգային ինտեգրման գործընթացը արտաքին հարաբերությունների ոլորտում Հայաստանի անվտանգության ապահովման հիմնական ուղենիշն է: Դա ժողովրդավարական հաստատությունների և քաղաքացիական հասարակության կառուցման լավագույն ուղին է, քանի որ հնարավորություն է տալիս իրականացնելու միջազգային չափանիշներին համապատասխանող բարեփոխումներ և ստանալու միջազգային հանրության պատշաճ աջակցությունը:

en.rian.ru/world/20050503/39789387.html); «Ceremony on the commissioning of Azerbaijan part of Baku–Tbilisi–Ceyhan main export pipeline named after Heydar Aliyev. Speech of the President of Azerbaijan Ilham Aliyev». Baku, «Azer Tag», 26 May 2005 (http://www.president.az/s09_speeches/_speech_e.html):

²⁹ Stu Thomas de Waal. Crossing the Line: Reflections on the Nagorno-Karabakh peace process. «Conciliation Resources». «Practitioners' Notes 3», 2001 (<http://www.c-r.org/pubs/pracnots/crossing.shtml>):

³⁰ Stu «Azerbaijan: Turning over a New Leaf?». International Crisis Group, Europe Report 13 May 2004, № 156 (<http://www.crisisgroup.org/home/index.cfm?id=2752&l=1>):

Հայաստանի անվտանգության մի շարք հարցեր գտնվում են միջազգային չափման մեջ: Լեռնային Ղարաբաղի հիմնախնդրի լուծում գտնելու ուղղությամբ ջանքեր են գործադրվում ԵԱՀԿ շրջանակներում, բարեփոխումների և ժողովրդավարացման գործընթացը Եվրախորհրդի և Եվրամիության շրջանակներում է, իսկ ռազմական անվտանգության խնդիրները ԵԱՀԿ, ՀԱՊԿ-ի և ՆԱՏՕ-ի տիրույթում են: ՌԻստի Հայաստանն իր միջազգային ինտեգրման ռազմավարությունն իրականացնում է տարբեր համակարգերի հետ հավասարակշռված սերտ համագործակցությամբ: Նա ներգրավված է տնտեսական և քաղաքական բնույթի այնպիսի ծրագրերում, ինչպիսիք են «Եվրոպական հարևանության» ծրագիրը Եվրամիության, «Գործընկերություն հանուն խաղաղության» ծրագիրը ՆԱՏՕ-ի հետ և այլն:

Հայաստանն անդամակցում է մի շարք միջազգային ու տարածաշրջանային կազմակերպությունների, որոնք ունեն ընդհանուր սկզբունքներ, տեսակետներ և արժեքներ, և օգտվում է այդ կազմակերպությունների մյուս անդամների հետ միևնույն իրավունքներից ու կրում է համապատասխան պարտավորություններ: Միջազգային անվտանգության առումով Հայաստանն իրեն համարում է ոչ միայն միջազգային անվտանգության ռեսուրսների սպառող, այլև անվտանգության ապահովման ակտիվ մասնակից, աջակցում է միջազգային խաղաղապահական առաքելություններին և մասնակցում է ահաբեկչության դեմ միջազգային պայքարին, զանգվածային ոչնչացման զենքի չտարածմանն ուղղված միջազգային ծրագրերին և մնալով գործողությունների: Հայաստանը վարում է հետխորհրդային տարածքում և Եվրոպական հանրությունում, ինչպես նաև միջազգային հարաբերությունների ոլորտում առաջատար դեր խաղացող առանձին պետությունների հետ ինտեգրման քաղաքականություն³¹:

ա) Ռազմավարությունը հետխորհրդային տարածքում.

– ԱՊՀ/ՀԱՊԿ

Անկախ պետությունների համագործակցության նպատակն էր լրացնել այն ռազմաքաղաքական ու տնտեսական վակուումը, որն առաջացել էր ԽՍՀՄ փլուզումից հետո: Այդ առումով ԱՊՀ-ն կառուցողական դեր խաղաց միայն խորհրդային հանրապետությունների միջև տնտեսական, ռազմական ու քաղաքական կապերի լիակատար փլուզումը կանխելու գործում:

ԱՊՀ երկրների մեծ մասն ընտրեց եվրոպական զարգացման, ժողովրդավարության և բարեփոխումների ուղի: Այսօր այդ երկրները գտնվում են քաղաքական զարգացման համեմատելի մակարդակներում: Նրանք ունեն տնտեսական, ռազմական և սոցիալական զարգացման միանման խնդիրներ, և դեռ բավական ամուր են նրանց միջև եղած տնտեսական ու մշակութային կապերը: Միջազգային հանրությունը ևս ԱՊՀ երկրների ինտեգրման գործընթացներում առաջադրում է մնալ խնդիրներ: Այս առումով ԱՊՀ շրջանակներում Հայաստա-

³¹ Տես «Բալթիկ և Սևծովյան համագործակցության զագաթնաժողովում Նախագահ Ռեբերտ Քոչարյանի ելույթը», 1999 թ. սեպտեմբերի 11:

նի համագործակցությունը բխում է անվտանգության հիմնախնդիրներից, քանի որ դրանք ընդհանուր են ԱՊՀ երկրների համար:

Հայաստանը ՀԱՊԿ-ը դիտում է որպես իր անվտանգության ապահովման ամենակարևոր բաղադրատարրերից մեկը³², առաջին հերթին այն պատճառով, որ այդ կազմակերպությունը նպաստում է ԱՊՀ շրջանակներում երկկողմ ռազմական կապերի զարգացմանը: ՀԱՊԿ-ի գործունեության արդյունավետությունը բխում է այն իրողությունից, որ այն զարգանում է երեք առանձին աշխարհառազմավարական ուղղություններով: Ինտեգրման ընդհանուր գործընթացներից բացի, յուրաքանչյուր ուղղություն զարգանում է՝ բխելով յուրահատուկ պրոբլեմների լուծման անհրաժեշտությունից: Այսօր Կովկասյան ուղղությունը իրականացվում է հայ-ռուսական ռազմական համագործակցության միջոցով և, հետևաբար, ավելի ու ավելի է կարևորվում և՛ Հայաստանի, և՛ ՀԱՊԿ-ի, և՛ Ռուսաստանի համար³³:

Մասնավորապես՝ ՀԱՊԿ-ի ռազմական բաղադրյալի զարգացումը նպատակաուղղված է այնպիսի միջազգային սպառնալիքների չեզոքացմանը, ինչպիսիք են ահաբեկչությունը, թմրանյութերի ու զենքի տարանցումն ու ապօրինի վաճառքը, դրանց հակազդման արդյունավետ մեխանիզմների ստեղծմանը և այս ոլորտում տեղեկության փոխանակմանը: Դա կլուծեր Հայաստանի ռազմական անվտանգության մի շարք կենսականորեն կարևոր հարցեր:

բ) Եվրոպական ինտեգրում

Հայաստանն իր կայուն ու անվտանգ զարգացումը տեսնում է եվրոպական տնտեսական ու քաղաքական համակարգերի շրջանակներում³⁴: Եվրոպական հաստատությունների հետ հարաբերությունները Հայաստանի համար ունեն առաջնային կարևորություն: Չարգացման եվրոպական ուղու ընտրությունը պատահական չէ. այն համընկնում է հայ ժողովրդի եվրոպական խոր արմատների (վաղ քրիստոնեական ընդհանուր արժեքներ, հարյուրամյակներ շարունակ չընդհատվող պատմամշակութային կապեր, հնդեվրոպական ընտանիքի լեզու, Եվրոպայում լայնորեն տարածված սփյուռք և այլն) և եվրոպական աշխարհայացքի հետ: Միևնույն ժամանակ, եվրոպական հանրության լիարժեք անդամ դառնալու պաշտոնական պետական նպատակը պետք է ներառի ժամանակակից եվրոպական արժեքների տարածումը կառավարության և հասարակության բոլոր ոլորտներում, այդ թվում՝ անվտանգության:

³² ՀՀ Նախագահ Ռոբերտ Բոչարյանը միստից հետո մամուլ ասուլիսին լրագրողներին հաղորդեց, որ ահաբեկչության, թմրադեղերի ապօրինի տարանցման, զանգվածային ոչնչացման զենքի տարածման դեմ պայքարում ՀԱՊԿ-ը կարող է գործել ՆԱՏՕ-ի հետ համատեղ, մասնա՝ *Sophie Mathiaut. ...And Collective—Security Talks. «Eurasianet. Org», «Kazakhstan Daily Digest», 28 May 2005* (<http://www.eurasianet.org/resource/kazakhstan/hypermail/200406/0054.shtml>):

³³ Տես «В повестке—комплементаризм и многовекторность оборонной политики (интервью с Г. С. Котанджяном)». «Голос Армении», 16 ноября 2002 г.:

³⁴ Տես *Ռուբին Շուգարյան*, Գլոբալիզացիան Հայաստանի արտաքին քաղաքականության համատեքստում. Հայաստանը Եվրոպայի ճանապարհին: Ե., 2003 թ. հոկտեմբերի 21–22 (http://www.armeniaforeignministry.am/htms/speeches/shugarian_yerevan_03.10.22.html):

Այսօր Հայաստանը հակված է Եվրոպայի խորհրդի և Եվրամիության, ինչպես նաև ՆԱՏՕ-ի և ԵԱՀԿ-ի հետ արդյունավետ ու երկարաժամկետ համագործակցության, համակարգեր, որոնք ապահովում են համաեվրոպական անվտանգություն և կայուն ժողովրդավարական զարգացում:

– *Եվրոպայի խորհուրդ*

Հայաստանը Եվրոպայի խորհրդի անդամ է և ներգրավված է նրա հաստատություններում՝ Խորհրդարանական վեհաժողովում, Նախարարական կոմիտեում և այլն³⁵: Եվրոպայի խորհրդի առջև ստանձնած իր պարտավորությունների կատարումը Հայաստանը համարում է բարեփոխումների ու ժողովրդավարական արժեքների ամրապնդման համար առաջնային: Հայաստանի անվտանգության վրա դրանց դրական ազդեցությունը շոշափելի է: Այնուամենայնիվ Ղարաբաղյան հակամարտության լուծման վերաբերյալ այս կազմակերպությունում տեղի ունեցած քննարկումների, ինչպես նաև սահմանադրական բարեփոխումների մասին Հայաստանի Ազգային ժողովում խորհրդարանական մասնագիտացված լուծումների ժամանակ պարզ դարձավ, որ Հայաստանի համագործակցությունը Եվրոպայի խորհրդի և նրա Խորհրդարանական վեհաժողովի հետ մինչ այժմ բավարար չի եղել: Հայաստանն իր ազգային անվտանգության ռազմավարության մեջ պետք է ավելի նպատակաուղղված կերպով արտացոլի Հարավային Կովկասի տարածաշրջանային անվտանգության միջավայրում Եվրոպայի խորհրդի դերի մեծացման իրողությունը:

– *ԵԱՀԿ*

Հայաստանի համար հատկապես կարևոր է ԵԱՀԿ-ն: Հայաստանի անվտանգության կարևորագույն հիմնախնդիրներից մեկը՝ Լեռնային Ղարաբաղի հակամարտության խաղաղ լուծումը, իրականացվում է ԵԱՀԿ շրջանակներում:

Քանի որ ԵԱՀԿ դերի ամրապնդումը համապատասխանում է իր շահերին, Հայաստանը պետք է շարունակի ակտիվ կերպով համագործակցել ԵԱՀԿ հաստատությունների հետ, մասնավորապես՝ իրականացնելով Եվրոպայում սովորական զինված ուժերի (ԵՍԶՈՒ) մասին պայմանագրի և Վիեննայի փաստաթղթի պահանջները: Ղարաբաղյան հակամարտության խաղաղ լուծման նպատակով ԵԱՀԿ Մինսկի խմբի շրջանակներում ընթացող համագործակցությունը բխում է Հայաստանի ռազմավարական շահերից: Հայաստանը գնահատում է ԵԱՀԿ գործունեության կարևորությունը տարածաշրջանում անվտանգության միջավայրի ամրապնդման համար:

³⁵ Տես «Հայաստանի Հանրապետության Նախագահ Ռոբերտ Քոչարյանի ելույթը Եվրախորհրդի Խորհրդարանական վեհաժողովում»: Ստրասբուրգ, 2004 թ. հունիսի 23, *live*՝ «ԵՄ Նախարարական հանձնաժողովի 113-րդ նստաշրջանում արտգործնախարար Վարդան Օսկանյանի ելույթը»: Քիշնև, 2003 թ. նոյեմբերի 6, «Venice Commission: The Draft Armenian Constitution Needs Drastic Changes». Council of Europe, Strasbourg, 27 May 2005 ([http://press.coe.int/cp/2005/286a\(2005\).htm](http://press.coe.int/cp/2005/286a(2005).htm)):

– Եվրամիություն

Եվրամիության հետ Հայաստանի հարաբերությունները պայմանավորված են աշխարհառազմավարական զարգացումներով: Մասնավորապես՝ կարևոր է Եվրամիության ընդլայնման հետևանքով համաշխարհային քաղաքականության ու տնտեսության մեջ նրա ազդեցության մեծացումը: Հարավային Կովկասի ներգրավումը եվրաինտեգրման ծրագրերում նույնպես նշանակալից փաստ է: Եթե համաեվրոպական հաստատությունների զարգացումն ու ամրապնդումը կարելի է համարել եվրաինտեգրման ներքին քաղաքականություն, ապա արտաքին քաղաքականությունը բնորոշվում է նաև Հարավային Կովկասը ներառող «Եվրոպական հարևանության» ծրագրով³⁶:

«Եվրոպական հարևանության» քաղաքականությունը Հայաստանի համար կարևոր է ոչ միայն տնտեսական ու ռազմական անվտանգության տեսանկյունից, այլև առավել ընդհանուր՝ հայեցակարգային, առումով: Այն միտված է ինտեգրման գործընթացների կայունացմանն ու փոխվստահության մթնոլորտի ձևավորմանը անհատական և տարածաշրջանային ձևաչափում, որը ուրվագծում է ինչպես երկկողմ շրջափակման հետևանքով Հայաստանի, այնպես էլ Հարավային Կովկասի համար գերակա խնդիրների լուծումը:

Չպետք է մոռանալ, որ այսօր Հայաստանի անվտանգության հիմնական գործոնները գտնվում են եվրոպական ասպարեզում: Այդ գործոններն են՝ Լեռնային Ղարաբաղի հակամարտության լուծումը ԵԱՀԿ շրջանակներում, հայ-թուրքական հարաբերությունների կարգավորումը, ներառյալ՝ սահմանների բացումն ու Հայոց ցեղասպանության ճանաչումը, որոնք կարող են Եվրամիությանը Թուրքիայի անդամակցության նախապայման դառնալ:

Հայաստանի համար «Եվրոպական հարևանությունը» ունի նաև մեծ տնտեսական նշանակություն: Եվրամիությունը Հայաստանի խոշորագույն առևտրային գործընկերներից է: Նրա կողմից ձեռնարկված կարևոր քայլերը նպատակաուղղված են տարածաշրջանային համագործակցության եվրոպական մոդելի հաստատմանն ու բարեփոխումների իրականացմանը:

– ՆԱՏՕ

Հայաստան – ՆԱՏՕ հարաբերությունների հետևողական առաջընթացը կարող է վճռորոշ դեր ունենալ Հայաստանի անվտանգության ապագա համակար-

³⁶ Թվով 60 հեղինակավոր քաղաքական գործիչներ, ակադեմիկոսներ հարավկովկասյան երեք երկրներում (Հայաստան, Ադրբեջան, Վրաստան) բարեփոխումների իրականացման և եվրոպական ինտեգրման հարցում նրանց հեռանկարների շուրջ բանավեճեր ունեցան մարտի 18–19-ը Թբիլիսիում կազմակերպված համաժողովի ընթացքում, որի հովանավորներն էին Ժողովրդավարության և ընտրական օժանդակության միջազգային ինստիտուտը (IDEA) և Խաղաղության, ժողովրդավարության և զարգացման կովկասյան ինստիտուտը (CIPDD), «Reform process in Georgia, Armenia and Azerbaijan examined». International Institute for Democracy and Electoral Assistance (IDEA) 30 March 2005; *Sergey Minasian*. EU–Armenia Cooperation and the New European Neighborhood Policy. Tbilisi, March 18–19 (http://www.idea.int/europe_cis/upload/EU-Armenia%20cooperation-3.pdf):

գում: Հայաստանն ընտրել է զարգացման եվրոպական ուղին: Հետևաբար, եվրոպական անվտանգության կարևոր կազմակերպության՝ ՆԱՏՕ-ի հետ հարաբերությունները ձևավորվում են բնականորեն: Դրանք զարգանում են եվրաինտեգրման գործընթացներին զուգահեռաբար:

ՆԱՏՕ-ի հետ համագործակցության որակական զարգացումը ուղղակիորեն հետևում է Հայաստանի ազգային անվտանգության հուսալի ապահովման անհրաժեշտությունից: Հատկապես վերջին ժամանակներս Հայաստան-ՆԱՏՕ համագործակցությունը դառնում է առարկայական՝ բարձրանալով միանգամայն նոր մակարդակի: Դա հիմնված է ոչ միայն այդ հարաբերությունները զարգացնելու Հայաստանի ցանկության, այլև ՆԱՏՕ-ի նոր քաղաքականության ու որոշումների վրա³⁷: ՆԱՏՕ-ն Հարավային Կովկասը ներառել է իր ռազմավարական շահերի գոտու մեջ և անհատական հարաբերություններ է զարգացնում գործընկեր պետությունների հետ: Մասնավորապես՝ «Պլանավորման և վերանայման գործընթացի» (ՊՎԳ) միջոցով մշակվել են Հայաստանի Հանրապետության «Գնահատման փաստաթուղթը» և «Գործընկերության նպատակների փաթեթը»³⁸, ընդամենի համաձայնեցվել է գործընկերության 33 նպատակ: Դրանք միտված են ՆԱՏՕ-ի և Հայաստանի Զինված ուժերի ստորաբաժանումների միջև ներդաշնակ համագործակցության և համատեղելիության զարգացմանը:

2004 թ. Հայաստանը միացավ մաս «Անհատական գործընկերության գործողությունների» ծրագրին (ԱԳԳԾ)³⁹: ԱԳԳԾ ներկայացման փաստաթղթի մշակումը ներկայումս ընթացքի մեջ է: Այս փաստաթղթով ապահովվում է համագործակցություն պլանավորման, հայեցակարգային զարգացման և ներդաշնակեցման գործընթացներում⁴⁰:

³⁷ «Final Communiqué. Ministerial Meeting of the North Atlantic Council held at NATO Headquarters». Brussels, 9 December 2004 (http://www.defense.gouv.fr/sites/nato_summit/base/final_communique), նաև՝ Robert A. Bradtke. U.S. Initiatives at NATO's Istanbul Summit. Washington, DC, 16 June 2004 (<http://www.state.gov/p/eur/rls/rm/33701.htm>):

³⁸ Տես «Armenia and NATO». «Armenian Assembly of America», «Fact Sheet», «Research and Information Office». Washington, DC, 17 February 2004 (<http://www.aaainc.org/info/Armenia-NATO.pdf>):

³⁹ Տես «Armenia's destination: Europe via the Baltics» (http://www.armeniaforeignministry.com/news/inthenews/041125_armenia_europe.html):

⁴⁰ Մի բարձրաստիճան հայ զինվորական պաշտոնյա այս շաբաթ հրապարակեց Կառավարության մտադրությունը՝ կարևոր ջանքեր գործադրելու մեկ տասնամյակ տևողությամբ ռազմական բարեփոխումների մշակման և իրագործման ուղղությամբ, ինչը պետք է արվի Հյուսիսատլանտյան դաշինքի խորհրդատվությամբ: Պաշտպանության մախարաբի տեղակալ Արթուր Աղաբեկյանը, ելույթ ունենալով Անվտանգության ուսումնասիրությունների Ձորջ Մարշալի անվան կենտրոնի կողմից կազմակերպված երևանյան սեմինարում, նշեց, որ Մարշալի կենտրոնի փորձագետները օգնում են Հայաստանին մշակելու «Անհատական գործընկերության գործողությունների» ծրագիրը, որով ուրվագծվում են ՆԱՏՕ-ի հետ Հայաստանի համագործակցության շրջանակները, և որը պետք է վերջնական տեսքի բերվի մինչև հաջորդ ամսվա վերջը (տես «Armenia Announces Major Security Reform Plans». «Armenian Assembly of America». «Armenia This Week», 12 April 2005 (<http://www.aaainc.org/ArTW/article.php?articleID=1913#>)), նաև՝ «Online-Interview with Mr. Mher Shahgeldyan, Chairman, Standing Committee on Defence, National Security

Ինչ վերաբերում է «Գործընկերություն հանուն խաղաղության» (ԳՀԽ) ծրագրի իրականացմանը, ապա այստեղ առաջնահերթություն է տրվում բուն ռազմական բնույթի համագործակցությանը, մասնավորապես՝ մասնակցությանը ՆԱՏՕ–ԳՀԽ գորավարժություններին:

ՆԱՏՕ-ի հետ համագործակցության զարգացումը խթանում է նաև առանձին եվրոպական երկրների (Հունաստան, Մեծ Բրիտանիա, Ֆրանսիա, Գերմանիա, Իտալիա և այլն) և ԱՄՆ-ի հետ երկկողմ կապերի ամրապնդումը, քանի որ այդ երկրների գերակշիռ մասը ՆԱՏՕ-ի անդամ է, և Հյուսիսատլանտյան դաշինքն է նպաստում Հայաստանի հետ նրանց համագործակցության զարգացմանը⁴¹:

զ) Հարաբերություններ առաջատար երկրների հետ.

– *Ռուսաստանի Դաշնություն*

Հայաստանի հարաբերությունները Ռուսաստանի Դաշնության հետ կրում են ռազմավարական բնույթ և իրենց նշանակությամբ կարևոր են Հայաստանի անվտանգության համար շոշափելի երաշխիքների ապահովման առումով⁴²: Այս

and Internal Affairs of the National Assembly», «Caucasus Journalists Network», 18 April 2005 (<http://www.caucasusjournalists.net/ENG/interview.asp?idinterview=50>):

Հարց՝ Ս. Մարտիրոսյան (Հայաստան). «Վերջերս մի հայտարարություն եղավ, որ մոտակա 10 տարիների ընթացքում Հայաստանն ամբողջովին նորացնելու է իր բանակը ԱԳԳԾ-ի շրջանակներում: Նշանակո՞ւմ է սա արդյոք, որ հայկական բանակը կվերափոխվի խորհրդայինից ՆԱՏՕ-ականի»:

Պատասխան՝ Մ. Շահգեղյան. «ԱԳԳԾ-ի շրջանակներում մշակվող նախագիծը, որը քննարկվեց երևանյան սեմինարում, նույնպես առնչվում է ռազմական զարգացումներին: Հայաստանի Ձինված ուժերի հետագա զարգացման սկզբունքների առումով ծրագրի մասին հնարավոր կլինի խոսել միայն նրա ընդունումից հետո: Ես ուզում եմ նշել, որ Հայաստանի աշխարհառազմավարական դիրքը և Գարաբաղյան հակամարտության լուծման գործընթացն իրենց ազդեցությունն են բողոմում հայկական բանակի նորացման վրա: Սակայն մենք հաշվի ենք առնում այն փաստը, որ Հայաստանը մեծապես կարևորում է ԱԳԳԾ նախագիծը: ՆԱՏՕ-ի ներկայացուցիչները, Ջ. Մարշալի կենտրոնը և միջազգային փորձագետները ԱԳԳԾ մշակվող նախագիծը գնահատեցին որպես բավական իրատեսական»:

⁴¹ Տես «ՀՀ արտաքին գործերի նախարար Վարդան Օսկանյանի հայտարարությունը Եվրատլանտյան գործընկերության խորհրդի զագաթնաժողովում»: Ստամբուլ, 2004 թ. հունիսի 29, նաև՝ *Justin Burke. Agency Sees Reapprochement Between Armenia and NATO. «Armenia Daily Digest», «Eurasianet.Org», 29 May 2005* (<http://www.eurasianet.org/resource/armenia/hypermail/200404/0019.shtml>): Վ. Օսկանյանը մասնավորապես նշեց, որ անցած շաբաթ ՆԱՏՕ-ին միացան յոթ նոր անդամ, իսկ Հայաստանի խորհրդարանը վավերացրեց բազմակողմ ԳՀԽ «Ձորքերի կարգավիճակի մասին համաձայնագիր» (ԳՀԽ ԶԿՀ՝ *PfP SOFA*):

Այս համընկումը կարելի է համարել խորհրդանշական, հատկապես՝ եթե նկատի ունենանք այն հանգամանքը, որ և՛ Երևանը, և՛ Բրյուսելը համաձայնագրի վավերացմանը մոտենում են որպես բոլորովին էլ ոչ առօրեական ձևականության: Այնուամենայնիվ, եթե հաշվի առնվի Հայաստան–ՆԱՏՕ հարաբերությունների առանձնահատուկ բնույթը, կասկած չի լինի, որ, ԳՀԽ ԶԿՀ-ին միանալու որոշում կայացնելով, Երևանը մի որոշակի ազդակ էր հղում ՆԱՏՕ-ին, ինչը կարելի է մեկնաբանել հետևյալ կերպ. Հայաստանն այլևս կտրականապես չի հրաժարվում ՆԱՏՕ-ի հետ հարաբերությունների նոր փուլ սկսելուց (ինչպես տպագրված էր), որի արդյունք մի օր կարող է դառնալ Դաշինքին միանալու հայտը, «ARMENIA and NATO». «Research and Information Office». «Armenian Assembly of America», 17 February 2004 (<http://www.aaainc.org/info/Armenia-NATO.pdf>):

⁴² Տես «Հայաստանի ԱԳ նախարար Վ. Օսկանյանն ընդունում է Ռուսաստանի ԱԳ նախարար

բազմակողմ հարաբերությունները բխում են Հայաստանի և Ռուսաստանի փոխադարձ հեռանկարային շահերից: Դրանք ներառում են երկու երկրների ու ժողովուրդների միջև համագործակցության բոլոր հնարավոր ոլորտները: Այդ հարաբերությունները կանոնավորվում են գրեթե 160 երկկողմ պայմանագրերով: Հատկանշական է, որ այս լայն համագործակցության բոլոր բաղկացուցիչները գտնվում են բարձր մակարդակի վրա և կարևոր դեր են խաղում Հայաստանի անվտանգության ապահովման գործում: Բավական է նշել թեկուզ ռազմական, առևտրատնտեսական, էներգետիկայի, գիտության և այլ ոլորտներ, հատկապես այն հանգամանքը, որ վերջին շրջանում աճում է ռուսաստանյան կապիտալի ներհոսքը Հայաստան⁴³:

Հայաստանի շահերի տեսանկյունից հայ-ռուսական համագործակցությունը լուծում է հետևյալ խնդիրները.

– Հայաստանի Զինված ուժերի ռազմական և ռազմատեխնիկական կարիքների բավարարում,

– տարածաշրջանում ուժերի հաշվեկշռի պահպանում:

Հայ-ռուսական ռազմական համագործակցությունը զարգանում է երեք կարևոր ուղղություններով.

– դաշնադրային խմբավորումներ,

– հակաօդային պաշտպանության միացյալ համակարգ,

– համագործակցություն ՀԱՊԿ-ի շրջանակներում:

Հայ-ռուսական ռազմական համագործակցությունը և, մասնավորապես՝ Հայաստանում ռուսական զորակայանի առկայությունը չեզոքացնում են Թուրքիայի կողմից բխող ռազմական սպառնալիքը:

Հայ-ռուսական հարաբերությունները, իրենց երկկողմ ձևաչափից բացի, ոչ պակաս կարևոր են բազմակողմ շրջանակում, օրինակ՝ ԱՊՀ հակաօդային պաշտպանության միացյալ համակարգը և հայ-ռուսական սահմանի համատեղ պարեկությունը: Ավելի լայն առումով՝ տարածաշրջանային անվտանգության համակարգերում (օրինակ՝ ՀԱՊԿ-ում), հայ-ռուսական ռազմական դաշինքը կարևոր դեր է կատարում Հարավկովկասյան տարածաշրջանում և միջազգային

Ս. Լավրովին», 2005 թ. փետրվարի 17 (http://www.armeniaforeignministry.com/pr_05/050217_lavrov.html), *Sergei Blagov*. Kocharian's Moscow Visit Underscores Strengthening Armenian-Russian Security Cooperation. «EURASIA INSITE», 21 January 2003 (<http://www.eurasianet.org/departments/insight/articles/eav012103.shtml>); «Vladimir Putin Stresses Importance of Industrial Cooperation Between Russia and Armenia». «Pravda.Ru» (<http://english.pravda.ru/cis/2001/09/15/15286.html>); «ԱԳ նախարար Օսկանյանը հանդիպում է Ռուսաստանի ԱԳ նախարար Իվանովի հետ», 2003 թ. նոյեմբերի 14 (<http://www.armeniaforeignministry.com/PR/PR290.html>):

⁴³ Տես «В повестке – комплементаризм и многовекторность оборонной политики (интервью с Г. С. Котанджяном)», նաև՝ *Александр Тихонов*. Друзья, прекрасен наш союз? «Красная звезда», 19 декабря 2002 г. (http://www.redstar.ru/2002/12/19_12/3_02.html):

հարաբերություններում ռազմաքաղաքական հավասարակշռության պահպանման գործում:

Չնայած այս փաստերին՝ հայ-ռուսական ռազմավարական հարաբերությունները երբեք չեն խոչընդոտել Հայաստանի արտաքին հարաբերությունների հաստատմանը այլ ուղղություններով ևս, օրինակ՝ եվրատլանտյան ինտեգրմանը: Ընդհակառակը՝ Ռուսաստանը նույնպես ընտրել է զարգացման եվրոպական ուղին: Ռուսաստան – Եվրամիություն հարաբերությունների նկատելի բարելավումը Հայաստանի համար նպաստավոր պայմաններ է ստեղծում, որ նա իր ռազմավարության մեջ ներդաշնակեցնի այս երկու առաջնահերթ ուղղությունները և արտաքին քաղաքականության ոլորտում հասնի ցանկալի արդյունքների:

– ԱՄՆ

ԱՄՆ-ի հետ բազմակողմ համագործակցության զարգացումը Հայաստանի համար ռազմավարական կարևորություն ունի ժողովրդավարական պետության կայացման և ազգային անվտանգության ապահովման առումով:

ԱՄՆ-ը համաշխարհային տերություն է: Հայաստանի անկախացումից ի վեր նա իրականացնում է Հայաստանին կառավարական օժանդակություն ցուցաբերելու քաղաքականություն⁴⁴: Այդ նպատակին ծառայող հայ-ամերիկյան հարաբերությունները վերջին մի քանի տարում զգալի առաջընթաց են ապրել: Հայաստանը ներգրավվել է «Հազարամյակի մարտահրավեր» նախաձեռնության մեջ, որը ֆինանսական և տնտեսական զարգացման ոլորտներում էապես կօգնի Հայաստանին:

Քաղաքական, տնտեսական, մշակութային ոլորտներում և այլ բնույթի համագործակցությանը զուգընթաց զգալի առաջընթաց ունեն մաս հայ-ամերիկյան պաշտպանական հարաբերությունները⁴⁵: Այսօր անվտանգության ապահովմանն աջակցության ծրագրերը զարգանում են մի շարք ուղղություններով⁴⁶: Իրա-

⁴⁴ Տես «US Government Assistance to Armenia. Activities/Programs by region and type». Embassy of the United States of America, Yerevan, Armenia (<http://www.usa.am/assistance>):

⁴⁵ Տես «Armenia and USA Sign Military Agreement». «Pravda.RU» (<http://newsfrom.russia.com/world/2004/04/26/53642.html>):

⁴⁶ Հայաստանում անվտանգության ծրագրերը, ինչպիսիք են, օրինակ «Արտահամման վերահսկում» և «Սահմանային անվտանգությանն օժանդակություն» ծրագրերը, նպատակաուղղված են մեծացնելու զենքի և այլ իրերի ապօրինի տարանցումն ու առևտուրը կանխելու ուղղությամբ Հայաստանի հնարավորությունները՝ Հայաստանի մարշալին և սահմանային պաշտպանության ծառայություններն ապահովելով սարքավորումներով և վերապատրաստելով նրանց կադրերը: Աջակցություն է ցուցաբերվում միջուկային ռեակտորի անվտանգության մակարդակի բարձրացման և ռադիոակտիվ նյութերի տարածման սպառնալիքի գնահատման ու հակազդման ծրագրին: «Արտաքին ռազմական ֆինանսավորում» և «Միջազգային ռազմական ուսուցում և վարժանք» միջազգային ծրագրերը նպատակաուղղված են պրոֆեսիոնալ ռազմական կրթությանը, Հայաստանի Զինված ուժերի՝ խաղաղապահական ունակությունների ամրապնդմանը, ռազմական հաղորդակցության հնարավորությունների նորացմանը: ԱՄՆ-ը նաև դրամաշնորհներ է տրամադրում գիտական կենտրոնների

կանացվում են տարբեր ծրագրեր, մասնավորապես՝ «Արտաքին ռազմական ֆինանսավորում» (*FMF*), «Միջազգային ռազմական ուսուցում և վարժանք» (*IMET*) ծրագրերը, «Համատեղ կոնտակտային խումբ» ծրագիրը ԱՄՆ-ի եվրոպական հրամանատարության հետ, «Նահանգային գործընկերություն» ծրագիրը Կանգաս նահանգի հետ և մի շարք այլ ծրագրեր⁴⁷:

Հարկ է ավելացնել, որ ԱՄՆ-ի հետ ռազմական համագործակցությունը Հայաստանի Ձինված ուժերի համար կարևոր է ոչ միայն ռազմական առումով, այլև ռազմաքաղաքական տեսանկյունից: Պատճառն այն է, որ այդ համագործակցությունը հանգուցային դեր է խաղում Հայաստանի ռազմական քաղաքականության մեջ հավասարակշռության պահպանման առումով: Այն նպաստում է Հայաստանի Ձինված ուժերի կարողությունների մեծացմանը, ինչպես նաև Հայաստանի համագործակցության զարգացմանը ՆԱՏՕ-ի շրջանակներում ու եվրոպական երկրների հետ երկկողմ ձևաչափով: Այս ամենը մեծապես պայմանավորված է ԱՄՆ-ի հետ Հայաստանի հարաբերություններով⁴⁸:

Ամերիկահայ համայնքը ծանրակշիռ դեր է խաղում հայ-ամերիկյան հարաբերություններում և առանձնահատուկ կարևորություն է տալիս դրանց: Թուրքիայի և Ադրբեջանի կողմից Հայաստանի շրջափակումից ի վեր ամերիկահայ համայնքը ԱՄՆ-ի Վարչակազմի շրջանակներում և Կոնգրեսում մեծ ջանքեր է գործադրում Հայաստանին աջակցելու համար: Սփյուռքը նաև ձգտում է չեզոքացնելու ԱՄՆ-ի տարածաշրջանային քաղաքականության՝ հավասարակշռությունը հոգուտ Ադրբեջանի խախտելու փորձերը: Սփյուռքի դերն այսօր էլ զգալի է⁴⁹:

նախկին զինագետներին, կենսաքիմիական կողմնորոշման և Քաղաքացիական հետազոտության ու զարգացման հիմնադրամների միջոցով (տես «Fact Sheet», «Bureau of European and Eurasian Affairs», U.S. Department of State. Washington, DC, 17 February 2004 (<http://www.state.gov/p/eur/rls/fs/29484.htm>)):

⁴⁷ Տես «Armenia, USA discuss military cooperation». «Armenian Diaspora», 11 August 2004 (<http://www.armeniandiaspora.com/index.php?do=printable&id=9057>); *Emil Danilyan*. U.S. Officers Inspect Armenian Military. «PFP News» (http://www.pimswiki.org/index.php?title=PFP_News#U.S._Officers_Inspect_Armenian_Military):

⁴⁸ Տես «Coalition Forces. Armenia: Military agreement on providing mutual services». «DARPA TIDES» Iraq Reconstruction Report, 29 April 2004, № 179 (<http://tides.carebridge.org/TIRR/D-TIRR179.htm>):

⁴⁹ «ԱՄՆ-ը հպարտ է Հայաստանի հետ ունեցած իր ամուր կապերով: Առաջին համաշխարհային պատերազմի ավարտից հետո և 1991 թ. Հայաստանի անկախացումից ի վեր մեր երկիրը հետամուտ է եղել Հայաստանի հետ գործընկերության, որը խթանում է ժողովրդավարությունը, անվտանգության համագործակցությունը և ազատ շուկան: Այսօր մեր պետությունը պարտավոր է գտնել Լեռնային Ղարաբաղի հակամարտության խաղաղ լուծումը և երախտապարտ է Հայաստանին՝ ահաբեկչության դեմ պայքարում շարունակական համագործակցության համար: Ըմբռնման և բարի կամքի միջոցով ազատ պետությունները կարող են աշխարհի համար ավելի պայծառ ապագա կառուցել: Մեր երկիրը ցանկանում է օգնել Հայաստանին՝ ընդարձակելու իր ռազմավարական հարաբերությունները ԱՄՆ-ի և մեր եվրոպական դաշնակիցների հետ» (տես *Ձորք Բուշ*, ԱՄՆ-ի Նախագահի 2004 թ. ապրիլի 24-ի ելույթը Հայերի հիշատակի օրվա կապակցությամբ):

Հետևաբար՝ Հայաստանը կշարունակի ԱՄՆ-ի հետ իր կայուն համագործակցությունը, որը բխում է մեր ազգային անվտանգության ապահովման առաջնահերթություններից⁵⁰:

4. ՀԱՄԱՀԱՅԿԱԿԱՆ ԻՆՏԵԳՐՄԱՆ ՌԱԶՄԱՎԱՐՈՒԹՅՈՒՆ

Հայաստանի Հանրապետության ազգային անվտանգությունն ունի մի յուրահատկություն, որը բնորոշ է միայն եզակի երկրների. այն պայմանավորված է Հայկական սփյուռքի առկայությամբ⁵¹:

Ինչպես արդեն նշվել է, Հայկական սփյուռքի թվաքանակը ավելի քան երկու անգամ գերազանցում է Հայաստանի բնակչությանը և ցրված է աշխարհով մեկ: Նա բնորոշվում է իր բնակչության պետությունների սոցիալական կառուցվածքին ինտեգրվածությամբ: Սա կարևոր է ինչպես իր իսկ Սփյուռքի, այնպես էլ այն պետությունների հետ կապերի ամրապնդման համար, որտեղ կան հայկական համայնքներ:

Սփյուռքը հատուկ դեր ունի Հայաստանի ազգային անվտանգության ապահովման հարցում, քանի որ մի յուրօրինակ կամուրջ է Հայաստանի և միջազգային հանրության միջև: Համահայկական հաստատությունները մեծապես աջակցում են Հայաստանին նրա միջազգային ինտեգրման և երկրում ժողովրդավարության ամրապնդման գործում⁵²: Սփյուռքը նաև այդ արժեքների ներկրողն է Հայաստան:

Համահայկական ինտեգրման ռազմավարությունը հայ ժողովրդի անվտանգության խնդիրն է: Մի կողմից՝ այն նպատակաուղղված է կանխելու ազգային և մշակութային ինքնության կորուստն ու Սփյուռքի ուժացումը, մյուս կողմից՝ օգնում է վերահսկելու արտագաղթը Հայաստանից: Կան այս երկու սպառնալիքներին դիմակայելու տարբեր ուղիներ. դրանցից մեկը, օրինակ, երկքաղաքացիության ընդունումն է⁵³: Համահայկական ինտեգրումն ունի նաև մեծ տնտե-

⁵⁰ Հայաստանում ԱՄՆ-ի վերջերս նշանակված դեսպան Ջոն Էվանսը 2005 թ. փետրվարի 17-ին այցելել է Կալիֆոռնիայի համալսարան՝ ուսանողների, դասախոսների և հասարակության հետ «Զեկույց Հայաստանի մասին, 2005 թ.» թեմայով տեղեկատվական գրույց ունենալու համար (տես «U. S. Ambassador to Armenia, John M. Evans, Speaks at UCLA», 22 February 2005 (<http://www.international.ucla.edu/article.asp?parentid=21127>)):

⁵¹ Տես սույն աշխատության 2-րդ գլուխը՝ «Հայկական սփյուռքի և Հայկական ազգային պետության աշխարհառազմավարական առումները»:

⁵² Հայաստան–Սփյուռք համագործակցության հետագա զարգացման ու խորացման նպատակով 2002 թ. մայիսի 27–28-ը տեղի ունեցավ Հայաստան–Սփյուռք երկրորդ համաժողովը (<http://www.armeniadiaspora.com/conference2002/index.html>):

⁵³ «Մեր սերնդին բաժին է ընկել ևս մի պարտականություն, այն է՝ բոլոր հայերի ջանքերի միավորումը և Սփյուռքի հայության ակտիվ մասնակցության ապահովումը մեր հանրապետության սոցիալական, քաղաքական և տնտեսական կյանքին: Երկքաղաքացիության խնդրի սահմանադրական լուծումը նույնպես կնպաստի այդ հարցին: Հայաստանը պետք է լինի բոլոր հայերի սուրբ հայրենիքը, նրա հաղթանակը՝ բոլորի հաղթանակը, նրա ապագան՝ բոլորի ապագան: Մենք պետք է հասկանանք, որ այն ազգը, որը հասկանում է իր հավաքական ուժի արժեքը, երբեք չի կարող պարտվել» (տես «ՀՀ Ազգային ժողովում 2000 թ. մայիսի 21-ին Նախագահ Ռոբերտ Քոչարյանի խոսքը երդման արարողության ժամանակ»):

սակն ու մշակութային կարևորություն, քանի որ նպաստում է զբոսաշրջության զարգացմանը և մշակութային արժեքների պահպանմանն ու տարածմանը⁵⁴:

Սերտորեն համագործակցելով Սփյուռքի բազմաթիվ համահայկական կազմակերպությունների հետ՝ Հայաստանը լիովին հաշվի է առնում այն, որ Սփյուռքի ներկայացուցիչները այլ պետությունների քաղաքացիներ են: Այս առումով համահայկական ինտեգրումը և Հայաստան–Սփյուռք հարաբերությունների ամրապնդումը անմիջականորեն կապված են Հայաստանի միջազգային ինտեգրման հետ: Որքան ավելի արդյունավետ լինի այդ ինտեգրումը, այնքան ամուր կլինեն Սփյուռքի հետ հարաբերությունները⁵⁵:

5. ՊԱՇՏՊԱՆԱԿԱՆ ԲԱՐԵՓՈԽՈՒՄՆԵՐԻ ՌԱԶՄԱՎԱՐՈՒԹՅՈՒՆ

Հայաստանի ազգային անվտանգության մեջ առանձնահատուկ դեր է խաղում ռազմական անվտանգությունը: Հարավային Կովկասում իրադրությունը շարունակում է մնալ անկայուն: Տարածաշրջանը գտնվում է անհանգիստ անցումային շրջանում, երբ այստեղի երկրները անվտանգության խնդիրների լուծման համար կիրառում են ռազմական գործունեություն: Սա հանգեցնում է երկրների ռազմականացմանն ու սպառնալիքությունների մրցավազքի:

Նման ռազմականացված միջավայրում Հայաստանի համար առաջանում են բազմաթիվ ռազմական սպառնալիքներ: Հետևաբար, ռազմական անվտանգության ապահովումը Հայաստանի կայուն զարգացման գերակա առաջնահերթությունն է: Ժամանակակից հզոր և ռազմական առումով արդյունավետ բանակ ունենալու առաջնահերթությունը Հայաստանի համար պարտադրական է:

Հայաստանի Հանրապետության ռազմական անվտանգության ապահովման երաշխիքն են ռազմական սպառնալիքների չեզոքացմանը և ռազմական անվտանգության բոլոր խնդիրների լուծմանը մշտապես պատրաստ մարտունակ զինված ուժերը⁵⁶: Նրանց զարգացումն ու կատարելագործումը, նոր մարտահրա-

⁵⁴ Հայաստան–Սփյուռք համագործակցության ուղղությամբ աշխատում են մի շարք հանձնաժողովներ, որոնցից են՝ «Հայաստան–Սփյուռք կազմակերպական և կառուցվածքային հարցերով», «Քաղաքական և քարոզչության հարցերով», «Գործարարության և տնտեսական զարգացման», «Կրթության, գիտության և մշակութային», «Մամուլի և տեղեկատվական հարցերով» հանձնաժողովները (<http://www.armeniadiaspora.com>):

⁵⁵ Տես *Ռուբին Շուքարյան*, Գլոբալիզացիան Հայաստանի արտաքին գործերի համատեքստում. Հայաստանը Եվրոպայի միջազգային համաժողովի ճանապարհին:

⁵⁶ Տես *Charles Fairbanks, Frederick Starr, Richard Nelson, Kenneth Weisbrode*. Strategic assessment of Central Eurasia. Chapter: «Armenia». «The Atlantic Council of the United States», Central Asia–Caucasus Institute, SAIS. Washington, PP. 58–61; *Emil Danielyan*. U.S. Officers Inspect Armenian Military. «PFP News» (http://www.pimswiki.org/index.php?title=PfP_News#U.S._Officers_Inspect_Armenian_Military): «Մի խումբ ամերիկացի սպաներ ուրբաթ օրը հանդիպում ունեցան Պաշտպանության նախարար Սերժ Սարգսյանի հետ այն բանից հետո, երբ վերջացրեցին Հայաստանի Զինված ուժերում անմախաղեպ

վերներին դիմակայելու կարողության ապահովումը շարունակական և դինամիկ գործընթացներ են:

Ռազմական անվտանգության ապահովման և Զինված ուժերի մարտունակության բարձրացման ամենաարդյունավետ ուղիներն են միջազգային ինտեգրումն ու համակարգված բարեփոխումները: Ե՛վ միջազգային ինտեգրումը, և՛ բարեփոխումները պետք է ծառայեցվեն այլընտրանքային հնարավորությունների ստեղծմանը, որպեսզի մշակվեն ռազմական անվտանգության այնպիսի ռեսուրսներ, որոնք համապատասխանեն 21-րդ դարի մարտահրավերներին:

Ռազմական անվտանգության երաշխիք են մաս ինչպես ՀԱՊԿ-ն ու երկկողմ հայ-ռուսական ռազմական դաշինքը, այնպես էլ ՆԱՏՕ-ի և ԱՄՆ-ի հետ համագործակցության զարգացումը⁵⁷:

Հայաստանն իր պաշտպանական ոլորտում Եվրատլանտյան ուղղությամբ հետևողական բարեփոխումներ է իրականացնում «Պլանավորման և վերանայման գործընթացի» և «Անհատական գործընկերության գործողությունների» ծրագրի շրջանակներում: Այս առումով նշված բարեփոխումները կլրեն համակարգային բնույթ և կապահովեն Հայաստանի պաշտպանական համակարգի արդիականացումը, հատկապես պաշտպանական պլանավորման և կառավարման բնագավառներում: Ինչ վերաբերում է ինտեգրմանը, ապա այն հավասարակշռված է և միտված այնպիսի ստորաբաժանումների, մասնավորապես՝ խաղաղապահ ուժերի ստեղծմանը, որոնք ունակ լինեն փոխգործելու ՆԱՏՕ-ի ուժերի հետ⁵⁸:

տեսչական ստուգումը, որով շեշտվում է Երևանի և Վաշինգտոնի միջև աճող ռազմական համագործակցությունը: Ս. Սարգսյանի մամլո ծառայությունից հայտնեցին, որ գնդապետ Մայիկ Անդերսենի գլխավորած ամերիկյան պատվիրակությունը գոհ է հայկական զինվորական միավորումների «ռազմական գնահատումից» և հայկական զինվորականությանը շնորհակալություն է հայտնում «անկեղծության և բախմոցիկության» համար: «Գնդապետ Անդերսենը նկատեց, որ չնայած հայկական բանակը համեմատաբար երիտասարդ է, այն արդեն հպարտանալու շատ բան ունի», ասվում էր զեկույցի մեջ»:

⁵⁷ Տես «Online-Interview with Mr. Mher Shahgeldyan, Chairman, Standing Committee on Defence, National Security and Internal Affairs of the National Assembly». «Caucasus Journalists Network», 2005, April 18 (<http://www.caucasusjournalists.net/ENG/interview.asp?idinterview=50>); *Emil Danielyan*. U.S. Officers Inspect Armenian Military. «PFP News» (http://www.pimswiki.org/index.php?title=PfP_News#U.S._Officers_Inspect_Armenian_Military); «U.S. Department, Foreign Military Training and DoD Engagement Activities of Interest: Joint Report to Congress». «Report Home Page», The Bureau of Political-Military Affairs, May 2003 ; «Foreign Policy Objectives—Newly Independent States (NIS) Region, Armenia» ([http://www.fas.org/asmp/campaigns/training/FMTR%202003/III_%20Foreign%20Policy%20Objectives%20-%20Newly%20Independent%20States%20\(NIS\)%20Region.htm](http://www.fas.org/asmp/campaigns/training/FMTR%202003/III_%20Foreign%20Policy%20Objectives%20-%20Newly%20Independent%20States%20(NIS)%20Region.htm)); «Национальная безопасность: ориентиры и приоритеты» (интервью с Г. С. Котанджяном). «Голос Армении», 11 февраля 2003 г.:

⁵⁸ «ՀՀ Պաշտպանության միախարի տեղակալ Արթուր Աղաբեկյանը ապրիլի 12-ին հայտարարեց, որ Հայաստանը պլանավորում է ռազմական համընդգրկուն բարեփոխումների մի ծրագիր: Խոսելով ՆԱՏՕ-ի շրջանակներում Հայաստանի դերի ընդլայնման հարցով երևանյան

ՀԱՊԿ-ի շրջանակներում բարեփոխումների ռազմավարությունը միտված է անվտանգության դեմ ուղղված սպառնալիքների չեզոքացման ընդհանուր և արդյունավետ մեխանիզմների ստեղծմանը: Ինչ վերաբերում է ինտեգրմանը, ապա այդպիսի օրինակներ են հայ-ռուսական դաշնադրային միացյալ զորախումբը, հակաօդային պաշտպանության միացյալ համակարգը և այլն:

Եվրասիական տյան ուղղությամբ շարունակաբար ակտիվացող կապերը պայմանավորված են ՆԱՏՕ-ի ու Եվրամիության ընդլայնմամբ, «Եվրոպական հարևանության» ծրագրում Հարավային Կովկասի ներառմամբ և այն համգամանքով, որ Եվրասիական տյան հաստատություններին ինտեգրումը ճանաչվել է որպես Հայաստանի արտաքին քաղաքականության առաջնահերթություն: ՀԱՊԿ-ի շրջանակներում համագործակցության զարգացումը (Ռուսաստանի հետ ռազմավարական դաշինքին զուգահեռաբար), այնուամենայնիվ, կապված է այդ կազմակերպությունում տեղի ունեցող շոշափելի փոփոխությունների և անվտանգության ապահովման իրական մեխանիզմների ստեղծման հետ: Այս երկու ուղղություններով անվտանգության քաղաքականության հարաբերականորեն հավասար զարգացման հնարավորությունները կապված են նաև անվտանգության այդ երկու համակարգերի համար համընդհանուր սպառնալիքների առկայության հետ: Այս համգամանքն ստիպում է նրանց ավելի ընդլայնել համագործակցության շրջանակները՝ հետին պլան մղելով ցանկացած տարաձայնություն:

Հայաստանը, իր անվտանգության քաղաքականության մեջ հետևելով փոխլրացման սկզբունքին, փորձում է կառուցել փոխադարձ շահերի վրա հիմնվող ամբողջական համակարգ: Քանի որ կողմերն առաջնորդվում են ընդհանուր շահերով, գոյություն ունեցող որոշ հակասություններ մեղմվում են: Մասնավորապես՝ թեև Հայաստանն ակտիվորեն մասնակցում է ՀԱՊԿ-ի շրջանակներում ընթացող ռազմաքաղաքական ինտեգրմանը, նաև ծավալել է ռազմական համագործակցություն Ռուսաստանի հետ, սակայն դա ամենևին էլ չի խանգարում կառուցողական համագործակցություն զարգացնելու նաև ՆԱՏՕ-ի հետ: Այսօր Հայաստանը մի շարք ծրագրեր է իրականացնում ԱՄՆ-ի հետ, սակայն միաժամանակ անվտանգության հարցերով խորհրդատվություններ է վարում Իրանի հետ:

համաժողովում՝ նա նշեց, որ բարեփոխումների ծրագիրը կլինի ՆԱՏՕ-ի չափանիշներին համապատասխանող և «նոր մարտահրավերներին» պատասխանելու ունակ ժամանակակից զինված ուժերի զարգացման երկարաժամկետ նպատակի արտացոլում: Դա կպահանջի տարիներ շարունակ գործադրել մեծ ջանքեր: Նա նաև հավաստեց, որ պաշտպանության նախարարությունը հակված է «պաշտպանական հարցերում քաղաքացիական տարրերի ավելի ակտիվ մասնակցության» և Զինված ուժերում ավելի մեծ չափով «ժողովրդավարական վերահսկողության» հասնելուն: («Armenian Deputy Defense Minister comments on Military Reform Plans», «RFE/RL Newslines», «HR-NET Hellenic Resources Network», 14 April 2005 (<http://www.hri.org/news/balkans/rferl/2005/05-04-14.rferl.html#10>)); «Armenian official, NATO envoy discuss IPAP». «Arminfo», 25 February 2005 (<http://www.armeniandiaspora.com/archive/21152.html>); John C. K. Daly. Azerbaijan Military Reform and Armenian National Security Strategy. «PFP News» (http://www.pimswiki.org/index.php?title=PfP_News):

6. ԵԶՐԱԿԱՑՈՒԹՅՈՒՆ.

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԱԶԳԱՅԻՆ ԱՆՎՏԱՆԳՈՒԹՅԱՆ
ՌԱԶՄԱՎԱՐՈՒԹՅԱՆ ԳԵՐԱԿԱՑՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ

Հայաստանի Հանրապետությունը, առաջնորդվելով իր անվտանգության և կայուն զարգացման շահերով, միջազգային ինտեգրման ու ներքին բարեփոխումների ռազմավարությամբ, գերակա է համարում իր գործունեությունը հետևյալ ուղղություններով⁵⁹.

արտաքին անվտանգության ապահովման բնագավառում՝ կառուցել բազմերաշխիք ու հավասարակշռված հարաբերություններ բոլոր պետությունների և միջազգային կազմակերպությունների հետ, իրականացնել փոխլրացման բազմակողմ քաղաքականություն դաշնակիցների ու գործընկերների հետ, իրականացնել օպերատիվ և երկարաժամկետ ծրագրեր արտաքին վտանգների կանխարգելման ու չեզոքացման համար, Հայաստանի ազգային անվտանգության շահերն առաջադրել Դարաքաղյան հակամարտության կարգավորմամբ զբաղվող բոլոր միջազգային կազմակերպություններում ու հատկապես ԵԱՀԿ Մինսկի խմբի շրջանակներում, ամրապնդել Հայաստանի ռազմական հնարավորությունները, արդիականացնել Զինված ուժերը, միջազգային ահաբեկչության դեմ պայքարում և զանգվածային ոչնչացման զենքի չտարածման բնագավառում համագործակցել առանձին պետությունների և միջազգային կազմակերպությունների հետ, զարգացնել բազմակողմ համագործակցություն անվտանգության համակարգերի՝ ՀԱՊԿ-ի և ՆԱՏՕ-ի, ինչպես նաև երկկողմ հարաբերություններ՝ Ռուսաստանի և ԱՄՆ-ի հետ, հաղթահարել արտագաղթը և ամրապնդել Հայաստան–Սփյուռք համագործակցությունը երկքաղաքացիության և հայրենադարձության միջոցով, ակտիվորեն մասնակցել տարածաշրջանային տնտեսական ինտեգրման ծրագրերին, ստեղծել Հայաստանի կենսական ու ռազմավարական շահերի դեմ և Հայաստանի շուրջ միջազգային բացասական կարծիքի ձևավորմանն ուղղված ոչ բարեկամ պետությունների ապատեղեկատվությանը հակազդելու արդյունավետ համակարգ,

⁵⁹ Այս ուսումնասիրության մեջ հեղինակի համար մեթոդաբանական հիմք են ծառայել հետևյալ հայկական, ամերիկյան ու ռուսական փաստաթղթերն ու նյութերը. «Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրությունը» (ընդունված 1995 թ. հուլիսի 5-ին), ՀՀ Նախագահին առընթեր Ազգային անվտանգության խորհրդի քարտուղար, ՀՀ Պաշտպանության նախարար Սերժ Սարգսյանի «Հայաստան. մարտահրավերներ և պատասխաններ» հարցազրույցը: «Երկիր», 2005 թ. փետրվարի 5, նաև՝ «A National Security Strategy for a New Century» (1997, May). «An Electronic Journal of the U.S. Department of State», December 2002, Vol. 7, № 4 (<http://clinton3.nara.gov/WH/EOP/NSC/Strategy>); «The National Security Strategy of the United States of America», 17 September 2002 (<http://www.whitehouse.gov/nsc/nssall.html>); *Chairman of the Joint Chiefs of Staff, General Richard B. Myers*. The U.S. Military: A Global view of Peace and Security in the 21st Century. «An Electronic Journal of the U.S. Department of State», December 2002, Vol. 7, № 4 (<http://usinfo.state.gov/journals/itps/1202/ijpe/pj7-4myers-2.htm>); «Концепция Национальной Безопасности Российской Федерации»; *Dr. Blau*. National Security Decision Making. Class 1, «From anecdotes to models». SNSEE 6940, NDU. Washington, DC, 2004; «New Challenges and New Tools for Defense Decisionmaking». «RAND», 2003:

Ներքին անվտանգության ապահովման բնագավառում՝ ապահովել Հայաստանի Հանրապետության բնակչության ֆիզիկական անվտանգությունը, տարածքային ամբողջականությունը և ինքնիշխանությունը, հաղթահարել աղքատությունը, իրականացնել կայուն և սոցիալական ուղղվածությամբ տնտեսական քաղաքականություն, խրախուսել մանր ու միջին գործարարությունը, ինչպես նաև էներգետիկայի և գիտատար արդյունաբերության ոլորտներում վարել ակտիվ ներդրումային քաղաքականություն, ապահովել Հայաստանի Հանրապետության գիտատեխնիկական առաջընթացը և բարձր տեխնոլոգիաների զարգացումը, երկրում արմատապես բարելավել բնապահպանական իրավիճակը, հետևողական պայքար մղել օտարերկրյա լրտեսական գործակալությունների, հատուկ ծառայությունների քայքայիչ գործունեության դեմ, մշակել և իրականացնել տեղեկատվական անվտանգության մեխանիզմներ:

Ներքին անվտանգության ոլորտում կարևորվում է ժողովրդավարացման, կայուն զարգացման ապահովման ասպարեզը՝ մարդու և քաղաքացու անձնական անվտանգության, նրա սահմանադրական իրավունքների և ազատությունների ապահովում, պետական կառավարման, տեղական ինքնակառավարման մեխանիզմների և օրենսդրության կատարելագործում, հետևողական պայքար կոռուպցիայի դեմ, իրավակարգի ամրապնդում, հավասարակշռված միջէթնիկական հարաբերությունների, հասարակության սոցիալ-քաղաքական կայունության ապահովում, օրենքի առջև ՀՀ բոլոր քաղաքացիների, այդ թվում՝ պաշտոնատար անձանց, պետական մարմինների, քաղաքական կուսակցությունների, հասարակական ու կրոնական կազմակերպությունների հավասարության ապահովում:

О МЕТОДОЛОГИИ МЕЖВЕДОМСТВЕННОЙ РАЗРАБОТКИ СТРАТЕГИИ НАЦИОНАЛЬНОЙ БЕЗОПАСНОСТИ РЕСПУБЛИКИ АРМЕНИЯ

РЕЗЮМЕ ПО НОМЕРУ

Текст монографии доктора политических наук (РФ), научного эксперта (феллоу) по контртерроризму (США) генерал-майора Г. С. Котанджяна «Основные направления разработки Стратегии национальной безопасности Армении в контексте архитектуры региональной безопасности на Южном Кавказе» публикуется в аутентичном переводе с английского, согласно версии, подготовленной в период академической стажировки автора в Школе Национальной Безопасности Национального Университета Обороны (НУО) США в 2003–2004 гг. и в последующем опубликованной на сайте Школы Государствоведения Джона Кеннеди Гарвардского Университета. Дополнение текста монографии Приложением было осуществлено в 2005 г. – по итогам подготовки под руководством Министра обороны РА Сержа Саргсяна материалов к его докладу «Основные ориентиры Стратегии национальной безопасности Республики Армения».

Текст монографии предворяется постановочным докладом в формате «Пауэр Пойнт» Председателя Межведомственной комиссии по разработке проекта Стратегии национальной безопасности (СНБ) РА Сержа Саргсяна на первом заседании Комиссии в феврале 2006 г. В докладе задаются основные политические ориентиры, а также методологические и организационные принципы межведомственной разработки СНБ.

Статья научного руководителя разработки доктора политических наук генерал-майора Г. С. Котанджяна служит раскрытию для армянской профессиональной аудитории ключевых этапов методологического сотрудничества специалистов РА с экспертами ведущих профессиональных центров США, РФ и европейских государств – членов НАТО. Предисловие нацелено также на краткое прослеживание логики процесса концептуализации проблем национальной безопасности Министерством обороны и другими государственными учреждениями Республики Армения, как и на освещение наиболее существенных особенностей методологического портфеля Межведомственной комиссии, сформированного на базе изучения национальных интересов армянства, а также передового опыта ведущих специализированных центров мира.

Ко времени электронной публикации монографии были завершены экспертный анализ базовых материалов по всему кругу безопасностных проблем Армении, а также процесс межведомственной разработки проекта главного политического документа РА. Научно-организационная часть данной

работы по поручению Министра обороны, Секретаря Совета национальной безопасности РА Сержа Саргсяна была выполнена Институтом национальных стратегических исследований (ИНСИ) Министерства обороны РА.

В 1991 г. Г. Котанджяну, в бытность докторантом и старшим научным сотрудником Российской академии управления, довелось выполнять миссию фасилитатора переговоров по приглашению на должность Командующего вновь создаваемыми Вооруженными Силами восстановившей свою независимость Армении бывшего Заместителя Главкома Сухопутных Войск СССР генерал-лейтенанта Нората Тер-Григорьянца, в должности заместителя Министра обороны РА возглавившего процесс профессионального проектирования армянской национальной армии. В качестве одного из ключевых компонентов военного строительства руководством МО РА была определена разработка военной политики армянского государства как основы для осмысления целей создания и применения системы обороны Армении в условиях агрессии Азербайджана в отношении легитимно созданной НКР, а также военно-политической навигации РА в катастрофически меняющейся биполярной системе международной безопасности. Именно задание по разработке военно-политического аспекта национальной безопасности Армении было поставлено перед Котанджяном при его приглашении в 1992 г. из Москвы в Ереван для создания Отдела военной политики МО РА.

В 1992 г. состоялось издание продукта Отдела военной политики Министерства обороны под названием «Основы военной политики Республики Армения: военно-политический аспект национальной безопасности». Особенностью данной разработки было то, что ее методологическая база была сформирована в процессе тесного сотрудничества автора с экспертами Центра методологии исследования международных отношений МИД СССР–РФ (ЦМИМО), а также Российской ассоциации теории и моделирования международных отношений (РАТММО), разрабатывавшими основы национальной и международной безопасности вновь обретшей независимость Российской Федерации. Автор в качестве ученого секретаря РАТММО принимал участие в научных проектах по проблемам безопасности под руководством доктора юридических наук, профессора международного права Эдуарда Скакунова. Теоретико-методологическому осмыслению военно-политического аспекта национальной безопасности Армении способствовало взаимодействие автора с кафедрой военно-политических наук Военной Академии ГШ ВС РФ, возглавляемой доктором философских наук, генерал-майором Игнатом Даниленко.

В последующем разработка проблем оборонной политики Армении с учетом итогов Карабахской войны в значительной мере осуществлялась с точки зрения осмысления места оборонного компонента в политическом курсе РА на многовекторное безопасностное партнерство по принципу комплементаризма. Будучи в 1995–1998 гг. руководителем Управления внешних сношений и международного сотрудничества МО РА, Г. Котанджян принимал участие в

рабочих завершающих консультациях по оформлению членства РА в программе НАТО «Партнерство ради мира», а также в переговорах и договорно-правовом оформлении двустороннего и многостороннего оборонного сотрудничества РА, в том числе – в подготовке военно-политической части портфеля соглашений по стратегическому партнерству РА и РФ.

В ходе концептуализации взглядов военно-политического руководства РА на участие Армении в процессах трансформирования системы международной безопасности после окончания «холодной войны» возникла необходимость освоения и систематизации безопасностных знаний в ведущих школах мира. С этой целью по заданию руководства Котанджяном были освоены специализированные программы «Формулирование стратегии национальной безопасности. Управление стратегическими изменениями» (Генеральские курсы Европейского Центра Безопасностных Исследований им. Дж. Маршалла, Германия, 1998) и «Вызовы, Новые техники оборонного анализа для XXI века» (Магистрская школа корпорации «РЭНД», США, 2001).

В 2003–2004 гг. по заданию Министра обороны, Секретаря Совета национальной безопасности РА Сержа Саргсяна советник Министра обороны Котанджян был командирован на академическую стажировку в НУО США. В связи с подготовкой РА к заявке в Программу действий по индивидуальному партнерству НАТО и к Оборонным оценкам ВС РА, а также к разработке Стратегии национальной безопасности в его стажировку, по согласованию с американской стороной, были включены соответствующие компоненты. Для решения поставленных задач к основной программе в Школе Национальной Безопасности НУО (директор Школы доктор Джозеф Де Саттер, бывший заместитель руководителя аппарата по вопросам национальной безопасности Вице-Президента США, декан по науке доктор Джек Кангас, бывший заместитель помощника по вопросам стратегии Секретаря США по обороне, старший научный сотрудник ИНСИ НУО Джеффри Саймон) были добавлены Программа Штабных Офицеров НАТО, а также разработка проекта создания Института национальных стратегических исследований МО РА в ИНСИ НУО США как инструмента научного руководства и координации процесса межведомственной разработки первой СНБ РА. Данная трехкомпонентная стажировка позволила Министерству обороны РА с помощью ведущих экспертов НУО в процессе решения академических задач освоить американскую методологию межведомственной разработки СНБ и определить основные содержательные ориентиры проекта первого подобного документа Армении. Вместе с тем на ученом совете ИНСИ НУО был успешно защищен проект создания ИНСИ МО РА.

Основные методологические ориентиры в разработке первой для армянской государственности СНБ можно очертить следующим образом: из альтернативных предложений европейских и американских партнеров по двухшаговой или одношаговой разработке концептуальных безопасностных

документов был выбран одношаговый американский подход. Европейский-российский подход к разработке концепции национальной безопасности предполагал сосредоточение внимания на выработке системы взглядов на угрозы национальной безопасности и меры по их парированию. Затем на данной статической основе осуществлялась разработка СНБ как системы деятельности ориентиров в сфере национальной безопасности. Американская методология была оценена как системный и динамичный подход к целостной разработке деятельности стратегии, нацеленной на достижение безопасного и стабильного развития общества как в национальном, так и в международном измерениях. Особое внимание было уделено стратегической задаче использования подготовки СНБ для приобретения из ведущих американских профессиональных центров и внедрения в политическую практику Армении инновационной методологии межведомственной разработки сложных общенациональных проблем, требующих синергической консолидации национальных ресурсов.

Другая принципиально важная методологическая особенность позиции Межведомственной комиссии нашла отражение в рекомендации руководству РА не идти путем трансформирования СНБ в Закон, как это рекомендовалось европейскими коллегами и нашло применение в политико-правовой практике ряда постсоветских государств. По мнению Председателя Комиссии на переходном этапе продвижения демократии трансформирование СНБ в систему законодательных нормативов могло стать «смирительной рубашкой» для прогрессивного реформирования армянского общества. Исходя из этих методологических принципов и прагматических расчетов национальных интересов безопасного и стабильного развития РА и опираясь на опыт РФ и США, армянские власти предпочли внести изменение в Закон РА «О нормативных актах» для последующего утверждения СНБ как главного политического документа государства Президентом РА.

Важным результатом методологических консультаций экспертов Министерства обороны РА с авторитетными специалистами Школы Национальной Безопасности, Военного Колледжа и ИНСИ НУО США явилось решение Комиссии разрабатывать параллельно с СНБ всеобъемлющий портфель проектов ведомственных программ ее имплементации.

В качестве общеметодологической базы разработки первой Стратегии национальной безопасности Республики Армения был принят системный подход. Его применение в подготовке главного политического документа РА нацелило экспертный ресурс всех ведомств, представленных в Межведомственной комиссии, на раскрытие целостности национальной безопасности Армении как объекта междисциплинарной и межотраслевой разработки. Системный подход позволил в процессе межведомственной разработки проекта выявить многообразие системообразующих параметров и сущностных связей между главными элементами национальной безопасности Армении, а также свести

их в целостное концептуальное видение Стратегии безопасного и стабильного развития независимого армянского государства.

При разработке военно-политического аспекта проекта СНБ существенную помощь оказали Оборонные оценки ВС, проведенные в 2005 г. Еврокомандованием ВС США совместно с Министерством обороны РА в рамках двустороннего армяно-американского военного сотрудничества.

Неоценимую полезность в методологическом оснащении процесса разработки СНБ имели консультации в РАГС (президент профессор Владимир Егоров, проректор доцент Анатолий Тупикин, завкафедрой национальной безопасности профессор Алексей Прохожев), завкафедрой международных отношений при Президенте РФ профессор Вячеслав Михайлов, а также специализированный семинар, проведенный в Ереване в начале 2006 г. экспертами Национального Военного Колледжа США. Данный семинар под руководством профессора НУО в области энергетической безопасности доктора Тересы Сабонис-Хэлф помог в обеспечении методологической совместимости членов Межведомственной комиссии, представлявшей 19 различных ведомств Армении на уровне замминистров и эквивалентных им должностных лиц.

Принципиально важную роль в формировании методологического портфеля Комиссии по разработке СНБ сыграло решение Председателя Комиссии Сержа Саргсяна по выбору в качестве профессиональных сред для академической апробации проекта СНБ наиболее продвинутых в области безопасностной науки организаций мира. Существенно, что Председатель Комиссии, объективно оценив факт отсутствия в Армении сложившейся безопасностной научной школы, по согласованию с партнерами определил конфигурацию консультационного и апробационного сотрудничества в соответствии с принципом комплементаризма внешней политики РА. По результатам переговоров и официальной переписки с руководителями Совета национальной безопасности РФ, Пентагона и НАТО формат внешних профессиональных консультаций и апробаций был определен в нетривиальном четырехугольнике «Ереван–Москва–Вашингтон–Брюссель». Важным методологическим элементом партнерского сотрудничества в данном формате стало взятие и, как в дальнейшем отметили внешние эксперты, ответственное выполнение Арменией обязательств по соблюдению международных стандартов прозрачности процесса разработки проекта СНБ как во внутреннем, так и в международном форматах. Исходя из этих позиций, Председатель Комиссии заранее уведомил своих внешних партнеров и общественность Армении о достигнутых им со всеми звеньями консультационно-апробационного «четырехугольника» принципиальных договоренностях по безопасностному консалтингу.

Особенностью организации межведомственной разработки СНБ в РА стало достижение понимания во внутриведомственной и внешневедомственной средах позиции Армении в отношении необходимости сотрудничества с внеш-

ними партнерскими центрами преимущественно на уровне методологии (подходов, принципов, стандартов, понятийного аппарата, научного инструментария и др.)—без внешних вторжений в индивидуально-специфическое для каждого государства содержание. Исходя из этих договоренностей Комиссии удалось успешно апробировать в Академическом Комитете Национального Военного Колледжа НУО США, на совместном заседании кафедр национальной безопасности и международных отношений РАГС при Президенте РФ, а также в Советнической Группе Международной Безопасности европейских членов НАТО соответствие проекта СНБ методологическим стандартам, принятым в международном профессиональном сообществе.

При соблюдении согласованных генеральных методологических ориентиров удалось также по каналам указанных выше ведущих профессиональных центров обменяться мессиджами по наиболее чувствительным элементам архитектуры национальной и региональной безопасности. Данный компонент профессиональной интеракции властей Армении с политическими центрами стал одним из специфических, согласованных с партнерами элементов методологического инструментария Межведомственной комиссии Армении. Уравновешенное и заинтересованное обсуждение мессиджей не в обнаженном политическом, а в превращенном—академическом—формате позволило всем сторонам апробационного четырехугольника «Ереван—Москва—Вашингтон—Брюссель» уточнить свои представления в контексте собственных и партнерских безопасностных интересов.

При обработке предложений, вносимых членами Межведомственной комиссии в разделы базового текста Доклада Председателя Комиссии Сержа Саргсяна «Основные ориентиры Стратегии национальной безопасности Республики Армения» применялись адаптированные к процессу межведомственной экспертизы элементы методики «Дельфи». Особенностью применения данного, разработанного корпорацией «РЭНД» метода в многошаговой экспертизе базового текста являлось то, что письменные предложения всех членов Комиссии по отдельным разделам базового текста поэтапно, в соответствии с согласованным графиком «заочно» представлялись всеми членами Комиссии в Секретариат Комиссии. В качестве главных экспертов выступали замминистры и их эквиваленты, координирующие в вовлеченных ведомствах разделы стратегического планирования. Циклические экспертизы текстов поддерживались ведомственными экспертными группами.

Выступающий в роли Секретариата ИНСИ МО РА как координационно-аналитический экспертный центр анализировал все отдельные экспертные оценки и предложения по конкретному разделу Доклада, представлял их Председателю Комиссии и по результатам обсуждения с ним формировал так называемую экспертную «мозаику». Мозаика, представлявшая собой композицию предложений членов Комиссии, циклически накладываемую на базовый текст экспертируемого раздела, с приложенной легендой по авторам

экспертных оценок и текстовых новаций отправлялась членам Комиссии на повторную экспертизу. Результаты повторной экспертизы обрабатывались таким же образом и вновь рассылались членам Комиссии до ее заседания. На плановых заседаниях Комиссии дополнительные оценки и предложения в последовательности смысловых блоков текста обсуждались публично и протоколировались. Результаты третьей экспертизы и редактирования каждого из рассматриваемых разделов после согласования с Председателем Комиссии выносились на завершающую публичную экспертизу с внутрикомиссионным обсуждением предложений и утверждением текста на втором или, при необходимости, третьем заседании Комиссии.

Поэтапная рассылка Комиссией во все ведомства РА продуктов анализа и систематизации экспертизы решала задачу циклического взаимного экспертного консалтинга по всеобъемлющему кругу безопасностных проблем с точки зрения как совпадения и координации, так и конфликта межведомственных интересов. К завершению межведомственной экспертной доработки всего текста проекта СНБ в Секретариат Комиссии ее членами были представлены проекты ведомственных программ по реализации Стратегии. С целью координации деятельности ведомств по реализации СНБ целостный портфель проектов ведомственных программ был также направлен на экспертные оценки во все ведомства. Параллельно с завершающим редактированием текста Стратегии Институт национальных стратегических исследований МО РА по замыслу Председателя комиссии Сержа Саргсяна завершил научно-редакционную и издательскую подготовку аналитических статей экспертов-членов Комиссии, посвященных имплементации СНБ во всех сферах жизнедеятельности министерств и ведомств Армении.

По завершении межведомственной разработки Проекта СНБ в ноябре–декабре 2006 г. состоялись его научные апробации на расширенных заседаниях научного совета Ереванского государственного университета и Президиума Национальной Академии Наук РА с участием экспертов от научной общественности и неправительственных организаций республики, а также открытые слушания в Национальном собрании РА.

В соответствии с Указом Президента РА об утверждении Стратегии национальной безопасности Правительство Армении приняло решение по графику утверждения ведомственных программ реализации Стратегии. Согласно замыслу Председателя Комиссии, ставшего Премьер-министром РА, ИНСИ МО РА в целях координации интеллектуальных и организационных усилий издал целостный портфель концептуальных статей заместителей министров и их эквивалентов по имплементации СНБ (2–3 объединенный номер военно-научного журнала «Айкакан банак» за 2007 г.).

Секретариатом Комиссии–ИНСИ МО РА–особое внимание уделялось обеспечению идентичности переводов оригинального армянского текста Стратегии национальной безопасности РА с учетом понятийно-терминологических

традиций политико-безопасностной науки и практики США и РФ. С этой целью ИНСИ МО РА разработал и апробировал в методологических центрах Еревана–Москвы–Вашингтона–Брюсселя армяно-русско-английский глоссарий основных терминов по вопросам национальной безопасности Республики Армения. Секретариат внес заметный вклад в разработку армянской терминологии в области безопасностной науки и практики. Утверждение Президентом РА Робертом Кочаряном «Стратегии национальной безопасности» в феврале 2007 года ознаменовало развертывание разработки долгосрочного реформирования системы обороны РА. Как отметил в своем докладе перед руководящим составом ВС РА Министр обороны Серж Саргсян: ««Стратегия национальной безопасности РА» является политической базой для разработки оборонных реформ в Армении». И в данном контексте доказавшая на деле свою продуктивность методология межведомственной разработки СНБ может стать методологической основой для разработки Военной доктрины РА.

По мнению ряда американских и российских экспертов, опыт применения при разработке СНБ Армении инновационной межведомственной технологии с интерактивным включением методологической помощи ведущих американских, российских и европейских профессиональных центров может стать примером успешности интеллектуального безопасностного сотрудничества между США и РФ на базе общих стратегических интересов стабильного развития страны-партнера. Вместе с тем первый успешный опыт применения в армянской государственно-политической практике межведомственной политехнологии может стать залогом для преодоления в РА типичной для постсоветских государств инерционности процессов аппаратно-бюрократической подготовки документов общегосударственного масштаба.

ON THE METHODOLOGY OF THE REPUBLIC OF ARMENIA'S NATIONAL SECURITY STRATEGY INTERAGENCY ELABORATION

SUMMARY ON THE ISSUE

«Landmarks on Developing the Armenian National Security Strategy in the Context of Regional Security Architecture of the South Caucasus», by Dr. of Political Sciences (RF), Counterterrorism Fellow, NDU (USA), Major General Hayk S. Kotanjian, is published in an authentic translation from English, according to the version prepared during the author's academic fellowship at the School of National Security Executive Education, National Defense University (NDU), USA, in 2003–2004 and later published on Harvard University, John F. Kennedy School of Government website. The text of the monograph was supplied with Appendix in 2005, based upon the results of the elaboration of draft materials under the direction of the RA Minister of Defense Serzh Sargsyan on his report «National Security Strategy Landmarks of the Republic of Armenia».

This methodology, included in this issue of «*Haikakan Banak*», was also presented, in a PowerPoint presentation by Serzh Sargsyan, the Chairman of the Interagency Commission on the elaboration of a Draft National Security Strategy (NSS) of the RA during the Commission's first session in February, 2006. The report depicted the fundamental political landmarks, as well as the methodological and organizational tenets of the NSS interagency elaboration.

The article, authored by the academic supervisor of the elaboration process Dr. of Political Sciences Major General H. S. Kotanjian discloses for the Armenian professional auditorium the key stages in the methodical cooperation of Armenian specialists with experts from leading think-tanks in the USA, RF and European member states of NATO. The introduction also briefly traces the logic process of conceptualizing national security problems by the Ministry of Defense and other state institutions of the Republic of Armenia, and also interprets essential unique elements of the Interagency Commission methodological portfolio, shaped on the basis of the Armenian national interests studies, as well as the advanced experience of leading global specialized centers.

By the time of the electronic publication of this very monograph the expertise of basic materials covering the entire framework of security problems in Armenia, as well as the interagency elaboration process of the key political document of the RA were completed. The scientific-organizational part of the work was done by the Institute for National Strategic Studies (INSS), MOD, RA by order of the Minister of Defense, Secretary of the RA National Security Council Serzh Sargsyan.

In 1991, H. Kotanjian, as a doctoral candidate and senior research fellow at the Russian Academy of Administration, happened to act as a facilitator in the negoti-

ations to invite the former Army Deputy Commander-in-Chief of the USSR Lieutenant General Norat Ter-Grigoryants to take the position of the Commander of the newly forming Armed Forces of the Republic of Armenia which had just regained its independence. In his position as Deputy Minister of Defense of the Republic of Armenia Norat Ter-Grigoryants headed the process of designing a professional Armenian National Army. The development of the defense policy of the Armenian state was distinguished by the leadership of Armenia's Ministry of Defense, as a key component of building the military to serve as a basis for understanding the objectives of creating and implementing the Armenian defense system against Azerbaijani aggression towards the legitimate Republic of Nagorno Karabakh, as well as the military-political navigation of the RA in the bipolar system of international security which was undergoing changes in leaps and bounds. It was the elaboration of the Armenian national security military-political aspect that the author was assigned to do when invited from Moscow to Yerevan in 1992 for the creation of the Defense Policy Department, MOD, RA.

The publication of the Defense Policy Department, MOD, product, titled «The Principles of Military Policy of the Republic of Armenia: Military and Political Perspective of National Security» was issued in 1992. One unique quality of this document is that the basis for its methodology was formed with the close cooperation of the author with the experts from the Methodological Center for Research in International Relations of the Diplomatic Academy of the RF, MFA (MCMFA), as well as the Russian Association of Theory and Modeling of International Relations (RATMIR), who developed the principles of national and international security of the newly independent Russian Federation. As an Academic Secretary, the author participated in academic projects on security problems under the academic guidance of the Doctor of Law, Professor of International Law Edward Skakunov. The author's interaction with the Chair of Military and Political Sciences of the Academy of the Russian General Staff, headed by Doctor of Philosophy Major General Ignat Danilenko contributed to the theoretical-methodological comprehension of Armenia's national security military and political aspects.

The further elaboration of Armenia's defense policy problems, taking into account the aftermaths of the Karabakh war was, in a greater part, carried out from the perspective of understanding the position of the defense component in the RA's political course on a multivector security partnership based on the principle of complementarity. As the Chief of the Department of External Relations and International Cooperation, MoD, RA, H. Kotanjian took part in the final working consultations on the RA membership registration to NATO's «Partnership for Peace» program, as well as in the talks on the RA's bilateral and multilateral defense cooperation and its execution on a legal-contractual basis. The author took part in the elaboration of the military-political part of the RA-RF strategic partnership agreements portfolio.

In the course of conceptualization of views by the RA military-political leaders on Armenia's participation in the international security system transformation processes after the end of the Cold War, the necessity arose to master and systematize the security knowledge in the world's leading schools. For that purpose the author was assigned by the commandment to master the specialized programs on «NSS Formulation and Managing Strategic Change» (George C. Marshall European Center for Security Studies, Flag Officers' Executive Course, Germany, 1998) and «Challenges, New Techniques, Defense Analysis for the 21st Century» («RAND» Graduate School Program, USA, 2001).

In 2003—2004 on the instruction of the Minister of Defense, Secretary of the RA National Security Council Serzh Sargsyan, the author, who was also Advisor to the Minister, was sent on a mission to the National Defense University, USA, for a specialized academic fellowship. Connected with RA's preparation in applying to the NATO Individual Partnership Action Plan and the Defense Assessment by the Armed Forces of the RA and for the elaboration of the National Security Strategy, the MOD advisor's training program was supplemented with subsequent components with the consent of the American side. To solve the assigned tasks to the main program at the School of National Security Executive Education, NDU (Director Dr. Joe DeSutter, former Deputy Director of US Vice-President Staff on National Security Issues; Dean of Academics Dr. Jack Kangas, former Deputy Assistant Secretary of Defense of the US on Strategic Issues; Senior Research Fellow, INSS, NDU Jeffrey Simon), the NATO Staff Officers Orientation Program was added, as was the project of establishing the Institute for National Strategic Studies, MOD, RA, at the INSS-NDU, USA as a tool for academic guidance and coordination of the first NSS RA interagency elaboration process. The above-mentioned tri-component fellowship provided an opportunity for the MOD, RA to master the American methodology of NSS interagency elaboration with the help of leading NDU experts in the course of academic problems solution and define the basic substantial landmarks of the draft for the first such document in Armenia. Simultaneously, the INSS, MOD, RA project was successfully defended at the academic council of the INSS-NDU.

The basic methodological landmarks in the elaboration of the first NSS for Armenian statehood may be outlined in the following way. From the alternative suggestions by European and American partners of two-step or one-step elaboration of conceptual security documents, the one-step American approach was chosen. The European-Russian approach to the elaboration of the national security concept implied focusing on drawing up a system of views on national security threats and measures to counter them. Then, on the given static basis, the elaboration of the NSS was implemented as a system of effective landmarks in the sphere of national security. The American methodology was assessed as a systemic and dynamic approach to the comprehensive elaboration of an effective strategy, targeted at achieving the secure and stable development of society both

in the national and international dimensions. Particular attention was paid to the strategic task of using the preparation of the NSS as an opportunity to acquire from leading American think-tanks (and introduce in Armenian political practice) the innovative methodology of interagency elaboration of complicated nationwide problems requiring the synergetic consolidation of national resources.

Another principally important methodological uniqueness of the Interagency Commission position was reflected in the recommendation to the RA authorities not to follow the path of the NSS transformation into a Law, as it had been recommended by European colleagues and which had been put into political and legal practice in a number of post-Soviet states. In the Commission Chairman's opinion, in the initial stages of the advancement of democracy, the NSS's transformation into a system of legislative standards might become a «strait-jacket» for the progressive reformation of Armenian society. On the basis of these methodological principles and pragmatic considerations of national interests of a secure and stable development of the RA and relying on the experience of the RF and the USA, the Armenian authorities preferred to make amendments in the RA Law «On Statutory Acts» for the further approval of the NSS as the key state political document by the RA President.

An important aftermath of methodological consultations by experts from the RA Ministry of Defense, with expert specialists from the School of National Security Executive Education, National War College and INSS-NDU, USA, was the decision of the Commission to develop, simultaneously with the NSS, a comprehensive portfolio of agency draft programs on its implementation.

As a general methodological basis for the elaboration of the first National Security Strategy of the Republic of Armenia, a systemic approach was adopted. This approach in preparing the key political document of the Republic of Armenia targeted expert resources of all the agencies represented in the Interagency Commission at disclosing the integrity of Armenia's national security as an object for interdisciplinary and inter-branch elaboration. During the interagency draft preparation process the systemic approach unveiled the diversity of backbone parameters and essential ties among the main elements of Armenia's national security, and provided a holistic, conceptual vision of the Strategy of a secure and sustainable development of the Armenian independent state.

When developing the military-political aspects of the draft NSS, considerable assistance was rendered by the Armed Forces Defense Assessment which was carried out in 2005 under the European Command of the US Armed Forces together with the RA Ministry of Defense, within the framework of the Armenian-American bilateral defense cooperation.

The consultations in the Russian Academy of Public Service under the Russian Federation President (President Professor Vladimir Yegorov, pro-Rector Assistant Professor Anatoly Tupikin, Head of the Chair of National Security, Professor Aleksey Prokhozhev, Head of the Chair of International Relations Professor

Vyacheslav Mikhaylov), as well as the specialized seminar held in Yerevan in early 2006 by experts of the US National War College were invaluable in terms of methodological use in the NSS elaboration process. This seminar under the guidance of NDU professor of energy security, Doctor Theresa Sabonis-Helf, helped to ensure methodological compatibility of the Interagency Commission members representing 19 different agencies of Armenia at the level of deputy ministers and top officials of equivalent status.

The decision of the Chairman of the Commission Serzh Sargsyan on choosing the most advanced global organizations in the sphere of security science as a professional environment for academic reviews of the Draft NSS, played a fundamentally significant role in the formation of a methodological portfolio of the Commission on NSS elaboration. It is essential that the Chairman of the Commission, impartially assessing the fact of the absence of a formed academic security school in Armenia, by agreement with his partners, determined the configuration of the given choice of consultation and review cooperation in accordance with the principle of complementarity of the foreign policy of the RA. As a result of the negotiations and official correspondence with officials of the RF National Security Council, Pentagon and NATO, the format of foreign professional consultations and reviews was accepted in a unique Quadrangle: Yerevan—Moscow—Washington—Brussels. A significant methodological element of partnership cooperation in the given format was the fact that Armenia assumed and, as foreign experts later noted, responsibly met its commitments adhering to international standards of transparency in the process of developing the Draft NSS both in the internal and international contexts. In terms of these positions, the Chairman of the Commission informed his foreign partners and the Armenian public, in advance, about the principal agreements on security consulting reached with all the components of the consulting-reviewing Quadrangle.

The organizational distinctiveness of the NSS interagency development in the RA appeared to be the achievement of understanding (in domestic- and foreign-policy environments) the position of Armenia regarding the necessity to cooperate with foreign partners, primarily on the methodological level (approaches, principles, standards, conceptual mechanisms, academic tools, etc.)—without external intrusion into the content—individually specific for each state. On the basis of these arrangements, the Commission managed to review the conformity of the Draft NSS with the methodological standards accepted in the international professional community (US National War College Academic Committee, NDU, USA, at the joint sessions of the Chairs of National Security and International Relations of the Russian Academy of Public Service at the Russian Federation President, as well as in the International Security Advisory Group of European members of NATO).

Upon completion of the interagency elaboration of the Draft NSS in November—December, 2006, academic reviews took place at the enlarged sessions of the Academic Council of Yerevan State University and the Presidium of the National

Academy of Sciences of the RA with the participation of experts from academic community and non-governmental organizations of the republic. In addition, open hearings in the National Assembly of the RA were held.

In compliance with the concerted general methodological landmarks, the Commission also succeeded in exchanging messages on the most sensitive elements of the national and regional security architecture through the channels of the above-mentioned leading think-tanks. This component of professional interaction of the Armenian authorities with political centers became one of the specific elements, coordinated with the partners, of the methodological tools used by the Interagency Commission of Armenia. The balanced and concerned discussions of the messages not in a naked political format, but rather in a transformed—academic—format, allowed all the parties of the «Yerevan—Moscow—Washington—Brussels» Reviewing Quadrangle to specify their visions within the context of security interests of the partners, as well as their own ones.

When handling the proposals put forward by the Interagency Commission members into the sections of the basic text of the report «National Security Strategy Landmarks of the Republic of Armenia» by the Secretary of the Commission Serzh Sargsyan, the Delphi Method elements were employed, adapting them to the process of interagency expertise. The reason these methodical tools (developed by the RAND corporation in the multistage expert development of the basic text), were used was that the written proposals of all the Commission members on various sections of the basic text were step-by-step and in compliance with the agreed upon schedule presented «by correspondence» to the Secretariat of the Commission by all the Commission members. Deputy ministers and other top officials of equivalent status, coordinating sections of strategic planning in the involved agencies, made statements as chief experts. Recurring reviews of the texts were supported by agency expert groups.

As the Secretariat, the INSS MOD, RA, as a coordinating-analytical expert center, analyzed all the separate expert assessments and proposals on specific sections of the Report, introduced them to the Chairman of the Commission, and formed the so-called expert «mosaic» by the discussion results. The mosaic, being a composition of proposals of the Commission members regularly added to the basic text of the reviewed sections, with the attached legend and text additions by the expert assessment authors, was sent to the Commission members for further expert comment. These results were processed in the same way and were again sent to the Commission members before its session. During the routine sessions of the Commission, additional assessments and proposals to the text were sequentially publicly discussed and recorded. The results of the third session, after the Chairman of the Commission agreed to the expert commentary and editing of each examined section, were presented for a final public expert examination, along with an inter-commission discussion of the proposals and approval of the text at the second or, in case of need, the third session of the Commission.

The Commission's phased delivery of the product analysis and the systematizations of expertise to all the agencies of the Republic of Armenia solved the problem of recurring mutual expert consulting on a comprehensive range of security problems in terms of coincidence and coordination, as well as the conflict of interagency interests. By the end of the interagency expert improvement of the entire Draft NSS text, the projects of agency programs on implementation of the Strategy were presented to the Secretariat of the Commission by its members. With the view of coordinating the NSS implementation activities of the agencies, a comprehensive portfolio of agency program projects was also sent to all the agencies for expert commentaries. Simultaneous to the final editing of the Strategy text, the INSS, MOD, RA in accordance with the project of the Chairman of the Commission Serzh Sargsyan, accomplished the scientific-editorial and publishing preparation of the Commission expert members' analytical articles devoted to the implementation of the NSS in all the spheres of activity of ministries and agencies in Armenia.

In compliance with the Decree of the RA President on the approval of the National Security Strategy, the Armenian Government accepted a resolution according to the schedule on the affirmation of agency programs for the Strategy implementation. In accordance with the project of the Chairman of the Commission, who has since become the RA Prime Minister, the INSS, MOD, RA, for the purposes of coordinating intellectual and organizational efforts, issued a comprehensive portfolio of conceptual articles of the deputy ministers and their equivalents on the NSS implementation (2-3 joint issue of the Defense-Academic Quarterly «*Haikakan Banak*» for 2007).

Special attention was paid by the Secretariat of the Commission (INSS, MOD, RA) to ensuring the authenticity of the translations of the original Armenian text of the RA National Security Strategy with a glance to the conceptual-terminological traditions of political-security science and practice of the USA and RF. For this purpose, INSS, MOD, RA elaborated and reviewed the Armenain—Russian—English glossary of key terms on national security problems of the Republic of Armenia in the methodological centers of Yerevan—Moscow—Washington—Brussels. The Secretariat made a valuable contribution to the development of Armenian terminology in the sphere of security science and practice.

The approval of the «National Security Strategy» by the President of the Republic of Armenia Robert Kocharyan in February 2007 marked the expansion of the development of the long-term reforms in the RA defense system. As Minister of Defense Serzh Sargsyan mentioned in his report to the leadership of the RA Armed Forces, the «National Security Strategy of the RA» is the political basis for the development of defense reforms in Armenia. And in this context, the interagency development methodology, which has proven its efficiency in practice, can become a methodological basis for the development of the Defense Doctrine of the Republic of Armenia.

In the opinion of a number of American and Russian experts, the experience in using innovative interagency methods with the interactive inclusion of methodological assistance of leading American, Russian and European think-tanks in the process of developing the NSS of Armenia may become an example of a successful intellectual security cooperation between the USA and RF on the basis of common strategic interests of the stable development of partner-states. In addition, this first, successful experience in Armenian state-political practice of using interagency political technology may become an assurance in the RA for overcoming the inert bureaucratic machinery, typical of post-Soviet states, when preparing all national documents.

ԱՇԽԱՏԱՆՔԱՅԻՆ ՏԵՏՐԵՐ

«ՀԱՅԿԱԿԱՆ ԲԱՆԱԿ» ՈԱԶՄԱԳԻՏԱԿԱՆ ՀԱՆՐԱՊԵՏԻ ՀԱՎԵԼԿԱԾ 2(2). 2007

ՀՀ ԱԶԳԱՅԻՆ ԱՆՎՏԱՆԳՈՒԹՅԱՆ ՈԱԶՄԱԿԱՐՈՒԹՅԱՆ ԵՌԱԼԵԶՈՒ ԲՆԱԳՐԱԲՆՈՒՅԹՈՒԹՅԱՆ ՎԵՐԱԲԵՐՅԱԼ

О ТРЕХЪЯЗЫЧНОЙ АУТЕНТИЧНОСТИ
СТРАТЕГИИ НАЦИОНАЛЬНОЙ БЕЗОПАСНОСТИ РА

ON THE TRILINGUAL AUTHENTICITY
OF THE NATIONAL SECURITY STRATEGY OF THE RA

ԽՄԲԱԳՐԱԿԱՆ ԽՈՐՀՈՒՐԴ

Հ. Ս. Քոթանջյան (նախագահ), Դ. Ս. Չիլինգարյան (գլխավոր խմբագիր),
Ա. Ա. Աղաբեկյան, Ռ. Ա. Այդինյան, Է. Ա. Ապրիամով, Վ. Ս. Գասպարյան,
Տ. Շ. Գասպարյան, Մ. Ս. Գրիգորյան, Մ. Ռ. Բասխանյան, Վ. Ս. Իսրայելյան,
Յու. Գ. Խաչատրյան, Մ. Ն. Կարապետյան, Վ. Հ. Մարգարյան (գլխ. խմբ. տեղակալ),
Ս. Ս. Մարտիրոսյան, Լ. Ա. Մարտիրոսով, Գ. Գ. Մելքոնյան, Մ. Գ. Մելքոնյան,
Ա. Ռ. Միրզաբեկյան, Ա. Ս. Նազարյան, Պ. Ա. Շադյան, Մ. Ս. Սարկիսյան,
Ս. Գ. Սեդրակյան, Ն. Գ. Տեր-Գրիգորյան, Ա. Մ. Փարսադանյան,
Կ. Գ. Քոչունց, Ս. Մ. Օհանյան

Գիտալեզվական խմբի ղեկավար՝ Լևոն Գալստյան
Ռազմագիտական խմբագրման բաժնի պետ՝ Կ. Գ. Մխիթարյան
Թարգմանչության և խմբագրման բաժնի պետ՝ Ա. Մ. Մովսիսյան
Տեխնիկական բաժնի պետ՝ Մ. Մ. Բալանյան
Հայերեն տեքստերի խմբագիր՝ Ա. Կ. Շահբազյան
Ռուսերեն և անգլերեն տեքստերի խմբագիր՝ Լ. Հ. Պապիկյան
Տեխնիկական և գեղարվեստական խմբագիր՝ Ա. Պ. Նազարեթյան
Ձևավորող նկարիչ՝ Հ. Գ. Սահակյան
Տեքստերի թարգմանությունը՝ Ն. Ս. Մկրտչյանի
Համակարգչային ապահովումը՝ Գ. Ս. Դադայանի,
Վ. Ռ. Խալաֆյանի, Ա. Պ. Նազարեթյանի
Լուսանկարչական ապահովումը՝ Ա. Դ. Ներսիսյանի
Սրբագրիչներ՝ Ն. Հ. Բաղդասարյան, Տ. Մ. Տիրացունյան

Անգլերեն հավելվածի թարգմանիչ՝ Նունե Հարությունյան
Անգլերեն հավելվածի խմբագիր՝ Արփի Վարդանյան

Խորհրդատվություն անգլերեն հավելվածի վերաբերյալ՝ Բաբկեն Վարդանյան

ՀՀ ԱԶԳԱՅԻՆ ԱՆՎՏԱՆԳՈՒԹՅԱՆ ՌԱԶՄԱՎԱՐՈՒԹՅԱՆ
ՄՇԱԿՈՒՄ. ԵՌԱԼԵԶՈՒ ԲՆԱԳՐԱԲՆՈՒՅԹՈՒԹՅԱՆ
ԱՊԱՀՈՎՄԱՆ ՈՐՈՇ ՀԱՐՑԵՐ

*Դ. Ս. ՉԻԼԻՆԳԱՐՅԱՆ, գնդապետ,
ՀՀ ՊՆ ԱՌՀԻ-ի պետի տեղակալ—«Հայկական բանակ»
ռազմագիտական հանդեսի գլխավոր խմբագիր**

Անկախ Հայաստանի Հանրապետության պետական-քաղաքական կյանքում վերջերս տեղի ունեցավ մի շատ կարևոր իրադարձություն՝ 2006 թ. մշակվեց և 2007 թ. փետրվարի 7-ին ՀՀ Նախագահի հրամանագրով հաստատվեց «ՀՀ ազգային անվտանգության ռազմավարությունը»¹, որն առաջինն էր հայոց պետականության պատմության մեջ:

ՀՀ ազգային անվտանգության ռազմավարության նախագծի (ԱԱՌՆ) մշակման ժամանակ այդ աշխատանքում ներգրավված փորձագետների, մասնավորապես՝ գիտախմբագրական ու թարգմանչական խմբի մասնագետների առջև ծառացան մի շարք բարդ խնդիրներ: Դա զգալի չափով պայմանավորված էր այն հանգամանքով, որ Հայաստանում անվտանգության բնագավառում գիտական դպրոցը գտնվում էր ձևավորման ընթացքում, ուստի սակավ էր այդ բնագավառի գիտելիքին լիարժեքորեն տիրապետող մասնագետների թիվը, մեր առջև դրված քաղաքագիտական-հասկացութային բարդ խնդիրներից էր գիտականորեն հստակեցված հանգուցային հասկացությունների համակարգի, ճշգրտված տերմինաբանության մշակումը: Քանի որ փաստաթղթում պետք է արտացոլվեր պետության կենսագործունեությունը տարաբնույթ ոլորտներում, ապա կային դժվարություններ՝ կապված դրանց հատուկ մասնագիտական լեզվամտածողության համատեղելիության ու համաձայնեցվածության ապահովման հետ: Բացի այդ, կային որոշակի ոճական դժվարություններ՝ կապված այդ կարևոր քաղաքական փաստաթղթի էության հետ. դրա լեզուն պետք է լիներ, մի կողմից, գիտականորեն ճշգրիտ, տարբերություն չունեցող և հայերենի անադարտության ամենախիստ չափանիշներին համապատասխանող, մյուս կողմից՝ պարզ ու հստակ, մատչելի հասարակութ-

* Հոդվածի հեղինակը Նախագծի մշակման գիտական ղեկավար, դոկտոր Հ. Ս. Քոթանջյանի գիտական ղեկավարությամբ մասնակցել է հայերեն տեքստի խմբագրմանը, բառարանի կազմմանը, անգլերեն տեքստի քննարկումներին, կատարել է ռուսերեն թարգմանությունը (որի խմբագիրն էր Հ. Քոթանջյանը):

¹ Ազգային անվտանգության ռազմավարության մշակման գործընթացների մասին հանգամանորեն տես «Հայաստանի Հանրապետության Նախագահին առընթեր Ազգային անվտանգության խորհրդի քարտուղար, Հայաստանի Հանրապետության Պաշտպանության նախարար, Ազգային անվտանգության ռազմավարության նախագծի մշակման աշխատանքները համակարգող միջգերատեսչական հանձնաժողովի նախագահ Սերժ Սարգսյանի ներածական խոսքը»: «Հայկական բանակ», 2006, հմ. 2, *մակ.*՝ Հ. Ս. Քոթանջյան, Հայաստանի Հանրապետության ազգային անվտանգության ռազմավարության միջգերատեսչական մշակման մեթոդաբանության մասին: «Աշխատանքային տեքստեր», 2007, հմ. 1:

յան բոլոր խավերի ներկայացուցիչների համար՝ անկախ նրանց կրթական մակարդակից ու զարգացածության աստիճանից:

Մյուս էական դժվարությունն այն էր, որ Նախագծի մշակման աշխատանքները համակարգող միջգերատեսչական հանձնաժողովի նախագահ, ՀՀ Նախագահին առընթեր Ազգային անվտանգության խորհրդի քարտուղար, ՀՀ Պաշտպանության նախարար Ս. Սարգսյանը, ելնելով գիտական ու քաղաքական նկատառումներից, ընտրել էր ԱԱՌՆ-ի գիտական փորձաքննության խիստ պահանջներ ներկայացնող ուրվանկար՝ Մոսկվայի, Վաշինգտոնի և Բրյուսելի առաջատար կենտրոնների միջավայրը²: Ուստի անհրաժեշտ էր ապահովել տեքստի բարձրորակ թարգմանությունը ռուսերեն և անգլերեն լեզուներով, ընդամին թարգմանական տեքստերը պետք է լինեին ոչ թե մայր տեքստին մույնական, այլ դրա բնագրաբնույթ տարբերակները՝ տվյալ լեզուներում կիրառվող հասկացութաբանական կիրառությունների պահպանմամբ: Առավել մեծ էին դժվարությունները՝ կապված անգլերեն թարգմանության հետ: Նախ. Հայաստանում ավելի մեծ տարածում ունի քաղաքական ու քաղաքագիտական ռուսալեզու գրականությունը, երկրորդ. դժվարություն էր ներկայացնում քերականական ու բառիմաստային որակյալ լեզվական ապահովումը, ինչը հետևանք էր բրիտանական և ամերիկյան անգլերենների միջև առկա տարբերությունների:

ՀԱՅԵՐԵՆ ՏԵՔՍՏԻ ՄՇԱԿՈՒՄ

Որպես Ռազմավարության նախագծի հիմք էր վերցվել ՀՀ Պաշտպանության նախարար, ՀՀ Նախագահին առընթեր Ազգային անվտանգության խորհրդի քարտուղար Ս. Սարգսյանի զեկուցումը, որով նա 2005 թ. փետրվարին հանդես էր եկել ՀՀ ԶՈՒ-ի բարձրագույն հրամանատարական կազմի առջև³: Տեքստը նախապես բաժանվել էր Միջգերատեսչական հանձնաժողովի անդամներին, որոնք յուրաքանչյուր բաժնի վերաբերյալ Հանձնաժողովի քարտուղարություն էին ներկայացնում իրենց առաջարկությունները՝ էջի, պարբերության, տողի նշումով: Քարտուղարությունը, որի դերն ստանձնել էր ՀՀ ՊՆ ազգային ռազմավարական հետազոտությունների ինստիտուտի աշխատակազմը՝ ինստիտուտի պետ, գիտությունների դոկտոր գեներալ-մայոր Հ. Ս. Քոթանջյանի գլխավորությամբ*,

² Տես «Հարցազրույց Հայաստանի Հանրապետության Նախագահին առընթեր Ազգային անվտանգության խորհրդի քարտուղար, Հայաստանի Հանրապետության Պաշտպանության նախարար, Ազգային անվտանգության ռազմավարության նախագծի մշակման աշխատանքները համակարգող միջգերատեսչական հանձնաժողովի Նախագահ Սերժ Սարգսյանի հետ»: «Հայաստանի Հանրապետության ազգային անվտանգության ռազմավարություն», «Հայկական բանակ» ռազմագիտական հանդեսի հատուկ թողարկում, 2007, էջ 5:

³ Տես «ՀՀ Նախագահին առընթեր Ազգային անվտանգության խորհրդի քարտուղար, ՀՀ Պաշտպանության նախարար Սերժ Սարգսյանի «Հայաստանի Հանրապետության ազգային անվտանգության ռազմավարության ուղեմիջոցները» զեկուցումը ՀՀ ԶՈՒ-ի հրամանատարական կազմի համար»: Ե., 2005:

* Ռուսաստանյան ռազմագիտական ակադեմիայի իսկական անդամ, քաղաքական գիտությունների դոկտոր (ՌԴ), հակահարկչության գծով փորձագետ (ԱՄՆ), գեներալ-մայոր Հ. Քոթանջյանը միաժամանակ Միջգերատեսչական հանձնաժողովի քարտուղարն էր, Նախագծի մշակման

վերլուծում էր ստացված առաջարկությունները, կատարում բազմազան-
ճյուղային բնույթ կրող ընդունված առաջարկությունների լեզվական խմբագրում
ու համապատասխանեցում ընդհանուր տեքստին, վրադրում խճանկարի տես-
քով և Հանձնաժողովի նախագահի հետ համաձայնեցումից հետո ցրում Հանձ-
նաժողովի բոլոր անդամներին՝ փորձագիտական քննության ենթարկելու նպա-
տակով: Միջգերատեսչական փորձաքննությունը կազմակերպվել էր «Դելֆի»
մեթոդի կիրառմամբ⁴:

Հաճախ միևնույն արտահայտության կամ մտքի վերաբերյալ ստացվում էր
մի քանի առաջարկություն, որոնք փոխլրացնում էին միմյանց: Նման դեպքերում
գիտախմբագրական խումբը կատարում էր այդ առաջարկությունների վերաշա-
րադրում՝ իմաստային համադրման սկզբունքով: Հիմնական բարդությունն այն
էր, որ շատ էին թվարկումները, ինչը էապես ծանրացնում էր նախադասություն-
ները: Ռեսուրսի հարկ էր լինում այդ նախադասությունները տրոհել առանձին իմաս-
տային բլոկների՝ դրանցում հնարավորինս ապահովելով շարադրանքի պար-
զությունը: Բուն տեքստի խմբագրմանը զուգընթաց գիտախմբագրական խում-
բը ձեռնամուխ եղավ հիմնական հասկացությունների ու տերմինների բառարանի
կազմմանը⁵: Դա արվեց երկու նպատակով: Առաջինն այն էր, որ բառարանի
առկայությունը Հանձնաժողովի անդամներին հնարավորություն կտար ավելի
հստակեցնելու իրենց պատկերացումները, գիտականորեն ավելի ճշգրիտ կեր-
պով ձևակերպելու իրենց մտքերը և ավելի առարկայական ու հիմնավոր դարձնե-
լու քննարկումները: Երկրորդ նպատակն այն էր, որ հետագայում հնարավոր լինի
խուսափել տարընթերցությունից, քանի որ քաղաքագիտության մեջ շատ հասկա-
ցություններ չունեն իրենց համապարփակ սահմանումները: Բացի այդ, եռալեզու
բառարանը հնարավորություն էր տալիս նաև զգալի չափով ապահովելու
ռուսերեն ու անգլերեն թարգմանությունների բնագրաբնությունը, օգտա-
գործելով քաղաքականության ու քաղաքագիտության բնագավառում ավելի
ստվար ռուսալեզու և անգլալեզու գրականությունը՝ ճշգրտելու սեփական գիտե-
լիքները: Այստեղ հարկ է նշել, որ բառարանը (ավելի ստույգ՝ նրա անգլերեն
գիտական դեկավարը: Մինչ այդ նա կատարել է անվտանգության պրոբլեմների ռազմաքաղաքական
հետազոտություններ: Մասնավորապես՝ 1992 թվականից ՀՀ ՊՆ համակարգում, համագործակցելով
առաջատար ռուսաստանյան մասնագետների հետ, զբաղվել է փոփոխվող աշխարհակարգի
համատեքստում անվտանգության հայեցակարգային պրոբլեմների ուսումնասիրությամբ, մշակել է
ՀՀ ռազմական քաղաքականության հիմունքները: 2004–2005 թթ. ԱՄՆ-ի Պաշտպանության ազգային
համալսարանում կատարել է «Հայաստանի ազգային անվտանգության ռազմավարության մշակման
ուղեցույցները Հարավային Կովկասի տարածաշրջանային անվտանգության ճարտարապետության
համատեքստում» հիմնարար մենագրական հետազոտությունը (տես «Աշխատանքային տեքստեր»,
2007, հմ. 1), որի հիմքի վրա հետագայում մշակվել է ՀՀ ԱԱՌ-ի նախագիծը, մույն տեղում մշակել և
պաշտպանել է ՀՀ ՊՆ ԱՌՀԻ-ի նախագիծը, Մոսկվայի, Վաշինգտոնի և Բրյուսելի առաջատար
գիտական կենտրոններում կայացած արտաքին քննարկումներում ներկայացրել և պաշտպանել է
ԱԱՌ-ի նախագիծը:

⁴ Նախագծի փորձաքննական աշխատանքների կազմակերպման մասին ավելի հանգամանո-
րեն տես Հ. Ս. *Ընթանցյալ*, Նշ. աշխ.:

⁵ Տես «Հավելված. Հիմնական հասկացություններ և տերմիններ»: «Հայկական բանակ»,
2006, հմ. 2, էջ 48:

բնագրաբնույթ տարբերակը) հաջողությամբ փորձաքննություն անցավ ԱՄՆ-ի Պաշտպանության ազգային համալսարանի ակադեմիական կոմիտեում: Պետք է նշել, որ բառարանի համար հիմք հանդիսացան ինչպես ռուսերեն և անգլերեն գիտաճյուղային ու տերմինաբանական բառարանները, այնպես էլ մասնագիտական գրականությունը: Ընդամին հասկացության համակարգը դեռ նախապատրաստական աշխատանքների ժամանակ հիմնականում փոխառվել էր այդ լեզուներով գործող առաջատար գիտական դպրոցներից՝ համապատասխան տեղայնացմամբ և ճշգրտմամբ, ինչը ևս նպաստեց Նախագծի եռալեզու տարբերակների բնագրաբնույթության ապահովմանը:

Յուրաքանչյուր գլխի փորձագիտական քննությունից հետո այն գիտախմբագրական խմբի կողմից ենթարկվում էր մշակման՝ կրկնություն բացառելու, շարադրանքը հղկելու համար: Երբ ամբողջ տեքստն ըստ գլուխների ենթարկվեց նման վերամշակման, սկսվեց տեքստի ընդհանուր լրախմբագրումը: Ավելի բարձր որակ ապահովելու նպատակով լրախմբագրման աշխատանքներում որպես խորհրդատուներ ներգրավվեցին հանրապետությունում հայերենի ճանաչված մասնագետ, բանասիրական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր Մերգեյ Գալստյանը և որակյալ խմբագրական աշխատանքի մեծ փորձ ունեցող Սլըրտիչ Միքայելյանը: Նրանք մասնակցեցին նաև բառարանի վերջնամշակմանը⁶: Բառարանի ստեղծման գործում սահմանումների ճշգրտման առումով շոշափելի ներդրում ունեցան Հանձնաժողովի անդամ-փորձագետները:

Բովանդակային ճշգրտումների, հասկացությունների ու տերմինների հստակեցման առումով զգալի դեր խաղացին ԱԱՌՆ-ի քննարկումները Երևանի պետական համալսարանի գիտխորհրդի և Գիտությունների ազգային ակադեմիայի նախագահության ընդլայնված նիստերում: Այստեղ գիտական հանրության ներկայացուցիչները (այդ թվում՝ հասարակական կազմակերպությունների փորձագետները) հանդես եկան առաջարկություններով, որոնք մանրագին կերպով ուսումնասիրվեցին Քարտուղարության կողմից և հաշվի առնվեցին հայերեն տեքստի լրախմբագրման ժամանակ: Հարկ է նշել, որ առաջարկություններ էին ստացվում ինչպես առանձին գիտնականներից, այնպես էլ գիտական կազմակերպություններից (մասնավորապես՝ ԵՊՀ աստվածաբանության, իրավաբանական, պատմական ֆակուլտետներից, ԳԱԱ փիլիսոփայության, իրավունքի և սոցիոլոգիայի ինստիտուտից): Այդ շրջանակներում ԵՊՀ փիլիսոփայության պատմության ամբիոնում տեղի ունեցավ արդյունավետ քննարկում, որին մասնակցեցին ամբիոնի վարիչ, փիլիսոփայական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր Ս. Զաքարյանը, լեզվաբան պրոֆեսոր Ս. Գալստյանը և տողերիս հեղինակը: Առաջարկությունների հեղինակների ավելի լայն շրջան ձևավորվեց Ազգային ժողովում կայացած բաց հասարակական քննարկումների ժամանակ: Քարտուղարությունն այդ բազմաթիվ առաջարկությունները ևս վերլուծեց և հաշվի առավ լրախմբագրման ժամանակ: Այնուհետև այդ լրախմբագրված

⁶ Տես նույն տեղում, էջ 162:

տեքստը բաժանվեց Միջգերատեսչական հանձնաժողովի անդամներին, և ըստ նրանց դիտողությունների՝ ձևակերպվեց վերջնական տարբերակը, որն էլ Հանձնաժողովի նախագահ Ս. Սարգսյանի կողմից ներկայացվեց ՀՀ Նախագահի հաստատմանը*:

Եվ այսպես. 11 ամիս ընթացավ Միջգերատեսչական հանձնաժողովի լարված ստեղծագործական աշխատանքը՝ աջակցող խմբերի ակտիվ մասնակցությամբ**, լայն հասարակայնության ներգրավմամբ: Այս բազմազան ու բազմաբնույթ աշխատանքը չէր հանգեցնի միջազգային առաջատար կենտրոնների հավանությանն արժանացած արգասիքի ստեղծմանը, եթե չլիներ Հանձնաժողովի նախագահի կողմից հմուտ ղեկավարումը, մշտական վերահսկողությունը: Նախագահը բոլոր անդամներին տվել էր իրենց մտքերը և գաղափարները ազատ ու անկաշկանդ արտահայտելու հնարավորություն: Օժտված լինելով լեզվագագացողությամբ, հարգանքով վերաբերվելով այլոց մասնագիտական գիտելիքներին ու փորձին՝ նա կարողանում էր արագ և ճիշտ գնահատել բազմաթիվ առաջարկությունները***, տեղում կատարել բովանդակային ու լեզվական ճշտումներ և հանձնարարում էր Քարտուղարությանը՝ կատարել այդ փոփոխությունները, կամ մերժում էր դրանք՝ ծանրակշիռ հիմնավորումներով:

ԲՆԱԳՐԱԲՆՈՒՅԹ ԹԱՐԳՄԱՆԱԿԱՆ ՏԱՐԲԵՐԱԿՆԵՐԻ ՄՇԱԿՈՒՄ

Հայերեն տեքստի մշակմանը զուգահեռաբար աշխատանքներ էին տարվում նաև ռուսերեն և անգլերեն տեքստերի ստեղծման ուղղությամբ: Այդ տեքստերի անհրաժեշտությունը, ինչպես արդեն նշվել է, թելադրվում էր Նախագծի մեթոդաբանության գիտական փորձաքննության ուրվանկարով՝ Մոսկվա – Վաշինգտոն – Բրյուսել: Ընդամենը մշակման գիտական ղեկավարի կողմից խնդիր էր դրվել՝ ապահովել ոչ թե ուղղակի նույնական (համարժեք), այլ բնագրաբնույթ տեքստեր: Դրանով իսկ լուծվում էին մի շարք խնդիրներ, մասնավորապես հնարավորություն էր ստեղծվում՝

– միջազգային գիտական կենտրոններ ներկայացնելու իրենց գիտական ու լեզվական մշակույթին լիարժեքորեն համապատասխանող փաստաթուղթ,

– քաղաքական ու քաղաքագիտական մեծ ավանդույթներ ունեցող ռուսալեզու և անգլալեզու գիտական դպրոցների փորձի ուսումնասիրության միջոցով ապահովելու հայերեն փաստաթղթի գիտականությունը, մշակելու և հանրապետությունում շրջանառության մեջ դնելու այդ ոլորտում հասկացության համակարգն ու հայերենի տերմինաբանությունը,

– ճշգրտելու հայերեն տեքստը:

* Բացի ԱՌՀԻ-ի կոլեկտիվից, որը կատարում էր Հանձնաժողովի քարտուղարության դերը, Հանձնաժողովում ներկայացված բոլոր գերատեսչություններում ստեղծվել էին Հանձնաժողովի անդամ փոխնախարարներին աջակցող փորձագիտական խմբեր:

** Այդ տարբերակը հրապարակվում է սույն համարում որպես հավելված:

*** Միայն Հանձնաժողովի անդամների կողմից ընդհանուր առմամբ ներկայացվել է 600-ից ավելի առաջարկություն:

Լեզվական կուլտուրան մեծ նշանակություն ունի որևէ փաստաթուղթ (ընդհանրապես գրավոր աշխատություն) ընթերցողի համար ավելի ընկալելի ու հետաքրքրական դարձնելու, նրա դրական վերաբերմունքը ձևավորելու առումով: Թարգմանությունը պետք է լինի տվյալ լեզվի տեսակետից անթերի, հակառակ դեպքում նրա նկատմամբ վերաբերմունքը կլինի պարզապես հանդուրժողական, ինչը իր բացասական ազդեցությունը կգործի համատեղ քննարկումների արդյունավետության վրա: Այս առումով բնագրի տեքստն ինքն էլ պետք է լինի ավելի հղկված, ավելի ճշգրիտ և դյուրըմբռնելի⁶: Ինքնին թարգմանությունը այն փորձաքարն է, որով կարող է գնահատվել բնագրի լեզուն: Հաճախ կարդում են նախադասությունը, և թվում է, թե ամեն ինչ կարգին է, բայց երբ սկսում են թարգմանել, պարզվում է, որ այն իր մեջ կրում է հակասություններ, որ խախտված է ներքին տրամաբանությունը, ուստի հարկ է խմբագրել այն, հղկել: Դյուրաթարգմանելի են սովորաբար լինում լեզվական տեսակետից ավելի լավ մշակված տեքստերը: Եռալեզվյան տեքստի վրա գուզահեռ աշխատանքը, որի ժամանակ ակնառու էր դրանց փոխադարձ ազդեցությունը, հնարավորություն տվեց ոչ միայն ապահովելու թարգմանության պատշաճ մակարդակը, այլև հղկելու բնագրի լեզուն: Անշուշտ, այդ փոխադարձ ազդեցությունը պետք է սահմանափակվի տվյալ լեզուների տրամաբանությամբ, դրանցում գործող նորմատիվ կանոններով ու չափանիշներով: Միևնույն ժամանակ չպետք է բացառվի լեզուների փոխադարձ ներթափանցումը: Լեզուների կատարյալ մեկուսացումը սահմանափակում է նրանց զարգացման հնարավորությունները⁷:

Առանձնակի բարդություններ էին կապված անգլերենի թարգմանության հետ: Մենք արդեն նշել էինք, որ դա պայմանավորված էր ինչպես Հայաստանում անգլալեզու քաղաքագիտական գրականության սակավ տարածվածության և բրիտանական ու ամերիկյան անգլերենների միջև առկա էական քերականական ու բառիմաստային տարբերություններով, այնպես էլ այն հանգամանքով, որ անգլերենում, առավել քան մյուս լեզուներում, զարգացած են մասնագիտական ժարգոնները: Որակյալ արդյունք ապահովելու համար Նունե Հարությունյանի թարգմանության⁸ խմբագրման գործում ներգրավվեցին ամերիկյան անգլերենի կրողներ Արփի Վարդանյանը (ՀՀ-ում և ԼՂՀ-ում «Ամերիկայի հայկական համագումարի» տարածաշրջանային տնօրեն) և Բաբկեն Վարդանյանը (ՀՀ պաշտպանության նախարարի խորհրդական, «Հայկ» հաստատության տնօրեն)⁹: Լավ իմանալով թեման, անթերի տիրապետելով ամերիկյան անգլերենին ու հայերենին՝ նրանք նպաստեցին ոչ միայն անգլերեն

⁶ Փորձառու թարգմանիչները գիտեն, թե որքան ջանք է պահանջում խրթին լեզվով գրված տեքստերի թարգմանությունը, և որքան բացասաբար է այն ազդում որակի վրա:

⁷ Այս մասին ավելի հանգամանորեն տես Դ. Ս. Չիլինգարյան, Լեզվի անադարտության որոշ հարցեր: «Հայկական բանակ», 2004, հմ. 2:

⁸ Տես «Հայկական բանակ», 2006, հմ. 2, էջ 162:

⁹ Տես «Հայաստանի Հանրապետության ազգային անվտանգության ռազմավարություն»: «Հայկական բանակ» ռազմագիտական հանդեսի հատուկ թողարկում, 2007, էջ 131:

թարգմանության պատշաճ մակարդակի ապահովմանը, այլև մայր տեքստում բովանդակային շտկումների ու ճշգրտումների կատարմանը: Ընդամին խորհրդատուների հետ Նախագծի մշակման գիտական դեկավար դոկտոր Քոթանջյանի քննարկումներն անցկացվեցին մի քանի փուլով: Դրանց ժամանակ ճշգրտվում էին ինչպես անգլերեն տերմինները, այնպես էլ ԱԱՌ-ում օգտագործվող քաղաքագիտական հասկացությունները (այդ թվում և հայերեն լեզվով), ինչը պահանջում էր թեմայի լավ իմացություն, խոր գիտելիքներ և ընդհանուր շրջահայացություն:

Լեզուներից որևէ մեկում կատարված փոփոխությունները, Հանձնաժողովի նախագահի հետ համաձայնեցումից և անդամների կողմից հավանության արժանանալուց հետո, ամրագրվում էին նաև մյուս երկու լեզուներում: Շատ կարևոր էր այն, որ քննարկումների ժամանակ վերլուծվում էր ոչ միայն հայ ընթերցողի կողմից տվյալ արտահայտության հնարավոր ընկալումը, այլև հաշվի էր առնվում ռուսախոս ու անգլախոս ընթերցողների կողմից դրա ճիշտ ըմբռնման խնդիրը: Սա ամենևին էլ չի նշանակում, թե հայերեն տեքստը, որը բուն բնագիրն էր, ինչ-որ չափով տուժում էր անգլերենի կամ ռուսերենի պատճառով, հակառակը՝ այդ ամենը ծառայեցվում էր հայերենի շահերին, ամբողջ փաստաթղթի որակի բարելավման նպատակին: Կարծում եմ, որ եռալեզու բնագրաբնութային ապահովումը հաջողված փորձ էր տարբեր լեզվամշակութային համակարգերի միջև քաղաքագիտական-լեզվագիտական երկխոսության հաստատման ուղղությամբ, ինչը շատ կարևոր է համընդհանրացման ճանապարհով զարգացող արդի աշխարհում, երբ ոչ մի ազգ, այդ թվում՝ ազգային ու միջազգային անվտանգության ասպարեզում, չի կարող մնալ մեկուսացած, սակայն պետք է կարողանա պահպանել իր ինքնությունը:

ՔԱՐՏՈՒՂԱՐՈՒԹՅԱՆ ԴԵՐԸ

Ինչպես նշվել է, Միջգերատեսչական հանձնաժողովի քարտուղարության դերն ստանձնել էր ՀՀ ՊՆ ազգային ռազմավարական հետազոտությունների ինստիտուտը, որին հանձնարարված էր վերլուծական-կազմակերպական գործառնությունների կատարումը¹⁰: Այստեղ էին էլեկտրոնային կամ ավանդական տեսքով ստացվում առաջարկությունները, վերլուծվում՝ ընդունվում կամ մերժվում, ներկայացվում Հանձնաժողովի նախագահին, նրա համաձայնության դեպքում ցրվում Հանձնաժողովի անդամներին՝ հաստատման համար: Այստեղ էր կատարվում տեքստերի գիտալեզվական խմբագրումը, թարգմանությունը՝ հարկ եղած դեպքում դրսից անհրաժեշտ մասնագետների հրավիրմամբ:

¹⁰ Տես, օրինակ, «Հայաստանի Հանրապետության Նախագահին առընթեր ազգային անվտանգության խորհրդի քարտուղար, Հայաստանի Հանրապետության Պաշտպանության նախարար, Ազգային անվտանգության ռազմավարության նախագծի մշակման աշխատանքները համակարգող միջգերատեսչական հանձնաժողովի Նախագահ Սերժ Սարգսյանի ներածական խոսքը»: «Հայկական բանակ», 2006, հմ. 2, էջ 9:

Այստեղ մշակվեց նաև եռալեզվյան բառարանի հենքը: Ինստիտուտի կոլեկտիվի աշխատանքն արժանացավ Միջգերատեսչական համձնաժողովի նախագահի դրվատանքին¹¹, ինչպես նաև Համձնաժողովի մի շարք անդամների շնորհակալությամբ:

ԱՌՀԻ-ի պետի տեղակալ գնդապետ Ա. Զաքարյանը, գործավարության պետ ենթասպա Մ. Մախսոյանը և «Հայկական բանակ» հանդեսի գլխավոր խմբագրի տեղակալ փոխգնդապետ Ա. Հակոբյանը ապահովում էին Համձնաժողովի բոլոր անդամների միջև հուսալի կապը: Տեքստերի մշակումը շնորհիվ տեխնիկական խմբագիր կապիտան Ա. Նազարեթյանի՝ համակարգչային տեխնիկային, հայերեն, ռուսերեն ու անգլերեն լեզուներին լավ տիրապետման կատարվում էր բարձր որակով և սուղ ժամկետներում: «Հայկական բանակ» հանդեսի 2006 թ. 2-րդ համարում հրատարակման համար նախագծի պատրաստման աշխատանքներում ակտիվորեն ներգրավվեց հանդեսի խմբագրության ամբողջ անձնակազմը: Մեր աշխատանքի բարձր գնահատականի վկայությունն է այն փաստը, որ Համձնաժողովի նախագահ, ՀՀ ներկայիս վարչապետ Ս. Սարգսյանը մեր հանդեսին վստահեց «Ռազմավարության» առաջին հրապարակումը, ինչպես նաև ռազմավարության իրականացմանն ուղղված գերատեսչական ծրագրերի նախագծերի գիտական հենք կազմող հոդվածների լույսընծայումը¹²:

ԱՄՓՈՓՈՒՄ

«Հայաստանի Հանրապետության ազգային անվտանգության ռազմավարության» նախագծի մշակումը կարևոր և ուսանելի գործընթաց էր: Այն ոչ միայն հնարավորություն տվեց աշխարհին ցույց տալու, որ Հայաստանը գործով է ապացուցում իր հավատարմությունը այնպիսի ժողովրդավարական արժեքներին, ինչպիսիք են համապետական քաղաքական գործընթացների և որոշումների ընդունման հրապարակայնությունն ու թափանցիկությունը, այլև նախադրյալներ ստեղծեց, որպեսզի Հայաստանը կարողանա իր քաղաքագիտական մտքով ու մշակույթով ավելի լիարժեք կերպով հանդես գալ միջազգային ասպարեզում: Մշակվեցին ու իմաստավորվեցին այն սկզբունքները, որոնք կարող են դրվել հայկական մշակույթի և մարդկային քաղաքակրթության երկխոսության հիմքում: Այդ փորձը պահանջում է ուսումնասիրություն ու հետագա զարգացում:

«Աշխատանքային տետրերի» սույն համարում զետեղված հոդվածները նման ուսումնասիրության մասնավոր փորձ են և առնչվում են շատ մեծ՝ միջազգային հանրությունում հայ ժողովրդի համար արժանավայել դիրք ապահովելու պրոբլեմին:

¹¹ Տես նույն տեղում, էջ 10:

¹² Տես «Հայկական բանակ», 2007, հմ. 2–3:

РАЗРАБОТКА СТРАТЕГИИ НАЦИОНАЛЬНОЙ
БЕЗОПАСНОСТИ РА: НЕКОТОРЫЕ ВОПРОСЫ
ОБЕСПЕЧЕНИЯ ТРЕХЪЯЗЫЧНОЙ АУТЕНТИЧНОСТИ

Д. С. ЧИЛИНГАРЯН, полковник, заместитель начальника ИНСИ
МО РА – главный редактор военно-научного журнала «Айкакан банак»

РЕЗЮМЕ

При подготовке Проекта Стратегии национальной безопасности (СНБ) перед руководством, разработчиками, редакторами и переводчиками стояла сложная задача, обусловленная отсутствием в сфере безопасности РА сформировавшейся научной школы, а следовательно, малым числом специалистов, обладающих систематизированными знаниями в области политологии национальной безопасности; отсутствием базисного понятийного аппарата и научно обоснованной терминологии. В статье рассмотрены содержательные и стилистические проблемы обеспечения аутентичности при разработке Проекта первой в истории армянской государственности СНБ как в трехъязычном формате, так и на междисциплинарном уровне. Процесс обеспечения аутентичности разноязычных текстов может послужить примером и предпосылкой для выработки системы принципов представления армянской научной мысли и культуры мировому сообществу.

THE ELABORATION OF THE NATIONAL SECURITY
STRATEGY OF THE RA: SOME ISSUES
OF ENSURING THE TRILINGUAL AUTHENTICITY

D. S. CHILINGARYAN, Colonel, Deputy Commandant of the INSS,
MoD, RA – Editor-in-Chief of the defense-academic quarterly «Haikakan Banak»

SUMMARY

The leadership, elaborators, editors and translators of the Draft National Security Strategy (NSS), while preparing it, had a complicated task, conditioned by the absence of a formed academic school in the security arena of the RA, and therefore by lack of specialists with systematized knowledge in the sphere of National Security Studies; by the absence of basis conceptual machinery and scientifically grounded terminology. The contents and stylistic problems of ensuring the authenticity when elaborating the Draft of the first in the history of the Armenian statehood NSS, both of the trilingual size, and at the interdisciplinary level as well, have been examined in this article. The process of ensuring the authenticity of texts of different languages may serve as a precedent and a prerequisite for drawing up the system of principles of presentations of the Armenian academic thought and culture to the world community.

ԵՐԿՈՒ ԽՈՍՔ

*Լ. Վ. ԳԱԼՍՅԱՆ, Հանրային հեռուստաընկերության փոխընթերցող,
հեռուստաֆիլմերի «Երևան» սպորտհայի տնօրեն,
սույն պրակի գիտալեզվական խմբի ղեկավար*

«Հայաստանի Հանրապետության ազգային անվտանգության ռազմավարության» մախագծի (ԱԱՌ-Ն) անգլերեն թարգմանության հարցերին մվիրված իրենց հետագոտություններում, որոնք զետեղված են սույն համարում, երիտասարդ լեզվաբան-թարգմանիչներն արծարծում են *քաղաքագիտական բնագրի հասկացության թարգմանության* հիմնախնդիրը, որն ուղղակիորեն աղերսվում է *թարգմանության բնագրաբնություն*ի հարցին: Մեզանում արդիական այս թեմայի մասին ամբողջական պատկերացում կազմելու համար հարկ է նշել մասերկու ածանցյալ հանգամանքներ՝ միջազգային լսարանի համար *թարգմանության ընկալելիության* և *քաղաքագիտական բնագրերի թարգմանելիության* ապահովման անհրաժեշտությունը:

Սույն թեմայի ընդհանուր սխեմատիկ պատկերը, ըստ էության, հետևյալն է. միջազգային քաղաքագիտական հասկացությունների իմաստաբանական յուրացում-թարգմանելի բնագրի կազմում-հասկացության թարգմանություն կամ բնագրաբնություն:

Այս հայացքով ամերիկյան և ռուսաստանյան անվտանգային քաղաքագիտությունը ներկայացնող հասկացությունների իմաստավորմամբ ԱԱՌ-Ն-ի հայերեն բնագրի, ինչպես մաս անգլերեն թարգմանության որակական ցուցանիշները քննելով՝ հողվածների հեղինակները եկել են այն եզրակացության, որ բնագրի անգլերեն թարգմանությունը հասկացության է: Բերված հետևյալ օրինակները հավաստում են այդ պնդումը.

sovereignty ինքնիշխանություն	military alliance ռազմական դաշինք	constitutional order սահմանադրական կարգ
territorial integrity տարածքային ամբողջականություն	peace-keeping mission խաղաղապահ առաքելություն	rule of law իրավունքի գերակայություն

Հողվածների հեղինակները չեն շրջանցել մի քանի արտալեզվական իրողություններ, որոնք առաջին հայացքից միայն կարող են թվալ թարգմանության խնդիրներին առնչություն չունեցող:

Օրինակ՝ հետաքրքիր է այն դիտարկումը, որ ԱՄՆ-ի ազգային անվտանգության ռազմավարությունն ուղղված է ինչպես սեփական երկրին, այնպես էլ աշխարհին, կամ, ինչպես հեղինակներից մեկն է նշում՝ «օտարերկրյա ...անդրազգային դերակատարներին», ինչով և զգալի չափով պայմանավորված է ամերիկյան բնագրի հանրամատչելի լեզուն՝ իր պարզ բառապաշարով¹: Այս առու-

¹ Տե՛ս Լ. Վ. Հակոբյան, ՀՀ ազգային անվտանգության ռազմավարության մախագծի անգլերեն թարգմանչական և խմբագրական տարբերակների բառապաշարային ուսումնասիրությունը: «Աշխատանքային տետրեր», 2007, հմ. 2:

մով ուշագրավ է նույն հեղինակի այն դիտարկումը, որ առավել մեծ համարժեքությամբ է օժտված հայկական բնագրի թարգմանության հենց այն տարբերակը, որի հեղինակը ամերիկյան անգլերենի կրողն է:

Հիշատակելի են հատկապես հետևյալ օրինակները.
ամրապնդում—strengthening,
համախմբվածության թուլացում—weakening of unity,
ցուցանիշների վատթարացում—worsening indicators:

Ի դեպ, ԱԱՌ-ի մշակման օրինակով մատչելի թարգմանության հանգամանքը պետք է հաշվի առնեն ոչ միայն քաղաքագիտության ասպարեզում գործող մեր թարգմանիչները, այլև առհասարակ մեզանում ստեղծվող քաղաքագիտական բնագրերի հեղինակները՝ գործածելով հնարավորինս միարժեք և տարբերությունների տեղիք չտվող բառեր ու արտահայտություններ: Դա հնարավորություն կտա մեր թարգմանիչներին ազատորեն դիմելու *բառացի թարգմանության* եղանակին, որը հեղինակներից մեկի ճիշտ նկատումով՝ մեզանում երբեմն շփոթվում է *փառացիաբանության* հետ և հանիրավի քննադատվում²:

Հոդվածներից մեկում բերվում են հաջողված բառացի թարգմանության օրինակներ, ընդ որում՝ առաջնությունը տրվում է խմբագրական տարբերակին³.

Հայերեն տարբերակ	Թարգմանչական տարբերակ	Խմբագրական տարբերակ
միջազգայնորեն երաշխավորված պետություն	internationally affirmed state	internationally guaranteed state
հակամարտության գոտի	source of conflict	conflict zone
սպառնալիք	risk	threat

Տվյալ պրակտում ներկայացված երիտասարդ լեզվաբան-թարգմանիչների հետազոտություններն անթաքույց հուշում են, որ ոչ միայն կարևոր է այն, թե հաղորդվող նյութի մեջ *ինչ է ասված*, այլև՝ *ուր է հասցեագրված*: Այս առումով հետաքրքիր է, թե բացի թարգմանության լեզվի կրողներից, որքանով է դիցուք՝ Ռազմավարության նախագծի թարգմանությունը՝ որպես քաղաքագիտական հասկացության տեքստ, ընկալելի նաև միջազգային քաղաքական մշակույթի մեջ ներգրավված լայն լսարանի համար: Ամերիկյան, եվրոպական և ռուսաստանյան առաջատար կենտրոններում ԱԱՌ-Ն-ի մասնագիտական փորձաքննության ուսանելի օրինակը հաստատված է նրանց դրական կարծիքներով: Չէ՞ որ ինչպես հայ, այնպես էլ օտար լեզվամշակույթներում առկա են ավանդա-

² Տես Ա. Ա. Մարտիրոսյան, ՀՀ ազգային անվտանգության ռազմավարության նախագծի անգլերեն տարբերակում կիրառված թարգմանչական հնարների մասին: «Աշխատանքային տեքստեր», 2007, հմ. 2:

³ Տես Ա. Հ. Հակոբյան, Նշ. աշխ.:

կան լեզվական կարծրատիպեր, որոնք ինքնահատուկ արժեք ունեն և բնորոշ են բացառապես տվյալ էթնիկական միջավայրին: Ուստի տվյալ դեպքում Հայաստանը պատրաստ եղավ ընդունելու աշխարհի հետ բազմաշերտ երկխոսություն վարելու նորագույն մարտահրավերները և համարժեքորեն արձագանքելու դրանց: Ընդ որում, հայ մասնագետները չէին ելնում այն տեսակետից, թե համընդհանրացման (գլոբալացում) արդի իրավիճակը միակողմանի երթևեկության ճանապարհ է, որտեղ գորեղ կողմը «կոտորում է» թույլի դիմադրողականությունը՝ կլանելով նրա ամբողջ նշանաբանական (սեմիոտիկ), այդ թվում՝ լեզվական, ինքնատիպությունը: Իրականում փորձաքննվեց և փաստվեց այն իրողությունը, որ մշակույթներն այսօր մյուսներից ակնկալում են ոչ թե ազգային ինքնության համակերպում իրենց սեփական լեզվական դիմագծին, այլ մշակույթների փոխադարձ ընկալելիության դաշտի ձևավորում, որը ձևակերպված է «մշակութային երկխոսություն» ժամանակակից տերմինով:

Քաղաքագիտական տեքստի հասկացությանին, կամ բնագրաբնույթ, քարգմանությունը եթե դիտարկում ենք որպես երկկողմ, եռակողմ կամ բազմակողմ հաղորդակցության յուրօրինակ տեսակ, ապա ակնհայտ է դառնում այն, որ ընկալելի լինելու ամենաշահագրգռված կողմը «բնագրատերն» է: Եվ իսկապես՝ Հայաստանը հետազայում էլ պետք է մտահոգված լինի իր ասելիքը տեղ հասցնելու մեջ՝ առաջնորդվելով իր ազգային անվտանգության ռազմավարության նախագծի միջազգային փորձաքննության օրինակով:

Շենց դա էլ դարձավ ԱԱՌ-ի *քաղաքագիտական տեքստի հասկացությանին քարգմանության* առարկան. թարգմանել՝ ոչ միայն բավարարվելով հայրենական բնագրի բովանդակությունը տեղ հասցնելով, այլև, որ նույնչափ կարևոր է, թարգմանության տեքստը օժտելով տվյալ լեզվակիրների համար առավելագույն ընկալելիությամբ, որն է բնագրաբնույթ, այսինքն՝ բնագրի բնույթ ունեցող և որպես բնագիր ընկալվող թարգմանության մշակույթը:

ДВА СЛОВА

А. В. ГАЛСТЯН, заместитель директора Общественного телевидения,
директор Студии телефильмов «Ереван»,
руководитель научно-языковой группы данного выпуска

РЕЗЮМЕ

Показателем качества перевода текстов Проекта Стратегии национальной безопасности РА является их аутентичность оригиналу. Она была достигнута путем использования понятийного аппарата и терминологии, принятых в данных научных системах, и обеспечения их взаимного влияния и адекватности. При организации перевода было достигнуто синергическое взаимодействие носителей данных языков и специалистов в соответствующих областях знания.

TWO WORDS

*L. V. GALSTIAN, Deputy Director of the Public Television,
Director of Studio of Telefilms «Yerevan»,
Supervisor of academic-linguistic group of the given issue*

SUMMARY

The translation quality index of the texts of the Draft National Security Strategy of the RA is their authenticity to the original text. It was achieved through the use of the conceptual machinery and terminology, accepted in the given academic systems, and of ensuring their mutual influence and adequacy. The synergetic interaction between carriers of the given languages and specialists in the corresponding spheres of knowledge was attained while organizing the translation.

**ՀՀ ԱԶԳԱՅԻՆ ԱՆՎՏԱՆԳՈՒԹՅԱՆ ՌԱԶՄԱՎԱՐՈՒԹՅԱՆ
ՆԱԽԱԳԾԻ ԱՆԳԼԵՐԵՆ ԹԱՐԳՄԱՆՈՒԹՅՈՒՆԸ.
ԱՅԼԸՆՏՐԱՆՔԱՅԻՆ ՄՈՏԵՅՈՒՄՆԵՐ**

Ն. Ս. ՀԱՐՈՒԹՅՈՒՆՅԱՆ

2006 թ. մշակվեց «Հայաստանի Հանրապետության ազգային անվտանգության ռազմավարության նախագիծը»: Մինչ այդ մանրակրկիտ կերպով ուսումնասիրվել էր այս ոլորտում աշխարհի առաջատար գիտական կենտրոնների փորձը, որը դրվեց անվտանգության ոլորտում հասկացութատերմիմային հայալեզու համակարգի մշակման հիմքում: Այս հենքի վրա թարգմանչական և խմբագրական աշխատանքների ժամանակ լուծվեց դժվարին մի խնդիր՝ ապահովել ԱԱՌՆ-ի լիարժեք ընկալելիությունը լեզվական այլ մշակույթի ներկայացուցիչների համար: Անհրաժեշտ էին ոչ թե նույնական, այլ բնագրաբնույթ տեքստեր՝ ոչ միայն ճշգրիտ թարգմանական, այլև բովանդակային արտացոլման առումով: Խնդրի լուծման կարևոր բանալիներից մեկը այն բովանդակային համագործակցությունն էր նախագիծը մշակող քաղաքագետների և լեզվաբան-թարգմանիչների միջև, որը կազմակերպվեց ԱԱՌՆ-ի մշակման գիտական ղեկավարման ներքո:

Սույն հոդվածում քննության են առնվում համապետական կարևորություն ունեցող այդ փաստաթղթի անգլերեն թարգմանության հիմնական բնորոշ առանձնահատկությունները, համեմատվում և վերլուծության են ենթարկվում որոշ հատվածների թարգմանության հնարավոր այլ տարբերակներ:

ՊԱՇՏՈՆԱԿԱՆ ՏԵՔՍՏԻ ԹԱՐԳՄԱՆՈՒԹՅՈՒՆԸ

Նախքան ցանկացած տեքստի թարգմանությունն սկսելը թարգմանիչը պետք է պարզի, թե ինչ նպատակ է հետապնդում տեքստի հեղինակը, ում (որ լսարանի) համար է նախատեսված այն, որ ոճն է գերակայում բնօրինակում: Եթե տեքստն իր բովանդակությամբ ու բնույթով տեխնիկական է, ապա հարկ է հստակորեն որոշել, թե որ ոլորտին է այն վերաբերում, ինչ կարևորության հարցեր են այնտեղ արծարծվում, տվյալ ոլորտին բնորոշ ինչ տերմիններ, կլիշեներ ու մասնագիտական (ժարգոնային) բառեր է օգտագործում հեղինակը: Միայն այս ամենը պարզելուց ու գնահատելուց հետո է նախաձեռնվում թարգմանչական աշխատանքը:

ՀՀ ազգային անվտանգության ռազմավարությունը մի համապարփակ փաստաթուղթ է, որտեղ սահմանված են ազգային մակարդակում բոլոր առանցքային ոլորտների զարգացման և անվտանգության ապահովման նպատակները: Դա պաշտոնական փաստաթուղթ է, որը, նախատեսված լինելով ընթերցողների շատ լայն ու բազմատարր շրջանների համար, գրված է պարզ ու լակոնիկ լեզվով: Սա ինքնըստիմյալ ենթադրում է, որ թարգմանությունը (անգլերեն, թե ցանկացած այլ լեզվով) պետք է լինի նույնքան ստույգ ու լիարժեք, որքան բնօրինակն է: Այդ

խսկ պատճառով թարգմանչի գերակա խնդիրն էր անգլերեն տարբերակում առավելագույն ճշգրտությամբ վերարտադրել բնօրինակի բովանդակային իմաստը, ոճը, շարադրանքի որակը: Այդ նպատակին են ծառայել չորս հիմնական սկզբունքները, որոնց թարգմանիչը հետևել է աշխատանքի ամբողջ ընթացքում: Դրանք են.

- պահպանել խիստ համապատասխանությունը բնօրինակին,
- օգտագործել իմաստով առավել մոտ համարժեք բառերը,
- խուսափել դարձվածքների օգտագործումից,
- խուսափել իմաստի չափազանցումից և անտեղի միջամտությունից:

Դարձվածքների օգտագործումից անհրաժեշտ է խուսափել, որովհետև շատ հազվադեպ է պատահում, երբ մի լեզվում կիրառվող այս կամ այն դարձվածքն ունենում է իր ճշգրիտ համարժեքը մեկ այլ լեզվում: Օրինակ՝ այս կարգի փաստաթղթում որպես ««սկզբնական, հավաստի աղբյուրից» ստացված տեղեկություն, լուր» արտահայտության համարժեք միանգամայն անհարիր կլիներ *right from the horse's mouth* (բառացի՝ «ուղղակի ձիու բերանից») դարձվածքի օգտագործումը: Անընդունելի է նաև բառարանային (սակայն՝ ոչ բառացի) թարգմանությունը (օրինակ՝ «ֆիզիկական կուլտուրայի օջախների գործունե համակարգ» արտահայտությունը նպատակահարմար է թարգմանել որպես *effective network of physical training centers*, այն է՝ «ֆիզիկական պատրաստման կենտրոնների արդյունավետ ցանց»):

Այս սկզբունքները, միասին վերցված, ենթադրում են տարբեր բնագավառներում (օրինակ՝ քաղաքական, պաշտպանական, տնտեսական, սոցիալական, իրավական, բնապահպանական, տեղեկատվական, ժողովրդագրական և այլն) կիրառվող տերմինների անգլերեն ճիշտ համարժեքների օգտագործում, միջազգային բառերի և նորաբանությունների լավ իմացություն ու կիրառում (օրինակ՝ «մարդկանց առևտուր» – *human trafficking*, «աղքատություն» – *poverty*)*:

Ստորև բերվում են Ռազմավարության նախագծում օգտագործվող տերմինների օրինակներ.

- **քաղաքական**՝ ինքնիշխանություն – *sovereignty*, տարածքային ամբողջականություն – *territorial integrity*, սահմանների անձեռնմխելիություն – *inviolability of borders*, և այլն,
- **պաշտպանական**՝ մարտունակություն – *combat-ability*, ռազմական դաշինք – *military alliance*, խաղաղապահ առաքելություն – *peace-keeping mission*, և այլն,
- **սոցիալական**՝ բնակչության կենսամակարդակ – *population livelihood* (հնարավոր է նաև՝ *living standards*), սոցիալական արդարություն – *social justice*, սոցիալական համերաշխություն – *social unity* (հնարավոր է նաև՝ *social cohesion* կամ *solidarity*),

* Բերված բոլոր օրինակները վերցված են «ՀՀ ազգային անվտանգության ռազմավարության նախագծից»:

– **իրավական**՝ համապատասխանեցնել օրենսդրությունը–*harmonize legislation* (որոշ դեպքերում հնարավոր է նաև՝ *approximate legislation*), նորմատիվ-իրավական ակտեր–*normative-legal acts* (հնարավոր է նաև՝ *sublegislation*), սահմանադրական բարեփոխումներ (կարգ)–*constitutional reform (order)*,
– **տնտեսական**՝ ստվերային շրջանառություն–*shadow turnover* (հնարավոր է նաև՝ *unrecorded/unobserved turnover*), մակրոտնտեսական և ֆինանսական կայունություն–*macroeconomic and financial stability*, ազատ շուկայական հարաբերություններ–*free-market relations* (հնարավոր է նաև՝ *liberal market relations*):

ԹԱՐԳՄԱՆՈՒԹՅԱՆ ՀՆԱՐԱՎՈՐ ՏԱՐԲԵՐԱԿՆԵՐ

Ստորև ներկայացնում ենք Ռազմավարության անգլերեն թարգմանության առանձին հատվածներ, որոնք համեմատել ենք հնարավոր այլ տարբերակների հետ՝ վերլուծելով դրանց առավելությունները և թույլ կողմերը: Հարկ է նշել, որ տողերիս հեղինակի խնդրանքով թարգմանության այլընտրանքային տարբերակները ներկայացրել են համապատասխան մասնագիտական հմտություններ ու փորձ ունեցող երեք տարբեր թարգմանիչներ:

Մեկնաբանություն.

– պաշտոնական թարգմանության մեջ տրվող *international community* արտահայտությունն ավելի ընդունված է ու ճշգրիտ,
– «աշխարհառազմավարական» բառն այլընտրանքային թարգմանության մեջ ներկայացվել է որպես *global strategic*, ինչը տեղին չէ,
– պաշտոնական թարգմանության մեջ բայի ժամանակաձևը (*is entering*) ճիշտ է, իսկ որոշյալ հոդը կոնկրետացնում ու ավելի արտահայտիչ է դարձնում *international community* արտահայտությունը (տես աղ. 1):

Աղյուսակ 1

Հայերեն տարբերակ	«Միջազգային հանրությունը 21-րդ դար մուտք է գործում աշխարհառազմավարական համակարգային փոփոխությունների ծավալման պայմաններում» ¹ :
Թարգմանությունը ԱԱՌՆ-ում	<i>The international community is entering the 21st century while systemic changes are developing in the geo-strategic spheres.</i>
Հնարավոր տարբերակ	<i>International public enters the 21st century under the conditions of systemic changes taking place in the global strategic area.</i>

Մեկնաբանություն.

– պաշտոնական թարգմանության մեջ գործածված *financing* բառը ճիշտ է, միջազգայնորեն ընդունված, այդ իսկ պատճառով *funding*-ը, թեև իմաստային

¹ Տես «Հայաստանի Հանրապետության ազգային անվտանգության ռազմավարության մախազի»։ «Հայկական բանակ», 2006, հմ. 2, էջ 20:

առումով ճիշտ է, սակայն այստեղ նպատակահարմար չէ գործածել (բերենք մի օրինակ փողերի լվացման հարցերով զբաղվող աշխատանքային խմբի 40 հանձնարարականներից, որոնք աշխարհի երկրների համար ուղեցույց են ապօրինի ճանապարհով ստացված եկամուտների օրինականացման ու ահաբեկչության ֆինանսավորման դեմ պայքարում՝ *The regulatory and supervisory measures that apply for prudential purposes and which are also relevant to money laundering, should apply in a similar manner for anti-money laundering and terrorist financing purposes*),

– *various* և *different* բառերը հոմանիշային զույգ են (ինչպես *audacious–daring, freedom–liberty, ecology–environment, aid–assistance* բառերը), սակայն *various* բառն ունի «մի շարք, բազմաթիվ, բազմատեսակ» իմաստը և այս առումով թարգմանության մեջ ավելի տեղին է,

– պաշտոնական թարգմանության մեջ *effect* բառն ավելի ստույգ է արտահայտում «ներազդել» բայի իմաստը, մինչդեռ *affect*-ն ունի բացասական երանգ (տես աղ. 2):

Աղյուսակ 2

Հայերեն տարբերակ	«Այսպես. միջազգային ահաբեկչությունը, նրա ֆինանսավորումը և հանցավոր ճանապարհով ստացված եկամուտների օրինականացումը ներազդում են տարբեր պետությունների ու միջազգային անվտանգության համակարգերի զարգացման, ընդլայնման, վերակառուցման, և առաջին հերթին, ինտեգրման գործընթացների արագացման վրա» ² :
Թարգմանությունը ԱԱՌՆ-ում	<i>Thus, international terrorism, including its financing and money laundering, affects the accelerated development, expansion, restructuring and, most importantly, the integration by different states and international security structures.</i>
Հնարավոր տարբերակ	<i>Thus, the international terrorism, its funding and money laundering affect the acceleration of development, expansion, reconstruction and most of all, integration of various states, and international security systems.</i>

Մեկնաբանություն.

– այլընտրանքային թարգմանության *the mentioned threats* արտահայտության մեջ *mentioned* բառը անտեղի կերպով ծանրացնում է նախադասությունը, և *such-ի, mentioned-ի* կամ *above-ի* փոխարեն շատ ավելի նպատակահարմար է օգտագործել *these* ցուցական դերանունը, ինչն էլ արված է նախագծում,

– եթե հաշվի առնենք տեքստի խիստ պաշտոնական բնույթը, ապա հարիր չէ

² Տես նույն տեղում:

Republic of Armenia-ի փոխարեն օգտագործել հապավումը, մանավանդ, երբ խոսքը վերաբերում է համապետական նշանակության փաստաթղթի թարգմանությանը (տես աղ. 3):

Աղյուսակ 3

Հայերեն տարբերակ	«Նշված սպառնալիքների նախականիման ու դրանց հետևանքների չեզոքացման և Հայաստանի Հանրապետության կայուն զարգացման նպատակով վարած քաղաքականության հիմքում դրվում է ազգային անվտանգության ռազմավարությունը» ³ :
Թարգմանությունը ԱԱՌՆ-ում	<i>In order to immobilize these threats and neutralize their consequences, as well as to ensure the sustainable development of the Republic of Armenia, the policy implemented in the Republic of Armenia is based on its national security strategy.</i>
Հնարավոր տարբերակ	<i>In order to prevent the mentioned threats and remove their consequences and ensure the stable development for the RA, the national security strategy underlies the policy delivered by the RA.</i>

Մեկնաբանություն.

– այս նախադասությունը լի է նորաբանություններով, և երկու տարբերակում էլ դրանք ճիշտ են կիրառվել: Այստեղ ուշադրության են արժանի անգլերեն նախադասության կառուցվածքն ու իմաստային ճշգրտությունը: Ալեհայտ է, որ այլընտրանքային թարգմանության առաջին մասում տեղ է գտել իմաստային շեղում՝ սխալ է գործածվել *basic* բառը, և իր կառուցվածքով անգլերեն նախադասությունն ավելի շատ հիշեցնում է հայերենի պատճենը, ինչի պատճառով թարգմանությունը տուժում է (տես աղ. 4):

Աղյուսակ 4

Հայերեն տարբերակ	«Այս առումով Հայաստանի անվտանգության ապահովման հիմնադրույթները, ռազմավարությունը և դրանց առնչվող խնդիրները, հիմնված լինելով ազգային և համընդհանուր ժողովրդավարական արժեքների վրա, միտված են միջազգային, այդ թվում՝ տարածաշրջանային, ինտեգրման նպատակներին» ⁴ :
Թարգմանությունը ԱԱՌՆ-ում	<i>In this respect, the fundamental principles ensuring Armenia's security, its strategy and related issues, which are based on national and universal democratic values, are oriented towards international, regional, and integrated goals.</i>
Հնարավոր տարբերակ	<i>In this respect, basic principles and strategies of ensuring security in Armenia and problems associated with them, being based on national and global democratic values, tend toward international as well as regional integration.</i>

³ Տես նույն տեղում, էջ 23:

⁴ Տես նույն տեղում, էջ 21:

Եզրափակելով՝ հարկ ենք համարում շեշտել, որ թեև թարգմանությունը մի գործընթաց է, որում թարգմանիչը ենթակա է որոշակի սահմանափակումների, այնուամենայնիվ, դա ստեղծագործական աշխատանք է, որը կրում է թարգմանչի անհատականության կնիքը. եթե նույն նախադասությունը թարգմանեն տասներկու թարգմանիչներ, նրանցից յուրաքանչյուրի թարգմանությունը կտարբերվի մյուսներից: Հենց սա է թարգմանչության նպատակը, այն է՝ լինել ազատ՝ շարունակելով գործել օբյեկտիվ ու սուբյեկտիվ սահմանափակումների շրջանակում:

АНГЛИЙСКИЙ ПЕРЕВОД ПРОЕКТА СТРАТЕГИИ НАЦИОНАЛЬНОЙ БЕЗОПАСНОСТИ РА: АЛЬТЕРНАТИВНЫЕ ПОДХОДЫ

Н. С. АРУТЮНЯН

РЕЗЮМЕ

Поскольку Проект Стратегии национальной безопасности РА является официальным документом и рассчитан для широкого круга читателей, то, естественно, приоритетной задачей переводчика являлось точное воспроизведение смысла содержания, стиля и качества изложения оригинала. Это предполагало правильное применение английских эквивалентов в различных сферах, в частности, политической, оборонной, экономической, социальной, юридической, экологической, информационной, этнографической и т. д. Анализ конкретных примеров перевода доказывает, что английский текст по возможности максимально приближен к оригиналу.

THE ENGLISH TRANSLATION OF THE DRAFT NATIONAL SECURITY STRATEGY OF THE RA: ALTERNATIVE APPROACHES

N. S. HARUTYUNYAN

SUMMARY

As the Draft NSS of the RA is an official document and it is intended for wide readers' circle, hence it is natural that the priority task for the translator was the precise reproduction of the contents meaning, style and quality of rendering the original. It implied a correct use of English equivalents in different spheres, and particularly, in the spheres of politics, defense, economics, social, law, ecology, information, ethnography, etc. The analysis of concrete examples of the translation proves the English text to be closer to the original to the possible maximum extent.

**ՀՀ ԱԶԳԱՅԻՆ ԱՆՎՏԱՆԳՈՒԹՅԱՆ ՌԱԶՄԱՎԱՐՈՒԹՅԱՆ
ՆԱԽԱԳԾԻ ԱՆԳԼԵՐԵՆ ՏԱՐԲԵՐԱԿՈՒՄ
ԿԻՐԱՌՎԱԾ ԹԱՐԳՄԱՆՉԱԿԱՆ ՀՆԱՐՆԵՐԻ ՄԱՍԻՆ**

Ա. Ա. ՄԱՐՏԻՐՈՍՅԱՆ

Մույն աշխատության նպատակն է թարգմանաբանական վերլուծություն կատարել՝ համեմատելով ՀՀ ազգային անվտանգության ռազմավարության նախագիծը, իսկ ավելի ստույգ՝ ՀՀ Ազգային ժողովում կայացած բաց քննարկումների արդյունքներով լրամշակված նախագիծը անգլերեն թարգմանության հետ և որոշել, թե որքանով է թարգմանությունը նույնական և բնագրաբնույթ, կարողացել է թարգմանիչը գտնել ճիշտ համարժեքներ, կատարել ճիշտ փոխակերպումներ և ըստ անհրաժեշտության օգտվել թարգմանչական տարբեր հմարներից:

Թեև թարգմանաբանությունը հատկապես քսաներորդ դարի երկրորդ կեսին հասել է որոշակի հաջողությունների, այդուհանդերձ շատ հարցեր դեռևս լուծված չեն կամ վիճահարույց են: Նման հարցերից է թարգմանության **նույնականության** հասկացությունը¹: Այն թարգմանության տեսության հիմնական հասկացություններից է և սահմանվում է որպես թարգմանության տեքստի ճշգրիտ համապատասխանություն ելակետային (բնագրային) տեքստին, ինչը ենթադրում է դրանց լիակատար համընկնումը իմաստային, գործառական-ոճական և պրագմատիկ (գործաբանական) առումներով: Այլ կերպ ասած՝ ելակետային և թարգմանության տեքստերի միջև պետք է ապահովված լինի **իմաստային, ոճական և պրագմատիկ համարժեքություն**²:

Հարկ է նշել, որ «համարժեքություն» և «նույնականություն» տերմինները թարգմանության տեսության մեջ վաղուց են կիրառվում: Երբեմն դրանք դիտվում են որպես տարբեր հասկացություններ նշանակող տերմիններ, երբեմն էլ՝ որպես հոմանիշներ: Իսկ Վ. Ն. Կոմիսարովը, օրինակ, թարգմանության «համարժեքությունը» և «նույնականությունը» դիտում է թեև ոչ որպես նույնական, սակայն սերտորեն փոխկապված հասկացություններ: Ըստ նրա՝ «թարգմանության նույնականությունը» ունի ավելի լայն իմաստ և կարող է համարվել «լավ» թարգմանության հատկանիշ³: «Նույնականություն» և «նույնական» տերմինները վերաբերում են թարգմանությանը՝ որպես գործընթացի, իսկ «համարժեքությունը» և «համարժեքը» արտահայտում են ելակետային և թարգմանության (այսինքն՝ վերջնական արդյունքի) տեքստերի միջև կապը:

Համառոտակի դիտարկենք համարժեքության այն երեք բաղադրիչները, որոնց լիարժեք առկայության դեպքում թարգմանությունը դառնում է նույնական: *Իմաստային* համարժեքությունը նշանակում է ելակետային և թարգմանության տեքստերի լեզվական միավորների նույնարժեք համապատասխանություն ըստ

¹ Տես Ա. Հ. Նազարյան, Հ. Գ. Բաղդասարյան, Թարգմանաբանական ուսումնական ձեռնարկ: Ե., 2000, էջ 13:

² Տես նույն տեղում:

³ Տես А. А. Швейцер. Теория перевода. Статус, проблемы, аспекты. М., 1988, с. 92:

իմաստային բովանդակության: *Ոճական, կամ գործառական-ոճական, համարժեքությունը* ենթադրում է ելակետային և թարգմանության տեքստերի համապատասխանություն ոճական առումով, այն է՝ ըստ հուզագնահատողական և արտահայտչական նշանակության, ոճական գունավորման, նույն ոճին իրենց պատկանելության: Այսպես. եթե ելակետային տեքստը հրապարակախոսական ոճի է, ապա թարգմանության տեքստի մեջ պետք է պահպանված լինեն այդ ոճի բոլոր առանձնահատկությունները: Ելակետային տեքստին թարգմանության տեքստի *պրագմատիկ համարժեքությունը* ենթադրում է, որ ելակետային տեղեկության այնպես է փոխանցվում, որ հաղորդումն ունենա այն նույն ազդեցությունը, որը գործում է ելակետային տեքստը: Այս համարժեքությունը Շվեյցերն անվանել է «դինամիկ համարժեքություն»⁴:

Հարկ է նշել, որ առավել կարևոր է իմաստային համարժեքությունը. եթե թարգմանության ժամանակ չպահպանվի ոճական կամ պրագմատիկ համարժեքությունը, ապա այն կլինի ոչ լիարժեք, թեև ընթերցողը, այնուամենայնիվ, կհասկանա, թե ինչի մասին է խոսքը: Մինչդեռ եթե թարգմանության ժամանակ չի պահպանվել իմաստային համարժեքությունը, ապա թարգմանությունը կլինի պարզապես սխալ, ուստի և ավելորդ կլինի պահպանել համարժեքության մյուս առումները:

Այսպիսով՝ յուրաքանչյուր թարգմանություն առաջին հերթին ենթադրում է ելակետային տեքստի իմաստային բովանդակության ճշգրիտ վերարտադրություն: Թարգմանության բոլոր մեթոդները, եղանակներն ու հնարներն ի վերջո նպատակ ունեն ապահովելու նույնականությունը: Եթե ապահովված է ելակետային և թարգմանության տեքստերի իմաստային, ոճական և պրագմատիկ առումների լիակատար համարժեքությունը, ապա թարգմանության նույնականությունը բացարձակ է⁵, և կարելի է խոսել տեքստերի բնագրաբնությունյան մասին: ՀՀ ԱԱՌ-ի դեպքում տեքստերի բնագրաբնությունն ապահովվել էր լեզվական (տերմինային) և հասկացության բաղադրիչների համադրությամբ:

Նույնականության հարցի հետ սերտորեն առնչվում է **բառացի թարգմանության** խնդիրը: Շատերի կողմից այն ընկալվում է որպես սխալ թարգմանություն: Պետք է ասել, որ մնան կարծիքը կանխակալ ու անհիմն է: Բառացի թարգմանությունը սովորաբար բնորոշվում է որպես մի լեզվի բառերի մեխանիկական փոխարինում մեկ այլ լեզվի բառային համարժեքներով՝ թարգմանության լեզվում բնագրի կառուցվածքի պահպանմամբ (ամբողջությամբ կամ մասնակի): Սակայն եթե խախտվում են թարգմանության լեզվի բառաբերականական նորմերը, ապա այդպիսի փոխարինումը կարող է հանգեցնել ինվարիանտի (հաղորդման համար նախատեսված անփոփոխակ) աղավաղմանը: Այս դեպքում մենք գործ ունենք **տառացիաբանության** հետ, և այդպիսի թարգմանությունից պետք է խուսափել:

Մինչդեռ բուն բառացի թարգմանությունը լավագույն տարբերակն է, քանի որ

⁴ Տես Ա. Հ. Նազարյան, Հ. Գ. Բաղդասարյան, Նշ. աշխ., էջ 14:

⁵ Տես նույն տեղում, էջ 17:

ճշգրիտ կերպով վերարտադրում է ոչ միայն բնագրի իմաստային բովանդակությունը, նրա ոճական ու պրագմատիկ արժեքները և ներքին ձևը, այլև քերականական, այդ թվում՝ շարահյուսական, կառուցվածքը՝ դրանով իսկ ապահովելով բացարձակ նույնականություն: Բառացի թարգմանության պետք է դիմել մասնավորապես այն դեպքերում, երբ նպատակ է դրված կատարել բանասիրական թարգմանություն, այսինքն՝ թարգմանության լեզվում հնարավորինս լիարժեք կերպով արտահայտել ելակետային լեզվի ձևաքերականական առանձնահատկությունները:

Դիտարկենք բառացի թարգմանության դեպքեր, որոնք տեղ են գտել ՀՀ ազգային անվտանգության ռազմավարության նախագծի անգլերեն թարգմանության մեջ.

1) «Լեռնային Ղարաբաղի նկատմամբ Հայաստանի Հանրապետության դիրքորոշումը խարսխվում է հետևյալ հիմնավոր փաստարկների վրա»– *The position of the Republic of Armenia on Nagorno-Karabakh is anchored in the following sound arguments:*

2) «Այն (քաղաքականությունը.–Ա. Մ.) նպատակաուղղված է Հայաստանի տնտեսական մեկուսացմանը և նվազեցնում է հանուն տարածաշրջանային զարգացման ձեռնարկվող ինտեգրման գործընթացների քափը»–*It is targeted at the economic isolation of Armenia and reduces any momentum in the integration processes initiated for regional development:*

3) «Փաստ է, որ Հայաստանն ու Ադրբեյջանը հարևաններ են»–*It is a fact, that Armenia and Azerbaijan are neighbors:*

Առաջին նախադասության մեջ «խարսխվում է» («հիմնվել, հաստատվել, ամուր կերպով կանգնել») բառի համար թարգմանիչն ընտրել է *anchor* («խարխիս») համարժեքը: Տվյալ դեպքում հասկացության բառացի անգլերեն թարգմանությամբ ստացվում է փոխաբերություն: Բառացի թարգմանություն է նաև հաջորդ նախադասության «նվազեցնում է... քափը» արտահայտության անգլերեն *reduces... momentum* համարժեքը: Իսկ երրորդ նախադասությունն ամբողջությամբ բառ առ բառ է թարգմանված: Ահա այս դեպքում է, որ ունենում ենք բարձր աստիճանի համարժեքություն:

Թարգմանության տեսության և պրակտիկայի մեջ գոյություն ունի համարժեքության երկակի, ավելի ճիշտ՝ լայն ու նեղ, ըմբռնում: Որոշ լեզվաբաններ համարժեքների թվին են դասում բնագրի բառի կամ բառակապակցության յուրաքանչյուր համապատասխանությունը թարգմանության լեզվում՝ տվյալ կոնկրետ համատեքստում: Սակայն ոմանք համարժեքության նման ըմբռնումը համարում են «ոչ կառուցողական» և ավելի ճիշտ են համարում այն ըմբռնումը, ըստ որի դրանք դիտվում են որպես մշտական նույնանշանակ համապատասխանություններ, որոնք առհասարակ կախում չունեն համատեքստից: Համարժեքության հասկացությունը տարածվում է ընդհանուր առմամբ ոչ թե միջտեքստային կապերի, այլ տեքստի լեզվական միավորների կապերի վրա:

Համարժեքների դերն առանձնապես մեծ է բանավոր թարգմանության դեպքում: Հենց այդ լեզվական միավորներն են, որոնք, մայրենի լեզվում ունենալով մշտական համապատասխանություններ, ավելի արագ են ընկալվում թարգմանչի կողմից, օգնում են նրան հասկանալու համատեքստի և ընդհանուր առմամբ ամբողջ ասույթի իմաստը, նույնիսկ եթե կան թարգմանչին անծանոթ բառեր⁶:

Թարգմանության տեսության և պրակտիկայի կարևոր հասկացություններից է նաև **տարբերակային համապատասխանությունը**: Տարբերակներ են կոչվում թարգմանության լեզվի այն բառերը (երկու և ավելի), որոնք արտահայտում են թարգմանվող բառի միևնույն իմաստը, ընդ որում, ելակետային տեքստի լեզվական միավորի թարգմանության կոնկրետ տարբերակի ընտրությունը պայմանավորված է համատեքստով: Այսպես. Ռազմավարության մախագծի իրար հաջորդող երկու պարբերությունում «հղի» բառը թարգմանված է երկու տարբեր բառակապակցություններով՝ *pregnant with...* և *heavy with...*: Նույն բառի դիմաց կարող է օգտագործվել նաև *fraught with...* արտահայտությունը:

Տարբերակային համապատասխանության հանդիպում ենք նաև *comprehensive* բառի պարագայում: Սակայն այստեղ հակառակ դեպքն է, երբ ելակետային լեզվի մի քանի բառերի համապատասխանում է թարգմանության լեզվի մեկ բառ՝ անգլերենի *comprehensive* բառը համապատասխանում է «համընդգրկուն», «համակողմանի», «համապարփակ», «համալիր» բառերին. «առողջապահության համընդգրկուն համակարգ» – *comprehensive health system*, «գյուղատնտեսության բնագավառի համալիր զարգացում» – *comprehensive development of agricultural sector*, «համապարփակ ֆինանսական համակարգ» – *comprehensive financial system* և այլն:

Տարբերակային համապատասխանություններից բացի, թարգմանության տեսության մեջ առանձնացնում են նաև **կայուն (հաստատուն) համապատասխանություններ**: Դրանք թարգմանության լեզվի՝ համատեքստից հարաբերականորեն անկախ այն միավորներն են, որոնք մշտապես օգտագործվում են ելակետային լեզվի տվյալ միավորի թարգմանության համար: Ստորև բերվում են տեքստում կիրառված կայուն համապատասխանությունների օրինակներ.

«հիմնավոր փաստարկներ» – *sound arguments*,

«ժամանակակից տեղեկատվական տեխնոլոգիաներ» – *up-to-date information technologies*,

«ռազմական անվտանգության երաշխիք» – *a guarantee for the military security*,

«քայքայիչ գործունեություն» – *destructive operations*,

«զանգվածային ոչնչացման զենք» – *weapons of mass destruction*,

«ֆիզիկական անվտանգություն» – *physical security*,

«քաղաքաշինություն» – *urban development*,

⁶ Տես նույն տեղում, էջ 22–23:

«հանցավոր ճանապարհով ստացված եկամուտների օրինականացում»–
money laundering,

«գերտերություն»–*superpower,*

«գորավարժություններ»–*military exercises:*

Գոյություն ունեն մասն աշխատե կոչված **օրինաչափ համապատասխանություններ**: Դրանք այն բառերը կամ արտահայտություններն են, որոնք տվյալ համատեքստում ունեն այն նույն իմաստը, որը ելակետային տեքստում ունեն դրանց ոչ համարժեք բառերը կամ արտահայտությունները:

1) «Հայաստանը ... համարում է, որ Թուրքիան, իր եվրաինտեգրման գործընթացում ընդունելով եվրոպական արժեքները, կարող է **հող ստեղծել** Հայաստանի Հանրապետության և Թուրքիայի Հանրապետության փոխհարաբերությունների կարգավորման համար»– ...*Armenia believes that Turkey through its integration process with Europe, and by adopting European values, can **lay the foundation** to regulate relations between the Republic of Armenia and the Republic of Turkey:*

2) «....**ստեղծում է** մի շարք սպառնալիքներ՝ խոչընդոտելով Հայաստանի կայուն զարգացմանը»–*This ... has **given rise to** several threats to the national security of Armenia, thus hindering its sustainable development:*

Թարգմանության ընթացքում ծագող դժվարությունների հաղթահարման համար կիրառվում են որոշակի միջոցներ, որոնք կոչվում են **թարգմանչական (թարգմանական) հնարներ**: Դրանք են հականիշային թարգմանությունը, ընդհանրացումը, խտացումը, նախադասության բաժանումը և միավորումը, բառային միավորների ավելացումը, հարմարեցումը, բացատրությունը, համակշռումը, կրճատումը և այլն:

Թարգմանչական հնարների մեծ մասի հիմքը կազմում են **թարգմանչական փոխակերպումները**, որոնց էությունը ելակետային տեքստի ձևական, ձևական-քերականական, բառային և ոճական բաղադրիչների փոփոխումն է՝ ինվարիանտի պահպանման պայմանով: Այդ փոխակերպումները այն բազմաթիվ և որակապես բազմազան միջլեզվական փոխակերպումներն են, որոնք կատարվում են թարգմանական համարժեքության հասնելու համար: Խոսքը վերաբերում է բնագրում և թարգմանության մեջ առկա արտահայտությունների միջլեզվական կապին, արտահայտության մի ձևի փոխարինմանը մեկ այլ ձևով⁷: Տարբերակվում են քերականական, բառային, ոճական, համատեքստային, սովորական (նորմատիվային) փոխակերպումներ: Հարկ է նշել, որ տարբեր տեսակի փոխակերպումները կարող են զուգակցված լինել:

Փոխակերպումների ամենամեծ խումբը կազմում են **քերականական փոխակերպումները**, որոնց էությունը բառի, բառակապակցության ձևաբանական կամ նախադասության շարահյուսական կառուցվածքի փոփոխությունն է՝ բնագրի իմաստային բովանդակության պահպանման պայմանով: Քերական-

⁷ Տես Ա. Դ. Շվեյցեր, Նշ. աշխ., էջ 118:

նական փոխակերպումների կոնկրետ պատճառներից նշենք երկու հիմնականը.

ա) լեզուներից մեկում չկա ձևական-քերականական համապատասխանություն,

բ) տարբեր են այս կամ այն քերականական տարրի, այդ թվում՝ շարահյուսական կառույցի գործածությունները:

Ստորև բերվում են քերականական փոխակերպումների մի շարք օրինակներ, որոնց հանդիպում ենք Ռազմավարության նախագծի թարգմանության մեջ.

1) խոսքի մասի փոխարինում այլ մասով (*շխարհական փոխարինում՝ morphological replacement*).

ա) «Հայ-ռուսական համագործակցության համակարգում բացառիկ **կարևոր է** ռազմական բնագավառը»–*The military field is of exceptional importance in Armenian–Russian strategic cooperation,*

բ) «Սփյուռքը մի յուրօրինակ կամուրջ է Հայաստանի և միջազգային հանրության **միջև**»–*The Diaspora is a unique bridge connecting Armenia to the international community:*

Առաջին դեպքում ածականը փոխարինվել է նույնարմատ գոյականով՝ «կարևոր»–*importance*, իսկ երկրորդում «միջև» կապը փոխարինվել է *connecting* դերբայով, որը նշանակում է՝ «կապող, միացնող»:

գ) «Ադրբեջանին Լեռնային Ղարաբաղի **ենթակայության անհնարինություն**»–*Nagorno-Karabakh cannot be subordinate to Azerbaijan:*

Եթե բառացի թարգմանեինք այս նախադասությունը, ապա կստացվեր *the impossibility of Nagorno-Karabakh subordination to Azerbaijan*: Իսկ *cannot be subordinate* արտահայտությունը չի կրում այն իմաստային շեշտը, որն առկա է բնագրում: Այս դեպքում կարող ենք ասել, որ հաղորդակցական ակտը մասնակիորեն է կայացել, քանի որ իմաստային առումով թարգմանիչը չի կարողացել ասույթը լիարժեք կերպով փոխանցել երկերային լեզվից թարգմանության լեզու,

դ) «ՆԱՏՕ-ի հետ փոխհարաբերությունների զարգացումն ուղղված է նաև եվրոպական երկրների հետ երկկողմ համագործակցության **ամրապնդմանը**»–*The enhancement of cooperation with NATO also seeks to strengthen bilateral relations with European countries:*

Այս նախադասության թարգմանության մեջ գոյականը փոխարինվել է նույնարմատ բայով՝ «ամրապնդում»–*to strengthen*: Բանն այն է, որ հայերենում փաստաթղթային ոճի առանձնահատկություններից է բայանուն գոյականների առատությունը: Մինչդեռ ժամանակակից անգլերենի ոճական հնարավորությունները միանգամայն թույլատրելի են դարձնում այդպիսի ձևաբանական փոխարինումը:

2) մեկ բառի փոխարինում բառակապակցությամբ.

«առանձնահատկություն»–*distinguishing feature,*

«հայագիտություն»–*Armenian studies,*

«հանգուցակետ»–*bridging point:*

Հնարավոր է նաև հակառակ դեպքը՝ բառակապակցության թարգմանություն մեկ բառով:

«Միջազգային հանրությունը 21-րդ դար **մուտք է գործում** աշխարհառազմավարական համակարգային փոփոխությունների ծավալման պայմաններում»–*The international community **is entering** the 21st century while systemic changes are developing in the geo-military spheres:*

3) կրավորական կառույցի փոխարինում ներգործականով և հակառակը: Պետք էասել, որ հայերենից անգլերեն թարգմանության ժամանակ երկրորդ դեպքն ավելի հաճախ է կիրառվում. դա պայմանավորված է երկու լեզուների ձևաքերականական առանձնահատկություններով, ինչպես նաև բնագրի ոճական առանձնահատկություններով.

ա) «Դարաբաղյան հակամարտության կարգավորման առաքելությունն ստանձնել է ԵԱՀԿ Մինսկի խումբը»–*The mission of resolving the Karabakh conflict has been assumed by the OSCE Minsk Group,*

բ) «Այդ քաղաքականությունը իշխանությունները **մշակում են**՝ համագործակցելով հասարակայնության հետ»–*That policy **is developed** by the authorities in collaboration with society:*

4) հանգույցը փոխարինվում է լիմաստ բայով (որպես ստորոգյալ) կամ հակառակը.

ա) «Բարեփոխումների ձախողումը անմիջական **սպառնալիք է** ազգային անվտանգության համար»–*The failure of these reforms **would be/poses a direct threat to** ensuring national security,*

բ) «Ռուսաստանի Դաշնության հետ Հայաստանի Հանրապետության հարաբերությունները **կրում են** ռազմավարական բնույթ»–*The relations of the Republic of Armenia with the Russian Federation **are of** a strategic nature:*

Առաջին օրինակում թարգմանության նախնական տարբերակում ոչ մի փոխակերպում չի եղել («սպառնալիք է »–*would be a threat*), միայն ժամանակածների տարբերություն է դիտվում, իսկ հետագա խմբագրման հետևանքով այն փոխարինվել է *poses* լիմաստ բայով (որպես պարզ ստորոգյալ): Երկրորդ օրինակում հակառակ դեպքն է, երբ կրել/կրում են լիմաստ բայը փոխարինվել է *to be of* ստորոգելիական կառույցով:

Բավական տարածված թարգմանչական հնարներից է **տեղափոխումը (transposition)**, որն արտահայտության կամ նախադասության բաղադրիչների տեղափոխումն է՝ պայմանավորված բնագրի և թարգմանության լեզուներում քեմայի ու ռեմայի արտահայտման կառուցվածքային տարբերություններով: Ահա մի օրինակ ՀՀ ԱԱԲ նախագծի թարգմանությունից.

«Հայաստանի արտաքին ու ներքին անվտանգության համադրման ուղին Հայաստանի Հանրապետության ժողովրդավարացումն է»–*Democratization of the Republic of Armenia is the only path to such (balanced domestic and external security) a systemization:*

Մի շարահյուսական կառույցի փոխարինումը մյուսով կոչվում է *շարահյուսական փոխարինում (syntactical replacement)*: Դիտարկենք շարահյուսական փոխարինման մի քանի դեպք.

1) «ՀՀ զերատեսչական ճյուղային բարեփոխումների համալիրը նպատակաուղղում է ...քաղաքաշինության հարատև զարգացմանը, **ինչը ներառում է ներդաշնակ կենսատարածության ձևավորում...**»—...*long-term advancement of urban development, including establishing harmonious ecosystems*:

2) «Ուստի Հայաստանը, **անդամակցելով** համընդհանուր սկզբունքներ, տեսակետներ ու արժեքներ **դավանող** ... կազմակերպությունների...»—*Therefore, Armenia has become a member of several international and regional organizations which adhere to universally accepted principles, views, and values*:

Առաջին դեպքում երկրորդական նախադասությունը փոխարինվել է դերբայական դարձվածով, երկրորդ նախադասության դեպքում՝ հակառակը:

Կրավորական կառույցով ներգործական կառույցի փոխարինման վերը բերված օրինակները նույնպես հաճախադեպ շարահյուսական փոխարինումներ են:

Թարգմանության լեզվում բնագրի նախադասության բաժանումը երկու և ավելի ստորոգելիական կառույցների կոչվում է **նախադասության բաժանում (sentence partition)**: Հայերենից անգլերեն թարգմանության ժամանակ այս թարգմանչական հնարը շատ ավելի հաճախ է կիրառվում, քան հակառակը՝ նախադասությունների միավորումը:

1) «Հայաստանի Հանրապետության ազգային անվտանգության ռազմավարությունը այն համապետական քաղաքական փաստաթուղթն է, որում համակարգված ձևով ներկայացված են արտաքին ու ներքին սպառնալիքներից ինքնիշխան պետության, հասարակության և անձի անվտանգության շահերի պաշտպանության, ինչպես նաև հայ հասարակության կայուն զարգացման հեռանկարների ու գերակայությունների վերաբերյալ պաշտոնական հայացքները»—*The National Security Strategy of the Republic of Armenia is the state-wide political document that systematically presents official views regarding the protection from external and domestic threats to a sovereign state, society and the individual (1). This document also presents prospects for the steadfast development of Armenian society (2)*:

2) «ԱՊՀ բոլոր պետությունները գտնվում են քաղաքական զարգացման համեմատելի մակարդակում, ունեն ռազմական, տնտեսական, սոցիալական զարգացման միանման խնդիրներ, դեռ բավական ամուր են նրանց տնտեսական, մշակութային կապերը»—*All CIS states are at comparable level of political development (1). They face identical problems of military, economic and social development (2). Their economic and cultural relations are still strong (3)*:

3) «Զարգացման եվրոպական ուղու ընտրությունը պատահական չէ, այլ պայմանավորված է եվրոպական պատմական ու մշակութային առնչություններ

և աշխարհայացքային-արժեքային նմանատիպ կողմնորոշումներ ունեցող հայ ժողովրդի հասարակական գիտակցությամբ»–*The European path of development has not been selected by chance (1). Rather, it was based on the public awareness of the Armenian people, who share European historical and cultural relations and similar world outlooks, values, and perceptions (2):*

Իմաստային կամ քերականական կորուստներից խուսափելու համար քարզմանության ժամանակ հաճախ օգտագործում են լրացուցիչ բառային միավորներ: Դա կոչվում է **բառային միավորների ավելացում (addition)**:

1) «Հայաստանն աջակցել և աջակցելու է Վրաստանին Ջավախքում առաջադիմական սոցիալ-տնտեսական և կրթամշակութային ծրագրերի իրականացման գործում»–*Armenia has supported, and will **continue** to support Georgia in every possible way, **to help deliver** its progressive, socio-economic, and educational-cultural programs in Javakhq:*

2) «Ժողովրդավարական բարեփոխումների ռազմավարությունը պետական մարմիններից, իշխանության բոլոր օղակներից և հասարակությունից պահանջում է համակարգված կառուցողական գործունեություն»–*This strategy of democratic reforms requires coordinated and constructive actions by state structures, all branches of the authorities and society **as a whole**:*

Բառային փոխակերպումը (lexical transformation) տեղեկության վերակոդավորումն է բառային միջոցներով: Բառային փոխակերպումների հիմքում տարբեր լեզուների բառերի իմաստային կառուցվածքի առանձնահատկություններն են, մասնավորապես՝ դրանց իմաստային ընդգրկումների միջև տարբերությունները⁸:

Ստորև բերվում են բառային փոխակերպման օրինակներ.

1) «...այդ համագործակցությունը **անկյունաքարային դեր է կատարում** Հայաստանի ռազմական քաղաքականության հավասարակշռությունը պահպանելու համար»–*...that cooperation **plays a key role** in maintaining the equilibrium of Armenia's military policy,*

2) «Մեծամասամբ ԱՄՆ-ի հետ հարաբերություններով **է պայմանավորված** երկկողմ ձևաչափով Հայաստանի Հանրապետության համագործակցության զարգացումը ՆԱՏՕ-ի շրջանակներում»–*The development of cooperation of the Republic of Armenia within NATO in a bilateral format **is** primarily **built on** Armenia's relations with the USA,*

3) «Հայաստանը **կարևորում է** Իրանի ներգրավվածությունը Հարավային Կովկասի հիմնախնդիրների լուծման գործում»–*Armenia **attaches importance to** the involvement of Iran in finding solutions to the problems of the South Caucasus:*

Ի դեպ, վերջին նախադասությունը տարբեր տեսակի (բառային և քերականական) փոխակերպումների զուգակցման օրինակ է:

⁸ Տես նույն տեղում, էջ 350:

Այն փոխակերպումները, որոնց դեպքում հնարավոր են ելակետային տեքստի թարգմանության մի քանի տարբերակներ, կոչվում են **համապեքսային փոխակերպումներ**։ Այս դեպքում ելակետային միավորի և նրա թարգմանության համարժեքությունը որոշվում է ավելի լայն համատեքստի պահանջներով, իսկ թարգմանության լավագույն տարբերակի ընտրությունը կախված է թարգմանչից՝ նրա վարպետությունից և անհատական ճաշակից։

«Դրա (փոխլրացման սկզբունքի.–Մ. Մ.) էությունն է արտաքին հարաբերությունների հնարավորինս ընդլայնումը և տարբեր ուժային կենտրոնների հետ հարաբերությունների իրատեսական հավասարակշռումը՝ որոշումների կայացման գործում ինքնուրույնության պահպանման նպատակով»–ա) *It implies maximal expansion of foreign relations coupled with a realistic balancing of relations with different power centers, while preserving independence in decision-making processes, բ) Maximal expansion of foreign relations and realistic balancing of relations with different power centers underlie this principle with the purpose of preserving independence in decision-making:*

Երկրորդ (բ) տարբերակը առաջարկվում է որպես այլընտրանքային համատեքստային փոխակերպում։

Սովորական (նորմալիզային) փոխակերպումն այն փոխակերպումն է, երբ ելակետային և թարգմանության տեքստերի միջև հաստատվող համարժեքությունը լեզվում համակարգայնորեն պայմանավորված է և ավանդաբար կայունացած, ուստի արձանագրվում է բառարաններում, քերականության ձեռնարկներում և տեղեկատվությունում։ Այսպես՝

«...լուծում է ՀՀ անվտանգության կարևորագույն խնդիրներից մեկը»–*...addresses one of the key security issues of the Republic of Armenia, կամ՝ գլխավորական կադրերի արտահոսք–«brain drain», մարտունակ Ձինված ուժեր–effective Armed Forces, նպատակային–targeted:*

Թարգմանության ժամանակ իմաստային առումով այնպիսի ավելորդ բառերի **սղումը**, որոնք այնքան էլ կարևոր չեն կամ համատեքստում կարելի է հեշտությամբ վերականգնել։

1) «...խոսքի ազատության ճնշման և իրազեկման պակասի **հետևանքով առաջացած** սոցիալական լարվածություն...»–*...social tensions due to the violations against freedom of speech and lack of awareness...*

2) «**Համագործակցության մասշտաբայնությունն** առավել մեծ է ռազմական, առևտրատնտեսական, էներգետիկայի, գիտության, մշակույթի, տեղեկատվության ոլորտներում»–*Cooperation is deeper in the spheres of military relations, trade and economy, energy, science, culture and information:*

3) «Հայաստանի Հանրապետության ազգային անվտանգության ապահովման կարևոր խնդիրներից են **հոգևոր ու մշակութային ոլորտների զարգացում**»

մը...»—*Important tasks in ensuring the national security of the Republic of Armenia include: **spiritual and cultural development**...*

Ելակետային տեքստի որևէ արտահայտությունն քարգմանության լեզվին հնարավորինս համահունչ քարգմանելու համար կիրառվել է **հոմանիշային փոխարինման (synonymous replacement)** հնարը: Հոմանիշային փոխարինումը քարգմանության ժամանակ այնպիսի բառի կամ բառակապակցության օգտագործումն է, որը նույն կամ գրեթե նույն իմաստն ունի քարգմանության լեզվում: Ստորև բերվում են հոմանիշային քարգմանության օրինակներ:

1) «...Հայաստանի ազգային անվտանգության համար ստեղծում է մի շարք սպառնալիքներ...»— *This has led to the absence of any diplomatic relations with Turkey, and **has given rise to** several threats to the national security of Armenia...*

2) «Ադրբեջանի իրականացրած քաղաքականությունը համաչափ և անհամաչափ սպառնալիքներ է ստեղծում Հայաստանի անվտանգության համար»— *The policy implemented by Azerbaijan ... **creates** symmetric and asymmetric threats for the national security of Armenia:*

Վ. Գ. Գալը շրջանառության մեջ է դրել մի հասկացություն, որն անվանել է **իմաստային համաձայնություն**⁹՝ նկատի ունենալով փոխակերպումների այն դեպքերը, երբ լեզվական միավորների քարգմանությունը կատարվում է ոչ թե նրանց բառարանային համարժեքների, այլ համատեքստային իմաստների հիման վրա:

«Ժողովրդավարական բարեփոխումների ռազմավարությունը պետական մարմիններից, իշխանության բոլոր օղակներից և հասարակությունից պահանջում է համակարգված կառուցողական գործունեություն»—*This strategy of democratic reforms requires coordinated and constructive actions by state structures, all **branches** of the authorities and society as a whole: Օղակ բառը քարգմանվել է branch. քարգմանիչը կատարել է իմաստային համաձայնեցում՝ օգտագործելով branches of the authorities արտահայտությունը:*

Թարգմանության հնարավորությունը փիլիսոփայական, մեթոդաբանական խնդիր է և զգալիորեն առնչվում է լեզվի և մտածողության հարաբերակցությանը: Վ. ֆոն Հումբոլդտը Ա. Շլեգելին հասցեագրված իր նամակներից մեկում գրում է, որ յուրաքանչյուր քարգմանություն ինքը պատկերացնում է որպես մի անլուծելի խնդիր, քանի որ ցանկացած քարգմանիչ դատապարտված է անխուսափելիորեն բխվելու ստորջրյա երկու խութերից մեկին. կա՛մ ճշգրտորեն հետևել բնագրին՝ իր ժողովրդի լեզվի ու ճաշակի հաշվին, կա՛մ պահպանել իր ժողովրդի յուրօրինակությունը՝ բնագրի հաշվին: Այս երկու մոտեցումների համատեղումը ոչ միայն դժվարհասանելի է, այլև պարզապես անհնարին⁹:

Թարգմանությունը միջլեզվական, հետևաբար նաև միջազգային հաղորդակցական ակտ է, որի շնորհիվ տարբեր ազգերի միջև ապահովվում է բանակ-

⁹ Տես նույն տեղում, էջ 99–100:

ցային գործընթաց, կատարվում է մշակութային, քաղաքական, տնտեսական, հոգևոր և այլ արժեքների փոխանակում՝ ազգերին միմյանց ճանաչելու հնարավորություն տալով: Այդ դժվարիրականացնալի աշխատանքը կատարելիս թարգմանչին օգնության են գալիս հարյուրամյակների ընթացքում մշակված տեսական գիտելիքները, դրանց թվում նաև թարգմանչական փոխակերպումներն ու հնարները: Դրանց նպատակը թարգմանության բացարձակ կամ որոշակի աստիճանի նույնականության ապահովումն է: Ռազմավարության նախագիծը մշակվել է Միջգերատեսչական հանձնաժողովի կողմից, անցել փորձաքննության տարբեր փուլեր, միաժամանակ փոփոխության է ենթարկվել: Բազմիցս խմբագրվել է նաև թարգմանությունը, որպեսզի այն լինի առավելագույնս բնագրաբնույթ՝ ապահովելով թարգմանության համարժեքությունը ելակետային տեքստին և՛ հասկացութային, և՛ լեզվամտածողության առումներով: Նպատակը ազգային, պետական կարևորագույն նշանակություն ունեցող փաստաթուղթը միջազգային հանրությանը և օտարալեզու ընթերցարանին լավագույնս ներկայացնելն էր:

О ПЕРЕВОДЧЕСКИХ ПРИЕМАХ,
ПРИМЕНЕННЫХ В АНГЛИЙСКОМ ВАРИАНТЕ
ПРОЕКТА СТРАТЕГИИ НАЦИОНАЛЬНОЙ
БЕЗОПАСНОСТИ РА

А. А. МАРТИРОСЯН

РЕЗЮМЕ

При создании трехязычного Проекта Стратегии национальной безопасности РА главной задачей являлось обеспечение их аутентичности. Для обеспечения аутентичности текстов была поставлена задача обеспечения их абсолютной адекватности, то есть полного совпадения в исходном и переводном текстах смыслового содержания, стилистического и прагматического значений, внутренней формы и грамматической структуры, включая порядок слов. Она была достигнута путем применения соответствующих переводческих трансформаций и приемов. В этом аспекте на конкретных примерах проанализированы понятия «эквивалентность» и «эквивалент», «вариантность» и «вариантные соответствия», проблемы буквального перевода и буквализма, различные переводческие трансформации и приемы и т. д.

ON TRANSLATION TECHNIQUES
USED IN THE ENGLISH VERSION
OF THE DRAFT NATIONAL SECURITY STRATEGY
OF THE RA

A. A. MARTIROSYAN

SUMMARY

The main task while creating the trilingual Draft National Security Strategy of the RA was to ensure their authenticity. To ensure the authenticity of the texts the task was set to make them absolutely adequate, i. e. when the initial and translation texts coincide fully in their contents meaning, stylistic and pragmatic meanings, inner form and grammatical structure, as well as the word order. Adequacy was achieved through the corresponding translation transformations and techniques. In this aspect the notions «equivalence» and «equivalent», «variance» and «variants», the problems of literal translation and literalism, various translation transformations and techniques, etc. are analysed in concrete examples.

ՀՀ ԱԶԳԱՅԻՆ ԱՆՎՏԱՆԳՈՒԹՅԱՆ ՌԱԶՄԱՎԱՐՈՒԹՅԱՆ
ՆԱԽԱԳԾԻ ԱՆԳԼԵՐԵՆ ԹԱՐԳՄԱՆՉԱԿԱՆ
ԵՎ ԽՄԲԱԳՐԱԿԱՆ ՏԱՐԲԵՐԱԿՆԵՐԻ
ԲԱՌԱՊԱՇԱՐԱՅԻՆ ՈՒՍՈՒՄՆԱՍԻՐՈՒԹՅՈՒՆԸ

Ա. Հ. ՀԱԿՈԲՅԱՆ

ՀՀ ազգային անվտանգության ռազմավարության նախագծի մշակման մեթոդաբանության և փորձաքննության համար ընտրվել էր համաշխարհային առաջատար մասնագիտական կենտրոնների խստապահանջ միջավայրը, ուստի ռուսերեն և անգլերեն լեզուներով տեքստերի բարձրորակ թարգմանությունը հրամայական պահանջ էր: Թարգմանված տեքստերը պետք է լինեին հայերեն տեքստի ոչ թե նույնական, այլ բնագրաբնույթ տարբերակներ: Բնագրաբնույթությունը ենթադրում է համարժեքություն ինչպես հասկացության, այնպես էլ լեզվական մակարդակներում: Մեր խնդիրն էր ուսումնասիրել բնագրաբնույթության ապահովման լեզվական բաղադրիչը օգտագործված բառապաշարի առումով: Այդ նպատակով մենք կատարել ենք ՀՀ ԱԱՌՆ-ի անգլերեն թարգմանչական ու խմբագրական տարբերակների համեմատական վերլուծություն: Անգլերեն թարգմանության խմբագրումը կատարվել էր հայախոս ամերիկյան անգլերենի կրողների և ԱԱՌՆ-ի մշակման գիտական ղեկավարի քաղաքագիտական հասկացութաբանական համագործակցությամբ: Դա ուներ կարևոր նշանակություն, քանի որ ԱՄՆ-ը, աշխարհաքաղաքական զարգացումներում գերիշխող դիրք գրավելով, ունի միջազգային հարաբերությունների բնագավառում ակտիվ բառապաշար առաջարկելու և ներմուծելու հնարավորություն, ուստի և՛ մեծ ներդրում միջազգային կիրառություն ունեցող բառապաշարի ձևավորման գործում:

Ինչպես հայտնի է, յուրաքանչյուր բնագավառ ունի իրեն հատուկ բառապաշար, որը քարացած չէ և անընդհատ փոփոխությունների է ենթարկվում, թարմանում ու համալրվում կյանքի զարգացմանը զուգընթաց: Ռազմաքաղաքական բառապաշարն առավել դինամիկ է, ինչը պայմանավորված է տվյալ ոլորտում տեղի ունեցող երևույթների ու գործընթացների ակտիվ զարգացումներով:

Որևէ նյութի բառապաշարային ուսումնասիրությունը մեծ գործնական օգտակարություն ունի լեզվաբանական և հատկապես թարգմանական առումով, քանի որ թարգմանչին լայն հնարավորություն է տալիս ճշգրիտ կերպով օգտագործելու տարբեր բնագավառների տերմինները (օրինակ՝ քաղաքական, ռազմական, տնտեսական):

ՀՀ ռազմավարության նախագծի անգլերեն թարգմանչական և վերջնական խմբագրական տեքստերի բառապաշարների համեմատական վերլուծությունը կատարվել է մի շարք քաղաքագիտական բառարանների օգնությամբ¹: Բացի

¹ Stu «English–Russian Dictionary of Socio-Political Terms». М., 1987; «Russian–English Dictionary of Diplomacy». М., 1995; «English–Russian Dictionary of Diplomacy». М., 1995; «English–Armenian Glossary of the Council of Europe related Terms and Expressions».

այդ, ուսումնասիրությունն ավելի համակողմանի և սպառիչ դարձնելու նպատակով համեմատական վերլուծության է ենթարկվել նաև «Ամերիկայի Միացյալ Նահանգների ազգային անվտանգության ռազմավարությունը»²:

Արժանահավատ աղբյուրների հետ (բառարաններ, մամանտիպ փաստաթուղթ՝ ԱՄՆ-ի ազգային անվտանգության ռազմավարություն) համեմատությունը ցույց է տալիս, որ ՀՀ ԱԱՌ-ի նախագծի անգլերեն տարբերակը պարունակում է հարյուստ և միջազգայնորեն ընդունված բառապաշար՝ քաղաքական, պաշտպանական, սոցիալական, իրավական, տնտեսական ոլորտների տերմիններով: Որպես օրինակ բերենք որոշ բառեր ու արտահայտություններ (տես աղ. 1):

Աղյուսակ 1

Անգլերեն տերմինը	Հայերեն տերմինը
sovereignty	ինքնիշխանություն
military alliance	ռազմական դաշինք
constitutional order	սահմանադրական կարգ
territorial integrity	տարածքային ամբողջականություն
peace-keeping mission	խաղաղապահ առաքելություն
rule of law	իրավունքի գերակայություն
inviolability of borders	սահմանների անխախտելիություն
law enforcement	իրավապահականություն
fair and peaceful resolution	արդար և խաղաղ լուծում
social justice	սոցիալական արդարություն
fiscal and monetary policy	ֆինանսական և արտարժույթային քաղաքականություն
self-determination	ինքնորոշում
social welfare	սոցիալական բարեկեցություն
small and medium businesses	փոքր և միջին ձեռնարկատիրություն
combat-ability	մարտունակություն
legislation	օրենսդրություն
liberal economy	ազատական տնտեսություն

ԱԱՌ-ի նախագծի անգլերեն բարգմանության մեջ արված խմբագրական բառապաշարային փոփոխությունները կարելի է վերլուծել ու դասակարգել ըստ մի քանի չափանիշների: Պետք է նշել, որ այդ դասակարգման խմբերը հստակ սահմանազատված չեն, և երբեմն դրանց տիրույթները կարող են վերաձածվել:

1. Նախ դիտարկենք այն բառերն ու արտահայտությունները, որոնք առավել Y., 2005; «Oxford Advanced Learner's Dictionary of Current English». 6th Edition, 2004; «Collins English Dictionary». 8th Edition, first published in 2006:

² Stuu «The National Security Strategy of the United States of America» (www.whitehouse.gov/nsc/nss.html):

կիրառելի են անվտանգության բնագավառի քաղաքագիտական բառապաշարում: Ստորև բերված օրինակները ցույց են տալիս, որ թե՛ թարգմանչի, թե՛ խմբագրի տարբերակները հայերեն բառի կամ արտահայտության համարժեք թարգմանություններ են, այսինքն՝ երկու ձևերն էլ նույն իմաստն են արտահայտում, հոմանիշային տարբերակներ են: Սակայն, հիմնվելով վերոհիշյալ աղբյուրների վրա, կարող ենք ասել, որ քաղաքագիտական բառապաշարում նախընտրելի են խմբագրի կողմից առաջարկված տարբերակները, որոնք մնան փաստաթղթում ունեն տերմինի արժեք (տես աղ. 2):

Աղյուսակ 2

Հայերեն տերմին	Թարգմանչական տարբերակ	Խմբագրական տարբերակ
պետական քաղաքականություն	national / government policy	state policy
ճշգրտում	change	adjustment
զանգվածային ոչնչացման զենք	mass destruction weapons	weapons of mass destruction
հանցավոր ճանապարհով ստացված եկամուտների օրինականացում	laundering of proceeds of crime	money laundering
նախաձեռնություն	venture	initiative
բնակչության արտահոսք և ներհոսք	inflow and outflow of population	immigration and emigration of population

2. Քանի որ, ինչպես վերը ասվեց, խմբագիրն ամերիկյան անգլերենի կրող է, ուստի փոփոխությունների մեծ մասը բացատրվում է հենց նրանով, որ խմբագրի կողմից առաջարկված բառերն ու արտահայտություններն առավել կիրառելի են ամերիկյան անգլերենում: Ասվածի վառ ապացույցն են հետևյալ օրինակները (տես աղ. 3):

Աղյուսակ 3

Հայերեն տերմին	Թարգմանչական տարբերակ	Խմբագրական տարբերակ
միջազգային հեղինակություն	international repute	international reputation
մեկուսացում	isolation	marginalization
համատեքստ	purview	context
ռազմական բնագավառ	military area	military arena
առաջին հերթին	firstly	first and foremost
առանձնահատկություն	peculiarity	uniqueness, distinctiveness
համաշխարհային	world	global
նախօրոք	beforehand	in advance
միաժամանակ	parallel with it	simultaneously
հիման վրա	by virtue	on the basis

3. Ազգային անվտանգության ռազմավարությունը կարևոր քաղաքական փաստաթուղթ է, որի բովանդակությունը պետք է յուրաքանչյուր քաղաքացու համար դյուրըմբռնելի լինի: Ուստի շարադրանքում պահպանվում է հանրամատչելիության սկզբունքը, որով էլ խմբագիրը փորձել է առաջնորդվել անգլերեն տարբերակում: Դա երևում է հետևյալ օրինակներից (տես աղ. 4):

Աղյուսակ 4

Հայերեն տերմին	Թարգմանչական տարբերակ	Խմբագրական տարբերակ
համախմբվածության բուլացում	abatement of cohesion	weakening of unity
ամրապնդում	reinforcement	strengthening
վտանգով լի	contain danger	heavy with danger
նախադուռ	threshold	opening
կարևորել	prioritize	consider important
ցուցանիշների վատթարացում	deterioration of indicators	worsening indicators

4. Քանի որ ազգային անվտանգության ռազմավարությունը պաշտոնական վարչաքաղաքական ոճի փաստաթուղթ է, ապահովվել է խիստ համարժեքությունը բնագրին: Այդ նպատակով համեմատաբար ազատ կերպով թարգմանված որոշ բառեր ու արտահայտություններ փոխարինվել են բառացի թարգմանված տարբերակներով (երբ դա չի հակասել անգլերենի նորմերին): Ստորև բերվում են համապատասխան օրինակներ (տես աղ. 5):

Աղյուսակ 5

Հայերեն տերմին	Թարգմանչական տարբերակ	Խմբագրական տարբերակ
միջազգայնորեն երաշխավորված պետություն	internationally affirmed state	internationally guaranteed state
սպառնալիք	risk	threat
հակամարտության գոտի	source of conflict	conflict zone
հնարավորություն ընձեռել	allow	provide opportunity
հետևողական	regular	consistent
պայքար ահաբեկչության դեմ	activities against terrorism	battle against terrorism
համադրում	consistency	systemization
ինքնիշխանություն	autonomy	sovereignty
զանգվածային գաղթ	massive emigration	mass emigration

Ինչպես վերը նշվեց, մեր կողմից կատարվել է նաև ՀՀ ԱԱՌՆ-ում և ԱՄՆ-ի ազգային անվտանգության ռազմավարությունում կիրառված բառապաշարների

համեմատական ուսումնասիրություն: Քանի որ ԱՄՆ-ի ԱԱՌ-ն ուղղված է ինչպես երկրի ամբողջ բնակչությանը, այնպես էլ օտարերկրյա, միջազգային, անդրազգային դերակատարներին, ապա կարող ենք եզրակացնել՝ որ հենց դա է այդ ռազմավարության մեջ կիրառվող համեմատաբար պարզ բառապաշարն ընտրելու հիմնական պատճառներից մեկը: Այդ համեմատությունը հնարավորություն է տալիս ավելի խորը պատկերացում կազմելու նման տեքստերը թարգմանելու և խմբագրելու որոշ առանձնահատկությունների մասին:

ՀՀ ԱՌՈՆ-ի անգլերեն և ԱՄՆ-ի ԱԱՌ-ի տեքստերում առկա են մի շարք տերմինային տարբերություններ, և հետաքրքրական կլինի ներկայացնել դրանք՝ լուսաբանելով հետևյալ օրինակներով (տես աղ. 6):

Աղյուսակ 6

ԱՄՆ-ի ԱԱՌ	ՀՀ ԱՌՈՆ	Հայերեն համարժեք
political balance	political equilibrium	քաղաքական հավասարակշռություն
great power	superpower	գերտերություն
concerned parties	stakeholders	շահագրգիռ կողմեր
reach an agreement	reach a consensus	համաձայնության գալ
mitigate tension	reduce tension	լարվածությունը մեղմել
foreign and homeland security	external and domestic security	արտաքին և ներքին անվտանգություն
enact the strategy	implement the strategy	իրականացնել ռազմավարությունը
work with security structures	cooperate with security structures	համագործակցել անվտանգության կառույցների հետ
spread of drugs/narcotics	dissemination of drugs/narcotics	քմբանյութերի տարածում
social unity	social amity	սոցիալական համերաշխություն
social grouping	social alignment	սոցիալական խմբավորում
infectious disease	pestilence/epidemic	համաճարակ
livelihood	sustenance	կենսամիջոց
unlawful	illegitimate	անօրինական
insert a correction	insert an amendment/adjustment	ուղղում մտցնել
violation of law	infringement of law	օրենքի խախտում
improvement of economy	enhancement of economy	տնտեսության զարգացում
small and medium businesses	small and medium enterprise	փոքր և միջին ձեռնարկատիրություն
free/open market economy	liberal market economy	ազատական շուկայական տնտեսություն
financial policy	fiscal policy	ֆինանսական քաղաքականություն

Այսպիսով՝ կարելի է անել այն եզրակացությունը, որ անգլերեն տարբերակում խմբագրի կողմից կատարված փոփոխությունները նպաստել են ՀՀ ԱԱՌ-ի նախագծի անգլերեն տարբերակի բնագրաբնության ապահովմանը:

ИССЛЕДОВАНИЕ ЛЕКСИКИ
ПЕРЕВОДЧЕСКОГО И РЕДАКТОРСКОГО ТЕСТОВ
АНГЛИЙСКОГО ВАРИАНТА
ПРОЕКТА СТРАТЕГИИ
НАЦИОНАЛЬНОЙ БЕЗОПАСНОСТИ РА

А. А. АКОПЯН

РЕЗЮМЕ

Редакторские лексические изменения, сделанные в английском тексте Проекта Стратегии национальной безопасности классифицированы по конкретным признакам, что обеспечило большую наглядность приводимых примеров. Проведен также анализ текстов Проекта Стратегии национальной безопасности РА и Стратегии национальной безопасности США. В этом аспекте, с применением метода компаративного анализа, рассмотрены характерные терминологические особенности и различия между лексическими единицами английского переводческого и редакторского текстов Проекта Стратегии национальной безопасности РА. Основными требованиями при переводе концептуальных, нормативно-правовых, политических документов, регулирующих взаимоотношения в сфере национальной безопасности и обороны, являются воспроизведение четкого смыслового содержания оригинала и обеспечение полной идентичности переведенного текста оригиналу.

THE STUDY OF THE VOCABULARY
OF THE TRANSLATION AND EDITING TEXTS
OF THE ENGLISH VERSION
OF THE DRAFT NATIONAL
SECURITY STRATEGY OF THE RA

A. H. HAKOBYAN

SUMMARY

The editorial lexical changes made in the English text of the Draft National Security Strategy are classified by concrete indicators, that guaranteed a great obviousness of the given examples. The analysis of the texts of the Draft NSS of the RA and the NSS of the USA has also been carried out.

In this aspect, characteristic terminological peculiarities and differences between lexical units of the English translation and the editor's texts of the Draft National Security Strategy (NSS) of the RA have been examined using the method of comparative analysis. The reproduction of a clear contents meaning of the original and ensuring the full identity of the translated text with the original are the basic requirements when translating conceptual, normative-legal, political documents, regulating interrelations in the sphere of national security and defense.

**ՀԱՅԵՐԵՆ ՊԱՇՏՈՆԱԿԱՆ ՓԱՍՏԱԹՂԹԵՐԻ
ԱՆԳԼԵՐԵՆ ԹԱՐԳՄԱՆՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ
ՈՐՈՇ ՈՃԱԿԱՆ ԱՌԱՆՁՆԱՀԱՏԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ**

Մ. Ա. ՄԱԽՍՈՅԱՆ

ՀՀ ԱԱՌՆ-ի եռալեզու տարբերակների բնագրաբնությունը հնարավորություն ընձեռեց այն ներկայացնելու որպես միջազգային գիտական և լեզվական մշակույթին համապատասխանող փաստաթուղթ: Ընդ որում, ԱՄՆ-ում, ՌԴ-ում, Եվրոպայում քաղաքական ու քաղաքագիտական ավանդույթների և փորձի ուսումնասիրությամբ ու կիրառմամբ հնարավոր եղավ ապահովել ոչ միայն հայերեն փաստաթղթի գիտականությունը, այլև հասկացության համարժեքությունը միջազգայնորեն ընդունված ստանդարտներին: Առանձնակի ուշադրություն էր դարձվում թարգմանական տեքստերի լեզվական համապատասխանությանը տվյալ լեզուներում մնան կարգի փաստաթղթերին ներկայացվող պահանջներին: ՌԴ-ի թարգմանության տեքստը միջազգային քաղաքական ասպարեզ դուրս հանելու և տվյալ լեզվի կրողների համար ընկալելի դարձնելու նպատակով թարգմանիչը (բրիտանական անգլերենի կրողը) և խմբագիրները (ամերիկյան անգլերենի կրողները՝ հայերենի լավ իմացությամբ) անգլախոս հայ քաղաքագետի հետ անցկացրած փորձաքննությունների միջոցով ապահովել են ոչ թե նույնական, այլ բնագրաբնույթ տեքստեր: Նախագիծը թարգմանվել է բնագրի բովանդակության ճշգրիտ շարադրմամբ, լեզվաքերականական ձևերի փոփոխությունների, իմաստային նույնության, տրամաբանական կապերի, ձևաբանական և շարահյուսական փոխակերպումների ապահովմամբ, ձևի և ոճի առանձնահատկությունների պահպանմամբ, քաղաքական ոլորտում կիրառվող միջազգային տերմինների օգտագործմամբ: Սույն հոդվածում ՀՀ ԱԱՌՆ-ի բնագրաբնույթ անգլերեն տարբերակի օրինակով ուսումնասիրվում են անգլերեն պաշտոնական փաստաթղթերում ընդունված ոճական առանձնահատկությունների որոշ հարցեր:

Ոճը գործունեության այս կամ այն ոլորտին բնորոշ լեզվական միջոցների և դրանց օգտագործման հնարների համախումբ է: Լեզվաբանության մեջ ոճը սահմանվում է որպես «լեզվի տարբերակված այլատեսություններից յուրաքանչյուրը, որոնցից ամեն մեկը բնորոշվում է իրեն հատուկ բառերով, դարձվածաբանությամբ և գործածվում է որոշակի հաղորդակցական ոլորտում (գեղարվեստական գրականություն, գիտական-տեխնիկական գրականություն, տարբերակումներ ու բարբառներ)»¹: Տեքստային փաստաթղթի դեպքում ոճը հիմնականում վերաբերում է նրա ձևին (*ինչպես*), իսկ բուն տեքստի առնչությամբ՝ բովանդակությանը (*ինչ*): «Ոճ» հասկացությունը ենթադրում է ընտրություն. յուրաքանչյուր հեղինակ կանխամտածված կամ ոչ գիտակցված կերպով նախապես ընտրում է իր գրելու ոճը: Դա ներառում է գրվածքի ձևի ու բառերի, նախադասությունների կառուցվածքի ու ծավալի, տեխնիկական ձևավորման միջոցների ընտրություն:

¹ Է. Դ. Աղայան, Արդի հայերենի բացատրական բառարան: Ե., 1976, էջ 1134:

Լեզվաբանական ոճագիտության ուսումնասիրության ոլորտներն են՝

- լեզվի գեղագիտական գործառնությունը,
- լեզվի արտահայտչական միջոցները,
- հոմանիշների օգտագործումը,
- եղանակավորող բառերը,
- ոճական միջոցները, ներառյալ՝ փոխաբերությունը, փոխանունությունը, հեզնանքը, մակդիրը, համեմատությունը, կլիշեան, մեջբերումը, ակնարկը և այլն,
- լեզվի և մտքի փոխադարձ կապը,
- հեղինակի անհատական ոճը լեզվի գործածության առումով²:

Անգլերեն լեզվում տարբերակվում է 5 լեզվական ոճ՝ գեղարվեստական, հրապարակախոսական, լրագրային, գիտական, պաշտոնական:

Փաստաթղթերի դեպքում ոճը կարող է լինել պաշտոնական և ոչ պաշտոնական՝ կախված գրված փաստաթղթի նպատակից ու տիպից, ընթերցողի հետ հեղինակի առնչությունից: *Պաշտոնական փաստաթղթերին բնորոշ են՝*

- կայուն բառակապակցությունների, հատուկ տերմինների լայն օգտագործում,
- բառերի սահմանափակ ընտրություն,
- միջազգայնորեն ընդունված բառերի լայն օգտագործում,
- մեծ թվով հապավումների գործածություն:

Պաշտոնական փաստաթղթերը (իրավաբանական համաձայնագրեր, պայմանագրեր, տեխնիկական հաշվետվություններ և այլն) ուղղված են լինում այն ընթերցողին, որի հետ հեղինակը չունի անձնական հարաբերություններ: Պաշտոնական փաստաթղթերը սովորաբար գրվում են տեղեկությունն ընթերցողին անկողմնակալ կերպով ներկայացնելու համար: Պաշտոնական փաստաթղթերը բառերի ընտրության առումով լինում են անդեմ, անկողմնակալ ու սահմանափակ, դրանց բովանդակությունը նախապես որոշված է և հիմնված փաստերի վրա³:

Բացի այդ, պաշտոնական փաստաթղթերում լայնորեն կիրառվում են տարբեր տեսակի տեխնիկական միջոցներ, ինչպիսիք են նշանները (պարբերության սկզբում դրվող գծեր, կետեր և այլն), տարբեր չափերի կարմիր տողերը, տողերի միջև բացատները, ընդգծումները, շեղատառ և կիսաթավ տառատեսակները, վերնագրերի աստիճանակարգությունն արտացոլող տարբեր հնարներ: Ճիշտ է, այս միջոցները կարող են շատ աննշան թվալ, բայց գրվածքին հաղորդում են ինքնատիպ ոճ և այն դարձնում ավելի դյուրըմբռնելի:

Իրավահարաբերությունների տարբեր ոլորտներում շրջանառող պաշտոնական փաստաթղթերը ունեն իրենց առանձնահատկությունները և յուրահատուկ ստանդարտներն ու ավանդույթները (դիվանագիտական ոճ և լեզու, կազմակերպակարգադրական նամակի լեզու և այլն): Շարադրանքի այդպիսի ոճը նաև ան-

² Տե՛ս «Wikipedia, the free Encyclopedia. Stylistics, (linguistics)» ([http://en.wikipedia.org/wiki/Stylistics_\(linguistics\)](http://en.wikipedia.org/wiki/Stylistics_(linguistics))):

³ Տե՛ս Lawrence H. Freeman, Terry R. Bacon. Style Guide. Bountiful, 1995, P. 230:

վանում են ձևական-տրամաբանական, որը իրավական տրամաբանության որոշիչ սկզբունքն է: Այս հանգամանքը հատուկ պահանջներ է ներկայացնում նաև փաստաթղթերի ոճին և լեզվին. չեզոքություն, վերանձնային բնույթի շարադրանք, խոսքային միջոցների միասնականացում (շաբլոնայնություն), տիպավորում և տերմինների ստանդարտացում, խոսքի օգտագործվող միջոցների տիրույթի սահմանափակություն, փաստաթղթերի տեքստի որոշակի հատվածներում առանձին լեզվական ձևերի կրկնողականություն⁴:

Թարգմանության ժամանակ պահանջվում է պահպանել բնագրի ոճը: Այդ պահանջը հետապնդում է երկու որոշակիորեն հակասական նպատակներ. մնալ հարազատ բնագրի ոճին և պահպանել տվյալ լեզվի նորմերը: Այս նպատակների իրականացումը պահանջում է երկու լեզուներին բնորոշ ոճաբանության իմացություն: Հայերենից անգլերեն թարգմանելիս պետք է հաշվի առնել այն փաստը, որ երկու լեզուն էլ բավական հարուստ են հոմանիշներով, ուստի անհրաժեշտ է ճշգրտորեն հաղորդել նրբերանգները, այսինքն՝ կատարել հոմանիշների ճիշտ ընտրություն: Եթե համեմատենք նույն տեքստի հայերեն և թարգմանված անգլերեն տարբերակները, ապա կտեսնենք, որ հայերեն նախադասությունները ավելի ծավալուն են և շարադասական առումով ունեն ավելի բարդ կառուցվածք, մինչդեռ անգլերենով այդ նույն միտքը կարելի է արտահայտել ավելի ամփոփ և կարճ նախադասություններով:

ՀՀ ազգային անվտանգության ռազմավարության նախագծի անգլերեն թարգմանչական և խմբագրական տարբերակներում ի հայտ են գալիս հետևյալ հիմնական ոճական առանձնահատկությունները.

– *կայուն բառակապակցությունների և հայրուկ տերմինների հաճախակի օգտագործում,*

– *բառերի սահմանափակ ընդգրկում.* թարգմանչի կողմից օգտագործված մի շարք բառակապակցություններ և տերմիններ փոխարինվել են ավելի տարածված ու ընդունելի համարժեքներով, ընդամենը յուրաքանչյուր ընտրված բառ նպաստում է մտքի ավելի ճշգրիտ ու մատչելի ձևակերպմանը,

– *նախադասության հակիրճություն.* բազմաբառ արտահայտությունները փոխարինվել են սակավաբառ համարժեքներով,

– *խոսքի սահունության ապահովում՝ այսպես ասած անցումային բառերի օգտագործմամբ.* անցումային բառերը կապում են մտքերը, նախադասությունները՝ ապահովելով խոսքի սահունությունը և տրամաբանական շարունակականությունը⁵,

– *հոմանիշների ընդգրկում՝* պայմանավորված բրիտանական և ամերիկյան անգլերենների բառապաշարային կիրառական առանձնահատկություններով,

– *հապավումների լայն կիրառում, թարգմանչի և խմբագրի անհատական մոտեցումների դրսևորում:*

⁴ Տես В. В. Паневчик. Деловое письмо: практическое пособие. 2-ое изд. Мн., 2000:

⁵ Տես Լորենս Հ. Ֆրիման, Թերի Ռ. Բեքոն, Նշ. աշխ., էջ 250:

Այս եզրակացությունները լուսաբանենք օրինակներով:

ԿԱՅՈՒՆ ԲԱՌԱԿԱՊԱԿՅՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՕՐԻՆԱԿՆԵՐ

կայուն զարգացում	sustainable development ⁶
միջազգային հարաբերությունների ոլորտ	international relations arena
ժողովրդավարական բարեփոխումներ	democratic reforms
հանցավոր ճանապարհով ստացված եկամուտների օրինականացում	money laundering

ԲԱՌԵՐԻ ՍԱՀՄԱՆԱՓԱԿ ԸՆՏՐՈՒԹՅԱՆ ՕՐԻՆԱԿՆԵՐ

Հայերեն տարբերակ	Վերջին տարիներին ի հայտ են գալիս այնպիսի երևույթներ, որոնք, իբրև միջազգային հարաբերություններին բնորոշ գործոններ, ներազդում են միջազգային անվտանգության կառույցների ու ռազմաքաղաքական ուժերի վրա:
Թարգմանչական տարբերակ	These factors represent a comprehensive threat on international security structures and military-political forces.
Խմբագրական տարբերակ	These factors impact ⁷ international security structures and military-political forces.
Հայերեն տարբերակ	Հայ-թուրքական հարաբերությունները բնորոշվում են Հայաստանի ազգային անվտանգության համար սպառնալիք ներկայացնող հերկյալ խնդիրների առկայությամբ:
Թարգմանչական տարբերակ	Armenian–Turkish relations are characterized by the existence of the following threats listed below, which affect the national security of Armenia.
Խմբագրական տարբերակ	Armenian–Turkish relations are characterized by the existence of the following threats to Armenia's national security.

ՆԱԽԱԳԱՍՏՈՒԹՅԱՆ ՀԱԿԻՐՃՈՒԹՅԱՆ ՕՐԻՆԱԿՆԵՐ

Հայերեն տարբերակ	ՀՀ ԱԱՌ-ը ենթակա է ճշգրտումների:
Թարգմանչական տարբերակ	The NSS RA should be adjustable ⁸ .
Խմբագրական տարբերակ	The NSS RA is subject to adjustments ⁹ .

⁶ Տես A. S. Hornby. Oxford Advanced Learner's Dictionary of Current English. Oxford, 6th edition, 2003:

⁷ Տես նույն տեղում:

⁸ Տես նույն տեղում:

⁹ Տես նույն տեղում:

Հայերեն տարբերակ	Հայաստանը, ներգրավված լինելով «Եվրահարևանության ծրագրում», համարում է, որ Թուրքիան, իր Եվրահարևանության գործընթացում ընդունելով եվրոպական արժեքները , կարող է հող ստեղծել Հայաստանի Հանրապետության և Թուրքիայի Հանրապետության փոխհարաբերությունների կարգավորման համար:
Թարգմանչական տարբերակ	Through its involvement in the European Neighborhood Program, Armenia believes that Turkey, (which is adopting values that are European and that also deal with human rights), the process of its integration with Europe values , can lay the foundation to regulate relations between the Republic of Armenia and the Republic of Turkey.
Խմբագրական տարբերակ	Through its involvement in the European Neighborhood Program, Armenia believes that Turkey through its integration process with Europe, and by adopting European values , can lay the foundation to regulate relations between the Republic of Armenia and the Republic of Turkey.

ԱՆՅՈՒՄԱՅԻՆ ԲԱՌԵՐԻ ՕԳՏԱԳՈՐԾՄԱՆ ՕՐԻՆԱԿՆԵՐ

– Existence of nationalities residing within the territory of the republic, **their** normal daily activities, **their** national, spiritual and cultural values, **and the** failure of establishing a liberal market.

– Armenian–Georgian relations are **also** important in terms of developing an efficient regional security structure.

– It is guided in this by their mutual interests in military security. In particular, **while** Armenia is actively involved in military-political integration processes.

ՀՈՍԱՆԻՇՆԵՐԻ ԸՆՏՐՈՒԹՅԱՆ ՕՐԻՆԱԿՆԵՐ

Հայերեն տարբերակ	ՀՀ ազգային անվտանգությունը սապահովում է
Թարգմանչական տարբերակ	The national security of Armenia ensures ¹⁰
Խմբագրական տարբերակ	The national security of Armenia guarantees ¹¹
Հայերեն տարբերակ	Հայաստանի քաղաքական, տնտեսական, մշակութային, հաղորդակցային մեկուսացում :
Թարգմանչական տարբերակ	Armenia's political, economic, cultural and communications isolation .
Խմբագրական տարբերակ	Armenia's political, economic, cultural and communications marginalization .

¹⁰ Տես նույն տեղում:

¹¹ Տես նույն տեղում:

ՀԱՊԱՎՈՒՄՆԵՐԻ ԼԱՅՆ ԿԻՐԱՌՄԱՆ, ԹԱՐԳՄԱՆՉԻ ԵՎ ԽՄԲԱԳՐԻ
ԱՆՀԱՏԱԿԱՆ ՄՈՏԵՑՈՒՄՆԵՐԻ ԴՐՍԵՎՈՐՄԱՆ ՕՐԻՆԱԿՆԵՐ

Հայերեն տարբերակ	ՀՀ միջազգային դերակատարության ու հեղինակության ամրապնդումը:
Թարգմանչական տարբերակ	The strengthening of the international role and repute ¹² of the Republic of Armenia.
Խմբագրական տարբերակ	The strengthening of the international role and reputation ¹³ of the Republic of Armenia.
Հայերեն տարբերակ	Երկրի անվտանգ ապագայի կառուցումն անհրաժեշտ է դիտարկել տարածաշրջանային և միջազգային անվտանգության միջավայրում:
Թարգմանչական տարբերակ	The establishment of a secure future for the country should be viewed in the context of regional and international.
Խմբագրական տարբերակ	The establishment of a secure future for the country must be viewed in the context of regional and international.

Այսպիսով՝ թե՛ թարգմանիչը, թե՛ խմբագիրը ապահովել են խոսքի սահունությունը, հոմանիշների ճիշտ ընտրությունը, կայուն բառակապակցությունների և տերմինների օգտագործումը, նախադասությունների հակիրճությունը, հապավումների լայն օգտագործումը՝ հարազատ մնալով երկու լեզուներին բնորոշ ոճական առանձնահատկություններին, ինչով իսկ նպաստել են անգլերեն տարբերակի բնագրաբնությունը ապահովմանը:

¹² Տես նույն տեղում:

¹³ Տես նույն տեղում:

НЕКОТОРЫЕ СТИЛИСТИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ
АНГЛИЙСКИХ ПЕРЕВОДОВ
ОФИЦИАЛЬНЫХ АРМЯНОЯЗЫЧНЫХ ДОКУМЕНТОВ

М. А. МАХСОЯН

РЕЗЮМЕ

Специфической особенностью перевода официальных документов является необходимость обеспечения аутентичности переведенного текста оригиналу. Для официальных документов характерны: широкое применение стабильных, установившихся терминов, ограниченный выбор слов и выражений, широкое применение международно принятых терминов, большое количество аббревиатур и т. д. Отсюда следует ряд

языковых и стилистических ограничений, которых должен придерживаться переводчик. Выявлены и на конкретных примерах проанализированы стилистические приемы, использованные переводчиком и редактором при создании английского варианта Проекта Стратегии национальной безопасности РА для обеспечения его аутентичности армяноязычному оригиналу.

SOME STYLISTIC PECULIARITIES OF THE ENGLISH
TRANSLATIONS OF THE OFFICIAL DOCUMENTS
IN THE ARMENIAN LANGUAGE

M. A. MAKHSOYAN

SUMMARY

The specific feature of the translation of the official documents is the necessity of ensuring the authenticity of the translated text to the original one. It is characteristic for official documents: a wide use of stable, set terms; a limited choice of words and expressions; a wide use of internationally accepted terms; large quantity of abbreviations, etc. Hence it brings a number of linguistic and stylistic limitations to which the translator must adhere. The stylistic methods used by the translator and editor while creating the English version of the Draft NSS of the RA for ensuring its authenticity to the original in the Armenian language have been revealed and analysed on concrete examples.

ՀԱՎԵԼՎԱԾ

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ
ԱԶԳԱՅԻՆ ԱՆՎՏԱՆԳՈՒԹՅԱՆ
ՌԱԶՄԱՎԱՐՈՒԹՅԱՆ
ՆԱԽԱԳԻԾ

I. ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ

ԱԶԳԱՅԻՆ ԱՆՎՏԱՆԳՈՒԹՅԱՆ ՌԱԶՄԱՎԱՐՈՒԹՅՈՒՆԸ*

Հայաստանի Հանրապետության ազգային անվտանգության ռազմավարությունը համապետական քաղաքական այն փաստաթուղթն է, որում համակարգված ձևով ներկայացվում են անհատի, հասարակության և պետության անվտանգության ապահովման, ինչպես նաև համայն հայության ինքնության պահպանման ու կայուն զարգացման պետական քաղաքականության հիմնական սկզբունքները:

Հայաստանի Հանրապետության ազգային անվտանգության ռազմավարությունը իրականացվում է կենսագործունեության բոլոր ոլորտների համար միասնական պետական քաղաքականության շարակարգված պլանավորման և իրագործման միջոցով: Այդ քաղաքականությունը իշխանությունները մշակում են՝ համագործակցելով քաղաքացիական հասարակության հետ և հաշվի առնելով անվտանգության գերատեսչական ու տարածքային առանձնահատկությունները:

Հայաստանի Հանրապետության ազգային անվտանգության ռազմավարության հիմքում դրված են ժողովրդավարական արժեքների համակարգը և փոխլրացման սկզբունքը, որը նպատակաուղղված է միջազգային համագործակցության միջոցով ազգային անվտանգության ապահովմանը՝ արտաքին քաղաքական հարաբերությունների բազմազանեցմամբ և պաշտպանական համակարգի կատարելագործմամբ:

Հայաստանի Հանրապետության ազգային անվտանգության ռազմավարությունը ենթակա է ճշգրտումների՝ ըստ ներպետական և միջազգային իրադրության, սպառնալիքների ու մարտահրավերների համակարգի և գերակայությունների փոփոխման, ինչպես նաև սույն փաստաթղթում նշված նպատակների իրականացման:

II. ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ

ԱԶԳԱՅԻՆ ԱՆՎՏԱՆԳՈՒԹՅԱՆ ՍԿԶԲՈՒՆՔՆԵՐԸ

Հայաստանի ներկան գնահատելու և ապագան կառուցելու համար հիմնարար նշանակություն ունեն ազգային անվտանգության հետևյալ սկզբունքները:

– **Հայաստանի Հանրապետության ազգային անվտանգությունը ապահովում է** հայ ժողովրդի ու Հայաստանի բոլոր բնակիչների՝ մարդու, ընտանիքի, էթնիկական խմբերի, Հայաստանի Հանրապետության՝ որպես ինքնիշխան, ժողովրդավարական, շուկայական տնտեսություն ու հարուստ հոգևոր-մշակութային արժեքներ ունեցող իրավական, սոցիալական պետության և նրա ձևավորվող

* Մայր տեքստը հայերեն տարբերակն է:

քաղաքացիական հասարակության պաշտպանված գոյությունն ու կայուն զարգացումը, ինչպես նաև իրավունքի գերակայությունը, գաղափարախոսական, քաղաքական բազմակարծությունը:

– **Հայաստանի Հանրապետության ազգային անվտանգության համար հիմնական սպառնալիքներն են՝** Հայաստանի Հանրապետության ինքնիշխանությանը, անկախությանն ու տարածքային ամբողջականությանը, նրա բնակչության և համայն հայ ժողովրդի ֆիզիկական գոյությանը, հայ ժողովրդի և հանրապետության տարածքում բնակվող բոլոր էթնիկական համայնքների ներդաշնակ համակեցությանը, կենսագործունեությանը և հոգևոր-մշակութային արժեքներին սպառնացող վտանգները, ինչպես նաև Հայաստանի Հանրապետության՝ որպես անկախ հայկական պետականության ամրապնդման ու կայուն զարգացման համար անհրաժեշտ ազատ շուկայական տնտեսությամբ ժողովրդավարական համակարգի կայացման և զարգացման խաթարումը:

– **Հայաստանի Հանրապետության ազգային անվտանգության հիմնական երաշխիքն է** ժողովրդավարական արժեքների՝ պետության, հասարակության, անհատի հիմնարար իրավունքների և ազատությունների երաշխավորվածության ու պաշտպանության, ինչպես նաև հայ ժողովրդի և Հայաստանի տարածքում բնակվող բոլոր էթնիկական համայնքների ներդաշնակ զարգացման գործուն համակարգը:

– **Հայաստանի Հանրապետության ազգային անվտանգության ապահովումը** իրականացվում է Հայաստանի Հանրապետությանը, նրա սահմանադրական ժողովրդավարական կարգին, բնակչության, հայ ժողովրդի գոյությանը, ինքնությանն ու կայուն զարգացմանը, քաղաքացիական հասարակությանը սպառնացող վտանգների պատեհաժամ բացահայտմամբ, կանխմամբ և չեզոքացմամբ:

III. ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ

ԱԶԳԱՅԻՆ ՇԱՀԵՐԸ, ՆՊԱՏԱԿՆԵՐՆ ՈՒ ԽՆԴԻՐՆԵՐԸ

Հայաստանի Հանրապետության ազգային շահերն արտահայտող նպատակներն են՝

– Հայաստանի Հանրապետության՝ որպես ժողովրդավարական, իրավական ու սոցիալական պետության, տնտեսության շուկայական համակարգի, ինչպես նաև քաղաքացիական հասարակության կայացումը, կայուն զարգացումն ու բարգավաճումը,

– Հայաստանի Հանրապետության բնակչության ֆիզիկական գոյության պաշտպանության երաշխավորված ապահովումը,

– համաշխարհային քաղաքակրթության մեջ ավանդ ունեցող, մտավոր մեծ ներուժով օժտված, հարուստ մշակութային ժառանգություն կրող հայ ժողովրդի

ազգային ինքնության պահպանումն ու զարգացումը գլոբալացման պայմաններում,

- Հայաստանի Հանրապետության միջազգային դերի ու հեղինակության ամրապնդումը, տարածաշրջանում կայուն խաղաղության հաստատումը, բոլոր երկրների, մասնավորապես՝ տարածաշրջանի պետությունների հետ բարիդրացիական հարաբերությունների և համագործակցության զարգացումը,

- համայն հայության հնարավորությունների համակողմանի համախըմբմամբ Հայաստանի Հանրապետության կայուն անվտանգության, խաղաղության, զարգացման և բարգավաճման ապահովումը,

- մարդու և քաղաքացու հիմնարար իրավունքների և ազատությունների երաշխավորվածության ու պաշտպանվածության ապահովումը,

- Հայաստանի Հանրապետության տարածքում բնակվող բոլոր էթնիկական խմբերի հոգևոր-մշակութային արժեքների պահպանումն ու զարգացումը, կենսագործունեության բոլոր ոլորտներում ազգային, կրոնական կամ այլ բնույթի խտրականության ցանկացած դրսևորման բացառումը,

- Հայաստանի Հանրապետությունում հասարակության և տնտեսության զարգացումը գիտահենքի վրա, միջազգային չափանիշներին համապատասխանող, մրցունակ, ազգային արժեքների վրա խարսխվող գիտակրթական համակարգի արմատավորումը և հայագիտական ճյուղերի՝ հայոց լեզվի, գրականության, պատմության ու մշակույթի՝ որպես ազգային հոգեմտավոր ժառանգության հարատևությունն ապահովող և ազգային ինքնությունը մարմնավորող գործունեության զարգացումը,

- Հայաստանի Հանրապետությունում կայուն ժողովրդագրական աճի, ինչպես նաև պարենային ու բնապահպանական անվտանգության ապահովումը և առողջապահության համընդգրկուն ու արդյունավետ համակարգի զարգացումը բարձրագույն միջազգային չափանիշներին համապատասխան,

- տեղեկությունների ստացման և օգտագործման ոլորտում մարդու և քաղաքացու սահմանադրական իրավունքների ու ազատությունների իրականացումը, Հայաստանի մասին տեղեկությունների միջազգային մատչելիության ապահովումը:

Նշված նպատակներին հասնելու համար անհրաժեշտ է հետևյալ ռազմավարական խնդիրների կատարումը.

- Հայաստանի Հանրապետության բնակչության ֆիզիկական անվտանգության պաշտպանության և տնտեսական, սոցիալական ու հոգևոր շարունակական զարգացման երաշխավորված ապահովումը,

- Հայաստանի Հանրապետությունում ժողովրդավարական ազգային-պետական ու քաղաքացիական-հասարակական կացութաձևի կայացումը և պաշտպանությունը,

- Հայաստանի Հանրապետության սահմանադրական կարգի, պետակա-

նության բոլոր բաղադրատարրերի, տարածքային ամբողջականության, սահմանների անձեռնմխելիության պաշտպանությունը և պետական կառավարման համակարգի բնականոն գործունեության ապահովումը,

– Հայաստանի Հանրապետության կենսապահովման, կառավարման, իրավապահության, էներգետիկայի, տրանսպորտի և կապի ենթակառույցների հուսալի գործունեության ապահովումն ու պաշտպանությունը,

– պայքարը վերագրային հանցագործությունների, այդ թվում՝ միջազգային ահաբեկչության, զանգվածային ոչնչացման զենքի ու դրա բաղադրամասերի, քմրանյութերի ու կեղծված դեղորայքի տարածման, մարդկանց առևտրի, անուրակ սննդամթերքի արտադրության և ներմուծման դեմ,

– համայն հայության համակողմանի ինտեգրման գաղափարական հենքի և պետական հայեցակարգի մշակումն ու կազմակերպական իրականացումը,

– միասնական պետական գիտակրթական քաղաքականության մշակումն ու կենսագործումը՝ որպես ուղենիշ ունենալով ազգային տնտեսության միջազգային մրցունակության և գիտակրթական համակարգի բարձր արդյունավետության ապահովումը՝ հատկապես ինովացիոն զարգացմամբ,

– ազգային մշակույթի համակողմանի զարգացումը ինքնատիպության հիմքի պահպանմամբ և համամարդկային մշակույթի նվաճումների յուրացմամբ,

– միասնական պետական տեղեկատվական քաղաքականության մշակումը և հետևողական իրականացումը այդ նպատակով ստեղծված համակարգող մարմնի միջոցով, ազգային տեղեկատվական համակարգի համապատասխանեցումը միջազգային չափանիշներին՝ որպես ելակետ ունենալով տեղեկատվություն ստանալու և օգտագործելու մարդու և քաղաքացու իրավունքների իրականացումն ու Հայաստանի վերաբերյալ տեղեկատվության միջազգային մատչելիության լիարժեք ապահովումը,

– Հայաստանի Հանրապետությունում ներկա և գալիք սերունդների կենսագործունեության համար բարենպաստ միջավայրի ձևավորումն ու հարատև զարգացումը, բնական ռեսուրսների պահպանումն ու արդյունավետ օգտագործումը, բնապահպանական իրավիճակի համակարգված առողջացումը, բնական և տեխնածին բնույթի արտակարգ իրավիճակների ժամանակակից մոնիտորինգի և կանխման միջազգային կառույցներին ինտեգրումը, բնական և տեխնածին վտանգների հուսալի կանխատեսումը, կանխարգելումն ու չեզոքացումը, քաղաքաշինական համակարգերի անվտանգության, հուսալիության և կայունության ապահովումը:

IV. ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ԺՈՂՈՎՐԴԱՎԱՐԱԿԱՆ ԶԱՐԳԱՑՈՒՄԸ ՄԻՋԱԶԳԱՅԻՆ ՀԱՄԱՏԵՔՍՏՈՒՄ

Հայաստանի Հանրապետության կայուն զարգացումը և անվտանգ ապագայի կերտումը անհրաժեշտ է դիտարկել տարածաշրջանային ու միջազգային անվտանգության համատեքստում, քանի որ Հայաստանի անվտանգությունն ունի ոչ միայն ներպետական, այլև միջազգային չափում: Այս առումով Հայաստանի զարգացման ու անվտանգության ապահովման սկզբունքները, ռազմավարության հիմնադրույթները, հիմնված լինելով ազգային և համընդհանուր ժողովրդավարական արժեքների վրա, նպատակ ունեն լուծելու միջազգային, այդ թվում՝ տարածաշրջանային, ինտեգրման խնդիրները:

20-րդ դարի վերջին վերականգնելով իր անկախությունը՝ Հայաստանի Հանրապետությունը դեռ պահպանում է անցումային ժամանակաշրջանին բնորոշ կերպավորված առանձնահատկությունները: Խորհրդային Միության փլուզումից հետո Հայաստանի մերձատարածքում երևան եկան անվտանգության համար ներտարածաշրջանային և արտատարածաշրջանային սպառնալիքներ: Ներտարածաշրջանային սպառնալիքներն առավելապես պայմանավորված են տարածաշրջանում առկա ազգամիջյան հակամարտություններով, զինված բախումներով, իսկ արտատարածաշրջանային սպառնալիքները հետևանք են այն արտաքին ուժերի գործունեության, որոնք փորձում են տարբեր ձևերով ու միջոցներով վերահսկել կամ իրենց շահերին համապատասխանեցնել տարածաշրջանում առկա ռազմաքաղաքական իրավիճակը:

Որպես Արևելքի և Արևմուտքի, Հյուսիսի և Հարավի, Եվրոպայի և Ասիայի, Ռուսաստանի, ԱՄՆ-ի, Եվրամիության և այլ կողմերի շահերի հանգուցակետերից մեկը՝ Հարավկովկասյան տարածաշրջանը ենթակա է այդ շահերի զուգակցման ու մրցակցության ազդեցությանը: Առկա իրավիճակը ավելի է բարդանում անվտանգության ապահովման բնագավառի և տարածաշրջանում ընթացող զարգացումների նկատելի քաղաքականացման պատճառով:

Հայաստանի Հանրապետության կայուն և անվտանգ զարգացումը պահանջում է փոխպայմանավորված արտաքին ու ներքին անվտանգության ապահովման ուղղությամբ իրականացվող գործունեության պետական համադրում: Այդ համադրման հիմնական ուղին Հայաստանի Հանրապետության ժողովրդավարացումն է, որը պետք է ընթանա Հայաստանի Հանրապետության կայուն զարգացման ու միջազգային ինտեգրման միջոցով նրա զորացմանը զուգընթաց: Դրա անհրաժեշտության գիտակցմամբ Հայաստանի Հանրապետությունը որդեգրում է շարունակական բարեփոխումների ռազմավարությունը: Հայաստանի Հանրապետությունը այդ ռազմավարությունն իրականացնում է ազգային ինքնության պահպանման պայմանով՝ առաջնորդվելով իր շահերով, հենվելով

առավելապես ազգային ներուժի վրա, օգտագործելով միջազգային հանրության փորձն ու աջակցությունը:

Ժողովրդավարական բարեփոխումների ռազմավարությունը պետական մարմիններից և հասարակությունից պահանջում է համակարգված կառուցողական գործունեություն: Բարեփոխումների ձգձգումը կամ ձախողումը անմիջական սպառնալիք է ազգային անվտանգության համար, քանի որ կարող է խաթարել երկրի կայուն զարգացումը:

V. ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ

ԱԶԳԱՅԻՆ ԱՆՎՏԱՆԳՈՒԹՅԱՆ ԴԵՄ ՈՒՂՂՎԱԾ ՍՊԱՌՆԱԼԻՔՆԵՐԸ ԵՎ ՄԱՐՏԱՀՐԱՎԵՐՆԵՐԸ

Կայուն զարգացման միջոցով իրավական և սոցիալական պետության կայացման, համընդհանուր ժողովրդավարական արժեքների արմատավորման գործընթացում ի հայտ են գալիս Հայաստանի Հանրապետության ազգային անվտանգությանն սպառնացող, նրա կայուն զարգացմանը խոչընդոտող վտանգներ և մարտահրավերներ: Վերջին տարիներին երևան են գալիս այնպիսի երևույթներ, որոնք, իբրև միջազգային հարաբերություններին բնորոշ գործոններ, էապես ազդում են միջազգային անվտանգության կառույցների ու ռազմաքաղաքական ուժերի վրա՝ նրանց պարտադրելով վերանայել իրենց ռազմավարական նպատակները և վերակառուցել գործունեությունը: Այսպես, միջազգային ահաբեկչությունը, նրա ֆինանսավորումը և հանցավոր ճանապարհով ստացված եկամուտների օրինականացումը ազդում են պետությունների ու միջազգային անվտանգության համակարգերի զարգացման, ընդլայնման, վերակառուցման և, առաջին հերթին, ինտեգրման գործընթացների արագացման վրա:

Սպառնալիքները, դրսևորվելով Հայաստանի Հանրապետության ինչպես արտաքին, այնպես էլ ներքին հարաբերություններում, առնչվում են պետության կենսագործունեության ու զարգացման բոլոր բնագավառներին և ունեն համաչափ կամ անհամաչափ բնույթ:

Արտաքին համաչափ սպառնալիքներն են՝ Հայաստանի Հանրապետության բնակչության ֆիզիկական գոյության, պետության անկախության, ինքնիշխանության ու տարածքային ամբողջականության նկատմամբ ոտնձգությունները, Ղարաբաղյան հիմնախնդրի ռազմական լուծման նպատակով Ադրբեյջանի կողմից մարտական գործողությունների վերսկսումը, Հայաստանի Հանրապետությանը սահմանակից պետություններում ներքին քաղաքացիական բախումները և լայնածավալ պատերազմական գործողությունները, բարեկամական ռազմաքաղաքական դաշինքների թուլացումը կամ քայքայումը, ինչպես նաև բշտամական դաշինքների ստեղծումն ու զորացումը, Հայաստանի տնտեսության քայքայմանը նպատակաուղղված արտաքին ոտնձգությունները, այլ

պետությունների հատուկ ծառայությունների քայքայիչ գործունեությունը, Հայաստանի քաղաքական, տնտեսական, մշակութային, հաղորդակցային մեկուսացումը, նրա վերաբերյալ ապատեղեկատվությունը և ըստ այդմ՝ բացասական միջազգային կարծիքի ձևավորումը, Հայաստանի Հանրապետության միջազգային հեղինակության նվազումը:

Արտաքին անհամաչափ սպառնալիքներն են՝ Հայաստանի Հանրապետության դեմ արտաքին ոչ կանոնավոր ռազմական ուժի կիրառումը, Հայկական սփյուռքի ազգամշակութային ինքնության թուլացումը, միջազգային ահաբեկչության, զանգվածային ոչնչացման զենքի և քմրանյութերի տարածումն ու տարանցումը, փողերի «լվացումը» և ահաբեկչության ֆինանսավորումը, Հայաստանին սահմանակից շրջաններում, ինչպես նաև համընդհանուր մասշտաբների մահաբեր անդրազգային համաճարակների բռնկումը և բնական ու տեխնածին աղետները:

Ներքին համաչափ սպառնալիքներն են՝ իրավական ու սոցիալական պետության հատկանիշների ձևավորման ոչ բավարար որակը, տեմպերը և դրսևորումները, քաղաքական համակարգի անկատարությունը և պետության կենսագործունեության բնագավառների զարգացման անկայունությունը, քաղաքացիական հասարակության կայացածության անբավարար մակարդակը, մարդու իրավունքների պաշտպանության ոչ լիարժեք համակարգի ձևավորումը, սոցիալական արդարության պետական երաշխիքների բացակայությունը, ներքին անվտանգության համակարգի գործունեության և իրավապաշտպանության ու արդարադատության անբավարար մակարդակը, ֆինանսատնտեսական մեխանիզմների պետական կառավարման անկատարությունը և ֆինանսական համակարգի անկայունությունը, հուսալի էներգամատակարարումների, ներքին հաղորդակցությունների ու կապի պետական ոչ արդյունավետ կառավարումը, տնտեսական ոլորտում մենաշնորհի առկայությունը և ընդլայնումը, պետության անբավարար դերը տնտեսության տարբեր ճյուղերում և պրոֆեսիոնալ զբաղվածության այլ ոլորտներում մարդկային ռեսուրսների համամասնական ներգրավման գործում, գիտակրթական համակարգի սոցիալական դերի անկումը և տնտեսական առնչվածության բացակայությունը, հոգևոր-մշակութային ժառանգության պահպանմանն ու զարգացմանը միտված պետական գործունեության անբավարարությունը, երիտասարդության շրջանում անկախ պետականությանը հարիր արժեքային համակարգի արմատավորման պետական քաղաքականության անկատարությունը, բնական ռեսուրսների անարդյունավետ պետական կառավարումը, ինչպես նաև տեղեկատվության ոլորտում պետության հնարավորությունների անբավարարությունը:

Ներքին անհամաչափ սպառնալիքներն են՝ սոցիալական շերտավորման խորացումն ու աղքատությունը, տնտեսության ստվերային մասի բարձր մակար-

դակը, զբաղվածության և սոցիալական պաշտպանության համակարգերի խաթարումը, ազգային ինքնության, հոգևոր ու բարոյական արժեքների աղճատումը, խոսքի ազատության ճնշման և իրազեկման պակասի հետևանքով առաջացած սոցիալական լարվածությունը, ընտանիքի և անհատի դերի նվազումը, հասարակական և պետական հարաբերությունների քրեականացումը, կոռուպցիան, հատկապես՝ կաշառակերությունը, իշխանությունների հանդեպ հանրության զանգվածային անվստահությունը, պետական համակարգի նկատմամբ ժողովրդավարական վերահսկողության գործում քաղաքացիական հասարակության դերի նվազումը, հասարակության մեջ անհանդուրժողության մթնոլորտի ձևավորումը, բացասական ժողովրդագրական միտումները (ցածր ծնելիություն, հիվանդացության և մահացության, կյանքի միջին տևողության ու որակի ցուցանիշների վատթարացում, արտագաղթ), չկառավարվող և անօրինական միգրացիան, կրթական, գիտական ու մշակութային ներուժի արտահոսքը և փոշիացումը, պետության տարածքում մահաբեր համաճարակների բռնկումը, ավերիչ երկրաշարժները և այլ բնական ու տեխնածին աղետները, բնական ռեսուրսների սպառումը:

Նշված սպառնալիքների նախականիման ու դրանց հետևանքների վերացման, պետության և հասարակության կայուն զարգացման ապահովման նպատակով Հայաստանի Հանրապետության վարած քաղաքականության հիմքում դրվում է ազգային անվտանգության ռազմավարությունը:

VI. ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ

ԱՐՏԱԶԻՆ ԵՎ ՆԵՐՔԻՆ ԱՆՎՏԱՆԳՈՒԹՅԱՆ

ՌԱԶՄԱՎԱՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ

1. Հայաստանի Հանրապետության

արտաքին անվտանգության ռազմավարությունը

Հայաստանի Հանրապետության արտաքին անվտանգության ռազմավարության հիմքում դրված է հայ ժողովրդի ձգտումը՝ միջազգային հանրությունում զբաղեցնելու արժանավայել տեղ, առավելագույնս դրսևորելու իր կարողակալությունը, հնարավորինս նպաստելու համաշխարհային քաղաքակրթության զարգացմանը, պաշտպանելու մարդու և քաղաքացու հիմնարար իրավունքներն ու ազատությունները:

Հայաստանը հաշվի է առնում, որ համընդհանուր ինտեգրմամբ բնորոշվող արդի աշխարհակարգում շատ դժվար է առանձին պետությունների ազգային անվտանգության ապահովումը զուտ սեփական ուժերով: Ուստի Հայաստանի Հանրապետության արտաքին անվտանգության ապահովման հիմնական ուղիներից է միջազգային ինտեգրումը:

Հայաստանի Հանրապետության արտաքին անվտանգության ռազմավարության հիմնական նպատակները տարբեր ոլորտներում հետևյալներն են.

– **պաշտպանական ոլորտ**՝ հայ ժողովրդի և Հայաստանի բնակչության ֆիզիկական անվտանգության, Հայաստանի Հանրապետության ինքնիշխանության, անկախության և տարածքային ամբողջականության ու սահմանների անձեռնմխելիության պաշտպանություն արտաքին ռազմական սպառնալիքներից, մասնակցություն միջազգային խաղաղության ու անվտանգության ամրապնդմանն ուղղված գործունեությանը և ահաբեկչության ու թմրանյութերի ապօրինի շրջանառության դեմ պայքարին, Լեռնային Ղարաբաղի Հանրապետության անկախության և բնակչության ֆիզիկական գոյության երաշխավորություն,

– **քաղաքական ոլորտ**՝ ինտեգրում անվտանգության միջազգային համակարգերին, Հայաստանի Հանրապետության միջազգային վարկի բարձրացում, միջազգային երկխոսության ու տարածաշրջանային համագործակցության զարգացում, Լեռնային Ղարաբաղի հիմնախնդրի խաղաղ և արդար լուծում՝ Լեռնային Ղարաբաղի ժողովրդի ինքնորոշման իրավունքի և հանրապետության միջազգային ճանաչման հիման վրա, Հայկական սփյուռքի հոգևոր ու լեզվամշակութային ուժացման և ազգային ինքնության թուլացման վտանգի կանխում,

– **տնտեսական ոլորտ**՝ Հայաստանի Հանրապետության կայուն տնտեսական զարգացման ապահովում, արտաքին մրցունակության բարձրացում և տնտեսական մեկուսացման փորձերի չեզոքացում, գործուն մասնակցություն աշխատանքի միջազգային մոդ բաժանման գործընթացներին,

– **տեղեկատվական-հաղորդակցական ոլորտ**՝ Հայաստանի ինտեգրում միջազգային տեղեկատվական տարածությանը և միջազգային հանրության համար Հայաստանի Հանրապետության տեղեկատվական դաշտի մատչելիության ապահովում, արդյունավետ հակազդում Հայաստանի Հանրապետության դեմ ուղղված ապատեղեկատվությանն ու քարոզչությանը:

Արտաքին անվտանգության ռազմավարությունն իրականացնելու համար Հայաստանը իր արտաքին քաղաքականության մեջ որդեգրել է փոխլրացման սկզբունքը: Դրա էությունն է արտաքին հարաբերությունների հնարավորինս ընդլայնումը և տարբեր ուժային կենտրոնների հետ համագործակցության իրատեսական հավասարակշռումը՝ որոշումների կայացման գործում իր ինքնուրույնությունը պահպանելու նպատակով: Փոխլրացման սկզբունքը չի նշանակում հավասարակշռության պահպանում ամեն գնով, այլ միտված է միջազգային հարաբերություններով ընձեռնող ինտեգրացիոն հնարավորությունների արդյունավետ օգտագործմանը: Հայաստանը իրագործում է փոխլրացման քաղաքականությունը՝ իրատեսորեն հաշվի առնելով այն ռազմավարական շահերը, որոնք ընդհանուր են միջազգային հանրության և Հայաստանի համար:

1.1 Հայաստանի Հանրապետության արտաքին անվտանգության ռազմավարությունը տարածաշրջանային մակարդակում

Հայաստանի Հանրապետությունը հանդես է գալիս տարածաշրջանում համագործակցության համար բարենպաստ միջավայրի ձևավորման, անվտանգության գործում համակարգի ստեղծման, պետությունների հետ բարիդրացիական փոխշահավետ հարաբերությունների հաստատման դիրքերից: Նման մոտեցումը նախադրյալներ է ստեղծում, որպեսզի տարածաշրջանում հաստատվի կայուն խաղաղություն, խաղաղ ճանապարհով լուծվեն հակամարտությունները և, առաջին հերթին, Ղարաբաղյան հիմնախնդիրը, վերացվի ռազմական գործողությունների վերսկսման վտանգը, հաղթահարվեն առկա բաժանարար գծերը:

Բարդ և անկայուն տարածաշրջանային միջավայրում սպառնալիքները բազմազան են և ունեն իրենց առանձնահատկությունները, չեզոքացման յուրահատուկ միջոցները, ուստի դրանք հարկ է դիտարկել առանձին պետությունների հետ հարաբերությունների ձևաչափում:

1.1.1 Հարաբերությունները Վրաստանի հետ

Հայաստանի և Վրաստանի միջև գոյություն ունեցող հարաբերություններն ունեն ռազմավարական նշանակություն, քանի որ նպաստում են Հայաստանի Հանրապետության և ամբողջ Հարավային Կովկասի տարածաշրջանային անվտանգության մի շարք առաջնային խնդիրների լուծմանը: Դրանք կարևոր են նաև փոխշահավետության տեսանկյունից, որովհետև երկու պետությունների աշխարհագրական դիրքը հնարավորություն է տալիս տնտեսական և տրանսպորտային համագործակցությամբ ապահովելու Հայաստանի կապը Ռուսաստանի ու Եվրոպայի այլ պետությունների հետ, և Վրաստանի կապը՝ Իրանի ու Մերձավոր Արևելքի հետ: Թուրքիայի և Ադրբեջանի կողմից իրականացվող՝ Հայաստանի շրջափակման պայմաններում Վրաստանն այն երկիրն է, որի միջոցով հիմնականում ապահովվում է Հայաստանի տնտեսական և տրանսպորտային ելքը դեպի արտաքին աշխարհ: Բացի այդ, իր աշխարհագրական դիրքի և աշխարհաքաղաքական զարգացումների շնորհիվ Վրաստանը հանդես է գալիս որպես տնտեսական և առևտրային միջնորդ Հայաստանի, Թուրքիայի և Ադրբեջանի միջև: Եվրոպական ինտեգրման հիմնահարցերի նկատմամբ Հայաստանի և Վրաստանի քաղաքական մոտեցումները հիմքեր են ստեղծում, որպեսզի հեռանկարում խորանան երկու երկրների միջև բարեկամությունն ու ռազմավարական գործընկերությունը, ինչը կնպաստի Եվրահարևանության ծրագրում ներգրավված հարավկովկասյան պետությունների տարածաշրջանային ինտեգրմանը:

Հայաստանի և Վրաստանի հարաբերություններին կարևոր բնույթ է հաղորդում նաև վիրահայության, հատկապես՝ Վրաստանի հայաբնակ Ջավախքի գործոնը: Այս առումով Հայաստանի համար մտահոգության առիթ է

Վրաստանում իրավիճակի ցանկացած ապակայունացում: Այն կարող է վտանգել Հայաստանի տնտեսական և տրանսպորտային կապը արտաքին աշխարհի հետ, իսկ ազգամիջյան լարվածությունը՝ ստեղծել հակահայկական տրամադրություններ և սպառնալ Ջավախքի հայության անվտանգությանը: Հայաստանի Հանրապետությունը և Վրաստանը միջազգային մի շարք կազմակերպությունների անդամակցելիս, մասնավորապես ընդգրկված լինելով «Եվրոպական հարևանություն» ծրագրում, կամավոր ստանձնել են ազգային ու կրոնական փոքրամասնությունների ժողովրդավարական ազատությունները պաշտպանելու և քաղաքական ու քաղաքացիական, սոցիալ-տնտեսական, կրթամշակութային իրավունքները եվրոպական նորմերին համահունչ կերպով իրականացնելու պարտավորությունը: Այս առումով Հայաստանի Հանրապետությունը կարևորում է Վրաստանի հետ նպատակային համագործակցությունը ջավախահայության և ընդհանրապես ամբողջ վիրահայության՝ երկրի հասարակության զարգացմանը համընթաց սոցիալական ու հոգևոր-մշակութային կայուն և անվտանգ զարգացման ուղղությամբ:

Միևնույն ժամանակ Հայաստանը համարում է, որ բացառապես վրաց-թուրքական, վրաց-ադրբեջանական տնտեսական, տրանսպորտային, ռազմական ծրագրերի ծավալման միտումները հղի են Հարավկովկասյան տարածաշրջանում հավասարակշռության խախտման հնարավոր վտանգով՝ կապված Հայաստանի մեկուսացման հետ: Այդ նկատառումով Հայաստանը փորձում է հավասարակշռել այդ ծրագրերը՝ առաջարկելով վերագործարկել ինչպես Հայաստանի, այնպես էլ ամբողջ տարածաշրջանի համար ռազմավարական նշանակություն ունեցող Սուխում–Թբիլիսի և Կարս–Գյումրի–Թբիլիսի երկաթուղագծերը:

Ռազմական բնագավառում երկու երկրները գործնականում գրեթե չեն համագործակցում, մինչդեռ ռազմավարական տեսանկյունից հայ-վրացական ռազմական համագործակցությունը նույնպես փոխշահավետ է: Այդ համագործակցության աշխուժացումը նպաստելու է տարածաշրջանում կայուն խաղաղության հաստատմանն ու անվտանգության ամրապնդմանը:

Այսպիսով՝ Հայաստանը համարում է, որ Վրաստանի հետ բարիդրացիական հարաբերությունները բխում են երկու պետությունների ռազմավարական շահերից:

1.1.2 Հարաբերությունները Իրանի Իսլամական Հանրապետության հետ

Հայաստանի հարաբերությունները Իրանի Իսլամական Հանրապետության հետ կարևորվում են տարածաշրջանում քաղաքական և տնտեսական կայունության պահպանման առումով:

Տնտեսական, ռազմական, մշակութային մեծ ներուժ ունեցող Իրանը կարևոր դերակատարներից է տարածաշրջանում ռազմաքաղաքական իրադրության ձևավորման գործում: Հայաստանը կարևորում է Իրանի ներգրավվածությունը

Հարավային Կովկասի հիմնախնդիրների լուծման գործում և այն դիտում է որպես Հարավային Կովկասում կայունության պահպանման գործոններից մեկը: Իրանը Լեռնային Ղարաբաղին սահմանակից պետություն է, որն այդ հիմնախնդրի լուծման գործընթացում վարում է հավասարակշռված քաղաքականություն: Բացի այդ, Իրանում հայկական համայնքի նկատմամբ ձևավորված ավանդական դրական վերաբերմունքը հավելյալ նպաստավոր պայման է ստեղծում հայ-իրանական միջպետական հարաբերությունների զարգացման համար:

Իրանի Իսլամական Հանրապետության հետ Հայաստանի հարաբերությունները կրում են առավելապես տնտեսական և մշակութային բնույթ: Հայաստանն այդ համագործակցությունը շարունակելու է զարգացնել առևտրի ծավալների մեծացման, էներգետիկայի, հաղորդակցության մոր ուղիների ձևավորման և կողմերի առկա տնտեսական ու մշակութային ներուժի արդյունավետ օգտագործման նպատակով:

Տնտեսական համագործակցության ռազմավարական ծրագրերը ներառում են.

- Իրան–Հայաստան էներգետիկ ծրագրերը, որոնց շնորհիվ Հայաստանը կմիանա տարածաշրջանային խողովակաշարերի մոր ցանցին, կապահովի իր էներգետիկ համակարգի սնուցման աղբյուրների բազմազանեցումը՝ դրանով իսկ ամրապնդելով իր էներգետիկ, տնտեսական անվտանգությունը,

- Հայաստան–Իրան երկաթուղու և երկրորդ ավտոմոբիլային մայրուղու կառուցումը:

Իրանի հետ համագործակցությունը Հայաստանի քաղաքականության այն կարևորագույն մասն է, որը նպատակաուղղված է նաև իսլամական աշխարհում Հայաստանի համար բարենպաստ մթնոլորտի ձևավորմանը: Հայաստանը փորձում է չեզոքացնել Ադրբեջան–Իրան փոխհարաբերություններում իսլամական համերաշխության գործոնի չարաշահման հնարավոր վտանգը՝ պահպանելով Իրանի հետ հավասարակշռված հարաբերություններ: Հայաստանը կարևորում է նաև հայ-իրանական պարբերական խորհրդակցությունները անվտանգության բնագավառում:

Գտնվելով քրիստոնեական և իսլամական քաղաքակրթությունների սահմանագծում՝ Հայաստանը կարող է դերակատարություն ունենալ Իրան–Արևմուտք լարվածության մեղմացման առումով՝ տալով քաղաքակրթությունների երկխոսության և համակեցության օրինակ: Հայաստանի որդեգրած քաղաքականությունն է ներդաշնակորեն զուգակցել իր համագործակցությունը Արևմուտքի և Իրանի հետ:

1.1.3 Հարաբերությունները Թուրքիայի Հանրապետության հետ

Հայ-թուրքական հարաբերությունների կարգավորման հարցը մնում է տարածաշրջանի կարևոր խնդիրներից մեկը, քանի որ այն անմիջականորեն ազդում

է տարածաշրջանում կայունության հաստատման, տարածաշրջանային համագործակցության զարգացման վրա: Հայ-թուրքական հարաբերությունների լարված բնույթը, որի հիմնապատճառը Թուրքիայի կողմից Հայաստանին որոշակի նախապայմանների առաջադրումն է և որպես դրա հետևանք՝ դիվանագիտական հարաբերությունների բացակայությունը, Հայաստանի ազգային անվտանգության համար ստեղծում է մի շարք սպառնալիքներ:

Հայ-թուրքական հարաբերությունները բնորոշվում են հետևյալ խնդիրների առկայությամբ:

Թուրքիան նպատակ է հետապնդում Լեռնային Ղարաբաղի հիմնախնդիրը կարգավորելու իր դաշնակից Ադրբեջանի շահերին համահունչ: Այդ նպատակին հասնելու համար Թուրքիան, որը ձգտում է անդամակցելու Եվրամիությանը, Ադրբեջանին ցուցաբերվող ռազմական և քաղաքական-դիվանագիտական օգնության շրջանակներում շրջափակման է ենթարկում «Եվրամիության հարևանություն» ծրագրում ներառված Հայաստանը:

Հատուկ ուշադրության է արժանի Օսմանյան կայսրությունում իրագործված Հայոց ցեղասպանության ճանաչման հարցի շուրջ ստեղծված իրավիճակը: Հայաստանի Հանրապետությունը, համաձայն լինելով արևմտահայության օրինական պահանջին՝ վերականգնել Օսմանյան կայսրության բնիկ հայ ժողովրդի և նրա սերունդների նկատմամբ պատմական արդարությունը, մինչույն ժամանակ Եղեռնի ճանաչումը դիտում է Հայաստանի բնակչության նկատմամբ նոր ցեղասպանության հնարավորության բացառման համատեքստում, այսինքն՝ որպես Հայաստանի Հանրապետության բնակչության գոյության անվտանգության երաշխիքներից մեկը: Հայաստանը խնդրի լուծումը տեսնում է նաև Թուրքիա-Եվրոպա հարաբերությունների հարթությունում, քանի որ Թուրքիայի եվրախնտեգրումը ենթադրում է նրա քաղաքականության համապատասխանեցում եվրոպական արժեքներին:

Հայաստանի Հանրապետությունը ձգտում է Թուրքիայի հետ հարաբերությունների կարգավորմանը և հաստատակամորեն նպատակամղված է սկսելու նրա հետ հետևողական կառուցողական երկխոսությունը, ներառյալ՝ ուղղակի շփումները ինչպես պետական, այնպես էլ ոչ կառավարական կազմակերպությունների մակարդակով: Հայաստանը պատրաստ է Թուրքիայի հետ երկխոսությանն առանց որևէ նախապայմանի:

1.1.4 Հարաբերությունները Ադրբեջանի Հանրապետության հետ

Հայ-ադրբեջանական հարաբերությունների և դրանց հետագա զարգացման հիմքում Լեռնային Ղարաբաղի հիմնախնդիրն է: Հայաստանն ու Ադրբեջանը հարևաններ են, նրանք ներգրավված են ՄԱԿ-ում, ԱՊՀ-ում, ԵԽ-ում, այլ միջազգային կազմակերպություններում, ՆԱՏՕ-ի «Գործընկերություն հանուն խաղաղության» ծրագրում, «Եվրոպական հարևանություն» ծրագրում և ստանձնել են

միմյանց հետ բարիդրացիական հարաբերություններ ձևավորելու բազում միջազգային պարտավորություններ: Ինտեգրման տարածաշրջանային գործընթացների ակտիվացմանը զուգընթաց ավելի հրամայական է դառնում Հայաստանի և Ադրբեջանի միջև համագործակցության հաստատման համար եզրեր գտնելու անհրաժեշտությունը:

Ադրբեջանի իշխանությունները Հայաստանի հետ հարաբերությունների կարգավորումը պայմանավորում են Լեռնային Ղարաբաղի հիմնախնդրի՝ բացառապես իրենց օգտին լուծմամբ: Նման դիրքորոշումը արգելակում է հիմնախնդրի լուծումը: Հայաստանը համարում է, որ միջպետական և առաջին հերթին տնտեսական հարաբերությունների կանոնավորումը կնպաստի տարածաշրջանի զարգացման ու ինտեգրման գործընթացներին և նախադուռ կդառնա Ղարաբաղյան հիմնախնդրի իրատեսական հանգուցալուծման համար:

Լեռնային Ղարաբաղի նկատմամբ Հայաստանի Հանրապետության դիրքորոշումը խարսխվում է հետևյալ հիմնավոր փաստերի վրա.

1. ինքնիշխան Լեռնային Ղարաբաղի Հանրապետության օրինական կազմավորումն իրականացվել է ԽՍՀՄ Սահմանադրությանը և օրենսդրությանը համապատասխան՝ դրանց իրավակիրառության ժամանակային շրջանակներում: Օրինական հանրաքվեով ու դրան հաջորդած ԽՍՀՄ փլուզումն արձանագրել են Ադրբեջանի և Լեռնային Ղարաբաղի բնակչության և տարածքի վարչական ենթակայության դադարեցման, ինչպես նաև ԽՍՀՄ իշխանություններին նրանց քաղաքական ենթակայության դադարեցման իրավաբանական փաստը,

2. ԼՂՀ ամբողջ տարածքում 1991 թվականից անընդմեջ իրականացվում է ժողովրդավարության միջոցով ստեղծված ներկայացուցչական, գործադիր ու դատական իշխանություն, հանրաքվեով ընդունվել է ԼՂՀ Սահմանադրությունը, զարգացվում է միջազգային նորմերին համահունչ օրենսդրություն, ժողովրդավարական սկզբունքներով ընտրվում են Լեռնային Ղարաբաղի Հանրապետության խորհրդարանն ու նախագահը, իշխանության տեղական մարմինները, կազմավորվել և արդյունավետ կերպով գործում են ինքնապաշտպանության կանոնավոր բանակը, հասարակական կարգի պահպանման, ինչպես նաև սոցիալական, գիտակրթական, մշակութային ոլորտների հաստատությունները, ժամանակակից տնտեսավարմանը միտված բանկային, ֆինանսավարկային, հարկային ու մաքսային համակարգերը:

Ղարաբաղյան հակամարտության կարգավորման առաքելությունն ստանձնել է ԵԱՀԿ Մինսկի խումբը: Այն՝ ի դեմս համանախագահներ Ռուսաստանի, ԱՄՆ-ի և Ֆրանսիայի, որը նաև Եվրամիության անդամ է, առավելագույն արդյունավետությամբ է արտահայտում տարածաշրջանային զարգացումներում շահագրգիռ ուժերի հարաբերակցությունը: Բացի այդ, Մինսկի խումբը առավել պատշաճ միջնորդական ձևաչափն է, քանի որ երեք համանախագահ երկրներն էլ, լինելով ՄԱԿ-ի Անվտանգության խորհրդի մշտական անդամներ, ծանրակշիռ

ղերակատարություն ունեն միջազգային հարաբերություններում: Հայաստանը խնդրի լուծումը տեսնում է Միմսկի խմբի շրջանակներում՝ փոխգիշումային և խաղաղ կարգավորման միջոցով՝ ելնելով Լեռնային Ղարաբաղի ժողովրդի ֆիզիկական անվտանգության երաշխավորման և ինքնորոշման իրավունքի միջազգային ճանաչման պահանջներից, ինչպես նաև Լեռնային Ղարաբաղի Հանրապետության՝ եվրաինտեգրմանը միտված կայուն ժողովրդավարական զարգացման համար անհրաժեշտ պայմաններից:

Հայաստանն ընդունելի է համարում կարգավորման միայն այն տարբերակները, որոնք կբխեն հետևյալ երեք սկզբունքներից.

1. Աղբրեջանին Լեռնային Ղարաբաղի ենթակայության անհնարինություն,
2. Լեռնային Ղարաբաղի անկլավային գոյության անհնարինություն, Հայաստանի հետ ցամաքային սահմանի առկայություն և ինտեգրման համաշխարհային առաջադիմական գործընթացներին Լեռնային Ղարաբաղի Հանրապետության մասնակցության համար անհրաժեշտ պայմանների ստեղծման միջազգային երաշխավորվածություն,

3. պատերազմի չվերսկսման և Լեռնային Ղարաբաղի Հանրապետության բնակչության անվտանգության ապահովման որոշակի միջազգային երաշխիքների անհրաժեշտություն:

Հայաստանի անվտանգության համար անմիջական ռազմական սպառնալիք է Լեռնային Ղարաբաղի հիմնախնդրի նկատմամբ Աղբրեջանի վարած ռազմատենչ քաղաքականությունը, այն է՝ այդ հիմնախնդիրը լուծել Հայաստանի նկատմամբ ռազմական գերազանցության հասնելու միջոցով: Մշտական ռազմական սպառնալիքի առկայությունը խոչընդոտում է Հայաստանի պաշտպանական բնագավառում արմատական բարեփոխումների իրականացմանը և հանգեցնում սպառազինությունների մրցավազքի: ՌԽտի Հայաստանի ռազմական անվտանգության ապահովման անհրաժեշտությունը Հայաստանի Հանրապետության Ձինված ուժերից պահանջում է մշտական բարձր մարտական պատրաստականության վիճակ: Այս ասպարեզում Հայաստանի Ձինված ուժերի գլխավոր խնդիրն է Հայաստանի Հանրապետության ու Լեռնային Ղարաբաղի Հանրապետության բնակչության ֆիզիկական անվտանգության և նրանց սահմանների անձեռնմխելիության ապահովումը:

Հայաստանի անվտանգության համար լուրջ սպառնալիք է նաև Աղբրեջանի կողմից իրականացվող տնտեսական ու տրանսպորտային շրջափակումը, տարածաշրջանային էներգետիկ և տրանսպորտային ծրագրերից Հայաստանին դուրս մղելու քաղաքականությունը: Այն նպատակաուղղված է նաև Հայաստանի տնտեսական մեկուսացմանն ու քայքայմանը՝ խափանելով տարածաշրջանային զարգացման նպատակով ձեռնարկվող ինտեգրման գործընթացը:

Հայաստանը բազմիցս հայտարարել է, որ տարածաշրջանի զարգացման, այդ թվում նաև Ղարաբաղյան հիմնախնդրի լուծման իրատեսական ուղին տա-

րաժաշտականային համագործակցության սկզբնավորումն է, որը ներառում է ընդհանուր տնտեսական ծրագրերի իրականացումը, ճանապարհատրանսպորտային, բնապահպանական և այլ ասպարեզներում համագործակցությունը: Որոշակի կապերի հաստատումը կարող է ապահովել այն շփման դաշտը, որի շնորհիվ հնարավոր կդառնա երկու ժողովուրդների միջև փոխվստահության մթնոլորտի ձևավորումը, ինչն էլ հիմնախնդրի լուծման և տարածաշրջանում կայուն խաղաղության հաստատման վճռորոշ նախադրյալն է:

1.2 Հայաստանի Հանրապետության արտաքին անվտանգության ռազմավարությունը միջազգային մակարդակում

Հայաստանը, անդամակցելով համընդհանուր ժողովրդավարական սկզբունքներ ու արժեքներ դավանող, և դրանց համապատասխան իրավապայմանագրային դաշտում գտնվող մի շարք միջազգային ու տարածաշրջանային կազմակերպությունների, օգտվում է դրանից բխող իրավունքներից և կատարում համապատասխան պարտավորություններ: Հայաստանի Հանրապետությունը մասնակցում է միջազգային ահաբեկչության դեմ պայքարին, զանգվածային ոչնչացման զենքի չտարածմանն ուղղված նախաձեռնություններին, միջազգային խաղաղարարական առաքելություններին, ներգրավված է բազմաթիվ նախագծերում, ինչպիսիք են՝ «Եվրոպական հարևանությունը» Եվրամիության հետ, «Հազարամյակի մարտահրավերները» ԱՄՆ-ի հետ, լայնածավալ ներդրումային ծրագրերը Ռուսաստանի Դաշնության հետ:

Հայաստանի Հանրապետությունը ոչ միայն միջազգային անվտանգության սպառողն է, այլև դրա ապահովման ակտիվ մասնակիցը:

1.2.1 Հայաստանի Հանրապետության ռազմավարությունը հետխորհրդային տարածքում. ինտեգրում ԱՊՀ/ՀԱՊԿ շրջանակներում

Ստեղծվելով հետխորհրդային տարածքում՝ ԱՊՀ-ն նպատակ ուներ լրացնելու այն ռազմաքաղաքական, տնտեսական վակուումը, որն առաջացավ ԽՍՀՄ փլուզումից հետո: Այս առումով ԱՊՀ-ն զգալի դեր կատարեց նախկին ԽՍՀՄ հանրապետությունների միջև եղած քաղաքական, տնտեսական, ռազմական, գիտակրթական, մշակութային, տեղեկատվական կապերի լիակատար խզումը կանխելու գործում:

Հայաստանի Հանրապետությունը, ակտիվորեն մասնակցելով ԱՊՀ շրջանակներում (այդ թվում՝ ռազմական բնագավառում) տեղի ունեցող գործընթացներին, այդուհանդերձ առաջնությունը տալիս է Հավաքական անվտանգության պայմանագրի կազմակերպությանը (ՀԱՊԿ)՝ այն դիտելով որպես Հայաստանի անվտանգության ապահովման կարևորագույն գործոններից մեկը:

ՀԱՊԿ-ի գործունեության կովկասյան ուղղությունը իրականացվում է հայ-

ռուսական ռազմական համագործակցության միջոցով, ուստի նրա նշանակությունը Հայաստանի համար հետզհետե աճում է: Մասնավորապես, ՀԱՊԿ-ի ռազմական բաղադրյալի զարգացումը նպատակաուղղված է ՀԱՊԿ-ի անդամ պետությունների միջև ռազմատեխնիկական համագործակցության գործում մեխանիզմների ստեղծմանը, միջազգային կազմակերպված հանցագործությունների, ներառյալ՝ միջազգային ահաբեկչության, զենքի ու թմրանյութերի անօրինական շրջանառության, այլ վերազգային սպառնալիքների դեմ պայքարի արդյունավետ միջոցների մշակմանը, այդ ասպարեզում տեղեկությունների փոխանակմանը: Այդ ամենը նպաստում է Հայաստանի Հանրապետության ռազմական անվտանգության համար կենսական նշանակություն ունեցող խնդիրների լուծմանը:

Հայաստանը ՀԱՊԿ-ի շրջանակներում համագործակցության հետագա սերտացման հեռանկարը տեսնում է փոխլրացման իր արտաքին քաղաքական ռազմավարության համատեքստում:

1.2.2 Միջազգային կազմակերպություններ և եվրոպական ինտեգրում

Հայաստանը հետևողականորեն շարունակում է և կշարունակի իր արդյունավետ ու հեռահար համագործակցությունը ՄԱԿ-ի, Եվրոպայի խորհրդի և Եվրամիության, ինչպես նաև միջազգային անվտանգությունն ապահովող համակարգերի՝ ՆԱՏՕ-ի և ԵԱՀԿ-ի հետ:

Հայաստանն իր կայուն և անվտանգ զարգացումը տեսնում է եվրաինտեգրման խորացման համատեքստում: Եվրոպական կառույցների հետ հարաբերությունները Հայաստանի համար ունեն առանցքային նշանակություն: Չարգացման եվրոպական ուղու ընտրությունը պատահական չէ. այն պայմանավորված է եվրոպական հոգևոր ու մշակութային պատմական առնչություններ և աշխարհայացքային-արժեքային մանաստիպ կողմնորոշումներ ունեցող հայ ժողովրդի հասարակական գիտակցությամբ:

– Միավորված ազգերի կազմակերպություն (ՄԱԿ)

Միջազգային կազմակերպությունների, անվտանգության և համագործակցության միջազգային կառույցների համակարգում Հայաստանի Հանրապետությունը առաջնային նշանակություն է տալիս Միավորված ազգերի կազմակերպությանը: Հայաստանն ակտիվորեն մասնակցում է ՄԱԿ-ի մարմինների աշխատանքներին և ներկայացված է ՄԱԿ-ի տարբեր հանձնաժողովներում ու կոմիտեներում, սերտորեն համագործակցում է ՄԱԿ-ի անվտանգության խորհրդի հովանու ներքո ստեղծված հակաահաբեկչական կոմիտեի հետ: Հայաստանը շահագրգռված է շարունակելու իր անվտանգության, տնտեսական և մարդասիրական խնդիրներով թեկադրվող գործունեությունը ՄԱԿ-ի տարբեր կառույցներում:

– *Եվրոպական միություն (ԵՄ)*

Եվրոպական միության հետ Հայաստանի հարաբերությունները պայմանավորված են օբյեկտիվ աշխարհառազմավարական զարգացումներով, նոր ժողովրդավարական աշխարհակարգի ստեղծման տրամաբանությամբ: Առավել նշանակալից են Եվրամիության ընդլայնման հետևանքով համաշխարհային քաղաքականության ու տնտեսության մեջ նրա ազդեցության մեծացումը և, որպես արդյունք, Հարավային Կովկասի ներառումը Եվրամիության հարևանության ծրագրում:

Եվրոպական հարևանության քաղաքականությունը Հայաստանի համար կարևորվում է ոչ միայն անվտանգության տեսակետից, այլև առավել ընդհանուր՝ հայեցակարգային, առումով: Այն նախատեսում է ինտեգրման գործընթացների նպատակաուղղում կայունության ու փոխվստահության մթնոլորտի հաստատմանը և՛ անհատական, և՛ տարածաշրջանային ձևաչափով. դա նախանշում է ինչպես շրջափակման հետևանքով Հայաստանի, այնպես էլ ամբողջ Հարավային Կովկասի համար առկա խնդիրների լուծումը:

Եվրոպական հարևանությունը Հայաստանի համար ունի նաև մեծ տնտեսական նշանակություն. Եվրամիությունը Հայաստանի խոշորագույն առևտրային գործընկերն է, նրա ձեռնարկած քայլերը միտված են տարածաշրջանային համագործակցության զարգացմանը, Հայաստանում շուկայական տնտեսակարգի կայացմանն ու բարեփոխումների ծրագրերի իրագործմանը:

Այսպիսով՝ Հայաստան–Եվրամիություն հարաբերությունների ռազմավարական բնույթն ապահովում է դրանց հեռահարությունը, ընդլայնման ու խորացման շարունակականությունը: Եվրոպական ինտեգրման ճանապարհին Հայաստանն իրականացրել և իրականացնում է բարեփոխումներ կառավարման համակարգում, օրենսդրական, տնտեսական, սոցիալական ոլորտներում, շարունակում է տնտեսության ազատականացման գործընթացը, ապահովում է իր կայուն տնտեսական աճը: Եվրամիության հետ հարաբերությունների զարգացման հիմքում դրված է «Եվրոպական հարևանություն» ծրագրի շրջանակներում Հայաստանի կողմից իրականացվող «Անհատական գործողությունների» ծրագիրը, որն այդ հարաբերությունների զարգացմանը հաղորդում է համակարգված բնույթ:

– *Եվրոպայի խորհուրդ (ԵԽ)*

Հայաստանը Եվրոպայի խորհրդի անդամ է և ներգրավված է նրա մարմիններում՝ Խորհրդարանական վեհաժողովում, նախարարների կոմիտեում և մի շարք այլ կառույցներում: Բարեփոխումների իրականացման և ժողովրդավարական արժեքների արմատավորման գործում Հայաստանը առաջնային է համարում Եվրոպայի խորհրդի առջև ստանձնած պարտավորությունների կատարումը: Եվրոպայի խորհրդի շրջանակներում Հայաստանը կշարունակի բարեփոխումները՝ երկրում մարդու իրավունքների պաշտպանությունն ու ժողովրդավա-

րությունը եվրոպական չափորոշիչներին համապատասխանեցնելու և իրավունքի գերակայությունն ապահովելու նպատակով: Եվրոպայի խորհրդի հետ համագործակցության դրական ազդեցությունը Հայաստանի անվտանգության ապահովման վրա շոշափելի է: Հայաստանը իր արտաքին քաղաքականության մեջ պետք է ավելի նպատակային ձևով արտացոլի Հարավային Կովկասի տարածաշրջանային անվտանգության ապահովման բնագավառում Եվրախորհրդի դերի մեծացման իրողությունը:

– Հյուսիսատլանտյան դաշինքի կազմակերպություն (ՆԱՏՕ)

Հայաստան–ՆԱՏՕ հարաբերություններն իրենց կարևոր դերն ունեն Հայաստանի անվտանգության ապահովման համակարգում: ՌԻստի Հայաստանը շարունակելու է այդ կազմակերպության հետ համատեղ ծրագրերի իրականացումը:

Վերջին տարիներին Հայաստան–ՆԱՏՕ համագործակցությունը դառնում է առարկայական՝ բարձրանալով նոր մակարդակի: Դա պայմանավորված է ոչ միայն Դաշինքի հետ իր հարաբերությունները խորացնելու Հայաստանի ցանկությամբ, այլև ՆԱՏՕ-ի կողմից այն նոր քաղաքականության որդեգրմամբ, ըստ որի հատուկ ուշադրություն է դարձվում ռազմավարական առումով կարևոր Հարավկովկասյան տարածաշրջանին և գործընկերների հետ անհատական հարաբերությունների զարգացմանը:

Հայաստան–ՆԱՏՕ հարաբերությունները զարգանում են «Անհատական գործընկերության գործողությունների» ծրագրի շրջանակներում: Այդ ծրագրի իրացումը միտված է Հայաստանում պաշտպանական և լայն քաղաքական հաստատունական բարեփոխումների իրականացմանը, անվտանգության, պաշտպանության և ճգնաժամային կառավարման կառույցների արդիականացմանը, եվրատլանտյան գործընկերների հետ ռազմական փոխգործունակության և համակարգային համատեղելիության ապահովմանը: Այս նպատակով որպես գործիք Հայաստանի Հանրապետությունը օգտագործում է ՆԱՏՕ-ի ԳՀԽ պաշտպանական և ուժային պլանավորման ծրագրերը: Հայաստանը «Անհատական գործընկերության գործողությունների» ծրագիրը դիտում է որպես ՆԱՏՕ-ի հետ քաղաքական երկխոսության հետագա զարգացման կարևոր մեխանիզմ:

ՆԱՏՕ-ի հետ փոխհարաբերությունների զարգացումն ուղղված է նաև եվրոպական երկրների հետ երկկողմ համագործակցության ամրապնդմանը, քանի որ այդ երկրների գերակշիռ մասը ՆԱՏՕ-ի անդամ է, և Հայաստանի հետ նրանց համագործակցության զարգացմանը մեծապես նպաստում է Հյուսիսատլանտյան դաշինքը:

– Եվրոպայում անվտանգության և համագործակցության կազմակերպություն (ԵԱՀԿ)

ԵԱՀԿ-ն Հայաստանի համար ունի կարևոր նշանակություն, քանի որ Հայաստանի անվտանգության առաջնային խնդիրներից մեկը՝ Լեռնային Ղարա-

բաղի հիմնախնդրի խաղաղ լուծման շուրջ խորհրդատվություններն ու բանակցային գործընթացը, գտնվում է ԵԱՀԿ շրջանակներում, ուստի և Հայաստանը լիովին աջակցում է ԵԱՀԿ Մինսկի խմբին: Հայաստանի Հանրապետության տարածաշրջանային անվտանգության միջավայրի ամրապնդման գործում կարևոր դեր են խաղում նաև ԵԱՀԿ՝ սպառազինությունների վերահսկման ԵՍՁՈՒ պայմանագիրը, Վիեննայի փաստաթուղթը: Հետևաբար Հայաստանի ռազմավարական շահերից է բխում ԵԱՀԿ դերի ամրապնդումը, ինչպես նաև երկրում ժողովրդավարական գործընթացների խորացմանն ու դրանց անշրջելիությանն ուղղված սերտ համագործակցությունը ԵԱՀԿ համապատասխան կառույցների հետ:

– Առևտրի համաշխարհային կազմակերպություն (ԱՀԿ)

Հայաստանի Հանրապետությունը, ելնելով իր կայուն զարգացման ու տնտեսական անվտանգության ապահովման շահերից, անհրաժեշտ է համարում հետևողականորեն մասնակցել Առևտրի համաշխարհային կազմակերպության շրջանակներում տեղի ունեցող գործընթացներին: Իր անդամակցությունն այդ կազմակերպությանը Հայաստանը դիտում է որպես առևտրի և արտաքին ուղղակի ներդրումների խթանման, ներքին շուկայի, ինչպես նաև մտավոր սեփականության պաշտպանության, իր տնտեսության մեջ միջազգային ստանդարտների արմատավորման կարևոր միջոցներից մեկը:

1.2.3 Հարաբերությունները առաջատար երկրների հետ.

– Ռուսաստանի Դաշնություն

Ռուսաստանի Դաշնության հետ Հայաստանի Հանրապետության հարաբերություններն ունեն ռազմավարական բնույթ, առանձնանում են Հայաստանի ազգային անվտանգության առավելագույն երաշխիքների համար իրենց ունեցած դերով ու նշանակությամբ և կարևոր են ինչպես երկկողմ, այնպես էլ բազմակողմ ձևաչափերում:

Այդ բազմաչափ հարաբերությունները խարսխվում են Հայաստանի և Ռուսաստանի հեռահար ռազմավարական շահերի ընդհանրության վրա: Դրանք ընդգրկում են երկու պետությունների համագործակցության բազմաթիվ ոլորտներ՝ համակարգվելով շուրջ 160 երկկողմ միջազգային պայմանագրերով: Նշանակալից է, որ բոլոր բաղկացուցիչները գտնվում են բարձր մակարդակի վրա: Համագործակցության մասշտաբայնությունն առավել մեծ է ռազմական, առևտրատնտեսական, էներգետիկայի, գիտության, կրթության, մշակույթի, տեղեկատվության ոլորտներում: Վերջին շրջանում ակտիվանում և ընդլայնվում է նաև ռուսաստանյան կապիտալի ներհոսքը Հայաստան:

Հայ-ռուսական ռազմավարական համագործակցության համակարգում բացառիկ կարևոր է ռազմական բնագավառը: Հայաստանը Ռուսաստանի հետ ռազմական համագործակցությունը և հատկապես Հայաստանի տարածքում

ռուսաստանյան զորակայանի ներկայությունը դիտում է որպես արտաքին ռազմական սպառնալիքների չեզոքացման կարևոր գործոններից մեկը: Հայաստանի շահերի տեսանկյունից այդ համագործակցությունն ուղղված է հետևյալ հիմնարար խնդիրների լուծմանը.

– Հայաստանի Հանրապետության Ձինված ուժերի ռազմական և ռազմատեխնիկական կարիքների ապահովում,

– տարածաշրջանում ուժերի հաշվեկշռի պահպանում:

Հայ-ռուսական ռազմական համագործակցության զարգացումն իրականացվում է երեք կարևոր նպատակային ուղղություններով.

– կռալիցիոն խմբավորումներ,

– ՀՕՊ-ի միացյալ համակարգ,

– համագործակցություն ՀԱՊԿ-ի շրջանակներում:

Հատկանշական է, որ ԱՊՀ ՀՕՊ-ի միացյալ համակարգը, ներառյալ՝ Հայաստանում հայ-ռուսական համատեղ հերթապահությունը, էապես նպաստում է Հայաստանի Հանրապետության անվտանգության կարևորագույն խնդիրներից մեկի լուծմանը, իսկ հայ-ռուսական ռազմական դաշինքը տարածաշրջանային անվտանգության այնպիսի համակարգում, ինչպիսին Հավաքական անվտանգության պայմանագրի կազմակերպությունն է, կարևոր դեր ունի Հարավկովկասյան տարածաշրջանում ռազմաքաղաքական հավասարակշռության պահպանման գործում և առհասարակ՝ միջազգային հարաբերություններում:

– ԱՄՆ

ԱՄՆ-ի հետ բազմաբնույթ համագործակցության զարգացումը Հայաստանի համար հատուկ նշանակություն ունի ժողովրդավարական պետականության կայացման, տնտեսության կայուն զարգացման, ազգային անվտանգության ապահովման գործում:

ԱՄՆ-ն առաջնային դեր ունի թե՛ միջազգային, թե՛ տարածաշրջանային գործընթացներում: Հայաստանի անկախացումից ի վեր ԱՄՆ-ն առաջնորդվել է Հայաստանին էական պետական օժանդակություն ցուցաբերելու քաղաքականությամբ: Ժողովրդավարական ու տնտեսական բարեփոխումների ասպարեզում տարածաշրջանային պետություններին, այդ թվում և Հայաստանին, ԱՄՆ-ի ցուցաբերած աջակցությունը հիմնարար նշանակություն ունի քաղաքացիական հասարակության և ժողովրդավարական հասարակարգի կառուցման համար:

Քաղաքական, տնտեսական, սոցիալական, գիտակրթական, մշակութային և այլ ոլորտներում իրականացվող համագործակցությանը զուգընթաց լուրջ կերպով զարգանում են հայ-ամերիկյան պաշտպանական հարաբերությունները, իրականացվում են տարբեր ծրագրեր, մասնավորապես՝ «Արտաքին ռազմական ֆինանսավորում», «Միջազգային ռազմական ուսուցում և վարժանք» ծրագրերը, «Համատեղ կոնտակտային խումբ» ծրագիրը ԱՄՆ-ի եվրոպական հրամանա-

տարության հետ, «Նահանգային գործընկերություն» ծրագիրը Կանգաս նահանգի հետ:

ԱՄՆ-ի հետ ռազմական համագործակցության առումով Հայաստանի ԶՈՒ-ի համար կարևոր են վերափոխումների վերաբերյալ այն առաջարկությունները, որոնք մշակվել են «Հայաստանի Հանրապետության ԶՈՒ-ի պաշտպանական գնահատման» արդյունքների հիման վրա: Այդ համագործակցությունը, նպաստելով Հայաստանի Հանրապետության ԶՈՒ-ի մարտական կարողությունների մեծացմանը, փոխլրացնող ռազմական համագործակցության տեսակետից անկյունաքարային դեր ունի Հայաստանի ռազմական քաղաքականության հավասարակշռությունը պահպանելու համար: Մեծ մասամբ ԱՄՆ-ի հետ հարաբերություններով է պայմանավորված երկկողմ ձևաչափով Հայաստանի Հանրապետության համագործակցության զարգացումը ՆԱՏՕ-ի շրջանակներում:

1.2.4 Հարաբերությունները իսլամական երկրների հետ

Հայաստանի Հանրապետությունն իր արտաքին քաղաքականության մեջ հաշվի է առնում այն փաստը, որ Հայաստանը և հայ ժողովուրդը պատմականորեն և աշխարհագրական առումով շփումների մեջ են եղել և գոյակցել իսլամական երկրների ու ժողովուրդների հետ: Իսլամական մի շարք երկրներում ապաստան են գտել ցեղասպանությունը վերապրած հայ ժողովրդի զանգվածներ, և մինչ օրս գոյություն ունեն հայ համայնքներ, որոնց հնարավորություն է տրված պահպանելու իրենց ազգային հոգևոր ու մշակութային ինքնությունը: ՈՒստի Հայաստանի Հանրապետության և հայ ժողովրդի համար կարևոր է շարունակել այդ երկրների հետ ավանդական բարեկամական հարաբերությունները՝ դրանք խարսխելով փոխադարձ հարգանքի վրա:

Հայաստանը փոխլրացման իր արտաքին քաղաքականության շրջանակներում բարեկամական և փոխշահավետ հարաբերություններ է զարգացնում նաև աշխարհի այլ ուժային կենտրոնների, մասնավորապես՝ Չինաստանի Ժողովրդական Հանրապետության և Հնդկաստանի Հանրապետության հետ:

2. Հայաստանի Հանրապետության ներքին անվտանգության ռազմավարությունը

Հայաստանի Հանրապետության կայուն զարգացումը պահանջում է պետության կենսագործունեության բոլոր ներքաղաքական ոլորտներում ժողովրդավարական բարեփոխումների իրագործում: Դրա կարևորագույն մախաղդյալն է ներքին անվտանգության ապահովումը միասնական պետական քաղաքականության իրականացմամբ, ինչը կատարվում է ըստ ազգային անվտանգության ռազմավարության գերակայությունների համակարգված գերատեսչական ռազմավարությունների մշակման ու իրացման միջոցով:

Հայաստանի Հանրապետության ներքին անվտանգության ռազմավարության հիմնական նպատակները տարբեր ոլորտներում հետևյալներն են.

– **պաշտպանական ոլորտ**՝ պետության այնպիսի պաշտպանական ներուժի ապահովում, որն անհրաժեշտ է որևէ ագրեսիա հետ մղելու, Հայաստանի Հանրապետության ժողովրդի ֆիզիկական գոյությունը, ինքնիշխանությունն ու անկախությունը, պետության տարածքային ամբողջականությունը պաշտպանելու համար,

– **քաղաքական-իրավական ոլորտ**՝ քաղաքական կայունության ապահովում, ժողովրդավարական արժեքների և, առաջին հերթին, մարդու և քաղաքացու իրավունքների ու ազատությունների պաշտպանություն, քաղաքացիական հասարակության զարգացում, ժողովրդավարության հաստատմանը և միջազգային ինտեգրման ապահովմանը նպատակաուղղված օրենսդրության ձևավորում, պետության կառավարմանը հասարակության լայն շրջանների մասնակցության ապահովում,

– **հաստատությունական ոլորտ**՝ իշխանության ժողովրդավարական հաստատությունների և հասարակական վերահսկողության արդյունավետ ապահովման մեխանիզմների զարգացում, կոռուպցիայի վերացում,

– **սոցիալ-տնտեսական ոլորտ**՝ տնտեսության կայուն աճի ապահովում և բնակչության կենսամակարդակի հարատև բարձրացում, սոցիալական արդարության արմատավորում, սոցիալական համերաշխության հաստատում, գիտահեռքի վրա կազմակերպվող տնտեսությանը միտված և միջազգային չափանիշներին համապատասխանող գիտակրթական համակարգի ձևավորում, հոգևոր-մշակութային ոլորտների շարունակական զարգացում, անձի հոգեբանական անվտանգության ապահովման նպատակով կյանքի որակի և կենսամակարդակի բարձրացում, բնապահպանական անվտանգության ապահովում,

– **տեղեկատվական-հաղորդակցական ոլորտ**՝ բնակչության իրազեկվածության ու տվյալ ոլորտում անձի իրավունքների ու ազատությունների ապահովմանը, պետական գաղտնիք հանդիսացող տեղեկույթի պաշտպանությանը, տեղեկատվական ենթակառուցյի արդիականացմանը, տեղեկատվական տեխնոլոգիաների զարգացմանն ու համընդգրկուն կիրառությանը նպատակաուղղված միասնական պետական տեղեկատվական քաղաքականության մշակում և իրականացում:

Նշված նպատակների իրականացման համար Հայաստանի Հանրապետությունը նախատեսում է հետևյալ բարեփոխումները:

2.1 Օրենսդրական բարեփոխումներ

Օրենսդրական բարեփոխումները կայուն ու բարեկեցիկ քաղաքացիական հասարակության կայացման նախապայմաններն են: Դրանք կոչված են անհատի, հասարակության և պետության գործունեության բոլոր բնագավառ-

ների իրավական կարգավորմանը՝ ըստ միջազգային իրավունքի սկզբունքների ու նորմերի: Հայաստանի Հանրապետությունը օրենսդրական բարեփոխումներն իրականացնում է ինքնիշխանության, անկախության և ազգային ինքնության պահպանման հենքի վրա՝ իր օրենսդրությունը համապատասխանեցնելով միջազգային իրավունքով ամրագրված ժողովրդավարական օրինականության, մարդասիրության, հրապարակայնության չափանիշներին, դրանով իսկ նպաստելով երկրի կայուն զարգացմանն ու անվտանգությանը միտված միջազգային ինտեգրման գործընթացներին: Այս առումով հիմնարար ու վճռական նշանակություն ունի սահմանադրական բարեփոխումների գործընթացը:

Հայաստանի Հանրապետությունը նպատակամղված է ժողովրդավարական արժեքների արմատավորմանը՝ իրականացվող օրենսդրական բարեփոխումների գործընթացում սերտորեն համագործակցելով կայացած ժողովրդավարական երկրների հետ: Արդի ժամանակաշրջանում Հայաստանն իր օրենսդրությունը ձևավորում է եվրոպական կառույցների՝ Եվրամիության, Եվրոպայի խորհրդի, ԵԱՀԿ, և տվյալ բնագավառում այլ միջազգային առաջատար հաստատությունների աջակցությամբ: Եվրոպական չափանիշներին Հայաստանի Հանրապետության օրենսդրության համապատասխանեցման նպատակով մշակվել և իրացվում է «Եվրամիության ինտեգրմանն ուղղված Հայաստանի Հանրապետության և եվրոպական համայնքների ու դրանց անդամ պետությունների միջև գործընկերության և համագործակցության մասին համաձայնագրի իրականացման 2006–2009 թվականների» ծրագիրը:

Օրենսդրական ոլորտում Հայաստանի Հանրապետությունը կարևոր է համարում նաև նորմատիվ-իրավական ակտերով ամրագրել իր մասնակցությունը այն միջազգային ձեռնարկումներին, որոնց նպատակն է պայքարը միջազգային ահաբեկչության, զանգվածային ոչնչացման զենքի ու թմրանյութերի տարածման, մարդկանց առևտրի դեմ:

2.2 Հասարակութենական բարեփոխումներ

Հաստատութենական բարեփոխումները միտված են ժողովրդավարական պետության զորացմանը, պետական կառավարման մարմինների ձևավորման համակարգմանը և դրանց թափանցիկ գործունեության ապահովմանը, տեղական ինքնակառավարման մարմինների լիարժեք կայացմանը, արդյունավետ հասարակական վերահսկողության ժողովրդավարական մեխանիզմների արմատավորմանը, կոռուպցիայի, մասնավորապես՝ կաշառակերության դեմ պայքարի ուժեղացմանը: Այս նպատակով Հայաստանի Հանրապետությունը միջազգային հանրության աջակցությամբ իրականացնում է համապատասխան պետական հեռանկարային ծրագրեր, այդ թվում՝ աղքատության հաղթահարման, «Հազարամյակի մարտահրավերներ» հակակոռուպցիոն ռազմավարական ծրագրերը:

Հայաստանի Հանրապետության ազգային անվտանգության ապահովման

առաջնահերթ խնդիրներից են քաղաքացիական հասարակության ձևավորումը, հասարակության համախմբումը՝ քաղաքական, տնտեսական ու սոցիալական զարգացման ազգային ծրագրերի իրագործման նպատակով, ճգնաժամային իրավիճակների արդյունավետ կառավարման համակարգի հաստատումը: Հիմնարար մոտեցումն է պետության կառավարման գործընթացներում ոչ կառավարական կազմակերպությունների, հասարակության լայն շրջանների ներգրավումը:

Որպես պետության սահմանադրական կարգի պահպանության, իրավունքի գերակայության, օրենսդիր, գործադիր և դատական իշխանությունների բնականոն գործունեության ապահովման հիմնարար խնդիր՝ Հայաստանի Հանրապետությունը կարևորում է իրավապահպանության ոլորտի ռազմավարական բարեփոխումները: Դրանք ուղղված են մարդու և քաղաքացու սահմանադրական իրավունքների ապահովմանը, հակաիրավական ոտնձգություններից անհատի և հասարակության պաշտպանությանը, իրավախախտումների վերացմանը, այդ թվում՝ միջազգային ահաբեկչության, զանգվածային ոչնչացման զենքի ու թմրանյութերի տարածման, մարդկանց առևտրի դեմ պայքարին: Այդ բարեփոխումների նպատակն է իրավախախտումների դեմ հետևողական պայքարում իրավապահ մարմինների և քաղաքացիական հասարակության ներդաշնակ համագործակցության ապահովումը:

2.3 Տնտեսական բարեփոխումներ

Հայաստանն իր կայուն տնտեսական առաջընթացի ապահովման, նոր տնտեսակարգի հաստատման գործում կարևորում է տնտեսության մրցունակության բարձրացմանը նպատակաուղղված օրենսդրական դաշտի և դրա կիրառման մեխանիզմների ստեղծումն ու ներդաշնակ զարգացումը, ազատ շուկայական հարաբերությունների արմատավորումը և դրանց պետական կարգավորման համակարգի ձևավորումը, մակրոտնտեսական և ֆինանսական կայունության ապահովումը, ֆինանսական համակարգի զարգացման արդյունավետ մեխանիզմների և ըստ այդմ՝ նոր ֆինանսական հաստատությունների ձևավորումը, գործարարության ասպարեզում մրցակցային միջավայրի բարելավումը, տնտեսության ստվերային մասի էական նվազեցումը, փոքր ու միջին ձեռնարկատիրության խթանումը, տնտեսության առանձին ճյուղերի մենաշնորհացման կանխման գործում մեխանիզմների մշակումն ու ներդրումը, ազգային անվտանգության ապահովման շահերից բխող հետևողական ներդրումային քաղաքականության իրականացումը, զբաղվածության աճման շնորհիվ բնակչության կենսամակարդակի բարձրացումը, տարածքային ու ճյուղային սոցիալ-տնտեսական զարգացման համաչափությունը, ենթակառուցվածքի համակարգումը, տնտեսության կառուցվածքում գիտատար, աշխատատար, ոչ նյութատար ճյուղերի և բնապահպանության տեսակետից մաքուր տեխնոլոգիաների կիրառման գերակայության ապահովումը, գիտատեխնիկական ոլորտի վերակազ-

մակերպումը՝ որպես ինովացիոն տնտեսության գիտահենքի և շարժիչ ուժի, արտահանման դինամիկ աճի ապահովումը, տնտեսական հանցագործությունների նախականիտումը:

Հայաստանի Հանրապետությունը, կարևորելով գերատեսչական-ճյուղային բարեփոխումների համալիրը, այն նպատակաուղղում է.

– Հայաստանի Հանրապետության էներգետիկ անվտանգության աստիճանի բարձրացմանը, ինչը ենթադրում է զանազան աղբյուրների հիման վրա էներգակիրների ներմուծման ուղիների բազմազանեցում, նոր էներգետիկ, այդ թվում՝ միջուկային, հզորությունների ստեղծում, արտահանման կողմնորոշում ունեցող կայուն ու հուսալի էներգահամակարգի կառուցում,

– Ժամանակակից շուկայական տնտեսության զարգացմանը միտված ազգային ֆինանսավարկային քաղաքականության իրականացմանը, ֆինանսաբանկային համակարգի համապարփակ, կայուն ու դինամիկ զարգացման ապահովմանը, ֆինանսական, դրամավարկային ազատական քաղաքականության իրականացմանը, միջազգային տնտեսական և ֆինանսական կառույցների հետ համագործակցության ընդլայնմանն ու ճկուն կապերի հաստատմանը, ինչպես նաև միջազգային համագործակցության ու տարածքային տնտեսական ծրագրերի ընդլայնմանը՝ Սփյուռքի ֆինանսական ու կազմակերպական ներուժի ներգրավմամբ,

– հանրապետության տրանսպորտային համակարգի կայուն զարգացման ապահովմանը և այդ ասպարեզում միջազգային կազմակերպությունների հետ համագործակցության սերտացմանը՝ տարանցիկ ապրանքափոխադրումների համակարգում Հայաստանի տրանսպորտային ուղիների ինտեգրման և այլընտրանքային հաղորդակցային ուղիների ստեղծման, դրանով իսկ՝ տրանսպորտային շրջափակման վերացման նպատակով,

– առողջ շրջակա միջավայրի, բնական պաշարների, այդ թվում նաև ջրային ռեսուրսների ու Սևանա լճի բնահամակարգի վերականգնմանը, պահպանությանը և օպտիմալ օգտագործմանը, զենեռնիկորեն վերափոխված բուսական ու կենդանական օրգանիզմներից Հայաստանի կենսաբազմազանության անվտանգության ապահովմանը, ատոմային էներգիայի անվտանգ օգտագործմանը, վտանգավոր քիմիական ու ռադիոակտիվ նյութերի և թափոնների պահման համապարփակ վերահսկմանը, բնական և տեխնածին աղետների կանխատեսմանն ու վաղ ազդարարմանը, դրանց արագ արձագանքման համակարգի զարգացմանը, արտակարգ իրավիճակների բացահայտման և հաղթահարման կառույցների ստեղծմանը, հիդրոօդերևութաբանական անվտանգության ապահովմանը, բնակչության բնապահպանական իրազեկության ու կրթվածության ապահովմանը,

– բնակչության կենսաբանական անվտանգության և երկրի պարենային անվտանգության ապահովմանը, այդ թվում՝ գյուղատնտեսական արտադրանքի ու

սննդամթերքի արտադրության ավելացմանը, ներմուծման և արտահանման հաշվեկշռի բարելավմանը, սննդամթերքի անվտանգության միջազգային չափանիշների ապահովմանը, տարածքային համալիր ծրագրերի իրականացմանը, հատկապես սահմանամերձ ու լեռնային շրջանների բնակավայրերի տնտեսական ու սոցիալական զարգացմանը, առաջադիմական տեխնոլոգիաների ներդրման միջոցով ագրարային հատվածում արտադրողականության մակարդակի բարձրացմանը,

– քաղաքաշինության հարատև զարգացմանը, ինչը ներառում է՝ ներդաշնակ կենսատարածության ձևավորում ու քաղաքաշինական միջոցներով բնակչության կյանքի որակի հետևողական բարելավում, բնակչության տարածքային բաշխվածության համաչափության ապահովում, պատմամշակութային, բնական ու տարածքային ռեսուրսների, լանդշաֆտի մասնագիտորեն հիմնավորված նպատակային օգտագործում, հայ ազգային ճարտարապետության ինքնության պահպանում ու զարգացում, Հայաստանի Հանրապետության ամբողջ տարածքում և, հատկապես՝ Երևան քաղաքում և նրա ագլոմերացիայում, սեյսմիկ ռիսկի ծրագրավորված նվազեցում, շենքերի ու կառույցների սեյսմակայունության և անվտանգ շահագործման ապահովում և սեյսմակայուն շինարարության մոդ մեթոդների մշակում և կիրառում:

2.4 Սոցիալական բարեփոխումներ

Հայաստանի Հանրապետությունը կարևորում է ժողովրդի սոցիալական պաշտպանվածության ռազմավարությունը՝ որպես պետության անվտանգությանը քաղաքացու նվիրվածության էական գործոն:

Հայաստանում սոցիալական բարեփոխումները հիմնականում նպատակաուղղված են սոցիալական պետության կերտմանը, սոցիալական արդարության արմատավորմանը, հանրային համերաշխության հաստատմանը, մարդկային զարգացման համակարգերում բարեփոխումների իրականացմանը և բնակչության սոցիալական պահանջմունքների բավարարմանը, ինչպես նաև մոդ աշխատատեղերի ստեղծմամբ ու ապահովագրական համակարգի ներդրմամբ բնակչության սոցիալական վիճակի հարաճում բարելավմանը, կենսաթոշակային համակարգի արդյունավետության մեծացմանը, կենսաթոշակի նվազագույն չափի համապատասխանեցմանը կենսաբանական պահանջմունքների միջազգային չափանիշներին, սոցիալական ենթակառույցների ծառայություններից օգտվելու մատչելիության ապահովմանը, պետության ժողովրդագրական իրավիճակի բարելավմանը, բնակչության անբնականոն արտահոսքի և ներհոսքի, ցածր ծնելիության պայմաններում տնտեսության և հասարակության կայուն զարգացման համար անհրաժեշտ մասնագիտական աշխատուժի, մասնավորապես՝ գիտական և գիտամանկավարժական ներուժի վերարտադրությանը և այս կապակցությամբ բարձրագույն ու հետբուհական կրթության ոլորտում մասնա-

գետների բողոսական անհրաժեշտ համամասնությունների և որակի ապահովմանը:

Հայաստանի Հանրապետությունը կարևորում է գիտակրթական ոլորտի հետևողական զարգացմանը և Հայաստանի մտավոր ներուժի հզորացմանը միտված հեռահար պետական քաղաքականության իրականացումը, գիտակրթական համակարգի վերակառուցումը և համապատասխանեցումը գիտական ու կրթական եվրահամագործման պահանջներին, երկրի սոցիալ-տնտեսական զարգացման կարիքներին, ուղեղների արտահոսքի կանխումը, գիտական արտադրանքի ապրանքայնացումը, բարձրակարգ մասնագետներ պատրաստելու և գիտակրթական ոլորտում բնականոն սերնդափոխությունն ապահովելու նպատակով կրթական համակարգի կատարելագործումը, հայոց լեզվի՝ որպես հայ ազգի լեզվամտածողության հենքի և Հայաստանի Հանրապետության պետական լեզվի դերի բարձրացումը, առաջատար գիտատեխնիկական ու գիտավերլուծական կենտրոնների զարգացման երկարաժամկետ ծրագրերի իրականացումը, արդիական հիմնարար ու կիրառական գիտական հետազոտությունների համար անհրաժեշտ պայմանների ստեղծումը, բնական և հումանիտար գիտությունների համաչափ զարգացումը, ազգային գիտական ներուժի ներգրավումը կենսագործունեության բոլոր ոլորտների և առաջին հերթին պաշտպանական ոլորտի արդյունավետ արդիականացման ապահովման համար, մտավոր սեփականության իրավունքի պաշտպանության համակարգի զարգացումը:

Հայաստանի Հանրապետության ազգային անվտանգության ապահովման կարևոր խնդիրներից են՝ հոգևոր ու մշակութային ոլորտների զարգացումը, համամարդկային ու ազգային արժեքների, ազգային ավանդույթների, հոգևոր ու մշակութային ժառանգության պահպանման և դրանց վերարտադրության ու զարգացման համար նպաստավոր պայմանների ստեղծման ուղղությամբ պետական ծրագրային քաղաքականության իրականացումը, մշակութային արժեքներին հաղորդակցվելու, մշակութային ծառայություններից ու բարիքներից օգտվելու մատչելիության ապահովումը, Հայաստանյայց Առաքելական Եկեղեցու հոգևոր, բարոյական, սոցիալական և մշակութային գործունեության խրախուսումը, հայ ժողովրդի հոգևոր-մշակութային ինքնությանն ու բարոյական արժեքներին սպառնացող երևույթների նախականիսումը, այլ պետությունների հետ համագործակցությունը՝ նրանց տարածքում գտնվող հայկական պատմական, հոգևոր ու մշակութային արժեքների, ինչպես նաև Հայաստանի տարածքում բնակվող էթնիկական խմբերի պատմական, հոգևոր, մշակութային արժեքների և էթնիկական ինքնության պահպանման նպատակով:

Հայաստանի Հանրապետությունը կարևոր խնդիր է համարում առողջապահության առավել արդյունավետ համակարգի ստեղծումը: Այն պետք է օժտված լինի բնակչության կենսաբանական անվտանգության ապահովման, այդ թվում՝ կեղծված դեղորայքի տարածման նախականիսման, հիվանդացության, հատկա-

պես՝ ճառագայթային, սուր վարակիչ, համաճարակային հիվանդությունների, կենսաբանական ահաբեկչության ու քնրամոլության կանխարգելման, լայն տարածում ստացած հիվանդությունների վաղ հայտնաբերման, ախտորոշման ու բուժման, առողջ ապրելակերպի արմատավորման հնարավորություններով, առողջարանների և հանգստյան տների, ֆիզիկական կուլտուրայի օջախների գործունե համակարգով, մայրության ու մանկության պաշտպանության արդիական հաստատություններով:

Հայաստանի Հանրապետությունն իր ապագայի կերտման գործում առանձնակի կարևորություն է տալիս համամարդկային-ազգային արժեքային համակարգի հարստացմանն ու ավանդույթների շարունակականության ապահովմանը, մարդկային-ազգային ոգով տոգորված, բազմակողմանի զարգացած ու վսեմ բարոյական արժեքներ դավանող հայրենասեր սերունդների դաստիարակությանը, նրանց մեջ ազգային ինքնագիտակցության ու ժողովրդավարական արժեքների սերմանմանը, աշխատանքի և զբաղվածության շուկայում նրանց մշտական մասնագիտական բարձր մրցունակության ապահովմանը, ազգային ինքնագիտակցությամբ օժտված օրինապահ և պատասխանատու քաղաքացիների նոր սերնդի ձևավորման խնդիրներին:

2.5 Տեղեկատվական քարտեզիություններ

Հայաստանի Հանրապետությունը կարևորում է տեղեկատվական ոլորտի հետևողական զարգացմանը միտված հեռահար միասնական պետական քաղաքականության մշակումն ու իրականացումը և նախատեսում է՝

- տեղեկատվական քաղաքականության մշակման և իրականացման պետական մարմնի ստեղծումը,

- պետության՝ որպես տեղեկատվական հարաբերությունների լիիրավ և մրցունակ սուբյեկտի, այդ ոլորտում տեղեկատվական արտադրանքի ու ծառայությունների արտադրողի և տարածողի դերի ուժեղացումը,

- տեղեկատվական ոլորտում քաղաքացիների սահմանադրական իրավունքների ու ազատությունների իրականացում՝ երկրի բաց տեղեկատվական ռեսուրսների միջազգային մատչելիության ապահովմամբ, հասարակության տեղեկութացում, պետական գաղտնիք հանդիսացող տեղեկույթի պաշտպանություն,

- Հայաստանի Հանրապետության ինտեգրում միջազգային տեղեկատվական տարածությանը, Հայաստանի և հայության մասին ճշմարտության արհեստավարժ ներկայացում միջազգային հանրությանը, արդյունավետ հակազդում քայքայիչ ապատեղեկատվությանը և քարոզչությանը,

- կապի համակարգի շարունակական զարգացում, տեխնիկատեխնոլոգիական արդիականացում, առանձնակի նշանակություն ունեցող այլընտրան-

քային ու պահուստային կառույցների ստեղծում, ավանդական և ինտերնետային տեղեկատվական ենթակառույցների կատարելագործում ու պաշտպանություն, ժամանակակից տեղեկատվական տեխնոլոգիաների և հայրենական տեղեկատվական-ծրագրային արդյունաբերության, մասնավորապես՝ տեղեկութային, հեռահաղորդակցման և կապի միջոցների արտադրության զարգացում, մրցունակ արտադրանքով ներքին շուկայի պահանջարկի բավարարում և միջազգային շուկայահանում, ինչպես նաև ազգային ու միջազգային տեղեկատվական ռեսուրսների օրինապատշաճ կուտակման, պահպանման և արդյունավետ օգտագործման ապահովում:

3. Հայաստանի Հանրապետության պաշտպանական բնագավառում բարեփոխումների ռազմավարությունը

Հայաստանի Հանրապետության ռազմական անվտանգության երաշխիքը մարտունակ, արտաքին սպառնալիքների հետմղման խնդիրների լուծմանը մշտապես պատրաստ Ձինված ուժերն են և արդյունավետ պաշտպանական հաստատությունները:

Հայաստանի Հանրապետության ռազմական անվտանգության ապահովման, նրա Ձինված ուժերի մարտունակության ամրապնդման ու զարգացման, նոր մարտահրավերներին և սպառնալիքներին համարժեքորեն դիմակայելու հնարավորությունների ստեղծման արդյունավետ միջոցներն են հայկական պետության պաշտպանական ոլորտում նպատակային արդյունավետ բարեփոխումները և միջազգային ռազմաքաղաքական կառույցների ու առանձին պետությունների հետ համագործակցությունը:

ՀԱՊԿ-ի շրջանակներում համագործակցության զարգացումը, Ռուսաստանի հետ ռազմավարական գործընկերությանը զուգընթաց, միտված է այդ կազմակերպության անդամ պետությունների անվտանգության համար սպառնալիքների համատեղ չեզոքացման միացյալ և արդյունավետ մեխանիզմների ստեղծմանը: Այս ուղղությամբ ինտեգրման լավագույն օրինակներ են հայ-ռուսական միացյալ զորախումբը և ՀՕՊ-ի համատեղ համակարգը:

Հայաստանը ՆԱՏՕ-ի և իր եվրասիական տյան գործընկերների հետ համագործակցությամբ իրականացնում է պաշտպանական և անվտանգության ոլորտի համակարգային բարեփոխումներ, որոնք փոխադարձաբար համաձայնեցվել են «Պլանավորման և վերանայման գործընթացի» և «Անհատական գործընկերության գործողությունների» ծրագրի շրջանակներում: Բարեփոխումները ներառում են պաշտպանական և անվտանգության հաստատությունների դերի հստակեցման, Ձինված ուժերի նկատմամբ քաղաքացիական վերահսկման, պաշտպանական պլանավորման ու բյուջետավորման, անձնակազմի կառավարման,

սահմանների պաշտպանության և Հայաստանի Հանրապետության ԶՈՒ-ի՝ միջազգային խաղաղապահական գործողությունների իրականացման համար հատկացվող ստորաբաժանումների փոխգործունակության ապահովման բնագավառները:

Այս բարեփոխումներն ու համագործակցությունը իրականացվում են ի նպաստ Հայաստանի Հանրապետության շահերի և ուղղված չեն երրորդ երկրների դեմ:

4. Համահայկական ինտեգրման ռազմավարությունը

Հայաստանի Հանրապետության ազգային անվտանգության ապահովումն ունի մի այնպիսի յուրահատկություն, որը բնորոշ է եզակի պետությունների. այն պայմանավորված է Հայկական սփյուռքի առանձնահատկությամբ: Հայկական սփյուռքն իր թվաքանակով գերազանցում է Հայաստանի բնակչությանը, սփռված է աշխարհով մեկ և մեծամասամբ արդյունք է ցեղասպանության ու բռնի տեղահանման: Նա բնորոշվում է տարբեր պետություններում բարձր մակարդակի ինտեգրվածությամբ, դրանց պետական և հասարակական կյանքում իր զգալի դերակատարությամբ: Հատկապես մեծ համայնքներ կան ՌԴ-ում, ԱՄՆ-ում, Ֆրանսիայում, Իրանում և մի շարք արաբական երկրներում: Հայաստան – Սփյուռք կապերի ամրապնդումը խիստ կարևոր է: Միևնույն ժամանակ Հայաստանի Հանրապետությունը մշտապես հաշվի է առնում այն իրողությունը, որ Սփյուռքի հայության մեծ մասը այլ պետությունների քաղաքացի է:

Համահայկական ինտեգրման ռազմավարությունն ուղղված է ինչպես Սփյուռքի ուժացման և լեզվամշակութային ինքնության կորստի կանխմանը, այնպես էլ Հայաստանից անբնականոն արտագաղթի դադարեցմանը:

Հայ ժողովրդի ինտեգրումը Հայաստանի համար ունի մասնատնտեսական ու մշակութային մեծ նշանակություն, քանի որ խթանում է մասնավորապես առևտուրը, զբոսաշրջությունը, ազգային մշակութային արժեքների պահպանումը, զարգացումն ու տարածումը:

Սփյուռքի հետ կապերը առանձնահատուկ դեր ունեն Հայաստանի զարգացման գործում, քանի որ Սփյուռքը մի յուրօրինակ կամուրջ է Հայաստանի և միջազգային հանրության միջև: Հայկական սփյուռքի տարբեր բնագավառների կազմակերպությունները զգալիորեն նպաստում են տվյալ երկրների հետ Հայաստանի երկկողմ կապերի զարգացմանը, Հայաստանի միջազգային ինտեգրմանը և Հայաստանում ժողովրդավարության ամրապնդման արագացմանը:

Հայության ինտեգրման ու զարգացման համատեքստում որպես ազգային եկեղեցի կարևոր առաքելություն ունի Հայաստանյայց Առաքելական Սուրբ Եկեղեցին՝ Մայր Աթոռ Սուրբ Էջմիածին կենտրոնով, Մեծի Տանն Կիլիկիո Կաթողիկոսության և Երուսաղեմի ու Կոստանդնուպոլսի Պատրիարքությունների

Նվիրապետական Աթոռներով, աշխարհի տարբեր երկրներում գործող թեմական Առաջնորդություններով, ինչպես նաև Կաթողիկե և Ավետարանական եկեղեցիների հայկական համայնքները:

VII. ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ

ԱԶԳԱՅԻՆ ԱՆՎՏԱՆԳՈՒԹՅԱՆ ՌԱԶՄԱՎԱՐՈՒԹՅԱՆ ԳԵՐԱԿԱՅՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ

Հայաստանի Հանրապետությունը, առաջնորդվելով իր անվտանգության և կայուն զարգացման շահերով, միջազգային ինտեգրման ու ներքին բարեփոխումների ռազմավարությամբ, հայ ժողովրդի գոյության, ազգային ինքնության պահպանման և հոգևոր առաջընթացի ապահովման իր պատմական առաքելությամբ, մարդու և քաղաքացու իրավունքների ու ազատությունների պաշտպանության չափանիշներով, գերակա է համարում իր նպատակային գործունեությունը հետևյալ ուղղություններով.

– **պաշտպանական ոլորտում՝** արտաքին ունեցվածքային պաշտպանել Հայաստանի Հանրապետության ժողովրդի ֆիզիկական գոյությունը, ինքնիշխանությունը, անկախությունը, պետության տարածքային ամբողջականությունը, երաշխավորել Լեռնային Ղարաբաղի Հանրապետության բնակչության ֆիզիկական գոյությունը, ինքնիշխանությունը, անկախությունը, ամրապնդել Հայաստանի ռազմական հնարավորությունները՝ Ձինված ուժերի արդիականացմամբ, զարգացնել Ձինված ուժերի քաղաքացիական վերահսկողության համակարգ, արտաքին վտանգների նախականիսման ու չեզոքացման համար իրականացնել օպերատիվ և երկարաժամկետ պաշտպանական ծրագրեր, իրականացնել օտարերկրյա լրտեսական գործակալությունների ու հատուկ ծառայությունների քայքայիչ գործունեության դեմ հետևողական պայքար, մասնակցել միջազգային խաղաղության և անվտանգության ամրապնդմանն ուղղված գործունեությանը և ահաբեկչության դեմ մղվող պայքարին,

– **քաղաքական-իրավական ոլորտում՝** զարգացնել համագործակցություն Եվրամիության հետ «Եվրոպական հարևանություն» ծրագրի շրջանակներում, բազմակողմ համագործակցություն անվտանգության համակարգերի՝ ՀԱՊԿ-ի ու ՆԱՏՕ-ի հետ, և երկկողմ՝ Ռուսաստանի ու ԱՄՆ-ի հետ, շարունակել դիվանագիտական ջանքերը Հայաստանի Հանրապետության ժողովրդի նկատմամբ ցեղասպանություն չկրկնվելու երաշխավորման ուղղությամբ, կառուցել բազմերաշխիք ու հավասարակշռված հարաբերություններ բոլոր պետությունների և միջազգային կազմակերպությունների հետ, դաշնակիցների և գործընկերների հետ հարաբերություններում վարել փոխլրացման բազմակողմ քաղաքականություն, Հայաստանի ազգային շահերն առաջադրել և պաշտպանել Լեռնային Ղարաբաղի հիմնախնդրի կարգավորմամբ զբաղվող միջազգային կազմակերպություններում, հաղթահարել անբնականոն արտագաղթի միտումը և ամրապնդել ու զարգացնել Հայաստան–Սփյուռք համագործակցությունը երկքաղաքացիության

ու հայրենադարձության միջոցով, միջազգային ահաբեկչության, զանգվածային ոչնչացման զենքի ու թմրանյութերի տարածման դեմ պայքարում համագործակցել շահագրգիռ պետությունների և միջազգային կազմակերպությունների հետ, ապահովել հասարակության սոցիալ-քաղաքական կայունությունը՝ ելնելով մարդու և քաղաքացու իրավունքների ու ազատությունների պաշտպանության գերակայությունից, օրենսդրությունը համապատասխանեցնել ժողովրդավարության չափանիշներին, ամրապնդել ժողովրդավարական իրավակարգը, հետևողականորեն պայքարել կոռուպցիայի դեմ, պահպանել միջէթնիկական հարաբերությունների հավասարակշռվածություն, ապահովել օրենքի առջև Հայաստանի Հանրապետության բոլոր քաղաքացիների, այդ թվում՝ պաշտոնատար անձանց, ինչպես նաև պետական մարմինների, քաղաքական, հասարակական ու կրոնական կազմակերպությունների հավասարությունը, ապահովել օրենքների և այլ իրավական ակտերի պահանջների միատեսակ ու հետևողական կատարումը և հանրային ծառայության մեջ գտնվող անձանց խստագույն պատասխանատվությունը պետության և հասարակության առջև,

– **հաստատունական ոլորտում**՝ կատարելագործել պետական կառավարման, տեղական ինքնակառավարման մեխանիզմները և ապահովել դրանց գործունեության բափանցիկությունը, ապահովել քաղաքացիական հասարակության, հասարակայնության լայն շրջանների մասնակցությունը պետության կառավարման գործընթացներին,

– **սոցիալ-տնտեսական ոլորտում**՝ հասնել երկրի տրանսպորտային շրջափակման վերացմանը, գործուն մասնակցություն ունենալ տարածաշրջանային տնտեսական ու մշակութային ինտեգրման ծրագրերին, հաղթահարել աղքատությունը, ապահովել մակրոտնտեսական ու ֆինանսական կայունությունը, ֆինանսական համակարգի համապարփակ ու դինամիկ զարգացումը, էներգետիկայի, ագրարային և գիտատար արդյունաբերության ոլորտներում իրականացնել գործուն մերդրումային քաղաքականություն, խրախուսել սեփական էներգառեսուրսների յուրացումն ու ատոմային էներգետիկայի զարգացումը, խթանել տնտեսության մրցունակության բարձրացմանը միտված գիտատեխնիկական զարգացումը, ինչպես նաև գիտակրթական համակարգի արդյունավետության մեծացումը, առաջատար, բնապահպանության տեսակետից մաքուր, ռեսուրսախնայող և էներգախնայող տեխնոլոգիաների մշակումն ու մերդրումը, ապահովել մշակութային համակողմանի առաջընթացը, երկրում արմատապես բարելավել ժողովրդագրական, առողջապահական ու բնապահպանական իրավիճակն ու քաղաքաշինական միջավայրը, ստեղծել ուժեղ երկրաշարժերի և այլ բնական ու տեխնածին բնույթի արտակարգ իրավիճակների մոնիթորինգի ապահովման և դրանց ծանր հետևանքների նվազեցման ու աղետի դեպքում դրանց հաղթահարման արդյունավետ համակարգ,

– **տեղեկատվական-հաղորդակցական ոլորտում**՝ մշակել միասնական պե-

տական տեղեկատվական քաղաքականություն և դրա իրականացման համար ստեղծել համակարգող մարմին, ինտեգրվել միջազգային տեղեկատվական տարածության մեջ, ապահովել համաշխարհային հանրության համար Հայաստանի մասին արհեստավարժ տեղեկատվության մատչելիությունը, մշակել և իրականացնել տեղեկատվական անվտանգության արդիական մեխանիզմներ, ստեղծել Հայաստանի կենսական ու ռազմավարական շահերին հակասող և նրա վերաբերյալ բացասական միջազգային կարծիքի ձևավորմանը նպատակաուղղված ապատեղեկատվությանը հակազդելու արդյունավետ համակարգ, ապահովել տեղեկատվական ոլորտում մարդու և քաղաքացու իրավունքների ու ազատությունների իրականացումը, խթանել Հայաստանում ժամանակակից տեղեկատվական տեխնոլոգիաների զարգացումը:

Հայաստանի Հանրապետության ազգային անվտանգությունը առաջին հերթին կենսագործունեության բոլոր ոլորտներում Հայաստանի ժողովրդի՝ որպես իշխանության միակ աղբյուրի և կրողի իրավունքների ու ազատությունների ապահովումն է, ազգային շահերի պաշտպանությունը՝ համաձայն նպատակների ու գերակայությունների:

ПРИЛОЖЕНИЕ

**ПРОЕКТ
СТРАТЕГИИ
НАЦИОНАЛЬНОЙ БЕЗОПАСНОСТИ
РЕСПУБЛИКИ АРМЕНИЯ**

I. СТРАТЕГИЯ НАЦИОНАЛЬНОЙ БЕЗОПАСНОСТИ РЕСПУБЛИКИ АРМЕНИЯ*

Стратегия национальной безопасности Республики Армения – это общегосударственный политический документ, в котором в систематизированном виде представлены основные принципы государственной политики по обеспечению безопасности личности, общества, государства, а также сохранения идентичности и стабильного развития всего армянства.

Стратегия национальной безопасности Республики Армения осуществляется путем эшелонированного планирования и реализации во всех сферах жизнедеятельности единой государственной политики, разрабатываемой властями в сотрудничестве с гражданским обществом и с учетом ведомственных и территориальных особенностей.

В основу стратегии национальной безопасности Республики Армения положены система демократических ценностей и принцип комплементарности, нацеленный на обеспечение национальной безопасности через международное сотрудничество посредством диверсификации внешнеполитических отношений и совершенствования системы обороны.

Стратегия национальной безопасности Республики Армения подлежит корректировкам в соответствии с изменениями внутригосударственной и международной обстановки, системы угроз и вызовов, приоритетов, а также по мере достижения указанных в настоящем документе целей.

II. ПРИНЦИПЫ НАЦИОНАЛЬНОЙ БЕЗОПАСНОСТИ РЕСПУБЛИКИ АРМЕНИЯ

Для оценки настоящего и построения будущего Армении фундаментальное значение имеют следующие принципы национальной безопасности.

–Национальная безопасность Республики Армения обеспечивает защищенное существование и стабильное развитие армянского народа, всего населения Армении: человека, семьи, этнических групп, Республики Армения как суверенного, демократического, правового, социального государства с рыночной экономикой, богатого духовно-культурными ценностями, и ее формирующегося гражданского общества, а также верховенство права, идеологический, политический плюрализм.

–Основными угрозами национальной безопасности Республики Армения являются опасности, угрожающие суверенитету, независимости

* Оригиналом является армянский вариант текста.

и территориальной целостности Республики Армения, физическому существованию ее населения и всего армянского народа, гармоничному сосуществованию, жизнедеятельности, национальным и духовно-культурным ценностям армянского народа и всех этнических общин, проживающих на территории республики, а также подрыв становления и стабильного развития Республики Армения как демократической системы со свободной рыночной экономикой, необходимой для укрепления и развития независимой армянской государственности.

– Основной гарантией национальной безопасности Республики Армения является действенная система гарантирования и защиты всеобщих демократических ценностей – государства, общества, фундаментальных прав и свобод личности, а также гармоничного развития армянского народа и всех этнических общин, проживающих на территории Армении.

– Обеспечение национальной безопасности Республики Армения осуществляется путем своевременного выявления, предупреждения и нейтрализации опасностей, угрожающих существованию, идентичности и стабильному развитию армянского народа, Республике Армения, ее населению, конституционному демократическому строю, гражданскому обществу.

III. НАЦИОНАЛЬНЫЕ ИНТЕРЕСЫ, ЦЕЛИ И ЗАДАЧИ РЕСПУБЛИКИ АРМЕНИЯ

Целями, выражающими национальные интересы Республики Армения, являются:

– становление, стабильное развитие и процветание Республики Армения как демократического, правового и социального государства, рыночной экономической системы, а также гражданского общества;

– гарантированное обеспечение защиты физического существования населения Республики Армения;

– сохранение и развитие в условиях глобализации национальной идентичности внесшего вклад во всемирную цивилизацию армянского народа, наделенного большим интеллектуальным потенциалом и являющегося носителем богатого культурного наследия;

– укрепление международной роли и авторитета Республики Армения, установление стабильного мира в регионе, развитие добрососедских отношений и сотрудничества со всеми странами, в частности, с государствами региона;

– обеспечение стабильной безопасности, мира, развития и процве-

тания Республики Армения посредством всесторонней консолидации потенциала армянства;

- обеспечение гарантированности и защищенности фундаментальных прав и свобод человека и гражданина;

- сохранение и развитие духовно-культурных ценностей всех этнических групп, проживающих на территории Республики Армения, исключение любых проявлений дискриминации по национальному, религиозному или иному признаку во всех сферах жизнедеятельности;

- развитие в Республике Армения общества и экономики на научной основе, укоренение в Республике Армения соответствующей международным критериям, конкурентоспособной, базирующейся на национальных ценностях научно-образовательной системы и развитие арменоведческих дисциплин: армянского языка, литературы, истории и культуры как факторов обеспечения долговечности национального духовно-интеллектуального наследия и олицетворения национальной идентичности;

- обеспечение в Республике Армения стабильного демографического роста, а также продовольственной и экологической безопасности, развитие всеобъемлющей и эффективной системы здравоохранения, соответствующей высшим международным критериям;

- реализация конституционных прав и свобод человека и гражданина в области получения информации и пользования ею, обеспечение международной доступности информации об Армении.

Для достижения указанных целей необходимо выполнение следующих стратегических задач:

- гарантированное обеспечение защиты физической безопасности и продолжительного экономического, социального и духовного развития населения Республики Армения;

- становление и защита демократического национально-государственного и общественно-гражданского уклада Республики Армения;

- защита конституционного строя, всех компонентов государственности, территориальной целостности, неприкосновенности границ и обеспечение нормального функционирования системы государственного управления Республики Армения;

- обеспечение и защита надежного функционирования инфраструктур жизнеобеспечения, управления, правоохраны, энергетики, транспорта и связи Республики Армения;

- борьба против транснациональной преступности, в том числе: международного терроризма, распространения оружия массового уничтожения и его составных частей, наркотрафика и фальсифицированных

лекарственных средств, торговли людьми, а также производства и ввоза некачественных продуктов питания;

– разработка и организационное осуществление идеологической основы и государственной концепции всесторонней общearмянской интеграции;

– разработка и претворение в жизнь единой государственной научно-образовательной политики, имея ориентиром обеспечение международной конкурентоспособности национальной экономики и высокой эффективности научно-образовательной системы, в особенности путем инновационного развития;

– всестороннее развитие национальной культуры с сохранением основ ее своеобразия и усвоением достижений мировой культуры;

– разработка единой государственной информационной политики и ее последовательное осуществление посредством созданного с этой целью координирующего органа, приведение национальной информационной системы в соответствие с международными критериями, исходя из реализации прав человека и гражданина на получение информации и пользование ею, а также обеспечение международной доступности информации об Армении;

– формирование и непрерывное развитие в Республике Армения благоприятной среды для жизнедеятельности настоящего и будущих поколений, охрана и эффективное использование природных ресурсов, системное оздоровление экологической обстановки, интеграция в международные структуры по современному мониторингу и предупреждению чрезвычайных ситуаций природного и техногенного характера, надежное прогнозирование, профилактика и нейтрализация природных и техногенных опасностей, обеспечение безопасности, надежности и устойчивости градостроительных систем.

IV. ДЕМОКРАТИЧЕСКОЕ РАЗВИТИЕ РЕСПУБЛИКИ АРМЕНИЯ В МЕЖДУНАРОДНОМ КОНТЕКСТЕ

Стабильное развитие и построение безопасного будущего Республики Армения необходимо рассматривать в контексте региональной и международной безопасности, поскольку безопасность Армении имеет не только внутригосударственное, но и международное измерение. В этом аспекте принципы, основоположения стратегии развития и обеспечения безопасности Армении, базируясь на национальных и всеобщих

демократических ценностях, нацелены на решение задач международной, в том числе региональной интеграции.

В Республике Армения, восстановившей в конце XX века свою независимость, еще сохраняются особенности трансформации, характерные для переходного периода. После развала Советского Союза на близлежащем к Армении пространстве возникли угрозы безопасности на внутрирегиональном и супрарегиональном уровнях. Внутрирегиональные угрозы в основном обусловлены существующими в регионе межэтническими конфликтами, вооруженными столкновениями, а супрарегиональные угрозы являются следствием деятельности тех внешних сил, которые пытаются различными способами и средствами контролировать существующую в регионе военно-политическую ситуацию или приспособить ее к своим интересам.

Находясь на стыке интересов Востока и Запада, Севера и Юга, Европы и Азии, России, США, Евросоюза и других акторов, Южно-Кавказский регион испытывает воздействие сопряжения и соперничества этих интересов. Еще более усложняет сложившуюся ситуацию значительная политизация сферы обеспечения безопасности и происходящих в регионе процессов.

Стабильное и безопасное развитие Республики Армения требует государственного координирования деятельности по обеспечению взаимобусловленных внешней и внутренней составляющих безопасности. Основным путем их координирования является демократизация Республики Армения, которая должна осуществляться параллельно с процессами укрепления Республики Армения посредством ее стабильного развития и международного интегрирования. С осознанием необходимости этого, Республика Армения избирает стратегию перманентных реформ. Эту стратегию Республика Армения осуществляет при условии сохранения национальной идентичности, руководствуясь своими интересами, основываясь преимущественно на национальном потенциале, с использованием опыта международного сообщества и при его содействии.

Стратегия демократических реформ требует систематизированной конструктивной деятельности от всех государственных органов и общества. Затягивание или провал реформирования являются непосредственной угрозой для национальной безопасности, поскольку могут нарушить стабильность развития страны.

V. УГРОЗЫ И ВЫЗОВЫ НАЦИОНАЛЬНОЙ БЕЗОПАСНОСТИ РЕСПУБЛИКИ АРМЕНИЯ

В процессе построения правового и социального государства, укоренения всеобщих демократических ценностей посредством стабильного развития проявляются опасности и вызовы, угрожающие национальной безопасности Республики Армения, препятствующие ее неуклонному развитию. В последние годы возникают явления, которые, выступая в качестве характерных для международных отношений факторов, оказывают существенное воздействие на структуры международной безопасности и военно-политические силы, вынуждая их пересмотреть свои стратегические цели и трансформировать деятельность. Так, международный терроризм, его финансирование и легализация полученных преступным путем доходов влияют на ускорение процессов развития, расширения, трансформирования и, в первую очередь, интеграции государств и систем международной безопасности.

Угрозы, проявляясь как во внешних, так и во внутренних отношениях Республики Армения, касаются всех сфер жизнедеятельности и развития государства и имеют симметричный или асимметричный характер.

Внешними симметричными угрозами являются: посягательства на физическое существование населения Республики Армения, ее независимость, суверенитет и территориальную целостность; возобновление Азербайджаном боевых действий в целях военного разрешения Карабахской проблемы; внутренние гражданские столкновения и широко-масштабные военные действия в сопредельных Армении государствах; ослабление или распад дружественных военно-политических союзов, а также создание и укрепление враждебных альянсов; внешние посягательства в целях разрушения экономики Армении; подрывная деятельность иностранных спецслужб; политическая, экономическая, культурная, коммуникационная изоляция Армении; дезинформация в ее отношении и, в соответствии с этим, формирование негативного международного мнения, снижение международного авторитета Республики Армения.

Внешними асимметричными угрозами являются: применение против Республики Армения внешней иррегулярной военной силы; ослабление национально-культурной идентичности Армянской Диаспоры; распространение международного терроризма, оружия массового уничтожения и наркотрафика, «отмывание» денег и финансирование терроризма; вспышки смертельных транснациональных эпидемий, природные и техногенные

катастрофы в приграничных Армении районах, а также в глобальных масштабах.

Внутренними симметричными угрозами являются: недостаточные качество, темпы и проявления формирования атрибутов правового и социального государства; несовершенство политической системы и нестабильность развития сфер жизнедеятельности государства; недостаточный уровень состоятельности гражданского общества; несформированность полноценной системы защиты прав человека, отсутствие государственной гарантии социальной справедливости; недостаточный уровень деятельности системы внутренней безопасности, правоохраны и правосудия; несовершенство государственного управления финансово-экономическими механизмами и нестабильность финансовой системы; неэффективность государственного управления системами надежного энергоснабжения, внутренних коммуникаций и связи; наличие и расширение монополизма в экономической сфере; недостаточная роль государства в деле пропорционального вовлечения людских ресурсов в различные области экономики и другие сферы профессиональной занятости; падение социальной роли научно-образовательной системы и отсутствие ее экономической соотнесенности; недостаточность государственной деятельности по сохранению и развитию духовно-культурного наследия; несовершенство государственной политики по укоренению среди молодежи системы ценностей, релевантной независимой государственности; неэффективное государственное управление природными ресурсами; недостаточность информационно-пропагандистских возможностей государства.

Внутренними асимметричными угрозами являются: углубление социального расслоения и бедность; высокий уровень теневой сферы экономики; нарушение систем социальной защиты и занятости; подрыв национальной идентичности, духовных и нравственных ценностей; социальная напряженность в результате подавления свободы слова и недостаточности информирования; снижение роли семьи и личности; криминализация общественных и государственных отношений, коррупция, в особенности, взяточничество; массовое недоверие общественности к властям, снижение роли гражданского общества в демократическом контроле над государственной системой; формирование атмосферы нетерпимости в обществе; отрицательные демографические процессы: низкая рождаемость, ухудшение показателей заболеваемости и смертности, средней продолжительности и качества жизни, эмиграция; неконтролируемая и незаконная миграция, отток и распыление образовательного, научного и культурного потенциалов; смертельные эпидемии,

разрушительные землетрясения и другие природные и техногенные катастрофы на территории государства, истощение природных ресурсов.

В основу политики Республики Армения, проводимой в целях предотвращения указанных угроз или нейтрализации их последствий и обеспечения стабильного развития государства и общества, положена стратегия национальной безопасности.

VI. СТРАТЕГИИ ВНЕШНЕЙ И ВНУТРЕННЕЙ БЕЗОПАСНОСТИ РЕСПУБЛИКИ АРМЕНИЯ

1. Стратегия внешней безопасности Республики Армения

В основе стратегии внешней безопасности Республики Армения лежит стремление армянского народа занять достойное место в мировом сообществе, всецело раскрыть свой потенциал, максимально способствовать развитию мировой цивилизации, защищать фундаментальные права и свободы человека и гражданина.

Армения учитывает, что при нынешнем миропорядке, характеризующемся глобальной интеграцией, трудно достичь обеспечения национальной безопасности только собственными силами. Следовательно, одним из основных путей обеспечения внешней безопасности Республики Армения является международная интеграция.

Основными целями стратегии внешней безопасности Республики Армения в различных сферах являются:

– **в оборонной сфере** – защита физического существования армянского народа и населения Армении, суверенитета, независимости, территориальной целостности и неприкосновенности границ Республики Армения от внешних военных угроз, участие в деятельности по укреплению международного мира и безопасности, в борьбе против терроризма и незаконного оборота наркотиков, гарантирование независимости Нагорно-Карабахской Республики и физической безопасности ее населения;

– **в политической сфере** – интегрирование в международные системы безопасности, повышение международного рейтинга Республики Армения, развитие международного диалога и регионального сотрудничества, мирное и справедливое решение Карабахской проблемы, основанное на международном признании как права народа Нагорного Карабаха на самоопределение, так и самой республики, предотвращение опасности духовной и культурно-лингвистической ассимиляции и ослабления национальной идентичности Армянской Диаспоры;

– в **экономической сфере** – обеспечение стабильного экономического развития Республики Армения, повышение внешней конкурентоспособности и нейтрализация попыток ее экономической изоляции, деятельное участие в процессах нового международного разделения труда;

– в **информационно-коммуникационной сфере** – интегрирование Армении в международное информационное пространство и обеспечение доступности для международного сообщества информационного пространства Республики Армения, эффективное противодействие дезинформации и пропаганде, направленных против Республики Армения.

Для осуществления стратегии внешней безопасности Армении в основу своей внешней политики заложила принцип комплементарности. Суть его заключается в максимально возможном расширении международных отношений и в реалистической сбалансированности взаимоотношений с различными центрами силы в целях сохранения самостоятельности в принятии решений. Принцип комплементарности не означает сохранение баланса любой ценой, а нацелен на эффективное использование предоставляемых международными отношениями интеграционных возможностей. Армения осуществляет свою комплементарную политику, реалистично учитывая стратегические интересы, общие как для международного сообщества, так и для Армении.

1.1 Стратегия внешней безопасности Республики Армения на региональном уровне

Республика Армения выступает с позиций формирования в регионе благоприятной среды для сотрудничества, конструирования действенной системы безопасности, развития добрососедских взаимовыгодных отношений с государствами. Такой подход создает предпосылки для установления стабильного мира в регионе, мирного разрешения конфликтов и, в первую очередь, Карабахской проблемы, ликвидации опасности возобновления военных действий, преодоления существующих разделительных линий.

В сложной и нестабильной региональной среде угрозы многообразны и обладают особенностями, предполагающими выбор специфических методов нейтрализации, вследствие чего их необходимо рассматривать в формате отношений с отдельными государствами.

1.1.1 Отношения с Грузией

Отношения между Арменией и Грузией имеют стратегическое значение, так как способствуют решению ряда первоочередных задач региональной безопасности Республики Армения и всего Южного Кавказа. Они важны и с точки зрения взаимовыгодности, поскольку географическое

положение обоих государств дает возможность посредством экономического и транспортного сотрудничества обеспечить связь Армении с Россией и другими государствами Европы, а Грузии – с Ираном и Ближним Востоком. В условиях блокады Армении, осуществляемой Турцией и Азербайджаном, Грузия является государством, посредством которого в основном обеспечивается экономический и транспортный выход Армении во внешний мир. Кроме того, Грузия, благодаря своему географическому положению, а также геополитическим процессам, выступает в качестве экономического и торгового посредника между Арменией, Турцией и Азербайджаном. Политические подходы Армении и Грузии к проблеме евроинтеграции создают основу для углубления в перспективе дружбы и стратегического партнерства между обоими государствами, что будет способствовать региональному интегрированию южнокавказских государств, вовлеченных в Программу «Европейского соседства».

Отношениям Армении и Грузии придает важный характер и фактор проживания армян в Грузии, в частности – армянонаселенной области Джавахк. В этом отношении для Армении поводом для беспокойства является любая дестабилизация ситуации в Грузии. Она может создать угрозу для экономической и транспортной связи Армении с внешним миром, а межнациональная напряженность – вызвать антиармянские настроения и стать угрозой для безопасности армян Джавахка. Республика Армения и Грузия при вступлении в ряд международных организаций, в частности будучи вовлеченными в Программу «Европейского соседства», добровольно приняли обязательства по защите демократических свобод национальных и религиозных меньшинств и осуществлению их политических и гражданских, социально-экономических и культурно-образовательных прав созвучно с европейскими нормами. В связи с этим Республика Армения придает важность целевому сотрудничеству с Грузией по обеспечению соразмерного с развитием всего общества стабильного и безопасного социального и духовно-культурного развития армянского населения как Джавахка, так и всей Грузии.

В то же время Армения считает, что тенденция развертывания исключительно грузино-турецких, грузино-азербайджанских экономических, транспортных, военных программ чревата потенциальной опасностью нарушения равновесия в Южно-Кавказском регионе в связи с изоляцией Армении. Исходя из этого, Республика Армения предпринимает попытки сбалансировать такие программы, выступая с предложением восстановить железнодорожные сообщения Сухуми – Тбилиси и Карс – Гюмри – Тбилиси, имеющие стратегическое значение не только для Армении, но и для всего региона.

В военной сфере обе страны практически не сотрудничают. Между тем армяно-грузинское военное сотрудничество также взаимовыгодно. Активизация этого сотрудничества будет способствовать установлению прочного мира и укреплению безопасности в регионе.

Таким образом, Армения считает, что добрососедские отношения с Грузией вытекают из стратегических интересов обоих государств.

1.1.2 Отношения с Исламской Республикой Иран

Отношения Армении с Исламской Республикой Иран важны с точки зрения сохранения в регионе политической и экономической стабильности.

Обладающий большим экономическим, военным, культурным потенциалом Иран является одним из государств, играющих важную роль в формировании военно-политической обстановки в регионе. Армения придает важность вовлеченности Ирана в разрешение южнокавказских проблем, рассматривая это обстоятельство как один из факторов сохранения стабильности на Южном Кавказе. Иран является государством, граничащим с Нагорным Карабахом, и в процессах по урегулированию Карабахской проблемы проводит сбалансированную политику. Кроме того, существующее в Иране традиционно благожелательное отношение к армянской общине создает дополнительные благоприятные условия для развития армяно-иранских межгосударственных отношений.

Отношения Армении с Исламской Республикой Иран носят преимущественно экономический и культурный характер. Армения будет продолжать развивать сотрудничество с целью увеличения объемов торговли, формирования новых энергетических, коммуникационных путей и эффективного использования имеющегося экономического и культурного потенциала сторон.

Стратегические программы экономического сотрудничества включают:

- энергетические программы Иран–Армения, благодаря которым Армения присоединится к новой сети региональных трубопроводов, обеспечит диверсификацию источников питания своей энергетической системы, тем самым укрепляя свою энергетическую, экономическую безопасность;
- строительство железной дороги и второй автомагистрали Армения–Иран.

Сотрудничество с Ираном является той важнейшей составляющей политики Армении, которая нацелена также на формирование в исламском мире благоприятной для Армении атмосферы. Армения старается путем сохранения уравновешенных отношений с Ираном нейтрализовать

возможную опасность злоупотребления фактором исламской солидарности во взаимоотношениях Азербайджан–Иран. Армения придает важность также периодическим армяно-иранским консультациям в области безопасности.

Армения, находясь на линии соприкосновения христианского и мусульманского миров, может сыграть роль в смягчении напряженности в отношениях Иран–Запад, тем самым давая пример диалога и сосуществования цивилизаций. Армения придерживается политического курса на гармоничное сочетание сотрудничества с Западом и Ираном.

1.1.3 Отношения с Турецкой Республикой

Вопрос урегулирования армяно-турецких отношений является одной из важных региональных проблем, поскольку непосредственно влияет на установление стабильности в регионе и на развитие регионального сотрудничества. Напряженность в армяно-турецких отношениях, первопричиной которой является предъявление Турцией определенных предварительных условий Армении и, как следствие, отсутствие дипломатических отношений, создает ряд угроз национальной безопасности Армении.

Армяно-турецкие отношения характеризуются наличием следующих проблем.

Турция преследует цель урегулировать Карабахскую проблему в соответствии с интересами своего союзника–Азербайджана. Для достижения этой цели Турция, стремящаяся к членству в Евросоюзе, в рамках военной и политико-дипломатической помощи Азербайджану осуществляет блокаду Армении, вовлеченной в Программу «Европейского соседства» Евросоюза.

Особого внимания заслуживает обстановка, сложившаяся вокруг вопроса признания Геноцида армян в Османской империи. Республика Армения, поддерживая законное требование западных армян восстановить историческую справедливость в отношении коренного армянского населения Османской империи и его потомков, в то же время признание факта Геноцида армян рассматривает в контексте исключения возможности нового геноцида в отношении населения Армении, то есть, как одну из гарантий безопасности существования населения Республики Армения. Армения видит разрешение проблемы также в сфере отношений Турция–Европа, поскольку евроинтеграция Турции предполагает приведение ее внешней политики в соответствие с европейскими ценностями.

Республика Армения стремится к урегулированию отношений с

Турцией и твердо в намерении продолжать последовательный конструктивный диалог с ней, включая прямые контакты как на государственном уровне, так и на уровне неправительственных организаций. Армения готова к диалогу с Турцией без каких-либо предварительных условий.

1.1.4 Отношения с Азербайджанской Республикой

В основе армяно-азербайджанских отношений и их будущего развития лежит проблема Нагорного Карабаха. Армения и Азербайджан являются соседями, входят в состав ООН, СНГ, СЕ, других международных организаций, вовлечены в программу «Партнерство ради мира» НАТО, Программу «Европейского соседства» и приняли множество международных обязательств по формированию добрососедских взаимоотношений. С активизацией процессов региональной интеграции все более императивной становится необходимость нахождения точек соприкосновения для налаживания сотрудничества между Арменией и Азербайджаном.

Власти Азербайджана урегулирование отношений с Арменией обуславливают разрешением Карабахской проблемы исключительно в свою пользу. Данная позиция препятствует разрешению проблемы. Армения считает, что упорядочение межгосударственных и, в первую очередь, экономических отношений будет способствовать процессам развития и интеграции в регионе и создаст основу для реалистического разрешения Карабахской проблемы.

Позиция Республики Армения в отношении Нагорного Карабаха основывается на следующих фактах:

1. легитимное образование суверенной Нагорно-Карабахской Республики было осуществлено в соответствии с Конституцией и законодательством СССР во временных рамках их правоприменения. Легитимный референдум и последующий распад СССР закрепили юридический факт прекращения административной подчиненности населения и территории Нагорного Карабаха бывшей АзССР и политической подчиненности властям СССР;

2. на всей территории НКР с 1991 г. непрерывно осуществляется созданная демократическим путем представительская, исполнительная и судебная власть, путем референдума принята Конституция НКР, развивается созвучное международным нормам законодательство, по демократическим принципам избираются Парламент и Президент Нагорно-Карабахской Республики, местные органы власти, сформированы и эффективно функционируют регулярная армия самообороны, институты охраны общественного порядка и учреждения, обслуживающие социаль-

ную, научно-образовательную, культурную сферы, а также банковская, финансово-кредитная, налоговая и таможенная системы, нацеленные на современные методы хозяйствования.

Миссию урегулирования Карабахского конфликта взяла на себя Минская группа ОБСЕ. В лице сопредседателей – России, США и Франции, являющейся также членом Евросоюза, – Минская группа с наибольшей эффективностью отражает соотношение сил, заинтересованных в региональных развитиях. Кроме того, Минская группа представляет наиболее адекватный формат посредничества, поскольку все три сопредседательствующие страны, являясь постоянными членами Совета Безопасности ООН, играют важную роль в международных отношениях. Исходя из требования гарантированности физической безопасности народа Нагорного Карабаха и подтверждения его права на самоопределение, а также из условий, необходимых для нацеленного на евроинтеграцию стабильного демократического развития Нагорно-Карабахской Республики, Армения видит разрешение этой проблемы в рамках Минской группы посредством компромиссного и мирного урегулирования.

Армения считает приемлемыми только те варианты урегулирования, которые базируются на следующих трех принципах:

1. невозможность подчинения Нагорного Карабаха Азербайджану;
2. невозможность анклавного существования Нагорного Карабаха, наличие сухопутной границы с Арменией и международная гарантированность создания условий, необходимых для участия Нагорно-Карабахской Республики во всемирных прогрессивных интеграционных процессах;
3. необходимость определенных международных гарантий на невозобновление войны и обеспечение безопасности населения Нагорно-Карабахской Республики.

Непосредственной военной угрозой безопасности Армении является воинственная политика Азербайджана в отношении проблемы Нагорного Карабаха, а именно: стремление разрешить ее путем достижения военного превосходства над Арменией. Наличие постоянной военной угрозы препятствует осуществлению Арменией коренных реформ в оборонной сфере и приводит к гонке вооружений. Вследствие этого, необходимость обеспечения военной безопасности Республики Армения требует от ее Вооруженных сил постоянного пребывания в состоянии высокой боевой готовности. Главными задачами Вооруженных сил Армении в этой области являются: обеспечение физической безопасности населения Республики Армения и Нагорно-Карабахской Республики, а также неприкосновенности их границ.

Для безопасности Армении серьезную угрозу представляют также

осуществляемые Азербайджаном экономическая и транспортная блокада, политика исключения Армении из региональных энергетических и транспортных программ. Эта политика преследует цель и экономически изолировать Армению, тормозя процессы интеграции, осуществляемой в интересах регионального развития.

Армения неоднократно заявляла, что единственным реалистическим путем для регионального развития, в том числе – разрешения Карабахской проблемы, считает начало регионального сотрудничества, включающее осуществление общих экономических программ, взаимосотрудничество в дорожно-транспортной, экологической и иных областях. Установление определенных связей может обеспечить поле для контактов, благодаря которым станет возможным формирование атмосферы взаимного доверия между двумя народами, что является решающей предпосылкой к разрешению проблемы и установлению прочного мира в регионе.

1.2 Стратегия внешней безопасности Республики Армения на международном уровне

Армения, будучи членом ряда международных и региональных организаций, приверженных всеобщим принципам и ценностям и находящимся в соответствующем им договорно-правовом пространстве, пользуется вытекающими из этого правами и выполняет соответствующие обязательства. Республика Армения участвует в инициативах по борьбе против международного терроризма и по предотвращению распространения оружия массового уничтожения, в международных миротворческих миссиях, вовлечена во многие программы, такие, как «Европейское соседство» с Евросоюзом, «Вызовы тысячелетия» с США, в крупномасштабные инвестиционные программы с Российской Федерацией.

Республика Армения является не только потребителем международной безопасности, но и активным участником ее обеспечения.

1.2.1 Стратегия Республики Армения на постсоветском пространстве. Интеграция в рамках СНГ/ОДКБ

Будучи созданным на постсоветском пространстве, СНГ имело целью заполнить военно-политический, экономический вакуум, возникший в результате развала СССР. В этом плане СНГ сыграло значительную роль в предотвращении полного разрыва политических, экономических, военных, научно-образовательных, культурных, информационных связей, существовавших между республиками бывшего СССР.

Республика Армения, активно участвуя в процессах, происходящих в рамках СНГ, включая военную сферу, вместе с тем первенство отдает

Организации Договора о коллективной безопасности, рассматривая ее в качестве одного из важнейших факторов обеспечения своей безопасности.

Кавказское направление деятельности ОДКБ осуществляется посредством армяно-российского сотрудничества, следовательно, его значение для Армении все более возрастает. В частности, развитие военной составляющей ОДКБ нацелено на создание действенных механизмов военно-технического сотрудничества между государствами-членами ОДКБ, выработку эффективных средств борьбы против транснациональной организованной преступности, в том числе международного терроризма, незаконного оборота оружия и наркотиков и иных транснациональных угроз, на обмен информацией в этих областях. Все это способствует решению задач, жизненно важных для обеспечения военной безопасности Республики Армения.

Перспективы дальнейшего углубления сотрудничества в рамках ОДКБ Армения видит в контексте своей внешнеполитической стратегии комплементарности.

1.2.2 Международные организации и европейская интеграция

Армения последовательно продолжает и будет продолжать свое эффективное и нацеленное на будущее сотрудничество с ООН, Советом Европы и Евросоюзом, а также с системами обеспечения международной безопасности НАТО и ОБСЕ.

Армения свое стабильное и безопасное развитие видит в контексте углубления евроинтеграции. Отношения с европейскими структурами имеют определяющее значение для Армении. Выбор европейского пути развития не случаен: он обусловлен общественным сознанием армянского народа, имеющего с Европой исторические духовные и культурные связи и схожие мировоззренческие-ценностные ориентации.

– Организация Объединенных Наций (ООН)

В числе международных организаций, в системе международных структур по безопасности и сотрудничеству Республика Армения придает первостепенное значение Организации Объединенных Наций. Армения активно участвует в работе органов ООН и представлена в ее различных комиссиях и комитетах, тесно сотрудничает с Комитетом по антитерроризму, созданным под эгидой Совета Безопасности ООН. Армения заинтересована в продолжении в различных структурах ООН деятельности, продиктованной своими безопасностными, экономическими и гуманитарными задачами.

– Европейский Союз (ЕС)

Отношения Армении с Европейским Союзом обусловлены объективными геостратегическими развитиями, логикой создания нового демократического миропорядка. Наиболее значительными являются возрастание влияния Евросоюза в области мировой политики и экономики в результате его расширения и, как следствие, охват Южного Кавказа в Программе соседства Евросоюза.

Политика европейского соседства важна для Армении не только с точки зрения безопасности, но и в более глобальном – концептуальном – аспекте. Она предусматривает нацеленность процессов интеграции на формирование атмосферы стабильности и взаимного доверия и в индивидуальном, и в региональном формате, что предопределяет решение проблем, стоящих как перед находящейся в блокаде Арменией, так и перед всем Южным Кавказом.

Европейское соседство имеет для Армении и большое экономическое значение. Евросоюз является крупнейшим торговым партнером Армении, предпринимаемые им шаги нацелены на развитие регионального сотрудничества, становление в Армении рыночного экономического порядка и осуществление программ реформирования.

Таким образом, стратегический характер отношений Армения–Евросоюз обеспечивает их нацеленность на дальнюю перспективу, непрерывность расширения и углубления. Идя по пути европейской интеграции, Армения осуществляла и осуществляет реформы в системе управления, в законодательной, экономической, социальной сферах, продолжает либерализацию рынка, обеспечивает свой стабильный экономический рост. В основе развития отношений с Евросоюзом лежит «Программа индивидуальных действий», осуществляемая Арменией в рамках Программы «Европейского соседства» и придающая развитию этих отношений систематизированный характер.

– Совет Европы (СЕ)

Армения является членом Совета Европы и включена в его органы – в Парламентскую Ассамблею, комитет министров и ряд других институтов. Армения в деле осуществления реформ и укоренения демократических ценностей считает первичным выполнение своих обязательств перед Советом Европы. В рамках Совета Европы Армения продолжит осуществление реформ с целью приведения в стране защиты прав человека и демократии в соответствие с европейскими нормами и обеспечения верховенства права. Сотрудничество с Советом Европы оказывает положительное воздействие на обеспечение безопасности Армении. Армения

в своей внешней политике будет более целенаправленно отражать реалии возрастания роли Совета Европы в области обеспечения региональной безопасности Южного Кавказа.

– Организация Североатлантического Договора (НАТО)

Отношения Армения–НАТО играют важную роль в системе обеспечения безопасности Армении. Следовательно, Армения будет продолжать осуществление совместных с этой организацией программ.

В последнее время сотрудничество Армения–НАТО вышло на новый уровень, приобретая более предметный характер. Это обусловлено не только желанием Армении углублять отношения с Альянсом, но и новой политикой НАТО с уделением особого внимания стратегически важному Южно-Кавказскому региону и развитию индивидуальных отношений с партнерами.

Отношения Армения–НАТО развиваются в рамках «Плана действий индивидуального партнерства». Реализация этого плана нацелена на осуществление Арменией оборонных и широких политических институциональных реформ, модернизацию структур безопасности, обороны и кризисного управления, обеспечение военной интероперабельности и системной совместимости с евроатлантическими партнерами. В этих целях Республика Армения в качестве инструментария использует программы НАТО оборонного и силового планирования ПРМ. Армения рассматривает "План действий индивидуального партнерства" в качестве важного механизма дальнейшего развития политического диалога с НАТО.

Развитие взаимоотношений с НАТО направлено и на укрепление двустороннего сотрудничества с европейскими странами, поскольку многие из них являются членами НАТО, и именно Североатлантический альянс в значительной мере содействует развитию их сотрудничества с Арменией.

– Организация по безопасности и сотрудничеству в Европе (ОБСЕ)

Для Армении ОБСЕ имеет важное значение, поскольку одна из первейших задач безопасности Армении–консультации и переговорный процесс по мирному урегулированию Карабахской проблемы осуществляется в рамках ОБСЕ, и в связи с этим Армения полностью поддерживает Минскую группу ОБСЕ. В укреплении региональной безопасностной среды для Республики Армения важную роль играют также Договор ОБСЕ по контролю над вооружениями и Венский документ ОБСЕ. Следовательно, из стратегических интересов Армении вытекают укрепление роли ОБСЕ, а также тесное сотрудничество с ее соответствующими структурами, нацеленное на углубление в стране процессов демократизации и обеспечение их необратимости.

– *Всемирная Торговая Организация (ВТО)*

Республика Армения, исходя из интересов своего стабильного развития и экономической безопасности, считает необходимым последовательно участвовать в процессах, происходящих в рамках Всемирной торговой организации. Свое участие в этой организации Армения рассматривает в качестве одного из важных средств стимулирования торговли и прямых внешних инвестиций, защиты внутреннего рынка, а также охраны интеллектуальной собственности, внедрения в экономику Республики Армения международных стандартов.

1.2.3 Отношения с ведущими странами:

– *Российская Федерация*

Взаимоотношения Республики Армения с Российской Федерацией имеют стратегический характер, выделяются своей ролью и значением в вопросе гарантирования национальной безопасности Армении и важны как в двустороннем, так и в многостороннем форматах.

Эти многомерные отношения основываются на общности стратегических интересов Армении и России, нацеленных на дальнюю перспективу. Они охватывают многочисленные сферы сотрудничества двух государств, регламентируемого около 160 двусторонними международными договорами. Примечательно, что все составляющие этого сотрудничества находятся на высоком уровне. Особенно велика масштабность сотрудничества в военной, торгово-экономической, энергетической, научной, образовательной, культурной, информационной сферах. В последнее время активизируется и расширяется также приток российского капитала в Армению.

Исключительную важность в системе армяно-российского стратегического сотрудничества представляет военная сфера. Армения рассматривает армяно-российское военное сотрудничество и, в особенности, наличие российской военной базы на территории Республики Армения в качестве одного из важных факторов нейтрализации внешних военных угроз. С точки зрения интересов Армении это сотрудничество направлено на решение следующих фундаментальных задач:

- обеспечение военных и военно-технических потребностей Вооруженных Сил Республики Армения;
- сохранение баланса сил в регионе.

Развитие армяно-российского военного сотрудничества осуществляется в трех важных целевых направлениях:

- коалиционные группировки;

- объединенная система ПВО;
- сотрудничество в рамках ОДКБ.

Примечательно, что объединенная система ПВО СНГ, включая армяно-российское совместное дежурство, в значительной мере способствует решению одной из важнейших задач безопасности Республики Армения, а армяно-российский военный союз в такой системе региональной безопасности, как Организация Договора о коллективной безопасности, играет важную роль в деле сохранения военно-политического равновесия в Южно-Кавказском регионе и вообще в международных отношениях.

– США

Развитие разнохарактерного сотрудничества с США имеет для Армении особое значение в деле становления демократической государственности, стабильного развития экономики, обеспечения национальной безопасности.

США играют первостепенную роль как в международных, так и в региональных процессах. Со дня провозглашения независимости Армении США руководствовались политикой оказания существенной государственной поддержки Армении. Помощь США, оказываемая государствам региона, в том числе Армении, в области демократических и экономических реформ, имеет основополагающее значение для построения гражданского общества и утверждения демократического строя.

Параллельно с сотрудничеством в политической, экономической, социальной, научно-образовательной, культурной и других сферах, произошли серьезные сдвиги и в области армяно-американских оборонных отношений, осуществляются различные программы, в частности: программы «Внешнее военное финансирование», «Международное военное обучение и тренинг», программы «Совместная контактная группа» с европейским командованием США и «Партнерство со штатами» со штатом Канзас.

В плане военного сотрудничества с США для ВС Армении важны рекомендации по трансформации, выработанные на основе результатов «Оборонной оценки ВС Республики Армения». Способствуя возрастанию боевых возможностей ВС Армении, это сотрудничество играет роль краеугольного камня в вопросе соблюдения равновесия в военной политике Армении в плане осуществления комплементарного военного сотрудничества. В большей части отношениями с США обусловлено развитие сотрудничества Республики Армения с государствами – членами НАТО в двустороннем формате.

1.2.4 Отношения с исламскими странами

Республика Армения в своей внешней политике учитывает тот факт, что Армения и армянский народ исторически и географически контактировали и сосуществовали с исламскими странами и народами. В ряде исламских государств нашли прибежище пережившие геноцид массы армянского народа и там по сей день существуют армянские общины, получившие возможность сохранить свою национальную духовную и культурную идентичность. Следовательно, для Республики Армения и армянского народа представляет особую важность сохранение с этими странами традиционных дружеских отношений, основанных на взаимном уважении.

Армения в рамках своей комплементарной внешней политики развивает дружеские и взаимовыгодные отношения и с другими мировыми центрами силы, в частности, с Китайской Народной Республикой и Республикой Индия.

2. Стратегия внутренней безопасности Республики Армения

Стабильное развитие Республики Армения требует осуществления демократических реформ во всех внутривнутриполитических сферах жизнедеятельности государства. Важнейшей предпосылкой для этого является обеспечение внутренней безопасности путем осуществления единой государственной политики посредством разработки и реализации скоординированных ведомственных стратегий согласно приоритетам стратегии национальной безопасности.

Основными целями стратегии внутренней безопасности Республики Армения в различных сферах являются:

– **в оборонной сфере** – обеспечение оборонного потенциала государства, необходимого для отражения возможной агрессии, защиты физического существования, суверенитета и независимости населения Республики Армения, территориальной целостности государства;

– **в политико-правовой сфере** – обеспечение политической стабильности, защита демократических ценностей и, в первую очередь, прав и свобод человека и гражданина, развитие гражданского общества, формирование законодательства, нацеленного на утверждение демократии и обеспечение международной интеграции, обеспечение участия широких слоев общества в управлении государством;

– **в институциональной сфере** – развитие демократических институтов

власти и формирование механизмов обеспечения эффективного общественного контроля, изжитие коррупции;

– **в социально-экономической сфере** – обеспечение стабильного роста экономики и непрерывное повышение жизненного уровня населения, укоренение социальной справедливости, установление социального согласия, формирование научно-образовательной системы, нацеленной на организацию экономики на научной основе и соответствующей международным критериям, непрерывное развитие духовно-культурных сфер, повышение качества и уровня жизни в целях обеспечения психологической безопасности личности, обеспечение экологической безопасности;

– **в информационно-коммуникационной сфере** – разработка и осуществление единой государственной информационной политики, нацеленной на обеспечение информированности населения и прав и свобод личности в данной сфере, защиту информации, являющейся государственной тайной, модернизацию информационной инфраструктуры, развитие и всестороннее применение современных информационных технологий.

Для достижения указанных целей Республика Армения предусматривает следующие реформы.

2.1 Законодательные реформы

Законодательные реформы являются предусловием для становления стабильного и процветающего гражданского общества. Они призваны обеспечить правовое регулирование всех сфер деятельности личности, общества и государства в соответствии с принципами и нормами международного права. Республика Армения законодательные реформы осуществляет на основе сохранения суверенитета, независимости и национальной идентичности путем приведения законодательства в соответствие с критериями демократической законности, гуманизма, гласности, закрепленными международным правом, тем самым способствуя процессам международной интеграции, нацеленной на обеспечение стабильного и безопасного развития страны. В этой связи фундаментальное и решающее значение имеет процесс конституционных реформ.

Республика Армения нацелена на укоренение демократических ценностей, в процессе осуществления законодательных реформ тесно сотрудничая со странами с устоявшейся демократией. На данном этапе Армения свое законодательство формирует при содействии европейских структур – Евросоюза, Совета Европы, ОБСЕ и других передовых в этой сфере международных институтов. В целях приведения законодательства Республики Армения в соответствие с европейскими стандартами разра-

ботана и реализуется «Программа осуществления в 2006–2009 гг. Договора о партнерстве и сотрудничестве по европейской интеграции между Республикой Армения и европейскими общинами и государствами-их членами».

В законодательной сфере Республика Армения считает важным также нормативно-правовое закрепление своего участия в международных акциях по борьбе с международным терроризмом, распространением оружия массового уничтожения, наркотрафиком, торговлей людьми.

2.2 Институциональные реформы

Институциональные реформы нацелены на развитие демократического государства, координацию формирования органов государственного управления и обеспечение прозрачности их деятельности, полноценное становление органов местного самоуправления, укоренение демократических механизмов эффективного общественного контроля, усиление борьбы с коррупцией, в частности, со взяточничеством. В связи с этим Республика Армения при содействии международного сообщества осуществляет соответствующие перспективные государственные программы, в том числе: по преодолению бедности, «Вызовы тысячелетия», стратегические антикоррупционные программы.

В деле обеспечения национальной безопасности Республики Армения приоритетными задачами являются формирование гражданского общества, консолидация общества в осуществлении национальных программ политического, экономического и социального развития, создание системы эффективного управления кризисными ситуациями. Основополагающим подходом является обеспечение участия неправительственных организаций, широких слоев общества в управлении государством.

В качестве фундаментальной задачи по сохранению конституционного строя государства, верховенству права, обеспечению нормального функционирования законодательной, исполнительной и судебной власти Республика Армения придает особую важность стратегическим реформам в правоохранительной сфере. Они нацелены на обеспечение соблюдения конституционных прав человека и гражданина, на защиту личности и общества от противоправных посягательств, на устранение правонарушений, в том числе: на борьбу против международного терроризма, распространения оружия массового уничтожения, наркотрафика, торговли людьми. Целью этих реформ является обеспечение гармоничного взаимодействия правоохранительных органов и гражданского общества в сфере последовательной борьбы с правонарушениями.

2.3 Экономические реформы

В деле обеспечения своего стабильного экономического прогресса, утверждения нового экономического порядка Армения считает особо важным: создание и гармоничное развитие законодательного пространства, нацеленного на повышение конкурентоспособности экономики, и механизмов его применения; укоренение свободных рыночных отношений и формирование системы их государственного регулирования; обеспечение макроэкономической и финансовой стабильности, формирование эффективных механизмов развития финансовой системы и, в соответствии с этим, новых финансовых институтов; улучшение конкурентной среды в сфере предпринимательства, существенное сокращение теневой сферы экономики, поощрение малого и среднего бизнеса, разработку и внедрение действенных механизмов недопущения монополизации отдельных сфер экономики; осуществление последовательной инвестиционной политики, вытекающей из интересов обеспечения национальной безопасности; повышение жизненного уровня населения благодаря повышению трудовой занятости; симметричное социально-экономическое территориальное и отраслевое развитие, координирование инфраструктур; доминирование в структуре экономики наукоемких, трудоемких, нематериалоемких отраслей и экологически чистых технологий, реорганизацию научно-технической сферы в качестве научной основы и движущей силы инновационной экономики; обеспечение динамического роста экспорта; предотвращение экономической преступности.

Придавая особую важность комплексу ведомственно-отраслевых преобразований, Республика Армения нацеливает их на:

- повышение уровня энергетической безопасности Республики Армения, что предполагает диверсификацию путей импорта энергоносителей на основе разнообразных источников, создание новых энергетических мощностей, в том числе ядерных, построение устойчивой и надежной энергосистемы, ориентированной на экспорт;

- осуществление национальной финансово-кредитной политики, направленной на развитие современной рыночной экономики, обеспечение всестороннего, стабильного и динамичного развития финансово-банковской системы, осуществление финансовой и валютно-кредитной либеральной политики, расширение сотрудничества и установление гибких связей с международными экономическими и финансовыми структурами, а также расширение международного сотрудничества и территориальных экономических программ путем вовлечения финансового и организационного потенциала Диаспоры;

- обеспечение стабильного развития транспортной системы республи-

ки и укрепление сотрудничества в этой области с международными организациями в целях интегрирования транспортных путей Армении в систему транзитных грузоперевозок и создания альтернативных коммуникационных путей и тем самым – ликвидации транспортной блокады;

– восстановление, охрану и обеспечение здоровой окружающей среды, оптимального использования природных ресурсов, в том числе – водных ресурсов и экосистемы озера Севан, обеспечение безопасности биомногообразия Армении от генетически подмененных растительных и животных организмов, безопасное использование атомной энергии, обеспечение всеохватывающего контроля за хранением опасных химических и радиоактивных веществ и отходов, прогнозирование природных и техногенных катастроф, раннее оповещение о них и развитие системы быстрого реагирования, создание структур по выявлению и преодолению чрезвычайных ситуаций, обеспечение гидрометеорологической безопасности, обеспечение экологических знаний и образованности населения;

– обеспечение биологической безопасности населения и продовольственной безопасности страны, в том числе – увеличение производства сельскохозяйственной продукции и продуктов питания, улучшение баланса экспорта и импорта, реализацию международных критериев безопасности продуктов питания, осуществление координированных территориальных программ, экономическое и социальное развитие населенных пунктов, в особенности, приграничных и горных районов, увеличение уровня производительности труда в аграрной отрасли путем внедрения передовых технологий;

– продолжительное развитие градостроительства, включающее: формирование гармоничного жизненного пространства и последовательное улучшение качества жизни населения средствами градостроения, обеспечение сбалансированного территориального распределения населения, целевое, профессионально обоснованное использование историко-культурных, природных, территориальных ресурсов и ландшафта, сохранение и развитие самобытности армянской национальной архитектуры, запрограммированное снижение сейсмических рисков на всей территории Республики Армения и, в особенности, в Ереване и его агломерации, обеспечение сейсмостойкости и безопасной эксплуатации зданий и строений, разработка и применение новых методов сейсмостойкого строительства.

2.4 Социальные реформы

Республика Армения считает важной стратегию социальной защищенности народа как существенного фактора преданности гражданина интересам национальной безопасности.

Социальные реформы в Армении в основном нацелены на: построение социального государства, укоренение социальной справедливости, установление общественного согласия; осуществление реформ в системах человеческого развития и удовлетворения потребностей населения; прогрессирующее улучшение социального положения населения путем создания новых рабочих мест и внедрения системы страхования, повышение эффективности пенсионной системы, приведение минимального размера пенсии в соответствие с международными критериями биологических потребностей; обеспечение доступности пользования услугами социальной инфраструктуры; улучшение демографической ситуации в государстве; обеспечение воспроизводства профессиональной рабочей силы, в частности, научного и научно-педагогического потенциала, необходимого для стабильного развития экономики и общества в условиях нерегламентированного выезда и въезда, низкой рождаемости, и в связи с этим – обеспечение необходимых пропорций и качества выпуска специалистов в сфере высшего и послевузовского образования.

Республика Армения считает важным осуществление рассчитанной на дальнюю перспективу государственной политики, нацеленной на последовательное развитие научно-образовательной сферы и интеллектуального потенциала Армении; перестройку научно-образовательной системы и ее приведение в соответствие с требованиями научного и образовательного евроинтегрирования, потребностями социально-экономического развития страны; предотвращение утечки мозгов, обеспечение коммерциализации научной продукции; усовершенствование системы образования в целях обеспечения подготовки высококвалифицированных специалистов и естественной смены поколений в научно-образовательной сфере; повышение роли армянского языка как основы языкового мышления армянской нации и государственного языка Республики Армения; осуществление долгосрочных программ развития передовых научно-технических и научно-аналитических центров, создание необходимых условий для актуальных фундаментальных и прикладных исследований; сбалансированное развитие естественных и гуманитарных наук; вовлечение национального научного потенциала в обеспечение эффективной модернизации всех сфер жизнедеятельности и, в первую очередь, оборонной сферы; развитие системы защиты прав на интеллектуальную собственность.

Важными задачами обеспечения национальной безопасности Республики Армения являются: развитие духовной и культурной сфер, осуществление государственной программной политики, нацеленной на сохранение общечеловеческих и национальных ценностей, национальных традиций, духовного и культурного наследия и создание благоприятных условий для их воспроизводства и развития; обеспечение доступности

культурных ценностей и пользования культурными услугами и благами; поощрение духовной, нравственной, социальной и культурной деятельности Армянской Апостольской Церкви; предотвращение явлений, угрожающих духовно-культурной идентичности и нравственным ценностям армянского народа; сотрудничество с другими государствами в целях охраны армянских исторических, духовных и культурных ценностей на их территориях, а также сохранения исторических, духовных и культурных ценностей и этнической идентичности этнических групп, проживающих на территории Армении.

Республика Армения считает важной задачей создание эффективной системы здравоохранения. Она должна быть наделена способностью обеспечения биологической безопасности населения, в том числе – предотвращения распространения фальсифицированных медикаментов, предотвращения и профилактики заболеваемости, в особенности радиационных, острозаразных, эпидемических заболеваний, биотерроризма, наркомании, обеспечения раннего обнаружения и лечения широко распространенных заболеваний, укоренения здорового образа жизни, включать действенную систему санаториев и домов отдыха, объектов физической культуры, современных институтов защиты материнства и детства.

Республика Армения в деле созидания своего будущего считает особо важными задачами обеспечение обогащения системы общечеловеческих-национальных ценностей и неразрывности традиций; воспитание патриотически настроенных поколений, проникнутых гуманистическим-национальным духом, всесторонне развитых и приверженных высоким нравственным идеалам, развитие в них национального самосознания и демократической ценностной ориентации, обеспечение их постоянной высокой профессиональной конкурентоспособности на рынке труда и занятости; формирование нового поколения законопослушных и ответственных граждан, наделенных национальным самосознанием.

2.5 Информационные реформы

Республика Армения считает важным разработку и осуществление рассчитанной на дальнюю перспективу единой государственной политики, нацеленной на последовательное развитие информационной сферы, и предусматривает:

- создание государственного органа по разработке и осуществлению информационной политики;

- усиление роли государства как полноправного и конкурентоспособного субъекта информационных отношений, производителя и распространителя в этой области информационной продукции и услуг;

–обеспечение конституционных прав и свобод граждан в информационной сфере посредством обеспечения международной доступности информационных ресурсов страны, информатизацию общества, защиту информации, являющейся государственной тайной;

–интегрирование Республики Армения во всемирное информационное пространство, профессиональное предоставление международной общественности истины об Армении и армянском народе, эффективное противодействие враждебной дезинформации и пропаганде;

–непрерывное развитие, технико-технологическую модернизацию системы связи, создание альтернативных и резервных структур особого значения, усовершенствование и защиту традиционных и интернетных информационных инфраструктур, развитие современных информационных технологий и отечественной информационно-программной индустрии, в частности, производства средств информатизации, телекоммуникации и связи, обеспечение потребностей внутреннего рынка конкурентоспособной продукцией и выхода этой продукции на мировой рынок, а также обеспечение законного накопления, сохранности и эффективного использования национальных и международных информационных ресурсов.

3. Стратегия реформ в оборонной сфере Республики Армения

Гарантией военной безопасности Республики Армения являются бое-способные Вооруженные Силы и эффективные оборонные институты, всегда готовые к решению задач по отражению внешних угроз.

Действенными способами обеспечения военной безопасности Республики Армения, укрепления и развития боеспособности ее Вооруженных Сил, наделения их возможностью адекватно противодействовать новым вызовам и угрозам являются эффективные целевые реформы в оборонной сфере армянского государства и сотрудничество с международными военно-политическими структурами и отдельными государствами.

Развитие сотрудничества в рамках ОДКБ, наряду со стратегическим партнерством с Россией, нацелено на создание объединенных и эффективных механизмов совместной нейтрализации угроз безопасности государств—членов этой организации. Наилучшими примерами интегрирования в этом направлении являются объединенная армяно-российская группировка войск и совместная система ПВО.

Армения в сотрудничестве с НАТО и своими Евроатлантически-ми партнерами в оборонной и безопасностной сферах осуществляет системные реформы, взаимосогласованные в рамках «Процесса плани-

рования и оценки» и «Плана действий индивидуального партнерства». Реформы охватывают сферы четкого определения роли институтов обороны и безопасности, гражданского контроля над Вооруженными Силами, оборонного планирования и бюджетного финансирования, управления личным составом, обеспечения интероперабельности подразделений ВС Республики Армения, выделяемых для осуществления международных операций по поддержанию мира, и охраны границ.

Эти реформы и сотрудничество осуществляются в интересах Республики Армения и не направлены против третьих стран.

4. Стратегия общеармянского интегрирования

Обеспечению национальной безопасности Республики Армения присуще такое своеобразие, которое характерно лишь для немногих государств: оно обусловлено особенностями Армянской Диаспоры. Армянская Диаспора по численности превосходит население Армении, рассеяна по всему свету и, в основном, является следствием геноцида и депортации. Она характеризуется высокой степенью интегрированности в различных государствах, значительной ролью в их государственной и общественной жизни. Особенно большие общины проживают в РФ, США, Франции, Иране и в ряде арабских государств. Очень важно укрепление связей Армения–Диаспора. В то же время Республика Армения всегда учитывает то обстоятельство, что армяне Диаспоры являются гражданами иных государств.

Стратегия общеармянского интегрирования направлена как на предотвращение утери культурно-лингвистической идентичности и ассимиляции Диаспоры, так и на пресечение нерегламентированной эмиграции из Армении.

Интегрирование армянского народа имеет также большое экономическое и культурное значение для Армении, поскольку стимулирует, в частности, торговлю, туризм, сохранение, развитие и распространение национальных культурных ценностей.

Связи с Диаспорой играют особую роль для развития Армении, так как Диаспора является своеобразным мостом, соединяющим Армению с международным сообществом. Организации Армянской Диаспоры, функционирующие в различных сферах, существенным образом способствуют развитию двусторонних связей Армении со странами проживания армянства, международной интеграции Армении и ускорению укрепления в стране демократии.

В контексте интегрирования и развития армянства важную миссию как национальная церковь выполняет Армянская Апостольская Святая

Церковь с первопрестолом в Святом Эчмиадзине, духовными престолом Католикосата Великого Киликийского Дома, Армянских Иерусалимского и Константинопольского Патриаршеств и действующими в различных странах духовными епархиями, а также армянские общины Католической и Евангелической церквей.

VII. ПРИОРИТЕТЫ СТРАТЕГИИ НАЦИОНАЛЬНОЙ БЕЗОПАСНОСТИ РЕСПУБЛИКИ АРМЕНИЯ

Республика Армения, руководствуясь интересами своей безопасности и стабильного развития, стратегиями международной интеграции и внутренних реформ, своей исторической миссией по обеспечению существования, сохранения национальной идентичности и духовного развития армянского народа, критериями защиты прав и свобод человека и гражданина, считает приоритетной свою деятельность в следующих направлениях:

– **в оборонной сфере** – защищать от внешних посягательств физическую безопасность, суверенитет и независимость населения Республики Армения, территориальную целостность государства; гарантировать физическую безопасность, суверенитет и независимость населения Нагорно-Карабахской Республики; укреплять военные возможности Армении путем модернизации Вооруженных Сил, развивать систему гражданского контроля над Вооруженными Силами; в целях предотвращения и нейтрализации внешних угроз осуществлять оперативные и долгосрочные оборонные программы; осуществлять последовательную борьбу с подрывной деятельностью иностранных разведывательно-диверсионных агентур и спецслужб; участвовать в деятельности по укреплению международного мира и безопасности и в борьбе против терроризма;

– **в политико-правовой сфере** – развивать сотрудничество с Евросоюзом в рамках «Программы Еврососедства», многостороннее сотрудничество с системами безопасности ОДКБ, НАТО и двустороннее – с Россией и США; продолжать дипломатические усилия с целью гарантирования неповторения геноцида в отношении народа Республики Армения; строить уравновешенные отношения с многоуровневыми гарантиями со всеми странами и международными организациями; проводить комплементарную многовекторную политику в отношениях с союзниками и партнерами; продвигать и защищать национальные интересы Армении в международных организациях, занимающихся урегулированием Карабахской проблемы; преодолеть тенденцию нерегламентированной эмиграции и развивать сотрудничество Армения – Диаспора посредством двойного

гражданства и репатриации; сотрудничать с заинтересованными государствами и международными организациями в борьбе против международного терроризма, распространения оружия массового уничтожения и наркотрафика; обеспечивать социально-политическую стабильность общества, исходя из приоритетности защиты прав и свобод человека и гражданина; приводить законодательство в соответствие с демократическими критериями, укреплять демократический правопорядок, вести последовательную борьбу с коррупцией; сохранять сбалансированные межэтнические отношения; обеспечивать равенство перед законом всех граждан Республики Армения, в том числе – должностных лиц, а также государственных органов, политических, общественных и религиозных организаций; обеспечивать единообразное и последовательное выполнение требований законов и других правовых актов, строжайшую ответственность перед государством и обществом лиц, находящихся на общественной службе;

– **в институциональной сфере** – совершенствовать механизмы государственного управления и местного самоуправления и обеспечивать прозрачность их деятельности; обеспечивать участие гражданского общества, широких слоев общественности в управлении государством;

– **в социально-экономической сфере** – достичь ликвидации транспортной блокады страны; активно участвовать в региональных программах экономической и культурной интеграции; преодолеть бедность; снизить уровень теневой экономики; обеспечивать макроэкономическую и финансовую стабильность, всестороннее и динамичное развитие финансовой системы, осуществлять активную инвестиционную политику в сферах энергетики, аграрной и наукоемкой индустрии, поощрять освоение собственных энергоресурсов и развитие атомной энергетики; стимулировать научно-техническое развитие, нацеленное на повышение конкурентоспособности экономики, а также эффективность научно-образовательной системы, разработку и внедрение передовых, экологически чистых, ресурсосберегающих и энергосберегающих технологий; обеспечивать всесторонний культурный прогресс; коренным образом улучшать в стране демографическую, здравоохранительную, экологическую обстановку и градостроительную среду; создать эффективную систему обеспечения мониторинга сильных землетрясений и других чрезвычайных ситуаций природного и техногенного характера, а также снижения уровня тяжести последствий и их преодоления в случае возникновения катастроф;

– **в информационно-коммуникационной сфере** – разработать единую государственную информационную политику и создать координирующий орган по ее осуществлению; интегрироваться в международное информа-

ционное пространство, обеспечивать для мирового сообщества доступность профессиональной информации об Армении; разрабатывать и внедрять современные механизмы информационной безопасности; создать эффективную систему противодействия дезинформации, противоречащей жизненным и стратегическим интересам Армении и распространяемой с целью формирования о ней негативного международного мнения; обеспечивать соблюдение прав и свобод человека и гражданина в информационной сфере; стимулировать развитие в Армении современных информационных технологий.

Национальная безопасность Республики Армения – это, в первую очередь, защита во всех сферах жизнедеятельности прав и свобод народа Армении как единственного источника и носителя власти и защита национальных интересов в соответствии с целями и приоритетами.

APPENDIX

DRAFT
NATIONAL SECURITY
STRATEGY
OF THE REPUBLIC OF ARMENIA

I. THE NATIONAL SECURITY STRATEGY OF THE REPUBLIC OF ARMENIA*

The National Security Strategy of the Republic of Armenia is the state-wide political document that systematically presents the basic state policy principles which ensure the security of the individual, society and state, as well as the preservation of identity and steadfast development of all Armenians.

The National Security Strategy of the Republic of Armenia is carried out through sequenced planning and the implementation of a unified state policy in all sectors of the country's activities. That policy is developed by the authorities in collaboration with civil society and taking into account the specifics of agency and territorial security.

The National Security Strategy of the Republic of Armenia is built on the principle of democratization of society, as well as the principle of complementarity. The latter is aimed at ensuring national security through international cooperation, i.e., diversification of foreign political relations and improvement of its defense structures.

The National Security Strategy of the Republic of Armenia is subject to adjustments based on internal and international situations, changes to the systems and priorities of threats and challenges, as well as the implementation of objectives stated within this document.

II. THE PRINCIPLES OF NATIONAL SECURITY OF THE REPUBLIC OF ARMENIA

The following principles of national security are crucial for assessing Armenia's present and building its future:

—**The national security of the Republic of Armenia** ensures the protected existence and stable, evolutionary development of the Armenian people and all residents, i.e., individuals, families, and ethnic groups of the Republic of Armenia, and Armenia itself as a sovereign, democratic, legal, and social state with a market economy and rich in spiritual and cultural values within its developing civil society, as well as the rules of law, ideological and political pluralism.

—**Major threats to the national security of the Republic of Armenia** include threats that endanger the sovereignty, independence and territorial integrity of the Republic of Armenia, the physical existence of its residents and all Armenian people; threats endangering the harmonious co-existence of the Armenian people and all ethnic communities residing within the territory of the

* *The Armenian version of this document is the original.*

Republic, their normal daily activities, and their spiritual and cultural values, as well as the failure to establish and develop liberal-market and democratic systems that are necessary for the strengthening and sustainable development of the Republic of Armenia as an independent Armenian State system.

—**The main guarantee for the national security of the Republic of Armenia** is the operational system that guarantees and protects democratic values—the state, society, individual, fundamental rights and freedoms—as well as the active system of a harmonious development of the Armenian people and all ethnic communities residing within the territory of Armenia.

—**Ensuring the national security of the Republic of Armenia** is fulfilled through the early identification, prevention, and neutralization of risks threatening Armenian constitutional democratic system, civil society and the existence, identity and sustainable development of the Republic of Armenia, its population, and the Armenian people.

III. THE NATIONAL INTERESTS, OBJECTIVES AND TASKS OF THE REPUBLIC OF ARMENIA

The objectives reflecting the national interests of the Republic of Armenia include:

— The establishment, sustainable development, and prosperity of Armenia as a democratic, legal and social state with a market economy system and a civil society;

— The guaranteed protection of the physical existence of the population of the Republic of Armenia;

— Under globalization, the preservation and development of the national identity of the Armenian nation having contribution to the world civilization and bears an extensive intellectual potential and rich cultural heritage;

— Strengthening the international role and reputation of the Republic of Armenia, establishing a stable peace in the region, and enhancing good neighborly relations and cooperation with all states, particularly those in the region;

— Ensuring sustainable security, peace, development and prosperity for the Republic of Armenia along with a consolidation of abilities of Armenians;

— Ensuring the guaranteed and protected human and citizen rights and freedoms;

— The preservation and development of the spiritual and cultural values of all ethnic groups residing within the territory of the Republic of Armenia, and the exclusion of any form of ethnic, religious or other type of discrimination in all sectors of human activity;

— Ensuring the development of the society and economy based on scien-

tific achievements; establishment of a competitive scientific and educational system which is consistent with international criteria and is anchored on national values; promotion of branches of Armenian studies, i.e. Armenian language, literature, history and culture, as a factor which ensures the longevity of the national spiritual-intellectual heritage and embodies the national identity;

- The sustainable demographic growth, as well as food security and environmental protection of the Republic of Armenia, and the development of a comprehensive and efficient health system in line with the highest international standards;

- The implementation of human and citizen constitutional rights and freedoms in the area of information access and use; assurance of availability of information about Armenia internationally.

In order to achieve the above objectives, the following strategic tasks should be accomplished:

- The guaranteed protection of the physical security of the population of the Republic of Armenia and its continued economic, social and spiritual development;

- The establishment and protection of democratic national-state and civic-public structures in the Republic of Armenia;

- The guaranteed protection of the Republic of Armenia's constitutional order and all elements of the state system, its territorial integrity, inviolability of its borders, and the proper functioning of its governmental system;

- The assurance and protection of the dependable operation of those infrastructures of the Republic of Armenia that deal with life essential areas law order, governance, energy, transport and communications;

- The fight against trans-national crime, including international terrorism, proliferation of weapons of mass destruction and their components, dissemination of narcotics and counterfeit medicines, human trafficking, and production and import of low quality food products;

- The development of a philosophy and state concept which promotes a comprehensive integration of all Armenians throughout the world;

- The development and realization of a unified state policy in the area of science and education, governed by the objective of ensuring international competitiveness of the national economy and high efficiency of the scientific-educational system, particularly through innovative development;

- The development of a multi-faceted national culture, based on preserving its uniqueness and utilizing universal cultural achievements;

- The development and consistent realization of a unified state information policy by a special body; harmonization of the national information sys-

tem with progressive international standards, governed by the objective of ensuring the implementation of human and citizen rights to information access and use, and complete international availability of information about Armenia;

— The establishment and long-term development of a favorable environment for present and future generations of the Republic of Armenia; protection and efficient use of natural resources; coordinated rehabilitation of the environmental situation; integration with international structures dealing with modern monitoring and prevention of natural and technogenic emergency situations; reliable forecast, prevention and containment of natural and technogenic threats; and ensuring the security, reliability and sustainable development of urban development systems.

IV. THE DEMOCRATIC DEVELOPMENT OF THE REPUBLIC OF ARMENIA IN THE INTERNATIONAL CONTEXT

The sustainable development of the Republic of Armenia and building of its secure future should be regarded in the context of regional and international security because Armenia's security has not only a domestic, but also an international dimension. In this regard, the principles for ensuring the development and security of Armenia, key strategic tasks which are based on national and universal democratic values, are oriented towards resolving international (including regional) integration issues.

The Republic of Armenia, which regained its independence at the end of the 20th century, still retains certain specifics which are typical of states in a transitional phase. After the break-up of the Soviet Union, threats to security at the intra-regional and inter-regional levels emerged in Armenia's surrounding areas. Intra-regional threats are primarily due to the existing national dissent and armed conflicts in the region. Inter-regional threats have originated as a result of the efforts of those external forces attempting to control military-political situations by various means or methods, or use those situations to serve their interests.

As a point bridging the interests of the East and the West, the North and the South, Europe and Asia, Russia, the USA, the European Union and other parties, the South Caucasus region is subject to the impact of the combination and competition of these interests. Therefore, the situation becomes more complicated because of the noticeably politicized issue of ensuring security and ongoing developments in the region.

The sustainable and secure development of the Republic of Armenia requires state-level coordination of balanced activities targeted at ensuring

external and domestic security. The main path for such coordination is the democratization of the Republic of Armenia, which should take place through sustainable development and international integration, along with the strengthening of the Republic of Armenia. Cognizant of this need, the Republic of Armenia is adopting a strategy of ongoing reforms. The Republic of Armenia is implementing this strategy with the condition of preserving its national identity, relying mainly on its national potential, and using the experience and support of the international community.

The strategy of democratic reforms requires coordinated and constructive actions by state structures, all branches of the authorities, and society as a whole. The delay or failure of these reforms poses a direct threat to national security because it could undermine the sustainable development of the country.

V. THREATS AND CHALLENGES TO THE NATIONAL SECURITY OF THE REPUBLIC OF ARMENIA

In the course of building a legal and social state through sustainable development and while establishing universal democratic values, threats and challenges arise that threaten the national security of the Republic of Armenia and hinder its stable growth. In recent years, phenomena have emerged which can be treated as inherent factors of international relations. They significantly impact the structures of international security and military-political forces, forcing the latter to revise their strategic objectives and restructure their operations. Thus, international terrorism, its financing and legalization of the proceeds of crime impact the accelerated development, expansion, restructuring and, above all, integration of national and international security systems.

Threats appear in both the domestic and external relations of the Republic of Armenia. They relate to all spheres of functioning and development of the state, and are of a symmetric or asymmetric nature.

Symmetric external threats include: threats to the physical existence of the population of the Republic of Armenia, the state's independence, sovereignty and potential encroachments on its territorial integrity; resumption of military actions by Azerbaijan to attempt a military resolution to the Karabakh problem; internal civil collisions and expansive military operations in states neighboring the Republic of Armenia; deterioration or dissolution of friendly military-political coalitions, as well as the establishment and strengthening of hostile alliances; external infringements aimed at undermining the Armenian economy; disruptive operations of intelligence services of other states; Armenia's political, economic, cultural and communications isolation;

disinformation on Armenia and the formation of negative opinions within the international community regarding Armenia; and the weakening of the Republic of Armenia's international reputation.

Asymmetric external threats include: use of irregular external military force against the Republic of Armenia; the weakening of the national and cultural identity of the Armenian Diaspora; expansion and penetration of international terrorism; dissemination and trafficking of weapons of mass destruction and narcotics; money laundering and financing of terrorism, cross-border, as well as wide-ranging trans-national outbreaks of pestilence and epidemics; and natural and technogenic disasters.

Symmetric domestic threats include: inadequate quality, perceived results of establishment of attributes typical to a legal and social state; underdevelopment of the political system and state functions; inadequate level of the sustainability of the civil society; inadequate establishment of the human rights protection system; lack of state guarantees for social justice; unsatisfactory level of operations of internal security and justice systems; inadequate government-regulated financial-economic mechanisms and unstable financial system; inefficient state governance over reliable energy supplies, domestic communications; presence and increase of monopolies in the economic sector; unsatisfactory role of the state in various sectors of the economy and in proportionate involvement of human resources in other spheres of professional employment; the decline of social role of the scientific-educational systems and their links to the economy; insufficient state activities targeting the preservation and development of the spiritual-cultural heritage; imperfect state policy of strengthening a system of values, worthy of an independent state, among the youth; inefficient state administration of natural resources, as well as lack of information opportunities for the state.

Asymmetric domestic threats include: increased social stratification and poverty; high level of shadow economy; disruption of employment and social security systems; distortion of national identity, spiritual and moral values; social tensions due to violations against freedom of speech and lack of awareness; declining role of the family and individual; criminalization of public and state relations; corruption (especially bribery); widespread lack of public trust in the authorities; declining role of civil society in the democratic control of the state system; formation of an atmosphere of public intolerance; negative demographic tendencies (low birthrates, worsening indicators of morbidity and mortality, average life expectancy, quality of life, and emigration); uncontrolled and illegal migration processes; «brain drain» of the academic, scientific, and cultural potential; pestilence and outbreaks of epidemics within the state's ter-

ritory; catastrophic earthquakes and other natural and technogenic disasters; and the exhaustion of natural resources.

In order to prevent these threats and eliminate their consequences, as well as to ensure the sustainable development of the Republic of Armenia, the policy implemented in the Republic of Armenia is based on its National Security Strategy.

VI. EXTERNAL AND DOMESTIC SECURITY STRATEGIES OF THE REPUBLIC OF ARMENIA

1. The external security strategy of the Republic of Armenia

The external security strategy of the Republic of Armenia is based on the aspirations of the Armenian people to hold a worthy position in the international community, best demonstrate its capabilities, contribute—to the greatest extent possible—to the advancement of the civilized world, and protect the fundamental human and citizen rights and freedoms.

Armenia takes into account that in the modern world order, characterized by universal integration, it is very difficult for individual states to ensure their national security solely based on their own strengths. Therefore, one of the basic ways to ensure the external security of the Republic of Armenia is the international integration.

The main objectives of the external security of the Republic of Armenia in various spheres are as follows:

—**Defense:** to protect from external military threats the physical security of the Armenian people, the population of Armenia, and the Republic of Armenia's sovereignty, independence, territorial integrity, and inviolability of its borders; to participate in efforts targeted at strengthening international peace and security, as well as in combating terrorism and illegal trafficking of narcotics; the guarantee for the independence of the Republic of Nagorno-Karabakh and the physical existence of its population;

—**Political:** to integrate with international security systems; to raise the international reputation of the Republic of Armenia; to enhance international dialogue and regional cooperation; to see a fair and peaceful resolution to the Nagorno-Karabakh problem, based on the right to self-determination of the people of Nagorno-Karabakh and its recognition by the international community; to prevent the threats of spiritual and linguistic-cultural alienation and weakened national identity of the Armenian Diaspora;

—**Economic:** to ensure the sustainable economic development of the Republic of Armenia; improve its external competitiveness and neutralize

attempts to isolate it; to participate actively in processes of new international division of labor;

—**Information:** to integrate Armenia in the international information arena along with ensuring the availability of the Republic of Armenia's information field for the international community; to effectively counter disinformation and propaganda against the Republic of Armenia.

In order to implement its external security strategy, Armenia has adopted the principle of complementarity in its foreign policy. It implies maximal expansion of foreign relations coupled with a realistic balancing of relations with different power centers in order to preserve its independence in decision-making processes. The principle of complementarity does not assume maintaining parity at any cost. Instead, it is aimed at an efficient use of integration opportunities offered through international relations. Armenia practices its complementary policy, realistically taking into account the strategic interests that are common for the international community and Armenia.

1.1 The External Security Strategy of the Republic of Armenia at the Regional Level

The Republic of Armenia proceeds from the following positions: formation of a favorable environment for regional cooperation, creation of a working security system, establishment of good neighborly, mutually beneficial relations with states. Such an approach provides the prerequisites needed to establish a stable peace in the region, achieve peaceful resolution of conflicts, first of all, the Karabakh problem, eliminate the risk of a resumption of military actions, and overcome existing demarcation lines.

In a complex and unstable regional environment, threats are diverse and have their distinguishing features and specific methods for neutralization. They should be regarded, therefore, within the format of relations with individual states.

1.1.1 Relations with Georgia

Relations between Armenia and Georgia are of strategic significance since they contribute to the solution of a number of primary security issues for the Republic of Armenia and the entire South Caucasus region. These relations also are important from the viewpoint of mutual benefits, because the geographical positions of both states provide the opportunity to guarantee, through economic and transport cooperation, Armenia's connection with Russia and other countries in Europe, and Georgia's links with Iran and the Middle East. In view of the blockades imposed on Armenia by Turkey and Azerbaijan, Georgia is the country through which Armenia's main economic

and transport connection with the outside world is provided. Moreover, as a result of its geographical position and geo-political developments, Georgia plays the role of an economic and trade bridge for Armenia, Turkey and Azerbaijan. The political approaches of Armenia and Georgia to key issues of European integration create a foundation for deepening the friendship and strategic partnership between the two countries in the long run. This, in turn, would contribute to the regional integration of the South Caucasus states involved in the European Neighborhood Program.

The Armenian community of Georgia, especially the factor of inhabited by Armenians Javakhq, adds a strategic nature to Armenian—Georgian relations. In this respect, any destabilization of the situation in Georgia is a potential matter of concern for Armenia. It may pose a threat to Armenia's economic relations and transport communications with the external world while inter-ethnic tension may create anti-Armenian attitudes and threaten the security of Armenians living in Javakhq. The Republic of Armenia and Georgia, both being members of a number of international organizations, and in particular being involved in the European Neighborhood Program, voluntarily took upon themselves an obligation to protect the democratic freedoms of national and religious minorities and maintain political, civic, social, economic, educational, and cultural rights in compliance with European standards. In this regard, the Republic of Armenia considers the importance of targeted cooperation with Georgia regarding the sustainable and safe development of the social, spiritual and cultural sectors for the Armenian population of Javakhq, and in fact, the entire Georgian—Armenian population.

At the same time, Armenia believes that the tendencies of expansion of joint Georgian—Turkish, Georgian—Azerbaijani economic, transportation, and military programs are heavy with the risk of shattering the balance in the South Caucasus region, in relation to Armenia's isolation. With that warning, Armenia is attempting to balance these programs by proposing a re-launching of the Sukhumi—Tbilisi and the Kars—Gyumri—Tbilisi railway lines which are strategically important for both Armenia and the entire region itself.

In the military arena, there is practically no cooperation between the two countries, while from a strategic perspective, Armenian—Georgian military cooperation is also mutually beneficial. The activation of that cooperation will promote the establishment of sustainable peace and strengthening of security in the region.

Thus, Armenia considers that friendly relations with Georgia stem from the strategic interests of both states.

1.1.2 Relations with the Islamic Republic of Iran

Armenia's relations with the Islamic Republic of Iran are important in terms of maintaining political and economic stability in the region.

With its huge economic, military and cultural potential, Iran is one of the important players in the formation of the military-political situation in the region. Armenia attaches importance to the involvement of Iran in finding solutions to the problems of the South Caucasus and regards it as one of the factors for maintaining stability in the South Caucasus. Iran is a state that borders Nagorno-Karabakh and maintains a balanced policy in the process of resolving the Nagorno-Karabakh problem. Besides that, the traditionally existing positive attitude towards the Armenian community in Iran creates yet another favorable condition for the development of inter-state relations between Armenia and Iran.

Armenia's relations with the Islamic Republic of Iran are mainly economic and cultural in nature. Armenia will continue expanding this cooperation to increase trade levels, form new energy and communication lines, and efficiently use the existing economic and cultural potential.

The strategic programs for economic cooperation include:

- Iran-Armenia energy programs through which Armenia will join the new network of regional pipelines, ensure diversification of energy sources in its energy systems, and thereby strengthen its energy and economic security;

- Construction of an Armenia—Iran railway and second highway.

Cooperation with Iran is that important part of Armenia's policy which also creates a favorable attitude towards Armenia in the Islamic world. Armenia attempts to neutralize the possible threat of abusing the factor of Islamic unity in Azerbaijan—Iran relations by maintaining balanced relations with Iran. Armenia also considers the importance of regular Armenian—Iranian consultations on security matters.

Standing on the crossroads of Christian and Islamic civilizations, Armenia can play a role in mitigating tensions between Iran and the West by demonstrating an example of co-existence and tolerance. The policy adopted by Armenia assumes a harmonious combination of its cooperation with the West and Iran.

1.1.3 Relations with the Republic of Turkey

The issue of settling Armenian—Turkish relations remains one of the important problems in the region because it has a direct impact on the establishment of regional stability and the development of regional cooperation. The tensions in Armenian—Turkish relations provoked by the fact that Turkey has set certain pre-conditions on Armenia, and, as a consequence has led to the

absence of diplomatic relations with Turkey, has given rise to a number of threats to the national security of Armenia.

Armenian—Turkish relations are characterized by the existence of the following issues.

Turkey seeks to settle the Nagorno-Karabakh problem in light of the interests of its ally, Azerbaijan. To that end, Turkey which seeks European Union accession, within the framework of providing an extensive military and active political and diplomatic assistance to Azerbaijan, imposes blockades on the Republic of Armenia, which participates in the European Neighborhood Program.

The situation surrounding the issue of the recognition of the Armenian Genocide perpetrated by the Ottoman Empire is worthy of special attention. The Republic of Armenia, being in agreement with the lawful demand of Western Armenians—to restore historical justice to the Ottoman Empire's native Armenian population and its generations, at the same time, views the recognition of the Armenian Genocide in the context of excluding any possibility of new genocides against Armenia's population, i.e., as one of the security guarantees for the existence of the population of the Republic of Armenia. Armenia also sees the settlement of the problem in the context of Turkish—European relations since Turkey's integration with Europe assumes reforming its own policies, in line with European values.

The Republic of Armenia seeks to achieve regulation of relations with Turkey and is determined to start a consistent constructive dialogue, including direct contacts both at the state and non-governmental organization level. Armenia is ready for dialogue with Turkey without any preconditions.

1.1.4 Relations with the Republic of Azerbaijan

The Nagorno-Karabakh problem is the basic issue in the Armenian—Azerbaijani relations and their future developments. Armenia and Azerbaijan are neighbors. They are included in the UN, the CIS structure, Council of Europe and other international organizations, the NATO Partnership for Peace Program, and the European Neighborhood Program. They have both committed to numerous international obligations with each other on establishing friendly relations with each other. Along with increasing regional integration activities, the need to identify and establish areas of cooperation between Armenia and Azerbaijan is becoming increasingly imperative.

Azerbaijani authorities link the regulation of relations with Armenia based on a settlement of the Nagorno-Karabakh problem exclusively in favor of Azerbaijan. Such a position impairs the solution of the problem. Armenia considers that the regulation of inter-state relations and, first of all, regulation of

economic relations, will promote the regional development and integration processes, and will provide an opening for a realistic solution to the Karabakh problem.

The position of the Republic of Armenia on Nagorno-Karabakh is anchored in the following fundamental facts.

1. The legitimate establishment of the sovereign Nagorno-Karabakh Republic—(NKR) was realized according to the constitution and laws of the USSR and in conformity with the legal limits of the day. A legitimate referendum, and the later collapse of the Soviet Union confirmed the termination of Nagorno-Karabakh population's territorial-administrative subordination to the Azerbaijan SSR. It also confirmed the legal fact of political cessation of legal subordination to the USSR.

2. Consistently, since 1991, throughout the entire territory of NKR, democratically instituted legislative, executive and judiciary powers have been exercised. The NKR Constitution has been adopted through referendum. Legislation consistent with international standards is being drafted. The Nagorno Karabakh Republic Parliament, President and local authorities are democratically elected. A legitimate self-defense army, law enforcement structures and social, scientific, educational, cultural institutions, adequate modern banking, financial-credit, taxation and customs systems have been established and operate efficiently.

The mission of resolving the Karabakh problem has been assumed by the OSCE Minsk Group. Represented by Co-chairs from Russia, the USA and France (which is also an EU member), the Minsk Group comprehensively reflects the correlation of stakeholders in regional developments. In addition, the Minsk Group constitutes the more appropriate mediation format because, as permanent members of the UN Security Council, the three Co-chair countries play a significant role in international relations. Armenia sees the solution of the problem within the Minsk Group, through compromises and peaceful regulation, based on the international requirements for guaranteeing the physical security of the people of Nagorno-Karabakh, and confirming its right to self-determination, as well as the conditions necessary for the Nagorno-Karabakh Republic's sustainable, democratic development aimed at European integration.

Armenia considers acceptable only those solutions to the problem that are based on the following three principles:

1. Exclusion of Nagorno-Karabakh's subordination to Azerbaijan. Exclusion of Nagorno-Karabakh's existence as an enclave. Existence of Nagorno-Karabakh's land border.

2. International guarantees for creating necessary conditions for Nagorno-Karabakh's participation in progressive world integration processes; and

3. The necessity for clear international guarantees for the non-resumption of war and ensuring the security of the Nagorno-Karabakh population.

Azerbaijan's militaristic policy on the Nagorno-Karabakh issue, i.e., its ambition to settle the problem through military supremacy over Armenia, represents a direct military threat to the security of Armenia. The existence of a permanent military threat impedes the implementation of radical reforms in Armenia's defense sector and leads to an arms race. The need to ensure the military security of Armenia, therefore, requires the Armed Forces of the Republic of Armenia to be on a constant state of high combat alert. In this sphere, the major goal of Armenia's Armed Forces is to ensure the physical security of the people of the Republic of Armenia and the Nagorno-Karabakh Republic, and the inviolability of their borders.

The economic and transportation blockades of Armenia by Azerbaijan and its policy of excluding Armenia from regional energy and transportation projects also pose serious threats to Armenia's security. They are targeted at Armenia's economic isolation and destruction by disrupting the integration processes initiated for regional development.

Armenia has stated many times that the only realistic way for the development of the region, including the regulation of the Karabakh problem, is the initiation of regional cooperation, which includes the implementation of common economic programs, collaboration in the areas of transportation, environmental protection, and other fields. The establishment of certain relations can create those areas of contact that will make possible the creation of an atmosphere of mutual trust between the two peoples. This, in turn, is the crucial prerequisite for resolving the problem and establishing stable peace in the region.

1.2 The External Security Strategy of the Republic of Armenia at the International Level

Armenia has become a member of several international and regional organizations which adhere to universally accepted principles, views, and values. They function within applicable legal-contractual networks. Armenia enjoys the rights afforded by these associations and carries out the associated responsibilities. The Republic of Armenia participates in the efforts against international terrorism, initiatives on the non-proliferation of weapons of mass destruction, international peacekeeping missions, and other similar programs. Armenia is engaged in numerous initiatives, such as the European Neighborhood Program with the European Union and the Millennium Challenge program with the USA; extensive investment programs with the Russian Federation.

The Republic of Armenia is not only a beneficiary of international security, but also actively participates in efforts to maintain it.

1.2.1 The Strategy of the Republic of Armenia in Post-Soviet Territories Integration within CIS/CSTO

The CIS, established in the post-Soviet territories, intended to bridge the military, political, and economic vacuum that emerged after the break-up of the Soviet Union. In this regard, the CIS has played a significant role in preventing the complete disintegration of political, economic, military, scientific, educational, cultural links, and communications that existed among the former Soviet republics.

The Republic of Armenia, which actively participates in the processes that take place within the CIS (including the military area), nevertheless prefers the Collective Security Treaty Organization (CSTO), considering it a crucial factor to safeguard the security of Armenia.

The CSTO's Caucasus program is carried out through Armenian—Russian military cooperation. Therefore, its importance for Armenia increasingly grows. Specifically, the development of the CSTO military component is focused on: establishing effective mechanisms for military-technical cooperation; developing efficient means of combating international terrorism; curtailing the illegal trafficking of arms and drugs; thwarting international organized crime and combating other trans-national threats; and sharing of information in these areas—all with CSTO member states. This contributes to the solution of problems that are crucial for the military security of Armenia.

The prospect for further enhancement of cooperation within the CSTO is seen by Armenia in the context of its foreign political complementary strategy.

1.2.2 International organizations and European integration

Armenia consistently continues, and will continue its efficient and long-term cooperation with the UN, the Council of Europe, the European Union, as well as NATO and the OSCE—systems that ensure international security.

Armenia views its sustainable and secure development within the context of deepening its European integration. Relations with European structures are of key significance for Armenia. The European path of development was not selected by chance. Rather, it is based on the public awareness of the Armenian people, who share European spiritual, historical and cultural commonalities and similar approaches to world outlooks and values.

—*United Nations (UN)*

In the system of international organizations and international structures of security and cooperation, the Republic of Armenia highlights the role of the United Nations. Armenia is actively involved in the activities of UN bodies and is represented on various UN committees and commissions. Armenia closely cooperates with the Anti-Terrorism Committee under the UN Security Council. Armenia is interested in continuing its activities in various UN structures that derive from its security, economic, and humanitarian objectives.

—*European Union (EU)*

Armenia's relations with the European Union are linked to objective geo-strategic developments, the philosophy of creating a new democratic world order. More notable developments include the increased role of the European Union in world politics and economy as a result of its expansion, and hence, the inclusion of the South Caucasus in the European Union's Neighborhood Program.

The European Neighborhood policy is important for Armenia not only from a security perspective, but also in a wider, conceptual context. It anticipates promoting integrative processes towards the establishment of stability and an atmosphere of mutual trust—both in individual and regional forms—which foretells resolution of problems faced by Armenia due to its blockade, and also by the entire South Caucasus.

The European Neighborhood also holds major economic significance for Armenia. The European Union is Armenia's largest trade partner, and its actions aim to develop regional cooperation, establish a market economy system, and implement reform programs in Armenia.

Thus, the strategic nature of the relations between Armenia and the European Union ensures their continued, long-term and ever-strengthening expansion. On its way to European integration, Armenia has been implementing reforms in its governance, legislative, economic, and social sectors. It continues its processes for greater economic liberalization, ensuring its sustainable economic growth. The foundation for the advancement of further relations with the European Union is the framework of the European Neighborhood Program's Individual Partnership Program which Armenia is realizing and which provides a coordinated nature to the development of these relations.

—*Council of Europe (CE)*

Armenia is a member of the Council of Europe and is involved in its bodies: the Parliamentary Assembly, the Council of Ministers, and several other structures. In its efforts to implement reforms and strengthen democratic val-

ues, Armenia considers fulfilling its commitments to the Council of Europe to be of primary importance. Within the framework of the Council of Europe, Armenia will continue implementing reforms in the country targeted at the protection of human rights and democracy, bringing them in line with European standards, and ensuring the rule of law. The positive influence of cooperation with the Council of Europe on ensuring Armenia's security is obvious. In its foreign policy, Armenia should reflect—more specifically—the reality of the increasing role of the Council of Europe in ensuring regional security in the South Caucasus.

—North Atlantic Treaty Organization (NATO)

Armenia—NATO relations have their important role in ensuring Armenia's security. Therefore, Armenia will continue implementing joint programs with the Organization.

In recent years, Armenia—NATO cooperation has become substantive and reached a new level. This is due not only to Armenia's desire to deepen its relations with the Alliance, but also to a new policy adopted by NATO where—in strategic terms—the South Caucasus region and the development of individual relationships are under a special focus.

Armenia—NATO relations are developed within the Individual Partnership Action Program (IPAP.) The realization of this Program is aimed to help Armenia in implementing defense and wide-scale political institutional reforms, modernizing its structures of security, defense and crisis management, ensuring military interaction with its Euro-Atlantic partners and systemic compatibility. With this goal, the Republic of Armenia uses NATO's several defense and force planning programs within the Partnership for Peace program (PfP), as well as the Review Document as tools. Armenia considers the Individual Partnership Action Program to be an important mechanism for the further enhancement of political dialogue with NATO.

The enhancement of cooperation with NATO also seeks to strengthen bilateral relations with European countries. Most of these countries are members of NATO and expansion of cooperation between these countries and Armenia is contributed greatly by the North Atlantic Alliance.

—Organization of Security and Cooperation in Europe (OSCE)

The OSCE plays a significant role for Armenia because a primary security issue facing Armenia—the consultation and negotiation process for the peaceful resolution of the Nagorno-Karabakh problem—is within the framework of the OSCE. Accordingly, Armenia fully supports the OSCE Minsk Group. The OSCE's Conventional Forces in Europe and the Vienna Document also play an important role in efforts to strengthen Armenia's regional securi-

ty environment. Therefore, the strengthening of the OSCE's role, as well as close cooperation with relevant OSCE structures which are aimed at deepening and making irreversible the democratic processes in the country, derive from Armenia's strategic interests.

—*World Trade Organization (WTO)*

Based on its interest in ensuring sustainable development and economic security, the Republic of Armenia considers it necessary to actively and regularly participate in the processes that take place within the framework of the World Trade Organization. Armenia regards its WTO membership as one of the important tools to promote its trade and direct foreign investments, protect its domestic market, as well as intellectual property, and enroot international standards in the Republic of Armenia's economy.

1.2.3 Relations with Prominent Countries:

—*Russian Federation*

The relations of the Republic of Armenia with the Russian Federation are of a strategic nature. They are distinguished by their important role and significance for Armenia's maximum national security guarantees and are important in both bilateral and multilateral formats.

Those multi-dimensional relations are anchored in the shared long-term strategic interests of Armenia and Russia. They encompass many areas of cooperation between the two states and are coordinated by about 160 international, bilateral treaties. It is noteworthy that all components are at high levels. The scope of cooperation is broader in the military, trade and economy, energy, science, education, culture, and information sectors. Recently, the inflow of Russian capital to Armenia has been increasing and expanding.

The military field is of exceptional importance in Armenian—Russian strategic cooperation system. Armenian—Russian military cooperation, especially the presence of Russian troops in the territory of the Republic of Armenia, is regarded as one of the important factors for neutralizing external military threats. From the point of view of Armenia's interests, that cooperation is designed to address the following fundamental issues:

—Meet the military and military-technical needs of the Armed Forces of the Republic of Armenia;

—Maintain a balance of forces in the region.

Armenian—Russian military cooperation develops in three major targeted directions:

—Coalitional alignments;

—a Unified Air Defense System;

—Cooperation within CSTO.

It should be noted that the Unified Anti-Aircraft Defense System of the CIS, along with joint Armenian—Russian duty rotations in Armenia, greatly contributes to the accomplishment of one of the crucial security tasks of the Republic of Armenia. The Armenian—Russian military alliance, in the context of regional security system, such as the Collective Security Treaty Organization, plays an important role in maintaining the military-political equilibrium in the South Caucasus region and, generally, in international relations.

—*United States of America (USA)*

The enhancement of multi-faceted cooperation with the USA is of special significance for Armenia in terms of establishing a democratic state, fostering sustainable economic development, and ensuring its national security.

The USA plays a leading role both in international and regional processes. Since the independence of Armenia, the USA has been guided by its policy of providing essential government assistance to Armenia. US support to the states in the region, including Armenia, in the areas of democratic and economic reforms, is fundamental to building a civil society and a democratic system.

Along with the joint cooperative programs being realized in the political, economic, social, scientific, educational, cultural, and other sectors, Armenian—American defense relations are expanding significantly. Various programs are being implemented, particularly: Foreign Military Financing, and International Military Education and Training programs, the Joint Contact Group Program (with the US European Command), and the State Partnership Program (with the State of Kansas).

In terms of military cooperation with the USA, the recommendations which have been developed based on the findings of the Defense Assessment of the Armenian Armed Forces are important for reforming the Armed Forces of Armenia. By contributing to the expanded military capacities of the Armed Forces of the Republic of Armenia, that cooperation plays a key role in maintaining the equilibrium of Armenia's military policy from the perspective of complementary military cooperation. The development of cooperation of the Republic of Armenia within NATO in a bilateral format is primarily built on Armenia's relations with the USA.

1.2.4 Relations with Islamic Countries

In its foreign policy, the Republic of Armenia takes into account the fact that Armenia and the Armenian people, historically and geographically, have had contacts and co-existed with Islamic countries and peoples. Masses of Armenian people who survived the genocide found shelter in a number of Islamic countries. To this day, Armenian communities exist in those countries,

and they are given opportunities to preserve their national spiritual and cultural identity. Therefore, for the Republic of Armenia and for the Armenian people, it is important to continue traditional friendly relations with these countries, based on mutual respect.

Within its complementary foreign policy, Armenia also develops friendly and mutually beneficial relations with other prominent countries of the world, in particular with the People's Republic of China and the Republic of India.

2. The domestic security strategy of the Republic of Armenia

The sustainable development of the Republic of Armenia requires that the State should implement democratic reforms in all political areas of its activity. The most important prerequisite for such a development is ensuring the internal security by conducting a unified state policy, which is carried out through the development and realization of coordinated strategies by individual governmental agencies according to national security strategy priorities.

The main goals of the domestic security strategy of the Republic of Armenia in various areas are:

—**Defense:** ensuring such defense potential of the state which is necessary for countering any possible aggression, protection of the physical security of the people of the Republic of Armenia, and its sovereignty and independence, and territorial integrity.

—**Political-legal:** ensuring political stability; protection of democratic values and, above all, the human and citizen rights and freedoms; development of civil society; creation of legislation which is oriented towards establishing democracy and ensuring international integration; and ensuring wide public participation in governance affairs.

—**Institutional:** advancement of democratic institutions of power, and mechanisms for efficient public control; elimination of corruption.

—**Socio-economic:** ensuring sustainable economic growth and a consistent improvement of the population's livelihood; strengthening social justice; establishment of social harmony; establishment of an academic and educational system, oriented towards a science-based economy, and in compliance with international standards; ongoing development of spiritual-cultural areas; improvement of the quality of life in order to ensure a positive psychological environment for the individual, also to ensure a secure environment.

—**Information-communications:** To develop and implement unified government policy in the information area targeted at: public awareness of the population and securing the rights and freedoms of the individual; protecting information which constitutes state secrets; modernizing the information infra-

structure; and developing information technologies and their widespread use.

In order to achieve these objectives, the Republic of Armenia anticipates the following reforms.

2.1 Legislative Reforms

Legislative reforms, based on principles and norms of international law, are the prerequisites of a prosperous and sustainable civil society and aim to regulate all areas of activities of the state, society and individuals. The Republic of Armenia implements its legislative reforms on the basis of the preservation of sovereignty, independence, and national identity, harmonizing its legislation with the standards of democratic legitimacy, humanism and openness as set forth by international law. This thereby contributes to the sustainable development and security of the country along with its international integration. In this aspect, the process of constitutional reforms has fundamental and crucial significance.

The Republic of Armenia is committed to instituting democratic values by cooperating closely with established democratic countries in the course of implementing its legislative reforms. Presently, Armenia drafts its legislation with the assistance of European structures, such as the European Union, the Council of Europe, the OSCE, and other prominent international institutions in this field. With the goal of harmonizing its legislation with European standards, Armenia has set up and is implementing the National Program for implementation of partnership and cooperation agreement between the European communities and its member states and the Republic of Armenia in 2006—2009.

Within the legislative framework, the Republic of Armenia considers also that it is important to reflect in its normative-legal acts its participation in those international initiatives, whose goals are targeted against international terrorism, proliferation of weapons of mass destruction, dissemination of narcotics, and human trafficking.

2.2. Institutional Reforms

Institutional reforms are aimed at strengthening the democratic state, coordinating the efforts expanded on building state governance agencies and ensuring their transparency, strengthening local self-governance bodies, establishing democratic mechanisms for effective public control, and strengthening anti-corruption measures, especially those against bribery. For this purpose, with the support of the international community, the Republic of Armenia is implementing appropriate long-term state programs, including the Poverty Reduction program, the Millennium Challenge program, and the Anti-Corruption Strategy program.

The priorities of ensuring the national security of the Republic of Armenia

include the formation of a civil society, consolidation of the society around the delivery of national political, economic, and social development projects, and the establishment of an effective system of crisis management. The key approach is to ensure the participation of a wide circle of non-governmental organizations and the society in state governance.

As a fundamental task to ensure the maintenance of constitutional order, the rule of law, and the daily operations of the legislative, executive, and judicial powers, the Republic of Armenia emphasizes the importance of strategic reforms in the area of law enforcement. These reforms are targeted at securing the human and citizen constitutional rights, protecting the individual and society from unlawful infringements, and combating violations of law, including actions in the battle against international terrorism, proliferation of weapons of mass destruction, trafficking in narcotics, and human trafficking. The objective of these reforms is to ensure the harmonious collaboration of law enforcement institutions and civil society in the consistent struggle against such legal infractions.

2.3 Economic Reforms

To ensure its stable economic progress and establish a new economic system, Armenia places a high priority on: the harmonious improvement in the legislative framework and realization mechanisms to increase economic competitiveness; strengthening free market relations and establishing a state system regulating these relations; ensuring macroeconomic and financial stability; introducing effective mechanisms and thereby establishing new financial institutions for development of the financial system; improving the competitive environment in the area of business activities; promoting small and medium businesses; stemming from the interests of ensuring national security, implementing a consistent investment policy; improving the living standards of the population through employment; balanced social and economic development by territory and sector; coordinating infrastructures; within the economic structure, ensuring the priority of science and labor oriented, low-material usage industrial branches and ecologically friendly technologies; reorganizing the science and technology fields as a scientific based and moving force for an innovative economy; ensuring the progressive growth of exports; preventing economic crimes; and undertaking consistent actions against shadow turnover.

The Republic of Armenia also considers sectoral reforms important and gears these reforms towards:

—Increasing the level of energy security for the Republic of Armenia, which implies diversifying energy import options, creating new energy sources,

including nuclear, and constructing an export-oriented, sustainable, and reliable energy system;

—Implementing a national financial-credit policy aimed at developing a modern market economy; ensuring the comprehensive, stable, and dynamic development of the financial and banking system; implementing a liberal fiscal and monetary policy; strengthening collaboration and establishing flexible relations with international economic and financial structures; expanding international cooperation and regional economic programs inviting the financial and organizational potential of the Diaspora;

—Ensuring sustainable development of the Republic's transportation system; strengthening cooperation with international organizations in this area in order to integrate Armenia's transportation means with transit freight operations systems and create alternative routes of communication, with the goal of eliminating the transportation blockade;

—Ensuring restoration, preservation and optimal use of natural resources, including water resources and Lake Sevan's eco-system; maintaining the security of Armenia's biodiversity from genetically modified plants and animals; safe use of atomic energy; complete control and containment of dangerous chemical and radioactive substances and wastes; forecasting and early warning of natural and technogenic disasters and developing a rapid response system to them; establishing for structures detecting and overcoming emergency situations; ensuring hydro-meteorological security; educating the public and increasing public awareness on issues related to environmental protection;

—Ensuring the biological security of the population and the country's food security, including balanced increase in agricultural and food production, import and export of agricultural products and foodstuff, ensuring international standards for food security, implementation of complex regional programs, particularly, social and economic development of border and highland zones; increase of level of agricultural productivity through introduction of advanced technologies;

—Long-term advancement of urban development, including establishing harmonious ecosystems and making consistent improvements to the quality of life of the population through urban development; ensuring a proportionally-spread population density; professionally targeted and justified use of natural, historical-cultural, territorial resources, and landscapes; preservation and development of the identity of Armenian national architecture; planned mitigation of seismic risk across the Republic of Armenia, particularly in the city of Yerevan and its suburbs; ensuring buildings and structures are seismically safe and secure; developing and using new methods of seismically safe construction.

2.4 Social Reforms

As a crucial factor of citizens' dedication to state security, the Republic of Armenia considers the social security strategy for the people significant.

In Armenia, social reforms are principally targeted at: establishing a social state; strengthening social justice; establishing public harmony; implementing reforms in human development systems and satisfying the population's social needs; increasingly improving the social welfare of people by creating new jobs and introducing an insurance system; increasing the effectiveness of the pension system; in accordance with international standards, ensuring minimal pension amounts covering living needs; ensuring access to social infrastructure services; improving the state demographic situation and unregulated immigration and emigration in an environment of low birth rates in order to ensure the sustainable development of the economy and society, replenishing the professional workforce, especially the scientific and scientific-pedagogical potential, and in this respect, ensuring proportionality and quality of graduate and post-graduate specialists in this field.

The Republic of Armenia prioritizes: the implementation of a long-term state policy targeted at the steady development of science, education, and the strengthening of the intellectual potential; rebuilding of the science and education systems, bringing them in line with the requirements for European integration in the fields of science and education; social and economic development of the country's needs; preventing the «brain drain»; science-based development of the economy; improvement of the educational system to prepare specialists and secure continuity of generations in the scientific and educational fields; raising the role of the Armenian language as the foundation of the linguistic culture of the Armenian people and the official language of the Republic of Armenia; implementing long-term development programs for leading scientific, technical and analytical centers; creating conditions necessary for research in cutting-edge fundamental and applied sciences; proportional development of natural and humanitarian sciences; involvement of national scientific potential to modernize all fields, first of all, in the defense sector; and advancing a reliable system to protect intellectual property.

Important tasks in ensuring the national security of the Republic of Armenia include: spiritual and cultural development; implementation of a state policy on the creation of favorable conditions for preserving, reproducing and developing universal and national values, national traditions, spiritual and cultural heritage; ensuring accessibility to information on cultural values, services and goods; encouraging of the spiritual, moral, social, and cultural efforts of the Armenian Apostolic Church; preventing those phenomena which endanger the spiritual and cultural identity of the Armenian people and their moral va-

lues; cooperation with other states in order to preserve Armenian historical, spiritual and cultural values located on their territory, as well as in order to preserve the historical, spiritual, cultural values and national identities of ethnic groups residing in Armenia.

The Republic of Armenia considers the development of an improved Armenian health system to be an important task. The health system should have the capacity to ensure the health security for the population, including preventing the dissemination of medication that has not been approved by the authorities; preventing illnesses, especially those caused by radiation, highly infectious diseases and epidemics; preventing bio-terrorism and drug addiction; securing the early detection, diagnosis, and treatment of widespread diseases along with opportunities for healthy lifestyles to take root. The health system should have an effective network of sanatoria and resorts, physical training centers, and modern institutions for the protection of motherhood and childhood.

In building its future, the Republic of Armenia attaches special importance to the enrichment of universal human and national value systems and ensuring the continuation of traditions, to raising intelligent patriotic generations imbued with the human and national spirit and possessing high morals, to planting in them the seeds of national self-consciousness and democracy, to ensuring their permanent and high competitiveness in the labor markets, as well as to issues of the formation of a new generation of law-abiding and responsible citizens with a sense of national self-consciousness.

2.5 Reforms in the Information Sphere

The Republic of Armenia considers important the development and implementation of a unified, long-term state policy on sustainable development of the information sector. It envisages:

- Establishing a state body responsible for planning and implementation of information policy;

- Strengthening the role of the state as a full-fledged and competitive participant in information relations, and as a producer and disseminator of information products and services;

- The exercise of constitutional rights and freedoms of citizens in the information sphere through the provision of international accessibility to the country's open information resources, an informed public; and protected information constituting state secrets;

- Integrating the Republic of Armenia into the world information network; ensuring the professional introduction of the truth about the Republic of Armenia and the Armenian people to the international community; and effective countering of hostile disinformation and propaganda;

— Developing, modernizing, and automating the communication system on an ongoing basis; establishing special alternative and reserve infrastructures; upgrading and protecting infrastructures of traditional and internet information; and developing modern information technologies and the domestic information industry, in particular, developing the production of digital, telecommunications and communication means, satisfying the demand for competitive products in the domestic market and bringing them to the international market, as well as ensuring the legal acquisition, protection and effective use of national and international information resources.

3. Strategy of reforms in the area of defense of the Republic of Armenia

The guarantee for the military security of the Republic of Armenia is the existence of effective defense institutions and combat-ready armed forces that are capable of responding to external threats. Their development and improvement, and ability to demonstrate appropriate responses to new challenges and threats are part of ongoing and dynamic processes.

The most efficient means of ensuring military security and strengthening the military efficiency of the Armed Forces of the Republic of Armenia, adequately withstanding new challenges and threats are targeted and effective defense reforms and Armenia's cooperation with international military-political structures and with individual countries.

The development of cooperation implemented within CSTO, along with the strategic alliance with Russia, is intended to establish unified and effective mechanisms for the joint neutralization of threats to CSTO member countries. The best examples of integration in this direction include the joint Armenian—Russian military group and the Joint Air Defense System.

In cooperation with NATO and its Euro-Atlantic partners, Armenia is implementing systematic defense and security sector reforms, which have been jointly agreed to within the frameworks of the Planning and Review Process and Individual Partnership Action Plan. They include defining the roles of defense and security institutions, civic control of the armed forces, defense planning and budgeting, personnel management, border security and improving interoperability of Armenian units earmarked for international peacekeeping operations.

These reforms and cooperation are undertaken for the benefit of Armenia and are not directed against any third country.

4. Pan-Armenian integration strategy

The guarantee of the national security of the Republic of Armenia is distinguished by a feature which is typical of few states. It is the existence of the

Armenian Diaspora. The Armenian Diaspora surpasses the population of Armenia in number and is scattered throughout the world, largely as a result of the genocide and cleansing. It is characterized by its high level integration in different states and the considerable role it plays in the state and public affairs of those countries. The largest communities are in the Russian Federation, the USA, France, Iran and some Arab countries. Strengthening Armenia—Diaspora relations is extremely important. Concurrently, the Republic of Armenia always considers the fact that most Diasporan Armenians are citizens of other states.

The Pan-Armenian integration strategy is targeted at preventing the loss of linguistic-cultural identity of the Diaspora, its alienation, as well as ending irregular emigration from Armenia.

Pan-Armenian integration also has a major economic and cultural significance for Armenia, namely because it promotes trade and tourism, and preservation, development and dissemination of national cultural values.

Relations with the Diaspora play a particular role in Armenia's development because the Diaspora is a unique bridge connecting Armenia to the international community. Armenian organizations functioning in various arenas significantly contribute to the development of bilateral relations of these countries with Armenia; Armenia's international integration, and a faster pace of strengthening democracy in Armenia.

In the context of strengthening relations and integrating with the Diaspora, the Armenian Apostolic Church, as the national church, has an important mission, with the Mother See of Holy Etchmiadzin as its center, the Catholicosate of the Great House of Cilicia, and the Hierarchal Sees of the Patriarchates of Jerusalem and Constantinople, Dioceses operating in other countries, as well as the Armenian Catholic and Evangelical church communities.

VII. PRIORITIES OF THE NATIONAL SECURITY STRATEGY OF THE REPUBLIC OF ARMENIA

Guided by its interests of security and sustainable development, strategies for international integration and domestic reforms, the existence of the Armenian people, its historical mission of securing spiritual progress and protecting its national identity in conformity with the standards for human and citizen rights and freedoms, the Republic of Armenia prioritizes its targeted activities in the following directions:

Defense: protect the physical security of the population of the Republic of Armenia, as well as the sovereignty, independence and territorial integrity of

the state from external encroachments; guarantee the sovereignty and independence of the Nagorno-Karabakh Republic and physical security of its population; strengthen the military capacity of Armenia by modernizing its Armed Forces; develop the civic control system of its Armed Forces; implement efficient and long-term defense programs for the purposes of precluding and neutralizing external threats; undertake consistent measures against the destructive operations of foreign intelligence agencies and special services; participate in efforts to strengthen international peace and security activities, and in the fight against terrorism;

Political-legal: develop cooperation with the European Union within the framework of the European Neighborhood Program, as well as with multilateral cooperation efforts with security systems, i.e., CSTO and NATO, and bilateral cooperation with Russia and the USA; continue diplomatic efforts guaranteeing no new genocides against the people of the Republic of Armenia; build multi-guaranteed and balanced relations with all states and international organizations; conduct a multilateral, complementary policy in its relations with allies and partners; present and defend Armenia's national interests to international organizations engaged in mediating the Karabakh problem; overcome the tendency of unregulated emigration; strengthen and develop Armenia—Diaspora cooperation through dual citizenship and repatriation; cooperate with stakeholder states and international organizations in the fight against international terrorism, proliferation of weapons of mass destruction, and trafficking of narcotics; ensure the social-political stability of society, based on the priority of protecting the rights and freedoms of individuals and citizens; harmonize legislation with democratic standards; strengthen the democratic political legal system; persistently fight against corruption; maintain balanced inter-ethnic relations; ensure equality before the law for all citizens of the Republic of Armenia, including officials, as well as equality of government agencies, political, non-governmental and religious organizations; ensure unified and consistent compliance with the requirements of laws and other legal acts; and ensure stern accountability of persons involved in public service before the state and public;

Institutional: improve the mechanisms of state governance and local self-governance and ensure the transparency of their operations; and ensure wide participation of civil society and the public in the processes of state governance;

Social and economic: succeed in abolishing the transportation blockade against the country; actively participate in regional economic and cultural integration programs; defeat poverty; ensure macroeconomic and financial stability, develop a comprehensive and dynamic financial system; implement an

active investment policy in the energy and agricultural sectors and science-intensive industries; encourage the use of Armenia's own energy resources and enhancement of the atomic energy sector; promote increased economic competition targeting scientific-technical development, as well as improving effectiveness in the science and educational systems, leading design and introduction of ecologically friendly, resource-conserving and energy-effective advanced technologies; ensure multi-faceted progress in the cultural sector; radically improve the demographic, health, and environmental situations and urban development environment in the country; establish an effective system to monitor earthquakes and other natural and technogenic emergency situations, overcome their heavy consequences;

Information: develop a unified state information policy; create a coordinating body for its realization; integrate within the international information network; ensure the professional presentation of reliable information about Armenia to the global community; develop and implement modern mechanisms for information security; establish an effective system to counter disinformation, which is in conflict with Armenia's vital and strategic interests and is aimed at creating negative international opinions about Armenia; in the information sphere, ensure human and citizen rights and freedoms are exercised; and promote the development of modern information technologies in Armenia.

The national security of the Republic of Armenia, first of all, ensures the rights and freedoms in all vital areas of life of the people of Armenia, who are the sole source and bearer of power, and ensures the protection of Armenia's national interests, in accordance with its goals and priorities.

ԱՇԽԱՏԱՆՔԱՅԻՆ ՏԵՏՐԵՐ

«ՀԱՅԿԱԿԱՆ ԲԱՆԱԿ» ՈԱԶՄԱԳԻՏԱԿԱՆ ՀԱՆՐԵՍԻ ՀԱՎԵԼՎԱԾ 3 (3). 2007

ՏԱՐԱԾԱՇՐՋԱՆԱՅԻՆ ԱՆՎՏԱՆԳՈՒԹՅՈՒՆ.
ԱՂՐԲԵՋԱՆ

РЕГИОНАЛЬНАЯ БЕЗОПАСНОСТЬ: АЗЕРБАЙДЖАН

REGIONAL SECURITY: AZERBAIJAN

ԽՄԲԱԳՐԱԿԱՆ ԽՈՐՀՈՒՐԴ

Հ. Ս. Քոթանջյան, քաղաքական գիտությունների դոկտոր (Ռ-Դ),
Ռ-Դ Ռազմական գիտությունների ակադեմիայի ընտրված իսկական անդամ,
հակաահաբեկչության գծով գիտական փորձագետ (ԱՄՆ) (նախագահ),
Դ. Ս. Չիլինգարյան (գլխավոր խմբագիր), Ա. Ա. Աղաբեկյան, Ռ. Ա. Այդինյան,
Է. Ա. Ապրիանով, Վ. Ս. Գասպարյան, Տ. Շ. Գասպարյան, Ս. Ս. Գրիգորյան,
Ս. Ռ. Իսախանյան, Վ. Ս. Իսրայելյան, Յու. Գ. Խաչատուրով, Ս. Ն. Կարապետյան,
Վ. Հ. Մարգարյան (գլխ. խմբ. տեղակալ), Ս. Ս. Մարտիրոսյան, Լ. Ա. Մարտիրոսով,
Գ. Գ. Մելքոնյան, Ս. Գ. Մելքոնյան, Ա. Ռ. Միրզաբեկյան, Ա. Ս. Նազարյան,
Պ. Ա. Շադյան, Ս. Ս. Սարկիսյան, Ս. Գ. Սեդրակյան, Ն. Գ. Տեր-Գրիգորյանց,
Ա. Ս. Փարսադանյան, Կ. Գ. Քոչունց, Ս. Մ. Օհանյան

Գիտական ղեկավարներ՝ քաղաքական գիտությունների դոկտոր (Ռ-Դ),
Պաշտպանական ազգային համալսարանի հրավիրված առաջատար պրոֆեսոր (ԱՄՆ),
ՀԱՊԿ-ի գիտափորձաքննական խորհրդի անդամ գեներալ-մայոր Հ. Ս. Քոթանջյան,

ՀՀ ԳԱԱ թղթակից անդամ, պատմական գիտությունների դոկտոր,
Հայաստանի գիտության վաստակավոր գործիչ Ն. Հ. Հովհաննիսյան

Պատասխանատու քարտուղար՝ Ա. Մ. Շահվերդյան
Ռազմագիտական խմբագրման բաժնի պետ՝ Կ. Գ. Մխիթարյան
Թարգմանչության և խմբագրման բաժնի պետ՝ Ա. Մ. Մովսիսյան
Տեխնիկական բաժնի պետ՝ Մ. Մ. Բալանյան

Հայերեն տեքստերի խմբագրումը՝ Ա. Կ. Շահբազյանի, Զ. Վ. Փիրոյանի
Ռուսերեն և անգլերեն տեքստերի խմբագիր՝ Լ. Հ. Պապիկյան
Տեխնիկական և գեղարվեստական խմբագիր՝ Ա. Պ. Նազարեթյան
Ձևավորող նկարիչ՝ Հ. Գ. Սահակյան
Տեքստերի թարգմանությունը՝ Կ. Գ. Մխիթարյանի, Ն. Ս. Մկրտչյանի,
Դ. Ս. Չիլինգարյանի
Համակարգչային ապահովումը՝ Գ. Ս. Դադայանի, Վ. Ռ. Խալաֆյանի,
Ա. Պ. Նազարեթյանի

Լուսանկարչական ապահովումը՝ Ա. Դ. Ներսիսյանի
Սրբագրիչներ՝ Ն. Հ. Բաղդասարյան, Տ. Մ. Տիրացունյան

Խորհրդատվություն անգլերեն տեքստի վերաբերյալ՝
Ա. Ա. Մարտիրոսյանի, Ա. Հ. Հակոբյանի

ԱՂՐԲԵՋԱՆԸ
ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԱԶԳԱՅԻՆ ԱՆՎՏԱՆԳՈՒԹՅԱՆ
ՌԱԶՄԱՎԱՐՈՒԹՅԱՆ ԻՐԱԿԱՆԱՑՄԱՆ
ՇԱՀԵՐԻ ՀԱՄԱՏԵՔՍՏՈՒՄ

(գիտակիրառական մեկնարկային սեմինարի
մեթոդաբանության փորձարկում)

ԱԴՐԲԵՋԱՆԸ
ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԱԶԳԱՅԻՆ ԱՆՎՏԱՆԳՈՒԹՅԱՆ
ՌԱԶՄԱՎԱՐՈՒԹՅԱՆ ԻՐԱԿԱՆԱՅՄԱՆ ՇԱՀԵՐԻ
ՀԱՄԱՏԵՔՍՏՈՒՄ
ՄՈՒՏՔԻ ԽՈՍՔ

*Հ. Ս. ՔՈԹԱՆՋՅԱՆ, գեներալ-մայոր, ԱՌՀԻ-ի մշտապես գործող
սեմինարների գիտական ղեկավար, քաղաքական գիտությունների
դոկտոր (ՌԴ), հակաահաբեկչության գծով գիտական փորձագետ (ԱՄՆ),
ՀԱՊԿ-ի գիտափորձաքննական խորհրդի անդամ, ՌԴ Ռազմական
գիտությունների ակադեմիայի ընտրված իսկական անդամ*

Ընթերցողի ուշադրությանը ներկայացվող ՀՀ ՊՆ Դ. Կանաչանի անվան ազգային ռազմավարական հետազոտությունների ինստիտուտի (ԱՌՀԻ) սույն աշխատության նպատակն է Ադրբեջանի Հանրապետությունից բխող սպառնալիքների մասշտաբների օբյեկտիվ գնահատումը, ինչպես նաև խաղաղ ու պատերազմական ժամանակ Հայաստանի Հանրապետության ազգային անվտանգության իրականացմանն ուղղված գերատեսչական ծրագրերի մի շարք կողմնորոշիչների հստակեցումը: ԱՌՀԻ-ում կայացավ «Տարածաշրջանային անվտանգություն. Ադրբեջան» թեմայով գիտական մեկնարկային սեմինար, որը վարում էր տողերիս հեղինակը: Սեմինարին մասնակցեցին ԱՌՀԻ-ի պետի տեղակալներ գնդապետներ Ա. Ջաքարյանը և Դ. Չիլինգարյանը, ԱՌՀԻ-ի վերլուծաբաններ՝ ՀՀ ԳԱԱ թղթակից անդամ, պատմական գիտությունների դոկտոր, Հայաստանի գիտության վաստակավոր գործիչ Ն. Հովհաննիսյանը, ՀՀ ԳԱԱ Արևելագիտության ինստիտուտի գիտական գծով փոխտնօրեն, պատմական գիտությունների դոկտոր Պ. Չոբանյանը, ՀՀ ԱԳՆ բաժնի վարիչ, պատմական գիտությունների դոկտոր Ա. Ավագյանը, ՀՀ ԳԱԱ Արևելագիտության ինստիտուտի Թուրքիայի բաժնի գիտաշխատող, պատմական գիտությունների թեկնածու Վ. Տեր-Մաթևոսյանը, ինչպես նաև ԱՌՀԻ-ի «Հայկական բանակ» հանդեսի ռազմագիտական խմբագրման բաժնի ավագ սպա, պատմական գիտությունների թեկնածու, ավագ լեյտենանտ Տ. Մարտիրոսյանը և ԱՌՀԻ-ի ռեֆերենտ, ավագ լեյտենանտ Ս. Ստեփանյանը:

Սեմինարում «Ադրբեջանը Հայաստանի ազգային և տարածաշրջանային անվտանգության համատեքստում» վերնագրով հիմնական զեկուցումով հանդես եկավ պատմական գիտությունների դոկտոր Ա. Ավագյանը: Սեմինարի ընթացքում ՀՀ ազգային անվտանգության ռազմավարության շահերի իրականացման

տեսանկյունից գնահատականներ տրվեցին Ադրբեջանում տիրող քաղաքական իրավիճակին ու նրա զարգացման հեռանկարներին, վերլուծվեցին Ադրբեջանի քաղաքական, պաշտպանական, տնտեսական, տեղեկատվական, էքոնոքաղաքական, կրոնական և այլ բնույթի հարաբերությունները տարածաշրջանի պետությունների և միջազգային հանրության հետ:

Ձեկուցման նախագիծը և հարակից վերլուծական մշակումները ԱՌՀԻ-ի մասնագետների փոխադարձ փուլաշրջանային փորձագիտության միջոցով նախապես քննարկվել և լրամշակվել էին, ինչի հետևանքով սեմինարի շրջանակներում տեղի ունեցած վերլուծությունը ձեռք բերեց առարկայական բնույթ: Գիտական մեկնարկային սեմինարի նախապատրաստման և վերլուծական նյութերի փորձարկումների կարևոր բաղադրիչներ դարձան վերլուծական խմբի անդամների կողմից կատարված փորձագիտական հրապարակումները (Ն. Հովհաննիսյան, Հ. Քոթանջյան, Պ. Չոբանյան):

Սույն թողարկման յուրահատկություններից է նաև այն, որ սեմինարի ընթացքը շարադրված է հիմնական զեկուցման շուրջ ծավալված մտքերի փոխանակման ձայնագրման վերձանության հիման վրա:

Պրակտիկ գետեղված են ինչպես բուն սեմինարի նյութերը, այնպես էլ մասնակիցների հարակից վերլուծական մշակումները, ինչը հնարավորություն է տալիս առավել լիարժեք կերպով գնահատելու տարածաշրջանային ու միջազգային գործընթացներում Ադրբեջանի դերը, ինչպես նաև այդ երկրից բխող սպառնալիքները՝ հաշվի առնելով անվտանգության միջավայրի փոփոխության դինամիկան: Քննարկումների արդյունքների գիտական և գործնական կիրառականությունը ապահովելու նպատակով «Ամփոփման» մեջ ներկայացվում են քաղաքական, պաշտպանական, տնտեսական ու տեղեկատվական ոլորտներին վերաբերող եզրահանգումներ ու առաջարկություններ:

ԱդրՀ ղեկավարության ցուցադրական ռեանշիզմը, ռազմական բյուջեի և սպառազինության ինտենսիվ աճը, ինչպես նաև հավաստի աղբյուրներից ստացված փաստերը հետևյալ անհերքելի իրողությունների վկայությունն են.

- ԱդրՀ «Ազգային անվտանգության հայեցակարգում» որպես պետության գլխավոր նպատակ ամրագրված է Ադրբեջանի Հանրապետության տարածքային ամբողջականության վերականգնումը,

- ԱդրՀ-ում մշակվող ռազմական դոկտրինում որպես պետության գլխավոր նպատակ դիտվում է Ադրբեջանի Հանրապետության տարածքային ամբողջականության վերականգնման ռազմական ապահովումը,

- Ադրբեջանը, շահարկելով Ռուսաստանի կողմից հայտարարված մորատորիումը և խախտելով Եվրոպայում սովորական զինված ուժերի մասին պայմանագրով ստանձնած պարտավորությունները, բազմակիորեն գերազանցել է

սպառազինությունների բոլոր տեսակների համար սահմանված առաստաղային ցուցանիշները,

- մեծ հավանականությամբ պատերազմի վերսկսման իրենց քարոզչությունը ԱդրՀ իշխանություններն օգտագործում են որպես և՛ ներքին քաղաքական, և՛ արտաքին քաղաքական ու դիվանագիտական պաշտոնական բառապաշարի մշտական տարր՝ հասարակական կարծիքին պարտադրելով ընտելացում ռազմական ճանապարհով Ղարաբաղյան հիմնախնդրի լուծման հնարավորությունը,

- ԱդրՀ-ն իր ուժային պատրաստությունների հատուկ քարոզչությունն օգտագործում է որպես միջազգային հանրության վրա ներգործելու միջոց՝ ՀՀ-ի նկատմամբ քաղաքական-դիվանագիտական ճնշման ուժեղացման նպատակով:

Հաշվի առնելով հնարավոր հակառակորդի քաղաքական, ռազմաքաղաքական և բուն ռազմական ռազմավարությունները՝ ՀՀ-ն խաղաղ ժամանակ իր կայուն և անվտանգ զարգացման ապահովման ուղղությամբ կենսագործունեության ռազմավարության քաղաքական, տնտեսական, տեղեկատվական, բարոյահոգեբանական բաղադրիչների համակարգում հատուկ նշանակություն պետք է տա պաշտպանական բարեփոխումների պլանավորմանը՝ նպատակաուղղված Ադրբեյջանի ռեանշիստական պլաններին արդյունավետ ռազմական հակազդմանը:

Տվյալ գիտակիրառական քննարկման փորձը շարունակվելու է տարածաշրջանի բոլոր երկրներին վերաբերող մեկնարկային և հետագա վերլուծություններով, որոնք հնարավորություն կտան ճշգրտելու ԱՌՀԻ-ի ռազմավարական հետազոտությունների ձևաչափերի սպեկտրը և հետագայում խորացնելու ՀՀ ազգային անվտանգության միջավայրի գնահատումը:

Պրակը նախանշանակվում է խաղաղ և պատերազմական ժամանակ ՀՀ ազգային անվտանգության ռազմավարության իրականացման խնդիրներով զբաղվող պետական մարմինների ղեկավարների խորհրդատվական կողմնորոշման համար:

Իմ պարտքն են համարում շնորհակալությամբ նշել ՀՀ Ազգային անվտանգության ռազմավարության նախագծի աշխատանքները համակարգող միջգերատեսչական հանձնաժողովի Նախագահի, ՀՀ Ազգային ժողովի Նախագահի կողմից, ՀՀ ԱԳՆ-ից, ՀՀ ԶՈՒ-ի ԳՇ ռազմական հետախուզության վարչությունից, ՆԱՏՕ-ում ՀՀ ռազմական ներկայացուցչությունից, ՌԴ-ում, ԱՄՆ-ում, ԻԻՀ-ում ու ՆԱՏՕ-ում ՀՀ դեսպանություններից, Մայր Աթոռ Սբ. Էջմիածնի դիվանից, ինչպես նաև ՀԱՊԿ-ի գիտափորձագիտական խորհրդի, Հարվարդի համալսարանի «Մեծովյան ավագանի անվտանգության» ծրագրի, ՌԴ

Նախագահին առընթեր Պետական ծառայության ռուսաստանյան ակադեմիայի Ազգային անվտանգության ամբիոնի, ԱՄՆ-ի Պաշտպանության ազգային համալսարանի Ազգային անվտանգության դպրոցի–Ազգային ռազմական քոլեջի–ՆԱՏՕ-ի շտաբային սպաների ծրագրի–Ազգային ռազմավարական հետազոտությունների ինստիտուտի, ՆԱՏՕ-ի «Գործընկերություն հանուն խաղաղության» ծրագրի Ռ-ազմական ակադեմիաների և անվտանգության պրոբլեմների հետազոտման ինստիտուտների կոնսորցիումի՝ տարածաշրջանային անվտանգության հարցերով աշխատանքային խմբի գործընկերներից ստացված մասնագիտական խորհրդատվությունները:

ՀԻՄՆԱԿԱՆ ՁԵԿՈՒՅՈՒՄ

ԱԴԻԲԵՋԱՆԸ

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԱԶԳԱՅԻՆ ԵՎ ՏԱՐԱԾԱՇՐՁԱՆԱՅԻՆ ԱՆՎՏԱՆԳՈՒԹՅԱՆ ՀԱՄԱՏԵՔՍՏՈՒՄ

Ա. Գ. ԱՎԱԳՅԱՆ, պատմական գիտությունների դոկտոր

Սկսենք **առաջին**՝ «Ներքին քաղաքական իրավիճակը և հասարակությունը Ադրբեջանում», **գլխից**:

Ադրբեջանական հասարակության վիճակի ու դրանից բխող ներքին քաղաքական իրադրության ճիշտ ընկալման տեսակետից առանձնահատուկ կարևորություն ունի այն բանի ըմբռնումը, որ ազգային գիտակցության ձևավորման գործընթացն այնտեղ դեռևս չի ավարտվել, և հասարակությունում առկա բազմաթիվ խնդիրներ ուղղակիորեն պայմանավորված են հենց այդ հանգամանքով:

Սկսած 1918 թվականից՝ Ադրբեջանի քաղաքական վերնախավը նպատակադրվել էր ստեղծելու միատարր թուրքական հասարակություն, որում պետք է տարրալուծվեին այդ տարածքում ապրող բոլոր ազգությունները: Ադրբեջանի Ժողովրդավարական Հանրապետության գոյության տարիներին (1918–1920 թթ.) այդ գործընթացը կրում էր առավելապես ոչ թե ազգային, այլ կրոնական բնույթ: Ադրբեջանը ձգտում էր իր իշխանությունը տարածելու և մեկ պետության մեջ միավորելու մահմեդական՝ թաթարական ու այլազգի, բնակչություն ունեցող բոլոր տարածքները: Ադրբեջանի Ժողովրդավարական Հանրապետության գոյության տարիներին ձևավորված թուրքական ազգային գիտակցության հիման վրա նոր՝ ադրբեջանական, ազգ ստեղծելու գործընթացը շարունակվեց խորհրդային իշխանության տարիներին: Նախկին քոչվոր ազգություններից ու ցեղերից միասնական ազգային ինքնագիտակցությամբ օժտված հասարակություն ձևավորելու համար սկսվեց արհեստածին պատմական անցյալ ու մշակույթ ստեղծելու գործընթացը, ավելի պարզ ասած՝ այդ տարածքում ապրող բոլոր ազգերը՝ աղվանները, ուդիները, լեզգիները, թաթերը, թալիշները և այլք, հայտարարվեցին ադրբեջանցիների նախնիներ, իսկ նրանց մշակութային ժառանգությունը, մանավանդ՝ պարսկական, համարվեց ադրբեջանական և, առաջին հերթին գրողները, հայտարարվեցին ադրբեջանական մշակութային գործիչներ: «Ադրբեջանական ազգ» և ազգային ինքնագիտակցություն ստեղծելու գործընթացի հետ մեկտեղ ադրբեջանական հասարակության մեջ ակտիվորեն ընթանում էր նաև թուրքական ինքնագիտակցության ձևավորումը: Այդ գործընթացում ակտիվ էր նաև պանթյուրքական գործոնը: Ադրբեջանցի պատմաբան Արիֆ Յունուսովը, որն ունի այդ հարցին նվիրված հատուկ ուսումնասիրություն, գրում է. «Հարկ է նշել, որ քսաներորդ դարի ադրբեջանական հասարակությունում պանիսլամականության և պանթյուրքականության գաղափարները երբեք չէին մոռացվում և նույնիսկ ոչ հրապարակայնորեն ունեին իրենց կողմնակիցները: Ընդ որում,

աղբբեջանցիների ազգային ինքնության ամրապնդման հետ մեկտեղ աճում էր պանթյուրքականության դերը: Անգամ իսլամի նկատմամբ վերաբերմունքը շատ կողմերով ձևավորվում էր պանթյուրքականության լուսի ներքո»:

Աղբբեջանական հասարակությունում թուրքականության գերակայության վկայությունն է նաև Աղբբեջանում 1992 թվականին «Ազգային ճակատ» կուսակցության իշխանության գալը, ինչը մեկնաբանվեց որպես իսլամականության նկատմամբ թուրքականության լիակատար հաղթանակ: Մեր կարծիքով՝ Աղբբեջանում բնակվող մյուս ազգերը թուրքական ազգայնականության հիմքի վրա ձուլելու քաղաքականության լիակատար հաջողությանը խանգարեցին երկու հանգամանք՝ Լեռնային Ղարաբաղի հակամարտությունը և ԽՍՀՄ փլուզումից հետո Աղբբեջանի բնիկ ժողովուրդների ընտրախավերի շրջանում ազգային ինքնագիտակցության ծագումը:

Ղարաբաղյան պատերազմում կրած պարտությունը և այդ տարածքում իր իշխանությունը վերականգնելու ձգտումը Ալիևի վարչակարգին ստիպում են Աղբբեջանը ներկայացնել որպես բազմազգ պետություն, որում իբր երաշխավորված են ազգային փոքրամասնությունների իրավունքները: Վերլուծելով խորհրդային ժամանակաշրջանի աղբբեջանական հասարակության կառուցվածքը և զարգացման մոդելը՝ մենք կարող ենք այն անվանել թուրք-հայկական խառը մոդել՝ օժտված խորհրդային կառավարման որոշ հատկանիշներով:

Գիտական գրականության մեջ հիմնավորվում է այն դրույթը, որ աղբբեջանական էթնիկական և ազգային ինքնագիտակցությունը ձևավորվել է Օսմանյան Թուրքիայի ազդեցությամբ: 1990 թվականին անկախություն հռչակելուց հետո Աղբբեջանն անվերապահորեն ընդունեց Թուրքիայի մոդելը՝ թե՛ հասարակության զարգացման, թե՛ կրոնական տեսակետից: Աղբբեջանի իշխանությունները հետևողականորեն իրականացնում էին երկրի թուրքացման քաղաքականությունը «Մեկ ազգ՝ երկու պետություն» սկզբունքով. 1998 թվականին Աղբբեջանում ընդունված այբուբենը փոխարինվեց լատինատառով, բանակում սպայությունը սկսեց խոսել թուրքերեն: Մեծ տարածայնություններ ծագեցին՝ կապված «աղբբեջանական լեզու» արտահայտության հետ, երբ Ազգային ժողովրդական ճակատի իշխանության օրոք Սահմանադրությունում այն գրանցվեց որպես թուրքերեն լեզու: Աթաթյուրքի անհատի պաշտամունքի օրինակով Աղբբեջանում ձևավորվեց Հեյդար Ալիևի պաշտամունքի համակարգը: Այդ քաղաքականությունը տալիս է իր արդյունքները. 1980–1990-ական թվականների, այսինքն՝ երիտասարդ, սերունդն իրեն արդեն անվանում է ոչ թե աղբբեջանցի, այլ ազերի թուրք: Հարկ է նշել, որ այս սերունդն ավելի վճռականորեն է տրամադրված, այն է՝ Լեռնային Ղարաբաղի հիմնահարցը լուծել միայն ռազմական ճանապարհով: Կրտսեր Ալիևի վարչակարգն իր գլխավոր հույսը կապում է հենց այդ սերնդի հետ:

Ուժագրավ է, որ Աղբբեջանը թուրքականի հետ մեկտեղ որդեգրել է նաև ինքնարտահայտման հայկական օրինակը՝ հաշվի առնելով դրա արդյունավետությունը և միջազգային հանրության կողմից ընկալունակությունը: Մշակվել է հստակ

քաղաքականություն, որի անբաժանելի մասեր են դարձել (ինքնագիտակցության ամրապնդման տեսակետից) Եղեռն ապրած ու դեռևս դրա վտանգը չթողափած ժողովրդի կերպարի և հոգեբանության, կորցրած հայրենիքի գաղափարի (խոսքը այսպես կոչված «Արևմտյան Աղբրեջանի» մասին է) և Հայկական սփյուռքի օրինակով աղբրեջանական սփյուռք կազմավորելու ու գործունեությունը ծավալելու անհրաժեշտության գիտակցման արմատավորումը:

Ազգային ինքնագիտակցության ձևավորման գործընթացի անավարտությունն զգալիորեն ազդում է աղբրեջանական հասարակությունում առկա երկու կարևոր խորքային գործոնների վրա: Խոսքը վերաբերում է Աղբրեջանում ձևավորված կլանային համակարգին և կրոնական հոսանքների խճանկարին: Ինչպես բոլոր թյուրքական հասարակություններում՝ Թուրքիայում և Միջին Ասիայի համարապետություններում, Աղբրեջանում ևս գոյություն ունի դարերի ընթացքում ձևավորված և խոր արմատներ ունեցող կլանային համակարգ: Պետք է նշել, որ շատ կլաններ ձևավորվել են ցեղային սկզբունքի հիման վրա: Անդրկովկասի և Հյուսիսային Իրանի տարածքում ապրող թյուրքական ցեղերը, ինչպես, օրինակ, ավշարները, գուլֆիկարները, խիկարները, ձուլվել են միասնական աղբրեջանական ազգի մեջ, սակայն նրանց ղեկավար ընտրախավը որոշակիորեն պահպանել է իր ազդեցությունն ու հեղինակությունը՝ միավորվելով ու կերպավորվելով տարբեր կլանների: Թուրքական ծագում ունեցող այդ կլանների հետ մեկտեղ գոյություն ունեն մասնա թյուրքական ծագում ունեցող կլաններ, որոնք կազմված են ազգային փոքրամասնությունների ազդեցիկ ընտրախավերից: Վերջին շրջանում քողարկված անհաշտ պայքար է մղվում իշխող Նախիջևանյան կլանի համար վտանգ ներկայացնող կլանների դեմ: Իշխող վարչակարգի համար սպառնալից է մասնա ալի հանգամանքը, որ Ալիևյան կլանի օրինակով ուժեղ կլանները փորձում են վերափոխվել քաղաքական կուսակցությունների կամ գոյություն ունեցող քաղաքական կուսակցություններն առնել իրենց վերահսկողության տակ, ինչպես դա արեց առողջապահության նախկին նախարար, Երևանյան կլանի առաջնորդ Ալի Իսանովը: Այդ տեսակետից նկատվում է մի հետաքրքիր միտում. իշխող Նախիջևանյան կլանը փորձում է, իր մեջ ներառելով այլ ազդեցիկ կլաններ, առաջին հերթին՝ Երևանյան և Գյանջայի կլանները, վերածվել պետության հիմք հանդիսացող ու ժառանգաբար իշխող գերկլանի: Ընդ որում, Գյանջայի կլանը մեղադրվում է քրդական ծագում ունենալու մեջ: Քանի որ Ալիևի ընտանիքը նույնպես մեղադրվում է քրդական ծագում ունենալու մեջ, ապա պարզ է, թե ինչ ընդհանուր գծեր կան Գյանջայի և Նախիջևանյան կլանների միջև, այսինքն՝ դրանց մերձեցման ինչ հնարավորություններ գոյություն ունեն:

Աղբրեջանի ղեկավար օղակներում գերիշխում են նախիջևանյան և հայաստանյան ծագում ունեցող անձինք: Նկատվում է գոյություն ունեցող կլանների կողքին նոր, ուժեղ կլանների ձևավորում, ինչպես, օրինակ, Քրդական կլանի, որը հիմնականում կազմվում է Ղազախի և Գյանջայի շրջաններում ապրող մասամբ նորաբնակ քրդերից:

Աղբբեջանական հասարակության մեջ առկա երկրորդ կարևոր գործոնը կրոնական ճյուղավորումներն են, ինչպես նաև ազգային փոքրամասնությունների ազգայնական շարժումները, որոնք հաճախ ընդունում են կրոնական շարժումների տեսք: Դա է պատճառը, որ Աղբբեջանում գոյություն ունեցող կրոնական հոսանքների բազմազանությունն ու տարածքային պատկերը վերլուծելիս ավելի արդարացված է խոսել էթնոկրոնական շարժումների ու հոսանքների մասին: Դրա ապացույցն է նաև այն հանգամանքը, որ Աղբբեջանի իշխանությունները, ի տարբերություն արաբական կամ իրանական հոսանքների նկատմամբ գործադրվող ճնշումներից, խրախուսում են Թուրքիայից եկած ցանկացած կրոնական քարիկատի (այսինքն՝ մահմեդական կրոնական միաբանության) գործունեությունը: Դարձյալ հղում կատարենք Արիֆ Յունուսովի նշված ուսումնասիրությանը. նա պնդում է, որ Աղբբեջանում գործող 1200 մզկիթներից Կովկասի մահմեդականների վարչության վերահսկողության տակ գտնվում են ոչ ավելի, քան հարյուր մզկիթ, իսկ մյուսները կրում են այս կամ այն կրոնական հոսանքի ազդեցությունը:

2004 թվականի կեսերի դրությամբ Աղբբեջանում գրանցվել էր 252 կրոնական կազմակերպություն: 2003 թվականի դրությամբ Աղբբեջանից կրոնական կրթություն էին ստանում 600-ից ավելի աղբբեջանցի, որոնցից 300-ը՝ Թուրքիայում: Իսլամական արմատական և ոչ ավանդական կազմակերպությունները պայմանականորեն անվանվում են ըստ չորս ուղղությունների՝ իրանական, թուրքական, ռուսական և արաբական: Յուրաքանչյուրի տարածման շրջանը համընկնում է Աղբբեջանում տարբեր ազգերի բնակության շրջանների հետ: Այսպես. Իրանի և շիական կրոնական կազմակերպությունների դիրքերն առավել ուժեղ են երկրի հարավում՝ Յարդիմլիի, Լերիքի շրջաններում, և, ընդհանուր առմամբ, Ասքարա – Լենքորան – Մասալա եռանկյունում, որտեղ համապարփակ ձևով բնակվում են թալիշները: Թուրքական կրոնական հոսանքները, հատկապես՝ Սալիդ Նուրսիի հետևորդները, Աղբբեջանում վայելում են իշխանությունների հովանավորությունը, և իշխանության բազմաթիվ ներկայացուցիչներ այդ քարիկատի անդամներ են: Վահաբականությունն սկզբնական փուլում ակտիվորեն տարածվում էր լեզգիների շրջանում: Այսօր այդ հոսանքին են պատկանում 62 մզկիթ, որոնց թվում է Բաքվի հայտնի Ջումա մզկիթը: Աղբբեջանի պաշտոնական տվյալներով՝ վահաբականների թիվն ընդհանուր առմամբ կազմում է 25000-30000, սակայն այլ տվյալների համաձայն՝ հասնում է 60000-70000-ի:

Հասարակության այս նկարագիրը տալուց հետո հարկ ենք համարում ներկայացնել Աղբբեջանի քաղաքական համակարգը: Աչքի է զարնում այն փաստը, որ Աղբբեջանում քաղաքական կուսակցությունները, բացի ազգայնական ուղղության կուսակցություններից, չունեն հստակորեն արտահայտված աջակողմյան կամ ձախակողմյան թեքում: Ազգայնական ուղղություն ունեցող կուսակցությունները սերտ կապերի մեջ են ու ակտիվ կերպով համագործակցում են Թուրքիայի «Ազգայնական շարժում» կուսակցության և բազմաթիվ ազգայնական խմբավորումների հետ: Աղբբեջանում գործող քաղաքական կուսակցություններից աչքի

են ընկնում կառավարող «Նոր Ադրբեջան» կուսակցությունը, որը խորհրդարանում ունի 58 տեղ, ընդդիմադիր «Ազադլիք» դաշինքը, որը միավորում է «Մուսավաթ», Ադրբեջանի «Ազգային ճակատ» և «Ժողովրդավարական» կուսակցությունները և ունի 8 պատգամավորական մանդատ, Ադրբեջանի «Ազատական» (*Լիբերալ*), «Մայր հայրենիք» կուսակցությունները: Ընդդիմադիր գործիչներից աչքի են ընկնում Իսա Գամբարովը, Լալա Շովքեթ Հաջիևան և Ռասուլ Գուլիևը, սակայն ազդեցության առումով նրանցից ոչ մեկը չի կարող համեմատվել երկրի գործող նախագահ Իլհամ Ալիևի հետ, որի վարկը շատ բարձր է. անցկացված հարցումների համաձայն՝ նա վայելում է բնակչության ավելի քան 70 տոկոսի վստահությունը:

Մյուս խնդիրը ընդդիմության մասնատվածությունն է: Այս պայմաններում Ալիևի վարչակարգը ամուր դիրքեր ունի և բոլոր գնահատումներով կշարունակի կառավարել երկրում: Մենք նույնպես ելնում ենք այն կանխավարկածից, որ մուսուլման հինգ տարվա կտրվածքով իշխանությունը կմնա Իլհամ Ալիևի վարչակարգի ձեռքում, քանի որ չկա այնպիսի հզոր արտաքին ուժ, որին ձեռնադրելու չլիներ Ալիևի վարչակարգը, իսկ երկրի ներքին գործոններն էլ այնքան գորեղ չեն, որպեսզի նրա վարչակարգի համար իրական վտանգ ստեղծեն:

Ի՞նչ հնարավոր զարգացում կարող է ունենալ ներքաղաքական իրավիճակը Ադրբեջանում, որպեսզի Ալիևի վարչակարգի համար ստեղծվի ռեալ վտանգ: *Առաջին* և ամենահավանական *փարքերական* այն է, որ եթե Լեռնային Ղարաբաղի սահմանցված հակամարտության վերսկսման դեպքում ադրբեջանական զորքերը պարտություն կրեն, և լինեն նոր տարածքային կորուստներ, ապա ընդդիմությունը կունենա ուժեղանալու ու կառավարող վարչակարգը տապալելու ռեալ շանս, ինչպես դա Ադրբեջանում տեղի է ունեցել երկու անգամ՝ մեկը Սուրեթ Հուսեյնովի ժամանակ, երկրորդը՝ Էլչիբեյի:

Երկրորդ փարքերական այն է, որ Ադրբեջանում ազդեցություն ունեցող հզոր պետությունները համաձայնության գան որևէ ընդդիմադիր թեկնածուի հարցում և ամեն կերպ օժանդակեն նրան: Մեր կարծիքով՝ այդ տարբերակի թույլ կողմն այն է, որ քիչ հավանական է, որ Ռուսաստանը, ԱՄՆ-ը և Թուրքիան կարող են գալ ընդհանուր հայտարարի, չկան նաև մյան իրավիճակի ստեղծման համար անհրաժեշտ հիմքեր:

Որպես *երրորդ փարքերական* կարելի է դիտել Ալիևի անսպասելի մահը:

Չորրորդ փարքերականը նույնպես կապված է արտաքին վտանգի հետ, այն է՝ Ադրբեջանի ներքաղաքական կացության սրում Իրանի շուրջ ստեղծված իրավիճակի լարվածության աճման և ռազմական գործողությունների ծավալման հետևանքով, ինչը վտանգ կստեղծի կառավարող վարչակարգի իշխանության շարունակման համար: Այս տարբերակում կարևորություն է ստանում Իրանի կողմից կրոնական գործոնի այս կամ այն ձևով օգտագործումը:

Այսպիսով՝ մեր կարծիքով, մոտ ապագայում չի երևում որևէ լուրջ գործոն, որը վտանգեր իշխանության պահպանումը Իլհամ Ալիևի վարչակարգի ձեռքում:

Որքանով է հավանական, որ Ղարաբաղյան հակամարտության և Հայաստանի հետ հարաբերությունների հարցում Ադրբեջանի ընդդիմությունն ունենա գործող վարչակարգի վարած քաղաքականությունից տարբեր դիրքորոշում կամ վարի այլ քաղաքականություն: Ներկայումս Ադրբեջանում ստեղծված է մի այնպիսի հայատյաց, թշնամական մթնոլորտ, որ Հայաստանի հետ երկխոսության գնալու դեպքում ցանկացած քաղաքական ուժ անմիջապես լրջորեն կվտանգի իր քաղաքական ապագան: Հակառակը՝ հակահայկականությունը հանդես է գալիս որպես միավորիչ գործոն: Ադրբեջանի քաղաքական ուժերը իսկապես չեն տեսնում հայերին զիջումների գնալու անհրաժեշտություն՝ համարելով, որ ժամանակն աշխատում է իրենց օգտին, քանի որ Ադրբեջանի տնտեսական զարգացումը և աշխարհում աճող քաղաքական հեղինակությունն ու կարևորությունը ի վերջո նպաստում են իրենց դիրքերի ամրապնդմանը:

Երկրորդ գլուխն է «Ադրբեջանի Զինված ուժերը և Հայաստանի հետ նոր պատերազմի հավանականությունը»: Այս գլխում ընդհանուր առմամբ ներկայացվել է, թե որքանով է ադրբեջանական հասարակությունը նախապատրաստվում պատերազմին, և թե ինչ ռեալ գործունեություն է ծավալվում այդ ուղղությամբ: Կներկայացվեն նաև հայ-ադրբեջանական հավանական պատերազմի մի շարք սցենարներ, որոնց հիման վրա կկատարվի մեր հետագա քննարկումը:

Հայաստանի հետ նոր պատերազմի հավանականության հարցը քննարկելիս նախ և առաջ պետք է հաշվի առնել, թե որքանով է տվյալ հասարակությունը նախապատրաստված պատերազմին: Երկրորդ հանգամանքը՝ թե Ադրբեջանը ինչ հնարավորություններ ունի վերսկսելու պատերազմը, և որքան հավանական է, որ նրան դա թույլ կտան, քանի որ խոսքը վերաբերում է փոքր պետությանը: Քանի որ ընդհանուր առմամբ մեր հասարակությունը լուրջ չի ընդունում նոր պատերազմի հավանականությունը, Ադրբեջանից լսվող ռազմատենչ հայտարարությունները հիմնականում բնութագրվում են որպես տվյալ երկրի ներքին քաղաքական սպառնալիք ուղղված հայտարարություններ: Սակայն իրավիճակն ավելի խորը ուսումնասիրելու դեպքում պարզ է դառնում, որ, ցավոք, դա այդպես չէ: Պարտված ազգի հոգեբանությունը, ռևանշիստական տրամադրությունները ուժեղացվում և հիմնավորվում են նավթից ստացվող հսկայական եկամուտներով, աշխարհառազմավարական և այլ հնարավորությունների արդյունավետ օգտագործմամբ, աշխարհում իր դերի բարձրացմամբ ու վերածմամբ ինքնուրույն գործոնի:

Նախ համառոտակի ներկայացնենք ռազմատենչ քարոզչության վարման մեթոդաբանությունը: Մեթոդաբանությունն այն է, որ նա վարվում է ոչ թե հատվածաբար՝ հատուկ կամ հայրենասիրական ծրագրերի միջոցով, այլ ամենուրեք և ամեն ժամի. էստրադային համերգներում, որտեղ հայտնի երգիչ-երգչուհիներն իրենց երգերում Ադրբեջան – Ղարաբաղ թեման պարտադիր կերպով արծարծում են հենց այս կտրվածքով, Ադրբեջանի հեռուստատեսությամբ, երբ տարբեր ալիքներով հայտնի ասմունքողների կատարմամբ օրը մի քանի անգամ հնչում է՝

«ումուդ սանա քալդ, Ազերբայջան ասքերի» (այն է՝ «հույսը քեզ է մնացել Ադրբեյջանի զինվոր»)», որտեղ պատկերավոր կերպով ասվում է, թե բանակցությունները ոչինչ չարժեն, որ դա միշտ եղել է Ադրբեյջանին պարտադրվող ձև, միշտ այդպես խաբել են, և միակ հույսը ռազմական ճանապարհով «Ղարաբաղն ազատագրելն» է:

Ադրբեյջանական բանակում ուսումնասիրվում են հայկական ՁՈՒ-ում եղած զենքի տեսակները, հատուկ նշվում է, թե, օրինակ, հայ զինվորը քանի վայրկյանում է «ԱԿՍ» ավտոմատը քանդում-հավաքում, իսկ ադրբեյջանցի զինվորը պետք է դա ավելի արագ անի: Նա պետք է նաև իմանա զենքի այդ բոլոր տեսակները, չնայած իրենց բանակում ընդունված զենքի մի քանի տեսակներ տարբերվում են մեր բանակի զինատեսակներից:

Եզրակացնելով՝ կարելի է միանշանակ կերպով պնդել, որ տարվող ռազմատենչ քարոզչությունը ոչ թե լոկ ներքին սպառնալից կամ Հայաստանին ուղղված լրացուցիչ ճնշման գործիք է, այլ ադրբեյջանական հասարակությունը լրջորեն պատերազմի նախապատրաստելու միջոց: Համենայն դեպս, նա ոչ միայն չի ժխտում ռազմական գործողությունների վերսկսման հնարավորությունը, այլև դա ընդունում է որպես ամենահավանական տարբերակ:

Ադրբեյջանի իշխանությունները լուրջ գործնական քայլեր են ձեռնարկում ռազմական բնագավառում: *Առաջին*. մշակվել է Ադրբեյջանի անվտանգության հայեցակարգը, և հիմա աշխատանք է տարվում Ռազմական դոկտրինի մշակման ուղղությամբ: *Երկրորդ*. ավելացվել են բանակի համար նախատեսվող բյուջետային ծախսերը, որոնք հասցվել են մինչև 1 միլիարդ ամերիկյան դոլարի: *Երրորդ*. ստեղծվում է սեփական ռազմաարդյունաբերությունը: Այդ բնագավառում Ադրբեյջանի հիմնական գործընկերներն են Պակիստանը, Թուրքիան, Իսրայելը, Ռկրաինան: Դրա հետ մեկտեղ դիվանագիտական և քաղաքական միջոցներ են ձեռնարկվում Հայաստանին զենքի ու զինամթերքի վաճառքը կանխելու ուղղությամբ: Վերջին շրջանում ռազմական տեխնիկայի գնման ժամանակ Ադրբեյջանը առավել մեծ ուշադրություն է դարձնում ռազմական ավիացիային: *Չորրորդ*. բանակի մարտունակության բարձրացման և ռազմական փորձի ձեռքբերման նպատակով Ադրբեյջանը ակտիվ կերպով մասնակցում է տարբեր խաղաղարարական միջոցառումների՝ Իրաքում, Աֆղանստանում, Կոսովոյում, ակտիվ համագործակցություն է իրականացնում ՆԱՏՕ-ի «Անհատական գործընկերության գործողությունների ծրագրի» (*IPAP*) շրջանակներում: Այդ ծրագիրը որպես քողարկիչ գործոն է օգտագործվում Ադրբեյջանի զինված ուժերը պատերազմի նախապատրաստելու համար: Այն նաև հնարավորություն է տալիս ընդլայնելու ռազմատեխնիկական և ռազմակրթական համագործակցությունը Թուրքիայի հետ, ինչը առանձին պայմանագրերով իրականացվում է նաև երկկողմ ձևաչափով: Ծրագրի շրջանակներում Ադրբեյջանը մեծ օգնություն է ստանում զինված ուժերի արդիականացման համար, նորացվում են նաև օդանավակայանները: ԱՄՆ – Իրան լարվածության աճմանը զուգընթաց ակտի-

վանում է նաև անվտանգության բնագավառում ԱՄՆ – Ադրբեջան համագործակցությունը, պարբերաբար կազմակերպվում են խորհրդակցություններ: ԱՄՆ-ը մեծ դեր է խաղում Կասպից ծովում Ադրբեջանի ռազմածովային ուժերի արդիականացման ծրագրի իրականացման, ինչպես նաև Ադրբեջանում ռադիոտեղորոշումային համակարգերի ստեղծման ու ռազմական օդանավակայանների արդիականացման գործում: Կատարելով Հայաստանի և Ադրբեջանի բանակների համեմատական վերլուծություն՝ պետք է նշել այն փաստը, որ Ադրբեջանը արդեն խախտել է նախկին պայմանագրերը և Բիշկեկի ու Եվրոպայում սովորական սպառազինությունների մասին պայմանագրերով հաստատված սահմանափակող առաստաղները: Բանակի մարտական պատրաստության տեսակետից, մի շարք մասնագետների կարծիքով, հայկական բանակը գերազանցում է ադրբեջանականին, սակայն սպառազինության ձեռքբերման տեսակետից Ադրբեջանը ֆինանսապես ավելի շահեկան վիճակում է:

ՌԷՀադրության է արժանի նաև 1921 թ. Կարսի պայմանագրով որոշված Նախիջևանի կարգավիճակը, կամ ավելի ստույգ՝ Թուրքիայի կողմից այդ պայմանագրի դրույթների մեկնաբանությունը: Օրինակ՝ թուրք զենեռալ դոկտոր Ալի Շիմշեքը իր «Թուրքիայի ազգային անվտանգության ռազմավարությունը» աշխատությունում նշում է. «Հայերի կողմից Նախիջևանի դեմ ուղղված ռազմական գործողությունները, ուղղակիորեն զավթում հանդիսանալով, հակասելու են իրավունքին: Այդ հարձակումը չեզոքացնելու և Նախիջևանի՝ որպես Ադրբեջանի մի մասի նախկին կարգավիճակը վերականգնելու նպատակով Թուրքիայի կողմից կազմակերպվելիք ռազմական գործողությունները կարելի է բնութագրել որպես իրավունքին համապատասխանող միջամտություն»:

Պետք է նաև հաշվի առնել, որ պատերազմի դեպքում Ադրբեջանը զենք ու զինամթերք է ստանալու Պակիստանից, իսկ ֆինանսական օժանդակություն՝ Մաուլյան Արաբիայից: Այս պարագայում ի՞նչ ընթացք կարող է ունենալ պատերազմը կողմերի համար, և ի՞նչ մարտավարություն պետք է որդեգրի Հայաստանը:

Հայաստանում շատերը կիսում են ամերիկացի ռազմական մասնագետների այն կարծիքը, թե հավանական մոր հայ-ադրբեջանական բախման ժամանակ Հայաստանին և Լեռնային Ղարաբաղին հաղթանակի համար պետք կլինի միայն պահպանել ներկայումս զբաղեցրած դիրքերը:

Երրորդ գլուխը նվիրված է Ադրբեջանի դերին աշխարհում, տարածաշրջանում և Ադրբեջանի դաշնակից պետությունների հարցին: Մենք ելել ենք այն հիմնադրույթից, որ Ադրբեջանի դիրքերը տարածաշրջանում և աշխարհում գնալով ամրապնդվում են: Նախ. իր էներգակիրները միջազգային շուկա արտահանելով, ինչպես նաև տարանցիկ պետության ռազմավարական դիրքն օգտագործելով՝ Ադրբեջանն զգալիորեն բարելավել է իր կարգավիճակը միջազգային ասպարեզում: Կարևոր համաշխարհային և տարածաշրջանային նախագծերի մեջ ներգրավման և իր կարևորության աճման շնորհիվ Ադրբեջանը վերածվում է մի գործոնի, որի կարծիքը հաշվի է առնվում մեծ պետություն-

ների կողմից: Եթե մինչև Բաքու–Ջեյհան նավթամուղի նախագծի իրականացումը Բաքվի քաղաքականությունը որոշ չափով որոշվում էր Անկարայում, ապա այժմ Անկարան ինքն է ստիպված լինում շատ դեպքերում հաշվի առնել Բաքվի կարծիքը, և աղբյուրաբանական գործոնը լուրջ դերակատարություն ունի Թուրքիայի արտաքին քաղաքականության մեջ: Հաշվի առնելով Վրաստանի կախվածությունը աղբյուրաբան-թուրքական համագործակցությունից, Աղբյուրաբանի նավթի և գազի պաշարները, մահմեդական աշխարհում նրա խաղացած, ինչպես նաև Իրանի դեմ ուղղված ԱՄՆ-ի ծրագրերում իրեն հատկացվող դերերը՝ կարող ենք պնդել, որ Աղբյուրաբանն ունի Հարավային Կովկասում առաջատար պետություն դառնալու որոշակի նախադրյալներ:

Աղբյուրաբանի և Վրաստանի հարաբերությունների դինամիկան խորացնում ու ընդլայնում է նրանց տնտեսական ու քաղաքական համագործակցությունը, որն ունի երկուստեք շահավետ ու կենսունակ լինելու հեռանկար: Երկու պետությունները միավորված են ՎՈՒԱՄ-ի շրջանակներում: Ռուսաստանի դեմ Վրաստանի դիմակայությունում կարևոր դեր են խաղում Աղբյուրաբանից ստացվող գազն ու նավթը: Օգնության դիմաց Աղբյուրաբանն ամրապնդում է իր դիրքերը Վրաստանում՝ նրան աստիճանաբար ներքաշելով իր ազդեցության ոլորտը: Դա ակնհայտորեն երևաց Բաքու–Թբիլիսի–Կարս երկաթգծի նախագծի մշակման և իրականացման ժամանակ: Աղբյուրաբանի և Վրաստանի կապերի ամրապնդմանը նպաստում է նաև տարածքային ամբողջականության խնդիրը, որը երկուսի համար էլ նույնն է: Այդ առումով Վրաստանն ու Աղբյուրաբանը ունեն նույնական խնդիրներ, և նրանց դիրքորոշումը ամբողջովին համընկնում է: Այդ համատեքստում Քվեմո Քարթլիի (Բորչալու) և Դավիթ Գարեջայի առնչությամբ եղած խնդիրները, մեր կարծիքով, ընդհանուր առմամբ չեն կարող հանգեցնել աղբյուրաբան-վրացական դաշինքի թուլացմանը: Մյուս կողմից՝ վրաց-աղբյուրաբանական հարաբերությունները խթանող գործոն է տարածաշրջանում Թուրքիայի վարած քաղաքականությունը:

Թուրքիա–Աղբյուրաբան հարաբերությունները Աղբյուրաբանի անկախությունից հետո մշտապես զարգացել են «Մեկ ազգ՝ երկու պետություն» տարբերակով: Երբեմն այս կամ այն կողմը, ասենք՝ Էլչիբեյի ժամանակ, նախապատվություն էր տալիս մեկ պետության գաղափարին, բայց հետագայում կողմերը նման միտումներից հրաժարվեցին: Թուրքիայում «Արդարություն և զարգացում» կուսակցության իշխանության գալուց հետո աղբյուրաբան-թուրքական հարաբերություններում հուզականությունը նվազել է, և դրանք դարձել են ավելի գործնական ու պրագմատիկ: Այդուհանդերձ, Աղբյուրաբանը Կովկասում Թուրքիայի որդեգրած քաղաքականության հիմնաքարն է, քանի որ Վրաստանի, Իրանի և Հայաստանի նկատմամբ Թուրքիայի վարած քաղաքականությունն զգալի չափով պայմանավորված է Աղբյուրաբանի հետ հարաբերություններով: Ի դեմս Հայաստանի և Հայկական սփյուռքի՝ երկու երկրներն էլ ունեն միևնույն հակառակորդը: Ռազմական բնագավառում Թուրքիայի և Աղբյուրաբանի միջև համագործակցության

վերաբերյալ մի շարք պայմանագրեր են ստորագրված: Դրանցից են ռազմական բնագավառում կրթության, տեխնիկական և գիտական համագործակցության (Թուրքիան նման պայմանագիր է ստորագրել նաև Վրաստանի ու Ղազախստանի հետ), ռազմակրթական համագործակցության, ինչպես նաև պաշտպանական արդյունաբերության ոլորտում համագործակցության պայմանագրերը: Այդ պայմանագրերի շրջանակներում 2000 թվականից Թուրքիայում կրթություն են ստացել մոտ 2000 սպա և ենթասպա, որոնց կրթական և ճանապարհային ծախսերը հոգացել էր թուրքական կողմը, ընդ որում, նրանցից 520-ը ժամանել էին Ադրբեջանից: Բացի այդ, սկսած 1993 թվականից Ադրբեջան և Նախիջևան ուղարկվող ռազմական մասնագետների շնորհիվ 2000 թվականին միայն Ադրբեջանում արդեն պատրաստվել էին 853 սպա: 1996 թվականին Ադրբեջանում ստեղծվել էր խորհրդակցական և համադասիչ խորհուրդ՝ կազմված հինգ բարձրաստիճան թուրք սպաներից, որոնց օգնությամբ Ադրբեջանում հիմնվել էին ցամաքային և օդային ուժերի ռազմակրթական դպրոցներ: Այս համատեքստում արդեն պարզ է դառնում Ադրբեջանում Թուրքիայի դեսպան Հուսեյին Ավնի Քարալըօղլուի հայտարարությունը, թե Թուրքիան կօգնի Ադրբեջանին, որ նա կրթի իր նուրիփաշաներին: 2001 թվականից Թուրքիան ստանձնել է Ադրբեջանի Ձինված ուժերը ՆԱՏՕ-ի ստանդարտներին համապատասխանեցնելու գործընթացը: Ադրբեջանում ՆԱՏՕ-ի շրջանակներում իրականացվող բազմաթիվ նախագծեր նույնպես իրագործվում են Թուրքիայի օգնությամբ:

Հայաստանի ազգային անվտանգության տեսակետից կարևոր է, որ Թուրքիան նմանատիպ ռազմական համագործակցություն է իրականացնում նաև Վրաստանի հետ: Այսպես, 2001 թվականից թուրքական ինքնաթիռները օգտագործում են Թուրքիայի կողմից վերանորոգված Մառնեուլի ռազմական օդանավակայանը:

Թուրք-ադրբեջանական հարաբերությունների տեսանկյունից վերջին տարիներին աչքի է ընկնում Ադրբեջանի հարաբերությունների զարգացումը Իսրայելի հետ: Որոշ մասնագետների կարծիքով՝ Իսրայելի տարածաշրջանային քաղաքականության հիմք հանդիսացող Բեն Գուրիոնի դոկտրինում փոփոխություն է կատարվել՝ Ռեզա Փեհլևի Շահնշահի ժամանակների Իրանի տեղն զբաղեցրել է Ադրբեջանը: Ադրբեջանի համար կենսական նշանակություն ունի իր միջազգայնորեն իրականացվող հակահայկական քարոզչությունում ապահովել հրեական լոբբիի օժանդակությունը: Այդ նպատակով ստեղծվել է Ադրբեջանից Իսրայել գաղթած հրեաների կազմակերպություն, վերջին տարիներին Ադրբեջանում և Իսրայելում քարոզվում է իբր հայերի կողմից 1918 թ. 3500 հրեաների ոչնչացման և ընդհանրապես հայերի կողմից հրեական կոտորածների կազմակերպման քարոզչական առասպելը:

Այս համատեքստում շատ կարևոր են Ադրբեջանի հարաբերությունները մեծ տերությունների՝ ԱՄՆ-ի, Ռուսաստանի, ինչպես նաև Եվրամիության հետ: Մասնավորապես՝ ԱՄՆ – Ռուսաստան հարաբերություններում վերջին ժամանակա-

հատվածում ակտիվ կերպով քննարկվում է Գաբալայի հետ կապված խնդիրը:

ԱՄՆ-ի հետ հարաբերություններում ուշադրության է արժանի Իրանի դեմ հավանական գործողություններում Ադրբեջանի դերակատարման խնդիրը: Իրանում ադրբեջանական լոբբին, ադրբեջանական համայնքը այն հիմնական խաղաքարտերն են, որոնք օգտագործում են ամերիկացիները: Մյուս խնդիրն այն է, որ Իրանի ադրբեջանցիների և Ադրբեջանի ադրբեջանցիների միջև կան տարածայնություններ՝ կապված այն հանգամանքի հետ, որ Իրանի ադրբեջանցիներն իրենց քարոզչություններում ունեն այլ նպատակներ, այլ ծրագրեր, իսկ Ադրբեջանինը՝ այլ:

Մյուս ուղղությունը Ադրբեջանի հարաբերություններն են Եվրամիության հետ: Դրանք հիմնականում տնտեսական բնույթի են՝ առաջին հերթին գազն ու նավթը, որոնք որպես այլընտրանք մեծ կարևորություն ունեն Եվրամիության համար: Որոշ հաշվարկներով Ադրբեջանի գազի ու նավթի պաշարները կօգտագործվեն դեռ 10-15 տարի, որից հետո կսպառվեն: Այդ պատճառով Ադրբեջանը ակտիվ քաղաքականություն է վարում, որպեսզի «Նաբուկո» ծրագրով Ղազախստանից Եվրոպա արտահանվող նավթի մատակարարումների համար դառնա տարանցիկ երկիր և իր պաշարների սպառումից հետո ևս նավթի վաճառքից շահաբաժին ունենա: Վերջին շրջանում շատ են ակտիվացել Ալիևի այցերը Եվրամիության երկրներ, որոնց հետ կնքվել են մի շարք պայմանագրեր: Մասնավորապես՝ վերջերս Իտալիայի հետ կնքվեց գազի մատակարարման վերաբերյալ պայմանագիր, ըստ որի նախատեսվում է գազը Բաքու – Թբիլիսի – Էրզրում, այնուհետև՝ Թուրքիայի գազամուղներով, Հունաստանով հասցնել Իտալիա: Բացի այդ, տվյալ բնագավառում պայմանագրեր են կնքվել նաև Նորվեգիայի հետ, ակտիվ բանակցություններ են տարվում Գերմանիայի հետ: Այսինքն՝ Ադրբեջանը օգտագործում է իր տնտեսական ազդեցության լծակները, ինչի շնորհիվ ամրապնդվում են նրա քաղաքական դիրքերը:

Ինչ վերաբերում է Ադրբեջանի դաշնակիցներին (Թուրքիա, Պակիստան, Իսրայել, Ուկրաինա և ՎՈՒԱՄ-ի այլ երկրներ), ապա եթե հետևենք վերջին տարիներին Ադրբեջանի վարած քաղաքականությանը, կհամոզվենք, որ այն ուղղված է Հայաստանին դաշնակցող կամ լավ հարաբերություններ ունեցող երկրներից Հայաստանի մեկուսացմանը: Այս տեսակետից հատկանշական է Ֆրանսիայի նկատմամբ Ադրբեջանի վարած քաղաքականությունը, որում հիմնականում շահարկվում է տնտեսական գործոնը: Բացի այդ, Ադրբեջանը, ակտիվացնելով Ֆրանսիայում առկա իր սփյուռքի գործունեությունը, թուրքերի հետ համատեղ լայնածավալ քարոզչություն է վարում և փորձում է այնտեղ ստեղծել իր համար բարենպաստ հասարակական կարծիք: Ադրբեջանի քարոզչությունը բավական ակտիվ է նաև արաբական երկրներում: Դա հանգեցրել է այն բանին, որ վերջին շրջանում փոխվել է մի շարք արաբական երկրների դիրքորոշումը ԼՂՀ հարցում:

Եվ վերջում ձեր ուշադրությունը կրենեմք Ռուսաստան–Ադրբեջան հարա-

բերությունների վրա, քանի որ մեզանում ակտիվորեն առաջ է քաշվում այն գաղափարը, թե այս երկու երկրների միջև կան մեծ թվով հակասություններ, թե Ռուսաստանը երբեք թույլ չի տա, որ Ադրբեջանը հզորանա: Մինչդեռ ռուս-ադրբեջանական հարաբերությունների դինամիկան ցույց է տալիս, որ ռուսները վարում են ավելի պրագմատիկ քաղաքականություն:

Վերջին՝ **չորրորդ, գլուխը** վերնագրված է «Հայաստան–Ադրբեջան հարաբերությունները»: Այստեղ հիմնականում ներկայացվում են ադրբեջանական հակահայկականության, ինչպես նաև կրոնական գործոնի դերերը: Մենք կպարզենք, թե Ղարաբաղյան հակամարտությունը կրոնական բնույթ ունեցել է, թե՛ ոչ, և համառոտ կերպով կներկայացնենք երկու երկրների կրոնական գործիչների աշխատանքը: Եվ վերջին հարցը. կարող են արդյոք հայերն ու ադրբեջանցիները միասին ապրել, կամ ադրբեջանական հասարակությունն ինչպես է պատկերացնում այդ համատեղ ապրելու քաղաքական-իրավական կերպը:

Նախ. նշենք, որ, ներկայումս առկա հակահայկական թշնամական մթնոլորտը խոչընդոտում է Հայաստանի ու Ադրբեջանի հասարակությունների միջև որևէ գործնական կապերի և վստահության մթնոլորտի ձևավորմանը: Այն ջանքերը, որ գործադրվել են մինչև այժմ, այդ թվում՝ մտավորականների այցերը, կրում են ինչ-որ ինքնագործունեության բնույթ. դա հստակ կերպով ձևավորված քաղաքականություն չէ և ավելի շատ ուղղված է արտաքին աշխարհին, քան հասարակության մեջ վստահության մթնոլորտի ռեալ ձևավորմանը: Ադրբեջանական պատմագրության մեջ հայկականությունը համարվում է ֆաշիզմի բարձրագույն աստիճան: Այդ տեսանկյունից է գրված Սալեխ Բեյի գիրքը, որը կոչվում է «Армянство» (այն է՝ «Հայություն»): Դրանում հստակ կերպով զարգացվում է այն միտքը, թե գեներտիկորեն հնարավոր չէ, որ հայերը փոխվեն: Ադրբեջանական պատմագրության մեջ ձևավորվել է նաև մի ուղղություն, ըստ որի՝ դարաբաղցիներն ու հայերը տարբեր ազգեր են. դարաբաղցիները քրիստոնեացված աղվաններ են, որոնք ադրբեջանցիների նախնիներն են, հետևաբար դարաբաղցիներն ու ադրբեջանցիները նույն ազգն են, պարզապես մեկը՝ քրիստոնյա, մյուսը՝ մահմեդական: Ադրբեջանը մշտապես շեշտում է, որ Չանգեզուրը նույնպես ադրբեջանական տարածք է, և եթե հաշվի առնենք Նախիջևանի հետ անմիջական կապ հաստատելու Ադրբեջանի ձգտումը, ապա կարելի է ենթադրել, որ մոտ ապագայում Ադրբեջանի օրակարգում կհայտնվի նաև Չանգեզուրի հարցը, թեկուզև Մեդրիի միջանցքի կամ որևէ այլ տարածքի փոխանակման տեսքով:

Ինչ վերաբերում է կրոնական գործոնի օգտագործմանը, ապա, հաշվի առնելով աշխարհում ստեղծված իրավիճակը և այն հանգամանքը, որ Արևմուտքը խուսափում է մահմեդա-քրիստոնեական գործոնի հիշատակումից, պետք է ենթադրել, որ Ադրբեջանը հետագայում էլ կզգուշանա հայ-ադրբեջանական հակասություններին կրոնական բնույթ տալուց:

Ինչ վերաբերում է մեր և ադրբեջանական հոգևորականության համեմատությանը, ապա կարող ենք ասել, որ Կովկասի մահմեդականների առաջնորդը և

Կովկասում մահմեդականների վարչությունը ազդեցության առումով Ադրբեջանում բավականին թույլ են, քանի որ ներթափանցող կրոնական հոսանքների, նույնիսկ վահաբականների առաջնորդներն ավելի մեծ հեղինակություն են վայելում: Մասնավորապես՝ Ադրբեջանում մեծ չէ Ալլահշուբուր Փաշազադեի հեղինակությունը, և լույս են տեսնում բազմաթիվ քննադատական հոդվածներ: Մյուս կողմից՝ պետությունն այնտեղ ստեղծել է կրոնի հարցերով վարչություն՝ այն պետական օղակը, որի միջոցով կարգավորվում են պետության և Փաշազադեի, այսինքն՝ Կովկասի մահմեդականների դեկավարության միջև հարաբերությունները:

Ինչ վերաբերում է քարոզչության հարցին, ապա Ադրբեջանը առաջ է քաշում այն թեզը, թե հայ հոգևորականությունը միշտ շատ ակտիվ քարոզչություն է վարել Ղարաբաղի պատերազմի հարցում ու մեծ ներդրում ունի և՛ Միությունում, և՛ հատկապես Հայաստանում հակաադրբեջանական տրամադրությունների ձևավորման գործում:

Հակահայկական պատմագրության վերաբերյալ հարկ է նշել հետևյալ համազամանքը: Ադրբեջանցի հեղինակներն իրենց աշխատություններում օգտագործում են հենց հայերի՝ մեր պատմաբանների գրվածքները: Աղվանքի հարցում հիմնականում օգտագործում են Օրբելիի գրածները և շեշտում են, որ առաջինը Օրբելին է դատապարտել հայերին՝ *псевдонаучные домыслы*-ների, այսինքն՝ կեղծ գիտական հերյուրվածքների համար: Նմանապես շատ ակտիվ կերպով օգտագործվում են մեր պատմագրական դպրոցի՝ աղվանագիտությանը վերաբերող աշխատությունները: Մասնավորապես՝ վերջերս Ադրբեջանում հրապարակվեց մի հետաքրքիր հոդված, որում ասվում է, թե աղվանագիտության վերաբերյալ Հայաստանում գրված աշխատությունների ուսումնասիրությունը ցույց է տալիս, որ դրանցից շատերը հակասում են միմյանց՝ սկսած սահմանների, տարածքի որոշման հարցից: Մյուս կողմից՝ հայերը չեն կարողանում բացատրել Աղվանքի հետ կապված շատ խնդիրներ, և առաջ են քաշում այն դրույթը, թե այնտեղ ապրում էր հայկական բնակչություն: Իրականում այդպիսի բնակչություն այնտեղ չկար: Մինչդեռ Աղվանքի հարցն առաջ քաշելու հետ մեկտեղ ադրբեջանցիներն իրենց թույլ են տալիս Նախիջևանի հուշարձանները վերագրել աղվաններին: Իրենք էլ են Աղվանքի սահմանները շատ տարբեր ձևով նշում: Վերջերս այնտեղ հրատարակվել են պատմական քարտեզներ, որոնցում Աղվանքի սահմանների մեջ մտցվել են ամբողջ Սևանը, Չանգեզուրը, Երևանը և Նախիջևանը: Հիմնավորվում է, որ ադրբեջանցիների նախնիները աղվաններն են, և դարեր ի վեր հայերն այստեղ չեն ապրել: Առաջ է քաշվում նաև այն վարկածը, թե Հայաստանը՝ որպես պետություն, ստեղծվել է Միջագետքում, կամ հայերը անգամ Փոքր Ասիայում տեղաբնակ չեն և եկել են Բալկաններից, նույնիսկ Տիգրան Մեծի օրոք հայոց պետությունը չի ներառել Կովկասի սահմանները: Նման «վարկածները» կարող են ծիծաղելի թվալ, եթե հաշվի չառնենք, որ այս ամենն ուղղված է ոչ միայն ներքին, այլև արտաքին լսարանին և տարածվում է միջազգային կազմակերպությունների շրջանում: Ադրբեջանական գիտական կազմակերպություններ-

րը և ինստիտուտները, ի տարբերություն մեր գիտական հիմնարկներից, հստակ կերպով աշխատում են Հայաստանի ուղղությամբ, այսինքն՝ նրանք ունեն մասնագետներ, որոնք շատ լավ տիրապետում են հայերենին: Բացի այդ, եթե համապատասխան կենտրոններ կան Ռուսաստանում, ապա նրանք, մասնաժամերը, այնտեղ մասնագետների են ուղարկում: Օրինակ՝ Պետերբուրգի համալսարանի հետ պայմանագիր ունեն, և Թուրքիայից ու Ադրբեջանից հինգական հոգի հիմա սովորում են հայերեն, հայագիտություն, ինչը հետագայում օգտագործվելու է մեր դեմ: Մեզանում, ի տարբերություն նրանցից, այդ ուղղությունը վատ վիճակում է: Ադրբեջանագիտությունը Հայաստանում թույլ է զարգացած:

Հայաստանի ու Ադրբեջանի հետ կապված մյուս հարցը, որը անհրաժեշտ է քննարկել, այն է, թե որպես հարևաններ՝ կողք կողքի, համատեղ ապրելու խնդիրը լուծելու համար ինչ ճանապարհներ կան, կամ ինչ ճանապարհներ ենք մենք տեսնում: Ադրբեջանական հասարակությունը կուռ հասարակություն չէ: Կան մադրիկ, հատկապես՝ ավագ սերնդի ներկայացուցիչներ, որոնք Հայաստանի, հայերի նկատմամբ այլ վերաբերմունք ունեն, շատերը Հայաստանից են գնացել ու նույնիսկ ընկերաբար են վերաբերվում հայերին: Ինչպես նշվեց, նոր սերունդը այլ է: Կարևոր է, որ Ադրբեջանում պետությունը, պետական ապարատը ուժեղ են: Եթե նրանց անհրաժեշտ լինի փոխել իրենց կերպարը, և նրանք որոշեն, որ խնդիրը պետք է կարգավորվի, ու հրահանգ տան, թե վերաբերմունքը պետք է փոխվի, թե՛ ինչ ուզում է լինի, բայց պետք է համատեղ ապրել, ապա, կարծում ենք, կարճ ժամանակահատվածում կհասնեն իրենց նպատակին: Այդ տեսանկյունից կարևոր է մասնաժամ, որ նրանց բոլոր գիտական հաստատությունները գտնվում են պետության վերահսկողության տակ: Պետությունն ինքն է որոշում գիտական ուսումնասիրությունների ուղղությունը: Եվ երբ Ալիևը ակադեմիայում մասնակցում էր հորեղանակական միստին, ապա խիստ քննադատեց, որ իրենք շատ քիչ աշխատություններ են գրում, չեն պատասխանում հայերին, որ պետք է այդ ուղղությունը զարգացնել, շատացնել աշխատությունները, և այդ նպատակով բավական մեծ հատկացումներ տրամադրեց: «Հայաստան – Ադրբեջան հարաբերություններ» թեմայի վերաբերյալ կան բազմաթիվ տեսակետներ, որոնք կարող են առաջ քաշվել: Սա այն գլուխը չէ, որի համար հնարավոր է առաջարկել մեկ սցենար՝ կանխատեսելով, թե ինչպիսին կլինի զարգացումը: Մեր տեսակետից՝ ամենակարևոր հարցը, որը պետք է բարձրացվի մեր ու նրանց հասարակություններում, այն է, թե պատրաստ ենք մենք արդյոք համատեղ ապրելու, պատրաստ ենք մենք արդյոք գնալու ինչ-որ գիշումների, գտնելու համաձայնության եզրեր: Մեր հասարակության մեջ, ի տարբերություն նրանց հասարակությունից, այդ խնդիրն ավելի հանգիստ է ընդունվում, և թվում է, որ մենք չունենք ադրբեջանցիների հետ համատեղ ապրելու սուր պրոբլեմ: Սա կարևոր հանգամանք է, ու մենք մեր հետազոտություններում պետք է այն միշտ հաշվի առնենք:

ՀԱՐԱԿԻՑ
ՎԵՐԼՈՒԾԱԿԱՆ ՄՇԱԿՈՒՄՆԵՐ

**ԱԴԻԲԵՋԱՆԻ ՀԱԿԱՀԱՅԿԱԿԱՆ
ՔԱՂԱՔԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆԸ
«ԻՍԼԱՄԱԿԱՆ ԿՈՆՖԵՐԱՆՍ» ԿԱԶՄԱԿԵՐՊՈՒԹՅԱՆ
ՇՐՋԱՆԱԿՆԵՐՈՒՄ***

*Ն. Հ. ՀՈՎՀԱՆՆԻՍՅԱՆ, պարմական գիտությունների դոկտոր,
ՀՀ ԳԱԱ քղթակից անդամ, Հայաստանի գիտության վաստակավոր գործիչ*

1. «ԻՍԼԱՄԱԿԱՆ ԿՈՆՖԵՐԱՆՍ» ԿԱԶՄԱԿԵՐՊՈՒԹՅՈՒՆԸ

Ադրբեջանի հակահայկական զինանոցում առանձնահատուկ տեղ են գրավում իսլամական գործոնն օգտագործելու փորձերը: Անհնար է ամբողջական պատկերացում կազմել Ադրբեջանի հակահայկական ռազմավարության և նրա վրա հիմնված քաղաքականության մասին՝ առանց այդ գործոնը հաշվի առնելու:

20-րդ դարի 60–70-ական թվականներին տեղի ունեցավ իսլամի շեշտակի ակտիվացում՝ նրա քաղաքականացում և քաղաքականության իսլամացում, ինչն ըստ էության աննախադեպ երևույթ էր¹: Դա նոր իրադրություն ստեղծեց ոչ միայն իսլամական, այլև համայն աշխարհում:

Դրա արդյունքներից մեկը եղավ քաղաքական իսլամի՝ որպես նոր քաղաքական երևույթի ձևավորումը: Քաղաքական իսլամ ասելով պետք է հասկանալ իսլամական երկրների պետական մարմինների, զանազան քաղաքական ու հասարակական ուժերի, կրոնական կազմակերպությունների կողմից իսլամի դոգմաների և հիմնադրույթների օգտագործումը քաղաքական նպատակներով, իսլամի կողմից հաստատությունական-կառուցվածքային և զուտ քաղաքական գործառնությունների իրականացումը: Իսլամական երկրներում ըստ էության տեղի ունեցավ պետական, քաղաքական, հասարակական և սոցիալական կյանքի վերակառուցում վերից վար՝ իսլամի դոգմաների հիման վրա:

Դրան հաջորդեց իսլամական երկրների ինտեգրման գործընթացը, որն ընդգրկում է բոլոր ոլորտները: 20-րդ դարի երկրորդ կեսին ձևավորվեցին և ասպարեզ եկան տարաբնույթ իսլամական կազմակերպություններ: Հարկ է նշել, սակայն, որ առայժմ իսլամական բոլոր երկրները մեկ միասնական համաիսլամական պետության մեջ միավորելու հարց չի դրվում: Համենայն դեպս, այդ մա-

* Հասարակական գիտափորձարկման նպատակով նյութի հիմնադրույթները հրապարակվել են նախօրոք (տես Ն. Հ. Հովհաննիսյան, Ադրբեջանի հակահայկական քաղաքականությունը «Իսլամական կոնֆերանս» կազմակերպության շրջանակներում: «Ազգ», 2007 թ. նոյեմբերի 10):

¹ Այդ մասին ավելի համաամոռն տես *Н. О. Оганесян. О соотношении антиимпериалистической и антисоциалистической потенции ислама. «Современный ислам. Проблемы политики и идеологии», вып. 3, ч. 3. М., 1985, сс. 20–28; նույնի՝* Активизация ислама: характер, специфика и последствия. «Ислам в политической жизни стран современного Ближнего и Среднего Востока». Е., 1986, сс. 5–47; *նույնի՝* О некоторых последствиях активизации ислама. «Современный ислам. Проблемы политики и идеологии», вып. 4, ч. 3. М., 1988, сс. 31–36:

սին հրապարակավ չի խոսվում, թեև կան մոլեռանդ մուսուլմանական գործիչներ ու կազմակերպություններ, ինչպես, օրինակ, «Մուսուլման եղբայրները», որոնք փայփայում են համախալամական պետությունը խալիֆայության տեսքով վերականգնելու գաղափարը:

Այսօր կարելի է խոսել իսլամի համընդհանուր քաղաքականության, ընդհանուր ռազմավարության, հիմնարար սկզբունքների ու նպատակների մասին, որոնց վերջնական նպատակն է հասնել ուժերի ներկա հավասարակշռության փոփոխմանը՝ հօգուտ մուսուլմանական պետությունների, վերականգնել նրանց երբեմնի փառքը և տիրապետող դիրքեր հաստատել ամբողջ աշխարհում²:

Համախալամական կազմակերպությունների շարքում առանձնահատուկ տեղ է գրավում «Իսլամական կոնֆերանս» կազմակերպությունը (ԻԿԿ): Դա համախալամական ամենակարևոր քաղաքական միջպետական կազմակերպությունն է, որը հիմնվել է 1969 թ. սեպտեմբերի 25-ին Մարոկկոյի մայրաքաղաք Ռաբաթում կայացած հիմնադիր ժողովում, 25 մուսուլմանական երկրների թագավորների, նախագահների և կառավարության ղեկավարների մասնակցությամբ³: ԻԿԿ ստեղծման և գործունեության գլխավոր ոգեշնչողն է Սաուդյան Արաբիան՝ իսլամական պահպանողականության անառիկ ամրոցը: ԻԿԿ-ն կանխագծում և իրականացնում է իսլամական աշխարհի քաղաքականության գլխավոր ուղղությունները, ռազմավարական ու մարտավարական հարցերը: Նրա բարձրագույն մարմինը անդամ հանդիսացող իսլամական պետությունների ղեկավարների գագաթնաժողովն է: ԻԿԿ-ն ունի իր կանոնադրությունը, տարբեր մարմիններ, որոնց շարքում պետությունների ղեկավարների գագաթնաժողովից հետո ամենակարևորներն են անդամ երկրների Արտաքին գործերի նախարարների կոնֆերանսն ու Գլխավոր քարտուղարությունը, որը ղեկավարում է Գլխավոր քարտուղարը: 2005 թվականից այդ պաշտոնն զբաղեցնում է Թուրքիայի ներկայացուցիչ պրոֆեսոր Էկմեդդին Իհսանօղլուն: ԻԿԿ մշտական նստավայրը Սաուդյան Արաբիայի Ջիդդա քաղաքն է: Այժմ ԻԿԿ շարքերում միավորված է Ասիայի, Աֆրիկայի և Եվրոպայի 57 իսլամական պետություն. իր անդամների քանակով այն ՄԱԿ-ից հետո աշխարհում երկրորդ միջազգային կազմակերպությունն է:

Ինչպես ամրագրված է ԻԿԿ կանոնադրության մեջ, նրա գլխավոր նպատակներից է՝ «Օժանդակել անդամ պետությունների համախալամական համերաշխությանը, ամրապնդել անդամ պետությունների միջև համագործակցությունը տնտեսական, սոցիալական, մշակութային, գիտական և այլ կենսականորեն անհրաժեշտ բնագավառներում և անդամ երկրների հետ խորհրդատվություններ անցկացնել միջազգային կազմակերպություններում»⁴:

² Այդ մասին ավելի հանգամանորեն տես *Н. О. Оганесян. Глобальная стратегия ислама. Основопологающие принципы и конечные цели. «Вестник общественных наук». Е., 1989, № 1:*

³ Տես «The Islamic Summit Conference». «Kuwait News Agency», 1981:

⁴ Նույն տեղում, էջ 56:

Սկզբունքային նշանակություն ունի իսլամական պետությունների ղեկավարների 1981 թ. Մեքքայում կայացած Երրորդ գագաթնաժողովում ընդունված հռչակագիրը, որտեղ տրված է «իսլամական ազգի» սահմանումը. «Բոլոր մուսուլմանները, անկախ իրենց տարբերությունից ըստ լեզվի, գույնի և բնակության վայրի, կազմում են մեկ ազգ, միմյանց հետ կապված են միևնույն հավատով, շարժվում են միևնույն ուղղությամբ, սերում են միևնույն մշակութային ժառանգությունից և ամբողջ աշխարհում իրացնում են մեկ առաքելություն: Այսպիսով՝ նրանք կանգնած են որպես չափավորող (զսպող) ազգ, մերժում են միացումը որևէ բյուրի կամ բոլոր բյուրիներին և գաղափարախոսություններին, հաստատակամորեն մերժում են բաժանարար ազդեցություններին և կամ շահերի բախումներին անձնատուր լինելը»⁵:

Ահա այսպիսին էին իրադրությունը մուսուլմանական աշխարհում և նրա զարգացման միտումները Սառը պատերազմի ավարտի և Խորհրդային Միության փլուզման նախօրեին:

2. ԱՂՐԲԵԶԱՆԻ ԱՆԴԱՄԱԿՑՈՒԹՅՈՒՆԸ ԻԿԿ-ԻՆ ԵՎ ՆՐԱ ՀԱԿԱՀԱՅԿԱԿԱՆ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆԸ ԱՅԴ ԿԱԶՄԱԿԵՐՊՈՒԹՅԱՆ ՀԻՄՆԱԴՐՈՒՅԹՆԵՐԻ ՀԱՄԱՏԵՔՍՈՒՄ

1991 թ., երբ փլուզվեց Խորհրդային Միությունը, և Ադրբեջանը հռչակեց իր անկախությունը, նա հենց նույն թվականին էլ թռիչք կատարեց տասնամյակներ շարունակ քարոզվող աթեիզմից և այլ կոմունիստական արժեքներից դեպի իսլամ ու անդամակցեց ամենակարևոր մուսուլմանական կառույցին՝ «Իսլամական կոնֆերանս» կազմակերպությանը՝ դառնալով նրա 45-րդ անդամը: Ադրբեջանը նախկին խորհրդային, այսպես կոչված, իսլամական հանրապետություններից առաջինը միացավ ԻԿԿ-ին: 1992 թ. ԻԿԿ-ին անդամակցեցին Դրդաստանը, Տաջիկստանը և Թուրքմենստանը, իսկ 1995 թ.՝ Ղազախստանը և Ուզբեկստանը:

Դա նշանակում էր, որ Ադրբեջանը և Կենտրոնական Ասիայի մյուս հինգ հանրապետությունները լիովին ընդունում էին ԻԿԿ հիմնարար սկզբունքները, կանոնադրական պահանջները, միանում էին նրա բոլոր հռչակագրերին ու որոշումներին և դրանց կատարման պարտավորություն վերցնում: Դա նշանակում էր նաև, որ նրանց համար ընդունելի էր «իսլամական ազգի» հայեցակարգը, որը առանցքային է համարվում ԻԿԿ և ժամանակակից իսլամական աշխարհի արժեքային համակարգում: Այդ ուղղությամբ շատ ակտիվ գործունեություն էր ծավալել Հեյդար Ալիևը: Նա առաջին հերթին ձգտում էր ամրապնդել Ադրբեջանի դիրքերը, մեծացնել նրա դերակատարությունը ԻԿԿ-ում և այն օգտագործել հակահայկական նպատակներով: Եվ դա նրան հաջողվեց:

1996 թ. հոկտեմբերի 16–18-ը ԻԿԿ-ի նախաձեռնությամբ և մի շարք այլ

⁵ Նույն տեղում, էջ 48:

խաղաղության հիմնադրամների աջակցությամբ Բաքվում կայացավ Ադրբեջանի փախստականների հարցին նվիրված առաջին միջազգային կոնֆերանսը: Հեյդար Ալիևը առիթը բաց չթողեց, որպեսզի իրավիճակը ներկայացնի ամենամաշակույտը և վարկաբեկի հայերին ու Հայաստանը: Նա խոսեց «հայերի ագրեսիայի զոհ դարձած մեկ միլիոն ադրբեջանցի գաղթականների» ծանր վիճակի մասին, գաղթականներ, որոնք, ըստ նրա հաղորդման, կենտրոնացված էին 58 ճամբարներում⁶:

Կոնֆերանսն ընդունեց մի բանաձև, որն ամբողջությամբ ադրբեջանականաստ էր: Դրանում նշվում էր, որ անհրաժեշտ է աշխարհին ավելի հանգամանորեն տեղեկացնել ադրբեջանցի գաղթականների մասին, նրանց դրությունը բարելավելու համար ապահովել միջազգային օգնություն: Որոշվեց Բաքվում հիմնել Մշտական քարտուղարություն⁷:

Այդ կոնֆերանսի գումարումը Բաքվում և նրա ընդունած որոշումները համարվեցին ադրբեջանական դիվանագիտության փայլուն հաղթանակ և նշանակալի հարված Հայաստանի հեղինակությանը:

1998 թ. դեկտեմբերին Բաքվում՝ «Ադրբեջանի Նախագահ Հեյդար Ալիևի բարձր հովանու ներքո», անցկացվեց ԻԿԿ ևս մեկ կարևոր միջոցառում: Խոսքը «Խաղաղության քաղաքակրթությունը և Կովկասը» թեմայով միջազգային գիտաժողովի մասին է⁸: Դեռ խորհրդային տարիներին Հեյդար Ալիևը, լինելով Ադրբեջանի կոմունիստական կուսակցության առաջին քարտուղար, ջանք չէր խնայում Ադրբեջանը որպես Անդրկովկասի մշակութային և գիտական հիմնավորք կենտրոն ներկայացնելու համար՝ աղավաղելով ու կեղծելով տարածաշրջանի բնիկների պատմությունը և մշակույթը, ադրբեջանցիների պատմությունն արհեստականորեն հնացնելով ու հարստացնելով հարևան ժողովուրդների պատմության և մշակույթի հաշվին: Նա այդ քաղաքականությունը վարում էր նաև հետխորհրդային շրջանում: Այդ գիտաժողովը ևս նման մի փորձ էր: Հեյդար Ալիևը և նրա թիմակիցները նման հանդիպումները սովորաբար օգտագործում էին հակահայկական նպատակներով: Անհատական գրույցների ժամանակ նրանք միշտ փորձում էին Հայաստանը ներկայացնել որպես ագրեսոր երկիր, իսկ Ադրբեջանը՝ անմեղ զոհ:

Եվ այսպես. Հեյդար Ալիևին հաջողվեց երկու տարվա ընթացքում՝ 1996 և 1998 թթ., Բաքվում կազմակերպել ԻԿԿ երկու կարևոր միջոցառում և Բաքուն դարձնել մուսուլմանական մյուս երկրների մայրաքաղաքների կողքին այդ խաղաղության կազմակերպության միջոցառումների կարևոր նստավայր:

Հեյդար Ալիևը ԻԿԿ-ն Ադրբեջանի շահերի համար օգտագործելու իր

⁶ Տես «The First International Conference for Support to Azerbaijan Refugees Took Steps to Increased International Assistance». «OIC Newsletter». Istanbul, December 1996, № 41:

⁷ Տես նույն տեղում:

⁸ Տես «International Symposium on Islamic Civilization in Caucasia in Baku, Republic of Azerbaijan in December, 1998». «OIC Newsletter». Istanbul, April, 1998, № 45:

քաղաքականության մեջ մեծ տեղ էր հատկացնում ԻԿԿ ղեկավարության հետ անձնական շփումներին: 1997 թ. մայիսի 9-ին նա այցելեց ԻԿԿ կարևոր ենթակառույցներից մեկը՝ Ստամբուլում գտնվող ԻԿԿ իսլամական պատմության, արվեստի և մշակույթի կենտրոնը, որտեղ համաձայնություն ձեռք բերվեց այդ կենտրոնի և Ադրբեջանի համապատասխան հաստատությունների միջև համագործակցության մասին:

Սակայն այդ ամենը կարելի է դիտել որպես նախնական հաջողություն: Հետագայում, երբ Հեյդար Ալիևը և նրա ժառանգորդ որդին՝ Իլհամ Ալիևը, ավելի համարձակորեն ու բացահայտորեն գործեցին, նրանք կարողացան ԻԿԿ բարձրագույն մարմիններին՝ Պետությունների ղեկավարների գագաթնաժողովին և Արտաքին գործերի նախարարների կոնֆերանսին, պարտադրել իրենց հակահայկական տեսակետները, որոնք համապատասխան արտացոլում գտան այդ մարմինների կողմից ընդունված որոշումներում և բանաձևերում:

Կարելի է ասել՝ առաջին «ականը» պայթեց 1999 թ., երբ «Իսլամական կոնֆերանս» կազմակերպության Արտաքին գործերի նախարարների կոնֆերանսը, որը կայացավ Բուրկինա Ֆասոյում 1999 թ. հուլիսի 1-ին, ընդունեց մի բանաձև, որում արժարժվեց հայ-ադրբեջանական հարաբերությունների հարցը: Այն միակողմանիորեն և ամբողջապես արտացոլում էր ադրբեջանական տեսակետը: Ահա բանաձևի այդ հատվածը. «Կոնֆերանսը վերահաստատում է իր գորեղ աջակցությունը (*strong support*) Հայաստանի Հանրապետության ագրեսիային ենթարկված Ադրբեջանի Հանրապետության կառավարությանը, որի հետևանքով ուժեղացել է սպառնալիքը ազերի ժողովրդի մշակութային և պատմական ժառանգությանը: Նա կոչ է անում Հայաստանին՝ իր բոլոր գորքերը դուրս բերել Ադրբեջանի տարածքներից»⁹: Այդ բանաձևում հավասարակշռությունը գոնե արտաքուստ պահպանելու համար ոչինչ չէր ասվում հայկական կողմի կորուստների, ադրբեջանական ագրեսիայի կամ հայ գաղթականների մասին:

Եթե ԻԿԿ Արտաքին գործերի նախարարների նշված կոնֆերանսն իր ընդունած բանաձևում միայն առանձին հատված էր հատկացրել հայ-ադրբեջանական հարաբերություններին և առկա հակամարտությանը, ապա 2003 թ. հոկտեմբերի 16–17-ը Մալազիայում գումարված Տասներորդ իսլամական գագաթնաժողովն ավելի հեռուն գնաց: Նա ընդունեց առանձին հատուկ բանաձև՝ «Ադրբեջանի դեմ Հայաստանի Հանրապետության ագրեսիայի մասին»¹⁰:

Այդ փաստաթուղթը շատ կարևոր է ԻԿԿ շրջանակներում Ադրբեջանի հակահայկական գործունեությունը ճիշտ գնահատելու տեսանկյունից: Այն կարևոր է նաև ԻԿԿ դիրքորոշումը պարզելու առումով: Իսլամական պետություն-

⁹ «The Twenty-Sixth Session of the Islamic Conference of Foreign Ministers Held in Ouagadougou, Republic of Burkina Faso 1999, 28 June – 1 July». «OIC Newsletter». Istanbul, August – September 1999, № 49.

¹⁰ «Resolution № 12/10-P(IS) on the Aggression of the Republic of Armenia against Azerbaijan. Tenth Session of the Islamic Summit Conference». Malaysia, 16 – 17 October 2003 (<http://www.un.int/azerbaijan/oic.php>).

ների ղեկավարների Տասներորդ գագաթնաժողովում ընդունված բանաձևն առաջին պաշտոնական փաստաթուղթն էր, որտեղ դիտարկվում էին ոչ թե առանձին հարցեր, այլ հակամարտությունն ամբողջությամբ: Դա հնարավորություն է տալիս ավելի ամբողջական գաղափար կազմելու ԻԿԿ և նրա բարձրագույն մարմնի քաղաքականության մասին առաջին աղբյուրից:

Բանաձևում ասված է, որ Տասներորդ իսլամական գագաթնաժողովը, «ելնելով «Իսլամական կոնֆերանս» կազմակերպության Կանոնադրության սկզբունքներից և խնդիրներից՝

լրջորեն մտահոգված է Աղբյեջանի Հանրապետության դեմ Հայաստանի Հանրապետության ագրեսիայով, որի հետևանքով բռնազավթվել է աղբյեջանական տարածքի ավելի քան 20 %-ը,

խորապես ցնցված է ավելի քան մեկ միլիոն աղբյեջանցի փախստականների և գաղթականների ողբալի վիճակով, ինչը հայկական ագրեսիայի հետևանք է,

վերահաստատելով անդամ պետությունների հարգանքը Աղբյեջանի Հանրապետության ինքնիշխանության, տարածքային ամբողջականության և քաղաքական անկախության նկատմամբ՝

նշելով նաև Հայաստանի Հանրապետության ագրեսիվ քաղաքականության ապակառուցողական ազդեցությունը խաղաղության գործընթացի վրա ԵԱՀԿ շրջանակներում,

նկատի առնելով Գլխավոր քարտուղարի զեկուցագիրը՝

1. խստորեն դատապարտում է Աղբյեջանի Հանրապետության դեմ Հայաստանի Հանրապետության ագրեսիան:

2. Աղբյեջանի բռնազավթված տարածքներում Աղբյեջանի քաղաքացիական բնակչության դեմ կիրառված գործողությունները որակում է որպես հանցագործություն մարդկության դեմ:

3. Խստորեն դատապարտում է Աղբյեջանի գրավյալ տարածքներում հնագիտական մշակութային և կրոնական հուշարձանների կողոպուտը և ոչնչացումը»¹¹:

Այնուհետև, մտահոգություն հայտնելով, որ Հայաստանը մինչև այժմ չի կատարել ՄԱԿ-ի Անվտանգության խորհրդի համապատասխան որոշումները, և խստագույնս պահանջելով կիրառել դրանք, Տասներորդ գագաթնաժողովն իր բանաձևում «Կոչ է անում ՄԱԿ-ի Անվտանգության խորհրդին ճանաչելու Աղբյեջանի Հանրապետության դեմ ագրեսիայի առկայությունը, ձեռնարկելու համապատասխան քայլեր...

Պարտավորեցնում է բոլոր պետություններին ձեռնպահ մնալ Հայաստանին զենք ու զինամթերք մատակարարելուց, ինչը կարող է ագրեսորին խրախուսել՝ ընդլայնելու հակամարտությունը և շարունակելու Աղբյեջանի տարածքների բռնազավթումը: Անդամ պետությունների տարածքը չպետք է օգտագործվի նման մատակարարումների տարանցման համար:

¹¹ Նույն տեղում:

Կոչ է անում անդամ պետություններին, ինչպես նաև միջազգային համարության մյուս անդամներին կիրառելու այնպիսի արդյունավետ քաղաքական և տնտեսական միջոցներ, ինչպիսիք կպահանջվեն, որպեսզի վերջ տրվի հայկական ագրեսիային և Ադրբեջանի տարածքի բռնագավթմանը»¹²:

Բանաձևը միաժամանակ կոչ էր անում Հայաստանի և Ադրբեջանի միջև հակամարտությունը լուծելու արդարացիորեն և խաղաղ ճանապարհով, սակայն տարածքային ամբողջականության պահպանման և միջազգայնորեն ճանաչված սահմանների անխախտելիության սկզբունքների հիման վրա: Մինույն ժամանակ բանաձևը պարտավորեցնում էր ԻԿԿ անդամ պետություններին, Իսլամական զարգացման բանկին և այլ հաստատությունների՝ անհապաղ ֆինանսական և մարդասիրական օգնություն ցույց տալ Ադրբեջանին¹³:

Նշված բանաձևը կարելի է համարել հայ-ադրբեջանական հակամարտության վերաբերյալ ԻԿԿ ընդունած որոշումների գագաթնակետը: Այն աչքի է ընկնում կոշտ բնութագրումներով, խիստ ձևակերպումներով, կողմնակալությամբ և գտնվում է ճշմարտության հետ անհաշտելի հակասության մեջ:

Կոչ անելով ոչ միայն ԻԿԿ անդամ պետություններին, այսինքն՝ մուսուլմանական երկրներին, այլև միջազգային հանրության անդամ այլ երկրների դադարեցնելու զենքի մատակարարումը Հայաստանին և թույլ չտալու այդ նպատակով օգտագործել իրենց տարածքը, Հայաստանի դեմ կիրառելու արդյունավետ քաղաքական և տնտեսական միջոցներ՝ գագաթնաժողովը փորձ է անում Հայաստանի շուրջ ստեղծել շրջափակման երկրորդ գոտի, ինչը իրականում ամմարդկային մի պահանջ է մարդասիրության անունից խոստովանելու երկրների թագավորների և նախագահների կողմից:

Բանաձևի բովանդակությունը և ընդունված որոշումների բնույթը վկայում են, որ Ադրբեջանի ներկայացուցիչները հսկայածավալ նախապատրաստական աշխատանք էին տարել ինչպես ընդհանրապես ԻԿԿ-ի, նրա գլխավոր գործադիր մարմինների, այնպես էլ առանձին անդամ պետությունների հետ և կարողացել էին նրանց բոլորի համար ընդունելի դարձնել իրենց տեսակետները: Առանց այդ աշխատանքների անհնար էր նման բանաձևի ընդունումը: Այդ բոլորն Ադրբեջանը գրանցում է իր «հաղթանակների» ակտիվում:

Հեյդար Ալիևի մահվանից և Իլհամ Ալիևի «գահ» բարձրանալուց հետո Ադրբեջանի իսլամական և հակահայկական քաղաքականությունն ավելի ակտիվացավ: Այդ հարցում Ադրբեջանի նոր նախագահը ոչ միայն չի զիջում իր հորը, այլև որոշ դեպքերում նույնիսկ գերազանցում է նրան:

2005 թ. դեկտեմբերի 6–7-ը Մեքքայում գումարվեց Երրորդ արտակարգ իսլամական գագաթնաժողովը, որը Ադրբեջանի կողմից հիմնալի կերպով օգտագործվեց իր հակահայկական քաղաքականության տեսանկյունից: Կոնֆե-

¹² Նույն տեղում:

¹³ Տես նույն տեղում:

բանալի օրակարգում էր «21-րդ դարի մարտահրավերներին դիմագրավելու» հարցը: Դա շատ կարևոր հարց էր, ինչի վկայությունն է մասնաճյուղի համագործակցությունը, որ այդ հարցը քննարկելու համար հրավիրվել էր արտակարգ կոնֆերանս՝ երրորդը ԻԿԿ ամբողջ պատմության ընթացքում:

Կոնֆերանսն ընդունեց «21-րդ դարում Իսլամական Ունիթային (Հավաքականությանը, կամ Ազգին.–Ն. Հ.) սպասող մարտահրավերներին դիմագրավման գործողությունների տասնամյա ծրագիր»¹⁴: Դա, ըստ էության, ծրագրային փաստաթուղթ է:

Կոնֆերանսի բանաձևի քաղաքական բաժնում՝ Իրաքի, Պաղեստինի և Երուսաղեմի, սիրիական Գոլանի բարձունքների և արաբական այլ գրավյալ տարածքների ազատագրման, թուրք մուսուլման կիպրոսցիների և թուրքական Կիպրոսի, Սուդանի, Սոմալիի, Քաշմիրի, իսլամական համերաշխության, իսլամական ինքնության (*Islamic identity*) պահպանման և ամենակարևոր մարտահրավերներ համարված այլ հարցերի հետ մեկտեղ առանձին ենթաբաժին էր հատկացված Ադրբեջանի դեմ ուղղված, այսպես կոչված, «հայկական ագրեսիային»: Այնտեղ ասված էր. «Կոնֆերանսը կրկին դատապարտում է Ադրբեջանի ինքնիշխանության և նրա տարածքային ամբողջականության դեմ շարունակվող հայկական ագրեսիան ու կոչ է անում լիովին և առանց որևէ պայմանի հեռանալ Ադրբեջանի բռնազավթված բոլոր տարածքներից»¹⁵:

Այստեղ կարևորն այն է, որ Ադրբեջանին հաջողվել էր «Ադրբեջանի դեմ հայկական ագրեսիայի» հարցը մտցնել «Տասնամյա ծրագրի» մեջ: Իսկ դա նշանակում էր առաջիկա տարիներին Ադրբեջանի համար ապահովել ԻԿԿ և նրա անդամ պետությունների քաղաքական, տնտեսական, ֆինանսական և բարոյական աջակցությունն ու օգնությունը: Ունենալով այդպիսի քիկունք՝ Իլհամ Ալիևը բանակցային գործընթացում դարձավ ավելի անգիշողական, ամբարտաշտական, անկառավարելի և ռազմատենչ:

Շարունակելով ԻԿԿ-ի հետ ավելի սերտորեն համագործակցելու քաղաքականությունը՝ Իլհամ Ալիևը կարողացավ հասնել այն բանին, որ ԻԿԿ Արտաքին գործերի նախարարների Երեսուներեքերորդ կոնֆերանսը 2006 թ. հունիսի 19–21-ը գումարվեց Բաքվում¹⁶: Կոնֆերանսը բացեց Ադրբեջանի նախագահը, որը շատ ակտիվ էր և ամեն կերպ փորձում էր կոնֆերանսի աշխատանքներն ուղղել իր համար ցանկալի հունով՝ չմոռանալով մասնավոր միջոցներով զրպարտել ու վարկաբեկել Հայաստանը: Բայց այս անգամ փորձ արվեց Հայաստանին հարված հասցնել այլ կողմից: Քաղաքական, տնտեսական, հակահա-

¹⁴ «Meeting of Challenges of the 21st Century. The Third Extraordinary Islam Summit». Convened in Mecca, 6–7 December 2005. «OIC Newsletter». Istanbul, September–December 2005, № 68.

¹⁵ Նույն տեղում:

¹⁶ Steu «The Thirty-Third Session of the Foreign Ministers (Session of Harmony of Rights, Freedoms and Justice), held in Baku, Republic of Azerbaijan», 19–21 June 2006. «OIC Newsletter», May–August 2006, № 70:

բեկչական և այլ հարցերի հետ մեկտեղ կոնֆերանսում ընդունվեց «Իսլամական սրբատեղիների պահպանման մասին» բանաձև: Այդ բանաձևը հիմնականում վերաբերում էր չորս իսլամական հուշարձանների, որոնք, ինչպես նշված էր բանաձևում, «քանդվում և կործանվում են»: Առաջինը Այոդայի Բաբրի մզկիթն է Հնդկաստանում, երկրորդը՝ Չարար-է-Շարիֆ իսլամական հուշարձան-համալիրներն են Քաշմիրում, երրորդը՝ Իրաքի հուշարձաններն են, իսկ չորրորդը՝ «Իսլամական պատմական և մշակութային հուշարձանները և գերեզմանները Ադրբեջանի բռնազավթված տարածքներում»¹⁷: Չորրորդ մեղադրանքը ուղղված էր Հայաստանին և Լեռնային Ղարաբաղին, որոնք մեղադրվում էին վանդալիզմի և բարբարոսության մեջ, քանի որ իրենց հսկողության տակ գտնվող տարածքներում իբր կործանում են պատմական հուշարձանները և ավերում գերեզմանները: Տվյալ դեպքում դարձյալ գործ ունենք ադրբեջանական հերթական կեղծիքի հետ, իսկ ԻԿԿ Արտաքին գործերի նախարարության կոնֆերանսը, ադրբեջանական տեսակետը հիմք ընդունելով, առանց փաստերն ստուգելու, այդ հարցը ներառել էր իր կողմից ընդունված բանաձևում, որը, բացի հայերին վարկաբեկելուց, ևս մի կարևոր նպատակ էր հետապնդում:

Հայտնի է, որ ադրբեջանցիները 2006 թ. իրականացրին Հին Ջուղայի հայկական պատմական հուշարձանների և խաչքարերի զանգվածային բարբարոսական ոչնչացում, ինչը բողոքի մեծ ալիք բարձրացրեց աշխարհում: Հայաստանը պաշտոնապես բողոքեց և ՅՈՒՆԵՍԿՕ-ից պահանջեց հանձնաժողով ուղարկել Հին Ջուղա՝ եղեռնագործությունը տեղում ստուգելու համար: ՅՈՒՆԵՍԿՕ-ն չկարողացավ օպերատիվ կերպով գործել, իսկ Ադրբեջանն ընդհանրապես որևէ պատվիրակության թույլ չտվեց մտնել Հին Ջուղա:

Եվ մինչ մենք՝ հայերս, զբաղված էինք այդ հարցերով, Իլիամ Ալիևը կարողացավ ԻԿԿ Արտաքին գործերի նախարարների Երեսուներեքերորդ նստաշրջանում ընդունել տալ ադրբեջանական պատմական և կրոնական հուշարձանները հայերի կողմից գրավյալ տարածքներում «կործանելու» մասին հատուկ բանաձև:

Կեղծիքի վրա հիմնվող իր «հաջողություններով» ոգևորված՝ Ադրբեջանի ղեկավարությունը դիմեց նոր կեղծիքների, ինչը առողջ տրամաբանության մեջ ոչ մի կերպ չի տեղավորվում: Դրա փայլուն ապացույցն է Բաքվի հաջորդ քայլը: ԻԿԿ Արտաքին գործերի նախարարների 2006 թ. կոնֆերանսը որոշում ընդունեց կազմակերպել «Լրատվամիջոցների դերը հանդուրժողականության և փոխըմբռնման զարգացման գործում» թեմայով միջազգային համաժողով: Բաքուն անմիջապես նախաձեռնությունն իր ձեռքը վերցրեց և հասավ այն բանին, որ ԻԿԿ Արտաքին գործերի նախարարների կոնֆերանսը որոշեց այդ նոր համաժողովը նույնպես անցկացնել Բաքվում: Համաժողովը կայացավ Բաքվում 2007 թ. ապրիլի 26–28-ը: Դրան ներկա էին իսլամական 49 երկրների և 11 միջազգային կազմակերպությունների ներկայացուցիչներ:

Համաժողովում Ադրբեջանը հետապնդում էր երկու գլխավոր նպատակ:

¹⁷ Նույն տեղում:

Առաջին. ապացուցել, որ միջազգային հարաբերություններում ինքն ստանձնում է նոր՝ ավելի բարձր և կարևոր, դեր: Իշխան Ալիևն իր ելույթում ուղղակիորեն նշեց, որ «Ադրբեջանն ավելի ու ավելի ակտիվ դեր է կատարում միջազգային հարաբերություններում» և «ձգտում է իր ներդրումն ունենալու պրոբլեմների լուծման գործում ոչ միայն տարածաշրջանում, այլև աշխարհում»¹⁸: *Երկրորդ*. ցույց տալ, որ Ադրբեջանը հանդուրժողականության կենտրոն է, իսկ, օրինակ, Հայաստանը՝ ագրեսոր և ցեղասպանության կազմակերպիչ: Այդ դժվարագույն խնդիրը դրվեց Ադրբեջանի արտաքին գործերի նախարար Էլմար Մամեդյարովի վրա, որը ներկայացրեց Ադրբեջանի տեսակետը քննարկվող հարցի վերաբերյալ: Եթե հավատանք Մամեդյարովին, ապա Ադրբեջանը ազգային բոլոր փոքրամասնությունների համար մի իսկական դրախտավայր է, հանդուրժողականության տիպար, որը կարող է դասեր տալ ոչ միայն տարածաշրջանի, այլև աշխարհի երկրներին: Ահա Ադրբեջանի արտաքին գործերի նախարարի կողմից ներկայացված կեղծիքից և ստիգ հյուսված այդ պատկեր: Նախարարը համաժողովի բարձր ամբիոնից առանց ամաչելու հայտարարեց. «Ադրբեջանի պատմությունը հիմք է տալիս ասելու, որ Ադրբեջանը հանդուրժողականության օրինակ է: Ադրբեջանի Կառավարությունը վարում է ազգային փոքրամասնությունների պաշտպանության արդյունավետ քաղաքականություն: Մինչ Հայաստանը վարում է ագրեսիվ քաղաքականություն և իրականացնում ցեղասպանություն ընդդեմ ադրբեջանցիների, հայերը խաղաղ ապրում են Ադրբեջանում: Նրանք ունեն հավասար իրավունքներ և ոչ մի խտրականության չեն հանդիպում: Դա կարող է լինել մեր կառավարության համամարդկային ընդհանուր արժեքների վրա հիմնված քաղաքականության կենդանի օրինակը»¹⁹: Թվում է, թե անգամ ստախոսությունը և կեղծիքը սահման ունեն, բայց ակնհայտ է, որ Ադրբեջանի պարագայում դա չի գործում: Մի երկիր, որն իրագործել է «սուեզիսի եղեռնագործությունը», որի հետևանքով Ադրբեջանում հայ չմնաց, մի երկիր, որտեղ հայերի և Ադրբեջանի մյուս ազգային փոքրամասնությունների ջարդերը, կոտորածները, բռնի տեղահանումները կրկնվում են պարբերաբար, և մնան քաղաքականությունը բարձրացված է պետական քաղաքականության մակարդակի, հանդգնում է պաշտոնապես ներկայանալ որպես հանդուրժողականության օրինակ և ազգային փոքրամասնությունների պատվար: Կարծում ենք, որ մնան երկրի ղեկավարությունը մտավոր և հոգեկան լուրջ պրոբլեմներ ունի: Դրանք բժշկության հետ կապված հարցեր են, որտեղ պատմական անհերքելի փաստերը և պատմությունը որպես գիտություն այլևս անելիք չունեն²⁰:

Ինչպես տեսանք, ԻԿԿ բանաձևերում և որոշումներում մշտապես շեշտվում են «հայկական ագրեսիան», ադրբեջանական տարածքների «բռնազավթումը»,

¹⁸ «Baku Hosts International Conference on «Role of Media in Development of Tolerance and Mutual Understanding»» (<http://www.azembassy.com/new/news.php?id=414>).

¹⁹ Նույն տեղում:

²⁰ Տե՛ս «Азербайджан—«Несвободное государство»: мир и война с народами по Алиеву (интервью с руководителем Института национальных стратегических иссле-

Աղբրեջանի տարածքային ամբողջականության պահպանումը և նրա միջազգայնորեն ճանաչված սահմանների անձեռնմխելիությունը և այլն: Այդ ամենը, ըստ էության, ուղղված է նաև Լեռնային Ղարաբաղի և նրա ինքնորոշման իրավունքի ճանաչման դեմ. դա մի փորձ է ամեն գնով Ղարաբաղը բողոնելու Աղբրեջանի տարածքում՝ Աղբրեջանի ենթակայության տակ: Այդ հարցում ԻԿԿ դիրքորոշումը, բացառապես հիմնված լինելով «Իսլամական կոնֆերանս» կազմակերպության անդամ Աղբրեջանի տեսակետների և նրա քաղաքական շահերը պաշտպանելու վրա, ԻԿԿ սկզբունքային սխալներից մեկն է: Պատահական չէ, որ ԻԿԿ Գլխավոր քարտուղար Էկմեդեդին Իհսանօղլուն, այս տարվա օգոստոսին ԼՂՀ-ում կայացած նախագահական ընտրությունների կապակցությամբ հանդես գալով հատուկ հայտարարությամբ, նշեց, որ «ԻԿԿ-ն չի ճանաչում Լեռնային Ղարաբաղում անցկացված այսպես կոչված նախագահական ընտրությունները»²¹:

ԻԿԿ դիրքորոշումն այդ հարցում անաչառ չէ. նա հաշվի է առնում միայն Աղբրեջանի շահերը, ուստի և չի ծառայում տարածաշրջանում խաղաղության և կայունության հաստատմանը:

Այսպիսով՝ կարող ենք ասել, որ «Իսլամական կոնֆերանս» կազմակերպության շրջանակներում Աղբրեջանի հակահայկական քաղաքականությունը խարսխված է իսլամական հիմնադրույթները, իսլամական համերաշխության գաղափարն իր շահերին ծառայեցնելու ծրագրի վրա, որի օգնությամբ Աղբրեջանը ձգտում է Ղարաբաղյան հիմնախնդիրը լուծելու իրեն ձեռնառու տարբերակով:

Այդուհանդերձ, հարկ ենք համարում ուշադրություն հրավիրել մի կարևոր հանգամանքի վրա. ԻԿԿ-ն, նրա տարբեր մարմիններ և կառույցներ իրենց գանազան համաժողովներում ընդունում են հակահայկական բանաձևեր և որոշումներ, որոնք հաճախ մնում են որպես պարզապես հռչակագրեր և գործնական մարմնավորում չեն ստանում: ԻԿԿ անդամ շատ երկրներ նորմալ, անգամ բարեկամական հարաբերություններ են պահպանում Հայաստանի Հանրապետության հետ, համագործակցում նրա հետ տնտեսական, կրթական, մշակութային, գիտական և այլ ոլորտներում: Դրա փայլուն օրինակներից են Հայաստանի բարեկամական հարաբերություններն Իրանի Իսլամական Հանրապետության, արաբական երկրների մեծ մասի հետ, ինչպիսիք են, օրինակ, Լիբանանը, Սիրիան, Եգիպտոսը և այլն: Այս իրողությունը հավանաբար կարելի է բացատրել հետևյալ հանգամանքներով:

Առաջին. ԻԿԿ անդամ պետություններից շատերի ղեկավարությունը, պահպանելով իր հավատարմությունը իսլամական դոգմաներին և համերաշխության գաղափարին, այդուհանդերձ, քաղաքական իսլամի, հատկապես՝ նրա մոլեռանդ տարբերակի կողմնակից չէ՝ շատ լավ հասկանալով, որ դա կարող է ժամանակակից աշխարհում ստեղծել լրացուցիչ մեծ բարդություններ:

дований Министерства обороны РА, Советником Министра обороны Армении, доктором политологии, генерал-майором Г. С. Котанджяном)». «Голос Армении», 6 сентября 2007 г. (www.golos.am/index.php?option=com_content&task=view&id=13517):

²¹ «Organization of the Islamic Conference» (<http://www.oic-oci.org/mainbody-ar.htm>):

Երկրորդ. բոլոր մուսուլմանական երկրները տիպաբանորեն պատկանում են զարգացող երկրների շարքին, իսկ նրանցից մի քանիսը անգամ դասվում են չզարգացած երկրների թվին: Բոլոր մուսուլմանական երկրների առջև կանգնած է տնտեսական հետամնացությունը հաղթահարելու և արդիական պետություն դառնալու ռազմավարական խնդիրը: Իսկ դա պահանջում է իրենց առջև կանգնած կենսական նշանակություն ունեցող խնդիրների լուծման նկատմամբ ցուցաբերել պրագմատիկ մոտեցում: Պրագմատիզմ է պահանջվում նաև ժամանակակից միջազգային բարդ հարաբերություններում ճիշտ կողմնորոշվելու համար: Եվ մուսուլմանական որոշ պետությունների ղեկավարներ հասկանում են դա և ցուցաբերում նման մոտեցում: Նրանցից շատերը, կողմ քվեարկելով ԻԿԿ-ում քննարկվող աղբյուրաբանական պատճեններին և դրանով իսկ ցուցադրելով իրենց իսլամական համերաշխությունը, միաժամանակ ձեռնպահ են մնում Հայաստանի Հանրապետության դեմ ակտիվ, առավել ևս՝ թշնամական գործողություններից, հասկանալով, որ աշխարհում առաջինը քրիստոնեությունը որպես պետական կրոն հռչակած Հայաստանի դեմ ջիհադը անմտություն է և հղի է ծանր հետևանքներով:

Իհարկե, դա չի նշանակում, թե պետք է հանգստանալ և մոռացության տալ ԻԿԿ-ի կողմից ընդունված վերոհիշյալ փաստաթղթերը, որոնք աղբյուրաբանական ու հակահայկական ուղղվածություն ունեն և մեր ազգային անվտանգության համար սպառնալիք են: Մեր հարափոփոխ աշխարհում կարող է ստեղծվել այնպիսի իրադրություն, երբ մուսուլմանական աշխարհում հայտնվեն ուժեր, որոնք ի գործու լինեն նոր շունչ տալու այդ փաստաթղթերին, դրանց դրույթներին և դրանք հռչակագրերի հարթությունից տեղափոխելու գործնականության հարթություն, ինչի հետևանքով հնարավոր վտանգը կվերածվի իրականի: Հայաստանը պետք է պատրաստ լինի դրան:

Կարծում ենք, որ Հայաստանը մուսուլմանական պետությունների ղեկավարների, կրոնական գործիչների, մտավորականության, զանազան կազմակերպությունների ներկայացուցիչների հետ բոլոր մակարդակներում՝ կառավարական, խորհրդարանական, հասարակական, գիտական, մշակութային և այլն, տեղի ունեցող բանակցությունների, հանդիպումների կամ շփումների ժամանակ պետք է նուրբ ձևով արժարժի այդ հարցերը, պարզաբանի մեր դիրքորոշումը և մոտեցումները, բացահայտի աղբյուրաբանական կեղծիքը և այդ կերպ իսկությունն ու ճշմարտությունը հասցնի իսլամական աշխարհին: Դա, իհարկե, պահանջում է երկարատև աշխատանք, որում իրենց արժանի ներդրումը կարող են ունենալ հայ մասնագետները՝ արևելագետներ, պատմաբաններ, քաղաքագետներ, փիլիսոփաներ: Նրանք կարող են ուսումնասիրել այդ հարցերը, նախապատրաստել համապատասխան աշխատություններ, որոնք կարելի կլինի հրատարակել օտար լեզուներով և տարածել մուսուլմանական երկրներում: Կարծում ենք, որ շահեկան է կապեր հաստատել մուսուլմանական աշխարհի հայտնի իսլամագիտական կենտրոնների հետ, ինչը նույնպես կարող է նպաստել վերոնշյալ խնդիրների լուծմանը:

Եվ, վերջապես, անհրաժեշտ է համապատասխան ջանքեր գործադրել «Իսլամական կոնֆերանս» կազմակերպությունում ունենալու Հայաստանի ներկայացուցիչ՝ դիտորդի կարգավիճակով: Հասկանալի է, որ դա դժվար խնդիր է, բայց ոչ անհնարին: Ի վերջո, Հայաստանին հաջողվեց ներկայացուցիչ ունենալ Արաբական պետությունների լիգայում, որն իր շարքերում համախմբում է մոտ երկու տասնյակ պետություններ, որոնք բոլորն էլ «Իսլամական կոնֆերանս» կազմակերպության անդամ են:

ԱԴՐԲԵՋԱՆԱԿԱՆ ԷԹՆՈՔԱԳԱՔԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ՈՐՈՇ ԱՌԱՆՁՆԱՀԱՏԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՄԱՍԻՆ*

Հ. Ս. ՔՈԹԱՆՋՅԱՆ, գեներալ-մայոր, քաղաքական գիտությունների
դոկտոր (ՌԴ), հակաահաբեկչության գծով գիտական փորձագետ (ԱՄՆ),
ՌԴ Ռազմական գիտությունների ակադեմիայի ընդգրկված իսկական անդամ

Հայաստանի ազգային անվտանգության և ամբողջ հարավկովկասյան տա-
րածաշրջանի հանգուցային պոթենցիալից մեկը Ղարաբաղյան հակամարտու-
թյան խաղաղ ժողովրդավարական լուծումն է: Ղարաբաղյան հիմնախնդրի
վերաբերյալ Ադրբեջանի ներկայիս իշխանությունների և առաջին հերթին՝
Նախագահ Ալիևի դիրքորոշումը վերլուծելիս հարկ է նկատի ունենալ նրա կողմից
ղեկավարվող պետության ժողովրդավարականության աստիճանին տրվող
միջազգային գնահատականները: Ալիևի վարչակարգի հակաժողովրդավարա-
կանությանը համընդգրկուն գնահատական է տվել ամերիկյան հեղինակավոր
«Ֆրիդոմ Հաուս» («Freedom House») իրավապաշտպան կազմակերպությունը,
որի վերջին տարեկան հաշվետվության համաձայն այսօրվա Ադրբեջանը «ոչ
ազատ երկիր» է¹: Իհարկե, ժողովրդավարության առումով նրա հարևանների՝
ինչպես Հայաստանի, այնպես էլ Վրաստանի վիճակը ևս այնքան լավ չէ, սակայն
«Ֆրիդոմ Հաուսը» այս երկրները, ի տարբերություն «ոչ ազատ» Ադրբեջանից,
գնահատում է որպես «մասամբ ազատ»:

Ինչպես նշում են մեր արևմտյան գործընկերները, ադրբեջանական պետու-
թյան ղեկավարի դիրքորոշումն իր էությամբ հակաժողովրդավարական է: Դա
առաջին հերթին դրսևորվում է բռնակալական իշխանության հակաժողովրդա-
վարական տոհմական ժառանգման և պահպանման, ինչպես նաև կրտսեր Ալիևի
կողմից Ադրբեջանի ժողովրդին իր հոր ասիական պաշտամունքի համատարած
պարտադրման ձևով: Իսկ Ղարաբաղյան հիմնախնդրի կարգավորման հարցում
Ադրբեջանի նախագահի դիրքորոշումն արտացոլում է ինչպես Լեռնային
Ղարաբաղի ժողովրդի, այնպես էլ սեփական բնակչության, այդ թվում՝ էթնիկական
փոքրամասնությունների իրավունքների և ազատությունների նկատմամբ Բաքվի
վարչակարգի վերաբերմունքի գաղութատիրական էությունը: Այս առումով

* Հասարակական գիտափորձարկման նպատակով նյութի հիմնադրույթները հրապարակվել
են նախօրոք (տես «Азербайджан – «Несвободное государство», мир и война с народами
(интервью с Г. С. Котанджяном)». (www.regnum.ru/news/877896.html (2007 թ. օգոստոսի
30)): «Ադրբեջան. «Անազատ պետություն», խաղաղություն և պատերազմ ժողովուրդների հետ
(«Ռեգնում» (Regnum) գործակալության հարցազրույցը Հ. Ս. Քոթանջյանի հետ)»: «Հայոց աշ-
խարհ», 2007 թ. սեպտեմբերի 1: «Азербайджан – «Несвободное государство»: мир и война с
народами по Алиеву (интервью с Г. С. Котанджяном)». «Голос Армении», 6 сентября
2007 г.:

¹ Stu «Map of Freedom in the World. Armenia, Azerbaijan, Georgia (2007)». «Freedom
House» (<http://www.freedomhouse.org/template.cfm?page=363&year=2007&country=7129>):

հատկանշական է, որ Բաբուն հրաժարվում է կատարելուց «Ազգային փոքրամասնությունների մասին» օրենք ընդունելու վերաբերյալ իր պարտավորությունները, որոնք ստանձնել էր Եվրոպայի խորհրդի անդամ դառնալիս:

Ղարաբաղյան հիմնախնդրի կարգավորման նկատմամբ Նախագահ Ալիևի մոտեցումների հակաժողովրդավարականության դրսևորումներն են՝

– *առաջին*. Ադրբեջանը չի ընդունում Լեռնային Ղարաբաղի և Ադրբեջանի՝ որպես փլուզված ԽՍՀՄ-ի մասերի միջև վարչական-ստորակարգային հարաբերությունների օրինապատշաճ ժողովրդավարական դադարեցման փաստը: Խոսքը վերաբերում է 1991 թ., երբ դեռ չէր ստորագրվել նախկին Միության պետական կառույցների գործունեության պաշտոնական դադարեցման մասին Ալմա Աթայի հռչակագիրը, և գործում էր «ԽՍՀՄ-ից միութենական հանրապետության դուրս գալու հետ կապված հարցերի լուծման կարգի մասին» ԽՍՀՄ օրենքը², Լեռնային Ղարաբաղում անցկացված հանրաքվեի միջոցով Լեռնային Ղարաբաղի ժողովրդի ինքնորոշման իրավունքի իրացման քաղաքական և իրավական փաստի ժխտմանը,

– *երկրորդ*. Ադրբեջանը ժխտում է ժողովրդավարության անմիջական օրինապատշաճ միջոցներով ԼՂՀ ստեղծումից հետո 1991 թ. Լեռնային Ղարաբաղի Հանրապետության դեմ իր ձեռնարկած ագրեսիայի փաստը, ինչը ԽՍՀՄ փլուզման ընթացքում նախկին Ադրբեջանի տարածքում երկու պետությունների կազմավորման օրինականությունը Ադրբեջանի իշխանությունների կողմից չընդունելու հետևանք է,

– *երրորդ*. Ադրբեջանը խախտում է ՄԱԿ-ի հիմնարար՝ այլ ժողովուրդների հետ հարաբերություններում խաղաղության, առաջադիմության և ժողովրդավարության փոխկախվածության սկզբունքները՝ խարսխված այն գաղափարի վրա, որ ինչպես ժողովուրդների, այնպես էլ ընդհանուր առմամբ տարածաշրջանի անվտանգ ու կայուն զարգացման համար երաշխավորված խաղաղությունը նախադրյալ է, իսկ ժողովրդավարությունը՝ կարևորագույն պայման: Անտեսելով այդ սկզբունքները՝ Ալիևը սանձազերծել է սպառնալիությունների մրցավազք, անընդհատ Ղարաբաղի ուժային վերադարձման կոչ է անում և այդ նպատակով մոբիլիզացնում իր բնակչությանը: Նախագահ Ալիևի կանոնավոր կերպով հնչող ռևանշիստական կոչերի բերումով համաշխարհային հանրությունը դարձել է Հայաստանի Հանրապետության և Լեռնային Ղարաբաղի Հանրապետության դեմ պատերազմին Ադրբեջանի Հանրապետության քաղաքական, ռազմական և բարոյաև հոգեբանական անթաքույց նախապատրաստման վկա,

– *չորրորդ*. Արցախի նկատմամբ Ալիևի վարչակարգի տարածքային հավակ-

² Стu «Постановление о введении в действие Закона СССР «О порядке решения вопросов, связанных с выходом союзной республики из СССР» № 1410-1 от 3 апреля 1990 г.», Верховный Совет СССР; Закон СССР «О порядке решения вопросов, связанных с выходом союзной республики из СССР» № 1409-1 от 3 апреля 1990 г. (www.bestpravo.ru/ussr/data01/tex10973.htm):

նությունները հիմնավորելու և օրինական կարգով ինքնորոշված դարաբաղյան հայության դեմ ագրեսիայի կրկնությունն արդարացնելու նպատակով պետության ղեկավարությամբ տեղի են ունենում Ադրբեջանի բնիկների վերաբերյալ ճշմարտացի տեղեկության արգելափակում ու աղավաղում, ինչպես նաև հայ ժողովրդի և Արևելյան Անդրկովկասի մյուս ժողովուրդների պատմության նենգափոխում:

Ալիևի վարչակարգի հակաժողովրդավարականությունը արտահայտվում է ոչ միայն Լեռնային Ղարաբաղի Հանրապետության նկատմամբ, այլև ներպետական մակարդակում: ԽՍՀՄ փլուզման ժամանակներից Ադրբեջանի բնիկ ժողովուրդների ընտրախավերի մի մասի արթնացած էթնոազգային ինքնագիտակցությունը փորձում է պատասխան գտնել իր համար իսկապես ճակատագրական հարցին. շարունակել՞ գնալ լրիվ թյուրքացման ճանապարհով, թե՞ առաջ մղել ժողովրդավարացումը՝ Ադրբեջանի ռեսուրսների վերահսկման համար պետութենաստեղծ բոլոր ժողովուրդների միջև դաշնային համագործակցության մեխանիզմների ստեղծման, հազարամյակներ ի վեր գոյություն ունեցող ազգային-քաղաքակրթական բազմազանության պահպանման նպատակով:

Ադրբեջանում էթնիկական փոքրամասնությունների իրավունքների ուժային սահմանափակումը խորհրդային գաղափարախոսական արգելքներից ազատված նրանց էթնոազգայնականությանն ստիպում է քողարկվել՝ ընդունելով թյուրք բնակչության ցեղախմբային-տարածաշրջանային վերափոխված ձևերի կլանային խճանկարի տեսք³: Ըստ էության, քոչերի տարածքների նկատմամբ կենտրոնասիական «ժուգական»^{*} վերահսկման թյուրքական տոհմացեղային կազմակերպվածքի համար ավանդական մնացուկները պահպանած տարածաշրջանային կլանների քողի տակ թաքնված են Ադրբեջանի՝ քաղաքակրթական առումով ավելի զարգացած բնիկ ժողովուրդների վերափոխված ձևերի էթնոազգայնական դրսևորումները:

Խոսքը այն էթնոազգային երկլեզու բնիկների հանրությունների մասին է, որոնք, չունենալով իրենց հանրային գործունեության մեջ օգտագործելու համար ադրբեջանաթյուրքերենից բացի այլ լեզու ընտրելու ժողովրդավարական հնարավորություն, իրենց ընտանեկան, առավել հաճախ ոչ ցուցադրվող շփումներում օգտագործում են պարսկերեն լեզվի տարբերակներ (թալիշերեն, թաթերեն կամ լեռնաեբրայերեն), ինչպես նաև կովկասյան լեզուների (լեզգիերեն, ավարերեն, ցախուրերեն, ուդիերեն, կրիզերեն, բուդուդերեն, խինալուդերեն) և այլն: Նման իրավիճակը բնորոշ է նաև երկլեզու քրդերին:

³ Տես В. Гусейнов. Алиев после Алиева: наследование власти как способ ее удержания (www.ng.ru/2004-0319/10_aliev.html):

^{*} *ժուգեր*՝ Կենտրոնական Ասիայի տափաստանային թյուրքերի տոհմացեղային-տարածաշրջանային կլաններ, որոնք ըստ տոհմային սկզբունքի իրենց կադրերին առաջ մղելու միջոցով քողարկված կերպով շարունակում են ազդել ազգային ռեսուրսների պետական վերահսկման համակարգի վրա: Օրինակ՝ այսօրվա Ղազախստանում հայտնի են «Փոքր», «Միջին» և «Ավագ» տարածաշրջանատոհմացեղային ժուգերը:

ԽՍՀՄ փլուզումից հետո ինքնորոշման հայտ ներկայացրած էթնիկական փոքրամասնությունների կոլեկտիվ իրավունքների նկատմամբ ալիևյան վարչակարգի հակաժողովրդավարականության հատկանշական օրինակ է իշխանության եկած Հեյդար Ալիևի կողմից 1993 թ. Ադրբեջանի կազմում ստեղծված Մուղանի Թալիշական Ինքնավար Հանրապետության ջախջախումը՝ նրա առաջնորդ Ալիքրամ Գումատովի (*Գումբալով*) և նրա էթնոքաղաքական զինակիցների ձերբակալմամբ⁴:

Ադրբեջանի ոչ թյուրքական ժողովուրդների նկատմամբ Ալիևի վարչակարգի հակաժողովրդավարականությունը դրսևորվում է նրանց ազատ էթնիկական ինքնարտահայտման սահմանափակման ձևով ոչ միայն մարդու կոլեկտիվ, այլև անհատական իրավունքների՝ իր նույնականության ազատ, ժողովրդավարական ինքնորոշման իրավունք ունենալու մակարդակում: Այս թեման խիստ զգայուն է, քանի որ դեռ Խորհրդային Ադրբեջանի ընդերքում ձևավորվում էր բազմաթիվ էթնիկական փոքրամասնությունների թյուրքացման և նրանց առաջնորդներին ադրբեջանաթյուրքական ընտրախավում ներառման քաղաքականություն: Այս քաղաքականությունը հատկապես հնարիմացորեն կիրառվեց 1969 թ. ԱդրխՍՀ ՊԱԿ-ի նախագահ Հեյդար Ալիևին Ադրբեջանի կոմունիստական կուսակցության ղեկավարի պաշտոնում նշանակելուց հետո: Հենց նրա օրոք սովորական դարձավ թալիշ հոր և թալիշ մոր երեխաներին որպես ադրբեջանցի «գրանցումը»: Նույնը կատարվում էր բազմաթիվ թաթերի, լեզգիների, ավարների և լեռնային հրեաների ընտանիքներում:

Արևելյան Անդրկովկասի բնիկների թյուրքացմանը միտված ուղեգիծը, ուղեկցվելով Հարավային Կովկասում եկվոր թյուրքերի պատմության մեջ նրանց պատմության ու մշակույթի ներառմամբ, ինչը կատարվում էր Կրեմլի համար նմանարկվող պրոլետարական ինտերնացիոնալիզմի քողի ներքո, դարձավ Ադրբեջանի կոմկուսի կենտկոմի գաղտնի էթնոքաղաքականությունը: Այն առաջին հերթին իրականացվում էր՝ իրենց իսկական էթնիկական ծագման նույնականացումից հրապարակավ հրաժարվող թաթերին, թալիշներին, լեզգիներին, ավարներին, քրդերին մասնագիտական և սոցիալական առաջխաղացման համար գաղտնի կերպով արտոնություններ տրամադրելով: Այդ գործընթացի ղեկավարմանը, բացի ադրբեջանցի թյուրքերից, հաճախ մասնակցում էին նաև էթնիկական փոքրամասնությունների այն ներկայացուցիչները, որոնք ներառված էին ընտրախավի կազմում: Նրանք ուռճացած ուրացողական ազգայնականության դիմաց որպես պարզ և շնորհվող արտոնությունների ձեռքբերման, բարեհաջող կարիերայի և բարեկեցության սեփական օրինակով իրենց դեռ չթյուրքացած ցեղակիցներին ցուցադրել և ցուցադրում են ադրբեջանացման-թյուրքացման գերադասելիությունը:

Պետութենաստեղծ տիտղոսային ազգի գաղտնի ճնշման տակ ծնողների էթ-

⁴ Տե՛ս Փ. Փ. *Аббасова (Аббасов)*. История нашей республики (<http://www.centrasia.ru/newsA.php4?st=1056939900>):

նիկական ինքնությունից հրաժարվելու այս կամավոր-հարկադրական եղանակը, որը կիրառվում է Ադրբեջանում, որոշակի վերապահումներով կարելի է համեմատել Օսմանյան Թուրքիայում գործող այլադավան-այլազգի «դյոնմենների»^{*} կամավոր-հարկադրական անձնական էթնոհավատքային վերաինքնորոշման մեխանիզմի հետ: Ժամանակին այդ մեխանիզմը պետության կոշտ խրախուսական վերահսկողության ներքո ապահովում էր այլադավան-այլազգիների մեջ «մոլորված որդու» վերադարձը իր «իրական արմատներին»՝ իսլամի և ումմայի գիրկը: Հարկ է նշել, որ օսմանյան իսլամական հասարակության մեջ գերակայում էր այլադավան-այլազգիի վերափոխման ոչ թե էթնոքաղաքական, այլ դավանական առումը: Հետագայում՝ Թուրքիայի աշխարհիկացմանը զուգահեռաբար, ավելի աշխարհիկ գունավորում ստացավ նաև «դյոնմենի» մեխանիզմը:

Ըստ մի շարք աղբյուրների՝ հայտնի թուրք «դյոնմենների» թվում է նաև մոթուրքիայի հիմնադիր Զեմալ Աթաթյուրքը⁵: Նրա կանոնականացված քաղաքական կենսագրության մեջ նախնիները նշված են որպես Մակեդոնիայի հունական հատվածի թյուրք-մահմեդականներ, սակայն նրա իսկական էթնոկրոնական նույնականության վկայություններից մեկը դեռ գտնվում է Հունաստանում. այսօր էլ Սալոնիկում՝ նախկին հրեական գետտոյի (առանձնաթաղ) տարածքում, պահպանվում է նրա հայրական տունը, ինչը այն բանի վկայությունն է, որ Աթաթյուրքը ծնվել է այդ համայնքում:

Ադրբեջանական առաջնորդների, այդ թվում՝ զինվորական, քաղաքական, ֆինանսատնտեսական, կրոնական, գիտական ընտրախավերի շրջանում հայտնի են մեծ թվով քրդական, թալիշական, թաթարական, լեզգիական, ավարական, հրեական ծագումով ղեկավարներ, որոնք ադրբեջանական ձևով մեկնաբանված «դյոնմենի» սկզբունքով ինքնորոշվել են որպես ադրբեջանցի թուրքեր: Որպես ադրբեջանցի թուրք ինքնորոշված ադրբեջանական ղեկավարների թվում եղել է մի անձ, որն իր սերնդակիցների հիշողության մեջ մնացել է որպես քուրդ ծնողների որդի՝ Հայկական ԽՍՀ Սիսիանի շրջանի Զոմարթլի գյուղից: Ադրբեջանում նախագահական ընտրություններից առաջ հենց այս փաստի քաղաքական շահարկումները դարձան 1998 թ. Բաքվի մամուլում տեղ գտած, այդ թվում՝ նախկին Նախագահ Աբուլֆազ Էլչիբեյի հեղինակած, սկանդալային հրապարակումների պատճառ: Սկանդալն ավարտվեց Հեյդար Ալիևի բուն էթնիկական նույնականությունը մերկացնողներին ներկայացված դատական հայցով⁶: Էթնիկական թաթ «դյոնմեններից» հայտնի են

^{*} «*Դյոնմեն*» («ուրացող») ասելով Օսմանյան կայսրությունում առաջին հերթին հասկանում էին հրեաների հուդայականությունից իսլամ դավանափոխման մեխանիզմը:

⁵ Տես *А. Г. Кузьмин. Евразийский капкан. «Молодая Гвардия», 1994, № 12; նաև՝ Ла Стамна. «Аль-Каида» против Ратцингера и Атаюрка* (<http://www.inopressa.ru/lastapa/2006/11/30/12:42:55/ataturk>); *Hillel Halkin. Ataturk's Turkey overturned. «New York Sun»*. 24 July 2007 (<http://www.nysun.com/article/58997>):

⁶ Տես *Джалал Алирза оглы, Агил Алирза оглы и Расим Гасан оглы. Алиевы против газет: «Азадлыг», «Хурриййат», «Мухалифат», «Ени Мусават»*; *Джалал Алиев против*

Աղբրեջանի նախկին ղեկավարներ Միրջաֆար Բադիրովն ու Այազ Մուրալիբովը: Լեզգի «դյոնմենները» կազմում են աղբրեջանական բանակի ղեկավարության մի զգալի մասը, այդ թվում՝ Պաշտպանության նախարար Սաֆար Աբիևը և այլն:

Ժողովրդավարության բարոյական արժեքների և սկզբունքների պաշտպանության կամ խաթարման տեսանկյունից նման էքոնոքաղաքականությունը աղբրեջանական հասարակությունում արտահայտվում է Ալիևի վարչակարգի կողմից ճշմարտացի տեղեկատվության մատչելիության նկատմամբ մարդու իրավունքի ճնշմամբ: Էքոնոքալիս տեղեկության նենգափոխումը և գրաքննումը պետության կողմից կատարվում են ինչպես ՁԼՄ-ների վրա գործադրվող ճնշման, այնպես էլ Աղբրեջանի ժողովուրդների գիտական պատմության խեղաթյուրված էքոնոքաղաքական մեկնաբանման ու նենգափոխման միջոցով՝ իշխող վարչակարգի պատեհաժամային շահադիտական նպատակների հաշվառմամբ: Տվյալ խնդիրը կարող էր դառնալ հատուկ ուսումնասիրությունների առարկա Աղբրեջանի գիտնականների այն մասի համար, որը չի վայելում իշխանությունների հովանավորությունը, ունի ժողովրդավարական կողմնորոշում, և որին մտահոգում է աղբրեջանական ազգի ու էթնիկական փոքրամասնությունների բարոյահոգեբանական առողջությունը:

Համառոտակի կարելի է ասել, որ մի շարք դեպքերում մենք գործ ունենք ձևավորված ազգային ընտրախավերի առաջատար ներկայացուցիչների, այդ թվում՝ մի շարք հասարակագետների կողմից սեփական անձնական պատմության խեղաթյուրման քաղաքական խրախուսման, ամենամերձավոր հարազատների՝ ծնողների էթնիկական արմատների ժառանգումից հրաժարման ավանդույթի հետ, որը հիմնականում ձևավորվել է Հեյդար Ալիևի վարչակարգի ընդերքում: Դեռ խորհրդային ժամանակներից ուրացումը Աղբրեջանի պետական քաղաքականության աստիճանի հասցնելու այս էքոնոքաղաքական երևույթը հոգեբանորեն նպաստում է ոչ միայն ծնողների, այլև ժամանակային առումով ավելի հեռու նախնիների պատմամշակութային ինքնության հետ ձեռնածությունների համար ախտածին բարոյական հիմքի ստեղծմանը:

Էքոնոքաղաքական ախտամոլության նման անձնավորման օրինակ կարող է ծառայել կոմկուսի կենտկոմի պատվերով գործող և վերջին տարիներին քաղաքական-մաֆիական ընդհարումներում սպանված ակադեմիկոս Ջիա Բունյաթովը: Լինելով թալիշ հոր և «պրիզունմոլական» մոր զավակ՝ նա խորհրդային վարչակարգի օրոք իրեն հրապարակավ հայտարարեց «աղբրեջանցի թուրք»: Նախնիների առումով նրա բարոյական ընտրությունը տիպիկ է: Լինելով Աղբրեջանի գիտությունների ակադեմիայի փոխնախագահ, որը պատասխանատու էր պատմական գիտությունների ոլորտի համար, նա ոչ մի-

газеты «Ени Мусават», 27 ноября 2002 г. «Свобода политических дискуссий после отмены цензуры в Азербайджане (1998 г.)». «Доклад о мониторинге». Часть 1-я. Архив рассылки Центра экстремальной журналистики. Союз журналистов России (http://www.cjes.ru/lenta/view_news.php?id=1801&year=2002&lang=rus):

այն ջանք չգործադրեց հին Իրանի քաղաքակրթական նվաճումներն ու փառքը կիսող թալիշ ժողովրդի լռության մատնված պատմության հիմնարար ուսումնասիրության ու հրապարակման համար, այլև իր ուրացությամբ նպաստեց թալիշների թյուրբացմանը: Չ. Բունյաթովի տեքստերի պատմալեզվաբանական համեմատական վերլուծության միջոցով ապացուցվել է, որ այդ կեղծարարը պալատական գրչակի իր գիտաքաղաքական կարիերան կառուցել է ոչ միայն Թալիշստանի պատմության անտեսման, այլև հին հայկական ձեռագրերի լկտի խեղաթյուրման ու Արևելյան Անդրկովկասի բնիկ ժողովուրդների պատմության փաստերով խարդախ աճապարարության հիմքի վրա⁷:

Գիտական վարքականոնի չափանիշներն անտեսող բունյաթովյան դպրոցի կեղծարարները չհանդգնեցին աղվանական հայտարարել (ինչն, ըստ նրանց կարծիքի, ենթադրում է «թուրք-ադրբեջանական») երևի թե միայն համահայկական Վատիկանի՝ Սբ. Մայր Աթոռ Էջմիածնի հայկական հուշարձանները, որոնց պատմությունն սկիզբ է առնում Հայաստանում, այդ թվում՝ Արցախում, առաքյալներ Բարդուղիմեոսի և Թադեոսի կողմից քրիստոնեության քարոզչության ակունքներից՝ Քրիստոսի ծննդյան առաջին դարից: Հենց այդ պատճառով է, որ Համայն քրիստոնեական հանրությունը միահամուռ կերպով Հայոց եկեղեցին համարում է աշխարհի սակավաթիվ Առաքելական եկեղեցիներից մեկը: Դրա վկայությունն է Վատիկանի կողմից Առաջին լուսավորիչ Սուրբ Առաքյալների մասունքների պաշտոնական ընծայումը Էջմիածնի Մայր Աթոռին: Սակայն նույնիսկ այս անժխտելի իրականությունը Ալիևի պատվերով փորձում են կտրականապես հերքել գիտության ոլորտում գործող անսկզբունք քաղաքագետները՝ սպասարկելով Բաքվի վարչակարգի ռևանշիզմն ու տարածքային պահանջախնդրությունը:

Պատմաբան գրչակները, Ալիևի վարչակարգի անմիջական պատվերով նենգափոխելով փաստերը, զավեշտի են հասնում՝ նախնադարյան գոթուստանյան շրջանի պրիմիտիվիստ նկարիչներին հայտարարելով ադրբեջանցի թուրքերի նախնիներ: Թեև ո՛չ Ֆրանսիայում, ո՛չ Իսպանիայում ողջամիտ գիտնականներից կամ քաղաքագետներից ոչ մեկի մտքով անգամ չի կարող անցնել նույնականացնել գոթուստանյան նախնադարյան նկարչի հնարավոր հասակակից կրոնամայրոնացու ժայռապատկերները՝ որպես ֆրանսիական կամ իսպանական մշակութային հուշարձան:

Դեռ անցյալ տարի, հաշվի առնելով իմ հրապարակային ելույթը*, Հայաստանի Գիտությունների ազգային ակադեմիան արձագանքեց Նախագահ Ալիևի գեկուցմանը և հանդես եկավ նախազգուշացմամբ, որ կա բռնապետական հակա-ժողովրդավարական պետության շահերի քաղաքական սպասարկման նպատա-

⁷ Տես Ս. Մուրադյան. История—память поколений. Проблемы истории Нагорного Карабаха. Е., 1990:

* Տես Հ. Ս. Քոթանջյանի հիշատակված հարցազրույցները «Regnum»-ում և «Голос Армении»-ում:

կով Հարավային Կովկասի ժողովուրդների պատմության շահադիտական վերաշարադրման գործում Ադրբեջանի գիտական հանրության ներգրավման վտանգ: Ադրբեջանում ճշմարտացի տեղեկույթի համատարած աղավաղման և ճնշման փաստը «Ֆրիդոմ Հաուզի» գնահատականներում արտացոլված է որպես այդ ոչ ազատ երկրի վարչակարգի հակաժողովրդավարականության կարևոր հատկանիշներից մեկը:

Ընդհանուր առմամբ վտանգավորն այն է, որ հայ և ադրբեջանական ժողովուրդների փոխհարաբերությունների հետ կապված փաստերի աղավաղումը, որը կատարվում է անձամբ պետության առաջնորդի ղեկավարությամբ, Ալիևի վարչակարգի օրոք ընդունում է փոխվստահության հիմքերի համակարգված քայքայման ձև: Նեմգավոխման է ենթարկվում հայ ժողովրդի ինչպես նորագույն, այնպես էլ հնագույն պատմությունը, որը հայտնի է աշխարհի հեղինակավոր գիտական դպրոցների հրապարակումներից: Ընդամին վաղուց հայտնաբերված ու հաստատված ճշմարտությունների «հերքողները» հայոց պատմության ցանկացած անաչառ աղբյուրների նկատմամբ վստահությունը խարխալելու նպատակով կեղծարարության մեջ են մեղադրում ոչ միայն ժամանակակից հեղինակավոր դպրոցներին, այլև հայ ժողովրդի հետ հազարամյակներ տևած փոխհարաբերությունների ընթացքում շատ երկրներում ստեղծագործած պատմաբանների ու գործիչների սերունդներին:

Ելնելով հենց այս ձեռնածվական դիրքերից՝ Ալիևի վարչակարգը «ադրբեջանական ժողովրդի դեմ» կատարված հանցագործություններ է վերագրում հայերին նույնիսկ այն ժամանակաշրջաններում, երբ ներկայիս ադրբեջանցիների թյուրք նախնիները Կենտրոնական Ասիայից դեռ չէին էլ ներթափանցել Հարավային Կովկաս: Անցյալի այդ պատվիրված գռեհիկ խեղաթյուրումները տոգորված են «Ադրբեջան» և «ադրբեջանցի» տերմիններով աճապարարությամբ՝ այդ տերմինների հակադիտական կիրառմամբ այն ժամանակաշրջանների համար, որոնք եղել են շատ ավելի վաղ, քան սկսել են օգտագործվել Ռուսաստանյան կայսրության Բաքվի և Ելիզավետպոլի նահանգների որոշ մասերի առնչությամբ միայն 20-րդ դարի սկզբին: Դրա հետ մեկտեղ, այդ տերմինները խաղարկվում են, որպեսզի թյուրքական նույնականացում վերագրվի և՛ որպես կովկասյան թաթարներ հայտնի բնակչությանը, և՛ այն հնդեվրոպական ու կովկասյան ժողովուրդներին, որոնք Արևելյան Անդրկովկասում բնակվում էին թուրք նվաճողների հորդանների ներխուժումից դեռ շատ վաղ:

Այս կերպ Ալիևի վարչակարգը որպես «թուրք-ադրբեջանական» է կանոնականացնում մարերի (մեղացիներ), պարսիկների, հայերի, թաթերի, թալիշների, լեզգիների, ավարների, ուտիների և մյուսների հազարամյա պատմամշակութային գործունեության ամբողջ արգասիքը: Ալիևյան քաղաքական պատվերը ջանում է թունավորել այսօրվա հայերի և նրանց պատմական հարևանների ժառանգների՝ ներկայիս Ադրբեջանի էթնիկական փոքրամասնությունների միջև եղած դարավոր բարեկամությունը՝ այսօրվա հայերի և ադրբե-

ջանցիների միջև առկա հակամարտային հարաբերությունները գոեհկաբար փոխադրելով Հարավային Կովկասի բնիկ ժողովուրդների հին նախնիների ժամանակաշրջան:

Բաքվի որոշ գիտնականներ, շահարկելով 1828 թվականին ռուս-պարսկական պատերազմի արդյունքներով նախկինում Շահ-Աբասի կողմից Պարսկաստան⁸ քված սահմանափակ թվով հայերի հայրենադարձության փաստը, փորձում են աղբյուրական հասարակայնության մեջ տարածել Արևելյան Կովկասում բոլոր հայերի եկվոր լինելու մասին կարծիքը: Վերջին շրջանում այդ «գիտականացված» քարոզչությունը իրականացվում է նաև Նախագահ Ալիևի կողմից: Նպատակը պարզ է. Աղբյուրների ժողովրդին ներշնչել այն գաղափարը, թե Արցախը, իբր, թուրքերի նախահայրենիքն է, իսկ հայերն իրենց հիմնական զանգվածով Ղարաբաղում և Հայաստանում վերաբնակներ են, կամ ամենևին էլ հայ չեն: Բաքվի, Գյանջայի և Շամախիի քաղաքային ընտրախավերի ներկայացուցիչները նշում են, որ այդ կեղծիքին առավել հաճախ կողմնակից են լինում վերջերս ալիևյան վերնախավում տեղ գտած «ռայոնլու»^{*} թուրքերը՝ քոչվորների այն հետնորդները, որոնք, գալով գյուղական հետամնաց վայրերից, մեր ժամանակակիցների աչքի առաջ դեռ շարունակում են հարմարվել քաղաքային կացութաձևին և քաղաքակիրթ աշխարհըմբռնմանը:

Սկզբնաղբյուրները, այդ թվում՝ Ղարաբաղյան խանության 19-րդ դարի պատմագիր Միրզա Աղիգյոզալ բեկի «Ղարաբաղ-նամե» աշխատությունը, վկայում են, որ թուրքական «սարիջալի» ցեղի քոչվորները Փանահի գլխավորությամբ Արցախ են ներխուժել 18-րդ դարի կեսերին⁹: Արցախում նստակյաց կյանքի անցած այդ թուրքերը պարսկական արքունիքի անունից տեղական վասալային իշխողների դերում Ղարաբաղում կառավարել են ընդամենը 50 տարի¹⁰: Այն, որ Լեռնային Ղարաբաղից բացի, նաև ԼՂՀ այժմյան անվտանգության գոտու մեջ մտնող տարածքները ներառող Արցախի իսկական տերերը հազարամյակներ շարունակ եղել և մնում են հայերը, վկայում են ոչ միայն իսկայական թվով հայկական և այլալեզու գրավոր հուշարձանները, այլև հազարավոր պատմաճարտարապետական կառույցները, որոնք համաշխարհային գիտության կողմից ըստ իրենց հայտանշական գծերի նույնականացվում են որպես հայկական:

⁸ Տես *E. M. Рогонова*. Армяно-иранские связи в эпоху правления шаха Аббаса Первого (<http://www.nwalliance.ru/PDF/Rodionova.pdf>); «Всемирная История. Личности. Аббас I Иранский» (<http://www.world-history.ru/persons/1875.html>):

^{*} Բաքվեցիները արհամարհանքով «*ռայոնլու*» են անվանում Աղբյուրների գավառներից եկած ավելի հետամնաց նորաբնակներին:

⁹ Տես *M. Agurezаль-бек*. Карабаг-наме. Глава вторая. АзССР. «Средневековые исторические источники Востока и Запада», 1950 (http://www.vostlit.info/Texts/rus14/Karabag_name/text1.phtml?id=945):

¹⁰ Տես «Я гуманист в душе. (Интервью с А. Муталибовым)». «Независимая газета», 2 апреля 1992 г.:

Որպես Արևելյան Անդրկովկասի պատմության կոպիտ նենգափոխման օրինակներ կարելի է բերել 20-րդ դարում հայ բնակչության դեմ գործած եղեռնական հանցագործությունները «ադրբեջանցիների դեմ իրագործված ցեղասպանությամբ» հավասարակշռելու քաղաքական փորձերը, մի ցեղասպանությամբ, որը պատմաբանները հորինել են Ալիևի վարչակարգի պատվերով: Այդ կեղծարարության հիման վրա Հեյդար Ալիևի նախաձեռնությամբ 1998 թ. հրապարակվեց «Ադրբեջանցիների դեմ իրագործված ցեղասպանության մասին» Ադրբեջանի Հանրապետության նախագահի հրամանագիրը¹¹: Հայերի ցեղասպանության փաստի ժխտման հետ մեկտեղ Ալիևի վարչակարգը սադրիչ փորձեր է ձեռնարկում՝ իր կողմից հորինված անհեթեթության հերքման համար հայությանը ներքաշելու անպտուղ բանավեճերի մեջ: Այնինչ, այս դեպքում ադրբեջանական ժողովրդի անագատության ողբերգությունը պատմական ճշմարտության մատչելիության առումով այն է, որ Ալիևի վարչակարգը ամեն տարի գարնանը նրան «գոմբիացնում» է՝ ներգրավելով տեղի չունեցած ցեղասպանության կապակցությամբ «սգո պետական միջոցառումների» անցկացման մեջ: Բաքվի մտավորականության ներկայացուցիչներն անգամ վատահեղին մեղ շրջանակներում ծանակում են «ժողովրդի քաղաքական համախմբման» այս անագնիվ և վտանգավոր եղանակը: Նրանք գիտեն, որ 20-րդ դարի սկզբին տեղի են ունեցել հայերի կոտորածներ և հայերի դիմադրություն այդ կոտորածներին, ինչպես և հետագայում՝ որպես հայ խաղաղ բնակչության պատասխան ջարդերին Սումգայիթում՝ 1988 թ., և Բաքվում՝ 1990 թ.:

Ալիևի վարչակարգը, պատմական ճշմարտության գիտականակերպ քաղաքական նենգափոխման հետ մեկտեղ, չի խորշում նաև որպես գիտական արգասիք մատուցվող ցածրահարգ հատուկ քարոզչական կեղծիքից: Հայերի և հրեաների միջև բախում հարուցելու քաղաքական նպատակին է ծառայում իբր լեռնային հրեաների նկատմամբ հայերի կողմից իրագործված «ցեղասպանության» զոհերի հիշատակման աղմկոտ արշավը, որը վերջերս ձեռնարկվել է Ալիևի վարչակարգի պատվերով: Ալիևյան աճալարարները պատմական ճշմարտության սրբապիղծ ոտնահարումը հասցրել են այնպիսի աստիճանի ցինիզմի, որ 20-րդ դարի սկզբին կովկասյան թաթարների հրոսակախմբերի կողմից կոտորված հայերի զանգվածային թաղումները ներկայացվում են որպես հենց հայերի գործած ցեղասպանության զոհերի գերեզմաններ: Նպատակն է՝ փչացնել Շիրվանի հայերի և լեռնային հրեաների դարավոր բարիդրացիական հարաբերությունները, և դրանով իսկ Իսրայելին ու հրեական լոբբիական կազմակերպություններին դրդել գրավելու հակահայկական դիրքեր:

Բաքվի իշխանությունների ներքին տեղեկատվական քաղաքականության մասին միանշանակորեն բացասաբար է արտահայտվել «Ֆրիդոմ Հաուզը»: Ինչ վերաբերում է այդ քաղաքականության արտաքին բաղադրիչին, ապա Ալիևը

¹¹ Stu «Указ Президента Азербайджанской Республики о геноциде азербайджанцев» (<http://traditions.aznet.org/traditions/mart311.htm>):

աղբբեջանական հասարակությունն ավելի ու ավելի է ներքաշում Հայաստանի դեմ տեղեկատվական պատերազմի մեջ:

Բաքվի վարչակարգի վարած տեղեկատվական պատերազմի զինանոցում եղած նման մշակումներից, որոնք Ալիևի քարոզիչների կողմից լայնորեն կիրառվում են մարդու իրավունքների պաշտպանության դրոշի ներքո, հատուկ ուշադրության է արժանի Խոջալուի դեպքերի ժամանակ զոհվածների դիակների պղծագործների կեղծման փաստը: Տվյալ սաղրանքի՝ որպես Բաքվում իշխանության համար քաղաքական պայքարի կեղտոտ գործիքի մանրամասները թարմ հետքերով ներկայացվել են Աղբբեջանի նախկին Նախագահ Այազ Մուրադլիբովի՝ 1992 թ. ապրիլին չեխ լրագրող Դանա Մազալովային տված բացառիկ հարցազրույցում¹²: Հայկական կողմն ունի բոլոր ապացույցները, որ զոհվածների դիակները գտնվել են աղբբեջանական ուժերի վերահսկման գոտում, և հայերը պարզապես չէին կարող մոտենալ դիակներին՝ դրանք պղծելու համար:

Նման նենգափոխումների ցածրահարգության վկայությունն է այն փաստը, որ նորերս Բաքվի կոռուպցիայի և միջազգային ահաբեկչության դեմ պայքարի կենտրոնի տնօրեն, վերջին տարիներին հակահայկական ճղճիմ գրպարտանքների դրոշակակիր Ռովշան Նովրուզովուն մերկացվեց որպես խարդախիչ: Ալիևյան վարչակարգի հակահայկական պատվերը կատարող գիտնականների և քարոզիչների «հակահաբեկչական» մշակումների չզերազանցված գլուխգործոցը կմնա արտասահմանից Հայաստան և Լեռնային Ղարաբաղ թմրանյութերի տեղափոխման նպատակով «Ղարաբաղի իշխանությունների կողմից վայրի, բայց հայկական հատուկ ծառայությունների կողմից վարժեցված եղեգնակատուների օգտագործման» հայտնագործումը: Սաղբիչները, նման որակի «հայտնագործությունները» շահարկելով, արտաքին քաղաքական շփումների, այդ թվում՝ հեղինակավոր համաժողովների ժամանակ միջազգային անվտանգության մասին շինծու մտահոգությամբ հիմնավորում են ժողովրդավարական ուղիով զարգացող ԼՂՀ-ի դեմ Աղբբեջանի զինված ուժերի հակահաբեկչական օպերացիաների անհրաժեշտությունը: Մինչդեռ օրինական ճանապարհով ստեղծված ԼՂՀ Պաշտպանության բանակը, հանդես գալով որպես Հարավային Կովկասում ուժերի հավասարակշռության կանոնավոր ռազմական բաղադրիչ, արժանապատվորեն մասնակցում է տարածաշրջանում կայունության և անվտանգության պահպանմանը:

Ալիևի վարչակարգի կողմից Արևելյան Անդրկովկասի բնիկների էթնոշակութային ինքնության նպատակաուղղված աղավաղումը, որը տեղի է ունենում մեր աչքի առաջ, վերջին հաշվով միտված է իր կողմից իշխանության մենաշնորհացմանը՝ բնակչության էթնիկական բռնի համասեռացման և միասնականացման հնաձև տոհմացեղային մեխանիզմների ձեռնածվական գործադրմամբ: Այսպիսով՝ Բաքվի վարչակարգի ուժային ճնշման տակ արգելա-

¹² Տես Ա. Մուրադլիբովի հիշատակված հարցազրույցը:

փակվում են պետական կազմակերպվածքի ժողովրդավարական դաշնայնացման ճանապարհով Ադրբեջանի անվտանգ ու կայուն զարգացման էթնոքաղաքական ռեսուրսները: Անհրաժեշտ է, որ Ադրբեջանի ժողովուրդների ընտրախավերն իրենք իմաստավորեն վարչակարգի կողմից վերահսկվող և իրենց էությանը միջնադարյան կլանային ձևերից արդիական պետութենաստեղծության քաղաքական գործընթացներին ու հաստատություններին անցնելու պրոբլեմը:

Ադրբեջանի ենթադրական ժողովրդավարական դաշնայնացման դեպքում, եթե ելնենք համաշխարհային հանրության առաջավոր շրջանների կողմից ընդունված մարդու իրավունքներից ու ազատություններից, բոլոր բնիկ ժողովուրդները կկարողանային հավակնել ինքնավարության ձևով ինքնորոշման: Բայց նման խնդիրների լուծման համար որպես ժողովուրդների կամքի իրականացման նախապայման ենթադրվում է բազմաէթնիկական հասարակությունում համապատասխան ժողովրդավարական քաղաքական-իրավական մշակույթի, այդ թվում՝ սահմանադրորեն և օրենսդրորեն ձևակերպված քաղաքական ազատությունների առկայություն: Այս վերապահումներով, Ադրբեջանի ժողովրդավարական դաշնայնացման գործընթացում, ըստ իս, ինքնավարության կարող էին հավակնել առավել մեծաթիվ բնիկ ժողովուրդները, որոնք ավանդաբար հազարամյակներ ի վեր զգալի դեր են խաղացել Արևելյան Անդրկովկասի ճակատագրում: Նման ժողովուրդներն են, առաջին հերթին, կովկասալեզու լեզգիները և ավարները, պարսկալեզու թաթերը, լեռնային հրեաները և թալիշները:

Վերջերս իր հոր թանգարանների և արձանների բացման լայնորեն քարոզվող արարողությունների ժամանակ Ադրբեջանի նախագահը սկսել է ավելի հեռուն գնալ: Խորհրդային Ադրբեջանի վարչազաղութային կցուկի իր նողկալի կարգավիճակից օրինական ճանապարհով ազատված Ղարաբաղի հայության անհնազանդության դեպքում, Ալիևն իր ճառերում բաց տեքստով խոստանում է, նրանց վտարելով այժմյան բնակության վայրերից, Ղարաբաղը որպես գաղութ վերադարձնել ոչ ազատ Ադրբեջանի կազմի մեջ¹³: Այլ կերպ ասած՝ նա հայերին սպառնում է ցեղասպանության կրկնությամբ:

¹³ Տես Յ. Գուլև. Ильхам Алиев: «Оккупированные территории Азербайджана будут освобождены, и этот день недалек». «Day.az», 17 ноября 2007 г. (<http://www.day.az/print/news/politics/98381/html>); С. Гусейн. Алиев готов воевать. «Взгляд», 30 октября 2007 г. (<http://vz.ru/politics/2007/10/30/121185.print.html>); «Speech of Azeri President at the solemn ceremony on next graduation of Azerbaijan High Military School named after Heydar Aliyev». 2007, June 22 (http://www.president.az/print.php?item_id=20070814113805045&sec_id=11); «Opening address of President of Azerbaijan İlham Aliyev at the meeting on problems of the people displaced from native lands as a result of the Armenian military aggression against Azerbaijan». 2007, September 4 (http://www.president.az/print.php?item_id=20070930030426036&sec_id=11):

**ԹՈՒՐԶ-ԱԴՐԲԵՋԱՆԱԿԱՆ ՀԱՐԱԲԵՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ
ՋԱՐԳԱՑՄԱՆ ՄԻՏՈՒՄՆԵՐԸ
ԵՎ ՀԱԿԱՍՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԷՈՒԹՅՈՒՆԸ.
ՀԱՎԱՏԱՐՄՈՒԹՅԱՆ ԳԵՐԻՆՆԵՐ**

Վ. Հ. ՏԵՐ-ՄԱԹԵՎՈՍՅԱՆ, պատմական գիտությունների թեկնածու

Թուրք-ադրբեջանական հարաբերությունների զարգացման միտումների համակողմանի ուսումնասիրությունը, առկա հակասությունների վերհանումը և դրանց համակողմանի վերլուծությունը կարևոր նշանակություն ունեն մեր արտաքին անվտանգության ապահովման և նրա գերակա ուղղությունների վերաիմաստավորման տեսանկյունից: Նշենք, որ թուրք-ադրբեջանական սերտ բարեկամության ու ռազմավարական գործընկերության հետ մեկտեղ այդ երկու երկրների հարաբերություններում վերջին յոթ-ութ տարիների ընթացքում առաջ են եկել որոշակի տարաձայնություններ, միևնույն գործընթացի տարբերունակներ:

Սույն հոդվածում նախ կառանձնացնենք այդ հակասությունների ընդհանուր ոլորտները, այնուհետև մանրամասնորեն կվերլուծենք դրանցից յուրաքանչյուրը, ապա կհստակեցնենք մեր դիտարկումները և կներկայացնենք համապատասխան առաջարկություններ:

Առկա տարաձայնությունները պայմանականորեն կարելի է բաժանել երկու ընդհանուր ոլորտի՝ քաղաքական և տնտեսական: Այդ հակասություններում անկասկած գերակշռում է տարաձայնությունների քաղաքական բաղադրիչը, իսկ տնտեսական բնույթի տարաձայնություններն իրենց նշանակությամբ ու հնչեղությամբ ունեն պակաս կարևորություն:

Երկու երկրների ներքաղաքական զարգացումների տրամաբանությունը, դրանց ընդհանուր գծերի համեմատական վերլուծությունը հնարավորություն են տալիս եզրակացնելու, որ ավագ Ալիևի պաշտոնավարության երկրորդ շրջանից ի վեր այդ հարաբերություններում գերիշխում էր սթափության ու պրագմատիզմի բաղադրատարրը: Թուրք գործընկերների նվիրվածության աստիճանը Ադրբեջանի իշխանությունները հակված են դիտելու նախկինում եղած և ներկայիս կառավարությունների համեմատության տեսանկյունից: Այսպես, ադրբեջանցիները գրեթե միակարծիք են, որ թուրք-ադրբեջանական հարաբերությունների պատմության մեջ ամենաակտիվ շրջաններն էին Մուֆալիբովի, ապա՝ Էլչիբեյի իշխանության տարիները:

Ավագ Ալիևի վերադարձից հետո վերանայվեցին նախկինում գերիշխող մոտեցումները: Թե՛ Սուլեյման Դեմիրելը (որը 1993 թ. ապրիլին փոխարինեց Օզալին՝ նրա մահից հետո), թե՛ Հեյդար Ալիևը սկսեցին գիտակցել, որ երկու երկրների շահերից բացի կան նաև այլ երկրների շահեր, որոնք հաճախակի շաղկապվում են իրենց շահերի հետ: Այնուհանդերձ, մինչև Դեմիրելի նախագահության շրջանի ավարտը (2000 թ.), եթե անգամ առաջանում էին հակասություններ, Թուրքիան ընդունում էր շատ ավելի զիջողական դիրքորոշում՝ իր հավատար-

մությունը Ադրբեջանի իշխանությունների կողմից քննության չենթարկելու համար: Բայց և այնպես, Թուրքիայի ղեկավար շրջաններում դեռ հիշում են ավագ Ալիևի «թռիչքները» Մոսկվայի «գրկից» դեպի Վաշինգտոն, ապա՝ հակառակը, այնուհետև՝ դեպի Անկարա, և կրկին՝ դեպի Մոսկվա: Թուրքիայում մասն հիշում են, թե ինչպես 1995 թ. մարտին Բաքվում Ռովշան Ջավադովի գլխավորած հեղաշրջման կազմակերպման առիթով Հեյդար Ալիևն ակնարկեց, որ Թուրքիան իրավունք չունի խառնվելու Ադրբեջանի ներքին գործերին և իշխանափոխություն հրահրելու: Հեյդար Ալիևն անգամ նշեց, որ վարչապետ Թամսու Չիլերն ուղղակի կապ ունի հեղաշրջման նախապատրաստման հետ՝ ցանկանալով կյանքի կոչել ԱՄՆ-ի Կենտրոնական հետախուզական գործակալության (ԿՀԳ) հետ Ադրբեջանի հարցում ձեռք բերված որոշակի պայմանավորվածությունները: 1997 թ. գարնանը ԿՀԳ օգտին լրտեսելու համար Չիլերի դեմ հարուցվեց մեղադրական գործ, որում նշվում էր, որ Չիլերն անգամ ունեցել է կեղծամուն՝ «Ստամբուլի վարդ»:

2000 թվականից ի վեր, երբ նախագահի պաշտոնում Դեմիրելին փոխարինեց Ահմեդ Նեզդեթ Սեզերը, այդ հարաբերություններում սկսեցին ի հայտ գալ որոշակի տարածայնություններ: Դրանց պատճառների շարքում առանձնացնենք Սեզերի դիրքորոշման գործոնը. նրա՝ ժողովրդավարության մարտիկի կերպարը ինչպես հենց Թուրքիայում, այնպես էլ արտասահմանում հնարավորություն տվեց եզրակացնելու, որ նա քաղաքականության մեջ առաջնորդվելու է ժողովրդավարության և օրենքի գերակայության սկզբունքներով: Այդ քաղաքական գիծը, որը թուրքական հասարակության որոշ շրջանների կողմից ստացավ լայն աջակցություն, սկսեց անհանգստություն պատճառել Ադրբեջանին, քանի որ նա հետզհետե գիտակցեց, որ Սեզերը նման դիրքորոշում կցուցաբերի մաս իր նկատմամբ: Ադրբեջանի ղեկավար շրջաններն սկսեցին զգալ Ադրբեջանի նկատմամբ Սեզերի սառը վերաբերմունքը և շտապեցին նրան մեղադրել այն բանում, որ չի «բարեհաճում» հանդուրժել անցումային հասարակություններին բնորոշ հակաժողովրդավարականության ու հակաօրինականության դրսևորումները: Թուրքիան դժկամությամբ ընդունեց մասն իշխանության դինաստիական անցումը կրտսեր Ալիևին¹: Սեզերի այդ դիրքորոշումը շարունակվեց ավելի քան երեք տարի, ապա նա սկսեց ավելի նվազ ուշադրություն հատկացնել արտաքին քաղաքական ուղղությանը՝ գնալով ներքաղաքական առճակատման «Արդարություն և զարգացում» կուսակցության (ԱԶԿ) հետ: Թվում էր՝ Սեզերի այդ դարձը դեպի ներպետական խնդիրներ պետք է ազդարարեր որոշակի փոփոխություններ արտաքին քաղաքականության բնագավառում: Սակայն 2002 թ. նոյեմբերին իշխանության եկած ԱԶԿ-ն, ըստ էության որդեգրելով եվրախնտեգրման քաղաքականությունը, սկսեց Ադրբեջանի նկատմամբ վարել նվազ կարևորության քաղաքականություն:

¹ Shu Fariz Ismailzade. Turkey and Azerbaijan: the honeymoon is over. «Turkish policy», Winter 2005, Vol. 4, № 4, P. 79:

2003 թ. մարտին ստանձնելով վարչապետի պաշտոնը՝ Ռեջեփ Թայյիփ Էրդողանը նոր թափ հաղորդեց եվրախնտեզրման գործընթացին ու տնտեսության վերականգնման հրատապ խնդիրներին: Այլ կերպ ասած՝ Ադրբեջանի նկատմամբ բարեհաճ ու առաջնահերթ քաղաքականությունը մղվեց երկրորդ պլան: Վարչապետ Էրդողանի այս քայլը ևս ակնհայտորեն հակադրվում էր իր նախորդի՝ Բյուլենթ Էջևիթի որդեգրած քաղաքական գծին, քանի որ վերջինս, իր դաշնային կառավարության մեջ ունենալով ազգայնամոլական «Ազգային շարժում» կուսակցությունը, ակնհայտորեն աջակցում էր օրակարգի մեջ ներառված բոլոր պանթյուրքական նախաձեռնություններին²: Այսպիսով՝ ի հակադրություն Էջևիթի, Էրդողանը Ադրբեջանի հետ հարաբերություններում հիմնականում զերծ մնաց ավելորդ քննարկանությունից և նախընտրեց քննարկումների հիմնական թեմա դարձնել տնտեսական համագործակցությունը՝ Էներգալիքների մատակարարման, հաղորդակցության ու կապի ուղիների ընդլայնման հարցերը և այլն: Սա բնավ չէր նշանակում, թե Էրդողանը բաց էր թողնում պատեհ առիթը մեկ անգամ ևս հաստատելու իր երկրի նվիրվածությունը Ադրբեջանին: Միաժամանակ, Էրդողանն ստիպված էր որպես եվրախնտեզրման գործընթացի բաղադրատարր որոշակի ուղերձներ հղել Հայաստանին՝ հնարավոր համագործակցության կամ Ցեղասպանության հարցում դիրքորոշումների հստակեցման վերաբերյալ: Ավելին. Ադրբեջանում իսկական հիստերիա բարձրացավ, երբ քննարկումների առարկա դարձավ հայ-թուրքական սահմանի հնարավոր վերաբացման սցենարը: Ադրբեջանը թուրքական իշխանություններին մեղադրեց դավաճանության, իրենց տնտեսական շահերը թուրք-ադրբեջանական ռազմավարական գործընկերությունից վեր դասելու մեջ, նաև պնդեց, որ եթե սահմանը վերաբացվի, ապա դա կնշանակի, որ Հայաստանին ներվում է Ադրբեջանի տարածքային ամբողջականությունը «խեղելու» քաղաքականությունը: Ադրբեջանը նաև Թուրքիային կոչ արեց զգուշանալու իր տարածքում հզորացող հայկական լոբբիից, ինչը ջղածության նույնիսկ առաջացրեց Թուրքիայի իշխանակիր վերնախավում: Թուրքիայի այդ քայլը ցույց տվեց, որ քաղաքական կամքի դրսևորման պարագայում Ադրբեջանի դիրքորոշումը կարող է ունենալ առանցքային, սակայն՝ ոչ վճռական, նշանակություն: Այսինքն՝ երբ խնդիր առաջանա Ադրբեջանին որպես անակնկալ մատուցելու հայ-թուրքական սահմանի վերաբացման որոշումը, դա հարկ կլինի անել առավել շրջահայաց ու զգույշ կերպով:

Թուրքիայի հասարակական ու քաղաքական շրջանները ևս քաջ գիտակցում են, որ թուրք-ադրբեջանական հարաբերությունների առկա տրամաչափը իր նշանակությամբ անհամեմատելի է հայ-թուրքական սահմանի վերաբացման կարևորության ու դրանից բխող միջազգային աջակցության հետ, ուստի անհրաժեշտ է թոթափել ադրբեջանցիներին ցուցաբերած աներկբա հավատարմության լուծը: Առաջ անցնելով՝ նկատենք, որ սահմանի վերաբացման շուրջ թե՛ թուրքերի,

² Տես նույն տեղում, էջ 80:

թե՛ աղբբեջանցիների դիրքորոշումները ցույց են տալիս, որ այդ հարցում առկա հակասությունները կարելի է ավելի խելամիտ կերպով օգտագործել: Ապագայում հայ-թուրքական սահմանի հնարավոր բացումը Էրդողանը կարող է ներկայացնել որպես եվրոպական ճնշում, և Ալիևն ստիպված կլինի համակերպվել այդ իրողության հետ: Արևմուտքը ևս սկսել է ավելի հաճախ ակնարկել, որ Հայաստանի հետ Թուրքիայի հարաբերությունների ներկա մակարդակը լրջորեն նվազեցնում է Թուրքիայի տարածաշրջանային դերը և նրա մասնակցության տրամաչափը³: Ավելին. վերջերս Էրդողանը, խոսելով հայ-թուրքական հաշտեցման մասին, ակնարկել է, թե՛ «մինչև հայ-թուրքական խնդրի լուծումը», ինչը նշանակում է, որ նա Աղբբեջանի տարածքային ամբողջականության մասին խոսում է ըստ հանգամանքի:

Թուրքիայի և Աղբբեջանի դիրքորոշումները, գոնե արտաքուստ, տարբեր են մաս Գարաբաղյան հակամարտության լուծման մեթոդների գերադասելիության առումով: Թուրքիան բարձր շրջաններում երբեք բացահայտ կերպով չի ակնարկել, թե Աղբբեջանի կողմից պատերազմի սանձազերծման պարագայում ռազմական աջակցություն ցույց կտա նրան, թեև Աղբբեջանի կողմից եղել են բազմաթիվ հավաստիացումներ, որ Թուրքիան երաշխավորել է նման օժանդակության տրամադրումը: Աղբբեջանը մասն օգտագործում է յուրաքանչյուր պատեհ առիթ Թուրքիայի հետ ռազմական դաշինքը կարևորելու համար:

Թուրք-աղբբեջանական միակուռ քաղաքականության մեջ մեկ այլ սև բիծ է Հյուսիսային Կիպրոսի հիմնահարցը: Թեև պաշտոնական Բաքուն այդ հարցում ակնհայտորեն հետևում է Անկարային հաճող դիրքորոշում ընդունելու քաղաքական գծին, այդուհանդերձ 2004 թ. մայիսին, երբ Եվրախորհրդում քննարկվում էր Հյուսիսային Կիպրոսին ներկայացուցչության կարգավիճակի շնորհման հարցը, աղբբեջանցիները բացակայում էին: Այդ նախաձեռնությունը տապալվեց, և թուրքական մամուլն շտապեց դավաճանության ու թուրքական ազգային շահերին չաջակցելու համար աղբբեջանցի գործընկերներին գամել անարգանքի սյունին: Սակայն պաշտոնական Բաքուն ուներ իր մեկնաբանությունը. Հյուսիսային Կիպրոսի նկատմամբ նման դիրքորոշումը կարող էր խոցելի դարձնել Արցախյան հարցում տարածքային ամբողջականության անխախտելիության իր դիրքորոշումը: Թեև կրտսեր Ալիևին առիթ եղավ ապացուցելու, որ այդ հարցում նա կարող է ունենալ մասն այլ դիրքորոշում, երբ 2005 թ. հուլիսի 27-ին, հակառակ միջազգային իրավունքի դրույթներին, նախաձեռնեց ուղիղ չվերթ դեպի Հյուսիսային Կիպրոսի վարչական կենտրոնի՝ Նիկոսիայի մոտակայքում գտնվող Էրջան օդանավակայանը⁴: Հարկ է փաստել, որ կիպրոսյան հարցում Աղբբեջանի ներգրավման ու հայկական

³ Stu «EU invites Turkey to adopt broader Caucasus policy», 19 May 2007 (<http://www.turkishdailynews.com.tr/article.php?enewsid=73586>):

⁴ Stu *Rufat Abbasov*. Azerbaijan embraces Northern Cyprus, 28 July 2005 (<http://www.turkishweekly.net/comments.php?id=1591>):

ներագուման մարտավարությունը ունի լրջագույն վերանայման կարիք: Թեև կիպրոսյան հարցին բնորոշ են միանգամայն այլ պատմական-քաղաքական կառուցվածք և առաջարկված լուծումների նկատմամբ լիովին տարբեր մոտեցումներ, սակայն, խոսքը լայն առումով վերաբերում է Կիպրոսի տարածքային ամբողջականությանը և ազգային փոքրամասնությունների իրավունքներին: Իհարկե, Կիպրոսի հարցում Ադրբեջանի դիրքորոշումը արտաքնապես զգուշավոր է թվում, սակայն հարկավոր է քայլեր ձեռնարկել, որպեսզի նա ավելի խորը ներքաշվի այդ խնդրի մեջ, քանի որ առկա «ստորջրյա խութերը» շրջանցելը նրա համար ամենադյուրին խնդիրը չի լինի:

Թուրքիայի և Ադրբեջանի միջև առաջացած հաջորդ տարածայնությունն առնչվում է քրդական հարցին, որի մասին վերջերս մամուլում եղան մի քանի հրապարակումներ⁵: Ադրբեջանական աղբյուրների համաձայն՝ 2006 թ. հոկտեմբերից Ադրբեջանի տարածքում ապաստան են գտել 60-70 հազար քրդեր Իրաքից և Թուրքիայից (Դիարբեքիր, Բայազետ)⁶: Նրանք հիմնականում տեղավորվել են Ղազախում, Գյանջայում, Խանլարում, Թովուզում, Շամխորում, Սամուխում, Գերանբոյում, Նախիջևանում, ինչպես նաև առանձին ամբողջական բնակավայրերում, որոնցից է, օրինակ, ռազմականացված բնակավայր Իփեք-յուլուն: Ըստ շրջանառող լուրերի՝ 60-70 հազարը նրանց վերջին սահմանագիծը չէ, այդ թիվը փորձում են հասցնել 200 հազարի: Թուրքական կողմը պնդում է, որ վերաբնակեցված քրդերի մեծ մասը կապ է ունեցել Քրդական բանվորական կուսակցության հետ, ուստի և ունի զինված պայքար մղելու փորձ և, գտնվելով ադրբեջանական հողում, կարող է ուղղակի կամ անուղղակի կերպով աջակցել թե՛ Իրաքում քրդական ինքնիշխան պետության ստեղծմանը, թե՛ Թուրքիայում անջատողականության հրահրմանը: Այսպիսով՝ թեև Ադրբեջանը քրդերի վերաբնակեցման փաստը ներկայացնում է որպես մարդասիրական քայլ, սակայն Թուրքիայի համար այն լուրջ քաղաքական մարտահրավեր է⁷: Թուրքիայի վարչապետը ևս առիթ է ունեցել հայտնելու իր դժգոհությունը այդ հարցի կապակցությամբ: Թեև Ադրբեջանի նախագահի աշխատակազմի սոցիալ-քաղաքական հարցերի վարչության պետ Ալի Հասանովը, ինչպես նաև միգրացիոն վարչության պատասխանատու պաշտոնյաները հերքել են վերաբնակեցման վերաբերյալ տեղեկատվությունը⁸, այնուամենայնիվ պարզ է, որ Ադրբեջան տեղափոխված քրդերը վայելում են բարձր իշխանությունների հովանավորությունը:

⁵ Տես *А. Мелик-Шахназарян*. Заполняют Утик, 10 апреля 2007 (http://www.golos.am/index.php?option=com_content&task=view&id=6149):

⁶ Տես «Գյումրիլիկ Ազերբայջան» (աղբ.), 2007 թ. մարտի 29:

⁷ Տես «Турецкий марш на Кавказе» (<http://www.caucasustimes.com/article.asp?id=12933>):

⁸ Տես «Представитель аппарата президента опровергает информацию о переселении в Азербайджан 60 тысяч курдов». 30 марта 2007 (http://www.analitika.az/articles.php?item_id=20070329111234676&sec_id=8):

Հարկ է նկատի ունենալ մի կարևոր հանգամանք ևս. 60-70 հազար քրդերի վերաբնակեցումը ներկայացվում է որպես Թուրքիայի համար անակնկալ գործընթաց, սակայն դժվար է միանշանակորեն պնդել, թե այդ ամենը կատարվում է համապատասխան համաձայնության շրջանակներից դուրս: Պետք է հաշվի առնել նաև այն հանգամանքը, որ կան Հայաստանին սահմանամերձ աղբրեջանական բնակավայրեր, որտեղ ենթադրաբար տեղափոխվում են քրդերը: Նորեկ քրդերին, ըստ լուրերի, տրվել են մեծ արտոնություններ. նրանք հանդես են գալիս տարբեր, հիմնականում՝ շինարարության ու մետաղամշակման ասպարեզում (նրանցից առավել հայտնի է Էմիլ Յուջարը): Քրդերն զգալի կշիռ ունեն թե՛ Ալիևների շրջապատում, թե՛ կարևորագույն պետական պաշտոնյաների շրջանում (նշենք Բաքվի քաղաքապետ Հաջիրալա Աբութալիբովին, Ալիևի անվտանգության ծառայության պետ Բեյլար Էյուբովին, պետական հեռուստաընկերության տնօրեն Արիֆ Ալիշանովին, պետական նավթային ընկերության ղեկավար Ռովմադ Աբդուլահին, հզորագույն բազմապրոֆիլ կազմակերպության՝ «Ազերսունի» տնօրեն Աբդուլբարի Գյոզալին):

Տարօրինակ է նաև այդ գործընթացի վերաբերյալ առկա տեղեկատվության սակավությունը և հակասականությունը, ինչի հետևանքով տպավորություն է ստեղծվում, որ որոշ շրջաններ շահագրգռված են այդ գործընթացին առնչվող լուրերի հետևողական շրջանառման մեջ, մինչդեռ շատերի համար քրդերի զանգվածային տեղափոխման գործընթացը անձանոթ ու ստահող ապատեղեկատվություն է: Այսինքն՝ այդ գործընթացի վերաբերյալ առկա մանատիպ տարրմբռնումներն ու մեկնաբանությունները զգոնություն ու սթափություն են պահանջում: Ռիստի և հարկավոր է հստակություն մտցնել այդ հարցում՝ այն համարելով Հայաստանի ազգային անվտանգության տեսանկյունից կարևոր: Ավելորդ է հավելել, որ նման թվաքանակով քրդերի առկայությունը կարող է ամբողջությամբ փոխել Հարավային Կովկասում ուժերի հավասարակշռությունը և լրջագույնս վտանգել տարածաշրջանի փխրուն կայունությունը:

Թուրք-աղբրեջանական հակասությունները սրվեցին նաև 2006 թ. դեկտեմբերի 19-ին, երբ Աղբրեջանից վտարվեց Թուրքիայի քաղաքացի, հայազգի դաշնակահար Բուրակ Բեդիկյանը, որը Բաքու էր ժամանել Աղբրեջանի բջջային օպերատոր «Ազերսելի» 10-ամյակին նվիրված միջոցառումներին մասնակցելու համար: Թուրքիայի ԱԳՆ-ն նոտաներ հղեց թե՛ Աղբրեջանի ԱԳՆ-ին, թե՛ Անկարայում Աղբրեջանի դեսպանությանը:

Տնտեսական ոլորտի խնդիրները հիմնականում առնչվում են Աղբրեջանում թուրք գործարարների համար բյուրոկրատական քաշքշուկների և ընթացակարգային բնույթի խոչընդոտների հարուցմանը: Արձանագրվել են բազմաթիվ դեպքեր, երբ այդ դժվարությունների անհաղթահարելիության պատճառով թուրք գործարարներն ստիպված են եղել փակելու Աղբրեջանում իրենց ունեցած ձեռնարկությունները կամ գրասենյակները: Որոշ թուրք գործարարների համար Աղբրեջանը համարվում է «ամենաանբարենպաստ» տնտեսական ռեժիմն ունե-

ցող երկիրը: Տնտեսական բնույթի հարցերը Էրդողանի կողմից բարձրացվել են Ադրբեջանի իշխանությունների հետ հանդիպումների ժամանակ: Պատահական չէ, որ 2007 թ. նոյեմբերին Թուրքիայի նախագահ Աբդուլլահ Գյուլի՝ Ադրբեջան կատարած այցի ընթացքում լայն քննարկումների առարկա դարձավ տնտեսական բաղադրիչը, և կարծես հնարավոր քննադատություններից խուսափելու և բացթողումները քողարկելու նպատակով շեշտվեց, որ Ադրբեջանում գործում են թուրքական 400 կազմակերպություններ, որտեղ աշխատում են Թուրքիայի 5000 և Ադրբեջանի 50000 քաղաքացիներ: Ինչպես նշվեց, ադրբեջանական ու թուրքական գործարար շրջանների միջև եղած տնտեսական տարաձայնություններն ունեն պակաս նշանակություն, քան քաղաքական հակասությունները: Գործարարության ու աշխատանքի կազմակերպման ոլորտներում թուրք գործարարների ու նրանց ադրբեջանցի գործընկերների միջև առկա տարաձայնությունները թուրք-ադրբեջանական հարաբերություններում ժամանակի ընթացքում կունենան նվազ կարևորություն:

ՀԵՌԱՆԿԱՐՆԵՐ

Էրդողանի նոր «կայունության կառավարությունում» արտգործնախարարի պաշտոնը վստահվել է քառասունամյա Ալի Բաբաջանին, որը երկար տարիներ եղել է եվրաինտեգրման գործընթացներում Թուրքիայի հիմնական բանակցողը: Նա ամենայն հավանականությամբ կշարունակի առաջնային համարել եվրոպական վեկտորը՝ սակավ կարևորություն տալով արտաքին քաղաքականության արևելյան ուղղությանը: Թուրքիայի նոր կառավարության կազմում այսօր չկան հակասական, ԱԶԿ-ի իշխանության տարիներին հակահայկական տրամադրություններով աչքի ընկած այնպիսի առանցքային դեմքեր, ինչպիսիք էին ԹԱՄԺ-ի նախկին խոսնակ Բյուլենթ Արինչը, արդարադատության նախկին նախարար Ջեմիլ Չիչեկը, որն այժմ թեև փոխնախարար է, սակայն զբաղված է ներկառավարական գործառույթների համակարգման հարցերով: Բացի այդ, Ադրբեջանին ըստ էության հաջողվեց ապահովել Թուրքիայի աջակցությունը իր համար գերկարևոր տնտեսական ու մոտ ապագայում նաև հաղորդակցության ուղիներին առնչվող ծրագրերի (Թբիլիսի–Ախալքալաք–Կարս երկաթուղի) իրականացմանը: Թուրքիան համբերատարությամբ է վերաբերվում Ադրբեջանի բոլոր «կամակորություններին», այդուհանդերձ, Ալիևի վարչակարգի ներկայացուցիչները թուրք գործընկերներին հանդիպելիս առիթը բաց չեն թողնում նրանց հանդիմանելու հակահայկական քարոզչության գործում կրավորական դիրքորոշում ունենալու համար:

Թուրքիայի նոր կառավարությունը և նոր նախագահական ընտրությունները Էրդողանին ձերբազատեցին հնարավոր ներքին «զսպաշապիկներից»: Հետևաբար Էրդողանի՝ կայունության ձգտող կառավարությունն ունի բոլոր նախադրյալները՝ վարելու իրատեսական տարաձայնության պաղաքականություն, և

Հայաստանի հետ երկխոսություն սկսելու վերաբերյալ նրա թիմի անուղղակի ուղերձները կրկին կարող են դառնալ հանրային քննարկման առարկա՝ այս անգամ արդեն Ադրբեջանի համար ոչ բարենպաստ զարգացումներով: Դա նշանակում է, որ մեծ հավանականությամբ տեսանելի ապագայում տեղի կունենա Թուրքիայի միաբևեռ քաղաքականության վերանայում:

Բացի այդ, Թուրքիայի նոր կառավարությունը գերակա է համարում քաղաքացիների սոցիալական բարեկեցության ապահովման հարցը, ինչը ենթադրում է նաև առավել աղքատ սահմանամերձ շրջաններում աշխատատեղերի ստեղծում: Ադրբեջանցիները թուրքական քաղաքական որոշ շրջանների առջև մշտապես դնում են արտաքին աշխարհին թուրք-ադրբեջանական համագործակցությունը հնարավորինս պատշաճ լույսի ներքո ներկայացնելու պահանջ, իսկ երբ թուրքերը այս կամ այն պատճառով այդ հարցում «թերանում» են, նրանց «կրտսեր եղբայրները» շտապում են հարցականի տակ դնել թուրքերի հավատարմությունը:

Շուրջ չորս ամիս տևած քաղաքական լարվածությունն ըստ էության ավարտվեց 2007 թ. օգոստոսի 28-ին, երբ Աբդուլլահ Գյուլն ընտրվեց Թուրքիայի Նախագահ: Գյուլի քաղաքական դերակատարությունը նոր որակ ու իմաստ կհաղորդի Թուրքիայի արտաքին քաղաքական նախաձեռնություններին: Նախորդ նախագահ Սեզերը մշտապես քննադատվում էր արտաքին քաղաքականության ոլորտում կրավորական դիրքորոշման համար՝ հստակորեն տարբերվելով իր նախորդից՝ Դեմիրելից, որը լրջորեն ներգրավված էր արտաքին քաղաքական ձեռնարկումներում: Գյուլը, շուրջ հինգ տարի ղեկավարելով արտաքին գործերի նախարարությունը, ձեռք է բերել բավական ազդեցիկ արտաքին քաղաքականություն վարելու փորձ: Կարծում ենք, որ արտաքին քաղաքականության ոլորտում Գյուլի փորձառությունը լայնորեն կկիրառվի, և տեղի կունենա Բաքաջանի ու Գյուլի միջև դերակատարության բաժանում, որը Գյուլին կդարձնի «երկրորդ արտգործնախարարը»: Եթե հաշվի առնենք նաև ներքաղաքական զարգացումներում Գյուլի սահմանափակ ներգրավման հավանականության հեռանկարը (քանզի, ի տարբերություն Սեզերից, նա կջանա հեռու մնալ երկրի ներսում զգայուն համարվող թեմաներից), ապա հավանական է համարվում, որ իր պաշտոնավարման շրջանում նա աչքի կընկնի կարևոր նախաձեռնություններով, և Ադրբեջանը կարող է հմտորեն օգտագործել միջազգային դիվանագիտական շրջաններում նրա ճանաչված լինելու հանգամանքը: Պատահական չէ, որ Գյուլի՝ արտասահման կատարած առաջին պաշտոնական այցը (եթե չհաշվենք սեպտեմբերի կեսերին նրա այցը Հյուսիսային Կիպրոսի Թուրքական Հանրապետություն) Ադրբեջան էր (ս. թ. նոյեմբերի 6–8-ը): Այցի ընթացքում Գյուլը արեց Ադրբեջանի տարածքային ամբողջականության շուտափույթ վերականգնման, Հայաստանի դեմ միասնական ճակատով պայքարելու անհրաժեշտության ու արտերկրում հակաթուրքական քարոզչությանը առավել արդյունավետ հակազդելու մասին մի քանի կարևոր հայտարարություն: Նա հերթական անգամ հավաստիացրեց, որ Ադրբեջանը վայելում է Թուրքիայի

անվերապահ աջակցությունը: Թուրք-ադրբեջանական մերձեցման առիթ դարձան նաև Թբիլիսի-Ախալքալաք-Կարս երկաթգծի բացման արարողությունը, որը կայացավ ս. թ. նոյեմբերին, և Բաքվում տեղի ունեցած համաթուրքական 11-րդ համաժողովը: Վերջին հանդիպումների ժամանակ Գյուլն ակնարկեց նաև Ադրբեջանի և Կենտրոնական Ասիայի հանրապետությունների հետ հարաբերությունների թարմացման անհրաժեշտության մասին, ինչը վկայում է, որ Սեզերի նախագահության տարիներին Թուրքիայի արևելյան քաղաքականության մեջ տեղ գտած տեղատվությունը ենթակա է լուրջ վերանայման, իսկ Ադրբեջանին տրվում է առանցքային դերակատարություն:

Սակայն նման քաղաքականության արդյունավետության հարցը անմիջականորեն կախված է այն հանգամանքից, թե որքանով Թուրքիային կհաջողվի առաջ մղել եվրախնտեզման հարցը, և ինչ դաշտ կմնա ադրբեջանահաճո նախաձեռնությունների համար: Փաստենք նաև, որ Աթաթյուրքի նախանշած Թուրքիայի ինքնիշխանության անխախտելիության ու ազգային արժանապատվության սկզբունքները Ադրբեջանի նկատմամբ կիրառվում են մասնակիորեն: Այդ հանգամանքը Ադրբեջանին իրավունք է տալիս ժամանակ առ ժամանակ խոչընդոտելու Թուրքիայի տարածաշրջանային նախաձեռնություններին և արտաքին քաղաքականության անկաշկանդ վարմանը: Այս ամենի հետևանքով Թուրքիան հայտնվել է մի խաչմերուկում, երբ հարկավոր է ընտրություն կատարել նվիրվածության աստիճանի և իրատեսական քաղաքականության միջև: Վերջերս շրջանառում են նաև լուրեր, թե Թուրքիան Հայաստանի հետ սահմանի վերաբացման դեպքում վերջինիս վրա ներգործելու համար ձեռք կբերի շատ ավելի ազդեցիկ լծակներ: Այդ նույն շրջանները նաև առաջարկում են թուլացնել ադրբեջանամետ դիրքորոշումները և տարածաշրջանային նախաձեռնություններում լինել ավելի անկախ:

Առկա գործընթացներին ճշգրտում, միևնույն ժամանակ՝ գուցե և անորոշություն հաղորդեցին 106-րդ բանաձևի վերաբերյալ ս. թ. հոկտեմբերին ԱՄՆ-ի կոնգրեսում տեղի ունեցած քննարկումներին Թուրքիայի աննախադեպ կոշտ դիմադրությունը և Քրդական բանվորական կուսակցության հենակետերը վերացնելու նպատակով Հյուսիսային Իրաք ներխուժման շուրջ ծավալված իրադարձությունները: Անշուշտ, այդ գործընթացները դեռ շարունակվում են, հետևաբար դժվար է որևէ կանխատեսում անել դրանց վերջնական ելքի մասին: Այնուհանդերձ, բավական վստահորեն կարող ենք փաստել, որ Թուրքիան փորձարկում է անվտանգության հայեցակարգի մաս կազմող կանխարգելիչ հակազդման մարտավարությունը, որն իր դրսևորումներով աննախադեպ է: Աննախադեպ են նաև «ազդեցիկ տարածաշրջանային գործոն» դառնալու Թուրքիայի անհագուրդ ցանկության մասին վերջին ժամանակներս նրա կառավարող շրջաններում լայն տարածում ստացած լուրերը: Որպես այդ մտադրության ապացույց նշենք այն փաստը, որ վերջին շրջանում Թուրքիան ձգտում է նաև խաղաղարարական առաքելություն ստանձնելու գրեթե բոլոր մերձավորարևելյան հակամարտու-

յուններում: Այդ իսկ նպատակով Ադրբեջանի նկատմամբ շեշտված ձևով ցուցաբերելով ջերմություն՝ Թուրքիան հնարավոր է դարձնում Ղարաբաղ–Ադրբեջան հակամարտության լուծման գործում իր առավել ազդեցիկ դերակատարության վերաբերյալ հայտի ներկայացումը:

Առավել ուշագրավ զարգացումներ են սպասվում ռազմաքաղաքական համագործակցության ոլորտում: Ադրբեջանական բանակում Թուրքիայի զինվորական մասնագետների մասնակցությամբ կատարված աննախադեպ ծավալի բարեփոխումները, ինչպես նաև ՆԱՏՕ-ի հովանու ներքո ԱԳ-ԳԾ-ով իրագործվող բարեփոխումների շրջանակներում իրականացված միջոցառումները որոշ «անկախ» վերլուծաբանների այն համոզմունքն են ներշնչել, թե ԱՊՀ երկրների շարքում ՆԱՏՕ-ի չափանիշներին համապատասխանում է միայն ադրբեջանական բանակը⁹: Ավելին. Ադրբեջանի փոխվարչապետ Յակուբ Էյուբովը վերջերս բացահայտ կերպով շեշտեց իր երկրի՝ ՆԱՏՕ-ին անդամակցելու մտադրությունը: Մի կողմ թողնենք այն հանգամանքը, որ նման բարձրաստիճան պաշտոնյայի կողմից այդպիսի հայտարարություն առաջին անգամ էր արվում: Առավել ուշագրավ է այն ժամանակահատվածը, երբ դա արվեց: Թուրք-ադրբեջանական վերջին փոխայցելությունների շնորհիվ Ադրբեջանը, կարծես կրկնօրինակելով Թուրքիայի մարտավարությունը, փորձում է ոչ միայն վերախմաստավորել ու վերախմբավորել տարածաշրջանային անվտանգության հրամայականները, այլև, հիմնվելով ռազմական բարեփոխումների ծավալների ու քանակական բնութագրերի վրա, կոչ է անում տարածաշրջանային գործընթացներում հավուր պատշաճի գնահատելու իրեն: Սա խիստ կարևոր հանգամանք է, քանզի, ի տարբերություն Վրաստանից, որը չի թաքցնում ՆԱՏՕ-ին անդամակցելու իր երկարամյա ձգտումը, Ադրբեջանը, ըստ էության, անակնկալ է մատուցում համաշխարհային հանրությանը: Այլ խոսքով՝ բազմաստիճան օժանդակության շնորհիվ Ադրբեջանը ՆԱՏՕ-ին անդամակցությունը ոչ առաջնային համարող երկրից վերածվեց մի երկրի, որը պատրաստ է անդամակցության հայտ ներկայացնելու: Ակնհայտ է նաև, որ ինքնավստահության այդ հերթական «դեմարշի» ու հավակնոտ հայտարարության հիմքում դրված են թուրքական քարոզչական մեքենայի՝ Ադրբեջանին հավատարիմ ու իրեն հավասար դաշնակից դիտելու հրամայականները և ռազմաքաղաքական բարեփոխումների իրական արդյունքները:

Ուշագրավ է նաև այն, որ ՆԱՏՕ-ի ռազմական կառույցի հետ զուգակցվելու հավակնությունը կրտսեր Ալիևի ռազմաշունչ հոխորտումների համատեքստում ավելի առարկայական է դարձնում Արցախյան հարցը պատերազմի միջոցով լուծելու հայտարարությունները: Ակնհայտ է, որ ադրբեջանական ռազմական բարեփոխումների խճապատկերում Թուրքիան հանդես է գալիս երկակի դերակատարմամբ՝ երկկողմ (թուրք-ադրբեջանական ռազմական համագոր-

⁹ Տե՛ս «Интервью с военным экспертом, генерал-майором в отставке Владимиром Тимошенко», 22 ноября 2007 (<http://www.day.az/news/politics/98881.html>):

ծակցություն) և բազմակողմ (Ադրբեջան–ՆԱՏՕ, որտեղ հասկանալիորեն առաջնահերթություն է տրվում թուրք ռազմական մասնագետներին): Այլ խոսքով՝ եթե նախկինում թուրք զինվորական մասնագետների մասնակցությանը փորձում էին տալ ոչ հրապարակային բնույթ, ապա ԱԳԳԾ-ի իրականացումն սկսելուն զուգահեռաբար այդ մասին խոսվում է բացահայտ կերպով: Թերևս ամենակարևորը այն է, որ Ադրբեջանի ռազմաքաղաքական ղեկավարությունը, ի լրումն ՆԱՏՕ-ի հիբրիդային մոդելի, որդեգրել է բանակի զարգացման երկու տարրերակ՝ թուրքական (զորքերի գործունեության արդյունավետ կազմակերպում) և ամերիկյան (արդյունավետ ռազմաքաղաքական ղեկավարում) մոդելների համադրման գաղափարը:

ԱԴՐԲԵՋԱՆ – ՎՐԱՍՏԱՆ ՀԱՐԱԲԵՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ ԱՐԴԻ ՓՈՒԼՈՒՄ*

Պ. Ա. ՉՈԲԱՆՅԱՆ, պատմական գիտությունների դոկտոր

Հետխորհրդային շրջանում Ադրբեջանի և Վրաստանի միջև հարաբերությունների ձևավորման ընթացքը վկայում է, որ նրանք, ինչպես ներքին, այնպես էլ արտաքին քաղաքականության ոլորտներում ունենալով նմանատիպ խնդիրներ ու գերակայություններ, ոչ միայն խորացնում են իրենց տնտեսական ու քաղաքական համագործակցությունը, այլև նախադրյալներ են ստեղծում հեռանկարում այն ավելի շահավետ ու կենսունակ դարձնելու համար:

Աստիճանաբար հաղթահարելով սուր ճգնաժամները և հաստատելով համեմատաբար կառավարելի ներքաղաքական իրավիճակներ՝ այդ երկու պետությունները միանշանակ կերպով որդեգրել են արևմտամետ կողմնորոշում, որը ռազմավարական առումով ուղղված է ինչպես ԱՊՀ-ի դեմ, այնպես էլ Ռուսաստանի ազդեցության չեզոքացմանը: Եթե Ռուսաստանի դիմադրությունը հաղթահարելու նպատակով Վրաստանը ընտրել է կոշտ դիմակայության ուղի՝ համարելով, որ Ռուսաստանը խոչընդոտում է նաև Վրաստանի տարածքային ամբողջականության վերականգնմանը, ապա Ադրբեջանը նույն նպատակին փորձում է հասնել դիվանագիտական մուրբ և ճկուն միջոցներով՝ հայտարարելով, որ ռուս-ադրբեջանական համագործակցությունը հեռանկարային է, և Ադրբեջանը պատրաստ է քայլեր ձեռնարկելու այդ ուղղությամբ: Որպես ԱՊՀ-ին ու Ռուսաստանին հակադրում ստեղծվել է մոր դաշինք՝ ՎՈՒԱՄ-ը, որի շրջանակներում իրականացվող համագործակցությունը ծավալվում է ինչպես տնտեսական, այնպես էլ ռազմաքաղաքական ոլորտներում: Ադրբեջանը սատարում է Վրաստանին ռուս-վրացական հակամարտության ասպարեզում՝ շեշտելով իր հավատարմությունը ՎՈՒԱՄ-ի դաշինքին: Դա դրսևորվեց հատկապես 2006 թ. վերջերին և 2007 թ. սկզբներին, երբ Վրաստանը հրաժարվեց Ռուսաստանից գազ ներմուծելուց՝ հայտարարելով, թե համաձայն չէ դրա համար սահմանվող մոր գնին, որն անվանեց «քաղաքական գին»: Իրանական գազ գնելու Վրաստանի մտադրությանը դեմ արտահայտվեց ԱՄՆ-ը, և Վրաստանի համար այդ ծանր իրավիճակում Ադրբեջանը, թեև ինքը ևս գազի մի մասն ստանում էր Ռուսաստանից, սկսեց նրան գազ մատակարարել (ամսական 30 մլն մ³, ընդամենը 1000 մ³-ի համար ԱՄՆ-ի 120 դոլար գնով)՝ բնականաբար հարուցելով Ռուսաստանի դժգոհությունը և գիտակցելով, որ Ռուսաստանը իր դեմ պատասխան քայլեր կձեռնարկի¹:

* Տվյալ նյութի հիմնադրույթները նախօրոք փորձաքննության են ենթարկվել հարցազրույցի ձևով (տես *Պ. Чобанян. Грузия становится заложником азербайджано-турецкого союза*, 08.07.2006 (www.regnum.ru/news/670432.html)):

¹ 2007 թ. հունվարից, երբ Ռուսաստանը 1000 մ³ գազի գինը Ադրբեջանի համար հասցրեց 235 ԱՄՆ-ի դոլարի, Ադրբեջանը նույնպես հրաժարվեց ռուսական գազ ներմուծելուց (տես *Hamur Aliyev. Азербайджан не нуждается в российском газе*, 19.09.2007 (www.regnum.ru/news/887177.html)):

Թեև ներկա փուլում և՛ տնտեսական, և՛ քաղաքական ոլորտներում Ադրբեջանն ու Վրաստանը սերտորեն համագործակցում են, այնուամենայնիվ կան չհաղթահարված տարաձայնություններ, որոնք խորանալու միտում ունեն:

Զնայած Վրաստանն ու Ադրբեջանը արտաքին լսարանին հավաստիացնում են, թե իրենք կողմ են էթնիկական հակամարտությունների խաղաղ ճանապարհով լուծմանը, երկու երկրներում էլ աճում են դրանք ռազմական միջոցներով լուծելու քարոզչությունը, պատերազմի կողմնակիցների թիվը, և ավելի բարձր տեմպերով է ծավալվում բանակների նախապատրաստման ուղղությամբ իշխանությունների կողմից կատարվող բազմակողմանի աշխատանքը: Միաժամանակ զգացվում է ռազմատենչ տրամադրությունների որոշակի աճում: 2007 թ. գարնանը Ադրբեջանում անցկացված սոցիոլոգիական հարցումների ժամանակ պարզվել է, որ հակամարտությունը ռազմական միջոցներով լուծելու օգտին արտահայտվել էր հարցվածների 51 %-ը, իսկ խաղաղ միջոցներով լուծման օգտին՝ 41 %-ը:

ՀԱՄԱԳՈՐԾԱԿՑՈՒԹՅԱՆ ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ԳՈՐԾՈՆՆԵՐ

1. Կասպյան ավազանի նավթի ու գազի արտահանումը Վրաստանի տարածքով դեպի միջերկրածովյան երկրներ ու Եվրոպա, շրջանցելով Ռուսաստանը, գերշահույթներ է խոստանում Ադրբեջան–Վրաստան, Ադրբեջան–Վրաստան–Թուրքիա դաշինքներին և այդ ծրագրերում ընդգրկված մյուս փայտերերին՝ վերածվելով տնտեսական ու քաղաքական-դիվանագիտական ամուր կապերի հաստատման գրավականի²:

2. Ադրբեջան–Վրաստան հարաբերությունների աշխուժացման նոր փուլ է սկսվում Կարս–Թրիլիսի–Բաքու 15 մլն տոննա տարեկան բեռնափոխադրության հեռանկարով ժամանակակից երկաթուղու շինարարության ծրագրով³, որն իրականացնելու համար Ադրբեջանը Վրաստանին տրամադրում է 200 մլն ԱՄՆ-ի դոլար վարկ: Կասկածից վեր է, որ այս ծրագրի իրականացմամբ մեծապես կաճեն այս երկու երկրների համագործակցությունն ու ստացվող տնտեսական շահույթները: Վրաստանի տնտեսական զարգացման նախարար Գեորգի Արվելաձեի գնահատմամբ՝ նշված ծրագրի իրականացումը հավասարազոր է աշխարհաքաղաքական հեղափոխության, որը հյուսիսից շրջափակման պայմաններում ճանապարհ է բացելու դեպի Եվրոպա: Փորձագետները նշում են այդ ծրագրի աշխարհաքաղաքական մեծ նշանակությունը: Այն կդառնա եվրոպական անվտանգության համակարգի անբաժանելի մասը⁴: Ավելին. Ադրբեջան–Վրաստան–Թուրքիա դաշինքը ավելի կսերտանա Բաքու–Թրիլիսի–Կարս երկաթուղու կառուցման ծրագրի իրականացումից հետո Կարսից դեպի Նախիջևան երկաթուղու կառուցման պարագայում: Վրաստանով անցնող այդ երկա-

² Տես *A. Егиазарян. Грузия: структурные проблемы экономики и турецкая экономическая экспансия (1994—2007). Е.—М., 2007:*

³ Տես *Մ. Խարազիշվիլի*, Վաղը հայտնի կդառնա Մեծ երկաթուղու տեղերի հաղթողը (վրաց.) (<http://www.open.ge/el/?base=www.open.ge/07/resonance/239/&view=0&url='239-28.htm>):

⁴ Տես նույն տեղում:

թուղու անխափան գործունեությամբ կապահովվի Ադրբեջանի և Նախիջևանի միջև կապը: Այդ երկաթգծի կառուցման վերաբերյալ առաջարկությունը լրագրողների հետ ունեցած հարցազրույցի ժամանակ արել է Ադրբեջանում Թուրքիայի դեսպան Հուսեյին Ավնի Քարալոլուն՝ «սեպտեմբերի 15»-ի կապակցությամբ (այդ օրը Ադրբեջանում նշվում է որպես 1918 թվականին Նուրի փաշայի գլխավորությամբ թուրքական զորքերի կողմից Բաքվի գրավման ու «հայերից ազատագրման» օր)⁵:

3. Ադրբեջանը Վրաստանին համեմատաբար ցածր գներով* մատակարարում է դիզելային վառելիք ու բենզին, սկսել է Վրաստանում ներդրումներ կատարել՝ բենզալցակայաններ կառուցելու և այլ բնույթի շինարարություն իրականացնելու համար⁶:

4. Ադրբեջանը դիտում է Վրաստանը մաս որպես իր ապրանքների վաճառահանման շուկա: Ադրբեջանական արդյունաբերությունը զարգանում է ոչ միայն Բաքվում, այլև Շամախիում և Գանձակում (Գյանջա): Միջազգային համագործակցության շնորհիվ գործարկվում են մարդատար⁷ ու բեռնատար ավտոմոբիլաշինության, «Բելոռուս» մակնիշի տրակտորների արտադրություններ, գործարանները թողարկում են մաս կենցաղային տեխնիկա⁸: Դրանք կարող են թողարկել ոչ միայն քաղաքացիական, այլև ռազմական նշանակության արտադրանք և անհրաժեշտության դեպքում կազմել Ադրբեջանի ռազմաարդյունաբերության ոլորտի մի մասը:

ՀԱՄԱԳՈՐԾԱԿՑՈՒԹՅԱՆ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ԳՈՐԾՈՆՆԵՐ

1. Ինչպես ասվեց, երկու երկրների արտաքին քաղաքական գերակայությունների արևմտամետ կողմնորոշումը, որի միջոցով ծրագրվում է այդ երկրների համար ապահովել զարգացման լայն հեռանկար, նպաստում է նրանց հարաբերությունների առավել սերտացմանը:

⁵ Տես «Հուսեյին Ավնի Քարալոլուի հարցազրույցը լրագրողների հետ» (<http://www.xalqcebhəsi.az/siyaset.html> (2007 թ. սեպտեմբերի 15)):

* 2007 թ. սեպտեմբերի 4-ի դրությամբ Եվրոպայից ներկրված բենզինը մանրածախ շուկայում վաճառվում է 1 լիտրը 1,50-1,70 լարիով, իսկ ադրբեջանականը՝ 1,35-1,40 լարիով:

⁶ Ադրբեջանական «Նեֆտեգազբիքինտի» ընկերությունը կատարում է Գարդաբանի-Նավթլուղ 30 կմ երկարությամբ գազատարի վերականգնողական աշխատանքներ՝ 500-մմ խողովակները փոխարինելով 700 մմ տրամագծով խողովակներով: 2007 թ. սեպտեմբերի 3-ի դրությամբ կատարված են 25 կմ հողային և 6,4 կմ հիդրոմեկուսիչ աշխատանքներ (տես <http://www.open.ge/el/?base=www.open.ge/07/resonance/238/&view=0&url='238-22.htm>):

⁷ Ուկրաինական ավտոգործարանի հետ համագործակցությամբ 2007 թ. սեպտեմբերից Գանձակի ավտոգործարանում (GandjAZ) վերսկսվել է մաս առ մակնիշի ավտոմեքենաների քողարկումը, և նախատեսվում է մինչև տարեկան 500 մեքենա շուկայի համար արտադրել 80 ավտոմեքենա: Համագործակցությունն սկսվել էր 2005 թ., սակայն 2006 թ. օգոստոսին Ադրբեջանը դադարեցրել է այն՝ մեղադրելով Ռուսաստանին Եվրո-2 ստանդարտին չհամապատասխանող պահեստամասեր տրամադրելու մեջ (տես «ГАНДЖИНСКИЙ АВТОЗАВОД ВОЗОБНОВИЛ СОТРУДНИЧЕСТВО С УАЗ (Азербайджан)», 19.09.2007 (www.regnum.ru/news/887186.html)):

⁸ Խոսքը վերաբերում է «Սթար» ցանցի «Ազամանդ» ավտոգործարանին, որը 2007 թ. մարտի

2. Աղրբեջան–Վրաստան կապերի ամրապնդմանն ու համագործակցությանը նպաստում է նաև այսպես կոչված «տարածքային ամբողջականության» վերականգնման խնդիրը: Վրաստանը պաշտպանում է Աղրբեջանի «իրավունքը» Լեռնային Ղարաբաղի նկատմամբ՝ հայ-աղրբեջանական հակամարտության մեջ միանշանակ կերպով որդեգրելով աղրբեջանամետ դիրքորոշում և դեմ լինելով Հարավային Կովկասում Կոստովոյի օրինակով ազգային հակամարտությունների լուծմանը⁹: Աղրբեջանը իր հերթին փորձում է հայերին ու Հայաստանը ներկայացնել որպես Վրաստանի տարածքային ամբողջականության համար սպառնալիք՝ միաժամանակ պաշտպանելով Վրաստան վերադառնալու մենսխեթի թուրքերի իրավունքը և հովանավորելով նրանց:

3. Վրաց-աղրբեջանական համագործակցությունը դրսևորվում է նաև ոչ պետական հարաբերությունների մակարդակում: Արդարադատության նախկին նախարար, այժմ «Զվեն թվիթոն» («Մենք ինքներս») կազմակերպության նախագահ, մասնագիտությամբ իրավաբան Պաստա Դավիթայան, իր իսկ վկայությամբ, խորհուրդ է տվել Աղրբեջանին՝ Հաագայի դատարանում գործ հարուցել Արցախի ազատագրական շարժման գործիչների դեմ, ինչի համար Բաքվում որպես պարզև ստացել է պրոֆեսորի կոչում, իսկ արցախյան գործիչները հայտնվել են ինտերպոլի կայքերում¹⁰:

4. Վրաստանում հակադարաբաղյան տրամադրություն ստեղծելու համար տարածվում է Աբխազիայում վրացիների դեմ արցախցիների պատերազմելու մասին հորինվածքը. «Վրացիների դեմ կռվում էին նաև տեղացի հայերով համալրված երկու գումարտակ: Այդ գումարտակներում ընդգրկված էին նաև կամավորներ Ղարաբաղից և մի քանի հայեր Սամցխե-Ջավախքից»¹¹:

Արձագանքելով դրան՝ Աղրբեջանի «Զաման» ինտերնետային թերթը գրում

1-ին այցելեց Իլիան Ալիևը. այն Շամախիում արտադրում է ավտոմեքենաներ, 300 հազար օդորակիչ, 200 հազար փոշեկոլ, 150 հազար վացքի մեքենա: Ֆրանսիայի հետ կնքված պայմանագրով նախատեսվում է արտադրել «Պեժո-206» և «Պեժո-405» մակնիշի ավտոմեքենաներ (տես <http://www.open.ge/el/?base=www.open.ge/07/resonance/058/&view=0&url='058-24.htm'> (2007 թ. մարտի 7)):

⁹ Կոստովոյում հայտարարում են, թե անկախություն կիռչակեն արդեն 2007 թ. վերջերին, ինչն ըստ Գերմանիայի արտաքին հարաբերությունների խորհրդի՝ Ռուսաստանի և ԱՊՀ երկրների ծրագրերի տնօրեն Ալեքսանդր Ռարի՝ Վ. Պուտինի հայտնի սպառնալիքների ֆոնի վրա կարող է շղթայական շարունակություն ունենալ ԱՊՀ երկրներում (հմմտ. *Ալեքսանդր Ռար*, Վրաստանի, Աղրբեջանի և Մոլդովայի ճակատագիրը կվճռվի Կոստովոյում (վրաց.) (<http://www.opentext.org.ge/07/sakartvelos-republika/143/143-22.htm> (2007 թ. հուլիսի 26))): ՌԻԱ-ի չի բացառվում, որ այդ մտավախությունը Վրաստանի ու Աղրբեջանի իշխանություններին ևս կարող է դրդել որոշակի գործողությունների՝ նման զարգացումները կանխելու համար:

¹⁰ Դավիթայան նույնը պահանջում է կատարել նաև անկախացած Աբխազիայի և Հարավային Օսեթիայի գործիչների նկատմամբ: Վրաստանում, ի տարբերություն Աղրբեջանից, այնուամենայնիվ, երբեմն հնչում են նաև ինքնամեղադրական խոսքեր (վրաց.) (տես «Ռեզոնանսի», 2007 թ. մարտի 25, հմ. 76):

¹¹ Է. Ծիկլաուրի, Աբխազիայում մարտնչած ուկրաինացի առաջնորդը կրկին կժամանի Թբիլիսի (<http://www.open.ge/el/?base=www.open.ge/07/resonance/245/&view=0&url='245-5.htm'>): Նյութի հեղինակը շեշտում է, որ Աբխազիայի դեմ պատերազմում ՌԻԱ-ի չի բացի իրենց ոչ ոք չի օգնել:

է, թե Աբխազիան Վրաստանից անջատելու գաղափարը առաջին անգամ իբր առաջ են քաշել այդտեղ ապրող հայերը¹²:

Աբխազական սահմանի մոտ երիտասարդական ճամբարի բացման առիթով ՄԱԿ-ի Գլխավոր քարտուղար Պան Գի Մունը Անվտանգության խորհրդին ներկայացրած՝ Աբխազիայի հանրապետության վերաբերյալ իր զեկույցում բացահայտորեն դատապարտել է Վրաստանին և պահանջել այդ ճամբարը հեռացնել Աբխազիայի սահմանների մոտակայքից: Բնականաբար այդ հայտարարությունը հարուցել է վրացիների դժգոհությունը և վրաց իշխանությունների ու հասարակության տարակուսանքը¹³:

Վրաց վերլուծաբաններն ու գործիչները իրավացիորեն նշում են, որ որևէ միջազգային կազմակերպություն դեռևս չի դատապարտել Ադրբեյջանին ռազմաշունչ հայտարարությունների համար¹⁴:

Հարավային Կովկասում Եվրամիության հատուկ ներկայացուցիչ Պիտեր Սեմմերին անգամ կես ճանապարհից վերադարձավ Երևան՝ չհասնելով ԼՂՀ, մինչդեռ նրա օգնականները՝ քաղաքական խորհրդականներ Մարկ Ֆոսետը և Քաուպ Քանդը, արդեն Ստեփանակերտում էին¹⁵: Դա հիշեցնում է անգլիացիների պահանջով Անդրանիկի վերադարձը կես ճանապարհից:

Ադրբեյջանը Վրաստանում՝ Մարջանիշվիլու անվան պետական քատրոնի շենքում, 2007 թ. մարտին կազմակերպել է Խոջալուի «ցեղասպանության» ցուցահանդես, որի բացմանը ներկա են եղել Վրաստանի պետական պաշտոնյաներ, խորհրդարանի անդամներ, Վրաստանում հավատարմագրված օտարերկրյա դեսպաններ, դիվանագիտական ներկայացուցչությունների բարձրաստիճան աշխատողներ: Փորձ է արվում Սուխումում և Խոջալուում կատարված «ցեղասպանությունը» հետաքննելու համար ՎՈՒԱՄ-ում ստեղծել «ցեղասպանությունը ուսումնասիրող տրիբունալ», որի առաջարկները կքննարկվեն ՎՈՒԱՄ-ի երկրների խորհրդարաններում¹⁶:

ՎՐԱՍՏԱՆԻ ԵՎ ԱԴՐԲԵՋԱՆԻ ՄԻՋԵՎ ԱՌԿԱ ՏԱՐԱԶԱՅՆՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ

1. Ադրբեյջան–Վրաստան փոխհարաբերություններում միանշանակորեն առկա է հակադրում՝ կապված Քվեմո Քարթլիում (Բորչալու) Վրաստանի իշխանությունների վարած քաղաքականության հետ¹⁷:

¹² Տես <http://www.zaman.az> (2007 թ. ապրիլի 14):

¹³ Տես Կ. *Գուրգենիչե*, Լեզուն ոսկոր չունի. անջատողականները վրացի երեխաների կտրված գլուխներով զնդակ էին խաղում (վրաց.) (<http://www.open.ge/07/sakartvelos-respublika/143&view=0&url='143-1.htm> (2007 թ. հուլիսի 26), <http://www.open.ge/07/sakartvelos-respublika/149&view=0&url='149-5.htm> (2007 թ. օգոստոսի 6): Փաստաթուղթը ստորագրել են 29 երկրների 134 ներկայացուցիչներ, որոնցից միայն չորսն են Ռուսաստանի ներկայացուցիչ:

¹⁴ Տես Է. *Բասիլյալ*, Երկու կարծիք Աբխազիան վերադարձնելու հեռանկարների մասին (վրաց.): «Ռեզոնանսի», 2007 թ. մարտի 25:

¹⁵ Տես «Ազգ», 2007 թ. հունիսի 19:

¹⁶ Տես «Ռեզոնանսի» (վրաց.), 2007 թ. մարտի 25, հմ. 76:

¹⁷ Տես X. *Ибрагимли*. Азербайджанцы Грузии. М., 2006:

Վրաստանը, քաջ գիտակցելով Ադրբեջանի կողմից ադրբեջանական բնակչությանը որպես լծակ օգտագործելու վտանգը, փորձում է միջոցներ գտնել էթնիկական դիմագիծը աստիճանաբար փոխելու համար: Վրաստանի իշխանությունները, դիմելով ինչպես վերաբնակեցումների, այնպես էլ ադրբեջանցիներին սիրաշահելու և լարվածությունը թուլացնելու ուղղությամբ քայլերի¹⁸, հաճախակի շեշտում են Սաինգիլոյի գոյության փաստը և ձեռնարկում այնտեղ վրացական մշակութային միջոցառումների կազմակերպում¹⁹:

Ադրբեջանական կողմը ոչ միայն տարբեր պատրվակներով խոչընդոտում է վրացերեն լեզվի ու մշակույթի ազատ կենցաղավարմանը, այլև դիմում է բռնությունների՝ Վրաստանի լուսավորության նախարարին թույլ չտալով դասագրքեր հանձնել մի քանի վրացական դպրոցների:

2. Ադրբեջան–Վրաստան հարաբերություններում որոշ անհամաձայնություններ կան տարածքների սահմանազատման խնդիրներում: Վերջին երկու տարվա ընթացքում բանակցություններ են ընթանում Դավիթ Գարեջայի վանական համալիրի տարածքի սահմանազատման շուրջ: Դրանք դեռևս չեն ավարտվել, և առայժմ չի գտնվել դրա լուծման բանալին*:

3. Չի բացառվում, որ Ադրբեջանը կօգտագործի նաև Իոր-Մուղանյո գյուղախմբին (թվով՝ 5 գյուղ, որտեղ ինտենսիվ կերպով արհեստականորեն մեծացվում է բնակչության թիվը) անկլավին հատուկ իրավունքներ շնորհելու պահանջը: 2006 թ. գյուղախմբի կողմից Վրաստանի իշխանություններին ներկայացվեց պահանջ՝ անձը հաստատող վկայականներ (անձնագրեր) տրամադրել այդ գյուղախմբում (Իոր-Մուղանյո, Թուլլար, Կազլար, Լամբալլո, Քեալո) բնակվող այն բնակիչներին, որոնք չունեն իրենց քաղաքացիությունը հաստատող որևէ այլ փաստաթուղթ: Հարցը պարզելու և լուծում գտնելու համար արդարադատության նախարարության և Արդարադատության բարձրագույն խորհրդի որոշմամբ 2006 թ. նոյեմբերի 6-ին Իոր-Մուղանյո ժամանեցին Վրաստանի արդարադատության նախարար Գիա Քավթարաձեն և մի դատավոր²⁰, որոնք տեղի բնակիչների «վկայությունների» հիման վրա պետք է «հաստատեին» Վրաստանում նրանց ծնված լինելու «փաստը» և Վրաստանի բնակիչ համարվելու «իրավունքը»:

¹⁸ Ի պատասխան այդ քայլերի՝ Ադրբեջանում պահանջում են Քվեմո Քարբլիում ադրբեջաներեն լեզվին տալ «տարածքային» կարգավիճակ: Այդ մասին մամուլի ասուլիսում խոսել է «Հեյրաթ» ժողովրդական շարժման նախագահ Ալիբալա Ասկերովը: Շարժումը այդ հարցով դիմել է Վրաստանի խորհրդարանին, միջազգային կազմակերպություններին և Եվրոպայի խորհրդին (տես «Россия уходит, но одновременно пытается лишить страны Каспийского региона «Независимости»: Азербайджан за неделю», 31.08.2007 (www.regnum.ru/news/878180.html)):

¹⁹ Տես *Эгварг Абрамян*. Ингилойцы — грузинский фактор в Азербайджане, 27.08.2007 (www.regnum.ru/news/875906.html):

* Վրացական մամուլում հրապարակվել են Դավիթ Գարեջայի վանական համալիրի վերաբերյալ ադրբեջանցիների հավակնություններին դիմակայող բազմաթիվ հոդվածներ: Ադրբեջանցիներն իրենց հավակնությունները «պատմականորեն» հիմնավորում են վանական համալիրը աղվանական հայտարարելու միջոցով:

²⁰ Տես «Կվալի» (վրաց.), 2006 թ. նոյեմբերի 6, *Isukh*՝ «Մեդիանյուզ» (վրաց.), 2006 թ. նոյեմբերի 6:

Գյուղախմբի և Բաքվի իշխանությունների միջև գոյություն ունի ուղղակի կապ²¹:

4. Վրաստանում Ադրբեջանի ազդեցության մեծացում կարող է տեղի ունենալ նաև այսպես կոչված «մեսխեթցի թուրքերի» վերաբնակեցումից հետո: 1999 թ. Վրաստանի կողմից պարտավորություն ստանձնելուց հետո այդ հարցը այնտեղ դարձել է հասարակական լայն քննարկման առարկա և պետության առջև ծառացած դժվարին խնդիրներից մեկը: 2007 թ. հուլիսին Վրաստանի խորհրդարանն ընդունեց մի օրենք, որով այդ վերաբնակեցումը համարվեց հայրենադարձություն, և տարբեր երկրներում սկսվեց դիմումների ընդունում: Կարելի է համոզված լինել, որ մեսխեթցի թուրքերի վերաբնակեցմամբ Վրաստանում ոչ միայն կուժեղանա ադրբեջանական ճնշումը, այլև ի հայտ կգան նոր հակասություններ՝ կապված Ախալցխան թուրքական տարածք համարելու ձգտման ուժեղացման հետ²²: Նման միտումներ նկատվում են ինչպես մեսխեթցի թուրքերի կողմից վերաբնակեցման նախարարության աշխատողներին ու վրացական լրագրողներին տարբեր ժամանակ տրված հարցազրույցներում, Թուրքիայում լույս ընծայվող աշխատություններում, Արիֆ Յունուսովի հրապարակումներում²³, այնպես էլ վերջերս Բաքվում տեղի ունեցած թուրք երիտասարդության հավաքում հնչած ելույթներում²⁴:

Այնուամենայնիվ, չնայած Ադրբեջանի ու Թուրքիայի՝ որպես իսլամական երկրների հետ Վրաստանի սերտ հարաբերություններին, Իրաքի իսլամական բանակը էլեկտրոնային փոստով սպառնալիքներ է ուղղել Վրաստանի խորհրդարանի նախագահին ու անդամներին, խոստացել ջիհադ հայտարարել և իրենց կովկասյան եղբայրների աջակցությամբ այն իրականացնել Վրաստանի դեմ՝ պահանջելով ոչ միայն այսուհետև զորք չուղարկել Իրաք, այլև եղած զորքերը դուրս բերել այնտեղից²⁵: Հավանաբար այդ սպառնալիքները ևս ազդեցություն գործեցին վերջերս Իրաքում վրաց խաղաղաբարների թվաքանակը մինչև 200-ի կրճատելու որոշման ընդունման վրա:

Վերը նշված հանգամանքների վերլուծությունը հիմք է տալիս եզրակացնելու, որ Ադրբեջան–Վրաստան հարաբերությունները, չնայած առկա որոշ հակասությունների, ունեն ռազմավարական բնույթ, բնորոշվում են խորանալու

²¹ Տես «Սաքարթվելոս ռեսպուբլիկա» (վրաց.), 2007 թ. մայիսի 17:

²² Նման մտավախության հետևանքով Վրաստանն առաջարկել է այդ պահանջի վերանայում Եվրամիության կողմից (տես *Ա. Միքելաշե*, Քաղաքական ինտրիգների և երկրի ինքնիշխանության վրա մշտական ճնշման առարկա դարձավ... կրկին Հարավային Վրաստանից տեղահանված մահմեդականների մասին: «Սաքարթվելոս ռեսպուբլիկա» (վրաց.), 2007 թ. հոկտեմբերի 6, հմ. 193 (<http://www.open.ge/07/Sakartvelos-respublika/193/> = 193-10.html)):

²³ Տես *Ա. Խուսով*, Дважды депортированный народ, Баку, 2000; նաև՝ «Երկար լռությունից հետո գրախոսություններ են հայտնվում Արիֆ Յունուսովի տեսակետների դեմ» (վրաց.): «Լիտերատուրուլի Մեսխեթի», 2007, հմ. 4–7:

²⁴ Տես, օրինակ, Խ. Խալիլովայի ելույթը (<http://www.xalqcehesi.az/siyaset.html> (2007 թ. սեպտեմբերի 18)):

²⁵ Տես «Իսլամական բանակը սպառնում է Վրաստանին» (վրաց.): «Վիա բոքլոմի», 2007 թ. հունիս–հուլիս, հմ. 1(5) (<http://www.open.ge/07/giaboqlomi/05/&view=0&url='05-6.htm>):

միտումներով, և ապագայում այդ երկրների համագործակցությունը ավելի կսերտանա: Ադրբեջանի կողմից Հայաստանի նկատմամբ վարվող թշնամական քաղաքականության ֆոնի վրա կարելի է ենթադրել, որ հետագայում էլ Հայաստանի Հանրապետությունը ավելի մեծ խնդիրներ է ունենալու այդ երկրների հետ իր հարաբերություններում:

Երկու երկրների ԶԼՄ-ների միջոցով ընթանում է Հայաստանի Հանրապետության հետ ոչ թե փոխըմբռնման, փոխգործության, փոխշահավետ հարաբերությունների ստեղծման, այլ դրանց կաշկանդման և սեփական դիրքորոշումների թելադրման քաղաքականության քարոզչություն: Երկու երկրներում էլ սեփական ձախողումները քողարկելու համար անհաջողությունների մեջ պատրաստ են մեղադրելու հայերին և Հայաստանը՝ հրահրելով հակահայկական հիստերիա ու ձգտելով ապակողմնորոշելու նաև միջազգային հանրությանը²⁶: Ընդամեն, եթե նման քարոզչությունը Ադրբեջանում իրականացնում է պետական իշխանությունը և այն պարտադրում լրատվության բոլոր միջոցներին, ապա Վրաստանում այդպիսի քարոզչությունը չի վայելում պետական իշխանության բացահայտ հովանավորությունը և կատարվում է լրատվության «ազատ» միջոցներով:

Եզրափակելով՝ պետք է արձանագրել, որ Վրաստանում Ադրբեջանի ազդեցության մեծացմանը խանգարող հանգամանք կարող է լինել աբխազական երկաթուղու գործարկումը, ինչը կհանգեցնի ոչ միայն տնտեսական, այլև քաղաքական լուրջ հետևանքների: Հայաստանի ու նաև ամբողջ տարածաշրջանի համար կարևոր նշանակություն ունեցող այդ երկաթուղու գործարկումը կնպաստի նաև վրաց-աբխազական երկխոսության վերսկսմանը: Ըստ էության, վրաց-աբխազական հակամարտության շարունակման մեջ շահագրգռված են այն երկրները, որոնք խոչընդոտում են նրանց միջև տնտեսական հարաբերությունների վերականգնմանն ու երկխոսության ծավալմանը:

Կարելի է հուսալ, որ 2008 թ. հունվարին կայանալիք նախագահական ընտրություններից հետո Վրաստանի նոր կառավարությունը չի լինի նույնքան միագիծ, որքան նախորդը, և վրաց-աբխազական հարաբերությունների կարգավորման ու վրաց-աբխազական երկաթուղու գործարկման հարցում կգործի ավելի ճկուն ու շրջահայաց կերպով: Հայաստանը կարող է այդ ուղղությամբ կատարվելիք իր քայլերը հիմնավորել այն բանով, որ, թեև Ադրբեջանը ևս ներառված է Արևելք–Արևմուտք գերակայության ոլորտում և խնդիրներ ունի Ռուսաստանի հետ, գործում է Ադրբեջանից դեպի Ռուսաստան երկաթուղին:

Կարս–Ախալքալաք–Թբիլիսի–Բաքու երկաթուղին առավել մեծ նշանակություն է ունենալու առաջին հերթին թուրք-ադրբեջանական կողմի համար: Այդ է պատճառը, որ Ադրբեջանը, արտոնյալ վարկ տրամադրելով, ոչ միայն ֆինան-

²⁶ Հայտարարվում է անգամ, որ «եթե Վրաստանի՝ ՆԱՏՕ ընդունվելը ձգձգվի, ապա դրանում մեղավոր կլինի Հայաստանի պաշտպանության նախարարը» (տես *Թ. Մարխալիշե*, Հայաստանի Պաշտպանության նախարարը հակառակվել է մեզ (վրաց.): «Ախալի քառքա», 2006 թ. դեկտեմբերի 18):

սավորում է կառուցումը, այլև ջանքեր է գործադրում Վրաստանի տարածքում երկաթուղու շինարարությունն իրականացնելու իրավունքի ձեռքբերման համար: Աղբբեջանը, շահագրգռված լինելով վրաց-ռուսաստանյան հարաբերությունների սրման մեջ և օգտագործելով այդ հանգամանքը, հակադրվում է վրաց-աբխազական երկաթուղու վերաբացմանն ու կարողացել է Կարս–Ախալքալաք երկաթուղու անհրաժեշտությունը ներկայացնել որպես հակակշիռ վրաց-աբխազական ուղղությանը:

Հայաստանի համար էական նշանակություն ունեցող այդ խնդրում պետք է անհրաժեշտ համարվի վրաց-աբխազական երկխոսության մեջ միջնորդական դեր ստանձնելու Հայաստանի պատրաստակամությունը: Պետք է հաշվի առնել, որ Հայաստանը այս դեպքում ներկայանում է որպես ոչ միայն տնտեսապես շահագրգռված, այլև Աբխազիայի հայազգի բնակչության վստահությունը վայելող կողմ: Ընդ որում, նպատակահարմար է, որ մեր հանրապետությունը շեշտը դնի հակամարտությունը խաղաղ միջոցներով կարգավորելու և տնտեսական հարաբերությունները վերականգնելու վրա՝ ձեռնպահ մնալով նրանց միջև համաձայնության սկզբունքների հարցերում որևէ դիրքորոշումից:

Փաստորեն կարևորելով վերակազմավորվող բանակի միջոցով հակամարտությունը լուծելու հնարավորությունը՝ Սահակաշվիլու կառավարությունը, հավանաբար ոչ առանց օտար միջամտությունների, ձախողել է վրաց-աբխազական հարաբերությունների կարգավորման նախորդ փորձերը՝ պաշտոնաձև անելով այդ ուղղությամբ քայլեր ձեռնարկած պետնախարարներին: Այդպիսին է նաև Իլ-համ Ալիևի դիրքորոշումը՝ դարաբաղյան խնդիրը ուժի միջոցով լուծելու նրա հայտարարություններում:

Պատասխանելով Բաղրամյանի անվան գումարտակի մասին վրացական կողմի մեղադրանքներին՝ պետք է արձանագրվի, որ այդ գումարտակի ստեղծման հանգամանքը չի կարող փաստարկ ծառայել հայ-վրացական հարաբերությունների մեջ լարվածություն առաջացնելու համար, որովհետև գումարտակը տեղի բնակչության կողմից ստեղծվել է ինքնապաշտպանական նպատակների համար և ցրվել է դրա անհրաժեշտությունը վերանալուց հետո: Գումարտակը որևէ կապ չի ունեցել ո՛չ ՀՀ և ո՛չ էլ այլ տարածաշրջանների հայ բնակչության հետ, ինչպես փորձում են ներկայացնել աղբբեջանական ու վրացական լրատվամիջոցներում: Դա ուղղակիորեն բխում է ՀՀ Ազգային անվտանգության ռազմավարության պահանջներից. «Հայաստանը մեծապես շահագրգռված է Վրաստանի կայուն և անվտանգ զարգացմամբ, ինչպես նաև՝ առկա հակամարտությունների խաղաղ և ամբողջական կարգավորմամբ: Դա կնպաստի Հայաստանի համար կենսական նշանակություն ունեցող տարանցիկ ուղիների անվտանգ և վստահելի օգտագործմանը, ինչպես նաև՝ ողջ տարածաշրջանի համար մեծ նշանակություն ունեցող Թբիլիսի–Մուխոմ երկաթգծի վերաշահագործմանը»²⁷:

²⁷ Տես «Հայաստանի Հանրապետության ազգային անվտանգության ռազմավարություն»: «Հայկական բանակ» ռազմագիտական հանդեսի հատուկ բողարկում, 2007, էջ 42:

1992 Թ. ՓԵՏՐՎԱՐԻ 25–26-Ի
ԽՈՋԱԼՈՒԻ ԻՐԱԴԱՐՉՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ
ԱԴԻԲԵՋԱՆՈՒՄ ԻՇԽԱՆՈՒԹՅԱՆ ՀԱՄԱՐ
ՄՂՎՈՂ ՊԱՅՔԱՐԻ ՀԱՄԱՏԵՔՍՏՈՒՄ

Ս. Վ. ՍՏԵՓԱՆՅԱՆ, ավագ լեյտենանտ

1992 թ. փետրվարի 25–26-ը Լեռնային Ղարաբաղի Հանրապետության ինքնապաշտպանական ուժերին հաջողվեց ազատագրել Խոջալու բնակավայրը^{*} և ապաշրջափակել կենսական նշանակություն ունեցող օդանավակայանը:

Խոջալուի ազատագրումից անմիջապես հետո Ադդամից 3 կմ (Խոջալուից՝ 11-12 կմ) հեռավորության վրա գտնվող տարածքում, որն *ընդհուպ մինչև 1993 թ. գրավում էր ադրբեջանական զինված խմբավորումների վերահսկողության տակ*, տեղի են ունեցել հարյուրավոր ադրբեջանցի քաղաքացիական անձանց զանգվածային սպանություն¹ ու զոհվածների մի մասի մարմինների պղծում, ինչն Ադրբեջանում ժողովրդի դեմ իրագործված ամենաբարբարոսական ոճրագործություններից է:

Այդ ժամանակից ի վեր Ադրբեջանը ամենատարբեր մակարդակներում շահարկում է այս դեպքերը՝ նենգափոխելով իրողությունը և փորձելով կատարվածի համար մեղքը բարդել հայկական կողմի վրա ու երկրում բնակվող, տարբեր էթնիկական պատկանելությամբ մարդկանց խմբերը «ընդհանուր ողբերգության» միջոցով միավորել՝ վերածելով միասնական «ադրբեջանական ժողովրդի»: Երկրի բարձրագույն իշխանության մարմինների մակարդակով ընդունվել են մի շարք փաստաթղթեր², որոնցում ամրագրված են «ադրբեջանական ժողովրդի նկատմամբ հայերի կողմից իրականացված ցեղասպանությունը» դատապարտող դրույթներ^{**}:

^{*} 1992 թ. փետրվարի վերջի տվյալներով Խոջալուում կար 1000-ից 2500 մարդ, թեև ըստ «Մեմորիալ» իրավապաշտպան կենտրոնի տվյալների՝ այդ թիվը 2-4 հազար էր, ներառյալ՝ զինվորականները:

¹ Պաշտոնական Բաքուն այսօր նշում է 613 թիվը, սակայն դեպքերին անմիջապես հաջորդած՝ Ադրբեջանի խորհրդարանի անցկացրած հետաքննության տվյալներում նշված է 485 զոհված: Թոմաս դը Վալը առավել արժանահավատ է համարում հենց այս թիվը (տես *T. De Baal. Черный сад* (http://news.bbc.co.uk/hi/russian/in_depth/newsid_4148000/4148580.stm)):

² Տես «Указ Президента Азербайджанской Республики о геноциде азербайджанцев» (<http://traditions.aznet.org/traditions/mart311.htm>); նաև՝ «Заявление Милли Меджлиса Азербайджанской Республики в связи с днем геноцида азербайджанцев» (<http://traditions.aznet.org/traditions/mart312.htm>); *Хавва Мамегова. Ходжалы. Шехиды и шахиды. Баку, 2004, сс. 28–37* (http://www.an1.az/el/m/xocali_ru.pdf):

^{**} Բացի այդ, նման փաստաթղթերում լայնորեն շահարկվում է «20-րդ դարի ընթացքում ադրբեջանցիներին Հայաստանի (որը հաճախ անվանվում է «Արևմտյան Ադրբեջան».—*Ս. Մ.*) տարածքում գտնվող իրենց հայրենի բնակավայրերից պարբերաբար արտաքսելու» հանգամանքը: Այսպիսի լայնածավալ քարոզարշավը կարող է հետապնդել միջազգային իրադրության ոչ հայախառն զարգացման կամ Հայաստանի թուլացման դեպքում նրա հանդեպ լայնածավալ (տնտեսական, ժողովրդագրական, ռազմական և այլն) զավթողագործություն իրականացնելու նպատակ:

Խոջալուի իրադարձությունների տրամաբանությունը պարզելու նպատակով անհրաժեշտ է դրանք դիտարկել այդ տարիներին Ադրբեջանում իշխանության և ռեսուրսների համար ծավալված պայքարի, ինչպես նաև քաղաքական համակարգի անկայունության համատեքստում: Ուսումնասիրվող դեպքերի արձագանքները առկա են նաև այդ երկրի արդի քաղաքական գործընթացներում: Անցումային փուլին բնորոշ անկայունության պայմաններում պետությունը և պետական մարմինները կարող են կորցնել ժողովրդի աջակցությունը և արդեն ի վիճակի չլինել դիմակայելու հասարակության առավել ակտիվացած խմբերի ընդվզմանը, ինչը ոչ պետական, հետևաբար՝ ոչ օրինական խմբերին ու կազմակերպություններին հնարավորություն է տալիս «սեփականաշնորհելու բռնությունը»: Այդ զարգացումների հետևանքով Ադրբեջանում 1992–1993 թթ. ընթացքում տեղի ունեցավ երկու իշխանափոխություն: Երկու դեպքում էլ պետական իշխանությունն ի վիճակի չեղավ ապահովելու զինված կազմավորումների քաղաքական լոյալությունն ու վերահսկելիությունը*:

Ի վերջո, Ա. Մութալիբովի պաշտոնանկության միջոցով երկրի ղեկավարումն ստանձնած Ա. Էլչիրեյի և Ադրբեջանի Ժողովրդական ճակատի (ԱԺԴ) ապաշնորհ ու ժողովրդի մեջ խորը հիասթափություն առաջացրած մեկամյա կառավարման շրջանից հետո իշխանության գլուխ կանգնեց ադրբեջանական կոմկուսի նախկին առաջին քարտուղար Հեյդար Ալիևը: Նշված ժամանակաշրջանում Ադրբեջանում ղեկավար պաշտոններ զբաղեցնող անձանց, ինչպես նաև ԱԺԴ չափավոր թևի ներկայացուցիչների վկայությունների համաձայն³, այդ իշխանափոխությունների շարքը բանիմաց և հմուտ կերպով ծրագրված ու իրականացված սցենար էր, որի հեղինակներն էին ժողովրդի ընդվզման ալիքը որսած և այն կառավարող Ալիևն ու նրա կլանը: Ընդ որում, 1990 թ. Բաքվի և 1992 թ. Խոջալուի դեպքերը քաղաքական առումով Ալիևին անհրաժեշտ ու միևնույն ռոնով բեմադրված արյունալի դրվագներ էին:

Որպես Խոջալուի իրադարձությունների և դրանց հաջորդած զարգացումների արդյունք իրականացվեց երկու կարևոր քաղաքական նպատակ, որոնցից երկրորդն այսօր էլ, մեր կարծիքով, նշանակալից տեղ է զբաղեցնում Ադրբեջանի քաղաքական օրակարգում: Դրանք էին.

– իշխանությունից հեռացնել երկրի օրինական նախագահ Ա. Մութալիբովին**

* 1992 թ. Ադրբեջանի Ժողովրդական ճակատին ենթակա ստորաբաժանումներն սպառնում էին լքել ռազմաճակատը, իսկ 1993 թ. առավել մարտունակ զորավորմանը՝ Ս. Հուսեյնովի հրամանատարությամբ, արշավեց դեպի Բաքու:

³ Տե՛ս К. Столяров. Распад: от Нагорного Карабаха до Беловежской пущи. М., 2001; В. Гусейнов. Алиев после Алиева: наследование власти как способ ее удержания. «Независимая газета» (http://www.ng.ru/ideas/2004-03-19/10_aliev.html); Заггушт Ализаде. Путин сильно рискует, если надеется вернуться к власти, отдав на время кресло президента более успешному политику (www.day.az/news/politics/92256.html):

** Ադրբեջանական ԽՍՀ ՊԱԿ-ի նախկին նախագահ Վ. Հուսեյնովի վկայությամբ՝ Ա. Մութալիբովը և Ա. Վեֆիրովը փորձում էին եվրոպականացնել Ադրբեջանում քաղաքական ու ֆինանսատնտեսական ընտրախափի ձևավորման եղանակները՝ Հ. Ալիևին հավատարիմ մնացած կլանը զրկելով

(ինչպես հետագա զարգացումները ցույց տվեցին՝ այն Հ. Ալիևին փոխանցելու գուցեև չզիտակցված նպատակով),

– հնարավորություն ստանալ աշխարհով մեկ հայտարարելու, թե հայերը «ցեղասպանություն» են իրագործել՝ Սումգաիթի, Բաքվի, Կիրովաբադի և Խոջալուի միջև դնելով հավասարության նշան:

Խոջալուի դեպքերի նենգափոխումն ու դրանց անընդհատ բարձրաձայնումն աղբրեջանցիների մեջ հայատեցության սերմանման, ինչպես նաև դրանց շուրջ ժողովրդի համախմբման անկյունաքարն են: Դա հնարավորություն է տալիս նաև ժողովրդի ուշադրությունը շեղելու ներքին սոցիալական, տնտեսական և այլ հրատապ խնդիրներից, իշխանության կողմից երկրի ամբողջ ռեսուրսների յուրացման անհերքելի փաստերից: Այս քայլերը նպատակաուղղված են նաև միջազգային հանրության աչքում Ադրբեյջանի ռազմատենչ հայտարարությունների և պատերազմի վերսկսման նախապատրաստությունների արդարացմանը:

ԽՈՋԱԼՈՒԻ ԻՐԱԴԱՐՉՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ԱԿՈՒՆՔՆԵՐԸ

Իշխանության համար մղվող պայքարում մահի քաղաքականացումը հաճախ կիրառվող և արդյունավետ միջոց է՝ ժողովրդի լայն զանգվածներին ոտքի հանելու և սեփական քաղաքական նպատակներին նրանց ծառայեցնելու համար: Որպես կանոն, զգացմունքների գերլարման դեպքում մարդը դառնում է առավել կառավարելի, նրա բանականությունը տեղի է տալիս՝ որոշումների ընդունումը տեղափոխելով իռացիոնալության տիրույթ: Այս միջոցը հաջողությամբ օգտագործվում է հատկապես անցումային երկրներում՝ հեղափոխական տրամադրություններ առաջացնելու նպատակով:

Ռատմնասիրելով անցումային երկրներին բնորոշ գործընթացները և դրանց դերակատարների վարքաբանությունը՝ ռուս քաղաքագետ Ս. Կարա-Մուրզան գրում է. «Առաջացել են այնպիսի կազմակերպություններ, որոնք ընդունակ են բեմադրելու իրենց ծավալներով աննախադեպ քաղաքական ներկայացումներ ինչպես զանգվածային գործողությունների և տեսարանների, այնպես էլ արյունալի սադրանքների տեսքով... Քաղաքական ներկայացման տեխնոլոգիաների կիրառումը դարձել է իշխանություն զավթելու ընդհանուր եղանակ»⁴: Որպես ասվածի վառ օրինակ Կարա-Մուրզան ներկայացնում է 1989 թ. Ռումինիայի Տիմիշոարա քաղաքում տեղի ունեցած իրադարձությունները. «Իր բոլորովին անհավանական սցենարով փիլիսոփաների հատուկ ուշադրությունը գրավեց Տիմիշոարան, մի ներկայացում, որը բեմադրվել էր Ռումինիայում 1989 թ.» «կիսաթավշյա» հեղափոխության ժամանակ, Չաուշեսկուին տապալելու և սպանելու համար»⁵:

հիմնական լծակներից, ինչն էլ առաջացրել էր նրա սուր դժգոհությունը (տես Վ. Հուսեյնով, Նշ. աշխ.):

⁴ С. Г. Кара-Мурза. Экспорт революции. Саакашвили, Ющенко... (http://www.kara-murza.ru/books/export/Chapter003.htm#_ftnref12).

⁵ Նույն տեղում:

Կարա-Մուրզան մեջբերում է «ներկայացման հասարակությունն» ուսումնասիրող իտալացի մշակութաբան Ջորջո Ագամբենի խոսքերը. «Մարդկության պատմության մեջ առաջին անգամ մոր թաղված դիակները հապճեպորեն հանվել էին, իսկ մյուսները՝ հավաքվել դիահերձարաններից, այնուհետև պղծվել՝ հեռուստախցիկների առջև ցեղասպանության մամարկում ստեղծելու համար, որը պետք է օրինականացներ մոր վարչակարգը: Այն, ինչ ողջ աշխարհը տեսավ ուղիղ եթերում որպես իրական ճշմարտություն, բացարձակ սուտ էր: Եվ չնայած այն բանին, որ ժամանակ առ ժամանակ կեղծիքն ակնհայտ էր դառնում, դա օրինականացվեց ՋԼՄ-ների համաշխարհային համակարգով, որպեսզի բոլորին պարզ լինի, որ ճշմարիտն այսուհետև ոչ ավելին է, քան ստի անհրաժեշտ շարժման պահերից մեկը: Այսպիսով՝ ճիշտն ու սուտը դառնում են չտարբերվող, և ներկայացումը օրինականացվում է բացառապես ներկայացման միջոցով:

Տիմիշտարայից ստացվող հեռուստառեպորտաժներում երևում էր, որ տեսախցիկների առջև հողից դուրս են հանում ոչ թե «անվտանգության ծառայությունների գնդակահարած» մարդկանց մարմիններ, այլ դիահերձարաններից բերված դիակներ... Մարդիկ... հավատում էին հաղորդավարների մեկնաբանություններին: Այս փորձը ցույց տվեց, որ հույզեր գրգռող նկարի առկայության դեպքում սուտը կարելի է չթաքցնել՝ մարդիկ մինչև այն է կհավատան ձեռնածուին»⁶:

Խոջալուի դեպքերի ուսումնասիրման համատեքստում վերը նկարագրված իրադարձությունների քննարկման հիմք է տալիս հենց Ադրբեջանի նախկին նախագահ Ա. Մութալիբովը, որը, ի պատասխան չեխ լրագրող Դ. Մազալովայի այն հարցին, թե ինչու ընդդիմադիր ԱԺԸ ներկայացուցիչները չհամաձայնեցին ընտրությունների միջոցով մոր խորհրդարան, այնուհետև՝ դաշնադրային կառավարություն ձևավորել, ասել է. «Զգիտեմ: Ենթադրում եմ, որ վախենում էին ժողովրդի մեծամասնության քվեն չստանալուց: ՈՒստի և ընտրեցին հեղափոխական տարբերակը՝ ռումինական օրինակով. իշխանության եկան՝ պաշտոնանկ անելով նախագահին, զավթեցին առանցքային դիրքերը»⁷:

Այն, որ ԱԺԸ-ն Ալիևի թելադրանքով ձգտում էր Ադրբեջանում ծավալվող իրադարձություններն ուղղել առավելագույն արյունահեղության ճանապարհով, վկայել է այդ շարժման ներկայացուցիչ Նեյմաթ Փանահովը (Փանահլի), որի գործունեության մեկ այլ հետաքրքրական դրվագ կապված է 1990 թ. հունվարին Բաքվում տեղի ունեցած դեպքերի հետ: Այդ օրերին նա բազմիցս կապվել է Ալիևի հետ, որն ասել է. «Այն, ինչ պետք է կատարվի՝ կատարվելու է... Դիակների՞ց եք վախենում», և ավելացրել է, որ անմեղ զոհերի արյունն օգտակար կլինի ադրբեջանական ժողովրդի համար⁸: Նույն կերպ Ալիևն արտահայտվել է նաև Խոջալուի դեպքերի մասին՝ ադրբեջանական «Բիլիկ դունյասի» լրատվական գործակալութ-

⁶ С. Г. Кара-Мурза. Манипуляция сознанием (http://www.kara-murza.ru/books/manipul35.htm#hdr_48).

⁷ «Я гуманист в душе (Интервью с А. Муталибовым)». «Независимая газета», 2 апреля 1992 г.

⁸ Տե՛ս Կ. Միրոյանով, Նշ. աշխ., էջ 105:

յանը տված պատասխանում. «Արյունահեղությունը մեր օգտին է: Մեզ հարկ չկա իրադարձությունների ընթացքին խառնվելու»⁹: Լավ ռազմավար լինելով՝ նա գիտակցում էր, որ անարյուն, ամեն տեսակի արտաքին էֆեկտներից զուրկ հանգուցալուծումը կհակասեր ողբերգության ժանրի օրենքներին, քանզի քաղաքականությունը նույն բեմն է, որտեղ սյուժեում բախման ծագման ու հանգուցալուծման միջև պահանջվում է լարված, ծայրաստիճան սուր գագաթնակետ, որի հետևանքով հանդիսատեսը հայտնվում է կատարսիսի վիճակում¹⁰:

ԽՈՋԱԼՈՒԻ ԻՐԱԴԱՐՉՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՋԱՐԳԱՑՈՒՄԸ

Ադրբեջանում ընթացող ներքաղաքական պայքարի մասնակիցները միջոցների ընտրության առջև կանգ չէին առնում: Դրա վառ օրինակն են 1990 թ. հունվարին Բաքվում նախ հայկական բնակչության զանգվածային կոտորածները, այնուհետև խորհրդային բանակի հետ արյունալի բախումների հրահրումը:

1991 թ. վերջին Լեռնային Ղարաբաղի տարածքում գործող բոլոր ադրբեջանական զինված խմբավորումներն արդեն ենթարկվում էին ԱԺԴ-ին: Դրանց սանձարձակ գործողությունները, «Գրադ» կայանքներից և այլ զինատեսակներից Ստեփանակերտի հրթիռակոծությունները Մութալիբովի վարքագծում առաջացրեցին որոշակի փոփոխություններ: Մասնավորապես՝ նա մեծ զայրույթով ընդունեց «Գրադ» կայանքներով Շուշիից Ստեփանակերտի հրթիռակոծությունների մասին լուրը՝ զիտակցելով, որ դա կարող է պատճառ դառնալ հայկական կողմի պատասխան գործողությունների համար^{*}: Սակայն այդ շրջանում բանակը փաստացի այլևս չէր ենթարկվում նախագահին, որի ազդեցությունն օր-օրի նվազում էր¹¹: Դրա օրինակներից մեկն էլ այն էր, որ Խոջալուի բնակչության տարահանումը ժամանակին չէր կազմակերպվել:

Ըստ «Մեմորիալի» զեկույցի՝ հայկական կողմը Խոջալուի վրա իր գրոհից մի քանի օր առաջ տեղի իշխանություններին բազմիցս տեղեկացրել էր նախապատրաստվող գործողությունների մասին՝ կոչ անելով խաղաղ բնակչությանը դուրս բերել բնակավայրից: Այդ տեղեկությունն ստանալու և Բաքու հաղորդելու փաստը հաստատվում է նաև Բաքվի թերթերի հրապարակումներով¹²: Դա է հաստատել նաև Ա. Մութալիբովը՝ խոսելով այն մասին, որ ինքը կարգադրել էր ապա-

⁹ Տե՛ս «Ходжали: история бесчеловечной лжи». МИД Нагорного Карабаха (http://www.rol.ru/news/misc/newssng/06/02/25_065.htm):

¹⁰ Տե՛ս Կ. Սյուրյարով, Նշ. աշխ., էջ 105:

^{*} Սա մեկ անգամ ևս հաստատում է այն փաստը, որ Շուշին և մյուս ադրբեջանական բնակավայրերը վերածվել էին ամրացված կրակակետերի, որոնցից անընդհատ հրթիռակոծվում ու ավերվում էին հայկական բնակավայրերը, ինչպես նաև այն, որ հենց ադրբեջանական կողմն է առաջին անգամ զենքի այդ տեսակը կիրառել խաղաղ բնակչության դեմ:

¹¹ Տե՛ս Կ. Սյուրյարով, Նշ. աշխ., էջ 221–222:

¹² Տե՛ս «Доклад правозащитного центра «Мемориал»» (www.memo.ru/hr/hotpoints/karabakh/hojaly/index.htm):

հովել քաղաքացիական բնակչության տարահանումը Խոջալուից¹³: Աղբրեջանի քարոզչությունը, այնդեպ, թե հայկական կողմի նախազգուշացումները չեն հասել բնակչության մեծ մասին, մեկ անգամ ևս խոստովանում է, որ խոջալվեցիներին ճակատագիրը ոչ ոքի առանձնապես չի էլ հուզել:

ԱԺՂ ներկայացուցիչներն իրենց հերթին փորձում են ներկայանալ իբրև օրինապաշտ ու երկրի նախագահի հրամաններին հլու անձինք՝ Մուրալիբովին մեղադրելով այն բանում, որ նա իրենց թույլ չի տվել ակտիվ գործողություններ ծավալել:

Փետրվարի 25-ին ժամը 23-ին հայկական զորախմբերը հրետանային նախապատրաստումից հետո, առանց լուրջ դիմադրության հանդիպելու մտել են Խոջալու: «Մեմորիալի» դիտորդներն արձանագրել են, որ ավերածությունները բնորոշ էին ոչ թե փողոցային մարտերին, այլ հրետակոծությանը՝ դրանով իսկ հերքելով Խոջալուում զանգվածային սպանությունների մասին աղբրեջանական քարոզչամեթոդային տարածած լուրերը:

Քաղաքի գրավումից հետո այնտեղ մնացած մարդիկ (ըստ «Մեմորիալի»՝ մոտ 300 հոգի, որոնցից 86-ը՝ մեսխեթցի թուրքեր)¹⁴ տեղափոխվել են հայկական բնակավայրեր և մեկ շաբաթվա ընթացքում հանձնվել աղբրեջանական կողմին: Ի դեպ, փետրվարի 28-ի դրությամբ ինչպես Խոջալուում մնացած, այնպես էլ Աղդամի ճանապարհին հայտնաբերված մարդկանց թիվը կազմել է ավելի քան 700 (որոնց հիմնական մասը կանայք և երեխաներ էին)¹⁵: Սա հայկական կողմի մարդասիրական վերաբերմունքի և միջազգային նորմերին հետամուտ լինելու ևս մեկ ապացույց է, քանզի, հակառակ դեպքում, հայկական կողմն այդ մարդկանց պետք է ոչ թե փրկեր անխուսափելի մահից և մեկ շաբաթվա ընթացքում ազատ արձակեր, այլ առնվազն թողներ բախտի քմահաճույքին: «Մեմորիալի» զեկույցում նշվում է նաև, որ Խոջալուի վերը նշված բնակիչներին պահում էին՝ հետագայում աղբրեջանցիների ձեռքին գտնվող հայ պատանդների հետ փոխանակելու ակնկալիքով (ի դեպ, հայերի մի մասը պահվել է հենց Խոջալուում)*, ինչը վկայում է, որ մինչև հայկական ուժերի կողմից ավանի գրավումը աղբրեջանական կողմը լայնորեն կիրառել է խաղաղ բնակչությանը պատանդ վերցնելու փորձը:

Խոջալուից դեպի Աղդամ շարժվող մի խումբ մարդիկ, Աղդամից ռադիոկապով ստանալով կեղծ տեղեկություն, թե Նախիջևանիկ գյուղը գտնվում է աղբրե-

¹³ Տես Ա. Մուրալիբովի հիշատակված հարցազրույցը:

¹⁴ Մեսխեթցի թուրքերի ողբերգությունը սեփական քաղաքական նպատակներով շահարկելու մասին ավելի հանգամանորեն տես *Георгий Деєв. Замки лжи, возведенные на людском горе (о турках-месхетинцах, Ходжалы и бакинской пропаганде)* (<http://sumgait.info/khojaly/khojaly-deev-1.htm>):

¹⁵ Տես ««Մեմորիալ» իրավապաշտպան կենտրոնի զեկույցը»:

* Խոջալուում հայտնաբերվել են նաև հայազգի 13 պատանդներ, իսկ մինչ այդ հայտնի դարձած տվյալներով՝ նրանք 47-ն են եղել, որոնցից 34-ի մասին ոչ մի տեղեկություն չկա: Հավանաբար նրանց դուրս են բերել ավանից՝ ճանապարհին դաժանաբար սպանելով և մյուս զոհվածների մարմիններին մնան պղծելով:

ջանական ուժերի վերահսկողության տակ, գնացել են այդ ուղղությամբ՝ բախվելով գյուղը պաշտպանող հայկական ջոկատների հետ: Հավանաբար ԱԺԾ գումարտակները ձգտում էին ոչ թե փրկել խոջավեցիներին, այլ ավելի մեծ արյուն թափել՝ Մուֆալիբովին գահընկեց անելու համար¹⁶:

Ադրբեջանցի անկախ լրագրող ու օպերատոր Չինգիզ Մուստաֆաևը (Ֆուաթօղլի) Ա. Մուֆալիբովին պատմել է, որ փետրվարի 28-ի նկարահանումների ժամանակ Խոջալուի մոտակայքում ընդհանրապես սպանվածներ չեն եղել: Ադրբեջանցի և օտարերկրացի լրագրողները, որոնց փետրվարի 29-ին թույլ էին տվել ուղղաթիռով ուսումնասիրել տարածքը և նկարահանումներ կատարել, ուղղվելով դեպի Խոջալու, ոչինչ չէին հայտնաբերել: Վերադառնալով՝ նրանք միայն Նախիջևանիկի մոտ էին նկարահանել մի քանի տասնյակ ադրբեջանական զինվորականների դիակներ¹⁷:

Քաղաքացիական բնակչության զոհերի մեծ մասն արձանագրված է հայկական կողմի բացած միջանցքի վերջնամասում՝ Խոջալուից 11-12, իսկ Աղդամից՝ 2-3 կմ հեռավորության վրա գտնվող Շելլի բնակավայրի մոտ, ընդ որում՝ ադրբեջանական զինված կազմավորումների առաջատար դիրքերից 700-800 մետր հեռավորության վրա: Մարդիկ զոհվել են լուսաբացին՝ ճանապարհի չիկնելու պայմաններում 7-8 ժամ քայլելուց հետո¹⁸:

Հայկական կողմի թողած միջանցքի առկայությունը վկայում են նաև ադրբեջանցի լրագրողները: Շամիլ Ալեքսեյովին նշում է, որ դեպքերի նախօրեին ինքը եղել է Աղդամում, և այնտեղի խոսակցությունների համաձայն՝ «Խոջալուից պատրաստվում են դուրս բերել խաղաղ բնակչությանը. դրա համար Ասկերանի շրջանի ուղղությամբ միջանցք է բացված»¹⁹: Է. Ֆատուլաևը գրում է, որ Խոջալուի դեպքերի ակնատեսների պնդմամբ՝ «հարձակումից դեռ մի քանի օր առաջ հայերն անընդհատ բարձրախոսներով զգուշացնում էին ծրագրվող գործողության մասին՝ քաղաքացիական բնակչությանն առաջարկելով լքել ավանն ու մարդասիրական միջանցքով՝ Կարկառ գետի երկայնքով, դուրս գալ շրջափակումից»: Խոջավեցիների խոսքերով՝ իրենք օգտվեցին այդ միջանցքից, և իրոք՝ միջանցքից դուրս գտնվող հայ զինվորները նրանց վրա կրակ չարձակեցին: Այնուհետև, ծանոթանալով տեղանքի աշխարհագրությանը, նա հաստատում է միջանցքի առկայությունը՝ նշելով, որ այլապես հազարավոր խոջավեցիներ փրկվելու ոչ մի հնարավորություն չէին ունենա²⁰:

Մագալովան Մուֆալիբովին հարցրել է. «Ի՞նչ եք ստածում Խոջալուի դեպ-

¹⁶ Տես «Интервью с Эйнуллоу Фатуллаевым» (<http://www.atc.az/forum/index.php?showtopic=1051&st=all>): Այս հարցազրույցից հետո Ադրբեջանում Է. Ֆատուլաևի դեմ ձեռնարկվեց հալածանքների ուժգին ալիք՝ նա դատապարտվեց ազատազրկման, իսկ նրա գլխավորած «Ռեալնի Ազերբայջան» (*Реальный Азербайджан*) թերթն ու կայքէջը փակվեցին:

¹⁷ Տես Կ. Սյուրյարով, նշ. աշխ., էջ 254-255:

¹⁸ Տես «Доклад провозащитного центра «Мемориал»»:

¹⁹ Տես «Журналисты на войне в Карабахе». «Права человека». М., 2002, с. 13:

²⁰ Տես Է. Ֆատուլաևի հիշատակված հարցազրույցը:

քերի մասին, որոնցից հետո Դուք պաշտոնանկ արվեցիք: Խոջալվեցիների դիակները գտնվել էին Աղդամից ոչ հեռու: Ինչ-որ մեկը նախ կրակել էր նրանց ոտքերին, որ չկարողանան ալյուս քայլել: Հետո սպանել է կացնով. փետրվարի 29-ին իմ գործընկերները նկարել էին նրանց: Նոր նկարահանումների ժամանակ՝ մարտի 2-ին, այդ նույն դիակներն արդեն այլանդակված էին: Ինչ-որ տարօրինակ խաղ է»: Մութալիբովն անուղղակիորեն հաստատել է լրագրողի պնդումները. «Ինչպես ասում են այն խոջալվեցիները, որոնք փրկվել են, այդ ամենը կազմակերպված էր, որպեսզի իմ պաշտոնակության համար առիթ լինի: Ինչ-որ ուժ գործում էր նախագահին վարկաբեկելու համար...

Այն միջանցքը, որով մարդիկ կարող էին հեռանալ, հայերն այնուամենայնիվ թողել էին: Այդ դեպքում ինչո՞ւ պետք է նրանք կրակեին: Առավել ևս՝ Աղդամին մոտ գտնվող տարածքում, որտեղ այդ ժամանակ բավարար ուժեր կային դուրս գալու և մարդկանց օգնելու համար»: Ա. Մութալիբովը նշում է նաև Լ.Գ.Հ. Գերագույն խորհրդի նախագահ Ա. Սկրտչյանի խոսքն այն մասին, որ հայկական կողմի վերահսկողության տակ գտնվող տարածքում դիակներ չկան, իսկ հայկական կողմի մոտ գտնվող ադրբեջանցիներին կերակրում են և պատրաստ են փոխանակելու ադրբեջանական կողմի մոտ պահվող հայազգի պատանդների հետ²¹:

Այսպիսով՝ Խոջալուի գոհված բնակիչների մեծ մասն սպանվել է Աղդամի մատույցներում՝ ադրբեջանական զինված կազմավորումների կողմից վերահսկվող տարածքում, որտեղ էլ երկու օր անց լրագրողներին ցույց են տրվել արդեն այլանդակված մարմիններ (ինչը չի եղել առաջին նկարահանման ժամանակ): Հայկական ուժերը չէին կարող ներխուժել ադրբեջանցիների կողմից վերահսկվող տարածք՝ միայն դիակները պղծելու համար: Իսկ ոչ մի ադրբեջանական աղբյուր որևէ բան չի հայտնում նշված տարածք հայկական խմբերի ներխուժելու փորձերի մասին: Ավելին. որոշ տվյալներով՝ Աղդամում տեղակայված ադրբեջանական զորախմբերը փետրվարի 25-ի լույս 26-ի գիշերն իսկապես որոշ առաջխաղացում էին ունեցել, սակայն հայկական ոչ մի բնակավայրի վրա հարձակում այդ ընթացքում չի արձանագրվել: Այդ ստորաբաժանումները կանգ էին առել հենց այն տեղում, որի մոտակայքում էլ իրականացվել էր Խոջալուի բնակիչների զանգվածային սպանությունը²²:

Ստորև ներկայացնում ենք հատվածներ հենց ադրբեջանական կայքերում զետեղված վկայություններից, որոնք լուրջ կասկածի տակ են դնում ադրբեջանական քարոզչության կողմից տարածված տեղեկույթը:

Նասիրա Ալիևա. «Կամրջի մոտակայքում կար մոտ 50 զինված մարդ՝ օմօնականի հագուստով: Նրանք ադրբեջաներեն դիմեցին մեզ: Ուրախանալով՝ մենք վազեցինք նրանց կողմը և միայն այնտեղ տեսանք, որ նրանք հայեր էին...

²¹ Տես Ա. Մութալիբովի հիշատակված հարցազրույցը:

²² Տես Ա. *Мелик-Шахназарян, Г. Демоян. Ходжалинское дело: особая папка* (<http://budapest.sumgait.info/khojaly/main.htm>):

երբ մենք փորձեցինք հետ դառնալ, նրանք մեզ վրա կրակ բացեցին»²³։ Այս կինը չի էլ պատկերացնում, որ իր նշած և իրենց բոլոր տվյալներով աղբբեջանական զինված խմբավորումների ներկայացուցիչներին համապատասխանող անձինք հենց այդպիսիք էլ եղել են։

Չինգիզ Մուսարաֆաև. «Դիակների դիրքն ապացուցում էր, որ դա սառնասիրտ սպանություն է. այնտեղ չկար դիմադրության կամ փախուստի փորձ կատարելու ոչ մի նշան»²⁴, այսինքն՝ տեսնելով զինված անձանց՝ մարդիկ չեն փորձել զոհն փախչել, քանզի դիմացը յուրայիններ են եղել։

Է. Ֆատուլանը նշում է. «Հիշեք 1992 թ. ապրիլին հանգուցյալ Չինգիզ Մուստաֆանի տված մամլո ասուլիսը, որտեղ նա աներկբայորեն հայտարարեց, որ երբ իրենց ուղղաթիռը Նախիջևանիկ գյուղում վայրէջք էր կատարում, դիակների մոտ կանգնած զինվորները իրենց ուղղաթիռի վրա կրակ էին արձակել, իսկ հետո վազել էին Աղդամի ուղղությամբ ...Յավոք, ո՛չ խորհրդարանական հանձնաժողովը, ո՛չ գլխավոր դատախազությունը այդպես էլ չպատասխանեցին այն հարցին, թե ինչու խաղաղ բնակչությունը չի տարահանվել։ Ինչու է խոջավեցիների մի մասը գնդակահարվել Շելլիի հարևանությամբ գտնվող ազարակի մոտ. չէ՞ որ այդ շրջանը վերահսկում էր ԱԺԾ գումարտակը»²⁵։

Ռ՞ԻՄ ԷՐ ՉԵՌՆՏՈՒ ԽՈՋԱԼՈՒԻ ՈՂԲԵՐԳՈՒԹՅՈՒՆԸ

Այս հունով իրադարձությունների ընթացքն զգալի հարված էր հայկական կողմի հեղինակությանը. դա է նշում նույնիսկ Ա. Մութալիբովը. «Ես չեմ կարծում, որ հայերը, որոնք շատ հստակ ու գործիմացությամբ են վերաբերվում մնացած իրավիճակներին, թույլ տալին աղբբեջանցիներին՝ իրենց ֆաշիստական գործողություններ կատարելու մեջ մեղադրող փաստաթղթեր ձեռք բերել»²⁶։ Հայաստանն ու Արցախն այդ ժամանակ կարողացել էին ամրապնդել պայքարը քաղաքակիրթ շրջանակներում վարող, մարդասիրական նորմերը պահպանող և պարտադրված ագրեսիայի պայմաններում իրեն պաշտպանող կողմի կերպարը, ինչը շահավետ դիրքեր էր ապահովում մեր դիվանագիտության համար՝ միջազգային տարբեր ատյաններում ազգային շահերը պաշտպանելու առումով։ Խոջալուի իրադարձությունների նենգափոխման փորձը հաշվի առնելով՝ հայկական կողմն իր հետագա գործողություններում ավելի հետևողական ու զգուշավոր էր՝ միջազգային մարդասիրական իրավունքի նորմերը պահպանելու և հակառակ կողմի քաղաքացիական բնակչության շրջանում անտեղի զոհերից խուսափելու հարցում։ Մեկ անգամ ևս շեշտենք (և դա հաս-

²³ *Худжран Фаруга*. Карабах, боль моя. Баку—Гянджалик, 1992, с. 30 (բերվում է ըստ՝ <http://www.azerbembassy.org.cn/rus/khojaly05.html>):

²⁴ Տես <http://www.khojaly.net/eyew.html>:

²⁵ Է. Ֆատուլանի հիշատակված հարցազրույցը։

²⁶ Ա. Մութալիբովի հիշատակված հարցազրույցը։

տատել են ադրբեջանական աղբյուրները)²⁷, որ զոհվածների մարմինները պղծվել են *հենց ադրբեջանական զինված կազմավորումների վերահսկողության տակ գրվող, հայերի համար ֆիզիկապես անհասանելի տարածքում*: Հայկական կողմի հիմնական նպատակը Ստեփանակերտի հրթրակոծությունների դադարեցումն ու օդանավակայանի վերագործարկումն էին:

Ա. Մութալիբովի ու նրա մերձավորների համար Խոջալուի դեպքերը քաղաքական կործանման հիմք դարձան. նրանք չկարողացան ժամանակին ըմբռնել երկրում ծավալվող և անցումային փուլին բնորոշ գործընթացների տրամաբանությունը, որը քաղաքական վարքագծի այլ կանոններ էր թելադրում:

Խոջալուի իրադարձությունները հանգեցրին Ա. Մութալիբովի հրաժարականին և ԱԺԾ իշխանության գալուն: Սակայն վերջինս նույնպես շուտով իր դիրքը զիջեց բազմափորձ ու խորամանկ Հեյդար Ալիևին: Ավելին. տեսնելով երկրի անխուսափելի կործանումը՝ հենց Էլչիբեյը, որը երբեք չէր թաքցնում իր հեղինակավոր հայրենակցի նկատմամբ ունեցած համակրանքը²⁸, 1993 թ. Ալիևին առաջարկեց ստանձնել երկրի ղեկավարի պաշտոնը:

Ըստ Վ. Հուսեյնովի՝ դարաբաղյան իրադարձությունների սկզբից ի վեր վկայություններ կային, որ փողոցային անկարգությունները, ոչ պաշտոնական շարժման, իսկ հետագայում՝ նաև ԱԺԾ ստեղծումը տեղի են ունեցել Նախիջևանյան կլանի ներկայացուցիչների՝ Հեյդար Ալիևի հետ կապված անձանց անմիջական մասնակցությամբ: Արդեն 1988–1989 թթ. Ն. Փանահովը, Ա. Էլչիբեյն ու Է. Մամեդովը (հետագայում՝ ԱԺԾ ղեկավարներ) շփվում էին Ալիևի հետ՝ խորհրդակցելով ազգային-հայրենասիրական շարժում ստեղծելու հարցով: Ընդդիմադիր շարժմանը Ալիևի և նրա համակիրների ակտիվ սատարումը դարձավ այն գործիքը, որի միջոցով քաղբյուրոյի նախկին անդամը կարողացավ «վերակենդանանալ»²⁹:

Այս մարդկանց դերակատարումն զգացվում է նաև Խոջալուի իրադարձություններում: Մութալիբովը Ֆատուլահին պատմել է «գյուղերում խուճապ առաջացնող ադրբեջանական դիվերսիոն ջոկատների մասին», որոնք գործում էին Նախիջևանից ստացվող հրահանգների հիման վրա: Իսկ Խոջալուի գործադիր իշխանության ղեկավար Է. Մամեդովը քաղաքի գրավումից մեկ շաբաթ առաջ եղել է Նախիջևանում³⁰: Ադրբեջանի պաշտպանության նախկին նախարար, իսկ 1992 թ. փետրվարին՝ Շուշիի պարետ Ռադիմ Ղազիևը նույնպես հաստատում է ԱԺԾ ղեկավարության ու շարքային զրոհայինների դավաճանության փաստը³¹: Այս նույն շարքից է նաև 1992 թ. ապրիլին «Բիլիկ Դունյասի» գործակալությանն Ալիևի վերը բերված պատասխանն այն մասին, որ «*արյունահեղությունն իրենց*

²⁷ Տես նույն տեղում, *նուկ*՝ Է. Ֆատուլահի հիշատակված հարցազրույցը:

²⁸ Տես Վ. Հուսեյնով, Նշ. աշխ.:

²⁹ Տես նույն տեղում:

³⁰ Տես Է. Ֆատուլահի հիշատակված հարցազրույցը:

³¹ Տես «Откровения бывшего МО Азербайджана (Интервью с Рагимом Газиевым)» (www.portal.am/Forum/forum_posts.asp?TID=1182):

օգտին է»: Պատահական չէ, որ նրա իշխանության գալուց հետո Խոջալուի դեպքերի հետաքննությունն արգելակվել էր, իսկ որոշ կարևոր փաստաթղթեր՝ անհետացել³², ինչպես նաև ձեռքակալվել կամ սպանվել էին այդ իրադարձությունների հետ անմիջապես առնչվող որոշ անձինք, օրինակ՝ քրեական «հեղինակություն» Ալա Յադուբը:

ՌԻստի կարելի է ենթադրել, որ ԱԺԾ-ն օժտված չէր ինքնուրույն մախաձեռնությամբ ու ներուժով. այն ընդամենը գործիք էր: Գործիք էր նաև Ադրբեջանի «մեկ ժամով խալիֆ» Ա. Էլչիբեյը, որը գուցե մույնիսկ չգիտակցեց էլ, որ այդ մեծ ներկայացման մեջ իրեն վերապահված էր ընդամենը միջանկյալ դեր. իր կառավարմամբ հող մախապատրաստել Հեյդար Ալիևի վերադարձի համար:

ՌԻճենալով հարուստ աշխատանքային և կենսական փորձ, որի մեծ մասը կապված է եղել խորհրդային անվտանգության մարմինների համակարգում իր վարած գործունեության հետ, Ալիևն զգալի հեղինակություն ուներ Ադրբեջանում. այնտեղ պահպանվել էր նրա իշխանության օրոք ձևավորված ու նկարագրվող իրադարձությունների ժամանակ էլ իր ազդեցությունն ու ռեսուրսները չկորցրած «Ալիևյան կլանը», իսկ ինքն էլ իր հերթին բավականին լավ էր իրազեկված ժողովրդի մտածելակերպի, հույզերի, սպասումների և դրանց իրականացման պատրանքներ ստեղծելու եղանակների մասին: Երկրի համար անցումային ու ճգնաժամային փուլում կլանը, ակտիվորեն ներագդելով ծավալվող գործընթացների վրա և օգտագործելով ԱԺԾ քաղաքական փորձ չունեցող գործիչներին, կարողացավ զգալի բեկում ստեղծել ներքաղաքական իրավիճակում՝ իշխանությունից հեռացնելով օրինական մախազահին: Խոջալուի դեպքերը եզրափակիչ գործողություն էին Ալիևի իշխանության գալու ճանապարհին: Կարելի է որոշակի վստահությամբ պնդել, որ քրդական ծագում ունեցող Հեյդար Ալիևի և Նախիջևանյան կլանի համար մույնիսկ հոգեբանորեն դժվար չէր այդպիսի զոհաբերություններ ծրագրել, եթե հաշվի առնենք, որ զոհաբերվողների ճնշող մեծամասնությունն ադրբեջանցիներ ու թուրքեր էին:

Իսկ ամենահիմնական նպատակը, որին Հեյդար Ալիևը կարողացավ հասնել իր ծրագրած ներկայացման շնորհիվ՝ իշխանության ժառանգականությունն է, որի արդյունքը եղավ այն, որ Իլիամ Ալիևն այսօր միանձնյա ղեկավարում է երկիրը: Որդին կարողացավ մույնիսկ ավելի հեռուն գնալ՝ ազատվելով իր հոր մի քանի զինակիցներից, որոնք Հեյդար Ալիևի մահից հետո ունեին որոշակի հավակնություններ՝ ղեկավարելու երիտասարդ և անփորձ մախազահի գործողությունները: Փորձագետների համոզմամբ՝ Ադրբեջանում քաղաքական դաշտը ներկայումս դատարկ է, և գործող մախազահին որևէ լուրջ այլընտրանք չկա, ինչի շնորհիվ էլ «ընտանիքը» դեռ երկար տարիներ կլինի Ադրբեջանի տեր ու տիրականը:

³² Տես *Петр Романов. Кто поведет Азербайджан в XXI век. Следующим президентом республики может стать пророссийски настроенный политик* (http://cis.ng.ru/trbune/2000-07-26/3_aliev.html):

**ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ
ԱԶԳԱՅԻՆ ԱՆՎՏԱՆԳՈՒԹՅԱՆ
ՌԱԶՄԱՎԱՐՈՒԹՅՈՒՆ**

**СТРАТЕГИЯ НАЦИОНАЛЬНОЙ БЕЗОПАСНОСТИ
РЕСПУБЛИКИ АРМЕНИЯ**

**NATIONAL SECURITY STRATEGY
OF THE REPUBLIC OF ARMENIA**

Թողարկման գիտական ղեկավար՝ գեներալ-մայոր *Հայկ Քոթանջյան*
նախագծի մշակման գիտական ղեկավար, քաղաքական գիտությունների դոկտոր
(ՌԴ), ՌԴ Ռազմական գիտությունների ակադեմիայի ընտրված իսկական
անդամ, հակաահաբեկչության գծով փորձագետ՝ ֆելոու (ԱՄՆ)

Պատասխանատու խմբագիր՝ *Դավիթ Չիլինգարյան*

Խորհրդատվություն հայերեն տեքստերի վերաբերյալ՝ *Լևոն Գալստյան*
Խմբագրական խումբ՝ *Նունե Հարությունյան, Կարեն Մխիթարյան,
Նարինե Մկրտչյան, Արմինե Նազարեթյան, Արփի Վարդանյան,
Բաբկեն Վարդանյան, Զրիստինե Փիրոյան*

Ձևավորող նկարիչ՝ *Հարություն Սահակյան*

Համակարգչային ապահովումը՝ *Վահե Խալաֆյանի, Արմինե Նազարեթյանի*

ՀԱՐՑԱԶՐՈՒՅՑ

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ՆԱԽԱԳԱՀԻՆ ԱՌԸՆԹԵՐ ԱԶԳԱՅԻՆ ԱՆՎՏԱՆԳՈՒԹՅԱՆ ԽՈՐՀՐԴԻ ՔԱՐՏՈՒՂԱՐ, ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ՊԱՇՏՊԱՆՈՒԹՅԱՆ ՆԱԽԱՐԱՐ, ԱԶԳԱՅԻՆ ԱՆՎՏԱՆԳՈՒԹՅԱՆ ՌԱԶՄԱՎԱՐՈՒԹՅԱՆ ՆԱԽԱԳԾԻ ԱՇԽԱՏԱՆՔՆԵՐԸ ՀԱՄԱԿԱՐԳՈՂ ՄԻՋԳԵՐԱՏԵՍՉԱԿԱՆ ՀԱՆՁՆԱԺՈՂՈՎԻ ՆԱԽԱԳԱՀ ՍԵՐԺ ՍԱՐԳՍՅԱՆԻ ՀԵՏ

2007 թ. փետրվարի 7-ին Հայաստանի Նախագահը հաստատեց «Հայաստանի Հանրապետության ազգային անվտանգության ռազմավարությունը», որը Հայաստանի Նախագահին առընթեր ազգային անվտանգության խորհրդի քարտուղար, Պաշտպանության նախարար Սերժ Սարգսյանի գլխավորած Միջգերատեսչական հանձնաժողովի մեկ տարվա գործունեության արդյունքն է: Համակարգված փաստաթղթի մշակման հիմքում դրվեց նրա «Հայաստանի Հանրապետության ազգային անվտանգության ռազմավարության ուղենիշները» գեկուցումը, որը երկու տարի առաջ ներկայացվել էր Հայաստանի Հանրապետության Զինված ուժերի ղեկավար կազմին: Պաշտպանության նախարարի մամլո քարտուղար գնդապետ Սեյրան Շահումյարյանը խնդրեց Սերժ Սարգսյանին մեկնաբանել այս իրադարձությունը:

Պարո՛ն Նախարար, ինչ գնահատական կարելի է տալ Հայաստանի Նախագահի կողմից «Ազգային անվտանգության ռազմավարության» հաստատման փաստին:

ՀՀ Նախագահի կողմից Հայաստանի պետականության պատմության ընթացքում առաջին «Ազգային անվտանգության ռազմավարությունը» գործողության մեջ դնելու բուն փաստը մի քաղաքական իրադարձություն է, որն ունի ինչպես ազգային, այնպես էլ տարածաշրջանային նշանակություն: Կարևոր է հայ մասնագետների կողմից Հայաստանի Հանրապետության ազգային անվտանգության ռազմավարության ինքնուրույն միջգերատեսչական մշակման հաջող փորձը ինչպես Հայաստանում, այնպես էլ՝ աշխարհի առաջատար մասնագիտական կենտրոններում փաստաթղթի նախագծի համակողմանի համաձայնեցման գործընթացին ներկայացվող արդիական պահանջների պահպանմամբ: Պարտքս եմ համարում շնորհակալություն հայտնել ՌԴ անվտանգության խորհրդի քարտուղարին, ԱՄՆ-ի պաշտպանության քարտուղարին, ինչպես նաև ՆԱՏՕ-ի փորձագետներին՝ մեր պետության գլխավոր քաղաքական փաստաթղթի մշակման գործում ցույց տրված մեթոդաբանական օգնության և խորհրդատվությունների համար: Ընդամին ցանկանում եմ երախտագիտությամբ նշել արտաքին գործընկերների այն ընթրնումն ու հարգանքը, որ նրանք դրսևո-

րեցին ազգային փաստաթղթի ինքնուրույն մշակման գործում մեր իրավունքի և կամքի նկատմամբ:

Ինչպե՞ս Դուք համառոտակի կներկայացնեիք հաստատված փաստաթղթի էությունը:

Տվյալ փաստաթղթում որոշվում է Հայաստանի անվտանգության դեմ ուղղված ներքին ու արտաքին սպառնալիքների և դրանց արդյունավետ հետմղման միջոցների համակարգը, ինչպես նաև՝ հայ հասարակության անվտանգ, կայուն, ժողովրդավարական զարգացման ապահովման ուղղությամբ Հայաստանի Հանրապետության կենսագործունեության ռազմավարությունը:

Ինչու՞ էր ռազմավարության նախագծի փորձաքննության համար ընտրվել այդքան բարդ ձևաչափ Մոսկվայի, Վաշինգտոնի, Բրյուսելի առաջատար մասնագիտական կենտրոններում: Ավելի հեշտ չէ՞ր լինի սահմանափակվել քննարկումներով Հայաստանում:

Մեզ հարկավոր էր հեղինակավոր մասնագիտական միջավայր, որում հնարավոր լիներ Հայաստանի անվտանգ և կայուն զարգացման բոլոր առումները համակարգված ձևով քննարկել անվտանգության տարածաշրջանային ճարտարապետության ձևավորման համատեքստում: Իսկ իրողությունն այն է, որ մեր երկրում անվտանգության ոլորտում գիտական դպրոցը դեռ գտնվում է ձևավորման փուլում: Նման պայմաններում մենք ցանկացանք ունենալ համաշխարհային մասնագիտական ստանդարտներին մեր աշխատանքի համապատասխանության երաշխիք: Կարևոր էր նաև բարենպաստ պայմաններ ապահովել անվտանգության ոլորտում Հայաստանի և մեր գործընկերների ազգային շահերին առնչվող բոլոր նուրբ հարցերի վերաբերյալ քաղաքական հաղորդագրությունների ու գաղափարների հավասարակշռված փոխանակման համար:

Հենց այս նկատառումներն էլ փորձաքննությունների «Երևան–Մոսկվա–Վաշինգտոն–Բրյուսել» ոչ տրիվիալ ձևաչափը ընտրելու հիմք դարձան: Դրա նպատակն էր փաստաթղթում կշռադատված կերպով արտացոլել Հայաստանի Հանրապետության անվտանգային ռազմավարական կողմնորոշումների բազմավեկտորության և հավասարակշռվածության էությունը:

Խնդրում եմ գնահատել փորձաքննության արդյունքները:

Հայաստանի ակադեմիական շրջաններում «Ռազմավարության» նախագծի փորձաքննությունների ընդհանուր առմամբ դրական արդյունքներն ի մի բերվեցին Ազգային ժողովում կայացած բաց քննարկման ժամանակ: Միջգերատեսչական հանձնաժողովը, հանրագումարի քերելով 700-ից ավելի, այդ թվում՝ ԵՊՀ-ում և ԳԱԱ-ում կարծիքների փոխանակման ընթացքում ստացված առաջարկությունները, ստեղծեց մի վերկուսակցական համակարգված փաստաթուղթ, որը մասնագիտական պատշաճ փորձաքննություն անցավ Վաշինգտոնում, Մոսկվայում և Բրյուսելում: Սույն փաստաթղթի նախագծի բաց խորհրդարա-

նական քննարկումների արդյունքների միջազգային ճանաչման վկայությունն են Հարվարդի համալսարանի Պետութենագիտության հեղինակավոր դպրոցի Անվտանգության ծրագրի կողմից Միջգերատեսչական հանձնաժողովի գործունեության արգասիքի հրապարակումը, ինչպես նաև՝ ԱՄՆ-ի պաշտպանության ազգային համալսարանի, ՌԴ Նախագահին առընթեր Պետական ծառայության ռուսաստանյան ակադեմիայի, ԵԱԳԽ-ի անդամ եվրոպական երկրների՝ Միջազգային անվտանգության ոլորտում խորհրդատվական խմբի կարծիքները փաստաթղթի նախագծի մասին:

Քարի՝ եղեք նշելու, թե որն է «Ազգային անվտանգության ռազմավարության» մշակման միջգերատեսչական քաղտեխնոլոգիայի նորույթը:

Քաղաքական պրակտիկայի տեսանկյունից նորույթը Հայաստանում ռազմավարական որոշումների նախապատրաստման առաջադիմական քաղտեխնոլոգիական մշակույթի ներդրումն է ոչ թե հետխորհրդային երկրների համար ավանդական դարձած ապարատային ճանապարհով, այլ համակարգված միջճյուղային փաստաթղթի միջգերատեսչական նախապատրաստման մեթոդով և, ինչպես նշում են մեր արտաքին գործընկերները, հետխորհրդային պետությունների համար աննախադեպ հրապարակայնության ժամանակակից մասնագիտական ստանդարտների պահպանմամբ:

Ինչպե՞ս կրնոթագրելիք Ձեր ղեկավարած հանձնաժողովը:

Ինձ վիճակվեց ղեկավարել մի խումբ, որը հիմնականում կազմված էր ռազմավարական պլանավորման ոլորտում մասնագիտացած 28 փորձագետներից: Ընդհանուր առմամբ մեկ տարվա համատեղ տքնաջան աշխատանքի ընթացքում 19 գերատեսչությունների փոխնախարարներ և կարգավիճակով նրանց հավասարեցված ղեկավարներ, ինչպես նաև Ազգային ժողովի պատգամավորներ ցուցաբերեցին պատասխանատվություն և պրոֆեսիոնալիզմ: Հարկ է նշել Հանձնաժողովի անդամների ինչպես գործնական, այնպես էլ գիտական բարձր որակավորումը: Նրա կազմում գտնվող անդամների կեսից ավելին ունեին գիտությունների թեկնածուների և դոկտորների աստիճաններ, երկուսը՝ Հայաստանի ԳԱԱ և Ռազմական գիտությունների ռուսաստանյան ակադեմիայի իսկական անդամներ էին, չորսը՝ գեներալներ, երկուսը՝ դիվանագետներ՝ դեսպանի և լիազոր նախարարի աստիճաններով: Տարբեր գերատեսչությունների ներկայացուցիչների մեթոդաբանական համատեղելիության հասնելու գործում մեզ անգնահատելի աջակցություն ցուցաբերեցին ռուսաստանյան և ամերիկյան մասնագետները: Ինձ համար առանձնակի հետաքրքրություն էր ներկայացնում Հանձնաժողովի անդամներին լիազորությունների տրամադրման և մասնագիտական համահեղինակության ոլորտում նրանց շահագրգիռ ներգրավման ճանապարհով փաստաթղթի կոլեկտիվ պատրաստման գործընթացի կառավարման հնարավորությունը:

Անհրաժեշտ են համարում նշել Միջգերատեսչական հանձնաժողովի գործունեության բոլոր փուլերում փաստաթղթի մշակման հուսալի գիտական ղեկավարման գործում ՀՀ ՊՆ ազգային ռազմավարական հետազոտությունների ինստիտուտի ունեցած ներդրումը: Հենց ՊՆ ինստիտուտը, կատարելով Հանձնաժողովի քարտուղարության դերը, կատարում էր առաջին հայացքից աչքի չգարնող, սակայն բացառիկ կարևոր աշխատանք կոլեկտիվ ստեղծագործության բոլոր մասնակիցների ջանքերի համախմբման, անընդհատ փոխադարձ խորհրդատվությունների համադասման ուղղությամբ: Մեր ինստիտուտի ղեկավար և Հանձնաժողովի քարտուղար, քաղաքական գիտությունների դոկտոր գեներալ Հայկ Բոթանջյանին վստահվել էր Հայաստանի շահերը որպես գեկուցող ներկայացնել «Հայաստանի ազգային անվտանգության ռազմավարության» նախագծի պաշտպանությունների ժամանակ Վաշինգտոնում, Մոսկվայում և Բրյուսելում կայացած մասնագիտական փորձաքննությունների ընթացքում: Հեղինակավոր մասնագիտական կենտրոններում տեղի ունեցած բոլոր փորձաքննությունների արդյունքներով ես ստացա գրավոր հաստատումներ, որ Միջգերատեսչական հանձնաժողովի կողմից մշակված փաստաթուղթը համապատասխանում է ժամանակակից ստանդարտներին:

Ինչպե՞ս է «Ազգային անվտանգության ռազմավարությունը» հասցվելու մասնագետներին և հասարակայնությանը:

«Հայաստանի Հանրապետության ազգային անվտանգության ռազմավարության» հաստատված տեքստը արդեն տեղադրված է պաշտպանության նախարարության էլեկտրոնային կայքում՝ մույն տեղում, որտեղ վերջին տարվա ընթացքում ներկայացվում էին Միջգերատեսչական հանձնաժողովի ծրագիրը և գործունեության արդյունքները: Մոտ ժամանակներս «Ռազմավարության» երեքլեզվյան տեքստը կհրապարակի ՀՀ ՊՆ «Հայկական բանակ» ռազմագիտական հանդեսի խմբագրությունը, որը ժամանակին հայերեն, ռուսերեն և անգլերեն լեզուներով հրատարակել էր իմ «Հայաստանի Հանրապետության ազգային անվտանգության ռազմավարության ուղենիշները» գեկուցումը, ինչպես նաև՝ Միջգերատեսչական հանձնաժողովի կողմից մշակված «Ռազմավարության» նախագիծը: Տպաքանակը նախատեսված կլինի մասնագետների և ընթերցողների լայն լսարանի համար:

Հենց Ձեր առաջարկով էր, որ «Ռազմավարությունը» գործողության մեջ դրվեց ոչ թե օրենքի վերափոխման ճանապարհով, այլ Նախագահի որոշմամբ: Խնդրում եմ բացատրել ուժային նախարարի ժողովրդավարական նախաձեռնությունը:

Մշակման միջգերատեսչական գործընթացի մեկնարկին մեզ կողմնորոշում էին դեպի «Ազգային անվտանգության ռազմավարության» խորհրդարանական հաստատում՝ օրենքի ընդունմամբ: Բայց Միջգերատեսչական հանձնաժողովի մասնագետների կողմից համաշխարհային փորձի ուսումնասիրությունը ցույց

տվեց, որ ըստ «Նորմատիվ ակտերի մասին» ՀՀ օրենքի պահանջների՝ «Ազգային անվտանգության ռազմավարության» կերպափոխումը օրենսդրական ակտի կարող էր «զսպաշապիկ» դառնալ քաղաքացիական հասարակության կայացման, ընդհանուր առմամբ՝ Հայաստանի ժողովրդավարացման համար: Դրա հետ մեկտեղ պետությունների նախագահների կողմից նմանատիպ գլխավոր քաղաքական փաստաթղթերի հաստատման փորձն իրեն արդարացրել է ՌԴ-ում, ԱՄՆ-ում և աշխարհի մի շարք այլ երկրներում: Կարճ ասած՝ տվյալ դեպքում ևս իմ առաջարկությունը բխում էր մեր ազգային անվտանգության շահերի ռեալ քաղաքական հաշվարկումից:

Մի շարք արտասահմանյան փորձագետներ նշում են, որ ադրբեջանական փաստաթղթի ուղացումը պայմանավորված է Բաքվի իշխանությունների բռնատիրական էության և ռազմավարական որոշումների ոչ ապարատային միջգերատեսչական նախապատրաստման քաղտելսնոլոգիաների ժողովրդավարականության ու թափանցիկության անհամատեղելիությամբ: Ինչպե՞ս կմեկնաբանեք այս գնահատականները:

Միանգամայն հնարավոր է, որ արտասահմանյան փորձագետները ճիշտ են: Ի վերջո դա Ադրբեջանի գործն է, թե երբ և ինչպես մշակի իր գլխավոր քաղաքական փաստաթուղթը: Թու՛յլ տվեք այսքանով սահմանափակել մեկնաբանությունները:

**ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ՆԱԽԱԳԱՀԻ
ՀՐԱՄԱՆԱԳԻՐԸ**

**ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ
ԱԶԳԱՅԻՆ ԱՆՎՏԱՆԳՈՒԹՅԱՆ ՌԱԶՄԱՎԱՐՈՒԹՅՈՒՆԸ
ՀԱՍՏԱՏԵԼՈՒ ՄԱՍԻՆ**

Ղեկավարվելով Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրության 49-րդ հոդվածով և հիմք ընդունելով Հայաստանի Հանրապետության Նախագահի 2005 թվականի դեկտեմբերի 15-ի ՆԿ-293-Ն կարգադրությամբ ստեղծված միջգերատեսչական հանձնաժողովի առաջարկությունը՝
ո թ ո շ ու մ ե մ.

1. Հաստատել Հայաստանի Հանրապետության ազգային անվտանգության ռազմավարությունը՝ համաձայն հավելվածի:

2. Հայաստանի Հանրապետության Կառավարությանը՝ ապահովել սույն հրամանագրի 1-ին կետով հաստատված Հայաստանի Հանրապետության ազգային անվտանգության ռազմավարության դրույթներով նախատեսված ծրագրերի մշակումը և հաստատումը:

**ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ
ՆԱԽԱԳԱՀ**

Ռ. ՔՈՉԱՐՅԱՆ

2007 թ. փետրվարի 7
Երևան
ՆՀ-37 -Ն

Հավելված

ՀՀ Նախագահի

2007 թ. փետրվարի 7-ի

ՆՀ- 37 -Ն հրամանագրի

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ

ԱԶԳԱՅԻՆ ԱՆՎՏԱՆԳՈՒԹՅԱՆ

ՌԱԶՄԱՎԱՐՈՒԹՅՈՒՆ

(Հավանության է արժանացել

ՀՀ Նախագահին առընթեր ազգային անվտանգության խորհրդի

2007 թ. հունվարի 26-ի նիստում)

**ՆԵՐԱԾՈՒԹՅՈՒՆ. «ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ
ԱԶԳԱՅԻՆ ԱՆՎՏԱՆԳՈՒԹՅԱՆ ՌԱԶՄԱՎԱՐՈՒԹՅՈՒՆ»
ՀԱՍԿԱՅՈՒԹՅՈՒՆԸ**

Հայաստանի Հանրապետության ազգային անվտանգության ռազմավարությունը պետության, հասարակության և անհատի անվտանգության ապահովման, կայուն զարգացման, հայ ինքնության պահպանման պետական քաղաքականության համակարգն է: Այն իրականացվում է կենսագործունեության բոլոր ոլորտների համար ժողովրդավարական արժեքների համակարգի վրա հիմնված միասնական պետական քաղաքականության մշակման և իրագործման միջոցով:

Հայաստանի Հանրապետության ազգային անվտանգության ռազմավարությունը ենթակա է ճշգրտումների՝ ըստ ներպետական և միջազգային իրադրության, սպառնալիքների ու մարտահրավերների փոփոխման, ինչպես նաև՝ ըստ սույն փաստաթղթում նշված նպատակների իրականացման:

Ազգային անվտանգության ռազմավարության իրագործման հիմնական երաշխիքներն են՝

- պետական կառավարման համակարգի արդյունավետություն,
- իրավունքի գերակայության ապահովում,
- ժողովրդավարական արժեքների արմատավորում,
- դատական իշխանության անաչառություն ու անկախություն,
- զինված ուժերի մարտունակություն,
- անվտանգության և իրավապահ մարմինների արդյունավետ գործունեություն,
- արդյունավետ միջազգային ներգրավվածությունն ապահովող արտաքին քաղաքականություն,
- սոցիալական արդարության ապահովում:

**I. ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ԱԶԳԱՅԻՆ
ԱՆՎՏԱՆԳՈՒԹՅԱՆ ՀԻՄՆԱՐԱՐ ԱՐԺԵՔՆԵՐԸ,
ԱՆՎՏԱՆԳՈՒԹՅԱՆ ԱՊԱՀՈՎՄԱՆ
ԳՈՐԾՈՆՆԵՐՆ ՈՒ ԳՈՐԾՈՂՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ,
ՆՐԱ ԴԵՄ ՈՒՂՂՎԱԾ ՍՊԱՌՆԱԼԻՔՆԵՐԸ**

**1. ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ
ԱԶԳԱՅԻՆ ԱՆՎՏԱՆԳՈՒԹՅԱՆ
ՀԻՄՆԱՐԱՐ ԱՐԺԵՔՆԵՐԸ**

Հայաստանի Հանրապետության ազգային անվտանգության հիմնարար արժեքներն են՝

- **ԱԿԱՎԵՐՈՒԹՅՈՒՆ.** Հայաստանի Հանրապետությունը ինքնիշխան, ժողովրդավարական, սոցիալական, իրավական պետություն է:

- **ՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ԵՎ ԺՈՂՈՎՐԴԻ ՊԱՇՏՊԱՆՎԱԾՈՒԹՅՈՒՆ.** Հայաստանի Հանրապետությունն ապահովում է իր տարածքային ամբողջականությունը, սահմանների անձեռնմխելիությունը, բնակչության ֆիզիկական գոյությունը:

- **ԽԱՂԱՂՈՒԹՅՈՒՆ ԵՎ ՄԻՋԱԶԳԱՅԻՆ ՀԱՄԱԳՈՐԾԱԿՑՈՒԹՅՈՒՆ.** Հայաստանի Հանրապետությունը ձգտում է իր միջազգային ներգրավվածության աստիճանի բարձրացմանը, նպաստում տարածաշրջանում և աշխարհում խաղաղության ու անվտանգության ապահովմանը:

- **ՀԱՅԱՊԱՀՊԱՆՈՒԹՅՈՒՆ.** Հայաստանի Հանրապետությունը հետամուտ է հայ ժողովրդի ազգային ինքնության պահպանմանն ու զարգացմանը՝ Հայրենիքում և Սփյուռքում:

- **ԲԱՐԵԿԵՑՈՒԹՅՈՒՆ.** Հայաստանի Հանրապետությունը ձգտում է կայուն զարգացման միջոցով բնակչության համար ապահովել կյանքի բարձր որակ:

2. ԱԶԳԱՅԻՆ ԱՆՎՏԱՆԳՈՒԹՅԱՆ ԱՊԱՀՈՎՄԱՆ ԳՈՐԾՈՆՆԵՐՆ ՈՒ ԳՈՐԾՈՂՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ

Ազգային անվտանգության հիմնարար արժեքներին ծառայող գործունեներն ու գործողություններն են՝

Անկախության ոլորտում.

- սահմանադրական կարգի, պետականության բոլոր բաղադրատարրերի, պետական կառավարման համակարգի բնականոն և արդյունավետ գործունեության ապահովում,

- ժողովրդավարական համակարգի զարգացում և պաշտպանություն,

- մարդու և քաղաքացու հիմնարար իրավունքների և ազատությունների ապահովում,

- Հայաստանում բնակվող ազգային փոքրամասնությունների լիարժեք ինտեգրում և պաշտպանվածություն,

- շուկայական հարաբերությունների խորացում ու արմատավորում, տնտեսության գիտատար, ինովացիոն, արտահանմանն ուղղված ճյուղերի խթանում,

- էներգետիկայի, տրանսպորտի և կապի ենթակառուցվածքների հուսալի գործունեության ապահովում ու պաշտպանություն:

Պեպրության և ժողովրդի անվտանգության ոլորտում.

- զինված ուժերի մարտունակության, անվտանգության և իրավապահ մարմինների գործունեության արդիականացում ու արդյունավետության բարձրացում,

- մասնակցություն վերազգային հանցագործությունների, այդ թվում՝ միջազգային ահաբեկչության, զանգվածային ոչնչացման զենքի ու դրա բաղադրամասերի, թմրանյութերի ու կեղծված դեղորայքի տարածման, մարդկանց առևտրի, անորակ սննդամթերքի արտադրության և ներմուծման դեմ միջազգային պայքարին,

- ներկա և գալիք սերունդների կենսագործունեության բարենպաստ միջավայրի ձևավորում,

- բնական պաշարների պահպանում և արդյունավետ օգտագործում, բնապահպանական իրավիճակի համակարգված բարելավում,

- բնական և տեխնածին բնույթի արտակարգ իրավիճակների ժամանակակից մոնիտորինգով և կանխարգելմամբ զբաղվող միջազգային կառույցներում ներգրավում, բնական և տեխնածին վտանգների հուսալի կանխատեսում, կանխարգելում ու չեզոքացում, քաղաքաշինական համակարգերի անվտանգության, հուսալիության և կայունության ապահովում:

Խաղաղության և միջազգային անվտանգության ոլորտում.

- Հայաստանի Հանրապետության միջազգային հեղինակության ամրապնդում, տարածաշրջանում կայուն խաղաղության հաստատում, երկրի միջազգային ներգրավվածության աստիճանի բարձրացում, այդ թվում՝ խաղաղության և անվտանգության պահպանման միջազգային ջանքերին և խաղաղապահ գործողություններին մասնակցելու միջոցով:

Հայապահպանության ոլորտում.

- Հայաստան–Սփյուռք փոխհարաբերությունների համապարփակ հայեցակարգի մշակում ու իրականացում, Սփյուռքի ներուժի համակողմանի համախմբում,
- հայագիտական ճյուղերի՝ հայոց լեզվի, գրականության, պատմության և մշակույթի՝ որպես ազգային հոգևոր ժառանգության հարատևությունն ապահովող և ազգային ինքնությունը մարմնավորող գործոնների զարգացում,
- ազգային մշակույթի համակողմանի զարգացում՝ ինքնատիպության հիմքերի պահպանմամբ և համամարդկային մշակութային արժեքների ու նվաճումների յուրացմամբ, արտերկրում հայկական մշակութային ժառանգության ու նվաճումների արդյունավետ ներկայացում:

Բարեկեցության ոլորտում.

- աղքատության հաղթահարում,
- խոցելի խմբերի պաշտպանվածությունն ապահովող սոցիալական քաղաքականության իրագործում,
- արդյունավետ և մրցունակ գիտակրթական քաղաքականության մշակում ու կենսագործում՝ հատկապես նորարարական զարգացման ուղղությամբ,
- առողջապահության համընդգրկուն ու արդյունավետ համակարգի զարգացում միջազգային բարձրագույն չափանիշներին համապատասխան,
- անհատի և հասարակության հոգևոր-մշակութային զարգացման պայմանների ապահովում:

3. ԱԶԳԱՅԻՆ ԱՆՎՏԱՆԳՈՒԹՅԱՆ ԴԵՄ ՈՒՂՂՎԱԾ ՍՊԱՌՆԱԼԻՔՆԵՐԸ

Ազգային անվտանգության դեմ ուղղված սպառնալիքներն են պետության, հասարակության, ընտանիքի և անհատի գոյության դեմ ուղղված, դրանց հիմքերը խարխուղ կամ հեռանկարային վտանգ ներկայացնող երևույթները, գործողություններն ու անգործությունը: Այդպիսի սպառնալիքներ կարող են ծագել երկրի ներսում (ներքին սպառնալիքներ) և երկրի սահմաններից դուրս (արտաքին սպառնալիքներ):

Հայաստանի Հանրապետության ազգային անվտանգության առանցքային խնդիրն է Լեռնային Ղարաբաղի հակամարտության կարգավորումը:

20-րդ դարի վերջին վերականգնելով իր անկախությունը՝ Հայաստանի Հանրապետությունը դեռևս պահպանում է անցումային ժամանակաշրջանին բնորոշ կերպափոխման առանձնահատկությունները, որոնցով էլ պայմանավորված են հիմնական ներքին սպառնալիքները:

Նույն ժամանակահատվածում Հայաստանի մերձակա տարածքներում ի հայտ եկան անվտանգության համար ներտարածաշրջանային և արտատարածաշրջանային սպառնալիքներ: Ներտարածաշրջանային սպառնալիքներն առավելապես պայմանավորված են տարածաշրջանում առկա ազգամիջյան հակամարտություններով, զինված բախումներով: Արտատարածաշրջանային սպառնալիքները հիմնականում բխում են տարածաշրջանի նկատմամբ բոլոր հիմնական ուժային կենտրոնների շահերի խաչաձևումից:

Արտաքին սպառնալիքներն են՝

- **ՁԻՆՎԱԾ ՌԺԻ ԿԻՐԱՌՈՒՄ.** Հայաստանի Հանրապետության և Լեռնային Ղարաբաղի Հանրապետության հանդեպ զինված ուժի կիրառման բացահայտ սպառնալիքներ են հնչում Ադրբեջանի Հանրապետության կողմից: Թեև առկա են այդպիսի զարգացումը կանխող բազմաթիվ գործոններ, այնուամենայնիվ ամենաբարձր մակարդակով հնչող բացահայտ ռազմաշունչ հայտարարությունները հիմք են տալիս դրանք համարելու անմիջական սպառնալիքներ: Այդպիսի զարգացման պարագայում Թուրքիայի Հանրապետությունը, լինելով Ադրբեջանի ռազմավարական դաշնակիցը, նույնպես կարող է նման սպառնալիք ստեղծել: Հայաստանի Հանրապետությունը, հենվելով միջազգային իրավունքի հանրահայտ նորմերի վրա, Ադրբեջանի և Թուրքիայի կողմից շրջափակումը դիտարկում է որպես իր դեմ ուժի կիրառում:

- **ԷԹՆՈԿՐԱՅԻՆ ՀԱՎԱՍՏՐՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ, ՆԵՐՔԻՆ ԲԱՍՈՒՄՆԵՐ ԵՎ ՌԱԶՄԱՎԱՐ ԳՈՐԾՈՂՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ ՍԱՀՄԱՆԱԿԱՅ ՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐՈՒՄ.** Հայաստանի համար նման զարգացումները կարող են ներկայացնել տարաբնույթ սպառնալիքներ՝ տարանցիկ ենթակառուցվածքների դեմ դիվերսիոն գործողություններից մինչև հարևան պետություններում ծավալվող ռազմական գործողությունների անդրսահմանային ներազդեցությունները:

- **ՍԱՀՄԱՆԱՍԵՐՉ ՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՏԱՐԱՆՅԻԿ ՈՒՂԻՆԵՐԻ ԽՎՓԱՆՈՒՄ.** Հայաստանի Հանրապետությունն արդեն իսկ զգում է Թբիլիսի–Սուխում երկաթգծի և Վրաստանից Ռուսաստան տանող ավտոճանապարհների չգործելու հետևանքները: Հայաստանի ազգային անվտանգության համար անմիջական սպառնալիք կարող է դառնալ Իրանի հանդեպ միջազգային հանրության կողմից լայնածավալ տնտեսական պատժամիջոցների հնարավոր կիրառումը:

- **ՌԱԶՄԱՎԱՐԱԿԱՆ ԴԱՇԻՆՔՆԵՐԻ ԹՈՒԼՆՅՈՒՄ ԿԱՄ ՈՉ ԲԱՎԱՐԱՐ ՆԵՐԳՐԱՎԱԾՈՒԹՅՈՒՆ ԳՐԱՆՅՈՒՄ.** Հայաստանի Հանրապետությունը համարում է, որ ռազմավարական դաշինքներին անդամակցությունը պետք է բացառի դաշինքի մեկ անդամի կողմից մեկ այլ անդամի շահերին հակասող գոր-

ծողությունները: Անհրաժեշտ է հստակեցնել Հավաքական անվտանգության պայմանագրի կազմակերպության (ՀԱՊԿ) շրջանակներում մեկ անդամ-պետության դեմ զինված ագրեսիայի դեպքում այլ անդամների մասնակցության կանոնակարգերը:

• **ԱՀԱՔԵԿՉՈՒԹՅՈՒՆ ՈՒ ԱՆԴՐՍԱՀՄԱՆԱՅԻՆ ՀԱՆՅԱԳՈՐԾՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ.**

Հայաստանի Հանրապետության համար անմիջական սպառնալիք են ներկայացնում միջազգային ահաբեկչությունը՝ իր բոլոր դրսևորումներով, զանգվածային ոչնչացման զենքի և թմրանյութերի տարածումն ու տարանցումը, «փողերի լվացումը», մարդկանց առևտուրը (թրաֆիկինգ):

• **ԷՆԵՐԳԵՏԻԿ ԿԱՆՎԱԾՈՒԹՅՈՒՆ.** Հայաստանի Հանրապետությունը, ունենալով սահմանափակ բնական պաշարներ, ունի էներգետիկ կախվածություն: Իրագործված բարեփոխումները թույլ են տվել նվազեցնել այդ կախվածությունը՝ էներգետիկայի ոլորտում ձևավորելով արդյունավետ հարաբերություններ ինչպես երկրի ներսում, այնպես էլ՝ էներգակիրներ մատակարարող հիմնական գործընկեր Ռուսաստանի Դաշնության հետ:

• **ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՄԵԿՆՈՒՍԱՅՈՒՄ ՏԱՐԱԾԱՇՐՋԱՆԱՅԻՆ ԾՐԱԳՐԵՐԻՑ.** Հայաստանի Հանրապետությունը կարևորում է իր ներգրավվածությունը տարածաշրջանային ենթակառուցվածքային ծրագրերին: Այդ առումով հատկապես կարևոր են Եվրոպական միության (ԵՄ) ՏՐԱՍՍԵԿԱ և ԻՆՕԳԵՅԹ ծրագրերը: Նշված ծրագրերից Հայաստանի Հանրապետության դուրսնղմանը միտված Ադրբեջանի Հանրապետության ջանքերը անմիջական սպառնալիքներ են:

• **ՍՓՅՈՒՌԻ ԱԶԳԱՄՇԱԿՈՒԹՅՈՒՆ ԻՆՔՆՈՒԹՅԱՆ ԹՈՒԼԱՅՈՒՄ.** Հայաստանի Հանրապետությունը կարևորում է Սփյուռքում հայապահպանության խնդիրը: Կազմակերպված և բնակության երկրներում արդյունավետ կերպով ներգրավված Սփյուռքի առկայությունը կարևոր է Հայաստանի միջազգային ներգրավվածության մակարդակի բարձրացման տեսակետից: Հայաստան-Սփյուռք կապի թուլացումը, փոխհարստացնող շփման բացակայությունը կարող են վտանգ հանդիսանալ Հայաստանի Հանրապետության ազգային անվտանգության հիմնարար արժեքների համար:

• **ՀԱՄԱճԱՐԱԿՆԵՐ ԵՎ ԱՂԵՏՆԵՐ.** Հայաստանի անվտանգության համար սպառնալիք կարող են հանդիսանալ սահմանակից շրջաններում, ինչպես նաև անդրազգային համընդհանուր մահաբեր համաճարակների բռնկումը և բնական ու տեխնածին աղետները:

Ներքին սպառնալիքներն են՝

• **ՊԵՏԱԿԱՆ ԿԱՌԱՎԱՐՄԱՆ ՀԱՄԱԿԱՐԳԻ ԱՐԳՅՈՒՆԱՎԵՏՈՒԹՅԱՆ ՆՎԱԶՈՒՄ, ԴԱՏԱԻՐԱՎԱԿԱՆ ՀԱՄԱԿԱՐԳԻ ՆԿԱՏՄԱՐ ՎՄԱՀՈՒԹՅԱՆ ՊԼԱՆԱՍ.** Հայաստանի Հանրապետությունը գտնվում է անցումային շրջանում և բարեփոխումների ակտիվ փուլում: Ազգային անվտանգությանն ուղղված սպառնալիք կարող են լինել պետական կառավարման համակարգի արդյունավետության

նվազումը և բարեփոխումների գործընթացի դանդաղումը: Դատական իշխանության արդյունավետ, անաչառ և անկախ գործունեությունը բացառիկ կարևոր նշանակություն ունի Հայաստանի համար: Պետական կառավարման համակարգի արդյունավետության կարևոր ցուցանիշ է դրա նկատմամբ հասարակության վստահության մակարդակը:

• **ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ՀԱՄԱԿԱՐԳԻ ԱՆԿԱՏԱՐՈՒԹՅՈՒՆ.** Ազգային անվտանգության համար վտանգ է ներկայացնում քաղաքական կուսակցությունների կայացման դեռևս ոչ բավարար մակարդակը: Ներկուսակցական ժողովրդավարացումը կարևոր է՝ որպես երկրում ժողովրդավարության ամրապնդման առանցքային նախապայման:

• **ԺՈՂՈՎՐԴԱՎԱՐՈՒԹՅԱՆ ԱՐՄԱՏԱՎՈՐՄԱՆ ՈՉ ԲԱՎԱՐԱՐ ՄԱԿԱՐԳԱԿ.** Անցումային շրջանում գտնվող պետություններում վտանգված են ժողովրդավարական համակարգի հարատևությունն ու արդյունավետությունը: Անմիջական սպառնալիքներ են՝ մարդու իրավունքների պաշտպանության ոչ լիարժեք համակարգի ձևավորումը, ընտրական գործընթացներում առկա թերությունները, քաղաքացիական հասարակության ոչ բավարար ներգրավվածությունը:

• **ՀԱՄԱՐԱԿՈՒԹՅԱՆ ԲԵՎԵՈՒՅՈՒՄ.** Սոցիալական արդարության պետական արդյունավետ երաշխիքների ոչ բավարար լինելը, աղքատության մակարդակը, մասնագիտական կրթության, առողջապահական և սոցիալական ծառայությունների մատչելիության մակարդակը, հասարակության մեջ անհանդուրժողականության մթնոլորտի ձևավորումը անցումային շրջանի ավանդական մարտահրավերներ են: Թեև Հայաստանի Հանրապետությունը կայուն առաջընթաց է գրանցում այս ուղղություններով, այնուամենայնիվ այդ ոլորտները շարունակում են մնալ բարձր ռիսկայնության դաշտում:

• **ՈՒՐԲԱՆԻՉԱՅՈՒՄ.** Դեռևս ԽՍՀՄ կազմում գտնվելու ժամանակաշրջանում Հայաստանում բարձր էր ուրբանիզացման մակարդակը: Այս գործընթացը շարունակվեց նաև անկախացումից հետո: Դրա հիմնական պատճառը գյուղական շրջանների և քաղաքների՝ հատկապես մայրաքաղաքի միջև աշխատանքի շուկայի, կրթական հնարավորությունների, կյանքի որակի անհամաչափությունն է: Հայաստանի հետագա ուրբանիզացումը սպառնալիք է ներկայացնում ազգային անվտանգության համար: Դա կապված է սեյսմիկ գոտիներում բնակչության խիտ բնակեցման, գյուղական շրջաններում ժողովրդագրական իրավիճակի վատթարացման, սահմանամերձ գյուղերի ամայացման վտանգների հետ:

• **ՇՈՒԿԱՅՈՒԹՅԱՆ ՏՆՏԵՍՈՒԹՅԱՆ ԿԱՅԱՅՄԱՆ ԵՎ ՖԻՆԱՆՍԱԲՅՈՒՋԵՏԱՅԻՆ ԿԱՌԱՎԱՐՄԱՆ ՄԱՐՏԱՀՐԱՎԵՐՆԵՐ.** Արդար մրցակցային միջավայրի ձևավորման և բնական մենաշնորհների կառավարման ոչ բավարար մակարդակը, ստվերային տնտեսության և կանխիկ դրամաշրջանառության մեծ ծավալները պոտենցիալ սպառնալիք են երկրի համար: Հայաստանի Հանրապետությունը ձգտում է պահպանել տնտեսական զարգացման բարձր ցուցանիշները՝ ապահո-

վելով անհրաժեշտ պայմաններ ազատական առևտրի, փոքր և միջին գործարարության զարգացման, ներդրումներ ներգրավելու և դրանք պաշտպանելու համար:

- **ԵՆԹԱԿԱՌՈՒՅՎԱԾՔՆԵՐԻ ՅԱՆՅԻ ՈՉ ԲԱՎԱՐԱՐ ՄԱԿԱՐԴԱԿ.** Հայաստանի Հանրապետությունը շարունակում է լրացուցիչ ճանապարհների, ջրատարների, կապի համակարգերի և այլ ենթակառուցվածքների զարգացման կարիք զգալ:

- **ԳԻՏԱԿԱՐԹԱԿԱՆ ՀԱՄԱԿԱՐԳԻ ԱՐԴՅՈՒՆՆԱՎԵՏՈՒԹՅԱՆ ՅԱԾՐ ՄԱԿԱՐԴԱԿ.** Կրթությունը ավանդաբար մեծ դեր ունի Հայաստանում: Գիտակրթական համակարգի կառավարման անարդյունավետությունը, միջազգային ներգրավվածության ոչ բավարար մակարդակը, ինչպես նաև յուրաքանչյուրի համար մասնագիտական կրթության ոչ լիարժեք մատչելիությունը սպառնալիքներ են ազգային անվտանգության համար:

- **ԲԱՐՈՅԱՀՈԳԵԲԱՆԱԿԱՆ ԵՎ ՀԱՅՐԵՆԱՄԻՐԱԿԱՆ ԴԱՍՏԻԱՐԱԿՈՒԹՅԱՆ ԹԵՐԻ ՎԻՃԱԿ.** Հասարակության և անհատի բարոյահոգեբանական և հայրենասիրական դաստիարակությունը պետք է սկսվի ընտանիքում և շարունակվի կրթության բոլոր մակարդակներում: Պետականության հանդեպ պատշաճ հարգանքի, առողջ ապրելակերպի, ընտանիքի ավանդական դերի նկատմամբ վերաբերմունքի դաստիարակության դեռևս ոչ բավարար մակարդակը և ազգային ինքնության աղավաղումը սպառնալիքներ են ազգային անվտանգության համար:

- **ԺՈՂՈՎՐԴԱԳՐԱԿԱՆ ԲԱՅԱՍՏԱԿԱՆ ՄԻՏՈՒՄՆԵՐ.** Հայաստանի Հանրապետությունը որպես իր ազգային անվտանգության սպառնալիք է դիտում ցածր ծնելիությունը, հիվանդացության և մահացության դեռևս ոչ ցածր և կյանքի միջին տևողության ու որակի ոչ բավարար ցուցանիշները, չկառավարվող և անօրինական արտագաղթը, հատկապես կրթական, գիտական ու մշակութային ներուժի արտահոսքը:

- **ԲՆԱՊԱՀՊԱՆԱԿԱՆ ԽՆԴԻՐՆԵՐ ԵՎ ԲՆԱԿԱՆ ՊԱՇՏՐՆԵՐԻ ԱՆԱՐԴՅՈՒՆՆԱՎԵՏ ԿԱՌԱՎԱՐՈՒՄ.** Հայաստանի Հանրապետությունը կարևորում է լեռնահանքային արդյունաբերության, բնական, հատկապես՝ անտառային և ջրային պաշարների օգտագործման արդյունավետության բարձրացումը: Բնապահպանական անվտանգության տեսակետից առանձնահատուկ նշանակություն ունեն Սևանա լճի պահպանումն ու դրա պաշարների գրագետ օգտագործումը:

- **ՀԱՄԱՃԱՐԱԿՆԵՐ ԵՎ ԱՂԵՏՆԵՐ.** Պետության տարածքում մահաբեր համաճարակների բռնկումը, ավերիչ երկրաշարժերը և այլ բնական ու տեխնածին աղետները սպառնալիք հանդիսացող գործոններ են:

Նշված սպառնալիքների կանխման և դրանց հետևանքների վերացման, պետության և հասարակության կայուն զարգացման ապահովման նպատակով Հայաստանի Հանրապետության վարած քաղաքականության հիմքում դրվում է ազգային անվտանգության ռազմավարությունը:

II. ՆԵՐՔԻՆ ԱՆՎՏԱՆԳՈՒԹՅԱՆ ՌԱԶՄԱՎԱՐՈՒԹՅՈՒՆ

Հայաստանի Հանրապետության կայուն և անվտանգ զարգացումը պահանջում է կառավարման համակարգի արդյունավետության բարձրացում, ժողովրդավարական արժեքների արմատավորում, տնտեսական աճի պահպանմանն ուղղված քայլերի ձեռնարկում: Դրա անհրաժեշտության գիտակցմամբ Հայաստանի Հանրապետությունը ձեռնամուխ է եղել համապարփակ բարեփոխումների իրագործմանը: Բարեփոխումներն իրականացվում են ազգային ինքնության պահպանման պայմանով՝ հենվելով առավելապես ազգային ներուժի վրա, օգտագործելով միջազգային հանրության փորձն ու աջակցությունը: Բարեփոխումների ձգձգումը կամ ձախողումը անմիջական սպառնալիքներ են ազգային անվտանգության համար:

Բարեփոխումների իրագործումն ապահովվում է միասնական պետական քաղաքականության իրականացմամբ: Այն արտահայտվում է Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրության դրույթների, միջազգային պայմանագրերով ստանձնած պարտավորությունների, օրենքների, Հայաստանի Հանրապետության Նախագահի հրամանագրերի և կարգադրությունների, Կառավարության որոշումների և դրանցից բխող նորմատիվ ակտերի համալիրի միջոցով:

1. ԱՐԴՅՈՒՆԱՎԵՏ ՊԵՏԱԿԱՆ ԿԱՌԱՎԱՐՈՒՄ

Նպատակներն են՝ պետական կառավարման արդյունավետության բարձրացումը, քաղաքական համակարգի լիարժեք կայացումը, կայունության ապահովումը, ժողովրդավարական արժեքների և առաջին հերթին մարդու և քաղաքացու իրավունքների ու ազատությունների պաշտպանությունը, քաղաքացիական հասարակության զարգացումը:

Հաստատութենական (ինստիտուցիոնալ) բարեփոխումները միտված են ժողովրդավարական պետության զորացմանը, պետական կառավարման մարմինների արդյունավետ գործունեության, դատական իշխանության անկախության և անաչառության ապահովմանը, տեղական ինքնակառավարման մարմինների լիարժեք կայացմանը, որոշումների մախապատրաստման և վերահսկողության գործընթացներում քաղաքացիական հասարակության դերի բարձրացմանը, կոռուպցիայի, մասնավորապես՝ կաշառակերության դեմ պայքարի ուժեղացմանը: Այս նպատակով Հայաստանի Հանրապետությունն իրականացնում է համապատասխան պետական հեռանկարային ծրագրեր, այդ թվում՝ հակակոռուպցիոն ռազմավարական ծրագիր, վարչական արդարադատության համակարգի ձևավորման և էլեկտրոնային կառավարման համակարգի ներդրման մախազծեր:

Հայաստանի Հանրապետության ազգային անվտանգության ապահովման

առաջնահերթ խնդիրներից է ճգնաժամային իրավիճակների արդյունավետ կառավարման համակարգի հաստատումը:

Որպես պետության սահմանադրական կարգի պահպանության, իրավունքի գերակայության, օրենսդիր, գործադիր և դատական իշխանությունների բնականոն գործունեության ապահովման հիմնարար խնդիր՝ Հայաստանի Հանրապետությունը կարևորում է իրավապահպանության բնագավառի ռազմավարական բարեփոխումները: Դրանք ուղղված են մարդու և քաղաքացու սահմանադրական իրավունքների ապահովմանը, հակաիրավական ոտնձգություններից պետության, հասարակության և անհատի պաշտպանությանը:

2. ԲԱՆԱԿԱՇԻՆՈՒԹՅՈՒՆ

Նպատակն է պետության այնպիսի պաշտպանական ներուժի ապահովումը, որն անհրաժեշտ է հետ մղելու որևէ ագրեսիա՝ Հայաստանի Հանրապետության ժողովրդի ֆիզիկական գոյությունը, ինքնիշխանությունն ու անկախությունը, պետության տարածքային ամբողջականությունը պաշտպանելու նպատակով:

Հայաստանի Հանրապետության ռազմական անվտանգությունն ապահովում են մարտունակ, արտաքին սպառնալիքների հետմղման խնդիրների լուծմանը մշտապես պատրաստ զինված ուժերը: Հայաստանի Հանրապետության պաշտպանության բնագավառի առաջնություններն ու նպատակները պետք է ներկայացվեն ռազմական դոկտրինի միջոցով: Հայաստանի Հանրապետության զինված ուժերը գործում են պաշտպանողական ռազմավարության սկզբունքով:

Հայաստանի Հանրապետությունը հետևողական է զինված ուժերի նկատմամբ քաղաքացիական վերահսկողության և ռազմական բյուջեի պլանավորման ժողովրդավարական հիմնարար սկզբունքների ապահովման խնդրում:

Գիտակցելով արդի մարտահրավերների նկատմամբ մեկ պետության կարողությունների սահմանափակ լինելը՝ Հայաստանի Հանրապետությունը կարևորում է ակտիվ ռազմաքաղաքական համագործակցությունը ինչպես տարածաշրջանի, այնպես էլ արտատարածաշրջանային պետությունների հետ: Հայաստանի Հանրապետության զինված ուժերը մասնակցում են խաղաղության և անվտանգության ապահովման միջազգային գործողություններին:

Այս բարեփոխումներն ու համագործակցությունը իրականացվում են ի նպաստ Հայաստանի Հանրապետության շահերի և ուղղված չեն երրորդ երկրների դեմ:

3. ԱԶԱՏԱԿԱՆ ՏՆՏԵՍՈՒԹՅՈՒՆ

Նպատակներն են՝ տնտեսության կայուն աճը, մանր և միջին գործարարության զարգացումը, էներգետիկ անկախությունը, գործարարության համար առավել ազատական պայմանների ստեղծումը:

Մասնավոր սեփականության հանդեպ հարգանքն ու ձեռնարկատիրական ջիղը պատմականորեն բնորոշ են Հայաստանի ազգաբնակչությանը: Այդ յուրահատկությունները և դրանց արտացոլումը բարեփոխումների քաղաքականության մեջ նպաստավոր պայմաններ ստեղծեցին Հայաստանի տնտեսության արագընթաց աճի համար:

Հայաստանի Հանրապետությունը հատկապես կարևորում է մանր և միջին գործարարության զարգացումը և նպաստում դրա զարգացմանը՝ հաշվի առնելով դրա բացառիկ նշանակությունը ժողովրդավարական հասարակության կայացման, ինչպես նաև Հայաստանի համար ավանդական ընտանեկան կապերի պահպանման համար:

Հայաստանն իր կայուն տնտեսական առաջընթացի ապահովման գործում կարևորում է՝

- շուկայական հարաբերությունների հետագա զարգացումը,
- տնտեսության մրցունակության բարձրացումը,
- մակրոտնտեսական և ֆինանսական կայունության ապահովումը, ֆինանսական համակարգի զարգացումը,
- ֆինանսական միջնորդության խորացումը,
- մրցակցային միջավայրի բարելավումը, տնտեսության ստվերային մասի կրճատումն ու դոլարացման էական նվազեցումը,
- տնտեսության ճյուղերի մենաշնորհացման կանխումը, բնական մենաշնորհների արդյունավետ կառավարումն ու վերահսկումը,
- ներդրումների խթանման հեռանկարային ծրագրի իրագործումը,
- տարածքային ու ճյուղային սոցիալ-տնտեսական զարգացման համաչափությունը, ենթակառուցվածքների արդյունավետ կառավարումը,
- տնտեսության կառուցվածքում գիտատար ճյուղերի և բնապահպանության տեսակետից մաքուր տեխնոլոգիաների կիրառման գերակայության ապահովումը,
- արտահանման խթանումը:

Հայաստանի Հանրապետությունը, կարևորելով գերատեսչական-ճյուղային բարեփոխումների համալիրը, այն նպատակաուղղում է.

- **Էներգետիկ անվտանգության** մակարդակի բարձրացմանը, ինչը ենթադրում է էներգակիրների ներմուծման ուղիների և արտադրության ձևերի բազմազանեցում, նոր էներգետիկ, այդ թվում՝ միջուկային, հզորությունների ստեղծում, արտահանման կողմնորոշում ունեցող կայուն ու հուսալի էներգահամակարգի կառուցում,
- հանրապետության **տրանսպորտային համակարգի** կայուն զարգացման ապահովմանը, տարանցիկ ապրանքափոխադրումների համակարգում Հայաստանի տրանսպորտային ուղիների ներգրավմանը և դրանով իսկ՝ տրանսպորտային շրջափակման վերացմանը,

- մաքուր **շրջակա միջավայրի**, բնական պաշարների, այդ թվում նաև՝ ջրային պաշարների ու Սևանա լճի բնահամակարգի վերականգնմանը, պահպանությանը և օպտիմալ օգտագործմանը, անտառածածկույթի պահպանմանն ու վերականգնմանը, ատոմային էներգիայի անվտանգ օգտագործմանը, վտանգավոր քիմիական ու ռադիոակտիվ նյութերի և թափոնների պահման համապարփակ վերահսկմանը, բնական և տեխնածին աղետների կանխատեսմանն ու վաղ ազդարարմանը, դրանց արագ արձագանքման համակարգի զարգացմանը, արտակարգ իրավիճակների բացահայտման և հաղթահարման կառույցների ստեղծմանը, բնակչության բնապահպանական իրազեկության ու կրթվածության ապահովմանը,

- բնակչության **կենսաբանական անվտանգության և երկրի պարենային անվտանգության** ապահովմանը, այդ թվում՝ գյուղատնտեսական արտադրանքի ու սննդամթերքի արտադրության ավելացմանը, ներմուծման և արտահանման հաշվեկշռի բարելավմանը, սննդամթերքի անվտանգության միջազգային չափանիշների ապահովմանը, տարածքային համալիր ծրագրերի իրականացմանը, հատկապես սահմանամերձ ու լեռնային շրջանների բնակավայրերի տնտեսական ու սոցիալական զարգացմանը, առաջադիմական տեխնոլոգիաների ներդրման միջոցով ազդարարյին հատվածում արտադրողականության մակարդակի բարձրացմանը:

4. ԿՅԱՆՔԻ ՆՈՐ ՈՐԱԿ ԵՎ ԲԱՐՈՅԱՀՈԳԵԲԱՆԱԿԱՆ ՄԹՆՈԼՈՐՏ

Նպատակներն են՝ աղքատության հաղթահարումը, բնակչության կենսամակարդակի հարաճուն բարձրացումը, սոցիալական արդարության արմատավորումը, հասարակության բնեռացման վերացումը, գիտակրթական համակարգի արդիականացումը, կրթության մատչելիությունը, հոգևոր-մշակութային ոլորտների շարունակական զարգացումը:

Կյանքի նոր որակ ապահովելու նպատակով Հայաստանի Հանրապետության սոցիալական, գիտակրթական, հոգևոր-մշակութային ոլորտներում վարած քաղաքականությունը միտված է՝

- սոցիալական պետության կերտմանը և սոցիալական արդարության արմատավորմանը,
- հանրային համերաշխության հաստատմանը,
- բնակչության սոցիալական պահանջմունքների բավարարմանը, սոցիալական ենթակառուցվածքների ծառայություններից օգտվելու մատչելիության ապահովմանը,
- նոր աշխատատեղերի ստեղծմամբ և ապահովագրական համակարգի ներդրմամբ բնակչության սոցիալական վիճակի հարաճուն բարելավմանը,
- կենսաթոշակային համակարգի արդյունավետության բարձրացմանը,

կենսաթոշակի նվազագույն չափի համապատասխանեցմանը կենսաբանական պահանջմունքների միջազգային չափանիշներին,

- ժողովրդագրական իրավիճակի բարելավմանը,

- տնտեսության և հասարակության կայուն զարգացման համար անհրաժեշտ մասնագիտական աշխատուժի, մասնավորապես՝ գիտական և գիտամանկավարժական ներուժի վերարտադրությանը:

Հայաստանի Հանրապետությունը կարևորում է՝

- Հայաստանի մտավոր ներուժի զորացմանը միտված հեռանկարային պետական քաղաքականության իրականացումը, գիտակրթական համակարգի վերակառուցումն ու համապատասխանեցումը եվրոպական չափանիշներին և երկրի սոցիալ-տնտեսական զարգացման կարիքներին, ուսուցման առաջատար տեխնոլոգիաների ներդրումը,

- գիտական արտադրանքի ապրանքայնացումը, գիտական ներուժի ներգրավումը կենսագործունեության բոլոր, ներառյալ՝ պաշտպանական, ոլորտներում դրանց արդիականացումն արդյունավետ կերպով ապահովելու նպատակով,

- «ուղեղների արտահոսքի» կանխումը,

- հայոց լեզվի՝ որպես հայ ազգի լեզվամտածողության հենքի և Հայաստանի Հանրապետության պետական լեզվի դերի բարձրացումը,

- մտավոր սեփականության արդյունավետ պաշտպանությունը,

- համամարդկային ու ազգային արժեքների, ազգային ավանդույթների, հոգևոր ու մշակութային ժառանգության պահպանման և դրանց վերարտադրության ու զարգացման համար նպաստավոր պայմանների ստեղծումը,

- մշակութային արժեքներին հաղորդակցվելու մատչելիության ապահովումը,

- աջակցությունը Հայաստանյայց Առաքելական Սուրբ Եկեղեցու հոգևոր, բարոյական, սոցիալական և մշակութային գործունեությանը,

- հայ ժողովրդի հոգևոր-մշակութային ինքնությանն ու բարոյական արժեքներին սպառնացող երևույթների կանխարգելումը,

- այլ պետությունների հետ համագործակցությունը նրանց տարածքում գտնվող հայկական պատմական, հոգևոր ու մշակութային արժեքների պահպանման նպատակով,

- Հայաստանի տարածքում բնակվող ազգային փոքրամասնությունների պատմական, հոգևոր, մշակութային արժեքների և էթնիկական ինքնության պաշտպանությունը,

- ներգրավումը միջազգային տեղեկատվական դաշտին, Հայաստանի և հայության մասին ճշմարտության արհեստավարժ ներկայացումը միջազգային հանրությանը, հակազդումը ապատեղեկատվությանն ու քարոզչությանը,

- «Ինտերնետ» համացանցում հայալեզու և Հայաստանին, հայագիտութ-

յան բոլոր ճյուղերին և հայությանն առնչվող բովանդակության անհրաժեշտ ծավալի և որակի, ինչպես նաև դրանց համաչափության ապահովումը,

- քաղաքաշինության հարատև զարգացումը, ներառյալ՝ ներդաշնակ կենսատարածքի ձևավորումը և նպաստումը բնակչության տարածքային համաչափ բաշխվածությանը: Հայաստանի Հանրապետության ամբողջ տարածքում և հատկապես Երևանում սեյսմիկ ռիսկի ծրագրված նվազեցումը,

- առողջապահության առավել արդյունավետ համակարգի ստեղծումը, որը նախատեսում է՝ առողջ ապրելակերպի արմատավորում, կեղծված դեղորայքի տարածման կանխում, հիվանդացության, հատկապես՝ ճառագայթային, սուր վարակիչ, համաճարակային հիվանդությունների, կենսաբանական ահաբեկչության ու թմրամոլության կանխարգելում, լայն տարածում ստացած հիվանդությունների վաղ հայտնաբերում, ախտորոշում ու բուժում, մայրության ու մանկության պաշտպանություն:

III. ԼԵՌՆԱՅԻՆ ՂԱՐԱԲԱՂԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆ

Որպես Լեռնային Ղարաբաղի Հանրապետության (Արցախի) բնակչության անվտանգության երաշխավորի՝ Հայաստանի Հանրապետության ազգային անվտանգության ռազմավարության մեջ Լեռնային Ղարաբաղի հակամարտության խաղաղ և արդար կարգավորման խնդիրն ունի առանցքային նշանակություն:

Ղարաբաղյան հակամարտության կարգավորմանն աջակցելու առաքելությունը կողմերի համաձայնությամբ վստահվել է ԵԱՀԿ Մինսկի խմբին՝ Ռուսաստանի, ԱՄՆ-ի և Ֆրանսիայի համանախագահությամբ: Հայաստանի Հանրապետությունը կարևորում է խնդրի կարգավորման շուրջ ծավալվող քննարկումների մասնակիցների փորձագիտական բարձր մակարդակը: Հայաստանի Հանրապետությունը նպատակահարմար չի համարում խնդրի կարգավորման վերաբերյալ այլ կառույցների կողմից հայտարարությունների քննարկումն ու ընդունումը, ինչպես նաև՝ միջազգային տարբեր կազմակերպությունների ներգրավումը կարգավորման գործընթացներին:

Հայաստանի Հանրապետությունը հետամուտ է հակամարտության կարգավորմանը միայն խաղաղ և փոխզիջումային ճանապարհով:

Լեռնային Ղարաբաղի Հանրապետության հռչակման իրավական հիմքերն անխոցելի են: Մշտապես ելնելով այն սկզբունքից, որ ցանկացած վերջնական համաձայնություն կամ վերջնական փաստաթուղթ պետք է ստանա նաև դարաբաղյան կողմի հավանությունը, Հայաստանն ընդունելի է համարում կարգավորման միայն այն տարբերակները, որոնք ուղղված կլինեն Լեռնային Ղարաբաղի Հանրապետության փաստացի գոյության անշրջելի իրողությունն ամրագրելուն: Լեռնային Ղարաբաղը պետք է աշխարհագրական կապ ունենա Հայաստանի հետ: Անվտանգությունը պետք է երաշխավորված լինի:

Հայաստանի Հանրապետության դեմ ուղղված անմիջական ռազմական սպառնալիք է Լեռնային Ղարաբաղի հիմնախնդրի նկատմամբ Ադրբեջանի վարած ռազմատենչ քաղաքականությունը, այն է՝ այդ հիմնախնդիրը լուծել Հայաստանի նկատմամբ ռազմական գերազանցության հասնելու միջոցով: ՌԻստի, Հայաստանի ռազմական անվտանգության ապահովման անհրաժեշտությունը Հայաստանի Հանրապետության զինված ուժերից պահանջում է մշտական բարձր մարտական պատրաստականություն: Այս գործում Հայաստանի զինված ուժերի գլխավոր խնդիրն է Հայաստանի Հանրապետության սահմանների անձեռնմխելիության, ինչպես նաև Հայաստանի Հանրապետության և Լեռնային Ղարաբաղի Հանրապետության բնակչության ֆիզիկական անվտանգության ապահովումը:

IV. ԱՐՏԱՔԻՆ ԱՆՎՏԱՆԳՈՒԹՅԱՆ ՌԱԶՄԱՎԱՐՈՒԹՅՈՒՆ

Հայաստանն իր արտաքին անվտանգության ռազմավարությունն իրականացնում է՝ առաջնորդվելով հետևյալ գլխավոր սկզբունքներով.

ՓՈԽԼՐԱՅՈՒՄ

Հայաստանը միջազգային ասպարեզում հարաբերությունները կառուցում է գործընկերության հիմքի վրա՝ արդյունավետ հարաբերություններ զարգացնելով տարածաշրջանում գործող շահագրգիռ բոլոր ուժերի հետ միաժամանակ: Այն ուղղված է տարածաշրջանում հավասարակշռության պահպանմանը:

Ահաբեկչության դեմ պայքարում, զանգվածային ոչնչացման զենքի չտարածման խնդիրներում միջազգային հանրության համախմբումը և միջազգային կայունության արդի մարտահրավերների շուրջ մեծ տերությունների միջև ծավալված երկխոսության դրական ընթացքը ներկայումս նպաստում են Հայաստանի կողմից փոխլրացման արտաքին քաղաքականության իրականացմանը:

ՆԵՐԳՐԱՎՎԱԾՈՒԹՅՈՒՆ

Հայաստանը տարածաշրջանային և համաշխարհային ներգրավման գործընթացներին մասնակցող երկիր է և իրեն դիտում է որպես տարածաշրջանում և միջազգային ասպարեզում տեղի ունեցող գործընթացների լիիրավ մասնակից: Ներգրավվածությունը ենթադրում է մասնակցություն միջազգային ասպարեզում ընթացող այն զարգացումներին, որոնց համահունչ են Հայաստանի որդեգրած նպատակները:

Ռուսաստանի հետ ռազմավարական հարաբերությունները, զարգացման եվրոպական ուղու որդեգրումը, ԱՄՆ-ի և Իրանի հետ փոխշահավետ համա-

գործակցությունը, ԱՊՀ-ին ու ՀԱՊԿ-ին անդամակցությունը, ՆԱՏՕ-ի հետ համագործակցության զարգացումն ընդլայնում են փոխլրացման քաղաքականություն վարելու ներուժը:

Հայաստանի Հանրապետության արտաքին անվտանգության ապահովման ռազմավարությունը իրականացվում է երեք հիմնական հարթություններով՝ միջազգային, տարածաշրջանային և համահայկական:

1. ՄԻՋԱԶԳԱՅԻՆ

Միջազգային գործընթացների հետ համահունչ քայլելու, դրանց դրական և բացասական միտումներին համարժեք արձագանքելու նպատակով Հայաստանը որդեգրել է միջազգային ակտիվ ներգրավման միջոցով ազգային շահերը պաշտպանելու ռազմավարությունը: Այն ենթադրում է ակտիվ մասնակցություն միջազգային արդի գործընթացներին, բազմակողմ, բազմաշերտ և երկկողմ ակտիվ քաղաքականության իրականացում:

Միջազգային ներգրավման ռազմավարությունն իրականացվում է հետևյալ հիմնական ուղղություններով.

- մասնակցություն համընդհանուր նշանակության ծրագրերին, մասնավորապես՝ միջազգային ահաբեկչության դեմ պայքարին և խաղաղապահ գործողություններին,
- մասնակցություն սպառազինությունների վերահսկման ռեժիմներին,
- ակտիվ ներգրավվածություն միջազգային կարևորագույն կազմակերպություններում,
- համաշխարհային ուժային կենտրոնների և տարածաշրջանային գործընթացներում ներգրավված երկրների հետ փոխհարաբերությունների զարգացում,
- մասնակցություն Եվրոպայում և հետխորհրդային տարածքում ընթացող ներգրավման գործընթացներին:

1.1. Արտաքին անվտանգության ռազմաքաղաքական բաղադրիչները

Երկրի անվտանգության ապահովմանն են նպատակաուղղված ինչպես Հայաստանի ռազմական ոլորտի համագործակցությունն առանձին երկրների հետ, այնպես էլ՝ անդամակցությունն անվտանգության միջազգային և տարածաշրջանային կազմակերպություններին, մասնակցությունը դրանց շրջանակներում իրականացվող միջազգային ծրագրերին: Հայաստանի անվտանգության ռազմաքաղաքական ապահովման հիմնական բաղադրիչներն են.

- Ռուսաստանի հետ երկկողմ հարաբերությունները, համագործակցությունը պաշտպանական և ռազմատեխնիկական ոլորտներում, երկու երկրների միջև հաստատված ռազմավարական գործընկերությունը,

- անդամակցությունը Հավաքական անվտանգության պայմանագրի կազմակերպությանը,
- երկկողմ ռազմական համագործակցությունը, մասնավորապես՝ ԱՄՆ-ի և Հունաստանի հետ,
- համագործակցությունը ՆԱՏՕ-ի հետ,
- անվտանգության միջազգային կազմակերպությունների, այդ թվում՝ Եվրոպայում անվտանգության և համագործակցության կազմակերպության անվտանգության մարմինների գործունեությունը, որոնցով ապահովվում է սպառազինությունների վերահսկման բաց և թափանցիկ լինելու հանգամանքը:

Հավաքական անվտանգության պայմանագրի կազմակերպություն
(ՀԱՊԿ)

Հայաստանը Հավաքական անվտանգության պայմանագրի կազմակերպության հիմնադիր անդամ է: Պայմանագրի նպատակն է միասնական ուժերով կանխել, իսկ անհրաժեշտության դեպքում՝ վերացնել մասնակից պետությունների դեմ ուղղված ռազմական սպառնալիքը:

Անդամակցությունը ՀԱՊԿ-ին Հայաստանի անվտանգության ապահովման բաղադրիչներից է, որն ապահովվում է անդամ-պետությունների միջև բազմակողմ կապերի շնորհիվ: Պայմանագրի ռազմական բաղադրիչն արտոնյալ պայմաններ է ընձեռում անդամ-պետություններին ռազմատեխնիկական մատակարարումների հարցում, ինչն առաջնային կարևորություն ունի Հայաստանի համար:

ՀԱՊԿ-ի ռազմական բաղադրիչի զարգացումը միտված է անդամ-պետությունների միջև ռազմական համագործակցության գործուն մեխանիզմների ստեղծմանն ու կայացմանը, միջազգային սպառնալիքների՝ ահաբեկչության, թմրանյութերի և զենքի անօրինական շրջանառության դեմ պայքարի արդյունավետ միջոցների ստեղծմանը, այս ասպարեզում տեղեկատվության փոխանակմանը:

Հյուսիսատլանտյան դաշինքի կազմակերպություն
(ՆԱՏՕ)

Հայաստանը հետամուտ է Հյուսիսատլանտյան դաշինքի հետ ակտիվ և արդյունավետ հարաբերությունների զարգացմանը: ՆԱՏՕ-ի հետ Հայաստանի համագործակցությունն ընթանում է Եվրատլանտյան գործընկերության խորհրդի (ԵԱԳ-Խ) և «Գործընկերություն հանուն խաղաղության» (Գ-ՀԽ) ծրագրի շրջանակներում:

Ակտիվ մասնակցությունը Գործընկերության շրջանակներում կարևորվում է ոչ միայն եվրոպական անվտանգության առանցքը հանդիսացող կառույցի՝ ՆԱՏՕ-ի հետ պատշաճ մակարդակի հարաբերություններ ունենալու անհրաժեշտությամբ, այլև ԱՄՆ-ի և դաշնակից այլ պետությունների հետ երկկողմ

հարաբերությունների զարգացման, ինչպես նաև՝ Հայաստանի եվրոպական ներգրավման քաղաքականության տեսանկյունից:

Հայաստանը ընդլայնում է քաղաքական երկխոսությունը ՆԱՏՕ-ի հետ, խաղաղապահ գործողությունների մասնակցության նպատակով կառուցում է դաշնակիցների հետ զինված ուժերի համատեղելի ստորաբաժանումներ: Հայաստանն իր խաղաղապահ գումարտակով և մի շարք այլ ուժերով մասնակցում է «Պլանավորման և վերանայման գործընթացին»:

Հայաստան-ՆԱՏՕ «Անհատական գործընկերության գործողությունների ծրագրի» (ԱԳ-ԳԾ) արդյունավետ իրագործումը նպաստելու է պաշտպանության համակարգի կատարելագործմանն ու արդիականացմանը, բարձրացնելու է վերջինիս արդյունավետությունը և ապահովելու է համատեղելիությունը զարգացած պետությունների պաշտպանական համակարգերի, ներառյալ՝ զինված ուժերի հետ:

1.2. Անդամակցությունը միջազգային կազմակերպություններին

Միավորված ազգերի կազմակերպություն
(ՄԱԿ)

1992 թ. դառնալով ՄԱԿ-ի անդամ և ընդունելով համամարդկային արժեքների՝ մարդու իրավունքների պաշտպանության, ժողովրդավարության և իրավական պետության հաստատման սկզբունքները որպես պետական գաղափարախոսության անբաժանելի մաս՝ Հայաստանն ակտիվորեն մասնակցում է կազմակերպության շրջանակներում ծավալվող աշխատանքներին և համագործակցում կազմակերպության բազմաթիվ կառույցների, օժանդակ մարմինների և օղակների հետ:

Հայաստանը շարունակելու է մասնակցել ու գործնական ներդրում կատարել ահաբեկչության դեմ միջազգային պայքարին և ՄԱԿ-ի խաղաղապահ գործունեությանը՝ նպաստելով անվտանգության և կայունության ապահովման միջազգային ջանքերին:

Կարևորելով միջազգային անվտանգության և խաղաղության պահպանման հարցում ՄԱԿ-ի առաջնային դերակատարությունը՝ Հայաստանը միևնույն ժամանակ համարում է, որ նոր աշխարհաքաղաքական իրողությունների պայմաններում նոր մարտահրավերներին ավելի արդյունավետ արձագանքելու նպատակով ՄԱԿ-ը բարեփոխելու անհրաժեշտություն է առաջացել:

Եվրոպական կառույցներ

ա) Եվրոպական Միություն (ԵՄ)

Եվրոպական կառույցների, առաջին հերթին ԵՄ-ի և նրա անդամ երկրների հետ հարաբերությունների զարգացումն ու ամրապնդումը ՀՀ արտաքին քաղաքականության առաջնային ուղղություններից է:

ԵՄ-ի հետ բազմակողմ համագործակցության հետագա խորացումը դրական անդրադարձ կունենա Հայաստանում ժողովրդավարության ամրապնդման և իրավական պետության կայացման, մարդու իրավունքների և հիմնարար ազատությունների պաշտպանության վրա:

Եվրոպական միության՝ որպես համաշխարհային քաղաքականության և տնտեսության խոշորագույն ուժային կենտրոններից մեկի հետ հարաբերությունների զարգացումը կարևորվում է նաև առևտրատնտեսական կապերի առումով, ինչը նշանակալի գործոն է Հայաստանի տնտեսական զարգացման համար:

ԵՄ-ի կողմից հովանավորվող տարածաշրջանային ծրագրերը նպաստավոր պայմաններ են ստեղծում Հարավային Կովկասում հարատև կայունության և համագործակցության մթնոլորտի հաստատման համար: Հայաստանի ընդգրկումը «Եվրոպական հարևանության քաղաքականություն» (ԵՀՔ) ծրագրում զգալի առաջընթաց է եվրոպական ներգրավման ճանապարհին:

ԵՄ-ի հետ սերտ հարաբերությունների հաստատումը բխում է Հայաստանի Հանրապետության երկարաժամկետ շահերից:

բ) Եվրոպայի Խորհուրդ (ԵԽ)

Եվրոպայի խորհրդին անդամակցությունն ամրագրեց Հայաստանի տեղը եվրոպական ընտանիքում, քաղաքական, իրավական, մարդու իրավունքների ու մշակութային բնագավառներում եվրոպական չափանիշներին հետևելու երկրի ընտրությունը:

Հայաստանը կարևորում է Հարավային Կովկասում միջպետական մակարդակով և քաղաքացիական հասարակության դերակատարների միջև շփումները խթանելու Եվրոպայի խորհրդի պատրաստակամությունը, ինչը կարևոր գործոն է տարածաշրջանային համագործակցության խթանման, հակամարտությունների կարգավորման և տարածաշրջանային կայունության ապահովման համար:

գ) Եվրոպայում անվտանգության և համագործակցության կազմակերպություն (ԵԱՀԿ)

Հայաստանի անդամակցությունը ԵԱՀԿ-ին կարևորվում է Եվրոպայի անվտանգության ու կայունության ապահովման, ժողովրդավարության և իրավական պետության չափանիշների տարածման ուղղությամբ իրականացվող աշխատանքների առումով:

ԵԱՀԿ-ն Հայաստանի համար առանձնապես կարևորվում է դարաբաղյան հակամարտության կարգավորման տեսակետից՝ կապված այդ նպատակով ձևավորված ԵԱՀԿ Մինսկի խմբի գործունեության հետ:

ԵԱՀԿ գործունեության երեք հիմնական՝ ռազմաքաղաքական, մարդկային և տնտեսական-բնապահպանական, չափումներում Հայաստանի ակտիվ ներ-

գրավվածությունը լրացուցիչ կարևոր գործոն է երկրի անվտանգության և կայունության համար:

Անկախ Պետությունների Համագործակցություն (ԱՊՀ)

Հայաստանը ԱՊՀ կառույցի հիմնադիրներից է և նրա շրջանակներում համագործակցության ծրագրերի մշակման ու իրականացման ակտիվ մասնակիցը: Դա պայմանավորված է տնտեսական, հումանիտար, քաղաքական, ռազմաքաղաքական և այլ բնագավառներում երկրի ունեցած շահերով:

ԱՊՀ-ն զգալիորեն նպաստում է անդամ երկրների միջև տնտեսական կապերի, սոցիալական և հումանիտար ոլորտներում համագործակցության զարգացմանը:

ԱՊՀ-ի շրջանակներում ջանքեր են գործադրվում մաս մի շարք ոլորտներում համագործակցության արդյունավետ մեխանիզմներ ստեղծելու ուղղությամբ, այդ թվում՝ ռազմաքաղաքական, արտաքին սահմանների պաշտպանության ու վերահսկման, ինչպես նաև՝ միջազգային ահաբեկչության, կազմակերպված հանցավորության, թմրամիջոցների տարանցման և տարածման, ապօրինի արտագաղթի դեմ պայքարի:

Միջազգային տնտեսական կազմակերպություններ

Հայաստանը մեծապես շահագրգռված է տնտեսական համագործակցության միջազգային կառույցներում իր ներգրավմամբ և դրանց շրջանակներում ծավալվող գործունեությամբ: Այս ուղղությամբ նշանակալի ձեռքբերում է Առևտրի համաշխարհային կազմակերպությանը (ԱՀԿ) Հայաստանի անդամակցությունը:

Հայաստանի Հանրապետությունը սերտ և արդյունավետ համագործակցում է Համաշխարհային բանկի և Արժույթի միջազգային հիմնադրամի հետ: Այդ շարունակական համագործակցությունը և նշված կառույցների կողմից Հայաստանի Հանրապետությանը ցուցաբերած աջակցությունը մեծապես նպաստել են իրականացվող բարեփոխումների արդյունավետությանը:

Հայաստանի Հանրապետությունը մասնակցում է Սևծովյան տնտեսական համագործակցության կազմակերպության (ՍՇՏՀԿ) գործունեությանը:

1.3. Արտաքին անվտանգության ապահովման երկկողմ ձևաչափը

Ռուսաստանի Դաշնություն

Կովկասի տարածաշրջանի մի մասը ներառող Ռուսաստանի հետ հարաբերություններն ունեն տարածաշրջանային մակարդակով չսահմանափակվող բնույթ և ներուժ: Դրանք կրում են ռազմավարական բնույթ, ինչը պայմանա-

վորված է Հայաստանի անվտանգության ապահովման գործում Ռուսաստանի կարևոր դերով, հայ-ռուսական ավանդական բարեկամական կապերով, առևտրատնտեսական լայնածավալ համագործակցությամբ, Լեռնային Ղարաբաղի հակամարտության կարգավորման գործում Ռուսաստանի ունեցած դերակատարմամբ, ինչպես նաև Ռուսաստանում հայկական ստվար համայնքի առկայությամբ:

Երկու երկրների միջև կնքված «Բարեկամության, համագործակցության և փոխադարձ օգնության մասին» պայմանագրով և «Հայաստանի Հանրապետության և Ռուսաստանի Դաշնության միջև 21-րդ դար ուղղված դաշնակցային փոխգործակցության մասին» հռչակագրով՝ կողմերի միջև հաստատվել է ռազմավարական գործընկերություն: Նշված պայմանագրերը և պաշտպանության ոլորտում երկու երկրների սերտ համագործակցությունը, այդ թվում՝ Հավաքական անվտանգության պայմանագրի կազմակերպության շրջանակներում, հանդիսանում են Հայաստանի անվտանգության համակարգի հիմնասյուներից մեկը:

Ռուսաստանի ռազմական ներկայությունը Կովկասում կարևորվում է որպես Հայաստանի անվտանգության և տարածաշրջանում ռազմաքաղաքական հավասարակշռության ապահովման գործոն: Հայաստանի Հանրապետությունը և Ռուսաստանի Դաշնությունը համատեղ մարտական հերթապահություն են իրականացնում սահմանային անվտանգության ապահովման և հակաօդային պաշտպանության բնագավառներում:

Հայաստանը մեծապես կարևորում է Ռուսաստանի հետ համագործակցությունը պաշտպանական, ռազմատեխնիկական և էներգետիկայի բնագավառներում, տրանսպորտային երթուղիների գործարկման, տարածաշրջանային կայունության և անվտանգության խնդիրներում, Հայաստանի ռուսաստանաբնակ քաղաքացիների իրավական կարգավիճակի բարելավման հարցերում:

Ամերիկայի Միացյալ Նահանգներ

Հայաստանի Հանրապետության և Ամերիկայի Միացյալ Նահանգների հարաբերությունները դինամիկ զարգացում են ապրում: Դա պայմանավորված է ոչ միայն համաշխարհային, տարածաշրջանային ռազմաքաղաքական ու տնտեսական գործընթացներում և միջազգային հարաբերություններում ԱՄՆ-ի կարևոր դերակատարությամբ, այլև Հայաստանին ԱՄՆ-ի կողմից ցուցաբերվող բազմաբնույթ աջակցությամբ:

Հայաստանի Հանրապետությունը սերտորեն համագործակցում է Ամերիկայի Միացյալ Նահանգների հետ՝ երկրի ժողովրդավարական զարգացմանը միտված բարեփոխումների իրականացման ուղղությամբ: Ընդարձակ և բազմաբնույթ տնտեսական համագործակցություն է ծավալվել: Մեծ է ԱՄՆ-ի բաժինը Հայաստանի տնտեսության մեջ ներդրումների ծավալում:

Որպես ԵԱՀԿ Մինսկի խմբի համանախագահ՝ ԱՄՆ-ը ներգրավված է նաև

Լեռնային Ղարաբաղի հակամարտության կարգավորման խնդրում և իր նպաստն է բերում այդ ուղղությամբ տարվող միջնորդական ջանքերին: Հայաստանը կարևորում է նաև տարածաշրջանում կայունության և անվտանգության հաստատումը, ինչպես նաև տարածաշրջանային համագործակցության կայացմանն ուղղված ԱՄՆ-ի կողմից գործադրվող ջանքերը:

Հայաստանը համագործակցում է ԱՄՆ-ի հետ միջազգային ահաբեկչության դեմ պայքարում, խաղաղապահ գործողություններում, միջուկային զենքի չտարածման և համընդհանուր անվտանգության հետ կապված այլ հարցերում:

Հայ-ամերիկյան հարաբերություններում կարևոր դերակատարություն ունի Հայկական սփյուռքը, որը Միացյալ Նահանգներում ներկայացված է բազմաթիվ կազմակերպություններով և կենտրոններով:

Եվրոպական պետություններ

Եվրոպական երկրների հետ երկկողմ հարաբերությունները Հայաստանի եվրոպական ներգրավման ընդհանուր գործընթացների մասն են կազմում: Երկկողմ հարաբերությունների օրակարգում Հայաստանը կարևորում է մեր երկրի տնտեսական ու սոցիալական զարգացման, եվրոպական ներգրավման, Ղարաբաղյան հակամարտության կարգավորման և տարածաշրջանում կայունության հաստատման ու տարածաշրջանային համագործակցության զարգացման գործընթացները: Դա հնարավորություն է ընձեռում ընդարձակել առևտրային կապերը, մուտք գործել եվրոպական շուկա, խթանել Հայաստանի տնտեսության մեջ արվող ներդրումները:

Հայաստանը շահագրգռված է զարգացնելու բազմաբնույթ հարաբերությունները եվրոպական երկրների հետ՝ առաջնային համարելով քաղաքական, տնտեսական ոլորտներում երկկողմ կապերի ամրապնդումն ու ընդլայնումը: Միջազգային կազմակերպություններում համագործակցության հնարավորությունների կենսագործումը, ինչպես նաև՝ մի շարք երկրներում մեծաթիվ հայ համայնքների առկայությունը և դրանց դրական ներուժը լրացուցիչ խթան են այդ երկրների հետ փոխշահավետ համագործակցության զարգացման համար:

Հայաստանի Հանրապետությունը կարևորում է բարեփոխումների գործընթացում Արևելյան Եվրոպայի փորձի ուսումնասիրությունը և կիրառումը:

Մերձավոր Արևելք

Հայաստանի համար Մերձավոր Արևելքի երկրների հետ հարաբերությունների կարևորությունը պայմանավորված է Մերձավորարևելյան տարածաշրջանին հարևան լինելու հանգամանքով և այնտեղ ծավալվող գործընթացների՝ միջազգային քաղաքականության վրա ունեցած ազդեցությամբ, ինչպես նաև այն հանգամանքով, որ հայ ժողովուրդը դարեր շարունակ բազմաբնույթ կապերով կապված է եղել Մերձավոր Արևելքի երկրների հետ, հիմնել է սովոր

համայնքներ, իր գործուն մասնակցությունն է ունեցել տարածաշրջանի հասարակական, քաղաքական, տնտեսական և մշակութային կյանքում:

Հայաստանը շարունակելու է ջանքեր գործադրել Մերձավոր Արևելքի իր ավանդական գործընկեր երկրների հետ համագործակցության զարգացման ուղղությամբ, նոր լիցք է հաղորդելու Պարսից ծոցի և Միջերկրականի արաբական երկրների հետ հարաբերություններին, առևտրատնտեսական համագործակցությանը:

Ասիական-խաղաղօվկիանոսյան տարածաշրջանի (ԱԽՏ) երկրներ

Կայուն կերպով ընդլայնվում և խորանում են Հայաստանի հարաբերությունները Ասիական-խաղաղօվկիանոսյան տարածաշրջանի երկրների հետ ինչպես երկկողմ, այնպես էլ՝ բազմակողմ համագործակցության ուղղությամբ: Այս տարածաշրջանի հետ Հայաստանի հարաբերությունների զարգացումը կարևորվում է ԱԽՏ-ի խոշոր պետությունների, առաջին հերթին՝ Չինաստանի, Հնդկաստանի, Ճապոնիայի միջազգային դերակատարման բարձրացմամբ, տարածաշրջանի երկրների տնտեսական ներուժով և առաջընթացով, ինչպես նաև՝ միջազգային կազմակերպություններում նրանց հետ համագործակցելու հնարավորություններով:

2. ՏԱՐԱԾԱՇՐՋԱՆԱՅԻՆ

Հայաստանի անվտանգությունը գլխավորապես պայմանավորված է հարևան երկրների հետ հարաբերություններով, ինչպես նաև նրանցում և նրանց շուրջ ընթացող իրադարձություններով:

Հայաստանը մշտապես հանդես է գալիս տարածաշրջանային համագործակցության միջավայրի ձևավորման, անվտանգության համակարգի ստեղծման, հարևան պետությունների միջև կառուցողական հարաբերությունների հաստատման օգտին: Տարածաշրջանում առկա են չկարգավորված հակամարտություններ, տարաձայնություններ հարևանների հետ: Չեն ձևավորվել կայունության, անվտանգության, հաղորդակցության ուղիների և տնտեսական համագործակցության համընդհանուր ու միասնական համակարգեր:

Երկխոսության և համագործակցության ճանապարհով է հնարավոր լուծել տարածաշրջանային հակամարտությունները, հարթել հակասություններն ու պատմական կնճիռները, կանխել տարածաշրջանում բաժանարար գծերի առաջացումը և դրանց բացասական հետևանքները:

Հայաստանի անվտանգության ապահովման տարածաշրջանային ռազմավարությունը նպատակաուղղված է.

- տարածաշրջանային կայունության ամրապնդմանը, երկկողմ և բազմակողմ փոխշահավետ համագործակցության զարգացմանն ու ծավալմանը,

- Վրաստանի և Իրանի հետ բարիդրացիական հարաբերությունների հետագա զարգացմանը և համագործակցության բազմաբնույթ ծրագրերի կենսագործմանը,
- Ղարաբաղյան հակամարտության հանգուցալուծմանը, Ադրբեջանի հետ հարաբերությունների կարգավորմանը,
- Թուրքիայի հետ հարաբերությունների կարգավորմանը,
- տարածաշրջանում ժողովրդավարական արժեքների տարածմանն ու առավել խորացմանը,
- տարածաշրջանում իրականացվող միջազգային տնտեսական ծրագրերին Հայաստանի մասնակցության ապահովմանը:

2.1. Արտաքին անվտանգության ապահովման երկկողմ ձևաչափը

Իրանի Իսլամական Հանրապետություն

Հայաստանի համար Իրանի հետ ավանդական բարիդրացիական հարաբերությունների զարգացումը պայմանավորված է էական նշանակություն ունեցող մի շարք օբյեկտիվ գործոններով՝ հարևանության հանգամանքով, պատմամշակութային կապերով, փոխադարձ տնտեսական շահերով:

Իրանի տարածքով են անցնում Հայաստանն արտաքին աշխարհին կապող տրանսպորտային երթուղիները: Հարևան երկու երկրների կողմից տնտեսական և տրանսպորտային շրջափակման պայմաններում կարևորվում է Իրանի՝ որպես դեպի Ասիա և Միջին Արևելք ռազմավարական նշանակության ճանապարհ ապահովող երկրի դերը:

Փոխգործակցում են երկու երկրների էներգետիկ համակարգերը, իրականացվում են մի շարք ծրագրեր, որոնց նպատակն է Հայաստանի էներգետիկ անվտանգության ապահովմանը:

Հայաստանի համար Իրանի հետ հարաբերություններն արժևորվում են նաև այն հանգամանքով, որ վերջինս, հանդիսանալով տարածաշրջանի և իսլամական աշխարհի ծանրակշիռ ներկայացուցիչ, Ղարաբաղյան հակամարտության կարգավորման հարցում հիմնականում հանդես է բերում հավասարակշռված մոտեցում:

Իրանի հետ տնտեսական համագործակցությունը Հայաստանը շարունակելու է զարգացնել էներգետիկայի, առևտրի ծավալների մեծացման, հաղորդակցության մոդուլների ձևավորման և արդեն առկա ներուժի արդյունավետ օգտագործման ուղղություններով:

Հայաստանը կարևորում է Իրանի ներգրավվածությունը Հարավային Կովկասում ընթացող տարաբնույթ գործընթացներում և այն դիտարկում որպես կայունության և հավասարակշռության պահպանման գործոններից մեկը:

Վրաստան

Հայաստանի և Վրաստանի փոխհարաբերություններն ավանդաբար բարեկամական են և իրենց նշանակալի նպաստն են բերում տարածաշրջանում կայունության պահպանման գործին:

Վրաստանը կարևորվում է որպես տարածաշրջանում Հայաստանի հետ բարձր մակարդակի հարաբերություններ ունեցող պետություն, և տարբեր ոլորտներում փոխշահավետ համագործակցության զարգացումն ու խորացումը բխում են Հայաստանի և Վրաստանի ռազմավարական երկարաժամկետ շահերից:

Հայաստանը մեծապես շահագրգռված է Վրաստանի կայուն և անվտանգ զարգացմամբ, ինչպես նաև՝ առկա հակամարտությունների խաղաղ և ամբողջական կարգավորմամբ: Դա կնպաստի Հայաստանի համար կենսական նշանակություն ունեցող տարանցիկ ուղիների անվտանգ և վստահելի օգտագործմանը, ինչպես նաև՝ ողջ տարածաշրջանի համար մեծ նշանակություն ունեցող Թբիլիսի–Սուխում երկաթգծի վերաշահագործմանը:

Վրաստանը Հայաստանի համար կարևորվում է նաև այդ երկրում բնակվող մեծաքանակ հայ համայնքի առկայության հանգամանքով: Հայաստանի Հանրապետությունը համագործակցում է Վրաստանի Կառավարության հետ վրացահայության, այդ թվում՝ Ջավախքի երկրամասի հայ համայնքի սոցիալ-տնտեսական հիմնախնդիրների լուծման ուղղությամբ:

Թուրքիայի Հանրապետություն

Հայաստանը և Թուրքիան չունեն դիվանագիտական հարաբերություններ: Դրանց խոչընդոտող հանգամանքներն են Թուրքիայի կողմից Հայաստանին ներկայացվող մի շարք նախապայմանները:

Հայաստանը հանդես է գալիս Թուրքիայի հետ առանց նախապայմանների դիվանագիտական հարաբերությունների հաստատման օգտին և շարունակելու է ձեռնարկել համապատասխան քայլեր խոչընդոտների հաղթահարման, երկկողմ հարաբերությունների բարելավման ուղղությամբ:

Հետամուտ լինելով Հայոց ցեղասպանության համընդհանուր, մասնավորապես՝ Թուրքիայի կողմից ճանաչմանը և դատապարտմանը՝ Հայաստանն այն դիտարկում է ոչ միայն պատմական արդարության վերականգնման, այլև տարածաշրջանում փոխադարձ վստահության մթնոլորտի բարելավման և ապագայում նման ռճիրների կանխարգելման համատեքստում:

Հայ-թուրքական հարաբերությունների չկարգավորված բնույթը, մասնավորապես՝ փակ սահմանը, Հայաստանի ազգային անվտանգության համար ստեղծում է սպառնալիքներ և խոչընդոտում Հայաստանի կայուն զարգացման գործընթացին: Այդ հարաբերությունների չկարգավորվածությունն իր անմիջական բացասական ազդեցությունն է ունենում նաև տարածաշրջանում կայունության ամրապնդման, տարածաշրջանային համագործակցության զարգացման վրա:

Փոխհարաբերությունների կարգավորման արդյունքում կնվազեն տարածաշրջանում բաժանարար գծերի ձևավորման վտանգները, բարենպաստ մթնոլորտ կստեղծվի նաև Ղարաբաղյան հակամարտության վերջնական կարգավորման շուրջ:

Հայաստանի Հանրապետությունն ուշադրությամբ հետևում է ԵՄ-ին անդամակցելու Թուրքիայի ցանկության կապակցությամբ նրա հետ վարվող բանակցությունների գործընթացին: Հայաստանը կարևորում է այդ գործընթացում երկակի չափանիշների կիրառման բացառումը և համարում է, որ բանակցությունների վարման կարևոր պայման պետք է լինի Թուրքիայի Հանրապետության կողմից Հայաստանի Հանրապետության շրջափակման վերացումը, ինչը հատկապես արդիական է Եվրոպական հարևանության քաղաքականությանը Հայաստանի անդամակցելու համատեքստում:

Ադրբեջանի Հանրապետություն

Հայաստանի և Ադրբեջանի միջև դիվանագիտական հարաբերություններ չեն հաստատվել, ինչը պայմանավորված է Ղարաբաղյան հակամարտությամբ: Ադրբեջանը որդեգրել է տարածաշրջանային համագործակցության ծրագրերից Հայաստանին մեկուսացնելու քաղաքականություն:

Ղարաբաղյան հակամարտության կարգավորման հարցում Հայաստանի դիրքորոշման վրա ներազդելու նպատակով Ադրբեջանը հրաժարվում է ինչպես միմյանց կապող տրանսպորտային երթուղիների շահագործումից, այնպես էլ՝ երկու երկրների միջև տարածաշրջանային ծրագրերի շրջանակներում համագործակցության եզրեր փնտրելու Հայաստանի և միջազգային հանրության առաջարկություններից:

Հայաստանը համարում է, որ տարածաշրջանային և սահմանային համագործակցությունը՝ որպես փոխվստահության մթնոլորտի ստեղծման և ամրապնդման միջոց, նշանակալի դրական ազդեցություն կարող է ունենալ: Հայաստանը շարունակելու է ջանքեր գործադրել հակամարտության կողմերի միջև փոխվստահության մթնոլորտի ձևավորման ուղղությամբ և այդ նպատակով խորհուրդներ է տարբեր մակարդակներով համագործակցությունը, շփումներն ու փոխայցելությունները:

3. ՀԱՅԱՍՏԱՆ – ՍՓՅՈՒՌ ՀԱՐԱԲԵՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

Հայաստանի Հանրապետության ազգային անվտանգության կարևոր յուրահատկություններից է Սփյուռքին առնչվող խնդիրների համալիրը: Հայկական սփյուռքն իր թվաքանակով գերազանցում է Հայաստանի բնակչությանը, սփռված է ողջ աշխարհով և մեծ մասամբ ցեղասպանության ու բռնի տեղահանման արդյունք է: Սփյուռքը բնորոշվում է տարբեր պետություններում բարձր մակարդակի ներգրավվածությամբ, պետական և հասարակական կյանքում զգալի

դերակատարությամբ: Հատկապես մեծ համայնքներ կան ՌԴ-ում, ԱՄՆ-ում, Ֆրանսիայում, Իրանում, Վրաստանում և մի շարք արաբական երկրներում: Սփյուռքահայության մեծ մասը այլ պետությունների քաղաքացի է:

Հայաստան–Սփյուռք կապերի ամրապնդման նպատակով Հայաստանի Հանրապետության ջանքերն ուղղված են ինչպես Սփյուռքի ուժացմանը դիմակայելուն և լեզվամշակութային ինքնության կորստի կանխմանը, այնպես էլ Հայաստանի Հանրապետության և Լեռնային Ղարաբաղի Հանրապետության համար կենսական նշանակություն ունեցող խնդիրների լուծմանը Սփյուռքի համակարգված մասնակցության ապահովմանը:

Սփյուռքի ներգրավումը Հայաստանի համար ունի նաև տնտեսական ու մշակութային մեծ նշանակություն, քանի որ խթանում է մասնավորապես առևտուրը, զբոսաշրջությունը, ազգային մշակութային արժեքների պահպանումը, զարգացումն ու տարածումը:

Սփյուռքի հետ կապերն առանձնահատուկ դեր ունեն Հայաստանի զարգացման համար, քանի որ Սփյուռքը մի յուրօրինակ կամուրջ է Հայաստանի և միջազգային հանրության միջև: Սփյուռքի տարբեր բնագավառների կազմակերպությունները զգալիորեն նպաստում են տվյալ երկրների հետ Հայաստանի երկկողմ կապերի զարգացմանը, Հայաստանի միջազգային ներգրավմանը և Հայաստանում ժողովրդավարության ամրապնդմանը:

Հայության ներգրավման ու զարգացման համատեքստում՝ որպես ազգային եկեղեցի, կարևոր առաքելություն ունի Հայաստանյայց Առաքելական Սուրբ Եկեղեցին:

ԵԶՐԱՓԱԿԻՉ ԴՐՈՒՅԹՆԵՐ

Հայաստանի Հանրապետության ազգային անվտանգության ռազմավարությունն ընդունվում է որպես ուղեցույց պետության ներքին և արտաքին անվտանգության ռազմավարության հիմնական ուղղությունները, մարտահրավերներն ու առաջնահերթությունները ներկայացնելու համար: Ռազմավարության դրույթների վերանայման հաճախականությունը պայմանավորված է երկրում, տարածաշրջանում և աշխարհում ընթացող դինամիկ գործընթացներով, իրավիճակի և քաղաքական գերակայությունների փոփոխություններով:

Հայաստանի Հանրապետության անունից, ինչպես նաև պետական պաշտոնյաների կողմից ի պաշտոնե արվող հայտարարություններում պարտադիր է պահպանել ազգային անվտանգության ռազմավարության մեջ բերված ձևակերպումների ու դիրքորոշումների ոգին:

Հայաստանի Հանրապետության կառավարության, պետական կառավարման մարմինների կողմից միասնական քաղաքականության իրագործումն ապահովելու նպատակով ընդունվող որոշումները պետք է համահունչ լինեն ազգային անվտանգության ռազմավարության դրույթներին:

«Հայաստանի Հանրապետության ազգային անվտանգության ռազմավարության» հիմնադրույթները կենսագործվում են Հայաստանի Հանրապետության արտաքին քաղաքական, ռազմական, տնտեսական, պարենային, էներգետիկ, բնապահպանական, հաղորդակցական և տեղեկատվական անվտանգության, ժողովրդագրական, գիտակրթական, հոգևոր-մշակութային զարգացումների հայեցակարգերի և դրանցից բխող նպատակային ծրագրերի հիման վրա, որոնք, Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրության 85-րդ, 86-րդ և 89-րդ հոդվածների պահանջներից ելնելով, մշակում է Հայաստանի Հանրապետության Կառավարությունը:

ՀՀ ՆԱԽԱԳԱՀԻ

ԱՇԽԱՏԱԿԱԶՄԻ ՂԵԿԱՎԱՐ

Ա. ԳԵՎՈՐԳՅԱՆ

ԱՇԽԱՏԱՆՔԱՅԻՆ ՏԵՏՐԵՐ

«ՀԱՅԿԱԿԱՆ ԲԱՆԱԿ» ՈԱԶՄԱԳԻՏԱԿԱՆ ՀԱՆՐԱՊԵՏԻ ՀԱՎԵԼՎԱԾ 4(4). 2007

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ՈԱԶՄԱԿԱՆ ԴՈԿՏՐԻՆ

ВОЕННАЯ ДОКТРИНА РЕСПУБЛИКИ АРМЕНИЯ

THE MILITARY DOCTRINE OF THE REPUBLIC OF ARMENIA

ԽՄԲԱԳՐԱԿԱՆ ԽՈՐՀՈՒՐԴ

Հ. Ս. Քոթանջյան (նախագահ), Դ. Ս. Չիլինգարյան (գլխավոր խմբագիր),
Ա. Ա. Աղաբեկյան, Ռ. Ա. Այդինյան, Է. Ա. Ապրիամով, Վ. Ս. Գասպարյան,
Տ. Շ. Գասպարյան, Մ. Ս. Գրիգորյան, Մ. Ռ. Բասխանյան, Վ. Ս. Բարայեղյան,
Յու. Գ. Խաչատրյան, Մ. Ն. Կարապետյան, Վ. Հ. Մարգարյան (գլխ. խմբ. տեղակալ),
Ս. Ս. Մարտիրոսյան, Լ. Ա. Մարտիրոսով, Գ. Գ. Մելքոնյան, Մ. Գ. Մելքոնյան,
Ա. Ռ. Միրզաբեկյան, Ա. Ս. Նազարյան, Պ. Ա. Շաղյան, Մ. Ս. Սարկիսյան,
Ս. Գ. Սեդրակյան, Ն. Գ. Տեր-Գրիգորյան, Ա. Մ. Փարսադանյան,
Կ. Գ. Քոչունց, Ս. Մ. Օհանյան

Պատասխանատու քարտուղար՝ Ա. Մ. Շահվերդյան
Ռազմագիտական խմբագրման բաժնի պետ՝ Կ. Գ. Միսիրբարյան
Թարգմանչության և խմբագրման բաժնի պետ՝ Ա. Մ. Մովսիսյան
Տեխնիկական բաժնի պետ՝ Մ. Մ. Բալանյան

Հայերեն տեքստերի խմբագիր՝ Ա. Կ. Շահբազյան
Ռուսերեն և անգլերեն տեքստերի խմբագիր՝ Լ. Հ. Պապիկյան
Տեխնիկական և գեղարվեստական խմբագիր՝ Ա. Պ. Նազարեթյան
Ձևավորող նկարիչ՝ Հ. Գ. Սահակյան
Տեքստերի թարգմանությունը՝ Ն. Ս. Մկրտչյանի,
Լ. Հ. Պապիկյանի, Զ. Վ. Փիրոյանի
Համակարգչային ապահովումը՝ Գ. Ս. Դադայանի,
Վ. Ռ. Խալաֆյանի, Ա. Պ. Նազարեթյանի
Լուսանկարչական ապահովումը՝ Ա. Դ. Ներսիսյանի
Սրբագրիչներ՝ Ն. Հ. Բաղդասարյան, Տ. Մ. Տիրացույան

Խորհրդատվություն հայերեն տեքստի վերաբերյալ՝ Լևոն Գալստյան
Խորհրդատվություն անգլերեն տեքստի վերաբերյալ՝ Արմինե Հակոբյան,
Անի Մարտիրոսյան, Արփի Վարդանյան, Սյուրեն Բարսաղյան

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ
ՌԱԶՄԱԿԱՆ ԴՈԿՏՐԻՆԻ ՆԱԽԱԳԾԻ
ՓՈՐՁԱԳԻՏԱԿԱՆ ԵՎ ՀԱՍԱՐԱԿԱԿԱՆ
ՔՆՆԱՐԿՈՒՄ

ՀՀ ՊՆ ԱՌՀԻ

2007 թ. ՀՈԿՏԵՄԲԵՐԻ 24

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ՆԱԽԱԳԱՀԻ ԿԱՐԳԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆԸ

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ՌԱԶՄԱԿԱՆ ԴՈԿՏՐԻՆԻ
ՆԱԽԱԳԾԻ ՄՇԱԿՄԱՆ ԱՇԽԱՏԱՆՔՆԵՐԸ ՀԱՄԱԿԱՐԳՈՂ
ՄԻՋԳԵՐԱՏԵՍՉԱԿԱՆ ՀԱՆՁՆԱԺՈՂՈՎ ՍՏԵՂԾԵԼՈՒ ՄԱՍԻՆ

Ղեկավարվելով Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրության 55-րդ հոդվածի 6-րդ կետով՝ Հայաստանի Հանրապետության ռազմական դոկտրինի նախագիծը մշակելու նպատակով.

1. Ստեղծել Հայաստանի Հանրապետության ռազմական դոկտրինի նախագծի մշակման աշխատանքները համակարգող միջգերատեսչական հանձնաժողով:

2. Հաստատել Հայաստանի Հանրապետության ռազմական դոկտրինի նախագծի մշակման աշխատանքները համակարգող միջգերատեսչական հանձնաժողովի կազմը՝ համաձայն 1-ին հավելվածի:

3. Հայաստանի Հանրապետության ռազմական դոկտրինի նախագծի մշակման աշխատանքները համակարգող միջգերատեսչական հանձնաժողովին՝

1) մշակել Հայաստանի Հանրապետության ռազմական դոկտրինի նախագիծը՝ ըստ ժամանակացույցի, համաձայն 2-րդ հավելվածի.

2) ըստ անհրաժեշտության՝ աշխատանքներում ներգրավել համապատասխան պետական մարմինների:

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ
ՆԱԽԱԳԱՀ

Ռ. ՔՈՉԱՐՅԱՆ

2007 թ. հուլիսի 3
Երևան
ՆԿ-112-Ա

Հավելված 1
ՀՀ Նախագահի
2007 թ. հուլիսի 3-ի
ՆԿ-112-Ա կարգադրության

ԿԱԶՄ

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ՌԱԶՄԱԿԱՆ ԴՈԿՏՐԻՆԻ ՆԱԽԱԳԾԻ
ՄՇԱԿՄԱՆ ԱՇԽԱՏԱՆՔՆԵՐԸ ՀԱՄԱԿԱՐԳՈՂ ՄԻՋԳԵՐԱՏԵՍՉԱԿԱՆ
ՀԱՆՁՆԱԺՈՂՈՎԻ

Հայաստանի Հանրապետության պաշտպանության նախարար (հանձնաժողովի նախագահ)

Հայաստանի Հանրապետության Ազգային ժողովի պաշտպանության, ազգային անվտանգության և ներքին գործերի մշտական հանձնաժողովի նախագահ (համաձայնությամբ)

Հայաստանի Հանրապետության Զինված ուժերի Գլխավոր շտաբի պետ–պաշտպանության նախարարի առաջին տեղակալ (հանձնաժողովի նախագահի տեղակալ)

Հայաստանի Հանրապետության Նախագահի օգնական

Հայաստանի Հանրապետության առևտրի և տնտեսական զարգացման նախարարի տեղակալ

Հայաստանի Հանրապետության արդարադատության նախարարի տեղակալ

Հայաստանի Հանրապետության արտաքին գործերի նախարարի տեղակալ

Հայաստանի Հանրապետության պաշտպանության նախարարի տեղակալ

Հայաստանի Հանրապետության տարածքային կառավարման նախարարի տեղակալ

Հայաստանի Հանրապետության ֆինանսների և էկոնոմիկայի նախարարի տեղակալ

Հայաստանի Հանրապետության Կառավարությանն առընթեր ազգային անվտանգության ծառայության տնօրենի տեղակալ

Հայաստանի Հանրապետության Կառավարությանն առընթեր Հայաստանի Հանրապետության ոստիկանության պետի տեղակալ

Հայաստանի Հանրապետության պաշտպանության նախարարության միջազգային ռազմական համագործակցության և պաշտպանական ծրագրերի վարչության պետ (հանձնաժողովի քարտուղար):

ՀՀ ՆԱԽԱԳԱՀԻ ԱՇԽԱՏԱԿԱԶՄԻ
ՂԵԿԱՎԱՐ

Ա. ԳԵՎՈՐԳՅԱՆ

ՀՀ ՊՆ ԱՌՀԻ-Ի ՊԵՏ,
ՀՀ ՊԱՇՏՊԱՆՈՒԹՅԱՆ ՆԱԽԱՐԱՐԻ ԽՈՐՀՐԴԱԿԱՆ,
ՀՀ ԱԶԳԱՅԻՆ ԱՆՎՏԱՆԳՈՒԹՅԱՆ ՌԱԶՄԱՎԱՐՈՒԹՅԱՆ
ՆԱԽԱԳԾԻ ՄՇԱԿՄԱՆ ԳԻՏԱԿԱՆ ԴԵԿԱՎԱՐ,
ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԴՈԿՏՈՐ,
ԳԵՆԵՐԱԼ-ՄԱՅՈՐ ՀԱՅԿ ՔՈԹԱՆՋՅԱՆԻ
ԲԱՅՄԱՆ ԽՈՍՔԸ

Մեծարգո՝ պարոն նախարար:

Հարգելի՛ գործընկերներ:

Հայաստանի անվտանգային համակարգի կատարելագործումը, պաշտպանական ռազմավարության զարգացումը որակապես նոր մակարդակ տեղափոխվեցին ՀՀ Նախագահի՝ 2007 թ. փետրվարի 7-ի հրամանագրով հաստատված ՀՀ ազգային անվտանգության ռազմավարությամբ: Այն հնարավորություն տվեց առավել հստակ, կանոնակարգված ու ճշգրիտ կերպով իմաստավորելու սեփական ու միջազգային անվտանգության խնդիրները և ուրվագծելու Հայաստանի կայուն ու անվտանգ զարգացման ուղիները: Այդ փաստաթուղթը նաև ռազմաքաղաքական հիմքեր ստեղծեց ՀՀ Ռազմական դոկտրինի մշակման համար:

Ռազմական դոկտրինի նախագծի մշակման նպատակով ՀՀ պաշտպանության նախարարության համակարգում ստեղծված ներգերատեսչական հանձնաժողովը և աշխատանքային խումբը, որում ընդգրկված էին շահագրգիռ ստորաբաժանումների ղեկավարներ և համապատասխան փորձագետներ, մշակեցին Ռազմական դոկտրինի նախագծի նախնական տարբերակը: Ներգերատեսչական մշակումից հետո փաստաթուղթը պետք է անցներ ավելի լայն՝ միջգերատեսչական, մշակման փուլ՝ երկրի բոլոր շահագրգիռ գերատեսչությունների ներկայացուցիչների մասնակցությամբ: Այդ նպատակով 2007 թ. հուլիսի 3-ին ՀՀ Նախագահի կարգադրությամբ ստեղծվեց ՀՀ ռազմական դոկտրինի նախագծի մշակման աշխատանքները համակարգող միջգերատեսչական հանձնաժողով, որը գլխավորեց ՀՀ Պաշտպանության նախարար պարոն Միքայել Հարությունյանը:

Հանձնաժողովը Դոկտրինի նախագծի մշակման ընթացքում ուսումնասիրեց բազմաթիվ երկրների նույնատիպ փաստաթղթերը, դրանց մեթոդաբանությունն ու կառուցվածքային առանձնահատկությունները, օգտագործեց նրանց փորձը՝ ստեղծելով բովանդակային առումով ազգային փաստաթուղթ:

Ռազմական դոկտրինը բաց փաստաթուղթ է, և դա հնարավորություն է տալիս այն քննարկելու բաց տեքստով: Եվ այսօր մենք հավաքվել ենք Հայաս-

տանի Հանրապետության Ռազմական դոկտրինի նախագիծը մասնագիտական փորձաքննության և հասարակական քննարկման ենթարկելու համար: Այս միջոցառումը թափանցիկ փորձաքննական գործընթացի կարևոր հանգրվաններից է: Ինչպես գիտեք, Հայաստանում անվտանգության քաղաքագիտության դպրոցը դեռ գտնվում է ձևավորման փուլում: Եվ այս առումով մեր մասնագիտական ընկերակցության ջանքերը ուղղված են ինչպես հայեցողական արգասիքների շուրջ կառուցողական համագործակցության ամրապնդմանը, այնպես էլ այս բուն մասնագիտական գործընթացների մեջ տնայնագործական ներխուժումների քացառմանը:

Լսարանում ներկա են պաշտպանության նախարարության գերատեսչական հանձնաժողովի և հանրապետության միջգերատեսչական հանձնաժողովի անդամները, ակադեմիական ընկերակցության ներկայացուցիչներ, այդ թվում՝ փորձագետներ Ազգային ակադեմիայից, պետական համալսարանից, ինչպես նաև ոչ կառավարական փորձագիտական կենտրոններից:

Մենք ուրախ ենք հյուրընկալելու նաև լրագրողներին:

Օրակարգում ներառված են Պաշտպանության նախարար հարգարժան պարոն Հարությունյանի՝ Ռազմական դոկտրինը ներկայացնող զեկուցումը «Փառեր Փոյնտ» էլեկտրոնային ձևաչափով ու դրա մասնագիտական քննարկումը:

Մի քանի ներածական խոսք Հայաստանի ազգային անվտանգության ռազմավարության հիման վրա ծրագրվող պաշտպանական բարեփոխումների, այդ թվում՝ Ռազմական դոկտրինի վերաբերյալ: Հայաստանի Ռազմական դոկտրինի նշանակությունը չի սահմանափակվում միայն ռազմական ոլորտի վերափոխման ծրագրմամբ: Այն ենթադրում է նաև ռազմավարական մտածելակերպի, մոտեցումների փոփոխություն, անցում ժամանակակից ռազմաքաղաքական տրամաբանությանը: Այդ տրամաբանության արմատական տարբերության իմաստը հետևյալն է: Խորհրդային քաղաքական մշակույթի ներքո պաշտպանական և ռազմական ոլորտները, ինչպես նաև դրանց ղեկավարումը ըստ էության համընկնում էին: Ժամանակակից մոտեցման շրջանակներում պաշտպանական գործունեությունն ունի համապետական միջգերատեսչական, այդ թվում՝ զինվորական, բնույթ: Նրա բովանդակությունը մշակվում և իրականացվում է պետության Նախագահի, Կառավարության ու պաշտպանության նախարարության ռազմաքաղաքական ղեկավարությամբ:

Այս պայմաններում ենթադրվում է պաշտպանության քաղաքական ղեկավարման և զորքերի ռազմական կառավարման համակարգերի սկզբունքային տարբերակում: Չորքերի գործունեության նեղ մասնագիտական կառավարումն իրագործվում է Զինված ուժերի Գլխավոր շտաբի կողմից՝ պաշտպանության նախարարության ռազմաքաղաքական վերահսկմամբ:

Եզրափակելով խոսքս՝ հարկ եմ համարում նշել այն հանգամանքը, որ մման փաստաթղթերի մշակման ժամանակ նպատակահարմար է ստեղծել հիմնական հասկացությունների ու տերմինների բազմալեզու բառարան, ինչպես դա արվեց ՀՀ ազգային անվտանգության ռազմավարության մշակման ընթացքում: Նման բառարանը հնարավորություն է տալիս տարբեր առաջատար երկրներում ընդունված հասկացության համակարգի համադրմամբ ոչ միայն մշակելու և ճշգրտելու հայերենի համապատասխան հասկացության-տերմինային համակարգը, այլև ընթերցողի համար, այդ թվում՝ օտարալեզու, ավելի մատչելի ու դյուրընկալելի դարձնելու Դոկտրինի բովանդակությունը:

Պատիվ ունեմ մաս տեղեկացնելու, որ Ազգային ռազմավարական հետազոտությունների ինստիտուտը պատրաստվում է այսօրվա փորձաքննության նյութերը հրատարակել «Հայկական բանակ» ռազմագիտական հանդեսի «Աշխատանքային տետրեր» հավելվածում:

Իսկ այժմ զեկուցման համար ծայնը տրվում է Ռազմական դոկտրինը մշակող միջգերատեսչական հանձնաժողովի նախագահ, Պաշտպանության նախարար հարգարժան պարոն Միքայել Հարությունյանին:

**ՀՀ ՌԱԶՄԱԿԱՆ ԴՈԿՏՐԻՆԻ ՄՇԱԿՄԱՆ
ՄԻՋԳԵՐԱՏԵՍՉԱԿԱՆ ՀԱՆՁՆԱԺՈՂՈՎԻ ՆԱԽԱԳԱՀ,
ՀՀ ՊԱՇՏՊԱՆՈՒԹՅԱՆ ՆԱԽԱՐԱՐ
ՄԻՔԱՅԵԼ ՀԱՐՈՒԹՅՈՒՆՅԱՆԻ
«ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ
ՌԱԶՄԱԿԱՆ ԴՈԿՏՐԻՆԻ ՆԱԽԱԳԻԾԸ»
ԶԵԿՈՒՅՈՒՄԸ**

Հարգելի՛ գործընկերներ:

Նախ ցանկանում եմ շնորհակալություն հայտնել բոլոր ներկաներին՝ այս քննարկումներին մասնակցելու համար:

Այսօր մենք հավաքվել ենք քննարկելու Հայաստանի Հանրապետության ռազմական դոկտրինի նախագիծը, որը մշակման ինտենսիվ գործընթաց է անցել: Ես կանգ չեմ առնի Ռազմական դոկտրինի նշանակության վրա: Միայն նշեմ, որ բարեփոխումների անցումային այս փուլում հայեցակարգային մոտեցումների որդեգրումը հույժ կարևոր է՝ դրանք ճիշտ ուղղորդելու, Ձինված ուժերի կայուն զարգացումն ապահովելու և Հայաստանի պաշտպանունակությունն ամրապնդելու համար:

Ընդհանուր առմամբ, Ռազմական դոկտրինը երկրի առջև ծառացած ռազմական սպառնալիքների և դրանց չեզոքացման, պետության պաշտպանության կազմակերպման, զինված ուժերի կառուցվածքի, խնդիրների, նպատակների և գործունեության վերաբերյալ տեսականորեն հիմնավորված պաշտոնական տեսակետների համախումբ է: Ռազմական դոկտրինի հիմնական իմաստը պետության անվտանգության համար ռազմական սպառնալիքների սահմանումն ու դրանք կանխելու միջոցների մատնանշումն է: Սակայն Դոկտրինը չի սահմանափակվում միայն այդքանով. այն ավելի ընդգրկում փաստաթուղթ է, որում ընդհանուր գծերով նշվում են մեր պետության ռազմական անվտանգության համակարգի, Ձինված ուժերի և պաշտպանության կազմակերպման ուղիները:

Ռազմական դոկտրինը համապետական նշանակության փաստաթուղթ է: Այն ուղեցույց է ռազմական անվտանգության համակարգի համար պատասխանատու բոլոր պետական գերատեսչություններին՝ ապահովելով նրանց միասնական ռազմավարությունը երկրի պաշտպանության գործում: Բացի այդ, ՀՀ Ազգային ժողովի, Կառավարության, պետական և հասարակական այլ օղակների համար փաստաթուղթը ազգային անվտանգության, պաշտպանական քաղաքականության և դրա ֆինանսավորման նպատակով հասարակական

աջակցության ապահովման կարևոր գործոն է: ՌԻստի բոլոր ներկաների տեսակետներն ու նկատառումները չափազանց կարևոր են, և ես ակնկալում եմ առողջ, անկեղծ ու արդյունավետ քննարկումներ:

Մինչ փաստաթղթին անդրադառնալը ցանկանում եմ հակիրճ ներկայացնել դրա մշակման գործընթացը:

Ինչպես գիտեք, Հայաստանի Հանրապետության Նախագահի՝ սույն թվականի փետրվարի 7-ի հրամանագրով հաստատվեց Հայաստանի Հանրապետության ազգային անվտանգության ռազմավարությունը: Այդ փաստաթուղթը պաշտպանության նախարարության համար քաղաքական հիմք հանդիսացավ Ռազմական դոկտրինի նախագծի մշակմանը ձեռնամուխ լինելու համար:

Ազգային անվտանգության ռազմավարության հաստատումից անմիջապես հետո Ռազմական դոկտրինի նախագծի մշակման նպատակով պաշտպանության նախարարության համակարգում ստեղծվեցին ներգերատեսչական հանձնաժողով և աշխատանքային խումբ, որոնցում ընդգրկվեցին բոլոր շահագրգիռ ստորաբաժանումների ղեկավարները և համապատասխան փորձագետներ: Պետք է նշեմ, որ հանձնաժողովն ու աշխատանքային խումբն աշխատեցին արդյունավետ և կարողացան փետրվար–հունիս ամիսների ընթացքում մշակել Ռազմական դոկտրինի նախագծի նախնական տարբերակը:

Փաստաթղթի մշակման հաջորդ փուլի համար ՀՀ պաշտպանության նախարարությունը դիմեց ՀՀ Նախագահին՝ միջգերատեսչական հանձնաժողով ձևավորելու խնդրանքով: Նախագահի հրամանագրով ստեղծված հանձնաժողովում ընդգրկվեցին բոլոր շահագրգիռ գերատեսչությունների ներկայացուցիչները, որոնք այսօր նույնպես ներկա են այս միջոցառմանը:

Միջգերատեսչական հանձնաժողովը երեք ամիս շարունակ ինտենսիվ աշխատանք ծավալեց, գումարվեցին մի շարք նիստեր, ստացվեցին և մշակվեցին 700-ից ավելի առաջարկություններ, ճշգրտվեցին բոլոր սահմանումներն ու հասկացությունները, հստակեցվեցին առկա խրթին և տարբեր մեկնաբանությունների տեղիք տվող կետերը: Որպես արդյունք՝ ստեղծվեց ձեզ ներկայացված նախագիծը:

Հարկ է նշել նաև, որ դոկտրինի նախագծի մշակման ընթացքում հանգամանորեն ուսումնասիրվեցին միջազգային փորձը, բազմաթիվ երկրների նույնատիպ փաստաթղթեր: Ընդ որում, մենք ուսումնասիրել ենք այդ փաստաթղթերի ոչ այնքան բովանդակությունը, որքան մեթոդաբանությունն ու կառուցվածքը:

Այս նախագծի մշակման ընթացքում մենք նպատակ չենք ունեցել վերցնել և նույնությամբ ներդրել որևէ երկրի մոդել, այլ, օգտագործելով առավել արդյունավետ մոտեցումները և մեթոդները, փորձել ենք ստեղծել այնպիսի փաստաթուղթ, որը առավելագույնս համապատասխանի մեր ազգային անվտանգության պահանջներին և առանձնահատկություններին՝ միաժամանակ ընկալելի լինելով

միջազգային հանրության համար: Ուստի ձեզ ներկայացված դոկտրինի նախագծում դուք կարող եք գտնել որոշ նմանություններ, բայց և հիմնարար տարբերություններ այլ երկրների համանման փաստաթղթերի հետ:

Ինչ վերաբերում է բովանդակությանը, ապա այս առումով նախագիծը մշակվել է բացառապես Հայաստանի և մեր տարածաշրջանի առանձնահատկությունների հաշվառմամբ՝ Ազգային անվտանգության ռազմավարության հիման վրա: Փաստաթղթի կառուցվածքն ու բովանդակությունը պայմանավորված են նաև անցումային փուլի առանձնահատկություններով, ինչի նպատակն է ապահովել Հայաստանի Հանրապետության Ձինված ուժերի բարեփոխումների և արդիականացման ընթացքը:

Այժմ հակիրճ կերպով ներկայացնեն Ռազմական դոկտրինի բովանդակությունն ու կառուցվածքը:

Ըստ էության, Ռազմական դոկտրինը, Ազգային անվտանգության ռազմավարությունից հետո, մեր երկրի պաշտպանական շինարարության ու ռազմական անվտանգության ապահովման ռազմավարական պլանավորման հիմնական փաստաթուղթն է: Եթե Ազգային անվտանգության ռազմավարությունը ներկայացնում է ազգային անվտանգության համակողմանի վերլուծությունը, սահմանում ազգային անվտանգության հիմնարար արժեքները և բացահայտում սպառնալիքները, ապա Ռազմական դոկտրինը մանրամասնում է ռազմական ոլորտին վերաբերող նրա դրույթները, սահմանում պաշտպանական ռազմավարությունը և ռազմական անվտանգության ապահովման համակարգը: Միաժամանակ Ռազմական դոկտրինը նախանշում է Ձինված ուժերի բարեփոխումների ուղղությունները և հիմք հանդիսանում ազգային ռազմական ծրագրերի և պլանների մշակման համար, որոնք կվերանայվեն և կլրամշակվեն 2008 թ. ընթացքում և հստակորեն կսահմանեն Ձինված ուժերի կառուցվածքը, խնդիրները և մարտավարությունը:

Հայաստանի Հանրապետության Նախագահի կողմից հաստատվել է Ռազմական դոկտրինի մշակման ժամանակացույցը: Մասնավորապես, այդ ժամանակացույցի համաձայն, այս քննարկումներին զուգահեռ նախագիծը ներկայացվել է նաև միջազգային փորձագիտական քննարկման Ռուսաստանի Դաշնությունում, ՆԱՏՕ-ում և ԱՄՆ-ում: Մինչև հոկտեմբերի վերջը մենք կստանանք և կուսումնասիրենք նաև այդ քննարկումների արդյունքները, որից հետո՝ նոյեմբերին, Ռազմական դոկտրինի նախագիծը կներկայացվի ՀՀ Կառավարություն և կքննարկվի Ազգային անվտանգության խորհրդում, կանցկացվեն լսումներ ՀՀ Ազգային ժողովում: Մենք կկարողանանք փաստաթուղթը Հայաստանի Հանրապետության Նախագահի հաստատմանը ներկայացնել սույն թվականի դեկտեմբերին:

Ռազմական դոկտրինը բաղկացած է Նախաբանից և 4 բաժիններից՝ «Ռազ-

մաքաղաքական հիմնադրույթներ», «Պաշտպանական ռազմավարություն», «Ռազմական անվտանգության համակարգ» և «Ռազմական անվտանգության համակարգի բարեփոխումներ»: Փաստաթղթի մման կառուցվածքը պայմանավորված է, մի կողմից, միջազգային հանրության համար այն ընկալելի դարձնելու նկատառումով, մյուս կողմից՝ անցումային ժամանակաշրջանին բնորոշ առանձնահատկություններով: Այսպիսով՝ փաստաթուղթն ունի համընդգրկուն բնույթ և ներառում է ռազմական անվտանգության ապահովման բոլոր կողմերը:

Նախաբանում, ինչպես հատուկ է մմանատիպ փաստաթղթերին, սահմանվում են «ռազմական դոկտրին» հասկացությունը և փաստաթղթի կառուցվածքը, մատնանշվում են նրա մշակման հիմքերը, մեկնաբանվում բնույթը և նպատակը: Այն նաև ներկայացնում է Դոկտրինի իրավական հիմքերը, պարզաբանում դրա փոփոխման և հստակեցման կարգն ու իրագործման ձևերը: Սույն նախաբանի առանձնահատկությունն այն է, որ պարունակում է Հայաստանի Հանրապետության՝ որպես Լեռնային Ղարաբաղի Հանրապետության ժողովրդի անվտանգության և զարգացման նրա ընտրած ուղու երաշխավորը լինելու հստակ հիմնավորումներ, ինչը հիմք է տալիս ամբողջ փաստաթղթում այս հանգամանքը հաշվի առնելու համար:

Առաջին՝ «Ռազմաքաղաքական հիմնադրույթներ», բաժինը բաղկացած է երկու գլխից՝ «Ռազմական անվտանգության միջավայրը և սպառնալիքները» և «Ռազմական անվտանգության ապահովումը»: Ռազմական անվտանգության միջավայրի ճշգրիտ գնահատումը չափազանց կարևոր է այդ միջավայրից բխող սպառնալիքները վերհանելու և դրանց չեզոքացման ուղիները նախանշելու համար: Հայաստանի Հանրապետության պարագայում այդ միջավայրը ձևավորվում է՝ հաշվի առնելով ներպետական, տարածաշրջանային, արտատարածաշրջանային, ինչպես նաև ազգային անվտանգության հիմնարար արժեքների վրա ազդող գործոնները:

Ինչ վերաբերում է սպառնալիքներին, ապա փաստաթղթում դրանք ըստ բնույթի բաժանված են երկու խմբի՝ արտաքին և ներքին:

Հիմնական արտաքին սպառնալիքներն են՝ Հայաստանի Հանրապետության ինքնիշխանության, տարածքային ամբողջականության և սահմանների անձեռնմխելիության նկատմամբ ոտնձգությունները, Լեռնային Ղարաբաղի հակամարտության առկայությունը և Ադրբեյջանի կողմից ռազմական գործողությունների նախապատրաստումը, տարածաշրջանում անվերահսկելի սպառնալիքն առաջացնող գործընթացը, Հայաստանի դեմ ուղղված դաշինքների ստեղծումը, սահմանակից պետություններում ներքաղաքական միջավայրի ապակայունացումը, միջազգային անվտանգության համակարգերի միջև տարածայնությունները, Հայաստանի մեկուսացման փորձերը, ինչպես նաև անդրազգային հանցավորությունը:

Ներքին սպառնալիքներն են՝ սահմանադրական կարգին սպառնացող անմիջական վտանգը, ռազմական անվտանգության համակարգի արդյունավետության նվազումը, անօրինական զինված խմբավորումների ստեղծումը, տնտեսական անվտանգության ցուցանիշների անկումը, բարոյահոգեբանական վիճակի վատթարացումը, ինչպես նաև արտակարգ իրավիճակները:

Նշված սպառնալիքներին զուգահեռ կան մի շարք գործոններ, որոնք դրականորեն են ազդում թե՛ Հայաստանի, թե՛ տարածաշրջանի անվտանգության ապահովման վրա: Որպես այդպիսի գործոններ փաստաթղթում մատնանշված են ռազմական անվտանգության սպառնալիքները չեզոքացնելու ունակ Ձինված ուժերը, միջազգային ինտեգրման գործընթացները, տարածաշրջանային պետությունների միջև զինված հակամարտությունների ու նոր սպառնալիքների հավանականության նվազմանը միտված գործոնները, ինչպես նաև տարածաշրջանային կայունության ամրապնդմանը նպաստող միջազգային կազմակերպությունների գործունեությունը:

Ռազմական անվտանգության ապահովումը ներառում է վերոնշյալ սպառնալիքների ու վտանգների ժամանակին բացահայտումն ու գնահատումը, դրանց հասունացման կանխատեսումը, կանխումը, կասեցումը և չեզոքացումը: Ընդ որում, Հայաստանի Հանրապետությունն իր ռազմական անվտանգությունն ապահովում է իր բոլոր ուժերի, միջոցների և ռեսուրսների համընդհանուր ու ամբողջական կիրառմամբ:

Ռազմական անվտանգության հուսալի ապահովման համար անհրաժեշտ է ստեղծել համապատասխան երաշխիքներ: Եթե այս առումով ազգային անվտանգության երաշխիք են մարտունակ և արդիական զինված ուժերը, ապա ռազմական անվտանգության ապահովման միջազգային երաշխիքը միջազգային անվտանգության ապահովման ուղղությամբ համարժեք պարտավորությունների ստանձնումն է, դաշնակցային և գործընկերային հարաբերությունների հաստատումն ու շարունակական զարգացումը:

Ոչ պակաս կարևոր է ռազմական անվտանգության ապահովման ճիշտ ուղիների ընտրությունը: Այդ ուղիներն են՝ պետության պաշտպանական ներուժի զարգացումը և Ձինված ուժերի բարեփոխումները, համակողմանի պաշտպանական համագործակցության խորացումը, միջազգային արդի ռազմական գիտության վրա հիմնված ուժերի, միջոցների և պաշարների ստեղծումը, ինչպես նաև միջազգային և տարածաշրջանային ռազմաքաղաքական իրադրության վերլուծությունը, ռազմական սպառնալիքների բացահայտումն ու դասակարգումը և դրանց արձագանքման միջոցառումների իրականացումը:

Փաստաթղթի երկրորդ բաժնում ներկայացվում է Հայաստանի Հանրապետության պաշտպանական ռազմավարությունը: Այն ռազմական անվտանգության ապահովման համար անհրաժեշտ բոլոր միջոցների և միջոցառումների

ամբողջությունն է և ձևավորում է պաշտպանական քաղաքականությունը:

Պաշտպանական ռազմավարությունը կառուցվում է Հայաստանի պետական զարգացման առաջնահերթություններին համարժեք սկզբունքներով, սահմանում է ռազմական անվտանգության ապահովման անհրաժեշտությունից բխող նպատակներ և հստակեցնում դրանց իրականացման համար առաջադրված խնդիրները:

Նախ թվենք այն սկզբունքները, որոնք դրված են ռազմական անվտանգության ապահովման հիմքում և բխում են ժողովրդավարական, իրավական պետության կառուցման, սոցիալ-տնտեսական բարեփոխումների իրականացման և քաղաքացիական հասարակության կայացման մեր պետության որդեգրած ուղուց: Առաջինը դաշնակցային և գործընկերային իրավահավասար ու բարեկամական հարաբերությունների զարգացման, խաղաղության և կայունության ամրապնդման, ռազմական հավասարակշռության պահպանման և համընդհանուր անվտանգության միջավայրի ձևավորման սկզբունքն է: Հաջորդ կարևոր սկզբունքն այն է, որ Հայաստանի Հանրապետությունը, իր ռազմական անվտանգության ապահովման գործում հիմնվելով իր պետական շահերի վրա, հաշվի է առնում նաև իր դաշնակիցների և գործընկերների շահերը, ռազմական ոլորտի համընդհանուր սկզբունքները և ստանձնած միջազգային պարտավորությունները:

Պաշտպանական ռազմավարության հիմքում դրված կարևոր սկզբունք է նաև նախահարձակ չլինելը, ինչն ապացուցում է Դոկտրինի պաշտպանողական բնույթը: Սակայն անմիջական զինված հարձակման սպառնալիքի դեպքում Հայաստանն իրեն իրավունք է վերապահում իրականացնելու դրանց չեզոքացմանն ուղղված ռազմական գործողություններ, ինչպես նաև դիմելու իր դաշնակիցներին և գործընկերներին՝ համապատասխան աջակցություն ստանալու համար:

Պաշտպանական ռազմավարությունը սահմանում է նաև այն ռազմական նպատակները, որոնց իրականացման դեպքում կապահովվի Հայաստանի անկախության, ինքնիշխանության, տարածքային ամբողջականության, սահմանների անձեռնմխելիության և բնակչության ֆիզիկական անվտանգության համար անհրաժեշտ պաշտպանական ներուժը: Այդպիսի նպատակներ են՝ ռազմական անվտանգության սպառնալիքների կանխարգելումն ու չեզոքացումը, ճգնաժամների հաղթահարումը, միջազգային հանցավորության դեմ պայքարը, ռազմական կարողությունների ամրապնդումը, հավասարակշռված ռազմական համագործակցության զարգացումը, ռազմահայրենասիրական դաստիարակությունը և տեղեկատվական անվտանգության արդիական համակարգերի մշակումը:

Միևնույն ժամանակ, որդեգրված սկզբունքների համաձայն ռազմական նպատակներին հասնելու համար ազգային պաշտպանական ռազմավարությունը առաջադրում է հստակ խնդիրներ՝ բաժանված 3 կատեգորիաների. դրանք են՝

հուսալի պաշտպանական կարողության ապահովում, վերակառուցում և արդիականացում, ռազմական ներգրավվածություն:

Հուսալի պաշտպանական կարողությունը ռազմական սպառնալիքներին հակազդելու, դրանց լիակատար չեզոքացմանն ուղղված ռազմական գործողություններ վարելու Ձինված ուժերի կարողությունների ամբողջությունն է: Սրանով են պայմանավորված Ձինված ուժերի կառուցվածքը, թվաքանակը և մարտավարությունը:

Վերակառուցումն ու արդիականացումը պաշտպանական բարեփոխումների միջոցով Ձինված ուժերի կարողությունների համապատասխանեցումն է ռազմական նպատակներին:

Ինչ վերաբերում է ռազմական ներգրավվածությանը, ապա դա անվտանգության տարբեր կառույցների և միջազգային ուժերի գործողություններում Ձինված ուժերի մասնակցության ընդլայնումն է:

Դոկտրինի 3-րդ բաժինը սահմանում է Հայաստանի Հանրապետության ռազմական անվտանգության համակարգը: Ռազմական անվտանգության համակարգը ՀՀ պետական լիազոր մարմինների ու պաշտոնատար անձանց, Ձինված ուժերի և ռազմաարդյունաբերական համալիրի, ռազմական անվտանգության խնդիրների լուծման համար նախատեսված հաստատությունների ու կազմակերպությունների ամբողջությունն է:

Ռազմական անվտանգության համակարգի՝ ռազմական անվտանգության ապահովմանն ուղղված գործունեությունը ներառում է պաշտպանությանը Ձինված ուժերի, Հայաստանի Հանրապետության տարածքի, հասարակության և տնտեսության նախապատրաստման միջոցների և միջոցառումների ամբողջությունը:

Ինչ վերաբերում է Ձինված ուժերին, ապա նրանց ընդհանուր ղեկավարումն իրականացնում է ՀՀ Նախագահը՝ որպես Ձինված ուժերի Գերագույն գլխավոր հրամանատար, և Կառավարությունը՝ իր լիազորությունների շրջանակներում: Ձինված ուժերի անմիջական ղեկավարումն իրականացնում է ՀՀ պաշտպանության նախարարը:

Ձինված ուժերը ռազմական անվտանգության համակարգի հիմքն են և կազմակերպորեն բաղկացած են կենտրոնական մարմիններից, զորամիավորումներից, զորատեսակներից և կենտրոնական ենթակայության զորամասերից:

Պատերազմական ժամանակ Ձինված ուժերի հրամանատարության օպերատիվ ենթակայության տակ են անցնում մասն ալլ զորքեր՝ Ոստիկանության զորքերը, Ազգային անվտանգության ծառայության սահմանապահ զորքերը և ալլ զինված ստորաբաժանումներ:

Ձինված ուժերի հիմնական գործառնություններն ուղղված են Հայաստանի Հանրապետության անկախության, տարածքային ամբողջականության, պետա-

կան սահմանների անձեռնմխելիության և անվտանգության զինված պաշտպանությանը:

Հայաստանի Հանրապետության տարածքում Զինված ուժերը տեղաբաշխվում են՝ հաշվի առնելով տվյալ ռազմավարական ուղղությամբ ռազմական սպառնալիքի հավանականությունը և չափերը, հակառակորդի հավանական գործողությունների բնույթը և ուղղությունները, հատուկ ռազմավարական նշանակություն ունեցող տարածքների, շրջանների և միջանցքների առկայությունը, անհրաժեշտ տրանսպորտային ուղիների տեղաբաշխումը և այլն:

Զինված ուժերի օգտագործման հիմնական ձևերն են՝ մարտավարական, օպերատիվ, ռազմավարական և հատուկ գործողությունները, սահմանադրական կարգին սպառնացող վտանգների վերացման գործողությունները, դաշնակցային պարտավորություններից բխող գործողությունները, միջազգային խաղաղապահական գործողությունները, ինչպես նաև տարերային աղետների և այլ արտակարգ իրավիճակների ժամանակ անհրաժեշտ գործողությունները:

Ռազմական դոկտրինը սահմանում է նաև ռազմական անվտանգության համակարգի ռազմատնտեսական և ռազմատեխնիկական ապահովումը: Ռազմական անվտանգության համակարգի ռազմատնտեսական և ռազմատեխնիկական ապահովման խնդիրն այդ համակարգը ֆինանսական, արդիական ռազմական տեխնիկայով, սպառազինությամբ և այլ միջոցներով ապահովելն է: Այն իրականացվում է՝ համապատասխան հստակ սկզբունքների, խնդիրների և ուղղությունների:

Ռազմական դոկտրինի 4-րդ բաժինը նվիրված է ռազմական անվտանգության համակարգի բարեփոխումներին:

Բարեփոխումների նպատակը քաղաքացիական վերահսկման և պաշտպանական պլանավորման ու կառավարման ժողովրդավարական հիմնարար սկզբունքների վրա հիմնված, արդիական ռազմական պահանջներին համապատասխանող, առավել ճկուն և ժամանակակից ռազմական անվտանգության համակարգի ստեղծումն է, մի համակարգի, որն ի գործու կլինի արդյունավետ կերպով ապահովելու Հայաստանի Հանրապետության ռազմական անվտանգությունը, պաշտպանելու ազգային անվտանգության հիմնարար արժեքներն ու ապահովելու Հայաստանի Հանրապետության միջազգային պարտավորությունների կատարումը:

Բարեփոխումներն ուղղված են նաև ռազմական անվտանգության ոլորտը կարգավորող օրենսդրության կատարելագործմանը, Զինված ուժերում օրինականության ամրապնդմանը, Հայաստանի Հանրապետության քաղաքացիների իրավունքների և ազատությունների, այդ թվում՝ ռազմական անվտանգության ապահովման խնդիրներին համապատասխան այլընտրանքային ծառայության իրավունքի երաշխավորմանը:

Ռազմական անվտանգության համակարգի բարեփոխումների կարևոր առաջնահերթություններ են Ձինված ուժերում գործող ռազմական չափանիշների կատարելագործումը, անվտանգության ապահովման առաջատար համակարգերի և դաշնակից երկրների պաշտպանական համակարգերի ու Ձինված ուժերի հետ համատեղելիության և փոխգործելիության, ինչպես նաև ճգնաժամային իրավիճակներին արագ արձագանքելու կարողությունների զարգացումը:

Ռազմական անվտանգության համակարգի բարեփոխումները նախատեսում են այդ համակարգի ռազմավարական վերանայում և դրա հիման վրա՝ տարբեր ոլորտներում բարեփոխումների գործնական իրականացում:

Բարեփոխումների ենթակա հիմնական ոլորտներն են՝ ղեկավարման համակարգը, անձնակազմի կառավարման համակարգը, պլանավորման և բյուջետավորման համակարգը, պահեստագորային, ռազմակրթական, քիկունքային ապահովման ոլորտները և այլն:

Փաստաթղթում ըստ առանձին ոլորտների ներկայացված բարեփոխումների ծրագրերն ունեն ուղղորդիչ-կողմնորոշիչ բնույթ, մշակվել են միջազգային փորձի ուսումնասիրման, տարբեր միջազգային ծրագրերով ստանձնած պարտավորությունների և անհրաժեշտությունների հիման վրա:

Այժմ ներկայացնեն առանձին ոլորտներում իրականացվելիք բարեփոխումների հիմնական նպատակները:

Ռազմավարական վերանայման հիմնական նպատակը ՀՀ ռազմական անվտանգության ապահովման համար Ձինված ուժերի առկա ու պահանջվող կարողությունների և կարիքների հստակեցումն է:

Ղեկավարման համակարգի բարեփոխումներն ուղղված են Ձինված ուժերի ղեկավարման շղթայի, այդ թվում՝ ՊՆ և ՁՈՒ-ի Գլխավոր շտաբի գործառույթների հստակեցմանը:

Անձնակազմի կառավարման համակարգի բարեփոխումների նպատակը զինվորական ու քաղաքացիական անձնակազմի կառավարման արդյունավետ և թափանցիկ մեխանիզմների մշակումն ու զարգացումն է:

Պահեստագորային համակարգի բարեփոխումների նպատակը Ձինված ուժերի պահեստագորային հնարավորությունների արդյունավետ կիրառման մեխանիզմների ստեղծումն է:

Ձինված ուժերի համար զինվորական և քաղաքացիական կադրերի պատրաստման ու վերապատրաստման ենթակառուցվածքների զարգացման համար նախատեսվում է ռազմական կրթության համակարգի արդիականացում:

Պլանավորման և բյուջետավորման ոլորտում բարեփոխումներն ուղղված են Ձինված ուժերի քանակական և որակական չափանիշների սահմանման համար անհրաժեշտ ֆինանսական հատկացումների պլանավորման կարողություններ ունեցող առավել թափանցիկ ու արդյունավետ համակարգի ներդրմանը:

Ինչ վերաբերում է թիկունքային ապահովման ոլորտի բարեփոխումներին, ապա այստեղ հիմնական խնդիրը հուսալի, ճկուն, տնտեսապես շահավետ, արագ մատակարարումների և ծառայությունների մատուցման ապահովումն է:

Բարեփոխումներ են նախատեսվում նաև փոխգործելիության ընդլայնման ուղղությամբ՝ տարբեր անվտանգության համակարգերի և առանձին պետությունների զորքերի հետ համատեղելի ստորաբաժանումների ստեղծման համար:

«Ռազմական անվտանգության համակարգի բարեփոխումներ» բաժնում ներառված է «Միջազգային ռազմական և ռազմատեխնիկական համագործակցություն» գլուխը*, քանի որ բարեփոխումների անցումային փուլում միջազգային ռազմական համագործակցությունն ամբողջությամբ ծառայեցվում է Ջինված ուժերի արդիականացման, մարտունակության բարձրացման նպատակին:

Հայաստանի Հանրապետությունն իր միջազգային ռազմական համագործակցությունն իրականացնում է՝ ելնելով ռազմական անվտանգության համակողմանի ապահովման, ռազմաքաղաքական դիրքերի ամրապնդման, տարածաշրջանում ռազմաքաղաքական դաշինքների հարաբերական հավասարակշռության պահպանման, զինված ուժերի արդիականացման գործին միջազգային փորձի ու օժանդակության ծառայեցման, Ջինված ուժերի պահանջմունքների բավարարման և մի շարք այլ նկատառումներից:

Միջազգային ռազմական և ռազմատեխնիկական համագործակցության առաջնահերթ ուղղություններ են համարվում ռազմավարական համագործակցությունը Ռուսաստանի Դաշնության հետ, ակտիվ և գործնական մասնակցությունը ՀԱՊԿ-ի ծրագրերին, երկկողմ ռազմական համագործակցությունը հատկապես ԱՄՆ-ի և Հունաստանի հետ, համագործակցությունը ՆԱՏՕ-ի և նրա անդամ պետությունների, ինչպես նաև տարածաշրջանային և արտատարածաշրջանային այն պետությունների հետ, որոնց քաղաքականությունը չի հակասում ՀՀ ազգային անվտանգության հիմնարար արժեքներին:

Հարգելի՛ գործընկերներ:

Ես փորձեցի հակիրճ կերպով ներկայացնել «Ռազմական դոկտրինի» կառուցվածքն ու բովանդակությունը: Սակայն մինչ քննարկումներին անցնելը կցանկանայի նշել մեկ կարևոր հանգամանք ևս. չպետք է մոռանալ, որ Ռազմական դոկտրինը ոչ թե զուտ ռազմական, այլ ռազմաքաղաքական բաց փաստաթուղթ է: Այն չի մանրամասնում, օրինակ, Ջինված ուժերի խնդիրները մարտավարական մակարդակում, այլ զուտ հայեցակարգային հիմնավորումներ է ապահովում դրանց մշակման համար: Ինչ վերաբերում է մարտավարական պլաններին, ապա դրանք կմշակվեն Դոկտրինի հաստատումից հետո՝ 2008 թ.

* «Ռազմական դոկտրինի» հաստատված տարբերակում այս գլուխը ներառվել է «Հայաստանի Հանրապետության պաշտպանական ռազմավարությունը» բաժնում:

ընթացքում, պաշտպանության նախարարության ուժերով և կամքողջացնեն այս փաստաթուղթը: Այս առումով Ռազմական դոկտրինը՝ որպես բաց փաստաթուղթ, ոչ միայն հայեցակարգային, այլ նաև հռչակագրային բնույթ ունի, ուստի փաստաթղթի մշակման ընթացքում հաշվի է առնվել այս հանգամանքը:

Ռազմական դոկտրինը գործուն փաստաթուղթ դարձնելու համար հաշվի է առնվել նաև պետության և հասարակության զարգացման տրամաբանությունը, քանի որ բանակը հասարակության մի մասնիկն է և չի կարող զարգանալ նրանից անկախ:

Այժմ պատրաստ են լսելու նախագծի վերաբերյալ ձեր նկատառումները և պատասխանելու ձեզ հետաքրքրող բոլոր հարցերին:

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ
ՌԱԶՄԱԿԱՆ ԴՈԿՏՐԻՆ

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ՆԱԽԱԳԱՀԻ ՀՐԱՄԱՆԱԳԻՐԸ

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ՌԱԶՄԱԿԱՆ ԴՈԿՏՐԻՆԸ ՀԱՍՏԱՏԵԼՈՒ ՄԱՍԻՆ

Ղեկավարվելով Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրության 49-րդ հոդվածով՝ ո ր ո շ ու մ ե մ.

1. Հաստատել Հայաստանի Հանրապետության ռազմական դոկտրինը՝ համաձայն հավելվածի:

2. Սույն հրամանագիրն ուժի մեջ է մտնում պաշտոնական հրապարակմանը հաջորդող օրվանից:

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ
ՆԱԽԱԳԱՀ

Ռ. ՔՈՉԱՐՅԱՆ

2007 թ. դեկտեմբերի 25
Երևան
ՆՀ-308-Ն

Հավելված

ՀՀ Նախագահի

2007 թ. դեկտեմբերի 25-ի

ՆՀ- 308-Ն հրամանագրի

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ՌԱԶՄԱԿԱՆ ԴՈԿՏՐԻՆ

ՆԱԽԱԲԱՆ

Հայաստանի Հանրապետության ռազմական դոկտրինը (այսուհետ՝ Դոկտրին) Հայաստանի Հանրապետության ռազմական անվտանգության ապահովման ռազմաքաղաքական, ռազմական-ռազմավարական, ռազմատնտեսական և ռազմատեխնիկական հիմունքները ներառող պաշտոնական հայեցակետերի համախումբն է:

Դոկտրինը սահմանում է ռազմական անվտանգության ռազմաքաղաքական հիմնադրույթները, Հայաստանի Հանրապետության պաշտպանական ռազմավարությունը, ռազմական անվտանգության ապահովման համակարգը և համակցում Հայաստանի Հանրապետության պետական մարմինների՝ պետության ռազմական անվտանգության ապահովմանը նպատակաուղղված գործունեությունը:

Դոկտրինը նախանշում է Հայաստանի Հանրապետության զինված ուժերի (այսուհետ՝ Ձինված ուժեր) բարեփոխումների ու արդիականացման ուղղությունները հասարակական կյանքի առանձին ոլորտների զարգացմանը համընթաց՝ ձևավորելով Հայաստանի Հանրապետության պաշտպանական ռազմավարությունն ու ռազմական շինարարությունը կարճաժամկետ և միջնաժամկետ հեռանկարում:

Դոկտրինը զարգացնում և մանրամասնում է Հայաստանի Հանրապետության Նախագահի 2007 թվականի փետրվարի 7-ի ՆՀ-37-Ն հրամանագրի 1-ին կետով հաստատված Հայաստանի Հանրապետության ազգային անվտանգության ռազմավարության (այսուհետ՝ Ռազմավարություն) ռազմական ոլորտին վերաբերող դրույթները: Այն հիմնվում է՝

- տարածաշրջանային և միջազգային ռազմաքաղաքական իրադրության,
- ռազմավարական կանխատեսումների,
- ռազմական անվտանգության ապահովման ընթացիկ ու հեռանկարային խնդիրների,

- ռազմական անվտանգության համակարգի պահանջների և տնտեսության իրական հնարավորությունների,

- ռազմական անվտանգության ժամանակակից սպառնալիքների ու մարտահրավերների,

- զինված հակամարտությունների բնույթի,

- այս ոլորտում Հայաստանի Հանրապետության միջազգային պարտավորությունների և համագործակցության ընձեռած հնարավորությունների,

- ռազմական շինարարության և ռազմական արվեստի հայրենական ու օտարերկրյա փորձի վերլուծության վրա:

Հայաստանի Հանրապետությունը Լեռնային Ղարաբաղի Հանրապետության ժողովրդի անվտանգության և նրա ընտրած զարգացման ուղու երաշխավորն ու աջակիցն է: Դա բխում է՝

- ցեղասպանություն վերապրած հայ ժողովրդի՝ ժամանակակից Ադրբեջանի տարածքում (1980-90 թթ. Սումգաիթում, Բաքվում և այլ վայրերում) ազգային զտումների նոր դրսևորումների ենթարկվելու իրողությունից,

- 1988-94 թթ. Լեռնային Ղարաբաղի ժողովրդի՝ օրինական և խաղաղ ճանապարհով ինքնորոշվելու ձգտմանը ռազմական ուժ հակադրելու և նրան պարտադրված պատերազմի մեջ ներքաշելու Ադրբեջանի Հանրապետության քաղաքականությունից,

- Լեռնային Ղարաբաղի հակամարտությունը ռազմական ճանապարհով լուծելու Ադրբեջանի Հանրապետության ձգտումներով պայմանավորված՝ մշտապես ֆիզիկական բնաջնջման վտանգի ենթակա Լեռնային Ղարաբաղի Հանրապետության բնակչության անվտանգության ապահովման անհրաժեշտությունից,

- Հայաստանի Հանրապետության և Լեռնային Ղարաբաղի Հանրապետության, ինչպես նաև նրանց բնակչության պատմատարածքային, հոգևոր-կրոնական, էթնիկ-մշակութային մույնությունից,

- Լեռնային Ղարաբաղի ժողովրդի՝ իր պատմական հայրենիքում ինքնորոշվելու փաստի քաղաքական-իրավական անխոցելի հիմքերից,

- Լեռնային Ղարաբաղի Հանրապետության՝ որպես ժողովրդավարական, սոցիալական, իրավական պետության կայացման անշրջելի իրողությունից,

- Հայաստանի Հանրապետության և Լեռնային Ղարաբաղի Հանրապետության անվտանգության ապահովման խնդիրների փոխկապակցվածությունից ու ընդհանրական ընկալումից:

Դոկտրինն ունի պաշտպանողական բնույթ: Այն նպատակաուղղված է Հայաստանի Հանրապետության ազգային անվտանգության հիմնարար արժեքների հետևողական պաշտպանությանը, Հայաստանի Հանրապետության ռազմական անվտանգության համակարգի (այսուհետ՝ Ռազմական անվտանգության համակարգ) հնարավորությունների, ինչպես նաև փոխգործակցության

ընդլայնման միջոցով Ռազմական անվտանգության ապահովմանը, տարածաշրջանում խաղաղության և կայունության ամրապնդմանը:

Դոկտրինի իրավական հիմքերն են՝ Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրությունը, Ռազմական անվտանգության համակարգին առնչվող՝ Հայաստանի Հանրապետության միջազգային պայմանագրերը և օրենքները, Ռազմավարությունը, ինչպես նաև իրավական այլ ակտեր:

Դոկտրինի դրույթները կարող են փոփոխվել ռազմաքաղաքական իրադրության, ռազմական սպառնալիքների ու մարտահրավերների բնույթի, Ռազմական անվտանգության համակարգի շինարարության, զարգացման ու կիրառման պայմանների և Ռազմական անվտանգության համակարգի ապահովման համար անհրաժեշտ այլ գործոնների փոփոխության դեպքում, ինչպես նաև հստակեցվել և պարզաբանվել Հայաստանի Հանրապետության Նախագահի ուղերձներով և հրապարակային ելույթներով:

Դոկտրինի դրույթներն իրագործվում են պաշտպանական ռազմավարության և ռազմական պլանավորման միջոցով:

ՔԱԺԻՆ I

ՌԱԶՄԱՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ՀԻՄՆԱԳՐՈՒՅԹՆԵՐ

ԳԼՈՒԽ I

ՌԱԶՄԱԿԱՆ ԱՆՎՏԱՆԳՈՒԹՅԱՆ ՄԻՋԱՎԱՅՐԸ ԵՎ ՍՊԱՌՆԱԼԻՔՆԵՐԸ

1. Հայաստանի Հանրապետության ռազմական անվտանգության միջավայրը ձևավորում են ներպետական, տարածաշրջանային, արտատարածաշրջանային և Հայաստանի Հանրապետության ազգային անվտանգության հիմնարար արժեքների վրա ազդող գործոնները:

2. Ռազմական անվտանգության սպառնալիքները Հայաստանի Հանրապետության պաշտպանունակության վրա բացասաբար ազդող, նրա ինքնիշխան գոյության և կայուն զարգացման համար վտանգներ հարուցող պայմանների, գործոնների և գործողությունների համախումբ են և ունեն արտաքին ու ներքին բնույթ:

3. Ռազմական անվտանգության արտաքին սպառնալիքներ են՝

1) Հայաստանի Հանրապետության բնակչության ֆիզիկական գոյության, պետության անկախության, ինքնիշխանության և տարածքային ամբողջականության, սահմանների անձեռնմխելիության նկատմամբ այլ պետությունների ձեռնարկած ոտնձգությունները, միջամտությունը Հայաստանի Հանրապետության ներքին գործերին,

2) Լեռնային Ղարաբաղի հակամարտության առկայությունը, Հայաստանի Հանրապետության համդեպ ռազմական գերազանցության հասնելու և Լեռնային Ղարաբաղի հակամարտությունը ռազմական ճանապարհով լուծելու Ադրբեյջանի Հանրապետության ձգտումները, այդ նպատակով Հայաստանի Հանրապետության և (կամ) Լեռնային Ղարաբաղի Հանրապետության դեմ ռազմական գործողությունների նախապատրաստումը,

3) անվերահսկելի սպառազինման և վերազինման գործընթացը, սպառազինությունների մրցակազմը, Հայաստանի Հանրապետության սահմանների մոտ գորքերի խմբավորումների ստեղծումը, տեղաբաշխումը, դրանց խոշորամասշտաբ կուտակումները և տեղաշարժը, այդ թվում՝ գորավարժությունների անվան տակ,

4) Հայաստանի Հանրապետության դեմ ուղղված դաշինքների ստեղծումը, ամրապնդումն ու ընդլայնումը, մասնավորապես՝ Թուրքիայի Հանրապետության և Ադրբեյջանի Հանրապետության ռազմավարական դաշինքը, վերջինիս կողմից Հայաստանի Հանրապետությունը շրջափակելու քայլերը, որոնք դիտարկվում են որպես ուժի կիրառում,

5) Հայաստանի Հանրապետությանը սահմանակից պետություններում ներքաղաքական միջավայրի ապակայունացումը, ներքին բախումներն ու ռազմական գործողությունները, ինչպես նաև էթնիկական հակամարտությունները, որոնք կարող են սպառնալ Հայաստանի Հանրապետության ռազմական անվտանգությանը,

6) միջազգային անվտանգության համակարգերի, տարածայնություններ ունեցող առանձին պետությունների տեսակետների տարբերությունները, դրանց հետևանքով առկա և հնարավոր բաժանարար գծերի ձևավորման միտումները, բարեկամական ռազմաքաղաքական դաշինքների թուլացմանը կամ քայքայմանն ուղղված գործողությունները,

7) Հայաստանի Հանրապետության տնտեսական-տրանսպորտային և հաղորդակցային մեկուսացումը կամ մեկուսացման փորձերը, սահմանակից պետություններով տարանցիկ ուղիների խափանումը,

8) Հայաստանի Հանրապետության դեմ օտարերկրյա կազմակերպությունների, անօրինական զինված խմբավորումների և հատուկ ծառայությունների գործունեությունը,

9) Հայաստանի Հանրապետության, նրա քաղաքացիների նկատմամբ հայատյացություն և ազգատյացություն սերմանող քարոզչության իրականացումը, Հայաստանի Հանրապետության մասին ապատեղեկատվության տարածմամբ և այլ միջոցներով Հայաստանի Հանրապետության նկատմամբ տեղեկատվական պատերազմի վարումը, կրոնական և էթնիկական ծայրահեղականության հրահրումը,

10) անդրազգային հանցավորությունը, այդ թվում՝ միջազգային ահաբեկչությունը, զանգվածային ոչնչացման զենքի, դրա բաղադրամասերի և տեխնո-

լուծիաների, թմրամիջոցների և հոգեմետ նյութերի անօրինական տարածումն ու տարանցումը:

4. Ռազմական անվտանգության ներքին սպառնալիքներ են՝

1) Հայաստանի Հանրապետության սահմանադրական կարգին սպառնացող անմիջական վտանգը,

2) պետական կառավարման, մասնավորապես՝ Ռազմական անվտանգության համակարգի արդյունավետության նվազումը,

3) Հայաստանի Հանրապետության տարածքում անօրինական զինված խմբավորումների ստեղծումը և գործունեությունը, զենքի, ռազմամթերքի, ռազմական այլ գույքի, ինչպես նաև շրջապատի համար առավել վտանգ ներկայացնող նյութերի կամ առարկաների ապօրինի ներկրումը, կուտակումը,

4) Հայաստանի Հանրապետության և Զինված ուժերի վարկաբեկմանն ուղղված գործողությունները կամ դրանց փորձը,

5) ժողովրդագրական բացասական միտումները, հատկապես՝ սահմանամերձ շրջաններում, Հայաստանի Հանրապետության քաղաքացիների արտագաղթը, դրանք խթանող գործողություններն ու գործոնները,

6) Հայաստանի Հանրապետության տարածքում և սահմանամերձ շրջաններում արտակարգ իրավիճակների առաջացման սպառնալիքը կամ դրանց առաջացումը, ինչպես նաև պատերազմի հետևանքներից բնակչության պաշտպանության և տնտեսության կայունության ոչ լիարժեք ապահովումը,

7) Հայաստանի Հանրապետության տնտեսական անվտանգության համակարգի ոչ արդյունավետ գործունեությունը և տնտեսական ցուցանիշների անկումը,

8) բարոյափոխության և հայրենասիրական դաստիարակության, պետականության հանդեպ պատշաճ հարգանքի, առողջ ապրելակերպի, ընտանիքի ավանդական դերի և ազգային ինքնության աղավաղումը:

5. Ռազմական անվտանգության սպառնալիքները նվազեցնող գործոններ են՝

1) ռազմական անվտանգության սպառնալիքները չեզոքացնելու ունակ Զինված ուժերը,

2) ռազմական անվտանգության բնագավառում համագործակցության մակարդակի բարձրացման համար նպաստավոր պայմաններ ստեղծող միջազգային ինտեգրման գործընթացները,

3) տարածաշրջանի պետությունների միջև զինված հակամարտությունների ու նոր սպառնալիքների հավանականության նվազեցմանը միտված գործունեությունները,

4) տարածաշրջանի կայունության ամրապնդմանը նպաստող՝ Միավորված ազգերի կազմակերպության (ՄԱԿ), Հավաքական անվտանգության մասին պայմանագրի կազմակերպության (ՀԱՊԿ), Հյուսիսատլանտյան դաշինքի

կազմակերպության (ՆԱՏՕ), Եվրոպայում անվտանգության և համագործակցության կազմակերպության (ԵԱՀԿ), մյուս միջազգային կազմակերպությունների և առանձին պետությունների գործունեությունը:

ԳԼՈՒԽ II

ՌԱԶՄԱԿԱՆ ԱՆՎՏԱՆԳՈՒԹՅԱՆ ԱՊԱՀՈՎՈՒՄԸ

6. Հայաստանի Հանրապետության ռազմական անվտանգության ապահովումը պետության կարևորագույն գործառնություններից է և ներառում է սպառնալիքների ու վտանգների ժամանակին բացահայտումն ու գնահատումը, դրանց հասունացման կանխատեսումը, կանխումը, կասեցումն ու չեզոքացումը: Հայաստանի Հանրապետությունն իր ռազմական անվտանգությունն ապահովում է իր բոլոր ուժերի, միջոցների և ռեսուրսների համընդհանուր և ամբողջական կիրառմամբ:

7. Ռազմական անվտանգության ապահովման ազգային երաշխիքը մարտունակ, արդիական սպառազինությամբ զինված, մարտական ու բարոյահոգեբանական բարձր պատրաստվածությամբ, Հայաստանի Հանրապետության ինքնիշխանությունն ու տարածքային ամբողջականությունը պաշտպանելու ունակ, ռազմական անվտանգության սպառնալիքների կանխմանն ու չեզոքացմանը պատրաստ Ձինված ուժերն է:

8. Ռազմական անվտանգության ապահովման միջազգային երաշխիքը Հայաստանի Հանրապետության կողմից, Ռազմավարության դրույթների հիման վրա, միջազգային անվտանգության ապահովման ուղղությամբ համարժեք պարտավորությունների ստանձնումն է, ինչն արտահայտվում է միջազգային անվտանգության համակարգերի շրջանակներում և առանձին պետությունների հետ դաշնակցային և գործընկերային հարաբերությունների հաստատմամբ ու շարունակական զարգացմամբ:

9. Հայաստանի Հանրապետությունն իր ռազմական անվտանգության ապահովման նպատակով կիրառում է պետության ռազմական անվտանգության համակարգը՝ պետության ողջ քաղաքական, տնտեսական և ռազմական ներուժի համադրմամբ և կենտրոնացված ու նպատակաուղղված ղեկավարմամբ: Այդ համադրման հիմնական ուղիներն են՝

1) պետության պաշտպանական ներուժի զարգացումը, Ռազմական անվտանգության համակարգի ու Ձինված ուժերի բարեփոխումները՝ միտված երկրի պաշտպանունակության ամրապնդմանը, Ձինված ուժերի մարտունակության բարձրացմանը, արդիականացմանը, շարունակական զարգացմանը և քաղաքացիական վերահսկման ապահովմանը,

2) պաշտպանության բնագավառում համակողմանի միջազգային համագործակցության խորացումը, միջազգային առաջատար փորձի ձեռքբերումն ու

ներդրումը՝ ի նպաստ Հայաստանի Հանրապետության ռազմաքաղաքական ու ռազմական հզորացման,

3) ռազմական անվտանգության ապահովման համար միջազգային արդի ռազմական գիտության, ռազմական արվեստի, ռազմատեխնիկական առաջընթացի և գործնական փորձի ձեռքբերումների ուսումնասիրման հիման վրա անհրաժեշտ ուժերի, միջոցների, պաշարների ստեղծումը և նպատակային կիրառումը, ժամանակակից տեղեկատվական համակարգերի ներդրումը,

4) միջազգային և տարածաշրջանային ռազմաքաղաքական իրադրության զարգացումների վերաբերյալ ստույգ տեղեկատվության ձեռքբերումը, Հայաստանի Հանրապետության ազգային, ռազմաքաղաքական և ռազմական շահերին ու խնդիրներին այդ զարգացումների առնչության հուսալի և արդյունավետ կանխատեսումը, ռազմական սպառնալիքների բացահայտումն ու դասակարգումը, դրանց համարժեք արձագանքման նպատակով անհրաժեշտ միջոցների ձեռնարկումը, Հայաստանի Հանրապետության ռազմաքաղաքական ու ռազմական շահերի պաշտպանության և խնդիրների լուծման ապահովումը:

ՔԱԺԻՆ II

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ

ՊԱՇՏՊԱՆԱԿԱՆ ՌԱԶՄԱՎԱՐՈՒԹՅՈՒՆԸ

Հայաստանի Հանրապետության պաշտպանական ռազմավարությունը (այսուհետ՝ Պաշտպանական ռազմավարություն) Հայաստանի Հանրապետության ռազմական անվտանգության ապահովման համար անհրաժեշտ գործունեության համակարգ է, որը ձևավորում է Հայաստանի Հանրապետության պաշտպանական քաղաքականությունը:

Պաշտպանական ռազմավարությունն առաջնորդվում է Հայաստանի Հանրապետության պետական զարգացման առաջնահերթություններին համարժեք սկզբունքներով, սահմանում է Հայաստանի Հանրապետության ռազմական անվտանգության ապահովման անհրաժեշտությունից բխող նպատակներ և հստակեցնում դրանց իրականացման համար Ռազմական անվտանգության համակարգին առաջադրված խնդիրները:

ԳԼՈՒԽ III

ՍԿԶԲՈՒՆՔՆԵՐԸ

10. Հայաստանի Հանրապետությունն իր ռազմական անվտանգության ապահովումը դիտարկում է ժողովրդավարական, իրավական, մարդու և քաղաքացու իրավունքների ապահովման ու պաշտպանության վրա հիմնված պե-

տության կառուցման, սոցիալ-տնտեսական բարեփոխումների իրականացման և քաղաքացիական հասարակության կայացման համատեքստում:

11. Ռազմական անվտանգության ապահովման գործում Հայաստանի Հանրապետությունն առաջնորդվում է դաշնակցային և գործընկերային իրավահավասար ու բարեկամական հարաբերությունների զարգացման, հակամարտությունների խաղաղ կարգավորման, խաղաղության և կայունության ամրապնդման, ռազմական հավասարակշռության պահպանման, համընդհանուր անվտանգության միջավայրի ձևավորման սկզբունքով:

12. Պաշտպանական ռազմավարությունը հիմնվում է Հայաստանի Հանրապետության ազգային անվտանգության հիմնարար արժեքներից բխող պետական շահերի վրա՝ նկատի առնելով միջազգային անվտանգության ապահովման առկա իրողությունները, իր, դաշնակից և գործընկեր պետությունների հավաքական շահերը, ռազմական ոլորտի համընդհանուր սկզբունքները, ինչպես նաև ստանձնած միջազգային պարտավորությունները:

13. Պաշտպանական ռազմավարությունը հիմնվում է նախահարձակ չլինելու սկզբունքի վրա և նախընտրում է ռազմական անվտանգության ապահովման, սպառնալիքների կանխարգելման ու չեզոքացման դիվանագիտական և ոչ ռազմական այլ միջոցներ: Անմիջական զինված հարձակման սպառնալիքի դեպքում Հայաստանի Հանրապետությունն իրեն իրավունք է վերապահում իրականացնելու դրա չեզոքացմանը նպատակաուղղված ռազմական գործողություններ:

14. Ռազմական անվտանգության ապահովման համար Հայաստանի Հանրապետությունը կարող է դիմել իր դաշնակից և գործընկեր պետություններին՝ նրանցից իրենց դաշնակցային և գործընկերային պարտավորությունների շրջանակներում անհրաժեշտ օժանդակություն ստանալու նպատակով:

15. Հայաստանի Հանրապետությունը հավանական գործընկերներ է համարում Հայաստանի Հանրապետության ազգային անվտանգության հիմնարար արժեքներին չհակասող քաղաքականություն իրականացնող բոլոր պետություններին ու անվտանգության կազմակերպություններին և պաշտպանական ռազմավարությունն իրականացնելիս հենվում է նրանց հետ ունեցած ընդհանրությունների վրա:

ԳԼՈՒԽ IV

ՆՊԱՏԱԿՆԵՐԸ ԵՎ ԽՆԴԻՐՆԵՐԸ

16. Հայաստանի Հանրապետության անկախության, ինքնիշխանության, տարածքային ամբողջականության ու սահմանների անձեռնմխելիության, Հայաստանի Հանրապետության և Լեռնային Ղարաբաղի Հանրապետության բնակչության ֆիզիկական անվտանգության համար անհրաժեշտ պաշտպանական ներուժի ապահովման ռազմական նպատակներն են՝

1) Հայաստանի Հանրապետության և Լեռնային Ղարաբաղի Հանրապե-

տության ռազմական անվտանգության սպառնալիքների կանխարգելումն ու չեզոքացումը՝ օպերատիվ և կարճաժամկետ ու միջնաժամկետ պաշտպանական ծրագրերի ու պլանների մշակմամբ և իրականացմամբ,

2) ճգնաժամների հաղթահարումը, բնական և տեխնածին աղետների հետևանքների վերացումը,

3) պայքարը միջազգային ահաբեկչության, զանգվածային ոչնչացման զենքի ու դրա բաղադրամասերի, թմրամիջոցների ու հոգեմետ նյութերի անօրինական շրջանառության և Հայաստանի Հանրապետության անվտանգությանն սպառնացող այլ հանցագործությունների դեմ,

4) Հայաստանի Հանրապետության ռազմական կարողությունների շարունակական և համակողմանի ամրապնդումն ու զարգացումը,

5) բազմակողմ և երկկողմ հավասարակշռված ռազմական համագործակցության զարգացումը,

6) բազմակողմանի զարգացած սերունդների ռազմահայրենասիրական դաստիարակության կազմակերպումը,

7) տեղեկատվական անվտանգության ապահովման արդիական համակարգերի մշակումն ու ներդրումը:

17. Ռազմական նպատակներին հասնելու պաշտպանական ռազմավարության խնդիրներն են՝ հուսալի պաշտպանական կարողության ապահովումը, վերակառուցումն ու արդիականացումը և ռազմական ներգրավումը:

18. **Հուսալի պաշտպանական կարողությունը** Հայաստանի Հանրապետության անվտանգության միջավայրի իրատեսական գնահատմամբ առկա և հնարավոր սպառնալիքներին ու վտանգներին հակազդելու, դրանց չեզոքացմանն ուղղված ռազմական գործողություններ վարելու Ձինված ուժերի կարողությունների ամբողջությունն է: Հուսալի պաշտպանական կարողությունը բաղկացած է՝

1) խաղաղ ժամանակաշրջանի համար՝ երեք հիմնական բաղադրիչներից՝ ա) կիրառման պլանավորում, որը ներառում է Ձինված ուժերի կառուցվածքը, թվաքանակը, համալրումը, գործող և պահեստային ուժերը, ռեսուրսների կառավարումը, ռազմատեխնիկական և ռազմատնտեսական ապահովումը, ինչպես նաև զորահավաքային քաղաքականությունը,

բ) կանխարգելում և զսպում, որը ներառում է գործող և պահեստային ուժերի օգտագործմամբ Ձինված ուժերի համարժեք գործողությունները,

գ) անհրաժեշտ մարտական պատրաստականություն, որը ներառում է Ձինված ուժերի պատրաստության պլանավորումը,

2) պատերազմական ժամանակաշրջանի համար՝ Ձինված ուժերի մասնակի կամ ամբողջական կիրառում՝ հասնելով իրավիճակի ցանկացած պայմաններում առաջադրված խնդիրների լիակատար լուծմանը:

19. **Վերակառուցումը և արդիականացումը** Ռազմական անվտան-

գության համակարգի բարեփոխումների միջոցով Ձինված ուժերի առկա կարողությունների և ռազմական նպատակների իրականացման պահանջների համապատասխանեցումն է միմյանց՝ կարճաժամկետ և միջնաժամկետ հեռանկարում: Վերակառուցումը և արդիականացումը բաղկացած են երեք բաղադրիչներից՝

1) ռեսուրսների գնահատում, որը նախատեսում է Ձինված ուժերի բոլոր առկա հնարավորությունների, այդ թվում՝ ռազմական, ռազմատեխնիկական և ռազմատնտեսական, գնահատումը, ներկայումս և տեսանելի հեռանկարում Հայաստանի Հանրապետության պետականության զարգացման առաջնահերթություններին և ռազմական անվտանգության ապահովման խնդիրներին դրանց համապատասխանության որոշումը,

2) կարիքների ճշգրտում, որի նպատակը Ձինված ուժերի կայուն զարգացումն ապահովելու և ազգային ռազմական նպատակներն իրականացնելու համար պահանջվող կարիքների հստակեցումն է և դրանց բավարարման ձևերի ու եղանակների մշակումը,

3) բարեփոխումներ, որոնք նախատեսվում են պահանջվող ռազմական կարողություններին հասնելու համար: Այս գործընթացը ներառում է կառավարման, օպերատիվ, մարտական և բոլոր տեսակի աջակից կառույցների զարգացումը, որոնք կլինեն առավել արդյունավետ, արդիական, շարժունակ, ճկուն և կունենան բացազատման ու կիրառման բարձր կարողություններ:

20. Ռազմական ներգրավումը միջազգային անվտանգության ապահովմանը նպատակաուղղված անվտանգության տարբեր կառույցների և միջազգային ուժերի գործողություններին Ձինված ուժերի մասնակցության ընդլայնումն է, որի նպատակը միջազգային անվտանգության մեջ Հայաստանի Հանրապետության մասնաբաժնի լիակատար ստանձնումն է և միջազգային անվտանգության համակարգերի ներգրավումը Հայաստանի Հանրապետության անվտանգության ապահովման գործում: Ռազմական ներգրավումն ունի երեք բաղադրիչներ՝

1) ռազմական համակողմանի համագործակցություն, որը կծառայի Ձինված ուժերի բազմակողմանի հնարավորությունների ստեղծմանը, իսկ Ռազմական անվտանգության համակարգի բարեփոխումների իրականացման գործում կիրառելի կդարձնի այդ համագործակցության ընձեռած հնարավորությունները,

2) փոխգործակցության հնարավորությունների ընդլայնում, որի նպատակը միջազգային համատեղ և միացյալ գործողությունների մասնակցելու ունակ ստորաբաժանումների ստեղծումն է,

3) օպերատիվ համագործակցություն, որի նպատակը Ձինված ուժերի համատեղելի ստորաբաժանումների մասնակցությունն է միջազգային կայունության և խաղաղության ամրապնդմանն ուղղված համատեղ բազմազգ գործողություններին:

ԳԼՈՒԽ V

ՄԻՋԱԶԳԱՅԻՆ ՌԱԶՄԱԿԱՆ ԵՎ ՌԱԶՄԱՏԵԽՆԻԿԱԿԱՆ
ՀԱՄԱԳՈՐԾԱԿՑՈՒԹՅՈՒՆԸ

21. Հայաստանի Հանրապետությունը միջազգային ռազմական և ռազմատեխնիկական համագործակցությունն իրականացնում է՝ ըստ իր ազգային անվտանգության հիմնարար արժեքների և ռազմական անվտանգության ապահովման խնդիրների, ինչպես նաև նպաստում է միջազգային անվտանգության ապահովմանը:

22. Միջազգային ռազմական և ռազմատեխնիկական համագործակցության հիմնական նպատակներն են՝

1) ռազմական անվտանգության համակողմանի ապահովումը և ռազմաքաղաքական դիրքերի ամրապնդումը,

2) տարածաշրջանում Ձինված ուժերի հավաքական կարողությունների, ինչպես նաև ռազմական և ռազմաքաղաքական դաշինքների հարաբերական հավասարակշռության պահպանումը,

3) Ձինված ուժերի արդիականացման գործում միջազգային փորձի և օժանդակության կիրառումը,

4) Ձինված ուժերի կադրերի ուսուցման և վերապատրաստման, սպառազինությամբ և ռազմական տեխնիկայով ապահովման պահանջների բավարարումը,

5) ռազմական արդյունաբերության համալիրի զարգացումը և վերակառուցումը:

23. Միջազգային ռազմական և ռազմատեխնիկական համագործակցության առաջնահերթ ուղղություններն են՝

1) ռազմավարական համագործակցությունը Ռուսաստանի Դաշնության հետ: Ռուսաստանի Դաշնության հետ Հայաստանի Հանրապետությունն ստեղծում է մշտապես գործող համատեղ ուժեր, ինչպիսին Հայաստանի Հանրապետության Ձինված ուժերի և Ռուսաստանի Դաշնության Ձինված ուժերի զորքերի (ուժերի) միացյալ խմբավորումն է,

2) ակտիվ և գործնական մասնակցությունը Հավաքական անվտանգության մասին պայմանագրի կազմակերպության ծրագրերին, ինչպիսիք են՝

ա) ռազմական քաղաքականության հիմնական ուղղությունների մշակումը,

բ) տարածաշրջանային սկզբունքով հավաքական անվտանգության համակարգի զարգացումը,

գ) ԱՊՀ և ՀԱՊԿ-ի հակաօդային պաշտպանության համակարգի կատարելագործումը,

դ) ռազմատեխնիկական համագործակցությունը,

ե) ռազմական ենթակառուցվածքների զարգացումը,

- զ) ռազմական կադրերի պատրաստումը և ռազմական գիտությունը,
 է) միջազգային ահաբեկչության և այլ միջազգային հանցագործությունների դեմ պայքարը,
 ը) երկկողմ ձևաչափով համագործակցությունը ՀԱՊԿ-ի անդամ պետությունների հետ,
 3) երկկողմ ռազմական համագործակցության զարգացումը ԱՄՆ-ի հետ՝ պաշտպանական բարեփոխումների իրականացման, փոխգործակցելի ստորաբաժանումների ստեղծման, միջազգային կայունացման և խաղաղապահ գործողություններին մասնակցության ուղղությամբ,
 4) համագործակցությունը Հյուսիսատլանտյան դաշինքի կազմակերպության և նրա անդամ գործընկեր պետությունների հետ՝ Եվրասատլանտյան գործընկերության խորհրդի և «Գործընկերություն հանուն խաղաղության» ծրագրի շրջանակներում: ՆԱՏՕ-ի հետ հեռանկարային և պատշաճ մակարդակի հարաբերություններ զարգացնելու և փոխգործակցության կարողություններն ընդլայնելու նպատակով Հայաստանի Հանրապետությունը ՆԱՏՕ-ի հետ իրականացնում է «Անհատական գործընկերության գործողությունների ծրագիրը», մասնակցում է ՆԱՏՕ-ի «Պլանավորման և վերանայման գործընթացին» և երկկողմ ռազմական համագործակցության ծրագրեր իրականացնում ՆԱՏՕ-ի անդամ գործընկեր պետությունների հետ,
 5) համագործակցությունը տարածաշրջանային և արտատարածաշրջանային այն պետությունների հետ, որոնց քաղաքականությունը չի հակասում Հայաստանի Հանրապետության ազգային անվտանգության հիմնարար արժեքներին,
 6) միջազգային համագործակցությունը հատկապես սպառազինությունների վերահսկման բնագավառում ՄԱԿ-ի և ԵԱՀԿ շրջանակներում:

ԲԱԺԻՆ III

ՌԱԶՄԱԿԱՆ ԱՆՎՏԱՆԳՈՒԹՅԱՆ ՀԱՄԱԿԱՐԳԸ

ԳԼՈՒԽ VI

ՌԱԶՄԱԿԱՆ ԱՆՎՏԱՆԳՈՒԹՅԱՆ ՀԱՄԱԿԱՐԳԻ ԿԱՌՈՒՑՎԱԾՔԸ, ՂԵԿԱՎԱՐՈՒՄԸ ԵՎ ԳՈՐԾՈՒՆԵՈՒԹՅՈՒՆԸ

24. Ռազմական անվտանգության համակարգը Հայաստանի Հանրապետության պետական լիազորված մարմինների ու պաշտոնատար անձանց, ջինված ուժերի և ռազմաարդյունաբերական համալիրի, ռազմական անվտանգության խնդիրների լուծման համար նախատեսված հաստատությունների և կազմակերպությունների ամբողջությունն է: Այն իրականացնում է ռազմական

անվտանգության ապահովմանը նպատակատուղված համալիր գործունեություն, որը ներառում է՝

1) Զինված ուժերը, Հայաստանի Հանրապետության տարածքը, հասարակությունը և տնտեսությունը պաշտպանության նախապատրաստող քաղաքական, ռազմական, տնտեսական, տեղեկատվական, սոցիալական, իրավական և այլ միջոցներ ու միջոցառումներ,

2) ռազմական անվտանգության միջազգային երաշխիքների ապահովման մեխանիզմների կիրառում:

25. Ռազմական անվտանգության համակարգի ղեկավարման և կառավարման համար պատասխանատու պետական մարմինների խնդիրներն ու գործառնությունները սահմանվում են Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրությամբ և օրենքներով:

26. Պաշտպանության բնագավառում պետական մարմինների գործունեությունը համակարգում է Հայաստանի Հանրապետության Նախագահը:

27. Զինված ուժերի ընդհանուր ղեկավարումն իրականացնում են Հայաստանի Հանրապետության Նախագահը՝ որպես Զինված ուժերի գերագույն գլխավոր հրամանատար, և Հայաստանի Հանրապետության Կառավարությունը՝ իր լիազորությունների շրջանակներում: Զինված ուժերի անմիջական ղեկավարումն իրականացնում է Հայաստանի Հանրապետության պաշտպանության նախարարը:

28. Ռազմական անվտանգության համակարգի նյութական պաշարների կուտակումն ու պահպանումը կազմակերպում է Հայաստանի Հանրապետության Կառավարությունը՝ Հայաստանի Հանրապետության Նախագահի հաստատած պետական և զորահավաքային պահուստի ստեղծման պլանին և Հայաստանի Հանրապետության Կառավարության հաստատած զորահավաքային նախապատրաստության ծրագրին համապատասխան:

29. Հայաստանի Հանրապետությունը պաշտպանության նախապատրաստելու՝ Ռազմական անվտանգության համակարգի գործունեությունն իրականացվում է Զինված ուժերը, տարածքը, հասարակությունը և տնտեսությունը նախապատրաստող, ինչպես նաև ռազմական անվտանգության միջազգային երաշխիքների ստեղծման համապետական գործողությունների միջոցով:

30. Զինված ուժերի նախապատրաստումը ներառում է՝

1) Զինված ուժերի հետագա կատարելագործումը, անձնակազմով, սպառազինությամբ և ռազմական տեխնիկայով համալրումը, նյութական պաշարների ստեղծումը,

2) անհրաժեշտ զորամիավորումների, միավորումների և զորամասերի ստեղծումը, դրանց նպատակահարմար տեղաբաշխումը և մարտունակության, մարտական ու զորահավաքային պատրաստականության ապահովումը, օպերատիվ և ռազմավարական պլանավորումը,

3) զորքերի ղեկավարման կազմակերպումը, զորքերի և դրանց ղեկավարման օղակների օպերատիվ, մարտական և զորահավաքային պատրաստությունը,

4) անձնակազմի բարոյահոգեբանական պատրաստությունը:

31. Հայաստանի Հանրապետության տարածքի նախապատրաստումը ներառում է՝

1) տրանսպորտային հաղորդակցության ուղիների զարգացումը,

2) քաղաքացիական ավիացիայի օդանավակայանների տեխնիկական հնարավորությունների համապատասխանեցումը Ձինված ուժերի գործառնությունների իրականացման համար անհրաժեշտ չափանիշներին,

3) նյութական միջոցների պետական պահեստների ու պահեստարանների, քաղաքացիական պաշտպանության պաշտպանական կառույցների ստեղծումը,

4) ղեկավարման և կապի համակարգի, ինչպես նաև էներգաապահովման բազայի զարգացումը,

5) սպառազինության և ռազմական տեխնիկայի նորոգման-վերականգնման կազմակերպությունների ստեղծումն ու ծավալումը,

6) բուժական հաստատությունների նախապատրաստումը,

7) ռազմավարական օբյեկտների պաշտպանության ամրապնդումը:

32. Հասարակության նախապատրաստումը ներառում է՝

1) բարոյահոգեբանական կայուն վիճակը, ռազմահայրենասիրական դաստիարակությունը,

2) պահեստագործի վարժանքները, քաղաքացիական պաշտպանության համակարգի զարգացումը,

3) առողջապահության համակարգի կատարելագործումը,

4) հանրության և Ձինված ուժերի միջև կապի ապահովումը, որն իրականացվում է հանրային տեղեկատվության հայեցակարգի՝ պաշտպանական ոլորտին վերաբերող դրույթներին համապատասխան:

33. Տնտեսության նախապատրաստումը ներառում է՝

1) պետության ռազմատնտեսական և ռազմատեխնիկական քաղաքականության զարգացումը,

2) զորահավաքային նախապատրաստության ծրագրերի մշակումը,

3) տնտեսության պլանավորման համակարգումը, խաղաղ և պատերազմական ժամանակաշրջանների համար Ձինված ուժերին անհրաժեշտ մարդկային, նյութատեխնիկական և ֆինանսական ռեսուրսների ապահովումը,

4) պատերազմական ժամանակաշրջանում քաղաքացիական կապի բոլոր ենթակառուցվածքների կողմից Ձինված ուժերի շահերից բխող խնդիրների առաջնահերթ լուծման ապահովումը:

34. Ռազմական անվտանգության միջազգային երաշխիքների ստեղծումը ներառում է՝

1) հավաքական անվտանգության համակարգերի շրջանակներում դաշնակ-

ցային և գործընկերային հարաբերությունների հաստատումն ու շարունակական զարգացումը,

2) միջազգային ռազմական անվտանգության մասնաբաժնի ստանձնումը:

ԳԼՈՒԽ VII

ԶԻՆՎԱԾ ՈՒԺԵՐԸ ԵՎ ԱՅԼ ԶՈՐՔԵՐԸ,

ԴՐԱՆՑ ՕԳՏԱԳՈՐԾՄԱՆ ՀԻՄՔԵՐԸ ԵՎ ՁԵՎԵՐԸ

35. Զինված ուժերը Ռազմական անվտանգության համակարգի հիմքը կազմող պետական ռազմական կառույց է, որն ապահովում է Հայաստանի Հանրապետության անկախության, տարածքային ամբողջականության, պետական սահմանների անձեռնմխելիության և անվտանգության զինված պաշտպանությունը:

Զինված ուժերը քաղաքական հարցերում պահպանում է չեզոքություն և գտնվում է քաղաքացիական վերահսկողության ներքո:

36. Զինված ուժերը կազմակերպորեն բաղկացած են ղեկավարման կենտրոնական մարմնից, զորամիավորումներից, միավորումներից, զորատեսակներից և կենտրոնական ենթակայության զորամասերից, իսկ պատերազմական պայմաններում՝ նաև այլ զորքերից: Զինված ուժերի անձնակազմը բաղկացած է գործող անձնակազմից և պահեստագործից:

37. Այլ զորքերն են Հայաստանի Հանրապետության Կառավարությանն առընթեր Հայաստանի Հանրապետության ոստիկանության զորքերը, Հայաստանի Հանրապետության Կառավարությանն առընթեր ազգային անվտանգության ծառայության սահմանապահ զորքերը, ինչպես նաև այլ զինված ստորաբաժանումները, որոնց ղեկավարման և կառավարման գործառույթները խաղաղ ժամանակ օրենսդրությամբ սահմանված կարգով իրականացնում են համապատասխան գերատեսչությունները: Պատերազմական ժամանակ այլ զորքերն անցնում են Զինված ուժերի հրամանատարության օպերատիվ ենթակայության ներքո: Այլ զորքերի նյութական միջոցների զորային պաշարների կուտակման պլանավորումը, շարանումը, տեղավորումը և պահպանումն իրականացնում են համապատասխան գերատեսչությունները, իսկ պատերազմական ժամանակաշրջանի օպերատիվ պաշարներինը՝ Հայաստանի Հանրապետության պաշտպանության նախարարությունը:

38. Զինված ուժերի հիմնական գործառույթներն են՝

1) ռազմական նպատակներն իրականացնելու համար անհրաժեշտ մարտական կարողությունների ապահովումը,

2) ազգային անվտանգության հիմնարար արժեքների պաշտպանությունը,

3) հնարավոր զինված հարձակման կանխումը, լարվածության օջախի չեզո-

քացումը, հրադադարի կամ հաշտության պարտադրումը՝ Զինված ուժերի մասնակի կամ լրիվ ծավալմամբ,

4) մասնակցությունը արտակարգ իրավիճակների կանխման, հնարավոր հետևանքների նվազեցման և վերացման աշխատանքներին ու քաղաքացիական պաշտպանության տարահամման, որոնողափրկարարական, փրկարարական, վթարավերականգնողական և մարդասիրական միջոցառումներին,

5) ռազմական սպառնալիքների բացահայտումը և դիմակայումը դրանց,

6) սպառնալիքության, մարտական տեխնիկայի և նյութական ռեսուրսների անհրաժեշտ մարտական և զորահավաքային հնարավորությունների ապահովումը,

7) օպերատիվ կիրառման և զորահավաքային ծավալման պլանների կատարումը,

8) միջազգային պայմանագրերով սահմանված պարտավորությունների կատարումը, այդ թվում՝ մասնակցությունը միջազգային մարդասիրական և փրկարարական, խաղաղապահ և կայունացման գործողություններին,

9) դիվերսիոն-հետախուզական և ահաբեկչական գործողությունների կանխումն ու չեզոքացումը,

10) Զինված ուժերում տեղեկատվական անվտանգության ապահովումը և ապատեղեկատվական քարոզչության չեզոքացմանն ուղղված գործողությունների իրականացումը,

11) ռազմական անվտանգության համակարգի այլ խնդիրների իրականացումը:

39. Զինված ուժերը Հայաստանի Հանրապետության տարածքում տեղաբաշխվում են՝ հաշվի առնելով հետևյալ գործոնները՝

1) տվյալ ռազմավարական ուղղությամբ ռազմական սպառնալիքի հավանականությունը և չափերը,

2) հակառակորդի հավանական գործողությունների բնույթը և ուղղությունները,

3) տարածաշրջանային ռազմաքաղաքական իրադրությունը, հարևան պետությունների և Հայաստանի Հանրապետության փոխհարաբերությունները,

4) Հայաստանի Հանրապետության տարածքում ռազմավարական, հատուկ նշանակության օբյեկտների տեղաբաշխումը,

5) հատուկ ռազմավարական նշանակություն ունեցող տարածքների, շրջանների և միջանցքների առկայությունը,

6) անհրաժեշտ տրամապորտային ուղիների տեղաբաշխումը,

7) տեղանքի պաշտպանիչ ու քողարկման հնարավորությունները և զորքերի շարժունակության ապահովումը,

8) զորքերի բնակեցման և կենսագործունեության ապահովման, սոցիալական և կենցաղային խնդիրների լուծման պայմանները,

9) զորահավաքային հնարավորությունները:

40. Ձինված ուժերի օգտագործման հիմքն են կազմում Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրությունը, միջազգային պայմանագրերը և օրենքները:

41. Ձինված ուժերի օգտագործման հիմնական ձևերն են՝

1) ռազմավարական, օպերատիվ, մարտավարական և հատուկ գործողությունները,

2) սահմանադրական կարգին սպառնացող վտանգների վերացման գործողությունները՝ Հայաստանի Հանրապետության օրենսդրությամբ սահմանված կարգով,

3) դաշնակցային պարտավորություններից բխող գործողությունները,

4) միջազգային խաղաղապահ գործողությունները,

5) տարերային աղետների և այլ արտակարգ իրավիճակների ժամանակ անհրաժեշտ գործողությունները:

ԳԼՈՒԽ VIII

ՌԱԶՄԱԿԱՆ ԱՆՎՏԱՆԳՈՒԹՅԱՆ ՀԱՄԱԿԱՐԳԻ ՌԱԶՄԱՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ԵՎ ՌԱԶՄԱՏԵԽՆԻԿԱԿԱՆ ԱՊԱՀՈՎՈՒՄԸ

42. Ռազմատնտեսական և ռազմատեխնիկական ապահովման խնդիրն է ռազմական անվտանգության համակարգը արդիական ռազմական տեխնիկայով, սպառազինությամբ, նյութական, ֆինանսական և այլ միջոցներով ապահովելը:

43. Ռազմատնտեսական և ռազմատեխնիկական ապահովման սկզբունքներն են՝

1) Հայաստանի Հանրապետության ռազմատնտեսական և ռազմատեխնիկական կարողությունների շարունակական արդիականացումն ու կատարելագործումը՝ պետության հնարավորություններին համապատասխանող ֆինանսական, նյութական և մտավոր ներուժի արդյունավետ ներգրավմամբ և դրանց կուտակման մեխանիզմների կատարելագործմամբ,

2) ռազմական արդյունաբերության համալիրի զարգացումը,

3) սեփական գիտատեխնիկական, տեխնոլոգիական և արտադրական հենքով ռազմական արտադրության կազմակերպումը,

4) ռազմական նշանակության արտադրանքի առանձին տեսակների մշակման, արտադրության և արտաքին շուկաներ դուրս գալու համար նյութատեխնիկական, տեխնոլոգիական, տեղեկատվական հիմքերի ստեղծումը:

44. Ռազմական անվտանգության ռազմատնտեսական և ռազմատեխնիկական ապահովման հիմնական խնդիրներն են՝

1) ռազմատնտեսական և ռազմատեխնիկական ոլորտի վերակազմավորումը և զարգացման ծրագրերի մշակումը,

2) տնտեսության զորահավաքային նախապատրաստության և զորահավաքային պատրաստության համակարգի պահպանումն ու կատարելագործումը, կառավարման կայուն համակարգի ապահովումը,

3) ռազմական արդյունաբերության հիմնական ճյուղերի արդյունավետ կառավարման համակարգի ստեղծումը,

4) անհրաժեշտ ֆինանսական միջոցների և նյութատեխնիկական պաշարների ապահովումը, դրանց օգտագործման և մատակարարման արդյունավետ պլանավորումը և կառավարումը,

5) Ռազմական անվտանգության համակարգի ենթակառուցվածքների գործունեության արդյունավետ համակարգումը, փոխկապակցված և պլանավորված զարգացումը,

6) Ռազմական անվտանգության համակարգի գիտատեխնիկական, տեխնոլոգիական և արտադրական հիմքերի պահպանումը, կատարելագործումը և ընդլայնումը, նոր սերնդի առավել արդյունավետ պաշտպանական համակարգերի ստեղծումը,

7) սպառազինության, ռազմական տեխնիկայի, ռազմատեխնիկական միջոցների և ունեցվածքի նորոգումը, արդիականացումը և թարմացումը, ռազմական ինժեներական կառույցների շինարարության ապահովումը,

8) ռազմատեխնիկական միջոցների չափորոշման և կողավորման համակարգի կատարելագործումը,

9) կապի և հետախուզության, ռադիոէլեկտրոնային, զորքերի կառավարման, նախագծողաշացման և հակազդեցության արդյունավետ միջոցների ստեղծումը,

10) Ձինված ուժերի զինծառայողների, քաղաքացիական անձնակազմի և նրանց ընտանիքների անդամների սոցիալական պայմանների բարելավումը,

11) ռազմատեխնիկական և ռազմատնտեսական ոլորտներում միջազգային պարտավորությունների կատարումը:

45. Տնտեսության զորահավաքային նախապատրաստության և զորահավաքային պատրաստության հիմնական ուղղություններն են՝

1) մարդկային ռեսուրսների պատրաստումը և բաշխումը Ձինված ուժերում և տնտեսության մեջ,

2) տնտեսության կառավարման համակարգի նախապատրաստումը, ռազմական դրության ժամանակաշրջանում և պատերազմի ժամանակ կայուն գործունեությունը,

3) Ձինված ուժերի զորահավաքային ծրագրերի մշակումը,

4) զորահավաքային առաջադրանքներ ունեցող կազմակերպությունների զորահավաքային համակարգի կատարելագործումը,

5) զորահավաքային հնարավորությունների և օբյեկտների զարգացումը,

6) զորահավաքային և պետական պահուստներում նյութական պաշարների կուտակումը, թարմացումը և պահպանումը,

7) գորահավաքի և ռազմական դրության ժամանակ բնակչությանը մթերա-
յին և ոչ մթերային ապրանքներով, բժշկական սպասարկման, կապի և տրանս-
պորտային միջոցներով ապահովող համակարգերի նախապատրաստումը,

8) ռազմական դրության պայմաններում ֆինանսավարկային, հարկային և
դրամաշրջանառության համակարգերի՝ հատուկ ռեժիմով գործունեության
նախապատրաստումը,

9) տնտեսության և տեղական ինքնակառավարման մարմինների գորահա-
վաքային պատրաստության և ռազմական դրության իրավական ռեժիմի
կարգավորման մեխանիզմների ստեղծումը և կատարելագործումը,

10) ռազմական դրության ժամանակ բնակչության կենսունակությանը և
կայուն գործունեությանը նպաստող տնտեսության ճյուղերի պահպանումն ու
զարգացումը,

11) գորահավաքի և գորահավաքային նախապատրաստության բնագա-
վառների իրավական կարգավորումը, ծրագրավորումը, գիտամեթոդական
ապահովումը, կադրերի պատրաստումն ու վերապատրաստումը, միջազգային
համագործակցությունը, պատրաստվածության վիճակի գնահատումը:

ԲԱԺԻՆ IV

ՌԱԶՄԱԿԱՆ ԱՆՎՏԱՆԳՈՒԹՅԱՆ ՀԱՄԱԿԱՐԳԻ ԲԱՐԵՓՈԽՈՒՄՆԵՐ

ԳԼՈՒԽ IX

ՆՊԱՏԱԿՆԵՐԸ ԵՎ ԽՆԴԻՐՆԵՐԸ

46. Ռազմական անվտանգության համակարգի բարեփոխումների նպա-
տակը քաղաքացիական վերահսկման և պաշտպանական պլանավորման ու
կառավարման ժողովրդավարական հիմնարար սկզբունքների վրա հիմնված,
արդիական ռազմական պահանջներին համապատասխանող, առավել ճկուն և
ժամանակակից ռազմական անվտանգության համակարգի ստեղծումն է, որն ի
գործու կլինի արդյունավետորեն ապահովելու Հայաստանի Հանրապետության
ռազմական անվտանգությունը, պաշտպանելու ազգային անվտանգության հիմ-
նարար արժեքներն ու ապահովելու Հայաստանի Հանրապետության միջազգա-
յին պարտավորությունների կատարումը:

47. Ռազմական անվտանգության համակարգի բարեփոխումները պետք է
ապահովեն ռազմական անվտանգության ոլորտը կարգավորող օրենսդրության
կատարելագործումը, Ձինված ուժերում օրինականության ամրապնդումը,
Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրությամբ, միջազգային պայմա-
նագրերով և օրենքներով սահմանված՝ Հայաստանի Հանրապետության քաղա-

քացիների իրավունքների և ազատությունների, այդ թվում՝ Հայաստանի Հանրապետության ռազմական անվտանգության ապահովման խնդիրներին համապատասխան այլընտրանքային ծառայության իրավունքի երաշխավորումը:

48. Ռազմական անվտանգության համակարգի բարեփոխումների կարևոր առաջնահերթություններ են Ձինված ուժերում գործող ռազմական չափանիշների կատարելագործումը, անվտանգության ապահովման առաջատար համակարգերի և դաշնակից երկրների պաշտպանական համակարգերի ու Ձինված ուժերի հետ համատեղելիության և փոխգործակցության, ինչպես նաև ճգնաժամային իրավիճակներին արագ արձագանքելու կարողությունների զարգացումը՝ ազգային խնդիրներին ծառայեցնելու և միջազգային առաքելություններ իրականացնելու նպատակով:

49. Ռազմական անվտանգության համակարգի բարեփոխումները նախատեսում են այդ համակարգի ռազմավարական վերանայման հիման վրա հայեցակարգային փաստաթղթերի մշակում, անհրաժեշտ օրենսդրական փոփոխությունների և բարեփոխումների գործնական իրականացում:

50. Ռազմական անվտանգության համակարգի ռազմավարական վերանայումը Հայաստանի Հանրապետության ռազմական անվտանգության ապահովման համար Ձինված ուժերի առկա կարողությունների ու պահանջվող կարիքների հստակեցումն է, ինչպես նաև ներկայումս ու տեսանելի հեռանկարում ռազմաքաղաքական միջավայրի փոփոխմանը դրանց համապատասխանեցումը: Ռազմական անվտանգության համակարգի ռազմավարական վերանայումը նախատեսում է՝

1) Դոկտրինի նախանշած ուղղությունների համաձայն Ռազմական անվտանգության համակարգի, այդ թվում՝ Ձինված ուժերի զարգացման ծրագրերի ու հայեցակարգերի մշակում՝ պաշտպանական բարեփոխումների գործընթացն ուղղորդելով առաջադրված խնդիրների կատարմանը,

2) առկա սպառնալիքների վերագնահատում և երկարաժամկետ հեռանկարում ռազմական ռազմավարության առաջնահերթությունների հստակեցում և հաստատում,

3) ընդհանուր զինապարտության վրա հիմնված պարտադիր զինվորական ծառայության միջոցով Ձինված ուժերի համալրման գործող համակարգի պայմաններում պայմանագրային զինվորական ծառայության մասնաբաժնի ավելացում՝ արհեստավարժ ենթասպայական, սերժանտական, իսկ արհեստավարժ հիմունքներով կազմավորվող ստորաբաժանումներում՝ նաև արհեստավարժ շարքային կազմի ընդգրկմամբ,

4) ռազմական սպառնալիքներին դիմակայելու համար Ձինված ուժերի ստորաբաժանումներից պահանջվող պատրաստականության վիճակի հստակեցում,

5) Ձինված ուժերի կառուցվածքի, պատրաստականության, սպառազինությունների ու տեխնիկայի ձեռքբերման և արդիականացման առաջնահերթությունների, ռազմաարդյունաբերական համալիրի և ենթակառուցվածք-

ների զարգացման ուղղությունների, գորահավաքային և պահեստային ուժերի կարիքների սահմանում՝ նկատի առնելով անվտանգության միջավայրն ու առկա ռեսուրսները,

6) արդիական սպառազինությամբ ու տեխնիկայով զինված, բարձր շարժունակությամբ ու մարտունակությամբ օժտված Ձինված ուժերի ստեղծում՝ անվտանգության սպառնալիքներին արագորեն արձագանքելու, Հայաստանի Հանրապետության միջազգային պարտավորությունների կատարումն ապահովելու և ազգային ու միջազգային տարատեսակ ռազմական առաքելություններ իրականացնելու և խնդիրներ լուծելու կարողությամբ:

51. Ռազմական անվտանգության համակարգի ռազմավարական վերանայման արդյունքում ձևավորված օրենսդրական դաշտի և հայեցակարգային փաստաթղթերի հիման վրա ըստ ոլորտների անհրաժեշտ է լուծել հետևյալ խնդիրները՝

1) **Ռազմական անվտանգության համակարգի ղեկավարման ոլորտում**՝ ընթացակարգերի և գործառույթների կատարելագործումը՝ դրանք համապատասխանեցնելով ռազմական անվտանգության համակարգի արդիականացման ծրագրերի տրամաբանությանն ու դրանից բխող խնդիրներին և պահանջներին: Ռազմական անվտանգության համակարգի ղեկավարման ոլորտի բարեփոխումը նախատեսում է՝

ա) Ձինված ուժերի ղեկավարման համակարգի վերանայում՝ հիմք ընդունելով Հայաստանի Հանրապետության Նախագահից՝ պաշտպանության նախարար, պաշտպանության նախարարից՝ Ձինված ուժերի գլխավոր շտաբի պետ, Ձինված ուժերի գլխավոր շտաբի պետից՝ Ձինված ուժերի կառուցվածքային ստորաբաժանումներ ղեկավարման սկզբունքը,

բ) Հայաստանի Հանրապետության պաշտպանության նախարարության գործառույթների հստակեցում՝ սահմանելով պաշտպանական քաղաքականության մշակման և իրականացման, գորակոչի, պաշտպանական բյուջեի կազմման և Ձինված ուժերի կենտրոնացված ապահովման հստակ լիազորություններ,

գ) Ձինված ուժերի գլխավոր շտաբի գործառույթների հստակեցում՝ սահմանելով գորքերի ամբողջական, այդ թվում՝ մարտական և քիկունքային ապահովման ստորաբաժանումների օպերատիվ կառավարման, Ձինված ուժերի մարտական կիրառման պլանների մշակման, խաղաղ ժամանակ բոլոր տեսակի ուժերի՝ Ձինված ուժերի, Սահմանապահ զորքերի, Ոստիկանության զորքերի և այլ զինված ստորաբաժանումների պլանավորման և համադրման հստակ լիազորություններ,

դ) պաշտպանական պլանավորման մարմինների կատարելագործում,

ե) Հայաստանի Հանրապետության պաշտպանության նախարարության համակարգում քաղաքացիական ծառայության քաղաքիչի ներդրում:

2) **Անձնակազմի կառավարման ոլորտում**՝ Ձինված ուժերի կադրային պահանջարկի վերլուծության և ռեսուրսների պլանավորման հիման վրա

զինվորական և քաղաքացիական անձնակազմի կառավարման արդյունավետ և թափանցիկ մեխանիզմների մշակումն ու զարգացումը: Անձնակազմի կառավարման ոլորտի բարեփոխումը նախատեսում է՝

ա) զինվորական և քաղաքացիական անձնակազմի իրավունքների և պարտականությունների հստակ սահմանում,

բ) Ձինված ուժերի կադրային պահանջարկի վերլուծություն, կադրային ռեսուրսների ճիշտ պլանավորում, պաշտոնների հստակ նկարագրերի սահմանում՝ ըստ կրթական, մասնագիտական և տարիքային տարբերակման,

գ) անձնակազմի պաշտոնական առաջխաղացման, վարձատրման, սոցիալական ապահովման, գորացրման հստակ մեխանիզմների սահմանում՝ միասնական և թափանցիկ համակարգի ձևավորմամբ,

դ) Ձինված ուժերի արդյունավետ գործունեությանն ուղղված հաստիքական ռուցվածքային փոփոխությունների իրականացում,

ե) պաշտպանության նախարարության և Ձինված ուժերի գլխավոր շտաբի համակարգում ուղղակի զինվորական գործառնություններ չիրականացնող ստորաբաժանումների համապատասխան պաշտոնները քաղաքացիական պաշտոններով փոխարինելու միջոցառումների իրականացում:

3) **Պահեստագորային ոլորտում**՝ ռազմական անվտանգության ապահովման գործում Ձինված ուժերի պահեստագորային հնարավորությունների արդյունավետ կիրառման մեխանիզմների ստեղծումը՝ հաշվի առնելով անկայուն միջավայրում գտնվող և ռազմական սպառնալիքի ենթակա Հայաստանի Հանրապետության սահմանափակ զորահավաքային ռեսուրսները և բնակչության թվի համեմատ մեծաքանակ զինված ուժեր ունենալու անհրաժեշտությունը: Պահեստագորային ոլորտի բարեփոխումը նախատեսում է՝

ա) ռազմական կարողություններով օժտված պահեստագորային ուժերի կազմավորման և կիրառման մեխանիզմների ստեղծում,

բ) պայմանագրային պահեստագորային համակարգի ներդրում:

4) **Ռազմական կրթության ոլորտում**՝ Ձինված ուժերի համար զինվորական և քաղաքացիական կադրերի պատրաստման և վերապատրաստման ենթակառուցվածքների և ռազմական կարողությունների աստիճանական և նպատակային զարգացումը: Ռազմական կրթության ոլորտի բարեփոխումը նախատեսում է՝

ա) ռազմական կրթության և կադրերի պատրաստման համակարգի կատարելագործում և զարգացում՝ օգտագործելով միջազգային առաջավոր փորձը,

բ) սերժանտների, ենթասպաների և սպաների հրամանատարական պատրաստության և շտաբային սպաների վերապատրաստման ուսումնական ծրագրերի արդիականացում՝ ներառելով նաև ժամանակակից մարտահրավերներին արձագանքելու և միջազգային գործողություններին մասնակցելու համար անհրաժեշտ հմտություններ ձևավորող և զարգացնող խաղաղապահության, ահաբեկչության դեմ պայքարի, ճգնաժամների կառավարման, օտար լեզուների ուսուցման և այլ դասընթացներ,

զ) անճնակազմի մասնագիտական հմտությունների բարձրացման նպատակով համատեղ վարժանքներին և գորավարժություններին մասնակցություն՝ բոլոր գորատեսակների ընդգրկմամբ,

դ) Ձինված ուժերի տարբեր ստորաբաժանումների համար արդիական չափանիշների վրա հիմնված տարեկան կրթական և ուսումնական ծրագրերի մշակում և ուսումնական գործընթացի համապատասխանեցում այդ չափանիշներին, գնահատման չափանիշների կատարելագործում,

ե) քաղաքացիական կադրերի՝ ռազմական ոլորտում ծառայության համար անհրաժեշտ վերապատրաստման ծրագրերի և ընթացակարգերի մշակում ու ներդրում,

զ) պահեստագորայինների և գորակոչիկների նախագորակոչային պատրաստության ուսումնական ծրագրերի մշակում և իրականացում:

5) Պաշտպանական պլանավորման և բյուջետավորման ոլորտում՝ Ձինված ուժերի քանակական և որակական չափանիշների սահմանման, կարիքների գնահատման, ինչպես նաև այդ խնդիրների լուծման համար անհրաժեշտ ֆինանսական հատկացումների պլանավորման առավել թափանցիկ և արդյունավետ համակարգի ստեղծումը: Պաշտպանական պլանավորման և բյուջետավորման ոլորտի բարեփոխումը ներառում է՝

ա) պաշտպանական պլանավորման օդակի կատարելագործում՝ պետության սոցիալ-տնտեսական զարգացման մակրոտնտեսական կանխատեսումների հիման վրա ծրագրային-նպատակային մեթոդների կիրառմամբ ռազմական կարիքների գնահատման, պլանավորման և ֆինանսավորման համակարգի ստեղծման համար անհրաժեշտ կարողությունների զարգացում,

բ) համապատասխան բյուջետային քաղաքականության իրականացում, որը, զուգակցվելով ռազմական և ռազմատեխնիկական բնագավառում միջազգային համագործակցության շրջանակներում իրականացվելիք միջոցառումների հետ, կապահովի Ձինված ուժերի ֆինանսական և նյութատեխնիկական կարիքների բավարարումը,

գ) հաշվեքննական և հաշվապահական ընթացակարգերի արդիականացում,

դ) ռեսուրսների առավել նպատակային և արդյունավետ օգտագործման ու քաղաքացիական վերահսկողության եղանակների բարելավում:

6) Թիկունքային ապահովման ոլորտում՝ Ձինված ուժերի հուսալի, ճկուն, տնտեսապես շահավետ, արագ մատակարարումների և ծառայությունների մատուցման ապահովումը: Թիկունքային ապահովման ոլորտի բարեփոխումը ներառում է՝

ա) կենտրոնացված թիկունքային երկարաժամկետ պլանավորման հայեցակարգի և մեխանիզմների մշակում, որն օպերատիվ մակարդակում պետք է իրականացվի ապակենտրոնացմամբ և լինի վերահսկելի,

բ) թիկունքային կառավարման հրահանգների ու տեխնիկական ուղեցույցների լրամշակում և արդիականացում,

գ) մատակարարման համակարգերի մշակում՝ ղեկավարման, ընդունման, պահեստավորման և հատկացման պահանջվող կարողություններով՝ Զինված ուժերի ստորաբաժանումների համար անհրաժեշտ մատակարարումն ու պահպանումն ապահովելու համար,

դ) պահպանման ծրագրերի մշակում՝ միջոցները պահպանելու, պահեստավորելու, ձևավոխելու և մարտունակ պահելու անհրաժեշտ հնարավորություններով,

ե) փոխադրման համակարգերի արդիականացում, որոնք ընդհանուր խնդիրներն ու պարտավորությունները կատարելու հարցում առնչվում են ստորաբաժանումների տեղաշարժին, անձնակազմին և նյութական միջոցներին,

զ) Զինված ուժերի ստորաբաժանումների թիկունքային ապահովման ծառայությունների արդիականացում:

7) **Փոխգործակցելիության ընդլայնման ուղղությամբ՝** Հայաստանի Հանրապետության միջազգային պայմանագրերով նախատեսված դաշնակցային պարտավորությունները և միջազգային անվտանգության ապահովման իր մասնաբաժինը լիարժեքորեն ստանձնելու համար տարբեր անվտանգության համակարգերի և առանձին պետությունների հետ համատեղելի ուժերի, այդ թվում՝ միջազգային անվտանգության և կայունության գործողություններին մասնակցելու կարողությամբ արագ արձագանքման խաղաղապահ բրիգադի կազմավորումը և զարգացումը:

ԳԼՈՒԽ X

ԵԶՐԱՓԱԿԻՉ ԴՐՈՒՅԹՆԵՐ

52. Դոկտրինի սկզբունքներն ու տեսակետները որոշակիացվում և առարկայացվում են ռազմական անվտանգության ապահովմանն առնչվող պլանավորման փաստաթղթերով և համապատասխան իրավական ակտերով:

53. Դոկտրինը կենսագործվում է Ռազմական անվտանգության համակարգի բոլոր միավորների, պետական կառավարման մարմինների, կազմակերպությունների և հասարակության՝ Հայաստանի Հանրապետության ռազմական անվտանգության ապահովմանը նպատակաուղղված գործունեության միջոցով՝ Հայաստանի Հանրապետության օրենքներով սահմանված կարգով:

54. Դոկտրինի դրույթներն արտացոլում են Ռազմական անվտանգության համակարգի բարեփոխումների ժամանակաշրջանն ու այդ ժամանակաշրջանին բնորոշ առանձնահատուկ նպատակները: Ռազմական անվտանգության համակարգի բարեփոխումները նախատեսվում է ավարտին հասցնել 2015 թվականին, որից հետո Դոկտրինը սկզբունքային և նպատակային վերանայման կենթարկվի:

ՀՀ ՆԱԽԱԳԱՀԻ ԱՇԽԱՏԱԿԱԶՄԻ

ՂԵԿԱՎԱՐ

Ա. ԳԵՎՈՐԳՅԱՆ

ԱՇԽԱՏԱՆՔԱՅԻՆ ՏԵՏՐԵՐ

«ՀԱՅԿԱԿԱՆ ԲԱՆԱԿ» ՈԱԶՄԱԳԻՏԱԿԱՆ ՀԱՆՐԱՅԻ ՀԱՎԵԼՎԱԾ 1-2(5-6). 2008

ՏԱՐԱԾԱՇՐՋԱՆԱՅԻՆ ԱՆՎՏԱՆԳՈՒԹՅՈՒՆ.

ՎՐԱՍՏԱՆ

(ԿՈՒԵԿՏԻՎ ՄԵՆԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆ)

ՎՐԱՍՏԱՆԻ ՆԿԱՏՄԱՄԲ

**ՀՀ ԱՆՎՏԱՆԳԱՅԻՆ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ՄՇԱԿՄԱՆ
ՈԱԶՄԱՎԱՐԱԿԱՆ ԿՈՂՄՆՈՐՈՇԻՉՆԵՐԻ ՇՈՒՐՋ**

ԽՄԲԱԳՐԱԿԱՆ ԽՈՐՀՈՒՐԴ

Հ. Ս. Քոթանջյան, քաղաքական գիտությունների դոկտոր (ՌԴ),
ՌԴ Ռազմական գիտությունների ակադեմիայի ընտրված իսկական անդամ,
հակահաբեկչության գծով գիտական փորձագետ (ԱՄՆ) (նախագահ),
Դ. Ս. Չիլինգարյան (գլխավոր խմբագիր), Ռ. Ա. Այդինյան, Է. Ա. Ապրիանով,
Վ. Ս. Գասպարյան, Տ. Շ. Գասպարյան, Ա. Մ. Դավթյան, Մ. Ռ. Իսախանյան,
Վ. Ս. Իսրայելյան, Յու. Գ. Խաչատրյուով, Մ. Ն. Կարապետյան,
Վ. Հ. Մարգարյան (գլխ. խմբ. տեղակալ), Ս. Ս. Մարտիրոսյան,
Լ. Ա. Մարտիրոսով, Ա. Ռ. Միրզաբեկյան, Ա. Ս. Նազարյան, Պ. Ա. Շադյան,
Ս. Ս. Սարկիսյան, Ս. Գ. Սեդրակյան, Ն. Գ. Տեր-Գրիգորյանց,
Դ. Է. Տոնոյան, Ա. Մ. Փարսադանյան, Կ. Գ. Քոչունց

Նախագծի գիտական ղեկավար՝ ԱՌՀԻ-ի գիտնական-վերլուծաբան,
ՀՀ ԳԱԱ Արևելագիտության ինստիտուտի գիտական գծով փոխտնօրեն,
պատմական գիտությունների դոկտոր Պ. Ա. Չոբանյան

Գիտական խմբագիրներ՝ ԱՌՀԻ-ի վերլուծական կենտրոնի պետ,
պատմական գիտությունների թեկնածու Վ. Հ. Տեր-Մաթևոսյան,
ԱՌՀԻ-ի գիտնական-վերլուծաբան,
պատմական գիտությունների դոկտոր Ա. Գ. Ավագյան
Պատասխանատու քարտուղար՝ Ա. Մ. Շահվերդյան
Տեխնիկական խմբագրումը՝ Ա. Պ. Նազարեթյանի
Ռուսերեն տեքստերի թարգմանությունը՝ Զ. Վ. Փիրոյանի
Ձևավորող նկարիչ՝ Հ. Գ. Սահակյան
Համակարգչային ապահովումը՝ Գ. Ս. Դադայանի,
Վ. Ռ. Խալաֆյանի, Ա. Պ. Նազարեթյանի

**ՀՀ ԵՎ ՎՐԱՍՏԱՆԻ
ԱՆՎՏԱՆԳԱՅԻՆ ՌԱԶՄԱՎԱՐԱԿԱՆ ՇԱՀԵՐԻ
ՀԱՄԱԴՐՄԱՆ ՊՐՈԲԼԵՄԻ ԷՈՒԹՅԱՆ ՄԱՍԻՆ.
ՆԵՐԱԾՈՒԹՅԱՆ ՓՈԽԱՐԵՆ**

*Հ. Ս. ՔՈԹԱՆՋՅԱՆ, գեներալ-մայոր, ԱՌՀԻ-ի մշտապես գործող
սեմինարների գիտական ղեկավար, քաղաքական գիտությունների
դոկտոր (ՌԴ), հակաահաբեկչության գծով գիտական փորձագետ (ԱՄՆ),
ՀԱՊԿ-ի գիտափորձաքննական խորհրդի անդամ,
ՌԴ Ռազմական գիտությունների ակադեմիայի
ընդգրկված իսկական անդամ*

ՀՀ-ն իր արտաքին անվտանգային քաղաքականությունը կառուցում է ըստ փոխադրացման սկզբունքի՝ իր կայուն և անվտանգ ժողովրդավարական զարգացման գերակայությունների ապահովումը զուգակցելով բոլոր անհատական ու կոլեկտիվ դաշնակիցների և գործընկերների, այդ թվում՝ դարավոր հարևան Վրաստանի շահերի հաշվառման հետ: ՀՀ ազգային անվտանգության համակարգի արդյունավետության մեծացման համար առանձնակի նշանակություն ունեն պաշտպանական բարեփոխումները, որոնք նպատակաուղղված են, մի կողմից, ժամանակակից պաշտպանական համակարգերի լավագույն ստանդարտներին համապատասխան Ձիմված ուժերի մարտունակության հետևողական բարձրացմանը՝ «ոչ մի տանուլ տված պատերազմ, ցեղասպանության չկրկնման երաշխավորվածություն» սկզբունքների իրականացմամբ, մյուս կողմից, համաշխարհային առաջատար խաղաղարար ուժային կենտրոնների հետ համագործակցությամբ միջազգային անվտանգության ապահովման գործում ՀՀ դերի ամրապնդմանը: Այս առումով կարևորվում է Հայոց սփյուռքի և ազգային հայկական պետության փոխադարձ ամրապնդման և առաջադիմական զարգացման շահերի առաջնդման հարցերում նրանց փոխշահավետ համագործակցության հայաստանակենտրոնության խորացումը:

Վրաստանի և ՀՀ ռազմավարական գերակայությունների հնարավոր արդյունաբար տրամախաչման ու առաջնդման տեսակետից այս երկու հարևան պետությունների ազգային անվտանգության պրոբլեմների հետազոտումը ենթադրում է դրանց դիմամիկական ուսումնասիրություն ինչպես տեղային-ազգային մասշտաբով, այնպես էլ տարածաշրջանային և ավելի լայն՝ միջազգային, համատեքստում: Տարածաշրջանային անվտանգության հայ-վրացական բաղադրիչի մշակման ժամանակ ՀՀ անվտանգային շահերի տեսանկյունից

շատ կարևոր է նաև հաշվի առնել աղբբեջանական և թուրքական գործոնները: Նշենք, որ հայ քաղաքական վերլուծաբանների ուշադրության կենտրոնում են սկզբունքային բնույթի հետևյալ երկու հանգամանքները: Առաջին. Վրաստանը, ձեռնամուխ լինելով ինտենսիվ ազգային-պետական շինարարությանը, իր ազգային անվտանգության ռազմավարությունն իրականացնելիս մեծապես հիմնվում է Արևմուտքի անդրտարածաշրջանային աշխարհառազմավարական նախագծերին իր մասնակցությանը տրվող միջազգային գնահատականների և այդ մասնակցությունից ստացվող ազգային օգուտի հաշվառման վրա: Երկրորդ. այդ նախագծերում համադասողի դեր են կատարում Աղբբեջանը և Թուրքիան: Հարկ է նաև նկատի ունենալ, որ ազգային-ազատագրական բնույթի տարածաշրջանային հակամարտությունների լուծման և ազգային փոքրամասնությունների ինքնորոշման իրավունքի իրացման հարցերում Վրաստանի և Հայաստանի դիրքորոշումները չեն համընկնում, մինչդեռ Վրաստանն ու Աղբբեջանը ցուցաբերում են նման մոտեցումներ: Չի կարելի անտեսել և այն փաստը, որ Վրաստանը դառնում է տարածաշրջանային մասշտաբի ռազմական գործոն:

Հետաքրքրություն են ներկայացնում այն ռազմավարական գնահատականները, որոնք վրացի և աղբբեջանցի մասնագետները տալիս են Հարավային Կովկասի տարածաշրջանային և ընդհանրապես միջազգային անվտանգության ճարտարապետության ձևավորման գործում Վրաստանի, Հայաստանի և Աղբբեջանի տեղի ու դերի դիմամիկ փոփոխման միտումներին: Այդ տեսակետից կարևոր է Աղբբեջանի իշխանությունների ինքնագնահատականի բաղդատումը տարածաշրջանային գործընթացներում հարավկովկասյան երկրների մասնակցությանը տրվող արտաքին գնահատականների հետ: Համաձայն պաշտոնական Բաքվի ինքնագնահատականի՝ Կասպիական ավազանի և Կենտրոնական Ասիայի այլընտրանքային աղբբյուրների օգտագործմամբ Եվրոպայի էներգետիկ անվտանգության ապահովման միջնաժամկետ և երկարաժամկետ ծրագրերում Աղբբեջանի ներգրավվածության հաշվառմամբ ԵՄ-ում, ՆԱՏՕ-ում և նրանց անդամների շրջանում ձևավորվում է Աղբբեջանի՝ որպես Հարավային Կովկասի առավել դիմամիկ զարգացող պետության տեսակետը:

Տարածաշրջանային գործընթացներին Բաքվի կողմից տրվող մեկնաբանությամբ՝ Հարավային Կովկասի երեք ազգային պետությունների միջև տեղի է ունենում տարածաշրջանում գործող արտաքին գլխավոր ուժերի առնչությամբ գործընկերային դերերի վերաբաշխում: ՀՀ ՊՆ ԱՌՀԻ-ում, ինչպես նաև ՀԱՊԿ-ի գլխավոր ձեռնարկական խորհրդի ռազմավարական վերլուծության խմբի շրջանակներում մեր կատարած հետազոտությունները, ԱՄՆ-ի

Պաշտպանական ազգային համալսարանի, Ջ. Մարշալի անվան անվտանգային հետազոտությունների եվրոպական կենտրոնի, ՆԱՏՕ-ի ԳՀԽ անվտանգային հետազոտությունների ռազմագիտական ակադեմիաների և ինստիտուտների կոնսորցիումի մասնագետների հետ շփումները ցույց են տալիս, որ Արևմուտքի ռազմավարական պլաններում Ադրբեյջանը դիտվում է նաև որպես «Նաբուկո» (Իրան–Եվրոպա) գազային աշխարհառազմավարական նախագծի սկզբնական փուլի իրացման ստուգողական մարտավարական լծակ: Նա հնարավորություն է տալիս Իրանի հետ անմիջական էներգետիկ համագործակցությունը հետաձգելու մինչև ԱՄՆ-ի համար անցանկալի թեփանյան վարչակարգի հիմնովին վերափոխումը կամ էական փոխակերպումը: Հարկ է նշել նաև, որ արևմտյան հանրությունը Ադրբեյջանի իշխանությունների վրա համեմատաբար թույլ ճնշում է գործադրում մարդու իրավունքների և ազատությունների խախտման հարցերում, թեև տեղի է ունենում «նավթային պետության» (*petro-state*) հակաժողովրդավարական մոդելով Ալիևների ընտանիքի տոհմական դիկտատուրայի խորացում, որն ուղեկցվում է ժողովրդին ներկայիս նախագահի հոր անձի պաշտամունքի համատարած պարտադրմամբ:

Հաշվի առնելով Կենտրոնական Ասիայի և Հարավային Կովկասի ածխաջրածնային և աշխարհատարանցիկ ռեսուրսների վերահսկողության վրա ազդեցության տարածման գործում Արևմուտքի ռազմավարական առաջանցումը՝ ՌԴ-ն Ադրբեյջանի և Կենտրոնական Ասիայի պետությունների նկատմամբ ձևավորում է նոր քաղաքական ռազմավարություն, որը հատուկ ուսումնասիրության պահանջ ունի: ՌԴ կողմնորոշումները կարելի է գնահատել հետևյալ կերպ. 1) Արևմուտքի անդրտարածաշրջանային նախագծերում Ադրբեյջանի աշխարհառազմավարական դերի նվազեցման նպատակով գլխավոր ածխաջրածնային պաշարներ ունեցող կենտրոնասիական պետությունների հնարավոր վերակոդմնորոշում դեպի գազով ու նավթով Եվրոպայի ապահովումը Ռուսաստանի տարածքով, 2) Ադրբեյջանի հետ համագործակցության խորացում նավթագազային մատակարարումների մի մասը Ռուսաստանի տարածքով կատարելու համար, 3) Կենտրոնական Ասիայի համեմատաբար սահմանափակ ածխաջրածնային պաշարների օգտագործմանը Չինաստանի մասնակցության ուղղությամբ նրա էներգետիկ ռազմավարական պլանների խթանում՝ ի վնաս Արևմուտքի աշխարհառազմավարական պլանների: Ադրբեյջանը անդրտարածաշրջանային աշխարհառազմավարական նախագծերում հնարավոր զիջումների, ինչպես նաև ՆԱՏՕ-ին չանդամագրվելու վերաբերյալ Ռուսաստանի հետ վարած իր քաղաքական բանակցություններում որպես փոխհատուցում առաջին հերթին դնում է Լեռնային Ղարաբաղի և ԼՂՀ

անվտանգության գոտու տարածքների վերադարձմամբ իր տարածքային ամբողջականության վերականգնման հարցը:

Իր աշխարհագրական դիրքի, քաղաքական ու ռազմաքաղաքական կողմնորոշման հաշվառմամբ Վրաստանը Ամերիկայի Միացյալ Նահանգների կողմից արդեն ընտրվել է որպես մի պետություն, որը կարող է խթանիչի դեր խաղալ առավել ակտիվ աշխարհառազմավարական դերակատարների վերը նշված անդրտարածաշրջանային պլանները հաջողությամբ իրացնելու, ինչպես նաև Հարավային Կովկասի տարածաշրջանում անվտանգային միջավայրը համասեռացնելու («միատեսակացնելու») համար:

Վրաստանը, լինելով Հայաստանի հանդեպ ոչ բարեկամական վերաբերմունք ունեցող Թուրքիայի և Ադրբեջանի ռազմավարական գործընկերը, հետխորհրդային տարածք ՆԱՏՕ-ի ընդլայնման հարցում առնակատման մեջ է Հայաստանի ռազմավարական գործընկեր Ռուսաստանի հետ: Վրաստանի և Ռուսաստանի միջև առնակատման խորացումը իր մեջ կրում է ՆԱՏՕ-ի և ՌԴ-ի միջև «26+1» ձևաչափով համագործակցության վատթարացման սպառնալիք և վտանգի տակ է դնում ՀՀ փոխարացումային ռեսուրսը: Հակառակ ՆԱՏՕ-ի և ՀԱՊԿ-ի միջև կոլեկտիվ համագործակցության սպասումներին, որոնք արտահայտվել էին 2005 թ. ՀԱՊԿ-ի անդամ պետությունների ղեկավարների Աստանայի նախաձեռնության մեջ, այս ազդեցիկ տարածաշրջանային ռազմաքաղաքական կազմակերպությունների միջև փոխհարաբերությունների հնարավոր վատթարացումը կարող է վերածվել ՀՀ ազգային անվտանգության համար վտանգավոր միջդաշինքային դիմակայության: 2008 թ. հունիսին Բաթումում կայացած իր գազաթնաժողովում ՎՈՒԱՄ-ը, Ադրբեջանի և Վրաստանի ակտիվ առաջավարությամբ, ձեռք բերեց աշխարհառազմավարական նոր տրամաչափ՝ «ՎՈՒԱՄ-ի անդամ պետություններ–ՎՈՒԱՄ-ի գործընկեր պետություններ», որը համապատասխանում է «ՆԱՏՕ-ի անդամ պետություններ–ՆԱՏՕ-ի գործընկեր պետություններ» մոդելին: Վերջին տարիներին Վրաստանի քաղաքական-անվտանգային իրադրության յուրահատկություններն են նրա կենսագործունեության քաղաքական, տնտեսական և պաշտպանական ոլորտների բարեփոխման ինտենսիվացումը, ինչպես նաև ներքին քաղաքական անկայունության կրկնվող ժամանակաշրջանները:

Վրաստանի և Հայաստանի անվտանգային շահերի ձևավորման ու պաշտպանության առումով բացառիկ կարևոր և զգալուն գործոններ են՝ Ջավախքի, Թբիլիսիի, Քվեմո Քարթլիի և Աբխազիայի հայ համայնքների էթնոմշակութային ու լեզվական ինքնության պահպանման պայմանով նրանց ինտեգրվածությունն ու պրոֆեսիոնալ-սոցիալական առաջանցիկությունն ու բարեկեցությունը, նրանց բնակության աշխարհառազմավարական (տարա-

ծաշրջանային մասշտաբով) տեղաբնակեցման (կոնֆիգուրացիայի) ու խտության պահպանումը:

Մասնագետներն իրենց գործընկերների ուշադրությունն են հրավիրում այն կարևոր իրողության վրա, որ Վրաստանում վրացահպատակ հայերի նկատմամբ ձեռնարկվելիք յուրաքանչյուր քայլ կարող է իրացված լինել միայն հարևան պետության հետ համագործակցության համար միջպետական, միջկառավարական, միջգերատեսչական, միջմունիցիպալ իրավապայմանագրային հենքի առկայության և նրա վարչական հիմնարկների ու ոչ կառավարական կազմակերպությունների հետ պաշտոնական համաձայնեցվածության պայմանով: Հակառակ դեպքում դա կարող է դիտվել որպես միջամտություն ինքնիշխան պետության ներքին գործերին և օգտագործվել (այդ թվում՝ արտաքին ուժերի կողմից) ինչպես կոնկրետ հայ համայնքների, այնպես էլ ընդհանրապես Վրաստանի ու Հայաստանի ազգային անվտանգությունների շահերի դեմ:

Ակնհայտ է, որ ՀՀ-ին անհրաժեշտ է ինտենսիվ կերպով փոփոխվող Վրաստանի նկատմամբ մշակել արտաքին քաղաքական ռազմավարություն: Անդր-սահմանային հայ-վրացական համագործակցության իրացման համար հայ համայնքների հետ աշխատանքում կարևոր միջոց պետք է լինի իրավական, քաղաքական-հաստատությունական, հումանիտար և տնտեսական բնույթի այն փաստաթղթերի, նորմերի ու ծրագրերի հմուտ օգտագործումը, որոնք տարածաշրջանի վերաբերյալ ընդունվել են Եվրոպայի խորհրդի, Եվրոպական Միության, Սևծովյան տնտեսական համագործակցության կազմակերպության և այլ միջազգային ու տարածաշրջանային կառույցների ղեկավար մարմինների կողմից:

Առանց ուշադրությունը կենտրոնացնելու հայ-վրացական հարաբերությունների տվյալ կողմի վրա՝ հարկ է նկատի ունենալ այն հանգամանքը, որ Վրաստանի քաղաքական ընտրախավերի և հակաընտրախավերի որոշ շրջաններում արմատավորված է ազգային փոքրամասնությունների նկատմամբ քաղաքական ու կենցաղային ազգայնամոլություն: Հայոց սփյուռքի այլ համայնքների (ԱՄՆ, Ֆրանսիա, Կանադա, Լիբանան, Արգենտինա և այլն) համեմատությամբ Վրաստանի հայոց համայնքներն ունեն այն առանձնահատկությունները, որ նրանց բնորոշ են ոչ բարձրադիր պրոֆեսիոնալ-սոցիալական շերտավորումը, Վրաստանի քաղաքական հաստատություններում և հայանպաստ քաղաքական լոբբինգում ինտեգրված ընտրախավեր չունենալը, ինչպես նաև այդ ընտրախավերի ձևավորման ու վերարտադրության՝ պետության կողմից աջակցություն ստացող մեխանիզմների բացակայությունը:

Տարածաշրջանային դինամիկայի ուսումնասիրությունը հուշում է, որ նպա-

տակահարմար է ամենայն պատասխանատվությամբ ու մասնագիտորեն մշակել Վրաստանի և Ռուսաստանի միջև առճակատման հաղթահարման գործում ՀՀ-ի կողմից միջնորդի դերի ստանձնման հնարավորությունը այն պայմանով, որ նման խնդրանքով նրան դիմի հակամարտության կողմերից մեկը կամ երկուսը:

Վրաստանի շուրջ տեղի ունեցող տնտեսական-քաղաքական-պաշտպանական բովանդակությամբ (բնույթի) աշխարհառազմավարական գործընթացների և երկրում առկա քաղաքական զարգացումների առանձնահատկությունների էության միայն ճեպագրային ուրվագծումը ցույց է տալիս «Տարածաշրջանային անվտանգություն. Վրաստան» թեմայի ինքնուրույն գիտական մշակման գերբարդության աստիճանը: Թվում է, թե այս ռազմավարական հետազոտության պատրաստումը և կոլեկտիվ մենագրության տեսքով «Աշխատանքային տետրերի» հերթական համարում հրապարակումը պետք է հետաձգվեին մինչև Վրաստանում կայունանալ և հստականալ մրրկահոս զարգացումների համալիրը, իսկ մինչ այդ՝ դինամիկայի գնահատման ոլորտը հարկ էր թողնել ՋԼՄ-ներին և առանձին հրապարակախոսների: Սակայն ՀՀ ՊՆ ԱՌՀԻ-ի առջև դրված խնդիրը ենթադրում է ոչ թե գործընթացների պասիվ ուղեկցում, այլ մասնակցություն ղեկավարության համար ՀՀ ազգային անվտանգության գերակայությունների ոլորտում կողմնորոշիչների մշակմանը:

Վրաստանի դեպքում նյութը չի կարող չկրել այդ երկրում և նրա շրջակա միջավայրում տեղի ունեցող ինտենսիվ քաղաքական գործընթացների իրավիճակային յուրահատկության դրոշմը: Կիրառական քաղաքագիտական հետազոտություններում, ինչպես և քաղաքական պրակտիկայում, չի սխալվում միայն նա, ով տարբեր պատրվակներով խուսափում է պատասխանատվությունից: Գնահատականներում հնարավոր սխալների կանխմանն էր միտված եզրահանգումների և առաջարկությունների փորձաքննության նպատակով մի շարք մասնագիտական կազմակերպությունների և առանձին փորձագետների ներգրավումը:

Հարկ է նշել ՀՀ ներքին և արտաքին անվտանգության կարևոր բաժինների համար պատասխանատու հիմնարկների հետ ՀՀ ՊՆ ԱՌՀԻ-ի արդյունավետ համագործակցության ավանդույթի էականությունը, մի ավանդույթի, որի հիմքը դրել է ՀՀ ազգային անվտանգության ռազմավարության մշակման աշխատանքները համակարգող միջգերատեսչական հանձնաժողովի Նախագահ, Պաշտպանության նախկին նախարար Սերժ Սարգսյանը, և որը շարունակում է Պաշտպանության ներկայիս նախարար Սեյրան Օհանյանը: Պատիվ ունեն երախտապարտությունս հայտնելու «Վրաստանը ՀՀ ազգային անվտանգության ռազմավարության իրացման շահերի համատեքստում» ռազմավարական հետազոտության

մշակման գործում այն մասնագիտական օգնության համար, որը ցուցաբերվել է մեր հարգելի գործընկերների կողմից՝ ի դեմս ՀՀ ԱԳՆ-ի և Վրաստանում ՀՀ դեսպանության:

Նյութի միջնադրույթն մշակմանը նպաստել են ԱՌՀԻ-ի գիտնական-վերլուծաբանների և փորձագետների (պատմական գիտությունների դոկտոր Ա. Ավագյան, քաղաքական գիտությունների դոկտոր Հ. Քոթանջյան, պատմական գիտությունների դոկտոր Ն. Հովհաննիսյան, պատմական գիտությունների դոկտոր Պ. Չոբանյան, պատմական գիտությունների թեկնածու Վ. Տեր-Մաթևոսյան, Ս. Ստեփանյան, գեղապետ Դ. Չիլինգարյան, գեղապետ Ա. Ջաքարյան) փակ սեմինարներն ու խորհրդատվությունները գիտության և պրակտիկայի տարբեր ոլորտների այնպիսի հրավիրված փորձագետների հետ, ինչպիսիք են Հայաստանյայց Առաքելական եկեղեցու Վիրահայոց թեմի առաջնորդ Վազգեն եպիսկոպոս Սիրզախանյանը, ՀՀ ՁՈԻ-ի հոգևոր առաջնորդ Վրթանես վարդապետ Աբրահամյանը, Ջավախքի առաջնորդական փոխանորդ Բաբգեն աբեղա Սալբիյանը, այդ ժամանակ ՀՀ կրթության և գիտության նախարար, պատմական գիտությունների թեկնածու Լևոն Մկրտչյանը, «Ջավախք» հայրենակցական-քարեգործական հասարակական կազմակերպության նախագահության անդամ, Հայկական հանրագիտարանի գլխավոր խմբագիր, քիմիական գիտությունների դոկտոր Հովհաննես Ավագյանը, «Տերյան մշակութային կենտրոն» կազմակերպության նախագահ, տեխնիկական գիտությունների թեկնածու Առուշան Հակոբյանը, Հայաստանում Կովկասի ինստիտուտի տնօրեն Ալեքսանդր Իսկանդարյանը, Կովկասի գիտությունների, մշակույթի, կրթության և ձեռնարկչության հասարակական ակադեմիայի նախագահության գիտնական քարտուղար, Մոսկվայի միջազգային հարաբերությունների պետական ինստիտուտի Կովկասյան հետազոտությունների կենտրոնի փոխտնօրեն, պատմական գիտությունների թեկնածու Վլադիմիր Ջախարովը, Վրաստանի հումանիտար համալսարանի դոցենտ, պատմական գիտությունների թեկնածու Թեյմուրազ Պապասկիրին, ՀՀ-ում Վրաստանի նշանակված և դեռ չհավատարմագրված ռազմական կցորդ գեղապետ Մուրտազ Գուշեջիանին, տնտեսագիտության թեկնածու Տիգրան Ջրբաշյանը, «Նորավանք» հիմնադրամի «Հայության անվտանգության, մասնավորապես՝ համայնքների գծով» ծրագրի ղեկավար Թամարա Վարդանյանը և այլն:

Հարկ է հաժուր պատշաճի գնահատել տպագրության հանձնելուց առաջ վերջնական նյութի մասնագիտական փորձաքննության գործում գերատեսչությունների այնպիսի ղեկավարների և առաջատար փորձագետների անհատական ներդրումը, ինչպիսիք են՝ արտաքին գործերի փոխնախարար, պատմական գիտությունների դոկտոր Արման Կիրակոսյանը, ԱԳՆ վարչությունների

պետեր Արմեն Եղիզարյանը, Ջյունիկ Աղաջանյանը, բաժնի պետ Գագիկ Հայրապետյանը, Ազգային վիճակագրական ծառայության նախագահ Ստեփան Մնացականյանը, Էկոնոմիկայի նախարարի գլխավոր խորհրդական Արմեն Գևորգյանը, ԷՆ-ի բաժնի պետ Արտակ Բաղդասարյանը, կրթության և գիտության փոխնախարար, ՀՀ ԳԱԱ թղթակից անդամ Արա Ավետիսյանը, մշակույթի փոխնախարար Գագիկ Գյուրջյանը, տրանսպորտի և կապի փոխնախարար Հրանտ Բեգլարյանը:

ՏԵՂԵԿԱՏՈՒ ԲԱԺԻՆ

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ԵՎ ՎՐԱՍՏԱՆԻ ՄԻՋԵՎ ԿՆՔՎԱԾ ՄԻՋԱԶԳԱՅԻՆ ՊԱՅՄԱՆԱԳՐԵՐ*

№	ԱՆՎԱՆՈՒՄ	Ընդուն./ ուժի մեջ է
	ՄԻՋՊԵՏԱԿԱՆ **	
1.	Պայմանագիր «Քաղաքացիական գործերով իրավական օգնության մասին»	04.06.1996 / 04.03.1997
2.	Պայմանագիր «Պատիժը կրելու համար ազատազրկման դատապարտված անձանց փոխանակման մասին»	04.06.1996 / 04.03.1997
3.	Պայմանագիր «Քրեական գործերով իրավական օգնության մասին»	04.06.1996 / 22.11.2001
4.	Հյուպատոսական կոնվենցիա ՀՀ և Վրաստանի միջև	03.05.1997 / 30.12.1999
5.	Պայմանագիր «Հանձնման մասին»	03.07.1997 / 10.10.2000
6.	Համաձայնագիր «Եկամուտների և գույքի կրկնակի հարկումը բացառելու և հարկերի վճարումից խուսափելը կանխելու մասին»	17.11.1997 / 03.07.2000
7.	Պայմանագիր «Բարեկամության, համագործակցության և փոխադարձ անվտանգության մասին»	23.10.2001 / վավերացվել է 10.09.2003 ՀՀ, 26.12.2003 Վր.
	ՄԻՋԽՈՐՀՐԴԱՐԱՆԱԿԱՆ	
1.	Համաձայնագիր «Հայաստանի Հանրապետության Ազգային ժողովի և Վրաստանի Խորհրդարանի միջև միջխորհրդարանական համագործակցության մասին»	01.05.1998

* Նյութը պատրաստել է ՀՀ ՊՆ Դ. Կանայանի անվան ազգային ռազմավարական հետազոտությունների ինստիտուտի ռեֆերենտ ավագ լեյտենանտ Ս. Վ. Ստեփանյանը՝ հիմք ընդունելով <http://www.laws.am> կայքի և ՀՀ ԱԳՆ իրավաբանական ու միջազգային կազմակերպությունների վարչություններից ստացված տվյալները:

** «Հայաստանի Հանրապետության միջազգային պայմանագրերի մասին» 2007 թ. փետրվարի 22-ի ՀՀ օրենքի 2-րդ գլխի 6-րդ հոդվածի 5-րդ մասի համաձայն կնքվում է՝

- 1) ՀՀ անունից՝ միջպետական պայմանագիր,
 - 2) ՀՀ Կառավարության անունից՝ միջկառավարական պայմանագիր,
 - 3) ՀՀ նախարարության, կենտրոնական բանկի, գլխավոր դատախազության, կառավարությանը ենթակա պետական կառավարման այլ մարմնի անունից՝ միջգերատեսչական պայմանագիր:
- Նշված օրենքի համաձայն՝ միջխորհրդարանական համագործակցության մասին համաձայնագրերը Հայաստանի Հանրապետության միջազգային պայմանագիր չեն համարվում:

	ՄԻՋԿԱՌ-ԱՎԱՐԱԿԱՆ	
1.	Համաձայնագիր «Առևտրատնտեսական համագործակցության զարգացման մասին»	1992 / վավերացվել է 28.04.1993
2.	Համաձայնագիր «ՀՀ և Վրաստանի Հանրապետության քաղաքացիների՝ իրենց տարածքներով առանց վիզաների տեղաշարժման մասին»	19.05.1993 / 18.04.1993
3.	Համաձայնագիր «Մշակութային, գիտական և հումանիտար համագործակցության մասին»	19.05.1993 / 19.05.1993
4.	Համաձայնագիր «Օդային հաղորդակցության մասին»	19.05.1993 / 19.05.1993
5.	Համաձայնագիր «Երկաթուղային տրանսպորտի գործունեության համակարգման մասին»	19.05.1993 / 19.05.1993
6.	Համաձայնագիր «Վիզաների փոխադարձաբար ճանաչման մասին»	19.05.1993 / 19.05.1993
7.	Համաձայնագիր «Զբոսաշրջության բնագավառում համագործակցության մասին»	19.05.1993 / 19.05.1993
8.	Համաձայնագիր «Տարանցիկ փոխադրումների հիմնական սկզբունքների մասին»	19.05.1993 / 19.05.1993
9.	Համաձայնագիր «Կապի հարցերով համագործակցության մասին»	19.05.1993 / 19.05.1993
10.	Համաձայնագիր «Առողջապահության բնագավառում համագործակցության մասին»	19.05.1993 / 19.05.1993
11.	Համաձայնագիր «Մաքսային գործի բնագավառում հարաբերությունների հիմունքների մասին»	24.06.1993 / 26.06.1993
12.	Համաձայնագիր «Ազատ առևտրի մասին»	14.08.1995 / 11.11.1998
13.	Համաձայնագիր «Ֆինանսաարդյունաբերական խմբերի ստեղծման հիմնական սկզբունքների մասին»	04.06.1996 / 18.12.1998
14.	Համաձայնագիր «Արտադրական կոդաբեղաձևի մասին»	04.06.1996 / 11.11.1998
15.	Համաձայնագիր «Ներդրումների խրախուսման և փոխադարձաբար պաշտպանության մասին»	04.06.1996 / 18.01.1999
16.	Համաձայնագիր «Գիտատեխնիկական համագործակցության մասին»	03.05.1997 / 29.09.1998
17.	Համաձայնագիր «Բնական և տեխնաժին բնույթի արտակարգ իրավիճակների կանխման ու դրանց հետևանքների վերացման բնագավառում համագործակցության մասին»	03.05.1997 / 31.05.2000

18.	Համաձայնագիր «Շրջակա միջավայրի և բնական ռեսուրսների պահպանության բնագավառում համագործակցության մասին»	03.05.1997 / 30.11.1999
19.	Համաձայնագիր «Հարկային օրենսդրության պահպանման հարցերում համագործակցության և փոխադարձ օգնության մասին»	14.01.1997 / 05.07.2001
20.	Համաձայնագիր «Կրթության բնագավառում համագործակցության մասին»	03.05.1997 / 29.09.1998
21.	Համաձայնագիր «Էկոլոգիապես մաքուր ավտոմատացված տրանսպորտի և նրա ենթակառուցվածքի բնագավառում համագործակցության մասին»	03.05.1997 / վավերացվել է 15.09.1998
22.	Համաձայնագիր «Հարկային օրենսդրության խախտումների դեմ պայքարի ոլորտում համագործակցության և տեղեկությունների փոխանակման մասին»	14.01.1997 / 05.07.2001
23.	Համաձայնագիր «Եկամուտների և գույքի կրկնակի հարկումը բացառելու և հարկերի վճարումից խուսափելը կանխելու մասին»	17.11.1997 / 03.07.2000
24.	Համաձայնագիր «Ապրանքների (աշխատանքների, ծառայությունների) արտահանման և ներմուծման ժամանակ անուղղակի հարկերի գանձման սկզբունքների մասին»	26.09.1998 / 07.06.1999
25.	Համաձայնագիր «Արդյունաբերական սեփականության պահպանության բնագավառում համագործակցության մասին»	26.09.1998 / 21.09.1999
26.	Համաձայնագիր «Գեոդեզիայի, քարտեզագրության և երկրատեղեկատվության բնագավառում համագործակցության մասին»	28.10.1998 / 07.06.1999
27.	Համաձայնագիր «Բարձրագույն որակավորման գիտական և գիտամանկավարժական կադրերի ատեստավորման բնագավառում համագործակցության մասին»	20.11.1998 / 14.06.2001
28.	Համաձայնագիր «Իրավական տեղեկատվության փոխանակման մասին»	11.02.2002 / 03.03.2005
29.	Համաձայնագիր «ՀՀ հանդեպ Վրաստանի պարտքի վերաձևակերպման մասին»	11.02.2002 / վավերացվել է 08.08.2002
30.	Համաձայնագիր «Տեղեկատվության բնագավառում համագործակցության մասին»	27.06.2003 / վավերացվել է 13.12.2003
31.	Համաձայնագիր «ՀՀ հանդեպ Վրաստանի պարտքի վերաձևակերպման մասին»	29.09.2005 / 08.02.2008
32.	Համաձայնագիր «Միջազգային ավտոմոբիլային հաղորդակցության մասին»	25.04.2006 / 06.07.2006
33.	Համաձայնագիր «Ավտոտրանսպորտային միջոցների հափշտակության դեմ պայքարում և դրանց վերադարձն ապահովելու գործում համագործակցության մասին»	02.06.2006 / 07.12.2006

	ՄԻՋԳԵՐԱՏԵՍՉԱԿԱՆ	
1.	Համաձայնագիր «ՀՀ ներքին գործերի նախարարության և Վրաստանի Հանրապետության ներքին գործերի նախարարության միջև հանգափորության դեմ պայքարի բնագավառում համագործակցության մասին»	12.05.1993 / 12.05.1993
2.	Համաձայնագիր ՀՀ մաքսային վարչության և Վրաստանի Հանրապետության մաքսային կոմիտեի միջև երկու պետությունների սահմանի վրա մաքսային անցակետեր բացելու վերաբերյալ	19.05.1993 / 19.05.1993
3.	Համաձայնագիր ՀՀ մաքսային վարչության և Վրաստանի Հանրապետության մաքսային կոմիտեի միջև թմրամիջոցների և հոգեմեղման նյութերի ապօրինի շրջանառության դեմ պայքարում համագործակցության մասին	19.05.1993 / 19.05.1993
4.	Համաձայնագիր ՀՀ կառավարությանն առընթեր ֆիզիկական կուլտուրայի, սպորտի և երիտասարդության հարցերի վարչության և Վրաստանի Հանրապետության սպորտի դեպարտամենտի համագործակցության մասին	19.05.1993 / 19.05.1993
5.	Համաձայնագիր ՀՀ և Վրաստանի Հանրապետության ֆինանսների նախարարությունների միջև ոչ առևտրային վճարումների մասին	15.06.1993 / 15.06.1993
6.	Համաձայնագիր «ՀՀ մաքսային վարչության և Վրաստանի Հանրապետության մաքսային կոմիտեի միջև մաքսային գործերում համագործակցության մասին»	12.05.1993 / 12.05.1993
7.	Համաձայնագիր «ՀՀ մաքսային վարչության և Վրաստանի Հանրապետության մաքսային կոմիտեի միջև տարանցիկ բեռների մաքսային ձևակերպման կարգի մասին»	15.06.1993 / 15.06.1993
8.	Համաձայնագիր «ՀՀ գյուղատնտեսության և պարենի նախարարության և Վրաստանի գյուղատնտեսության և պարենի նախարարության միջև ագրոարդյունաբերական համալիրի բնագավառում առևտրատնտեսական համագործակցության մասին»	04.06.1996
9.	Համաձայնագիր «ՀՀ կենտրոնական բանկի և Վրաստանի ազգային բանկի միջև վրացական լարիի և հայկական դրամի փոխարժեքների փոխարկելիության ապահովման և կայունացման միջոցառումների մասին»	03.05.1997
10.	Համաձայնագիր «ՀՀ կառավարությանն առընթեր արխիվային գործի վարչության և Վրաստանի արխիվային դեպարտամենտի միջև համագործակցության մասին»	17.11.1997
11.	Համաձայնագիր «ՀՀ արդարադատության նախարարության և Վրաստանի արդարադատության նախարարության միջև դատական փորձաքննության բնագավառում համագործակցության մասին»	23.10.2001 / 04.03.2005

12.	Համաձայնագիր «ՀՀ արդարադատության նախարարության և Վրաստանի արդարադատության նախարարության միջև համագործակցության մասին»	23.10.2001 / 04.03.2005
13.	Համաձայնագիր «ՀՀ կենտրոնական բանկի և Վրաստանի ազգային բանկի միջև վարկային կազմակերպությունների գործունեության վերահսկողության ոլորտում համագործակցության մասին»	24.09.2004 / 02.02.2006
14.	Հայաստանի Հանրապետության կրթության և գիտության նախարարության և Վրաստանի կրթության և գիտության նախարարության միջև 2004–2007 թթ. համագործակցության ծրագիր	26.07.2007 / 26.07.2007
15.	Արձանագրություն «Հայաստանի Հանրապետության Կառավարությանն առընթեր մաքսային պետական կոմիտեի և Վրաստանի ֆինանսների նախարարության միջև մաքսային վիճակագրության տեղեկատվության փոխանակման հարցերում փոխգործակցության մասին»	15.10.2007 / վավերացվել է 26.02.2008

**ՎՐԱՍՏԱՆԸ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ
ԱԶԳԱՅԻՆ ԱՆՎՏԱՆԳՈՒԹՅԱՆ ՀԱՄԱՏԵՔՍՏՈՒՄ
(ՎԵՐԼՈՒԾԱԿԱՆ ՏԵՂԵԿԱԳԻՐ)**

Վրաստանի ղեկավարությունը տարածաշրջանային ներկա իրողությունները գնահատում է որպես բարենպաստ հնարավորություն վրացական ազգային-պետական շինարարության ծրագրի իրականացման համար:

Վրաց քաղաքական ընտրախավն իր քաղաքականությունը կառուցում է՝ օգտագործելով կախվածություն ունեցող պետություններ ձեռք բերելու հարցում համընդհանուր ուժային բևեռների շահագրգռվածությունը:

ԻՐԱԿԱՆ ՊԱՏԿԵՐՆ ՈՒ ԿԱՐԾՐԱՏԻՊԵՐԸ

Վրաստանի բազմատարր և բազմամակարդակ իրողությունները հնարավորինս լիարժեքորեն իմաստավորելու համար անհրաժեշտ է թվարկել մի շարք կարևոր բաղկացուցիչներ, որոնք պայմանավորում են այդ երկրի յուրօրինակությունը:

– *Տիրոջության ազգի էթնիկական անմիաբարրությունը:* Վրաստանի հասարակությունը դեռ չի հասել համազգային ինքնագիտակցության, բայց դրա հիմքի վրա կառուցվում են պետական հաստատություններ: Այսօր երկրի հասարակությունը կազմված է տիտղոսային ժողովրդից՝ վրացիներից, հարավկովկասյան մի շարք փոքր ժողովուրդներից՝ մեգրելներից, սվաններից, խևսուրներից և այլն, ինչպես նաև ազգային փոքրամասնություններից՝ հայերից, ադրբեջանցիներից, հույներից և այլն, ինչը լուրջ դժվարություններ է հարուցում համազգային գաղափարախոսության ձևավորման և արմատավորման ճանապարհին:

– *Աշխարհիկ և հոգևոր ընտրախավերի աշխարհընկալման յուրաքանչյուրությունը* մտածելակերպի այն երկվության ցուցանիշն է, որով պայմանավորվում է հասարակության տիտղոսային վերնախավի զարգացման ուղեգիծը: Մի կողմից՝ դա պատմական զարգացման ընթացքում խնամակալ պետություններից մշակութային, քաղաքական և դավանական բաղադրիչների փոխառման կարծրատիպն է (քրիստոնեությունը՝ Հայաստանից, իսկ ավելի ուշ՝ Բյուզանդիայից, պետության քաղաքական կառույցը՝ տարածաշրջանում գերիշխող տերություններից, մշակույթը՝ զարգացման վեկտորը որոշող կենտրոններից): Խնամակալ պետությանը «հարմարվելու» հենց այս ընդօրինակումային մոտեցումը հնարավորություն տվեց ապահովելու գոյատևման ընթացիկ քաղաքական խնդիրների սպասարկումը բավական բարդ շրջապատում: Մյուս կողմից՝ 19-րդ դարի երկրորդ կեսին Վրաստանի քաղաքական ընտրախավի մեջ ազգայնականության գաղափարների ներթափանցումը կյանքի կոչեց ժամանակակից ազգային պետության շինարարության պլանները, ինչի առաջին փորձը կատարվեց 1918 թ.:

– *Պետական իշխանության կառույցները:* Գործնականում նկատվում է

պետական իշխանության կառույցների զգալի փոխառման ձգտում տվյալ փուլում խնամակալ հանդիսացող պետությունից: Նման փոխառման լավագույն օրինակ է «պատմական սահմաններում» Վրաստանի կառուցման ջատագովների կողմից իդեալականացվող 11–12-րդ դարերի թագավորությունը:

– *Վրաստանի անկախության յուրաքանչյուր անցյալում առավել շահութաբեր և հեռանկարային ճյուղերի առանձնացումն ու զարգացումն է:* Գյուղատնտեսության ոլորտում դա վերաբերում է ցիտրուսների արտադրությանն ու արտահանմանը (հիմնականում՝ Աբխազիան), ծառայությունների ոլորտում՝ առողջարանային գոտիներին (դարձյալ նույն Աբխազիան), իսկ արդյունաբերությունում՝ խորհրդային շրջանում կառուցված խոշոր ձեռնարկություններին, որոնք կողմնորոշված էին դեպի համամիութենական շուկան (Ռուսթավի մետալուրգիական կոմբինատ, Քութայիսի ավտոմոբիլային գործարան և այլն): Առաջին երկու ճյուղերը ազգամիջյան հակամարտության հետևանքով չեն վերահսկվում, իսկ արդյունաբերության վերականգնումը նախկին ծավալներով քիչ հավանական է շուկայական գործոնների բերումով ու մասնավորապես նաև՝ արտադրության բարձր կուլտուրայի ավանդույթներ չլինելու պատճառով: Կլիմայական պայմանները և հողերի բերրիությունը տիտղոսային ժողովրդի գյուղացիությանը հնարավորություն են տվել արդեն մի քանի հարյուրամյակ նվազագույն աշխատածախսերով ստանալու կյանքի ընդունելի մակարդակի ապահովման համար բավարար բերք: Վերը նշվածը մասամբ բացատրում է վրացիների իներտությունը կամ «անտարբերությունը» տնտեսության նոր ոլորտների ստեղծման կամ հների զարգացման հարցում, ինչպես նաև Վրաստանի տարածքում օտարերկրացիների գործունեությունից ստացված ռենտայով ապրելու նրանց շրջանում արմատացած մոտեցումը:

– *Զինված ուժերի շինարարությունը ամերիկյան մոդելով.* բացի արևմտյան մոդելին անցնելու ձգտումից, այս մոտեցումն արտացոլում է սեփական ռազմական ավանդույթների լրացման անհրաժեշտությունը: Այս հարցում ակնհայտ է նաև ավանդական դարձած այն ձգտումը, որ բուն մարտական գործողություններին մասնակից դարձնեն դաշնակիցներին, վարձկանների կամ փորձեն գործի դնել ուժի արտասահմանյան այն կենտրոնների ազդեցությունը, որոնք տվյալ շրջանում Վրաստանի խնամակալներն են:

– *Հարևան պետությունների կողմից Վրաստանի՝ որպես սպառնալիքի աղբյուրի չընկալումը,* ինչը տարիմաստ է թվում առանց բացառության բոլոր հարևան պետությունների սահմանակից տարածքների նկատմամբ Վրաստանի ակնհայտ և պարբերաբար արտահայտվող հավակնությունների ֆոնի վրա: Միևնույն ժամանակ դա արտացոլում է պատմականորեն ձևավորված այն գնահատականը, որը հարևանները տալիս են վրացական պետության իրական ինքնությունը ներդրում և նրա հակվածությանը համակեցության խնամառական դերին:

Զարգացման այս փուլում նշված բաղադրիչների զուգակցումը հանգեցնում է հետևյալ իրողություններին:

ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ՈԼՈՐՏ

– գործնականում երկրի քաղաքական կողմնորոշման կոշտ միավեկտորությունը պայմանավորված է արևմտյան խնամակալների լրավճարներից Վրաստանի պետական կառույցների լրիվ կախվածությամբ: Դրան զգալի չափով նպաստում է հին կադրերը երիտասարդ, արևմտյան կրթություն ստացած մասնագետներով փոխարինելու քաղաքականությունը,

– «բուն վրացական հողերի վերամիավորում» կարգախոսով կատարվում է Վրացական ԽՍՀ սահմաններում ազգային պետության ստեղծման փորձ: Միջազգային կազմակերպությունները ճնշման են ենթարկվում խաղաղապահական առաքելության ձևաչափը փոփոխելու, բազմազգ ոստիկանական ուժեր մտցնելու և արխագական ու հարավօսեթական պրոբլեմների ուժային լուծման համար բարենպաստ պայմաններ ստեղծելու նպատակով,

– Վրաստանը միջազգային ասպարեզում իր շահերը առաջ մղելու համար առավելագույնս գործարկում է այն շահութամասը, որն ստացվում է ԱՄՆ-ի, Գերմանիայի, Իսրայելի, Թուրքիայի, Ադրբեջանի հետ երկկողմ, ինչպես նաև ՎՈՒԱՄ-ի, ՆԱՏՕ-ի ու եվրոպական կառույցների շրջանակներում բազմակողմ քաղաքական ու ռազմական ակտիվ համագործակցությունից,

– Վրաստանի իշխող վարչակարգը որպես ԱԳՀ-ին հակակշիռ ստեղծված տարածաշրջանային համագործակցության ՎՈՒԱՄ կազմակերպությունը դիտում է էներգետիկայի (ԱդրՀ) և արդյունաբերության, այդ թվում՝ ռազմական (ՈՒկրաինա), բնագավառներում գործընկեր երկրների հետ հարաբերությունների խթանիչի, ինչպես նաև ՌԴ-ի հետ կանխամտածված ապակառուցողական հարաբերություններում հնարավորությունների բազմապատկման (*force multiplier*) գործոնի դերում,

– որպես ՆԱՏՕ-ի «տարածաշրջանային խնամակալ» հանդես եկող Թուրքիայի հետ ՎՈՒԱՄ-ի համագործակցության բացառիկ բնույթը վկայում է մի գործընկերության ստեղծման մասին, որը, հնարավոր է, մոտ ապագայում դուրս գա ռազմաքաղաքական դաշինքի ստեղծման մակարդակ,

– Արևմուտքի քաղաքական և ռազմական կառույցներ Վրաստանի մուտք գործելու պլանների իրականացման հիմնական շարժիչ ուժը արևմտյան բեռնների (ԱՄՆ, ԵՄ) շահագրգռվածությունն է այն համընդհանուր և միջմայրցամաքային ռազմավարական տնտեսական մախագծերի իրականացման գործում, որոնցում Վրաստանին հատկացվում է տրանսպորտային միջանցքի դեր:

ՊԱՇՏՊԱՆԱԿԱՆ ՈԼՈՐՏ

– Զինված ուժերի բարեփոխումների մշակման և իրականացման գործընթացը Վրաստանի ղեկավարության որոշմամբ ընդունել է գորքերի կառավարման և զորային գործունեության կազմակերպման ամերիկյան մոդելի վերարտադրման ձև՝ Ազգային անվտանգության հայեցակարգից մինչև փոքր ստորաբաժանումների կառուցվածքը,

– Վրաստանի ռազմական բյուջեն գրեթե ամբողջությամբ տրամադրվում է Միացյալ Նահանգների կողմից, ինչի հետևանքով 2003 թ. (այսինքն՝ մինչև Սահակաշվիլու իշխանության գալը) 60 մլն ԱՄՆ-ի դոլարից աճելով կազմել է. 2005 թ.՝ 77,6 մլն, 2006 թ.՝ 220 մլն, 2007 թ.՝ 575 մլն և 2008 թ.՝ ավելի քան 900 մլն դոլար,

– հիմնական ծախսերը նպատակաուղղված են եղել ենթակառուցվածքի կատարելագործմանը, զինծառայողների սոցիալական պայմանների բարելավմանը, տեխնիկայի և սպառազինության արդիականացմանը, ուսումնական կենտրոնների զարգացմանը, ինչը վրացական ռազմաքաղաքական դեկավարության կարծիքով էական ներդրում է ՆԱՏՕ-ի հետ Վրաստանի ՁՈՒ-ի համատեղելիության որակի բարձրացման գործում,

– «Վարժեցում և հանդերձավորում» ամերիկյան ծրագրի շրջանակներում անձնակազմի թվաքանակի մեծացումը հնարավորություն է տալիս ստեղծելու ՆԱՏՕ-ի (ուստի և ԹՀ) ստանդարտներին համապատասխանող հարվածային զորամասեր և ստորաբաժանումներ, որոնք գործողությունների փորձ են ձեռք բերում ցածր ինտենսիվությամբ հակամարտություններում (Իրաք, Աֆղանստան): ՁՈՒ-ի զինծառայողների թվաքանակը մինչև 32 հազարի հասցնելու մասին 2007 թ. ընդունված որոշման հետ մեկտեղ բավական արագ տեմպերով ըստ ամերիկյան մոդելի ստեղծվում է հարյուրհազարանոց ռեզերվ,

– Մ. Սահակաշվիլու նախագահության շրջանում կտրուկ կերպով աճել է Վրաստանի ՁՈՒ-ի ապահովման տեմպը այնպիսի սպառազինությամբ և ռազմական տեխնիկայով (ՄՈՏ), որոնք հնարավոր դարձրին Աբխազիայի և Հարավային Օսեթիայի ռազմական կառույցների նկատմամբ ճնշող գերազանցության հաստատումը (տասը տարվա հարաբերական հավասարակշռությունից հետո): ՈՒշագրավ է, որ Վարշավայի պայմանագրի կազմակերպության նախկին մասնակից երկրների ՁՈՒ-երի՝ ՆԱՏՕ-ի ստանդարտներին անցնելու գործընթացը Վրաստանին հնարավորություն տվեց գործնականում անհատույց կերպով ստանալու ՄՈՏ անհրաժեշտ տեսակներ՝ անօդաչու թռչող սարքեր (ԱԹՍ)*, տանկեր, համազարկային կրակի ռեակտիվ համակարգեր, ինքնազնաց հրետանային կայանքներ, ականանետներ, հրաձգային զենք և զգալի քանակով զինամթերք,

– սահմանի պահպանման կառույցի բարեփոխումը կատարվում է թուրքական մոդելի ընդօրինակման ճանապարհով, ինչը Վրաստանի դեկավարության կարծիքով հնարավորություն կտա ոչ միայն ապահովելու ԹՀ համապատասխան գերատեսչության աջակցությունը, այլև ԱդրՀ-ի հետ միօրինակացնելու սահմանի պահպանման համակարգը:

ՁՈՒ-ն ՆԱՏՕ-ի ստանդարտներին համապատասխանեցնելու և երկրի անվտանգության ու տարածքային ամբողջականության ապահովման մակարդակի հասցնելու միջոցառումները Վրաստանի ռազմաքաղաքական դեկավարության կողմից առավել հետևողականորեն իրականացվում են մի շարք գերակա ոլորտներում՝

* Ընդունված է մաս անօդաչու թռչող ապարատ (ԱԹԱ) անվանումը:

- գինձառայողների սոցիալական, բնակարանային պայմանների և ռազմական ենթակառուցվածքի բարելավում,
- աջակցում միջազգային անվտանգության ուժերին (*ISAF*) (վրացական ստորաբաժանումների ուղարկում Աֆղանստան),
- ավիացիայի, զրահատեխնիկայի և հրետանու արդիականացում,
- ՀՕՊ-ի ուժերի զարգացում,
- տեղեկատվական տեխնոլոգիաների զարգացում,
- գիշերային տեսանելիության սարքերի ու սարքավորանքի գնում:

Վրաստանի ռազմական բաղադրատարրերի զարգացման դինամիկայում առավել ցուցանշական է 2007 թվականը: Այդ ժամանակ Վրաստանի ղեկավարությունը ռազմական ենթակառուցվածքի զարգացմանն ուղղված գործունեության ամենակարևոր ուղղություններից մեկը համարում էր ՋՈՒ-ի ռեզերվային բաղադրատարրերի պատրաստման ուսումնանյութական բազայի կատարելագործումը:

ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ՈԼՈՐՏ

Տնտեսական ոլորտում Վրաստանի տարածքն ինչպես իշխանությունների, այնպես էլ բնակչության կողմից դիտվում է որպես մի օբյեկտ, որը հնարավորություն է տալիս եկամուտներ ստանալու (ընդ որում՝ առանց որևէ նախնական ծախսեր կատարելու) արտասահմանյան ներդրողների ու ձեռնարկատերերի արդյունաբերական և գյուղատնտեսական գործունեությունից: Տվյալ մոտեցման առավել ցայտուն օրինակը Վրաստանի դիրքորոշումն է՝ հանդես գալու որպես Կենտրոնական Ասիայի ու Եվրոպայի միջև բեռնահոսքի և էներգակիրների փոխադրման տրանսպորտային միջանցքի հանգուցային հատված,

– Վրաստանի ղեկավարությունն իր երկրի աշխարհագրական դիրքը վերածել է համակարգաստեղծ աշխարհատնտեսական գործոնի: Այսօր Վրաստանը հանդես է գալիս որպես Կասպից ու Սև ծովերի ավազանների միջև եզակի տրանսպորտային միջանցք և Կենտրոնական Ասիայի ու Եվրոպայի միջև ՌԴ-ն շրջանցող միակ մատչելի փոխադրումային մայրուղի,

– տարածաշրջանային նախագծերից Հայաստանի ներկայիս մեկուսացումն ընկալվում է որպես գոյացած խորշերը (հատկապես՝ տրանսպորտային ոլորտում) «լցնելու» և Հայաստանի Հանրապետության հաշվին հնարավորինս մեծ շահույթներ ստանալու հնարավորություն,

– Վրաստանում ռազմաարդյունաբերական համալիր չլինելը համակշռվում է արտերկրում արտասահմանյան (առաջին հերթին՝ ամերիկյան) ֆինանսավորմամբ կատարվող գնումներով,

– էլեկտրոնային հաղորդակցության ոլորտում Վրաստանի ղեկավարությունը գործում է իր արդյունավետությունն ապացուցած տրանսպորտային միջանցքի օրինակով՝ ակտիվ կերպով առաջ մղելով իր տարածքով միջտարածաշրջանային և միջմայրցամաքային կապուղիների անցկացման գաղափարը,

– տնտեսական քաղաքականությունը, ինչպես և նախկինում, խիստ տարբերակված է ըստ էթնիկական սկզբունքի. քեւ օրենսդրությունը համապատասխանում է արեւմտյան նորմերին, «ոչ տիտղոսային ազգերին պատկանող քաղաքացիները» գործնականում զրկված են քիչ թե շատ ռեալ վերահսկող դիրքեր գրավելու հնարավորությունից (օրինակ՝ արդյունաբերության և առևտրի ոլորտում հայերին ղեկավար պաշտոնների շնորհումը հնարավոր է միայն տիտղոսային ժողովրդի «շարքերն» անցնելու պայմանով, ձուլման չենթարկված աղբբջանցիներին փաստորեն արգելվում է հողաբաժինների մասնավորեցումը և այլն):

ԱԶԳԱՅԻՆ ՈԼՈՐՏ

Մոնոէթնիկ պետության ստեղծման ձգտումը Վրաստանի դեպքում առավել ցայտուն կերպով կարելի է լուսաբանել Ջավախքի՝ տարածքային առումով միակ հայկական միասնական համայնքի նկատմամբ «մեղմ դուրսմղման» քաղաքականության օրինակով: Այդ ձգտումը միաժամանակ և համաձայնեցված կերպով իրականացվում է մի շարք ոլորտներում՝

– *քաղաքական*. պետական իշխանության մարմիններում Ջավախքի բնակչության համամասնական ներկայացվածության թույլ չտալը (օրինակ՝ սակավաբնակ վրացական գյուղերը ներկայացուցչական իրավունքներով հավասարեցվում են մեծ հայկական գյուղերին և նույնիսկ գյուղական միավորումներին, նման մոտեցում է ցուցաբերվում նաև գերազանցապես աղբբջանցիներով բնակեցված Մառնեուլի շրջանում),

– *լոկալիզացիան*. զուտ ենթակառուցվածքային նախագծերի իրականացումը (Կարս–Ախալքալաք–Թբիլիսի երկաթգիծ, և էներգատար՝ Բաքու–Թբիլիսի–Ջեյհան նավթատար, Բաքու–Թբիլիսի–Էրզրում գազատար համակարգեր), ինչպես նաև Վրաստանի ՋՈՒ-ի համար պարենամթերքի պետգնումների հայտարարված ծրագրի ձախողումը հանգեցնում են տարածաշրջանի տնտեսական լճացմանը և աշխատունակ հայ բնակչության արտահոսքին երկրի սահմաններից դուրս (ներգործության այս լծակը ընկալվում է որպես առավել գործուն),

– *մշակութային*. պլանաչափ վրացացումը, որն առավել ակտիվ կերպով իրականացնում են վրացական ուղղափառ եկեղեցին (հայկական ծխական համայնքների սեփականացում և նոր համայնքների ստեղծում) և երիտասարդության ու սպորտի նախարարությունը (պատմության հուշարձանները «բարեկարգելու» նպատակով վրաց երիտասարդության «կուլտարշավների» կազմակերպում):

Ընդհանուր առմամբ, Վրաստանի իշխանություններին այս փուլում հաջողվում է բավական արդյունավետ կերպով օգտագործել վարչական մեխանիզմը՝ իրենց շահերը առաջ մղելու և պաշտպանելու հայրենակցական և մասնագիտական իրավական մեխանիզմների ձեռքբերման կամ ստեղծման հնարավորությունից ազգային փոքրամասնություններին զրկելու համար: Այդուհանդերձ, պետության կողմից ձեռնարկվող միջոցները բավարար արդյունք չեն տալիս հասարակության առողջացման (առաջին հերթին՝ հանցավորություն և թմրա-

մոլություն) և տիտղոսային ազգի ծնելիության մակարդակի բարձրացման գործում, ինչը հղի է Վրաստանի բնակչության ընդհանուր թվաքանակում տիտղոսային ազգի բաժնեմասի հետագա նվազմամբ:

ՏԵՂԵԿԱՏՎԱԿԱՆ-ՔԱՐՈՋՉԱԿԱՆ ՈԼՈՐՏ

– Վրաստանի ղեկավարությունը, իրատեսորեն գնահատելով տեղեկատվական-քարոզչական ոլորտի հնարավորությունները, իր հիմնական ուշադրությունը կենտրոնացրել է հատկապես այս ուղղությանը և կարողացել է կարճ ժամանակահատվածում միջազգային լսարանում ստեղծել երիտասարդ ազատական առաջնորդների կողմից գլխավորվող ու դինամիկ կերպով զարգացող մի իրավական և ժողովրդավարական պետության կերպար,

– տեղեկատվական-քարոզչական քաղաքականության պլանավորման և իրականացման գործում Վրաստանի ղեկավարությունը լիովին ապավինում է ամերիկյան տեխնոլոգիաներին՝ ուղղակիորեն հայցելով և ստանալով ամբողջական քաղաքական արշավների ռազմավարություններ և սցենարներ: Առանձին նախագծեր ևս իրականացվում են ամերիկյան փորձագետների, իսկ վերջին շրջանում՝ նաև ԱՄՆ-ում կրթություն ստացած և պատրաստում անցած տեղի կադրերի հրահանգավորմամբ (որպես ցայտուն օրինակ վկայակոչենք Վրաստանի ԶՈՒ-ի կայքէջն ու հեռուստաալիքը),

– ուշադրության է արժանի հայերի նկատմամբ վրացալեզու կառավարվող քարոզչության անհանդուրժողականության տարբերությունը վրացական ռուսալեզու և անգլալեզու ԶԼՄ-ների ցուցադրական հանդուրժողական-ժողովրդավարական-ազատական կողմնորոշումներից,

– պետությունն ամեն կերպ օժանդակում է հնարավորինս մեծ թվով ուսանողների՝ Արևմտյան և Արևելյան Եվրոպայի երկրների (հատկապես՝ Ուկրաինա և Բալթյան երկրներ) բուհերում ուսանելուն՝ նրանց դիտելով և՛ որպես արտասահմանում Վրաստանը գովազդողների, և՛ որպես հայրենիք վերադառնալուց հետո արժեքավոր (և ռուսական ազդեցությունից ձերբազատված) մասնագետների:

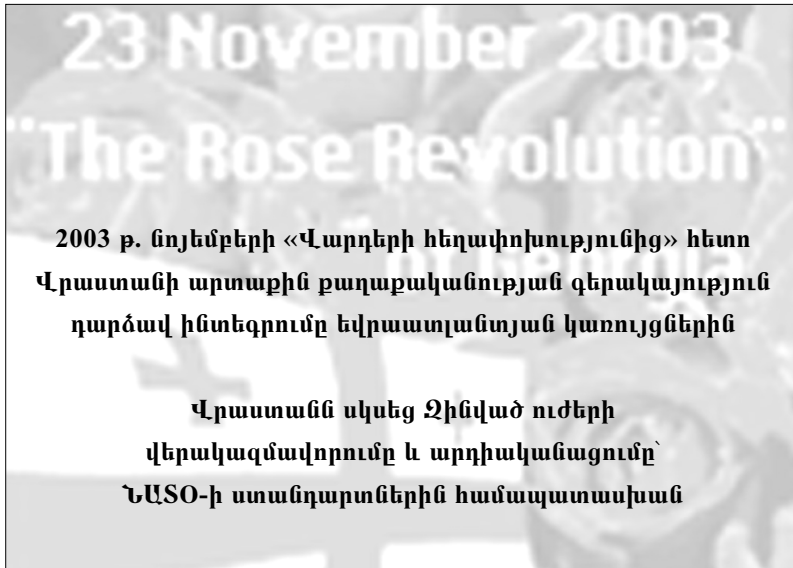
**ՎՐԱՍՏԱՆԻ ԶԻՆՎԱԾ ՈՒԺԵՐԻ ԶԱՐԳԱՑՈՒՄԸ
ԵՎ ՆԱՏՕ-ԻՆ ԻՆՏԵԳՐՄԱՆ ԳՈՐԾԸՆԹԱՅԸ
(ԶԵԿՈՒՅՈՒՄ «ՓԱՈՒԵՐ ՓՈՅՆՏ» ԶԵՎԱԶԱՓՈՎ)**

*Մ. ԳՈՒԶԵԶԻԱՆԻ, գնդապետ,
ՀՀ-ում և ԻԻՀ-ում Վրաստանի ռազմական կցորդ*

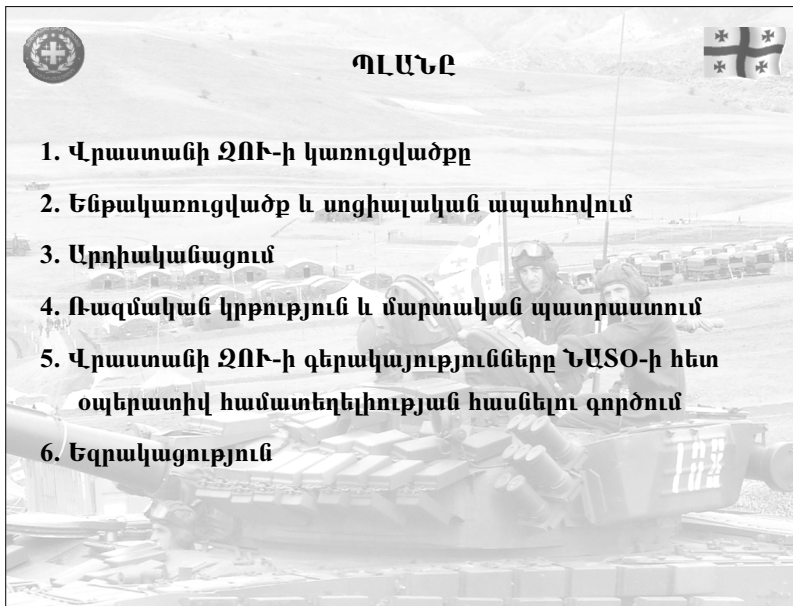
2008 թ. մայիսի 21-ին ՀՀ ՊՆ ԱՌՀԻ-ում այս սեմինարի մախապատրաստման շրջանակներում կայացավ Ինստիտուտի վերլուծական կենտրոնի մասնագետների հանդիպումը Հայաստանի Հանրապետությունում և Իրանի Իսլամական Հանրապետությունում Վրաստանի ռազմական կցորդ գնդապետ Մուրտազ Գուջեջիանու հետ:

Ստորև ներկայացվում է գնդապետ Մ. Գուջեջիանու կողմից «Փաուեր փոյնտ» ձևաչափով պատրաստված զեկուցման հայերեն բնագրաբնույթ թարգմանությունը:

**2003 թ. նոյեմբերի «Վարդերի հեղափոխությունից» հետո
Վրաստանի արտաքին քաղաքականության գերակայություն
դարձավ ինտեգրումը եվրատլանտյան կառույցներին**

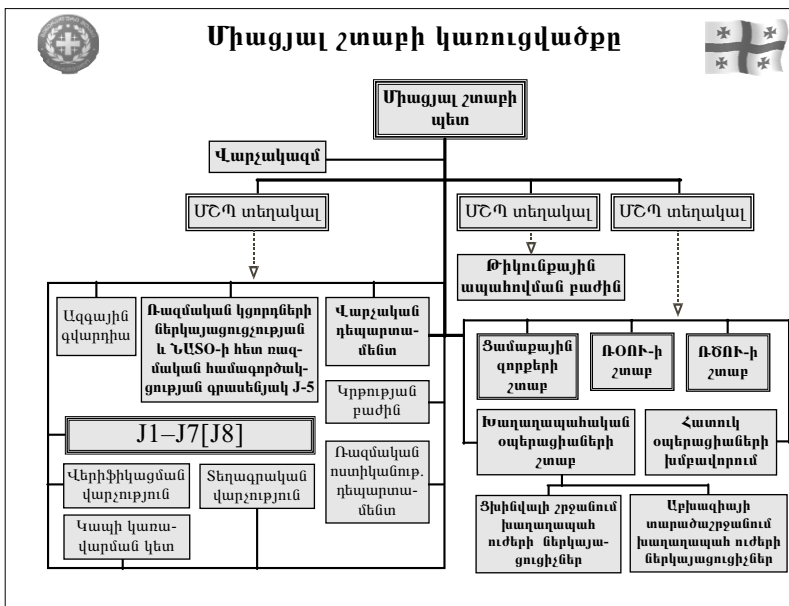
**Վրաստանն սկսեց Ձինված ուժերի
վերակազմավորումը և արդիականացումը՝
ՆԱՏՕ-ի ստանդարտներին համապատասխան**

- 1. Վրաստանի ՁՈՒ-ի կառուցվածքը**
- 2. Ենթակառուցվածք և սոցիալական ապահովում**
- 3. Արդիականացում**
- 4. Ռազմական կրթություն և մարտական պատրաստում**
- 5. Վրաստանի ՁՈՒ-ի գերակայությունները ՆԱՏՕ-ի հետ
օպերատիվ համատեղելիության հասնելու գործում**
- 6. Եզրակացություն**

Վրաստանի ԶՈՒ-ի նպատակները

- Նպաստել ՆԱՏՕ-ին ինտեգրման գործընթացին
- Բարելավել պաշտպանական բնագավառում կառավարումը
- Մեծացնել ՉՌԻ-ի մարտունակությունը

Ենթակառուցվածք և սոցիալական ապահովում

**2005–2006 թթ. էապես բարելավվել են
Վրաստանի ՁՈՒ-ի ենթակառուցվածքը, ինչպես նաև
զինծառայողների կյանքի և աշխատանքի պայմանները**

- բրիգադի համար նոր զորակայան է կառուցվել Սենակի քաղաքում
- լիովին նորոգվել է Լեռնային պատրաստման դպրոցը Մաչխետ քաղաքում
- կառուցվել և ամենաարդիական սարքավորանքներով սարքավորվել է զինվորական հոսպիտալը Գորի քաղաքում
- տարբեր զորակայաններում լիովին նորոգվել են տասնյակ զորանոցներ, պահեստներ, նորոգման բոքսեր, ճաշարաններ և այլ շինություններ

Ենթակառուցվածք և սոցիալական ապահովում

2007 թվականին՝

- ավարտվել է Թբիլիսիում պաշտպանության նախարարության վարչական մասնաշենքի շինարարությունը
- ավարտվում է մի ամբողջ բրիգադի համար նախատեսված նոր զորակայանի կառուցումը Գորի քաղաքում
- սկսվել է զինծառայողների ընտանիքների համար բնակելի ավանի կառուցումը Թբիլիսիում
- 2005 թվականին զինծառայողների աշխատավարձն աճել է 200-250 %-ով

Արդիականացում

- Հրետանային համակարգեր (ինքնագնաց հրանոթներ, համազարկային կրակի համակարգեր)
- Եղած զրահատեխնիկայի արդիականացում և նոր զրահատեխնիկայի գնում՝ S-72, ԲՄՊ-2, ԲՏՈ-80
- Կապի մարտավարական միջոցներ բոլոր հետևակային բրիգադների համար
- ՀՕՊ-ի համակարգեր. ՌՕՌԻ-ի կենտրոնական հրամանատարական կետը լիովին արդիականացված է և կմիացվի տեղեկության փոխանակման ՆԱՏՕ-ի համակարգին (ASDE)
- Եղած ավիատեխնիկայի արդիականացում և նոր ավիատեխնիկայի գնում՝ ՍՌԲ-25 «Միմինո», Մի-24, Մի-8

Ռ-ազմական կրթություն և մարտական պատրաստում

GTEP և SSOP ծրագրեր

«Կրծանիսի» ուսումնական կենտրոնում ամերիկյան հրահանգիչների օգնությամբ «ՌԻսուցման և հանդերձավորման» (GTEP) և «Կալուցության պահպանման» (SSOPI & SSOPII) ծրագրերի շրջանակներում պատրաստվել են.

- թեթև հետևակի 15 գումարտակ (ընդամենը՝ 3 հետևակային բրիգադ),
- թիկունքային ապահովման 2 գումարտակ,
- 3 հետախուզական վաշտ

Վրաց հրահանգիչները շարունակում են Վրաստանի ՁՌԻ-ի սպորաբաժանումների ուսուցումը

Սպաների և սերժանտների պատրաստում

**Պաշտպանության ազգային ակադեմիան
պատրաստում է կրտսեր սպայական կազմ
(կրտսեր լեյտենանտներ և լեյտենանտներ)**

2006 թ. հոկտեմբերից Ակադեմիային կից գործում են

«Կապիտանների դասընթացներ» հետևյալ մասնագիտություններով՝

- հետևակ,
- հրետանի,
- քիկունքային ապահովման պլանավորում,
- ինժեներական գործ:

*Սերժանտական կազմը մասնագիտական պատրաստում է
անցնում սերժանտական դպրոցում*

Վրաստանի ՁՈՒ-ի գերակայությունները ՆԱՏՕ-ի հետ օպերատիվ համատեղելիության ձեռքբերման գործում

- **Մարտունակության մակարդակի բարձրացում**
 - եղած տեխնիկայի արդիականացում և նոր տեխնիկայի գնում
 - ստորաբաժանումների մարտական պատրաստման մակարդակի բարձրացում
- **Ենթակառուցվածքի բարելավում**
 - եղած ենթակառուցվածքի նորոգման շարունակում և նորի կառուցում
- **Նյութական և մարդկային ռեսուրսների կառավարման բարելավում**
 - բյուջետային համակարգի ծրագրավորում և պլանավորում (PPBS).
Նիդեռլանդների աջակցությամբ իրականացվող նախագիծ
 - մարդկային ռեսուրսների կառավարման հայեցակարգ և զինվորական անձնակազմի կառավարման համակարգի զարգացման պլան՝
հաստատված 2006 թ.
 - քաղաքացիական անձնակազմի կառավարում. Նիդեռլանդների
աջակցությամբ իրականացվող նախագիծ

**Վրաստանի ՁՈՒ-ի գերակայությունները
ՆԱՏՕ-ի հետ օպերատիվ համատեղելիության
ձեռքբերման գործում (շարունակություն)**

- **Ռազմական կրթության և մարտական պատրաստման համակարգի կատարելագործում ըստ ՆԱՏՕ-ի ստանդարտների**
 - ՁՈՒ-ի մարտական պատրաստման հայեցակարգ՝ հաստատված 2006 թ.
 - հայեցակարգային փաստաթղթերը, ուսումնական ծրագրերն ու ձեռնարկները մշակվում են ՆԱՏՕ-ի ստանդարտներին համապատասխան
- **Կապի՝ ՆԱՏՕ-ի հետ համատեղելի համակարգ (ներառյալ՝ փակ համակարգը)**
 - Միացյալ շտաբն ու զորատեսակների հրամանատարությունները զինված են ռադիոկապի ժամանակակից համակարգերով (այդ թվում՝ փակ)
 - ցամաքային զորքերի բրիգադները զինված են ռադիոկապի՝ ՆԱՏՕ-ի հետ համատեղելի համակարգերով
- **Թիկունքային ապահովում, ներառյալ՝ բուժառայությունը**
 - արտասահմանում գտնվող զորախմբերի մասնակի ապահովում՝ սկսած 2008 թվականից
 - թիկունքային ապահովման բազմազգ միասնական ստորաբաժանման մեջ Վրաստանը հայտարարագրել է ինժեներական (կապի) դասակ
 - Վրաստանը բուժանձնակազմ է տեղաբաշխում Իրաքում (բրիգադի կազմում) և Աֆղանստանում (լիտվական զորակազմ)

**Վրաստանի ՁՈՒ-ի գերակայությունները
ՆԱՏՕ-ի հետ օպերատիվ համատեղելիության
ձեռքբերման գործում (շարունակություն)**

- **Ընդունող երկրի աջակցություն**
 - Ընդունող երկրի հնարավորությունների գրացուցակը՝ հրատարակված 2006 թ.
 - Ընդունող երկրի կողմից աջակցության հայեցակարգ՝ հաստատված 2007 թ.
 - Վրաստանի և ՆԱՏՕ-ի միջև «Ընդունող երկրի կողմից աջակցության և ՆԱՏՕ-ի ուժերի տարանցման պայմանների մասին» համաձայնագիր՝ ստորագրված 2005 թ. մարտի 2-ին
- **Օդային տարածության դիտում և վերահսկում, միացում տեղեկույթի փոխանակման ՆԱՏՕ-ի համակարգին**
 - վերահսկման ավտոմատ համակարգը տեղադրված է ՌՕՈՒ-ի հրամանատարական կետում և համապատասխան ընթացակարգերի ավարտից հետո կարող է միացված լինել ՆԱՏՕ-ի համակարգին
- **Հատուկ օպերացիաներ**
 - հատուկ նախանշանակման բրիգադի հնարավորությունները կատարելագործվում են ԱՄՆ-ի աջակցությամբ

ՆԱՏՕ-ի օպերացիաների համար «մասնագիտացված» հնարավորություններ

• Լեռնային օպերացիաներ

- Սաշխերեում ստեղծվել է արևմտյան ստանդարտներին համապատասխանող Լեռնային պատրաստման կենտրոն
- Ֆրանսիական փորձագետների օգնությամբ մշակվում են լեռնային պատրաստման ծրագրեր և ուսուցանվում են լեռնային պատրաստման վրացի հրահանգիչներ
- մոտ ապագայում նախատեսվում է Լեռնային պատրաստման կենտրոնին շնորհել «Գործընկերություն հանուն խաղաղության» ծրագրի կենտրոնի կարգավիճակ

• Ռազմական ոստիկանություն

- ավարտվել է ռազմական ոստիկանության գումարտակի լրահամալրումը անձնակազմով ու հանդերձանքով
- ռազմական ոստիկանության գումարտակի անձնակազմն ուսուցանել ՆԱՏՕ-ի ստանդարտներին համապատասխան

• Հատուկ օպերացիաներ

- հատուկ նախանշանակման բրիգադի հաստիքային կազմակերպվածքի օպտիմալացում
- սպառազինության և հանդերձանքի արդիականացում
- մարտական պատրաստման ծրագրերի կատարելագործում

Ամփոփում

- Վրաստանի ՁՈՒ-ի բարեփոխումների գործընթացն անհակադարձելի է և պլանաչափ կերպով զարգանալու է «Պաշտպանական համակարգի ռազմավարական դիտարկման» (SDR) շրջանակներում՝ արդյունավետ, շարժունակ և ՆԱՏՕ-ի հետ համատեղելի Ձինված ուժերի ստեղծման նպատակով
- Կշարունակվեն պաշտպանական ոլորտում գործընկեր երկրների հետ համագործակցությունն ու խորհրդատվությունները
- Վրաստանը կշարունակի ակտիվորեն մասնակցել բազմազգ խաղաղապահական և հակահաբեկչական օպերացիաներին
- այսօր Վրաստանը գործում է որպես ՆԱՏՕ-ի փաստացի դաշնակից, և մենք ցանկանում ենք խորացնել մեր համագործակցությունը այսպես կոչված «ՆԱՏՕ-ին անդամակցելու պլանի» (MAP) շրջանակներում

ՀԻՄՆԱԿԱՆ ԶԵԿՈՒՅՈՒՄ

ՎՐԱՍՏԱՆԻ ՆԿԱՏՄԱՄԲ ՀՀ ԱՆՎՏԱՆԳԱՅԻՆ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ՄՇԱԿՄԱՆ ՌԱԶՄԱՎԱՐԱԿԱՆ ԿՈՂՄՆՈՐՈՇԻՉՆԵՐԻ ՇՈՒՐԶ

*Պ. Ա. ՉՈՐԱՆՅԱՆ, ՀՀ ՊՆ ԱՌՀԻ-ի գիտնական-վերլուծաբան,
ՀՀ ԳԱԱ Արևելագիտության ինստիտուտի գիտական գծով փոխարևօրեն,
սպարմական գիտությունների դոկտոր*

Հետխորհրդային շրջանում Հարավային Կովկասը դարձել է տարբեր ուժա-
յին կենտրոնների շահերի մրցակցության ու համադրման ասպարեզ: Այդ առու-
մով տվյալ կենտրոնների համար մրա ռազմավարական նշանակությունն ավելի
քան ակնհայտ է: Մեր տարածաշրջանի համար առանձնապես կարևորվում է
էներգակիրների ու բեռների Արևելք–Արևմուտք փոխադրման ուղու խնդիրը:
Հարավային Կովկասի երկրները, ներառված լինելով այդ գործընթացի մեջ, այս
կամ այն չափով մասնակցում են դրան՝ կրելով նշված մրցակցության
ազդեցությունը:

Աղբյուրներ, էներգակիրների տարանցման շղթայի մեջ ընդգրկված լինելով
առաջին որպես արտադրող ու արտահանող, ձգտում է դառնալու նաև հանգուցա-
յին տարանցիկ երկիր (տարանցման ծրագրի մեջ ներառելով թուրքմենական ու
ղազախական ածխաջրածնային պաշարները): Վրաստանը, վերածվելով էներ-
գակիրների տարանցման ու բեռնափոխադրումների ուղու, փորձում է առավե-
լագույնս օգտվել իր կարգավիճակից և բարենպաստ աշխարհագրական դիրքից:
Նա ձգտում է իր ազգային անվտանգությունը կառուցելու՝ օգտագործելով տար-
անցման մեջ շահագրգռված պետությունների և ռազմաքաղաքական դաշինքնե-
րի օժանդակությունը: Թուրք-աղբյուրեջանական հակահայկական դաշինքի ջան-
քերով Հայաստանը դուրս է մղվել էներգակիրների տարանցման ծրագրերից,
Եվրոպան Զինաստանի հետ կապելու հեռանկարով Բաքու–Թբիլիսի–Կարս
երկաթուղու կառուցման դեպքում ՀՀ-ին սպառնում է տրանսպորտային ու տնտե-
սական մեկուսացում: Այդ պարագայում կարևորություն է ստանում Վրաստանի՝
որպես արտաքին աշխարհի հետ Հայաստանի կապն ապահովող երկրի նկատ-
մամբ ՀՀ ազգային անվտանգության ռազմավարության տեսանկյունից¹ ան-
վտանգային քաղաքականության մշակման ռազմավարական կողմնորոշիչնե-
րի հստակեցումը:

Այդ նպատակով անհրաժեշտ են Վրաստանի ներքին և արտաքին քաղաքա-
կանության անկողմնակալ գնահատումն ու հեռանկարների կանխատեսումը:
Ելնելով այդ խնդրից՝ նպատակահարմար ենք համարում Վրաստանի վերաբեր-
յալ մեր վերլուծությունը կատարել ըստ առանձին ոլորտների:

¹ Տես «Հայաստանի Հանրապետության ազգային անվտանգության ռազմավարություն»:
«Հայկական բանակ» ռազմագիտական հանդեսի հատուկ թողարկում, 2007, էջ 42:

1. ՆԵՐՔԻՆ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

1.1. Ներքաղաքական իրավիճակը Վրաստանում. զարգացման միտումները

2004 թ. իշխանության եկած Միխեիլ Սահակաշվիլու գլխավորած «Միավորված ազգային շարժում» կուսակցությունը (այսուհետև՝ ՄԱՇԿ) որպես իր ծրագրային առաջնահերթություններ հռչակեց արևմտյան պետությունների օժանդակությամբ Վրաստանի հիմնովին արդիականացումը և նրա ներքին ու արտաքին քաղաքականության խնդիրների արմատական լուծումը:

Ստորև մենք կփորձենք ի մի բերել ու գնահատել այն կարևոր համակարգատեղծ ձեռնարկումները, որոնք «Վարդերի հեղափոխության» ու հետհեղափոխական գործընթացների համար դարձան անկյունաքարային և միտված էին տարածաշրջանում Վրաստանը ներկայացնելու որպես ժողովրդավարական արժեքներ որդեգրած ու դիմամիկ զարգացող պետություն:

«Վարդերի հեղափոխության» առաջադրած ներքին խնդիրների շարքում կարևորվեցին, մասնավորապես, ստվերային գործունեությունը հարկային դաշտ բերելու միջոցով պետական բյուջեի մեծացումը, նախկին իշխանությունների օրոք խոշոր պետական ձեռնարկությունների մասնավորեցման արդյունքների վերանայումը: 2004–2007 թթ. «ունեցվածքի օրինականացման» անվան տակ չեղյալ հայտարարվեց պետական կամ համայնքային սեփականություն հանդիսացող շատ օբյեկտների մասնավորեցումը, որը կատարվել էր Է. Շևարդնաձեի օրոք, և դրանք նոր աճուրդների միջոցով վերաբաշխվեցին այլ սեփականատերերի միջև:

Բնակչության շրջանում դրական արձագանք ստացան պետական կառավարման համակարգում, դատական ոլորտում, իրավապահ մարմիններում կոռուպցիայի դեմ ձեռնարկված միջոցները, բարձրաստիճան պաշտոնյաների ձերբակալությունները, նրանց դեմ դատական գործերի հարուցումը և առավել կոռումպացված համակարգերում արմատական բարեփոխումների իրականացումը: Սակայն, մի շարք պատվիրված սպանությունների պատճառով ժողովրդի մեջ ստեղծվեց իշխանությունների նկատմամբ քերահավատություն և անվստահություն, ինչը նպաստեց ներքաղաքական լարվածության պայմաններում ընդդիմության ձևավորմանն ու նրա դիրքերի ուժեղացմանը:

Միևնույն ժամանակ զուգահեռաբար կտրուկ վատթարացան հարաբերությունները Ռուսաստանի հետ, իսկ 2006 թ. ռուս-վրացական առևտրատնտեսական կապերի խզումը էապես խաթարեց իշխանությունների կողմից սոցիալ-տնտեսական ծրագրերի իրագործումը, ինչը 2007 թ. նոյեմբերին ընդդիմության կողմից նույնպես օգտագործվեց իշխանափոխության նպատակով ժողովրդական պայքարի ծավալման համար: Ընդդիմությունը թեև ի գործու չեղավ տապալելու ՄԱՇԿ-ի իշխանությունը, սակայն Սահակաշվիլուն և նրան սատարող ուժերին ստիպեց հայտարարել արմատական սոցիալ-տնտեսական բարեփոխումների

մասին: Ի հաստատումն նոր ռազմավարության՝ Վրաստանում 2008 թ. հունվարի 5-ի նախագահական ընտրություններից հետո կազմավորված նոր կառավարությունը ներկայացրեց 2008–2012 թթ. գործունեության ծրագիր², որում գերակայություններ հայտարարվեցին բնակչության բարեկեցությունը՝ «Վրաստանն առանց աղքատության» կարգախոսով, և լիակատար տարածքային ու քաղաքացիական ինտեգրումը:

Վրաստանում 2007 թ. դեկտեմբերին օրենսդրորեն դադարեցվեց «Ռինեցվածքի օրինականացման մասին» օրենքի կիրարկումը և հայտարարվեց ներդրումների ու արտահանման խրախուսման նոր քաղաքականության գերակայության մասին: Վրաստանի կառավարության այդ ծրագիրը ՀՀ-ի համար ավելի մեծ հնարավորություններ է ստեղծում Ջավախքի սոցիալ-տնտեսական խնդիրները Վրաստանի հետ համատեղ լուծելու, Վրաստանում ներդրումներ կատարելու և համագործակցության մի շարք այլ առումներով:

2008 թ. առաջին կեսը նշանավորվեց Վրաստանում կայացած երկու ընտրություններով՝ նախագահական և խորհրդարանական: Այդ ընտրությունների շնորհիվ Սահակաշվիլու իշխանապետությունը՝ վերակազմավորված կառավարությամբ հանդերձ, առաջիկա տարիներին ամենայն հավանականությամբ կմնա պետության ղեկին: ՌԻՍՏԻ ներկայումս իշխանություն–ընդդիմություն, ինչպես նաև Վրաստանի հարցում Ռուսաստան–Արևմուտք հակասությունների վերլուծությունը կարևոր է Վրաստանի ներքաղաքական կյանքի ու նրա արտաքին կողմնորոշումների վերաբերյալ միջնաժամկետ կանխատեսումների համար:

2008 թ. հունվարի 5-ին տեղի ունեցած նախագահական ընտրություններում կրած պարտությունից հետո ընդդիմությունը որոշակի հույսեր էր կապում մայիսին հայտարարված խորհրդարանական ընտրությունների հետ: Սակայն այդ հույսերը չարդարացան³: Ընտրությունների արդյունքներով ձայները բաշխվել են հետևյալ կերպ. ՄԱԸԿ՝ 59,18 %, «Միացյալ ընդդիմություն»՝ 17,73 %, քրիստոնյա-դեմոկրատներ՝ 8,66 %, լեյբորիստներ՝ 7,44 %, իսկ մնացած կուսակցությունները չեն հաղթահարել 5 %-ի սահմանագիծը: ՄԱԸԿ-ը 75 մեծամասնական մանդատից⁴ ստացել է 71-ը, իսկ «Միացյալ ընդդիմությունը» և հանրապետա-

² Տես «Վրաստանի Կառավարության ծրագիրը 2008–2012»: «Վրաստանն առանց աղքատության» (<http://www.government.gov.ge>):

³ Ընդդիմության դժգոհությունը պայմանավորված է հիմնականում ընտրության օրը և ընտրության հաջորդ օրերին կատարված օրինախախտումներով և ոստիկանական բռնություններով, ինչը հիմք է տվել Վրաստանի Մարդու իրավունքների պաշտպան Սոգրա Սուբարիին խորհրդարանական այս ընտրությունները որակելու որպես «Վրաստանի պատմության մեջ ամենից վատ անցկացված ընտրություններ» (տես «Ասավալ-դասավալի», 2008 թ. հունիսի 16–22, էջ 2 (http://www.asavali.ge/asdas1_2006/2008-24/1-20.pdf (վրաց.)), «Народный защитник Грузии: Парламентские выборы были самыми худшими в истории страны», 18.06.2008 (<http://www.regnum.ru/news/1016234.html>)):

⁴ 150 պատգամավորական տեղերի կեսը նախատեսված է համամասնական, իսկ մյուս կեսը՝ մեծամասնական սկզբունքով ընտրությունների համար:

կանները՝ ընդամենը 2-ական մանդատ: Համամասնական ցուցակով ՄԱՇԿ-ն ստացել է 48, «Միացյալ ընդդիմությունը»՝ 15, լեյբորիստները՝ 6, քրիստոնյա-դեմոկրատները՝ 6 մանդատ: Վրաստանի նորընտիր Խորհրդարանում վրացահայությունը ներկայացնում են 3 պատգամավոր³, որոնք առաջադրված են իշխանական «Միացյալ ազգային շարժում հանուն հաղթանակած Վրաստանի» դաշինքի կողմից: Թբիլիսիի Հայկական թատրոնի տնօրեն Արմենակ Բայանդուրյանը պատգամավոր է ընտրվել համամասնական ցուցակով, իսկ մեծամասնական կարգով ընտրվել են Հենգել Մկոյանը և Հարություն Հովհաննիսյանը: Ազերի պատգամավորները ևս 3-ն են՝ Ռամին Բայրամով և Իսֆահանի Շամիլով (ՄԱՇԿ՝ համամասնական), Ազերի Սուլեյմանով (ՄԱՇԿ՝ մեծամասնական):

Վրաստանի նախորդ երկու խորհրդարանների պատգամավոր (1999–2004, 2004–2008 թթ.), «Վրաստան» հայալեզու պարբերականի խմբագիր Վան Բայբուրդը Սահակաշվիլու ս. թ. հունիսի 12-ի կարգադրությամբ նշանակվել է նախագահի խորհրդական: Այդ նշանակման դեմ ադրբեջանցիների դժգոհության հետևանքով հունիսի 20-ին նման պաշտոն է ստացել նաև ադրբեջանցի Մուրադ Գարաևը⁴:

Հակադրվելով ընտրությունների արդյունքներին, որտեղ իշխանական թևն ստացել էր պատգամավորական տեղերի 2/3-ը, ընդդիմությունը փորձում էր իր անհամաձայնությունը դրսևորել այլընտրանքային խորհրդարան ձևավորելու միջոցով⁵ (նման փորձ Վրաստանում արդեն եղել էր նախորդ տարիներին⁶): Սակայն ընդդիմության շարքերում առկա տարաձայնությունների ու գծադեմերների հետևանքով ընդդիմադիր պատգամավորների մոտ կեսը նախընտրեց այնուամենայնիվ մտնել խորհրդարան (քրիստոնյա-դեմոկրատներ), մի մասը որոշեց բոյկոտել խորհրդարանը՝ շարունակելով պահպանել պատգամավորի կարգավիճակը (լեյբորիստներ), իսկ մյուս մասը հրաժարվեց պատգամավորական մանդատներից՝ հրապարակայնորեն պատռելով դրանք (11 պատգամավոր՝ «Միացյալ ընդդիմությունից»): Այսպիսով՝ Վրաստանի խորհրդարանական ընտրություններում ՄԱՇԿ-ի հաղթանակը դարձավ լիակատար:

Մեկ այլ կարևոր հանգամանք ևս. չնայած նախագահական կառավարման համակարգի առկայությանը, Վրաստանում քննարկվում է նաև խորհրդարանա-

³ Տես «В Парламенте Грузии нового созыва будет трое депутатов-армян», 24.05.2008 (<http://www.regnum.ru/news/1005088.html>):

⁴ Տես «Наряду с советником-армянином у Саакашвили появился советник-азербайджанец», 20.06.2008 (<http://www.regnum.ru/news/1017308.html>):

⁵ Տես «В Грузии оппозиция формирует «альтернативный парламент»», 27.05.2008 (<http://www.regnum.ru/news/1006167.html>):

⁶ Այլընտրանքային «Խորհրդարանը» իր գումարած նիստերում ընդունում էր որոշումներ և դրանք հրապարակում ԶԼՄ-ներով, ինչին, սակայն, պաշտոնական նշանակություն տալ չէր կարելի: Այդպիսին էր, օրինակ, 1921 թ. հոկտեմբերի 13-ի Կարսի պայմանագիրը չեղյալ հայտարարելու մասին 2006 թ. որոշումը, որն ստորագրված էր այդ «Խորհրդարանի» քարտուղար Ժդենաիի կողմից:

կան կառավարման անցնելու տարբերակը^{*}: Սակայն 2008 թ. մայիսի 21-ի խորհրդարանական ընտրություններում կրած պարտությունից հետո ընդդիմությունը չի կարող այն օգտագործել իր հետագա պայքարում:

1.2. Պաշտպանական համակարգը

Վրաստանի ազգային անվտանգության հայեցակարգում հստակ ձևակերպված է ՆԱՏՕ-ի կազմում ընդգրկվելու Վրաստանի նպատակը, ինչով պայմանավորված է Վրաստանի Զինված ուժերի համապատասխանեցումը ՆԱՏՕ-ի չափանիշներին: 2004 թ. հոկտեմբերի 20-ին ՆԱՏՕ-ն հաստատեց Վրաստանի «Անհատական գործընկերության գործողությունների ծրագիրը» (ԱԳԳԾ), որի իրականացումը դարձավ վրաց իշխանությունների գլխավոր նպատակներից մեկը: 2008 թ. հունվարի վերջին Վրաստան այցելեց ՆԱՏՕ-ի գնահատման խումբը, որն ուսումնասիրեց Վրաստանում, այդ թվում՝ բանակում, կատարվող բարեփոխումների ընթացքը⁶: Այդ խմբի եզրակացությունների հիման վրա 2008 թ. ապրիլին Բուխարեստում կայանալիք ՆԱՏՕ-ի գագաթնաժողովում պետք է դրվեր այդ կառույցի գծով Վրաստանի հետագա անելիքների խնդիրը: Թեև Սահակաշվիլին մարտի 15-ի իր ելույթում հայտարարեց, որ ՆԱՏՕ-ի խումբը «փայլուն գնահատական է տվել այն բարեփոխումներին, որոնք իրականացվել են պաշտպանության ոլորտում»⁷, այդուհանդերձ Բուխարեստյան գագաթնաժողովում ՆԱՏՕ-ին Վրաստանի անդամագրման խնդիրը հետաձգվեց:

Զինված ուժերի վերակազմավորումը և մարտունակ բանակի ստեղծումը պայմանավորված են առաջին հերթին երկրի տարածքային ամբողջականության վերականգնման խնդրով, ինչն արտահայտվում է մեծաքանակ պահեստազորայինների պատրաստմամբ, կուտակվող ուժի ցուցադրմամբ և Աբխազիայի, Հարավային Օսեթիայի և նրանց հովանավորող Ռուսաստանի հասցեին հնչեցվող սպառնալիքներով⁸:

^{*} Այդ առումով ուշագրավ է 2007 թ. դեկտեմբերի 6-ին «Ծին Սաքարթվելո» («Առաջ Վրաստան») կուսակցության առաջնորդ Թ. Շաշիաշվիլու հայտարարությունը, որ իրենք հավաքել են 60 հազար ստորագրություն, սակայն ինքը հանում է իր թեկնածությունը ոչ թե որևէ թեկնածուի, այլ «Վրաստանն առանց նախագահի» գաղափարի օգտին՝ փաստորեն կոչ անելով պաշտպանելու այն թեկնածուին, որը կողմ է խորհրդարանական կառավարման (տես «Теймураз Шаимашвили снял свою кандидатуру в президенты в пользу идеи «Грузия без президента»», 16.12.2007 (www.regnum.ru/news/928709.html)): Մինչ թեկնածությունը հանելը մա այդ գաղափարը Խաթունա Չիգոգիձեի հետ հարցազրույցում հայտարարել էր որպես ծրագրային («Թեմուր Շաշիաշվիլի. Ցավոք, Վրաստանը ընտրել է Կուրայի ուղին: Սահակաշվիլին մույնն է Ամերիկայի համար, ինչ Չավեսը՝ Ռուսաստանի»: «Սաքարթվելոս ռեսպուբլիկա», 2007 թ. դեկտեմբերի 8 (վրաց.), *isuli*՝ «Համադաշնությանը համաձայնելը անջատողականության ճանաչում է նշանակում» (<http://www.open.ge/el/?base=www.open.ge/06/sakartvelos-respublika/250/&view=0&url...> (վրաց.)):

⁶ Տես «В Грузию 28 января прибыла делегация НАТО, целью которой является плановая – третья по счету оценка имплементации в Грузии IPAP» (<http://www.regnum.ru/news/948529.html>):

⁷ «Михеил Саакашвили: Вступление Грузии в НАТО не только технический, но и политический вопрос», 15. 03. 2008 (<http://www.regnum.ru/news/971833.html>).

⁸ Տես «Պաշտպանության նախարարությունը պատրաստվում է լայնածավալ զորավարժու-

Պաշտպանության նախարարությանը հատկացվող գումարները 2001–2003 թվականների ընթացքում աճել էին կրկնակի՝ 17 մլն դոլարից հասնելով 36 մլն-ի, իսկ 2005 թվականից սկսեցին բազմապատկվել՝ 2008 թ. կազմելով մոտ 1 մլրդ ԱՄՆ-ի դոլար⁹:

Բյուջետային հատկացումներից բացի, վրացական բանակը ֆինանսական և նյութական օժանդակություն է ստանում նաև իր ռազմավարական դաշնակիցներ ԱՄՆ-ից, Թուրքիայից, Իսրայելից և այլ երկրներից, մասնավորապես՝ 1996–2005 թթ. ԱՄՆ-ի օգնությունը ռազմական բնագավառում կազմել է մոտ 1,3 մլրդ դոլար¹⁰: ԱՄՆ-ը բազմազան հատկացումներ է կատարում Վրաստանին՝ ՆԱՏՕ-ին անդամագրվելու նրա նախապատրաստական աշխատանքները հաջողությամբ իրականացնելու համար¹¹: Վրացական բանակի շարքային ու սպայական անձնակազմին ՆԱՏՕ-ի չափանիշներին համապատասխան ուսուցանելու զանազան ծրագրերին մասնակցել են ամերիկյան և քուրք զինվորականներ:

Հայտարարելով 100.000 պահեստագորայինների պատրաստման մասին և արական սեռի 18–50 տարեկան բնակչությունից (բացի հոգևորականությունից, դատավորներից և իրավապահներից) օրենսդրորեն պահանջելով անցնել այդ ուսուցումը՝ Սահակաշվիլին ժողովրդին օրինակ ծառայելու և ոգևորելու համար 2006 թ. պահեստագորայինների ճամբարում անձամբ ծառայեց որպես շարքային:

Ավելի քան 2000 վրացի զինվորականներ ընդգրկված են Աֆղանստանում, Իրաքում և Կոսովոյում տեղաբաշխված խաղաղապահ զորքերի կազմում, ինչը նաև լուրջ դպրոց է վրաց զինվորականության համար^{*}: 2004 թ. նոյեմբերի 1-ից ԶՈՒ-ի կազմում ընդգրկվեցին նաև Վրաստանի ՆԳՆ ներքին զորքերը: Ըստ հիմնական զինատեսակների և անձնակազմի վերաբերյալ Վրաստանի կողմից արված հաղորդումների՝ 2004 և 2008 թթ. հիմնական տվյալները հետևյալն են¹².

յունների»: «Ռեզոնանս», 2006 թ. մայիսի 3 (վրաց.): «International Crisis Group»: Грузия готовится к войне против Абхазии, но абхазы опасаются России, 06.06.2008 (<http://www.regnum.ru/news/1011509.html>):

⁹ Տես *Սուխ Քվիլիշե*, Մինչև ատամները զինվածների պայքարը խաղաղության համար. Վրաստանը, Հայաստանը և Ադրբեյջանը ներդաշնակ ձևով մեծացնում են պաշտպանության բյուջեները: «Ռեզոնանս», 2007 թ. սեպտեմբերի 12 (վրաց.):

¹⁰ Տես «Вооруженные силы Грузии: современное состояние и тенденции их развития». «Зарубежное военное обозрение». М., 2006, N 5:

¹¹ Տես <http://www.abkhazeti.ru/new/index.php?nme=News&file=article&sid=2363>; <http://www.abkhazeti.ru/new/index.php?nme=News&file=article&sid=2570>; <http://www.abkhazeti.ru/new/index.php?nme=News&file=article&sid=2887>; <http://www.abkhazeti.ru/new/index.php?nme=News&file=article&sid=3622>:

^{*} Ըստ Վրաստանի ԿԸՀ տվյալների՝ Իրաքում 2003 վրացի զինվորական ընտրողներ մասնակցել են խորհրդարանական ընտրություններին (տես <http://cec.gov.ge?que=geo/press-center/press-releases&info=3860>):

¹² Տես <https://verity.hq.nato.int/verity>:

	01.01.2004	01.01.2008	Առաստաղ՝ ըստ ԵՍՁՈՒ պայմանագրի
Անձնակազմ	20 309	32 307	50000
Ռեզերվ	1 142	21 115	—
Տանկ	86	183	220
Հրետանի	122	238	275
Ռազմական ինքնաթիռներ	7	9	100
Ռիզոլաթիոններ	3	9	50

Իշխանությունների պնդմամբ՝ վրացական բանակի մարտունակությունը արագորեն մեծանում է: Վրացական բանակը անցում է կատարում պայմանագրային-պրոֆեսիոնալ սկզբունքին: 2008 թ. հուլիսին Վրաստանի Խորհրդարանը հաստատեց բանակի անձնակազմի թվաքանակը 37 հազարի հասցնելու և ֆինանսավորումը 200 մլն ԱՄՆ-ի դոլարով մեծացնելու մասին Սահակաշվիլու առաջարկությունը: Դրանով իսկ ՁՈՒ-ի ընդհանուր ֆինանսավորումը հասցվեց մոտ 1 մլրդ ԱՄՆ-ի դոլարի: 2008 թ. հուլիսին հրապարակվեցին ոչ պաշտոնական տվյալներ զինատեսակների մասին. տանկեր՝ 205, հրետանի՝ 260, մարտական ինքնաթիռներ՝ 12, ուղղաթիռներ՝ 34¹³:

Այս տվյալներն ընդհանուր պատկերացում են տալիս Վրաստանում սպառազինման տեմպերի մասին: Վրաստանի պաշտպանության փոխնախարար Բատու Կուտելիայի գնահատմամբ՝ «Վրացական բանակը այսօր լիովին անցել է ՆԱՏՕ-ի չափանիշներին, և, հավանաբար, դա վերջին չորս տարիների ամենամեծ նվաճումներից մեկն է»¹⁴:

Չնայած բանակի ակտիվ վերակառուցմանն ու վերազինմանը՝ վրացի փորձագետները կարծում են, որ «Աբխազիայում կրած պարտությունը վրացական բանակի «բաց վերքն է»: Վրացական բանակը չի ուղղի իր մեջքը, մինչև հաղթանակով չբուժվի պարտվողի բարդությից... 16 տարի առաջ վրացական բանակն ստեղծվեց Վրաստանի անկախության համար պայքարում: 16 տարի անց վրացական բանակը դարձել է Իրաքի օկուպացման գլխավոր իրականացնողներից մեկը»¹⁵:

Վրաց-աբխազական հակամարտության վերջին զարգացումների ժամանակ ի հայտ եկավ վրացական բանակում իսրայելական «Էլբիտ սիստեմզ ԼՏԴ» («*Elbit Systems LTD*») ընկերության արտադրության 40 հետախուզական

¹³ Տես «Ինչո՞ւ են Սահակաշվիլուն անհրաժեշտ նոր զինվորներ»: «Սաքարթվելոս ռեսպուբլիկա», 2008 թ. հուլիսի 17 (վրաց.):

¹⁴ <https://verity.hq.nato.int/verity>:

¹⁵ *Գեորգի Գիզուրի*, 1992 թվականի արկածախնդրությունը Աբխազիայում... «Ախալի 7 դոն», 2007 թ. մայիսի 4–10. Հմտ. (<http://www.open.ge/cl/base=www.open.ge/07/new7day/17/&view=0&url='17-1.htm'>) (վրաց.):

«Հերմես-450» («HERMES-450») ԱԹԱ-ների առկայության փաստը¹⁶, ընդամին դրանցից 8-ը արդեն ոչնչացվել են Աբխազիայի օդային տարածքում: Վրաստանն իր ԱԹԱ-ների թռիչքներն արդարացնում է Աբխազիան Վրաստանի տարածք համարելու հիմնավորումով և, դրանց ոչնչացումը վերագրելով ոչ թե Աբխազիայի հակաօդային պաշտպանությանը, այլ Ռուսաստանի օդային ուժերին, դա համարում է անօրինական՝ ռուսաստանյան կողմին ներկայացնելով փոխհատուցման պահանջ:

1.3. Սոցիալ-տնտեսական խնդիրներ

2007 թ. ՀՆԱ-ն կազմել է 10,175 մլրդ ԱՄՆ-ի դոլար (2006 թ.՝ 7,762 մլրդ ԱՄՆ-ի դոլար): Տնտեսական աճը հիմնականում պայմանավորված է բանկային համակարգի, սպասարկման, շինարարության և մի շարք այլ ոլորտներում կատարված մեծածավալ ներդրումներով, որոնք կազմել են 1659 մլն ԱՄՆ-ի դոլար (2004 թ.՝ 492,3 մլն, 2005 թ.՝ 452,8 մլն, 2006 թ.՝ 1059,8 մլն ԱՄՆ-ի դոլար)¹⁷:

Ըստ տնտեսական գործունեության տեսակների՝ Վրաստանի ՀՆԱ-ի կառուցվածքը 2006–2007 թվականներին էական փոփոխությունների չի ենթարկվել*: 2007 թ. երկրի տնտեսության մեջ հիմնական մասնաբաժիններն ընկել են արտադրանքի հարկերին (14,44 %), առևտրին ու վերանորոգման որոշ աշխատանքներին (13,11 %), պետական կառավարմանն ու պաշտպանությանը (12,81 %), գյուղատնտեսությանը, որսորդությանն ու անտառագործությանը, ձկնորսությանը (9,4 %), արդյունաբերությանը (8,44 %), տրանսպորտին (7,63 %) և շինարարությանը (6,69 %): Պետք է նշել, որ Վրաստանում տնտեսական գործունեության բոլոր տեսակների (բացառությամբ արդյունաբերական արտադրանքի հարկերից և պետական կառավարմանն ու պաշտպանության) մասնաբաժինը ՀՆԱ-ում 2006 թ. նկատմամբ նվազել է, ինչը պայմանավորված է հենց նշված երկու ոլորտների էական աճով՝ 2006 թ. համեմատությամբ համապատասխանաբար 14,4 և 17,7 %:

Այդուհանդերձ, տնտեսական գործունեության գրեթե բոլոր տեսակների գծով Վրաստանում 2006–2007 թթ. աճ է արձանագրված**, ինչն էլ արտահայտվել է ընդհանուր տնտեսական աճի ցուցանիշներում՝ 2006 թ.՝ 9,4 %, 2007 թ.՝ 12,4 %:

¹⁶ Տես «На вооружении Грузии действительно состоят израильские беспилотные самолеты: израильские источники», 23.04.2008 (<http://www.regnum.ru/news/991050.html>): Հմմտ. «В Министерстве обороны Абхазии продемонстрированы фрагменты сбитого грузинского самолета-разведчика», 12.05.2008 (<http://www.regnum.ru/news/998912.html>):

¹⁷ Տես «Quarterly Bulletin. 2008•I». Department of Statistics, Ministry of Economic Development of Georgia, Tbilisi, 2008, P. 50 (http://www.statistics.ge/_files/georgian/Quarterly%20Bulletin%20I_2008.pdf):

* Ներկայացվող տվյալները բերված են ըստ «Quarterly Bulletin. 2008•I» վիճակագրական տեղեկագրի (http://www.statistics.ge/_files/georgian/Quarterly%20Bulletin%20I_2008.pdf):

** Բացառություն են կազմում միայն գյուղատնտեսության, որսորդության ու անտառագործության, ձկնորսության, պետական կառավարմանն ու պաշտպանության և անուղղակիորեն հաշվվող ֆինանսական ծառայությունների ոլորտները:

Վրաստանը ֆինանսատնտեսական միջոցներ է ստանում որպես տարանցիկ երկիր, ինչպես նաև զբոսաշրջության զարգացումից, միջազգային ֆինանսական կազմակերպություններից, օտարերկրյա ուղղակի ներդրումների ու զարգացած արդյունաբերական երկրների օգնության ձևով և այլն¹⁸:

Կառավարությունն արդեն ծրագրել և հայտարարում է մի «աննախադեպ» նախագծի մասին, ըստ որի Վրաստանում նախատեսվում է ստեղծել Միջազգային ֆինանսական կենտրոն և կատարել հարկային համակարգի բարեփոխում: Ըստ վարչապետ Լ. Գուրգենիձեի՝ Վրաստանը հետամուտ է լինելու երկրի կայունացման ապահովմանն ու տնտեսական բարեփոխումների առավել հետևողական իրականացմանը¹⁹:

«Վրաստանի բանկը» 2007 թ. հոկտեմբերին ձեռք է բերել ուկրաինական «Յունիվերսալ Բանկ օֆ Դեվելոպմենտ Էնդ Փարտներշիպ» բանկի բաժնետոմսերի 98,77 %-ը՝ վճարելով 81,7 մլն դոլար, իսկ 2008 թ. մայիսի 13-ին հայտարարել է նաև Բելառուսի «Ժողովրդական բանկի» բաժնետոմսերի 70 %-ը ձեռք բերելու մասին՝ վճարելով 34,2 մլն, և ստացել նաև մնացած 30 %-ը գնելու իրավունք²⁰:

Սոցիալ-տնտեսական խնդիրների լուծմանն էր ուղղված նաև մի քանի գործարանների վերագործարկումը լրիվ կամ մասնակի հզորությամբ: Նշենք առավել նշանակալիցները. վերագործարկվել են Թբիլիսիի «Թբիլավիամշենի» ավիաշինական գործարանը և նրա Քուբայիսի մասնաճյուղը, որտեղ արտադրվում կամ նորոգվում են ինչպես ՍՌԻ-25 ինքնաթիռներ, այնպես էլ ուղղաթիռներ: Սահակաշվիլու՝ գործարան այցելության ժամանակ հայտարարվել էր, որ այն կարող է ուղղաթիռների նորոգման պատվերներ ընդունել նաև այլ երկրներից, մասնավորապես՝ Ադրբեջանից: Գործարանը ամերիկյան ընկերության հետ համատեղ նախագծել և իրականացրել է 8 տեղանոց «Էլիտա» ինքնաթիռի արտադրությունը, որի շնորհանդեսը տեղի է ունեցել Թբիլիսիում ս. թ. հունիսին*:

2007 թ. գործարկվել է Ռուսթավի մետաղագործական գործարանը, զարգացում են հանքարդյունաբերությունը, հանքային պարարտանյութերի արտադրությունը և այլն: Վրաստանի տնտեսությանն զգալի նպաստ է բերում հանքային պարարտանյութերի արտադրությունը, որն իրականացնում է «Ազոտ» ընկերությունը՝ այն արտահանելով աշխարհի 12 երկրներ (ԱՄՆ, Արևմտյան Եվրոպայի երկրներ, Հայաստան, Սիրիա, Մարոկկո և այլն): Ապապետականացման գործընթացի մեջ են մի շարք հանքավայրեր: Որոշակի զարգացում է նկատվում

¹⁸ Տես *A. Eguazaryan*. Грузия: структурные проблемы экономики и турецкая экономическая экспансия (1994–2007). Ер.-М., 2007:

¹⁹ Տես «Правительство Грузии вносит в парламент «беспрецедентный пакет» изменений в законодательстве» (<http://www.svobodnaya-gruzia.com/news/?p=16/010>):

²⁰ Տես «Банк Грузии проник на финансовый рынок Белоруссии», 14.05.2008 (<http://www.regnum.ru/news/999737.html>):

* Ինքնաթիռի անվայրէջք բռնիքի երկարությունը 2100 կմ է, արագությունը՝ 750-770 կմ/ժամ (տես «Սաքարթվելոս ռեսպուբլիկա», 2008 թ. հունիսի 19 (վրաց.): Ավելի հանգամանորեն տես <http://www.tam.ge/tamjet.htm>):

քեթև և սննդի արդյունաբերության ոլորտում: Վրաստանը արտադրում և Թուրքիա, Իրան ու Հայաստան է արտահանում շաքար և բուսական յուղ²¹: Հայ գործարարները կարող են ուշադրության կենտրոնում պահել Վրաստանում չարտադրվող ապրանքատեսակները՝ կա՛մ դրանք արտահանելով Հայաստանից, կա՛մ դրանց արտադրությունը կազմակերպելով Ջավախքում:

2007 թ. ընդլայնվել են Վրաստանի էներգետիկ համակարգը և նրա հնարավորությունները: 2006 թ. Վրաստանի էլեկտրակայանների արտադրած էլեկտրաէներգիան կազմել է 7,6 մլրդ կՎտ•ժամ: Նույն թվականին Վրաստանը ներմուծել է 777 մլն կՎտ•ժամ և արտահանել է 96 մլն կՎտ•ժամ էլեկտրաէներգիա: 2007 թ. էլեկտրաէներգիայի ներմուծումը նվազել է և կազմել է 438 մլն կՎտ•ժամ, իսկ արտահանումը աճել է մոտ յոթ անգամ՝ հասնելով 633 մլն կՎտ•ժամի²²: Ուստի Վրաստանում շարունակական դարձած էներգետիկ ճգնաժամը կարելի է համարել հաղթահարված:

2007 թ. դեկտեմբերին ավարտվեցին «Կարմիր կամուրջ»–Ծալկա–Ալաստան (Ախալքալաքի շրջան) 300-մ գազատարի վերականգնողական ու կառուցման աշխատանքները, ինչով հնարավորություն է ստեղծվում գազաֆիկացնելու Ախալքալաքի ու Նինոծմինդայի շրջանների բնակավայրերը: Վրաստանը, տարանցման դիմաց ստանալով Հայաստան մուտք գործող գազի 10 %-ը, իսկ Շահդենիզ ծրագրի շրջանակներում՝ օրական 1 մլն մ³ գազ, իր կարիքների մնացած մասն է միայն գնում Ադրբեջանից, ինչի շնորհիվ զգալիորեն բարելավել է իր էներգետիկ անվտանգությունը²³:

Խոշոր ներդրումների հնարավորություն կստեղծի Վրաստանի Մերձսևծովյան տարածաշրջանում ազատ արդյունաբերական գոտու ձևավորումը, ինչն արդեն սկսվել է, և որտեղ ՀՀ-ն ևս լուրջ հնարավորություններ է ստանում տնտեսական գործառույթներ իրականացնելու համար: Դրան կարող է էապես նպաստել Բաթումում բացված ՀՀ հյուպատոսությունը:

Զնայած տնտեսական առաջընթացին և աղքատության հաղթահարման վերաբերյալ կառավարության լավատեսական հայտարարություններին՝ 2008 թ. Վրաստանում գործազրկությունը պաշտոնական տվյալներով դեռ կազմում է 13,3 % (2006 թ.՝ 13,6 %) և սոցիալական կայունության առումով մնում է որպես լուրջ վտանգ ներկայացնող խնդիրներից մեկը:

Սոցիալ-տնտեսական առումով հատկապես ծանր է վրացահայտյան

²¹ Стu «Саакашвили принял участие в презентации Батумского завода по производству подсолнечного масла», 04.02.2008 (<http://www.regnum.ru/news/951951.html>):

²² Стu «News Georgia. Новости-Грузия». Тб., 23 января 2008 г. (ըստ ՀՀ ԱԳՆ, Մամուլի և տեղեկատվության վարչություն, տեղեկատվական թողարկում, 2008 թ. հունվարի 22–23):

²³ Стu «Азербайджан возобновил поставки газа в Грузию», 11.05.2008 (<http://www.regnum.ru/news/998252.html>): 2007 թվականին Վրաստանը Ադրբեջանից գնել է օրական 1,7 մլն մ³ գազ՝ 1000 մ³ 120 դոլարով, որը կրկնակի է ժամ էր Ռուսաստանի պահանջած գումարից: Վրաստանը 2008 թ. Ադրբեջանից կգնի օրական 1,5 մլն մ³ գազ:

դրությունը, քանի որ, գրկված լինելով տնտեսական զարգացման սոցիալական կարգավիճակի բարձրացման հնարավորություններից, նա կորցրել է իր երբեմնի դիրքերը և հայտնվել եզրահանված վիճակում: Ինչպես և 2006–2007 թթ., այժմ էլ ներքին սոցիալական բողոքները խլացվում են Վրաստանի հակամարտությունների շուրջ արտաքին ռազմաքաղաքական լարվածությամբ և երկրի անվտանգությանն սպառնացող պատերազմական իրադրության քարոզչական շահարկումներով:

1.4. Քարոզչական-տեղեկատվական խնդիրներ

Հայ-վրացական հարաբերություններում ՀՀ-ն լուրջ խնդիրներ ունի տեղեկատվական անվտանգության ոլորտում և պետք է հետևողականություն հանդես բերի հայ ժողովրդի ու Հայաստանի վերաբերյալ կեղծ տեղեկությունների տարածումը կանխելու, պատմության նենգափոխումները հերքելու, հայ-վրացական բարիդրացիական հարաբերությունները խաթարելու ուղղությամբ ձեռնարկվող քայլերին արդյունավետ կերպով դիմագրավելու առումով: Քարոզչա-տեղեկատվական ոլորտում Վրաստանի պաշտոնական դիրքորոշումը թեև արտաքուստ զուսպ է, սակայն վրացական ՁԼՄ-ներով հակահայկական քարոզչությունը կասեցնելու գործում չունի կանխիչ դերակատարում: Հակահայկական քարոզչությունը և ապատեղեկատվությունը իրականացվում են հայոց պատմության ամբողջ ժամանակահատվածի կտրվածքով՝ ընդգրկելով հայ ժողովրդի ծագման, հին, միջնադարյան, նոր և նորագույն պատմության առանձին հարցեր, պատմական գործիչների և հուշարձանների ազգային պատկանելության վերաբերյալ գնահատականները և այլ խնդիրներ:

Վրաց քարոզչամեքենայի ապատեղեկատվությունն ուղղված է նաև Ջավախքի հայ բնակչության ու նրա իրավունքների դեմ, փորձ է արվում բնակչության օրինական դժգոհություններն ու պահանջները ներկայացնել որպես անջատողական քաղաքականության դրսևորում, արդարացվում է ճնշիչ միջոցների գործադրումը հասարակական ակտիվություն ցուցաբերող հայազգի գործիչների նկատմամբ:

Հակահայկական քարոզչությանը դիմագրավելու համար նպատակահարմար է մեծացնել վրացերենով ու հայերենով վրացահայության համար Հայաստանից հեռարձակվող ռադիոհաղորդումները, կազմակերպել հայ-վրացական հեռուստատեսություններ, որոնք կարող են ավելի անմիջական ու լիարժեք տեղեկույթ հաղորդել (հայ ու վրաց) հասարակությանը՝ կանխելով կեղծ և վարկաբեկիչ լուրերի տարածումը: Տեղեկատվական հակամարտության դրսևորումներից հարկ է անցնել տեղեկատվական համագործակցությանը, միմյանց հաղորդել և փոխանակել պաշտոնական տեղեկույթ: Անհրաժեշտ է նաև բոլոր միջոցները գործադրել հակահայկական տեղեկատվական վրաց-ադրբեջանա-թուրքական դաշնադրության կազմավորում թույլ չտալու համար:

2. ԱՐՏԱՔԻՆ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

Տարածաշրջանի երկրների հետ հարաբերությունների և ընկալումների միջև տարբերությունների առումներով վերջին հինգ տարիների ընթացքում Վրաստանում տեղի են ունեցել էական փոփոխություններ: Ըստ էության, նրա համար ստեղծվեցին արտաքին վերակողմնորոշման միանգամայն նոր պայմաններ, որոնց չափորոշիչները, թելադրած արագությունը և որոշումների կայացման օպերատիվության աստիճանը զգալիորեն տարբերվում են նախահեղափոխական ժամանակաշրջանից: Տնտեսական ու սոցիալական համակարգային բարեփոխումները, էներգետիկ բնույթի աշխարհառաջնավարական միջանցքի հեռանկարը, սպառազինությունների ու վերազինումների գործընթացը Վրաստանի իշխանություններին ստիպեցին հարմարվել նոր կանոններին, որոնք գերազանցապես ներմուծված էին և շատ դեպքերում չէին համապատասխանում Վրաստանի իրական ներուժին: Միևնույն ժամանակ Վրաստանը փորձում է Ռուսաստանի հետ հակադրման ու Արևմուտքի հետ համագործակցության նոր ռազմավարության միջոցով սևծովյան տարածաշրջանային անվտանգության համակարգում դառնալ առաջատար դերակատարներից մեկը՝ օգտագործելով իր նպաստավոր աշխարհագրական դիրքը:

2.1. Վրաստան–Ադրբեջան

Վրաստանը շարունակում է օգտվել Հայաստանի մեկուսացման հանգամանքից՝ դառնալով Ռուսաստանը շրջանցող Արևելք–Արևմուտք աշխարհաքաղաքական տնտեսական կապերի կարևոր օղակ: Դրա միջոցով ստացվող ու նաև հետագայում ակնկալվող շահույթներով, վրաց իշխանավորների ընկալմամբ, հնարավոր կլինի ոչ միայն ձևավորել նպաստավոր ներդրումային համակարգ, այլև վերականգնել ու պահպանել Վրաստանի տարածքային ամբողջականությունը: Հետխորհրդային ժամանակաշրջանում Ադրբեջանի և Վրաստանի միջև հարաբերությունների զարգացման տրամաբանությունից հետևում է, որ, ունենալով ինչպես ներքին, այնպես էլ արտաքին ոլորտներում նմանատիպ խնդիրներ ու գերակայություններ, նրանք հետևողականորեն խորացնում են տնտեսական ու քաղաքական համագործակցությունը: Երկու պետությունները միանշանակ կերպով որդեգրել են արևմտամետ կողմնորոշում, որն ուղղված է ինչպես ԱՊՀ-ի դեմ, այնպես էլ առանձին վերցրած Ռուսաստանի ազդեցության չեզոքացմանը: Եթե Վրաստանն ընտրել է կոշտ դիմակայության ուղի՝ համարելով, որ իր ամբողջականության վերականգնմանը խանգարում է հենց Ռուսաստանը, ապա Ադրբեջանը Ռուսաստանի ազդեցության թուլացմանը փորձում է հասնել ավելի դիվանագիտական և ճկուն միջոցներով՝ հաճախ հայտարարելով նաև ռուս-ադրբեջանական համագործակցության հեռանկարայնության և այդ հարցում Ադրբեջանի պատրաստակամության մասին: Ի հակադրումն ԱՊՀ-ին (ապա՝ ՀԱՊԿ-ին) ու Ռուսաստանին՝ ստեղծվել է ՎՈՒԱՄ դաշինքը

(Վրաստան, Ռիկրաինա, Ադրբեջան, Մոլդովա), որի խնդիրների շրջանակների մեջ մտնում են ինչպես տնտեսական, այնպես էլ ռազմաքաղաքական ոլորտները: Ռուս-վրացական հակամարտության մեջ Ադրբեջանը սատարում է Վրաստանին՝ շեշտելով իր հավատարմությունը ՎՈՒԱՄ-ին:

Վրաստան–Ադրբեջան հարաբերությունները ներկա փուլում դրսևորվում են ինչպես քաղաքական ու տնտեսական խորացող համագործակցության, այնպես էլ սահմանազատման խնդիրներում չհաղթահարված ու հետագա զարգացման միտումներ ունեցող հակասությունների ձևով:

1. Վրաստանի տարածքով Կասպյան ավազանի էներգետիկ պաշարների արտահանումը դեպի Միջերկրածովյան ավազանի երկրներ ու Եվրոպա՝ շրջանցելով Ռուսաստանը, անընդհատ աճող շահույթներ է բերում Ադրբեջան–Վրաստան–Թուրքիա դաշինքին և այդ ծրագրերում ընդգրկված փայտերերին՝ վերածվելով տնտեսական ու քաղաքական-դիվանագիտական ամուր կապերի հաստատման գրավականի²⁴: Վրաստանն աջակցում է Ադրբեջանի միջազգային դերակատարության տրամաչափի մեծացմանը, այսինքն՝ Ռուսաստանի էներգետիկ անվտանգության ռազմավարական շահերի դեմ պայքարում Բաքվի վերածմանը համակարգաստեղծ գործոնի:

2. Ադրբեջան–Վրաստան կապերի ամրապնդմանն ու համագործակցության սերտացմանը նպաստում է նաև այսպես կոչված «տարածքային ամբողջականության» վերականգնման խնդրի նկատմամբ նրանց շահերի համընկնումը: Վրաստանը պաշտպանում է Լեռնային Ղարաբաղի նկատմամբ Ադրբեջանի «գերիշխանության իրավունքը», հայ-ադրբեջանական հակամարտության մեջ որդեգրել է միանշանակ ադրբեջանամետ դիրքորոշում և դեմ է Հարավային Կովկասում ազգային հակամարտությունների լուծման համար Կոստվոյի օրինակի օգտագործման գաղափարի որևէ դրսևորման:

Սակայն Ադրբեջանում և Վրաստանում ինքնորոշման շարժումների նկատմամբ եղած դիրքորոշումներում առկա են նաև տարբերություններ: Եթե Վրաստանում հակամարտությունները խաղաղ միջոցներով լուծելու հարցում որպես հակամարտությունների ծագման պատճառ հաճախ ընկալվում է նաև Վրաստանի կամ վրաց իշխանությունների մեղավորությունը, և Վրաստանը գոնե հայտարարում է, որ չի ցանկանում դրանք լուծել ուժի կիրառմամբ*, ապա ադրբեջանա-

²⁴ Տես A. Егиазарян. Грузия: структурные проблемы экономики и турецкая экономическая экспансия (1994–2007):

* Կարծիքներ են հնչում, թե վրացական ուժերի՝ Օսեթիայի վրա հարձակվելու արկածախնդրությունը, որի ժամանակ զոհվեց փախստական օսերից 33 մարդ՝ հիմնականում կանայք, երեխաներ և ծերեր, կազմակերպվել էր Գամսախտրոդիայի ազգային իշխանությունը վարկաբեկելու և Շևարդնաձեին իշխանության բերելու համար: 1994 թ. հունվարի 24-ին Դազոմիսի համաձայնագիրը կնքելուց հետո միայն, երբ ստեղծվեց վերահսկիչ ռուս-վրաց-օսական խառը հանձնաժողով, Է. Շևարդնաձեն ներողություն խնդրեց օսերից այդ ողբերգության համար (<http://www.opentext.org.ge/07/sakartvelos-respublika/117/117-11.htm>):

կան իշխանությունները, Հայաստանը մեղադրելով Ադրբեջանի դեմ ձեռնարկված ագրեսիայի մեջ, բացահայտորեն հայտարարում են, թե «գրավված» հողերը ինքնակամ իրենց չհանձնելու դեպքում պատրաստ են դրանք վերադարձնելու ռազմական միջոցներով:

Վրաստան – Ադրբեջան փոխհարաբերությունները կարող են խաթարվել այսպես կոչված Քվեմո–Քարթլիի խնդրի բերումով²⁵, ուստի Վրաստանը, քաջ գիտակցելով նման վտանգը, փորձում է տվյալ տարածքի էթնիկական դիմագիծը աստիճանաբար փոխելու միջոցներ գտնել: Այդ նպատակով նա դիմում է ինչպես վերաբնակեցումների, այնպես էլ ադրբեջանցիներին սիրաշահելու և լարվածությունը թուլացնելու եղանակին՝ միևնույն ժամանակ Կախ–Բեյլկանի և Ջաքաթալայի շրջաններում Սաինգիլոյի գոյության փաստի հաճախակի արծարծմամբ և այնտեղ վրացական մշակութային միջոցառումների կազմակերպմամբ: Ադրբեջան – Վրաստան հարաբերություններում որոշ անհամաձայնություններ կան նաև միջպետական սահմանագատման խնդիրներում: Վերջին երեք տարիներին բանակցություններ են ընթանում Դավիթ Գարեջայի վանական համալիրի տարածքում սահմանագատման հարցի շուրջ: Թեև խնդիրը դեռևս լուծված չէ, սակայն լուրջ ներգործություն չի ունենա հարաբերությունների սառեցման առումով:

Վրաստանում Ադրբեջանի ազդեցությունը կարող է մեծանալ նաև Ադրբեջանում ապրող այսպես կոչված «մեսխեթցի թուրքերի» վերաբնակեցումից հետո: Դրա վերաբերյալ 1999 թ. Վրաստանի կողմից պարտավորության ընդունումից հետո այդ հարցը դարձել է Վրաստանի պետության առջև ծառացած բարդ խնդիրներից մեկը²⁶: 2007 թ. հուլիսին Վրաստանի Խորհրդարանի ընդունած օրենքով այդ վերաբնակեցումը համարվում է հայրենադարձություն, և սկսվել է տարբեր երկրներում դիմումների ընդունումը, որը կշարունակվի մինչև 2009 թ. հունվարի 1-ը:

Այսպիսով՝ կարող ենք արձանագրել, որ Ադրբեջան–Վրաստան հարաբերություններն ունեն սերտանալու միտում: Հայ-ադրբեջանական թշնամական հարաբերությունների պարագայում պետք է ենթադրել, որ այդ հանգամանքը կարող է իր ազդեցությունն ունենալ նաև հայ-վրացական հարաբերությունների վրա, և Հայաստանի Հանրապետությունը կարող է ավելի մեծ պրոբլեմներ ունենալ Վրաստանի՝ որպես Ադրբեջանի դաշնակցի հետ: Պատահական չպետք է համարել 2008 թ. հուլիսի 24-ին Կարսում Սահակաշվիլու արած հայտարարությունը, որ «Ադրբեջանը Վրաստանի անկախության երաշխավորն է»²⁷: Վրաց-ադրբեջանական խորացող հարաբերությունները դիտարկելով որպես

²⁵ Տես *Халаггун Ибрагимли*. Азербайджанцы Грузии. М., «Европа», 2006:

²⁶ Տես *Ալեքսի Միքելաշե*, Չնայած անցնում է ժամկետը, սակայն այսօր էլ կարգավորված չէ խնդիրը. Կրկին Հարավային Կովկասից տեղահանված մահմեդականների մասին: «Սաքաբթվելու ռեսպուբլիկա», 2008 թ. փետրվարի 5, թիվ 21 (վրաց.):

²⁷ «Саакашвили назвал Азербайджан гарантом независимости Грузии», 24.07.2008 (<http://www.regnum.ru/news/1031850.html>).

սպառնալիք Հայաստանի ազգային անվտանգությանը՝ հարկավոր է օգտագործել բոլոր հնարավորությունները Հայաստանի ու Վրաստանի միջև ևս ներդաշնակ հարաբերություններ հաստատելու ուղղությամբ և Վրաստանի հետ մեր հարաբերությունները վերակառուցել ռազմավարական առումով՝ վերագնահատելով Վրաստանի իրական և կանխատեսելի հնարավորությունները:

2.2. Վրաստան–Թուրքիա

Վրաստան–Թուրքիա հարաբերություններն սկսեցին ջերմանալ դեռ Է. Շևարդնաձեի կառավարման տարիներին, սակայն առավել սերտացան «Վարդերի հեղափոխությունից» հետո:

2007 թ. նոյեմբերի 14-ին Վրաստանի վարչապետ Ջուրաբ Նոդաիդելու Թուրքիա կատարած այցի շրջանակներում ձեռք բերվեց երկու երկրների միջև ազատ առևտրի համաձայնագրի կնքելու պայմանավորվածություն, ինչը և տեղի ունեցավ 2007 թ. նոյեմբերի 21-ին Թուրքիայի Նախագահ Աբդուլլահ Գյուլի Վրաստան կատարած այցի ժամանակ: Նախատեսվում է, որ Թուրքիան համաձայնագրի կնքումից հետո Վրաստանին կտրամադրի 2 մլրդ ԱՄՆ-ի դոլարի չափով ներդրումային կապիտալ և միաժամանակ կմեծացնի արտահանման Վրաստանի հնարավորությունները²⁸: Թուրքիայի նախագահը այցի նախօրեին հայտարարել էր, թե Կարս–Թբիլիսի–Բաքու երկաթուղին, որի կառուցման մեկնարկային արարողության առիթով ինքը մեկնում է Թբիլիսի, «նոր հնարավորություններ կստեղծի Ասիայի և Եվրոպայի միջև ուղևորափոխադրումների ու բեռնափոխադրումների համար»²⁹:

Վրաստան–Թուրքիա հեռանկարային համագործակցության նպատակով ծրագրվում է կառուցել բարձր լարման էլեկտրահաղորդման ևս երեք գիծ, ինչի վերաբերյալ համաձայնությունը ձեռք է բերվել Վրաստանի կառավարական պատվիրակության Անկարա կատարած այցի ժամանակ²⁹:

Եթե այդ ամենին գումարվեն նաև նավթամուղի, գազամուղի և Վրաստանում Թուրքիայի կողմից գորակայանների, օդանավակայանների շինարարության կամ վերակառուցման աշխատանքները, ապա ակնհայտ է դառնում, որ Վրաստանի տնտեսության տարբեր ոլորտներում Թուրքիայի աճող ներկայությունը չի կարող ազդեցություն չգործել նրա քաղաքական դիրքորոշումների վրա:

Սակայն Թուրքիան ունի իր եվրաինտեգրման շահերից բխող և Կիպրոսյան խնդրով թելադրված քաղաքականություն, որը կարող է նաև հակադրվել Վրաստանի ու Ադրբեջանի դիրքորոշումներին: Օրինակ՝ Թուրքիան ճանաչել է Կոսովոյի անկախությունը, իսկ Վրաստանն ու Ադրբեջանը վտանգավոր են համարում

²⁸ Տես «Турция вложит в Грузию \$2 млрд», 21.11.2007 (<http://www.regnum.ru/news/918709.html>):

^{*} Երկաթուղու կառուցման փաթեթը ստորագրվել էր Թբիլիսիում 2007 թ. փետրվարի 8-ին (տես «Президент Турции: Баку—Тбилиси—Карс открывает для нас новые возможности», 21.11.2007 (<http://www.regnum.ru/news/918699.html>)):

²⁹ Տես նույն տեղում:

այդ նախադեպը: Այս մոտեցումների տարբերությունը կարող է Հայաստանի կողմից օգտագործվել որպես որոշակի քաղաքական ռեսուրս:

2.3. Վրաստան–Ռուսաստան

Վրաց-ռուսական հարաբերություններում առկա է ռազմավարական հակադրում: Վրաստանի կողմից Ռուսաստանն ընկալվում է որպես սահմանակից գաղութարար մեծ տերություն, որն սպառնում է Վրաստանի տարածքային ամբողջականությանն ու անկախությանը: Այդ են վկայում հեղինակավոր կազմակերպությունների կողմից Վրաստանում անցկացված հասարակական կարծիքի հարցումները: Այսպես. 2007 թ. նոյեմբերին կայացած հարցման տվյալների համաձայն՝ հարցվածների 70 տոկոսը Ռուսաստանը դիտում է որպես սպառնալիք՝ թե՛ քաղաքական, թե՛ տնտեսական առումով³⁰: Հակառուսական քարոզչությունը, ունենալով և՛ ներքաղաքական, և՛ արտաքին քաղաքական չափումներ, համակարգվում է Վրաստանի իշխանությունների կողմից:

Ռուսաստանի Դաշնության ներկայացուցիչները պնդում են, թե անհրաժեշտ է շարունակել Ռուսաստանի միջնորդական և խաղաղարարական գործողությունները, որոնք ամրագրված են 1994 թ. մայիսի 14-ի Մոսկովյան համաձայնագրով: Ռուսաստանին անհանգստացնում է Վրաստանի արագացված սպառազինումը, ինչպես նաև զինված խմբավորումների կուտակումը Աբխազիայի և Հարավային Օսեթիայի սահմանների մոտ, ինչը կարող է հանգեցնել հակամարտությունը զենքի միջոցով լուծելու փորձի, ուստի և պահանջում է կողմերի տարանջատման ու կրակի դադարեցման վերաբերյալ Մոսկովյան համաձայնագրի պահպանում, որն ի դեպ, ընդունվել է նաև ՄԱԿ-ի Անվտանգության խորհրդի կողմից³¹:

Ադրբեջան–Վրաստան–Թուրքիա տարածքով նավթամուղի ու գազատարի (ներառյալ՝ Կենտրոնական Ասիայի պաշարները*) կառուցումը, Ռուսաստանին կարող է զրկել էներգակիրների Արևելք–Արևմուտք փոխադրման հարցում մենաշնորհային դերակատարումից: ՌԴ շրջանցման գործողությունները բացահայտ են և հովանավորվում են Արևմուտքի կողմից, ուստի Ռուսաստանն իր հերթին դիմում է հակաքայլերի ոչ միայն Կենտրոնական Ասիայի ընդգրկումը կասեցնելու կամ խոչընդոտելու ձևով, այլև Հարավային Կովկասում իր ներկայությունը որոշ տնտեսական լծակների ձեռքբերմամբ ապահովելու միջոցով: Վրաստանը չի զլանում ժամանակ առ ժամանակ ցուցադրել Ռուսաստանի վրա իր սահմանափակ

³⁰ Stu «IRI, USAID, Baltic Surveys/The Gallup Organization, IPM»: «Georgian National Voters Study». September 2007, P. 48:

³¹ Stu «Конфликты в Абхазии и Южной Осетии: Документы. 1989–2006 гг.». М., «Русская панорама», 2008, сс. 348–351:

* 2008 թ. հունիսի 19-ին Ադրբեջանում Խորհրդարանականության 90-ամյակին նվիրված հանդիսավոր նիստում Ղազախստանի Խորհրդարանի խոսնակ Կասիմ-ժոմարտ Տոկաևը հավաստել է Ղազախստանի պատրաստակամությունը՝ միանալու Բաքու–Թբիլիսի–Ջեյհան նավթամուղին: (տես «Казахстан готов присоединиться к прокачке нефти по трубопроводу Баку–Тбилиси–Джейхан», 19.06.2008 (<http://www.regnum.ru/news/1017010.html>)):

ներագղման հնարավորությունները, ինչը շատ հաճախ արտահայտվում է այն դեպքերում, երբ թվում է՝ բավարար հիմք է ստեղծվել բանակցությունների սեղանի շուրջ սուր հարցերի քննարկման համար: Պատահական չէ, որ ռուս-վրացական հարաբերությունների մեջ արհեստական լարվածություն ստեղծելու համար ընդդիմությունը պարբերաբար մեղադրում է հենց Վրաստանի նախագահին*:

Ռուսաստանը, այնուամենայնիվ, շարունակում է Վրաստանում պահպանել տնտեսական լծակներ մի շարք ոլորտներում³²: Փորձագետների գնահատմամբ՝ «Թբիլիսիի էլեկտրաարտադրությունը ամբողջովին Ռուսաստանի ձեռքում է, մամապես նաև էլեկտրաէներգիայի ներմուծումը»³³: 2008 թ. փետրվարին Պուտին–Սահակաշվիլի հանդիպումը ազդակ դարձավ օդային և ցամաքային հաղորդակցության, առևտրատնտեսական հարաբերությունների վերականգնման համար:

2006–2007 թթ. Ռուսաստանի հետ առևտրային հարաբերությունների վատացումը Վրաստանին ստիպեց իր տնտեսության համար որոնելու այլ շուկաներ, ու նրա հայացքն ուղղվեց ոչ միայն դեպի Եվրոպա ու Թուրքիա, այլև դեպի Հայաստան: Իր ներքին շուկան Վրաստանի մի շարք ապրանքատեսակների համար բացելով՝ ՀՀ-ն կարող է դրա փոխարեն ներկայացնել որոշ առաջարկներ Վրաստանում ներդրումներ կատարելու և իր ապրանքատեսակներն այնտեղ իրացնելու առումով, ինչն առայժմ կատարվում է չնչին չափերով: Հարկ է արձանագրել, որ ապագայում ռուս-վրացական լարվածությունը կարող է ունենալ այնպիսի դրսևորումներ, որոնք բացասաբար անդրադառնան Հայաստանի համար կենսական համարվող հեռահաղորդակցության ու տնտեսական բնույթի խնդիրների լուծման վրա: ՌԽտի հարկավոր է Ռուսաստանի և Վրաստանի հետ գործնականորեն ճշգրտել ռուս-վրացական հարաբերությունների կարգավորման գործում Հայաստանի հնարավոր միջնորդության ձևաչափը:

2.4. Վրաստան–ՆԱՏՕ

ՆԱՏՕ-ին Վրաստանի անդամակցության հարցը թեև ոչ միանշանակ կերպով է ընդունվում Վրաստանում³⁴, սակայն ունի բավական մեծաթիվ կողմնակիցներ՝ 2008 թ. հունվարի 5-ին հանրաքվեի ժամանակ այն արժանացավ բնակչու-

* Հրապարակվեցին հոդվածներ ծաղրական վերտառությամբ, որտեղ հայտարարվում էր, թե «Երկարությունը խելք չունի, խելքը ունի երկարություն» (տես *Ջարա խորոս*, Դևի և «Լիլիպուտինի» հանդիպումը: «Սաքարթվելոս ռեսպուբլիկա», 14 հունիսի 2006 թ.):

³² Տես «В преддверии президентских выборов в Грузии (Видеоконференция между Тбилиским международным пресс-центром и пресс-центром «РИА Новости» в Москве и Нью-Йорке)». «Ивлиан Хаиндрава подчеркнул, что, несмотря на антироссийскую риторику властей Грузии, наша страна открыта для российского бизнеса, это подтверждает сотрудничество в сферах энергетики, мобильной связи, банковской сфере, в промышленности». «Свободная Грузия», 22 декабря 2007 г.:

³³ *Իրևա Չափիչե*, Վրաստանի հսկիչ փաթեթը անցնում է Ռուսաստանի ձեռքը: «Ռեզոնանսի», 2006 թ. մայիսի 22 (վրաց.):

³⁴ Տես «IRI, USAID, Baltic Surveys/The Gallup Organization, IPM»: «Georgian National Voters Study». September 2007, PP. 59–60:

յան մոտ 70 %-ի հավանությանը: Իշխանությունները այդ անդամակցությունը ներկայացնում են որպես երկրի տարածքային ամբողջականությունը վերականգնելու լծակ, իսկ ընդդիմադիրները համարում են, որ Վրաստանի բոլոր դժվարությունները գալիս են հենց այդ դիրքորոշումից, որն ուղղված է Ռուսաստանի դեմ:

Վրաստանում ստեղծվել է «Վրաստանը ՆԱՏՕ-ում» անվանումով հասարակական կազմակերպություն, որի անդամ վերլուծաբաններն ու իշխանության ներկայացուցիչները համարում են, որ ՆԱՏՕ-ին Վրաստանի անդամակցությունը պարզապես անհրաժեշտություն է, որովհետև «խոսքը վերաբերում է երկրի ֆիզիկական փրկությանը»³⁵: Չեզոք Վրաստանն անընդունելի է բոլոր ազդեցիկ խաղացողների համար, այդ թվում նաև Ռուսաստանի: Այդ կազմակերպության անդամների կարծիքով ՆԱՏՕ-ին Վրաստանի անդամակցությանը խոչընդոտում են հետևյալ հանգամանքները.

1. Վրաստանի կառավարության անձեռնհասությունը, քանի որ նա 4-ամյա կառավարման ընթացքում մոտեցել է ՆԱՏՕ-ին ոչ թե գործով, այլ խոսքով, այսինքն՝ լավ չի կատարել «տնային առաջադրանքները» (դրա ապացույցն են 2007 թ. նոյեմբերյան իրադարձությունները),

2. միջազգային մասշտաբով ուժերի հարաբերակցության փոփոխությունը, այսինքն՝ ՆԱՏՕ-ին Վրաստանի անդամակցումը պետք է արագացնել, քանի որ հզորացող Ռուսաստանը կարող է հնարավորություն ստանալ կանխելու այդ գործընթացը:

ՆԱՏՕ-ին Վրաստանի անդամակցության առումով այդ կառույցում տարակարծությունների տեղիք է տալիս էթնոտարածքային չլուծված հակամարտությունների առկայությունը, որոնց նկատմամբ թեև կան զանազան մոտեցումներ, սակայն ՆԱՏՕ-ին անդամակցելու համար վրաց-աբխազական և վրաց-օսեթական հակամարտությունները ամենայն հավանականությամբ չեն դիտվի որպես հարևանների հետ խնդիրներ*, այլ, ինչպես արձանագրված է նաև ՄԱԿ-ի ընդունած փաստաթղթերում, Աբխազիան կհամարվի Վրաստանի մաս: Այդ սկզբունքով ընդգրկվելով ՆԱՏՕ-ի կազմում՝ Վրաստանը կարող է հակամարտության գոտիներից դուրս մղել ԱՊՀ դրոշի ներքո գործող ռուսաստանյան խաղաղապահ ուժերը, պարտադրել վրացի փախստականների վերադարձը Աբխազիա (նման որոշում ՄԱԿ-ն ընդունեց ս. թ. մայիսի 15-ին) և ինքնուրույնաբար լուծել խնդիրը որպես ներքին ընդվզում կամ անհնազանդություն: Իրադարձությունների նման զարգացումը համարակցություն է հաղորդում վրացական իշխանություններին՝

³⁵ *Шалва Пичхадзе*. Тема нейтралитета – это хорошо упакованная идея того, чтобы Грузия оторвалась от Запада. «Свободная Грузия», 22 декабря 2007 г.

* Այդ մասին Բեռլինում 2008 թ. մայիսի 25-ին ՆԱՏՕ-ի խորհրդարանական ասամբլեայի պաշտպանության և անվտանգության կոմիտեի նիստում հայտարարել է Եվրոպայի և ՆԱՏՕ-ի գծով ԱՄՆ-ի պաշտպանության փոխնախարար Դենիել Ֆատան (տես «Замминистра обороны США: Наличие замороженных конфликтов в Абхазии и Южной Осетии не мешает Грузии получить ПДЧ», 26.05.2008 (<http://www.regnum.ru/news/1005384.html>)):

ավելի շատ ուշադրություն ու միջոցներ հատկացնելու երկրի պաշտպանական ոլորտը ՆԱՏՕ-ի չափանիշներին համապատասխանեցնելուն:

2008 թ. ապրիլի 3-ին Բուխարեստում կայացած ՆԱՏՕ-ի գագաթնաժողովում հետաձգվեցին ինչպես ՌԻկրահնային ու Վրաստանին անդամակցության գործողությունների ծրագրի տրամադրումը, այնպես էլ նրանց անդամակցության հարցի քննարկումը: ՌԻշադրության է արժանի նաև այն հանգամանքը, որ Ռուսաստանն սպառնում էր ՆԱՏՕ-ին անդամակցության գործողությունների ծրագիրը Վրաստանին տրամադրելու դեպքում ճանաչել Աբխազիայի և Հարավային Օսեթիայի անկախությունը:

2.5. Վրաստան–ՎՈՒԱՄ

ՎՈՒԱՄ-ին իր մասնակցությունը Վրաստանն ընկալում է որպես Ռուսաստանին դիմակայելու միջանկյալ հնարավորություն, ներքին հակամարտությունների նկատմամբ այդ կառույցի անդամների միասնական դիրքորոշում ձևավորելու և միջազգային կազմակերպություններում միասնաբար հանդես գալու, ինչպես նաև միջազգային տնտեսական համագործակցությունը խորացնելու լծակ: Կարևորվում է ռազմաքաղաքական համագործակցության զարգացումը, միացյալ խաղաղապահ ուժերի օգտագործումը անդամ պետությունների տարածքներում առկա հակամարտությունների գոտիներում:

Հայաստանի համար ՎՈՒԱՄ-ը վտանգ է ներկայացնում ոչ միայն տնտեսական, այլև քաղաքական տեսանկյունից. Ադրբեյջանի կողմից առաջ քաշվող հակահայկական որոշումները կամ նախագծերն ստանում են ՌԻկրահնայի և Վրաստանի աջակցությունը, որոնք պատրաստվում են անգամ զենքի համատեղ արտադրության³⁶:

2.6. Վրաստան–Եվրամիություն

2006–2007 թթ. Եվրամիության առաջադրած պահանջների լիարժեք իրագործման դժվարությունը Վրաստանի իշխանություններին ստիպեց իրատեսորեն վերագնահատել ԵՄ-ին քաղաքական ինտեգրման իրենց հնարավորությունները: Սակայն 2008 թ. կրկին ակտիվորեն հնչեցվում են եվրոպական կառույցներին Վրաստանի ինտեգրման մասին հայտարարությունները³⁷: Չնայած այդ հայտարարություններին՝ Վրաստանը, այնուամենայնիվ, զգուշությամբ է վերաբերվում Եվրամիության՝ ժողովրդավարացմանն ուղղված առանձին ծրագրերին ու իրավական փաստաթղթերին, քանի որ դրանք կարող են սահմանափակել վրաց իշխանությունների ներքին քաղաքականությունը, հատկապես՝ ազգային փոքրամասնությունների նկատմամբ պարտավորու-

³⁶ Տես «Украина и Грузия намерены совместно производить оружие на серьезном мировом уровне», 05.06.2008 (<http://www.regnum.ru/news/1010878.html>):

³⁷ Տես «Новый посол Грузии: Интеграция Грузии в европейское пространство никак не может угрожать РФ», 12.03.2008 (<http://www.regnum.ru/news/970142.html>):

յունների առումով: Պատահական չէ, որ Վրաստանն ստորագրված շրջանակային պայմանագրերով նախատեսվող սկզբունքային պարտավորություններից խուսափելու նպատակով դրանք վավերացրել է երկար ձգձգումներով³⁸:

Այդուհանդերձ կարծում ենք, որ Վրաստանը առաջիկայում շարունակելու է Եվրամիությանն ավելի մեծ չափով ընդգրկել վրաց-աբխազական ու վրաց-օսեթական հակամարտությունների քաղաքական կարգավորման գործում:

3. ՀԱԿԱՄԱՐՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

3.1. Աբխազիա

Առկա վրաց-աբխազական լարված հարաբերությունների պատմական հիմքը հետևյալն է. Վրաստանը, որը դեռ 1918–1921 թվականներին պայքարում էր Աբխազիայի տարածքն իր կազմի մեջ ներառելու համար, խորհրդային շրջանում լիովին իրագործեց այդ նպատակը: Աբխազիայում էթնիկ վրացիների քանակական գերակշռությունը հարցականի տակ էր դնում աբխազ ժողովրդի ինքնության պահպանման ու զարգացման հեռանկարները: ԽՍՀՄ փլուզման շրջանակներում ծավալված ազգային ինքնագիտակցության վերելքի պայմաններում տեղի ունեցավ նաև աբխազների էթնոքաղաքական ինքնորոշման պահանջի նոր առաջադրում, որին ուժային խոչընդոտումը վերածվեց բացահայտ պատերազմի ու հանգեցրեց Աբխազիայից էթնիկ վրացիների արտաքսմանը³⁹:

Այս հակամարտության պատճառով Հայաստանը մեծապես տուժեց երկաթուղու փակումից, բարդացավ Հայաստան–Ռուսաստան բեռնափոխադրումների խնդիրը, Աբխազիայի հայազգի բնակչությունը ներքաշվեց հակամարտության մեջ և ունեցավ մեծաթիվ մարդկային ու նյութական կորուստներ: Հայկական համայնքը պառակտվեց, ինչի հետևանքով աբխազներին չպաշտպանող հատվածն ստիպված եղավ արտագաղթել Ռուսաստան, գերազանցապես՝ Ադլեր և Սոչի:

Վրացական իշխանությունները, Աբխազիան հայտարարելով Վրաստանի պատմական տարածք, շարունակում են ժխտել աբխազների ինքնորոշման իրավունքը, հակամարտության կարգավորումը դիտում են որպես տարածքային խնդրի լուծում և պահանջում են Աբխազիան վերադարձնել Վրաստանի պետական վերահսկողության ներքո:

Սակայն Վրաստանի ոչ իշխանական շրջաններում կա նաև այն դիրքորոշումը, որ աբխազների հետ համակեցությունը վերականգնելու համար կարելի է հրաժարվել ուժի կիրառումից և անվտանգության ու մարդու իրավունքների պաշտպանության նկատմամբ հարգանքի դրսևորմամբ հնարավոր դարձնել

³⁸ Տես *Ս. Միևայան*, Վրաստանի էթնիկական փոքրամասնություններ. համարկման ներուժը երկրի հայ բնակչության օրինակով: Ե., 2006, էջ 27–32:

³⁹ Տես «Конфликты в Абхазии и Южной Осетии: документы 1989–2006 гг. (Составление и комментарии М. А. Волхонский, В. А. Захаров, Н. Ю. Силаев.-М.): НП ИД «Русская панорама», 2008:

Վրաստանի «տարածքային ամբողջականությունը»: Այդ տեսակետը արտահայտող գործիչները հիմնականում Վրաստանի հանրապետական կուսակցության ներկայացուցիչներն են ու եկեղեցու որոշ սպասավորներ⁴⁰: Ըստ էության բացառելով ինքնավարությունների անկախությունը՝ ոչ իշխանական թևի ներկայացուցիչները դեմ չեն Աբխազիան և Հարավային Օսեթիան վերադարձնելու Վրաստանի կազմի մեջ դառնալին պետության որևէ մոդելով, որը միջազգային փորձագետների քննարկման առարկա էր դեռ մեկ տասնամյակ առաջ⁴¹: Իշխանական շրջաններում ևս նկատվում են նման միտումներ: Մասնավորապես՝ պետնախարար Գեորգի Խաիմոդավան 2006 թ. փորձում էր հարել այդ դիրքորոշմանը, սակայն պաշտոնակա եղավ հակամարտությունների ուժային լուծման ջատագով Ի. Օքրուաշվիլու պաշտոնավարման ժամանակ և անցավ ընդդիմության շարքերը: 2004–2008 թթ. վրացական իշխանությունների վարած հետևողական կոշտ վարքագիծը վկայում է, որ վրաց-աբխազական հակամարտության լուծման հարցում վրաց և աբխազական քաղաքական ընտրախավերի միջև գոնե մոտ ապագայում չեն կարող լինել համաձայնության եզրեր. այս փուլում Աբխազիան, վայելելով Ռուսաստանի պաշտպանությունը, փորձում է օգտագործել Կոսովոյի նախադեպը իր միջազգային ճանաչումն ապահովելու համար*, իսկ Վրաստանը խոչընդոտում է այդ գործընթացին՝ ՆԱՏՕ-ին անդամագրվելուց հետո Ռուսաստանին այդ գործընթացից հեռացնելու, ռուսական խաղաղարարների փոխարեն այնտեղ վրացական բանակը տեղաբաշխելու միջոցով⁴² կամ ռազմական ներխուժման ձևով⁴³ խնդիրը լուծելու ակնկալիքով:

Վրաստանի նման քայլերը արդեն հանգեցրել են որոշակի հետևանքների. վրաց-աբխազական հակամարտության սրման առիթով 2008 թ. մայիս և հուլիս ամիսներին Աբխազիա էին ժամանել ԱՄՆ-ի պետքարտուղարի օգնականի տեղակալ և ԵԱՀԿ Մինսկի խմբի համանախագահ Մետյու Բրայզան, ԵՄ-ի Արտաքին քաղաքականության գծով գերագույն կոմիսար Խավիեր Սոլանան, Հարավային Կովկասում Մեծ Բրիտանիայի հատուկ ներկայացուցիչ Բրայան Ֆոլը, Մոսկվայում ՌԴ արտգործնախարարի տեղակալ Գրիգորի Կարասինի հետ վրաց-աբխազական ու վրաց-օսեթական խնդիրներն է քննարկել Հարավային Կովկասում ԵՄ-ի հատուկ ներկայացուցիչ Փիտեր Սեններին: Վրաց-աբխազական

⁴⁰ Տես Ջ. Չինչիբաշե, Մեր աչքերը փակ չեն.... մենք ամեն ինչ տեսնում ենք... «Սաքարթվելոս ռեսպուբլիկա», 23 մարտի 2006 (վրաց.): Հմմտ. <http://www.open.ge/el/?base=www.open.ge/06/sakartvelos-respublika/058/&view=0&url=...>:

⁴¹ Տես «Практика федерализма. Поиски альтернатив для Грузии и Абхазии». Общая редакция: Б. Коппигерс, Д. Дарчиашвили, Н. Акаба. М., 1999:

* Նման առաջարկությամբ Աբխազիան քանիցս դիմել է Ռուսաստանի Դոմային:

⁴² Տես «Тбилиси будет добиваться смены военной операции в Абхазии на полицейскую: госминистр Грузии», 28.05.2008 (<http://www.regnum.ru/news/1006819.html>):

⁴³ Տես «International Crisis Group: Грузия готовится к войне против Абхазии, но абхазы опасаются России», 06.06.2008 (<http://www.regnum.ru/news/1011509.html>):

հակամարտության կարգավորման ծրագրով Աբխազիա են ժամանել Վրաստանում Գերմանիայի դեսպան Պ. Ֆլորը, Գերմանիայի արտգործնախարար Վալտեր Շտայնմայերը: Նրանք հորդորել են Աբխազիային՝ վերսկսելու բանակցությունները Վրաստանի հետ⁴⁴: Ի վերջո, Եվրախորհրդարանը Վրաստանի համար ստեղծված իրավիճակի վերաբերյալ որոշում է ընդունել, որտեղ ոչ միայն Ռուսաստանին կոչ է արվում «դուրս բերելու լրացուցիչ զորքերը Աբխազիայից» և վերանայելու խաղաղարարական մանդատի հարցը, այլև դիմում է հղվում Եվրամիությանը՝ «հակամարտության գոտում ապահովել միջազգային ներկայություն՝ անվտանգության և պաշտպանության եվրոպական քաղաքականության շրջանակներում» այնտեղ ուղարկելով սահմանապահ առաքելություն⁴⁵: Իրադրության այս շիկացած պահին միանգամայն սպասելի է Ռուսաստանի դիմադրությունը ՆԱՏՕ-ի, ԵՄ-ի և ԱՄՆ-ի ակտիվացմանը: Ռուսաստանի կողմից Աբխազիայի և Վրաստանի միջև չհարձակման և ուժի չկիրառման պայմանագրի կնքման առաջարկություն-պահանջի վերաբերյալ, որն այնքան համառորեն մերժում էր Վրաստանը, Աբխազիայի Նախագահ Ս. Բաղապշի և Խավիեր Սոլանայի հանդիպման նախօրեին Վրաստանի փոխվարչապետ Գեորգի Բարամիձեն հայտարարել է, որ Վրաստանը պատրաստ է Աբխազիայի հետ կրակի չվերսկսման վերաբերյալ համաձայնագիր կնքելու, եթե որպես դրա երաշխավոր հանդես գա ԵՄ-ը⁴⁶: Դժվար չէ նկատել, որ այդ հայտարարությունն արվել է Խավիեր Սոլանայի Սուխում կատարվելիք այցի համար նպաստավոր պայմաններ ստեղծելու և Ռուսաստանի դիմադրությունը մեղմելու համար:

Թվում է՝ միջազգային հանրությունը միանշանակորեն աջակցում է վրացական իշխանությունների հակառուսական դրսևորումներին, սակայն պատահում են նաև դեպքեր, երբ նրանք ստիպված են լինում կան հարցականի տակ դնել Արևմուտքին իրենց նվիրվածության նպատակահարմարությունը, կան դատապարտել Արևմուտքին՝ ոչ բավարար օժանդակության համար: Օրինակ՝ Աբխազիային սահմանակից Գանձուխտի* «երիտասարդական» ճամբարի բացման առիթով ՄԱԿ-ի Գլխավոր քարտուղար Պան Գի Մունը Անվտանգության խորհրդին ներկայացրած՝ Աբխազիայի Հանրապետության վերաբերյալ իր զեկույցում, ձայնակցելով ռուսական դիրքորոշմանը, հստակ կերպով դատապարտեց Վրաստանին այդ ճամբարի ստեղծման կապակցությամբ և պահանջեց այն հեռացնել Աբխազիայի սահմանների մոտակայքից ու տեղափոխել այլ

⁴⁴ Stu ««У грузин есть право обсуждать, у абхазов – право отказаться»: Обзор СМИ Абхазии», 01.08.2008 (<http://www.regnum.ru/news/1035023.html>):

⁴⁵ Stu «Европарламент призвал Россию «вывести дополнительные войска из Абхазии», 06.06.2008 (<http://www.regnum.ru/news/1011296.html>):

⁴⁶ Stu «Под гарантии ЕС Тбилиси готов подписать с Сухуми соглашение о невозобновлении огня: госминистр Грузии», 07.06.2008 (<http://www.regnum.ru/news/1012067.html>):

* Զուգլիդի շրջանի այդ գյուղը գտնվում է սահմանային Ինգուրի գետի աջ՝ արխազական, ափին:

վայր⁴⁷: Բնականաբար, այդ հայտարարությունը հարուցեց վրացիների դժգոհությունը և տարակուսանքի մատնեց վրաց իշխանություններին⁴⁸:

Վրաց-աբխազական հակամարտության ծագման առաջին իսկ օրերից աբխազահայությունը չկարողացավ խուսափել հակամարտության արհավիրքներից և չեզոքություն պահպանել: 1992–1993 թթ. Լաբրա և Հայկական Աթարա գյուղերի նկատմամբ վրաց աշխարհագորայինների կողմից իրականացված դաժանությունները հայ բնակչության մի մասին մղեցին համագործակցելու աբխազական իշխանությունների հետ, իսկ մյուս մասը հեռացավ դեպի Ադլեր և Սոչի: Այդ ընթացքում ձևավորվեցին նաև Բադրամյանի անվան հայկական երկու գումարտակ, որոնք արտահայտում էին հայ բնակչության պատրաստակամությունը՝ պաշտպանելու սեփական արժանապատվությունն ու բնակավայրերը:

Աբխազական իշխանությունների հետ համագործակցության ջատագով Ա. Թոփալյանը, որը գլխավորում էր հայկական «Կռունկ» հայրենակցական մշակութային-հասարակական կազմակերպությունը, դարձավ Աբխազիայի նորընտիր Գերագույն խորհրդի փոխնախագահ՝ զբաղվելով հայ բնակչության ու աբխազական իշխանությունների հարաբերությունների համակարգմամբ:

Աբխազիայի հայերը՝ որպես նրա քաղաքացիներ, իրենց թեկնածուներով մասնակցում են խորհրդարանական ընտրություններին և ունեն 3 մանդատ*:

Աբխազիայի հայ բնակչությունը, միավորված լինելով մի շարք հասարակական կազմակերպություններում, փորձում է մշակել միասնական դիրքորոշում, ուստի այդ նպատակով հաճախ հրավիրվում են խորհրդակցություններ ու հանդիպումներ: 2007 թ. հունիսի 1-ին Սուխումում տեղի ունեցավ աբխազահայության երկրորդ համագումարը, որտեղ հաջողվեց միավորել հասարակական կազմակերպությունները** («Կռունկ», «Մաշտոց», «Հայկական մշակու-

⁴⁷ Տես «Президент Грузии обвинил ООН в недееспособности». «Свободная Грузия», 1 ноября 2007 г.:

⁴⁸ Տես *Կոնստանդինի Գուրգենիձե*, Լեզուն ոսկոր չունի. անջատողականները վրացի երեխաների կտրված գլուխներով զնդակ էին խաղում (վրաց.) (<http://www.open.ge/07/sakartvelos-respublika/143&view=0&url='143-1.htm'> (26 հուլիսի 2007 թ.)), (<http://www.open.ge/07/sakartvelos-respublika/149&view=0&url='149-5.htm'> (2007 թ. օգոստոսի 6)): Ելույթ ունենալով 2007 թ. նոյեմբերի 1-ին Թբիլիսիում «Եվրոպայի Արևելքի կառուցում» («Строительство Востока Европы») միջազգային համաժողովի բացմանը՝ նա «անսպասելի և անտեղյակության արդյունք» է անվանել ՄԱԿ-ի Գլխավոր քարտուղարի այդ հայտարարությունը, որը «միջազգային կազմակերպության պարտության դասական օրինակ է, խնդրի մեջ խորանալ չցանկանալու ցուցադրում: Դա միանգամայն անընդունելի առաջարկություն էր, որը հեռու է բարոյական լինելուց» (տես «Президент Грузии обвинил ООН в недееспособности»):

* Այժմ՝ Վալերի Մայրումյան, Սերգեյ Մաթոսյան և Ալբերտ Հովսեփյան (տես «Ռեզոնանսի», 2007 թ. մայիսի 31 (վրաց.)):

** Աբխազահայոց համայնքի նախագահ ընտրվեց Գ. Ղազարյանը, հրատարակվող «Համշեն» բերքի խմբագիրն է Ա. Սարեցյանը, խորհրդարանի փոխնախագահն է Ալբերտ Հովսեփյանը (տես «Армяне Абхазии провели II съезд», 01.06.2007 (<http://www.regnum.ru/news/837406.html>)):

թային կենտրոն»): Նույն համագումարի վերաբերյալ վրացական արձագանքում նշվում էին նաև կեղծ տեղեկություններ, թե իբր Աբխազիայում հայերի թիվը ավելանում է տարեկան 5-6 հազարով, և այդ հայերը գալիս են Կրասնոդարի երկրամասում ծավալվող հետապնդումների պատճառով, թեև իրականում, ըստ հայաստանաբնակ աբխազահայ ներկայացուցիչների հաղորդումների, հայկական բնակավայրերը գնալով նոսրանում են*:

Աբխազահայության նկատմամբ ուշադրությունը խիստ կարևորվում է ոչ միայն աբխազների ու վրացիների կողմից, այն կարող է կարևոր լծակ դառնալ հայ-վրացական հարաբերությունները դրական առումով կարգավորելու համար: Խաղաղ ճանապարհով աբխազական հիմնախնդրի լուծման դեպքում Աբխազիայի կարգավիճակը որոշելու նպատակով փախստականների վերադարձից հետո անցկացված հանրաքվեի ժամանակ հայ բնակչության քվեները կարևորվելու են ինչպես աբխազների համար, որոնք առանց հայերի օժանդակության կարող են հայտնվել փոքրամասնության վիճակում, այնպես էլ վրացական կողմի համար: Աբխազիայի հայ բնակչության դիրքորոշման վրա որոշակի ազդեցություն կարող է գործել Ջավախքի և ընդհանրապես վրացահայության նկատմամբ վրացական կողմի վարած քաղաքականության գնահատականը, քանի որ հոգուտ Վրաստանի հետ միավորման քվեարկելու դեպքում հայերը կրկին հայտնվելու են Վրաստանի կազմում: Այդ հանգամանքը կարող է պարտադրել վրացական ու աբխազական կողմերին՝ չարելու հարաբերությունները Աբխազիայի հայազգի բնակչության և ընդհանրապես վրացահայության, ինչպես նաև ՀՀ-ի հետ:

Նման շրջադարձի օրինակ կարելի է համարել Ջավախքի վերաբերյալ Մ. Սահակաշվիլու 2008 թ. մարտի 28-ին աբխազահայերին ուղղված կոչը: Ելույթ ունենալով Ռազմավարական ու միջազգային հետազոտությունների վրացական հիմնադրամում (*GFSIS*)՝ նա հայտարարեց, որ իր կառավարման շրջանում Ջավախքը վերածվել է «սովորական վրացական տարածաշրջանի», որն իրեն զգում է որպես Վրաստանի մաս՝ դադարելով լարվածության օջախ լինելուց: «Բոլորը պետք է իմանան, այդ թվում նաև Աբխազիայի հայազգի մոտ 30 հազարանոց բնակչությունը, որ հայերը Ջավախքում խնդիր չունեն, ինչպես և Վրաստանի այլ մասերում»: Նա նաև հիշեցրեց, որ Վրաստանի Խորհրդարանը վերջերս օրենք է ընդունել հանրային հեռուստատեսության եթերային ժամի 25 %-ը ազգային փոքրամասնությունների լեզուներով հաղորդումներին տրամադրելու մասին⁴⁹:

Վրաց-աբխազական հակամարտության սրվածության ներկա պահին ՀՀ-ի համար թերևս առավել նպատակահարմարը պայմանական չեզոքություն

* ՁԼՄ-ներով հաղորդվող ոչ պաշտոնական տվյալներով աբխազների թվաքանակը 65–68 հազար է, այդքան է նաև վրացիներինը, իսկ հայերի թիվը նշվում է 70–80 հազար (տես «Ռեզոնանսի», 2007 թ. մայիսի 31 (վրաց.)): Աբխազական պաշտոնական տվյալներով հայերի թիվը 2005 թ. կազմել է 44870, իսկ Մ. Սահակաշվիլու կողմից 2008 թ. մարտի վերջին հնչեցվել է 30 հազար թիվը:

⁴⁹ Տես «Михаил Саакашвили: В Джавахети у армян проблем нет», 28.03.2008 (<http://www.regnum.ru/news/978642.html>):

պահպանելն է, սակայն՝ որոշակի երաշխիքներով, այն է՝ պատերազմական գործողությունների կամ վրացական ուժերի Աբխազիա ներխուժելու դեպքում հայ բնակչության անվտանգության ապահովումը:

3.2. Հարավային Օսեթիա

Պաշտոնական Թբիլիսին միանշանակ կերպով բացառում է Հարավային Օսեթիայի ինքնորոշվելու հեռանկարը՝ օս բնակչության առկայությունը դիտելով որպես միջնադարյան վերաբնակեցման արդյունք և շարունակելով այդ տարածքը անվանել «Սամաչաբլո» (Մաչաբելի միջնադարյան վրաց ավատատիրական տան կալվածք, տիրույթ): Ինքնահռչակ Հարավային Օսեթիայի Հանրապետության Նախագահ Էդուարդ Կոկոյթին բազմիցս հայտարարել է, որ պատրաստ է հակամարտության լուծման հարցով անմիջական բանակցություններ սկսելու Վրաստանի նախագահի հետ⁵⁰ և ներկայացրել է հակամարտության կարգավորման իր փուլային տարրերակը՝ հակամարտության գոտու ապառազմականացում և փոխվստահության վերականգնում, հակամարտության գոտու տնտեսական վերականգնում, Հարավային Օսեթիայի կարգավիճակի քննարկում:

Միջնորդական առաքելության համար օսեթական կողմը պատրաստ է դիմելու ոչ միայն Ռուսաստանին, այլև ԵԱՀԿ-ին: Սակայն, Կոկոյթի կառավարությունը, պնդելով Հարավային Օսեթիայի անկախության հիմնադրույթի վրա, Վրաստանի համար անընդունելի է դարձնում նման բանակցությունները: 2006 թ. նոյեմբերին Հարավային Օսեթիայի նախագահի ընտրությունների ժամանակ առաջադրվեց նաև Դ. Սանակոնի թեկնածությունը, որի հետ Վրաստանը 2007 թ. փորձեց բանակցություններ վարել Հարավային Օսեթիայի կարգավիճակի հարցով և նրան օգտագործել վրաց-օսեթական հարաբերություններն ի նպաստ Վրաստանի կարգավորելու համար: Սակայն Դ. Սանակոնի դրած «Ժամանակավոր վարչակազմ» ընդունելի չեղավ օսեթական կողմի համար:

Հարավային Օսեթիայի պարագայում ուժի կիրառումը մնում է վրացական կողմի նախընտրած տարրերակը՝ հակառակ պաշտոնապես հայտարարվող խաղաղ կարգավորման հավաստիացումներին: Վրացական ընդդիմությունը, հատկապես՝ նրա մաս կազմող Հանրապետական կուսակցությունը, չի պաշտպանում հակամարտության ուժային լուծման գաղափարը⁵¹: Դրան խոչընդոտում է նաև Ռուսաստանը՝ ստատուս քվոյի պաշտպանի կեցվածքով: Վրացական իշխանությունների կողմից մշտական լարվածության վիճակում է պահվում հատկապես վրաց-օսեթական սահմանային գոտին: Սահակաշվիլին բացառում է որևէ բանակցություն Է. Կոկոյթի հետ, եթե նա հանդես է գալու որպես «Հարավային Օսեթիայի նախագահ»:

⁵⁰ Տես «Эдуард Кокоты предлагает Михаилу Саакашвили прямые переговоры», 23.01.2008 (<http://www.regnum.ru/news/946517.html>):

⁵¹ Տես «Саакашвили намерен силой вернуть утерянные территории: Грузия сегодня», 04.02.2008 (<http://www.regnum.ru/news/951920.html>):

3.3. Նոր մարտահրավերներ. մեսխեթի թուրքեր*

Եվրախորհրդին անդամակցելու համար 1999 թվականին Վրաստանին պարտադրվեց մինչև 2011 թ. ապահովել Վրաստանից 1944 թ. բռնագաղթի ենթարկված մահմեդական բնակչության վերադարձն իր նախկին բնակության վայրեր: 2007 թ. հունիսին Վրաստանի խորհրդարանում ի վերջո քննարկման դրվեց մեսխեթի թուրքերի վերաբնակեցման հարցը: Զննարկման ժամանակ իշխանական թևը համաձայն էր հետևելու նրանց վերադարձի վերաբերյալ իր ստանձնած պարտավորությանը, մինչդեռ ընդդիմությունը կտրականապես դեմ էր՝ նկատի ունենալով Վրաստանի ազգային անվտանգության համար դրա հնարավոր բացասական հետևանքները⁵²: Վերջին մեկ տարվա ընթացքում վրաց հասարակությունը մեսխեթի թուրքերի հնարավոր վերադարձի հարցում ավելի անհանդուրժողական է դարձել: Հասարակական կարծիքի հարցման արդյունքները ցույց են տալիս, որ եթե 2006 թ. ապրիլին հարցվածների 23 %-ն էր նրանց վերադարձին կողմ արտահայտվել (դեմ՝ 53 %-ը), ապա 2007 թ. կողմ էին ընդամենը 12 %-ը (դեմ՝ 76 %-ը⁵³):

Այդուհանդերձ, 2007 թ. հուլիսի 11-ին Վրաստանի Խորհրդարանն ընդունեց «Հայրենադարձության մասին» օրենք, որով սահմանվում են մեսխեթի թուրքերի, կամ «մահմեդական վրացիների», հայրենադարձման չափանիշներն ու կանոնակարգը: Ըստ այդ կանոնակարգի՝ ցանկացողները պետք է իրենց փաստացի բնակության վայրում դիմեն Վրաստանի ներկայացուցչություն և մինչև 2009 թ. հունվարի 1-ը ներկայացնեն համապատասխան փաստաթղթեր: Ֆինանսավորումը պետք է կատարվի միջազգային կազմակերպությունների կողմից: Թրիվիալում ստեղծվել Հայրենադարձությանը օժանդակող միջազգային հիմնադրամ (նախագահ՝ Մուլեյման Բարբաքաձե): Վրացական իշխանությունների համապատասխան ծառայությունների տվյալներով՝ վերադարձի ցանկություն ունեցողների թիվը ոչ միայն կասկածելի կերպով մեծ է, այլև նրանք նախընտրում են հենց Ջավախքը և ոչ Վրաստանի որևէ այլ վայր: Այդ ծրագիրը, ըստ ընդդիմադիր լեյբորիստական կուսակցության ներկայացուցչի, Վրաստանի համար «դանդաղ գործողության ռումբ է»⁵⁴:

* Մեսխեթի թուրքերի մասին ստեղծվել է մեծաքանակ տպագիր և էլեկտրոնային բազմալեզու գրականություն, պաշտպանվել են ատենախոսություններ: Վերջին հրապարակումների մասին տես «Турки-месхетинцы в Краснодарском крае. Исследования». «Сборник информационно-методических материалов». Краснодар, «Южный региональный ресурсный центр», 2007:

⁵² Տես *Ալեքսանդր Բաշվիլի*, Պառակտում «թուրքական հարցի» կապակցությամբ (<http://www.opentext.org.ge/07/sakartvelos-respublika/119/119-22.htm> (վրաց.)):

⁵³ Տես «IRI, USAID, Baltic Surveys/The Gallup Organization, IPM»: «Georgian National Voters Study». September 2007, P. 65:

⁵⁴ *Մայա Խորգուլաշվիլի*, Պանթուրքական շարժումը 100 միլիոն եվրո է վճարել: Այս նախագիծը դանդաղ գործողության ռումբ է, և այն հնարավոր է՝ մեր որդիների և թոռների ձեռքի մեջ պայթի (<http://www.opentext.org.ge/07/sakartvelos-respublika/118/118-7.htm> (վրաց.)):

Թեև 2008 թ. նախագահական ընտրությունների ժամանակաշրջանում մեսխեթցի թուրքերի վերաբնակեցման խնդիրը գրեթե չարժարժվեց, սակայն այն չի հանվել քաղաքական օրակարգից: Մեսխեթցի թուրքերի վերադարձ Ջավախք կարող է տեղի ունենալ առաջին հերթին լքված կամ սակավամարդ գյուղերի վերաբնակեցման ձևով, ինչը թույլ չտալու համար անհրաժեշտ է հայ բնակչության արտագաղթի կասեցում և հայկական գյուղերի ամրապնդում: Մեսխեթցի թուրքերի տեղաբաշխումը Ջավախքում և Թուրքիային սահմանակից տարածքներում իրավամբ անհրաժեշտ է դիտել որպես սպառնալիք Հայաստանի ազգային անվտանգությանը: Այլ կերպ ասած՝ տվյալ հարցում առկա է Վրաստանի ու Հայաստանի շահերի համընկնում, որը հարկավոր է խելամտորեն օգտագործել այդ վտանգի չեզոքացման ու հայ-վրացական մերձեցման համար:

4. ՎՐԱՑԱՀԱՅՈՒԹՅԱՆ ԽՆԴԻՐՆԵՐԸ

Հայ-վրացական հարաբերությունները զարգանում են միմյանց վրա ազդող երկու հարթություններում՝ միջպետական հարաբերություններ և վրացահայության խնդիրներ:

Ըստ 2002 թ. մարդահամարի՝ Վրաստանում հայերի թիվը 1989 թ. համեմատությամբ նվազել է մոտ 188 հազարով և կազմում է 248 հազար 929 մարդ, որոնցից հայերենը մայրենի լեզու են համարում մոտ 235 հազարը: Հայ բնակչության հիմնական զանգվածը բնակվում է Սամխե-Ջավախքում, Քվեմո-Քարթլիում, Թբիլիսիում և համեմատաբար փոքր թվաքանակով նաև մի շարք այլ բնակավայրերում:

Վրացական մամուլում մինչև 2007 թ. կեսերը առավել հաճախակի էին հակահայկական հրապարակումները: Սակայն 2007 թ. իրադրությունն սկսեց որոշակի փոփոխությունների հույս ներշնչել: Վրաստանում սոցիալական ներքին ընդվզումների պայմաններում վրացահայերի իշխանամետ դիրքորոշումը վրացական պետության համար դառնում է ընդունելի և դադարում է առաջացնել «անջատողական վտանգի» զգացում: Ուշագրավ է վերջին ամիսներին վրացական հիմնական լրատվամիջոցներով հակահայկական թեմաներով հրապարակումների սակավությունը կամ գրեթե չլինելը, ինչն ընկալվում կամ «բացատրվում» է ոչ թե որպես պատահական ընդմիջում, այլ վրաց իշխանությունների կողմից նոր՝ հանդուրժողականության, քաղաքականության որդեգրման դրսևորում՝ պայմանավորված Ախալքալաքից ռուսաստանյան զորակայանի դուրսբերմամբ:

Հայ-վրացական հարաբերությունների հետագա զարգացման համար անհրաժեշտ է նկատի ունենալ Վրաստանի ներքին ու արտաքին անվտանգության գերակայությունները և դրանց վրա ազդելու միջոցներ փնտրել ինչպես քաղաքական, այնպես էլ տնտեսական ոլորտներում: Սակայն պետք է հաշվի առնել, որ Վրաստանը, մի կողմից, փորձում է ազատվել Հայաստանի ու հայկական ազդե-

ցության ցանկացած լծակներից ինչպես Աբխազիայում, այնպես էլ Ջավախքում ու նաև Վրաստանի այլ մասերում, իսկ մյուս կողմից՝ փորձում է ստանալ Հայաստանի աջակցությունը՝ Վրաստանում հայ բնակչության հնարավոր ընդվզումները զսպելու համար:

4.1. Հայերը Թբիլիսիում

Հայ բնակչությունը Թբիլիսիում կարևոր դերակատարում ուներ 19-րդ դարում և 20-րդ դարի առաջին տասնամյակներին: Այնտեղ էր կենտրոնացված հայ մշակույթի նշանավոր ներկայացուցիչների և հայկական բուրժուազիայի մի ստվար մասը, որն իր տնտեսական ու քաղաքական լծակներով որոշիչ գործոն էր և՛ քաղաքային կյանքում, և՛ համազգային խնդիրների լուծման գործում: Հայերը Թբիլիսիում (որը մինչև 20-րդ դարի 60-ական թվականները հայ մշակույթի կարևոր կենտրոններից էր) այժմ ապրում են դժվարին ժամանակաշրջան: Հայազգի բնակչության թիվը կազմում է մոտ 90 հազար: Հայ մտավորականության արտագաղթը և տեղում նոր սերնդի ներկայացուցիչների վերելքին խոչընդոտող հանգամանքները հանգեցրել են հայ բնակչության սոցիալ-տնտեսական դերի անկման: Թբիլիսի երկար ժամանակ ոչ միայն չի ունեցել հայ բնակչության ներհոսք, այլև տեղի են ունեցել հայ բնակչության արտագաղթ, հայաբնակ թաղերի ազգային կազմի վրացացում, ազգային դիմագծի կորստի և ուծացման գործընթացներ: Հայազգի բնակչության մի ստվար զանգված շարունակում է խորհրդային շրջանում արմատավորված ավանդույթով հաճախել ռուսական դպրոց, անհատորոշ մնալ հայ մշակույթին ու գրականությանը, ապրել ազգային ինքնագիտակցության անկում: Բնավ պատահական չէ, որ «Թիֆլիսի» ամենահայկական «Էլիա և Հավլաբար թաղամասերում արդեն փակվում են հայկական ութ դպրոցների»⁵⁴ երկուսը և փակվում են ոչ թե պետության կարգադրությամբ, այլ հայ աշակերտ չլինելու պատճառով»⁵⁵: Հայկական ընտանիքները գերապատվություն են տալիս ոչ թե հայկական, այլ ռուսական կրթությանը՝ Ռուսաստան տեղափոխվելու նկատառումով:

Այժմ նվազել է Թբիլիսիի հայ համայնքի նախկինում ունեցած ռազմավարական դերը: Եթե Ռուսական կայսրության, և ապա ԽՍՀՄ-ի կազմում Վրաստանի հայազգի բնակչությունը առանց լեզվական էական կաշկանդումների հնարավորություն ուներ ընդգրկվելու պետական կառավարման տարրեր օղակներում և պահպանելու իր էթնիկ ինքնագիտակցությունը՝ առանց օտարվելու ազգային խնդիրներից, ապա ԽՍՀՄ-ի գոյության վերջին՝ «լճացման» շրջանում, ու հատկապես՝ նրա փլուզումից և Վրաստանի անկախացումից հետո, վրացական ազգայնամոլությունը չի հանդուրժում ազգային դիմագիծը պահպանած գործիչ-

⁵⁴ Դրանք են՝ հմ. 86, 93, 95, 104, 109, 110, 131, 132 դպրոցները, որոնք 2007 թ. հունիսին միասին վերցրած տվել են ընդամենը 220 շրջանավարտ:

⁵⁵ *Գայանե Լուսինջյան*, Նժդեհական տողերով...: Վիրահայոց թեմի «Նորաշեն» հոգևոր, մշակութային, լրատվական հանդես, 2007, հմ. 3 (9):

ների ներկայություն ներքաղաքական ու հասարակական-տնտեսական կյանքի վերին օղակներում և որպես պայման նրանց առաջադրվում է վրացացում: Նշված հանգամանքները էականորեն խոչընդոտեցին վրացահայ նոր ընտրախավի ձևավորմանը, ուստի և՛ ազգային խնդիրների լոբբինգի իրականացմանը: Վրացահայության ռազմավարական դերակատարման վերականգնման անհրաժեշտության գիտակցումը ՀՀ-ին թելադրում է իրականացվող քաղաքականության վերանայում: Թբիլիսիի հայազգի բնակչության հիմնական մասը մեծ ջանքերի գնով դեռ պահպանում է նախորդ ժամանակաշրջանների ազգային հաստատությունների մի մասը, որը կարող է լինել կարևոր հենակետ ու երաշխիք նոր քաղաքականության իրականացման համար: Նման երաշխիք կարող են լինել, մասնավորապես, Պետրոս Ադամյանի անվան հայկական պետական թատրոնը, Հայոց Սուրբ Գևորգ Առաջնորդանիստ և Հավաքարի Էջմիածնեցվոց եկեղեցիները, հայկական միջնակարգ դպրոցները՝ իրենց մանկավարժական անձնակազմերով հանդերձ, անհատ արվեստագետների ու հասարակական գործիչների գործունեությունը, հայ-վրացական համագործակցության կարևորությունը գիտակցող առանձին վրաց մտավորականներն ու գործիչները, «Վրաստան» հայերեն պաշտոնաթերթի խմբագրությունը (խմբագիր՝ Վ. Բայբուրդյան-Բայբուրդ) և այլն:

Այս առումներով կարևորվում է Թբիլիսիում կրթամշակութային հայ-վրացական կենտրոնի ստեղծումը: Թբիլիսիի հայության դերը մեծացնելու տեսակետից խիստ կարևոր առաջնահերթություններից է նրա վերածումը վրացահայության փաստական ազդեցության կենտրոնի, Վրաստանում նրա դիրքերի ամրապնդումը, ինչի շնորհիվ նա ունակ կլինի ինչպես խորհրդարանում ունեցած հայազգի պատգամավորների, այնպես էլ Ջավախքի հետ կապերի սերտացման, Ջավախքի խնդիրների լոբբինգով ու միմյանց հետ համագործակցող հասարակական կազմակերպությունների միջոցով պաշտպանելու հայ բնակչության իրավունքները՝ դրանք ներդաշնակեցնելով հայ ու վրաց ժողովուրդների և պետության շահերի հետ, հայ-վրացական հարաբերություններում հանդես գալով որպես շոշափելի դերակատարում ունեցող օղակ:

4.2. Ջավախք

2007 թ. Ջավախքում ստեղծվեց լիովին նոր իրավիճակ: Ինչպես ասվեց, եթե Ջավախքը մինչ ռուսաստանյան զորակայանի դուրսբերումը ուներ որոշակի հույսեր և օժանդակություն նրա առկայությունից, ապա այժմ ստիպված է գտնելու այլընտրանքային հնարավորություններ: Մյուս կողմից՝ Ջավախքը առաջիկայում իր վրա կրելու է Վրաստանի նոր կառավարության 2008–2012 թթ. ծրագրի իրականացման ազդեցությունը: ՌԻՍՏԻ Ջավախքի նկատմամբ հայկական մոտեցումը պետք է ձևավորվի ՀՀ–Վրաստան համագործակցության զարգացման հիման վրա՝ այդ հանգամանքների հաշվառմամբ:

Ջավախքի սոցիալ-տնտեսական զարգացմանը կարող են նպաստել միջազ-

գային դրամաշնորհներն ու զարգացման ծրագրերը: Սակայն նախորդ տարիներին Սամցխե-Ջավախք նահանգի զարգացման ծրագրերով հատկացված գումարները տեղական վարչակազմի կողմից հիմնականում ծախսվել են Ախալցխայի և հարակից վրացաբնակ գյուղերի խնդիրների լուծման համար, միտումնավոր շրջանցվել են հիմնականում հայկական բնակավայրերը⁵⁶, ինչը հայ բնակչության շահերի դեմ ուղղված քաղաքականության վկայությունն է, ուստի առաջիկայում ևս հավանական է, որ Ջավախքին հասցեագրված պետական հատկացումները նպատակաուղղվեն զուտ վրացական բնակավայրերի զարգացմանը: Համեմատաբար նպատակային ծախսումներ են նախատեսված «Հազարամյակի մարտահրավերներ» ծրագրի շրջանակներում ճանապարհների կառուցման հատկացումներից (102,2 մլն ԱՄՆ-ի դոլար): Ծրագիրն սկսվել է 2006 թ. հունվարի 1-ին և տևելու է հինգ տարի: Դանապարհների բարեկարգումն ու վերականգնումը կարող են խթանել Ջավախքում տնտեսության զարգացումը՝ Ախալքալաք-Թբիլիսի երթևեկության տևողությունը կրճատելով 6,5 ժամից մինչև մոտ 3 ժամի⁵⁷:

Ջավախքի տնտեսական զարգացման հեռանկարները կապվում են տեղական արտադրություն կազմակերպելու և նոր աշխատատեղեր ստեղծելու հետ: Հողագործության ու անասնապահության զարգացումը պահանջում է մթերող ու վերամշակող կազմակերպությունների առկայություն, մասնավորապես՝ կաթնամթերքի ու մսամթերքի արտադրական հզորությունների մեծացում, հացահատիկի առատության պայմաններում՝ զարեջրի արտադրության կազմակերպում, շինանյութերի (քարի) արտադրության վերականգնում և այլն:

Ջավախքի առջև ծառացած խնդիրներից է կրթական համակարգի բարեփոխումը, կրթական օջախների ստեղծումը: Տվյալ դեպքում ելք կարող է լինել ՀՀ-Վրաստան համագործակցության շրջանակներում Ջավախքում որպես առաջին փուլ գոնե միջնակարգ մասնագիտական կրթօջախների ստեղծումը, կրթօջախներ, որոնք տեղի սոցիալ-տնտեսական առանձնահատկությունների հաշվառմամբ կարող են դառնալ կադրերի պատրաստման կենտրոններ:

Ջավախքի հոգևոր-մշակութային ու սոցիալ-տնտեսական կյանքի աշխուժացման համար կարևոր են ՀՀ օժանդակությամբ ՁԼՄ-ների ստեղծումը, տպարանների հիմնումն ու տպագրության կազմակերպումը, ինչը կունենա նաև կարևոր սոցիալ-հոգեբանական նշանակություն:

Պետք է ավելի արդյունավետ եղանակներով ուղղորդել և խրախուսել Ջավախքից ելած հայաստանաբնակ մտավորականության կապն իր ծննդավայրի հետ՝ տեղում հայ բնակչության ամրապնդման, ազգային ոգու բարձրացման համար գործունեության նպատակակետ ու գաղափարախոսություն դարձնել ոչ թե Ջավախքի ռեսուրսների օգտագործումը ՀՀ-ում իրենց խնդիրները լու-

⁵⁶ Տես *Սևրզեյ Միմասյան*, Վրաստանի էթնիկական փոքրամասնություններ. համարկման ներուժը երկրի հայ բնակչության օրինակով, էջ 140–141:

⁵⁷ Տես նույն տեղում, էջ 143:

ծելու, այլ Ձավախքում ՀՀ հնարավորությունները գործնականում ներդրելու և օգտագործելու համար:

Ձավախքի հետագա զարգացման խնդիրների առնչությունը Կարս-Ախալքալաք երկաթուղու նախագծի հետ ունի ռազմավարական տրամաչափ: ՀՀ վերաբերմունքը Կարս-Ախալքալաք երկաթուղու կառուցմանը Վրաստանում ավելի խորացրեց հակահայկական տրամադրությունները, ինչը դրսևորվեց հիմնականում վրացալեզու մամուլում տարբեր հրապարակումների ձևով՝ հետևյալ տրամաբանությամբ:

1. Հայաստանը դեմ է Վրաստանի համար կարևոր ռազմավարական նշանակություն ունեցող երկաթուղու կառուցմանը, որը Կենտրոնական Ասիան ու Չինաստանը կապելու է Եվրոպայի հետ՝ շրջանցելով Ռուսաստանը, բերելու է տնտեսական շահույթներ և ավելի է ընդգծելու Վրաստանի կարևոր ռազմավարական դիրքը: Այդ առումով որպես փաստարկ նշվում են հայազգի գործիչների հայտարարությունները, որոնք երկաթուղու կառուցմանը Հայաստանի դեմ լինելը բացատրում են հիմնականում քաղաքական նկատառումներով՝ շեշտելով ՀՀ շրջանցումը և նրա էլ ավելի մեկուսացման վտանգը⁵⁸:

2. Ձավախսահայությունը, ունենալով Վրաստանի քաղաքացիություն, առաջնորդվում է ՀՀ շահերով և հակադրվում Վրաստանի ռազմավարական ծրագրերին՝ վտանգելով հետագա զարգացումը:

3. Հայկական կողմն է մեղավոր ԱՄՆ-ից և Եվրամիությունից հնարավոր ներդրումները խափանելու մեջ:

Վրաստանում 2007 թ. փետրվարի 7-ին, երբ երկաթգծի կառուցման համաձայնագրի ստորագրման համար Թբիլիսիում հավաքվել էին Թուրքիայի և Ադրբեջանի նախագահները, հրապարակվեց նոր նախագիծ-առաջարկություն՝ Թբիլիսի-Կարս երկաթուղին ևս չանցկացնել Ձավախքի տարածքով: Ընդ որում, հատուկ շեշտվում էր, որ դա պատասխան է «հարևանի», այսինքն՝ Հայաստանի, դիրքորոշմանը: Ներկայացված նոր նախագծով առաջարկվում էր օգտագործել Թբիլիսի-Ախալցխա գործող երկաթուղին, որն ավարտվում է թուրք-վրացական սահմանային Վալե գյուղաքաղաքում, այն շարունակելով դեպի Արդահան, ապա՝ Կարս: Նոր նախագիծն ունի մի քանի առավելություն. ճանապարհն ավելի կարճ է, ուստի և ֆինանսական ավելի քիչ ներդրումներ է պահանջելու: Երկրորդ. դա կլինի պատասխան ՀՀ և Ձավախքի դիրքորոշմանը, և, ի վերջո, մեծապես կնպաստի ոչ թե Ախալքալաքի, այլ հենց Ախալցխայի և Բորժոմի զարգացմանը, որոնք կդառնան միջազգային զբոսաշրջության գրավիչ վայրեր⁵⁹:

Սիանշանակ է, որ վերջին նախիջևանյան թուրք-ադրբեջանական բանակցություններում Կարս-Նախիջևան երկաթգծի կառուցման հարցի քննարկումից

⁵⁸ Տես «Երկաթուղային մեծ համաձայնություն. Կարս-Թբիլիսի-Ախալքալաք մայրուղու կառուցումն իրոք սկսվում է»: «Ռեզոնանսի», 2007 թ. փետրվարի 8 (վրաց.):

⁵⁹ Տես *Շալվա Փաշուլիա*, Կարս-Արդահան-Վալեն ավելի նախընտրելի չէ՞: «Սաքարթվելոս ռեսպուբլիկա», 2007 թ. փետրվարի 7 (վրաց.):

հետո Հայաստանը ավելի կմեկուսացվի տարածաշրջանային գործընթացներից: Պատահական չէր ՀՀ նորընտիր Նախագահ Մերժ Սարգսյանի այն հայտարարությունը, որ այդ երկաթուղին կարող է տնտեսական նպաստ ունենալ նաև ՀՀ բեռնափոխադրումների համար⁶⁰:

Կարս–Ախալքալաք երկաթգծի կառուցմամբ կարող են ստեղծվել ջավախահայության սոցիալ-տնտեսական վիճակի բարելավման հիմքեր: Նկատի ունենալով այդ սցենարի մեծ հավանականությունը՝ նշված երկաթգծի կարելի է դարձնել մեր ազգային շահերին ծառայող միջոց: Ցանկալի է վրացական կողմի հետ համաձայնեցմամբ մշակել հայկական ֆինանսավորմամբ Գյումրի–Ախալքալաք, այնուհետև՝ դեպի Բաթում երկաթգծի կառուցման ծրագրեր, սակայն այս պահին պետք է առաջնահերթ համարել Գյումրի–Ախալքալաք բարձրակարգ ավտոմայրուղու կառուցումը, որը կդառնա կարևոր, կարճ և ուղիղ կապ Կարս–Թբիլիսի երկաթգծին միանալու համար: Հարկավոր է ստեղծել նաև համապատասխան ենթակառուցվածքներ: Անշուշտ, այդ մայրուղու կառուցմանը զուգահեռաբար պետք է Վրաստանի իշխանություններին տրամադրել հիմնավոր փաստարկներ մայրուղու կառուցման ու Ախալքալաքին միանալու փոխշահավետության վերաբերյալ:

5. ՄԻՋԵԿԵՂԵՑԱԿԱՆ ՀԱՐԱԲԵՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

Վրաստանում հայազգի բնակչության հոգևոր-մշակութային կյանքի աշխուժացման գործում կարևոր դերակատարում ունի Հայաստանյայց Առաքելական Եկեղեցու Վիրահայոց թեմը: Թեմի գործունեությունը երկար ճգնաժամից հետո վերջին տարիներին թևակոխել է մի նոր փուլ, հատկապես երբ Վիրահայոց թեմի հոգևոր առաջնորդ դարձավ Տեր Վազգեն եպիսկոպոս Միրզախանյանը*։ Առաջնորդարանը ակտիվ գործունեություն է ծավալել հայ բնակչությանը համախմբելու, ՀՀ դեսպանության հետ համագործակցությամբ հայապահպանությանը միտված մշակութային ու հոգևոր միջոցառումներ ձեռնարկելու, Վրաստանի տարբեր ազգային ու կրոնական համայնքների միջև կապեր հաստատելու և Վրաստանի հայկական բնակավայրերում հոգևոր ու մշակութային նոր օղակներ ստեղծելու ուղղությամբ: Հատկապես աշխուժացել են Առաջնորդարանի նախաձեռնությամբ Թբիլիսիի հայ բնակչության շրջանում իրականացվող միջոցառումները:

2001 թ. Ամենայն Հայոց Կաթողիկոս Գարեգին Երկրորդի տնօրինությամբ Զավախքում ձևավորվեց ընդհանուր առաջնորդական փոխանորդություն (5000

⁶⁰ Stu «Серж Саркисян: Возможность формирования военно-политического блока Баку–Анкара–Тбилиси не столь однозначна», 12.03.2008 (<http://www.regnum.ru/news/970180.html>):

* Վազգեն եպիսկոպոս Միրզախանյանը, ունենալով Գարեգին Բ Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսի աջակցությունը, իր շրջահայաց գործունեությամբ ուշադրության է արժանացել նաև վրացական միջավայրում:

կմ² տարածքով 7 շրջան՝ Ախալքալաք, Ախալցխա, Ասպինձա, Աղիզեն, Բորժոմ, Ծալկա և Նինոծմինդա, ավելի քան 140 հայկական բնակավայրերով), և առաջնորդական փոխանորդ նշանակվեց Բարգեն արեղա Սալքիյանը: Փոխանորդության կենտրոնը հաստատվեց Ախալքալաքում:

Միանշանակ է, որ Վրաստանում հայոց եկեղեցու գործունեության աշխուժացումը կարող է դրական դեր խաղալ հայազգի բնակչության սոցիալ-հոգեբանական կայունության, ազգային դիմագծի պահպանման և արտագաղթի կասեցման առումով, ուստի անհրաժեշտ է, որպեսզի ՀՀ իշխանությունները ևս ըստ ամենայնի աջակից լինեն Վիրահայոց թեմի հայապահպան գործունեությանը:

Հայ-վրացական հարաբերություններում կարևոր է մաս վրաց եկեղեցու դիրքորոշումը, քանի որ նա վարում է ռազմավարական նշանակություն ունեցող հեռահար ծրագրերի մշակման քաղաքականություն: Այդ առումով խորհրդանշական է ՀՀ Տաշիր-Չորագետում (ՀՀ Լոռու մարզ) վրաց եկեղեցու նոր թեմի ստեղծումը, որի կենտրոն հայտարարված է Վրաստանի Քվեմո-Քարթլիի Դմանիս քաղաքը (Դմանիսի առաջնորդ՝ Ջենոն եպիսկոպոս): Նմանատիպ մեկ այլ թեմի մեջ ընդգրկված է ԹՀ տարածքում գտնվող Տայք-Կղարջքի տարածքը (առաջնորդ՝ վրաց եկեղեցու Պատրիարքի տեղապահ և Ախալցխիսի ու Տաո-Կլարջեթի մետրոպոլիտ Թեոդոր): Նպատակամղված ձևով իրականացվում է Վրաստանում հայկական հուշարձանների ու եկեղեցիների վերացում կամ վրացացում⁶¹: Եթե 1930-ական թվականներին քանդվել են Թբիլիսիի 24 հայկական եկեղեցիներից 10-ը, ապա 1991 թվականից հետո անկախ Վրաստանում նպատակադրված ձևով վերացվում են հայկական եկեղեցիների հայկական լինելու բոլոր նշանները, կամ էլ դրանք հիմնովին քանդվում են, ինչպես Հավաբարի Շամքորեցոց եկեղեցին⁶²:

Հետխորհրդային շրջանում վրաց պետական-քաղաքական իշխանության անկայունությունը հոգևոր իշխանությանը հնարավորություն տվեց երկրում ձեռք բերելու մեծ հեղինակություն և աշխարհիկ իշխանության նկատմամբ թելադրող բարձր վարկանիշ (ինչը պայմանավորված է մաս Պատրիարք Իլիա Երկրորդի երկարակեցությամբ ու հավասարակշռված ազգայնական դիրքորոշմամբ):

Նշված հանգամանքը պարտադրում է Վրաստանում հայ համայնքի նկատմամբ վրացական իշխանությունների դիրքորոշումը ուղղորդելու համար հայոց եկեղեցու առաջնորդներին առաջարկել վրաց եկեղեցու բարձրաստիճան ներկայացուցիչների և հատկապես պատրիարքի հետ ավելի ակտիվ գործունեություն ծավալել, այդ թվում՝ անձնական կապերի մակարդակով:

Վրաստանի իշխանությունների կրավորական դիրքորոշմամբ զուգահեռվող ու վրաց եկեղեցու կողմից հովանավորվող հայ առաքելական եկեղեցիների

⁶¹ Տես «Վրաց պետական քաղաքականությունը և հայ մշակույթի հուշարձանները (1988–1998). Դիվան վավերագրերի և լուսանկարների»: Կազմող՝ Ս. Կարապետյան: Ե., 1998:

⁶² Տես նույն տեղում, էջ 5, լուսանկարներ՝ 9–11-րդ:

վրացացման գործընթացը հարկավոր է դիտել որպես սպառնալիք հայ ժողովրդի մշակութային ժառանգությանը և պետք է ամենատարբեր միջոցներով, այդ թվում՝ ՅՈՒՆԵՍԿՕ-ի, ԵԽ-ի, ԵԽԽՎ ամբիոններից, դատապարտել հոգևոր արժեքների նկատմամբ ոտնձգությունները:

Հարկավոր է հետևողականորեն աշխատել ապագայում մնան ոտնձգությունները բացառելու ուղղությամբ և հայ մշակութային գործիչներին, հեղինակավոր գիտնականներին ու մտավորականներին կոչ անել հիմնավորված կերպով դիմելու ՀՀ-ում Վրաստանի դեսպանությանը, նրա միջոցով՝ Վրաստանի Կառավարությանը, ինչպես նաև համապատասխան միջազգային ատյաններին՝ առաջարկելով գործուն քայլեր ձեռնարկել մնան դրսևորումները կանխելու և փոխվստահությունը վերականգնելու նպատակով:

ՀԱՐԱԿԻՑ ՎԵՐԼՈՒԾԱԿԱՆ ՄՇԱԿՈՒՄՆԵՐ

ՆԱՏՕ-ԻՆ ՎՐԱՍՏԱՆԻ ԱՆԴԱՄԱԿՑՈՒԹՅԱՆ ՀԱՐՑԸ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԱԶԳԱՅԻՆ ԱՆՎՏԱՆԳՈՒԹՅԱՆ ՏԵՍԱՆԿՅՈՒՆԻՑ

*Ն. Հ. ՀՈՎՀԱՆՆԻՍՅԱՆ, ՀՀ ՊՆ ԱՌՀԻ-ի գիտնական-վերլուծաբան,
պարմական գիտությունների դոկտոր, ՀՀ ԳԱԱ թղթակից անդամ,
Հայաստանի գիտության վաստակավոր գործիչ*

1. ՀՅՈՒՍԻՍԱՏԼԱՆՏՅԱՆ ԴԱՇԻՆՔԻ ԿԱԶՄԱԿԵՐՊՈՒԹՅԱՆ՝ ՆԱՏՕ-Ի ԸՆԴԱՐՁԱԿՈՒՄԸ ԴԵՊԻ ԱՐԵՎԵԼՔ

ՆԱՏՕ-ի ընդարձակման և նրա կազմում նոր պետությունների ընդգրկման հարցը դարձել է ժամանակակից միջազգային հարաբերությունների ամենակնճռոտ խնդիրներից մեկը¹: Այդ հարցը, որն առանձնապես սուր բնույթ ընդունեց Սառը պատերազմի ավարտից անմիջապես հետո, այսօր կարող է դառնալ նոր լարվածության, անգամ՝ նոր Սառը պատերազմի վերսկսման պատճառ: Դրա վկայություններից մեկը ԱՄՆ-ի և Ռուսաստանի քաղաքական ու ռազմական որոշ ղեկավարների կողմից իր դարձ ապրած և Սառը պատերազմի դարաշրջանին բնորոշ տերմինաբանությանը վերադառնալն է: Առավել ևս, որ հարցը չի սահմանափակվում լուրջ տերմինաբանությամբ, այլ արդեն կատարվում են կոնկրետ քայլեր: Նկատի ունենք, մի կողմից, ամերիկյան հակահրթիռային պաշտպանության տարրերի տեղակայումը Լեհաստանում և Չեխիայում, մյուս կողմից՝ Ռուսաստանի սպառնալիքն իր հրթիռներն ուղղելու այդ երկրների վրա: 2008 թ. փետրվարի կեսերին Մոսկվայում կայացած ռուս-ուկրաինական բարձր մակարդակի բանակցություններից հետո Ռուսաստանի Նախագահ Վ. Պուտինը հայտարարեց, որ եթե ՌԻկրաինան անդամակցի ՆԱՏՕ-ին, ապա Ռուսաստանը, ինչքան էլ որ դա սարսափելի հնչի, ստիպված կլինի իր հրթիռներն ուղղել ՌԻկրաինայի դեմ:

ՆԱՏՕ-ի ընդարձակման պրոբլեմը նոր չէ. այն ուղեկցել է մարդկությանը հայտնի այդ ամենահզոր ռազմաքաղաքական կազմակերպությանը՝ նրա ստեղծման օրից:

20-րդ դարի 90-ական թվականներին ձևավորված քաղաքական նոր իրադրությունը նպաստավոր եղավ Արևմուտքի համար, քանի որ քաղաքական ասպարեզից անհետացավ նրա գլխավոր ախտյանը՝ սոցիալիստական երկրների ռազմաքաղաքական կառույցը՝ Խորհրդային Միության գլխավորությամբ: Շնորհիվ դրա ոչ միայն ակտիվացավ ՆԱՏՕ-ի ընդարձակման քաղաքականությունը, այլև ճշգրտվեց նրա նոր վեկտորը, որն ուղղվեց դեպի արևելք:

Ռուսաստանի բոլոր բողոքները և ՆԱՏՕ-ին սպառնալիքները ապարդյուն

¹ Այդ մասին ավելի հանգամանորեն տես N. Hovhannysyan. The NATO–Armenian Relations in the Context of the NATO Enlargement. «Turkish and Ottoman Studies», III. Yerevan, 2005, PP. 73–79:

անցան: ԽՍՀՄ փլուզումից հետո Ռուսաստանը էապես թուլացել և կորցրել էր գերտերության կարգավիճակը: Նա այլևս ի վիճակի չէր բախտորոշ դեր խաղալու միջազգային հարաբերություններում և կանգնեցնելու ՆԱՏՕ-ի առաջխաղացումը դեպի արևելք՝ դեպի իր սահմանները: Դրանում դերակատարում ունեցավ նաև 20-րդ դարի 90-ական թվականներին Ռուսաստանի ներքաղաքական անկայուն իրադրությունը, ղեկավարության՝ շատ կողմերով հակասական դիրքորոշումը:

Ահա այսպիսի պայմաններում 1990-ական թվականների վերջերին ՆԱՏՕ-ն արևելյան ուղղությամբ իր երկրորդ կարևոր քայլը կատարեց: Նա Ռուսաստանին մարտահրավեր նետեց հենց նրա դաշտում՝ դրսևորելով հավակնություններ ի հավելումն Արևելյան Եվրոպայի երկրների նաև նախկին Խորհրդային Միության հանրապետություններին իր կազմում ընդգրկելու հարցում: Եվ դա դարձավ 20-րդ դարի վերջերին և 21-րդ դարի սկզբներին ՆԱՏՕ-ի և նրա առաջատար ղեկավար երկրի՝ ԱՄՆ-ի արտաքին քաղաքականության ամենակարևոր նպատակներից մեկը:

ՆԱՏՕ-ի այդ քաղաքականությունը առաջացրեց նախկին Խորհրդային մի շարք հանրապետությունների՝ Լատվիայի, Լիտվայի, Էստոնիայի, Ռիկրահնայի և Վրաստանի բացահայտ խանդավառությունը և Ադրբեյջանի թեև արտաքնապես զուսպ ու քողարկված, բայց իրականում խորքային գոհունակությունը, մի կողմից, և Ռուսաստանի անգոր զայրույթը՝ մյուս կողմից:

2004 թ. մեկ փաթեթով ՆԱՏՕ-ի անդամ ընդունեցին Լատվիան, Լիտվան, Էստոնիան, Բուլղարիան, Սլովակիան, Սլովենիան և Ռումինիան²: Այժմ այդ կազմակերպությունն իր շարքերում միավորում է 26 պետություն:

Եթե մինչև 2004 թ. ՆԱՏՕ-ն, տարածվելով դեպի արևելք, այդուհանդերձ, անմիջականորեն չէր սահմանակցում Ռուսաստանին, ապա մերձբալթյան երկրների անդամակցումից հետո նա նվաճեց նոր բնագծեր՝ դուրս գալով ռուսաստանյան պետական սահման, դառնալով Ռուսաստանի Դաշնության անմիջական և չմիջնորդավորված հարևանը:

Ահա այս համատեքստում պետք է քննարկել ՆԱՏՕ-ին Վրաստանի անդամակցելու ձգտումը և նրա նատոյամետ քաղաքականության ինչպես խորքային, այնպես էլ մակերևույթին գտնվող զսպանակները:

2. ՎՐԱՍՏԱՆԻ ԱՎԱՆԴԱԿԱՆ ՀԱԿԱՌՈՒՄԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ ՈՐՊԵՍ ԱՐԵՎՍՏԱՄԵՏ-ՆԱՏՕՅԱՄԵՏ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ԿՈՂՄՆՈՐՈՇՄԱՆ ԿԱՐԵՎՈՐ ԳՈՐԾՈՆ:

Նշված իրողությունները քննարկելիս և վերլուծելիս ակնհայտ են դառնում այն դրդապատճառները, որոնցով առաջնորդվում է Վրաստանի ղեկավարությունը ՆԱՏՕ-ի անդամ դառնալու իր քաղաքականության մեջ: Դրանցից

² Տե՛ս <http://www.nato.int/STRUCTUR/countries.htm>:

ամենակարևորներից մեկը Վրաստանում հակառուսականության և վրաց-ռուսական դիմակայության հարցն է: Հակառուսականությունը ամուր մատած է վրաց իրականության մեջ, մասնավորապես՝ քաղաքական վերնախավի ու մտավորականության շրջաններում, և ստացել է ավանդույթի ուժ: Վրացական կողմի հիմնական փաստարկն այն է, որ Ռուսաստանը Վրաստանին երկու անգամ զրկել է պետականությունից. առաջին անգամ 19-րդ դարի սկզբներին, երկրորդ անգամ՝ 1921 թ. փետրվարին: Մենք նպատակահարմար չենք գտնում այստեղ քննության առնել այդ վիճահարույց փաստերի իսկությունը և վրացական կողմի դժգոհության արդարացի լինելը կամ չլինելը: Բայց կցանկանայինք ընդգծել, որ այդ տեսակետը խոր արմատներ է գցել վրացիների մտածելակերպի ու հոգեբանության մեջ, և քաղաքական իրադարձությունները, Ռուսաստանի նկատմամբ վերաբերմունքը և վրաց-ռուսական հարաբերությունները ծավալվում են տվյալ հայեցակարգի հենքի վրա:

Այդ հանգամանքը անհրաժեշտ է մշտապես նկատի ունենալ, երբ խոսքը Ռուսաստանի նկատմամբ Վրաստանի դիրքորոշման և քաղաքականության մասին է, մանավանդ որ դա առնչվում է Վրաստանի արևմտամետ դիրքորոշման և ՆԱՏՕ-ին անդամակցելու հետ:

Մյուս կարևոր գործոնը քաղաքական և ազգային խորը ճգնաժամն է, որի մեջ հայտնվեց Վրաստանը 1991 թ.՝ Խորհրդային Միության փլուզումից և իր անկախության հռչակումից հետո, և որը, ըստ էության, զանազան կերպարանափոխումներով շարունակվում է մինչև օրս:

3. ՆԱՏՕ-ԻՆ ՎՐԱՍՏԱՆԻ ԱՆԴԱՄԱԿՑՈՒԹՅԱՆ

ՇԱՐԺԱՌԻԹՆԵՐԸ. ԶԱՂԱՔԱԿԱՆ

ՌԻ ՌԱԶՄԱԿԱՆ-ՌԱԶՄԱՎԱՐԱԿԱՆ ՆՊԱՏԱԿՆԵՐԸ

1990-ական թվականների կեսերին Է. Շևարդնաձեն արդեն բացահայտորեն որդեգրեց Արևմուտքին ինտեգրվելու և ինչ գնով էլ լինի ՆԱՏՕ-ի անդամ դառնալու քաղաքականություն՝ շատ լավ գիտակցելով, որ դա առաջ կբերի Մոսկվայի հետ հարաբերությունների սրում, քանի որ վերջինս կտրականապես դեմ է ՆԱՏՕ-ի դեպի արևելք ընդլայնվելուն և ՆԱՏՕ-ին նախկին խորհրդային հանրապետությունների անդամակցելուն: Է. Շևարդնաձեի այդ քաղաքականությունն սկսեց ավելի վճռականորեն կիրառել «Վարդերի հեղափոխության» շնորհիվ իշխանության եկած Մ. Սահակաշվիլին:

Արևմուտքին և ՆԱՏՕ-ին ինտեգրումը դարձավ Վրաստանի նորընծա նախագահի քաղաքականության հիմնաքարը: Եվ եթե Է. Շևարդնաձեն արտաքուստ պահպանում էր տակտը և միշտ չէ, որ անցնում էր քաղաքավարության սահմանները, ապա Մ. Սահակաշվիլին և նրա մերձավորները Ռուսաստանի հետ հարաբերություններում արտահայտությունների և ձևակերպումների մեջ խտրություն չէին դնում՝ վիրավորանքներ հասցնելով Ռուսաստանին և նրա ղեկավարությանը, այդ թվում և Նախագահ Վ. Պուտինին: Եվ դրան հակառակ,

գովեստի խոսքեր էին շռայլում ԱՄՆ-ի, նրա նախագահի և ՆԱՏՕ-ի հասցեին:

Ո՞րն է այդ բոլորի պատճառը, և ի՞նչ նպատակներ է հետապնդում Վրաստանի ղեկավարությունը՝ որդեգրելով ՆԱՏՕ-ին անդամակցելու քաղաքականությունը:

Մեր կարծիքով՝ պատասխանները պետք է փնտրել նախ և առաջ Աբխազիայի և Հարավային Օսեթիայի հետ Վրաստանի առճակատման շրջանակներում: Ակնհայտ է, որ Վրաստանն անկարող է սեփական ուժերով հաղթահարել այդ հակամարտությունները և վերականգնել իր տարածքային ամբողջականությունը: Ռազմական ուղիով այդ հարցը լուծելու նրա բոլոր փորձերը ձախողվեցին, վրացական բանակը ցույց տվեց ռազմական տեսակետից իր ոչ արդյունավետ ուժ լինելը: Եղավ մի պահ, երբ ռազմական գործողություններից մեկի ժամանակ Վրաստանի Նախագահ և Ջինված ուժերի Գլխավոր հրամանատար է. Շևարճ-նաձեն Սուխումում հայտնվեց շրջապատման մեջ, և նրան գերությունից փրկեցին հենց ռուսները: Ռուսաստանի օգնությամբ աբխազական և հարավօսեթական խնդիրն իր օգտին լուծելու Վրաստանի փորձերը անհաջողության մատնվեցին: Դեռ ավելին. Աբխազիայում և Հարավային Օսեթիայում ամրապնդվեցին և շարունակում են ամրապնդվել Ռուսաստանի դիրքերը, որի խաղաղապահ զորքերը տեղակայված են իրենց անկախությունը հռչակած այդ երկու երկրների տարածքներում: Նրանց բնակչության մեծ մասն ընդունել է Ռուսաստանի քաղաքացիություն և դրանով իսկ այս կամ այն կերպ գտնվում է ռուսաստանյան իրավական պաշտպանության ներքո: Աբխազիան և Հարավային Օսեթիան գտնվում են Վրաստանի կենտրոնական իշխանությունների իրավասությունից դուրս և Լեռնային Ղարաբաղի Հանրապետության ու Մերձդնեստրյան Հանրապետության հետ լրացնում են այսպես կոչված «չճանաչված» պետությունների շարքը:

Եվ քանի որ Վրաստանը ո՛չ ճանաչում էր Աբխազիայի ու Հարավային Օսեթիայի նոր կարգավիճակը, ո՛չ ի վիճակի էր սեփական ուժերով վերականգնելու այդ տարածքների նկատմամբ «իր իրավունքները» և ոչ էլ կարողանում էր օգտագործել Ռուսաստանին ու նրա միջոցով լուծել աբխազական և օսեթական առճակատումը, ուստի նրան մնում էր միայն մի ելք՝ իր քաղաքական հավակնոտ նպատակներին հասնել Արևմուտքի և նրա ռազմաքաղաքական կազմակերպության՝ ՆԱՏՕ-ի միջոցով, ներկայիս միակ գերտերության՝ ԱՄՆ-ի օգնությամբ:

Իր հաշվարկներում վրացական ղեկավարությունը ելնում է այն իրողությունից, որ ինքը կարող է ապավինել ԱՄՆ-ին և Արևմուտքին, քանի որ նրանք Հարավային Կովկասում ունեն իրենց ռազմավարական շահերն ու նպատակները: ԱՄՆ-ի և ՆԱՏՕ-ի համար առաջնակարգ խնդիր է Ռուսաստանին դուրս մղել Հարավային Կովկասից և նրան հարակից տարածքներից, չնայած նրանց երկկողմ բազմաթիվ հավաստիացումներին, որ ԱՄՆ-ի, ՆԱՏՕ-ի, Արևմուտքի և Ռուսաս-

³ Տես Ն. Հովհաննիսյան, ՆԱՏՕ-ն և Հարավային Կովկասը: «Ազգ», 2003 թ. մայիսի 30:

տանի միջև հաստատվել են գործընկերային հարաբերություններ: Իսկ Ռուսաստանին դուրս մղելու համար հարկավոր է Հարավային Կովկասում ունենալ հուսալի հենարան³: Եվ նրանք, օգտագործելով Նախագահ Մ. Սահակաշվիլու հրավեր-հորդորները, ընտրեցին Վրաստանը: Իսկ դիտարկվող քաղաքական իրավիճակում կա՞ր այլ ընտրություն: Կարծում ենք՝ ոչ:

Վրաստանը, ինչպես ասվեց, իր քաղաքականության գլխավոր նպատակ և գերակա ուղղություն է համարում որքան հնարավոր է կարճ ժամկետում ՆԱՏՕ-ին անդամակցությունը: Հարավային Կովկասի երեք պետություններն էլ՝ Վրաստանը, Ադրբեջանը և Հայաստանը, ՆԱՏՕ-ի հետ ունեն հարաբերությունների որոշակի փաթեթ և մակարդակ: Նրանք երեքն էլ Եվրաստլանտյան գործընկերության խորհրդի (նրան անդամակցում են Եվրոպայի, Ամերիկայի և Ասիայի 47 պետություն), «Գործընկերություն հանուն խաղաղության» ծրագրի (ԳՀԽ), «Անհատական գործընկերության գործողությունների ծրագրի» (ԱԳԳԾ) և այլ կառույցների ու ծրագրերի մասնակից են: Այս սահմաններում ՆԱՏՕ-ի հետ նրանց հարաբերությունները, կարելի է ասել, գտնվում են համեմատելի մակարդակում: Այդքանով նրանց «նմանությունը» սահմանափակվում է:

Սակայն ՆԱՏՕ-ին անդամակցության հարցում հարավկովկասյան երեք պետությունների՝ Վրաստանի, Ադրբեջանի և Հայաստանի քաղաքական դիրքորոշումները տարբեր են: Այստեղ մենք գործ ունենք երեք տարբերակների հետ:

Առաջին. Վրաստանը պաշտոնապես ձգտում է անդամակցելու ՆԱՏՕ-ին առանց որևէ վերապահումների և ավելորդաբանությունների՝ այժմ և անհապաղ: Եվ նա ամեն կերպ ձգտում է հասնելու իր այդ ռազմավարական նպատակակետին՝ անվերապահորեն ընդունելով Արևմուտքի բոլոր պահանջները: Ռուսաստանին տարածաշրջանից դուրս մղելու հարցում Վրաստանի քաղաքականությունը համընկնում է ԱՄՆ-ի և ՆԱՏՕ-ի անդամ մի շարք երկրների շահերի հետ, երկրներ, որոնք հավաքականորեն ներկայացնում են «Արևմուտք» հասկացությունը, որը քաղաքական առումով միատարր է: Դրանց թվում է նաև Թուրքիան, և այդ հանգամանքը թուրք-վրացական մերձեցման ու ռազմավարական հարաբերությունների հաստատման պատճառներից մեկն է:

Երկրորդ. ըստ էության՝ ՆԱՏՕ-ին անդամակցելու քաղաքական մտադրություն ունի նաև Ադրբեջանը, նա չի ժխտում այդ հնարավորությունը: Սակայն Ադրբեջանի ղեկավարությունը չի թմրկահարում այդ մասին, նա իր հրապարակային քաղաքական հայտարարություններում ավելի զուսպ և չափավոր է, անհամբերություն չի դրսևորում, գերադասում է գրավել սպասողական դիրք: Ռուսաստանին տարածաշրջանից դուրս մղելու հարցում Ադրբեջանը նույնպես ավելի զգուշավոր է և չի խզում Ռուսաստանի հետ իր հարաբերությունները, ինչպես անում է Վրաստանը, այլ ձգտում է ավելի շատ զիջումներ կորզելու, համեմայն դեպս, դեռ պատրաստ չէ դառնալու ԱՄՆ-ի հենարանը:

Երրորդ. Հայաստանը բազմիցս հայտարարել է և այժմ էլ նշում է, որ նրա քաղաքական օրակարգում ՆԱՏՕ-ին անդամակցելու հարց դեռ չկա: Սակայն նա

գտնում է, որ սխալ կլիներ անտեսել նման հզոր ռազմական կազմակերպությունը և չհամագործակցել նրա հետ այն ոլորտներում, որոնք ծառայում են Հայաստանի ռազմական ներուժի և ազգային անվտանգության ամրապնդմանը: Հենց այդ նպատակին են միտված Հայաստանի մասնակցությունը ՆԱՏՕ-ի ԳՀԽ ծրագրին և ԱԳԳԾ-ին, Հայաստանի տարածքում ՆԱՏՕ-ի ռազմական գորավարժությունների անցկացումը, հայ սպաների և ռազմական մասնագետների պատրաստումը ՆԱՏՕ-ի անդամ երկրների ռազմական ուսումնական հաստատություններում, հայկական խաղաղապահ զորքերի մասնակցությունը Կոսովոյում և Իրաքում խաղաղության պահպանման գործողություններին և այլն: Հայաստանը համագործակցություն է իրականացնում իր կողմից հռչակված փոխլրացման՝ կոմպլեմենտարիզմի քաղաքականության շրջանակներում:

ՆԱՏՕ-ի հետ Հայաստանի համագործակցությունն իր բնույթով եզակի երևույթ է, քանի որ ՀՀ-ն այն իրականացնում է ոչ թե Ռուսաստանի հետ ռազմավարական հարաբերությունների հաշվին, ինչպես Վրաստանը, այլ՝ մի կողմից, պահպանելով և խորացնելով դրանք, մյուս կողմից՝ մնալով Հավաքական անվտանգության պայմանագրի կազմակերպության անդամ, որն իր բնույթով ռազմական կազմակերպություն է: Եվ կարևորն այն է, որ ԱՄՆ-ը և ՆԱՏՕ-ն չեն առարկում դրա դեմ և Հայաստանի վրա ճնշում չեն գործադրում: Հետևաբար, Հայաստանի համար գոյություն չունի ՆԱՏՕ-ի անդամ դառնալու և Ռուսաստանին Հարավային Կովկասից դուրս մղելու հարց:

Ահա այսպիսի պայմաններում Վրաստանը մնաց հարավկովկասյան միակ պետությունը, որը ցանկանում էր և դարձավ մեր տարածաշրջանում ԱՄՆ-ի ու ՆԱՏՕ-ի հենարանը:

Նշենք, որ Վրաստանը, անդամակցելով ՆԱՏՕ-ին, ձգտում է լուծելու առնվազն հետևյալ հիմնական խնդիրները.

ա) ԱՄՆ-ի և ՆԱՏՕ-ի ռազմաքաղաքական աջակցությամբ Աբխազիայի և Հարավային Օսեթիայի հետ գոյություն ունեցող առճակատումը լուծել իրեն ձեռնադրող տարբերակով՝ վերականգնելով իր քաղաքական ու իրավական տիրապետությունը անկախություն հռչակած այդ երկու երկրների նկատմամբ, և ապահովել իր տարածքային ամբողջականությունը,

բ) Հարավային Կովկասից դուրս մղել Ռուսաստանին և նրան զրկել այդ տարածաշրջանում որևէ դերակատարումից ու լծակներից:

4. ՆԱՏՕ-ԻՆ ՎՐԱՍՏԱՆԻ ԱՆԴԱՄԱԿՑԵԼՈՒ ԾԱՆԱԳԱՐՀԻՆ ԵՎԱԾ ԽՈՉԸՆԴՈՏՆԵՐԸ ԵՎ ԴՐԱՆՑ ՀԱՂԹԱՀԱՐՈՒՄԸ

ՆԱՏՕ-ին անդամակցելու հարցում Վրաստանում տիրում է մի յուրահատուկ էյֆորիա:

Դեռ 2002 թ., մասնակցելով Թբիլիսիում ՆԱՏՕ-ի խորհրդարանական խորհրդի նիստին, իմ ելույթում շեշտեցի այդ հանգամանքը և հրավիրեցի իմ վրացի

գործընկերների ուշադրությունը՝ նշելով, որ վրացական դիվանագիտությունն այդ հարցում ավելի սթափ մոտեցում պետք է ցուցաբերի⁴:

Սակայն ՆԱՏՕ-ին Վրաստանի անդամակցելու ճանապարհին կան մի շարք խոչընդոտներ, առանց որոնց հաղթահարման, նկատի ունենալով ՆԱՏՕ-ի կանոնադրությունը և նրան անդամակցելու պայմանները, սկզբունքորեն անհնար է դառնալ Հյուսիսատլանտյան դաշինքի կազմակերպության անդամ: Մենք նկատի ունենք հիմնարար բնույթի հետևյալ երեք պայմանները:

Առաջին. ՆԱՏՕ-ին անդամությանը հավակնող յուրաքանչյուր երկիր պետք է ունենա քաղաքական, տնտեսական և ռազմական զարգացման որոշակի մակարդակ, որի չափանիշները սահմանված են այդ կազմակերպության կողմից: Տվյալ երկիրը կունենա ՆԱՏՕ-ին անդամակցելու հնարավորություն միայն այդ չափանիշներին համապատասխանելու դեպքում: Եթե չհամապատասխանեց, ապա նրա հայտը չի քննարկվի, և այդ երկիրը պետք է համապատասխան արմատական վերափոխումներ կատարի քաղաքական (ժողովրդավարական համակարգի ձևավորում, ազատությունների, բազմակարծության հաստատում և այլն), տնտեսական (ազատական տնտեսության կառուցում, ազատ ձեռներեցության սահմանում, զարգացման ոչ պակաս, քան միջին մակարդակ և այլն) ու ռազմական (շատ թե քիչ վարժեցված բանակ, ժամանակակից սպառազինություն, համապատասխան սպայական-հրամանատարական կադրեր և այլն) ոլորտներում և միայն դրական արդյունքների դեպքում կրկին հայտ ներկայացնի: Կարելի է ասել, որ այդ միջանկյալ ուղիով են անցել համարյա բոլոր արևելաեվրոպական երկրները, որոնք համապատասխան փոփոխություններ կատարելուց հետո ընդգրկվել են ՆԱՏՕ-ի կազմում:

Երբ այս տեսանկյունից ենք մոտենում Վրաստանի խնդրին, ապա ակնհայտ է, որ նա առ այսօր լիովին չի բավարարում այդ պայմաններից և ոչ մեկին: Շարունակական քաղաքական անկայունություն, հաճախակի իշխանափոխություններ, որոնք իրականացվում են ոչ ժողովրդավարական ուղիով, անկարգապահ, անմարտունակ և վատ զինված բանակ, տնտեսական զարգացման ցածր մակարդակ ու դանդաղ տեմպեր, և այլն. այդ բոլորը բնորոշ էր 20-րդ դարի 90-ական թվականների և 21-րդ դարի սկզբների Վրաստանին: Սահակաշվիլու իշխանության գալուց հետո այդ բնագավառում, հատկապես՝ ռազմական ոլորտում, տեղի ունեցան որոշակի փոփոխություններ: Ամերիկյան և թուրքական օգնությամբ ու ռազմական հրահանգիչների շնորհիվ ստեղծվեց վրացական նոր բանակ: Փոփոխություններ կան նաև այլ բնագավառներում: Բայց թե որքանով են դրանք էական ու խորքային և որքանով են բավարարում ՆԱՏՕ-ի պահանջ-

⁴ Այդ ելույթին անդրադարձան վրացական զանգվածային լրատվության միջոցները (տես Ն. Հովհաննիսյան, Վրացական դիվանագիտությունը ՆԱՏՕ-ին ավելի զգաստ հայացքով պետք է նայի: «24 սաաթի», 2002 թ. սեպտեմբերի 28 (վրաց.)): Այդ նյութը թարգմանվել է հայերեն և տպագրվել «Հայաստանի Հանրապետություն» (2002 թ. հոկտեմբերի 18) և «Ասպնջակ» (2002 թ. հոկտեմբերի 1) թերթերում:

ներին, դժվար է ասել: Կարծում եմ, որ Վրաստանը դեռ հեռու է ՆԱՏՕ-ի ստանդարտներից և անդամակցության պահանջներին բավարարելուց:

Երկրորդ. ՆԱՏՕ-ին անդամակցելու ցանկություն հայտնած պետության տարածքում, այդ կազմակերպության պահանջների համաձայն, չպետք է լինեն ՆԱՏՕ-ի ոչ անդամ պետությունների ռազմական ուժեր, զորակայանքներ և ռազմական այլ կառույցներ: Այս տեսակետից Վրաստանի դիրքերը երկար ժամանակ խիստ խոցելի էին, քանի դեռ նրա տարածքում տեղակայված էին չորս ռուսաստանյան զորակայանք: Ուստի անցյալ դարի 90-ական թվականներին Վրաստանը բարձրացրեց այդ զորակայանքներն իր տարածքից դուրս բերելու հարցը՝ վայելելով ԱՄՆ-ի, Թուրքիայի և արևմտյան մի շարք այլ երկրների ակտիվ աջակցությունը, որը դրսևորվում էր Ռուսաստանի վրա ճնշում գործադրելու միջոցով: Ի վերջո Ռուսաստանը զիջեց, և Նախագահ Բ. Ելցինը մի համաձայնագիր ստորագրեց, որի հիման վրա կազմվեց Վրաստանից ռուսաստանյան զորակայանքների դուրսբերման համապատասխան ժամանակացույց: Վ. Պուտինը հավատարիմ մնաց այդ պայմանավորվածությանը, և Վրաստանում մեկը մյուսի հետևից վերացվեցին ռուսաստանյան զորակայանքները, և այդ երկրից դուրս եկան ռուսական զորքերը՝ ռազմական տեխնիկայով հանդերձ: Դեռ ավելին. Ռուսաստանն այնքան շտապեց, որ անգամ առաջ ընկավ. զորքերը Վրաստանից դուրս բերվեցին սահմանված ժամկետներից շուտ:

Ռուսաստանյան վերացված զորակայանքների թվում էր նաև Ջավախքում տեղակայված զորակայանք, որտեղից զորքերի հեռանալն իր անմիջական անդրադարձը կարող է ունենալ Հայաստանի ազգային անվտանգության վրա: Ջավախքում ռուսաստանյան զորակայանքի առկայությունը, բացի ջավախահայությանը աշխատատեղերով ապահովելուց, ինչ-որ չափով ծառայում էր նաև նրա անվտանգության ապահովման խնդիրներին: Մտավախություն կա, որ ռուսաստանյան զորքերի հեռանալուց հետո կարող են ակտիվանալ Թուրքիայի ներթափանցումը և մեծանալ նրա ազդեցությունը Վրաստանի՝ Թուրքիային սահմանամերձ հայաբնակ տարածքներում: Պատահականություն չէր, որ ռուսաստանյան զորքերի դուրսբերման ամենաակտիվ պահանջողներից մեկը, ԱՄՆ-ի հետ մեկտեղ, Թուրքիան էր: Կա նաև այդ տարածքներում մեսիտեքցի թուրքերի բնակեցման հարցը, որը կարող է ավելի արագ և հեշտությամբ իրագործվել այս նոր իրադրության պայմաններում: Հասկանալի է, որ դա առաջացնում է Հայաստանի մտահոգությունը, և նա չի կարող հանգիստ դիտել Թուրքիայի դիրքերի ամրապնդումը և թուրքական տարրերի ներթափանցումը հայերով բնակեցված Ջավախք, ինչը Հայաստանի համար խնդիրներ կառաջացնի նաև Վրաստանի հետ:

Այդուհանդերձ, Վրաստանը կարողացավ հաջողությամբ վերացնել ՆԱՏՕ-ին անդամակցության ճանապարհին եղած կարևոր խոչընդոտներից մեկը:

Երրորդը Վրաստանի տարածքում երկու՝ արխագական և հարավօսեթական, հակամարտությունների առկայությունն է: ՆԱՏՕ-ն սկզբունքորեն մերժում

է իր կազմում այնպիսի երկրների ընդգրկումը, որոնց տարածքներում կան այս կամ այն տիպի, հատկապես՝ էթնոքաղաքական, հակամարտություններ: Անդամակցության պայմաններից մեկն այն է, որ տվյալ երկիրը կարող է ՆԱՏՕ-ին անդամակցել միայն այդ հակամարտությունները լուծելուց հետո:

Ինչպես հայտնի է, Վրաստանին ոչ մի կերպ չի հաջողվում լուծել այդ խնդիրը: Չնայած այդ հանգամանքին՝ Մ. Սահակաշվիլին շարունակում է համառորեն թակել ՆԱՏՕ-ի դռները: Դեռ ավելին. նա ցանկանում է դառնալ Հյուսիսատլանտյան դաշինքի կազմակերպության անդամ նաև հենց այն բանի համար, որ կարողանա վերականգնել իր լիակատար տիրապետությունը Աբխազիայում և Հարավային Օսեթիայում: Փաստորեն, հարցն այն է, թե ով ում կօգտագործի: Արդյոք կհաջողվի՞ Վրաստանին աբխազա-օսեթական բեռը ուսերին մտնել ՆԱՏՕ, թե՞ ԱՄՆ-ը, Վրաստանից ստանալով իր ցանկացածը, կարող է նրա անդամության հարցը ձգձգել կամ անորոշ ժամանակով հետաձգել՝ մինչև նրա տարածքում եղած հակամարտությունների լուծումը: Դժվար է վստահաբար որևէ բան ասել: Սակայն պետք չէ բացառել Վրաստանի անդամակցության հավանականությունը մինչև իր ներքին հակամարտությունների կարգավորումը՝ նկատի առնելով ԱՄՆ-ի և ՆԱՏՕ-ի կողմից երկակի ստանդարտների կիրառման պրակտիկան: Դրա վերջին օրինակը Կոսովոն է:

Վրաստանի Նախագահ Մ. Սահակաշվիլին վստահ է, որ հարցը դրականորեն կլուծվի, և իր երկիրը կդառնա ՆԱՏՕ-ի անդամ: Հենց դրանով է բացատրվում այն հանգամանքը, որ 2008 թ. փետրվարի 15-ին նա ուղերձով պաշտոնապես դիմեց Հյուսիսատլանտյան դաշինքի Գլխավոր քարտուղար Յապա դե Հոուպ Սխեֆերին՝ «Հյուսիսատլանտյան դաշինքին անդամակցելու գործողությունների պլանին միանալու Վրաստանի պատրաստակամության մասին»⁵: Այդ նույն փաստաթղթում Վրաստանի նախագահը «խնդրում է ՆԱՏՕ-ին՝ որոշում ընդունել գործողությունների պլանին Վրաստանի միանալու վերաբերյալ»⁶:

ՈՒՀագրավ է, որ Մ. Սահակաշվիլին ՆԱՏՕ-ի Գլխավոր քարտուղարին պաշտոնապես դիմեց նաև 2008 թ. հունվարի 8-ին՝ Վրաստանում նախագահական ընտրություններից և ՆԱՏՕ-ին միանալու հարցում հանրաքվե անցկացնելուց անմիջապես հետո: Այդ հանրաքվեի մասնակիցների 77 տոկոսը արտահայտվել էր ՆԱՏՕ-ին միանալու օգտին: Իսկ դա նշանակում է, որ այդ նույն տեսակետին է նաև վրացական ընդդիմությունը:

2008 թ. փետրվարի 14-ին տեղի ունեցավ ԱՄՆ-ի Սենատի լիազումար նիստ, որն ընդունեց Վրաստանին և Ուկրաինային արագ կերպով ՆԱՏՕ-ին միանալու աջակցության մասին բանաձև, որում ասված է. «Սենատը գտնում է, որ ԱՄՆ-ը պետք է առաջատարի դեր ստանձնի Վրաստանին և Ուկրաինային աջակցելու գործում, որպեսզի նրանք հնարավորինս արագ միանան ՆԱՏՕ-ին անդամակ-

⁵ «Սահակաշվիլին նամակ է ուղարկել ՆԱՏՕ-ի Գլխավոր քարտուղարին»: «Հայաստանի Հանրապետություն», 2008 թ. փետրվարի 16:

⁶ Նույն տեղում:

ցելու գործողությունների պլանին»⁷: Սենատի կարծիքով՝ «Վրաստանի Կառավարության, ՌԻկրաինայի Կառավարության և ՆԱՏՕ-ի միջև ավելի ամուր և խորը փոխհարաբերությունները փոխշահավետ կլինեն այդ երկրների և ՆԱՏՕ-ի անդամ պետությունների համար»⁸: Կարծում ենք, որ պատահականություն չէ նաև այդ երկու փաստաթղթերի՝ Մ. Սահակաշվիլու ուղերձի և ԱՄՆ-ի Սենատի ընդունած բանաձևի համաժամանակությունը:

Սակայն, ինչպես հայտնի է, 2008 թ. ապրիլի 3-ին Բուխարեստում կայացած ՆԱՏՕ-ի գագաթնաժողովը մերժեց ՆԱՏՕ-ին անդամակցելու գործողությունների պլանի մեջ Վրաստանին ընդգրկելու հարցը:

5. ՎՏԱՆԳՆԵՐ ԵՎ ԱԿՆԿԱԼԻՔՆԵՐ

ՆԱՏՕ-ին Վրաստանի անդամակցումը կնշանակի այդ կազմակերպության հետագա առաջխաղացում արևելյան ուղղությամբ, ինչը խիստ «նյարդայնացնում» է Ռուսաստանին՝ առաջ բերելով նրա խորը դժգոհությունը և դիմակայությունը: Ռուսաստանն իր այդ դիրքորոշումը վերստին հաստատեց 2008 թ. փետրվարի 22-ին Մոսկվայում Մ. Սահակաշվիլու հետ Վ. Պուտինի հանդիպման ժամանակ, որի ընթացքում Ռուսաստանի Դաշնության Նախագահը կտրակամապես դեմ արտահայտվեց ՆԱՏՕ-ին Վրաստանի անդամակցությանը՝ շեշտելով, որ դա ծանր հարված կլինի նրանց հարաբերություններին*:

ՆԱՏՕ-ի առաջխաղացումը դեպի արևելք Հայաստանի համար չունի այն նույն նշանակությունը, որն ունի Ռուսաստանի համար: Վրաստանի՝ ՆԱՏՕ-ի անդամ դառնալը սկզբունքորեն ոչինչ չի փոխի, քանի որ ըստ էության տարբերություն չկա՝ թե ՆԱՏՕ-ն մեկ, թե երկու անդամ պետության միջոցով է հայտնվել արևելքում և սահմանակցում Հայաստանին: Սակայն դա չի նշանակում, որ այդ իրողությունն ընդհանրապես վտանգ չի պարունակում Հայաստանի համար:

ՆԱՏՕ-ին Վրաստանի հնարավոր անդամակցության կապակցությամբ մտահոգություն կա, որ Հարավային Կովկասում կարող է առաջանալ նոր բաժանարար գիծ, ինչը չի համապատասխանում Հայաստանի շահերին: Դրա հնարավորությունը, իհարկե, չպետք է բացառել: Սակայն, մեր կարծիքով, Հարավային Կովկասում քաղաքական, ռազմական, տնտեսական, հաղորդակցային, մշակութային, անգամ՝ սպորտի ոլորտում, այնքան բաժանարար գծեր կան, որ մեկ լրացուցիչ գիծ, ըստ էության, ոչինչ չի փոխի, մանավանդ որ ՆԱՏՕ-ն առանց Վրաստանի էլ հասել է արևելք՝ մինչև Հայաստան:

⁷ «Торопятся». «Голос Армении», 16 февраля 2008 г.

⁸ Նույն տեղում:

* Ինչպես արդեն նշել ենք, դրանից մի քանի օր առաջ Վ. Պուտինը Մոսկվայում հանդիպել էր նաև ՌԻկրաինայի Նախագահ Վ. Յուշչենկոյի հետ և նրան իր դժգոհությունը հայտնել ՆԱՏՕ-ին միանալու ուկրաինական ղեկավարության մտադրության կապակցությամբ: Ի պատասխան դրա՝ Վ. Յուշչենկոն հավաստիացրել է Ռուսաստանի Նախագահին, որ այդ հարցը իրենք կլուծեն միայն համաբալկեյից հետո:

Բայց Վրաստանի՝ Հյուսիսատլանտյան դաշինքի կազմակերպության անդամ դառնալն ստեղծում է մի հնարավորություն, որը կարող է սկզբունքային նշանակություն ունենալ Հայաստանի ազգային անվտանգության տեսակետից: Դա այն պարագան է, որ Վրաստանը ՆԱՏՕ-ին անդամակցության շնորհիվ կարողանա իր մեջ ուժ գտնել՝ կանխելու իր հետագա թուրքացման և վասալացման գործընթացը: Նման հնարավորություն տեսականորեն գոյություն ունի, քանի որ Վրաստանը, դառնալով այդ կազմակերպության անդամ, ոչ միայն կարող է իր դիրքերն ամրապնդել Ռուսաստանի հետ առճակատման պարագայում, այլև նվազագույնի հասցնել իր քաղաքական և ռազմական կախումը Թուրքիայից՝ վայելելով ՆԱՏՕ-ի անդամ մյուս պետությունների օգնությունը և օժանդակությունը:

Առաջ քաշելով այդ վարկածը՝ մենք ելնում ենք այն իրողությունից, որ պատմության ընթացքում Թուրքիան քիչ դժբախտություններ չի պատճառել նաև վրացիներին: Վրացիները շատ լավ գիտեն, թե ովքեր են թուրքերը, և ինչ բացասական դեր է խաղացել Օսմանյան կայսրությունը Վրաստանի ճակատագրում: Ես չեմ կարծում, թե գործը հասել է այնտեղ, որ պատմության էջերն արդեն մոռացվել են, և պատմությունն այլևս ոչ մի դեր չի խաղում: Վրացիների ազգային հպարտությունը թույլ չի տա նրանց հայտնվել այնպիսի իրադրության մեջ, որը հարցականի տակ դնի քարթվելների՝ որպես ինքնուրույն էթնոսի գոյությունը:

Ահա այսպիսին է ընդհանուր գծերով ՆԱՏՕ-ին Վրաստանի անդամակցելու և դրա հետևանքների մեր տեսլականը:

ԱԴԻԲԵՋԱՆԱ-ՎՐԱՑԱԿԱՆ ՀԱՐԱԲԵՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ

*Ա. Գ. ԱՎԱԳՅԱՆ, ՀՀ ՊՆ ԱՌՀԻ-ի գիտնական-վերլուծաբան,
պատմական գիտությունների դոկտոր*

Ադրբեջան–Վրաստան հարաբերություններում շահերի համընկնման կետերն ավելի շատ են, քան հակասությունները: Ադրբեջանի և Վրաստանի մերձեցման աշխարհաքաղաքական շարժառիթավորումը նման է 20-րդ դարի սկզբին եղածին: 1920 թ. երկու երկրները կնքեցին ռազմաքաղաքական դաշինք, ինչին նպաստող կարևոր հանգամանքներից էր Ռուսաստանի գործոնը, քանի որ նա վտանգ էր ներկայացնում երկու երկրների անկախ գոյության համար: Ներկայումս Վրաստանն իր պետականությանն ուղղված հիմնական վտանգը տեսնում է ՌԴ-ի կողմից: Ադրբեջանը նույնպես համոզված է, որ Ռուսաստանը շահագրգռված չէ, որ Ղարաբաղյան հիմնահարցը լուծվի հոգուտ Ադրբեջանի, և մեծապես նպաստում է այս հակամարտության սառեցմանն ու տարածաշրջանում ուժերի հարաբերակցության խախտման կանխմանը: Երկու երկրներն է՛լ ավելի հակված են դեպի Արևմուտք և վարում են տարածաշրջանում Ռուսաստանի դիրքերը թուլացնելու քաղաքականություն: Այսինքն՝ ռուսական գործոնը շարունակում է խթանել ադրբեջանա-վրացական հարաբերությունների սերտացումը: Սակայն ի տարբերություն 20-րդ դարի սկզբից՝ տարածաշրջանում ակնհայտորեն ձևավորվել է եռյակ դաշինք՝ Թուրքիա–Վրաստան–Ադրբեջան ռազմավարական համագործակցության տեսքով:

Բաքու–Թբիլիսի–Ջեյհան մավթամուղի, Բաքու–Թբիլիսի–Էրզրում գազամուղի և Բաքու–Թբիլիսի–Կարս երկաթգծի տարածաշրջանային մախազների իրականացումը Թուրքիայի, Վրաստանի և Ադրբեջանի միջև ռազմավարական համագործակցության հիմքեր է ստեղծում, ընդսմին քաղաքագետների պնդմամբ՝ ռազմաքաղաքական տեսակետից երեք երկրները միմյանց երաշխավոր են դառնում: Այս համագործակցության ոլորտում Վրաստանը միջանկյալ և ստորադաս դիրքում է: Թուրքական և ադրբեջանական մամուլում Վրաստանն ավելի հաճախ անվանում են «կարևոր օղակ Ադրբեջանի և Թուրքիայի կողմից ստեղծված միջանցքում»¹:

Հայաստանի անվտանգության տեսակետից մտահոգիչ է այն հանգամանքը, որ աշխարհաքաղաքական նշանակություն ունեցող վերոնշյալ տարածաշրջանային մախազներն ամուր կապեր են ստեղծում Թուրքիայի, Ադրբեջանի և Վրաստանի միջև, և նրանք հետզհետե վերածվում են միմյանց տարածքային ամբողջականության և անվտանգության երաշխավորների²: Այսինքն՝ միջազգային նշանակության մախազների մշակման և իրականացման հետ մեկտեղ անխուսափելիորեն հիմքեր են ստեղծվում այս երեք պետությունների միջև եռակողմ ռազմաքաղաքական դաշինքի համար:

¹ Stü Cavid Veliyev. Gurcistan'ın NATO Hedefi. «Gumhuriyet», 9 Nisan, 2008:

² Stü «Kafkaslarda uclu isbirligine bir harc daha». «Zaman», 27 Kasım, 2007:

ԱՂԻՐԲԵՋԱՆ – ՎՐԱՍՏԱՆ ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ՀԱՄԱԳՈՐԾԱԿՑՈՒԹՅՈՒՆԸ

1. Վրաստանի տնտեսական համակարգում Ադրբեջանի ուղղակի ներդրումները դեռևս մեծ չեն, դրանք կազմում են 380 մլն ԱՄՆ-ի դոլար³, սակայն ունեն աճելու միտում: Թուրքիայից հետո Ադրբեջանը Վրաստանի երկրորդ առևտրական գործընկերն է*: Վրաստանի և Ադրբեջանի միջև առևտրի ծավալը կազմում է 119 մլն ԱՄՆ-ի դոլար⁴: «Շահդենիզ» ծրագրի շրջանակներում Ադրբեջանը բնական գազ է վաճառում Վրաստանին՝ հազար մ³-ի դիմաց 63 ԱՄՆ-ի դոլար⁵: Այս հանգամանքը, տնտեսական նշանակությունից բացի, ունի նաև կարևոր քաղաքական նշանակություն և վկայում է եռակողմ ռազմավարական համագործակցության մասին: Ռուս-վրացական հարաբերությունների լարված շրջանում Ադրբեջանը, դիմագրավելով ՌԴ-ի ճնշումներին, չիրաժարվեց Վրաստանին գազ մատակարարելուց, իսկ Թուրքիան «Շահդենիզից» ստացվող գազի իր մասնաբաժնի մի մասը զիջեց Վրաստանին:

2. Ադրբեջանը մտադիր է մասնակցելու Վրաստանի երկաթուղու մասնավորեցմանը⁶: Ադրբեջանը Բաքու–Թբիլիսի–Կարս երկաթգծի շինարարության համար Վրաստանին տրամադրել է 200 մլն ԱՄՆ-ի դոլարի չափով վարկ՝ դրանով իսկ իր համար արտոնյալ դիրքեր ապահովելով այդ բնագավառում: Մասնակցելով Վրաստանի երկաթուղու մասնավորեցմանը՝ Բաքուն նաև հետապնդում է քաղաքական նպատակ, որպեսզի հետագայում՝ Արխազիայի երկաթգծի բացման և Ռուսաստան–Հայաստան երկաթուղային հաղորդակցության վերականգնման դեպքում, ճնշման լծակ ունենա երկաթուղային փոխադրումների սակագների հարցում:

3. Ադրբեջանը մասնակցում է Վրաստանում նավթամուղների և գազամուղների վերականգնման աշխատանքներին և նոր հատվածների շինարարությանը: Երկու երկրները հիմնադրել են համատեղ նավթային ընկերություն («ՍՕԿԱՌ-Էներջի Ջորջիա»⁷): Այս ընկերությունը վերջերս ձեռք է բերել Վրաստանի ծովափին գտնվող Սևծովյան նավթային տերմինալը («Black Sea Terminal», հայտնի է նաև որպես «Կուլևիի նավթային տերմինալ»⁸): Բացի այդ, Ադրբեջանի

³ Տես «В Тбилиси будет построен офис представительства ГНКАР», 17 марта 2008 (<http://www.day.az/news/georgia/111768.html>):

* Վրաստանի պաշտոնական տվյալները էապես տարբերվում են (տես էջ 41.–*juip*):

⁴ Տես «Turkiye Gurcistan’ın en büyük ticari ortagi». «Radikal», 1 Nisan, 2008: Թուրքիայի հետ Վրաստանի տնտեսական շրջանառությունը տարեկան կազմում է 135,9 մլն ԱՄՆ-ի դոլար, երկրորդ տեղում Ադրբեջանն է՝ 119 մլն ԱՄՆ-ի դոլար, երրորդ տեղում՝ ՌԽԿրահան՝ 15,7 մլն ԱՄՆ-ի դոլար:

⁵ Տես Чингиз Велиев. Азербайджан помогает Грузии и Турции не меньше, чем Россия Армении, 15 января 2008 (<http://www.day.az/news/economy/104151.html>):

⁶ Տես «Азербайджан примет участие в приватизации железной дороги Грузии», 29 апреля 2008 (<http://www.day.az/news/oilgas/116358.html>):

⁷ Ընկերության հիմնական մասնաբաժինը պատկանում է Ադրբեջանին, գլխավոր տնօրենը նույնպես ադրբեջանցի է (տես «В Тбилиси будет построен офис представительства ГНКАР»):

⁸ Տես «Компания SOCAR Energy Georgia (совместная компания с участием

նավթային պետական ընկերությունը մտադիր է 2008 թ. մոտ 100 մլն ԱՄՆ-ի դոլար ներդրել Վրաստանում նախատեսվող իր ծրագրերի իրականացման համար⁹:

4. Հաշվի առնելով նավթից ստացվող եկամուտները՝ Ադրբեջանը՝ հետաքրքրություն է ցուցաբերում Վրաստանի տնտեսության այլ բնագավառներում ևս ներդրումների հարցում: Ընդհանուր առմամբ, ադրբեջանա-վրացական տնտեսական կապերի դինամիկան վկայում է, որ տեղի է ունենում համագործակցության զարգացում ու խորացում, ընդ որում, ՌԴ-ի հետ լարված հարաբերությունները և ԵՄ-ի ու ԱՄՆ-ի կողմից զգալի ներդրումներ չլինելու հանգամանքը կհանգեցնեն այն բանին, որ թուրք-ադրբեջանական կապիտալից Վրաստանի կախումը ավելի կաճի:

ԱԴՐԲԵՋԱՆ–ՎՐԱՍՏԱՆ ՀԱՄԱԳՈՐԾԱԿՑՈՒԹՅՈՒՆԸ ՌԱԶՄԱԿԱՆ ԵՎ ՌԱԶՄԱՏԵԽՆԻԿԱԿԱՆ ԲՆԱԳԱՎԱՌՆԵՐՈՒՄ

1. Ադրբեջանում ռազմական արդյունաբերության ստեղծման վերաբերյալ որոշման ընդունման և այդ ծրագրի իրականացման գործնական քայլերից հետո պարզ դարձավ այն պետությունների ցանկը, որոնք այդ բնագավառում լրջորեն օժանդակում են Ադրբեջանին: Խոսքը ՌԻկրաինայի, Թուրքիայի, Պակիստանի, Բելառուսի և Վրաստանի մասին է: Ռազմատեխնիկական համագործակցության բնագավառում Ադրբեջանի և Վրաստանի միջև կնքվել են մի շարք պայմանագրեր, որոնցից վերջինն ստորագրվել է 2007 թ.: ՌԴ-ի կողմից Վրաստանին հանձնած «Թբիլիսիամշենի» գործարանում նորոգվում են ադրբեջանական ինքնաթիռները, իսկ ադրբեջանական տանկերն ու զրահատեխնիկական վերազինվում և նորոգվում են նախկին Անդրկովկասյան ռազմական օկրուգի կազմի մեջ մտած, իսկ այժմ Վրաստանին պատկանող Թբիլիսիի մոտակայքում գտնվող գործարանում: Վրացի մասնագետները մասնակցում են Ադրբեջանում ռազմաարդյունաբերական մի շարք գործարանների հիմնադրման աշխատանքներին:

2. ՎՈՒԱՄ-ի շրջանակներում որոշում է ընդունվել միացյալ խաղաղապահ ուժեր ստեղծելու մասին: Նախատեսվում է, որ ՎՈՒԱՄ-ի խաղաղապահ ուժերը գործուն մասնակցություն կունենան ՆԱՏՕ-ի շրջանակներում իրականացվող խաղաղապահական միջոցառումներում, ինչպես նաև ՎՈՒԱՄ-ի անդամ պետությունների տարածքներում եղած հակամարտությունների կարգավորման գործում: Անդամ պետությունները հատկացրել են մեկական գումարտակ, որոնք կկազմեն խաղաղապահ ուժերի հիմքը: Նախատեսվում է նաև անցկացնել համատեղ զորավարժություններ:

Госнефтекомпанияи Азербайджана) получила от министерства экономического развития Грузии разрешение на пуск Кулевского нефтяного терминала в эксплуатацию», 16 марта 2008 (<http://www.day.az/news/georgia/111655.html>):

⁹ Տես «В Тбилиси будет построен офис представительства ГНКАР»: Շուտով Ադրբեջանի նավթային պետական ընկերությունն սկսելու է Թբիլիսիում իր մասնաճյուղի շինարարության աշխատանքները (ընդհանուր առմամբ 10 մլն ԱՄՆ-ի դոլար արժողությամբ):

3. Վերջին շրջանում Ադրբեջանում և Թուրքիայում հաճախ է քննարկվում նախամուղի և կառուցվելիք գազատարի պաշտպանության համար հակաահա-բեկչական հատուկ ստորաբաժանումների ստեղծման անհրաժեշտությունը, դա հիմնավորվում է նրանով, որ միայն անցած տարվա ընթացքում Քրդական բան-վորական կուսակցության (ՔԲԿ) զինյալները կատարել են նախատարի վրա հարձակման մոտ 20 փորձ¹⁰: Թուրքիան պատրաստակամություն է հայտնել ապահովելու այս «կոմանդոների» վարժեցումը: Վրաստանը նույնպես հետա-քրքրվում է այդ նախագծով: Բաքվի և նավթային ընկերությունների հիմնական մտավախությունն այն է, որ ԼՂՀ-ի և ԱդրՀ-ի միջև իրավիճակի սրման դեպքում կմեծանա նախամուղի վրա հարձակման կամ դրա պայթեցման հավանակա-նությունը: Քաղաքական իրավիճակը ներկայումս նույնպես նպաստավոր է մնալ ջոկատների ստեղծման համար՝ հաշվի առնելով ՔԲԿ-ի դեմ թուրքական բանակի գործողությունները և այն աջակցությունը, որ ցուցաբերում են ՔԲԿ-ն ահաբեկ-չական կազմակերպություն համարող մեծ տերությունները և միջազգային կա-ռույցները: Այս համատեքստում պատահական չեն մահ 2007 թ. նոյեմբերից ադրբեջանական և թուրքական մամուլում ՔԲԿ զինյալների՝ Հյուսիսային Իրա-քից Լեռնային Ղարաբաղի վերահսկողության տակ գտնվող տարածքներ ներթա-փանցելու և այնտեղ ՔԲԿ ինչ-որ բազաներ հիմնելու մասին կեղծ տեղեկություն-ների ակտիվ շրջանառումը:

ԱՂԻՐԲԵՋԱՆ–ՎՐԱՍՏԱՆ

ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ՀԱՄԱԳՈՐԾԱԿՑՈՒԹՅՈՒՆԸ

1. *Համագործակցություն միջազգային կառույցների շրջանակներում:* Երկու երկրներում էթնիկական հակամարտությունների առկայությունը այս խնդրում համահունչ դիրքորոշման որդեգրման պատճառ է: Ադրբեջանն ու Վրաստանը ՎՈՒԱՄ-ի հիմնադիր անդամներ են և իրար աջակցում են ՄԱԿ-ում, ԵԽ-ում և միջազգային ու տարածաշրջանային այլ կառույցներում: Օրինակ՝ Ղարաբաղյան հիմնախնդրի կարգավորման հարցում Վրաստանը մշտապես պաշտպանում է Ադրբեջանի դիրքորոշումը՝ միևնույն ժամանակ խուսափելով այնպիսի քայլերից, որոնք կարող են հանգեցնել Հայաստանի հետ հարաբե-րությունների կտրուկ վատթարացմանը: Կոստվոյի անկախության հարցում ևս Վրաստանն ու Ադրբեջանը համդես եկան միևնույն դիրքերից: Թուրքիայի կող-մից Կոստվոյի անկախության ճանաչումը և «Իսլամական կոնֆերանս կազմա-կերպությունում» Կոստվոյի անկախության ճանաչման բանաձև ընդունելու ուղ-ղությամբ նրա գործադրած ջանքերը հակադրվեցին Ադրբեջանի դիրքորոշմանը:

Վերջին շրջանում կարևորություն է ստացել ՆԱՏՕ-ին Վրաստանի անդա-մակցության հարցը: Այդ հարցում Վրաստանը որոշակիորեն հակադրվում է Թուրքիային և Ադրբեջանին, որոնք ներկա պայմաններում այնքան էլ կողմ-նակից չեն այս ռազմաքաղաքական դաշինքին Վրաստանի անդամակցությանը:

¹⁰ Տես «BTC Boru Hattina Hirsizlar Dadandi». «Zaman», 29 Kasım, 2007:

Վրաստանի վարած միանշանակ ամերիկամետ քաղաքականությունն անհանգրստացնում է Թուրքիային և Ադրբեջանին: Երկու պետությունն էլ հաշվի են առնում, որ Վրաստանը տարածաշրջանում վերածվում է ԱՄՆ-ի հենակետի, և դրանով խախտվում է հավասարակշռությունը: Բացի այդ, Սև ծովում Ռուսաստանի և Թուրքիայի միջև ձեռք բերված հավասարակշռությունը կխախտվի, եթե Վրաստանում հայտնվեն ամերիկյան զորակայաններ, և ԱՄՆ-ի նավատորմը հայտնվի Սև ծովում*։ Թուրք վերլուծաբանների կարծիքով՝ «Վրաստան–ԱՄՆ համագործակցությունը, կամ ՆԱՏՕ-ին Վրաստանի անդամակցությունը, որը կհանգեցնի ԱՄՆ-ի նկատմամբ Վրաստանի պարտավորվածության, կարող է վնասել Թուրքիայի տարածաշրջանային և նույնիսկ ազգային անվտանգությանը»¹¹:

Այս խնդրում Ադրբեջանի և Թուրքիայի շահերը համընկնում են: Ադրբեջանին անհանգստացնում է, որ Հարավային Կովկասում Վրաստանի միջոցով ԱՄՆ-ի դիրքերի ուժեղացումը կհանգեցնի Ադրբեջանի վրա ԱՄՆ-ի ճնշման ուժեղացմանը, առաջին հերթին՝ Իրանի հետ հարաբերություններում: Իրանի նկատմամբ վարվող հավասարակշռված քաղաքականության ասպարեզում Ադրբեջանի մտավախությունները Վրաստանում չեն ընկալվում, քանի որ Վրաստան–Իրան հարաբերությունները սահմանափակվում են միայն մշակութային բնագավառում ստորագրված մի քանի պայմանագրով և աննշան կապերով**։ Ադրբեջանը, ունենալով Հարավային Ադրբեջանի խնդիր և կրելով Իրանի դեմ հավանական հարձակման ժամանակ ադրբեջանական հենադաշտի ապահովման հարցում ԱՄՆ-ի աճող ճնշումը, չի կարող համակերպվել Վրաստանում ԱՄՆ-ի դիրքերի բացարձակ իշխման և իր ու Թուրքիայի միջև ամերիկամետ Վրաստանի գոյության հետ: Թուրքիան և Ադրբեջանը Վրաստանը դիտում են որպես այս երկու երկրները կապող միջանցք:

Վրաստանն իր արտաքին քաղաքականության մեջ նույնպես հաշվի է առնում թուրք-ադրբեջանական ուժեղացող կապերը և ձգտում է այդ իրավիճակից հնարավոր շահաբաժին ունենալ և թուրք-ադրբեջանական բլոկից իր կախվածությունը հավասարակշռել ԵՄ-ի ու ԱՄՆ-ի հետ հարաբերությունների խորացմամբ:

* 1936 թ. Մոնտրոյի պայմանագիրը սահմանափակում է այլ պետությունների նավատորմերի մուտքը Սև ծով, սակայն Թուրքիան և ՌԴ-ն մտավախություն ունեն, որ Վրաստանում ամերիկյան զորակայանի ստեղծումից հետո ԱՄՆ-ն ու Վրաստանը կփորձեն շրջանցել Մոնտրոյի պայմանագիրը:

¹¹ Cavid Veliyev. Gucistan'in NATO Hedefi. «Cumhuriyet», 9 Nisan, 2008. Ակնհայտ է, որ Թուրքիան մեծ ակտիվություն չի ցուցաբերում ՆԱՏՕ-ին Վրաստանի անդամակցությանն աջակցման գործում՝ հաշվի առնելով թե՛ իր ազգային շահերը, թե՛ ՌԴ-ի հետ հարաբերությունները: «The Georgian Times» թերթին տված հարցազրույցում Վրաստանում ԹՀ դեսպան Էրթան Թեզգյորը նշել է, որ ՆԱՏՕ-ին անդամակցելու համար Վրաստանը պետք է լուծի իր տարածքային ամբողջականության հարցը:

** Սպահանքի մոտակայքում գոյություն ունի կրոնափոխ վրացիների համայնք, որոնք Իրանի կանոնադրությամբ փոքրամասնություն չեն համարվում և իրանա-վրացական մշակութային կապերում դեր չեն խաղում:

Միևնույն ժամանակ, եթե ՆԱՏՕ-ին անդամակցելու հարցում Վրաստանի համար «կանաչ լույս վառվի», Ադրբեջանն ստիպված կլինի վերանայել իր դիրքորոշումն այս հարցում՝ հաշվի առնելով այն հանգամանքը, որ օգտվելու է ՆԱՏՕ-ի՝ Թուրքիայի նման կարևոր անդամ երկրի աջակցությունից, մի երկրի, որն ի վիճակի է Ադրբեջանի համար մեղմելու ՆԱՏՕ-ին Վրաստանի անդամակցությունից բխող բացասական հետևանքները:

2. *Վրաստանի ներգրավումը հակահայկական քաղաքականության և քարոզչության մեջ:* Հայաստանի ազգային անվտանգության տեսակետից կարևոր է հաշվի առնել Ադրբեջանի և Թուրքիայի ջանքերը՝ Վրաստանին ներքաշելու Հայաստանի շրջափակմանը միտված քաղաքականության մեջ: Այս առումով առավել աչքի է ընկնում Ադրբեջանը, որն այդ քաղաքականությունն իրականացնում է երեք ուղղությամբ.

ա) ներկայացվում է, որ ՀՀ-ն հավակնություններ ունի ոչ միայն Ադրբեջանի, այլև Վրաստանի տարածքի նկատմամբ (Ջավախք): Տարբեր մակարդակի հանդիպումների ժամանակ ադրբեջանցի պաշտոնյաներն իրենց վրացի գործընկերների ուշադրությունը հրավիրում են այն վտանգների վրա, որոնք իբր սպառնում են Վրաստանին Հայաստանի կողմից, հատկապես՝ Ջավախքի հարցում: Ադրբեջանում և Վրաստանում կազմակերպվում են վրաց-ադրբեջանական համատեղ գիտաժողովներ, որտեղ քննարկվում են հայերի կողմից վրացական և ադրբեջանական հուշարձանների «հայացման», Վրաստանի և Ադրբեջանի պատմության «խեղաթյուրման», ինչպես նաև Աբխազիայում հայերի և աբխազների կողմից վրաց բնակչության «կոտորածների» խնդիրները: Վրացի մասնագետներն ակտիվորեն մասնակցում են Ադրբեջանում կազմակերպվող «ադրբեջանցիների ցեղասպանությանը նվիրված գիտաժողովներին»¹²: Հակահայկական քարոզչության հարցում ադրբեջանցի գիտնականներն օգտագործում են Հայաստանում Ջավախքի հարցով կազմակերպվող գիտաժողովները, ինչպես նաև հայ գիտնականների այն հողվածները, որոնցում խոսվում է Ջավախքը՝ հայկական տարածք լինելու մասին:

Ադրբեջանը նաև ակտիվ գործունեություն է ծավալել՝ ուղղված Վրաստանի հասարակական կարծիքում հակահայկական տրամադրությունների ձևավորմանը: Ադրբեջանում այդ քաղաքականությունը դրված է պետական մակարդակի վրա. հատուկ կառույցներ են ստեղծվում և պետության կողմից ֆինանսավորվում,

բ) քարոզչություն, ըստ որի Հայաստանի վարած «ռուսամետ» քաղաքականությունը նպաստում է տարածաշրջանում բաժանարար գծերի առաջացմանը: Վրաստանի վարած հակառուսական քաղաքականության համատեքստում Հայաստանը որպես տարածաշրջանի «հինգերորդ շարասյուն» ներկայացնելու քաղաքականությունը ազդեցություն է գործում Վրաստանի որոշակի շրջաններում տիրող կարծիքի վրա,

¹² Stü Prof. Dr. Nurşen Mazici. Baku'deki Tarihte Soykirimlar Uluslararası Konferansı (<http://www.eraren.org/index.php?Lisan=tr&Page=GBultenDetay&BultenNo=12486>):

գ) իր հերթին Վրաստանին ձեռնադրված տարածաշրջանում ստեղծված իրավիճակը, քանի որ նա շահում է, մի կողմից, Հայաստանի և, մյուս կողմից, Ադրբեջանի ու Թուրքիայի միջև եղած լարվածությունից՝ թուրք-հայկական առևտրում և փոխադրումներում հանդես գալով միջնորդի դերում և այդ ճանապարհով իր համար ապահովելով զգալի տնտեսական օգուտներ, ինչպես նաև Հայաստանի համար լինելով տարանցիկ երկիր:

3. *Ադրբեջանի և Վրաստանի մշակութային կապերը:* Այս բնագավառում երկու երկրները դեռ նոր են քայլեր ձեռնարկում: Սակայն Ադրբեջանը մշակութային համագործակցության քողի տակ հետապնդում է նաև քաղաքական մպատակներ՝ կապված Վրաստանում ապրող ադրբեջանական փոքրամասնության մշակութային ինքնավարության հետ: Ադրբեջանը փորձում է ընդլայնել Վրաստանի Քվեմո Քարթլիի շրջանում ապրող ադրբեջանացիների մշակութային իրավունքները, նրանց պայմանագրերով կապել Ադրբեջանի կրթական համակարգի հետ:

ԱԴԻԲԵՋԱՆ – ՎՐԱՍՏԱՆ. ՏԱՐԱԶԱՅՆՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐՆ ՈՒ ԱԶԴԵՑՈՒԹՅԱՆ ԼԾԱԿՆԵՐԸ

Երկու երկրների միջև կան տարածայնություններ Վրաստանում բնակվող (Քվեմո Քարթլիի նահանգ) ադրբեջանական փոքրամասնության իրավունքների, Դավիթ Գարեջայի վանական համալիրի պատկանելության և սահմանագաման, Վրաստանին վաճառվող գազի սակագների և մի շարք այլ հարցերում:

1. *Քվեմո Քարթլիի ադրբեջանցի փոքրամասնության խնդիրը:* Մառնեուլի ադրբեջանցի բնակչությունը վրացական իշխանություններին մեղադրում է ճնշում գործադրելու, հողերի մասնավորեցման ժամանակ ադրբեջանցիներին հողագրկելու և սեփականությունը վրացիներին տալու, ադրբեջանական դպրոցների իրավունքները սահմանափակելու, ադրբեջանական շրջաններում վրացիների վերաբնակեցնելու և վրացի կառավարիչներ նշանակելու մեջ: Վրաստան–Ադրբեջան հարաբերությունների լարվածության հիմնական աղբյուրը Վրաստանում ադրբեջանցիների վիճակն է: Ադրբեջանում հասարակական կազմակերպությունների մակարդակով մշտապես արժարժվում է այս խնդիրը, իսկ ընդդիմությունն այն օգտագործում է իր քարոզչության մեջ: Պետական մակարդակով ժամանակ առ ժամանակ Մառնեուլ այցեր են կատարվում, վրաց-ադրբեջանական հանդիպումների ժամանակ իրավիճակի բարելավման ծրագրեր են մշակվում, խոստումներ են տրվում, սակայն վրացական իշխանությունները շոշափելի դրական քայլ չեն կատարում:

Քվեմո Քարթլիի ադրբեջանցիների և Ջավախքի հայերի խնդիրների միջև կան շատ ընդհանրություններ, և Վրաստանում ազգային փոքրամասնությունների դրությունը բարելավելու պայքարում հայերն ու ադրբեջանցիներն ունեն համատեղ հանդես գալու լուրջ պատճառներ: Սակայն Ադրբեջանի իշխանությունները միջոցներ են ձեռնարկում, որպեսզի խոչընդոտեն Քվեմո Քարթլիի ադրբեջանցիների և Ջավախահայերի կազմակերպությունների համագործակ-

ցությամբ, իսկ Վրաստանի աղբբեջանական համայնքի ղեկավարները բազմիցս հայտարարել են, որ իրենք հայերի հետ համատեղ գործելու կարիք չունեն և, ի տարբերություն հայերից, գուրկ են անջատողական նկրտումներից: Ավելին. Վրաստանի աղբբեջանական կազմակերպությունները շեշտում են, որ Վրաստանում հայերն օգտվում են ավելի լայն իրավունքներից, որ վրացական իշխանությունները նրանց նկատմամբ ավելի հանդուրժողական են, քան աղբբեջանցիների:

Աղբբեջանում ևս գոյություն ունի վրացական փոքրամասնություն, սակայն Աղբբեջանի վարած քաղաքականությունը, Վրաստանի կախվածությունը թուրք-աղբբեջանական դաշինքից և երկրում առկա արխագական ու օսեթական խնդիրները սահմանափակում են Վրաստանի իշխանության կողմից այս հանգամանքն օգտագործելու հնարավորությունը:

2. *Սահմանազատման վեճեր:* Սահմանազատման աշխատանքների ժամանակ Աղբբեջանի և Վրաստանի միջև ծագեց Դավիթ Գարեջայի վանական համալիրի պատկանելության հարցը, քանի որ վրաց-աղբբեջանական սահմանն այդ համալիրը բաժանում է երկու մասի: Համալիրը Վրաստանի համար ունի մեծ պատմամշակութային նշանակություն, և այն ամբողջովին Վրաստանի սահմաններում ընդգրկելու դիմաց նա Աղբբեջանին առաջարկեց տարածք հատկացնել այլ վայրում: Աղբբեջանական իշխանությունները չընդունեցին այդ առաջարկը, և խնդիրը դեռ լուծված չէ:

3. *Մեսխեթի թուրքերի վերաբնակեցման խնդիրը:* Մեսխեթի թուրքերի վերաբնակեցման խնդիրը Թուրքիայի և Աղբբեջանի համար ազդեցության լծակ է, և այս նախագծի իրականացման դեպքում տեղի կունենան լուրջ աշխարհաքաղաքական փոփոխություններ՝ կապված Վրաստանի հայաբնակ շրջաններում թուրք փոքրամասնության պարփակ բնակության հետ: Թուրքիայի և Աղբբեջանի ցանկությունն է, որ մեսխեթի թուրքերը վերաբնակեցվեն կառուցվելիք Բաքու–Թբիլիսի–Կարս երկաթգծի երկայնքով՝ նրա ապահովության համար: Ախալքալաքում մեսխեթի թուրքերի վերաբնակեցմամբ տեղի ժողովրդագրական պատկերի փոփոխումը Թուրքիայի և Աղբբեջանի համար չափազանց հրապուրիչ է: Թուրք վերլուծաբանները չեն թաքցնում, որ Ախալքալաքում մեսխեթի թուրքերի վերաբնակեցման ծրագրի հիմնական նպատակը Հայաստանը հյուսիսից «թուրքական գոտիով» շրջապատելն է¹³: Իր հերթին Վրաստանի կառավարությունը, գիտակցելով երկրի համար մեսխեթի թուրքերի զանգվածային

¹³ Օրինակ՝ ազգայնական շրջաններին մոտ կանգնած «Թուրքիյե» օրաթերթում մեսխեթի թուրքերի մասին վերլուծական հոդվածաշարի հեղինակ Մ. Նեջաթի Օզֆաթուրան նշում է. «Հայերի հիմնական վախը այն է, որ մեսխեթի թուրքերի զանգվածային վերադարձը և տարածաշրջանում թուրքական բնակչության աճը կնվազեցնեն հայերի ազդեցությունը: Որովհետև Վրաստանի Ախալքալաքի շրջանին հարակից Մառնեուլի շրջանում մոտ 400 հազար ազերի թուրք է ապրում: Այսպիսով՝ մեսխեթի թուրքերի վերադարձով հայերը կհայտնվեն թուրքերի կողմից շրջապատման մեջ» (տես *M. Necati Ozfatura*. Kanayan Yara: Ahiska-1. «Turkiye», 20 Kasım, 2007):

վերաբնակեցման բացասական հետևանքները, միջոցներ է ձեռնարկում այն հետաձգելու կամ նրանց ոչ թե պարփակ բնակեցնելու, այլ ցրված և ոչ անպայման հայաբնակ վայրերում բնակեցնելու համար:

Ադրբեջանում գործում են մեսխեթցի թուրքերի հասարակական կազմակերպություններ, որոնք, պետության կողմից աջակցություն ստանալով և հայտարարելով Վրաստան վերադառնալու իրենց պատրաստակամության մասին, մշտապես շեշտում են վերաբնակեցման գործնական ծրագրի անհրաժեշտությունը: Նրանց շրջանում նկատվում է նաև այլ՝ Թուրքիայի և Ադրբեջանի համար ոչ ցանկալի, միտում: Կրասնոդարի շրջանում բնակվող մեսխեթցի թուրքերն ընտանիքներով մշտական բնակության են մեկնում ԱՄՆ: Ներկայումս պաշտոնական տվյալներով արդեն 17000 մարդ մշտական բնակություն է հաստատել ԱՄՆ-ում: Այդ իսկ պատճառով Ադրբեջանն ու Թուրքիան ճնշում են գործադրում, որպեսզի Բաքու–Թբիլիսի–Կարս երկաթգծի շինարարությանը զուգահեռ իրականացվի մեսխեթցի թուրքերի վերաբնակեցման ծրագիրը:

ՎՐԱՍՏԱՆ – ԹՈՒՐԶԻԱ.
ՏԱՐԱԾԱՇՐՋԱՆԱՅԻՆ ԳՈՐԾԸՆԿԵՐՈՒԹՅՈՒՆԻՑ
ԴԵՊԻ ԱՇԽԱՐՀԱՔԱՂԱՔԱԿԱՆ
ՈՒ ՌԱԶՄԱՎԱՐԱԿԱՆ ԿԱԽՎԱԾՈՒԹՅՈՒՆ

*Վ. Հ. ՏԵՐ-ՄԱԹԵՎՈՍՅԱՆ, ՀՀ ՊՆ Դ. Կանայանի անվան ԱՌՀԻ-ի
վերլուծական կենտրոնի պետ, պատմական գիտությունների թեկնածու*

Թուրքիայի և Վրաստանի միջև առկա հարաբերությունների մակարդակի բազմաշերտ վերլուծությունը, խորքային տրամադրությունների վերհանումը, Հայաստանի ազգային անվտանգության ռազմավարության տեսանկյունից դրանց ուսումնասիրումը և որոշակի զարգացումների կանխատեսումը մեզ հնարավորություն կընձեռեն ավելի հստակեցնելու Հայաստանի Հանրապետության դիրքորոշումը Թուրքիայի հարավկովկասյան քաղաքականության անկյունաքարային զարգացումների նկատմամբ:

2007 թ. ընթացքում Վրաստանը շարունակեց ակտիվորեն մասնակցել ինտեգրման տարածաշրջանային գործընթացներին, որոնց օրգանական մաս էին կազմում իր երկու հարևան պետությունների՝ Թուրքիայի և Ադրբեջանի հետ իրականացված մի շարք նախագծեր: Մյուս կողմից՝ անցյալ տարի ավելի պարզորոշ դարձան ինտեգրման տարածաշրջանային գործընթացներից Հայաստանի մեկուսացման հեռանկարները: Հայաստանը իր մեջ առնող թուրք-ադրբեջանական ռազմավարական, ռազմաքաղաքական ու ռազմատնտեսական «աքցանը» դարձավ ավելի առարկայական, և այդ գործում Վրաստանը շարունակում է ունենալ իր էական ներբերումը՝ ավելի դժվարացնելով Հայաստանի արտաքին անվտանգության ռազմավարության իրագործումը:

Վրաստանը դիտում է Թուրքիան որպես իր «ռազմավարական գործընկերոջ»¹, իսկ Թուրքիան իր հերթին Վրաստանը դիտում է որպես կարևորագույն գործընկերոջ՝ տարածաշրջանում իր պետական ու աշխարհաքաղաքական շահերի պաշտպանության, էներգետիկ կապուղիների անխափան շահագործման ու մի շարք այլ հարակից համակարգաստեղծ ծրագրերի տեսանկյունից:

Հայտնի է, որ Թուրքիայի բազմամակարդակ ներթափանցումը Կենտրոնական Ասիա ունեցավ սահմանափակ հաջողություն, ուստի նա մտադրվեց Հարավային Կովկասում գործադրել ավելի մեծ ջանքեր: Եվ եթե Ադրբեջանը Թուրքիայի կովկասյան քաղաքականության հենակետն էր, ապա Վրաստանը դարձավ Թուրքիա-Ադրբեջան ռազմաքաղաքական ու աշխարհաքաղաքական դաշինքի առարկայացման և ամրապնդման միջոց՝ վերածվելով կենսական շահերի երկրի:

Վրաստանում Թուրքիայի ունեցած ռազմավարական հաջողությունը պայմանավորված է մի շարք գործոններով՝ Վրաստանի հարցում Ռուսաստանի ագրեսիվ դիրքորոշում, ԱՄՆ-ի բացարձակ աջակցություն, Վրաստանի հարցում Ադրբեջանի հետ շահերի լիակատար համընկնում և այլն: Ավելին. ակնհայտ էր, որ Թուրքիան ռազմավարական ներկայության էր ձգտում այն երկրներում, որոնք

¹ Stu «National Security Concept of the Republic of Georgia» (<http://www.mfa.ge>):

տնտեսական, սոցիալական ու պաշտպանական առումով առավել խոցելի էին, այդ իսկ տեսանկյունից Ռուսաստանի կողմից մերժված ու ճնշված Վրաստանը միանգամայն «ընդունելի տարբերակ» էր: Մերօրյա Թուրքիան, ինչպես և 19-րդ դարի Օսմանյան կայսրությունը, Կովկասն սկսել է դիտել որպես իր կենսական շահերի գոտի և աջակցում է կովկասյան այն ուժերին, որոնք ունեն հակառուսական կողմնորոշում: Դատելով իրողություններից՝ Թուրքիան մշակել է Վրաստանում երկարաժամկետ ներկայության ռազմավարություն, որի գրավականը Վրաստանի հակառուսական և ընդգծված արևմտամետ քաղաքական ուղեգծի անվերապահ իրագործումն է: Բոլոր փաստերը վկայում են, որ Վրաստանն այսօր թերևս դժկամությամբ է մերժում Թուրքիայի առաջարկ-մախազները՝ իրենց բոլոր հնարավոր հետևանքներով հանդերձ:

Թուրքիայի արտաքին քաղաքականության մշակողներին լիովին պարզ էր, որ Թուրքիայի ոչ մի հարևան չունեի անվտանգության առումով այն աստիճանի խոցելիություն, ինչպիսին ուներ Վրաստանը: Վերջինս, ըստ Թուրքիայի, խոցելի էր հատկապես քաղաքական, տնտեսական, ռազմապաշտպանական ոլորտներում, և հենց այդ ոլորտներն էլ անկյունաքարային դարձան Վրաստանի հետ հարաբերությունների խորացման առումով: Վրաստանը պակաս խոցելի չէր նաև ներքաղաքական զարգացումների դինամիկայի առումով: Ներպետական խնդիրների բազմազանությունը արտահայտվում էր մի քանի մակարդակներում, ինչն էլ հմտորեն օգտագործվում է Թուրքիայի իշխանությունների կողմից: Այսպես. 1990-ական թվականներին սկսվել և այժմ էլ շարունակվում են Վրաստանի սոցիո-ազգային բնութագրի ձևավորումը², մախաժողովրդավարական քաղաքական կենսակերպի դանդաղ վերածումը ժողովրդավարականի, Վրաստանի կենտրոնի ու ծայրամասերի, ինչպես նաև վերջիններիս միջև իրավահարաբերությունների հստակեցումը³, ՌԴ-ի հետ հարաբերությունների վայրկյանները, ինչն ավելի կենսունակ է դարձնում ու օրինականացնում առաջին հերթին Թուրքիայի, ապա նաև Ադրբեջանի կողմից Վրաստանի ներքին գործերի մեջ «բարոյական ներխուժման» երևույթը⁴:

ՌԱԶՄԱԿԱՆ ՀԱՄԱԳՈՐԾԱԿՑՈՒԹՅՈՒՆ

Թուրքիան 1998 թվականից ի վեր զգալի ռազմական աջակցություն է ցուցաբերել Վրաստանին. տարբեր հաշվարկումների համաձայն՝ այդ օգնությունն ավելի քան 42 մլն ԱՄՆ-ի դոլար է: Ռազմական աջակցությունն իրագործվում է թե՛ ՆԱՏՕ-ի հովանու ներքո Վրաստանի բանակում իրականացվող կառուցվածքային բարեփոխումների ու մարտական ծրագրերի շրջանակներում, թե՛

² Шу Давуг Петросян и Самвел Оганесян. Армения, Европа, Азия: коридоры и перекрестки. Е., 2001, сс. 240—241:

³ Шу նույն տեղում, էջ 239:

⁴ Шу К. М. Fierke. Diplomatic interventions: Conflict and change in a globalizing world. New York, 2005, P. 41:

երկկողմ թուրք-վրացական իրավապայմանագրային հենքի վրա (1998 թ. պայմանագիր): Վրաստանին ցուցաբերվող թուրքական ռազմական օգնությունը նպատակաուղղված է նաև վրացի զինվորականների ու սպայական կազմի մարտական պատրաստության աստիճանի բարձրացմանը, վրացական ռազմական օդանավակայանների վերանորոգմանն ու շահագործմանը, վրացի զինվորականների ու սպայական կազմի ապահովմանը մարտական համագեղատուվ և այլն:

ԱՄՆ-ի ֆինանսավորմամբ ու ղեկավարմամբ Թուրքիան մասնակցեց նաև «Մարզիր և հանդերձավորիր» 64 մլն ԱՄՆ-ի դոլար արժողությամբ ծրագրի իրագործմանը⁵: Վրացական բանակին աջակցության գործում Թուրքիայի դերը տարեցտարի աճում է: «Մենք հարևաններ ենք: Թուրքիան շահագրգռված է խաղաղության մեջ, և ուժեղ բանակը կարևորագույն միջոց է այդ նպատակին հասնելու համար: Բացի այդ, Թուրքիան Վրաստանի մտերիմ ընկերն է և իր ընկերոջը օգնում է հաղթահարելու մերօրյա դժվարությունները», 2003 թ. նշել էր Վրաստանում Թուրքիայի ռազմական կցորդ Ադնան Գյուլերը⁶:

Ուշագրավ է, որ Թուրքիայի կողմից Վրաստանին տրամադրվող ռազմական օգնությունը խիստ նպատակային է և կատարվում է գումարտակային սկզբունքով (սկսվել է 11-րդ մարտական գումարտակից և շարունակվելու է գումարտակ առ գումարտակ): Թուրքիան նաև շոշափելի ներդրումներ կատարեց Վրաստանի ռազմական ակադեմիան թուրքական Գլխավոր շտաբի ակադեմիայի օրինակով վերակազմավորելու նպատակով:

2001 թ. հունվարին Հայաստանի պետական սահմանից 20 կմ հեռավորության վրա գտնվող Մառնեուլի ռազմաօդային զորակայանի վերագործարկման առիթով իր մտահոգությունը հայտնեց Հայաստանի Հանրապետության արտգործնախարար Վարդան Օսկանյանը՝ նշելով, որ թուրք-վրացական ռազմական համագործակցության պատճառով տարածաշրջանային հավասարակշռությունը կարող է լրջորեն խախտվել⁷: Դրա պատճառն էին թուրքական կողմի մասնակցությունը վերանորոգման աշխատանքներին և մեկ միլիոն դոլարից ավելի ներդրումը: Թուրքիայից Վրաստանի աստիճանական ու աննկատ կախվածության մեջ ընկնելու, թուրք-ադրբեջանական դաշինքի մեջ ներգրավվելու և դրանով իսկ Հայաստանը մեկուսացնելու վերաբերյալ այդ կանխատեսումները հետագայոք տարիների ընթացքում ըստ էության դարձան իրականություն: Մառնեուլի օդանավակայանի շահագործմամբ և ռուսաստանյան Պ-18 տիպի ռադարային համակարգերի միջոցով հնարավորություն ստեղծվեց լիովին վերահսկելու Երևանի և Գյումրու օդաթռիչքները: Դա դեռ 2001 թվականն էր, իսկ հետագայում

⁵ Stu «Georgia Train and Equip Program (GTEP)» (<http://www.globalsecurity.org/military/ops/gtep.htm>):

⁶ Stu «Commandos Graduate from Turkish—Georgian Program» (<http://www.civil.ge/eng/article.php?id=3028>):

⁷ Stu «Новый виток напряженности в отношениях Армении с соседями» (http://www.iwpr.net/?apc_state=henicrs2001&l=ru&s=f&o=160938):

ՆԱՏՕ-ի չափանիշներին համապատասխանող «ՏԱԿԱՆ» մականիշի ռադարների տեղակայմամբ ամբողջացավ Հայաստանի օդային տարածքի ռադիոտեղեկարարական վերահսկումը: Նույն տարվա հունվարին Շևարդնաձեի Թուրքիա կատարած այցի ժամանակ ստորագրված պաշտպանական ու ռազմական բնույթի պայմանագրերի մի քանի դրույթներ այդպես էլ մնացին հանրությանը անհայտ, քե՛ն նշվեց, որ դրանք ներառում են ռազմաարդյունաբերական, ռազմակրթական ու ռազմատեխնիկական ոլորտներում թուրքական աջակցությանը վերաբերող մի շարք կետեր: Դրան հաջորդեց Վրաստանի նախագահի հայտարարությունն այն մասին, որ Թուրքիայի և Վրաստանի միջև ստեղծվել է ռազմավարական դաշինք:

2002 թ. Տրապիզոնում Թուրքիայի, Վրաստանի և Ադրբեջանի ղեկավարների միջև կնքված պայմանագրով հստակեցվեց էներգետիկ ոլորտում համագործակցության, հակահաբեկչության, թմրանյութերի ու մարդկանց անօրինական առևտրի դեմ պայքարի մարտավարությունը: Ըստ «Անվտանգության հռչակագրի»՝ երեք երկրներից յուրաքանչյուրը պետք է ապահովեր իր երկրով անցնող նավթատարի ու գազատարի անվտանգ շահագործումը և Արևելք–Արևմուտք էներգետիկ միջանցքի գործառույթների համադասումը: 2003 թ. հուլիսի 23-ին ստորագրվեց մեկ այլ արձանագրություն, որով ավելի հստակեցվեցին կողմերի պարտավորությունները և իրավունքները, ինչպես նաև ահաբեկչության դեմ պայքարի մեթոդներն ու մարտավարությունը:

ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ՀԱՄԱԳՈՐԾԱԿՑՈՒԹՅՈՒՆ

Առանձնահատուկ նշանակություն ունի Վրաստանի տնտեսությանը Թուրքիայի մասնակցության հարցը: Թե՛ն վրաց-թուրքական ակտիվ տնտեսական համագործակցության նախորդ մակարդակները տպավորիչ էին, այնուհանդերձ, իր նախագահության առաջին տարում Սահակաշվիլին որոշ ակնկալիքներ էր արտահայտել վրացական շուկայում թուրքական կապիտալի ավելի մեծ ներկայացվածության առումով⁸:

Որպես երկար տարիների հետևողական աշխատանքի արդյունք՝ Թուրքիային հաջողվել է ոչ միայն վրացական շուկայում խաղալ ազդեցիկ դեր, այլև, ՌԴ-ի հետ քաղաքական բարդությունների պայմաններում, Վրաստանի արտաքին առևտրի հաշվեկշռում զբաղեցնել առաջին տեղը:

Ախալքալաք – Կարս երկաթուղու շինարարության բացման արարողության ժամանակ նշվեց, որ 2007 թ. Թուրքիայի հետ Վրաստանի արտաքին առևտուրը 2006 թ. համեմատությամբ աճել է 3 անգամ, իսկ վերջին 4 տարիների ընթացքում ուղևորափոխադրումներն աճել են 10 անգամ: Թուրքական կապիտալը ներկայացված է Վրաստանի տնտեսության ամենատարբեր ոլորտներում: Մինչև 2005 թ. վրացական շուկայում թուրքական կապիտալով գործող ընկերությունների թիվը գերազանցում էր 100-ը և նրանց ընդհանուր ներդրումը կազմում էր 125 մլն

⁸ *Stu Suat Kınıklioğlu. Turkish–Georgian Relations: An interview with Georgian President Mikhail Saakashvili. «Insight Turkey», 2004, Vol. 6, № 2:*

ԱՄՆ-ի դոլար: Այդ ներդրումների մի զգալի մասն ուղղված էր հեռահաղորդակցության և վերամշակող արդյունաբերության, ինչպես նաև նավահանգստային կառավարման, մանածագործության, ապակե տարաների արտադրության և ջրերի շշպման ճյուղեր:

Թուրքիայի «Թյուրքսել» առաջատար բջջային օպերատորին է պատկանում Վրաստանի «Գեոսել» բջջային օպերատորի բաժնետոմսերի հսկիչ փաթեթը⁹: «Դելտա Փեթրոլ» նավթային ընկերությունը, Փոթիի նավթային տերմինալում ներդրելով շուրջ 15 մլն ԱՄՆ-ի դոլար, սպասարկում է Փոթիի նավթապահեստը և վերահսկում «Ջորջիա-Թրքի չենլ էներջի»-ի բաժնետոմսերի 75 %-ը¹⁰: Մինչև 2005 թ. թուրքական առևտրային կազմակերպությունները Վրաստանում մատուցել են 270 մլն ԱՄՆ-ի դոլարի պայմանագրային ծառայություններ: Վրաստանում են գործում հայտնի թուրքական «Բայտուր», «Բորովա», «ԹՄԼ», «ՈՒսթեյ» և «Ջաֆեր» շինարարական կազմակերպությունները (ղրանց են հանձնարարված թուրքական դեսպանատան, Սուփսայի նավթային տերմինալի, Քոբուլեթի արագործարանի, թուրք-վրացական առևտրային կենտրոնի, Բաթումի նավթային տերմինալի և Փոթիի նավթապահեստի ընդարձակման շինարարական աշխատանքները)¹¹:

Հայաստանի անվտանգության տեսանկյունից առանձնահատուկ կարևորություն ունի տրասնպորտային հաղորդակցության և, հատկապես, Վրաստանի միջազգային օդանավակայանների վերանորոգման, արդիականացման ու շահագործման հանգամանքը: Թուրքական «ԹԱՎ» հողիմզը, որն ազդեցիկ ու հեղինակավոր շինարարական կազմակերպություն է ոչ միայն Թուրքիայում, այլև ամբողջ Մերձավոր Արևելքում, կենտրոնացած է հատկապես օդանավակայանների շինարարության ու շահագործման վրա: 2004–2005 թ. նրան վստահվեց Թբիլիսիի և Բաթումի օդանավակայանների նոր տերմինալների շինարարության և հետագա շահագործման իրավունքը՝ առաջինի դեպքում 15, երկրորդի՝ 20 տարի ժամկետով¹², նա կատարում է նաև վրագետնյա սպասարկում: Տարբեր հաշվարկների համաձայն՝ թուրքական կազմակերպությունը այդ օդանավակայանների վերջնական շահագործման համար ծախսել է մոտ 130 մլն ԱՄՆ-ի դոլար:

Առավել ուշագրավ են Բաթումի օդանավակայանի թուրք-վրացական համատեղ օգտագործման պայմանները, որոնք վերջնականապես կարգավորվեցին (երկու երկրների խորհրդարանների կողմից վավերացվեցին 2006 թ. ապրիլին) նախքան օդանավակայանը լրիվ շահագործման հանձնելը: Համաձայն օդա-

⁹ Տես *Ashot Егиазарян*. Грузия: структурные проблемы экономики и турецкая экономическая экспансия (1994–2007). Е.–М., 2007, сс. 61–62:

¹⁰ Տես նույն տեղում:

¹¹ Տես նույն տեղում, էջ 64:

¹² Տես «Turkey–Georgia in Business for Batumi Airport» (<http://www.todayzaman.com/tz-web/detaylar.do?load=detay&link=32570>):

նավակայանի համատեղ օգտագործման պայմանների՝ Թուրքիան Բաթումի օդանավակայանը կարող է օգտագործել ներքին բոլորների համար (թե՛ ուղևորատար, թե՛ բեռնատար): Բաթումի օդանավակայանը «Թուրքական ավիատոնիկների» ներթուրքական չվացուցակում ընդգրկված է որպես Արդվին քաղաքն սպասարկող օդանավակայան: Դրա շնորհիվ Թուրքիային հաջողվեց ոչ միայն օդային կապ ապահովել իր հյուսիսարևելյան շրջանների հետ, այլև ստեղծել նախադրյալներ տնտեսության և զբոսաշրջության զարգացման համար: Բաթումի օդանավակայանի համատեղ օգտագործման շնորհիվ նախադեպ ստեղծվեց նաև միջսահմանային համագործակցության համար: Չևափորելով օդային հաղորդակցության Տրապիզոն–Կարս–Բաթում եռանկյունին՝ Թուրքիան իրականացնում է լուրջ տարածաշրջանային քաղաքականություն: Այս ուղեգիծն ավելի առարկայական դարձավ 2006 թ., երբ նախ Վրաստանը, հետո Թուրքիան վերացրին վիզային ռեժիմը:

2007 թ. նոյեմբերին գործարարների Վրաստան–Թուրքիա համաժողովի ժամանակ Վրաստանի ու Թուրքիայի միջև ստորագրվեց ազատ առևտրի և երկակի հարկումից խուսափելու մասին պայմանագիր, որի շնորհիվ Վրաստանը մեծ առավելություն ստացավ վրացական տնտեսության համար կենսական նշանակություն ունեցող մի շարք գյուղատնտեսական ապրանքներ (գինի, ցիտրուսներ և այլն) առանց հարկման Թուրքիա արտահանելու համար¹³:

Կանխատեսումների համաձայն՝ վրաց-թուրքական արտաքին առևտրի ծավալը 2008 թ. կկազմի ավելի քան 800 մլն ԱՄՆ-ի դոլար¹⁴, իսկ թուրքական շինարարական կազմակերպությունների մատուցած պայմանագրային ծառայությունները կգերազանցեն 500 մլն ԱՄՆ-ի դոլարը¹⁵: Արվելաձեի ակնարկ-հորդորով Վրաստանի յուրաքանչյուր ձեռնարկատեր ու գործարար Թուրքիայում կստանա ազատ գործունեության իրավունք¹⁶:

Ընդհանրապես, Վրաստանի տարածքում Թուրքիայի տնտեսական ծավալման շնորհիվ Անկարան ձեռք բերեց մի կառավարելի կամուրջ, որն անխափան կապ է հաստատելու Թուրքիայի, Ադրբեջանի և Կենտրոնական Ասիայի միջև: Ուշագրավ է, որ Վրաստանի տարածքում Թուրքիայի տնտեսական ընդարձակումը տեղի է ունենում արևմուտքից դեպի արևելք, այսինքն՝ մինչ օրս Թուրքիայի ներդրումների գերակշիռ մասն ուղղված է եղել Վրաստանի՝ Թուրքիային

¹³ Տես «Georgia and Turkey Sign Free Trade Agreement» (<http://www.investingorgia.org/news/view/329>):

¹⁴ Վրաստանի տնտեսական զարգացման նախարար Արվելաձեն նշում է, որ դա արդեն իրականություն է, և հարկավոր է հասնել 1 մլրդ ԱՄՆ-ի դոլարի: Ըստ Թուրքիայի տնտեսական զարգացման նախարարի՝ 2023 թ. այն կկազմի 3 մլրդ ԱՄՆ-ի դոլար (տես «Georgia, Turkey Sign Free Trade Agreement» (http://www.georgiatoday.ge/article_details.php?id=3946)):

¹⁵ Տես *Hasan Kanbolat*, Turkish–Southern Caucasus regional relations in 2008 (<http://www.todayszaman.com/tz-web/yazarDetay.do?haberno=131690>):

¹⁶ Տես «Georgian, Turkish and Azerbaijani Presidents sign document on launching the building of Baku–Tbilisi–Kars railway line» (<http://www.president.gov.ge/?l=E&m=0&sm=1&id=2413>):

սահմանակից կամ թուրք-վրացական ավամերձ շրջաններ՝ Փոթի, Քոբուլեթ, ինչպես նաև Թբիլիսի: Դատելով թուրքական ներթափանցման ու ներդրումների դինամիկայից և աճող ներուժից՝ կարող ենք ենթադրել, որ Թուրքիայի տնտեսական ներկայացվածությունը գալիք տարիներին կշարունակի էապես աճել:

Թուրքական գործարար շրջանների ու պետական քաղաքականության շահերի համընկնման շնորհիվ Կարս–Ախալքալաք երկաթգծի կառուցումը քննարկել է շինարարության փուլ: Վրաստանին սահմանակից թուրքական շրջանների ենթակառուցվածքների հարաճուն արդիականացումը (Մերձսևծովյան մայրուղի, Սարփիի մաքսակետ) և վրացական ենթակառուցվածքների արդիականացման նպատակով կատարվող ներդրումները վկայում են, որ Թուրքիան ձգտում է այն բանին, որ տնտեսական, տրանսպորտային ներթափանցման փուլին հաջորդի երկարաժամկետ հաստատման փուլ: Եթե Ռուսաստանը շարունակում է որպես Վրաստանի վրա ճնշման միջոց կիրառել վիզային խստացված ռեժիմ՝ փակ պահելով ցամաքային ու օդային սահմանները, ապա Թուրքիան ընդհակառակը՝ վիզային ռեժիմի պարզեցմանն ուղղված արմատական վերանայմանը զուգահեռ աշխատանքներ է տանում 252 կմ երկարությամբ թուրք-վրացական սահմանագծին արդեն չորրորդ անցակետը բացելու ուղղությամբ (Սարփի, Վալե, Կարծախ):

Առանձնահատուկ աշխարհատնտեսական ու ռազմավարական նշանակություն ունեն Վրաստանի տարածքով անցնող անդրկասպյան էներգակիրները: Վրաստանը, առավելագույնս օգտվելով Թուրքիայի և Ադրբեջանի հետ Հայաստանի ունեցած բարդ քաղաքական հարաբերություններից, որպես միջանցքային բաղադրիչ ամբողջությամբ ներքաշվել է էներգետիկ նախագծերի մեջ: Ընդունված է համարել, որ Վրաստանն ընդամենը երեք կարևոր նախագծերի (Բաքու–Սուփսա, Բաքու–Թբիլիսի–Ջեյհան նավթատար և Բաքու–Թբիլիսի–Էրզրում գազատար) մասնակից է, մինչդեռ նա իրականում ներգրավված է թուրքական ու համանվրդպական մեծ էներգետիկ նախագծերում, և նշված երեք նախագծերը միայն սկիզբն են: 2008 թ. հունվարին Թուրքիայի ԱԳՆ-ն հանրությանը ներկայացրեց «Թուրքիայի էներգետիկ ռազմավարություն» փաստաթուղթը¹⁷, որում հստակորեն արտացոլված է համաշխարհային նշանակությամբ էներգակիրների տեղափոխման համար տարանցիկ երկիր դառնալու ու մեծ տերմինալային կենտրոնի վերածվելու տեսլականը: Թուրքիայի հետևողական մարտավարության շնորհիվ Վրաստանը դառնում է առանցքային նշանակություն ունեցող տարանցիկ պետություն, որի տարածքով են անցնելու նաև ապագա մի քանի էներգատարներ: Դրանցից առավել ակտիվ քննարկվում է 3300 կմ երկարությամբ, 6 մլրդ արժողությամբ և տարեկան 20-30 մլրդ մ³ թողունակությամբ դեպի Ավստրիա ձգվող «Նաբուկո» գազատարի գերնախագիծը: 6,6 մլրդ մ³ (առավելագույնը՝ 16

¹⁷ Տես «Turkey's Energy Strategy». Deputy Directorate General for Energy, Water and Environment, Republic of Turkey, Ministry of Foreign Affairs. 2008, January (<http://www.mfa.gov.tr/mfa>):

մյուս մ³) տարեկան թողունակությամբ Շահդենիզի գործող հարավկովկասյան գազատարը (Բաքու–Էրզրում) կծառայի որպես «Նաբուկոյի» մի ճյուղ (մյուս ճյուղը լինելու է Թավրիզ–Էրզրում գազատարը): Նախատեսվում է կառուցել նաև անդրկասպյան գազատար (տարեկան 30 մլրդ մ³ թողունակությամբ), որը դադարակալան ու թուրքմենական գազը Ադրբեջանով և Վրաստանով կհասցնի Էրզրում, որտեղ կմիանա նախատեսվող «Նաբուկո» ծրագրին: Թեև որոշ հետազոտողներ հռչակեցին, որ վերաբերվում «Նաբուկոյին», այնուամենայնիվ կարելի է փաստել, որ տեսանելի ապագայում, երբ կնեծանա Արևմուտքի կախվածությունը էներգիայի կասպյան ու միջինասիական աղբյուրներից, սույն ծրագրի իրականացումը իրատեսական կդառնա: Այնուհանդերձ, օտարերկրյա ներդրողների մեծ մասը հակված է անդրկասպյան գազատարը հարավկովկասյան գազատարին միացնելու գաղափարին:

Վրաստանի՝ որպես առանցքային տարանցիկ երկրի մասին խոսելիս հարկավոր է հավուր պատշաճի քննել նաև մյուս կարևոր աշխարհատնտեսական նախագծերից մեկի՝ Ախալքալաք–Կարս երկաթգծի կառուցման ու շահագործման հիմնախնդիրը: Ցանկալի է, որ ՀՀ-ն վերագնահատի իր «կրավորական-հարձակողական մարտավարությունը» և ներգրավվի այդ ծրագրի մեջ կամ առնվազն դուրս չնսնա այդ ծրագրի շահառուների ցանկից: Այդ առումով կարելի է օգտագործել մի քանի իրական ազդակներ: Օրինակ՝ հայտնի է, որ այդ երկաթգծից Վրաստանի ընդհանուր շահույթի հաշվարկումները ուռճացված են: Ավելին. նախկին արտգործնախարար Սալոմե Չուրաբիշվիլին, երկրորդելով մի շարք վրացի քաղաքական ու հասարակական գործիչների, ինչպես նաև տնտեսագետների մտահոգությունը, հայտնել է, որ Ախալքալաք–Կարս երկաթգծի շահագործման դեպքում Բաքումի և Փոթիի նավահանգիստներին բաժին ընկնող մեծածավալ բեռնափոխադրումներն զգալիորեն կնվազեն¹⁸: Այլ հաշվարկումների համաձայն՝ Վրաստանը ոչ միայն կկորցնի «ՏՐԱՍՍԵԿԱ» ծրագրում (որն ապահովում է Հարավային Կովկասից ու Կենտրոնական Ասիայից բեռնափոխադրումները դեպի Եվրոպա) իր ունեցած առանցքային դերը, այլև կվերածվի «կեղծ տարանցիկ երկրի» և աստիճանաբար կենթարկվի Թուրքիայի ու Ադրբեջանի շահերին՝ Եվրոպայի ու Ասիայի միջև տարանցիկ երկրից վերածվելով Թուրքիայի ու Ադրբեջանի միջև տարանցիկ երկրի¹⁹:

Հայկական երկաթուղիները Ռուսաստանին կոնցեսիոն իրավունքով տրամադրելու վերաբերյալ վերջերս կնքված հայ-ռուսական պայմանագիրը պետք է խելամոտորեն օգտագործել Ախալքալաք–Կարս երկաթգծի դեմ: Աճող բեռնափոխադրումների պայմաններում վերջինս ֆիզիկապես անկարող կլինի ամբողջապես ապահովելու բեռնափոխադրումները (բացառված չէ, որ ձմռան ամիսներին

¹⁸ Տես «Саакашвили подарил Алиеву тбилисский меридиан: Грузия, Азербайджан и Турция начинают реализацию масштабного проекта» (http://www.ng.ru/cis/2007-02-08/6_saakashvili.html):

¹⁹ Տես *Աշուր Եղիազարյան*, Նշ. աշխ., էջ 79—80:

այն անգամ փակվի), ինչը կարող է արևմտյան ու արևելյան գործընկերների որոշակի դժգոհությունների պատճառ դառնալ: Այլ կերպ ասած՝ Ախալքալաք–Կարս երկաթուղին կարող է արժանանալ Բոսֆորի ու Դարդանեղի նեղուցների ճակատագրին, երբ վերջիններս ֆիզիկապես ու անվտանգության առումով անկարող եղան ապահովելու ծովային բեռնափոխադրումները: Հետևաբար, հարկավոր է ամբողջությամբ վերազինել հայկական երկաթուղին, ապացուցել «Կարս–Գյումրիի»՝ որպես այլընտրանքային երկաթգծի կենսունակությունը և, համապատասխան շուկայագիտական ու դիվանագիտական աշխատանքներին զուգահեռ, «պատրաստ սպասել»: Հայտնի է նաև, որ մոտ 18 տարի անգործության մատնված հայկական երկաթուղային ցանցը ներկայիս պայմաններում հազիվ թե կարողանա շահագործվել ըստ առկա լավատեսական սցենարի: Այն ևս կարիք ունի լուրջ ներդրումների և արդիականացման ծրագրերի, որոնք ռուսական կողմը պարտավորվել է իրականացնել: Եթե խոսվում է Ախալքալաք–Կարս երկաթգծի կենսունակության և արևելյան երկրների համար ունեցած նշանակության մասին, պետք է փաստվի, որ Ռուսաստանն իր զարգացած երկաթուղային ցանցով հանդերձ դառնալու է այդ նախագծի մաս: Դրան ավելանում է նաև այն հանգամանքը, որ «Ռուսական երկաթուղիները» շահագրգռված են ձեռք բերելու «Վրացական երկաթուղիների» կոնցեսիոն կառավարման իրավունքը: Մի խոսքով՝ կարելի է պնդել, որ հակառակ ադրբեջանաթուրքական շրջափակման՝ գոյություն ունեն այլ՝ ոչ պակաս կարևոր, գործոններ, որոնք կարող են նպաստել տարածաշրջանային նախագծերի մեջ Հայաստանի ներքաշմանը:

Հարկ է նշել նաև, որ Ախալքալաք–Կարս երկաթուղու շինարարության ավարտին ու ամբողջական շահագործմանը ամենայն հավանականությամբ ոչ միայն կհետևի Կարս–Իզմիր երկաթգծի կառուցումը՝ իր համապատասխան ճյուղավորումներով, այլև իրական կդառնա Տրապիզոն–Բաթում երկաթգծի շինարարությունը: Դեռ առաջին աշխարհամարտի նախօրեին ցարական Ռուսաստանը ձգտում էր Բաթումը կապել Տրապիզոնի չսառչող նավահանգստին և անգամ հասցրել էր Բաթում–Սարվիի հատվածում երեք թունել կառուցել²⁰: Այս դեպքում Հայաստանը պետք է աշխատի, թեև հաղթահարելով զգալի դժվարություններ, ներգրավվել զարգացման Տրապիզոն–Բաթում–Կարս գոտու մեջ:

ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ՀԱՄԱԳՈՐԾԱԿՑՈՒԹՅՈՒՆ

Թուրքիան հնարավորինս աջակցում է Վրաստանին նաև քաղաքական առումով: Նա բազմիցս հանդես է եկել տարաբնույթ հայտարարություններով՝ պաշտպանելով կարևորագույն հարցերի վերաբերյալ Վրաստանի այս կամ այն դիրքորոշումը, ինչի շնորհիվ «Թուրքիան... նվաճել է յուրաքանչյուր վրացու սիրտը»²¹: Այսպես. չնայած արխագական, աջարական ու կովկասյան ծագում

²⁰ Տես նույն տեղում, էջ 77:

²¹ *Ս. Քնրլըողլու*, Նշ. աշխ., էջ 5:

ունեցող այլ ազգային փոքրամասնությունների ներքաղաքական ու ներպետական որոշակի ճնշումներին, Թուրքիան պաշտոնապես ճանաչել է Վրաստանի տարածքային ամբողջականությունը և մի քանի կարևոր ու զգալի հարցերի կապակցությամբ որդեգրել «կառուցողական դիրքորոշում»²²։ Անկարան Թուրքիայի քաղաքացիներին արգելել է ներդրումներ կատարել Աբխազիայում, իսկ Աբխազիայի Նախագահ Սերգեյ Բադապշի 2007 թ. այցը չեղյալ է հայտարարել։ Վազիանիից, Գուդաութայից, Ախալքալաքից և Բաթումից ռուսական զորակալանների դուրսբերման հարցում Թուրքիան պաշտպանել է Վրաստանի դիրքորոշումը՝ դա համարելով «արդարացի պահանջ», ինչի համար արժանացել է Ռուսաստանի Դաշնության կոշտ արձագանքին։ Օրինակ՝ աջակցության նմանատիպ դրսևորումներից մեկին հաջորդեց Ռուսաստանի Դաշնության՝ Թուրքիայի տարածքում քաղաքական ապաստան խնդրած չեչեն գրոհային ու գաղափարախոս Մովլադի Ռիդուովին իրեն հանձնելու պահանջը։ Մեկ այլ առիթով Ռուսաստանի իշխանությունները Թուրքիայի իշխանություններին մեղադրեցին թույլ վերահսկվող աջարա-թուրքական սահմանով դեպի Չեչնիա ապօրինի զենք-զինամթերք, թմրանյութեր և ֆինանսական միջոցներ տեղափոխելու մեջ²³։

Հատկանշական են նաև Թուրքիայի արտաքին քաղաքականության մշակման գործում բազմակարծության հաստատման նկատվող միտումը և զանազան ազդեցություն ունեցող խմբերի վերելքը, ինչի հետևանքով որոշ երկրների նկատմամբ Թուրքիայի արտաքին քաղաքականության մշակումը և իրագործումը այլևս նրա ԱԳՆ ու զինվորականության մենաշնորհը չեն։ Արտաքին քաղաքականության մանօրինակ դրսևորումն առավել ցայտուն է Կովկասի և Կենտրոնական Ասիայի երկրների դեպքում, երբ զանազան ոչ կառավարական կազմակերպություններ, մշակույթի և էներգետիկայի նախարարությունները հանդես են գալիս սեփական նախաձեռնություններով ու ծրագրերով։ Թեև այս փաստը Թուրքիայում անգամ դարձել է որոշակի քննադատության առարկա՝ համակարգված քաղաքական ուղեգիծ չլինելու մեղադրանքով, այդուհանդերձ, Վրաստանի պարագայում Թուրքիայի մոտեցումներն ունեցել են համակարգված ու կանոնակարգված բնույթ։

Ռուսաստանյան զորակալանների դուրսբերման հարցում Ռուսաստանը Վրաստանից նաև պահանջեց ապագայում դրանց տեղում չտեղակայել այլ երկրների ռազմական ուժեր։ Ավելին. 2005 թ. ապրիլին Սահակաշվիլին անգամ խոստացավ օրենսդրորեն ամրակայել Ռուսաստանի այդ պահանջը և բացառել այլ երկրների ռազմական ստորաբաժանումների տեղակայումը նախկին ռուսաստանյան զորակալաններում։ Պաշտոնական Թբիլիսին պնդում էր, որ օտար երկրների զորակալանները տեղաբաշխվում են այն երկրներում, որոնք կարիք ունեն անվտանգության հավելյալ երաշխիքների, և որ Թուրքիայի հետ բազմա-

²² Տես նույն տեղում։

²³ Տես *Gregory R. Copley. The Georgian Nexus. «Defense & Foreign Affairs Strategic Policy»*. 2004, April, Vol. 32, № 4:

շերտ համագործակցության պայմաններում Ռուսաստանի ռազմական ներկայությունը պարզապես անհեթեթություն է:

«Վարդերի հեղափոխության» մեջ Ռուսաստանի ունեցած կարևոր դերը որոշ վերլուծաբանների հույս ներշնչեց, որ Վրաստանը ոչ միայն կմեղմացնի իր հակառուսական տրամադրությունները, այլև երկրորդ պլան կմղի ռուսաստանյան զորակայանների դուրսբերման հարցը: Իրականում տեղի ունեցավ տրամագծորեն հակառակ գործընթաց. Վրաստանը, ըստ էության, գործադրեց ազդեցության բոլոր լծակները զորակայանների դուրսբերումը հնարավորինս արագացնելու համար: Վրաստանի նախահարձակ քաղաքական վարվելակերպում անշուշտ առկա էր ՆԱՏՕ-ի և առաջին հերթին ԱՄՆ-ի ու Թուրքիայի ճնշման գործոնը: 1999 թ. Ստամբուլի գագաթնաժողովից հետո ռուսաստանյան զորակայանների դուրսբերումը ամերիկյան ու թուրքական ակնհայտ աջակցությամբ դարձավ համար մեկ կարևորության հարց: Հատկանշական է, որ Սահակաշվիլին մի քանի անգամ այցելեց Ախալքալաք և տեղի հայությանը վստահեցրեց, որ կենտրոնական իշխանությունները կանեն հնարավոր ամեն ինչ, որ ռուսաստանյան զորակայանների դուրսբերումը չհանգեցնի սոցիալական բարդությունների, քանի որ տեղի բնակչությունը եկամուտների առումով գերազանցապես կապված էր դրանց հետ:

Սի կողմ թողնենք այն հանգամանքը, որ Վրաստանի կենտրոնական իշխանություններն ունեն շրջաններին պետքյուջեի հատկացումները վերանայելու խնդիր, և քննարկենք, թե ով պետք է փոխարինի այդ զորակայանների երբեմնի տերերին: Կարելի է ապացուցված համարել, որ ռազմական ոլորտի արդիականացման քողի ներքո մեր տարածաշրջանում հավակնություններ ներկայացնող Թուրքիան իր ներկայությունը ամրապնդելու համար պաշտոնական Թբիլիսիից ակնկալում է առավել հստակ երաշխիքներ, որ հայ բնակչության սոցիալ-տնտեսական կայունության դժվարագույն հարցը պետք է կենտրոնական իշխանությունների համար դառնա առաջնահերթություն: Ակնհայտ է, որ Թուրքիան հետևողականորեն ձգտում է հարավային Վրաստանը ներառելու ռազմավարական տրամաչափ ունեցող իր տնտեսական, պաշտպանական ու քաղաքական տարածաշրջանային ծրագրերում: Այդ նպատակին են ծառայում Բաթումի օդանավակայանի համատեղ օգտագործման ծրագիրը, Ախալքալաք–Կարս երկաթուղու կառուցումը և հետագա շահագործումը, Բաքու–Ջեյհան նավթատարը, Բաքու–Էրզրում գազատարը, մեմբերգի թուրքերի հնարավոր վերադարձը այդ շրջաններ և մի շարք այլ իրողություններ ու գործընթացներ, որոնք վկայում են, որ Թուրքիան մտադրություն ունի հարավային Վրաստանում իր ներկայությունը դնելու այնպիսի հիմքերի վրա, որոնց խարխլումն ու այդ տարածաշրջանից նրա դուրսնդումը ամենևին էլ դյուրին չեն լինի:

Պատկերն ավելի է ամբողջանում, երբ ծանոթանում ենք Վրաստանի սահմանապահ համակարգին և դրա վերագինման ու արդիականացման նպատակով տրամադրվող միջոցներին, որոնք թեև գերազանցապես հատկացնում են ԱՄՆ-ը,

Ուկրաինան, Թուրքիան և Գերմանիան, այդուհանդերձ բավարար չեն սահմանների ամբողջական վերահսկումն ապահովելու համար: Նշենք միայն, որ եթե խորհրդային տարիներին Վրաստանի սահմանապահ զորքերի թիվը կազմում էր 12000, ապա ներկայումս այն երկու անգամ պակաս է, ընդամենը մարտական ու մասնագիտական առումներով բավական խոցելի են:

2003 թ. դեկտեմբերի 4-ին թուրքական «Ջաման» օրաթերթում Սահակաշվիլին դեռ ընդդիմության առաջնորդ եղած ժամանակ առանձնացրել էր Թուրքիայի հետ հարաբերությունների չորս ոլորտ՝ ռազմական, տնտեսական, մշակութային և քաղաքական, որոնցից հատուկ նշանակություն էր տրվել առաջին երկուսին²⁴: Նա նշել էր, որ Վրաստանը երբեք չի մոռանա դժվար պահերին Թուրքիայի շարունակական օգնությունը, և իր հիացմունքն էր արտահայտել Աթաթուրքի նկատմամբ՝ շեշտելով, որ կցանկանար պետութենաշինության ոլորտում նվաճել այն, ինչի հասել է Աթաթուրքը: Սահակաշվիլին նաև շեշտել էր մշակութային ու կրթական ծրագրերում Թուրքիայի ավելի մեծ ներգրավվածության կարևորությունը և առաջարկել էր ակտիվացնել 1995 թ. Վրաստանի նախագահի և Թուրքիայի վարչապետի կողմից Թբիլիսիում բացված Սնծովյան միջազգային համալսարանի գործունեությունը, որի պրոռեկտորը Սահակաշվիլու մայրն էր²⁵:

Հարկ է նաև փաստել, որ տարածաշրջանում եվրաինտեգրման գործընթացի համատեքստում, բաժանարար գծերից բացի, գոյություն ունեն միասնական արտաքին քաղաքականության իրականացման ու անվտանգության ապահովման համատեղ շահեր: Հայտնի է, որ ԵՄ-ի և Թուրքիայի ու Հարավային Կովկասի երկրների կարգավիճակային և գործընկերության մակարդակների տարբերությունները հսկայական են: Ապացուցված է նաև, որ «Եվրոպական հարևանության քաղաքականություն» ծրագիրը, որում ներառված են Հարավային Կովկասի երկրները, կարևոր ազդակ է տարածաշրջանի երկրների կողմից մշակութային, համակարգային, կառուցվածքային, տնտեսական ու քաղաքական բարեփոխումների իրականացման համար, այնուհանդերձ, նրանք դիտվում են որպես միասնական մեկնարկային դաշտի բաղադրիչներ՝ դրանից բխող գերազանցապես բացասական, միևնույն ժամանակ նաև որոշ դրական հետևանքներով: Ինչպես հայտնի է, «Ֆրիդոմ Հաուզի» 2007 թ. ուսումնասիրություններում ԵՄ-ին անդամության թեկնածուի կարգավիճակ ունեցող Թուրքիան, Հայաստանը և Վրաստանը ընդգրկված են մասամբ ազատ երկրների ցանկում, ի տարբերություն ոչ ազատ Ադրբեյջանից²⁶: Հետևաբար, մտահոգություն է պատճառում այն հանգամանքը, որ Ադրբեյջանը, իր հակաժողովրդավարական էությանը հանդերձ, Հայաստանի ու Վրաստանի հետ ԵՄ-ի կողմից դիտվում է որպես նույն կարգավիճակում գտնվող երկիր:

²⁴ Տես «Georgian People Will Never Forget Turkey's Help» (<http://www.todayszaman.com/tz-web/detaylar.do?load=detay&link=4336>):

²⁵ Տես նույն տեղում:

²⁶ Տես «Freedom in the World». Country report, Turkey (<http://www.freedomhouse.org/template.cfm?page=22&year=2007&country=7291>):

**ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ԵՎ ՎՐԱՍՏԱՆԻ
ՄԻՋՊԵՏԱԿԱՆ ՀԱՐԱԲԵՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ
ԻՐԱՎԱՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ՀԻՄՔԵՐԻ ՎԵՐԼՈՒԾՈՒԹՅՈՒՆԸ
ԵՐԿՈՒ ԵՐԿՐՆԵՐԻ ԱԶԳԱՅԻՆ ԱՆՎՏԱՆԳՈՒԹՅԱՆ
ՀԱՄԱՏԵՔՍՈՒՄ**

Ս. Վ. ՍՏԵՓԱՆՅԱՆ, ավագ լեյտենանտ, ԱՌՀԻ-ի ռեֆերենտ

Անկախացումից հետո Հայաստանն ու Վրաստանը ձեռնամուխ են եղել միջ-պետական հարաբերությունների իրավապայմանագրային հենքի ձևավորմանը: Անցած տարիների ընթացքում մեծածավալ աշխատանք է կատարվել՝ միջպետական, միջխորհրդարանական, միջկառավարական և միջգերատեսչական մակարդակներում կնքվել են բազմաթիվ պայմանագրեր, որոնք շոշափում են երկկողմ հարաբերությունների գրեթե բոլոր բնագավառները^{*}: Երկու երկրները ձգտում են հնարավորինս ներդաշնակեցնելու իրենց ազգային օրենսդրությունները¹: Բացի այդ, Հայաստանն ու Վրաստանը, լինելով մի շարք համաշխարհային ու տարածաշրջանային կազմակերպությունների անդամ, միացել են նրանց շրջանակներում կնքված հիմնական պայմանագրերին, որոնք մեր երկրների ազգային շահերը տեղափոխում են ավելի լայն՝ միջազգային, ձևաչափ:

Մույն հետազոտության հիմքում ընկած են 2001 թ. հոկտեմբերի 23-ին կնքված «Հայաստանի Հանրապետության և Վրաստանի միջև բարեկամության, համագործակցության և փոխադարձ անվտանգության մասին» պայմանագիրը (այսուհետև՝ Պայմանագիր)^{**}, ինչպես նաև Հայաստանի Հանրապետության ազգային անվտանգության ռազմավարությունը (այսուհետև՝ Ռազմավարու-

^{*} Հարկ է նշել, որ դրանցում չկա գոտ պաշտպանական կամ ռազմական համագործակցության բնագավառին վերաբերող որևէ փաստաթուղթ:

Այդուհանդերձ, պաշտպանության և ազգային անվտանգության այլ կարևոր բնագավառներում փոխադարձ հետաքրքրությունն արտահայտված է, օրինակ, 2005 թ. մարտի 3-ին ուժի մեջ մտած «ՀՀ կառավարության և Վրաստանի գործադիր իշխանության միջև իրավական տեղեկատվության փոխանակման մասին» համաձայնագրով, ըստ որի՝ կողմերը պարտավորվում են միմյանց փոխանցել, մասնավորապես, պետական անվտանգության, պաշտպանության, արտաքին քաղաքականության, պետական ծառայության վերաբերյալ նորմատիվ իրավական ակտերի մասին պահանջվող տեղեկությոնը:

Պաշտպանական բնագավառում փոխադարձ հետաքրքրություն ներկայացնող մեկ այլ հանգամանք կարելի է համարել երկու երկրների միջև ռազմական կցորդների փոխանակումը:

¹ Տես «Համաձայնագիր Հայաստանի Հանրապետության Ազգային ժողովի և Վրաստանի Խորհրդարանի միջև միջխորհրդարանային համագործակցության մասին», հոդված 3:

^{**} Հայաստանի իրավական տեղեկատվության համակարգում (ARLIS-www.laws.am) այս Պայմանագիրը մինչ օրս չի հրապարակվել, սակայն առկա են այն վավերացնելու մասին ՀՀ Ազգային ժողովի որոշումը (<http://www.laws.am/DocumentView.aspx?DocID=3610>) և ՀՀ սահմանադրական դատարանի որոշումը՝ դրանում ամրագրված պարտավորությունների՝ ՀՀ Սահմանադրությանը համապատասխանելու մասին (<http://www.laws.am/DocumentView.aspx?DocID=4190>): Բուն Պայմանագրի պատճենը ստացվել է ՀՀ ԱԳ-ի իրավաբանական վարչությունից:

յուն) ու Վրաստանի ազգային անվտանգության հայեցակարգը (այսուհետև՝ Հայեցակարգ): Պայմանագիրը, մեկնարկելով հայ-վրացական միջպետական հարաբերությունների փորձից, նախանշում է դրանց զարգացման ու խորացման հեռանկարները, այդ թվում՝ փոխադարձ անվտանգության բնագավառում, իսկ Ռազմավարությունն ու Հայեցակարգը ներկայացնում են յուրաքանչյուր երկրի ազգային շահերի, դրանց դեմ ուղղված սպառնալիքների, երկրի զարգացման հիմնական ուղենիշների տեսլականը և ուրվագծում են ազգային անվտանգության ապահովման ուղիները:

Նշված փաստաթղթերի ուսումնասիրությամբ կարելի է հանգել հետևյալ եզրակացությունների.

– Հայաստանի Հանրապետության ազգային անվտանգության ռազմավարությունը պետության, հասարակության և անհատի անվտանգության ապահովման, կայուն զարգացման, հայ ինքնության պահպանման պետական քաղաքականության համակարգն է: Հենց այս հիմնադրույթի վրա են խարսխված հայ ժողովրդի ֆիզիկական գոյությունը պաշտպանելու, Լեռնային Ղարաբաղի հակամարտությունը կարգավորելու, երկիրն արտաքին աշխարհի հետ կապող հաղորդակցության այլընտրանքային ուղիները բացելու կարևորագույն հիմնախնդիրները,

– Վրաստանի Հայեցակարգում ընդգծվում է, որ Վրաստանի ժողովուրդը ձգտում է Հյուսիսատլանտյան դաշինքի կազմակերպությանն (ՆԱՏՕ) ու Եվրամիությանը լիարժեք ինտեգրմանը և Սևծովյան տարածաշրջանի անվտանգությանն իր ավանդի ներբերմանը: Մեծապես կարևորվում է երկրի տարածքային ամբողջականության վերականգնումը,

– Արցախյան հիմնահարցի լուծումը Հայաստանը տեսնում է ազգերի ազատ ինքնորոշման իրավունքի սկզբունքով, մինչդեռ Վրաստանը, այն նմանեցնելով Աբխազիայի և Հարավային Օսեթիայի հիմնախնդիրներին, հանդես է գալիս տարածքային ամբողջականության սկզբունքի գերակայության դիրքերից: Վրաստանն ընդունելի է համարում ազգամիջյան հակամարտությունների լուծման այն տարրերակները, որոնք վերը նշված չճանաչված պետություններին չնորհում են ներքին ինքնավարության որոշակի աստիճան՝ բացառելով նախկին մետրոպոլիայի կազմից դուրս գալու հնարավորությունը: Բացի այդ, լինելով ՎՈՒԲՄ-ի անդամ՝ Վրաստանը տարբեր միջազգային ստյաններում սատարում է Ադրբեյջանի հակահայկական նախաձեռնություններին,

– երկու երկրները հայտարարում են բարեկամական հարաբերությունների, փոխշահավետ համագործակցության խորացման, տարածաշրջանում և աշխարհում խաղաղության ու կայունության հաստատման անհրաժեշտության, տարբեր ձևաչափերում սերտ համագործակցության և գործընկերության նոր մակարդակ ձևավորելու կարևորության մասին, սակայն խուսափում են *ազգային անվտանգության հարցերում փոխօգնության* կամ *ռազմավարական գործընկերության* մասին ձևակերպումներից: Հայեցակարգում նշվում է. «Վրաստա-

նը հավատացած է, որ Հայաստանի հետ բարիդրացիական հարաբերությունների և փոխշահավետ համագործակցության զարգացումը բխում է երկու երկրների ազգային շահերից և նպաստում երկու պետությունների ավանդական բարեկամության, տնտեսական բարգավաճման ու քաղաքական կայունության ամրապնդմանը»²։ Իր հերթին, ՀՀ ազգային անվտանգության ռազմավարության մեջ ասվում է. «Հայաստանի և Վրաստանի փոխհարաբերությունները ավանդաբար բարեկամական են և իրենց նշանակալի նպաստն են բերում տարածաշրջանում կայունության ամրապնդման գործին։ Վրաստանը կարևորվում է որպես տարածաշրջանում Հայաստանի հետ բարձր մակարդակի հարաբերություններ ունեցող պետություն, և տարբեր ոլորտներում փոխշահավետ համագործակցության զարգացումն ու դրանց խորացումը բխում է Հայաստանի և Վրաստանի ռազմավարական երկարաժամկետ շահերից»³։ Այսպիսով՝ կարելի է պնդել, որ Հայաստանն օբյեկտիվորեն ավելի մեծ կարևորություն է տալիս Վրաստանի հետ իր հարաբերություններին, քան հակառակը,

– Վրաստանը նպատակադրված է անվտանգության երաշխիքներ ստանալու ՆԱՏՕ-ին անդամակցության և եվրատլանտյան կառույցներին ինտեգրման միջոցով։ Հայեցակարգում Ռուսաստանի գորակայանների առկայությունը դիտվում է որպես Վրաստանի ինքնիշխանության համար լուրջ սպառնալիք*։ Մինչդեռ Հայաստանը Հավաքական անվտանգության պայմանագրի կազմակերպության անդամ է և Ռուսաստանի հետ հարաբերությունները դիտում է որպես ռազմավարական. «Ռուսաստանի ռազմական ներկայությունը Կովկասում կարևորվում է որպես Հայաստանի անվտանգության և տարածաշրջանային կայունության ապահովման գործոն»⁴։ Միևնույն ժամանակ, Հայաստանը կարևորում է նաև ՆԱՏՕ-ի հետ բարձր մակարդակի հարաբերությունների հաստատումը՝ քաղաքական երկխոսության ընդլայնման, խաղաղապահական գործողություններին մասնակցելու միջոցով։ Հայեցակարգում նշվում է, որ Վրաստանը ողջունում է ՆԱՏՕ-ի հետ Հայաստանի ավելի սերտ համագործակցությունը,

– Հայեցակարգում Թուրքիան նշվում է որպես «Վրաստանի առաջատար տարածաշրջանային գործընկեր, որն օժանդակում է Վրաստանին կայուն տնտեսական, քաղաքական և ռազմական հաստատություններ զարգացնելու ջանքերում», որպես «Վրաստանի համար նշանակալից ռազմական գործընկեր»։ Մյուս կողմից՝ «Ադրբեջանի հետ Վրաստանի հարաբերությունները վերաճել են ռազմավարական գործընկերության.... Վրաստանը սերտորեն համագործակցում

² «National Security Concept of Georgia» (այսուհետև՝ Հայեցակարգ), 5.5.4. Partnership with Armenia and Azerbaijan (http://www.mfa.gov.ge/?sec_id=115&lang_id=ENG).

³ «Հայաստանի Հանրապետության ազգային անվտանգության ռազմավարություն» (այսուհետև՝ Ռազմավարություն)։ «Հայկական բանակ» ռազմագիտական հանդեսի հատուկ թողարկում, 2007, էջ 42։

* Հայեցակարգն ընդունվել է մինչև Վրաստանից ռուսաստանյան գորակայանների դուրսբերումը։

⁴ Ռազմավարություն, էջ 37–38։

է Ադրբեջանի հետ քաղաքական և անվտանգության բնագավառներում, ինչպես նաև եվրատալանտյան ինտեգրման գործընթացում: Վրաստանի և Ադրբեջանի գործընկերությունը ՎՈՒԱՄ-ի շրջանակներում և մասնակցությունը Եվրամիության «Եվրոպական հարևանություն» ծրագրին ու ՆԱՏՕ-ի «Գործընկերություն հանուն խաղաղության» ծրագրին նպաստում է անվտանգության շահերի ներդաշնակեցմանը և տարբեր ռազմավարական հարցերում ընդհանուր դիրքորոշումների մշակմանը»⁵: Այստեղ պետք է հիշատակել նաև Վրաստանի և Ադրբեջանի Հանրապետության 1997 թ. փետրվարի 18-ի «Ռազմավարական համագործակցության հետագա խթանման վերաբերյալ» հռչակագիրը և 2002 թ. դեկտեմբերի 16-ի «Վրաստանի պաշտպանության նախարարության և Ադրբեջանի Հանրապետության պաշտպանության նախարարության միջև ռազմական ոլորտում համագործակցության մասին» համաձայնագիրը⁶:

Այսպիսով՝ միանգամայն սպասելի է Հայաստան–Թուրքիա և Հայաստան–Ադրբեջան հակասություններում Վրաստանի ոչ հայամետ դիրքորոշումը, որը պայմանավորված է նրա հայտարարած ռազմավարական գերակայություններով:

ՀԱՅԱՍՏԱՆ – ՎՐԱՍՏԱՆ ՓՈԽԳՈՐԾՈՒԹՅԱՆ ԲԱԶՄԱԿՈՂՄ ՁԵՎԱԶԱՓ

Հայաստանի և Վրաստանի միջև գործել է բանավոր պայմանավորվածություն, ըստ որի՝ միջազգային ատյաններում Հայաստանն ու Վրաստանը միմյանց շահերին հակասող քայլեր չեն ձեռնարկի և նման նախաձեռնություններին չեն աջակցի⁷: Այս մասին բազմիցս հայտարարել են նաև վրաց պաշտոնյաները⁷: Իր հերթին, Հայաստանը գերծ է մնացել Վրաստանի շահերի դեմ ուղղված քայլերից՝ զսպվածություն դրսևորելով ինչպես ջախխահայության հիմնախնդիրների, այնպես էլ վրաց-աբխազական և վրաց-հարավօսեթական հակամարտությունների հարցում: Պայմանագրի 5-րդ հոդվածում այս մոտեցումը նաև իրավաքաղաքական ձևակերպում է ստացել. «Բարձր պայմանավորվող կողմերից յուրաքանչյուրը պարտավորվում է չձեռնարկել որևէ գործողություն և չաջակցել որևէ գործողության, որոնք ուղղված կլինեն մյուս Բարձր պայմանավորվող կողմի դեմ, և թույլ չի տա իր տարածքում այնպիսի խմբերի և կազմակերպությունների ձևավորում, որոնք կարող են վտանգ ստեղծել մյուս Կողմի ինքնիշխանության, տարածքային ամբողջականության համար կամ էլ տնտեսական վնաս հասցնել մյուս Կողմին»:

⁵ Հայեցակարգ:

⁶ Stu «Relations between Georgia and the Republic of Azerbaijan» (http://www.mfa.gov.ge/index.php?sec_id=334&lang_id=ENG):

⁷ Այս մասին տեղեկացել ենք ՀՀ ԱԳՆ-ի ԱՊՀ երկրների վարչության Կովկասի բաժնի պետ Գ. Հայրապետյանից:

⁷ Տես, օրինակ, *Չուրաթ Նոդաիդեի*, Վրաստանում որևէ ծրագիր չի իրականացվի՝ ուղղված Հայաստանի դեմ: «Նոյյան տապան» լրատվական-վերլուծական կենտրոն (<http://www.nt.am/news.php?p=1&c=0&t=0&r=0&year=2005&month=09&day=30&shownews=79905&LangID=4#79905>):

Սակայն հարկ է նշել, որ Վրաստանը բազմիցս խախտել է այս պայմանավորվածությունը՝ միջազգային տարբեր ատյաններում սատարելով Ադրբեջանի և Թուրքիայի հակահայկական նախաձեռնություններին՝ քաղաքական, տնտեսական, տեղեկատվաքարոզչական ոլորտներում: Դա բացատրվում է այն բանով, որ՝

– Վրաստանը նույնացնում է Արցախի և Աբխազիայի ու Հարավային Օսեթիայի հիմնախնդիրները,

– Վրաստանի կողմից Հայաստանն ընկալվում է որպես տարածաշրջանում Ռուսաստանի ռազմավարական դաշնակից և նրա շահերի արտահայտողը,

– Վրաստանը կախման մեջ է տարածաշրջանային տնտեսական ծրագրերից և դրանց ակտիվ դերակատարներ Ադրբեջանից ու Թուրքիայից,

– Վրաստանը՝ որպես ՎՈՒԱՄ-ի ակտիվ անդամ, հետամուտ է այդ կազմակերպության շրջանակներում ստանձնած պարտավորություններին:

Վրաստանի հակահայկական դիրքորոշումը մինչև 2002 թ. հիմնականում արտահայտվել է ՄԱԿ-ի Գլխավոր ասամբլեայում «Համագործակցություն ՄԱԿ-ի և ԵԱՀԿ-ի միջև» բանաձևին Ադրբեջանի առաջարկած լրացմանը «կողմ» քվեարկությամբ*, ինչպես նաև ՎՈՒԱՄ-ի շրջանակներում: Այս դիրքորոշումը մեկ անգամ ևս արտահայտվեց ՄԱԿ-ի Գլխավոր ասամբլեայի 2008 թ. մարտի 18-ի «Ադրբեջանի գրավված տարածքներում իրադրության մասին» որոշման մեջ, որին «կողմ» քվեարկած 39 պետությունների թվում էր նաև Վրաստանը⁸: Ի պատասխան այս քայլի, Հայաստանը 2008 թ. մայիսի 15-ին նույն ատյանում «դեմ» քվեարկեց Վրաստանի առաջարկած նախագծին:

Բայց և այնպես, միջազգային կառույցների շրջանակներում Հայաստան–Վրաստան հարաբերություններն ունեն նաև դրական զարգացման բավարարներուժ, որի ճիշտ գնահատումն ու օգտագործումը բխում է երկու երկրների ազգային շահերից:

Առկարի համաշխարհային կազմակերպություն (ԱՀԿ). Հայաստանն ու Վրաստանը մտադիր են սերտորեն համագործակցելու այս կազմակերպության շրջանակներում⁹: Վրաստանի կողմից ԱՀԿ-ն գնահատվում է որպես համաշխարհային տնտեսական համակարգում իր լիարժեք ներգրավման համար կարևոր գործիք, որը նաև հնարավորություն է տալիս միջազգային հանրության ուշադրությունը հրավիրելու այդ երկրի պրոբլեմներին¹⁰: ԱՀԿ-ին անդամակցությո-

* Այդ լրացումը ներառում էր «Ադրբեջանական Հանրապետության Լեռնային Ղարաբաղի տարածաշրջան» ձևակերպումը:

⁸ Տես «General Assembly Adopts Resolution Reaffirming Territorial Integrity of Azerbaijan, Demanding Withdrawal of all Armenian Forces» (<http://www.un.org/News/Press/docs/2008/ga10693.doc.htm>):

⁹ Տես «Հայաստանի Հանրապետության և Վրաստանի միջև բարեկամության, համագործակցության և փոխադարձ անվտանգության մասին» պայմանագիրը (այսուհետև՝ Պայմանագիր), հոդված 12:

¹⁰ Տես «The Georgian Foreign Policy Strategy for the years 2006–2009. Multilateral Relations. Global Dimension» (http://www.mfa.gov.ge/index.php?sec_id=115&00lang_id=ENG):

յունը Հայաստանը կարևորում է կայուն զարգացման ու տնտեսական անվտանգության ապահովման առումով՝ այն դիտելով որպես առևտրի և արտաքին ներդրումների խթանման, ներքին շուկայի պաշտպանության, տնտեսական դաշտում միջազգային չափանիշների արմատավորման հնարավորություն¹¹:

Անկախ պետությունների համագործակցություն (ԱՊՀ). այս կազմակերպության շրջանակներում համագործակցությունը երկու երկրները դիտում են որպես տնտեսական զարգացման գործոններից ու հեռանկարներից մեկը՝ պարտավորվելով նպաստել համատեղ ծրագրերի ու նախագծերի արդյունավետ իրականացմանը¹²: Վրաստանը ԱՊՀ-ն դիտում է որպես իր առջև ծառացած մի շարք խնդիրների լուծման միջոց, սակայն նշում է, որ ձախողման դեպքում նա կվերանայի այդ կազմակերպությանն իր անդամության հարցը¹³:

Սևծովյան տնտեսական համագործակցության կազմակերպություն. երկու երկրները պարտավորվում են նպաստել այս կազմակերպության ինտեգրումային գործընթացների խորացմանը¹⁴ և ակտիվորեն համագործակցում են նրա շրջանակներում¹⁵: Սակայն Սևծովյան տարածաշրջանում համագործակցության առումով Վրաստանի համար առաջնային է ՎՈՒԱՄ կազմակերպությունը¹⁶, որն Արցախի խնդրի վերաբերյալ բազմիցս հանդես է եկել հակահայկական դիրքերից:

Առանձնակի ուշադրության են արժանի Եվրամիության «Եվրոպական հարևանության քաղաքականություն» ծրագրի և Եվրախորհրդի շրջանակներում փոխգործության հնարավորությունները:

«Եվրոպական հարևանության քաղաքականության» շրջանակներում Եվրամիությունը Հայաստանի և Վրաստանի հետ ստորագրել է Անհատական գործընկերության գործողությունների ծրագրեր, որոնք, յուրաքանչյուր երկրի ներսում իրականացվելիք քայլերից բացի, գործիքարան են տրամադրում նաև տարածաշրջանային համագործակցության խորացման համար*: Այս ծրագրերում հիմնական շեշտը դրվում է գործընկեր երկրների տնտեսական, էներգետիկ, տրանսպորտային համագործակցության խթանման վրա:

¹¹ Տես «Հայաստանի Հանրապետության ազգային անվտանգության ռազմավարության նախագիծ»: «Հայկական բանակ» ռազմագիտական հանդես, 2006, հմ. 2 (48), էջ 37:

¹² Տես Պայմանագիր, հոդված 13:

¹³ Տես «The Georgian Foreign Policy Strategy for the years 2006–2009. Regional Formats and Initiatives».

¹⁴ Տես Պայմանագիր, հոդված 13:

¹⁵ Տես Հայեցակարգ:

¹⁶ Տես նույն տեղում:

* Եվրամիություն–Հայաստան/Վրաստան գործողությունների ծրագրերում առաջնային գործողությունների շարքում նշված են նաև տարածաշրջանային համագործակցության ամրապնդումը, աջակցությունը Հարավային Կովկասում համագործակցության նախաձեռնություններին, Սևծովյան տնտեսական համագործակցության կազմակերպության շրջանակներում համագործակցության ընդլայնումը և այլն:

Եվրախորհրդի առջև ստանձնած պարտավորությունները հնարավորություն են տալիս ներագրելու Վրաստանի վարած քաղաքականության վրա (մասնավորապես՝ վրացահայության հարցում) նրա համար առաջնային՝ եվրոպական, ձևաչափում: Վրաստանը 2005–2006 թթ. վավերացրել է Ազգային փոքրամասնությունների պաշտպանության շրջանակային կոնվենցիան, Տարածքային համայնքների կամ իշխանությունների անդրսահմանային համագործակցության մասին եվրոպական շրջանակային կոնվենցիան և Եվրոպական սոցիալական խարտիան, սակայն մինչ օրս չի ստորագրել Տարածաշրջանային կամ փոքրամասնությունների լեզուների եվրոպական խարտիան^{*}: Այն մասնակից պետություններին պարտավորեցնում է որոշակի տարածքում համապարփակ բնակվող էթնիկ փոքրամասնություններին հնարավորություն ընձեռել մայրենի լեզվով կրթություն ստանալու, դատական և վարչական մարմինների հետ հարաբերվելու, առնվազն մեկ հեռուստա- և ռադիոալիք ունենալու, մշակութային ու սոցիալ-տնտեսական գործունեություն ծավալելու, ինչպես նաև անդրսահմանային համագործակցություն զարգացնելու հարցերում¹⁷:

Եվրախորհրդի աշխատանքների ուսումնասիրությունը ցույց է տալիս, որ Վրաստանի ներկայացուցիչները հիմնականում զերծ են մնում աղբյուրաբանական պատվիրակության հակահայկական հայտարարություններին միանալուց:

ՀԱՅ-ՎՐԱՑԱԿԱՆ ՀԱՐԱԲԵՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԵՐԿԿՈՂՄ ՁԵՎԱԶԱՓ

Ինչպես արդեն նշվեց, Հայաստան–Վրաստան երկկողմ հարաբերությունները ամրագրված են մի շարք կարևոր պայմանագրերով: Սակայն իրավական տեսանկյունից ընդգրկուն պայմանագրային հենքը դեռ բավարար չէ երկու երկրների քաղաքական հարաբերությունների պատշաճ մակարդակն ապահովելու համար: Ձեռք բերված պայմանավորվածությունները հաճախ չեն կատարվում կամ թերի են կատարվում քաղաքական պատճառներով:

Նմանատիպ պայմանագրերով Վրաստանը կապված է նաև այլ պետությունների, այդ թվում՝ Ադրբեջանի և Թուրքիայի հետ, ընդ որում, վերջիններիս հետ կնքված են նաև ռազմավարական, ռազմական համագործակցության պայմանագրեր:

Հայաստան–Վրաստան հարաբերությունների զարգացման, փոխադարձ անվտանգության, զենքի չտարածման, հակամարտությունների խաղաղ կարգա-

^{*} Այս խարտիային միանալը նախատեսված է նաև 2004–2006 թթ. ընթացքում Վրաստան–ՆԱՏՕ Անհատական գործընկերության գործողությունների ծրագրով: Տե՛ս «Georgia's Commitments under the Individual Partnership Action Plan (IPAP) with NATO–2004–2006» (http://www.mfa.gov.ge/print.php?gg=1&sec_id=26&info_id=93&lang_id=ENG):

¹⁷ Տե՛ս «European Charter for Regional or Minority Languages» (<http://conventions.coe.int/Treaty/en/Treaties/Html/148.htm>):

վորման, միմյանց շահերը հաշվի առնելու և անվտանգության բնագավառում փոխադարձ հետաքրքրություն ներկայացնող պրոբլեմների շուրջ խորհրդակցություններ անցկացնելու պարտավորություններն ամրագրված են Պայմանագրի 1–5-րդ հոդվածներում: Ինչպես վերը նշվեց, 5-րդ հոդվածը բավական հստակ կերպով ամրագրում է միմյանց շահերին չվնասելու պարտավորությունը, որի չկատարումը Վրաստանի կողմից կարող է Հայաստանին տալ որոշակի քաղաքական ճնշումներ գործադրելու հիմքեր: Օրինակ՝ այդ հոդվածի խախտում կարելի է համարել ՄԱԿ-ի Գլխավոր ասամբլեայում 2008 թ. մարտի 18-ին ընդունված բանաձևին Վրաստանի աջակցությունը, որով ակնհայտ վնաս է հասցվել Հայաստանի քաղաքական շահերին:

Պայմանագրի 6-րդ հոդվածով կողմերը երաշխավորում են իրենց պետությունների քաղաքացիների հավասար իրավունքներն ու ազատությունները՝ անկախ ազգությունից, սեռից, լեզվից, կրոնից, քաղաքական և այլ հայացքներից: Մեր կարծիքով՝ այս դրույթը հիմնականում նպատակաուղղված է վրացահայության իրավունքների պաշտպանությանը և նույնպես պարունակում է ազդեցության զգալի ռեսուրս: Ասվածը հաստատվում է 7-րդ հոդվածով, համաձայն որի՝ կողմերը երաշխավորում են ազգային փոքրամասնությունների ներկայացուցիչների՝ բնակության երկրի լեզվին հաղորդակից լինելու, մայրենի լեզվով կրթություն ստանալու և այլ հիմնական իրավունքների պաշտպանությունը:

Պայմանագրով Հայաստանն ու Վրաստանը հաստատում են նաև քաղաքական, առևտրատնտեսական, գիտատեխնիկական, հումանիտար և այլ բնագավառներում համագործակցություն զարգացնելու, ինչպես նաև նախկինում ստանձնած պարտավորությունները կատարելու, իսկ անհրաժեշտության դեպքում՝ նոր համաձայնագրեր ստորագրելու պատրաստակամությունը:

Պայմանագրի մյուս կետերը հիմնականում շոշափում են այն բնագավառները, որոնցում երկկողմ համագործակցության հիմքերը դրվել են անկախության առաջին տարիներին:

Միջկառավարական և միջգերատեսչական համաձայնագրերի ամենաձավալուն փաթեթն ստորագրվել է 1993 թ.: Այն ներառում է առանց վիզաների տեղաշարժման, մշակութային, գիտական, հումանիտար համագործակցության, երկաթուղային հաղորդակցության համակարգման, տարանցիկ փոխադրումների հիմնական սկզբունքների, մաքսային գործի, հանցավորության դեմ պայքարի բնագավառներում համագործակցության վերաբերյալ համաձայնագրեր: Հետագայում՝ 1995–2003 թթ., այս փաթեթը լրացվել է մի շարք կարևոր համաձայնագրերով, որոնք կարգավորում են երկկողմ հարաբերությունները ազատ առևտրի, ֆինանսաարդյունաբերական խմբերի ստեղծման, արտադրական կոոպերացիայի, ներդրումների խրախուսման ու փոխադարձ պաշտպանության, արտակարգ իրավիճակների, կրթության ու գիտության, հարկային, տեղեկատվական, գյուղատնտեսության բնագավառներում:

ՀՀ Կառավարության՝ միջկառավարական հանձնաժողովների հայկական

մասի գործունեության վերաբերյալ 2001–2006 թթ. ամփոփ տեղեկանքների¹⁸, ՀՀ-ի և Վրաստանի միջև տնտեսական համագործակցության միջկառավարական հանձնաժողովի 6-րդ նիստի արձանագրության ուսումնասիրությունը, ինչպես նաև ՀՀ մի շարք պաշտոնատար անձանց հետ զրույցները հնարավորություն են տալիս եզրակացնելու, որ Հայաստանի ազգային անվտանգության ռազմավարության համատեքստում երկկողմ համագործակցության առավել արդյունավետ և բնականոն զարգացող բնագավառներն են տրանսպորտն ու էներգետիկան: Առևտրի և տարանցիկ փոխադրումների բնագավառում դեռ կան որոշ խնդիրներ, ինչի մասին խոսվել է 2007 թ. հոկտեմբերի 15-ին Վրաստանի այդ ժամանակվա վարչապետ Ջ. Նոդարիդելու Հայաստան կատարած աշխատանքային այցից հետո. «Երկու երկրների միջև տնտեսական համագործակցությունն ազատական պայմանակարգի կանցնի այն բանից հետո, երբ հայկական կողմը որոշ պայմաններ կատարի, մասնավորապես՝ մաքսային ընթացակարգերի պարզեցում, սահմանային անցակետերի արագացված արդիականացում: Դրանից հետո կվերացվեն տրանսպորտային հաղորդակցության և տարանցիկ փոխադրումների սահմանափակումները, արտոնյալ հարկային պայմանակարգ կմտցվի և կգործարկվի «բաց երկնքի» քաղաքականությունը: Խոսքը Երևան–Թբիլիսի–Բաթում ավիաշվերթի վերաբացման մասին է»¹⁹:

Հայաստանի համար օբյեկտիվորեն կարևորվում է տրանսպորտի բնագավառում Վրաստանի հետ սերտ հարաբերությունների զարգացումը, ինչի հիմքերը դրված են 1993 թ. կնքված «Տարանցիկ փոխադրումների հիմնական սկզբունքների մասին» և «Երկաթուղային տրանսպորտի գործունեության համակարգման մասին», իսկ հետագայում՝ «Միջազգային ավտոմոբիլային հաղորդակցության մասին»* համաձայնագրերով: Դրանք նպաստում են ոչ միայն Հայաստանի համար կենսական նշանակություն ունեցող հյուսիսային ուղղությամբ հաղորդակցության, այլև Վրաստան–Իրան–Մերձավոր Արևելք կապի ապահովմանը: Եթե հաշվի առնենք Վրաստանով անցնող հայկական բեռների ծավալի աճումը, ինչպես նաև հայ-վրացական հարաբերություններում Ջավախքի ակտիվ ներգրավման կարևորությունը, ապա անհրաժեշտ է վերականգնել Հայաստան–Վրաստան սահմանի Բավրա անցակետից դեպի Նինոծմինդա–Ախալցխա–Շուսիսի–Բաթում ավտոմոբիլային ճանապարհը, ինչը վրացական կողմն արդեն իսկ սկսել է իրագործել: Մյուս կողմից՝ անհրաժեշտ է խթանել Վրաստանի՝ Հայաստանի տարանցիկ հնարավորություններից օգտվելու ցանկությունը. 2006 թ. Իրանի հետ Վրաստանի առևտրաշրջանառությունը կազմել

¹⁸ Տես ՀՀ Կառավարության պաշտոնական կայքէջ. «Միջազգային համագործակցություն» (http://www.gov.am/armversion/international_11/foreign_gorc_archive.htm):

¹⁹ «Рабочий визит Премьер-министра Грузии в Республику Армения» (<http://www.government.gov.ge/rus/mtavroba1178695816.php?nid=4021>).

* Խոսքը 2006 թ. կնքված Համաձայնագրի մասին է, որով փոխարինվել է 1995 թ. կնքված նույնանուն փաստաթուղթը:

է 43 մլն ԱՄՆ-ի դոլար՝ մոտ 13 մլն դոլարով գերազանցելով 2005 թ. ցուցանիշը, իսկ Միացյալ Արաբական Էմիրությունների հետ՝ 117,480 մլն ԱՄՆ-ի դոլար²⁰։ Նշված ծավալները կարող էին փոխադրվել մաս Հայաստանի տարածքով, սակայն, ինչպես հայտնեցին ՀՀ Կառավարությանն առընթեր մաքսային պետական կոմիտեում, Հայաստանի տարածքով Վրաստան–Իրան տարանցիկ շրջանառությունը չի գերազանցում 12 մլն ԱՄՆ-ի դոլարը։ Այս առումով լուրջ բարեփոխումներ են անհրաժեշտ մաքսային բնագավառում, ինչը և՛ կամրապնդի Հայաստանի պետական մարմինների նկատմամբ վստահությունը, և՛ կխթանի Հայաստանի ու Վրաստանի (մաս վրացահայության) գործարար հատվածների ակտիվացումը։

Ո՛չ Հայաստանի, ո՛չ էլ Վրաստանի ներքին շուկաները առանձին վերցված չեն կարող ապահովել երկու երկրների տնտեսությունների բավարար աճումը, հատկապես եթե դրանք համեմատենք հարևան երկրների՝ Ռուսաստանի, Թուրքիայի, Իրանի, Ադրբեջանի շուկաների հետ։ ՌԽտի այս պարագայում այժմեական խնդիր է դառնում միասնական տնտեսական դաշտի ձևավորումը։ Դրա համար առկա իրավապայմանագրային հենքը երկու երկրների գործարար շրջաններին, ներդրողներին, արտադրողներին լայն հնարավորություն է տալիս, համատեղելով իրենց ջանքերը և կատարելով աշխատանքի ճիշտ բաժանում, արդյունավետ կերպով արձագանքելու տնտեսական բնագավառում ի հայտ եկող մարտահրավերներին²¹։ Միասնական տնտեսական դաշտ ստեղծելու անհրաժեշտությունը երկու երկրների վարչապետները հաստատել են 2007 թ. հոկտեմբերին²¹։

Երկու երկրների ազգային անվտանգության համար մեկ այլ կարևոր բնագավառ է էներգետիկան։ Ներկայումս աշխատանքներ են տարվում Հայաստանի և Վրաստանի էլեկտրաէներգետիկ համակարգերը աշխատանքի զուգահեռ բանեւակարգ փոխադրելու, ինչպես մաս էլեկտրաէներգիայի Իրան–Վրաստան փոխանցումներն ապահովելու ուղղությամբ, ինչի նպատակով կառուցվում է բարձր լարման երրորդ էլեկտրահաղորդիչ գիծը²²։

²⁰ Stu «Statistical Yearbook of Georgia: 2007». «Department of Statistics under Ministry of Economic Development of Georgia». Tbilisi, 2008, PP. 273–278:

* Այս իմաստով զգալի ներուժ են պարունակում «Ֆինանսաարդյունաբերական խմբերի ստեղծման հիմնական սկզբունքների մասին», «Ազատ առևտրի մասին», «Արտադրական կոոպերացիայի մասին», «Ներդրումների խրախուսման և փոխադարձաբար պաշտպանության մասին», «Գիտատեխնիկական համագործակցության մասին», «Արդյունաբերական սեփականության պահպանության բնագավառում համագործակցության մասին» հայ-վրացական միջկառավարական համաձայնագրերը։

²¹ Հայաստանն ու Վրաստանը ձգտելու են միասնական ներդրումային դաշտի ստեղծմանը (<http://www.armenialiberty.org/armeniareport/report/ar/2007/10/AA97F789-E5BC-417B-96AA-D8D1D4A739AD.asp>):

²² 2006 թ. սեպտեմբերին Երևանում կայացած Հայաստան–Վրաստան–Իրան եռակողմ հանդիպման ժամանակ ՀՀ, ԻԻՀ-ի և Վրաստանի կառավարությունների միջև պայմանավորվածություն է

Էներգետիկ բնագավառում Հայաստանի համար առաջնային նշանակություն ունի Վրաստանի տարածքով Ռուսաստանից գազի անխափան մատակարարումը, ինչն ապահովվում է 1993 թ. մայիսի 19-ի «Տարանցիկ փոխադրումների հիմնական սկզբունքների մասին» համաձայնագրով:

Բացի այդ, հաշվի առնելով Վրաստանի և Ռուսաստանի միջև լարված հարաբերությունները և վերջինիս կողմից գազի գնի բարձրացումն ու Վրաստանի հանդեպ տնտեսական պատժամիջոցների կիրառումը, Վրաստանը դեռ 2005 թ. հայտնել է, որ շահագրգռված է Իրան–Հայաստան գազատարի տարանցիկ հնարավորություններից օգտվելու մեջ²²:

ձեռք բերվել «Էլեկտրաէներգետիկ համակարգերի՝ զուգահեռ ռեժիմում աշխատելու մասին», «Էլեկտրաէներգիայի տարանցման մասին» և «Կողմերի էլեկտրաէներգետիկ օբյեկտներում վթարների և այլ արտակարգ իրավիճակների դեպքում փոխօգնության մասին» համաձայնագրերի նախագծեր նախապատրաստելու վերաբերյալ:

²² Տե՛ս «Премьер Армении: Газопровод Иран–Армения–Грузия–Украина–ЕС обойдется в \$180 млрд», 12.03.2005 (<http://www.regnum.ru/news/419708.html>):

ՀԵՏԱԳԱՅՈՒՄ ԱՎԵԼԻ ԹԱՆԿ ԳՆՈՎ ՉՀԱՏՈՒՑԵԼՈՒ ՊԱՅՄԱՆԸ

Ա. Հ. ՀԱԿՈԲՅԱՆ, «Տերյան մշակութային կենտրոնի» նախագահ,
տեխնիկական գիտությունների թեկնածու,
Հայաստանի գյուղատնտեսական ակադեմիայի ակադեմիկոս

Հայ-վրացական հարաբերությունները միջազգային ասպարեզում երկու երկրների շահերի, ինչպես նաև իրավիճակի վրա այլ երկրների ու իրարամերժ շահեր հետապնդող ուժերի միջնորդավորված ազդեցության տեսանկյունից դիտարկելիս անհրաժեշտ է նշել, որ դրական երևույթների հետ մեկտեղ քիչ չեն նաև երկկողմ հարաբերությունների վրա բացասական ազդեցություն գործող հանգամանքները: Հատկապես անհանգստացնող է Վրաստանում այն ուժերի առկայությունը, որոնք, գործակցելով Ադրբեջանի հակահայկական քարոզչության կենտրոնների հետ, հետզհետե բացասական հասարակական կարծիք են ձևավորում հայերի ու Հայաստանի վերաբերյալ: Երկու հարևան երկրների փոխհարաբերությունները մեծապես պայմանավորված են տարածաշրջանային հակամարտությունների, ինչպես նաև դրանց կարգավորման նկատմամբ այդ երկրներում տարբեր սկզբունքների և մոտեցումների առկայությամբ, ինչպես նաև տարածաշրջանային մի շարք գործընթացներում երկու երկրների ներգրավվածության աստիճանների տարբերությամբ: Այս առումով առավել կարևորվում են Սամցխե-Ջավախքի նահանգի հայության հետ կապված հիմնախնդիրները: Այս նահանգը, որը Վրաստանի անկախացումից հետո դիմագրավեց ոչ քիչ թվով մեծ ցնցումների, Հայաստանի և ամբողջ հայ ժողովրդի անվտանգությանն սպառնացող գործոնների նկատմամբ պատմելի դեր կատարող կարևոր հենակետերից մեկն է: Այդ տարածքում անկայունությունը, հակամարտություններն ու այլ վտանգավոր միտումներ կարող են կազմալուծել Հայաստանի արտաքին հաղորդակցական համակարգը:

Հայաստանի Հանրապետության համար կարևոր ռազմավարական նշանակություն ունեցող Սամցխե-Ջավախքի նահանգի և դրան հարող շրջանների հայաբնակ բնակավայրերի պահպանման և հետագա հայաթափման կանխման համար անհրաժեշտ է Հայաստանի կողմից վերահսկելի պահել այդ տարածաշրջանում տիրող իրավիճակը և լուծել մի շարք կոնկրետ խնդիրներ:

Այսպես. Վրաստանի նախագահի հրամանագրով պետության տարածքը բաժանվել է «նահանգների» և սահմանվել է նախագահի կողմից նշանակվող լիազորների (նահանգապետների) հաստատություն: Այդ կազմավորումներից մեկը՝ Սամցխե-Ջավախքի նահանգը, ձևավորվել է խիստ կամային սկզբունքներով՝ ցուցաբերվել են ոչ հայանպաստ վարչաաշխարհաբարտեզագրական մոտեցումներ: Նահանգի կազմի մեջ մտնող շրջանները տնտեսական, ազգային, լեզվական, ինչ-որ չափով աշխարհագրական առումներով և պատմամշակութային հատկանիշներով խիստ տարբեր են և քիչ են կապված միմյանց հետ: Մաս-

նավորապես՝ Սամցխե-Ջավախքի նահանգային կենտրոնը Ախալցխա քաղաքն է, որը Նիոնոմինդայի շրջանի գյուղերից հեռու է ավելի քան 100–120 կմ: Եվ Ախալքալաքի ու Նիոնոմինդայի շրջանների բնակիչները տարրական փաստաթղթային ձևակերպումների համար անանցանելի ճանապարհներով հասնում են նահանգային կենտրոն, ինչն արդարացիորեն հարուցում է նրանց դժգոհությունը:

Վրաստանում շրջանային իշխանությունները, որոնք տեղական ինքնակառավարման համակարգի կարևորագույն և անբաժանելի մասն են, փաստորեն առ այսօր նշանակովի են, ինչը ձեռնտու է գործադիր իշխանություններին (հատկապես՝ գավառային կառույցներին), իսկ ազգաբնակչությունը որևէ լծակ չունի շրջանային վարչակազմի պաշտոնյաների նշանակման և նրանց գործունեության գնահատման ու վերահսկման գործում: Վրաստանի կողմից հռչակված ժողովրդավարության տեսանկյունից խիստ անհրաժեշտ է թվում տեղական ինքնակառավարման մարմինների դերի բարձրացման, տեղական ռեսուրսային ներուժի լիարժեք օգտագործման նպատակով ընտրական, ինչպես նաև տարածքային կառավարման ու տնտեսավարման նոր, արդյունավետ կազմակերպական-տնտեսական համակարգի ներդրումը, ինչը հնարավորություն կտա Ջավախքում ունենալու ազգային ղեկավարներ: Այս առումով այժմեական է տեղի հայ բնակչության ուժերի ընդհանուր ակտիվացումը, հնարավորությունների կազմակերպումն ու համակարգումը, հատկապես՝ դրսում բնակվող հայության ուժերի օգտագործմամբ: Նշենք, որ այս տարածաշրջանում ապրող հայության հետ անմիջական բարեկամական ու ազգակցական կապեր ունեցող և այլ երկրներում (հիմնականում՝ Հայաստանի Հանրապետությունում և Ռուսաստանի Դաշնությունում) ապրող բնակչության թիվն անցնում է մեկ միլիոնից:

Սամցխե-Ջավախքի նահանգում արձանագրվում են ազգային խտրականության և ժողովրդագրական պատկերի փոփոխմանն ուղղված զգալի թվով գործընթացներ: Այսպես, համաձայն տեղական ինքնակառավարման մարմինների ընտրությունների մասին Վրաստանի օրենքի՝ շուրջ 4 հազար բնակիչ ունեցող հայկական 5-6 գյուղերից պետք է առաջադրվի մեկ թեկնածու, այն դեպքում, երբ վրացական գյուղերը՝ բնակչության սակավաթիվ լինելու հաշվառմամբ, հնարավորություն և իրավունք ունեն թեկնածու առաջադրելու 100 ընտրողից¹: Երկրում չկա ոչ մի հայ նախարար, կառավարման մարմիններում գրեթե չկան հայ բարձրաստիճան պաշտոնյաներ, այն դեպքում, երբ Վրաստանում բնակվում է շուրջ քառորդ միլիոն հայ*:

Տարածաշրջանում կուտակված պրոբլեմների հաղթահարման կարևորագույն ուղղությունը տնտեսական ու սոցիալական բազմաթիվ խնդիրների լուծումն

¹ Stu «The Ethnic Armenian Minority of Georgia». Report by the «Yerkir» Union of Non-Governmental Organizations for Repatriation and Settlement (<http://www2.ohchr.org/english/bodies/hrc/docs/ngos/YERKIR17.09.2007.pdf>, *ևսև*՝ <http://www.cec.gov.ge/files/2622492968670261249113972Cecko.pdf>):

* 2002 թ. մարդահամարի տվյալներով՝ մոտ 249 հազար:

է: Չարգացման ցուցանիշների առումով Ջավախքը մեծապես զիջում է Վրաստանի մյուս տարածաշրջաններին²: Անտեսված են Ջավախքի սոցիալական խնդիրները, ինչն իր հերթին հանգեցնում է երկրամասի բնակչության արտագաղթի: Այս տարածաշրջանն ամեն տարի լքում են հազարավոր աշխատունակ մարդիկ՝ չհաշված սեզոնային արտագնա աշխատանքների մեկնողներին: Իրավիճակն ավելի է սրվել ռուս-վրացական հարաբերությունների բարդացման հետևանքով, երբ էապես դժվարացել է Վրաստանից Ռուսաստան ժամանակավոր մեկնումը կամ Ռուսաստանից Վրաստան վերադարձը: Արտագաղթի հիմնական պատճառներից նշենք գործազրկությունը, իրավազրկությունը, անպաշտպանվածությունը, հեռանկարների անորոշությունը, սոցիալական ծանր վիճակը: Տարածաշրջանի հայաթափման կանխման գրավականներից է տնտեսական բարենպաստ պայմանների ստեղծումը: Օրվա հրամայականներից մեկը գյուղատնտեսական, արդյունաբերական, վերամշակող և այլ ոլորտների մանր ձեռնարկությունների հիմնադրումն է, ինչի շնորհիվ կստեղծվեն նոր աշխատատեղեր, և հայը կմնա իր համայնքում:

Այսօր Ջավախքի միակ արտադրանքը գյուղմթերքն է, որի իրացումը դարձել է դժվար հարց: Բարձրորակ գյուղատնտեսական արտադրանքը ներկայիս պայմաններում հիմնականում իրացվում է ապրանքափոխանակության միջոցով, ինչը ևս կապված է մեծ դժվարությունների հետ: Ջավախքի գյուղացին զրկված է ապրուստի հայթայթման նաև այս՝ իր աշխատանքի արդյունքի իրացման տարրական միջոցներից: Ջավախքի գյուղացու համար միակ ելքը իր արտադրանքի իրացումն է Հայաստանում: Անկասկած, վերջինս կարող էր սահմանել հարկային ու մաքսային արտոնություններ, որպեսզի Ջավախքի գյուղատնտեսական մթերքը (ընդ որում՝ բարձրորակ) իրացվի հայաստանյան շուկաներում, ինչը չի արվում: Ավելացնենք, որ անցած տարիներին Ջավախքից մեծ քանակությամբ անասնապահական և այլ գյուղատնտեսական մթերք բերվեց Հայաստան ու հանձնվեց, սակայն տեղերը դրանց դիմաց վճարներն ստացան մեծ ուշացումով:

Մտածված քայլ էր նաև այն, որ Վրաստանի Խորհրդարանը հետաձգեց իր այն օրենքի կիրարկման ժամկետը, որով լեռնային շրջաններում՝ ծովի մակերևույթից 1500 մետրից բարձր բնակավայրերում, հարկերը պետք է գանձվեն 50 տոկոսով, քանի որ չէին սպասում, որ տվյալ քայլը մեծ աշխուժություն կառաջացնի հայաբնակ գյուղերում: Նշենք, որ այդ տարածքների մեջ են մտնում Նինոծմինդայի և Ախալքալաքի շրջանների բարձր բերքատվությամբ շուրջ 100 հազար հեկտար վարելահողեր: Ախալքալաքը և Վրաստանի հարավում գտնվող մյուս հայաշատ շրջանները հիմնականում ներառվել են այսպես կոչված «21 կիլոմետրանոց գոտու»³ մեջ, որտեղ արգելված են հողի մասնավորեցումը և առք ու վաճառքը:

² Տես <http://www.government.gov.ge/docs/regions/samchke-javakheti-rus.pdf>:

³ Տես «Постановление Государственного совета Республики Грузия о решении комплексных проблем по формированию и функционированию пограничной зоны

Սիւննոյն ժամանակ աղքատության սրացումն ուղեկցվում է ներքին անհավասարության աճմամբ, ընթանում է բնակչության եկամուտների խիստ բնեռացում: Եվ, որ խնդրո հիմնահարցի տեսանկյունից ամենավտանգավորն է՝ Ջավախքն ընդհանրապես դուրս է մնացել ներդրումային քաղաքականությունից:

Վիճակն անմխիթար է նաև կրթության ու մշակույթի ոլորտում: Հայկական դպրոցների ուսումնական ծրագրերից դուրս են մնացել «Հայ ժողովրդի պատմություն», «Հայաստանի աշխարհագրություն» առարկաները, նվազեցվել է «Հայոց լեզու» առարկայի դասավանդման ծավալը: Հայկական դպրոցներում վրացերեն լեզու դասավանդող մասնագետների վարձատրությունն ավելի քան երկու անգամ բարձր է այլ առարկաներ դասավանդողների վարձատրությունից (հատուկ այդ նպատակով ստեղծված հիմնադրամների շնորհիվ): Ընդ որում, վրացերեն դասավանդող մանկավարժներին միշտ վճարվում է ժամանակին, իսկ մնացած առարկաները դասավանդող մանկավարժներն իրենց աշխատավարձն ստանում են մի քանի ամիս ուշացումով: Հայկական դպրոցները փաստորեն մնացել են գյուղական ուսուցչի կոչման ու պարտքի զգացումի հույսին:

Վրաստանի հայկական դպրոցներում մանկավարժների սուր պակաս կա: Նրանց միջին տարիքը 60-ից բարձր է, չկա մասնագետների «լրացում»: Հայաստանի կամ այլ երկրների մանկավարժական ուսումնական հաստատությունների շրջանավարտները չեն վերադառնում հայրենիք: Մեր կարծիքով՝ պետք է ներդրել նպատակային ուղեգրման համակարգ (համապատասխան ուսման վարձի վճարման պայմանով): Նպատակային ուղեգրով ուսման մեկնածուները պարտավոր կլինեն ըստ համապատասխան պայմանագրի պահանջների վերադառնալ հայրենի բնակավայր և մի քանի տարի աշխատել այնտեղ:

Անհրաժեշտ է ուսումնասիրել Հայաստանի բուհերում նպատակային ընդունելության հարցը: Սամցխե-Ջավախքի, Վրաստանի մյուս հայ համայնքների համար կադրեր (գոնե՝ մանկավարժներ) պատրաստելու և նրանց իրենց ծննդավայրի հետ կապելու նպատակով պետք է քայլեր ձեռնարկել պայմանագրային համակարգ (գուցե տեղական ինքնակառավարման մարմինների հետ) կամ մեկ այլ եղանակ ներդրելու ուղղությամբ:

Վրաստանի բնակչության 1/3-ից ավելին կազմում են ազգային փոքրամասնությունները, որոնցից շատերն ապրում են համահավաք բնակեցման վայրերում: Վրացական իշխանությունները պաշտոնատար անձանցից որպես սահմանադրական մորմ պահանջում են վրացերեն լեզվի իմացություն՝ անտեսելով «Ազգային փոքրամասնությունների պաշտպանության մասին շրջանակային համաձայնագիրը»⁴ (որը ժամանակին վավերացվել է նաև Վրաստանի Խորհրդ-

Республики Грузия, 7 мая 1992 г., № 10, Тбилиси» (<http://www.bagin.info/default.asp?Lang=ru&NewsID=1476&SectionID=0&Date=06/11/2008&PagePosition=1>), *նաև՝ Ա. Միլքոնյան*, Ջավախքը XIX դարում և XX դարի առաջին քառորդին: Ե., 2003, էջ 358:

⁴ Stu «Integrating Ethnic Minorities: The Need for a Coherent Policy», «Transparency International Georgia» (http://www.georgiatoday.ge/article_details.php?id=4394), նաև՝ «Georgia/4.2 Recent policy issues and debates, 4.2.1 Cultural minorities, groups and commu-

դարանի կողմից) և նրանց համահավաք (հոծ) բնակության վայրերում տարվելիք լեզվական քաղաքականության պահանջները⁵: Այս ամենով հանդերձ դեռևս ստեղծված չեն ոչ վրացի բնակչության կողմից պետական լեզուն ուսումնասիրելու լիարժեք պայմաններ:

Վերոգրյալ խնդիրների լուծմանը օժանդակելու նպատակով մի քանի անգամ փորձ է արվել ձևավորելու հայանպաստ քաղաքական ուժ՝ կուսակցություն, որը կարող էր նաև դառնալ Վրաստանում ժողովրդավարության դրսևորման յուրատեսակ ապացույց: Գրանցման ներկայացված կուսակցության հիմնական խնդիրներից մեկը պետք է լիներ մարդու և ազգային փոքրամասնությունների իրավունքների պաշտպանությունը: Դրանով հայերը հնարավորություն կստանային սեփական քաղաքական ուժով մասնակցելու Վրաստանի տարբեր մակարդակի ընտրություններին, ներքաղաքական գործընթացներին: Վրաստանի իշխանություններն անընդիստ խոչընդոտել են այդպիսի ժողովրդավարական ուժի ձևավորմանն ու գրանցմանը: Այսպես. 1999 թվականից առ այսօր Վրաստանի արդարադատության նախարարությունում չի գրանցվել «Վիրք» համավրաստանյան ժողովրդական կուսակցությունը՝ այն պատճառաբանությամբ, թե Վրաստանի օրենսդրությունն արգելում է տարածքային բաժանումների հիմքի վրա կուսակցությունների ստեղծումը, չնայած կուսակցության հիմնադիր փաստաթղթերում նշված է, որ կուսակցության անդամ կարող է դառնալ Վրաստանի՝ 18 տարին լրացրած յուրաքանչյուր քաղաքացի:

Այսօր Հայաստանից դեպի սևծովյան նավահանգիստներ տանող միակ երկաթուղին անցնում է Վրաստանի տարածքով, և այն Հայաստանի համար խիստ կարևոր է որպես ելք դեպի արևմուտք: Միննույն ժամանակ, Հայաստանը Սև ծովի, մասնավորապես՝ Բաթումի, դեպի Եվրոպա ելք ապահովող այլ վայրերի հետ կապող շատ ավելի կարճ ու ապահով ճանապարհ է անցնում Մեսխեթ-Ջավախքի տարածաշրջանով (Նինոծմինդայով, Ախալքալաքով ու Ախալցխայով): Սակայն այսօր անուշադրության են մատնված հատկապես այդ ճանապարհները, որոնց նորոգման հարցն անհետաձգելի անհրաժեշտություն է: Ամեն ինչ պետք է անել, որ նորոգվի գոնե Աշոցքից մինչև Վրաստանի սահման հատվածը, դա նաև կենսական անհրաժեշտություն է Աշոցքի ու Ամասիայի շրջանների համար: Անհրաժեշտ է գտնել լուծումներ նաև Վրաստանի սահմանից մինչև Նինոծմինդա տանող ճանապարհի նորոգման ուղղությամբ: Հայաստանի համար ամենատարբեր պայմաններում միակ պաշտպանելի (տեղի ազգաբնակչության հաշվառմամբ) հաղորդակցուղին այդ ճանապարհն է:

nities» (<http://www.culturalpolicies.net/web/georgia.php?aid=421>); «Georgia's commitments under the individual partnership action plan (IPAP) with NATO-2004-2006» (<http://www.mod.gov.ge/?l=E&m=4&sm=1>); «Framework Connection for the Protection of National Minorities» (CETS N 157), Strasburg, 01.02.1998 <http://conventions.coe.int/Treaty/Commun/QueVoulezVous.asp?NT=157&CM=8&DF=6/19/2008&CL=ENG>:

⁵ Տես Ս. Մինասյան, Վրաստանի էթնիկական փոքրամասնություններ. համարկման ներուժը երկրի հայ բնակչության օրինակով: Ե., 2006:

1944 թ. որոշվեց Մեսխեթ-Ջավախքից և Աջարիայից որպես սահմանամերձ հատվածում անվտանգության տարրերի (թուրքերի, քրդերի և հեմշեկների (մահմեդականացած համշենահայեր) 16700 ընտանիք (86000 շունչ)) վերաբնակեցնել Ղազախստանում, Ուզբեկստանում, Կիրգիզիայում: 1944 թ. նոյեմբերի 15–18-ը և 25–26-ը Վրաստանի սահմանամերձ շրջաններից Միջին Ասիա տեղափոխվեց ավելի քան 90 հազար մարդ⁶, սակայն տեղի հայերին արգելվեց զբաղեցնել տեղահանված մահմեդականներից դատարկված գյուղերը:

Այժմ վրացական իշխանություններն սկսել են Մեսխեթի, Ծալկայի և դրանց հարող շրջաններում բնակեցնել մահմեդական վրացիների և վերաբնակեցնել վերը նշված մեսխեթցի թուրքերի սերունդներին: Ըստ «ԱԻՆՖՈ»-ի՝ այդ նպատակով ստեղծված հիմնադրամի միջոցներով դեռ 2000 թ. միայն Ախալցխայում հայերից գնված տներում վերաբնակեցվել է մեսխեթցի թուրքերի 17 ընտանիք: Ընդ որում, վերաբնակվածները առայժմ հանդես են գալիս վրացական ազգանուններով⁷: Վրաստանը, մահմեդականներով բնակեցնելով իր հարավային մասը՝ Հայաստանի հյուսիսային սահմանները (Ջավախքից մինչև Բորչալու), վտանգի է ենթարկում իր անվտանգությունը: Վերջին հաշվով, ծանր բնակլիմայական պայմաններ ունեցող այդ վայրերում վրացիները բնակություն չեն հաստատի, իսկ այդտեղ մեսխեթցի թուրքերով, աջարներով և այլ մահմեդականներով բնակեցնելն ապագայում Վրաստանի հարավային մասում կստեղծի Թուրքիայի ու Ադրբեջանի միջև (ապա՝ Կասպիական հատվածով, Միջին Ասիայով, Ալթայով ընդհուպ մինչև Չինաստանի սահմանը) առանց ընդհատումների ձգվող մի թուրքաբնակ գոտի: Շեշտենք, որ խնդրո առարկա երկրամասը խիստ կենսական նշանակություն ունի հայերիս համար, ընդ որում, ոչ միայն այսօր. այդպես է եղել միշտ: Հայրենական պատերազմի տարիներին Ստալինն այդ ենթաշրջանից արտաքսեց մահմեդականներին՝ նրանց փոխարեն բնակեցնելով վրացիների և այդ կերպ ուժեղացրեց Վրաստանի սահմանամերձ հատվածը: Պատահական չէ, որ դարերի ընթացքում Թուրքիան այդ հատվածում է կենտրոնացրել հսկայական թվով թուրքերի և հիմա էլ հասել է մինչև Եվրախորհուրդ, որ այդ ճանապարհով այս տարածքում լուծի մեսխեթցի թուրքերի վերաբնակեցման հարցը:

Մեր կարծիքով՝ վերոշարադրյալ հիմնախնդիրների համատեքստում առանձնահատուկ մոտեցման անհրաժեշտություն ունի անցած հարյուրամյակներում Անդրկովկասի մշակույթի և արհեստների ամենազարգացած կենտրոններից մեկի՝ հայկական անցյալ ունեցող Ախալցխայի հայ համայնքը: Այդ հատուկ մոտեցման անհրաժեշտությունը պայմանավորված է նաև այն հանգամանքով, որ Ախալցխան գտնվում է Հայաստանի համար կարևոր ռազմավարական նշանակություն ունեցող Գյումրի–Բաթում ճանապարհին: Ախալցխայով են անցնում Վրաստանն ու Թուրքիան միմյանց կապող հիմնական

⁶ Տես B. H. Земсков. Спецпоселенцы в СССР. 1930—1960. М., 2005, сс. 107—108:

⁷ Տես «Ազգ», 2002 թ. մայիսի 15:

ավտոմայրուղին, էլեկտրահաղորդման գծերը, այստեղ են գտնվում նաև այն մաքսակետերը, որոնցով առայժմ անցնում են նաև Հայաստանի Հանրապետության՝ Թուրքիա մեկնող կամ այնտեղից վերադարձող քաղաքացիները: Այս ամենի հաշվառմամբ՝ Ախալցխայի հայ բնակչությունն իսկապես կարող է Հայաստանի համար դառնալ նշանակալի դեր խաղացող գործոն, սակայն, ցավոք, Ախալցխայի հայ համայնքը (քաղաքը և 15 հայկական գյուղերը) անուշադրության է մատնված: Նույնիսկ այն սակավաթիվ ծրագրերը, որոնք Հայաստանի կողմից մշակվում են Սամցխե-Ջավախքի համար, իրականացվում են հիմնականում Ախալքալաքում: Դարերի ընթացքում Ախալցխայում կառուցված 9 հայկական եկեղեցիներից այսօր նորոգվել և գործում է միայն մեկը, 7 կրթօջախներից՝ ևս միայն մեկը:

Ուշադրության է արժանի այն հանգամանքը, որ Ախալցխայում հայ համայնքի հետ ազգանպաստ աշխատանքները կանոնակարգելու համար ստեղծվել է «Ազնավոր» բարեգործական հասարակական կազմակերպությունը: Սակայն նա առայժմ անում է երերուն, երկչոտ քայլեր: Անհրաժեշտ է այս կազմակերպությանը որոշ աջակցություն ցույց տալ հայ մշակույթի երբեմնի կենտրոններից մեկում՝ Ախալցխայում, աշխատանքներն ակտիվացնելու համար:

Սամցխե-Ջավախքի տարածաշրջանում և ընդհանրապես Վրաստանում մեծ դեր պետք է խաղա Հայ առաքելական եկեղեցին, քանի որ այսօր տարբեր աղանդներ ու կրոնական հոսանքներ, տեսնելով թույլ օղակ, «բզկտում» են այդ հատվածը: Ախալցխայի շրջանում վիճակն ավելի է ծանրանում այն պատճառով, որ շրջանի հայկական գյուղերի բնակչության գերակշիռ մասը դավանում է կաթոլիկություն և կողմնորոշված է դեպի Վատիկան: Հոգևորականությունը նշանակվում է Վատիկանի կողմից, իսկ տարածաշրջանում Վատիկանի համապատասխան աշխատանքները համակարգող կենտրոնը գտնվում է Թբիլիսիում, որտեղ քիչ բան չի արվում ազգաբնակչության նշված հատվածին Հայաստանից կտրելու համար: Այս առումով ճիշտ կլիներ խելամտորեն օգտագործել Մայր Աթոռ Սբ. Էջմիածնի և Վատիկանի քույրական հարաբերությունները:

Անհրաժեշտ է պահպանել Վրաստանի, մասնավորապես՝ Թբիլիսիի, Ջավախքի ու Մեսխեթի հայության ազգային ոգին: Դրան պետք է օգնեն նաև մշակութային կապերը, որոնք այսօր շատ թույլ են: Խորհրդային տարիներին կանոնավոր ժամանակացույցով Վրաստան էին այցելում Հայաստանի թատրոնները, մշակութային, գրական-գեղարվեստական զանազան խմբեր, որոնց ելույթները միշտ էլ վերածվում էին արվեստի յուրատեսակ տոնահանդեսի: Նույնիսկ վրաց ղեկավարությունն էր ձգտում ներկա լինելու Փափագյանի, Ներսիսյանի, Ջանիբեկյանի, Վրույրի, Մետաքսյա Սիմոնյանի, Լուսինե Ջաքարյանի և շատ այլ հայ մեծերի ներկայացումներին ու ելույթներին: Այսօր նման ձեռնարկումներ չկան, տարածքի հասարակությունը մշակութային (և ոչ միայն մշակութային) գործիչների տեսնելու, լսելու, նրանց հետ շփվելու կարիք ունի:

Թբիլիսիի Հայ մշակույթի գործիչների պանթեոնը (Խոջիվանքի գերեզմանա-

տուն) գտնվում է շատ վատ վիճակում: Մինչդեռ այնտեղ են թաղված հայ արվեստի ու գրականության մեծերից շատերը (32 գործիչ), այդ թվում՝ Հովհաննես Թումանյանը, Ղազարոս Աղայանը, Բաֆֆին, Գրիգոր Արծրունին, Մակար Եկմայանը, Ալեքսանդր Ճատուրյանը, Ծերենցը, Հակոբ Հակոբյանը, Մուրացանը, Նար-Դոսը, Պերճ Պռոշյանը, Ջիվանին, Գաբրիել Մունդուկյանը, Գևորգ Հախվերդյանը և շատ ուրիշներ: Խոջիվանքը բնութագրում է մի նշանակալից պատմական դարաշրջան: Այն Վրաստանում մի քանի սերունդների գործունեության յուրահատուկ վկան է և ներկայացնում է պատմական ուրույն արժեք: Գերեզմանատունը մի անգամ ամբողջությամբ ավերվեց: Նույնիսկ Վրաստանի խորհրդարանի նախագահ Զուրաբ ժվանիան կատարվածը որակեց որպես բարբարոսություն⁸: Խոջիվանքի հայկական գերեզմանատունը վերականգնվեց «Տերյան» մշակութային կենտրոնի և մի շարք այլ կազմակերպությունների անմիջական մասնակցությամբ: Երաշխիք չկա, որ այդ տարածքը կազմակերպված, նպատակաուղղված կերպով նորից չի ավերվի: Ժամանակն է բարեկարգելու տարածքը, նորոգելու ցանկապատը, և, որ կարևոր է, Հայաստանի Հանրապետությունից Թբիլիսի մեկնող յուրաքանչյուր պատվիրակության կամ պաշտոնյայի այցելության ծրագրում անպայմանորեն նախատեսվի այց Խոջիվանքի գերեզմանատուն՝ դրանով իսկ վրացիներին զգալ տալով, որ այն տեղ ունի:

Այսօր Վրաստանի համապատասխան հաստատությունների ու ծառայությունների կողմից պատմության նենգափոխումները դարձել են քաղաքականություն: Վրացիներն անգամ 2000 թ. նշեցին իրենց կողմից քրիստոնեության ընդունման 2000-ամյակը*, «վրացացրին» բազմաթիվ հայ գործիչների, արվեստի ու ճարտարապետության հուշարձաններ: Այսպիսի փաստեր արձանագրվել են դեռ խորհրդային տարիներին: Օրինակ՝ 1980-ական թվականներին Վրաստանի և Հայաստանի կոմկուսների առաջին քարտուղարների պայմանավորվածությամբ Վարդան Մամիկոնյանի թոռնուհուն և նրա տանջանքներին նվիրված «Շուշանիկի վկայաբանությունը» մատենագրությունը «նվիրվեց» Վրաստանին և վրացացվեց:

Նշված հիմնախնդիրներից ոչ մեկը չի կարող հեշտությամբ լուծվել:

Մեր համոզմամբ՝ ամեն ինչ կախված կլինի այն բանից, թե որքանով կկարողանանք Սամցխե-Ջավախքի ժողովրդին կապել իր հողին, հարազատ գյուղին, դպրոցին, երկրամասին: Այսօր չկարողացանք, վաղը ուշ կլինի: Սամցխե-Ջավախքի քաղաքական, տնտեսական, սոցիալական և մշակութային կյանքի ակտիվացումն ու ազգաբնակչության մարդու և քաղաքացու իրավունքների պաշտպանության հարցերը ոչ միայն Հայաստանի և Վրաստանի ներկայիս, այլև ապագա հարաբերությունների հաջողության գրավականն են: Ավելացնենք, որ ուժեղ ու կայուն Սամցխե-Ջավախքն անհրաժեշտ է և՛ Վրաստանին, և՛ Հայաստանին:

⁸ Տես «Թբիլիսիից հայտնում են»: «Հայաստանի Հանրապետություն», 2005 թ. նոյեմբերի 15:

* Այսինքն՝ հաշվված Քրիստոսի Մուրք Ծննդից:

ԿՐԹՈՒԹՅԱՆ ԵՎ ԳԻՏՈՒԹՅԱՆ ԽՆԴԻՐՆԵՐԸ ՀԱՅ-ՎՐԱՅԱԿԱՆ ՓՈԽՀԱՐԱԲԵՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐՈՒՄ

*Լ. Հ. ՄԿՐՏՉՅԱՆ, ՀՀ կրթության և գիտության նախարար**

Հայ-վրացական հարաբերությունները, մեր կարծիքով, ավելի, քան պետք է, քաղաքականացված են: Խիստ քաղաքականացված է նաև կրթության ոլորտը:

Մենք հիմնավորում ենք, թե ինչու ենք այդքան շահագրգռված վրացահայության հետ մեր հարաբերություններում: Նախ՝ Վրաստանում հոծ զանգվածով ապրող մեր հայրենակիցներն ունեն մայրենի լեզվով կրթություն ստանալու միջազգային նորմերով սահմանված իրավունք: Եվ երկրորդ. վրացահայության հետ առնչվող ցանկացած խնդիր Հայաստանի իշխանությունների համար ոչ միայն արտաքին կամ հայապահպանության խնդիր է, այլև որոշ առումով ներքին հիմնահարց, որովհետև վրացահայության մի հսկայական հատված ապրում է Հայաստանում: Վրացահայերը սերտորեն կապված են Հայաստանում բնակվող իրենց հայրենակիցների հետ, ՀՀ-ում ունեն տնտեսական, քաղաքական լուրջ դիրքեր, և նրանց առնչվող ցանկացած գործընթաց ի վերջո որոշակիորեն ազդում է Հայաստանի ներքաղաքական իրավիճակի վրա ու դառնում Հայաստանի ներքին խնդիր: Այդ է պատճառը, որ ՀՀ-ում ոչ մի համայնքային հիմնահարց այնքան լայնորեն և հուզականորեն չի քննարկվում, որքան հայ-վրացական կամ վրացահայության հետ առնչվող խնդիրները: Այդ հատվածը ներկայացնում է ՀՀ-ն, և նրա մեծ մասը փաստորեն կազմում են Վրաստանի հետ սերտ կապ պահպանող Հայաստանի Հանրապետության քաղաքացիներ:

Այս տեսակետից կրթությունը, բնականաբար, դառնում է առաջնահերթ հարց, որովհետև առնչվում է յուրաքանչյուրի ընտանիքին, յուրաքանչյուրի ճակատագրին: Մենք անընդհատ ներկայացրել ենք այս հիմնավորումները և ունենք հետևյալ փաստաթղթերի փաթեթը:

1997 թ. ստորագրվել է «Հայաստանի Հանրապետության Կառավարության և Վրաստանի Կառավարության միջև կրթության բնագավառում համագործակցության մասին» փաստաթուղթը¹, 1998 թ.՝ «Հայաստանի Հանրապետության Կառավարության և Վրաստանի գործադիր իշխանության միջև բարձրագույն որակավորման գիտական և գիտամանկավարժական կադրերի ատեստավորման բնագավառում համագործակցության մասին» համաձայնագիրը, 2003 թ.՝ «2003–2005 թթ. մշակույթի, կրթության, գիտության և սպորտի բնագավառում համագործակցության մասին» գործնական ծրագիրը²: Բացի այդ, 2004 թ. հուլիսի 26-ին ստորագրվել է «Կրթության և գիտության ոլորտում համագործակցության 2004–2007 թթ. գործնական ծրագիրը»³: Սակայն, ըստ էության, չնայած մեր

* Ներկայումս հեղինակը անցել է կուսակցական աշխատանքի:

¹ Տես <http://www.mincult.am/am?nid=785>:

² Տես նույն տեղում:

³ Տես http://www.parliament.ge/index.php?lang_id=GEO&secid=69&kan_det=det&kanid=368:

բոլոր ջանքերին, 2005 թվականից մինչև օրս այդ ուղղությամբ ոչ մի ծրագրային քայլ չի կատարվել: Պայմանագրի ստորագրումից անմիջապես հետո հարցը մի քանի անգամ բարձրացրել ենք Հայ-վրացական միջկառավարական համաձայնագրի նիստերում: 2005 թ. մամակով վրացական կողմին տեղեկացրել ենք, որ մենք արդեն ձևավորել ենք աշխատանքային խմբի հայաստանյան կազմը և փոխանցել Հայաստան այցելելու հրավեր՝ այդ գործնական ծրագիրը հստակեցնելու նպատակով: Դա կրկնվել է ամեն տարի: Կա՛մ մեր առաջարկությունները մնում են անպատասխան, կա՛մ ստանում ենք անորոշ պատասխան:

Միևնույն ժամանակ, առաջարկել ենք մշակել 2008–2011 թթ. համագործակցության գործնական ծրագիր: Ծրագրի մեր նախագիծը բավական մանրամասն ենք գրել և փորձել ենք ներառել համագործակցության խնդիրներ երկու հիմնական ուղղություններով. մախ՝ դպրոցաշինության և հանրակրթության, երկրորդ՝ բարձրագույն կրթության և գիտության ոլորտներում:

Կարող ենք արձանագրել, որ վրացիները հաճույքով են մասնակցում տարածաշրջանային գիտաժողովներին, Բոլոնիայի գործընթացին, Եվրոպային ինտեգրմանը, ընդհանուր քաղաքական, կրթական դաշտի ձևավորմանը: Այն բոլոր խնդիրները, որոնց լուծման համար կա միջպետական համատեղ ծրագրերի անհրաժեշտություն, պրոբլեմներ չեն առաջացնում, անգամ լավ համագործակցություն է ձևավորվում, իսկ բոլոր այն խնդիրներում, որտեղ մենք սկսում ենք առնչվել հայ համայնքի հետ կապված հարցադրումներին, բախվում ենք մեծ դժվարությունների:

Դեռ Անդրանիկ Մարգարյանի վարչապետության ժամանակ խնդիրները դասակարգեցինք 2–3 հիմնական հարցերի. հարցերից մեկն էր՝ Թբիլիսին, թե՛ Ջավախքը պետք է դիտվի որպես վրացահայության համայնքային կենտրոն: Վրացիներն ամեն ինչ անում են, որպեսզի խնդիրները կենտրոնացվեն Թբիլիսիում:

Երբ մենք ճնշում ենք գործադրում (օրինակ՝ համալսարանի ստեղծման առնչությամբ), նրանց պահեստային տարբերակը, որն առաջարկվել է նաև Անդրանիկ Մարգարյանին, Թբիլիսիում համալսարան բացելն է, հայագիտական ամբիոնը և թատրոնն ուժեղացնելը: Սա նշանակում է, որ Վրաստանի իշխանությունները թիֆլիսահայությունը դիտում են որպես մի գործոն, որին որպես փոքրամասնությանը տրվող իրավունքների առումով հարմար է ներկայացնել և՛ Եվրոպային, և՛ մեզ: Իսկ Ջավախքի հետ կապված բոլոր խնդիրները շատ ցավագին են ընդունում: Օրինակ՝ ժամանակին Լոմայան (նախկինում՝ լուսավորության նախարար) բացահայտ կերպով հայտարարում էր, որ մինչև 2015 թ. Վրաստանի բոլոր դպրոցները պետք է անցնեն պարտադիր վրացերեն ուսուցման (իհարկե, հետո նրանք փոքր-ինչ մեղմացրին այդ մոտեցումը): Նրանք դա անում են ծրագրված ձևով և ներկա փուլը դիտում են որպես անցումային փուլ:

Հակահայկականության մթնոլորտում տարիների ընթացքում, դեռ Խորհրդրային Միության ժամանակներից սկսած, վրացահայությունը բաժանվել է 2 հատվածի՝ ջավախահայության և մնացյալ հայության (աբխազահայությունը

միշտ էլ առանձին է դիտվել): Ձավախահայության հարցում հիմնական գործոնը, որը վրացիներին շատ է անհանգստացնում, այն է, որ նա մի հայություն է, որը ոչ թե սփյուռք է, այլ ապրում է իր հողում: Եվ այս իմաստով նրանք փորձում են Թբիլիսիում կամ մյուս հայաբնակ շրջաններում սփյուռքային տիպի կառույցներ ձևավորել, հաճախ նաև՝ խեղաթյուրված կերպով: Բոլորովին այլ է վերաբերմունքը Բաթումի հայության նկատմամբ: Ընդհանուր առմամբ, իրավիճակը էապես փոխվում է, երբ մոտենում են Ձավախքի սահմաններին: Այս պայմաններում հայությունը փորձում է հնարավորինս ամփոփվել իր մեջ և հակադրվել այդ ընդհանուր միտումին, ինչի հետևանքով Ձավախքը դուրս է մնացել վրացական պետության ձևավորմամբ սկսված բոլոր գործընթացներից: Ձավախահայերը, որպես կանոն, եղել են դիմադրական վիճակում, անընդհատ փորձել են դիմակայել ոսնձգություններին, որոնք հստակ և հետևողական են եղել, և այդ դիմակայության հիմնական ձևը եղել է իրենց մեջ ամփոփվելը: Ստեղծվել է մի իրավիճակ, որը շատ նման է Ժամանակին Լիբանանում ստեղծված վիճակին: Խոսքը պետական լեզուն չիմանալու մասին է: Այժմ նման վիճակ է ստեղծվել Ձավախքում, որտեղ որպես դիմադրության և ինքնապահպանման միջոց դիտվում է «ոչ վրացական» մշակութային փոխազդեցությունը: Իրականում այն ոչ թե հակավրացական է, այլ իրենց տարածքում Վրաստանի ազդեցությունը չեզոքացնելու միակ գործուն ձևը, միակ հնարավորությունը բացառելու վրացական ազդեցությունը, մասնավորապես, կրթության և մշակույթի բնագավառում, որպեսզի վրացիներին թույլ չտրվի դա օգտագործելու իրենց քաղաքական ազդեցությունը տարածելու համար: Բացի այդ, Վրաստանի դպրոցական ծրագրերը միանգամայն այլ էին, Հայաստանի ծրագրերը՝ այլ: Ստեղծվել էր մի իրավիճակ, երբ Վրաստանում մեր դպրոցների բացարձակ մեծամասնության (բացառությամբ երևի Թբիլիսիի չորս դպրոցի) և՛ տնօրենները, և՛ աշակերտները ընդհանրապես վրացերեն չէին խոսում:

Դպրոցներն աշխատում էին Հայաստանի ծրագրերով, և դեռևս մենք ենք ապահովում դպրոցական ծրագրերն ու դասագրքերը: Ընդհանուր առմամբ, 2006–2007 թթ. Վրաստանի հայկական դպրոցներին տրամադրել ենք շուրջ 90 հազար օրինակ դասագիրք: Այսինքն՝ որդեգրել ենք մեր այդ դպրոցներն ապահովելու, մեզ հետ ինտեգրելու քաղաքականությունը, ինչն իսկապես թուլացնում է միջպետական հարաբերությունները: Վրացիներն իրենց քաղաքականությունը վարելիս ասում են, թե սա ամենևին էլ հայ-վրացական բարեկամության տարածք չէ, այլ մենք իբր կրթական այս տարածքը դեֆակտո ինտեգրել ենք՝ համապատասխանեցնելով Հայաստանի կրթական ստանդարտներին:

Ըստ վրացիների՝ նրանք ֆինանսավորում են, գույք տրամադրում, ամեն տարի բյուջեում նախատեսում են վերանորոգման ծախսեր և այլն, բայց ինտեգրումը կատարվում է Հայաստանի հետ: Դա Վրաստանի համար ընդունելի չէ, և նրանք փորձում են այս խնդիրը լուծել վերը նշված ձևով, քանի որ չեն կարողանում Ախալքալաքի, Ախալցխայի հայությանը ինտեգրել վրացական

պետության մեջ, որպեսզի տեղի հայերն իրենց զգան իբրև Վրաստանի լիարժեք քաղաքացիներ: Սա վրացիների հիմնական վեճն է մեզ հետ: Դժվար է չհամաձայնվել, որովհետև նրանք իրական փաստեր են ներկայացնում:

Ընարդնաձեռն ժամանակ որոշ լուծում համենայն դեպս գտել էինք, սակայն Սահակաշվիլու օրոք իրավիճակը կտրուկ փոխվեց, քանի որ վրացիները որդեգրեցին ավելի ճկուն և ավելի խորքային քաղաքականություն: Նրանք հայերեն են թարգմանել իրենց միացյալ քննությունների, ինչպես նաև դպրոցական ծրագրերը: Ծրագրերն ուղարկում են մեզ՝ կարծիքի, որ մենք հավաստենք հայերեն թարգմանության որակը, հայտարարում են, որ առաջիկայում լիարժեք կերպով կապահովեն դպրոցները, անգամ սկսել են դպրոցներն ապահովել նյութատեխնիկական բազայով: Նրանք հայտարարում են, թե պատրաստ են բյուջեից միջոցներ տրամադրել ու դպրոցներն ապահովել հայերեն դասագրքերով: Արդեն իսկ նոր ուսումնական ծրագրերին համապատասխան՝ վրացերենից հայերեն են թարգմանվել բազմաթիվ դասագրքեր, որոնց մի մասի օրինակներն ուղարկել են նաև մեզ: Այդ գործընթացը թևակոխում է լուրջ փուլ, կան նախատեսումներ թե՛ այս տարվա բյուջեում, թե՛ արտաբյուջետային միջոցների ներգրավմամբ: Դա նշանակում է, որ առաջիկայում մենք այլևս շատ դասագրքեր ուղարկելու անհրաժեշտություն չենք ունենա: Այն չնչին միջոցները, որ մենք տրամադրում ենք, արդեն ավելորդ են դառնում: Սկսվում է համալիր վերանորոգումների գործընթաց, և Վրաստանը վստահեցնում է, որ շատ կարճ ժամանակում վերականգնվելու է դպրոցների նյութատեխնիկական բազան, նույնիսկ մշակվել են հատուկ ծրագրեր:

Ըստ Վրաստանում ընդունված օրենքի՝ ուսուցման լեզուն վրացերենն է, բայց նախատեսված է ազգային փոքրամասնությունների ուսուցումը մայրենի լեզվով կազմակերպելու հնարավորություն: Համագործակցելով ԵԱՀԿ ազգային փոքրամասնությունների գործերով գերագույն կոմիտեի գրասենյակի հետ՝ նրանք իրականացնում են «Աջակցություն հայոց լեզվի և գրականության ուսուցմանը» ծրագիրը:

Այս տարի 2-րդ քայլը կատարեցին՝ թույլատրեցին օգտագործել մեր պատմության դասագրքերը, ինչն ավելի շատ ձևական բնույթ է կրում: Մինչ այդ՝ վերջին տարիներին, մեկ անգամ չէ, որ դիմել են մեզ՝ պատմության և աշխարհագրության դասագրքեր չուղարկելու խնդրանք-պահանջով: Այսուհետև նրանք հետամուտ կլինեն հայկական դպրոցները աստիճանաբար վրացական դասագրքերով ապահովելուն, կուժեղացնեն վրացերեն լեզվի ուսուցումը, վրացական ստանդարտների ներդրումը և այլն: Սա անխուսափելի գործընթաց է, որին դիմակայել պարզապես անհնար է. մենք կարող ենք պատասխանել միայն այդ նույն դպրոցներում լավ ծրագրված ճկուն քաղաքականություն իրականացնելով (հայրենասիրության դաստիարակությամբ և հայագիտության՝ կրոնի, հայոց լեզվի, հայոց պատմության ուսուցմամբ, նաև՝ լրացուցիչ և նախասիրական հիմունքներով): Ընդ որում, դրանք, պետք է ուժեղացվեն հատուկ Վրաստա-

նի համար մշակված շատ լուրջ ու ծավալուն ծրագրերով: Մենք պետք է հասկանանք, որ պայքար է գնում ուսուցչական կազմի կողմնորոշման համար, և այստեղ կարևորվում են հայրենասիրական դաստիարակության խնդիրները, որոնք անտարակույս ամենաբարդ խնդիրներից են:

Այսօր Վրաստանում գործում է հայերեն ուսուցմամբ 146 դպրոց, որոնցում ուսանում է մոտ 19500 հայ աշակերտ: Ստորև ներկայացվում է դրանց ցուցակը (տես աղյուսակը):

Աղյուսակ

ՎՐԱՍՏԱՆՈՒՄ ՀԱՅԵՐԵՆ ՈՒՍՈՒՑՄԱՄԲ ԴՊՐՈՑՆԵՐԻ ԹԻՎԸ
ԵՎ ԱՇԱԿԵՐՏՆԵՐԻ ԹՎԱՔԱՆԱԿԸ՝ ԸՍՏ ՇՐՋԱՆՆԵՐԻ

Շրջաններ, քաղաքներ	Դպրոցների թիվը	Աշակերտ- ների քվաքանակը	Շրջաններ, քաղաքներ	Դպրոցների թիվը	Աշակերտ- ների քվաքանակը
Թբիլիսի	4	600	Բորժոմի շրջ.	4	200
Բաթում	1	52	Նինոծմինդայի շրջ.	32	5000
Դեդոփլիս Ծղարոյի (Կախեթ) շրջ.	1	54	Բոլնիսի շրջ.	3	300
Ադիգենի շրջ.	1	25	Թեթրի Ծղարոյի շրջ.	1	80
Ասպինձայի շրջ.	1	300	Մառնեուլի շրջ.	11	1200
Ախալքալաքի շրջ.	58	9000	Շակալայի շրջ.	13	1300
Ախալցխայի շրջ.	16	1400			
			Ընդամենը	146	19511

Նրանք, ովքեր կապված են Ջավախքի հետ, գիտեն, որ ամենաբարդ ու կարևոր պրոբլեմը որակյալ կադրերի խնդիրն է: Ջավախքում այդպիսիք գրեթե չկան թե՛ քաղաքական, թե՛ մշակութային, թե՛ կրթական առումով:

Մյուս կարևոր հիմնահարցը համալսարանի խնդիրն է: Վրացիները մասնաճյուղեր են բացել Ախալքալաքում և Ախալցխայում: Այդ մասնաճյուղերում անթաքույց կերպով թույլ չեն տալիս բացել հայագիտական բլոկ: Մենք բազմիցս նրանց առաջարկել ենք կա՛մ Ջավախքում բացել հայագիտական ամբիոն, կա՛մ Թբիլիսիի հայագիտական ամբիոնը տեղափոխել այնտեղ: Սակայն դա բացարձակապես չի ընդունվում:

Հայ-վրացական համալսարանի ստեղծման կամ Վրաստանում Հայկական համալսարանի մասնաճյուղ բացելու հարցը վերջին 5–6 տարիներին դարձել է հիմնական քննարկման նյութ, որը վրացական իշխանությունները կտրականապես մերժում են: Ընդամենը մենք բազմիցս հայտնել ենք մեր պատրաստակամությունը՝ համալսարանը լիովին ապահովելու որակյալ և վրացերեն լավ իմացող մասնագետներով: Դարձյալ ոչ մի արձագանք: Մենք, որպես տարբերակ, առաջարկել ենք այդ մասնաճյուղը բացել ոչ թե Ախալքալաքում, այլ Ախալցխայում կամ Բաթումում, որովհետև հիմա Ջավախքից դեպի Բաթում ճանապարհ է կառուցվում, և այն զգալիորեն կհեշտացնի Ջավախքի և Աջարիայի միջև կապը: Առաջարկել ենք նաև, որպեսզի թույլատրեն մեր միջոցներով բացել ԵՊՀ, Մանկավարժական կամ մեկ այլ համալսարանի մասնաճյուղ: Կան նաև այլ

տարբերակներ և առաջարկներ: Սակայն դրանք բոլորն էլ մեր միջկառավարական աշխատանքների ընթացքում, երկկողմ կրթական հանդիպումներում բացահայտ կերպով մերժվում են: Այժմ մի նոր առաջարկ ենք պատրաստել. եվրոպացիների օժանդակությամբ բացել Հայ-վրացական համալսարան՝ Ռուս-հայկական (Սլավոնական) համալսարանի օրինակով:

Առաջարկվում է երկու տարբերակ. համալսարանը բացել կամ Եվրախորհրդի հովանու ներքո, կամ՝ երկու երկրներում: Մեր կարծիքով՝ երկու տարբերակներն էլ պետք է ընդունելի համարել: Քանի որ Ջավախքը համարվում է հայ-վրացական բարեկամության գոտի, ուրեմն կարելի է այդ համալսարանը հիմնել Ջավախքում:

Վրաստանի օրենսդրությունը հնարավորություն է տալիս հայ-վրացական հարաբերություններում բազմաթիվ ծրագրեր իրականացնելու: Բայց քանի որ խոչընդոտները շատ են, ուստի տարբերակներից մեկն այն է, որ ՀՕՄ-ի Սամցխե-Ջավախքի կառույցը հանդես գա որպես համալսարանի հիմնադիր, իսկ մենք այդ համալսարանին տանք մեր որևէ համալսարանի մասնաճյուղի կարգավիճակ: Կարող ենք անվանել Հայ-վրացական համալսարան կամ Հայ-վրացական բարեկամության համալսարան, որպեսզի հնարավորինս չեզոքացնենք մի քանի ոչ ցանկալի գործոններ, կամ որևէ այլ լուծում տալ: Կարևոր է՝ խնդիրը լուծել ըստ էության:

Կրթության այս բնագավառում մեր «ճակատամարտը» առաջին հերթին հենց համալսարանի ստեղծման համար է: Եթե մենք չկարողանանք կյանքի կոչել այդ գաղափարը, ապա տանուլ կտանք կրթական ամբողջ գործընթացը:

Այն, ինչ մենք անում ենք հիմա, էապես նպաստում է Ջավախքից ապագա կադրերի դուրս գալուն: Ներկա դրությամբ Վրաստանի քաղաքացիություն ունեցող 1352 հայ երիտասարդներ սովորում են Հայաստանում. 1004-ը՝ 15 պետական բուհերում, 284-ը՝ 20 ոչ պետական բուհերում, 64-ը՝ 10 քոլեջներում: Նրանք, օգտվելով արտոնություններից, այստեղ սովորում են որպես սփյուռքահայ ուսանողներ և հետ չեն վերադառնում: Ստացվում է այնպես, որ կրթություն և դաստիարակություն տալու նպատակով մենք վրացահայության, հատկապես՝ ջավախահայության ներուժը տեղափոխում ենք Հայաստան: Այսինքն՝ ինքներս նպաստում ենք այնտեղից երիտասարդ ներուժի դուրսբերմանը:

Ինչ վերաբերում է Աբխազիային, ապա այն մի առանձնահատուկ հարց է, որը լուրջ վերլուծության կարիք ունի: Այստեղ դրությունը բավականին տխուր է. Աբխազիայում գործել են 41 հայկական դպրոցներ, իսկ այժմ մնացել են 32-ը, որոնք աշխատում են մեր դասագրքերով ու ծրագրերով: Ներկայումս հայկական դպրոցներ հաճախում է 2500 հայ երեխա, իսկ ռուսական դպրոցներ՝ ավելի քան 7000: Ի տարբերություն Ջավախքից, այստեղ այլ պետության կողմից ծրագրված ձուլման կամ ճնշման գործողություններ չկան: Սակայն կա այլ հանգամանք. Մոչին մոտ է, իսկ այնտեղ կան շատ բարեկարգ ռուսական դպրոցներ, որոնց տված ատեստատները միանշանակ կերպով ընդունվում են ՌԴ-ում: Այս պայ-

մաններում, բնականաբար, կրճատվում է հայկական դպրոցներ հաճախող երեխաների թիվը: Ավելին. ի տարբերություն Ջավախքից, Արխագիայից Հայաստան շատ քիչ դիմորդներ են գալիս, քանի որ Հայաստանում ապրելու շահագրգռվածություն չունեն: Այժմ Հայաստանի 7 բուհերում Արխագիայից սովորում են ընդամենը 13 հայ երիտասարդ:

Մենք Արխագիա ենք ուղարկում դասագրքեր, նյութեր, երբեմն կազմակերպում ենք ուսուցիչների վերապատրաստում, դպրոցների հետ հաստատվել են նորմալ հարաբերություններ: Բայց Ռուսաստանից ռեալ կախվածության պայմաններում արդեն դժվար է այնտեղ պահել հայկական դպրոցները: Ելքն այս դեպքում հայկական դպրոցական ծրագրերի ինտեգրումն է ռուսական դպրոցական համակարգին:

Բացի այդ, մեր ծրագրերը պետք է մատչելի և ճանաչելի լինեն ՌԴ-ում, քանի որ Արխագիայի հարևանությամբ օրեցօր զարգանում է Սոչիի մեգապոլիսը՝ իր հզոր ենթակառույցներով, իր համալսարանական համակարգով, գիտական, մարզական, մշակութային ներուժով հանդերձ, և Արխագիան դառնում է Սոչին սպասարկող շրջան: Հաշվի առնելով նաև այդ զարգացումները՝ այստեղ, ի տարբերություն Ջավախքից, պետք է փոխենք քաղաքականությունը, այն է՝ Արխագիան դիտենք որպես Սփյուռք և փորձենք այնպես անել, որ տեղի հայ բնակչության համար հայապահպանությունը դառնա հիմնական արժեք:

ՀԱՅ ԱՌԱՔԵԼԱԿԱՆ ՍՈՒՐԲ ԵԿԵՂԵՑՈՒ ՎԻՐԱՀԱՅՈՑ ԹԵՄԸ

*Հայ Առաքելական Սուրբ Եկեղեցու Վիրահայոց թեմի Առաջնորդ
գերաշնորհ Տեր ՎԱԶԳԵՆ եպիսկոպոս ՄԻՐՉԱԽԱՆՅԱՆ,
Ձախարիքի ընդհանուր առաջնորդական փոխանորդ
հոգեշնորհ Տեր ԲԱԲԳԵՆ արքեպ ՍԱԼԲԻՅԱՆ*

1. ՀԱՅ ԱՌԱՔԵԼԱԿԱՆ ՍՈՒՐԲ ԵԿԵՂԵՑՈՒ ՎԻՐԱՀԱՅՈՑ ԹԵՄԻ ԳՈՐԾՈՒՆԵՈՒԹՅՈՒՆԸ

ա) Հայ Առաքելական Սուրբ Եկեղեցու Վիրահայոց թեմի ներկայիս վիճակը:
Վրաստանում Հայ Առաքելական Սուրբ Եկեղեցին 5-րդ դարից ի վեր ներկայաց-
ված է եղել որպես առանձին եկեղեցական կրոնական-վարչական միավոր և իր
գոյության ամբողջ պատմության ընթացքում զգալի դեր է խաղացել տեղի հայ
համայնքի կյանքում:

2002 թ. հոկտեմբերի 1-ից մինչև օրս Վիրահայոց թեմն է՛լ ավելի է ամրա-
պնդվել որպես Վրաստանի հայ հասարակության կյանքում նշանակալի հասա-
րակական գործոն և սերտացրել է համագործակցությունը Վրաստանում ՀՀ դես-
պանության հետ:

Թեմի վարչական կենտրոնը Թբիլիսիի Առաջնորդարանն է, որը ղեկավա-
րում է թեմի առաջնորդ Տեր Վազգեն եպիսկոպոս Միրզախանյանը:

Առաջնորդարանում մշտական հիմունքով աշխատում է 5 հոգի.

1. թեմի ընդհանուր գործերի կառավարիչը, որը և ֆինանսական գործերի
պատասխանատուն է,

2. թեմի առաջնորդի օգնականը, որը և ՁԼՄ-ների, պետական կառույցների,
կրոնական, դիվանագիտական ու հասարակական կազմակերպությունների հետ
հարաբերությունների պատասխանատուն է,

3. մշակույթի և կրթության հարցերով պատասխանատուն,

4. թեմի տնտեսական և շինարարական գործերի կառավարիչը,

5. թեմի քարտուղարն ու գործավարը, որը նաև մշակույթի ու կրթության հար-
ցերով պատասխանատուի օգնականն է:

Դրա հետ մեկտեղ թեմին կից ստեղծված են հետևյալ խորհուրդները՝

1. մշակույթի հարցերով,

2. կրթության հարցերով,

3. երիտասարդության հարցերով:

Այս խորհուրդները կազմված են Թբիլիսիի հայ համայնքի ներկայացուցիչ-
ներից, որոնք իրենց հերթին ներգրավված են հասարակական կյանքի համապա-
տասխան ոլորտներում:

Բացի այդ, թեմը փաստացի առաջնորդ է Վրաստանում միջկրոնական
համագործակցության ոլորտում: Նա ընդգրկված է հետևյալ խորհուրդներում.

1. Վրաստանի Ռեղապետ Եկեղեցու պատրիարքության առընթեր կրոնների խորհուրդ (կազմված է բացառապես այնպիսի ավանդական կրոնական կազմակերպությունների ներկայացուցիչներից, ինչպիսիք են Հայ Առաքելական, Հռոմի Կաթոլիկ, Լյութերական, Սլրտական Եկեղեցիները, մահմեդական և հուդայական համայնքները),

2. Վրաստանի ժողովրդական պաշտպանի (օմբուդսմեն) գրասենյակին առընթեր կրոնների խորհուրդ,

3. Վրաստանի միջկրոնական համագործակցության խորհուրդ (կազմված է բացառապես այնպիսի ավանդական կրոնական կազմակերպությունների ներկայացուցիչներից, ինչպիսիք են Հայ Առաքելական, Հռոմի Կաթոլիկ, Լյութերական, Սլրտական Եկեղեցիները, մահմեդական և հուդայական համայնքները):

2006 թվականից թեմը հրատարակում է «Նորաշեն» հանդեսը, որը տարածվում է Թբիլիսիի հայ համայնքում, Սամցխե-Ջավախքում, Աջարիայում, Քվեմո Քարթլիի տարածաշրջանի հայաբնակ գյուղերում, այդ թվում՝ Վրաստանի հայկական դպրոցներում, հայ հասարակական կազմակերպություններում, Մայր Աթոռ Սբ. Էջմիածնում, Վրաստանի և Հայաստանի պետական կառույցներում, գիտական շրջաններում, Վրաստանի կրոնական կազմակերպություններում և Վրաստանում հավատարմագրված դիվանագիտական ներկայացուցչություններում: Հանդեսը թեմի պաշտոնական մարմինն է և լույս է տեսնում երկու ամիսը մեկ անգամ: Այն ունի խմբագրական խորհուրդ՝ բաղկացած փորձառու լրագրողներից և Թբիլիսիի հայ համայնքի հասարակական գործիչներից: Հանդեսի տպաքանակը 1000 օրինակ է:

Հանդեսը կարևոր դեր ունի վրացահայ համայնքի կյանքում և հայկական եկեղեցական համայնքի հետ հաղորդակցության կարևոր գործիք է: Վրացահայերի կյանքում այն մասն կատարում է համախմբող դեր:

Մայր Աթոռ Սբ. Էջմիածնի աջակցությամբ Վիրահայոց թեմը 2007–2008 ուսումնական տարվանից նախատեսել և իրագործում է «Հայ առաքելական եկեղեցու պատմություն» առարկայի դասավանդումը Թբիլիսիի այն միջնակարգ դպրոցներում, որոնցում դասավանդումը կատարվում է հայերեն լեզվով:

Վիրահայոց թեմին կից գործում են կիրակնօրյա դպրոցներ Թբիլիսիում, Բաթումում, Ռուսթավիում, որտեղ դասավանդվում են հայոց լեզու և հայագիտություն:

Թեմը Վրաստանում Հայաստանի Հանրապետության դեսպանատան և տարբեր հասարակական ու համայնքային կազմակերպությունների հետ համատեղ ամեն տարի կազմակերպում և իրագործում է հոգևոր, մշակութային և ազգային-հայրենասիրական բովանդակությամբ մոտ 30 միջոցառում: Այդ միջոցառումները նպաստում են Վիրահայոց թեմի ծխականների հայկական ինքնագիտակցության և մույնականության մակարդակի բարձրացմանը, էապես աճել է ծխականների հավատը, մեծացել է իրենց եկեղեցու նկատմամբ վստահությունը, ինչն էլ հանգեցնում է եկեղեցու շուրջ հայ համայնքի աստիճանական համախմբմանը:

բ) *Թեմի հոգևորականները*: Հաշվի առնելով հայկական ծագումով Վրաստանի քաղաքացիների թվաքանակը, որոնց մեծ մասը Հայ Առաքելական Սուրբ Եկեղեցու ծխականներ են, առանձին հայաբնակ աշխարհագրական միավորների, ինչպես նաև գործող հայկական եկեղեցիների թիվը՝ համարում ենք, որ ներկայումս կա անհրաժեշտություն թեմը համալրելու լրացուցիչ հոգևորականներով, որոնք բավարարեն Վրաստանի տարածաշրջաններում ապրող հայերի հոգևոր կարիքները:

2008 թ. մայիսի 15-ի դրությամբ թեմի հոգևորականներն են՝

1. թեմի առաջնորդ Տեր Վազգեն եպիսկոպոս Միրզախանյանը,
2. Սամցխե-Ջավախքի տարածաշրջանում թեմի ընդհանուր առաջնորդական փոխանորդ Տեր Բարգեն արեղա Սալքիյանը,
3. Աջարիայի հայության, Բաթումի Սուրբ Փրկիչ եկեղեցու հոգևոր հովիվ Տեր Կիրակոս արեղա Դավթյանը,
4. Վիրահայոց թեմի Թբիլիսիի Սուրբ Գևորգ առաջնորդանիստ եկեղեցու լուսարարապետ Տեր Եղիշե ավագ քահանա Հարությունյանը,
5. Վիրահայոց թեմի Թբիլիսիի Սուրբ Գևորգ առաջնորդանիստ եկեղեցու ծխակատար Տեր Շմավոն ավագ քահանա Սաղոյանը,
6. Քվեմո Քարթլիի տարածաշրջանի Ծալկայի շրջանի հայության հոգևոր հովիվ Տեր Եղիա ավագ քահանա Թազայանը,
7. Վիրահայոց թեմի Թբիլիսիի Սուրբ Գևորգ առաջնորդանիստ եկեղեցու հոգևոր հովիվ Տեր Նարեկ քահանա Ղուշչյանը,
8. Մառնեուլի և Բոլնիսի շրջանների հայության հոգևոր հովիվ Տեր Հուսիկ քահանա Հարությունյանը,
9. Ախալքալաքի և մերձակա գյուղերի հոգևոր հովիվ Տեր Սամվել քահանա Թորոսյանը,
10. Ախալքալաքի շրջանի Արագովա գյուղի Սուրբ Գևորգ եկեղեցու հոգևոր հովիվ Տեր Թադևոս քահանա Տեր-Սկրտչյանը,
11. Ախալցխիսի*, Ադիգենի և Բորժոմի շրջանների հոգևոր հովիվ Տեր Մանուկ քահանա Ջեյնալյանը,
12. Նինոծմինդայի շրջանի հոգևոր հովիվ Տեր Արմաշ քահանա Պողոսյանը:

գ) *Թեմի եկեղեցիները*: Ստորև բերված է 2008 թ. մայիսի 15 դրությամբ Վրաստանում գործող Հայ Առաքելական Սուրբ Եկեղեցու թեմի եկեղեցիների ցանկը, որոնց մի մասը 2002 թ. հունվարի 10-ից մինչև օրս վերականգնվել կամ վերականգնվում է՝

1. Թբիլիսիի Սուրբ Գևորգ առաջնորդանիստ եկեղեցին. մեզ հասած շենքը կառուցվել է 631 թ., վերականգնվել է և օծվել 1808 թ., ապա՝ 1832 թ.,
2. Թբիլիսիի Սուրբ Էջմիածին եկեղեցին. կառուցվել է 1805 թ., վերա-

* Հայերենում ավանդաբար ընդունված է «Ախալցխա» ձևը, մինչդեռ եկեղեցական գրականության մեջ օգտագործվում է «Ախալցխե» ձևով, որը համապատասխանում է վրացերենին և պահպանվում է սույն հոդվածում:

կանգնվել է և օծվել 1857 թ., ապա՝ 1912 թ., ներկայումս եկեղեցում կատարվում են հիմնարար վերականգնողական աշխատանքներ,

3. Բաթումի Սուրբ Փրկիչ եկեղեցին. կառուցվել է 1885 թ., վերականգնվել է և օծվել 1996–1999 թթ., 2008 թ. բարեկարգվել են բակը, հարակից տարածքը, կառուցվել է նաև եկեղեցու պարիսպը,

4. Ախալցխիսեի Սուրբ Գրիգոր Լուսավորիչ եկեղեցին. կառուցվել է 1832 թ., վերականգնվել է և օծվել 1837 թ.,

5. Ախալցխիսեի Մարթայի շրջանի Սուրբ Զորավորաց մատուռը. կառուցվել է և օծվել 2006 թ.,

6. Ախալցխիսեի շրջանի Սազել գյուղի Սուրբ Խաչ եկեղեցին. կառուցվել է 1970 թ., վերականգնվել է և օծվել 1995 թ.,

7. Ախալցխիսեի շրջանի Մեծ Պամած գյուղի Սուրբ Խաչ եկեղեցին. կառուցվել է 1864 թ., վերականգնվել է և օծվել 1999 թ.,

8. Ախալցխիսեի շրջանի Փոքր Պամած գյուղի Սուրբ Խաչ եկեղեցին. կառուցվել է 1838 թ., վերականգնվել է և օծվել 1954 թ., ապա՝ 1993 թ.,

9. Ախալցխիսեի շրջանի Օրալ գյուղի Սուրբ Գրիգոր Լուսավորիչ եկեղեցին. կառուցվել է 1887 թ., վերականգնվել է և օծվել 1999 թ.,

10. Ախալցխիսեի շրջանի Ծուրուր գյուղի Սուրբ Սիոն եկեղեցին. կառուցվել է 1881 թ., վերականգնվել է և օծվել 1996 թ., իսկ զանգակատունը, որն ամբողջովին ավերված է եղել, վերականգնվել է 2004 թ.,

11. Ախալցխիսեի շրջանի Դուլալիս գյուղի Սուրբ Աստվածածին մատուռը. կառուցվել է և օծվել 1994 թ.,

12. Ախալցխիսեի շրջանի Չեչերեկ գյուղի Կարմիր Ավետարան մատուռը. կառուցվել է 2005 թ.,

13. Ասպինձայի շրջանի Դամալա գյուղի Սուրբ Խաչ եկեղեցին. կառուցվել է 1872 թ., վերականգնվել է և օծվել 2008 թ.,

14. Ախալքալաքի Սուրբ Խաչ եկեղեցին. կառուցվել է 1830 թ., վերականգնվել է և օծվել 1856 թ., 2008 թվականից կատարվում են վերականգնողական աշխատանքներ,

15. Ախալքալաքի շրջանի Արագովա գյուղի Սուրբ Գևորգ եկեղեցին. կառուցվել է 1863 թ., վերականգնվել է 20-րդ դարի սկզբին, վերջին անգամ վերականգնվել է 2001–2005 թթ.,

16. Ախալքալաքի շրջանի Արագովա գյուղի Սուրբ Կուսանաց մատուռը. կառուցվել է 2001 թ., օծվել՝ 2002 թ.,

17. Ախալքալաքի շրջանի Բալխո գյուղի Սուրբ Հարություն եկեղեցին. կառուցվել է 1864 թ., վերականգնվել է և օծվել 1868 թ., օծվել է 2007 թ.,

18. Ախալքալաքի շրջանի Բարալեթ գյուղի Սուրբ Աստվածածին եկեղեցին. կառուցվել է 1855 թ., վերականգնվել է 1869 թ., վերջին անգամ վերականգնվել է 2003 թ., օծվել՝ 2005 թ.,

19. Ախալքալաքի շրջանի Մեծ Սամսար գյուղի Սուրբ Գրիգոր Լուսավորիչ մատուռը. կառուցվել է 2002 թ., օծվել՝ 2003 թ.,

20. Ախալքալաքի շրջանի Մեծ Սամսար գյուղի Սուրբ Աստվածածին եկեղեցին. կառուցվել է 1861 թ., վերականգնվել է և օծվել 2005 թ.,

21. Ախալքալաքի շրջանի Փոքր Սամսար գյուղի Սուրբ Հարություն եկեղեցին. կառուցվել է 1860 թ., վերականգնվել է և օծվել 2006 թ.,

22. Ախալքալաքի շրջանի Խանդո գյուղի Սուրբ Խաչ եկեղեցին. կառուցվել է և օծվել 2006 թ.,

23. Նինոծմինդայի շրջանի Խոջաբեկ գյուղի Սուրբ Սարգիս եկեղեցին. կառուցվել է 1861 թ., վերականգնվել է 1882 թ., վերջին անգամ վերականգնվել է և օծվել 1992 թ.,

24. Նինոծմինդայի շրջանի Սաթիսա գյուղի Սուրբ Մեծն Ներսես եկեղեցին. կառուցվել է 1869 թ., վերջին անգամ վերականգնվել է 1994–2001 թթ., օծվել՝ 2002 թ.,

25. Ծալկայի շրջանի Ղուշի գյուղի Սուրբ Գևորգ եկեղեցին. կառուցվել է 1855 թ., վերականգնվել է 1866–1867 թթ., վերջին անգամ վերականգնվել է և օծվել 2004 թ.,

26. Ծալկայի շրջանի Ղզըխիսա գյուղի Սուրբ Աստվածածին եկեղեցին. կառուցվել է 1841 թ., վերականգնվել է 1875–1880 թթ., վերականգնվել է և օծվել 2002 թ.,

27. Ծալկայի շրջանի Խաչ գյուղի Սուրբ Գևորգ եկեղեցին. կառուցվել է 1855 թ., վերականգնվել է 2002 թ.,

28. Բորժոմի շրջանի Բեժանո գյուղի Սուրբ Աստվածածին մատուռը. կառուցվել է և օծվել 2006 թ.,

29. Բեժանո գյուղի Սուրբ Մինաս եկեղեցին. կառուցվել է 1830-ական թթ., վերականգնվել է և օծվել 2007 թ.,

30. Թերթի Ծղարոյի շրջանի Շամշուղա գյուղի Սուրբ Փրկիչ եկեղեցին. կառուցվել է 1863 թ., վերականգնվել է և օծվել 2008 թ.,

31. Մառնեուլի շրջանի Շահումյան գյուղի Սուրբ Աստվածածին եկեղեցին. վերականգնողական աշխատանքները կատարվել են 2003 թ., օծվել է 2008 թ.:

Բացի գործող եկեղեցիներից, Հայ Առաքելական Սուրբ Եկեղեցու Վիրահայոց թեմը պահանջում է իրեն վերադարձնել այն վեց եկեղեցիները, որոնք պատմականորեն պատկանել են թեմին, խորհրդային շրջանում բռնագրավվել են և պետական անկախության վերականգնումից հետո չեն վերադարձվել: Այդ եկեղեցիներն են՝

1. Թբիլիսիի Նորաշենի Սուրբ Աստվածածինը,
2. Թբիլիսիի Սուրբ Նշանը,
3. Թբիլիսիի Մուղնեցվոց Սուրբ Գևորգը,
4. Թբիլիսիի Սուրբ Մինասը,
5. Թբիլիսիի Շամխրեցվոց Սուրբ Աստվածածինը,
6. Ախալցխիսեի Սուրբ Նշանը:

Հարկ է նշել նաև այն վրացացված հայ եկեղեցիները, որոնք վերադարձնելու համար Հայ Առաքելական Սուրբ Եկեղեցու Վիրահայոց թեմը հավակնություններ չի ներկայացնում: Դրանք են՝

1. Կարապի Սուրբ Գևորգ (18-րդ դար),
2. Բեթղեհեմի Սուրբ Աստվածածին (13-րդ դար),
3. Կուսմասց Սուրբ Ստեփանոս (18-րդ դար),
4. Սուրբ Խաչ (1830 թ.),
5. Սուրբ Աստվածածին (19-րդ դար),
6. Սուրբ Կարապետ (16-րդ դար),
7. Չորաբաշի Սուրբ Գևորգ (19-րդ դար):

դ) *Սամցխե-Ջավախքի փոխանորդություն*: Վերջին մի քանի տարիների ընթացքում Հայ Առաքելական Սուրբ Եկեղեցու Սամցխե-Ջավախքի փոխանորդությունը, որը Վրաստանի թեմի կազմի մեջ էր, ձևավորվել է որպես առանձին հոգևոր-վարչական միավոր: Աշխարհագրական առումով այն ներառում է Սամցխե-Ջավախքի տարածաշրջանը և հարևան՝ Քվեմո Քարթլիի տարածաշրջանի Ճալկալի շրջանի հայկական գյուղերը:

Կարծում ենք, որ ժամանակն է Սամցխե-Ջավախքը հայտարարելու Հայ Առաքելական Սուրբ Եկեղեցու առանձին թեմ: Դա կնպաստի Հայ Առաքելական Սուրբ Եկեղեցու շուրջ տարածաշրջանի հայ բնակչության համախմբմանը, տարածաշրջանի ձևավորմանը որպես առանձին կրոնամշակութային վարչատարածքային միավորի: Սամցխե-Ջավախքի թեմի համապատասխան նախագիծը ներկայացված է Նորին Սուրբ Օծություն Տեր Տեր Գարեգին Բ Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսին:

Հարկ է նշել, որ 2006 թ. փետրվարի 6-ին Վրաց Ռիդափառ Եկեղեցու Սրբազան Սինոդը, նախապես չտեղեկացնելով Հայ Առաքելական Սուրբ Եկեղեցուն կամ պետական իշխանության համապատասխան մարմիններին, ընդունեց Հայաստանի տարածքում Վրաց Ռիդափառ Եկեղեցու թեմ ստեղծելու որոշում՝ դա փաստարկելով իբր «պատմական թեմերից մեկի» վերականգնմամբ: Սինոդը վճռեց. «Վերականգնել պատմականորեն գոյություն ունեցած Ագարակ-Տաշիրի թեմը և դնել Դմանիսի եպիսկոպոսի ենթակայության տակ, որի տիտղոսը սահմանել հետևյալ կերպ՝ Դմանիսի և Ագարակ-Տաշիրի եպիսկոպոս, աթոռանիստը Դմանիսում»: Հարկ է նշել, որ Հայաստանի այն տարածքում, որի վրա ձևակա-նորեն տարածված է Վրաց Ռիդափառ Եկեղեցու վերոհիշյալ թեմի իրավասու-թյունը, ուղղափառ հոտ չկա:

ե) *Գործունեությունը Կախեթում և Արխագիայում*: Նկատի ունենալով Կախեթում հայ բնակչության ծովման փաստը՝ Հայ Առաքելական Սուրբ Եկեղեցու Վիրահայոց թեմը այդ տարածաշրջանում ակտիվ աշխատանքներ չի կատարում: Սակայն թեմը անում է հնարավոր ամեն ինչ՝ Կախեթի տարածաշրջանում հայկական տարրը պահպանելու համար: Կախեթի շրջանի Սաբաթլո գյուղում

2007 թ. հուլիսի 19-ին Հայ Առաքելական Սուրբ Եկեղեցու հոգևորականները՝ թեմի առաջնորդ Տեր Վազգեն եպիսկոպոս Միրզախանյանի գլխավորությամբ, ծխականների հետ կազմակերպեցին ամբողջովին հայերով բնակեցված գյուղի բնակչության խմբային մկրտություն:

Հայ Առաքելական Սուրբ Եկեղեցու Վիրահայոց թեմը Կախետում հոգևորական չունի:

Հաշվի առնելով այն հանգամանքը, որ Աբխազիան չի ենթարկվում Վրաստանի պաշտոնական իշխանությունների իրավասությանը, Հայ Առաքելական Սուրբ Եկեղեցու Վիրահայոց թեմն իր իրավասությունը չի տարածում Աբխազիայի, ինչպես նաև Հարավային Օսեթիայի վրա: Աբխազիայի հայկական համայնքի հոգևոր հովիվը Տեր Տառն արեղա Գուլիկյանն է, որը ենթարկվում է Հայ Առաքելական Սուրբ Եկեղեցու Ռուսաստանի Հարավային թեմին:

2. ՀԱՅ ԱՌԱՔԵԼԱԿԱՆ ՍՈՒՐԲ ԵԿԵՂԵՑՈՒ

ՎԻՐԱՀԱՅՈՑ ԹԵՄԻ ԵՎ ՎՐԱՅ ՈՒՂՂԱՓԱՌ ԵԿԵՂԵՑՈՒ ՓՈԽՀԱՐԱԲԵՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԽՆԴԻՐԸ

Վրաստանի պետական անկախության վերականգնումից հետո Վրաց Ռեղափառ Եկեղեցին դարձել է վրացական պետականության հիմնասյուններից մեկը: Ռեղափառ Եկեղեցին Վրաստանի առավել հեղինակավոր հաստատությունն է, որը հասարակության վրա ավելի մեծ չափով է ներգործում, քան մնացած բոլոր հաստատությունները միասին վերցրած:

Վիրահայոց թեմի և Վրաց Ռեղափառ Եկեղեցու շահերը բախվում են այսպես կոչված «վիճելի» եկեղեցիների առնչությամբ: Ինչպես վերը նշել էինք, հայոց թեմը պահանջում է իր վեց եկեղեցիների վերադարձը, որոնցից երկուսը ցանկանում է յուրացնել Վրաց Ռեղափառ Եկեղեցին: Դրանք են՝ Նորաշեն եկեղեցին Թբիլիսիում և Սուրբ Նշան եկեղեցին Ախալքալաքում:

Թեմը ակտիվ կերպով աշխատում է այդ հարցի լուծման ուղղությամբ ինչպես ազգային մակարդակով՝ Վրաստանի ներսում, այնպես էլ միջազգային մակարդակով: Բացի այդ, հարցի լուծման գործում անմիջականորեն ներգրավված է Մայր Աթոռ Սբ. Էջմիածինը, որը խնդիրը կարգավորելու նպատակով 2005 թ. պատվիրակություն է ուղարկել Վրաստան:

Բացի այդ, Վիրահայոց թեմի հիմնախնդիրներից մեկը թեմի իրավաբանական կարգավիճակի որոշումն է: Վրաստանում ոչ մի ավանդական կրոնական կազմակերպություն չունի իրավաբանական կարգավիճակ՝ որպես հասարակական իրավունքի իրավաբանական անձ: Վրաց Ռեղափառ Եկեղեցին ձևականորեն հայտարարում է, որ դեմ չէ Վիրահայոց թեմին և այլ ավանդական կրոններին Վրաստանում իրավաբանական կարգավիճակ տալուն, թեև փաստորեն այդ ուղղությամբ ոչ մի գործուն քայլ չի ձեռնարկում:

3. ՀԱՅ ԱՌԱՋԵԼԱԿԱՆ ՍՈՒՐԲ ԵԿԵՂԵՑՈՒ ՎԻՐԱՀԱՅՈՑ ԹԵՄԻ ԻՐԱՎԱԿԱՆ ԿԱՐԳԱՎԻՃԱԿԸ ՍԱՀՄԱՆԵԼՈՒ ԽՆԴԻՐՆԵՐԸ ԵՎ ԴՐԱՆՑ ԼՈՒԾՄԱՆ ՈՒՂԻՆԵՐԸ

Իրավական կարգավիճակի սահմանման պրոբլեմը Վիրահայոց թեմի հիմնախնդիրն է և առաջ է բերում այլ խնդիրներ, որոնց թեմը բախվում է իր գործունեության ընթացքում:

Վրաստանի օրենսդրության համաձայն՝ Վիրահայոց թեմը (ինչպես նաև ցանկացած այլ կազմակերպություն) կարող է գրանցված լինել որպես մասնավոր իրավունքի իրավաբանական անձ՝ առանց որևէ անցյալի և ժառանգության, իր կրոնական բնույթի ճանաչման, և իր կարգավիճակով ու իրավունքներով փաստորեն հավասարեցված կլինի Վրաստանի տարածքում գործող հազարավոր այլ հասարակական կազմակերպություններին:

Վիրահայոց թեմը, ինչպես նաև այլ ավանդական կրոնական կազմակերպություններ, կտրականապես մերժում է այս կարգի իրավասուրյեկտությունը և պահանջում է իրեն շնորհել իրավաբանական անձի կարգավիճակ ու այդ իրավաբանական անձին ճանաչել շուրջ 15 դար Վրաստանի տարածքում գոյություն ունեցած թեմի օրինական իրավահաջորդ: Նման կարգավիճակի շնորհում արդեն տեղի է ունեցել Վրաց ՌԻղլափառ Եկեղեցու դեպքում, երբ նա պետության հետ Սահմանադրական համաձայնագրի կնքման շնորհիվ դարձավ հասարակական իրավունքի իրավաբանական անձ՝ դրանից բխող բոլոր հետևանքներով:

Ստեղծված իրավիճակից ելք կարող է լինել Վրաստանում Հայ Առաքելական Սուրբ Եկեղեցու և վրացական պետության միջև հատուկ պայմանագրի կնքումը կամ «Կրոնի ազատության և կրոնական կազմակերպությունների մասին» առանձին օրենքի ընդունումը, որը կկարգավորի Վրաստանի կրոնական կազմակերպությունների հետ կապված բոլոր հարցերի համալիրը:

Վիրահայոց թեմը խնդիրը կարգավորելու նախաձեռնությամբ բազմիցս պաշտոնապես դիմել է համապատասխան պետական կառույցներին, հանդիպումներ է ունեցել պետական իշխանության ներկայացուցիչների հետ, բայց մինչ օրս խնդիրը մնում է չլուծված:

Մեր կարծիքով՝ անհրաժեշտ է, որ այս հարցը ՀՀ իշխանությունների կողմից համարվի պետական նշանակության հարց և պաշտոնապես քննարկվի Վրաստանի իշխանությունների ներկայացուցիչների հետ, ինչպես նաև ակտիվ ու անմիջական երկխոսություն ծավալվի Հայ Առաքելական և Վրաց ՌԻղլափառ Եկեղեցիների միջև:

ԱՇԽԱՏԱՆՔԱՅԻՆ ՏԵՏՐԵՐ

«ՀԱՅԿԱԿԱՆ ԲԱՆԱԿ» ՈԱԶՄԱԳԻՏԱԿԱՆ ՀԱՆՂԵՍԻ ՀԱՎԵԼՎԱԾ 3-4 (7-8). 2008

ՏԱՐԱԾԱՇՐՋԱՆԱՅԻՆ ԱՆՎՏԱՆԳՈՒԹՅՈՒՆ.

ԹՈՒՐՔԻԱ

(ԿՈԼԵԿՏԻՎ ՄԵՆԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆ)

**ԹՈՒՐՔԻԱՅԻ ՆԿԱՏՄԱՄԲ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ
ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ-ԱՆՎՏԱՆԳԱՅԻՆ ՈԱԶՄԱԿԱՐՈՒԹՅԱՆ
ՀԻՄՔԵՐԻ ՄԱՍԻՆ**

ԽՄԲԱԳՐԱԿԱՆ ԽՈՐՀՈՒՐԴ

Հ. Ս. Զոհրաբյան, քաղաքական գիտությունների դոկտոր (ՌԴ),
ՌԴ Ռազմական գիտությունների ակադեմիայի ընտրված իսկական անդամ,
հակաահաբեկչության գծով գիտական փորձագետ (ԱՄՆ) (մախագահ),
Դ. Ս. Չիլինգարյան (գլխավոր խմբագիր), Ռ. Ա. Այդինյան, Է. Ա. Ապրիանով,
Վ. Ս. Գասպարյան, Տ. Շ. Գասպարյան, Ա. Մ. Դավթյան, Մ. Ռ. Իսախանյան,
Վ. Ս. Իսրայելյան, Յու. Գ. Խաչատրյան, Մ. Ն. Կարապետյան,
Վ. Հ. Մարգարյան (գլխ. խմբ. տեղակալ), Ս. Ս. Մարտիրոսյան,
Լ. Ա. Մարտիրոսով, Ա. Ռ. Միրզաբեկյան, Ա. Ս. Նազարյան, Պ. Ա. Շադյան,
Ս. Ս. Սարկիսյան, Ս. Գ. Սեդրակյան, Ն. Գ. Տեր-Գրիգորյանց,
Դ. Է. Տոնոյան, Ա. Մ. Փարսադանյան, Կ. Գ. Զոչունց

Նախագծի գիտական ղեկավար՝ ՀՀ ՊՆ ԱՌՀԻ-ի պետ,
ՀՀ պաշտպանության մախարարի խորհրդական, քաղաքական գիտությունների
դոկտոր (ՌԴ), Պաշտպանական ազգային համալսարանի հրավիրված առաջատար
պրոֆեսոր (ԱՄՆ), ՀԱՊԿ-ի գիտափորձաքննական խորհրդի անդամ
գեներալ-մայոր Հ. Ս. Զոհրաբյան

Գիտական խմբագիրներ՝ ԱՌՀԻ-ի վերլուծական կենտրոնի պետ,
պատմական գիտությունների թեկնածու Վ. Հ. Տեր-Մաթևոսյան,
ԱՌՀԻ-ի գիտնական-վերլուծաբան, պատմական
գիտությունների դոկտոր Ա. Գ. Ավագյան,
ԱՌՀԻ-ի գիտնական-վերլուծաբան, ՀՀ ԳԱԱ թղթակից անդամ,
Հայաստանի գիտության վաստակավոր գործիչ Ն. Հ. Հովհաննիսյան

Պատասխանատու քարտուղար՝ Ա. Մ. Շահվերդյան
Տեխնիկական խմբագրումը՝ Ա. Պ. Նազարեթյանի
Ձևավորող նկարիչ՝ Հ. Գ. Սահակյան
Ռուսերեն տեքստերի թարգմանությունը՝ Զ. Վ. Փիրոյանի
Համակարգչային ապահովումը՝ Գ. Ս. Դադայանի,
Վ. Ռ. Խալաֆյանի, Ա. Պ. Նազարեթյանի

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԵՎ ԹՈՒՐԹԻԱՅԻ ԲԱԶՄԱՊԻՍՈՒԹՅԱՆ
ՀԱՄԱԿԱՐԳԱՅԻՆ ՀԱՄԵՄԱՏՈՒԹՅՈՒՆԸ՝
ԹՈՒՐԹԻԱՅԻ ՀԱՆԴԵՊ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԱՆՎՏԱՆԳԱՅԻՆ
ՌԱԶՄԱՎԱՐՈՒԹՅԱՆ ՀԻՄՔԵՐԻ ԵՎ ՄԻՋՊԵՏԱԿԱՆ
ՀԱՄԱԳՈՐԾԱԿՑՈՒԹՅԱՆ ՀԵՌԱՆԿԱՐՆԵՐԻ
ՄՇԱԿՄԱՆ ՏԵՍԱՆԿՑՈՒՆԻՑ

Հ. Ս. ՔՈԹԱՆՋՅԱՆ, գեներալ-մայոր, ՀՀ ՊՆ ԱՌՀԻ-ի պետ,
ՀՀ պաշտպանության նախարարի խորհրդական,
քաղաքական գիտությունների դոկտոր (ՌԴ),
ՌԴ ռազմական գիտությունների ակադեմիայի ընտրված իսկական անդամ,
հակահախբեկչության գծով գիտական փորձագետ (ԱՄՆ)

Տեսական կիբեռնետիկայի (կառավարման ընդհանուր տեսության) հայ-րերից մեկը՝ բրիտանացի գիտնական Ռիլյամ Ռոս Էշբին, որն իր հետազոտությունների համար ստացել է «Կիբեռնետիկայի Նյուտոն» մականունը, 20-րդ դարի 50-ական թվականների կեսերին «Կիբեռնետիկայի ներածություն» գրքում ձևակերպել է հիմնարար՝ «անհրաժեշտ բազմապիստության օրենքը (*The Law of Requisite Variety*)»¹:

Թուրքիայի և Հայաստանի գործակցության անվտանգային ռազմավարության հիմքերի մշակման համար տեսական-մեթոդաբանական և գիտակիրառական հետաքրքրություն է ներկայացնում «անհրաժեշտ բազմապիստության օրենքի» իմաստավորումը քաղաքական համակարգերի, մեր դեպքում՝ երկու պետությունների միջև, համագործակցության-հակամարտություն ներուժի համակարգվածության ռազմավարական գնահատման տեսանկյունից:

Այս ունիվերսալ օրենքի էությունը հետևյալն է. ցանկացած (սոցիալական, քաղաքական, տնտեսական, ֆինանսական, կենսաբանական, տեխնիկական և այլն) համակարգի գոյատևումը պայմանավորված է արտաքին միջավայրի բազմապիստության և տվյալ համակարգի ներքին բազմապիստության փոխգործությամբ: Այլ կերպ ասած՝ իր գոյության պահպանման համար համակարգը պետք է անընդհատ պահպանի այնպիսի մակարդակի ներքին բազմապիստություն, որը համապատասխանի շրջապատող միջավայրի բազմապիստությանը: Այս դեպքում միջավայրի հետ փոխգործությունում համակարգն առնվազն կարող է պահպանել իր դինամիկ հավասարակշռությունը: Մինչդեռ, եթե շրջապատող միջավայրի բազմապիստության մակարդակը բարձր է համակարգի ներքին բազմապիստության մակարդակից, ապա վերջինս պետք է հարմարվի շրջապատող միջավայրի բարդության առաջանցիկ աճմանը, ինչը միշտ չէ, որ

¹ Stewart W. R. Ashby. Introduction to Cybernetics. The Law of Requisite Variety. London, 1956; Эшби У. Росс. Введение в кибернетику. Перевод с английского. Изд. 2, стереот. М., 2006; W. Ross Ashby. Design for a Brain. The Origin of Adaptive Behavior. London, 1960:

հաջողվում է: Այս դեպքում համակարգը կործանվում է կամ ենթարկվում արտաքին միջավայրի բաղադրատարր հանդիսացող այնպիսի համակարգի կառավարմանը, որն ունի համեմատաբար ավելի բարձր մակարդակի բազմապիստություն:

Այլ խոսքով՝ եթե մենք գործ ունենք մի այնպիսի մեծ ու բարդ համակարգի հետ, ինչպիսին պետությունն է, ապա նրա վրա արտաքին ազդեցությունների (մեր դեպքում՝ արտաքին քաղաքական-անվտանգային միջավայրից բխող) զգալի բազմապիստությունը պահանջում է այդ պետության հաստատություններից այնպիսի հնարավոր բնութագրերի ու վարքի բազմապիստություն, որոնք համարժեք լինեն տվյալ ազդեցություններին: Իսկ եթե պետության համակարգը համարժեք չէ արտաքին միջավայրի բազմապիստությանը, ապա պատճառը նրա բաղկացուցիչ մասերի (ենթահամակարգերի) միջև ամբողջականության սկզբունքի խախտումն է, այն է՝ տվյալ կոնկրետ պետության կառուցվածքագործառության ին հաստատությունական կազմակերպվածքի տարրերի ու կապերի ոչ բավարար բազմապիստությունը:

Ռոս Էշբին օգտագործում է «*game player (խաղացող)*» հասկացությունը, ահա թե ինչու նրա օրենքը մաս խաղերի տեսության գլխավոր օրենքներից մեկն է: Այդ սկզբունքի նրա ձևակերպումը հստակ է. «*Only variety can destroy variety* (միայն բազմապիստությունը կարող է ոչնչացնել բազմապիստությունը)»: Օրինակ՝ եթե դուք ինչ-որ մեկի հետ քաղաքական-անվտանգային շախմատ եք խաղում, ապա պետք է ունենաք բովանդակային բազմապիստության առումով լավ մտածված այնպիսի ռազմավարություն՝ օժտված իրացման մարտավարական քայլերի համապատասխան բազմապիստությամբ, որը չզիջի ձեր հակառակորդի ռազմավարության և դրա իրացմանն ուղղված քայլերի բազմապիստությանը: Այսինքն՝ ձեր խաղային ռազմավարությունն իր բազմապիստությամբ չպետք է զիջի հակառակորդի ռազմավարությանը, և հակառակորդի յուրաքանչյուր քայլի դիմաց դուք նվազագույնը պետք է ունենաք ժամանակին տրվող համարժեք պատասխան: Նման դեպքում դուք առնվազն տանուլ չեք տա ձեր ազգային անվտանգության շահերը:

Անհրաժեշտ բազմապիստության մասին Ռոս Էշբիի օրենքի լույսով գործնականում կարելի է դիտարկել ցանկացած՝ ինչպես պարզ, այնպես էլ բարդ, համակարգերի դիմակայությունը: Օրինակ՝ կոմունիստական փորձի լիակատար ձախողումը ևս կարելի է վերլուծել անհրաժեշտ բազմապիստության օրենքի տեսանկյունից. ԽՍՀՄ ղեկավարման (հաստատությունական և անձնավորման առումներով) համակարգային բազմապիստության աստիճանն ավելի ցածր էր, քան անհրաժեշտ էր «Վերակառուցման (*Перестройка*)» մարտահրավերների առջև կանգնած հասարակության զարգացումն արդյունավետ կերպով կառավարելու համար: Ինչու՞ ԽՍՀՄ-ը տանուլ տվեց Սառը պատերազմը: Որովհետև բազմապիստության օրենքի տեսանկյունից ԽՍՀՄ-ը՝ որպես համակարգ, ավելի պարզունակ էր, քան բարձր մակարդակի բազմապիստությամբ օժտված Միացյալ

Նահանգները: Յուրաքանչյուր խորհրդային «բշնամական ձեռնարկմանը» ամերիկացիները կարողանում էին հակադրել ճկուն կերպով հարմարվող և համադասվող քաղաքական, տնտեսական, պաշտպանական և մշակութային-տեղեկատվական ռազմավարություններից բխող բազմաթիվ մարտավարական հակաձեռնարկումներ: Տվյալ տեսանկյունից ԱՄՆ-ը կարող էր ԽՍՀՄ-ի վրա ազդել և՛ տնտեսապես, և՛ քաղաքականապես, և՛ գաղափարապես, և՛ տեխնոլոգիապես, և՛ մշակույթի ու տեղեկատվության բնագավառներում: Մինչդեռ Խորհրդային Միությունը չկարողացավ արդյունավետ կերպով ազդել ԱՄՆ-ի վրա, քանի որ որպես համակարգ զիջում էր ԱՄՆ-ին իր այն բազմապիստության աստիճանով, որն անհրաժեշտ էր համարժեք փոխգործության համար:

Սույն ժողովածուն ՀՀ ՊՆ ԱՌՀԻ-ի և նրա հետ համագործակցող մի խումբ մասնագետների համատեղ մենագրություն է, որում նրանք փորձում են հիմնական և ոլորտային զեկուցումներում գնահատել Թուրքիայի բազմապիստությանը Հայաստանի ռազմավարական գործունեության բազմապիստության համապատասխանության աստիճանը՝ Թուրքիան դիտելով որպես մի համակարգ, որը, լինելով արտաքին անվտանգային միջավայրի կարևոր բաղկացուցիչ մաս, քաղաքական, տնտեսական, պաշտպանական, մշակութային ու տեղեկատվական ոլորտներում հակամարտում և համագործակցում է Հայաստանի հետ:

Նշելով Թուրքիայի և երկու հարևան պետությունների՝ Թուրքիայի ու Հայաստանի միջև ուրվագծվող փոխգործության արտաքին միջավայրի բազմապիստությանը Հայաստանի՝ որպես քաղաքականության, տնտեսության, պաշտպանության, մշակույթի և տեղեկատվության փոխգործող սուբյեկտի ռազմավարական բազմապիստության աստիճանի համապատասխանեցման կարևորությունը՝ հեղինակներն ըստ էության ներկայացնում են մի շարք առաջարկություններ՝ նպատակաուղղված Հայաստանի Հանրապետության բազմապիստության մակարդակի բարձրացմանը, ինչն անհրաժեշտ է Թուրքիայի Հանրապետության հետ համարժեք արդյունավետ փոխգործության համար:

Ռազմավարական բազմապիստության հիմնական վեկտորների ուրվագծումը հնարավորություն է տալիս Թուրքիան ներկայացնելու որպես՝

– մի հասարակություն, որի զարգացումը 19-րդ դարի սկզբից եվրոպականացման արդիականացնող պարբերական ալիքներով ուղղորդվում է այսպես կոչված «խորքային պետության» կողմից*, որն այժմ հենվում է ՁՈՒ-ի Գլխավոր շտաբի և թուրքական քաղաքական ու ձեռնարկչական ընտրախավերում հանգուցային դիրքեր գրավող գործող և պաշտոնաթող գեներալների, պետաիրավա-

* «Խորքային պետություն» (*derin devlet*) հասկացությունն ունի մի քանի մեկնաբանություն: Առավել տարածված է հետևյալ տարբերակը. «խորքային պետությունը» Թուրքիայի անվտանգության, պետական-դիվանագիտական մարմինների ու ՁՈՒ-ի կողմից վերահսկվող, ոչ բացահայտորեն գործող կազմակերպությունների և անհատների ոչ պաշտոնական ցանց-համակարգ է, որն ունի քաղաքական գործընթացների ու գործիչների վրա ազդելու հզոր լծակներ (ռազմական հեղաշրջումների կազմակերպում, ահաբեկչական ու դիվերսիոն հարձակումներ և այլն):

կան և դիվանագիտական բնագավառների գործիչներից կազմված ազդեցության խմբերի վրա,

– մահմեդական աշխարհում իսլամադավան բնակչությամբ առաջին աշխարհիկ ժողովրդավարություն, որն Արևմուտքի կողմից քարոզվում է որպես պետականության դրական մոդել,

– «Մետաքսի ճանապարհի»՝ որպես Արևելքի և Արևմուտքի միջև կամրջի աշխարհատնտեսական և աշխարհառազմավարական վերահսկիչի դերակատարության հավակնություններ ունեցող պետություն,

– Մերձավոր Արևելքից, Կենտրոնական Ասիայից և Ռուսաստանից դեպի Եվրոպա ածխաջրածնային հոսքերի տարանցման՝ Ադրբեջանի հետ սերտ համագործակցությամբ գործող աշխարհառազմավարական հանգույց,

– ԵՄ-ին Թուրքիայի անդամակցելու դեպքում Եվրոպայի արժեքային համակարգին և ազգագրական-ժողովրդագրական ապագա պատկերին սպառնացող գործոն,

– ՆԱՏՕ-ի առաջատար անդամներից մեկը, որն իր բանակի թվաքանակով Դաշինքում երկրորդն է և աջակցում է Ադրբեջանի ՋՌԻ-ի ռազմական կարողությունների մեծացմանն ուղղված պաշտպանական բարեփոխումներին,

– ԱՄՆ–Թուրքիա–Իսրայել ռազմավարական եռյակից ԱՄՆ–Թուրքիա–Իսրայել–Ադրբեջան քառյակ միության ձևավորման հանգուցային օղակ,

– «Մեկ ժողովուրդ–երկու պետություն» ռազմավարական հայեցակարգի հիման վրա Ադրբեջանի հետ համաձայնեցված անվտանգային քաղաքականություն վարող պետություն,

– Սառը պատերազմի ավարտից հետո տարածաշրջանային անվտանգության վերահսկմանն ուղղված այնպիսի մախաճեռնությունների հեղինակ պետություն, ինչպիսիք են Սևծովյան տնտեսական համագործակցության կազմակերպությունը, Սևծովյան ռազմածովային համագործակցության հատուկ խումբը, Սևծովյան ներդաշնակեցման օպերացիան, Սևծովյան առափնյա պաշտպանության և սահմանապահ ուժերի համագործակցության ֆորումը, Սևծովյան սահմանապահ ուժերի համադասման և տեղեկատվության կենտրոնի մախաճեռնությունը, Սևծովյան ռազմական մավատորմների շրջանակներում վստահության և անվտանգության ապահովման միջոցները, Սևծովյան տարածաշրջանի պաշտպանության մախարարների նիստերի գործընթացը և վերջերս հայտարարված «Կովկասում կայունության և համագործակցության պլատֆորմը»,

– «Պլատֆորմի» օգտագործմամբ Ռուսաստանի, Ադրբեջանի ու Վրաստանի հետ աշխարհատնտեսական համագործակցության հիմքի վրա Կովկասում տարածաշրջանային առաջնորդությանը ձգտող դերակատար,

– պետություն, որը բանակցությունների ու քաղաքական քարոզչության գործընթացում նպատակաուղղված ձևով փորձում է հայ ու թուրք, ինչպես նաև միջազգային հասարակայնությանը «պարտադրել» այն դրույթը, թե Յեղասպանության (Թուրքիայի պաշտոնական վարկածով՝ «փոխադարձ զանգվածային

կոտորածներ») ժամանակաշրջանը սահմանափակվում է առաջին համաշխարհային պատերազմի տարիներով: Տվյալ մոտեցմամբ թուրքական կողմը նպատակ է հետապնդում հավասարակշռելու «1915 թ. թուրք և հայ բնակչության շրջանում զանգվածային կոռուստները», ինչպես նաև դրանք բացատրելու պատերազմի օրենքներով և թուրքական ու ռուսական բանակների կողմից մարտական գործողությունների վարման հատուկ պայմաններով՝ տեղական բնակչությունից կազմված ոչ կանոնավոր զորամասերի ներգրավմամբ,

– իր եվրոպական քաղաքականության մեջ ոչ միայն իր ազգային հաստատությունների գործարկման, այլև բազմամիլիոն թուրքական սփյուռքի բնակչության ու քաղաքացիության պետությունների ղեկավարման ու կառավարման ոլորտներում այդ սփյուռքի ընտրախավի ներգրավման վրա շեշտը դնող պետություն: Ընդամենն դա արվում է ներկայացուցչական իշխանության մարմիններ թուրքական ծագումով գործիչների առաջաշման համար ազատական-ժողովրդավարական Եվրոպայում գործող իրավունքների և ազատությունների նպատակային օգտագործմամբ,

– հայկական ու հրեական սփյուռքների օրինակով որպես թուրքական վերակառուցվող բազմամիլիոնանոց թուրք-ադրբեջանական սփյուռքի և հակահայկականության շուրջ նրա լոբբիստական կազմակերպությունների համախմբման քաղաքական գործոն, և այլն:

Թուրքիայի կողմից առաջ քաշված «Պլատֆորմը» ՌԴ-ի և Հարավային Կովկասի երեք պետությունների ղեկավարների հետ համաձայնեցումից հետո դարձավ հնգյակի միջև հարաբերությունների կառուցողական էջի բացման հույս ներշնչող նախաձեռնություններից մեկը: Դրա հետ մեկտեղ, Հայաստանի առջև ծառանում է թուրքական պետության ռազմավարական բազմապիստության իր բազմապիստության համապատասխանության փորձաքննության և հայ-թուրքական ապագա գործակցության քաղաքական-անվտանգային պրակտիկայում այդ բազմապիստության ծրագրման ու կիրառման բարդ խնդիրը: Ստորև մենք մուտքի խոսքի սահմաններում կփորձենք ուրվագծել հայ-թուրքական հարաբերությունների բազմապիստությանը բնորոշ մի շարք բնութագրական դրվագներ, որոնց հիման վրա կարելի կլինի որոնել Հայաստանի Հանրապետության ու Թուրքիայի Հանրապետության քաղաքական-անվտանգային համակարգերի բազմապիստությունների տարբերությունից բխող ռացիոնալ եզրերը:

Դատելով «Պլատֆորմի» մասնակից երկրների ղեկավարների հրապարակային հայտարարություններից՝ կարող ենք եզրակացնել, որ Ռուսաստան–Վրաստան, Թուրքիա–Հայաստան և Հայաստան–Ադրբեջան զույգերում հակամարտող կողմերի միջև երկխոսության հաստատման հայտն ունի կառուցողական բնույթ ու տարածաշրջանային անվտանգության համատեքստում «Պլատֆորմի» բոլոր մասնակիցների ազգային անվտանգության շահերի համադրման ուղղվածություն: Հայ-թուրքական միջպետական երկխոսության հաստատման հետ կապված որոշակի սպասելիքներ են ձևավորում հայ-թուրքական հարա-

բերություններում ձեռնարկված առաջին հուսադրող քայլերը, որոնք կատարվում են ՀՀ-ի համար անբարենպաստ պայմաններում, երբ Թուրքիան չի ընդունում Օսմանյան կայսրությունում հայերի ցեղասպանության փաստը, ՀՀ-ի և ԹՀ-ի միջև չկան դիվանագիտական հարաբերություններ, փակ է ՀՀ սահմանը:

Այս դրական ակնկալիքների հետ մեկտեղ որոշ արևմտյան տարածաշրջանագետներ նշում են Ռուսաստանի, Թուրքիայի և Ադրբեջանի ռազմավարական մերձեցման դեպքում նրանց կողմից Հայաստանը պարտադրանքների ենթարկելու վտանգը:

Հարվարդի համալսարանի Սևծովյան անվտանգության ծրագրի Երևանյան սեմինարում (2008 թ. հոկտեմբեր) և Անվտանգային պրոբլեմների հետազոտման գծով ինստիտուտների և ռազմական ակադեմիաների ՆԱՏՕ-ի ԳՀԽ կոնսորցիումի Կիևյան նիստում (2008 թ. նոյեմբեր) Թուրքիայի ԱԳՆ ներկայացուցչի զեկուցումը, ինչպես նաև մի շարք արևմտյան փորձագետների հետ կարծիքների փոխանակումը թույլ են տալիս ենթադրել, որ «Պլատֆորմի» բովանդակությունում առկա է բարձր աստիճանի անորոշություն: Կան նաև բարդություններ՝ կապված Կովկասի, այդ թվում՝ Հայաստանի, առնչությամբ Թուրքիայի հրապարակային հայտարարությունների ու ռեալ մտադրությունների գնահատման հետ: Երես առ երես կայացած մասնագիտական շփումների ժամանակ ամերիկյան ու եվրոպական վերլուծաբանները ուշադրություն են դարձնում այն հանգամանքի վրա, որ թեև Թուրքիան հայտարարում է, թե «Պլատֆորմը» բաց է նաև այլ մասնակիցների համար, սակայն հիմնադիր կազմում ԱՄՆ-ն ու ԵՄ-ը ներառված չեն: Իսկ դա նշանակում է, որ Ղարաբաղյան հակամարտության նկատմամբ «Պլատֆորմի» սկզբունքների կիրարկման դեպքում այդ հիմնախնդրի կարգավորման գործընթացի առանձին դրվագներում կարող են հետին պլան մղվել Կովկասում այնպիսի ազդեցիկ դերակատարներ, ինչպիսիք են ԵԱՀԿ Մինսկի խմբի համանախագահներ ԱՄՆ-ն ու Ֆրանսիան: Միևնույն ժամանակ, ներտարածաշրջանային հարաբերությունների համակարգում հակամարտող կողմերի միջև միջնորդական դերի ստանձնման առումով առաջին պլանում են հայտնվում Ռուսաստանը և Թուրքիան, ամբողջապես անտեսվում է Իրանը:

Անհրաժեշտ է հաշվի առնել հետևյալ հանգամանքը ևս: Թեև քաղաքական-պատմական գուգահեռները պայմանական են և ենթադրում են իրավիճակային վերապահումներ, այդուհանդերձ, «Պլատֆորմի» հետ կապված մարտահրավերները կարելի է համեմատել Ռուսական կայսրության փլուզումից հետո՝ 1918–1921 թթ., Հայաստանի, Թուրքիայի, Ադրբեջանի և Ռուսաստանի միջև հարաբերությունների ձևավորման դասերի հետ: Այն ժամանակ՝ Կովկասից Անտանտի պետությունների հեռանալուց հետո, Հայաստանի անվտանգային շահերը ոտնահարվեցին՝ ամփոփվելով նրա ներկայիս տարածքում: Դա պայմանավորված էր Հայաստանին Թուրքիայի և Ռուսաստանի կողմից իրենց համընկնող աշխարհառազմավարական շահերի թելադրմամբ ու համապատասխան պայմանագրերում ամրագրմամբ:

Ռուսաստանի, Թուրքիայի, Ադրբեջանի, Վրաստանի և Հայաստանի միջև երկկողմ, ինչպես նաև բազմակողմ հարաբերությունների ձևաչափում խորհրդատվությունների և բանակցությունների ռեսուրսի ձևավորումը տեղի է ունենում այնպիսի պայմաններում, երբ տարածաշրջանային գործընթացներում փորձ է արվում նվազեցնել ԱՄՆ-ի ու ԵՄ-ի մասնակցության աստիճանը, իսկ Վրաստանի ու Ռուսաստանի միջև դիվանագիտական հարաբերությունների խզման, համագործակցության վերաբերյալ երկկողմ պայմանագրերի չեղյալ հայտարարման պարագայում այդ երկու երկրների միջև առկա են թշնամական հարաբերություններ: Դրա հետ մեկտեղ, «Պլատֆորմը» ենթադրում է հեռանկարում Ռուսաստանի և Վրաստանի միջև երկխոսության վերականգնման միջոցների որոնման ակտուալացում: Հայաստանի հետ խորհրդատվությունների ուղիով փորձարկվում են հայ-ադրբեջանական երկխոսության հաստատման գործում Թուրքիայի, Ադրբեջանի և Ռուսաստանի միջև գործընկերային հարաբերությունների ռեսուրսի կիրառման ձևաչափերը: Հատկանշական պետք է համարել հայ-ադրբեջանական հարաբերություններում Մոսկվայում՝ Ռուսաստանի (2008 թ. նոյեմբերի 2) և Նյու Յորքում՝ Թուրքիայի (2008 թ. սեպտեմբերի 26) միջնորդության փորձարկումը: Թեև Ղարաբաղյան հակամարտության կարգավորման ոլորտում Ռուսաստանի և Թուրքիայի կողմից առաջատար դիրքերի գրավման փորձերի առաջին գնահատականները, թվում է, դրական են, այդուհանդերձ, նկատելի է ԱՄՆ-ի և ԵՄ-ի (Ֆրանսիայի) մտահոգությունը՝ կապված հայ-ադրբեջանական երկխոսության հաստատման գործում միջնորդության վերաբաշխման հնարավորության հետ: Այս առումով կարևոր է նաև ԱՄՆ-ում և Ֆրանսիայում գործող հայաստանապատ լոբբիստական կազմակերպությունների քաղաքական ազդեցության հնարավոր նվազումը: Դրա փոխարեն «Պլատֆորմում» ուրվագծվում է «մեկ ժողովուրդ-երկու պետություն» կարգախոսով առաջնորդվող դաշնակիցներ Թուրքիայի և Ադրբեջանի հետ Հայաստանի հարաբերությունների ակտիվացում, ընդսմին այդ ձևաչափը Հայաստանի համար առավել աննպատակահարմարն է, եթե ոչ՝ սպառնալիցը:

Վրաստանում տեղի ունեցած պատերազմից հետո հայ-վրացական հարաբերություններում Հայաստանի կողմից բարիդրացիության պահպանումն արժանացավ Ռուսաստանի զուսպ վերաբերմունքին: Տվյալ հանգամանքը, ինչպես նաև ադրբեջանական գազը Վրաստանի շրջանցմամբ Ռուսաստանով ու Թուրքիայով Եվրոպա տեղափոխելու հարցում Մոսկվայի, Անկարայի և Բաքվի միջև փոխըմբռնման զարգացումը կարող է հանգեցնել ռուս-թուրք-ադրբեջանական աշխարհատնտեսական համագործակցության ընդլայնման միտմանը և Ռուսաստանի հետ Թուրքիայի ու Ադրբեջանի ակտիվ գործակցությամբ Հայաստանի շուրջ քաղաքական մթնոլորտի վերակարգավորմանը: Հայաստանի հետ Ռուսաստանի տնտեսական համագործակցության սահմանափակ մասշտաբների նկատմամբ Բաքվի և Անկարայի հետ Մոսկվայի հարաբերությունների

աշխարհատնտեսական տրամաչափի գերակշռումը կարող է օգտագործվել Հայաստանի ազգային անվտանգության շահերի դեմ:

Որպես ՀՀ քաղաքական-անվտանգային ռազմավարական գերակայությունների դեմ Թուրքիայի քաղաքական-անվտանգային բազմապիստության ռեսուրսի նույր և հեռատեսական օգտագործման բնութագրական օրինակ կարելի է բերել հետևյալ փաստը: 2008 թ. գարնանը Հայաստանի կողմից «Անհատական գործընկերության գործողությունների ծրագրի» (ԱԳԳԾ) հաջող կատարման վերաբերյալ ՆԱՏՕ-ի շտաբ-կայանում դրական գնահատականի ձևավորման ընթացքում Թուրքիայի կողմից չընդունվեցին «Հայաստանի Հանրապետության ազգային անվտանգության ռազմավարությունում» և «Ռազմական դոկտրինում» Թուրքիայի մասով ձևակերպված սպառնալիքները: Օգտագործելով որոշումների ընդունման կոնսենսուսային սկզբունքը՝ Թուրքիան փաստորեն առանց առաջին պլան դուրս գալու փորձ արեց սառեցնելու ՀՀ-ի կողմից ԱԳԳԾ հետագա իրականացումը: Թեև ՀՀ «Ազգային անվտանգության ռազմավարության» և «Ռազմական դոկտրինի» համար սպառնալիքների միջգերատեսչական մշակումը Վաշինգտոնի, Մոսկվայի և Բրյուսելի մեթոդաբանական օգնությամբ և գիտական փորձաքննության պայմաններում կատարվել է վերջերս՝ 1-2 տարվա ընթացքում, սակայն Հայաստանին որպես Թուրքիայի ոչ հրապարակային հորդորների արդյունք առաջարկվել է ռազմավարական վերանայման շրջանակներում ժամանակից շուտ վերանայել իր ռազմավարական փաստաթղթերում նշված սպառնալիքների ամբողջ համակարգը՝ առանց Թուրքիայի պարագայի շեշտման: Ընդ որում, դա արվում է հակառակ ՆԱՏՕ-ում առաջավոր համարվող ամերիկյան մեթոդաբանական և հաստատութենական ավանդույթների, ըստ որոնց՝ սպառնալիքների համակարգը վերանայվում է ԱՄՆ-ի նախագահի պաշտոնավարման մեկնարկմամբ՝ ազգային անվտանգության ռազմավարության ճշգրտման ընթացքում, մինչդեռ Թուրքիայի դրդմամբ ՀՀ-ին պարտադրվում է սպառնալիքների համալիր վերանայում արագացված ժամանակացույցով, ինչը հակասում է ընդունված մեթոդաբանությանը:

Հայաստանի ազգային անվտանգության շահերի տեսանկյունից Թուրքիայի ուսումնասիրությանը նվիրված այս ժողովածուն սկսվում է տեղեկատվավերլուծական բաժնով:

ՀՀ ՊՆ ԱՌ-ՀԻ-ի վերլուծաբանների խումբը, ինչպես նաև համապատասխան մասնագիտական կազմակերպություններից ներգրավված մեր գործընկերները տվյալ ժողովածուում փորձ են արել մշակելու միջպետական երկխոսության ու դիվանագիտական հարաբերությունների հաստատման վերաբերյալ հայտի պայմաններում Թուրքիայի նկատմամբ Հայաստանի քաղաքական-անվտանգային ռազմավարության հիմքերը: Թուրքիայի և Հայաստանի ազգային անվտանգության շահերի հիման վրա դիտարկվում են այդ շահերի հնարավոր մերձեցման կամ բախման որոշ տարածաշրջանային ու ֆունկցիոնալ առումներ: Ներկայացվում է Թուրքիայում իշխանությունների և քաղաքական կուսակցությունների

կողմից վերահսկվող ՁԼՄ-ներով Հայաստանի և հայ ժողովրդի նկատմամբ դրական ու բացասական հասարակական տրամադրությունների ձևավորման գործում գոյություն ունեցող միտումների վերլուծությունը:

Օգտվելով առիթից՝ ուզում եմ մշակումների պատրաստման ու վերջնական նյութի մասնագիտական փորձաքննության գործում ցուցաբերած աջակցության համար մեր երախտագիտությունը հայտնել Կրթության և գիտության նախարարի տեղակալ, ԳԱԱ թղթակից անդամ Ա. Ավետիսյանին, Էներգետիկայի և բնական պաշարների նախարարի տեղակալ, տեխնիկական գիտությունների թեկնածու, Ա. Գալստյանին, Մշակույթի նախարարի տեղակալ Գ. Գյուրջյանին, Էկոնոմիկայի նախարարի գլխավոր խորհրդական Ա. Գևորգյանին, Երևանի պետական համալսարանի ռեկտոր, ՀՀ ԳԱԱ թղթակից անդամ Ա. Սիմոնյանին, արտաքին գործերի նախարարության վարչության պետ Ա. Եղիգարյանին, ՀՀ Ձինված ուժերի հոգևոր առաջնորդ Տեր Վրթանես եպիսկոպոս Աբրահամյանին, Մայր Աթոռ Սուրբ Էջմիածնի Գևորգյան հոգևոր ճեմարանի տեսուչ Տեր Սահակ եպիսկոպոս Մաշալյանին:

ՀԻՄՆԱԿԱՆ ՁԵԿՈՒՅՈՒՄՆԵՐ

ԹՈՒՐՔԻԱՆ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԱԶԳԱՅԻՆ ԱՆՎՏԱՆԳՈՒԹՅԱՆ ՌԱԶՄԱՎԱՐՈՒԹՅԱՆ ԻՐԱԿԱՆԱՅՄԱՆ ՀԱՄԱՏԵՔՍՏՈՒՄ

*Վ. Հ. ՏԵՐ-ՄԱԹԵՎՈՍՅԱՆ, ՀՀ ՊՆ ԱՌՀԻ-ի վերլուծական կենտրոնի պետ,
պատմական գիտությունների թեկնածու*

ԹՈՒՐՔԱԿԱՆ ՀԱՍԱՐԱԿԱՐԳԻ ԿԵՐՊԱՓՈԽՄԱՆ ԱՐԺԵՔԱՅԻՆ ԿՈՂՄՆՈՐՈՇԻՉՆԵՐԻ ԲԱԽՄԱՆ ՀԻՄՆԱԽՆԴԻՐԸ

Թուրքիայի Հանրապետությունում տեղի ունեցող սոցիալ-քաղաքական գործընթացների պատճառների ամբողջական ընկալման ու հետևանքների ճիշտ գնահատման համար կարևոր է այն հանգամանքը, որ հանրապետության գոյության ու թափանցիկ երկրի հիմնական գաղափարախոսական ու փիլիսոփայական հիմք հանդիսացող քեմալականության վեց սկզբունքներն* ու դրանց հարակից օժանդակ ուղղություններն այս կամ այն ձևով կերպավորվել են: Քեմալականությունը, որը տասնամյակներ շարունակ համարվում էր անսխալ գաղափարախոսություն, 21-րդ դարում կորցրել է արդիականության հետ համընթաց քայլելու ունակությունը և այլևս չի կարող ուղղորդել թուրք հասարակությանը: Քեմալականության պատճառով բազմակարծության դրսևորումը «չի խրախուսվել», և ընդունելի են համարվել երևույթների ընկալման միայն այն տարբերակները, որոնք մախընտրելի էին քեմալականության համար: Հայտնի է, որ նշված ութ տասնամյակների ընթացքում Թուրքիայում տեղի են ունեցել իշխանափոխությանն ուղղված հինգ հաջողված և մոտ տասնյակ անհաջող ռազմական միջամտություններ, որոնց նպատակը եղել է երկրի ԶՈՒ-ի ընկալմանը հարիր միասնականության, կարգուկանոնի ու քեմալականության սկզբունքների վերականգնումը: Հետևաբար, կառավարող ընտրախավերի համար միակ գերհարցը շարունակում է մնալ հետևյալը. եթե հանրապետության շրջանում կրթության, պետական ու հանրային կառավարման գրեթե բոլոր ոլորտներում անխտիր կիրառվել են համասեռ հասարակության ստեղծման բաղադրիչները, ապա ինչու են ինքնության հարցը, բազմակարծությունը և դրա հասարակական քննարկումը շարունակում դիտվել որպես ապակայունացնող տարրեր: Հակառակ հանրապետության հիմնադիրների, ներկա ղեկավարների ու գեներալների գործադրած ջանքերի՝ Թուրքիայում ներհասարակական կայունության ապահովումը, գաղափարական միակենտրոնության ու միատարր ազգային ինքնության

* 1937 թ. երկրի սահմանադրության մեջ ամրագրվեցին քեմալականության վեց սկզբունքները՝ ազգայնականություն, հանրապետականություն, հեղափոխականություն, աշխարհիկություն, էտատիզմ և ժողովրդականություն: Այդ դրույթներն ուղղակի կամ կերպավորված ձևով ներկայացված են Թուրքիայի 1961 թ. և 1982 թ. սահմանադրություններում, օրենսդրական և ենթաօրենսդրական ակտերում:

ստեղծումը, պառակտվածության աճումը, ինչպես նաև կենտրոնախույս ինքնությունների առկայությունը շարունակում են մնալ որպես լուրջ համակարգային հիմնահարցեր:

Թուրքիայում տեղի են ունենում ակտիվ խորքային գործընթացներ, որոնք ունեն համակարգային անընդհատ կերպափոխման միտում և շարունակում են պարունակել անորոշության բավական մեծ ռեսուրս: Այստեղ ընթացող ներքաղաքական պայքարին բնորոշ արտահայտչաձևերին հատուկ են մի շարք առանձնահատկություններ: Թուրքիայում հարատև սպառնալիքների հրապարակյանցումն ու դրանց համապատասխան անվտանգային գնահատումներն առաջնային տեղ ունեն ներքուրքական քննարկումներում: Տասնամյակների ընթացքում Թուրքիայում գերիշխել են արտաքին ու ներքին սպառնալիքների ընկալման կադապարացված մոտեցումները, որոնց հիմքում անընդհատ եղել են թշնամիների որոնումն ու նրանցից բխող վտանգների բացահայտման ու կանխարգելման ձգտումը: Մյուս կարևոր գործոնը վերջին երեք տասնամյակներում Թուրքիայում տեղի ունեցած իսլամի հասարակական, քաղաքական և արժեհամակարգային դերի վերելքն է: Հակառակ իսլամականության և աշխարհիկ գաղափարների գերակայության մասին Աթաթյուրքի հետևորդների պնդումների՝ իսլամը՝ որպես արժեհամակարգ, հասարակությանն առաջնորդող ուժ և միջանձնային հարաբերությունները կարգավորող գործոն, երբեք չի նահանջել:

Վերջին երեք-չորս տասնամյակների ընթացքում ակտիվացած իսլամական շարժումների ու քաղաքական իսլամի նպատակը պետության կողմից պարտադրվող ազգային ինքնության և ծայրահեղ աշխարհիկության քաղաքականության վերանայումն էր, ինչպես նաև իսլամական ինքնության գոյության իրավունքի ձեռքբերումը: Իսլամական շարժումները և կուսակցությունները թուրքական իրականության ծնունդ էին, ուստի ցանկացած ձեռնարկում պետք է անպայմանորեն կրեր տեղի ունեցող քաղաքական գործընթացների կնիքը: Իսլամականության վերելքն ու քաղաքական ձեռքբերումների պատճառները քեմալականության հետևորդների համար հիմնականում չքննարկվեցին, իսկ քննարկվելու պարագայում էլ անտեսվեցին հասարակական գործոնները, սոցիալական ու տնտեսական իրողությունները և երկրում իշխող բարոյահոգեբանական մթնոլորտը:

Թուրքիայի վերաբերյալ ռազմավարական գնահատումներ կատարելիս պետք է հենվել այն իրողության վրա, որ իսլամականությունը թուրքական հասարակության ու պետական ապարատի փոխգործությունը կարգավորող ու հարաբերությունները համակարգող անկյունաքարային գործոն է, որի շուրջ ձևավորվում են և, դատելով առկա միտումներից, մոտ ապագայում ևս կձևավորվեն թուրքական պետականության զարգացման ուղենիշները: Հանրային ու քաղաքական գործընթացներում իսլամի ընդունված մոդելի ձևաչափում շարունակում են մնալ այնպիսի զգալուն հարցեր, որոնց վերաբերյալ պետության ու հասարակության միջև չկա փոխզիջումային տարբերակ:

Իսլամականության վերելքը արտահայտվում է հասարակական ու քաղաքա-

կան կյանքի գրեթե բոլոր ոլորտներում: 1999 թ. տվյալներով միջին հաշվով յուրաքանչյուր 6 ժամը մեկ Թուրքիայում կառուցվել է մեկ մզկիթ¹: 2007 թ. դրությամբ Թուրքիայի Կրոնի գործերի նախագահությունում գրանցված էր 79213 մզկիթ², այն դեպքում, երբ հանրակրթական դպրոցների թիվը մոտ 70000 էր: Այս բավական խոստում փաստը ցույց է տալիս իսլամականության վերընթաց դինամիկան:

1980-ական թվականներին Թուրքոյթ Օզալի, ապա՝ Ռեջեփ Թայիփ Էրդողանի տնտեսական բարեփոխումների շնորհիվ ստեղծվեց միջազգայնորեն մրցունակ, իսլամի սկզբունքներով առաջնորդվող արդյունաբերողների ու ձեռնարկատերերի ընտրախավ, որի շնորհիվ շրջանառության մեջ դրվեցին «կանաչ կապիտալի», կամ «տնտեսական իսլամի» դրույթները:

Հարկ է ուշադրություն դարձնել նաև այդ երկրում գերիշխող մի ընկալման ևս, որի շնորհիվ մշտապես ուռճացվել է Թուրքիայի բացառիկության դրույթը: Այն, անշուշտ, կարելի է զուգադրել ազգայնական գաղափարախոսության հետ, սակայն Թուրքիայի պարագայում դա բավարար չէ, քանի որ այդ գաղափարախոսությունը Թուրքիայում ունի համապատասխան մշակութաբանական ու քաղաքական հիմքեր: Թուրքիայի բացառիկության գաղափարն արտահայտվում է մի քանի մակարդակներում և ամենակարևորներից մեկը թուրքի բացառիկ քաղաքական կարևորությունն է և դրանից բխող համամարդկային առաքելությունը: Անցյալի հատվածական, կերպավորված և աղավաղված ներկայացումը զուգորդվել է արդիականացման ու աշխարհիկացման առումով աննախադեպ նվաճումների մասին պնդումներով, թուրքական ինքնության բացառիկության, պետությանն ու ազգային արժանապատվությանն անվերապահ ինքնամոլորման դասագրքային, հաստատութենական ու բյուրոկրատական ձևակերպումներով, որոնց սերտումը պարտադրված է և հսկվում է պետական մեքենայի կողմից: Պատմության ուսուցումը թե՛ դպրոցներում, թե՛ բուհերում վերցվել է պետության ամենաամիջական հսկողության տակ: Պատմության դասագրքերի գերխնդիրն է դարձել պատմության անցանկալի էջերի աղավաղման ու միակողմանի մեկնաբանման հիման վրա «քեմալականություն ինքնության» ձևավորումը: Պատմության նմանառոճ շահագործումը անընդհատ գործընթաց է, որն առաջ է բերել վտանգավոր կախվածություն պատմությունից: Որպես այդ փաստարկման ապացույց տեղին է մեջբերել 1990-ական թվականների կեսերին գերմանական «Քյոլբեր հիմնադրամի» կողմից եվրոպական 27 երկրի, Թուրքիայի, Իսրայելի ու Պաղեստինի երիտասարդության շրջանում կատարված «Երիտասարդությունը և պատմությունը» խորագրով ուսումնասիրության արդյունքները, որոնց համաձայն թուրքերը ճանաչվել էին «պատմությունից ամենամեծ կախվածություն ունեցող ազգ»:

ԵՄ-ին ինտեգրման ու ժողովրդավարացման գործընթացին, տարբեր ծագում

¹ Տես «Sabah», 11 Kasım, 1999:

² Տես T. C. Başkanlığı. Diyanet, İşleri Başkanlığı (<http://www.diyanet.gov.tr/english/tanitimi/statistik.asp>):

ունեցող սոցիալական խմբերի հզորացմանն ու որոշ ոլորտներում պետության դերի չափավոր սահմանափակմանը, ինչպես նաև տեղեկատվական տեխնոլոգիաների ու ՋԼՄ-ների տարածմանը զուգահեռաբար Թուրքիայում տարբեր ինտենսիվությամբ տեղի է ունենում ազգային ու կրոնական ինքնությունների դրսևորման գզուշավոր, սակայն համատարած գործընթաց, որն աչալրջորեն վերահսկվում է համապատասխան պետական մարմինների կողմից: Ինչպես հայտնի է, Թուրքիայի «մեկ ազգ, մեկ պետություն, մեկ դրոշ» գաղափարի տակ «թաքնված են» առնվազն 50 ազգային ու կրոնական փոքրամասնություններ, որոնց համար ազգային ու կրոնական ինքնագիտակցության բացահայտումը շարունակվում է: Թուրքիայի բնակչության շրջանում ազգային արմատների որոնման ակտիվացումը, համընդգրկուն «թուրք» տերմինը հարցականի տակ դնելու և «Թուրքիայի քաղաքացի» նոր տերմինի՝ որպես առավել ընդունելի տարբերակի օգտագործման միտումը, նոր՝ վերազգային, ինքնության որոնման գործընթացը պայմանավորված են տարբեր էթնիկական ու կրոնական փոքրամասնությունների կողմից իրենց ինքնության հայտնաբերման խորացմամբ: Թուրքիայի ներքին քաղաքական զարգացումների առանցքում այս հարցը կշարունակի սուր դրսևորումներ ունենալ և կհանգեցնի աշխարհիկ-կրոնական բախումների՝ կազմելով զինվորականություն (որպես քեմալականության պաշտպանող ուժ)–խալամամետ քաղաքական ուժեր դիմակայության հիմքը:

Թուրքիայում լուրջ խնդիր է ժողովրդավարությունը: Մերձավոր ու Միջին Արևելքում և իսլամադավան աշխարհում իր ժողովրդավարական ու աշխարհիկ-հանրապետական ավանդույթներով հպարտացող Թուրքիայում մշտապես խախտվում են ժողովրդավարության ամենաառանցքային սկզբունքները՝ իշխանության ճյուղերի տարանջատվածությունն ու անկախությունը, երկրի զինված ուժերի, այդ թվում՝ Գլխավոր շտաբի ապաքաղաքականացվածությունը, մարդու և ազգային փոքրամասնությունների իրավունքների ու հիմնարար ազատությունների պաշտպանությունը և այլն:

2002 թ. խորհրդարանական ընտրություններին նախորդող երեք ընտրությունների արդյունքներով տեղի է ունեցել իշխանափոխություն: Եթե ընդունենք ժողովրդավարության հանդիմագոռնյան սահմանումը (իրար հաջորդող երկու ընտրությունների արդյունքներով կառավարության փոփոխում), ապա Թուրքիան կարող է համարվել ժողովրդավարական պետություն³: Իրականում, միայն սահմանափակ թվով ուսումնասիրություններում Թուրքիան որակվել է որպես ազատ ու ժողովրդավարական երկիր: Մինչդեռ Թուրքիային տրվող գնահատականներում «ժողովրդավարություն» տերմինի կողքին հիմնականում դրվում են «ոչ ազատական», «անկատար», «ռազմական», «փոքրամասնական», «ընտրական» և «կեղծ»⁴ որոշիչները: Ամերիկյան ոչ կառավարական հեղինակավոր

³ Stu Samuel Huntington. After Twenty Years: the Future of the Third Wave. «Journal of Democracy», 1997, Vol. 8/4, P. 8:

⁴ Stu Larry Diamond. Is the Third Wave Over? «Journal of Democracy», 1996, Vol. 7/3, P. 25:

կազմակերպության՝ «Ֆրիդոմ Հաուզի» (*«Freedom House»*) ամենավերջին ուսումնասիրությունների համաձայն՝ Թուրքիան շարունակում է դասվել «մասամբ ազատ» երկրների շարքը⁵։ Վերջին 18 տարիների ընթացքում երկրում դադարեցվել է 20 քաղաքական կուսակցությունների գործունեությունը⁶։

Թուրք հասարակությունում տեղի է ունենում մասնաճյուղային ընկալումների վերանայում, որն ուղեկցվում է անհանդուրժողականության ու ռասիզմի երևույթների վերելքով։ «Փյու գլոբալ էթիքյուդ սերվեյ» (*«Pew Global Attitudes Survey»*) կազմակերպության վերջին հետազոտության համաձայն՝ Թուրքիան դասվել է աշխարհի ամենառասիստական ու անհանդուրժողական պետությունների շարքը։ Թուրքիայի քաղաքացիների 70 %-ը անբարյացակամ է քրիստոնյաների ու հրեաների նկատմամբ⁷։ Հայտնի է, որ վերջին մի քանի տարիների ընթացքում տեղի են ունեցել այնպիսի իրադարձություններ՝ աղմկահարույց սպանություններ և մահափորձեր (Հրանտ Դինք, կաթոլիկ հոգևորականներ), որոնք կասկածի տակ են դնում իշխանությունների կողմից քարոզվող «կրոնների խնամակալների երկիր», կամ «հանդուրժողականության երկիր», տեսությունը։ Դա է մասամբ վկայում մասնաճյուղային հանգամանքը, որ Հրանտ Դինքի դատավարության ընթացքում ոճրագործը դարձել է իրավապահ մարմինների որոշ աշխատակիցների ու երիտասարդության ազգայնամոլ շրջանակների կուռքը։ Ինտերնետային կայքերում քարոզվում են Օգյուստ Սամաստի և մյուս հանցակիցների կերպարները, նրանց անունով բացված «սոցիալական ցանցերն» ունեն մեծաքիվ անդամներ և հազարավոր այցելուներ։

Այժմ ընդհանուր գնահատականներից անցնենք քաղաքական գործընթացներին և փորձենք պարզել զարգացման որոշ միտումներ։

2002 թ. նոյեմբերի 3-ի արտահերթ խորհրդարանական ընտրություններից հետո մինչև օրս Թուրքիայում իշխում է չափավոր իսլամամետ «Արդարություն և զարգացում» կուսակցությունը (ԱԶԿ)։ Մի շարք վերլուծաբանների կարծիքով՝ ԱԶԿ գաղափարական ու քաղաքական ակունքների վերաբերյալ հստակ պատկերացում չկա, ինչի պատճառով էլ կատարվում են որոշակի սխալ գնահատումներ ու կանխատեսումներ։ Առաջին հերթին հարկավոր է փաստել, որ ԱԶԿ ղեկավարները «սերում» են Էրբաքանի գլխավորած «Ազգային տեսակետ» շարժումից, որը գործում է 1970 թվականից։ 2001 թ., երբ Թուրքիայի Սահմանադրական դատարանն արգելեց «Ազգայնական շարժման» դրոշի ներքո գործող հերթական քաղաքական կուսակցությունը՝ «Առաքինությունը», «Ազգային տեսակետ» շարժումը երկատվեց։ 2001 թ. հուլիսի 20-ին պահպանողականները հիմնադրեցին «Երջանկություն» կուսակցությունը (որը 31 տարվա ընթացքում «Ազգային տեսակետի» կողմից հիմնադրված հինգերորդ իսլամամետ կուսակցու-

⁵ Տես «Freedom House Country Report, Turkey» (<http://www.freedomhouse.org/research/freeworld/2007/countryratings/turkey.htm>):

⁶ Դեռ ՄԳ-ում է գտնվում քրդամետ ԺՀԿ փակման հայցը։

⁷ Տես *Kerem Otkem*. Deep Trouble (<http://newhumanist.org.uk/1891>):

յունն էր), իսկ օգոստոսի 14-ին չափավոր բարեփոխականների թեր հիմնադրեց ԱԶԿ-ն՝ Ռ. Թ. Էրդողանի, Ա. Գյուլի և Բ. Արինջի գլխավորությամբ: ԱԶԿ ղեկավարությունն շտապեց հայտարարել, որ հրաժարվում է «Ազգային տեսակետի» գաղափարներից և, որպես ապացույց, շրջանառության մեջ դրեց «Ժողովրդավարական պահպանողականություն» հասկացությունը՝ այն համարելով նորաստեղծ կուսակցության գաղափարաքաղաքական հիմքը: Մեկ տարի անց՝ 2002 թ. նոյեմբերի 3-ի արտահերթ խորհրդարանական ընտրություններում, ԱԶԿ-ն ստացավ ընտրողների քվեների 34,17 %-ը և ձևավորեց միակուսակցական կառավարություն, մինչդեռ «Երջանկություն» կուսակցությունն ստացավ քվեների ընդամենը 2,3 %-ը: 2002 թ. վերոհիշյալ ընտրությունների արդյունքներով Թուրքիայում ձևավորվեցին միակուսակցական կառավարություն և երկկուսակցական խորհրդարան: Այս հանգամանքը ուշագրավ է նրանով, որ 15 տարվա ընդմիջումից հետո (1987 թ.) Թուրքիայի կառավարությունն առաջին անգամ միակուսակցական էր, և 45 տարի հետո (1957 թ.) առաջին անգամ երկրի խորհրդարանում ներկայացված էին ընդամենը երկու քաղաքական ուժ:

2007 թ. հուլիսի 22-ի արտահերթ խորհրդարանական ընտրություններում ԱԶԿ-ն հաղթեց ավելի վստահ կերպով՝ ստանալով քվեների 47 %-ը: Սակայն, ի տարբերություն 2002 թվականից, 2007 թ. ընտրությունների արդյունքներով Թուրքիայի խորհրդարանում ներկայացված են յոթ քաղաքական կուսակցություն, թեև կառավարությունը մնաց միակուսակցական: Թուրքիայի Հանրապետության պատմության մեջ ԱԶԿ-ն իր նմանը չունեցող քաղաքական ուժ է, քանի որ մինչ այդ ոչ մի կուսակցություն չի վայելել այդքան մեծ թվով ընտրողների վստահությունը: Ներկայումս խորհրդարանի 545 պատգամավորներից 339-ը ներկայացնում են «Արդարություն և զարգացում», 98-ը՝ «Հանրապետական ժողովրդական», 70-ը՝ «Ազգայնական շարժում», 20-ը՝ «Ժողովրդավարական հասարակություն», 13-ը՝ «Չախ ժողովրդավարություն», 1-ը՝ «Մեծ Թուրքիա», 1-ը՝ «Ազատություն և համաձայնություն» կուսակցությունները, իսկ 3-ը՝ անկախ պատգամավորներ են:

Թուրքիայի Հանրապետության պատմությունը վկայում է, որ երկրում կայունության միտումներ նկատվում են միայն միակուսակցական կառավարության դեպքում: Այդ են ապացուցում նաև հասարակական կարծիքի հարցումները, որոնց համաձայն՝ հարցվածների 60 %-ը կողմ է միակուսակցական կառավարությանը, և ընդամենը 15 %-ն է կողմ կոալիցիոն կառավարությանը⁸: Ընդհանրապես, 1983 թ. խորհրդարանական ընտրություններից հետո Թուրքիայի բոլոր խորհրդարանական ընտրությունները եղել են արտահերթ, իսկ կառավարությունների մշտական փոփոխությունը դարձել է սովորական երևույթ: Այսպես. գործող կառավարությունը 60-րդն է Թուրքիայի Հանրապետության պատմության մեջ:

⁸ Stu «International Republican Institute» (<http://www.iri.org/europe/turkey/pdfs/2007-06-28-Turkey.pdf>):

2007 թ. սկզբներից մինչև 2008 թ. հուլիս ժամանակահատվածում (երբ երկրի Սահմանադրական դատարանը մերժեց ԱԶԿ փակման հայցը) տեղի ունեցած ներքուրքական իրադարձությունների հիմքը դրվել էր դեռ 2007 թ. փետրվար – ապրիլ ամիսներին: Այդ ժամանակ երկրի Գլխավոր շտաբը հերթական անգամ միջամտեց ներքաղաքական գործընթացներին՝ դիմակայելով նախ վարչապետ Թ. Էրդողանի, ապա՝ արտգործնախարար Ա. Գյուլի նախագահական հավակնություններին: Թվում էր, թե 2007 թ. սկիզբ առած լարվածությունը արտահերթ խորհրդարանական ընտրություններից ու Ա. Գյուլի՝ նախագահ ընտրվելուց հետո մի պահ հանդարտվեց: Սակայն այն կրկին աճեց 2008 թ. մարտին, երբ Թուրքիայի Վճռաբեկ դատարանի գլխավոր դատախազ Աբդուրահման Յալչինբայան դիմեց Սահմանադրական դատարան՝ իշխող ԱԶԿ գործունեությունն արգելելու, իսկ նրա 71 անդամներին, այդ թվում՝ երկրի Նախագահ Գյուլին և վարչապետ Էրդողանին, հինգ տարով քաղաքականությամբ զբաղվելու իրավունքից զրկելու հայցով: Ներկայացվող հիմնական պատճառը ԱԶԿ հակաաշխարհիկ, հետևաբար նաև՝ հակասահմանադրական գործունեությունն էր: Այս հայցադիմումը և նրա հնարավոր բավարարման հեռանկարը Թուրքիայում և նրա սահմաններից դուրս գնահատվեցին որպես «դատական հեղաշրջման» փորձ:

2008 թ. հունվար–հուլիս ամիսների քաղաքական գործընթացի էական առանձնահատկությունը իսլամականության ու աշխարհիկության միջև վերասկտիվացած պայքարն էր: Այդ ընթացքում հակասությունների հիմնական առարկան կրոնական խորհրդանիշներն էին: Դրանցից էր, օրինակ, կանանց կրոնական գլխաշորը, որը աշխարհիկ կարգերի պաշտպանների կողմից դիտվում է որպես մի միջոց, որը ծառայում է իսլամական կողմնորոշում ունեցող քաղաքականապես ակտիվ քաղաքացիների միավորման նպատակին:

Թուրքիայի քաղաքական շրջաններում ընդունված է համարել, որ վերջին ժամանակներս վարչապետ Էրդողանի քաղաքական վարքագծում նկատելի են որոշակի փոփոխություններ: Եթե Նախագահ Գյուլը դիտվում է որպես առավել չափավոր ու հավասարակշռված քաղաքական գործիչ, ապա Էրդողանի կատարած մի շարք քայլեր, ձեռնարկումներ ու հայտարարություններ գնահատվել են որպես հակասական ու հարուցել են լայնածավալ քննարկումներ, քանի որ տարբերվում էին այդ հարցերի կապակցությամբ նրա կողմից արված նախորդ քայլերից: Հատկապես վերջին շրջանում նա բավական «կոշտ» է իր տեսակետներում (հաճախ նաև ընտրելով ամենևին էլ ոչ հաջողված ձևակերպումներ ու արտահայտություններ): Անկարայում գործող հասարակական կարծիքի հարցման «Մետրոպոլ» (*«MetroPoll»*) կենտրոնը դեկտեմբերի սկզբին հրապարակեց տվյալներ, համաձայն որոնց՝ Թուրքիայի քաղաքացիների 45 %-ը «կարոտում է» նախկին Էրդողանին՝ մտահոգված լինելով այն հանգամանքով, թե «Էրդողանը եկավ ինչպես Օբաման, սակայն այժմ վերածվել է Բուշի»⁹:

⁹ «Intellectuals Call on Erdoğan to Return to his Reformist Line». «Today's Zaman» (<http://www.todayszaman.com/tz-web/detaylar.do?load=detay&link=160402>):

Ազգային փոքրամասնությունների և, հատկապես՝ Հայաստանի հետ հարաբերությունների հարցերում Էրդողանի դիրքորոշումներն այժմ ավելի ազգայնական են և պարունակում են երկխոսության պակաս ռեսուրս:

ԱԶԿ-ն, ակնարկելով, թե ցանկանում է բարեփոխել կարծրացած պետական համակարգը և լուծել «զգայուն» խնդիրները, 2002 թվականից թիրախ է դարձել պահպանողական ազգայնական շրջանների ու բանակի համար: ԱԶԿ-ի դեմ մեղադրանքները հատկապես սաստկացան կրոնական գլխաշոր կրելու արգելքը վերացնելու՝ 2008 թ. հունվար-փետրվարյան նախաձեռնությունից հետո: ԱԶԿ սխալ ընկալման պատճառով քեմալականները կրկին կանգնած են անվերահսկելի գործընթացների հրձիգ դառնալու վտանգի առջև: Նրանք հակված չեն ԱԶԿ-ն համարելու ոչ միայն քաղաքական ուժ, այլև խորքային գործընթացների «լույծոտիվ»: Իրականում, ԱԶԿ-ն հասարակական ու քաղաքական համակարգային գործընթացների ու տասնամյակներ շարունակվող խորքային իսլամական զարգացումների բյուրեղացում է: Տարօրինակ է, որ նշված նախաձեռնության հեղինակները մոռանում են, որ ամեն անգամ, երբ հակաաշխարհիկ գործունեության մեջ մեղադրվող հերթական իսլամամետ կուսակցությունը հայտարարվում է օրենքից դուրս, շատ արագ ի հայտ է գալիս մեկ այլ՝ ոչ պակաս ազդեցիկ, կուսակցություն, թեև արտաքուստ կուսակցության ղեկավարությունը կարող է փոխված լինել:

Այս ընթացքում ԱԶԿ-ն իր հերթին փորձեց ազատվել իսլամական կողմնորոշում ունեցող քաղաքական ուժի պիտակից: Այդ նպատակով ԱԶԿ-ն իր քաղաքական օրակարգի առանցքը դարձրեց մարդու իրավունքների պաշտպանության ու ԵՄ-ին ինտեգրման գործընթացը, ինչի հետևանքով քննարկումներն ուղղվեցին դեպի մեկ այլ՝ նրա կողմից անկառավարելի, հարթություն: Այստեղից էլ սկիզբ են առնում այդ կուսակցության մյուս բացթողումները՝ անվտանգության երաշխիքների անկատարությունը և խոցելիության աստիճանը:

2009 թ. մարտին նախատեսվող տեղական ինքնակառավարման մարմինների (ՏԻՄ) ընտրությունները դիտվում են որպես կարևոր փորձություն ԱԶԿ-ի և գլխավորապես նրա ղեկավար Էրդողանի համար: Ընդդիմադիր կուսակցություններն սկսել են օգտագործել զգայուն հարցերի կծիկը (աշխարհիկ կարգեր և իսլամականություն, գլխաշոր, Քրդական հարց, սահմանադրական բարեփոխումներ), որոնց ավելացել են նորերը, ինչպիսիք են համաաշխարհային ֆինանսական ճգնաժամի հետևանքները: Կենտրոնական Թուրքիայում գործող փոքր ու միջին ձեռնարկատերերի շրջանում այդ ճգնաժամի հետևանքներն առավել ցայտուն են երևում, ինչն արտահայտվում է գործազրկության աճմամբ: ՏԻՄ-ի ընտրությունները ԱԶԿ-ի համար կդառնան վստահության հանրաքվե և ցույց կտան նաև կառավարող կուսակցության քաղաքական ուղեգծին տրվող հավանության աստիճանը:

ԹՈՒՐԹԻԱ – ՀԱՅԱՍՏԱՆ

Հայաստանի Հանրապետության կայուն և անվտանգ զարգացման համար առանձնահատուկ նշանակություն ունեն Թուրքիայի հետ հարաբերությունների տրամաշափի հստակեցումն ու բնականոն հարաբերությունների հաստատումը: 2008 թ. առաջին կեսին Թուրքիայի Նախագահ Գյուլի ու վարչապետ Էրդողանի կողմից իրենց հայ գործընկերներին ուղարկված շնորհավորագրերից, Երևանում ֆուտբոլի ազգային հավաքականների Հայաստան–Թուրքիա հանդիպումը միասին դիտելու՝ ՀՀ Նախագահ Ս. Սարգսյանի Թուրքիայի նախագահին ուղղված հրավերից ու Թուրքիայի «Կովկասում կայունության և համագործակցության պլատֆորմի» նախաձեռնությունից հետո հայ-թուրքական հարաբերությունները փոխադրվել են զգուշավորություն պահանջող հարթություն: Հիմք ընդունելով տարածաշրջանային դերակատարության գործոն դառնալու Թուրքիայի միտումը՝ հարկավոր է ճիշտ գնահատել այն հնարավորություններն ու սպառնալիքները, որոնք հետևում են թուրք-հայկական մերձեցումից:

Երևանյան հանդիպման նախօրեին և հրաժեշտից առաջ Հայաստանի ու Թուրքիայի նախագահներն ընդունեցին, որ յուրաքանչյուրն իր հերթին պետք է ջանքեր գործադրի երկու հասարակություններում առկա դիմակայությունը մեղմացնելու համար: Երկու նախագահներն էլ, թերևս, ակնարկում էին թուրքական հասարակությունը, քանի որ Հայաստանում հայ-թուրքական հարաբերությունների կարգավորման գաղափարը չեն ընդունում միայն մի քանի քաղաքական ուժեր, որոնց դեմ լինելը ևս պետք է ընկալել որոշակի վերապահումներով: Թուրք հասարակությունում դեմ արտահայտվողների թիվն անհամեմատ մեծ է:

Եթե մեկ տասնամյակ առաջ թուրքական հասարակությանը լայն առումով քիչ էր հետաքրքրում հայ-թուրքական հարաբերությունների բարելավման գաղափարը, ապա վերջին 4-5 տարիների ընթացքում այն պարբերաբար ու համակարգված ձևով դրվում է շրջանառության մեջ: Համաձայն հասարակական կարծիքի վերջին (2008 թ.) հարցման արդյունքների՝ Թուրքիայում հարցվածների 61 %-ը կարծում է, որ հայերի նկատմամբ ցեղասպանություն տեղի չի ունեցել, 16-17 %-ի կարծիքով հայերի նկատմամբ իրոք եղել են վատ վերաբերմունքի դրսևորումներ, իսկ 9-10 %-ի կարծիքով՝ ցեղասպանություն տեղի է ունեցել¹⁰: Հայաստանի հետ հարաբերությունների զարգացման վերաբերյալ հարցվածների 38 %-ը կարծում է, որ Թուրքիան պետք է զարգացնի Հայաստանի հետ հարաբերությունները, իսկ 42 %-ը դրան դեմ է: 2007 թ. հուլիսին անցկացված հարցման համաձայն՝ կողմ և դեմ արտահայտվողների կարծիքները կիսվել էին՝ 44 և 44¹¹, Ադրբեջանի հետ հարաբերությունների ավելի սերտացմանը կողմ է 83 %-ը, Վրաստանի հետ՝ 76 %-ը, Իրանի հետ՝ 66 %-ը, և այլն:

¹⁰ Stu «Survey of Turkish Public Opinion: 29 March–14 April, 2008» (<http://www.iri.org/europe/turkey/pdfs/2008%20July%2021%20Survey%20of%20Turkish%20Public%20Opinion,%20March%2029-April%2014,%202008.pdf>):

¹¹ Stu նույն տեղում:

Հայ-թուրքական հարաբերությունների դինամիկան հասկանալու համար հարկավոր է պատկերացում կազմել, թե ինչպես են երկու երկրների հասարակություններն ընկալում միմյանց, ինչ գիտեն միմյանց մասին: Այս նպատակով 2005 թ. համատեղ հետազոտություն էին անցկացրել Թուրքիայի տնտեսական և սոցիալական ուսումնասիրությունների հիմնադրամը («TESEV») և Հայաստանում գործող Սոցիոլոգիական և շուկայական հետազոտությունների կենտրոնը¹²: Ուսումնասիրության արդյունքներով, մասնավորապես, պարզվել է, որ երկու երկրների, հատկապես՝ ԹՀ քաղաքացիների գիտելիքները միմյանց մասին հեռու են բավարար լինելուց, և շատ հարցերի կապակցությամբ տեղեկությոն անորոշ է և հակասական: Օրինակ՝ Թուրքիայում հարցվածների 45,4 %-ը կարծում է, որ Հայաստանը ելք ունի դեպի Սև ծով, 29,4 %-ը դեպի Կասպից ծով, 5,2 %-ը՝ Եգեյան և 2,1 %-ը՝ Միջերկրական ծով: Թուրքիայում հարցվածների 16,3 %-ի կարծիքով հայերը դավանում են հուդայականություն, իսկ 21,5 %-ի կարծիքով՝ այն նույնիսկ Հայաստանի պաշտոնական կրոնն է: Թուրքերի 78,7 %-ի կարծիքով՝ առաջին իսկ հնարավորության դեպքում Հայաստանը տարածքային պահանջներ կներկայացնի Թուրքիային: Թուրքերի 34,3 %-ը հայերին տվել է բացասական, 10,8 %-ը՝ դրական և 13,6 %-ը՝ չեզոք նկարագիր, մինչդեռ հայերի 68,7 %-ը թուրքերին անվանել է արյունաբեր, թշնամի, բարբարոս, մարդասպան, դաժան և այլն, 6 %-ը տվել է դրական, իսկ 9,5 %-ը՝ չեզոք գնահատական¹³: Հայ-թուրքական մերձեցումը կունենա անառողջ դրսևորումներ, եթե երկու հասարակություններում գերիշխեն մնաց կարծրատիպները և սխալ ու ապակողմնորոշող բնութագրերը:

Թուրքիայի ներքաղաքական զարգացումները հուշում են, որ եթե Հայաստանի հետ հարաբերությունների զարգացման նախաձեռնությունը ձախողվի, ապա մոտ ապագայում իշխող ԱԶԿ-ին հաջորդած կամ քաղաքական դաշտում գործող այլ ուժերի հազիվ թե հաջողվի այդ հարցին մնաց խորությամբ անդրադառնալ, քանի որ Թուրքիայի քաղաքական կյանքում ոչ մի քաղաքական ուժ չունի այդքան մեծ հասարակական աջակցություն, որքան ԱԶԿ-ն:

Ինչպես նշվեց, ԱԶԿ-ն, բարձրացնելով զգայուն, արգելված կամ լուծման կարիք ունեցող հարցեր, ապահովեց ներքաղաքական անհրաժեշտ աջակցություն: Պակաս կարևոր չէր արտաքին քաղաքական աջակցությունը ԵՄ-ի կողմից: Դա առավել ցայտուն կերպով դրսևորվեց անցյալ տարվա ներքաղաքական ճգնաժամի ժամանակ, երբ ԳԸ-ն հերթական անգամ միջամտել էր ներքաղաքական գործընթացներին, և այս տարի, երբ ՄԳ-ում լսվում էր ԱԶԿ արգելման հայցը:

Հայ-թուրքական հարաբերությունների բարելավման ընթացքում կծագեն մի շարք նոր հարցեր, որոնց լուծումը հայկական կողմից կպահանջի տիրապետում

¹² Stu «Armenian and Turkish Citizens' Mutual Perceptions and Dialogue Project» (ed. Volkan Aytar). «Turkish Economic and Social Studies Foundation/Sociological and Marketing Research Center (Armenia)». Yerevan–Istanbul, 2005:

¹³ Տես նույն տեղում:

տեղեկատվական հոսքերին, կարգավորման ու հակադարձման հստակ մեխանիզմների մշակում: Այդ գործընթացը կարող է նաև ուղեկցվել տեղեկատվական պայքարով, ապատեղեկատվության տարածման ու նախահարձակ լինելու սցենարներով, իսկ այդ ասպարեզում թուրքական ու ադրբեջանական կողմը բավական հմուտ է, ինչը պայմանավորված է նրանց բարձր մակարդակի փոխգործելությամբ: Ուստի այդ փուլում հարկավոր է թուրք-ադրբեջանական տեղեկութաքայտչական գործողությունները պահել աչալուրջ հսկողության տակ և մշակել հակազդեցության արդյունավետ մեխանիզմներ:

Վերջին շրջանում օտարալեզու ու հայրենական ՁԼՄ-ներին տված հարցազրույցներում Նախագահ Սերժ Սարգսյանը և ԱԳ նախարար Էդվարդ Նալբանդյանը շրջանառության մեջ են դրել մի շարք կարևոր դրույթներ, սկզբունքներ ու տեսակետներ, սակայն, ցավոք, դրանց լայն տարածումը և տարբեր համաժողովներում հայկական կողմից դրանց վրա հղումները բավարար չեն: Մինչդեռ թուրքական կողմը հաջողությամբ «յուրացնում» է մեր բարձրաստիճան պաշտոնյաների ձևակերպումները և ներկայացնում որպես իրենց¹⁴: Ուստի Հայաստանի ԱԳ-ի ու ՁԼՄ-ների միջոցով հարկավոր է հրապարակայնացնել նախագահի, վարչապետի և այլ բարձրաստիճան պաշտոնյաների այն հայտարարությունները, որոնք արված են համակարգային մշակումներ առաջարկելու, ՀՀ դիրքը և հեղինակությունը ամրապնդելու նպատակով:

Հայ-թուրքական հարաբերությունների հաջորդ շերտը Հայոց ցեղասպանության հարցն է: Թվում է, թե թուրքերի մեջ լայն տարածում է ստանում հայկական կողմի այն տեսակետը, որ տվյալ հարցը պետք չէ դիտել որպես Հայաստանի հետ հարաբերությունները կարգավորելու նախապայման, և դրան կարելի է անդրադառնալ հետագայում, երբ վերականգնվեն հարաբերությունները: Ցեղասպանության հարցից բխող մյուս հանգամանքը Հայոց սփյուռքի և թուրք-ամերիկյան հարաբերություններն են: Թուրքիայի պետական մեքենան և հատկապես արտաքին քաղաքականություն մշակող գերատեսչությունները, ոչ կառավարական կազմակերպությունները, «ուղեղային կենտրոնները», լոբբիստական խմբերը շարունակում են զգուշությամբ վերաբերվել Հայկական սփյուռքի գործունեությանը, և բացառված չեն Թուրքիայի կողմից որոշակի հրահրումներ, որոնք, Հայաստանի կողմից սխալ գործելու դեպքում կարող են հանգեցնել Հայաստան-Սփյուռք և Հայաստան-ԱՄՆ հարաբերությունների սրմանը՝ դրանից բխող բացասական հետևանքներով, այդ թվում նաև Սփյուռքի կարևոր ռեսուրսների անպտուղ վատնմանը:

Մյուս գործոնը Ադրբեջանն ու թուրք-ադրբեջանական սերտ հարաբերություններն են: Երկու երկրների հարաբերություններում առկա է շահերի ու ռազմավարական նպատակների բացահայտ համընկնում, ուստի և դրանք բնութագրվում են որպես բացառիկ: Դրա վկայությունն է նաև այն հանգամանքը, որ վեր-

¹⁴ Stu «Nagorno-Karabakh Resolution will Help Armenia-Turkey Relations» (<http://www.todayszaman.com/tz-web/detaylar.do?load=detay&link=160389>):

ջին մեկ տարվա ընթացքում վարչապետի ու նախագահի մակարդակներով երկուստեք իրականացվել է 10 փոխադարձ այց, իսկ նախարարների մակարդակով՝ 30: Թուրքիան սկսել է զգուշությամբ վերաբերվել Ադրբեյջանին՝ փորձելով չգրգռել նրան և առիթ չտալ հակաթուրքական տրամադրությունների աճմանը: Այդ հանգամանքն առավել հստակ դրսևորվեց Գյուլի Հայաստան կատարելիք այցին նախորդող ու հաջորդող զարգացումների համապատկերում: Թուրքիայում գիտակցում են, որ Հայաստանի շրջափակումը չովեց ակնկալվող արդյունքները, հետևաբար թուրքերին հասկանալի է դառնում, որ սահմանի փակ լինելը արդեն չի բխում իրենց շահերից: Այս փուլում Թուրքիայի ռազմավարությունից է բխում Հարավային Կովկասում ՌԴ-ի հետ արժանավայել կերպով ներկայանալու մեխանիզմների որոնումը:

Մի շարք հարցերի հետ մեկտեղ Թուրքիայի կողմից քննարկվող հարցերից կլինի Թուրքիա արտագնա աշխատանքի մեկնած՝ Հայաստանի քաղաքացիների թիվը: Թե՛ Էրդողանը, թե՛ Գյուլը բազմիցս հայտարարել են, որ Թուրքիայում ապրում են մեծ թվով (մոտ 70 000) Հայաստանի քաղաքացիներ, որոնք չունեն աշխատանքի իրավունք և խախտում են Թուրքիայի օրենսդրությունը: Ակնհայտ է, որ թվերի վերաբերյալ կա շահարկման որոշակի միտում¹⁵, սակայն ՀՀ-ին հարկավոր է մշակել Թուրքիայում ապրող ու գործունեություն ծավալած ՀՀ քաղաքացիների «մարդահամար» անցկացնելու սկզբունքներ: Թեև թուրքական իշխանությունները ցույց են տալիս, թե իրավիճակը վերահսկվում է, սակայն Ստամբուլի հայկական համայնքի և հայալեզու պարբերականների հետ շփումները ցույց են տալիս, որ եթե անուշադրության մատմվի Թուրքիայում ապրող ու աշխատող ՀՀ քաղաքացիների գործունե, ապա հետևանքները կարող են ծանր լինել: Համաձայն վկայությունների՝ Թուրքիայում ապրող ու աշխատող ՀՀ քաղաքացիներից ոմանք, ամուսնանալով Թուրքիայի քաղաքացիների հետ, ունեցել են երեխաներ, այդ երեխաները դարձել են չափահաս, սակայն նրանց հայ ծնողի իրավական կարգավիճակը մնում է անորոշ: Նրանք չունեն անձը հաստատող փաստաթուղթ, զրկված են Թուրքիայի տարածքում տեղաշարժվելու իրավունքից և այլն:

Մյուս կարևոր հարցը պատմաբաններից կազմված հանձնաժողովի խնդիրն է: Վերջին շրջանում Թուրքիայի ղեկավարների կողմից հաճախակի է դարձել այդ հանձնաժողովի ստեղծման պահանջը: Հարկավոր է այս խնդրի վերաբերյալ կազմակերպել մասնագիտական քննարկումներ Հայաստանի քաղաքական ղեկավարության ու գիտական շրջանների միջև: ՀՀ ԳԱԱ նախագահության, Պատմության, Ցեղասպանության, Արևելագիտության ինստիտուտների, առաջատար բուհերի հեղինակավոր պատմաբանների, միջազգային իրավունքի մասնագետների, արխիվագետների և այլ բանիմաց, երկխոսության պատրաստ մասնագետների, ինչպես նաև ՀՀ նախագահի ու ՀՀ ԱԳՆ-ի ներկայացուցիչների մաս-

¹⁵ Տես «Որքան է հայ միգրանտների թիվը Թուրքիայում» (www.azg.am/AR/2008052303):

մակցությամբ քննարկումների ժամանակ հստակեցնել ՀՀ դիրքորոշումը այդ հարցում: Հարկավոր է պատրաստել առաջարկություններ, որոնց հիմնական մեկնակետը պետք է լինեն հետևյալ թեզերը:

1. Հայաստանը պատմաբանների համձնաժողովի ստեղծման առաջարկը դիտում է որպես Եղեռնի անուրանալի փաստը շահարկելու, իսկ այդ համձնաժողովի գոյությունը որպես խաղաքարտ օգտագործելու միջոց: Դա չի բխում տարածաշրջանային ինտեգրման երկուստեք հայտարարվող շահերից, դուրս է Թուրքիայի կողմից վերջին շրջանում ձևակերպած «հնարավորությունների պատուհանի» և Թուրքիայի արտաքին քաղաքականությունում ամրագրված «հարևանների հետ զրո պրոբլեմ» տեսությունների շրջանակներից, ուստի Հայաստանն անընդունելի է համարում հայ ժողովրդի պատմության այդ ողբերգական ժամանակաշրջանը շահարկելու թուրքական մոտեցումը:

2. Վերջին հաշվով, հարկավոր է ԵՄ-ի, ԱՄՆ-ի ամենաբարձր ամբիոններից և, եթե հնարավոր է, նաև՝ Թուրքիայում, շրջանառության մեջ դնել այն ամենակարևոր թեզը, որ Հայաստանը դեմ է կամ վերապահումով է մոտենում պատմաբանների համձնաժողովի գաղափարին ոչ այն պատճառով, որ խուսափում է նոր՝ Հայաստանի համար անընդունելի արխիվային փաստերի ի հայտ գալուց կամ թուրք պատմաբանների հետ աշխատանքից, այլ այն պատճառով, որ ՀՀ-ի համար Հայոց ցեղասպանության իրողության, դրա իրականացման փաստը քննարկման ենթակա չէ:

Անհրաժեշտ է Թուրքիայի հետ բանակցություններին մասնակցող հայկական կողմի ներկայացուցիչներին մշտապես ապահովել այնպիսի տեղեկատվական գործիքարանով, որը շոշափի Թուրքիայի ներքաղաքական դինամիկան և այն խորքային դրսևորումները, որոնցից բխում են Թուրքիայի պետական ու հասարակական կարծրատիպները: Նման կարևորագույն հարցերից է Թուրքիայի պատմության դասագրքերի հարցը և, ընդհանրապես, պատմության ընկալումը:

Այսպիսով՝ պատմության հարցերը պատմաբաններին թողնելու թուրք իշխանավորների կոչ-հորդորները լիովին համահունչ են այն գաղափարափոխության միջավայրի սկզբունքներին, որոնցով Թուրքիայում մեծացել ու կրթվել են մի քանի սերունդներ: Ցեղասպանության ու դրանից բխող այլ նմանատիպ հարցերում թուրքերի ժխտողականության վերափմաստավորումը հնարավոր է միայն այն դեպքում, երբ վերանայվեն պատմության գործառնության նշանակությունը ու նրան վերագրվող գերբնական հնարավորությունները:

Այս փաստերին իրազեկ լինելն զգալիորեն կթեթևացնի թուրքերի հետ առնչվող հայ պաշտոնյաների աշխատանքը:

Հայ-թուրքական հարաբերություններում դրական արդյունքի հասնելու համար հարկավոր է ընդլայնել նաև միջբուհական ու մասնագիտական համագործակցության դաշտը: Թուրքիայում կան այնպիսի բուհեր, որոնք հայ-թուրքական հարաբերությունների կարգավորման տեսանկյունից բավական առաջամիտ ու ազատական են: Այդ իսկ նկատառումով ՀՀ ԿԳՆ-ն, ԳԱԱ-ն, ԵՊՀ-ն պետք է մշա-

կեն Թուրքիայի համաման հաստատությունների հետ մասնագիտական սահմանափակ համագործակցության ծրագրեր, որոնք կարող են նպաստել հայ-թուրքական գիտական ու ակադեմիական շփումների ակտիվացմանը: Հայաստանի ներկայացուցիչների անվտանգության ապահովման ու կարգավիճակի հարցերը կարելի է կարգավորել պետական մարմինների ներգրավմամբ:

Հայ-թուրքական հարաբերությունների կարգավորման գործում կարող են զգալի ավանդ ունենալ ոչ կառավարական կազմակերպությունները, որոնց կողմից իրականացված մի քանի տասնյակ ծրագրերի մեծ մասը հաջող ավարտ են ունեցել: Թեև ոչ կառավարական սեկտորում առկա ձեռքբերումների արդյունքները միանգամից տեսանելի չէին, սակայն միջազգային դոմոր կազմակերպությունների հետևողական ֆինանսավորմամբ ընթացավ հանրահայտ *«track-two diplomacy»*-ն, որի շնորհիվ մեծ թվով հայաստանյան ոչ կառավարական կազմակերպություններ ակտիվորեն աշխատում են իրենց թուրք գործընկերների հետ՝ փորձելով նրանց հասու դարձնել հայաստանյան փորձագիտական ու ոչ պրոֆեսիոնալ շրջանների տեսակետները: Ծրագրերի մեծ մասը իրականացվել է Ստամբուլում: ՌԽտի նպատակահարմար է դոմոր կազմակերպություններին և Հայաստանի առաջատար ոչ կառավարական կազմակերպությունների ղեկավարներին առաջարկել խրախուսել ու ֆինանսավորել նաև այն միջոցառումները, որոնք միտված են Թուրքիայի մայրաքաղաքի բյուրոկրատական ապարատի որոշում կայացնող ներկայացուցիչների ներգրավմանը, ինչի շնորհիվ արդյունքները կարող են ավելի շոշափելի լինել: Այդ առումով օգտակար կարող է լինել Անկարայում ԱՄՆ-ի դեսպանությունը, որի ներկայացուցիչները տարբեր առիթներով, նաև՝ անձնական շփումների ժամանակ արտահայտել են հայ-թուրքական մերձեցմանը նպաստելու գործում իրենց շահագրգռվածությունը:

Թուրքիայի քաղաքական կյանքում ազդեցիկ դերակատարում ունեն նաև Զինված ուժերը: Թուրքիայում վերջին ամիսներին ընթացող «Էրզենեկոնի» աղմկահարույց դատավարության ժամանակ հրապարակ են նետվում լուրեր, որ մի շարք բարձրաստիճան գինվորականներ (նաև՝ պաշտոնաթող) կապված են եղել «Էրզենեկոն» գաղտնի կազմակերպության ու նրա գործունեության հետ: Դատավարությունը դեռ երկար կտևի, սակայն ակնհայտ է, որ գինվորականները չեն ցանկանում կորցնել իրենց հեղինակությունը, ուստի հակված կլինեն քաղաքացիական իշխանությունների նախաձեռնություններին կողմ արտահայտվելու գաղափարին: Այս ամենը պետք է հանգամանորեն վերլուծել և դատավարության ընթացքի, հնչեցված անունների ու բացահայտումների վերաբերյալ պատրաստել տեղեկատվական հաղորդագրություններ, որոնք կարող են տրամադրվել ԱԳՆ-ին: Թեև «Էրզենեկոնի» դատավարության սկզբնական փուլում ԱԶԿ-ն և իրավապահ մարմինները ձգտում էին հնչեցնել հնարավորինս շատ հայտնի անուններ, սակայն նրանք գիտակցեցին, որ ինչ-որ փուլում դատավարության հրապարակայնացումը պետք է սահմանափակվի, քանի որ դա կարող է սպառնալ Թուրքիայի ազգային ու պետական շահերին:

ԹՈՒՐԹԻԱՅԻ ՀԱՅ ՀԱՄԱՅՆՔԻ ԽՆԴԻՐՆԵՐԸ

Թուրքիայի հայկական համայնքը հիմնականում բնակվում է Ստամբուլում, իսկ մի փոքր հատվածը (գերազանցապես՝ կաթոլիկներ)՝ Անկարայում: Թվաքանակի վերաբերյալ շրջանառում են տարբեր թվեր՝ 55000-ից մինչև 75000: Հայ համայնքը թեև փոքրաթիվ է, սակայն ընկալվում և ներկայացվում է որպես կարևոր գործոն Թուրքիայի ներքաղաքական գործընթացներում: Հանրապետական Թուրքիայում հայկական համայնքը բազմիցս ենթարկվել է ճնշումների, ինչի հետևանքով համայնքի անդամներն ունեն Թուրքիայի կառավարող շրջանների, հատկապես՝ ազգայնամոլական ուժերի որոշակի կարծրատիպային ընկալումներ: Քրիստոնյա հայկական համայնքի իրավունքները՝ ամրագրված Լոզանի պայմանագրով, մշտապես խախտվել են, և նրանց վիճակը եղել է ոչ պակաս խոցելի, քան հույներինը և հրեաներինը:

ԱԶԿ-ին դեռ իր հիմնադրման օրերին հաջողվեց շահել հայ համայնքի վստահությունը, երբ նա համագործակցության ու լայն կոալիցիայի ստեղծման հրավեր ուղարկեց հայկական համայնքի գործիչներին¹⁶: Հայտնի է, որ հայկական համայնքը վերջին երկու ընտրությունների ժամանակ գերազանցապես քվեարկել է կա՛մ ԱԶԿ-ի, կա՛մ անկախ թեկնածու Բասքն Օրանի օգտին (2007 թ. խորհրդարանական ընտրություններ):

Թուրքիայի հայկական համայնքն ունի մի շարք առանձնահատկություններ և նրա հետ Հայաստանի համագործակցության հնարավորությունները սահմանափակ են: Սակայն նորաստեղծ Սփյուռքի նախարարությունը պետք է կարողանա Սփյուռքում գործող կառույցների միջոցով ընդլայնել կապերը Թուրքիայի հայ համայնքի հետ:

Հայ համայնքը կողմ է Հայաստանի հետ հարաբերությունների բարելավմանը, սակայն կաշկանդված է սեփական տեսակետները ազատ արտահայտելու հարցում: 2007 թ. Հրանտ Դինքի սպանությունից հետո համայնքում սկսեցին քննարկել անվտանգության երաշխիքների ապահովման հարցը, իրավիճակն էլ ավելի բարդացավ, երբ հայկական դպրոցներ ուղարկվեցին անամուն հաղորդագրություններ՝ այդ դպրոցների պայթեցման սպառնալիքներով:

Հայկական համայնքը մեծ մասամբ հաջողությամբ է ինտեգրված թուրք հասարակության մեջ, թեև խտրականության, հայատեցության դրսևորումները ևս քիչ չեն: ԵՄ-ի հանձնաժողովի վերջին տարիների ամենամյա զեկույցներում մշտապես բարձրացվում է ազգային փոքրամասնությունների, այդ թվում՝ հայերի, իրավունքների, նրանցից բռնազավթված սեփականության հարցը: Հարկավոր է շարունակել համագործակցել ԵՄ-ի մարմինների հետ՝ հայ համայնքին հուզող հարցերի շարունակական արծարծման նպատակով:

¹⁶ Steu Vahram Ter-Matevosyan. The Justice and Development Party and the Armenian Community in Turkey: Patterns of Cooperation and Trust (Paper Presented at the Ninth Mediterranean Research Meeting). «European University Institute», 2008:

ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ՀԱՐՅԵՐ

Թուրքիա – ԵՄ հարաբերություններում փորձագետների շրջանում քննարկվող հիմնական խնդիրներից մեկն այն է, որ Թուրքիայում ժողովրդագրական իրավիճակը և դինամիկան մտահոգիչ են, և հնարավոր են ԵՄ-ի ռազմավարական կանխատեսումներին հակառակ զարգացումներ: 2015 թ. Թուրքիայի բնակչությունը կհատի 82 միլիոնի սահմանագիծը, ինչից հետո աճը կկայունանա: ՄԱԿ-ի «Մարդկային զարգացման գործակալության» տվյալներով՝ եթե Թուրքիան անդամագրվի ԵՄ-ին, ապա արդեն 2025 թ. կդառնա Եվրոպայի ամենամեծ պետությունը, քանի որ նրա բնակչությունը կհատի 88 միլիոնի սահմանագիծը: Մյուս կողմից՝ այս տարվա ընթացքում երկրի վարչապետը, հավատարիմ մնալով իսլամական սկզբունքներին, անուղակիորեն դեմ էր արտահայտվել ընտանիքների պլանավորման ծրագրերին: Ավելին. նա կոչ էր արել ազգաբնակչությանը՝ չսահմանափակվել 2 երեխայով, այլ ունենալ երեք կամ չորս երեխա: Կարծում ենք, որ Թուրքիայում ժողովրդագրական պատկերն ընդհանուր առմամբ կբնութագրվի կանխատեսվող ցուցանիշներից փոքր-ինչ բարձր արժեքներով:

Թուրքիայում շարունակում է շատ լուրջ խնդիր մնալ երկրի անհամաչափ զարգացումը: Ինչպես հայտնի է, երկրի արդյունաբերական շրջանները, որոնք ապահովում են ՀՆԱ-ի մեջ հիմնական ներբերումները, գտնվում են Եգեյան ու Մարմարա ծովերի ափին, մինչդեռ երկրի արևելյան ու հարավարևելյան մասերում բնակչության կենսամակարդակը և զարգացման ցուցանիշները միջին թուրքական ցուցանիշներից զգալիորեն ցածր են: Ինչպես նշվեց, կառավարությունը նախատեսում է կատարել հսկայական ներդրումներ սակավ զարգացած հարավարևելյան շրջաններում: 1980-ական թվականներից ի վեր այդ տարածաշրջանում իրականացվել են շուրջ 17 լայնածավալ տնտեսական ծրագրեր, կատարվել են միլիարդավոր ներդրումներ, սակայն տնտեսական լճացումը և զարգացման երկարաժամկետ ծրագրեր չլինելը շարունակում են խոչընդոտել այդ շրջանների զարգացմանը: Տեղական ոչ կառավարական կազմակերպությունների հաշվարկներով՝ տեղի բնակչության 50 %-ը գործազուրկ է: Հայաստանին սահմանակից երեք՝ Արդահանի (5,661 կմ²), Կարսի (9,587 կմ²) և Իգդիրի (3,587 կմ²) մահանգներում ապրում է մոտ 600.000 քաղաքացի: Հավելենք նաև, որ թուրք-սիրիական (822 կմ), թուրք-իրանական (499 կմ) և թուրք-իրաքյան (352) սահմանների վերահսկողության, առևտրատնտեսական ներուժի ոչ բավարար օգտագործման ու քրդական անջատողականների դեմ պայքարի պարագայում հայ-թուրքական սահմանի բացումը կարող է հնարավոր դարձնել այնպիսի դեպքերը, երբ Թուրքիայի արևելյան և հարավարևելյան շրջանների մեծ թվով քաղաքացիներ աշխատանք փնտրեն տնտեսապես համեմատաբար զարգացած ու կայուն Հայաստանում:

ՔՐԴԱԿԱՆ ՀԱՐՑԸ

Քրդական հարցը, որը երկար ժամանակ պաշտոնապես կոչվում էր «հարավարևելյան պրոբլեմ», շարունակում է մնալ Թուրքիայի ամենասուր ներքաղաքական խնդիրներից մեկը: Այն ժամանակ առ ժամանակ ստեղծում է լուրջ ներքաղաքական բարդություններ և առաջ է բերում վերադասավորումների անհրաժեշտություն, դառնում Թուրքիայի վրա արտաքին ճնշումների պատճառ և այլն: Թուրքիայի բնակչության 36 %-ի կարծիքով Քրդական հարցի արմատները սոցիալական են, 30 %-ը կարծում է, որ դա օտար պետությունների դավադիր մտադրությունների հետևանք է՝ Թուրքիան մասնատելու նպատակով, 14 %-ը կարծում է, որ պատճառը քրդաբնակ շրջաններում կառավարության կողմից կատարվող ներդրումների անբավարարությունն է, 13 %-ը՝ կրթության ցածր մակարդակը, 4-5 %-ը՝ քուրդ հողատերերի ու աղաների շահերը, 9 %-ը՝ Հյուսիսային Իրաքի քրդերը, 3-4 %-ը՝ քրդերի մշակութային պահանջները:

1990–2008 թթ. Թուրքիայում տարբեր անվանումներով գործել են հինգ իրաքահաջորդ քրդամետ կուսակցություններ, որոնց քաղաքականությունը և գաղափարախոսությունը երկրի ՄԴ-ի կողմից դիտվել է որպես հակասահմանադրական: 2005 թ. հիմնադրված «Ժողովրդավարական հասարակություն» կուսակցությունը, որը 2008 թ. հուլիսից ղեկավարում է Ահմեթ Թուրքը, թվով վեցերորդն է: 2007 թ. նոյեմբերից ՄԴ-ում է գտնվում նաև այդ կուսակցության արգելման և նրա 221 անդամներին քաղաքականությամբ զբաղվելու իրավունքից զրկելու հայցը: Այդ կուսակցությունը մեղադրվում է երկրի ամբողջականությունը խաթարելու, ՔԲԿ-ի հետ համագործակցելու և հակասահմանադրական գործունեություն վարելու մեջ: Եթե տվյալ հայցը բավարարվի. ամենայն հավանականությամբ կհիմնադրվի մեկ այլ քրդամետ կուսակցություն:

2007 թ. հուլիսյան ընտրությունների ժամանակ ԱԶԿ-ն շահեց քրդերի վստահությունը և առաջ անցավ քրդամետ «Ժողովրդավարական հասարակություն» կուսակցությունից՝ արևելյան քրդաբնակ նահանգներում ստանալով ձայների 56 %-ը, իսկ հարավարևելյան նահանգներում՝ 51,76 %: Ինչպես նշվեց, «Ժողովրդավարական հասարակություն» կուսակցությանը պատկանում է խորհրդարանում 20 տեղ: Նրա անդամները կառավարում են երկրի 54 ՏԻՄ-երը, այդ թվում՝ Դիարբեքիրում, Բաթմանում, Շիրնակում, Հաքիարիում, Թունջելիում, Դոդուբայագետում և այլն: Հայաստանին սահմանակից Կարսում, Իգդիրում և Արդահանում քրդամետ կուսակցությունները թույլ են ներկայացված. հիմնականում ազդեցիկ են ԱԶԿ-ն, «Ազգայնական շարժում» կուսակցությունը և ԺՀԿ-ն, ի դեպ, ԱԶԿ 339 պատգամավորներից 70-ն ունի քրդական ծագում:

2009 թ. ՏԻՄ-ի ընտրությունները կարևոր կլինեն քրդական հարցի հետագա կարգավորման առումով: Թեև նշված քրդամետ կուսակցությունը «թույլ» է ներկայացված խորհրդարանում, սակայն նրան հաջողվեց կարճ ժամանակում ձեռք բերել պահանջկոտ ու քննադատող կուսակցության համբավ: Համաձայն թուրք ու քուրդ մեկնաբանների՝ ՏԻՄ-ի գալիք ընտրություններում պայքարը հիմնա-

կանում կծավալվի հարավարևելյան Թուրքիայի ամենամեծ քաղաքի՝ Դիարբեքիի շուրջ: ԱԶԿ-ն ձգտում է, որպեսզի այդ քրդաբնակ քաղաքը քվեարկի իր օգտին, և այդ հաղթանակը կլինի խորհրդանշական՝ ԶԲԿ-ին օտարելու առումով, սակայն քրդական քաղաքական ուժերը անում են հնարավոր ամեն ինչ, որպեսզի դա տեղի չունենա: Առաջիկա ամիսներին հարավարևելյան Թուրքիայում թե՛ ՏԻՄ-ի ընտրությունների, թե՛ քրդական գործոնի ազդեցությամբ հավանական են լարվածության աճում ու ճգնաժամային դրսևորումներ, որոնց կարգավորումից է կախված այդ տարածաշրջանի հարցերի լուծման ապագան: Դեռ 2005 թ. Էրդողանը հայտարարեց, որ կա «Քրդական իրականության» վերաբերյալ նոր սահմանումների ու դատողությունների անհրաժեշտություն, սակայն մոտ երկու տարի նա էական քայլեր չձեռնարկեց: Ավելին. 2008 թ. նոյեմբերին Էրդողանը վերստին շեշտեց «մեկ ազգ, մեկ դրոշ, մեկ հայրենիք, մեկ պետություն» կարգախոսը, ինչպես նաև հարց-հորդորը, թե՛ կա արդյոք մեկը, որ դեմ լինի կամ կարող է ասել, թե դեմ է «մեկ ազգ» սկզբունքին: Նրա հայտարարության այդ հատվածն ավարտվում է հետևյալ կերպ. «Եթե նրանց սա դուր չի գալիս, նրանք կարող են գնալ՝ ուր որ կցանկանան»:

2008 թ. մարտին Բաթմանում Էրդողանը խոստացավ նաև առաջիկա 5 տարիների ընթացքում հարավարևելյան վիլայեթներում 12 միլիարդ դոլարի ներդրում կատարել, ինչը նպատակ ուներ վերացնելու արևելյան ու արևմտյան Թուրքիայի զարգացման անհամաչափությունը¹⁷: ԱԶԿ-ում կարծում են, որ հնարավոր կլինի քրդերի սահմանափակ ներգրավվածության ու չնչին զիջումների միջոցով (մշակութային ինքնավարության վերաբերյալ անորոշ հավաստիացումներ, քրդերեն հեռուստաալիքների հնարավորություն և այլն) շահել նրանց վստահությունը:

2004 թ. ԶԲԿ, նրա առանձին ճյուղերի և նրա հետ համագործակցող զինված կազմակերպությունների վերսկսված գործունեությունը էապես քայքայում են թուրքական պետության անվտանգության երաշխիքները: Քրդական հարցում շարունակվող անորոշությունը, լուծման մեթոդների անարդյունավետությունը մեծապես նվազեցրել են Թուրքիայի հարավարևելյան հատվածի անվտանգային ռեսուրսը, և իրավիճակն էլ ավելի կբարդանա, եթե չդրսևորվի հարցի լուծման քաղաքական կամք:

Ակնհայտ է, որ քուրդ զինյալներն ստանում են արտաքին օգնություն, սակայն Թուրքիան, տիրապետելով դրա աղբյուրների վերաբերյալ տեղեկության, չի կարողանում լիովին կարգավորել իրավիճակը, քանի որ կան ավելի մեծ տրամաշափի ազդեցիկ գործոններ, որոնց նկատմամբ Թուրքիայի հնարավորությունները սահմանափակ են: Դատելով առկա իրողություններից ու Օբամայի նոր վարչակազմի որոշ առանցքային գործիչների տեսակետներից՝ Քրդական

¹⁷ Stu Dorian Jones. Turkey Injects Billions in Kurdish Region to Bolster Economy (<http://www.voanews.com/english/archive/2008-03/2008-03-28-voa69.cfm?CFID=67954799&CFTOKEN=68919387>):

հարցում թուրք-ամերիկյան շահերի հակադրությունը տեսանելի ապագայում կարող է ունենալ նոր դրսևորումներ, քանի դեռ անպատասխան են մնում մի շարք սկզբունքային հարցեր՝ ԶԲԿ ֆինանսավորման, Իրաքի ամբողջականության պահպանման ու թուրքմենների իրավունքների պաշտպանության և այլ հարցեր: Թեև Թուրքիայի հակաքղական քաղաքականությունն ընդհանուր առմամբ արժանացել է հարակից իսլամադավան երկրների հավանությանը, այնուհանդերձ, Թուրքիայի ներքաղաքական զարգացումների հնարավոր բարդությունների համապատկերում արտաքին քաղաքական ներազդման ռեսուրսները կարող են սահմանափակվել: Հայաստանի անվտանգության տեսանկյունից Քրդական հարցը պետք է դիտվի որպես զգոնություն պահանջող հարց, քանի որ, ինչպես նախորդ տարիներին, Թուրքիան ժամանակ առ ժամանակ հրապարակ է հանում փորձագնիչ (զոնդաժ) տեղեկություններ, թե իբրև Հայաստանը ապաստան է տրամադրում ու աջակցում ԶԲԿ զինյալներին, և այլն: Հարկ է նշել, որ մնան մեղադրանքներ երբեմն հնչում են նաև Ադրբեյջանի հասցեին: Քանի որ թուրքական իշխանությունները չունեն Քրդական հարցի լուծման ուղղությամբ համապարփակ ծրագրեր, այդ հարցը կշարունակի լրջորեն սպառնալ Թուրքիայի պետականությանն ու անվտանգությանը: Եթե դատենք առկա միտումներից՝ քրդական քաղաքական ինքնագիտակցության աճման տեմպեր, քրդական քաղաքական շրջաններում իշխանությունների կողմից խաբվածության և աճող հիասթափության տրամադրություններ, Հյուսիսային Իրաքի պետութենաշինության նախադեպ և այլն, ապա կարելի է եզրակացնել, որ ապագայում Քրդական հարցը կկրի ավելի սուր բնույթ: Եթե այժմ քրդերի պահանջները ներառում են մի քանի սկզբունքային կետեր (համաներում, սահմանադրության մեջ քուրդ ազգի ձևակերպման ամրագրում, լեզվի ու ազգային իրավունքի կիրառում, մշակութային ինքնավարություն և այլն), ապա մոտ ապագայում դրանց շեշտադրումները կարող են փոխվել: Օրինակ՝ ՉԼՄ-ների և արբանյակային հեռարձակումների ընդլայնման արդի փուլում քրդական քաղաքական շրջանները չեն ուզում «կոլ տալ» քրդերենով պետական հեռուստառախի ստեղծման խայծը՝ պնդելով, որ Թուրքիայի քրդերը շատ հանգիստ դիտում են արտասահմանից հեռարձակվող քրդերեն մի քանի տասնյակ արբանյակային հեռուստառախիքներ:

Վերջին խորհրդարանական ընտրությունները ցույց տվեցին նաև, որ քրդական քաղաքական շրջանները ակտիվացնում են իրենց ներկայացվածությունը Թուրքիայի օրենսդիր մարմնում, իսկ ՏԻՄ-ի գալիք ընտրություններում նրանք ձգտելու են ավելի ուժեղացնելու քրդաբնակ շրջաններում իրենց կառավարման լծակները: Միևնույն ժամանակ նրանք գիտակցում են, որ քաղաքական ինքնավարության մասին խոսելը վաղաժամ է ու ոչ նպատակահարմար, հատկապես՝ երբ չկա քաղաքական առաջնորդ, չկա երկրորդ Օջալանը: Մինչդեռ թուրքական իշխանությունները քրդական շարժման գաղափարական զարգացումները վերահսկելու համար հմտորեն օգտագործում են Օջալանի բանտարկված լինելու գործոնը: Այդ իսկ նպատակով Թուրքիայի գրախանութներում կարելի է գտնել

Օջալանի ստեղծագործությունները, իշխանությունները չեն փակում մասնաճյուղերը, որը 8 լեզվով ներկայացնում է Օջալանի քաղաքական պատկերը:

ՊԱՇՏՊԱՆԱԿԱՆ ՀԱՄԱԿԱՐԳ–ՌԱԶՄԱԿԱՆ ԱՐԴՅՈՒՆԱԲԵՐՈՒԹՅՈՒՆ

ՆԱՏՕ-ի անդամ Թուրքիայի Ձինված ուժերը կազմված են ցամաքային, ռազմածովային, ռազմաօդային ուժերից, ինչպես մասնաճյուղեր, այնպես էլ ժամկետային ու ժամկետափոխյալ ուժերից: Վերջիններս առանցքային դեր ունեն ենթակառուցված անվտանգության ապահովման գործում, ու թեև խաղաղ ժամանակ ենթարկվում են ներքին գործերի մախարաբիի և միայն համագործակցում են բանակի հետ, սակայն պատերազմական ժամանակ անցնում են Գլխավոր շտաբի վերահսկողության տակ: Ժամկետափոխյալ վերահսկման ու զեկուցումների «հասցեատիրոջ» հարցը ներքին գործերի մախարաբիի և ՁՈՒ-ի ԳՇ-ի միջև հակասությունների պատճառ է: Թուրքիայի ՁՈՒ-ի ԳՇ պետի պաշտոնում 2008 թ. օգոստոսին պաշտոնաթող Բույուքանթին փոխարինեց Ցամաքային ուժերի հրամանատար Իլքեր Բաշբուրը: Բույուքանթին օրոք (2006 օգոստոս–2008 օգոստոս) ՁՈՒ-ում սկսվեցին մի շարք համակարգային բարեփոխումներ, միևնույն ժամանակ ՔԲԿ-ի դեմ իրականացվեցին անցած տասնամյակի ամենածավալուն ռազմական գործողությունները: Նորանշանակ Իլքեր Բաշբուրը թեև քաղաքականությանը ՁՈՒ-ի մասնակցության հարցում ունի ավելի զուսպ դիրքորոշում, սակայն իր մախարաբիի մասնաճյուղի է որպես քեմալական ուղու և աշխարհիկ կարգերի նվիրյալ:

Թուրքիան աշխարհում 4-րդն է ռազմական տեխնիկայի ներմուծման և 28-րդը՝ արտահանման ծավալներով: Թուրքիայի ռազմական արդյունաբերությունը բաղկացած է մոտ 200 ձեռնարկություններից, որոնք մասամբ կամ ամբողջովին պետական են: Այդ ընկերությունների տարեկան շրջանառությունը 3-4 մլրդ դոլար է: Թեև ներկայումս ԹՀ ՊՆ-ն ունի մոտ 1000 ենթակապալառու, սակայն այդ թիվն ունի աճման միտում, քանի որ պետությունն ակտիվորեն խթանում է փոքր ու միջին ձեռնարկությունների ներգրավումը: Թուրքիայի ռազմական բյուջեն կազմում է տարեկան 11,3 մլրդ ԱՄՆ-ի դոլար: Այդ ցուցանիշով Թուրքիան Եվրոպայում 5-րդն է և աշխարհում՝ 20-րդը:

Թուրքիան ակտիվորեն մասնակցում է մասնաճյուղերի, ԵՄ-ի, ԵԱՀԿ և ՆԱՏՕ-ի խաղաղապահական ու հակաահաբեկչական առաքելություններին: 2006 թ. հոկտեմբերին Թուրքիան Լիբանանում տեղակայված ՄԱԿ-ի Ժամանակավոր ուժերին (*UNIFIL*) տրամադրեց 1000 զինվոր, ներառյալ՝ ինժեներական և ռազմածովային միավորները: Կոսովոյում (*KFOR*) Թուրքիան ներկայացված է 750, իսկ Աֆղանստանում (*ISAF*)՝ 752 զինվորներով:

ԹՀ ՁՈՒ-ին հուզող հարցերից է պայքարն ընդդեմ անհամաչափ սպառնալիքների, որոնք մասնաճյուղում է 21-րդ դարի ամենակարևոր մարտահրավերը:

Թուրք զինվորականների համար կարևորագույն հարցերից է նաև քուրդ զինյալների դեմ պայքարը, որի մարտավարությունը վերջին շրջանում էապես փոխվել է: Միևնույն ժամանակ, ՋԼՄ-ների ներկայացուցիչների հետ հանդիպումներում ԳՇ ղեկավարությունը կրկնում էր այն, ինչ դեռ երկու տասնամյակ առաջ առաջարկում էին քաղաքացիական իշխանությունները. «Ահաբեկչությունն ունի տնտեսական, սոցիալական և քաղաքական, ինչպես նաև անվտանգային չափումներ: Ահաբեկչությունը հնարավոր է արմատախիլ անել միայն նշված բոլոր չափումների համադրման դեպքում»¹⁸: Ահաբեկչության դեմ արդյունավետ պայքարի տնտեսական բաղադրիչի մասին էր խոսել նաև ԱՄՆ-ի պաշտպանության քարտուղար Ռոբերտ Գեյտսը 2008 թ. մարտին Թուրքիա կատարած այցի ժամանակ¹⁹:

Թուրքիայի ԶՈՒ-ում ընթացող բարեփոխումների գլխավոր նպատակներից մեկը բանակի հսկայական թվաքանակի կրճատումն է և ավելի մարտունակ ու պրոֆեսիոնալ բանակի կառուցումը: Թուրքիայի զեներալական կազմը երկար տարիներ քաղաքացիական իշխանությունների առջև բարձրացրել է բանակի առաջին անհրաժեշտության մեծ թվով խնդիրներ՝ պահանջելով գործնական քայլերի ձեռնարկում: Ընթացիկ լայնածավալ ծրագրերից է «ՈՒԺ-2014»-ը, ըստ որի նախատեսվում է Յամաքային զորքերի նվազեցում 20-30 %-ով, ինչպես նաև «ցանկացած իրավիճակում կամ շրջապատում գիշերային կամ ցերեկային գործողությունների իրականացում, հակառակորդների կայացրած որոշումները արդյունավետությամբ գերազանցող որոշումների կայացում, ավելի հեռահար զենքերին տիրապետում, քան մեր հակառակորդներինը»²⁰: ««ՈՒԺ-2014» ծրագիրը նպատակ ունի ցամաքային զորքերը դարձնելու ավելի փոքրաթիվ, պատրաստ ցանկացած առաքելության, ունակ մղելու մեծ և փոքր ինտենսիվությամբ մարտեր և արագ տեղաբաշխվող, կայուն ու տոկուն, ունակ միասնական և համատեղ գործողություններ վարելու: Դրանք պետք է ունենան նաև համապատասխան զինամթերք, բավարար ռազմաօդային պաշտպանություն, հրամայական ու վերահսկման արդյունավետ համակարգեր»²¹: Նախատեսվում է նաև Յամաքային զորքերը դարձնել արագ արձագանքման ուժեր՝ բաղկացած ուժեղ տեղային, ինչպես նաև կենտրոնում տեղակայված ռազմավարական պահուստային ուժերից: Ըստ առկա տեղեկության՝ Թուրքիան չունի զանգվածային ոչնչացման զենք, թեև ԶԲԿ-ն պնդում է, որ մնան զենք 1988 և 2006 թվականներին քուրդ գյուղացիների դեմ կիրառվել է²²: Թուրքիան ստորագրել է զանգվածային զենքի չտա-

¹⁸ Stu «Terör, bir gün onları da vurur» (<http://www.timeturk.com/Terror,-bir-gun-onlari-da-vurur-4291-haberi.html>):

¹⁹ Stu *Դորիան Ջոնս*, Նշ. աշխ.:

²⁰ «Jane's Defence Weekly», 9 May, 2007.

²¹ «Jane's Defence Weekly», 4 October, 2006; «Savunma ve Havacilik Dergisi», Ağustos, 2006.

²² Stu «Human Rights Watch: Iraqi Kurdistan – The Destruction of Koreme During the Anfal Campaign», 1992; «Firat News Agency», 26 February 2006 and 28 February 2006:

րաժման բոլոր պայմանագրերը²³: Թուրքիայի տարածքում գտնվող միջուկային զենքը (B-61 մակնիշի 15 ատոմային ռումբ, որոնցից յուրաքանչյուրը 9 անգամ գերազանցում է Հիրոսիմայի վրա նետված ռումբերի հզորությունը) տեղակայված է Ինջիլիք զորակայանում և պատկանում է ԱՄՆ-ի ռազմաօդային ուժերին: Բելիքեսիրում կայանված են ՆԱՏՕ-ին (ԱՄՆ) պատկանող ինքնաթիռներ՝ սպառազինված միջուկային մարտազինակներով օժտված հրթիռներով:

2006 թ. տվյալներով՝ արդիականացման գործընթացն արագացնելու համար Թուրքիային հարկավոր էին մարտավարական զրահապատ մեքենաներ, կրակային ու մարտավարական հետախուզության ուղղաթիռներ, օժանդակ ուղղաթիռներ, անօդաչու թռչող սպարատներ (ԱԹԱ-ներ), համագրակային կրակի ռեակտիվ համակարգեր, 155-մմ ինքնագնաց ու քարշակվող հաուբիցներ, կրակի կառավարման ավտոմատացված համակարգեր, ՀՕՊ-ի վաղ տեղեկացման ու վերահսկման համակարգեր, փոքր ու միջին հեռահարության ՀՕՊ-ի համակարգեր, մարտավարական գոտու հաղորդակցային համակարգեր, մարտավարական կառավարման ու վերահսկման համակարգեր, թիկունքային կառավարման համակարգեր²⁴:

2008 թ. նոյեմբերի 18-ի հաղորդագրության համաձայն՝ Թուրքիայի պաշտպանության նախարար Վեջդի Գյոնուլը հայտարարել է նոր ԱԹԱ-ների արտադրության մասին: Նշվում էր նաև, որ նոր ԱԹԱ-ները լինելու են շատ փոքր՝ մեջքի պայուսակներում տեղավորվող, դրանք կունենան գիշերային և ցերեկային տեսախցիկներ: Առաջին ԱԹԱ-ները ՋՈՒ-ին կտրամադրվեն 2009 թ. մայիսին²⁵: Ինչպես հայտնի է, Ադրբեջանի ռազմական արդյունաբերության զարգացմանն աջակցում են մի շարք օտարերկրյա, այդ թվում նաև թուրքական մասնագետներ: Ուստի հավանական է, որ ապագայում նման ԱԹԱ-ների արտադրություն կազմակերպվի նաև Ադրբեջանում:

ՏԵՂԵԿԱՏՎԱՔԱՐՈՋՉԱԿԱՆ ԽՆԴԻՐՆԵՐ

Վերջին շրջանում Թուրքիան վերաակտիվացնում է իր ջանքերը նաև տեղեկատվական-քարոզչական ոլորտներում: Այդ նպատակին էր ծառայում հատկապես ԱԳՆ-ին կից «Հանրային դիվանագիտության գործակալության» հիմնադրման գաղափարը: Բաբաջանի կողմից ներկայացված այդ գաղափարի համաձայն՝ գործակալությունը պետք է զբաղվի օտարերկրյա մամուլում Թուրքիայի ցանկալի կերպարի ներկայացմամբ ոչ թե դասական դիվանագի-

²³ Stü Bartram *Ter-Matevosyan*. Национальная безопасность Турции: «За» и «против» военного атома. «Международная Летняя Школа по проблемам глобальной безопасности». М., 2008:

²⁴ Stü Andrew McGregor. Arming for Asymmetric Warfare: Turkey's Arms Industry in the 21st Century. Washington, June, 2008, P. 4:

²⁵ Stü «Gönül: Sirtta taşınan hava aracı üreteceğiz» (<http://arsiv.sabah.com.tr/2008/11/18/haber,A834B5A27C8D47BCB17CFDCEEA72ADCE.html>):

տության միջոցով, այլ հրապարակումների, սեմինարների, հեռուստածրագրերի, կինոնկարների, զանազան հոդվածների օգտագործմամբ: Այդ գործակալության նպատակը հնարավորինս միասնական տեղեկատվական արտահոսքի կազմակերպումն է ու դրա նպատակային կարգավորումը: Հայտնի է նաև, որ թուրքական լրատվամիջոցներն ակտիվորեն համագործակցում են պետության հետ, և առավել ազդեցիկ լրատվամիջոցների ներկայացուցիչները ժամանակ առ ժամանակ հրավիրվում են կառավարական և նախագահական նստավայրեր, որտեղ նրանց են փոխանցվում քաղաքական ազդակներ՝ հասարակությանը հասցնելու համար: Այդուհանդերձ, Թուրքիայի քաղաքացիների 18 %-ն է միայն բավարար համարում ՋԼՄ-ների ու հատկապես տպագիր մամուլի աշխատանքը: Թուրքիայում մամուլի շրջանառությունը կազմում է 5 միլիոն միավոր, առավել հայտնի ու հեղինակավոր տպագիր ՋԼՄ-ներից են՝ «Ջաման», «Սաբահ», «Աքսամ», «Հյուրիյեթ», «Միլիյեթ», «Վաթան», «Թարաֆ» և այլ պարբերականները:

Թուրքիայում և արտերկրում մեծ հեղինակություն է վայելում «Ֆեթուլահի» խումբը, կամ «Ֆեթուլլահ Գյուլենի հետևորդներ» կոչվող համայնքը, որը հաճախ ներկայացվում է նաև «Նուրջի աղանդի շարունակություն» կամ «նոր նուրջիականություն» ձևակերպումներով²⁶: Գյուլենի կողմից են ֆինանսավորվում նաև Թուրքիայում ու նրա սահմաններից դուրս մի քանի այլ հեղինակավոր գիտակրթական ու հասարակական նախագծեր, ինչպիսիք են՝ «Աբանդ պլատֆորմը», «Եվրասիական երկխոսության նախագիծը», «Միջմշակութային երկխոսության նախագիծը», «Աբրահամյան հանդիպումները», «Ռ-ՌԻՄԻ ֆորումը»: Սակայն «Գյուլենի կայսրության» (ինչպես այն անվանում է թուրքական մամուլը) հիմնական արժեքը նրան պատկանող մշակութային օջախների, դպրոցների, համալսարանների, հիմնադրամների և հյուրանոցների ցանցն է: 1999 թ. տվյալներով՝ աշխարհի 52 երկրներում այդ թվում Ադրբեջանում և Վրաստանում նրա հովանավորությամբ գործող կրթօջախներում սովորում էր ավելի քան 26000 մարդ²⁷:

Ռուսաստանի Դաշնության տարածքում Գյուլենի ցանցին պատկանող դպրոցների մեծ մասը 2001–2006 թթ. փակվեց, իսկ 2008 թ. ապրիլին վճռաբեկ դատարանը ՌԴ գլխավոր դատախազի միջնորդությամբ «Նուրջի» կրոնական համայնքի գործունեությունը որակեց որպես ծայրահեղական, և այն ՌԴ տարածքում արգելվեց²⁸:

²⁶ Տես *Վահրամ Տիր-Մաթևոսյան*, Իսլամը Թուրքիայի հասարակական-քաղաքական կյանքում: Ե., 2008, էջ 111–114:

²⁷ Տես *Yavuz Hakan*. Towards an Islamic Liberalism: The Nurcu Movement and Fethullah Gülen. «The Middle East Journal», 1999, Vol. 53/4:

²⁸ Տես «Верховный суд Российской Федерации признал экстремистской и запретил на территории России деятельность международного религиозного объединения «Нурджулар»» (<http://genproc.up-media.ru/news/news-7664/>):

ԱՐՏԱՔԻՆ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

Թուրքիայի արտաքին քաղաքականության հիմնական միտումները գնահատելիս հարկ է նշել, որ ռազմավարական ուղեգծի փոփոխություն տեղի չի ունեցել, այլ փոխարենը կատարվել են առանձին երկրների ու տարածաշրջանային գործընթացների վերաբերյալ մարտավարական վերաձևակերպումներ: Թուրքիան որոշեց չմնալ հանդիսատեսի դերում հատկապես վրաց-ռուսական հակամարտության, Մայնդորֆյան հռչակագրի հետևանքով Կովկասում ՌԴ-ն որդերակատարության, ԱՄՆ-ում նոր նախագահի ընտրության, Իրանի, Իրաքի, Լիբանանի, Սիրիայի, ԵՄ-ի և ԱՄՆ-ի հետ նոր ճշգրտումների համապատկերում:

2003 թ. Թուրքիայի արտաքին քաղաքականության հիմքում դրվեց «Ռազմավարական խորության դոկտրինը»²⁹, որը ենթադրում էր մասնակցություն տարածաշրջանային հակամարտությունների լուծմանը և տարածաշրջանում իր վարկի բարձրացում: Որոշակիորեն վերանայվեց երկար տարիներ շրջանառող այն տեսությունը, ըստ որի՝ Թուրքիան կա՛մ կամուրջ էր Արևելքի ու Արևմուտքի միջև, կա՛մ ճակատային երկիր՝ Սառը պատերազմի ժամանակ, կա՛մ սովորական մի պետություն՝ իսլամադավան աշխարհի և Արևմուտքի միջև: Կամուրջ-պետության տեսությունը ենթադրում է կրավորականություն. ոչ թե հնարավորություն է տալիս հանդես գալու իր նախաձեռնություններով, այլ նախատեսում է անցակետի դեր՝ գաղափարները, արժեքները և հաստատությունները մի կողմից մյուսը փոխադրելու համար³⁰: Դրա փոխարեն հաստատվեց Թուրքիայի՝ որպես կենտրոնական, օպտիմալ կամ առանձնահատուկ պետության տեսությունը: Միջազգային հարաբերությունների պրոֆեսոր, դեսպան, Թուրքիայի վարչապետի ու արտգործնախարարի ավագ խորհրդական Ա. Դավութօղլուի բնութագրմամբ՝ Թուրքիան հանդես է գալիս մի քանի տարածաշրջանային ինքնություններով, որոնք հնարավոր չէ ներկայացնել որպես մեկ ինքնություն: «Իր ազդեցության ոլորտներով Թուրքիան միաժամանակ մերձավորարևելյան, բալկանյան, կովկասյան, միջերկրածովյան, Պարսից ծոցի, կենտրոնասիական, կասպյան և սևծովյան երկիր է»³¹, ինչի շնորհիվ Թուրքիան կարողանում է տարաշարժներ կատարել միաժամանակ մի քանի տարածաշրջաններում³²: Համաձայն Դավութօղլուի՝ երկրի նոր արտաքին քաղաքականության գաղափարական հենքը պետք է լինեն պատմական և աշխարհագրական խորության թեզերը, որոնցով ապահովվելու է վերոհիշյալ ռազմավարական խորության իրականացումը: Հիմնվելով այդ երկու «խորությունների վրա»՝ Թուրքիան իր անմիջական տարածաշրջանում «ունի պատասխանատվություն և միաժամանակ որոշ իրավունք-

²⁹ Stü Ahmet Davutoğlu. Stratejik Derinlik, Türkiye'nin Uluslararası Konumu. İstanbul, 2001:

³⁰ Stü «Turkey's International Role» (Interview with Ahmet Davutoğlu). «Utpost—Utrikespolitiska studentföreningens webbtidning» (<http://www.uflinkoping.org/utpost.php?article=38&page=0>):

³¹ Stü Ahmet Davutoğlu. Turkey's Foreign Policy Vision: an Assessment of 2007. «Insight Turkey». 2008, Vol. 10/1, P. 77:

³² Նույն տեղում, էջ 78:

ներ: Այս ամենի հետևանքով Թուրքիան միջազգային հարաբերություններում վերածվում է կենտրոնական պետության, բացառված է նրա՝ ծայրամասային պետություն լինելու հավանականությունը, նա Բալկանների, Մերձավոր Արևելքի ու Կովկասի էպիկենտրոնն է»³³:

ԱԶԿ արտաքին քաղաքականությունը հիմնված է 5 փոխկապված սկզբունքների վրա. Ժողովրդավարացում՝ առանց անվտանգության և կայունության խաթարման, լավ հարաբերություններ («զրո խնդիրներ») հարևանների հետ, գերակտիվ, բազմակողմ և փոխյուրացնող քաղաքականություն, նոր դիվանագիտական ոճ (ինքնավստահություն), ստատիկ դիվանագիտությունից անցում դինամիկականի³⁴:

Վերջին չորս-հինգ տարիների ընթացքում Թուրքիան հեռագնա ու բազմավեկտոր քաղաքականություն իրականացնելու համար առաջնորդվում է արտաքին քաղաքականության նշված սկզբունքներով: Երկիրը ակտիվորեն ներգրավված է մերձավորարևելյան հակամարտությունների լուծման գործում (Իսրայել–Սիրիա, Իսրայել–Պաղեստին), շահագրգռված է ԱՄՆ-ի ու ԵՄ-ի կողմից մերժված Սուդանի և «Համասի» մեկուսացումը վերացնելու մեջ՝ փորձելով հարթել ամերիկյան դիվանագիտական անհաջողություններից առաջացած աշխարհաքաղաքական անջրպետը: Թեև Թուրքիայի մերձավորարևելյան միջնորդական առաքելությունները մինչ այժմ լայն առումով տպավորիչ հաջողություններ չեն ունեցել, սակայն նա կարողացավ ձեռք բերել Սիրիայի վստահությունն ու տալ ամերիկյան պատժամիջոցներից ազատ շնչելու հնարավորություն:

Այդուհանդերձ, Թուրքիայի արտաքին քաղաքական վերնախավը, հատկապես՝ ԱԳՆ ընտրանին, փակ շրջաններում հարցականի տակ է դնում ԱԶԿ հավակնոտ արտաքին քաղաքական ուղեգիծը՝ այն համարելով բոլոր ճակատներում պարզունակ ու անհեռատեսական: Այս հանգամանքի հաշվառմամբ, հավանական է, որ մոտ ապագայում ԱԶԿ-ն, տեղի տալով ներքին սահմանափակումներին, մեղմացնի իր ակտիվ արտաքին քաղաքական ուղեգիծը:

Վարչապետ Էրդողանի և արտաքին գործերի նախարար Բաբաջանի՝ արտաքին հարաբերություններով զբաղվող թիմը բաղկացած է բավական երիտասարդ ու դինամիկ մտածողությամբ փորձագետներից, որոնց գործունեության արդյունավետությունը բարձր է գնահատվում: Դրանց թվում են վերոհիշյալ Դավութօղլուն, Սուաթ Քնրջօղլուն, Ջունեյթ Չափսուն, Էգեմեն Բաղչը, Օմեր Չելիկը, Շաբան Դաշլն, Ռեհա Դոնմենջը, Մելվին Չավուշօղլուն, որոնք հիմնականում 38-50 տարեկան են և համարվում են Էրդողանի վստահելի թիմակիցներ³⁵:

Թուրքիայի արտաքին քաղաքականությունն ուսումնասիրողները պնդում են, որ նրանք, ովքեր ցանկանում են հասկանալ Թուրքիայի արտաքին քաղաքա-

³³ «Turkey's International Role» (Interview with Ahmet Davutoğlu):

³⁴ Տես *Ahmet Davutoğlu. Türkiye Merkez ülke olmalı. «Radikal»*, 26 February, 2004:

³⁵ Տես «Başbakan'ın adamları!..» (<http://www.milliyet.com.tr/2007/08/02/son/sonsiy13.asp>):

կանությունը, առաջին հերթին պետք է գործ ունենան Դավությունի հետ: Թե՛ Էրդողանը, թե՛ Գյուլը Դավությունին անվանում են «հոջա», այսինքն՝ ուսուցիչ, իսկ Թուրքիայում ԱՄՆ-ի նախկին դեսպան Մարկ Փարիսը նրան մի առիթով անվանել է «Թուրքիայի Քիսինջեր»: Խորհրդականներին Թուրքիայում երկար տարիներ նման ուշադրություն չէր դարձվել, և այս հանգամանքը թուրքական քաղաքականության մշակման մեթոդաբանության վերանայման վկայությունն է: Դավությունի քաղաքագիտական ու փորձագիտական ռեսուրսին գումարվում է արտաքին քաղաքական ոլորտում Բաբաջանի, Էրդողանի և Գյուլի երկարամյա գործունեության հաջողված փորձը: Հարկ է առանձնացնել նաև Նախագահ Գյուլին, որին փորձառության ու տպավորիչ դիվանագիտական կարողությունների համար արտերկրում անվանում են նաև Թուրքիայի «արտաքին քաղաքականության նախագահ»:

Այս տեսանկյունից «Կովկասյան պլատֆորմի» նախաձեռնությունը հարկ է դիտել որպես Դավությունի դոկտրինի բաղադրիչ, որի հիմքում անկախում տարածաշրջանային գոտիներում ներկայացված լինելու և դրա շնորհիվ սեփական շահերը հետապնդելու նրա ծրագիրն է: Վրաստանում տեղի ունեցած օգոստոսյան դեպքերից հետո Թուրքիայի համար պատեհ առիթ էր՝ հիշեցնելու իր «ռազմավարական խորության» ու «կենտրոնական պետություն» լինելու մասին: Օգոստոսյան պատերազմի առնչությամբ սոսկ խաղաղության կամ զինադադարի հաստատման կոչով հանդես գալու տարբերակը համարելով նվազ ազդեցիկ՝ Թուրքիան որոշեց գործնականորեն ապահովել իր շահերի ներկայությունը ժամ ի ժամ փոփոխվող տարածաշրջանում: Ընդունված է համարել, որ Էրդողանը «Պլատֆորմի» մասին առաջին հայտարարությունն արել է օգոստոսի 13-ին՝ Մոսկվայում, սակայն իրականում օգոստոսի 10-ին հեղինակավոր «Մաքահ» օրաթերթում տպագրվել է մի վերլուծական հոդված, որը Թուրքիայի ներքին արձագանքը ճշտելու փորձնական քայլ էր: Իսկ օգոստոսի 11-ին լրագրողների հետ հանդիպման ժամանակ Էրդողանը հայտարարեց «Կովկասյան դաշինքի» ստեղծման նախաձեռնության մասին: Հարկ է նշել նաև, որ օգոստոսի 6-ից Թուրքիայի վարչապետը հանդիպումներ էր ունենում նորանշանակ ու պաշտոնաթող բարձրաստիճան զինվորականների հետ, և հավանական է, որ Կովկասյան միջնորդական նախաձեռնության դրույթներն ընդհանուր առմամբ համաձայնեցված էին ՁՈՒ-ի հետ: Այդ Կովկասյան նախաձեռնությունը մինչ պլատֆորմ կոչվելը անվանվում էր դաշինք, միություն, պայմանագիր, համաձայնություն, պակտ, հռչակագիր, և միայն Թուրքիայի ղեկավարների ու նրանց բանագնացների կովկասյան այցելություններից հետո առավել ընդունելի դարձավ ներկայումս շրջանառող տարբերակը: Այսինքն՝ անորոշությունն սկիզբ էր առնում անվանումից և ավարտվում բովանդակությամբ չունենալու մասին խոսակցություններով:

Չնայած ԿԿՀՊ-ին տրվող հռետեսական գնահատականներին՝ թուրքական կողմը հետևողական կերպով առաջ է տանում այդ գաղափարը: Եթե նկատի ունենանք այն հանգամանքը, որ տվյալ նախաձեռնությունը ոչ թե շուտափույթ

արձագանքման քայլ է, այլ տեղավորվում է Թուրքիայի արտաքին քաղաքականության մեր արժեքների մեջ, ապա դա Կովկասում ներկայացվածությունն ապահովելու հնարավոր փորձ էր՝ միտված Կովկասից դուրս չմնալուն, քանի որ դա կդիտվեր որպես ԱԶԿ արտաքին քաղաքականության հայեցակարգային անհաջողություն: Ուստի հավանական է, որ մոտ ապագայում Թուրքիան ավելի մեծ ջանքեր կգործադրի այդ նախագծի հետագա հաջողության համար: Դա ավելի հավանական է թվում նաև մերձավորարևելյան քաղաքականության ասպարեզում Էրդողանի կառավարության ոչ այնքան տպավորիչ ձեռքբերումների համապատկերում: Տվյալ փուլում հակասություններ են նշմարվում Թուրքիայի արտաքին քաղաքականության ոլորտում որոշում կայացնողների ավանդական և ԱԶԿ թևերի միջև: Եթե նախկինում հակասություններն արտահայտվում էին գերազանցապես «Համասի» առաջնորդի ու Սուդանի վարչապետի Թուրքիա կատարած այցերի քննադատությամբ, ԵՄ-ից հետզհետե հեռացման անընդունելի քաղաքականությամբ, Իսրայելի նկատմամբ Էրդողանի կառավարության անընդունելի դիրքորոշումներով, ապա վերջին շրջանում ավանդական կողմնորոշում ունեցող դիվանագետները նշում են, որ ԱԶԿ բազմավեկտոր ու նախաձեռնողական արտաքին քաղաքականությունն արկածախնդրություն է, անիրական է ու պարզունակ և կարող է վնասել Թուրքիայի ազգային շահերին:

Թուրք-ռուսական հարաբերություններն ընթանում են կայուն ու դինամիկ ուղիով: Թեև ժամանակ առ ժամանակ ի հայտ են գալիս որոշակի բարդություններ, սակայն դրանք արագորեն հարթվում են: Անշուշտ, ռազմավարական առումով նրանք լուրջ հակասություններ ունեն նաև Կովկասյան ու Կենտրոնասիական տարածաշրջաններում, սակայն փորձում են շրջանցել դրանք՝ շեշտը դնելով համագործակցության վրա, թեև Ռուսաստանի դիրքորոշումը միանշանակ է. երկու տարածաշրջաններն էլ նա համարում է իր կենսական շահերի գոտի: Անցյալ երկու տասնամյակում Թուրքիան այդ տարածաշրջաններում ապահովել է իր զգալի ֆինանսական ու քաղաքական ներկայությունը, որը զիջում է Ռուսաստանի ներկայությանը միայն ծավալներով: Թուրքիան Կովկասյան տարածաշրջանում և Կենտրոնական Ասիայում հանդես է գալիս որպես Արևմուտքի կողմից պատվիրակված երկիր, որին վերապահված է վերջինիս կենսական շահերի պաշտպանի, էներգատարների անվտանգության երաշխավորի, տարածաշրջանում կայունության ու աշխարհիկ պետության մոդելի դերակատարում: Այս գործոնները Թուրքիային ստիպում են իր կարևորությունը շեշտելու համար հրապարակ հանել տարաբնույթ նախագծեր ու ծրագրեր, որոնց վերջնական նպատակը իր շահերի առաջնորդումն է և այս տարածաշրջանում երկարատև ներկայության ապահովումը: Հավանական է, որ Թուրքիան Հայաստանի հետ հարաբերությունների կարգավորման փաստն ապագայում օգտագործի իր հեղինակության բարձրացման, ԵՄ-ից լրացուցիչ արտոնությունների կորզման նպատակով:

Թուրքիա – ԱՄՆ հարաբերություններում 2003 թվականից ի վեր նկատվում է լարվածություն: Թուրքիայում կրկին ուժեղացել են հակաամերիկյան տրա-

մադրությունները (բնակչության մոտ 64 %-ը, որը ամենաբարձր ցուցանիշն է Մերձավոր Արևելքում): Օբամայի նախագահության հետ կապված՝ հնարավոր են մի քանի սցենարներ, որոնցով կարող են զարգանալ թուրք-ամերիկյան հարաբերությունները: Օբամայի հայամետ նախընտրական հայտարարությունները, որոնք խիստ մտահոգել են Թուրքիային, որոշ ժամանակ ներառված կլինեն թուրք-ամերիկյան բարձր մակարդակի հանդիպումների օրակարգում: Հնարավոր է, որ հայ-թուրքական բարձր մակարդակի շփումները մինչև 2009 թ. ապրիլի 24-ը ավելի հաճախակիանան, և թուրքական կողմը մեծ նշանակություն տա հուշագրային պայմանագրի ստորագրմանը: Այն կներկայացվի որպես հայ-թուրքական մերձեցման ակնհայտ ապացույց, և Օբամային խորհուրդ կտրվի հրաժարվել Հայոց ցեղասպանության հարցը կոնգրեսում ներկայացնելու մտքից: Մի խոսքով, թուրքական կողմը կանի հնարավոր ամեն ինչ, որ գոնե Օբամայի պաշտոնավարման առաջին Ապրիլի 24-ի ժամանակ «Ցեղասպանություն» բառը չհնչի ԱՄՆ-ի նախագահի ուղերձում:

Թուրք-ամերիկյան հարաբերությունների համար մեկ այլ փորձաքար են լինելու Քրդական հարցը և ԲԲԿ-ի դեմ պայքարը: Թուրքական կողմը ԱՄՆ-ից պահանջում է առավել էական մասնակցություն Հյուսիսային Իրաքում ապաստանած քուրդ զինյալների դեմ պայքարին: Զանի որ Օբաման խոստացել է ԱՄՆ-ի զորքերը դուրս բերել Իրաքից, հավանական է թվում Հյուսիսային Իրաքում թուրքական ՁՈՒ-ի ավելի անկաշկանդ գործողությունների հեռանկարը: Մի խոսքով՝ Քրդական հարցում հնարավոր է թուրք-ամերիկյան հակասությունների հետագա խորացում, որը, այդուհանդերձ, կարող է մեղմանալ Իրանի հարցում Թուրքիայի համապատասխան դիրքորոշման, Իրանում նոր նախագահի ընտրության և Օբամայի կողմից իր մերձավորարևելյան քաղաքականության վերանայման շնորհիվ:

ԱԶԿ կառավարման տարիներին թուրք-խորալեական հարաբերությունների զարգացումը համեմատաբար դանդաղեց՝ 2006 թ. լիբանանյան պատերազմի ու Իսրայելի կողմից պաղեստինցիների նկատմամբ գործադրված բռնությունների պատճառով: Էրդողանը քանիցս բավական կտրուկ է արտահայտվել հրեաների կողմից «խլամադավան եղբայրներին» բռնությունների ենթարկելու առիթով, ինչը մտահոգել է Իսրայելին: Սակայն Թուրքիայում գիտակցում են, որ Իսրայելի հետ հարաբերությունների բարելավումը կդառնա մաս ամերիկյան նոր վարչակարգի պահանջներից մեկը:

ԵՄ-ԻՆ ԱՆԴԱՄԱԿՑՈՒԹՅԱՆ ՀԱՐՑԸ

Թուրքիայում ընթացող քաղաքական գործընթացների խորությունն ընկալելու և համապատասխան գնահատականներ տալու համար հարկավոր է վերհանել այնպիսի խորքային դրսևորումներ, որոնք ցույց տան արտաքին քաղաքական կառույցների, միջազգային կազմակերպությունների աճող հետաքրքրությունը Թուրքիայի ներքաղաքական գործընթացների նկատմամբ:

ԵՄ-ին անդամակցության ամբողջ գործընթացը հասունության երկարատև քննություն է թե՛ Թուրքիայի պետական համակարգի, թե՛ ԵՄ-ի հաստատությունների համար:

1980-ական թվականների վերջից Թուրքիայի ներքաղաքական կյանքի ազատականացման ուղենիշներն են երկրի եվրաինտեգրումը, և այդ նպատակին ծառայող համակարգային բարեփոխումները: Վերջիններս ուղեկցվում են ցնցումներով, գաղափարական ու ռազմավարական առճակատումներով, հեղաշրջումներով, բանակ – քաղաքական ուժեր հարատև հակամարտությամբ, երկրում ազգային ու կրոնական ինքնության հարցերի մերթնդմերթ ակտիվացող որոնումներով և այլ բացասական երևույթներով:

Թուրքիա – ԵՄ բանակցություններում շարունակում է գերակա մնալ կոպենհագենյան չափորոշիչների ապահովման հարցը: Իհարկե, այդ չափորոշիչները հետագա տասնամյակներում դարձել են ավելի շոշափելի ու առարկայական, այդուհանդերձ, կարևորագույն խնդիրները, որոնք հուզում են ԵՄ-ին և Թուրքիայի հասարակական-քաղաքական շրջաններին, մարդու իրավունքների ու հիմնարար ազատությունների, խոսքի, դավանանքի հարցերն են: Երկրի Սահմանադրությունը, որն ընդունվել էր 1982 թ. նոյեմբերի 7-ի հանրաքվեով, հեղինակված էր այդ ժամանակ Թուրքիան ղեկավարող զինվորականների կողմից: Այն ընդունվեց առանց հանրային քննարկումների՝ հապճեպ ու հակաժողովրդավարական մեթոդներով, և գործում է Թուրքիայում, թեև նրա 1/3-ը մասնակիորեն կամ ամբողջությամբ վերափոխված ու հարմարեցված է ԵՄ-ի պահանջներին, որոնք ընդունվել են մի քանի փաթեթով: Այդուհանդերձ, պետության հիմնական օրենքի մի շարք դրույթներ դեռ վերանայման կարիք ունեն:

ԱԶԿ-ն ձեռնամուխ է եղել Սահմանադրության բարեփոխման գործընթացին և կրկին շրջանառության մեջ է դրել մի շարք սահմանադրական օրինագծեր, որոնք ևս չեն անցել հանրային քննարկումներ: Տվյալ հանգամանքը, ինչպես նաև խորհրդարանում դրանց շուտափույթ հաստատման միտումը վտանգավոր են, քանի որ, ինչպես նախորդ դեպքերում, այս անգամ էլ Թուրքիայում չի նկատվում սահմանադրական բարեփոխումներին «տեղ կանգնելու» ձգտում: Ընդ որում, ուշագրավ է, որ ոչ բոլորն են կիսում ամբողջովին նոր սահմանադրության գաղափարը, ավելին. 45 %-ի կարծիքով՝ փոքր լրամշակումները բավարար են:

Մինևույն ժամանակ, վերջին զարգացումները ցույց տվեցին, որ ԱԶԿ-ի համար սահմանադրական բարեփոխումների իրականացումը կրկին դժվարագույն խնդիր է լինելու, որովհետև վերջերս Սահմանադրական դատարանը չեղյալ հայտարարեց գլխաշորի արգելքը վերացնելու վերաբերյալ սահմանադրության երկու հոդվածները ոչ թե ընթացակարգային, այլ էութենական անընդունելիության հիման վրա: Երկրի փոխվարչապետ Չիչեքը խոստովանել է, որ Սահմանադրությունում փոփոխություններ կատարելը գրեթե անհնար է դարձել³⁶:

³⁶ Տես «Changing Constitution Tougher Task than «Moving a Mountain»» (<http://www.todayszaman.com/tz-web/detaylar.do?load=detay&link=158929>):

Այժմ Թուրքիայում տեղի են ունենում համակարգային ու սահմանադրական ճգնաժամային գործընթացներ, ինչը մեկնաբանների համար այնքան էլ ակնհայտ չէ: ՄԴ-ն հետզհետե «տեղավորվում է» օրենսդիրի լիազորությունների շրջանակում՝ փորձելով խախտել սահմանադրական բարեփոխումների ընթացքը և ժամանակացույցը: 2007 թ. Էրդողանը խոստացել էր, որ 2008 թ. երկրի նոր Սահմանադրությունը կդրվի հանրաքվեի: Սակայն դա տեղի չունեցավ, ուստի մի շարք հասարակական ու քաղաքական ուժեր և գերազանցապես քրդերը սկսեցին կասկածի տակ դնել Էրդողանի անկեղծությունը: 2007 թ. ընդունված որոշման համաձայն՝ մինչև 2013 թ. Թուրքիայում պետք է ընդունվեն 188 օրենք ու 576 ենթաօրենսդրական ակտ, 2008 թ. դրությամբ ընդունվել են միայն 21 օրենք և 98 ենթաօրենսդրական ակտ:

**ԹՈՒՐԹԻԱ – ԱԴՐԲԵՋԱՆ.
«ՄԵԿ ԱԶԳ – ԵՐԿՈՒ ՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆ»
ՌԱԶՄԱՎԱՐՈՒԹՅՈՒՆԸ
ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԱԶԳԱՅԻՆ ԱՆՎՏԱՆԳՈՒԹՅԱՆ
ՏԵՍԱՆԿՅՈՒՆԻՑ**

*Ա. Գ. ԱՎԱԳՅԱՆ, ՀՀ ՊՆ ԱՌՀԻ-ի գիտնական-վերլուծաբան,
պարմական գիտությունների դոկտոր*

1991 թ. մինչև օրս թուրք-ադրբեջանական հարաբերությունների վերլուծությունը հնարավորություն է տալիս առանձնացնելու հստակ կերպով սահմանազատված երեք շրջան.

– հուզականության վրա հիմնված, քաղաքական իրականությունից շեղված և էթնիկական, պատմական, լեզվական ու մշակութային հենքերի վրա կառուցված, մեծ սպասումներով լի «թուրանական» քաղաքականություն՝ 1991–1994 թթ.,
– հիասթափության և հարաբերությունների սրման կարճատև շրջան՝ 1994–1996 թթ.,

– ազգային շահերի գիտակցման և տարածաշրջանային իրականությունն ու ուժերի հարաբերակցությունը հաշվի առնող իրատեսական քաղաքականություն՝ 1997–2008 թթ.:

Վերջին շրջանի սկիզբ կարելի է համարել 1997 թ., երբ ածխաջրածնային «դարի պայմանագրի» կնքման հետ մեկտեղ Ադրբեջանը հետզհետե վերածվեց տարածաշրջանային ինքնուրույն գործոնի, և թուրք-ադրբեջանական հարաբերություններում վեկտորի ուղղությունը Անկարայի գերակշռությունից և Անկարայում Բաքվի քաղաքականության որոշումից փոխվեց դեպի ավելի հավասարակշռված հարաբերակցություն: Մեծ տերությունների աճող հետաքրքրության և Կասպից ծովի էներգակիրները արևմտյան շուկա տեղափոխելու ռազմավարական ծրագրերի շնորհիվ ընդլայնվեց Ադրբեջանի տարաշարժի դաշտը, և նա հնարավորություն ստացավ որդեգրելու 1789 թվականից ավանդական թուրքական արտաքին քաղաքականության հիմնասկզբունքը. այն է՝ օգտագործելով մեծ տերությունների միջև առկա հակասություններն ու նրանց շահերը՝ առաջ մղել ազգային շահերը: Նավթային ու գազային տարածաշրջանային և միջազգային ռազմավարական ծրագրերի իրականացման հետևանքով ադրբեջանական գործոնը Թուրքիայի արտաքին քաղաքականությունում ձեռք բերեց ավելի մեծ ինքնուրույնություն: Այդ երկրները փոխհամաձայնեցնում են իրենց արտաքին քաղաքական ուղեգծերը, քանի որ դրանք հիմնվում են նրանց շահերի համընկնման վրա:

ԽՍՀՄ փլուզումից և Հարավային Կովկասում Վրաստանի, Հայաստանի ու Ադրբեջանի անկախացումից ի վեր Թուրքիայի կովկասյան քաղաքականութ-

յունը հիմնվում է Ադրբեջանի հետ սերտ հարաբերությունների և թուրք-ադրբեջանական դաշինքի սկզբունքների վրա: Թուրք-ադրբեջանական ազդեցության ոլորտում է հայտնվել նաև Վրաստանը: Այն, որ Թուրքիայի արտաքին քաղաքականությունում ադրբեջանական գործոնն ավելի ինքնուրույն դեր է խաղում, ապացուցում է նաև երկու երկրների տնտեսական համագործակցությունը: Եթե մինչև 2000 թ. Ադրբեջանի տնտեսության մեջ հիմնական ներդրողը Թուրքիան էր, և միայն Բաքվում գործող թուրքական ձեռնարկությունների թիվը անցնում էր 3000-ից, ապա այժմ ադրբեջանական պետական նավթային ընկերությունը՝ ՍՕԿԱՆ-ը («SOCAR»), մտադիր է Թուրքիայի տնտեսական համակարգում կատարելու նավթի եկամուտներից ստացված մոտ 10 մլրդ դոլարի ներդրում¹:

ՌԻՀագրավ է, որ ադրբեջանցի և թուրք քաղաքագետները փորձում են չնկատել լարվածության շրջանը երկու երկրների հարաբերություններում: 1991 – 2008 թթ. Թուրքիա – Ադրբեջան հարաբերությունները նրանք բաժանում են երկու շրջանի՝ «հուզական» և «իրատեսական», նշելով, որ երկու երկրներն ունեն ընդհանուր և նմանատիպ խնդիրներ, որոնց լուծման համար անհրաժեշտ են երկարատև, լավ ծրագրված ու կանոնակարգված հարաբերություններ²:

Թուրքիա – Ադրբեջան հարաբերությունների ամբողջական պատկերը, շահերի համընկնումն ու առկա հակասությունները, «մեկ ազգ – երկու պետություն» հայեցակարգի հիման վրա ձևավորված դաշինքը և այդ դաշինքի հնարավորությունների սահմանների ուրվագծումը առանձնահատուկ նշանակություն ունեն չհազալին ավտանգության համար: Նպատակահարմար է դիտարկել Թուրքիա – Ադրբեջան համագործակցության այն բնագավառները, որոնք կարևոր են չհազալին անվտանգության ռազմավարության տեսակետից:

ՌԱԶՄԱԲԱՐԱՔԱԿԱՆ ԴԱՇԻՆՔ

Չհազալին անվտանգության ռազմավարության տեսակետից չհի համար հիմնական վտանգը տարածաշրջանում ձևավորված թուրք-ադրբեջանական ռազմաքաղաքական դաշինքն է, քանի որ երկու պետությունն էլ, արմատական խնդիրներ ունենալով Հայաստանի հետ, համակարգված ձևով միավորել են իրենց ջանքերը Հայաստանը տնտեսապես ու քաղաքականապես մեկուսացնելու և նրա վրա ճնշում գործադրելու նպատակով: Թուրքիայի և Ադրբեջանի միջև հստակ կերպով ձևավորված ռազմաքաղաքական դաշինքի առկայությունը փաստ է: Նրանք ընդլայնում են տարբեր բնագավառներում համագործակցության իրավական հիմքը և ստեղծում են արտաքին քաղաքականությունների փոխհամաձայնեցման, համայնքային կառույցների միավորման, հակահայկա-

¹ Stu «Azeri Petrol Devinden Türkiye'ye 10 Milyar Dolarlik Yatırım Planı». «Türkiye», 10 Ocak, 2008:

² Stu Cavid Veliev. Gül'un Bakı'ye Ziyaretin Ardından... İlişkilerde Atılım Beklentisi. «Cumhuriyet Strateji», 19 Kasım, 2007:

կան քարոզչության ոլորտում իրականացվող քաղաքականության համադասման հստակ մեխանիզմներ: Թուրք-ադրբեջանական դաշինքը հիմնված է էթնովշակության, մանուկության, մահմեդականության, աշխարհաքաղաքական ու ազգային շահերի համընկնման վրա:

Ռազմաքաղաքական դաշինքի ձևավորման գործում կարելի է առանձնացնել երկու փուլ: Եթե Ա. Էլչիբեյի օրոք դաշինքի մասին խոսելիս առաջ էին քաշվում պատմական, լեզվական, էթնիկական և մշակութային հիմքերը, ապա ներկայումս առաջին հերթին նշվում են ազգային անվտանգության շահերի համընկնումը և արտաքին քաղաքական ուղեգծերի համաձայնեցվածությունը: Թուրքիայի և Ադրբեջանի սերտ կապերի վկայությունն են բարձրաստիճան պատվիրակությունների հաճախակի փոխալրարությունները և միջազգային կարևոր խնդիրների վերաբերյալ տեսակետների մասնությունը, միջազգային առյուծախնայում միմյանց աջակցումը: Կան եզակի միջազգային խնդիրներ, որոնց նկատմամբ կողմերի դիրքորոշումները չեն համընկնում: Օրինակ՝ Ադրբեջանը, ունենալով Ղարաբաղյան հիմնահարց, դեմ է Կոսովոյի ճանաչմանը, իսկ Թուրքիան, ունենալով Կիպրոսի հիմնահարց, հակառակը՝ ձգտում է Կոսովոյի ճանաչումը վերածելու մախադեպի՝ Կիպրոսի հարցը լուծելու համար:

Երկու երկրների ռազմաքաղաքական դաշինքն ընդգրկում է մի շարք բնագավառներ: Ընդ որում, յուրաքանչյուր բնագավառում գոյություն ունեն համագործակցության համար հստակ կերպով մշակված իրավապայմանագրային հիմքեր: ՀՀ ազգային անվտանգության տեսակետից անհրաժեշտ է դիտարկել ադրբեջանաթուրքական համագործակցության հետևյալ բնագավառները:

ՌԱԶՄԱԿԱՆ ԵՎ ՌԱԶՄԱՏԵԽՆԻԿԱԿԱՆ ՀԱՄԱԳՈՐԾԱԿՑՈՒԹՅՈՒՆ

Ադրբեջանցի սպաները ռազմական կրթություն ստանում են հիմնականում Թուրքիայի ռազմական ուսումնարաններում և ակադեմիաներում: Բաքվում բացված ռազմական ուսումնարանները հիմնադրվել են Թուրքիայի օգնությամբ, և թուրք մասնագետները դասավանդում են ինչպես Բաքվի, այնպես էլ Նախիջևանի ռազմական ուսումնարաններում: Ադրբեջանական բանակ մշտապես գործուղվում են զգալի թվով թուրք խորհրդականներ: Թուրքիան, բացի Պակիստանի, Իսրայելի և Ռուսաստանի հետ մեկտեղ Ադրբեջանին զենք վաճառելուց, նաև մեծապես աջակցում է նրա ռազմատեխնիկական արդյունաբերության ստեղծմանը: Թուրքիան նաև Ադրբեջան-ՆԱՏՕ համագործակցության առանցքային երկիրն է:

Երկու երկրները ստորագրել են ռազմական և ռազմատեխնիկական բնագավառում համագործակցության մասին մի քանի տասնյակ պայմանագրեր, որոնցից առաջնայինը ռազմական բնագավառում համագործակցության մասին բազային պայմանագիրն է:

Հայաստանի ռազմական անվտանգության տեսանկյունից ռազմական և

ռազմատեխնիկական բնագավառում թուրք-ադրբեջանական համագործակցության հիմնական հարցն այն է, թե որքան հեռու կարող են նրանք գնալ փոխադարձ օգնության ասպարեզում, և որն է այն գիծը, որը Թուրքիան չի անցնի: Թուրք-ադրբեջանական հարաբերությունների ներկա մակարդակը և պատմությունը հաշվի առնելով՝ կարող ենք պնդել, որ հայ-ադրբեջանական հնարավոր բախման դեպքում Թուրքիան ռազմական բնագավառում բազմատեսակ օգնություն կտրամադրի Ադրբեջանին (զենքի և զինամթերքի, ռազմական փորձագետների և խորհրդականների, կամավորների ուղարկում, միջազգային ասպարեզում Հայաստանի վրա ճնշման գործադրում), սակայն ուղղակի ռազմական միջամտության մասին խոսք լինել չի կարող, քանի որ դա կսպառնա Թուրքիայի անվտանգությանը: Հատկապես 2008 թ. օգոստոսից հետո Հարավային Կովկասում ստեղծված նոր իրավիճակն ստիպում է Ադրբեջանին և Թուրքիային ԼՂ հարցում և ՀՀ-ի նկատմամբ վարվող քաղաքականությունում կատարել որոշ փոփոխություններ՝ շեշտը ռազմական դաշտից փոխադրելով քաղաքական հարթություն: Մյուս կողմից՝ Ադրբեջանի ռազմական գերակայության ապահովման համար հարկավոր են տարիներ, էներգակիրները միջազգային շուկա արտահանելու երաշխավորված անվտանգ ճանապարհներ, իսկ Վրաստանի դեպքերը ցույց տվեցին, որ այդ պետությունը չի կարող երկարաժամկետ հաշվարկներում հանդես գալ որպես անվտանգ տարանցիկ ուղի:

ՀՀ-Ի ՆԿԱՏՄԱՄԲ ՎԱՐՎՈՂ ԹԱՂԱՔԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

Այս հարցում ոչ միայն Թուրքիայի և Ադրբեջանի շահերը համընկնում են, այլև նույնն են նրանց մտածելակերպն ու մոտեցումները: Եթե Թուրքիայում «Հայկական հարց» հասկացության մեջ միավորված են Հայոց ցեղասպանության միջազգային ճանաչման, փոխհատուցման և տարածքային պահանջների խնդիրները, ապա Ադրբեջանում «Հայկական հարցին» համապատասխանում է «հայություն» հասկացությունը, որն ընդգրկում է ԼՂ հիմնահարցից մինչև Կովկասում Հայաստանի գոյության վերացման անհրաժեշտության հիմնավորումը:

ՀՀ քաղաքական շրջաններում կա այն թյուր պատկերացումը, թե ՀՀ հարցում Ադրբեջանի քաղաքականությունը մեծ մասամբ որոշվում է Անկարայում: Իրականում խոսքը վերաբերում է նույնատիպ խնդիրների առկայության դեպքում շահերի համընկնմանը և համաձայնեցված քաղաքականության մշակմանը:

ՀՀ խնդրում երկու երկրների քաղաքական ուղեգծի համաձայնեցվածության վկայությունն է Վրաստանի դեպքերից հետո Թուրքիայի վարչապետ Թ. Էրդողանի կողմից առաջարկված «Կովկասում կայունության և համագործակցության պլատֆորմը»: Դա նույն «Կովկասյան տուն» նախագիծն է, որը 1917 թ. առաջ էր քաշել Թուրքիան, և որը համապատասխանեցված է Հարավային Կովկասում այժմ տիրող իրավիճակին: Մի շարք փաստեր հնարավորություն են տալիս պնդելու, որ դեռ մինչև Վրաստանի 2008 թ. օգոստոսյան դեպքերը Թուրքիայի և

Ադրբեջանի քաղաքական շրջաններում քննարկվում էր «Կովկասյան տան» գաղափարի վերակենդանացման հարցը, և դրա պատճառներից էին ՀՀ-ի նկատմամբ տնտեսական մեկուսացման ու ռազմական սպառնալիքների ստեղծման փորձերի ձախողումը, վրաց-ռուսաստանյան լարվածության սրման հնարավորությունը: 2000 թվականից հետո Թուրքիայի և Ադրբեջանի արտաքին քաղաքականությունը որոշող շրջաններում քննարկվող տարբերակն ուղղված էր առաջին հերթին Հարավային Կովկասում Ռուսաստանի ազդեցության թուլացմանը, ինչը անխուսափելիորեն պետք է հանգեցներ նրա դաշնակից Հայաստանի արտաքին քաղաքականության կողմնորոշման փոփոխությանը և Լեռնային Ղարաբաղի հարցում զիջումների գնալու պատրաստականությանը³:

Երկու երկրների քաղաքական վերնախավի և հասարակայնության լայն շրջանների կողմից այն բանի գիտակցումը, որ ՀՀ-ի նկատմամբ վարած քաղաքականությունը ոչ թե ակնկալվող, այլ միանգամայն հակառակ արդյունք է տվել, արագացրեց այլընտրանքային ուղիների որոնումը և ստեղծեց հակահայկական քաղաքական ուղեգծում որոշակի ճշտումներ և փոփոխություններ մտցնելու անհրաժեշտություն⁴: Նշենք, որ ԹՀ նախագահ Գյուլի Հայաստան կատարած այցից առաջ ԹՀ վարչապետ Էրդողանն այցելեց ԱդրՀ՝ ապահովելու նրա համաձայնությունը «Կովկասյան պլատֆորմում» ՀՀ-ին ներգրավելու հարցում⁵: Թեև թուրքական մամուլում հնչեցին կարծիքներ, թե Թուրքիան այս քայլով վերջ է դնում Հայաստանի հարցում իր քաղաքականությունը Ադրբեջանի հետ համաձայնեցնելուն ու վարելու է ավելի ինքնուրույն կովկասյան քաղաքականություն⁶ և ադրբեջանական հասարակությունը, ըստ ՋԼՄ-ների, մեծ մասամբ բացասաբար է գնահատում Գյուլի այցը, սակայն իրականությունն այն է, որ նախաձեռնության նախապատրաստման փուլում Ադրբեջանի պետական գործիչներից ոչ մեկը չի հակադրել Թուրքիայի առաջարկությանը: Ավելին. Անկարայում Ադրբեջանի դեսպան Ջափի Հաշիմովը պաշտպանել է Հայաստանի հետ համագործակցելու անհրաժեշտության գաղափարը⁷:

³ Stü Dr. Nazim Cafersoy. Tarihte «Kafkas Evi» Girişimleri ve Türkiye. «TURKSAM», 22 Ağustos, 2008: Առաջին անգամ հոդվածը հրատարակվել էր 2000 թ. «Stratejik Analiz» ամսագրում (տես www.turksam.org/tr/yazdir1459.html):

⁴ Վերլուծելով ՀՀ-ի նկատմամբ ԹՀ քաղաքականության արդյունքները՝ «Ռեֆերանս» թերթի քաղաքական մեկնաբան Ալդին Սեզերը եզրակացնում է, որ մեկուսացվել է ոչ թե Հայաստանը, այլ Թուրքիան (տես Aydin Sezer. Yalnızlığa İtilen Ermenistan Değil. «Referans», 15 Mayıs, 2008): Ադրբեջանցի քաղաքագետ Ջարդուշտ Ալիզադեն, վերլուծելով ՀՀ-ի նկատմամբ ԹՀ նոր քաղաքական ուղեգիծը և Ադրբեջանի շահերը, նշում է, որ Ադրբեջանին ավելի հեշտ կլինի համաձայնության գալ ոչ թե միանշանակորեն ՌԴ-ից կախման մեջ գտնվող, այլ Թուրքիայի հետ բարեկամական կապեր ունեցող հայ հասարակության հետ (տես «Зардушт Ализаде: «Нам легче будет договориться с армянским обществом, которое дружит с Турцией, а не с тем армянским обществом, которое однозначно зависит от России», 9 сентября 2008 г. (www.day.az/news/politics/129935.html)):

⁵ Stü «Kafkasya İşbirliğine Aliyev Desteği». «Radikal», 20 Ağustos, 2008:

⁶ Stü Mensur Akgün. Azerbaycan İpotegi Kalkıyor Mu? «Referans», 23 Temmuz, 2008:

⁷ Stü Murat Yetkin. Azerbaycan, Ermenistan'la Barış İstiyor. «Radikal», 28 Ağustos, 2008:

Այսպիսով՝ ռուս-վրացական օգոստոսյան պատերազմից և Ադրբեջանում Ի. Ալիևի ընտրությունից հետո կարելի է խոսել Հարավային Կովկասում թուրք-ադրբեջանական փոխհամաձայնեցված քաղաքականության մեջ տեղի ունեցած մի շարք փոփոխությունների մասին: Այդ փոփոխությունները վերաբերում են տարածաշրջանում թուրք-ադրբեջանական դաշինքի կշռի մեծացմանը, Հայաստանի տնտեսական մեկուսացման մեղմացմանը: Դրանք նպատակ ունեն Հայաստանին հրապուրելու ռազմավարական նշանակություն ունեցող տարածաշրջանային նախագծերի մեջ ներգրավման հեռանկարով և դրանով իսկ ստիպելու զիջումների գնալ Հայոց ցեղասպանության միջազգային ճանաչման և ԼՂ հիմնահարցում: ԹՀ ԱԳ նախարար Ա. Բաբաջանն արդեն հայտարարել է, որ «Նաբուկո» ծրագրի համար Վրաստանի փոխարեն այլընտրանքային տարբերակ կարող է լինել Հայաստանը⁸: Դրա հետ մեկտեղ ավելի են ակտիվանալու հակաքարոզչությունը և ՀՀ-ի վրա ճնշման քաղաքականությունը, հատկապես՝ միջազգային առյուծկալում: Ադրբեջանը շարունակելու է ներգործել Թուրքիայի վրա՝ Հայաստանի հետ սահմանը չբացելու հարցում: Մակայն ադրբեջանական քաղաքական միտքը հետզհետե ավելի ու ավելի է համոզվում, որ թուրք պետական գործիչների հայտարարությունները չեն կարող երաշխիք լինել, և Հայոց ցեղասպանության ճանաչման հարցում իր համար ձեռնտու զիջումներ ստանալու դիմաց Թուրքիան պատրաստ է բացելու սահմանը: Թուրքիայում իշխող իսլամամետ կառավարությունն ավելի ակտիվ կերպով ճնշում է գործադրում Ադրբեջանի վրա, որպեսզի համոզի նրան, որ հայ-թուրքական հարաբերությունների բարելավումը ձեռնտու է առաջին հերթին Ադրբեջանին, այդ դեպքում ԹՀ ազդեցությունը ՀՀ-ի վրա կուժեղանա, ինչը կմեծացնի ԼՂ հարցում ադրբեջանամետ զիջումներ կորզելու հավանականությունը:

ՈԱԶՄԱՎԱՐԱԿԱՆ ՆՇԱՆԱԿՈՒԹՅՈՒՆ ՈՒՆԵՅՈՂ ՏԱՐԱԾԱՇՐՋԱՆԱՅԻՆ ՆԱԽԱԳԾԵՐ

Ադրբեջանի և Թուրքիայի մասնակցությամբ իրականացվել է երկու նախագիծ՝ Բաքու-Թբիլիսի-Ջեյհան նավթամուղի և Բաքու-Թբիլիսի-Էրզրում գազամուղի շինարարությունը: Մինչև 2008 թ. օգոստոսի վրաստանյան դեպքերը ԲԹՋ նավթամուղով արտահանվել էր 332 մլն 800 հազար բարել նավթ, և քննարկվում էր արտահանումը օրեկան 1,2 մլն բարելի հասցնելու հարցը⁹: 2008 թ. առաջին եռամսյակում Ադրբեջանը ԲԹԷ գազամուղով արտահանել էր 1,2 մլրդ մ³ գազ¹⁰: 2007 թ. Հունաստանի ու Թուրքիայի վարչապետների և Ադրբեջանի

⁸ Stu «Армения в турецкой схеме – альтернативный Грузии маршрут прокачки каспийского газа: Али Бабаджан», 08.09.2008 (www.Regnum.ru/news/1052099.html):

⁹ Stu «BTC'de Yeni Hedef: Günlük 1 Milyon 200 Bin Varil». «Cumhuriyet», 2 Nisan, 2008:

¹⁰ Stu «В первом квартале по газопроводу Баку – Тбилиси – Эрзерум транспортировано 1,2 млрд. кубометров газа», 21 апреля 2008 г. (<http://www.day.az/news/oilgas/115296.html>):

նախագահի մասնակցությամբ տեղի ունեցավ մի զազամուղի բացում, որով ներկայումս աղբբեջանական գազը Թուրքիայի տարածքով արտահանվում է Հունաստան: Հետագայում նախատեսվում է աղբբեջանական գազը Հունաստանով արտահանել Իտալիա¹¹: Մշակման փուլում է գտնվում բուրբբմենական և իրանական գազը Ռուսաստանի շրջանցմամբ Թուրքիայի տարածքով Եվրոպա արտահանելու «Նաբուկո» ծրագիրը:

2007 թ. նոյեմբերին Թուրքիայի, Աղբբեջանի և Վրաստանի նախագահները մասնակցեցին Բաքու–Թբիլիսի–Կարս երկաթգծի շինարարության բացման արարողությանը, սակայն 2008 թ. օգոստոսից հետո այդ երկաթգծի շինարարությունը դադարեցվեց:

Միջազգային ռազմավարական նշանակություն ունեցող տարածաշրջանային նախագծերը Թուրքիա–Աղբբեջան ռազմաքաղաքական դաշինքի կողմից օգտագործվում են նաև որպես իր ազդեցությունն ամրապնդելու և քաղաքական ճնշման լծակներ:

ԹՈՒՐԹԻԱՅԻ ԵՎ ԱԴՐԲԵՋԱՆԻ ՆԵՐԳՐԱՎՎԱԾՈՒԹՅԱՄԲ ԵՌԱԿՈՂՄ ՀԱՄԱԳՈՐԾԱԿՑՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

Ներկայումս կան բուրբբ–աղբբեջանական դաշինքի կողմից ձևավորված և արդյունավետ կերպով գործող երեք եռակողմ նախաձեռնություններ.

1. Աղբբեջան–Թուրքիա–Իսրայել ռազմավարական համագործակցություն

Իսրայելը շահագրգռված է աղբբեջանական էներգակիրները, առաջին հերթին՝ գազը, Թուրքիայով իր տարածք հասցնելու հարցում¹²: Նա Աղբբեջանի հետ կնքել է զենք ու զինամթերք վաճառելու մեծածավալ պայմանագրեր, ակտիվորեն օգնում է նրա ռազմական արդյունաբերության ստեղծմանը: Թուրքիային և Աղբբեջանին անհրաժեշտ է հրեական լոբբիի աջակցությունը Հայոց ցեղասպանության միջազգային ճանաչման դեմ պայքարում և ընդհանրապես հակահայկական քարոզչության գործում:

2. Աղբբեջան–Թուրքիա–ԱՄՆ ռազմավարական համագործակցություն

Հիմնական նպատակն է աղբբեջանական և միջինասիական գազն ու նավթը Ռուսաստանի տարածքի շրջանցմամբ միջազգային շուկա արտահանելու միջոցով նվազեցնել ՌԴ ազդեցությունը Հարավային Կովկասում և Եվրոպայում: Այդ

¹¹ Տես «Komsuyl Sınırda Boru Şovu». «Radikal», 19 Kasım, 2007: ՌԷզագրավ է, որ բուրբբական մամուլն այս նախագիծը բնութագրեց որպես Թուրքիայի ձեռքում լուրջ խաղաքարտ Հունաստանի հետ հարաբերություններում (տես «Türkiye'nin Eli Güçlendi». «Posta», 20 Kasım, 2007):

¹² Տես Memri-Alexander Murinson. Azerbaijan–Turkey–Israel Relations: The Energy Factor (www.ahl-alquran.com):

համագործակցությունն ունի նաև հակաիրանական ուղղվածություն: Հետևելով միջազգային և տարածաշրջանային զարգացումներին՝ կարող ենք պնդել, որ արդեն ձևավորվում է Ադրբեջան–Թուրքիա–Իսրայել–ԱՄՆ քառակողմ ռազմավարական համագործակցություն:

3. Ադրբեջան–Թուրքիա–Միջին Ասիայի թյուրքալեզու հանրապետությունների ռազմավարական համագործակցություն

Զնայած էթնիկական, կրոնական, մշակութային և պատմական ընդհանրություններին՝ սա եռակողմ նախաձեռնությունների շարքում սակավ արդյունավետն է: Թյուրքալեզու հանրապետությունների զագաթնաժողովները հաճախ հետաձգվում են, իսկ որոշումները կրում են հայտարարական բնույթ: Պատճառն այն է, որ Թուրքիայի տնտեսական ներուժը բավարար չէ միջինասիական շուկայի համար, իսկ միջինասիական հանրապետությունների քաղաքական շրջանները գերադասում են թուրքական կողմնորոշումից տարբերվող կողմնորոշումներ: Փաստորեն գործում է միայն Թուրքիա–Ադրբեջան հատվածը, թեև վերջին շրջանում նկատվում է Թուրքմենստան–Ադրբեջան հարաբերությունների բարելավում, ինչպես նաև Թուրքիա–Թուրքմենստան հարաբերությունների ակտիվացում: Սակայն, հաշվի առնելով ռուսական գործոնը և Թուրքմենստանի ուղղվածությունը դեպի հեռավորարևելյան շուկա, Թուրքիա–Ադրբեջան–Թուրքմենստան ռազմավարական տրամաչափի եռակողմ համագործակցությունը քիչ հավանական է թվում:

ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ՀԱՄԱԳՈՐԾԱԿՑՈՒԹՅՈՒՆ

Տնտեսական կապերը, հատկապես՝ Կասպից ծովի ադրբեջանական հատվածի էներգակիրները Թուրքիայի տարածքով միջազգային շուկա արտահանելու ռազմավարական նշանակություն ունեցող նախագծերը, թուրք-ադրբեջանական դաշինքի կարևոր հիմքերից են: Եթե ԵՄ-ն ու ԱՄՆ-ը հիմնական ներդրումները կատարում են Ադրբեջանի էներգետիկայի բնագավառում, ապա Թուրքիան ներդրումներ է կատարում Ադրբեջանի տնտեսության նաև այլ բնագավառներում և այդ տեսակետից ոչ միայն Ադրբեջանի առաջին առևտրական գործընկերն է, այլև էներգետիկ շրջանակներից դուրս հիմնական ներդրողը: Ադրբեջանի տնտեսության մեջ թուրքական ներդրումները կազմում են 5,5 մլրդ ԱՄՆ-ի դոլար, առևտրի շրջանառությունը 1,2 մլրդ դոլար է¹³: Թուրքիա–Ադրբեջան տնտեսական կապերի մեկ այլ առանձնահատկությունն այն է, որ Նախիջևանը, կտրված լինելով Ադրբեջանից, տնտեսապես ավելի կապված է Թուրքիայի հետ և հետզհետե ինտեգրվում է Թուրքիայի տնտեսական համակարգին: Թուրքիան, Ադրբեջանը և Իրանը քննարկում են Նախիջևանով անցնող երկաթգծի կառուցման նախագիծ, որի իրագործման առաջին փուլը պետք է լինի Կարս–

¹³ Stu «Azerbaycan ve Türkiye İki Ayrı Devlet Tek Millet». «Yeni Şafak», 4 Haziran, 2008:

Նախիջևան երկաթգիծը¹⁴: Այս նախագիծը, բացի տնտեսականից, ունի նաև կարևոր ռազմավարական նշանակություն:

2007 թ. Բաքվում Ադրբեջանի և Թուրքիայի նախագահներն ստորագրեցին «Երկարատև տնտեսական համագործակցության պայմանագրի իրականացման նախագիծ», որը դիտվում է որպես ազատ առևտրի զարգացման համար իրավական հիմք¹⁵: Ադրբեջանի հետ ազատ առևտուրը և ապրանքների ազատ շրջանառությունը Թուրքիայի համար կարևոր են նաև Միջին Ասիայի հանրապետությունների հետ հարաբերությունների զարգացման առումով:

ՊԱՏՄԱԿԱՆ ՀԻՇՈՂՈՒԹՅՈՒՆ

1918 թ. Ադրբեջան պետությունը ստեղծվել է Թուրքիայի (Օսմանյան կայսրության) կողմից¹⁶: Նույնիսկ Ադրբեջան անվանումը որոշել է «Միություն և առաջադիմություն» կուսակցության Կենտկոմը¹⁷: 1918 թ. ցույց տվեց, որ Ադրբեջանն առանց Թուրքիայի օգնության ի գոյու չէ գոյատևելու, ադրբեջանական զորքերը նույնիսկ չկարողացան գրավել Բաքուն, ինչն արեց Թուրքիայի երիտթուրքական կառավարության ռազմական նախարար Էնվեր փաշայի եղբայր Նուրի փաշան: 1991–1994 թթ. Ղարաբաղյան հակամարտության ժամանակ իրավիճակը կրկնվեց՝ Ադրբեջանի հասարակայնության պատմական հիշողությունում ուժգնացնելով «Նուրի փաշայի բարդույթը»: Այսպես. անկախությունից անմիջապես հետո, հատկապես՝ Ա. Էլչիբեյի կառավարության օրոք, «մեծ եղբորից» ակնկալիքները չափազանցված էին: Նույնիսկ ԼՂ ճակատում ռազմական պարտությունների ժամանակ Ադրբեջանը Թուրքիայից «նոր Նուրի փաշա» էր սպասում, և հասարակայնության զգալի զանգվածն անկեղծորեն հավատում էր Թուրքիայի ուղղակի միջամտությանը՝ չցանկանալով նկատել, որ Ղարաբաղյան հակամարտությունում Թուրքիան առաջին հերթին իր շահերն է հետապնդում: Այսպես. «Չախ ժողովրդական կուսակցության» նախագահ Բյուլենթ Էջևիթը Թուրքիայի Ազգային մեծ ժողովում հայտարարել էր, թե՝ որպեսզի հայերը չբարձրացնեն Կարսի և Արդահանի հարցը, նրանց պետք է կանգնեցնել առաջին փուլում՝ ԼՂ-ում, հակառակ դեպքում, լուծելով ԼՂ խնդիրը, հայերը կբարձրացնեն Նախիջևանի, այնուհետև՝ Կարսի և Արդահանի հարցը: Չնայած Ադրբեջանի հետ դաշինքին՝ Թուրքիայի քաղաքական մշակույթը մինչ այժմ չի հրաժարվել Հարավային Կովկասը որպես Ռուսաստանի ազդեցության

¹⁴ Տես «Министр транспорта Турции: «В ближайшей перспективе возможна прокладка железной дороги Турция–Иран–Азербайджан», 23 апреля 2008 г. (<http://www.day.az/news/economy/115675.html>):

¹⁵ Տես *Զավիդ Վելիև*, Նշ. աշխ.:

¹⁶ Տես *Tarik Zafer Tunaya*. Türkiye’de Siyasal Partiler, cilt 3, Ittihat ve Terakki, Bir Çağın, Bir Kuşağın, Bir Partinin Tarihi. İstanbul, 2000, ss. 636–645:

¹⁷ Տես *Ismail Berkok*. Tarihte Kafkasya. İstanbul, 1957: Ուշագրավ է, որ ադրբեջանցի մեծահարուստներն ու մտավորականները, ինչպես Թագիևը, դեմ էին «Ադրբեջան» անվանմանը, գտնելով, որ այն սահմանափակում է երկրի ընդլայնման հետագա հնարավորությունները:

ղեն բախարգելիչ գոտի դիտելուց, և Թուրքիայի կովկասյան քաղաքականության մեջ այդ գոտու ստեղծման ջանքերը շարունակվում են: Այն, բացի Ադրբեջանից, իր մեջ պետք է ներառի Վրաստանն ու Հայաստանը¹⁸:

Թուրքիայի շահերն ու տարածաշրջանային քաղաքականությունն սթափ գնահատելու փոխարեն Ա. Էլչիբեյը ղեկավարվում էր «նոր թուրանականության» հույսերով: Ինչպես նշում է Թումաս դը Վաալը, «Ադրբեջանի ապագան նա տեսնում էր Թուրքիայի հետ հնարավորինս սերտ կապերի մեջ և մշտապես շեշտում էր, որ ադրբեջանցիները «թուրք» են»¹⁹: Էլչիբեյը չէր թաքցնում, որ Թուրքիայի հարցում իր վարած քաղաքականության վերջնանպատակը Թուրքիայի հետ միավորումն է և 110 միլիոնանոց ուժի ստեղծումը:

Հարկ է նշել, որ այդ շրջանում Թուրքիայի քաղաքական շրջաններում մույնպես որոշակի էյֆորիա էր տիրում, և հնչում էին գնահատականներ, թե սա այն հնարավորությունն է, որի մասին 20-րդ դարի սկզբին երագում էին Զիյա Գյոքալպը և այլ պանթյուրքականներ: Թուրքական թերթերում մույնիսկ լույս էին տեսնում հոդվածներ՝ «21-րդ դարը լինելու է թուրքերի դար» կարգախոսով: Այդ շրջանում դրվեցին Թուրքիայի կովկասյան քաղաքականության հիմքերը՝ համագործակցություն Ադրբեջանի հետ և թուրք-ադրբեջանական դաշինքի ստեղծում: Թուրքիան դարձավ Ադրբեջանի՝ համար մեկ տնտեսական և առևտրական գործընկերը, ինչպես նաև ապահովեց Նախիջևանի գոյությունը և բնակչության արտագաղթի կանխումը: Տնտեսական հարաբերություններին զուգահեռաբար ակտիվ կերպով զարգացան քաղաքական կապերը: ԼՂ հարցում միանշանակ ադրբեջանամետ դիրքորոշում որդեգրելով՝ Թուրքիան 1993 թ. ապրիլի 3-ին փակեց Հայաստանի հետ սահմանը և հանդես եկավ ռազմական միջամտության սպառնալիքներով, ինչը առաջ բերեց մեծ տերությունների, առաջին հերթին՝ ՌԴ հակազդեցությունը:

Թեև Թուրքիան Ադրբեջանին բազմատեսակ օգնություն էր տրամադրում*, և դա արվում էր ինչպես պետական, այնպես էլ «խորքային պետության» մակարդակով²⁰, սակայն Ա. Էլչիբեյն ավելին էր սպասում: Ակնհայտ դարձավ, որ առաջին հերթին Թուրքիայի տնտեսական ներուժը չի բավարարում «նոր թուրա-

¹⁸ *Stu Dr. Gamze Güngörmüş Kona*. Ermenistan ile Balayı–Öte Yanda Azerbaycan ve Türkiye İçin Dayanılmaz Vazfeçilmezliği. 15 Eylül, 2008 (www.turksam.org/tr/a1487.html):

¹⁹ *Թումաս դը Վաալ*, Սև այգի. Հայաստանն ու Ադրբեջանը՝ խաղաղության և պատերազմի միջով: Ե., էջ 131:

* Թուրքիան, մասնավորապես, մատակարարում էր զենք և զինամթերք, թուրք կամավորականները (հիմնականում՝ ազգայնամոլական ուղղվածությամբ) կռվում էին ԼՂ-ում. Բաքվի մոտակայքում հիմնադրվել էր «Քամի» անվանվող թուրք կոմանդոսների ճամբար, որը ղեկավարում էր հետագայում Ստամբուլի Ազգային օջախի ղեկավար, «Ազգայնական շարժում» կուսակցության անդամ Աբիլա Քալան:

²⁰ Ստամբուլում «Էրգենեկոն» կազմակերպության դատավարության ժամանակ բացահայտվել են բազմաթիվ փաստեր, որ Թուրքիայի «խորքային պետության» ազգայնամոլ հատվածը սերտ կապեր ունի Ադրբեջանի բարձրաստիճան ղեկավարության հետ (տես «Ergenekon İddianamesi Tam Metin»):

նական» ծրագրեր իրականացնելու համար: Աղրբեջանում Էլչիբեյի տապալումը և Հ. Ալիևի իշխանության գալը սկզբնական շրջանում Թուրքիայի քաղաքական շրջաններում բնութագրվեցին որպես Աղրբեջանում թուրքական ուղղության պարտություն և ռուսական ուղղության հաղթանակ: Հատկապես Հ. Ալիևի կողմից ԱՊՀ-ին միանալու և «Դարի պայմանագրում» ռուսաստանյան «Լուկոյլի» ներգրավումը ամրապնդեցին այդ կարծիքը և պատճառ դարձան, որպեսզի երկրում գտնվող թուրք խորհրդականները մասնակցեն Հ. Ալիևի դեմ ուղղված դավադրություններին, մասնավորապես՝ ՕՄՕՆ-ի պետ Ռովշան Ջավադովի հեղաշրջման անհաջող փորձին²¹: Դրա հետ մեկտեղ Թուրքիայի կառավարող շրջանները, նկատի ունենալով իրենց տարածաշրջանային քաղաքականության համար Աղրբեջանի կարևորությունը, նրա նոր դեկավարության հետ հարաբերությունները կարգավորելու նպատակով միջոցներ ձեռնարկեցին:

Թուրքիա – Աղրբեջան հարաբերությունների բնութագրման համար 1998 թ. որդեգրվում է Հ. Ալիևի կողմից առաջ քաշված «մեկ ազգ – երկու պետություն» կարգախոսը²²: Նավթային ու գազային ռազմավարական նախագծերի իրականացման շնորհիվ մեծ տերությունների հաշվարկներում Աղրբեջանի նշանակության անմամբ ընդլայնվեց այդ հանրապետության տարաշարժի դաշտը և որոշակիորեն հավասարակշռվեց թուրք-աղրբեջանական առնչություններում հոգուտ Թուրքիայի խախտված հարաբերակցությունը: Ներկայումս Թուրքիան և Աղրբեջանը ռազմավարական հարաբերություններ ունեցող երկու դաշնակից պետություններ են, որոնց ազդեցության ոլորտում ներառված է Վրաստանը: Վրաստանում 2008 թ. օգոստոսյան դեպքերից հետո Թուրքիան, իր կովկասյան քաղաքականությունում կատարելով մարտավարական փոփոխություններ և առաջ քաշելով «Կովկասում կայունության և համագործակցության պլատֆորմը», փորձում է ՀՀ-ի հետ հարաբերությունների կարգավորմամբ ընդլայնել իր ազդեցությունը տարածաշրջանում, և այդ հարցում նրա շահերը համընկնում են Աղրբեջանի շահերի հետ:

Թուրքական օրինակը հիմք ծառայեց նորագույն Աղրբեջանի կազմավորման համար: Աղրբեջանի ներկայիս քաղաքական վերնախավի մի մասը հանդես է գալիս լեզվի, մշակույթի «թուրքացման» օգտին, մյուս մասը, որպես հիմք ընդունելով թուրքական օրինակը, պաշտպանում է Աղրբեջանի ժողովրդի և հասարակության ազգային ինքնությունը, նույնիսկ վտանգ է տեսնում երկրում թուրքա-

²¹ Այդ մասին հանգամանորեն տես իրադարձությունների ակտիվ մասնակից Ֆերիան Դեմիրբոլի գրքում՝ *Ferman Demirkol. Diktatörler Uyku Tutmaz. İstanbul, 2000*:

²² Տարածված է այն կարծիքը, թե բանաձևը չի վերաբերում միայն աղրբեջանա-թուրքական հարաբերություններին: Այսպես. 2008 թ. սեպտեմբերին Թուրքմենստան կատարած այցի ժամանակ ԹՀ վարչապետ Էրդողանը, բնութագրելով Թուրքմենստան – Թուրքիա հարաբերությունները, օգտագործել է «մեկ ազգ – երկու պետություն» բանաձևը: Սակայն ԵԱՀԿ ՄԽ ամերիկացի համամախազահ Բրայզան նշել է, որ եթե ԹՀ-ն և ԱդրՀ-ն ցանկանում են բարելավել հարաբերությունները ՀՀ-ի հետ, ապա պետք է հրաժարվեն «մեկ ազգ – երկու պետություն» մտածելակերպից (տես «Bryza şaşirtti: Bir millet, iki devlet düşüncesi değişti». «Zaman», 17 Ocak, 2008):

կան հեռուստաալիքների ու լեզվի տարածման մեջ²³: Ադրբեջանի քաղաքական վերնախավում գերակշռում է ազգային ինքնությունը պաշտպանող զանգվածը, և լեզվամշակութային կապերի խորացման հետ մեկտեղ Ադրբեջանը կշարունակի վարել «թուրքացման» գործընթացի վերահսկման քաղաքականություն²⁴:

Թուրքիայի հետ հարաբերությունների զարգացումն ու Ադրբեջանի հասարակական կարծիքում փոփոխությունները կարելի է ուսումնասիրել Նուրի փաշայի անձի և ընդհանրապես Ադրբեջանի պատմության մեջ Թուրքիայի դերի վերաիմաստավորման օրինակով: Եթե Ա. Էլչիբեյի օրոք պետությունը խրախուսում էր թուրքական օրինակի որդեգրումը, ապա 1994 թ. դրան փոխարինեցին այնպիսի հրապարակումներ, ըստ որոնց՝ Ադրբեջանի առաջին հանրապետությունը (1918–1920 թթ.) քեմալաթուրքիկյան համաձայնության հետևանքով դադարեց գոյություն ունենալուց: Ադրբեջանի մշակույթի և զբոսաշրջության նախարարության նախաձեռնությամբ 2007 թ. նոյեմբերին բացվեց զբոսաշրջային ուղի, որը կոչվում է «Դեպի հաղթանակ տանող ճանապարհ» և կրկնում է Նուրի փաշայի բանակի 1918 թ. արշավանքի ճանապարհը²⁵: Ադրբեջանում Թուրքիայի դեսպան Հուսեյին Քարաօղլուն, մասնակցելով Նուրի փաշային նվիրված միջոցառումներին, հայտարարեց, որ «բոլորս պետք է Նուրի փաշա լինենք: Մենք հնարավորություններ կստեղծենք, որպեսզի Բաքվում Նուրի փաշաներ կրթվեն»²⁶:

Միևնույն ժամանակ, Ադրբեջանի հասարակության և մտավորականության մի մասը հանդես է գալիս ավելի սթափ և իրատեսական գնահատականներով՝ նշելով, որ Նուրի փաշան, ազատագրելով Բաքուն, առաջին հերթին մտածում էր ոչ թե Ադրբեջանի, այլ Թուրքիայի շահերի մասին, և հենց այդ նույն Նուրի փաշայի ճնշման տակ Ադրբեջանի կառավարությունը հրաժարական տվեց²⁷: Ընդհանուր առմամբ, ադրբեջանական հասարակայնությունում ավելի ու ավելի մեծ տարածում է ստանում պրագմատիկ մոտեցումը՝ հիմնված այն իրականության ընկալման վրա, որ Ադրբեջանը Թուրքիայի համար նույնքան կարևոր է, որքան Թուրքիան՝ Ադրբեջանի, որ Թուրքիան Հայաստանի հետ վարած քաղաքականությունում բոլոր քայլերն ստիպված է համաձայնեցնելու ԱդրՀ-ի հետ և չի կարող ձեռնարկել այնպիսի քայլ, որն ուղղված լինի Ադրբեջանի շահերի դեմ, առաջին հերթին այն պատճառով, որ Կովկասում երկու երկրների շահերը մեծ մասամբ համընկնում են²⁸: Մյուս կողմից՝ տարիների ընթացքում ադրբե-

²³ Stü «Azeri televizyonlarında Türkçe kısıtlaması». «Milliyet», 25 Ocak, 2008:

²⁴ Ներկայումս Թուրքիայի կողմից Ադրբեջանին սպառնացող վտանգներից է նաև հասարակության իսլամականացումը, որի դեմ Ադրբեջանում ակտիվ պայքար է տարվում: Թեև Թուրքիայում իշխանությունը իսլամական ուժերի ձեռքում է, Ադրբեջանում կրոնական հայացքներ ունեցող և քարոզչություն վարող թուրք քաղաքական գործիչները ձերբակալվում են (տես «В Азербайджане арестован турецкий политик», 24 января 2008 (www.day.az/news/society/105291.html)):

²⁵ Stü «Zafere Giden Yol». «Ortadoğu», 29 Kasım, 2007:

²⁶ Stü «Hazar: Tarihe Dayanan Kardeşlik». «Cumhuriyet», 26 Mart, 2008:

²⁷ Stü «Деюш Мусаев: «Освобождая Баку, Нуру-паша думал, прежде всего, об интересах Турции», 15 сентября 2008 г. (www.day.az/news/politics/130455.html):

²⁸ Այն, որ ադրբեջանական քաղաքական միտքն ավելի սթափ և իրատեսական մոտեցում ունի

ջանական քաղաքական վերնախավը Թուրքիայի քաղաքական շրջաններում ձեռք է բերել ազդեցիկ լծակներ, որոնք հարկ եղած դեպքում կիրառում է: Թուրքիայի ներքաղաքական պայքարում տարբեր ուժեր օգտագործում են նաև ադրբեջանական քարտը՝ հաշվի առնելով նրա ազդեցությունը Թուրքիայի հասարակական կարծիքի վրա²⁹: Այսպիսով՝ կարևոր խնդիրներից է, քե ինչ մակարդակում է գտնվում ադրբեջանական հասարակության թուրքացման գործընթացը, և որքանով են նույնացվում երկու երկրների ազգային շահերը: Այս հանգամանքի հաշվառումը կարևոր է նաև ՀՀ անվտանգության ռազմավարության խնդիրների ձևակերպման առումով:

Կովկասում Թուրքիայի վարած քաղաքականության և ընդհանրապես Թուրքիայում տեղի ունեցող խորքային զարգացումներին, երևում է ադրբեջանցի ականավոր փորձագետների հարցազրույցներից: Այսպես. Արիֆ Յունուսովը նշում է, որ Թուրքիայում նրան հաճախակի ասում են, որ երբ հանդիպում են Ադրբեջանի քաղաքական գործիչների հետ, ապա այնպիսի տպավորություն են ստանում, քե վերադարձել են անցյալ՝ մեծ Թուրանի, բոլոր թուրքերի միավորման մասին խոսակցություններով: «Թուրգուք Օզալի այդ ռոմանտիկ ժամանակը մեզ համար անցել է, իսկ դուք դա ոչ մի կերպ չեք հասկանում» (տես «Ариф Юнусов: «Сегодня признание независимости Нагорного Карабаха не соответствует интересам США, Евросоюза и России», 17 сентября 2008 г. (<http://www.day.az/news/politics/130710.html>):

²⁹ Օրինակ՝ «Ազգայնական շարժում» և ընդդիմադիր «Հանրապետական ժողովրդական» կուսակցությունները, ողջունելով Էրդողանի «Կովկասյան պլատֆորմի» առաջաշման նախաձեռնությունը և նշելով դրա կարևորությունը երկրի շահերի համար, միակ խոչընդոտ համարում էին Ադրբեջանի հավանական հակազդեցությունը: ՀԺԿ նախագահ Դենիզ Բայբալը նշել էր, որ պետք չէ նեղացնել «եղբայր» Ադրբեջանին՝ հաշվի առնելով նաև այդ երկրի հետ եղած առևտրական հարաբերությունները և նավթային պայմանագրերը (տես «Azerbaycan'ı Sakın Incitmeyin». «Hürriyet», 20 Ağustos, 2008):

ՀԱՐԱԿԻՑ ՎԵՐԼՈՒԾԱԿԱՆ ՄՇԱԿՈՒՄՆԵՐ

ԹՈՒՐԶԻԱ – ԻՐԱՆ ՀԱՐԱԲԵՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ ՀՀ ԱԶԳԱՅԻՆ ԱՆՎՏԱՆԳՈՒԹՅԱՆ ՌԱԶՄԱՎԱՐՈՒԹՅԱՆ ՀԱՄԱՏԵՔՍՏՈՒՄ

Ա. Գ. ԱՎԱԳ-ՅԱՆ, ՀՀ ՊՆ ԱՌՀԻ-ի գիտնական-վերլուծաբան,
պատմական գիտությունների դոկտոր

ՀՀ ազգային անվտանգության համակարգում մեծ տեղ է հատկացվում Թուրքիային և Իրանին, քանի որ այդ երկու երկրների կովկասյան քաղաքականությամբ է մեծապես պայմանավորվում ՀՀ անվտանգության համակարգի ձևավորումը: Այս նկատառումով ՀՀ-ին նպատակահարմար է անընդհատ մշտազննել (մոնիտորինգի ենթարկել) Թուրքիա–Իրան հարաբերությունների մակարդակը, տեղի ունեցող փոփոխությունները և նշարկող միտումները, ինչպես նաև հստակ պատկերացում կազմել երկու երկրների հակասությունների պատճառների ու համագործակցության հեռանկարների մասին: Թուրքիա–Իրան հարաբերությունների վրա իր ազդեցությունն է գործում մեծ պետությունների, առաջին հերթին՝ ԱՄՆ-ի տարածաշրջանային քաղաքականությունը:

Նշենք, որ, չնայած Թուրքիայի և Իրանի աշխարհագրական հարևանությանը, նրանց հարաբերությունները կարելի է բնութագրել որպես սահմանափակ: Դրանք հիմնականում ծավալվում են տարածաշրջանային անվտանգության խնդիրների շուրջ, առաջին հերթին՝ պայքար քրդական անջատողականության դեմ, և տնտեսական ասպարեզում, որի հիմքն է էներգետիկայի բնագավառը¹:

Թուրք-իրանական հարաբերությունների վատթարացման սկիզբ դարձավ Իրանում 1979 թ. իսլամական հեղափոխությունը. իշխանության եկած վարչակարգը հայտարարեց հարևան երկրներ իսլամական հեղափոխության «արտահանման» մասին և սկսեց ակտիվ կերպով աջակցել Թուրքիայում իսլամամետ ուժերին («Հիզբուլահ») ու քրդական շարժմանը (Զրդստանի բանվորական կուսակցություն՝ ԶԲԿ): Խորհրդային Միության փլուզումից հետո Կովկասի և Միջին Ասիայի մահմեդական հանրապետություններում այս երկու երկրները բախվեցին իրենց ազդեցության տարածման ասպարեզում՝ օրակարգում դնելով զարգացման «իրանական», այսինքն՝ կրոնական, և «թուրքական» աշխարհիկ-իսլամական պետության մոդելի ընտրության հարցը: Արևմուտքի, մասնավորապես՝ ԱՄՆ-ի աջակցությամբ այս մրցակցությունն ավարտվեց հոգուտ Թուրքիայի:

Թուրքիա–Իրան հակասությունների մեղմացումը և համագործակցության ոլորտների շոշափումն սկսվեցին 1997 թ., երբ իշխանության եկած Հաքամիի կառավարությունը որդեգրեց ավելի ազատական մոտեցումներ և հայտարարեց իսլամական հեղափոխության տարածման գաղափարից հրաժարվելու մասին²:

¹ Stü Arif Keskin. Ahmedinejad'in ziyareti ve Türkiye'nin Ortadoğu acılıımı. «Zaman», 14 Ağustos, 2008:

² Stü Arif Keskin. Iran–Turkey Relations: Balance, Rivalry and Mutual Dependence. «ASAM» Bulletin, 3 Eylül, 2008:

Սակայն հարաբերությունների զարգացումը առավել ակտիվացավ 2003 թ., ինչը պայմանավորված էր երկու հիմնական գործոնով՝ Թուրքիայում իսլամամետ կուսակցության իշխանության գալով և Իրաքի վրա ԱՄՆ-ի հարձակման հետևանքով Մերձավոր Արևելքում նոր քաղաքական իրավիճակի ստեղծմամբ:

ՀՀ ազգային անվտանգության տեսակետից կարևոր է, թե որչափ կարող են սերտանալ թուրք-իրանական կապերը, և թե դա ինչ վտանգ կարող է ներկայացնել ՀՀ ազգային անվտանգության շահերի համար: Պետք է նաև հաշվի առնել, որ ԼՂՀ հարցում Իրանի հավասարակշռված քաղաքականությունը, ինչպես նաև ՀՀ-ի հետ տնտեսական ու քաղաքական կապերը Հայաստանին հնարավորություն են տալիս հակազդելու Հարավային Կովկասում ձևավորված Թուրքիա–Ադրբեջան ռազմաքաղաքական դաշինքին, որի ազդեցության ոլորտում գտնվում է Վրաստանը: Կարելի է պնդել, որ թուրք-իրանական կապերը դաշնակցային չեն լինի, քանի որ երկու երկրների միջև գոյություն ունեն տարածայնություններ, և դրանց վրա մեծապես ազդում է ԱՄՆ-ի գործոնը: Այսպես. Թուրքիայում Իրանի գծով ճանաչված փորձագետ դոկտոր Աբայ Աբդուլլահովուն հետևյալ կերպ է բնութագրում թուրք-իրանական հարաբերությունները. «Երբ քննարկվում է Անկարա–Թեհրան առանցքի հարցը, խոսք անգամ չի կարող լինել դաշինքի կամ ռազմավարական համագործակցության մասին: Անվտանգության բնագավառում միակ իրական համագործակցությունը վերաբերում է ԶԲԿ-ի դեմ համակարգված գործողությունների ծավալմանը և հետախուզական տեղեկության փոխանակմանը: Նման համատեղ քաղաքականություն չի վարվում ո՛չ Կովկասի, ո՛չ Միջին Ասիայի, ո՛չ էլ Աֆղանստանի և Իրաքի հարցերում: Դրան պետք է հավելել, որ ԱՄՆ–Թուրքիա մտերմությունը շարունակում է արգելք հանդիսանալ Անկարա–Թեհրան մերձեցման համար: Տնտեսական հարաբերությունների պատկերը ևս հուսադրող չէ: Իրան–Թուրքիա զագամուղը մինչ օրս ամբողջ տարողությամբ չի շահագործվում: ...Մինչ այսօր Իրանը Թուրքիային մատակարարել է ոչ թե իր արտադրած, այլ Թուրքմենստանից գնված գազը»³:

Հարավային Կովկասում Իրանի ազդեցության տարածմանը հիմնականում խոչընդոտում է Թուրքիա–Ադրբեջան առանցքը, որին հակազդելու համար Իրանն օգտագործում է նաև Հայաստանի գործոնը:

Հայաստանի համար Իրանի քաղաքական ուղեգծից բխող վտանգն այն է, որ Թուրքիան, օգտվելով Իրանի միջուկային քաղաքականության և ահաբեկչությանը օժանդակման հետևանքով նրա նկատմամբ պատժամիջոցների կիրառման միտումներից, կարողանում է ավելի մեծ հաջողությամբ իրականացնել իր մերձավորարևելյան ու կովկասյան քաղաքական ուղեգիծը: Որպես արդյունք՝ Իրանը, զարգացնելով և խորացնելով Հայաստանի հետ տնտեսական համագործակցությունը, քաղաքական բնագավառում պարբերաբար ստիպված է լինում «նևերանսներ» անել Թուրքիային: Վերջին տարիներին թուրք-իրանա-

³ Stü Dr. Atay Akdevelioglú. Ahmedinejad'in İstanbul Ziyareti İşığında Türkiye–İran İlişkileri. 19 Ağustos, 2008 (asam.org.tr/):

կան հարաբերությունների ակտիվացման հետևանքով Իրանի «հայկական քաղաքականությունում» նկատվում են հետևյալ մարտավարական փոփոխությունները, որոնք, սակայն, դեռ չեն անդրադառնում հիմնական ռազմավարության վրա.

– իշխանությունները 2004 թվականից իրանահայ համայնքին այլևս թույլ չեն տալիս ապրիլի 24-ին երթ կազմակերպել դեպի Թուրքիայի դեսպանատուն,

– ԻԻՀ Նախագահ Ահմադինեժադը ՀՀ կատարած այցի ժամանակ Թուրքիայի ճնշման տակ հրաժարվեց Եդեռնի հուշարձանն այցելելուց, թեև այդ այցը նախապես փոխհամաձայնեցված էր⁴,

– համագործակցելով Քրդական հարցում՝ Իրանի իշխանությունները պարզորոշ կերպով ազդակ տվեցին Թուրքիային, որ պատրաստ են նրա հետ համաձայնության գալու՝ ի հաշիվ տարածաշրջանային այլ խնդիրների: 2008 թ. մայիսի 11-ին թուրքական մամուլում տեղեկություններ հրապարակվեցին, թե իրանական հատուկ ծառայությունները Թուրքիայի իշխանություններին հայտնել են, որ ՔԲԿ առաջնորդներից մեկը՝ Ջեմիլ Բայիքը, Հյուսիսային Իրաքից անցել է Իրանի տարածք, Սաքզ քաղաքի մոտ նրա խումբը ընդհարում է ունեցել Իրանի ուժերի հետ, ապա Իրանի տարածքով անցել է Հայաստան⁵: ԹՀ ԳԸ-ն իր պաշտոնական հայտարարության մեջ նշել էր, որ այդ տեղեկությունները ճշտվում են, իսկ «Սաքա» օրաթերթը մայիսի 11-ի համարում տեղեկացրել էր, որ Հայաստանի հետ դիվանագիտական հարաբերություններ չունենալու պատճառով ԹՀ ԱԳՆ-ն Թբիլիսիում թուրքական դեսպանության միջոցով դիմել է հայկական իշխանություններին՝ Հայաստանում Ջ. Բայիքի գտնվելու կապակցությամբ տեղեկություններ տրամադրելու պահանջով⁶: Իրանական մամուլը որևէ հերքում չի հրապարակել:

Դրա հետ մեկտեղ թուրքական իշխանությունները հստակ պատկերացում ունեն, որ «հայկական հարցում» Իրանը չի գնա լուրջ զիջումների, և որ տարածաշրջանում թուրքական քաղաքականության ակտիվացումն ստիպելու է Իրանին ամրապնդել ու խորացնել ՀՀ-ի հետ իր հարաբերությունները: Թուրքիայի համար դրա լավագույնն ապացույցն է հետևյալ հանգամանքը: Թեև Իրանին անհանգստացնում է Թուրքիայի կողմից առաջ քաշված «Կովկասում կայունության և համագործակցության պլատֆորմի» հայեցակարգը, քանի որ այն ուղղված է տարածաշրջանային գործընթացներից իր մեկուսացմանն ու ազդեցության նվազեցմանը, այդուհանդերձ, Իրանը մինչ օրս չի կարողացել հանդես գալ թուրքական

⁴ Տես «Ahmedinejad' i ADD Engelledi». «Yeniçağ», 31 Mart, 2008: Հետագայում Ահմադինեժադի Ստամբուլ կատարած այցի ժամանակ թուրքական մամուլը, թվարկելով տարբեր երկրներ նրա կատարած այցերը, հեզմանքով նշում էր, որ դրանցից ամենակարճ՝ կեսօրյա, այցելությունը եղել է Հայաստան (տես «Ahmedinejad İlk Kez Geliyor». «Radikal», 5 Ağustos, 2008):

⁵ Տես *Cemil Bayik*. İran'ın Sakiz kentinde iddiası. «Hürriyet», 13 Mayıs, 2008; *նույնի*՝ Ermenistan'da, «Bahoz» Süriye'de iddiası. «Sabah», 11 Mayıs, 2008; *նույնի*՝ Ermenistan'da iddiası. «Milliyet», 12 Mayıs, 2008:

⁶ Տես *Cemil Bayik*. Ermenistan'da, «Bahoz» Süriye'de iddiası:

նախագծի նման հստակ ձևակերպված նախագծով, որն արժանապարհ կովկասյան մյուս երկրների հավանությանը:

Կարևորություն է ներկայացնում թուրք-իրանական համագործակցությունը Քրդական հարցում, քանի որ այս խնդրի շուրջ երկու երկրների շահերը համընկնում են, և գոյություն ունեն մի շարք այլ գործոններ, որոնք մտահոգում են Իրանին և ստիպում նրան ՔԲԿ-ի և ՊԺԱԿ-ի (ՔԲԿ իրանական թևը՝ Քրդստանում ազատ ապրելու համար պայքարող կուսակցություն՝ *Party for Free Life in Kurdistan*) դեմ պայքարում ավելի սերտ համագործակցել Թուրքիայի հետ: Քրդական հարցին ուղղակիորեն առնչվում է նաև ՀՀ-ն, քանի որ Թուրքիան ու Ադրբեյջանը ժամանակ առ ժամանակ փորձում են Հայաստանի դեմ օգտագործել «քրդական խաղաքարտը» (իբր ՀՀ-ում և ԼՂՀ-ում ՔԲԿ գոյություն ունեցող ճամբարների մասին պնդումները):

ԹՀ և ԻԻՀ հակաքրդական համագործակցության սերտացման հիմնական պատճառ դարձավ ԱՄՆ-ի կողմից Իրաք ներխուժումից հետո Հյուսիսային Իրաքում անկախ քրդական պետության ձևավորման ռեալ հնարավորությունը:

Վերջին շրջանում Քրդական հարցում երկու երկրների շահերը ընդհանուր առմամբ համընկնում են: Թեև նախկինում ևս բազմաթիվ պայմանագրեր են ստորագրվել ՔԲԿ-ի և նրա իրանական թև հանդիսացող ՊԺԱԿ-ի դեմ համատեղ պայքար մղելու վերաբերյալ, սակայն դրանք հիմնականում կրել են ձևական բնույթ, բացառությամբ այն դեպքերի, երբ թուրքական զորքերը ռազմական գործողություններ են վարել Հյուսիսային Իրաքում: Իրանի իշխանությունները բավարարվում էին Հյուսիսային Իրաքի հետ սահմանը փակելով և Իրաքից Իրան ներթափանցել փորձող ՔԲԿ զինյալների դեմ տեղական նշանակության զինված գործողությունների իրականացմամբ:

Իրանն ստիպված էր փոխելու իր քաղաքականությունը Քրդական հարցում, քանի որ ուներ այն մտավախությունը, որ ՊԺԱԿ-ին մեծ օգնություն են ցույց տալիս ԱՄՆ-ն ու Իսրայելը, որոնք այդ կուսակցությունն օգտագործում են Իրանում իրավիճակի ապակայունացման նպատակով, և որ այդ օգնությանը կմիանա նաև Թուրքիան, որը Հյուսիսային Իրաքում ձեռնարկել է լայնամասշտաբ ռազմական գործողություններ⁷:

Այսպիսով՝ կարելի է փաստել, որ, թեև Քրդական հարցում երկու երկրների շահերը համընկնում են, սակայն Իրանի կողմից ՔԲԿ-ի դեմ մղվող պայքարում Թուրքիայի հետ համագործակցության խթանումն ունի որոշակիորեն պարտադրված բնույթ: Դա պայմանավորված է այն մտավախությամբ, որ, հաշվի առնելով թուրք-իսրայելական ռազմավարական համագործակցությունը և Մերձա-

⁷ 2007 թ. հոկտեմբերի 22-ին «Ինտերնեյշնլ Հերալդ Թրիբյունում» լույս տեսավ մի հոդված, որտեղ նշվում էր, որ ԱՄՆ-ն ընդգրկել է ՔԲԿ-ն ահաբեկչական կազմակերպությունների ցուցակում, սակայն նույնը խուսափում է անել ՊԺԱԿ-ի նկատմամբ, քանի որ վերջինս կոչվում է Իրանի դեմ և «ՊԺԱԿ-ի հրամանատարներն ուղղակի կամ ոչ ուղղակի շփումներ ունեն ԱՄՆ-ի պաշտոնյաների հետ» (տես *A. Richard, Jr. Oppel. Kurdish Militants' Other Front: Iran. «International Herald Tribune», 22 October 2007*):

վոր Արևելքում ԱՄՆ-ի կողմից վարվող հակաիրանական քաղաքականության ուղեգիծը, Թուրքիայի հետ համագործակցությունը կարող է ապահովել որոշակի հավասարակշռություն և մեղմացնել ՊԺԱԿ-ին ցուցաբերվող օժանդակության հետևանքները: Հարկ է նկատի ունենալ նաև Իրանի հյուսիսային շրջաններում ակտիվացող թուրքական գործոնը, ազգայնամոլությունը, Ադրբեջանը հակաիրանական քաղաքականության ոլորտ ներգրավելու և Հարավային Ադրբեջանի գործոնը ակտիվորեն օգտագործելու ԱՄՆ-ի ջանքերը: Իրանը ձգտում է Թուրքիայի հետ թե՛ տնտեսական, թե՛ քաղաքական բնագավառներում համագործակցության ակտիվացման միջոցով այդ գործոնները հնարավորինս մեղմացնելու:

ՔԲԿ-ի և ՊԺԱԿ-ի դեմ պայքարում երկու երկրների համագործակցության հիմքը դրվեց Իրան – Թուրքիա անվտանգության գերագույն հանձնաժողովի 12-րդ հանդիպման շրջանակներում, երբ 2008 թ. ապրիլի 15–17-ը ԻԻՀ ՆԳ անվտանգության հարցերով նախարարի տեղակալ Աբաս Մոհթաջը բանակցություններ վարեց ԹՀ ՆԳ քարտուղարի տեղակալ Օսման Գյունեշի հետ⁸: Ըստ հրապարակված տեղեկությունների՝ հանդիպման ժամանակ Իրանի և Թուրքիայի միջև ձեռք է բերվել համաձայնություն ՔԲԿ-ի և ՊԺԱԿ-ի վերաբերյալ հետախուզական տեղեկությունների փոխանակման մասին, սակայն խոսք չի եղել Հյուսիսային Իրաքում համատեղ գործողություններ ծավալելու վերաբերյալ⁹: Թուրքական մամուլը ուշադրություն էր դարձնում նաև այն հանգամանքի վրա, որ ի տարբերություն Հյուսիսային Իրաքում գտնվող ՔԲԿ-ի ճամբարների մասին հետախուզական տեղեկություններ տրամադրելու վերաբերյալ ԱՄՆ-ի հետ ձեռք բերված կարճաժամկետ համաձայնությունից, Իրանի հետ նման համաձայնությունն ունի երկարաժամկետ բնույթ¹⁰: Մոհթաջի այցին հաջորդեցին թուրքական զորքերի կողմից Հյուսիսային Իրաքի սահմանի երկրորդ անգամ անցումը և Քանդիլի լեռան շրջանում քրդական ճամբարների ռմբակոծումը (2008 թ. մայիսի 1-2-ը): Միաժամանակ Իրանը Հյուսիսային Իրաքին սահմանակից իր տարածքում ռազմական գործողություններ սկսեց ՊԺԱԿ-ի և Հյուսիսային Իրաքից Իրան անցնող ՔԲԿ զինյալների դեմ: Դա պատճառ դարձավ համատեղ ռազմական գործողություններ ծավալելու մասին երկու երկրների միջև գաղտնի պայմանագրի ստորագրման վերաբերյալ տեղեկությունների տարածման¹¹:

⁸ Stu «Tehran Times», 21 April, 2008:

⁹ Stu «PKK'ya karşı yeni muttefik: İran». «Radikal», 10 Mayıs, 2008:

¹⁰ Stu նույն տեղում:

¹¹ Արձագանքելով Թուրքիայի և Իրանի միջև ՊԺԱԿ-ի դեմ համատեղ գործողություններ վարելու պայմանավորվածությանը՝ ՊԺԱԿ-ի հրամանատարներից մեկը՝ Ռոմահի Ահմեդը, հայտարարեց, որ ՊԺԱԿ-ը պատրաստ է Իրանի դեմ երկարատև պատերազմ վարելու և ի գործ է այն տեղափոխելու Իրանի ներքին շրջաններ, մասնավորապես՝ հարավ-արևմուտք և Թեհրանի մերձակայք (տես «Turkey, Iran to Discuss PKK, PJAK» (www.newstime7.com/haber/20080413), նաև՝ «PJAK Warns of More Terror Attacks». «Press TV», 13 Nisan, 2008): Ի պատասխան այդ հայտարարությանը՝ Իրանի իշխանությունները մեղադրեցին ԱՄՆ-ին, որ նա օժանդակում է հանցավոր խմբերին՝ նպատակ ունենալով խախտելու երկրում էթնիկական համերաշխությունը:

Իրանն ազդեցություն ունի թուրք-ալավիների շրջանում, որոնց թիվը Թուրքիայում անցնում է 10 մլն-ից, և որոնց Իրանը դիտում է որպես շիականությունից առանձնացված աղանդ^{*}։ Անատոլիայի կրոնամոլ, մասնավորապես՝ շիական, շրջաններում Իրանի ազդեցությունը մտահոգում է թուրք զինվորականությանը։ Մյուս մտահոգության պատճառն այն է, որ ՌԴ-ի հետ Վրաստանի հարաբերությունների խզման պարագայում Իրանը կարող է դառնալ ՌԴ–ՀՀ ռազմական համագործակցության տարանցիկ օղակ, ուստի և հնարավոր է, որ Իրանի տարածքը օգտագործվի ՀՀ-ում գտնվող ռուսաստանյան զորակայան զենք ու զինամթերք հասցնելու համար։

Տարածաշրջանային անվտանգության խնդիրներում թուրք-իրանական համագործակցության հետ մեկտեղ 2005 թվականից նկատվում է առևտրատնտեսական կապերի աճ։ 2008 թ. մայիսի 6–8-ը ԻԻՀ-ում էր գտնվում ԹՀ պետնախարար Բուրչադ Թուզմենը, որը վերահսկում է տնտեսական բլոկը։ Թուզմենին ուղեկցում էին 122 թուրք գործարարներ¹²։ Իրանի նախագահի¹³, ԱԳ նախարարի և այլ պաշտոնյաների հետ հանդիպումների ժամանակ կողմերը համաձայնության են եկել էներգետիկ բնագավառում համագործակցության, մասնավորապես՝ համատեղ ձեռնարկություններ ստեղծելու և թուրքմենական գազն ու նավթը Իրանի տարածքով Թուրքիա փոխադրելու, ինչպես նաև իրանական գազն ու նավթը Թուրքիայի տարածքով ԵՄ արտահանելու, Իրանում թուրքական բանկ հիմնելու հարցերում։ Հաշվի առնելով, որ Իրանը հրաժարվել է ամերիկյան դոլարով առևտուր անելուց և օգտագործում է եվրո ու ճապոնական իեն, Թուրքիան առաջարկել է երկկողմ առևտրում անցնել թուրքական լիրայի, և այդ առաջարկի իրականացման համար համատեղ աշխատանք ծավալելու որոշում է կայացվել¹⁴։ Իրանական տնտեսության մեջ թուրքական ընկերությունների ներդրումները կազմում են 1,1 մլրդ ԱՄՆ-ի դոլար¹⁵։ Իրան–Թուրքիա առևտրային շրջանառությունը ներկայումս կազմում է 10 մլրդ դոլար։ 2008 թ. հուլիսի 18-ին երկու երկրների ԱԳ նախարարները հայտարարեցին այն 20 մլրդ դոլարի հասցնելու մտադրության մասին¹⁶։

Այնուամենայնիվ, թուրք-իրանական տնտեսական կապերի հիմքում դրված է համագործակցությունը էներգետիկայի բնագավառում։ Թուրքիան ձգտում է Իրա-

^{*} Թուրքիայի պատմական ընկերակցության նախկին նախագահ Յուսուֆ Հալաջօղլուի կողմից ալավիներին վարկաբեկելու և որպես հայեր ներկայացնելու փորձը կարող է հրահրած լինեն որոշ ազդեցիկ քաղաքական շրջաններ, որոնց անհանգստացնում են ալավիների գործունը և այն արտաքին ուժերի, առաջին հերթին՝ Իրանի կողմից օգտագործելու հնարավորությունը։

¹² Տես «Sabah», 8 Mayıs, 2008։

¹³ Ըստ այդի ծրագրի՝ Իրանի նախագահի հետ հանդիպում նախատեսված չի եղել, սակայն վերջինս ցանկություն է հայտնել ընդունելու Թուզմենին (տես *Ercan Baysal. Türkiye ile İran, ticareti YTL uzerinden yapacak. «Zaman», 8 Mayıs, 2008*)։

¹⁴ Տես նույն տեղում։

¹⁵ Տես նույն տեղում։

¹⁶ Տես «Sayın Bakanimizin İran Dışişleri Bakanı Sayın Manucehr Mottaki İle Yaptığı Ortak Basın Toplantısı», 18 Temmuz, 2008։

նից ստացվելիք գազի և նավթի միջոցով թուլացնելու իր կախվածությունը Ռուսաստանից և ամրապնդելու իր էներգակիրների առանցքային տարանցիկ երկրի կարգավիճակը: Էներգակիրների փոխադրման բնագավառում երկու երկրների միջև հիմնական պայմանագրերն ստորագրվեցին 2007 թ. հուլիսին: Դրանց համաձայն՝ Թուրքիան ստացավ երեք գազահորանցք Հարավային Փարս գազահանքում, որտեղից պետք է արտահանի 52,0 մլրդ մ³ գազ, Իրանի և Թուրքիայի միջև գոյություն ունեցող գազատարներին կավելացվի Հարավային Փարսից մինչև Թուրքիայի սահմանը ձգվող 1800 կմ երկարությամբ նոր գազատար¹⁷, կկառուցվի նաև 2000 կմ երկարությամբ մի գազատար, որով «Նաբուկո» ծրագրի շրջանակներում իրանական և թուրքմենական գազը Թուրքիայի տարածքով կարտահանվի Եվրոպա (տարեկան 30 մլրդ մ³)¹⁸:

Սակայն էներգետիկ ռազմավարական նախագծերի իրականացմանը խոչընդոտում են քաղաքական ու տեխնիկական խնդիրներ, և այդ նախագծերից իրականացվում է միայն Իրանից Թուրքիային 14 մլրդ մ³ ծավալով գազի մատակարարման պայմանագիրը, որը գործում է խափանումներով: Ի դեպ, Թուրքիան այդ կապակցությամբ դիմել է Շվեյցարիայում գտնվող արբիտրաժային (միջնորդական) դատարան: Հիմնական քաղաքական խոչընդոտներն են Իրանի նկատմամբ կիրառվող տնտեսական պատժամիջոցներն ու ԱՄՆ-ի ճնշումը: Միևնույն ժամանակ, Թուրքիան նաև պահանջում է, որ իրանական գազն իր տարածքով ԵՄ արտահանվելու դեպքում տարանցման իրավունքն իրեն պատկանի, ինչը ենթադրում է տարանցման համար սակագների փոփոխման իրավունք¹⁹: Այսպիսով՝ էներգետիկայի բնագավառում թուրք-իրանական համագործակցության ակտիվացումը կախված է ԱՄՆ-ի, ԵՄ-ի ու Իրանի միջև հարաբերությունների ընդհանուր բարելավումից:

Դրա հետ մեկտեղ հարկ է ուշադրություն դարձնել հետևյալ հանգամանքի վրա: Իրանում ներքին գազային ցանցը զարգացած չէ, մինչդեռ նա Պարսից ծոցի մոտ գտնվող գազահորերից ստացվող գազն արտահանում է իր ներքին ցանցի միջոցով, և դեպի ՀՀ և ԹՀ ձգվող գազամուղները միացված են ներքին ցանցին, որն անցնում է Թավրիզով:

¹⁷ Գազատարի շինարարության արժեքը կազմում է 2 մլրդ ԱՄՆ-ի դոլար (տես «Türkiye'nin Ortadoğu randevusu». «Milliyet», 14 Ağustos, 2008):

¹⁸ Stu John C. K. Daly. Turkish–Iranian Energy Ties Deepen (upi.com/Energy_Resources/2008/08/21/Turkish-Iranian_energy_ties_deepen):

¹⁹ Stu «ABD'in Itiraz Ettigi Enerji Anlaşması Imzalanmadı». «Zaman», 15 Ağustos, 2008:

**ԹՈՒՐՔԻԱՆ ԵՎ ՄԵՐՉԱՎՈՐ ԱՐԵՎԵԼՔԸ.
ՏԱՐԱԾԱՇՐՋԱՆԱՅԻՆ ՇԱՀԵՐ
ՈՒ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԱՐՏԱՔԻՆ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ
ՌԱԶՄԱՎԱՐԱԿԱՆ ԽՆԴԻՐՆԵՐ**

*Ն. Հ. ՀՈՎՀԱՆՆԻՍՅԱՆ, ՀՀ ՊՆ ԱՌՀԻ-ի գիտնական-վերլուծաբան,
պարամական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր, ՀՀ ԳԱԱ թղթակից
անդամ, Հայաստանի գիտության վաստակավոր գործիչ*

Թուրքիան յուրահատուկ տեղ է գրավում մերձավորարևելյան տարածաշրջանում, նրա տնտեսական կառույցներում և ռազմաքաղաքական ոլորտում: Նա ունի ազդեցության զանազան լծակներ ինչպես առանձին երկրների վրա ներգործելու, այնպես էլ ամբողջ տարածաշրջանում որոշակի ռազմաքաղաքական մթնոլորտ ձևավորելու առումով: Թուրքիան հավակնում է դառնալու Մերձավոր Արևելքի առաջատար պետություն, մույնիսկ՝ գերտերություն, իր քաղաքական կամքը թելադրելու տարածաշրջանի երկրներին, անգամ մարտահրավերներ նետելու տարածաշրջանում գործող մեծ տերություններին՝ փորձելով նրանց ստիպել հաշվի նստել իր շահերի հետ:

Այդուհանդերձ, պետք չէ գերազնահատել թեկուզ տարածաշրջանային մասշտաբով գերտերություն դառնալու Թուրքիայի ներուժը և հնարավորությունները: Նա ունի շատ թույլ, անգամ խոցելի կողմեր, իրեն հակադրվող տարածաշրջանային ու արտատարածաշրջանային ուժեր, որոնք լուրջ խոչընդոտ են երբեմնի հզոր Օսմանյան կայսրության մի բեկոր հանդիսացող և փոքրասիական տարածքում պարփակված ժամանակակից Թուրքիայի քաղաքական երազանքների իրականացման ճանապարհին:

Հայաստանի Հանրապետության ղեկավարությունը ներկա փուլում իր մերձավորարևելյան քաղաքականության հիմնախնդիրները մշակելիս և հայթորքական հարաբերությունների կարգավորման սկսված գործընթացում իր անելիքները սահմանելիս պետք է մշտապես նկատի ունենա այդ իրողությունը: Ընդամենը պահանջվում են մեծ զգուշավորություն, համբերատար ու ճկուն քաղաքականություն. պետք չէ մոռանալ, որ օսմանյան՝ թուրքական, դիվանագիտությունն աչքի է ընկնում փորձառությամբ և խուսանավելու մեծ հմտությամբ:

**1. ՄԵՐՉԱՎՈՐ ԱՐԵՎԵԼՔԸ ԹՈՒՐՔԻԱՅԻ
ՏԱՐԱԾԱՇՐՋԱՆԱՅԻՆ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ
ՀԱՄԱԿԱՐԳՈՒՄ**

Թուրքիայի համար Մերձավոր Արևելքի կարևորությունը պայմանավորված է հետևյալ գործոններով ու հայեցակարգային հիմնադրույթներով:

Պատմաաշխարհագրական գործոն

Մերձավոր Արևելքը Թուրքիայի կենսատարածքն է. որպես պետություն նա ձևավորվել է Փոքր Ասիայում և քաղաքական ասպարեզ է իջել որպես մերձավոր-

արևելյան պետություն՝ հետագայում վերածվելով Օսմանյան կայսրության: Եվ եթե ապագայում մա պետք է գոյություն ունենա ու զարգանա, ապա դա հնարավոր կլինի միայն աշխարհագրական այս տարածքում:

Օսմանյան կայսրությունը նվաճեց ու բռնակցեց Մերձավոր Արևելքի համարյա բոլոր երկրները՝ բացառությամբ Իրանի: Դրանք մոտ չորս դար՝ մինչև 1918 թ., երբ կայսրությունը կործանվեց, գտնվում էին նրա տիրապետության ներքո, իսկ դրանց ժողովուրդները՝ արաբները, ասորիները, հայերը, հույները, քրդերը, հրեաները և այլն, համարվում էին նրա իրավագույր կապտակներ՝ ռայյաներ: Այդ հանգամանքը խորը հետք է թողել թուրքերի՝ որպես տիրապետող ազգի հոգեբանության մեջ, ինչն իր արտացոլումն է ստանում Թուրքիայի ժամանակակից մտածելակերպում և իր հարևանների նկատմամբ վարած քաղաքականության մեջ: Թուրքերն այդպես էլ չեն հաշտվել Օսմանյան կայսրության տարածքների կորստի հետ: Թեև Օսմանյան կայսրության կործանումից անցել է 90 տարի, այդուհանդերձ, թուրքերը «պատմական իրավունքով» հավակնում են տարածաշրջանում առաջատար, անգամ բացառիկ դերի՝ իրենց վերապահելով տարածաշրջանում հատուկ առաքելության և հովանավորության իրավունք: Դրա ապացույցն է Մերձավոր Արևելքի երկրների և ժողովուրդների նկատմամբ Թուրքիայի Հանրապետության վարած քաղաքականությունը 1923 թվականից՝ նրա ձևավորման օրից, մինչև մեր օրերը:

Ռազմավարական գործոն

Բացառիկ է Մերձավոր Արևելքի ռազմավարական նշանակությունը, ինչն ապացուցվել է հազարամյակների ընթացքում, պատմական բոլոր դարաշրջաններում: Այն երկիրը, որը տիրապետող կամ ազդեցիկ դիրքեր ունի միջազգային շահերի ու հետաքրքրությունների այս խաչմերուկում, որտեղ «եփվում» են միջազգային հարաբերությունների շատ կարևոր հարցեր, ինքնաբերաբար ձեռք է բերում թելադրողի կարգավիճակ: Դա մախխիմում շատ լավ էին հասկանում Ստամբուլում օսմանյան կառավարողները, և այսօր էլ լավ են հասկանում Անկարայում Թուրքիայի Հանրապետության ղեկավարները: Արդի փուլում Մերձավոր Արևելքի ռազմավարական կարևորությունը ոչ միայն չի նվազել, այլև ավելի է մեծացել:

Սակայն Թուրքիայի քաղաքական հավակնությունները չեն սահմանափակվում Մերձավոր Արևելքով: Նա ձգտում է ոչ միայն ամրապնդելու իր քաղաքական դիրքերն այդ տարածաշրջանում, այլև վերջինիս միջոցով մեծացնելու իր ազդեցությունը նաև Հարավային Կովկասում, Աֆրիկայում, Կենտրոնական Ասիայում և Հարավային Եվրոպայում՝ հաշվի առնելով, որ Մերձավոր Արևելքը գտնվում է Ասիայի, Աֆրիկայի և Եվրոպայի հատման հանգուցակետում:

Հարկ է նշել, որ Թուրքիայի համար տարածաշրջանի ռազմավարական նշանակությունը պայմանավորված է նաև այն հանգամանքով, որ Մերձավոր Արևելքում կան հսկայական բնական ռեսուրսներ՝ նավթ, գազ և այլ օգտակար հանածոներ, կուտակված են մեծ դրամաֆինանսական միջոցներ: Այս տարա-

ծաշրջանը մի ընդարձակ տնտեսական և աշխատուժի շուկա է: Այդ առումով Մերձավոր Արևելքը ժամանակակից աշխարհի կարևոր կենտրոններից մեկն է, որի դիրքերի ամրապնդումը և քաղաքական, տնտեսական ու ֆինանսական կշռի մեծացումն ապագայում անվիճելի են: Բնականաբար, Թուրքիան չի կարող շահագրգռված չլինել այդ շտեմարանն իր տնտեսական ու քաղաքական ռազմավարական նպատակներին ծառայեցնելու հարցում: Ուստի այստեղ գերակա դիրքեր ունենալը Թուրքիայի համար դառնում է կենսական անհրաժեշտություն և իր՝ որպես ազդեցիկ ուժի գոյատևման գրավական: Ընդ որում, այդ իրողությունը Թուրքիայի համար չի կրում ժամանակավոր բնույթ:

Դեպի Արևմուտք, թե՞ Արևելք

Թուրքիայի համար Մերձավոր Արևելքի ռազմավարական նշանակությունն ավելի է կարևորվում այն յուրահատուկ քաղաքական վիճակի բերումով, որում ինքը հայտնվել է: Դա կապված է առաջին հերթին ժամանակակից աշխարհում Թուրքիայի տեղն ու դերը որոշելու հարցի հետ, այսինքն՝ որտեղ է նրա տեղը՝ Արևմուտքում, այն է՝ Եվրոպայում և նրա կառույցներում, թե՞ Արևելքում, այն է՝ Մերձավոր Արևելքում: Այդ հարցը «դամոկլյան սրի» պես կախված է Թուրքիայի Հանրապետության գլխին՝ նրա կազմավորման օրից ի վեր, քանի որ նրան չի հաջողվում այն լուծել իր համար ձեռնտու և նպաստավոր ձևով: Իսկ Արևմուտքն այդ հարցում Թուրքիայի նկատմամբ կիրառում է դեղագործի մեթոդը՝ խստագույնս չափավորված մոտեցում: Թուրքիան ձգտում է անդամակցելու եվրոպական այդ ամենակարևոր կազմակերպությանը, սակայն Եվրոպայի առաջատար երկրները հակված չեն դրան, ուստի հարցի լուծումը զանազան պատրվակներով հետաձգվում է, և հայտնի չէ, արդյոք դրականորեն կլուծվի Թուրքիայի անդամակցության հարցը: Համենայն դեպս, դրա հավանականություները շատ փոքր է, հատկապես՝ տեսանելի ապագայում: Եվրոպան պարզապես չի ցանկանում իր կազմում տեսնել Թուրքիային՝ նրան համարելով մի օտարածին մարմին, որը շատ ու շատ հեռու է եվրոպական արժեքներից: Դա լավ են հասկանում Անկարայում, և դրա լավագույն ապացույցն է Թուրքիայի նախկին վարչապետ Էրբաքանի այն հայտարարությունը, թե ԵՄ-ը քրիստոնյաների ակումբ է, որում մահմեդական երկրները տեղ չունեն:

Այն իրողությունը, որ ԵՄ-ը վանում է Թուրքիային, և վերջինս չունի եվրոպական գլխավոր կառույցի կամ ընտանիքի անդամ դառնալու հեռանկար, ստիպում է Թուրքիային նորովի ընկալել Մերձավոր Արևելքը՝ իր տեղն ու դերը որոշելու տեսանկյունից ավելի կարևորելով միջազգային հարաբերություններում նրա ունեցած նշանակությունը: Խոսքը Մերձավոր Արևելք Թուրքիայի վերադառնալու մասին չէ. նա այդտեղ էր և դատապարտված է մնալու այդտեղ: Խոսքն այն մասին է, որ Թուրքիան այսուհետև կփորձի ավելի ակտիվ քաղաքականություն վարել և ավելի վճռական դերակատարում ունենալ Մերձավոր Արևելքում, իրոք դառնալ տարածաշրջանային գերտերություն՝ քաղաքական, տնտեսական և ռազմա-

վարական զարգացումներին տալով այնպիսի ուղղվածություն և ընթացք, որոնք առավելագույնս համապատասխանեն իր շահերին:

Մեր կարծիքով՝ որքան նվազեն եվրոպական կառույցներին Թուրքիայի անդամակցության հնարավորությունները, այնքան կակտիվանան նրա մերձավորարևելյան քաղաքականությունը և այն իր քաղաքական գործունեության գլխավոր ասպարեզի վերածելու միտումը:

Այդուհանդերձ, «Արևելք, թե՞ Արևմուտք» երկընտրանքը առ այսօր վերջնականապես լուծված չէ: Սակայն անժխտելի է, որ թուրքական կողմնորոշման նժարն ավելի է թեքվում դեպի Արևելք: Այդ գործընթացը նոր չէ: Ուստի պատահական չէ, որ ժամանակակից Թուրքիայի արտաքին, մասնավորապես՝ տարածաշրջանային, քաղաքականությունն ուսումնասիրող փորձագետ Գրեհեմ Ֆուլլերը իր արժեքավոր աշխատության համար ընտրել է «Թուրքիան դեմքով դառնում է դեպի Արևելք. նոր կողմնորոշում դեպի Մերձավոր Արևելք և հին Խորհրդային Միություն» վերնագիրը¹: Ի դեպ, այդ աշխատությունը նա գրել է ԱՄՆ-ի բանակի և ռազմաօդային ուժերի հատուկ պատվերով*:

Սրանք են ընդհանուր գծերով Թուրքիայի մերձավորարևելյան քաղաքականության հայեցակարգային հիմնադրույթները: Ուստի Հայաստանը այդ իսկ ելակետային դիրքերից պետք է դիտարկի՝

– Մերձավոր Արևելքում Թուրքիայի ազդեցության ուժեղացման և դերակատարման մեծացման հնարավորությունն ու հետևանքները,

– հայ-թուրքական հարաբերությունների կարգավորման հարցերը,

– իր մերձավորարևելյան քաղաքականության հայեցակարգային հիմնադրույթները մշակելու և կիրարկելու հիմնախնդիրները:

2. ԹՈՒՐԹԻԱՅԻ ՄԵՐՉԱՎՈՐԱՐԵՎԵԼՅԱՆ

ՔԱՂԱՔԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ԱՌԱՋՆԱՀԵՐԹՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ

Թուրքիայի մերձավորարևելյան քաղաքականության առաջնահերթությունների մեջ, մեր կարծիքով, ըստ կարևորության հարկ է առանձնացնել իրանական, արաբական, քրդական, նոր պանթյուրքական, ինչպես նաև իսրայելական ուղղությունները: Դրանք փոխլրացնում են միմյանց և կազմում մի բարդ հան-

¹ Stu Graham E. Fuller. Turkey Faces East. New Orientations Towards the Middle East and the Old Soviet Union. Santa Monica, «RAND», 1992:

* Դեռ 1990 թ. Գրեհեմ Ֆուլլերի հետ «ՌԷՆԴ քոնպրեյշնում» տեղի ունեցած մեր զրույցի ժամանակ, երբ մենք նրա հետ քննարկում էինք զանազան հարցեր, այդ թվում՝ Թուրքիայի ապագայի և ԵՄ-ին նրա անդամակցելու հնարավորությունների հարցը, նա այն հետաքրքիր ու ինքնատիպ միտքն արտահայտեց, որ Թուրքիան երբեք չի դառնա ԵՄ-ի անդամ, և դա ոչ թե այն պատճառով, որ չի ճանաչում Հայոց ցեղասպանությունը, որ Թուրքիայում գոյություն ունի Քրդական հարց կամ չկա ժողովրդավարություն, այլ գլխավորապես այն պատճառով, որ Եվրոպան Թուրքիան չի համարում եվրոպական երկիր իր մշակույթով, մտածելակերպով և սովորույթներով, ուստի մտահոգ է, որ եվրոպական կառույցներին Թուրքիայի լիիրավ անդամության պարագայում դա անխուսափելիորեն կհանգեցնի Եվրոպայի սոցիալ-տնտեսական, մշակութային մակարդակի կտրուկ անկմանը, ինչի հետ եվրոպացիները չեն կարող հաշտվել:

գույց, որի յուրաքանչյուր բաղադրամաս թուրքական մերձավորարևելյան քաղաքականության ձևավորման և իրականացման համար ունի իր առանձնահատուկ նշանակությունը, և որին տեղյակ լինելը բխում է ՀՀ ազգային անվտանգության ապահովման շահերից:

Թուրքիա – Իրան

Իրանի հետ հարաբերությունները Թուրքիայի համար ունեն առանձնահատուկ նշանակություն: Դա շատ լայն թեմա է, և մեր խնդիրը չէ խորանալ թուրք-իրանական հարաբերությունների մանրամասների մեջ: Մենք կանդաղառնանք թուրք-իրանական հարաբերություններին՝ Մերձավոր Արևելքում Թուրքիայի գերտերություն դառնալու նկրտումների, դրա հետ կապված քաղաքական նոր մթնոլորտի ձևավորման և տարածաշրջանում կայունության հաստատման ու պահպանման տեսանկյունից՝ այդ հարցերը քննարկելով ՀՀ ազգային անվտանգության շահերի համատեքստում:

Իրանն ամենաառաջ, կարելի է ասել՝ անհաղթահարելի, խոչընդոտն է Թուրքիայի՝ Մերձավոր Արևելքի գերտերության վերածվելու ճանապարհին, քանի որ ինքն էլ ունի մեծ հավակնություններ: Իրանը պետականության դարավոր և հարուստ փորձ, տնտեսական և ռազմական բավարար ներուժ ունեցող երկիր է, որը նաև ունի թուրքական տարածաշրջանային գերիշխանական նկրտումներին հաջողությամբ դիմակայելու մեծ հնարավորություններ: Պետք չէ անտեսել և պատմական գործոնը. Թուրքիան և Իրանը դարավոր ախոյաններ են, նրանց պատմությունը հարուստ է Մերձավոր Արևելքում իրենց տիրապետությունը հաստատելու համար մղված արյունալի պատերազմներով:

Ներկայիս փուլում կա երկու հիմնական գործոն, որոնք ոչ միայն բաժանում են այդ պետությունները, այլև նրանց միջև դիմակայության պատճառ են: Առաջինը 1979 թ. Իրանում իսլամական հեղափոխության հաղթանակի հետևանքով Իրանի վերածումն է իսլամական հանրապետության: Այդ երևույթն ինքնին որևէ վտանգ չէր ներկայացնի, եթե չլիներ մի կարևոր հանգամանք: Թուրքիայում տիրապետող է իսլամի սուննիական ուղղությունը, Իրանում՝ շիականը: Այդ երկու ուղղությունների միջև 7-րդ դարից գոյություն ունի հակամարտություն, որը շատ հաճախ վերածվում է քաղաքական սուր պայքարի և արյունալի բախումների: Այս դեպքում դրությունը խիստ վտանգավոր է դառնում այն պատճառով, որ Իրանը հայտարարեց շիական արմատական իսլամական «հեղափոխության արտահանման» մասին, և դա երկար ժամանակ դրված էր նրա արտաքին քաղաքականության հիմքում: Պարզ է, որ այդ հեղափոխությունը պիտի «արտահանվեր» ոչ թե քրիստոնեական, այլ մահմեդական երկրներ, ինչի հետևանքով այնտեղ ևս կարող է հաստատվել «մոլլակրատիա», այսինքն՝ այնպիսի կրոնապետություն, ինչպիսին Իրանում է: Սուննիական Թուրքիայի համար իրանական շիական արմատականության տվյալ մոդելը ոչ միայն անընդունելի է, այլև խիստ վտանգավոր: Ռիստի և նա բոլոր միջոցներով դիմակայում է իրանական «այաթոլլահների» քաղաքական հավակնություններին:

Թուրքիան իր հերթին ընդդեմ Իրանի օգտագործում է աղբբեջանական, կամ «երկու Աղբբեջանների», գործոնը: Խոսքը Հյուսիսային (կամ մախկին Աղբբեջանական ԽՍՀ) և Իրանի մաս կազմող Իրանական Աղբբեջանի միավորման ու Բաքվի գլխավորությամբ մեկ միասնական աղբբեջանական պետության ստեղծման մասին է, մի գաղափար, որի հեղինակը հենց Թուրքիան է²: Դա կարող է հանգեցնել Իրանի տարածքային կորուստների և սկիզբ դնել նրա մասնատմանը:

Անշուշտ, այս պետությունների միջև կան նաև այլ տարածայնություններ ու հակասություններ:

Թուրք-իրանական հակասությունները կարող են ավելի սրվել, եթե Թուրքիան, վերջնականապես համոզվելով, որ ԵՄ-ի դռներն իր առջև փակ են, ակտիվացնի իր քաղաքականության մերձավորարևելյան ուղղությունը՝ փորձելով դառնալ այդ տարածաշրջանի գերիշխանը: Իսկ դա հնարավոր է առաջին հերթին Իրանի հաշվին՝ տարածաշրջանում նրան ռազմաքաղաքական առումով հետին պլան մղելով: Թուրք-իրանական հակադրության արտահայտություն պետք է համարել նաև այն իրողությունը, որ Անկարան «Պլատֆորմի» մեջ չի ներառել Իրանը և ձգտում է նրան ամեն կերպ մեկուսացնելու Հարավային Կովկասում իրականացվող քաղաքական ու ռազմավարական մախածեռնություններից:

Այս ամենը Հայաստանի համար կարող է ունենալ իր անմիջական բացասական հետևանքները: ՀՀ ազգային անվտանգության տեսանկյունից Իրանի հետ հարաբերությունները շատ կարևոր են, և դրանք այժմ հասել են մի այնպիսի աստիճանի, երբ երկու կողմերն էլ այդ հարաբերությունները բնութագրում են որպես բարեկամական: Թուրքիայի հետ Հայաստանի հարաբերությունները, ինչպես հայտնի է, զրոյական են և ըստ էության՝ ոչ բարեկամական: Այդ պայմաններում ուժեղ Իրանի գոյությունը, որն ունակ է կանխելու Մերձավոր Արևելքում Թուրքիայի դիրքերի հետագա ամրապնդումը, առավել ևս՝ նրա գերիշխանության հաստատումը, միանգամայն համապատասխանում է Հայաստանի շահերին: Դրա հետ մեկտեղ, մեր կարծիքով, եթե թուրք-իրանական հարաբերություններն էապես սրվեն, և նրանց միջև առաջանա բախում, ապա Հայաստանը չպետք է դառնա այդ հակամարտության անմիջական մասնակից: Նման ճկուն քաղաքականություն ՀՀ-ն պետք է վարի ոչ միայն ներկա փուլում, երբ նշմարվում է հայ-թուրքական հարաբերությունների վերսկսման միտում, այլև՝ միշտ:

Թուրքիա – արաբական երկրներ: «Զրոյական մակարդակի» վերաբերյալ թուրքական տեսությունը

Արաբական Արևելքի երկրները Մերձավոր Արևելքում աշխարհաքաղաքական իրողությունների ձևավորման ամենակարևոր գործոններից են: Մերձավոր Արևելքում հնարավոր չէ իրականացնել լուծումներ, քաղաքական հնարներ, արմատական բնույթի տեղաշարժեր և ծրագրեր՝ առանց հաշվի առնելու այդ երկրների դիրքորոշումը: Դա լավ են հասկանում Անկարայում: Ուստի և Թուր-

² Տես նույն տեղում, էջ 36–40, 54–59:

քիան մեծ նշանակություն է տալիս արաբական երկրների, առաջին հերթին՝ Սիրիայի, Իրաքի և Եգիպտոսի հետ հարաբերությունների զարգացմանը: Դա պայմանավորված է ոչ միայն նրանց ներուժով, այլև պատմական գործոնով: Մեր ուսումնասիրությունների արդյունքներով մենք հանգել ենք այն եզրակացության, որ Թուրքիայում մինչ օրս չեն հաշտվել արաբական երկրները կորցնելու փաստի հետ³, ինչը երբեմն դրսևորվում է նրանց նկատմամբ Թուրքիայի հավակնությունների ձևով, այդ թվում՝ տարածքային հարցերում: Թուրքիային Անգլիայի և Ֆրանսիայի օգնությամբ հաջողվեց 1936–1939 թթ. Սիրիայից «խլել» Ալեքսանդրետի սանջակը, իսկ երկրորդ համաշխարհային պատերազմի տարիներին Թուրքիան փորձում էր Հիտլերի օգնությամբ գրավել Հյուսիսային Սիրիան՝ Հալեպն ու նրա շրջակա տարածքները, Հյուսիսային Իրաքը՝ Մոսուլը, իր հսկողության տակ առնել այդ տարածաշրջանի երկաթուղային ցանցերը և նավթային ռեսուրսները⁴: Հետագայում ևս Թուրքիան տարբեր առիթներով սպառնացել է Սիրիային և Իրաքին: Այսպես, 1998 թ. Թուրքիան իր ռազմական ուժերը կենտրոնացրեց Սիրիայի սահմանի մոտ՝ սպառնալով ներխուժել, եթե սիրիական կողմը չարտաքսի Քրդստանի բանվորական կուսակցության (ԶԲԿ) ղեկավար Օջալանին և չդադարեցնի օգնությունը այդ կուսակցության մարտիկներին: Սիրիան ստիպված զիջեց⁵: Թուրքիան կարողացավ բացահայտ սպառնալիքներով հասնել նաև այն բանին, որ Սիրիան այսօր չի բարձրացնում 1939 թ. Թուրքիայի կողմից բռնակցված Ալեքսանդրետի տարածքը վերադարձնելու հարցը:

Ինչ վերաբերում է Իրաքին, ապա այն Թուրքիայի համար շատ կարևոր երկիր է, հատկապես նրա հյուսիսային մասը՝ Մոսուլի մարզն իր հարուստ նավթային պաշարներով, որոնք մշտապես գրգռում են Թուրքիայի «ախորժակը»: Թուրքիային անհանգստացնում են նաև Հյուսիսային Իրաքի քրդաբնակ շրջաններում հաստատված ԶԲԿ մարտական ջոկատները և Թուրքիայի դեմ ուղղված նրանց գործողությունները: Թուրքական զորքերը, խախտելով միջազգային իրավունքի նորմերը, արդեն մի քանի տարի շարունակ ներխուժում են ՄԱԿ-ի անդամ, անկախ ու ինքնիշխան Իրաքի հյուսիսային տարածքները և ռազմական գործողություններ ծավալում այնտեղ ապաստանած քրդական ջոկատների դեմ:

Թուրքիային մտահոգում է նաև Իրաքի՝ որպես պետության ապագայի հարցը, հատկապես՝ նրա բաժանման և այդ տարածքում երկու նոր քրդական և արաբական շիական պետությունների ստեղծման հեռանկարը:

Թուրքիան որպես արաբական երկրների վրա ճնշման լծակ է օգտագործում ջրի գործոնը: Խոսքը, մասնավորապես, վերաբերում է Թուրքիայից Սիրիա և

³ Այդ մասին ավելի հանգամանորեն տես Ն. Հովհաննիսյան, Արաբական երկրների պատմություն, հ. 3-րդ: Ե., 2005, *նաև*՝ հ. 4-րդ: Ե., 2007:

⁴ Տես Н. Оганесян. Политика империалистических держав на Арабском Востоке в годы Второй мировой войны. Е., 1980:

⁵ Տես Ռ. Կարապետյան, Նոր զարգացումներ թուրք-սիրիական հարաբերություններում: «Թուրքագիտական և օսմանագիտական հետազոտություններ», IV, Ե., 2006:

Իրաք հոսող Եփրատի ջրերի օգտագործմանը, ինչը շատ կարևոր է այդ երկրների գյուղատնտեսության զարգացման համար⁶:

Ի վերջո, Թուրքիային հաջողվեց զանազան ճնշումներով և սպառնալիքներով ստիպել Սիրիային՝ գնալ մի շարք զիջումների, և այսօր այդ երկու երկրների միջև հաստատվել են իրենց իսկ բնութագրմամբ բարեկամական հարաբերություններ:

Ինչ վերաբերում է Արաբական Արևելքի մյուս երկրներին, ապա նրանց և Թուրքիայի միջև սուր խնդիրներ չկան: Թուրքիան բազմիցս հայտարարել է, որ պաշտպանում է Պաղեստինին՝ նրա պայքարում: Սակայն դա չի խանգարում, որ Թուրքիան սերտ հարաբերություններ պահպանի Իսրայելի հետ, որը Պաղեստինի արաբական պետության ստեղծման միակ խոչընդոտն է:

Թուրքիան ընդհանրապես գոհ է իր մի շարք հարևանների, այդ թվում և արաբական երկրների հետ հարաբերություններից՝ դրանց կարգավորման առումով: Թուրքիայի ղեկավարությունը շրջանառության մեջ է դրել մի նոր՝ այսպես կոչված «գրոյական մակարդակի», տեսություն: Այդ մասին բարձրաձայնեց Թուրքիայի վարչապետ Էրդողանի արտաքին քաղաքականության գծով գլխավոր խորհրդական Ահմեդ Դավութօղլուն: Ըստ նրա՝ այդ տեսության իմաստը «հարևանների հետ խնդիրները գրոյական մակարդակի իջեցնելն է»⁷, այսինքն՝ նրանց միջև գոյություն ունեցող տարաձայնությունները և հակասությունները լուծելը: Սակայն չի նշվում, թե ինչ գնով և ինչ սկզբունքների հիման վրա է դա արվում, ով է զիջում և ով՝ շահում:

Շեշտելով, որ դա վարչապետ Էրդողանի կառավարության որդեգրած քաղաքական ուղեգիծն է, գլխավոր խորհրդականը հայտարարել է. «Դա մեզ հաջողվեց», և բերել է Բուլղարիայի, Վրաստանի, Հունաստանի և Սիրիայի հետ սերտ հարաբերությունների հաստատման օրինակը: Նա չի մոռացել նաև Հայաստանը և Կիպրոսը՝ նշելով, որ «այդ առումով դրական զարգացումներ են արձանագրվում Հայաստանի և Կիպրոսի հարցերում»⁸:

Ազգային անվտանգության տեսակետից Հայաստանի համար թուրք-արաբական հարաբերությունները տվյալ փուլում հետաքրքրություն են ներկայացնում երկու առումով: *Առաջին*. արաբական երկրների, մասնավորապես՝ Սիրիայի հետ Թուրքիայի հարաբերությունների նորմալացումը նպաստում է մեր տարածաշրջանի կայունության ամրապնդմանը, ինչում շահագրգռված է նաև Հայաստանը: Դա կարևորվում է և այն առումով, որ արաբական երկրները, տվյալ դեպքում՝ Սիրիան, թեև հաշվի են առնում Թուրքիայի շահերը, այդուհանդերձ, նրանից վասալական կախման մեջ չեն ընկնում: Հետևաբար, դրանք չեն կարող խոչընդոտ դառնալ հայ-արաբական միջպետական հարաբերությունների

⁶ Տես *H. Оганесян. Отношения Иракской Республики со странами Арабского Востока*. Е., 1985, сс. 51 – 70; «Թուրքագիտական և օսմանագիտական ուսումնասիրություններ», IV, էջ 159:

⁷ ««Զգտում ենք առավելագույնս բարելավել Հայաստանի հետ հարաբերությունները», հայտարարել է Թուրքիայի վարչապետի խորհրդական Դավութօղլուն՝ արձագանքելով ՀՀ արտգործնախարար Նալբանդյանի հարցազրույցին»: «Ազգ», 2008 թ. հոկտեմբերի 30:

⁸ Նույն տեղում:

գարգացման և խորացման ճանապարհին: *Երկրորդ*. մենք չպետք է մոռանանք արաբական երկրներում հայ համայնքների գոյության փաստը, որոնց կարևոր կենտրոններից են Սիրիան և Լիբանանը: Թուրք-արաբական հարաբերություններում նկատվող մերձեցումը՝ արաբական երկրների անկախության հարգման սկզբունքի պահպանման պարագայում, ծառայում է հայ համայնքների անվտանգությունն ավելի ապահով դարձնելու խնդրին:

Պետք չէ բացառել հայ-թուրքական հարաբերությունների կարգավորման հարցում Թուրքիայի կողմից հակամարտությունների լուծման «գրոյական մակարդակի» թուրքական մոդելի պարտադրանքը: Ինչպես հայտնի է, այն պարագայում, երբ Հայաստանը պաշտոնապես հայտարարում է Թուրքիայի հետ իր հարաբերություններն առանց որևէ նախապայմանի կարգավորելու պատրաստակամության մասին, Թուրքիան շարունակում է պահանջել Հայաստանից՝ հրաժարվել Հայոց ցեղասպանության մեջ Թուրքիային մեղադրելուց, հայկական զորքերը դուրս բերել ազատագրված գոտիներից և Ղարաբաղի հարցը լուծել Ադրբեյջանի տարածքային ամբողջականության պահպանման շրջանակներում: Թուրքիան այդպես է պատկերացնում հայ-թուրքական հակամարտությունը «գրոյական մակարդակով» լուծելու հեռանկարը և հնարավորությունը: Անշուշտ, դա Հայաստանի համար բացարձակապես անընդունելի է, և ՀՀ ղեկավարությունն այդ հարցում չի կարող որևէ զիջման գնալ:

Թուրք-քրդական հարաբերություններ

Քրդական հարցը թերևս Թուրքիայի մերձավորարևելյան քաղաքականության ամենաբարդ պոտենցիալն է, կարելի է ասել՝ նրա «աքիլլեսյան գարշապարը»: Նրա առանձնահատկությունն այն է, որ Թուրքիայի համար պարունակում է և՛ արտաքին, և՛ ներքին սպառնալիքներ, անգամ պետության տրոհման առումով: Եվ այս դեպքում հակամարտությունների «գրոյական մակարդակի» թուրքական տեսությունը չի կարող գործել, քանի որ Թուրքիան պատրաստ չէ ճանաչելու քրդերի իրավունքները: Բարդությունն այն է, որ Քրդական հարցը շոշափում է ոչ միայն Թուրքիայի, այլև Իրանի, Իրաքի և Սիրիայի շահերը, որտեղ քրդերը բնակվում են զանգվածաբար: Դա, մի կողմից, հնարավորություն է տալիս այդ չորս պետություններին, որոնք ներկայացնում են, համապատասխանաբար, թուրքական, պարսկական և արաբական էթնոսները, միավորելու իրենց ջանքերը քրդերի իրավունքների դեմ պայքարում և կանխելու անկախ քրդական պետության ստեղծումը, իսկ մյուս կողմից՝ հնարավորություն է տալիս քրդերին խուսանավելու՝ օգտագործելով այդ պետությունների միջև առկա հակասությունները: Եվ ստացվում է, որ արդի փուլում մերձավորարևելյան հանգույցի ներսում ձևավորվել է մի յուրատեսակ «քրդական հանգույց»:

Քրդական հարցում թուրքական կառավարությունը, ի տարբերություն անցյալ դարի 20-70-ական թվականներից, կորցրել է վերահսկողությունը: Եթե այն ժամանակ քեմալականները երկրի ներսում լիովին վերահսկում էին Քրդական հարցը, երբ անգամ պաշտոնապես չէր ընդունվում քրդերի՝ որպես ինքնուրույն

էքնոսի գոյությունը, ապա այժմ իրադրությունը կտրուկ փոխվել է, և թուրքական կառավարությունը հարկադրված է ընդունելու Թուրքիայում նրանց, հետևաբար և Քրդական հարցի գոյությունը: Դա այդ երկրում ստեղծում է նոր քաղաքական իրադրություն՝ ոչ ի նպաստ վերջինիս կառավարության:

Թուրքիային անհանգստացնում է նաև, թեկուզ և Իրաքում, անկախ քրդական պետության ստեղծման հեռանկարը, հատկապես որ այդ հարցում ԱՄՆ-ը չի դրսևորում հստակ դիրքորոշում: Անկարայում լավ են գիտակցում, թե դա ինչ շրջափակման արձագանք կարող է առաջացնել, և ինչ սպառնալիքներ կարող է պարունակել Թուրքիայի ամբողջականության, անգամ՝ գոյության համար: Նման պետության ստեղծումը նաև «կոզեկոչեր» Սևրի պայմանագրի ուրվականը՝ դրանից բխող իր բոլոր հետևանքներով:

Քրդական հարցը դարձել է Մերձավոր Արևելքն ապակայունացնող գործոն և դրանով իսկ շոշափում է տարածաշրջանի բոլոր պետությունների, այդ թվում նաև Հայաստանի, շահերը: Մենք նկատի ունենք այն իրողությունը, որ այսօր Արևմտյան Հայաստանի բնակչության մեծ մասը կազմում են քրդերը, որոնք ամենաակտիվ դերակատարումն ունեցան 1915 թ. Հայոց ցեղասպանությունն իրականացնելու մեջ: Դա հետք է թողել հայերի պատմական հիշողության մեջ, ինչը Հայաստանի իշխանությունները չեն կարող անտեսել: Մյուս կողմից՝ քրդական անկախ պետության լույս աշխարհ գալու պարագայում, այդ պետությունը կհավակնի ամբողջ Արևմտյան Հայաստանին, մանավանդ, որ վաղուց է, ինչ քրդական զանազան շրջաններում և աղբյուրներում չեն թաքցվում Արևմտյան Հայաստանը, նրա պատմական տարածքները՝ Վանը, Բիթլիսը, Մուշը, Դիարբեքիրը և այլ շրջաններ ու բնակավայրեր որպես Քրդաստան դիտելու նրանց հավակնությունները:

Այդ հանգամանքը նոր խնդիրներ է դնում Հայաստանի Հանրապետության և համայն հայության առջև:

Թուրքիան և նոր պանթյուրքականությունը

Սառը պատերազմի ավարտից հետո կրկին գլուխ բարձրացրեց պանթյուրքականության հին գաղափարախոսությունը, որը ԱՄՆ-ի «Ռ-ԷՆ-Դ քորպորեյշնի» մասնագետները նախընտրում են անվանել նոր պանթյուրքականություն: Սակայն խնդիրն այն է, որ Թուրքիան չունի անմիջական սահմաններ ու շփման կետեր այն բոլոր թյուրքախոս ժողովուրդների հետ, որոնց հասցեագրված է Անկարայի կողմից ուղղորդվող պանթյուրքականության գաղափարախոսությունը և դրա վրա խարսխվող քաղաքականությունը: Թուրքիան աշխարհագրական-տարածքային առումով նրանցից բաժանված է Վրաստանով, Հայաստանով, Իրանով և արաբական երկրներով: Նման պայմաններում Մերձավոր Արևելքն սկսմայից դառնում է բնական կամուրջ, որը կարող է Թուրքիային կապել Կենտրոնական Ասիայի թյուրքախոս պետությունների, ինչպես նաև Ռուսաստանում և Չինաստանում բնակվող բավականին հոծ թյուրքական

զանգվածի հետ: Այդ հանգամանքը Թուրքիայի համար ավելի է արժեքավորում Մերձավոր Արևելքի նշանակությունը, և բնավ էլ երկրորդական չէ, թե այնտեղ ինչ իրադրություն է տիրում, որ պետությունը կարող է ունենալ առավել ազդեցիկ դիրքեր: Ընդհակառակը, նա շահագրգռված է, որ Մերձավոր Արևելքում հաստատվի ուժերի այնպիսի հաշվեկշիռ և ստեղծվի այնպիսի քաղաքական մթնոլորտ, որը ոչ միայն չխոչընդոտի, այլև բարենպաստ պայմաններ ստեղծի այդ բնական կամրջի միջոցով ավելի սերտացնելու և գործնական դարձնելու տարաբնույթ հարաբերությունները Կասպից ծովից և Վոլգայից դեպի արևելք գտնվող իր «ազգակից» թյուրքախոս ժողովուրդների հետ: Եթե քննարկվող նախորդ քննադատումն առնչվում էին Մերձավոր Արևելքի կոնկրետ երկրների ու ժողովուրդների հետ, ապա նոր պանթյուրքականությունն ավելի շուտ կարող է դասվել գաղափարախոսական լիցք պարունակող երևույթների շարքը: Եվ այդ կապակցությամբ կցանկանայինք անել հետևյալ դիտողությունները, որոնց տեղյակ լինելը և հաշվի առնելը, մեր կարծիքով, Հայաստանի ազգային անվտանգության տեսանկյունից պարզապես անհրաժեշտ են:

Առաջին. պանթյուրքականությունն ի հայտ եկավ 20-րդ դարի սկզբներին, մի պատմական ժամանակաշրջանում, երբ Օսմանյան կայսրությունը միակ թյուրքական պետությունն էր, իսկ նոր պանթյուրքականությունը՝ 20-րդ դարի 90-ական թվականներին, երբ բացի Թուրքիայից կազմավորվեցին թյուրքախոս ժողովուրդների ևս հինգ անկախ պետություն՝ Ադրբեջանը, Ղազախստանը, Դրոգստանը, Թուրքմենստանը և ՌՖՍՀ-ի կազմում: *Երկրորդ.* պանթյուրքականության գլխավոր նպատակն էր բոլոր թյուրքալեզու ժողովուրդների միավորումը մեկ պետության՝ Օսմանյան կայսրության մեջ: Այդ սկզբունքը ելակետային էր պանթյուրքականության գաղափարախոսության համար: Նոր պանթյուրքականությունը, ելնելով նոր քաղաքական իրողություններից և հինգ նոր կազմավորված թյուրքախոս պետությունների առկայությունից, ըստ էության, հրաժարվում է Անկարայի գլխավորությամբ մեկ միասնական թուրքական պետության մեջ միավորման գաղափարից, համենայն դեպս, հրապարակավ չի հայտարարում այդ մասին: ՌԽՍՀ-ի նոր պանթյուրքականության հիմնական զենքն է դառնում ներթուրքական համերաշխությունը, որի շրջանակներում Անկարան հույս ունի ապահովելու իր եթե ոչ գերիշխանական, ապա գոնե առաջատար, թելադրող դիրքերը: *Երրորդ.* միջազգային իրադրության առումով 20-րդ դարում ավելի դյուրին էր հաղթանակի հասնելու ակնկալությամբ վարել պանթյուրքականության քաղաքականություն, քան այժմ՝ 20-րդ դարի վերջերին և 21-րդ դարի սկզբներին ձևավորված նոր բնույթի միջազգային հարաբերությունների պայմաններում, երբ հաստատվել է ուժերի նոր հաշվեկշիռ, իսկ թուրքականությունը չունի այնպիսի ներուժ, որ կարողանա արմատական փոփոխություն առաջացնել Մերձավոր Արևելք–Կենտրոնական Ասիա աշխարհաքաղաքական տարածաշրջանում: Դա շատ դժվար խնդիր է Թուրքիայի և պանթյուրքականության ջատագովների համար: *Չորրորդ.* եթե Թուրքիան փորձի նոր պանթյուրքականության հարցում

տեսությունից անցնել պրակտիկայի, ապա նա, ի տարբերություն 20-րդ դարի առաջին կեսից, Մերձավոր Արևելքում իր դեմ կունենա արդեն կազմավորված ու զարգացած, բավականին ուժեղ պետություններ, որոնց համար նոր պանթյուրքականությունն անընդունելի է, և որոնք ի գործու կլինեն պատմել կանգնեցնելու նրա ճանապարհին: Մենք նկատի ունենք ոչ միայն Իրանը, այլև Եգիպտոսը, Սիրիան, Իրաքը, Սաուդյան Արաբիան, Հորդանանը, Պարսից ծոցի արաբական երկրները և այլն: Դրա վճռական հակառակորդները կլինեն նաև Ռուսաստանը, Հնդկաստանը, Չինաստանը և արևմտյան շատ ու շատ պետություններ:

Մեր կարծիքով՝ Թուրքիան չի կարող աջակցություն ստանալ և իր նոր պանթյուրքական նպատակների համար օգտագործել նաև «Իսլամական կոնֆերանս» կազմակերպությունը, քանի որ վերջինիս կազմում կան այնպիսի մահմեդական երկրներ, որոնց շահերին չի համապատասխանում նոր պանթյուրքականության գաղափարախոսությունը, իսլամական աշխարհում քյուրքական տարրի քաղաքական համախմբումը և ուժեղացումը: Դրանց թվում, բացի Իրանից և արաբական երկրներից, առաջին հերթին պետք է նշել Պակիստանը, Բանգլադեշը, Ինդոնեզիան և Ասիայի ու Աֆրիկայի մի շարք այլ մահմեդական երկրներ:

Նոր պանթյուրքականության հակառակորդների շարքում կամա թե ակամա անխուսափելիորեն կհայտնվի նաև Հայաստանը: Նշենք, որ պանթյուրքականության երիտթուրքական հայտնի ղեկավարներից ու գաղափարախոսներից մեկը՝ Ալի Իհսան փաշան, ժամանակին ասել է. «Եթե չլինեին հայերը, մենք վաղուց նվաճած կլինեինք Կովկասը»⁹: Այդ պատճառով էլ ընդունված տեսակետ է, որ պանթյուրքականությունն իր սուր ծայրով ուղղված էր հայերի դեմ և դարձավ Հայոց ցեղասպանության հիմնական դրդապատճառներից մեկը: Այդ հանգամանքը մենք պետք է մշտապես նկատի ունենանք: Մերօրյա նոր պանթյուրքականները լավ են հիշում և քաջ գիտակցում են, որ այսօր էլ Հայաստանը որպես խոչընդոտ կանգնած է նոր պանթյուրքական քաղաքականության ճանապարհին:

Հայտնի է, որ Հայաստանը և կենտրոնասիական քյուրքախոս երեք երկրներ Ռուսաստանի, Բելառուսի և Տաջիկստանի հետ մտնում են Հավաքական անվտանգության պայմանագրի կազմակերպության (ՀԱՊԿ) կազմի մեջ: Հարց է ծագում. ինչպիսի՞ն կլինի այդ քյուրքախոս պետությունների դիրքորոշումը Հայաստանի նկատմամբ, եթե, թեկուզ տեսականորեն, ստեղծվի մի իրադրություն, երբ Թուրքիան Հայաստանի համար կներկայացնի կոնկրետ ռազմական սպառնալիք: Արդյո՞ք ՀԱՊԿ-ի երեք քյուրքախոս անդամները՝ Ղազախստանը, Կրդզստանը և Ուզբեկստանը կկատարեն իրենց պայմանագրային պարտավորությունները և ռազմական օգնություն ցույց կտան Հայաստանին, թե՞, նախապատվություն տալով նոր պանթյուրքական զգացմունքներին ու սկզբունքներին, ձեռնպահ կմնան կամ կկանգնեն Թուրքիայի կողքին, ինչպես, անշուշտ, կանի Ադրբեյջանը: Կարծում ենք, որ դա բարդ հարց է, որը պահանջում է հատուկ մոտեցում:

⁹ Սայիհ Չահր ալ Դին, Հայեր. ժողովուրդ և հիմնախնդիր: Բեյրութ, 1988, էջ 95 (արաբ.):

Թուրքիա – Իսրայել

Այդ հարաբերություններն այնքան սերտ են, որ մասնագիտական գրականության մեջ բնութագրվում են անգամ որպես ռազմավարական: Այդուհանդերձ, Անկարա–Թել Ավիվ առանցքը պետք է դիտել որպես «հաշվենկատ ամուսնություն», երբ կողմերից յուրաքանչյուրը փորձում է օգտագործել մյուսին հօգուտ իր շահերի: Իսրայելի համար Թուրքիայի կարևորությունն այն է, որ վերջինս տարածաշրջանում միակ մահմեդական երկիրն է, որը դեմ է Իսրայելի՝ որպես պետության վերացմանը, բոլոր բնագավառներում համագործակցում է նրա հետ և պատրաստ է ցույց տալու անհրաժեշտ քաղաքական ու բարոյական աջակցություն: Շնորհիվ դրա՝ Իսրայելը մերձավորարևելյան տարածաշրջանում լրիվ մեկուսացած չէ: Բացի այդ, նրանց միջև հաստատվել է որոշակի ռազմական համագործակցություն. Թուրքիան Իսրայելին թույլատրել է օգտագործել իր օդային տարածքը իսրայելական ռազմական ինքնաթիռների վարժանքների համար*:

Իսկ Իսրայելը Թուրքիայի համար՝

– փաստորեն, Մերձավոր Արևելքի առաջին միակ ամենավստահելի երկիրն է, որի շնորհիվ Թուրքիան կարողանում է պահպանել իր դիրքերը և նրա օգնությամբ ճնշում գործադրել տարածաշրջանի մյուս երկրների վրա,

– կարևոր օղակ է թուրք-ամերիկյան հարաբերություններում,

– և, ինչը մեզ համար ամենակարևորն է, Թուրքիան հրեական-սիոնիստական կազմակերպությունների միջոցով կարողանում է շրջափակել ու կանխել Հայոց ցեղասպանության պաշտոնական ճանաչումը ԱՄՆ-ի կողմից:

Վերջին պարագան պետք է մտահոգի ՀՀ-ին, և նա Իսրայելի ու համաշխարհային հրեական-սիոնիստական կազմակերպությունների հետ հարաբերությունների զարգացումը դարձնի իր արտաքին քաղաքականության կարևոր նպատակներից մեկը, որպեսզի Հայոց ցեղասպանության ճանաչման հարցում Իսրայելը և նրան հետևող հրեական կազմակերպությունները գոնե չեզոք դիրք գրավեն:

* 1996 թ. Երուսաղեմում մենք հանդիպեցինք Իսրայելում Թուրքիայի առևտրական ներկայացուցչի հետ, որի պարտականությունների մեջ մտնում էր նաև զենքի ու զինամթերքի վաճառքը: Ջրույցի ընթացքում նրան հարցրեցի Թուրքիայի օդային տարածքն օգտագործելու՝ Թուրքիայի կողմից Իսրայելի ռազմաօդային ուժերին վերջերս տրված արտոնության մասին՝ նշելով, որ դա կարող է անհանգստացնել ոչ միայն պաղեստինցի արաբներին, այլև արաբական մի շարք երկրների ու տարածաշրջանի այլ պետությունների: Նա պատասխանեց. «Պրոֆեսոր, Դուք գիտեք, որ Իսրայելը շատ փոքր երկիր է, և նրա օդային տարածքը բավարար չէ ժամանակակից ինքնաթիռների վարժանքների համար: Իսրայելական ինքնաթիռները, հազիվ օդ բարձրացած, արդեն հատում են իրենց սահմանը: ՈՒստի մենք նրանց թույլատրել ենք միայն ու միայն իրենց օդային տարածաշրջանները թուրքական օդային տարածքում կատարել: Նրանք այլ իրավունք չունեն, և դա ուղղված չէ որևէ երրորդ, այդ թվում՝ արաբական, պետության դեմ»: Ես մինչև այժմ հիշում եմ նրա ժպտացող դեմքը, որը խոսում էր այն մասին, թե ինքը գիտեր, որ ես գիտեմ, որ նա խորամանկում է:

ԹՈՒՐՔԻԱ – ՎՐԱՍՏԱՆ ՀԱՐԱԲԵՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԶԱՐԳԱՅՈՒՄՆԵՐԸ ՀՀ ԱԶԳԱՅԻՆ ԱՆՎՏԱՆԳՈՒԹՅԱՆ ՌԱԶՄԱՎԱՐՈՒԹՅԱՆ ՀԱՄԱՏԵՔՍՈՒՄ

*Պ. Ա. ՉՈՐԱՆՅԱՆ, ՀՀ ՊՆ ԱՌՀԻ-ի գիտնական-վերլուծաբան,
ՀՀ ԳԱԱ Արևելագիտության ինստիտուտի գիտական գծով փոխարևօրեն,
պատմական գիտությունների դոկտոր*

2008 թ. օգոստոսյան իրադարձությունները ուրվագծեցին Հարավային Կովկասի քաղաքական կերպավորման մոր ձևաչափեր ու հեռանկարներ: Այս աշխարհաքաղաքական վերափոխումների ծիրի մեջ իր պետական շահերից բխող, բոլորային քաղաքականությանը ոչ լիովին համահունչ ռազմավարությամբ և տարածաշրջանային ավելի մեծ դերակատարման հավակնություններով հանդես եկավ ՆԱՏՕ-ի անդամ Թուրքիան՝ ձգտելով մեծացնելու նախորդ տարիներին Հարավային Կովկասում ձեռք բերված քաղաքական ու տնտեսական իր ազդեցությունը:

Եթե Թուրքիա – Ադրբեջան դաշինքը դեռ 1990-ական թվականներին հասել էր ռազմավարական տրամաչափի, իսկ այնուհետև Թուրքիա – Վրաստան երկկողմ հարաբերությունների սերտացմամբ ձևավորվել էր Թուրքիա – Վրաստան – Ադրբեջան եռակողմ ռազմավարական դաշինքը, ապա իր ծրագրերում Հարավային Կովկասն ամբողջությամբ ներառելու հարցում Թուրքիան բախվում էր ՀՀ դիմադրությանը, ինչը պայմանավորված էր հատկապես Թուրքիայի կողմից Հայաստանի հետ սահմանների փակման և նրան նախապայմանների առաջադրման հանգամանքով:

Թուրքիա – Վրաստան հարաբերություններն իրենց հիմնական բաղադրիչներով առնչվում են ՀՀ քաղաքական ու սոցիալ-տնտեսական անվտանգության ռազմավարության մեծ թվով խնդիրների, որոնցից հարկ է առանձնացնել հետևյալները:

1. «ԿՈՎԿԱՍՈՒՄ ԿԱՅՈՒՆՈՒԹՅԱՆ

ԵՎ ՀԱՄԱԳՈՐԾԱԿՅՈՒԹՅԱՆ ՊԼԱՏՖՈՐՄԸ»

ԵՎ ՌՈՒՍԱՍՏԱՆԻ ԳՈՐԾՈՆԸ ԹՈՒՐՔ-ՎՐԱՅԱԿԱՆ

ՀԱՐԱԲԵՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐՈՒՄ

Վրաստանում հակամարտությունների գոտիներում 2008 թ. օգոստոսին տեղի ունեցած բուռն իրադարձությունների առաջին իսկ օրերին Թուրքիան նախաձեռնեց Հարավային Կովկասում քաղաքական գործելակերպի մոր ռազմավարություն: 2008 թ. օգոստոսի 12-ին Մոսկվա ժամանեց Թուրքիայի վարչապետ Ռ. Թ. Էրդողանը՝ այնտեղ հնչեցնելով «Կովկասում կայունության և համագործակցության պլատֆորմի» իր նախաձեռնությունը¹: Այնուհետև՝ 2008 թ.

¹ Թուրքիան իր այդ նախաձեռնությունը ներկայացրել է որպես աջակցություն ԵՄ-ի 27 երկրների կողմից 2008 թ. հունիսին Լեհաստանի ու Շվեդիայի առաջարկությամբ ընդունված «Արևելյան

օգոստոսի 14-ին, Ռ. Թ. Էրդողանը ժամանեց Թբիլիսի: Նախագահ Մ. Սահակազվիլու հետ քաղաքական իրավիճակի և համագործակցության հետագա զարգացումների քննարկումներից հետո նրանք համատեղ ասուլիսում ուրվագծեցին իրենց դիրքորոշումները: Այսպես, Մ. Սահակազվիլին շեշտեց Թուրքիա-Վրաստան երկկողմ հարաբերությունների կարևորությունը, նշեց, որ իրենք համաձայնել են խաղաղությունը վերականգնելու նպատակով շարունակելու ինտենսիվ երկխոսությունը, որ Թուրքիան Վրաստան է առաքել մեծաքանակ հումանիտար օգնություն: Որոշվել է Վրաստանի քաղաքների ազատագրումից հետո համատեղ վերականգնել Գորին ու մի շարք այլ օբյեկտներ, և արդեն առկա է եղբայրական Թուրքիայի օժանդակությունը Վրաստանին: Ինչ վերաբերում է թուրքական կողմի առաջարկած «Պլատֆորմին», ապա նա որպես Վրաստանի դիրքորոշում ներկայացրեց իր այն համոզմունքը, որ իրենք կշարունակեն տարածաշրջանային անվտանգության ուղղությամբ համատեղ աշխատանքը՝ անվտանգության ավելի արդյունավետ կառույցների ստեղծման ուղղությամբ, որպեսզի ապագայում մասն մասշտաբի հակամարտությունները հնարավոր լինի կանխել, ու Վրաստանը, Թուրքիան և այլ երկրներ լինեն ավելի պաշտպանված²: Մ. Սահակազվիլին հատուկ շեշտեց, որ իրենք Թուրքիային խնդրում են շարունակել օգնել Վրաստանին: Եթե Սահակազվիլին որպես տարածաշրջանային անվտանգության երաշխիք տեսնում էր Վրաստանի ընդգրկումը ՆԱՏՕ-ի կազմում, իսկ անվտանգության գլխավոր սպառնալիք համարում էր Ռուսաստանը, ապա Էրդողանը Թբիլիսիում հայտարարեց, թե ինքը քննարկել է «խաղաղության պակտը» իր ռուս³ և վրացի գործընկերների հետ և նրանցից ստացել դրական պատասխան⁴: Հատկանշական է, որ Էրդողանը «Պլատֆորմի» շրջանակներում Բաքվում Ի. Ալիևի հետ քննարկման հիմնական հարց համարել է ոչ թե Ղարա-

գործընկերության» ծրագրին, որով նախատեսվում է կազմավորել տարածաշրջանային համագործակցության համաժողով՝ ԵՄ, ՌԻԿրաինա, Մոլդովա, Վրաստան, Ադրբեյջան, Հայաստան և Բելառուս կազմով, ինչպես նաև ԵՄ-ի կողմից վիզային ռեժիմի վերացում, ծառայությունների և ապրանքների համար ազատ առևտրի գոտիների ստեղծում (տես «ЕС одобрил проект «восточного партнерства» с Украиной, Молдавией, Грузией, Азербайджаном и Арменией», 20.06.2008 (<http://www.regnum.ru/news/1017574.html>)): Թուրքական առաջարկում ներառված են միայն հարավկովկասյան երեք պետություններն ու Թուրքիա-Ռուսաստան կողմերը:

² Տես «Վրաստանի Նախագահ Մ. Սահակազվիլու և Թուրքիայի Հանրապետության վարչապետի համատեղ մամլո ասուլիսը» (<http://www.president.gov.ge>):

³ Ռուսաստանի արտգործնախարար Ս. Լավրովը Թուրքիա կատարած այցի ժամանակ ևս հաստատեց, որ Ռուսաստանը և Թուրքիան կշարունակեն խորհրդատվությունները, որպեսզի Թուրքիայի առաջարկությունը ձեռք բերի կոնկրետ բովանդակություն և ավելացրեց, որ Ռուսաստանը պաշտպանում է տարածաշրջանի անվտանգությանն ու կայունության ամրապնդմանն ուղղված ձգտումները (տես «Лавров обсудил в Турции проблемы Закавказья». «Независимая газета», 3 сентября 2008 г. (http://www.ng.ru/world/2008-09-03/9_turkey.html)):

⁴ Տես «Премьер-министр Турции прибывает в Азербайджан», 14.08.2008 (<http://regnum.ru/news/1041848.html>):

բաղյան հակամարտության լուծումը, այլ Թուրքիայի և Ադրբեջանի համատեղ էներգետիկ ծրագրերի պաշտպանության հնարավորությունների խնդիրը⁵:

Սակայն Բաքվում Ա. Գյուլի արած հայտարարություններից հետո պարզ դարձավ, որ Թուրքիան որպես ՀՀ-ի հետ սահմանի բացման մախապայման կրկին առաջ քաշեց «գրավյալ» տարածքների վերադարձման պահանջը: Այսպիսով՝ Թուրքիայի կողմից քմբկահարվող «խաղաղարարի» կեցվածքը միայն քող է ՀՀ-ի նկատմամբ ճնշումներ գործադրելու և Ադրբեջանին ԼՂՀ-ի «խաղաղ» վերադարձը պարտադրելու համար՝ իբր «կանխելով» պատերազմն ու արյունահեղությունը, իսկ «Պլատֆորմը»՝ այդ նպատակին հասնելու համար միջազգային աջակցություն ստանալու, Կովկասում Ռուսաստանի ազդեցության ընդլայնման ու դիրքերի ամրապնդման դեմ խորամանկորեն լարվող թակարդ է⁶:

Որպես Թուրքիայի հավակնոտ նկրտումները սահմանափակելու և տարածաշրջանում Ռուսաստանի կողմից իր ներկայությունը շեշտելու միջոց ընտրվեցին Մոսկվայում 2008 թ. նոյեմբերի 2-ին ՀՀ-Ռուսաստան-Ադրբեջան բարձր մակարդակի եռակողմ հանդիպման կազմակերպումն ու համատեղ հռչակագրի ստորագրումը: Մինչդեռ ժամանակ այդ հռչակագրով արձանագրվեց Մինսկի խմբի իրավասությունների շարունակման անհրաժեշտությունը: Սակայն մոսկովյան հանդիպումից հետո Ի. Ալիևի Թուրքիա կատարած այցի առիթով հրապարակվեց Թուրքիայի մախաձեռնությամբ հայ-ադրբեջանական մեկ այլ հանդիպում Թուրքիայում կազմակերպելու վերաբերյալ հաղորդագրություն⁷: Թեև դա ամենայն հավանականությամբ արվել էր դիվանագիտական-ստուգողական նպատակներով և հենց նույն օրը հերքվեց, սակայն հիմքեր կան ենթադրելու, որ այդ հարցը օրակարգից դեռ հանված չէ և կարող է Թուրքիայի կողմից օգտագործվել թուրք-ադրբեջանական տանդեմի համար նպաստավոր պահի⁸:

Եթե ՆԱՏՕ-ի անդամ մի շարք երկրներ Վրաստանի դեմ Ռուսաստանի գործողությունները հայտարարեցին «ոչ համարժեք», Թուրքիան պաշտոնապես չդատապարտեց Ռուսաստանի գործողությունները Հարավային Օսեթիայում և Աբխազիայում: Թեև հեռահար հրթիռներով զինված ու ՆԱՏՕ-ի դրոշի ներքո Սև ծով մուտք գործած ռազմականների թվում կային մահ թուրքական մավեր, սակայն Թուրքիան համարձակորեն հայտարարեց Հարավկովկասյան տարածաշրջա-

⁵ Տես նույն տեղում: Էրդողանը տեղեկացրեց մահ, որ Թուրքիայի «Կարմիր կիսալուսին» կազմակերպությունը Վրաստան է առաքել 160 տ օգնություն:

⁶ Տես «Брайза увязал продолжение деятельности МГ ОБСЕ с полным выводом российских войск из Грузии», 19.09.2008 (<http://www.regnum.ru/news/1057362.html>); *isuli*՝ P. *Муркадыров*. Минской группы больше нет. По крайней мере, до тех пор, пока Москва не выполнит мирный план Саркози—Медведева. «Зеркало», 19 сентября 2008 г.:

⁷ Տես «Анкара готовит встречу президентов Турции, Азербайджана и Армении», 07.11.2008 (<http://www.regnum.ru/news/1080317.html>):

⁸ Տես «Россия не желает вмешательства третьих стран в процессы на Кавказе: мнение», 23.10.2008 (<http://www.regnum.ru/news/1073842.html>); «Россия стремится укрепить изоляцию Грузии и противопоставить себя Турции: мнение», 27.10.2008 (<http://www.regnum.ru/news/1075226.html>):

նում Ռուսաստանի հետ համատեղ գործելու իր պատրաստակամության մասին: Այն հաղորդագրությունը, թե Թուրքիան, արգելելով ամերիկյան ռազմանավերի անցումը նեղուցներով, հետաձգել է մարդասիրական օգնության պատրվակով ռազմանավերի մուտքը Սև ծով և օժանդակել Ռուսաստանի կողմից Վրաստանի ծովափնյա հատվածների շրջափակմանը, դիվանագիտական լարված պայքարի պայմաններում արժանացավ Ռուսաստանի դրական գնահատականին: Այդ «գնահատումը» առկա է նաև այնպիսի զգայուն խնդրում, ինչպիսին է Վրաստանին ՆԱՏՕ ընդունելու հարցը: Որպես ՆԱՏՕ-ի անդամ երկիր՝ Թուրքիան բացահայտորեն չի հայտարարում ՆԱՏՕ-ին Վրաստանի անդամակցությանը կողմ լինելու մասին, մինչդեռ ԱՄՆ-ը, Մեծ Բրիտանիան, Լեհաստանն ու Մերձբալթյան երկրները նրան խոստանում են իրենց աջակցությունը:

Եթե Արևմուտքը վրաց-ռուսական սրված հարաբերությունների պայմաններում փորձում է պահպանել իր ներկայությունը Հարավային Կովկասում և շարունակել իր ծրագրերը՝ հզոր Ռուսաստանի «ոչ հավասարագոր» գործողությունների դեմ սատարելով «փոքրիկ» Վրաստանին, ապա Թուրքիան Ռուսաստանի հետ քննարկում է Հարավային Կովկասում «Կայունության և համագործակցության պլատֆորմի» շատ ավելի լայն ծրագրեր՝ ներառելով ոչ միայն ԼՂՀ հակամարտությունը հօգուտ Ադրբեյջանի տարածքային ամբողջականության շուտափույթ լուծելու խնդիրը, այլև էներգակիրների տարանցման, տարածաշրջանում Թուրքիայի ու Ռուսաստանի շահերի համատեղման, Հարավային Կովկասի, այդ թվում նաև իր ռազմավարական դաշնակից Վրաստանի, քաղաքական ապագայի հարցերը:

2. ՄԵՍԽԵԹՅԻ ԹՈՒՐԶԵՐԻ ԽՆԴԻՐԸ ԵՎ ՎՐԱՍՏԱՆԻ ՏԱՐԱԾՔԱՅԻՆ ԱՄԲՈՂՋԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ՀԵՌԱՆԿԱՐԸ

Ռուսաստանի կողմից Ադրբեյջանին տրվող քաղաքական ու տնտեսական խոստումները⁹ ուղեկցվում են վերջինիս ռազմավարական դաշնակից Վրաստանի դեմ ուղղված մոտ գործողություններով, որոնցից ՀՀ-ի համար առավել մեծ վտանգ է ներկայացնում մեսխեթյի թուրքերի վերաբնակեցման ծրագիրը:

Նոր աշխարհաքաղաքական իրադրության պայմաններում, երբ, թվում էր,

⁹ Բացի տարածքային ամբողջականության ճանաչման մասին հայտարարությունից և Ադրբեյջանի կողմից արտահանվող գազը եվրոպական գներով գնելու առաջարկից, նման խոստումներից է նաև այն պնդումը, թե ՀԱՊԿ-ի երկրները Ադրբեյջանի դեմ չեն պատերազմի, եթե նա սկսի ռազմական գործողություններ ընդդեմ ԼՂՀ-ի: Հիմնավորումը հետևյալն է. ԼՂՀ-ն ՀԱՊԿ-ի անդամ չէ, իսկ ՀԱՊԿ-ը պարտավորվում է միջամտել այն դեպքերում, երբ Դաշինքին մասնակից երկրներից որևէ մեկը երրորդ ուժի կողմից ենթարկվի հարձակման: ՌԻՍՏԻ եթե ռազմական գործողությունները տեղի ունենան ԼՂՀ-ում, ապա միջամտելու դեպքում Հայաստանը չի դիմվի որպես հարձակման ենթարկված երկիր, և նույնպես օժանդակություն չի ստանա (այդ մասին տես <http://www.zerkalo.az/>): ՌԻՀագրավ է Աբխազական, Հարավօսեթական ու Ղարաբաղյան հակամարտությունները տարբեր լինելու վերաբերյալ Ռուսաստանի Դաշնության արտգործնախարար Ս. Լավրովի հայտարարությանը ԱՄՆ-ի ներկայացուցիչ Մետյու Բրայզայի արձագանքը, թե՛ չի կարելի տարբեր կերպ մոտենալ Ադրբեյջանի և Վրաստանի ինքնիշխանությանը (տես «Брайза увязал про-должение деятельности МГ ОБСЕ с полным выводом российских войск из Грузии»):

Վրաստանին հաջողվում է հետաձգել մեսխեթցի թուրքերին Վրաստանում վերաբնակեցնելու պահանջի կատարումը, այդ խնդրում ի հայտ են գալիս նոր զարգացումներ: Մեսխեթցի թուրքերին Վրաստան վերադարձնելու վերաբերյալ Եվրախորհրդի 1999 թ. պահանջի առնչությամբ Վրաստանը միայն 2007 թ. հուլիսին խորհրդարանում քննարկեց և ընդունեց համապատասխան օրենք:

2008 թ. առաջին կեսին Վրաստանում նախագահական և խորհրդարանական ընտրությունների կապակցությամբ ստեղծված լարված իրադրության պայմաններում մեսխեթցի թուրքերին Սամցխե-Ջավախքում վերաբնակեցնելու ծրագիրը մղվել էր հետին պլան, թեև վերաբնակեցման օժանդակելու համար Թբիլիսիում այդ ընթացքում ստեղծվեց միջազգային ֆոնդ¹⁰: Սակայն 2008 թ. հոկտեմբերի 17-ին Ռուսաստանի Դուման, քննարկելով մեսխեթցի թուրքերի վերաբնակեցման հարցը, ընդունեց մի հայտարարություն, որում եվրոպական ու համաշխարհային հասարակայնությանը, միջազգային կազմակերպություններին, բոլոր երկրների խորհրդարաններին ու կառավարություններին կոչ էր արվում պարտադրել Վրաստանին՝ կատարել իր ստանձնած միջազգային պարտավորություններն ու թուրքերին վերաբնակեցնել Վրաստանում¹¹:

Քանի որ Աբխազիայից և Հարավային Օսեթիայից տեղահանված մեծ թվով էթնիկական վրացիների տեղավորման խնդիրը ևս լուծված չէ, ուստի ռուս-վրացական շիկացած հարաբերությունների պայմաններում մեսխեթցի թուրքերի վերաբնակեցման պահանջը ակնհայտորեն նպատակ ունի Վրաստանում ավելի սրելու ներքաղաքական իրավիճակը: Թուրքիան արդեն իսկ ամրապնդել է իր ներկայությունը Աջարիայում՝ Բաքումի օդանավակայանը ներառելով թուրքական ներքին փոխադրումների ցանցի մեջ: Պատահական չէ, որ մեսխեթցի թուրքերի Վրաստան վերադարձը համակարգելու, իրավական ու ֆինանսական օժանդակություն ցուցաբերելու և նրանց շահերը ներկայացնելու նպատակով Թուրքիայում հայտնի գործարար Ջիյադին Հասանովի գլխավորությամբ օրերս հիմնադրվել է «Մեսխեթցի թուրքերի կոնգրես», որն ընդգրկում է 11 երկրների 40 կազմակերպություններ¹²:

Այսպիսով՝ Վրաստանում Թուրքիայի ծրագրերը հետզհետե ձեռք են բերում ավելի համակարգված բնույթ, և վրաց-ռուսական բշտամական հարաբերությունների պայմաններում Վրաստանում Թուրքիայի ունեցած ամուր դիրքերի պատճառով վրաց իշխանություններին դժվար կլինի դիմակայել Թուրքիայի նպատակների հետևողական իրագործմանը:

Միևնույն ժամանակ, հարկ է նշել, որ մեսխեթցի թուրքերի շահերի պաշտպանությամբ Ռուսաստանի հանդես գալու փաստը կարող է հակառակ արձա-

¹⁰ Stu «В Тбилиси состоялась презентация Международного фонда турок-мехетинцев «Батан»», 01.02.2008 (<http://www.regnum.ru/news/951336.html>):

¹¹ Stu «Грузия должна выполнять обязательства по отношению к туркам-мехетинцам — Госдума», 17.10.2008 (<http://www.regnum.ru/news/1071118.html>):

¹² Stu «Турция займется возвращением турок-мехетинцев в Грузию», 04.12.2008 (<http://www.regnum.ru/news/1093649>):

զանքն ունենալ Վրաստանում, որտեղ ավելի մեծ ջանքեր կգործադրվեն մես-խեքցի թուրքերի զանգվածային վերաբնակեցումը թույլ չտալու համար՝ թուրք-վրացական հարաբերությունները չսրելու պայմանով¹³:

Վրաստանում ներքաղաքական ապակայունության հրահրումն սպառնա-լիք է ՀՀ և Վրաստանի ազգային անվտանգության շահերի համար մասնա-սական ու հաղորդակցային համագործակցության հետագա ծավալման առու-մով: Մասնավորապես՝ Վրաստանում ավտոմայրուղու կառուցման հարցում հայ-վրացական համաձայնության դեմ հաճախացած ելույթները հավանաբար հրահրվում են Թուրքիայի և Ադրբեյջանի կողմից¹⁴:

3. ԹՈՒՐՔԻԱՅԻ ԴԵՐԱԿԱՏԱՐՈՒԹՅՈՒՆԸ ՎՐԱՍՏԱՆԻ ՀԵՏՊԱՏԵՐԱԶՄՅԱՆ ՎԵՐԱԿԱՆԳՆՈՂԱԿԱՆ ԾՐԱԳՐԵՐՈՒՄ

2008 թ. օգոստոսյան հնգօրյա ռուս-վրացական պատերազմի ընթացքում ռուսաստանյան ՉՈՒ-ի կողմից ավերիչ հարվածներ հասցվեցին Վրաստանում նախորդ տարիներին ստեղծված ու հանդերձավորված գորակայաններին (Սե-նակի, Գորի և այլն): Արդեն իսկ 2008 թ. օգոստոս–սեպտեմբեր ամիսներին, ԱՄՆ-ը և ՆԱՏՕ-ի այլ երկրներ պատրաստակամություն հայտնեցին օժանդա-կություն ցուցաբերելու Վրաստանին՝ պատերազմի ժամանակ տուժած օբյեկտ-ների վերականգնման նպատակով: Եվ իրոք, 2008 թ. սեպտեմբեր–նոյեմբեր ամիսներին Վրաստան այցելեցին ՆԱՏՕ-ի երկրների շատ պատվիրակություն-ներ, որոնք քննարկումներ ունեցան Վրաստանի պաշտպանության նախարա-րությունում:

Վրաստանին ռազմական օժանդակություն ցուցաբերելու խոստումներ տալու ու ծրագրեր կազմելու գործում անմասն չմնաց մասնա-Թուրքիան, որը նա-խորդ տարիներին ևս կարևոր դեր էր խաղացել Վրաստանի տարբեր ռազմա-կան օբյեկտների կառուցման գործում: 2008 թ. սեպտեմբերի 18-ին Վրաստանի պաշտպանության նախարարություն այցելեց Վրաստանում Թուրքիայի նորա-նշանակ ռազմական կցորդ, Թուրքիայի Հանրապետության ՉՈՒ-ի ԳԾ ռազմական համագործակցության և համակարգիչ խորհրդի նախկին ղեկավար գնդապետ Նուրեդին Այդողանը: Նրան ընդունեց Վրաստանի պաշտպանության նախարարության միջազգային հարաբերությունների և եվրատալանտյան ին-

¹³ Հատկանշական է, որ Վրաստանում ևս հրապարակվել են Թուրքիայի և Ադրբեյջանի հավակ-նությունների, Թուրքիայի կողմից Աջարիայի համար իրական ինքնավարություն պահանջելու, Ադրբեյջանի կողմից Քվեմո Բարթիում բնակչությանը ադրբեյջանական անձնագրեր տալու և այնուհետև նրանց շահերի պաշտպանությամբ հանդես գալու վերաբերյալ հաղորդագրություններ (տես «Դաշնային Վրաստան»: «Մաքարթվելու ռեսպուբլիկա», 2008 թ. հոկտեմբերի 9 (վրաց.) (<http://www.opentext.org.ge/08/sakartvelos-respublika/190/190-19.htm>), «Աջարական Ղարա-բաղ. Հայաստան–Ադրբեյջան հակամարտությունը հնարավոր է լուծվի Վրաստանի հաշվին»: «Մա-քարթվելու ռեսպուբլիկա», 2008 թ. նոյեմբերի 29 (վրաց.):

¹⁴ Տես Թ. Մարիախիշե, Ինչո՞ւ է Վրաստանի դեմ միջոցառումների կազմակերպում պահանջում Հայոց կաթողիկոսությունը: «Ախալի թաղբա», 2008 թ. դեկտեմբերի 6 (վրաց.):

տեգրման դեպարտամենտի դեկավար Նինո Բաքրաձեն: Քննարկվեցին պաշտպանության ոլորտում 2009 թ. թուրք-վրացական երկկողմ գործողությունների ծրագրի հիմնական ուղղությունները և համագործակցության գերակայությունները, այդ թվում՝ ռազմաթշկական բնագավառում Վրաստանին նյութատեխնիկական օգնության ցուցաբերման հարցերը: Թուրքական կողմը խոստացավ առաջիկայում համագործակցել ավելի արդյունավետ կերպով¹⁵: «Ռուսական զինված ագրեսիայի հետևանքով վնասված ենթակառույցների վերականգնման գործում» Վրաստանին օժանդակելու՝ իր երկրի պատրաստակամության մասին խոսեց նաև Թուրքիայի արտգործնախարար Ալի Բաբաջանը 2008 թ. սեպտեմբերի 22-ին Նյու Յորքում Վրաստանի արտգործնախարար Էկա Տդեշելաշվիլու հետ հանդիպման ժամանակ¹⁶:

Թուրքիայի և Վրաստանի միջև միջպետական երկկողմ հարաբերությունները սերտանում են նաև ռազմավարական տրամաչափի այլ համագործակցային ծրագրերի շրջանակներում: Թուրքիայի Հանրապետության պատվիրակությունը՝ պետնախարար Մուստաֆա Սայիդ Յազչոլլուի գլխավորությամբ, 2008 թ. նոյեմբերի 11-13-ը Թբիլիսում հանդիպումներ ունեցավ Վրաստանի վարչապետ Գ. Սգալորիշվիլու, տարածքային կառավարման հարցերով պետնախարար Դավիթ Տդեշելաշվիլու, սփյուռքի հարցերով պետնախարար Յուլոն Գագոշիձեի, կրթության և գիտության նախարար Գիորգի Նոդիայի հետ: Նոյեմբերի 11-ին Վրաստանի արտգործնախարարի տեղակալ Նինո Կալանդաձեն և Թուրքիայի պետնախարարը արձանագրություն ստորագրեցին Վրաստանի և Թուրքիայի Հանրապետության կառավարությունների միջև «Թուրքիայի Միջազգային համագործակցության և զարգացման գործակալությանը» (ԹՄՀԶԳ) Թբիլիսյան ծրագրի համակարգող գրասենյակի կարգավիճակի շնորհման վերաբերյալ: Նշենք, որ նույն օրը Վրաստանի պետնախարար Դավիթ Տդեշելաշվիլին ու ԹՄՀԶԳ նախագահ Մուսա Կուլակլիկայան ստորագրեցին Վրաստանի ու Թուրքիայի Հանրապետության կառավարությունների միջև համաձայնության արձանագրություն՝ բռնի տեղահանված անձանց համար մշտական բնակության 100 բնակարանների կառուցման վերաբերյալ¹⁷: Այցի շրջանակներում թուրքական պատվիրակությունը մասնակցեց նաև Մառնեուլի

¹⁵ Տես «Թուրքիայի Հանրապետության ռազմական կցորդը պաշտպանության նախարարությունում» (վրաց.) (<http://www.mod.gov.ge/?I=G&m=II&sm=o&id=1065>; <http://www.mod.gov.ge/?I=G&year=2008&month=9&day=18>):

¹⁶ Տես «Տեղեկատվություն Վրաստանի և Թուրքիայի արտաքին գործերի նախարարների հանդիպման մասին» (վրաց.) (http://www.mfa.gov.ge/index.php?lang_id=GEO&secid=46&info_id=8073):

¹⁷ «Տեղեկատվություն Թուրքիայի Միջազգային համագործակցության և զարգացման գործակալության (TIKA) Թբիլիսիում ծրագրերի համակարգման գրասենյակի կարգավիճակի որոշման արձանագրության ձևակերպման մասին» (վրաց.) (http://www.mfa.gov.ge/index.php?lang_id=GEO&Sec_id=461&info_id=8366):

շրջանի Առաջին Քեսալո գյուղում 450 աշակերտի համար ԹՄՀԶԳ-ի կողմից կառուցված դպրոցի բացման արարողությանը¹⁸:

2008 թ. նոյեմբերի 26-ին Վրաստանի շրջակա միջավայրի պահպանության և բնական պաշարների նախարար Գեորգի Խաչիձեի և Վրաստանում Թուրքիայի դեսպան Էրթան Թեզգորի հանդիպման ժամանակ քննարկվեցին շրջակա միջավայրի պահպանման ոլորտում Վրաստանի ու Թուրքիայի Հանրապետության համագործակցության հեռանկարների հարցեր, մասնավորապես՝ երկու երկրների միջև շրջանակային համաձայնագրի ստորագրման նախապատրաստումը, որը նախատեսվում է ստորագրել 2008 թ. դեկտեմբերի վերջին: Ծրագրվում է նաև 2009 թ. հունվարի առաջին կեսին Անկարայում կազմակերպել աշխատանքային խմբերի հանդիպում, որտեղ կքննարկվի ճորտի գետի վարարումներից պաշտպանության համակարգի ստեղծման հարցը¹⁹:

Վրաստանի խորհրդարանի փոխխոսնակ Գիորգի Ծերեթելին, 2008 թ. նոյեմբերին այցելելով Ստամբուլ, հանդիպումներ ունեցավ Թուրքիայի «Մուսիադ» և «Ասկոն» խոշոր ձեռնարկչական միավորումների ու գործարար այլ ընկերությունների ղեկավարների հետ և քննարկեց Թուրքիա-Վրաստան հարաբերությունների խորացման ու գործարար կապերի աշխուժացման հարցեր: Ստամբուլի կենտրոնական շրջաններից մեկի՝ Բեյքոշի ղեկավարության հետ հանդիպման ժամանակ Ծերեթելին առաջարկեց Վրաստանի քաղաքներից որևէ մեկի հետ բարեկամություն հաստատել «եղբայրական քաղաքներ» ձևաչափով: Ուղիղ եթերում ելույթ ունենալով թուրքական հեռուստատեսության ԹՎՆԵՏ (TVNET) ալիքով՝ Ծերեթելին ներկայացրեց Վրաստանում տիրող սոցիալ-տնտեսական և քաղաքական իրավիճակը, Թուրքիային շնորհակալություն հայտնեց օգնության պատերազմի ժամանակ ցուցաբերած մարդասիրական ու քաղաքական օգնության համար, հայտարարեց, թե Թուրքիայում ապրում են 5 միլիոնից ավելի ծագումով վրացիներ²⁰, ինչը շատ նշանակալի է վրաց-թուրքական հարաբերությունների զարգացման առումով: Ծերեթելին կարևորեց Թուրքիայի և Վրաստանի առևտրատնտեսական հարաբերությունների նշանակությունը և հույս հայտնեց, որ Թուրքիայում Վրաստանի նախկին դեսպան Գրիգոր Մգալոբլիշվիլուն Վրաստանի վարչապետ նշանակելը կնպաստի երկու երկրների հարաբերու-

¹⁸ «Նախարարի այցը Մառնեուլի շրջան» (վրաց.) (<http://www.mes.gov.ge/index.php?module=multi&page=details&multi=id=ibid=1225>):

¹⁹ Տես «Շրջակա միջավայրի պահպանության նախարարը հանդիպեց Վրաստանում Թուրքիայի դեսպան Էրթան Թեզգորին» (վրաց.) (<http://www.moe.gov.ge/newspage.php?id=1304>):

²⁰ Վրաստանի խորհրդարանի արտասահմանյան հայրենակիցների հետ հարաբերությունների հանձնաժողովում 2008 թ. դեկտեմբերի սկզբին Թուրքիայում ստեղծվել է Վրացական սպիտաքի և վրացագիտական կենտրոնների գործունեությունը համակարգող աշխատանքային խումբ: Այն ղեկավարելու է Էլզուլա Մակարաձեն, որը մինչև դեկտեմբերի վերջը պետք է ներկայացնի խմբի աշխատանքային ծրագիրը (տես «Արտասահմանում բնակվող հայրենակիցների հետ հարաբերությունների հանձնաժողովի միստը» (վրաց.) (http://parliament.ge/index.php?lang_id=GEO&sec_id=1159&info_id=21643)):

յունների էլ ավելի խորացմանը²¹: Այս ամենը վկայում է, որ Վրաստանի իշխանությունները շարունակելու են այն ուղեգիծը, որի մասին հայտարարել էին 2008 թ. օգոստոսի 14-ին Թբիլիսիում Ռ. Էրդողանի ու Մ. Սահակաշվիլու բանակցությունների ժամանակ:

Եվ այսպես. Հայաստանի և Թուրքիայի միջև ոչ բարյացակամ հարաբերությունների և Վրաստանում հակահայկական քաղաքական ու եկեղեցական քարոզարշավի ակտիվացման պայմաններում Թուրքիայի ու Վրաստանի միջև երկկողմ կապերի հետևողական խորացումը կարող է սպառնալ ռազմավարական տրամաչափի հայ-վրացական համատեղ ծրագրերի իրականացմանը՝ Թուրքիայի կողմից դրանց խոչընդոտելու առումով:

4. ԹՈՒՐԹ-ՎՐԱՑԱԿԱՆ ԱԶԱՏ ԱՌԵՎՏՐԻ ՀԱՄԱԶԱՅՆԱԳԻՐ

Թուրք-վրացական ազատ առևտրի համաձայնագիրն ստորագրվել է 2007 թ. նոյեմբերին և մաքսային մեծ արտոնություններ է նախատեսում Վրաստանից Թուրքիա արտահանվող ապրանքատեսակների համար: Ռեշագրավ է, որ այս համաձայնագիրը մինչև Վրաստանում 2008 թ. օգոստոսյան իրադարձությունները Թուրքիայի կողմից դեռ չէր վավերացվել, սակայն սեպտեմբերին հայտարարվեց, որ այն կգործի 2008 թ. նոյեմբերի 1-ից²²: Համաձայնագրի կիրարկումը սոցիալ-տնտեսական բնույթի որոշակի սպառնալիքներ է պարունակում Վրաստանի թույլ զարգացած գյուղատնտեսության, մասնավորապես՝ Զավախքի համար: Էժան թուրքական գյուղատնտեսական մթերքների Վրաստան ներմուծումը կարող է բացասաբար անդրադառնալ վրացական գյուղմթերքի սպառման շուկայի վրա և դրանց արտադրության կրճատման հետևանքով հանգեցնել գյուղացիության շրջանում գործազրկության մեծացմանն ու դեպի քաղաք միգրացիայի²³: Միևնույն ժամանակ, Վրաստանից էժան թուրքական գյուղմթերքի ՀՀ ներմուծումը կարող է իր բացասական ազդեցությունն ունենալ նաև Հայաստանի գյուղատնտեսության վրա և առաջ բերել ՀՀ-ի կողմից համապատասխան քայլերի դիմելու անհրաժեշտություն ինչպես հայ-վրացական սահմանային գոտում՝ արդեն մոտակա ամիսներին, այնպես էլ ապագայում՝ հայ-թուրքական սահմանի բացման դեպքում:

²¹ «Վրաստանի խորհրդարանի նախագահի տեղակալ Գիորգի Շերեթելին մինչև Նյու Յորք մեկնելը հանդիպումներ է ունեցել Ստամբուլում» (վրաց.) (http://www.parliament.ge/index.php?lang_id=GEO&sec_id=1186&info_id=21416):

²² Տես «2008 թ. սեպտեմբերի 29-ի կառավարության նիստը», Վրաստանի Կառավարության գրասենյակի մամուլի կենտրոնի հաղորդագրությունը (<http://www.government.gov.ge/mtavroba1162902976.php.nid=6314>):

²³ Տես Ն. Իմնաիշվիլի, Օրենք՝ ի վնաս մեր գյուղացիության շահերի: «Սաքարթվելոս ռեսպուբլիկա», 2008 թ. հոկտեմբերի 23 (վրաց.):

**ԹՈՒՐԹԻԱՅԻ ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ԶԱՐԳԱՑՄԱՆ ՄԻՏՈՒՄՆԵՐԸ
ԵՎ ՀԱՅ-ԹՈՒՐԹԱԿԱՆ ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ
ՀԱՐԱԲԵՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՁԵՎԱՎՈՐՄԱՆ
ՀԵՌԱՆԿԱՐՆԵՐԸ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԱԶԳԱՅԻՆ
ԱՆՎՏԱՆԳՈՒԹՅԱՆ ՏԵՍԱՆԿՅՈՒՆԻՑ**

*Ս. Վ. ՍՏԵՓԱՆՅԱՆ, ավագ լեյտենանտ, ՀՀ ՊՆ ԱՌՀԻ-ի ռեֆերենտ,
Տ. Է. ԶԲԲԱՇՅԱՆ, տնտեսագիտության թեկնածու*

Վերջին շրջանում ակտիվացած հայ-թուրքական երկխոսությունը մեծացրեց Թուրքիայի հետ Հայաստանի քաղաքական հարաբերությունների կարգավորման և անմիջական տնտեսական կապերի հաստատման հավանականությունը: Այս առումով կարևոր են դառնում ինչպես Թուրքիայի տնտեսական զարգացման միտումների ուսումնասիրումը, այնպես էլ երկկողմ իրավաքաղաքական, տնտեսական առնչությունների կարգավորման նախապատրաստմանն ուղղված քայլերը, որոնք Հայաստանին հնարավորություն կտան Թուրքիայի հետ հարաբերություններ կառուցելու՝ հաշվի առնելով դրանց հետ կապված ռիսկերը և հուսալիորեն պաշտպանելով իր ազգային շահերը:

Թուրքիայի արտաքին տնտեսական քաղաքականության, միջազգային կառույցների հետ հարաբերությունների ուսումնասիրությունը ցույց է տալիս, որ նա այդ ասպարեզում գործում է ազգային շահերի, ներքին տնտեսական հիմնախնդիրների, տնտեսության կառուցվածքի, մրցակցային առավելությունների ու զարգացման հեռանկարների հստակ գիտակցմամբ, ընդամենը իր համար ռազմավարական նշանակություն ունեցող տարածաշրջաններում ձգտում է ապահովելու քաղաքական ու մշակութային ազդեցության աճը, իսկ միջազգային կազմակերպությունների հետ հարաբերություններում՝ իր շահերի առավելագույն պաշտպանությունը:

Թուրքիան, գիտակցելով Հայաստանի հետ հարաբերությունների տնտեսական շահավետությունը (տարանցման ուղիների, իր արևելյան շրջանների սոցիալ-տնտեսական զարգացման, մոր շուկաներ ներթափանցելու առումով), այնուամենայնիվ, գերադասում է իր քաղաքական ու ռազմավարական շահերը՝ թելադրված Հայոց ցեղասպանության միջազգային ճանաչումը կանխելու, Արցախյան հիմնահարցին աղբրեջանանապատ լուծում տալու, Հայաստանի զարգացումն ու հզորացումը խաթարելու նպատակներով: Թուրքիայի նմանօրինակ քաղաքականության փաստումն արտահայտված է «ՀՀ ազգային անվտանգության ռազմավարության մեջ»¹: Ուստի Թուրքիայի հետ հարաբերություններ հաստատելիս անհրաժեշտ է առաջնորդվել Հայաստանի և հայ ժո-

¹ Տես «ՀՀ ազգային անվտանգության ռազմավարություն»: «Հայկական բանակ» ռազմագիտական հանդեսի հատուկ թողարկում, 2007, էջ 43:

ղովրդի ազգային անվտանգության երկարաժամկետ ռազմավարական շահերով, ինչը պետք է բացառի զուտ տնտեսական նպատակահարմարությամբ թելադրված քայլերի ձեռնարկումը:

ԹՈՒՐԹԻԱՅԻ ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ԵՎ ՀԱՍՏԱՏՈՒԹՆԱԿԱՆ ԶԱՐԳԱՑՄԱՆ ՈՒՐՎԱԳԾԵՐԸ

Թուրքիան «Տնտեսական համագործակցության ու զարգացման կազմակերպության» (ՏՀԶԿ՝ *OECD*) և «20-ի խմբի» (*G-20*)² հիմնադիր անդամ է, 1996 թ. հունվարի 1-ից՝ նաև Եվրամիության մաքսային միության անդամ: ԱՄՆ-ի Կենտրոնական հետախուզական գործակալությունը Թուրքիան դասում է զարգացած երկրների շարքը³: Ըստ Համաշխարհային բանկի (ՀԲ) դասակարգման՝ Թուրքիան միջինից բարձր եկամուտ ունեցող երկիր է⁴: «2007–2013 թթ. զարգացման 9-րդ ծրագրի» նպատակն է Թուրքիան դարձնել կայուն զարգացող, համաշխարհային առումով մրցունակ ու Եվրամիությանն ինտեգրվելուն հետամուտ տեղեկության հասարակությամբ երկիր⁵:

Թուրքիայի տնտեսությունը ժամանակակից արդյունաբերության ու առևտրի և ավանդական գյուղատնտեսության համալիր է, որի ռեսուրսն այսօր լիովին չի օգտագործվում⁶: Չնայած կայուն և արագ զարգացող մասնավոր հատվածին՝

² «20-ի խումբը» 1999 թ. դեկտեմբերին ստեղծված՝ 20 առաջատար տնտեսությունների (ԱՄՆ, Ավստրալիա, Արգենտինա, Բրազիլիա, Գերմանիա, Թուրքիա, Ինդոնեզիա, Իտալիա, Կանադա, Հարավ-Աֆրիկյան Հանրապետություն, Հարավային Կորեա, Հնդկաստան, Ճապոնիա, Մեքսիկա, Միացյալ Թագավորություն, Չինաստան, Ռուսաստան, Սաուդյան Արաբիա, Ֆրանսիա ու Եվրամիություն) ֆինանսների մախարարների և կենտրոնական բանկերի կառավարիչների ոչ պաշտոնական համաժողով է:

1999 թվականից «20-ի խումբը» նպաստել է միջազգային ֆինանսական ճարտարապետության ամրապնդմանն ու կայուն տնտեսական աճի և զարգացման խթանմանը: Մասնավորապես՝ 2004 թվականին համաժողովի անդամները կնքել են «Կայուն աճման մասին «20-ի խմբի» համաձայնագիրը» և պարտավորվել պահպանել թափանցիկության ու ֆինանսական կառավարման չափանիշները՝ պայքարելու համար ֆինանսական համակարգի չարաշահումների, փողերի լվացման և ահաբեկչության ֆինանսավորման դեմ: Բացի այդ, համաժողովն զբաղվում է ֆինանսական ճգնաժամների, միջազգային համագործակցության և ֆինանսական հաստատությունների բարեփոխումների խնդիրներով (տես «Official G-20 Website» (www.g20.org/G20/)):

³ Տես «CIA». «The World Factbook. Appendix B—International Organizations and Groups» (<https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/appendix/appendix-b.html>):

⁴ Միջինից բարձր եկամուտ ունեցողների շարքին են դասվում այն երկրները, որոնց համախառն ազգային եկամուտը (ՀԱԵ) մեկ շնչի հաշվով կազմում է 3.706–11.455 ԱՄՆ-ի դոլար: 2006 թ. Թուրքիայի այդ ցուցանիշը կազմել է 8.020 ԱՄՆ-ի դոլար՝ ավելի քան 2 անգամ գերազանցելով 2000 թ. ցուցանիշը (3.930 ԱՄՆ-ի դոլար) (տես www.worldbank.org):

⁵ Տես «Ninth Development Plan (2007–2013)». «T.R. Prime Ministry. State Planning Organization», P. 11 (<http://ekutup.dpt.gov.tr/ab/kep/PEP2007.pdf>):

⁶ Թուրքիայի վերաձևակող արդյունաբերության առկա հնարավորություններն օգտագործվում են 81,8 %-ով, մասնավորապես՝ սննդամթերքի և խմիչքի արտադրության ոլորտում՝ 72,6 %-ով, հիմնական մետաղների՝ 85,7 %-ով, մետաղյա իրերի, մեքենաների ու սարքավորումների՝ մոտ 77 %-ով, գրասենյակային, հաշվողական և էլեկտրական մեքենաների ու սարքավորանքի, հեռահաղորդակցման ու հեռուստառադիոսարքավորանքի՝ 76-83,7 %-ով (տես «Turkey's Statistical Yearbook 2007». Ankara, May 2008, P. 205 (www.turkstat.gov.tr/yillik/stat_yearbook.pdf)):

պետությունն զգալի դեր է խաղում արդյունաբերության, բանկային, տրանսպորտի և կապի բնագավառներում: Տնտեսական համակարգում զգալի դերակատարում ունի նաև բանակը՝ իր երկու տնտեսական կառույցների՝ Բանակին օգնության կազմակերպության (ԲՕԿ) ու Թուրքիայի Զինված ուժերի զարգացման հիմնադրամի միջոցով⁷: Արդյունաբերության ամենախոշոր ճյուղը գործվածքների և հագուստեղենի արտադրությունն է⁸: Արտահանման ծավալներում զգալի տեղ են զբաղեցնում նաև ավտոմեքենաները և էլեկտրոնիկան⁹: 1999 թ. տնտեսական անկումը և 2000–2001 թթ. ճգնաժամը զգալի չափով դանդաղեցրին երկրի տնտեսական աճման տեմպերը: Դճնաժամի հետևանքները հաջողվեց հաղթահարել կառավարության մշակած բարեփոխումների փաթեթի և Արժույթի միջազգային հիմնադրամի տրամադրած վարկերի շնորհիվ: 2004 թ. ՀՆԱ-ի աճը հասավ 9,4 %-ի, 2005 թ.՝ 8,4 %-ի: Նույն թվականին գնաճը կազմեց 7,7 %, 2007 թ.՝ 8,5 %: 2005 թ. օտարերկրյա ուղղակի ներդրումները կազմել են 10 մլրդ, 2006 թ.՝ 19,9 մլրդ, 2007 թ.՝ 21,9 մլրդ ԱՄՆ-ի դոլար⁹: Երկարաժամկետ կապիտալի զգալի ներհոսքը նպաստում է պետական պահուստների մեծացմանը¹⁰: Չնայած 2002–2007 թթ. տնտեսական աճին՝ 2007 թ. մեծ ընթացիկ վճարային պակասորդը (37,996 մլրդ ԱՄՆ-ի դոլար) և արտաքին պարտքը (247,2 մլրդ ԱՄՆ-ի դոլար, ՀՆԱ-ի 37,5 %) ¹¹, արտաքին ֆինանսավորման նկատմամբ մեծ պահանջարկը տնտեսությունը դարձնում են արտաքին ապակալումացնող գործոնների նկատմամբ ավելի զգայուն, հատկապես՝ ներկայիս համաշխարհային ֆինանսական ճգնաժամի պայմաններում¹²:

⁷ ԲՕԿ-ի ակտիվների (2007 թ.՝ 21,72 մլրդ ԱՄՆ-ի դոլար) 30 %-ը տեղաբաշխված է ավտոմեքենաշինության, 20 %-ը՝ մավթամշակման ու քիմիական արդյունաբերության, 10-ական տոկոս՝ անշարժ գույքի և բանկային գործունեության, առևտրի և ապահովագրության, շինարարության, զբոսաշրջության, էլեկտրակայանների, 9 %-ը՝ ցեմենտի արդյունաբերության, 1 %-ը՝ սննդամթերքի և պահածոների արտադրության ոլորտներում (տես *Ա. Գ. Ավագյան*, Բանակի դերը Թուրքիայի տնտեսական համակարգում: «Հայկական բանակ», 2006, հմ. 4):

⁸ 2007 թ. այս արտադրատեսակների արտահանումը կազմել է 22,928 մլրդ ԱՄՆ-ի դոլար:

⁹ 2007 թ. ավտոմեքենաշինական արտադրանքի արտահանումը կազմել է 19,27 մլրդ ԱՄՆ-ի դոլար (ընդհանուր արտահանման 17,8 %-ը): 2008 թ. սեպտեմբերի տվյալներով՝ ավտոմեքենաների և դրանց պահեստամասերի արտահանման ծավալը հասել է 20,7 մլրդ ԱՄՆ-ի դոլարի (ընդհանուր արտահանման 20,22 %-ը) (տես www.osd.org.tr/index-english.htm#; www.osd.org.tr/TSKB.pdf): Նույն թվականին էլեկտրոնիկայի արտահանումը կազմել է 4,94 մլրդ ԱՄՆ-ի դոլար (տես «Electronic Industry». Prepared by Tolga Taylan, Akin Sari, 2008, PP. 3–4 (www.igeme.org.tr/Assets/sip/san/electronics%20profile.pdf)):

⁹ Stu «Bulletin of the Central Bank of the Republic of Turkey». 2008, March, Issue 9, P. 4 (www.tcmb.gov.tr/yeni/iletisimgm/Bulten_Ingilizce9.php):

¹⁰ 2007 թ. հունվարին դրանք կազմում էին 65,447 մլրդ, դեկտեմբերին՝ 76,415 մլրդ, 2008 թ. սեպտեմբերին՝ 80,862 մլրդ, սակայն համաշխարհային ֆինանսական ճգնաժամի հետևանքով արդեն հոկտեմբերին կրճատվեցին մինչև 74,732 մլրդ ԱՄՆ-ի դոլար (տես «International Reserves and Foreign Currency Liquidity–2007/2008» (<http://www.tcmb.gov.tr/odemedenge/rezerv/rezerves.html>)):

¹¹ Stu «Turkey's Statistical Yearbook 2007», PP. 310–311:

¹² Թուրքիայի տնտեսական քաղաքականության ուսումնասիրության հիմնադրամի (TEPAV) հաշվետվության համաձայն՝ ճգնաժամը հիմնականում սպառնում է երկրի տնտեսության չորս՝

2008 թ. հունիսին իշխանությունները հայտարարել են 5-ամյա (2008–2012 թթ.) միջնաժամկետ ֆինանսական հայեցակարգի ներդրման մասին: Այն կոչված է պետական պարտքը ներկայիս մակարդակից կրճատելու մինչև ՀՆԱ-ի 30 % (2012 թ.): Այդ ցուցանիշն ապահովվելու է 2008 թ. 3,5 % նախնական հավելուրդով, որը 2012 թ. նվազելու է մինչև 2,4 %: Նշված ժամանակաշրջանում ընդհանուր պակասորդը նախատեսվում է պահպանել 1,7 %-ի սահմաններում: Պարտքի սպասարկումից ազատված ֆինանսական միջոցներն ուղղվելու են զբաղվածության փաթեթի և սոցիալական ապահովության համակարգի բարեփոխմանը, Հարավարևելյան՝ անատոլիական նախագծի¹³ իրականացմանը և տեղական ինքնակառավարման մարմինների ապակենտրոնացմանը¹⁴:

2006 թ. Թուրքիայի ՀՆԱ-ն կազմել է 526,429 մլրդ, 2007 թ.՝ 658,786 մլրդ ԱՄՆ-ի դոլար, բուրքական լիքայով ՀՆԱ-ի աճը 1998 թ. հիմնական գներով, համապատասխանաբար՝ 6,9 % և 4,5 %, ընթացիկ գներով՝ 16,9 % և 12,9 %¹⁵: 2006 և 2007 թթ. ՀՆԱ-ի բաշխվածությունն ըստ տնտեսության հիմնական հատվածների (ընթացիկ գներով) եղել է, համապատասխանաբար, գյուղատնտեսությունում՝ 8 % և 7,4 %, արդյունաբերությունում՝ 17,2 % և 16,5 %, շինարարությունում՝ 4,7 % և 5 %, մանրածախ ու մեծածախ առևտրում՝ 12,5 % և 12,1 %, ֆինանսական միջնորդության ոլորտում՝ 2,9 % և 3,2 %, տրանսպորտի, պահեստավորման, կապի բնագավառներում՝ 13,7 %, հանրային կառավարման և պաշտպանության, պարտադիր սոցիալական ապահովման բնագավառներում՝ 3,9 %, կրթության ոլորտում՝ 2,8 % և 2,9 %, առողջապահության և սոցիալական աշխատանքի բնագավառում՝ 1,6 %¹⁶:

փոխառությունների, սպառողական զամբյուղի, արտաքին առևտրի և սպառողական վարքագծի ոլորտներին, ընդ որում, մեծ է նշված ուղղություններով միաժամանակյա ազդեցության հավանականությունը (տես «Report Says Crisis will Hit Turkey at Four Chokepoints». «World Bulletin», 10 November 2008 (www.worldbulletin.net/news_detail.php?id=31169)):

¹³ Այս նախագիծը նպատակաուղղված է Եփրատի ու Տիգրիսի ավազաններում և Վերին Միջագետքում գտնվող Ադիյամանի, Բաբամանի, Դիարբեքիրի, Գազիանթեպի, Քիլիսի, Մարդինի, Սիիրիի, Շանլիուրֆայի և Շիրնակի վարչական շրջանների ոռոգման, հիդրոէներգետիկայի, գյուղատնտեսության, գյուղական ու քաղաքային ենթակառուցվածքների, անտառագործության, կրթության և առողջապահության բնագավառների զարգացմանը: Նախատեսվում է բարձրացնել բնակչության կենսամակարդակը, վերացնել տարածաշրջանային զարգացման անհամաչափությունները և գյուղական բնակչության շրջանում արտադրողականության ու զբաղվածության հնարավորությունների մեծացման միջոցով նպաստել սոցիալական կայունությանն ու տնտեսական աճին: Ձրային ռեսուրսների արդյունավետ կառավարման նպատակով նախատեսվում է կառուցել 22 ամբարտակ, 19 ՀԷԿ և ոռոգել 1,82 մլն հա հողատարածք: Նախագծի ամբողջական արժեքը կազմում է մոտ 32 մլրդ ԱՄՆ-ի դոլար: Կառուցված էլեկտրակայանների ընդհանուր հզորությունը 7.476 ՄՎտ է, իսկ էլեկտրաէներգիայի տարեկան արտադրությունը հասել է 27 մլրդ կՎտ·ժ-ի (տես «The Southeastern Anatolia Project Development Administration» (www.gap.gov.tr/gap_eng.php?sayfa=English/Ggbilgi/gnedir.html)):

¹⁴ Տես «Turkey 2008 Progress Report». Brussels, 5 November 2008, P. 32 (ec.europa.eu/enlargement/pdf/press_corner/keydocuments/reports_nov_2008/turkey_progress_report_en.pdf):

¹⁵ Տես «Turkey's Statistical Yearbook 2007», P. 317:

¹⁶ Տես նույն տեղում, էջ 322:

Թուրքիան որոշ հաջողություններ ունի ԵՄ-ին անդամակցության գծով իր պարտավորությունների կատարման առումով: Առաջընթաց կա ապրանքների ազատ տեղաշարժման, մտավոր սեփականության իրավունքների, հակատրաստային քաղաքականության, էներգետիկայի, ձեռներեցության ու արդյունաբերական քաղաքականության, սպառողների պաշտպանության, վիճակագրության, անդրեվրոպական ցանցերի և գիտության ոլորտներում: ԵՄ-ի պահանջներին համապատասխանեցման կարիք ունեն բնապահպանության, պետական գնումների, սոցիալական քաղաքականության ու զբաղվածության, ընկերությունների մասին օրենսդրության, սննդի անվտանգության, անասնաբուժության ու ֆիտոսանիտարիայի, ծառայությունների ազատ տեղաշարժի բնագավառները: Հովանավորչական միջոցների անհամաչափ օգտագործումը և առևտրային արգելքները բացասաբար են ազդում Մաքսային միության բնականոն գործունեության վրա: Հարկային գերատեսչության արդիականացմամբ բարելավվել են հարկատուների սպասարկումը և հարկահավաքումը:

Տնտեսական և դրամավարկային քաղաքականության բնագավառում դեռ կան որոշ թերություններ՝ կապված կենտրոնական բանկի անկախության, պետական հատվածի դրամավարկային ֆինանսավորման և ֆինանսական շուկաներ արտոնյալ ներթափանցման հետ:

ԵՄ-ի հետ հարաբերություններում Մաքսային միության պահանջները հիմնականում կատարվում են, սակայն դեռ կան խնդիրներ ազատ առևտրի գոտիների, մաքսատուրքերի վերացման, կեղծված ապրանքների դեմ պայքարի և մաքսազերծման ոլորտներում: Արտաքին հարաբերությունների բնագավառում ձեռք բերված զգալի առաջընթացը խաթարվում է ԱՀԿ և ՏՀԶԿ շրջանակներում Թուրքիայի՝ ԵՄ-ի հետ հաճախ չհամընկնող դիրքորոշումներով¹⁷:

Թուրքիայի տնտեսական քաղաքականությունը մեծապես միտված է հայրենական արտադրողին պաշտպանելուն և արտահանումը խթանելուն: Պետությունն զգալի սուբսիդիաներ է հատկացնում գյուղատնտեսությանը՝ նպաստելով գյուղմթերքի գների ցածր մակարդակի պահպանմանը¹⁸: Երկրի զարգացումը համահարթելու նպատակով Թուրքիայի տարածքը բաժանված է մի քանի գոտիների՝ իրենց ներդրումային ռեժիմով և արտոնությունների համակարգով, ընդ որում, առավել մեծ արտոնություններ են սահմանված թույլ զարգացած արևելյան շրջաններում կատարվող ներդրումների համար¹⁹:

¹⁷ Stu «Enlargement Strategy and Main Challenges 2008–2009». Brussels, 5.11.2008, PP. 62–66 (ec.europa.eu/enlargement/pdf/press_corner/key-documents/reports_nov_2008/strategy_paper_incl_country_conclu_en.pdf):

¹⁸ 2009 թ. ներդրումային ծրագրի համաձայն՝ Թուրքիայի կառավարությունը նախատեսում է գյուղատնտեսությանը հատկացնել 5,5 մլրդ թուրքական լիրա (ներկայիս փոխարժեքով՝ մոտ 3,24 մլրդ ԱՄՆ-ի դոլար), ինչը 411 մլն լիրայով պակաս է 2008 թ. հատկացումից (տես «Agricultural Subsidies to Total YTL 5.5 Billion in 2009» (www.todayszaman.com/tz-web/detaylar.do?load=detay&link=157947)):

¹⁹ Stu «Special Investments Zones. Invest in Turkey» (www.invest.gov.tr/InvestorsGuide.aspx?ID=5):

Թուրքիայի արտաքին տնտեսական հարաբերությունների աշխարհագրությունը ներառում է ինչպես եվրոպական երկրները, այնպես էլ Ռուսաստանը, Մերձավոր Արևելքը, Հարավարևելյան Ասիան և Աֆրիկան²⁰։ Նա ԱՀԿ անդամ որոշ երկրների հետ շարունակում է կիրառել նաև երկկողմ համաձայնագրերի մեխանիզմները՝ ավելի ճկուն դարձնելով տնտեսական հարաբերությունները։

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԵՎ ԹՈՒՐՔԻԱՅԻ ՄԻՋԵՎ ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ՀԱՐԱԲԵՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՀԱՍՏԱՏՄԱՆ ՀՆԱՐԱՎՈՐՈՒԹՅՈՒՆԸ

Հայ-թուրքական հարաբերությունների կարգավորումն արտահայտվելու է ոչ միայն երկկողմ, այլև ավելի լայն՝ Ռուսաստան–Հարավային Կովկաս–Իրան–Թուրքիա–Մերձավոր Արևելք–Եվրամիություն մակարդակում։

Հայ-թուրքական ներկայիս առևտրաշրջանառությունը, ըստ ՀՀ պաշտոնական տվյալների, աչքի է ընկնում ծայրաստիճան անհամաչափությամբ. 2007 թ. Հայաստանի ներմուծումը Թուրքիայից ավելի քան 40 անգամ գերազանցել է արտահանումը* . 133.664,3 հազար ԱՄՆ-ի դոլար կազմող ընդհանուր առևտրաշրջանառությունից 130.631,3 հազարը բաժին է ընկնում ներմուծմանը, 3.033 հազար՝ ԱՄՆ-ի դոլարի ապրանք՝ արտահանմանը²¹, ընդ որում, դրա 2/3-ը (2.006,1 հազար ԱՄՆ-ի դոլար) անցել է «չմշակված մորթիներ ու մշակված կաշի» տողով, մինչդեռ ներմուծվել են լայն սպառման ապրանքներ, կենցաղային իրեր, քիմիական նյութեր, հագուստեղեն, մեքենաներ, իրեր սև մետաղից և այլն։

Հարավային Կովկասում առկա հիմնախնդիրների լուծման դեպքում ներտարածաշրջանային առևտրատնտեսական հարաբերությունները ձեռք կբերեն զարգացման զգալի ներուժ։ Ավելի շահավետ կդառնա միմյանց և հարակից երկրների

²⁰ 2007 թ. Թուրքիայի արտահանումը կազմել է 107.213 (այստեղ և ստորև բոլոր գումարները տրված են ԱՄՆ-ի մլն դոլարով), որից Եվրամիություն՝ 60.397 (56,33 %), եվրոպական այլ երկրներ՝ 10.843, Մերձավոր և Միջին Արևելք՝ 15.027, ասիական այլ երկրներ՝ 5.227, Հյուսիսային Ամերիկա՝ 4.538, Հյուսիսային Աֆրիկա՝ 4.030։ Ըստ երկրների բաշխվածությունը հետևյալն է. Գերմանիա՝ 11.993 (11,2 %), Միացյալ Թագավորություն՝ 8.626 (8 %), Իտալիա՝ 7.480 (7 %), Ֆրանսիա՝ 5.974 (5,6 %), Ռուսաստան՝ 4.727 (4,4 %), Իսպանիա՝ 4.580 (4,3 %), ԱՄՆ՝ 4.168 (3,9 %), Ռումինիա՝ 3.644 (3,4 %), Արաբական Միացյալ Էմիրություններ՝ 3.241 (3 %)։

Նույն թվականին Թուրքիայի ներմուծումը կազմել է 170.057, որից՝ Եվրամիությունից՝ 68.611 (40,35 %), եվրոպական այլ երկրներից՝ 34.253, Մերձավոր և Միջին Արևելքից՝ 12.640, ասիական այլ երկրներից՝ 33.658, Հյուսիսային Ամերիկայից՝ 3.616, Աֆրիկայից՝ 6.684։ Ըստ երկրների բաշխվածությունը հետևյալն է. Ռուսաստան՝ 23.508 (13,8 %), Գերմանիա՝ 17.540 (10,3 %), Չինաստան՝ 13.234 (7,8 %), Իտալիա՝ 9.968 (5,9 %), ԱՄՆ՝ 8.164 (4,8 %), Ֆրանսիա՝ 7.850 (4,6 %), Իրան՝ 6.614 (3,9 %), Միացյալ Թագավորություն՝ 5.477 (3,2 %), Եվեյցարիա՝ 5.269 (3,1 %) (տես «Turkey's Statistical Yearbook 2007», PP. 251–252)։

* Օրինակ՝ 2007 թ. մեր մյուս խոշոր հարևան Իրանի հետ առևտրաշրջանառությունը կազմել է 180.170,4 հազար ԱՄՆ-ի դոլար, որից 141.663 հազարը՝ ՀՀ ներմուծում, 38.507,4 հազարը՝ արտահանում, ընդամենը ՀՀ ներմուծումը 3,8 անգամ է գերազանցել արտահանումը։

²¹ Տես «Հայաստանը թվերով. 2008։ Արտաքին տնտեսական գործունեություն», էջ 78 (http://www.armstat.am/file/article/armenia_08_15.pdf)։

հետ սերտ առևտրատնտեսական հարաբերությունների հաստատումը, քանի որ այդ շուկաները (կամ գոնե դրանց զգալի հատվածը) մրցակցության ու արտադրանքի և ծառայությունների որակի նկատմամբ պահանջների առումով ավելի մատչելի են, քան Եվրամիության կամ Հյուսիսային Ամերիկայի երկրներինը:

Հայ-թուրքական և հայ-ադրբեջանական փակ սահմանները բացասաբար են անդրադառնում առաջին հերթին Հայաստանի տնտեսության տրանսպորտային բաղադրիչի վրա. մեր երկրի արտաքին առևտրաշրջանառության մեջ տրանսպորտային ծախսերի մասնաբաժինը տարածաշրջանում ամենաբարձրն է և կազմում է արտահանվող կամ ներմուծվող ապրանքների գնի 20–25 %-ը: Եթե Հայաստանի տրանսպորտային ծախսերը հավասարվեն Ադրբեջանի ծախսերին, ապա արտահանման հիմնական ծավալներից (սև մետաղներ, հանքաքար, խարամ, մոխիր) մեր երկրի ստացած եկամուտը կավելանա 4-5 %-ով²²: Մյուս կողմից՝ այս իրավիճակն ազդում է Հայաստանի արդյունաբերության կառուցվածքի վրա՝ խթանելով բարձր արժեք ունեցող «թեթև» ապրանքների արտադրությունը²³, ինչպես նաև էներգախնայող տնտեսության ձևավորումը:

Հայ-թուրքական հարաբերությունների կարգավորման տնտեսաչափական գնահատման փորձ է արվել 2001 և 2005 թթ.: Համաշխարհային բանկի հետազոտության համաձայն՝ եթե Թուրքիան ու Ադրբեջանը (2001 թ.) իրենց շուկաները բացեին հայկական ապրանքների համար, ապա դա կհանգեցներ Հայաստանի արտահանման կրկնապատկմանը և ՀՆԱ-ի աճմանը մոտ 30 %-ով, իսկ Ադրբեջանի համար՝ արտահանման աճմանը 100 մլն ԱՄՆ-ի դոլարով և ՀՆԱ-ի՝ 5 %-ով²⁴: 1996–2002 թթ. Հայաստանի, Ադրբեջանի և Թուրքիայի ՀՆԱ-ների հաշվառմամբ կատարած գնահատման համաձայն՝ արտահանման չօգտագործված ներուժը կազմել է՝ Հայաստանից Ադրբեջան՝ 3,2–6,7, Հայաստանից Թուրքիա՝ 35,6–65,7, Ադրբեջանից Հայաստան՝ 3,2–4,6 մլն ԱՄՆ-ի դոլար²⁵:

Սակայն «Տնտեսական քաղաքականության և իրավական խորհրդատվության հայ-եվրոպական կենտրոնի» («AEPLAC») ուսումնասիրության արդյունքներն ավելի «գուսպ» են: Այստեղ հայ-թուրքական հարաբերությունների վերականգնման ազդեցությունը դիտարկված է կարճաժամկետ (1 տարի), միջնաժամկետ (5 տարի) ու երկարաժամկետ (5 տարուց ավելի) կտրվածքներով²⁶:

²² Stu «Armenian Transport Policy and WTO Trading System». «AEPLAC», May 2004, PP. 3–4 (<http://www.aeplac.am/pdf/2005/Transportation/Final%20Transportation%20eng.pdf>):

²³ Stu «Հայ-թուրքական սահմանների վերաբացման տնտեսական հետևանքները Հայաստանի համար: Ենթադրություններ արտաքին առևտրի համար», էջ 4 (http://www.aeplac.am/pdf/2005/ARM_TURK_BORDER/Armenian-Turkish%20Borders-%204web-Arm.pdf):

²⁴ Stu *Evgeny Polyakov*. Changing Trade Patterns after Conflict Resolution in the South Caucasus. «The World Bank», April 2001 (http://www-wds.worldbank.org/external/default/WDSCContentServer/IW3P/IB/2001/05/24/000094946_0105050456527/Rendered/PDF/multi0page.pdf):

²⁵ Stu նույն տեղում, էջ 23:

²⁶ Stu «Study of the Economic Impact on the Armenian Economy from the Re-opening the Turkish–Armenian Borders. Implications for External Trade». «Armenian–European Policy and Legal Advice Centre (AEPLAC)». Yerevan, 2005, P. 15 (www.aiprg.net/UserFiles/File/Final%20Papers/Arm-Turk%20border%20article-AEPLAC.pdf):

Կարճաժամկետ կտրվածքով Հայաստանը չի կարող լուրջ բարելավում կամ առևտրաշրջանառության զգալի աճ ակնկալել, քանի որ առևտրային հարաբերությունները իներցիոն գործընթաց են: Հիմնական ակնկալիքը տրանսպորտային ծախսերի նվազումն է՝ կապված Թուրքիայի ինչպես ցամաքային, այնպես էլ ծովային տարանցիկ հնարավորությունների օգտագործման հետ: Անհնար է միայն սահմանների բացմամբ անմիջապես մեծացնել Հայաստանի արտահանման ծավալները, քանի որ դա կպահանջի ներդրումների ավելացում, տնտեսության ճյուղերի վերակառուցում և այլն:

Միջնաժամկետ կտրվածքով Հայաստանը պետք է մշակի համապատասխան մեխանիզմներ՝ ապրանքների առավել լայն տեսականիով Թուրքիայի միջոցով ԵՄ-ի շուկա ներթափանցելու համար: Դրան կնպաստի Թուրքիայի՝ ԵՄ-ի հետ մաքսային միության մեջ գտնվելու, ինչպես նաև ԵՄ-Հայաստան ազատ առևտրի պայմանագիր կնքելու հանգամանքը: Բացի այդ, 5 տարվա ընթացքում հնարավորություն կլինի հայկական ապրանքների ներթափանցման տեսանկյունից ավելի խորը ուսումնասիրելու հենց թուրքական շուկայի պահանջարկը: Սակայն հնգամյա կտրվածքով ևս չի կարելի ակնկալել լուրջ կառուցվածքային փոփոխություններ ու ներդրումային հոսքերի ավելացում, որոնք Հայաստանին հնարավորություն կտային համապատասխանաբար արձագանքելու արտաքին պահաջարկի փոփոխություններին:

Միայն երկարաժամկետ կտրվածքով Հայաստանի ու Թուրքիայի շուկաները կկարողանան ավելի սերտ փոխգործել, ինչը կհանգեցնի ազատ մրցակցության հաստատմանը և հայաստանյան ձեռնարկությունների արդյակալանացմանը, հայ արտադրողների՝ թուրքական շուկա ներթափանցմանը, Հայաստանում «ծանր» ապրանքների (շինանյութ, քիմիական արտադրանք), ինչպես նաև էլեկտրաէներգիայի արտադրության ու արտահանման ծավալների մեծացմանը:

Եթե հաշվի առնենք վերը նշված երկու ուսումնասիրությունների վաղեմությունը և միջազգային ու ներքին պայմանների փոփոխությունները*, ապա անհրաժեշտ կլինի վերանայել դրանցում տրվող գնահատականները:

Ինչպես Թուրքիայի, այնպես էլ Հայաստանի առևտրաշրջանառության ծավալների հիմնական մասնաբաժինը պատկանում է Եվրամիությանը**: ՀՀ-ԵՄ հարաբերությունների իրավաքաղաքական հենքն են «Գործընկերության ու համագործակցության մասին» պայմանագիրը և «Եվրոպական հարևանության քաղաքականության» ԵՄ-Հայաստան ծրագիրը***: Թուրքիայի

* Օրինակ՝ համաշխարհային ֆինանսական ճգնաժամ, վառելիքի և այլ հումքային ռեսուրսների գների կտրուկ աճում, այնուհետև՝ անկում, հայկական դրամի արժեքավորման հետևանքով տեղական արտադրանքի ինքնարժեքի մեծացում և այլն:

** ԵՄ-ի հետ ապրանքաշրջանառությունը կազմում է ՀՀ արտահանման 48,84 %-ը (562,81 մլն ԱՄՆ-ի դոլար) և ներմուծման՝ 34,74 %-ը (1.135,33 մլն ԱՄՆ-ի դոլար):

*** Պայմանագրի 1-ին հոդվածում ԵՄ-Հայաստան գործընկերության նպատակների շարքում նշվում են կողմերի միջև առևտրի, ներդրումների ու ներդաշնակ տնտեսական հարաբերությունների խթանումը և նպաստումը նրանց կայուն տնտեսական զարգացմանը:

կողմից Հայաստանի ցամաքային շրջափակումը խոչընդոտում է այդ քաղաքականության լիարժեք ու արդյունավետ իրականացմանը: Սակայն Թուրքիան՝ որպես ԵՄ-ի հետ մաքսային միության մեջ գտնվող երկիր, փակ է պահում նրա իսկ մաքսային սահմանը Հայաստանի հետ, ինչը հակասում է մեր երկրի հետ ԵՄ-ի հարաբերությունների տրամաբանությանը և փոխադարձ պարտավորություններին:

Եվրամիության և արևմտաթուրքական շուկաներ ներկրվող ապրանքների համար սահմանված են բավական բարձր չափանիշներ, ինչը սահմանափակում է Հայաստանից վերամշակված արտադրանքի արտահանման հնարավորությունը: ՌԻստի չի բացառվում, որ Թուրքիայի հետ տնտեսական հարաբերությունների կարգավորման սկզբնական փուլում Հայաստանից այդ երկիր արտահանվող վերամշակված արտադրանքի հիմնական շուկան դառնան նրա արևելյան՝ տնտեսապես հետամնաց, շրջանները^{*}, ինչը կարող է երկակիորեն ազդել ՀՀ տնտեսության վրա: Մի կողմից՝ այդ շրջանների հետ սերտ հարաբերությունների հաստատումը կարող է հանգեցնել Հայաստանի տնտեսության մեջ ներդրվող որակական չափանիշների վատացմանն ու տնտեսության կառուցվածքի խաթարմանը, ինչպես նաև հայկական գյուղմթերքի մրցունակության նվազմանը: Նկատի ունենալով, որ այդ շրջաններից դեպի Թուրքիայի արևմտյան շրջաններ արտագաղթող բնակչության մի մասը կարող է փորձել բնակություն հաստատել նաև Հայաստանում (հատկապես՝ եթե Թուրքիան լռելյայն խրախուսի դա): Մյուս կողմից՝ ԵՄ-ի անդամակցությանը ձգտող Թուրքիայի համար Հայաստանի հետ հարաբերությունների շնորհիվ իր արևելյան շրջանների սոցիալ-տնտեսական վիճակը բարելավելու ակնկալիքը կարող է լինել գրավիչ գործոն, քանի որ երկրի տարածքային զարգացման համաչափությունը այդ կառույցի պահանջներից մեկն է: ԵՄ-ին Թուրքիայի անդամակցության պարագայում, եթե հաշվի առնենք այդ երկրի արևելյան շրջաններում ենթակառուցվածքների ու գործարարության զարգացման ցածր մակարդակը, առաջ կգա ԵՄ-ի «Կառուցվածքային հիմնադրամներից» ու «Համախմբման հիմնադրամից»²⁷ Թուրքիային զգալի գումարներ տրամադրելու անհրաժեշ-

«Եվրոպական հարևանության» ԵՄ-Հայաստան ծրագրում որպես նոր հեռանկար նշված են առևտրային ու տնտեսական հարաբերությունների խորացումը, տնտեսական օրենսդրության ներդաշնակեցման հնարավորության ստեղծումը, միմյանց համար տնտեսությունների բացումը, առևտրային ոչ սակագնային արգելքների շարունակական կրճատումը, ինչը պետք է նպաստի ներդրումների, արտահանման աճին և տնտեսության զարգացմանը:

^{*} ՏՀԶԿ (OECD) համաձայն՝ 2004 թ. Թուրքիայի ամենաթույլ զարգացած շրջանների (Կարս, Ադրի, Իգդիր, Արդահան) մեկ շնչի հաշվով ՀՆԱ-ն կազմել է համապետական ցուցանիշի 32 %-ը, իսկ արևմտյան ամենազարգացած շրջաններինը՝ 348 %-ը: ՌԻստի եթե այս համամասնությունը կիրառենք ԱՄՆ-ի ԿՀԳ 2008 թ. տվյալների նկատմամբ, ապա կստանանք, որ Թուրքիայի նշված շրջանների մեկ շնչի հաշվով ըստ գնողունակության համամասնության ՀՆԱ-ն կազմել է մոտ 3.008, իսկ ամենազարգացած շրջաններինը՝ մոտ 32.712 ԱՄՆ-ի դոլար: ԱՄՆ-ի ԿՀԳ-ի համաձայն՝ Հայաստանի նույն ցուցանիշը 2008 թ. կազմել է 5.700 ԱՄՆ-ի դոլար:

²⁷ Այդ հիմնադրամների նպատակը ԵՄ-ի անդամ երկրների ու տարածաշրջանների զարգացման

տություն, ինչի հետևանքով կարող է խիստ նվազել այդ հիմնադրամներից ԵՄ-ի նոր անդամ դարձած արևելաեվրոպական երկրներին հատկացվող օգնությունը²⁸:

ՀՀ–ԹՀ երկկողմ հարաբերությունների հաստատման մեկ այլ խնդրահարույց կետ է Առևտրի համաշխարհային կազմակերպության (ԱՀԿ) շրջանակներում հետագա փոխգործության հնարավորությունը: ԱՀԿ-ին ՀՀ անդամակցությանը նախորդել է Թուրքիայի այն հայտարարությունը, թե ինքը համաձայն չէ, որ ԱՀԿ ստեղծման մասին Մարաքեշի համաձայնագիրը և դրա 1-ին ու 2-րդ հավելվածներում ընդգրկված բազմակողմ առևտրային համաձայնագրերը կիրառվեն իր և Հայաստանի միջև: Դա, բացի երկկողմ տնտեսական հարաբերություններից, խոչընդոտելու է նաև Հայաստանի ու Թուրքիայի տարածքով տարանցիկ փոխադրումներին: Սակայն Հայաստանն ԱՀԿ-ում որևէ կերպ չի ամրագրել Թուրքիայի ոչ բարեկամական քայլերին ի պատասխան միջոցներ ձեռնարկելու իր իրավունքը: Ստանձնելով ԱՀԿ-ին անդամակցությունից բխող համախումբ պարտավորությունները՝ ՀՀ-ն կարող է հայտնվել այնպիսի իրավական վիճակում, երբ երկու պետությունների միջև քաղաքական հարաբերությունների կարգավորումից հետո Թուրքիան ամբողջ ծավալով օգտվի Հայաստանի պարտավորություններից՝ միևնույն ժամանակ ձգձգելով մեր երկրի համար նմանատիպ պայմանների ստեղծումը: Ռիստի քաղաքական հարաբերությունների վերականգնմանը զուգընթաց Հայաստանը պետք է ձեռնարկի քայլեր՝ նպատակաուղղված:

– Թուրքիայի կողմից նշված հայտարարության հետևանքմանը և Հայաստանի հետ ԱՀԿ-ի իրավապայմանագրային հենքից բխող առևտրատնտեսական հարաբերությունների հաստատմանը, կամ՝

– Թուրքիայի հետ երկկողմ տնտեսական հարաբերությունները կարգավորող իրավապայմանագրային փաթեթի մշակմանը*:

անհամաչափությունների նվազեցումն է: Հիմնադրամները ներգրավված են տնտեսական, սոցիալական ու տարածքային համախմբման գործընթացներում:

Տարածաշրջանային քաղաքականության համար 2007–2013 թթ. նախատեսված բյուջեն կազմում է 348 մլրդ եվրո, որից 278 մլրդարդը Կառուցվածքային հիմնադրամներում է, իսկ 70-ը՝ Համախմբման: Դա ԵՄ-ի բյուջեի 35 %-ն է և նրա երկրորդ ամենախոշոր հոդվածը (տես «Structural Funds and Cohesion Fund» (http://europa.eu/scadplus/glossary/structural_cohesion_fund_en.htm)):

«Կառուցվածքային հիմնադրամների» աջակցություն կարող են ակնկալել ԵՄ-ի անդամ այն երկրները կամ դրանց շրջանները, որոնց ՀՆԱ-ն մեկ բնակչի հաշվով ԵՄ-ի միջին ցուցանիշի 75 %-ից փոքր է, դրանք են՝ Մերձբալթյան հանրապետությունները, Լեհաստանը, Չեխիան, Սլովակիան, Սլովենիան, Պորտուգալիան, ինչպես նաև Իտալիայի, Հունաստանի, Իսպանիայի և Ֆրանսիայի որոշ շրջաններ (տես «Eurostat Regional Yearbook 2008», PP. 40–41 (http://epp.eurostat.ec.europa.eu/cache/ITY_OFFPUB/KS-HA-08-001/EN/KS-HA-08-001-EN.PDF)):

²⁸ Տես *Sami Andoura*. EU's Capacity to Absorb Turkey. «Royal Institute for International Relations», 2005, November, P. 4 (www.irri-kiib.be/papers/06/eu/EU-Turkey.pdf):

* Այլ երկրների հետ Թուրքիայի տնտեսական հարաբերությունների փորձի հաշվառմամբ երկու մոտեցումները կարող են կիրառված լինել նաև զուգահեռաբար:

ԳԻՏԱԽՈՐՀՐԴԱՏՎԱԿԱՆ ԽՈՐՀՈՒՐԴ

Ռ. Վ. Աղուզումցյան, հոգեբանական գիտությունների թեկնածու, դոցենտ,

Ն. Հ. Առաքելյան, ՀՀ ԳԱԱ ակադեմիկոս,

Լ. Ս. Արզումանյան, բանասիրական գիտությունների դոկտոր,

Գ. Ե. Բաղդասարյան, ՀՀ ԳԱԱ ակադեմիկոս,

Ս. Ա. Գալստյան, բանասիրական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր,

Ս. Գ. Գալստյան, բժշկական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր,

Հ. Ա. Գևորգյան, ՀՀ ԳԱԱ ակադեմիկոս,

Ռ. Գ. Գևորգյան, երկրաբանական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր

Բ. Ն. Հարությունյան, բժշկական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր,

Վ. Մ. Հարությունյան, ՀՀ ԳԱԱ ակադեմիկոս,

Հ. Հ. Մաթևոսյան, ՀՀ ԳԱԱ թղթակից անդամ,

Ա. Հ. Մանթաշյան, ՀՀ ԳԱԱ ակադեմիկոս,

Մ. Մ. Մարգարյան, քաղաքական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր,

Է. Գ. Մինասյան, պատմական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր,

Մ. Մ. Միրիջանյան, բժշկական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր,

Կ. Ս. Մոսոյան, տեխնիկական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր,

Յու. Ս. Չիլինգարյան, ՀՀ ԳԱԱ ակադեմիկոս,

Ռ. Ա. Սաֆրաստյան, ՀՀ ԳԱԱ թղթակից անդամ,
պատմական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր,

Ա. Հ. Սիմոնյան, ՀՀ ԳԱԱ թղթակից անդամ,
պատմական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր,

Հ. Ս. Սիսակյան, բժշկական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր

ԽՄԲԱԳՐԱԿԱՆ ԽՈՐՀՈՒՐԴ

ՀՀ ՊՆ ԱՌՀԻ-ի պետի խորհրդական, ՀՀ ԳԱԱ թղթակից անդամ,
Հայաստանի գիտության վաստակավոր գործիչ Ն. Հովհաննիսյան
(նախագահ), ՀՀ ՊՆ տեղեկատվության և հասարակայնության հետ
կապերի վարչության տեղեկատվական անվտանգության բաժնի
պետ-վարչության պետի տեղակալ, ԲՀԾ առաջին դասի խորհրդական
Ռ. Այդինյան, ՀՀ ՊՆ ԱՌՀԻ-ի «Հայկական բանակ» ՌԳՀ բաժնի պետ,
փոխգնդապետ, հոգեբանական գիտությունների թեկնածու, դոցենտ
Զ. Ասատրյան (պատասխանատու քարտուղար), ՀՀ ՊՆ ԱՌՀԻ-ի
գիտնական-վերլուծաբան, պատմական գիտությունների դոկտոր,
պրոֆեսոր Ա. Ավագյան, ՀՀ ՊՆ ԱՌՀԻ-ի վերլուծական կենտրոնի
խմբի ղեկավար, քաղաքական գիտությունների թեկնածու
Ս. Ավետիսյան, ՀՀ ՊՆ ԱՌՀԻ-ի գիտնական-վերլուծաբան,
պատմական գիտությունների թեկնածու Դ. Մանասյան,
ՀՀ ՊՆ ԱՌՀԻ-ի պետի՝ ուսումնական գծով տեղակալ, հոգեբանական
գիտությունների դոկտոր, գնդապետ Վ. Մարգարյան,
ՀՀ ՊՆ ԱՌՀԻ-ի պետի տեղակալ-«Հայկական բանակ» ՌԳՀ
գլխավոր խմբագիր գնդապետ Դ. Չիլինգարյան,
ՀՀ ՊՆ ԱՌՀԻ-ի պետի տեղակալ-վերլուծական կենտրոնի պետ,
պատմական գիտությունների թեկնածու Բ. Պողոսյան

ՌԱԶՄԱՎԱՐԱԿԱՆ ԱՆՎՏԱՆԳԱՅԻՆ ՀԵՏԱԶՈՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

(գիտափորձագիտական մատենաշար)

ՀԱՏՈՐ 1

Նախագծի գիտական ղեկավար՝ Հ. Քոթանջյան,
ՀՀ ՊՆ Դ. Կանայանի անվան ԱՌՀԻ-ի պետ – Պաշտպանության նախարարի
խորհրդական, քաղաքական գիտությունների դոկտոր (ՌԴ),
Պաշտպանական ազգային համալսարանի հրավիրված առաջատար պրոֆեսոր,
հակաահաբեկչության գծով գիտական փորձագետ (ԱՄՆ),
ՌԴ ռազմական գիտությունների ակադեմիայի ընտրված իսկական անդամ,
ՀԱՊԿ-ի գիտափորձաքննական խորհրդի անդամ, գեներալ-մայոր
Գիտական խորհրդակու՝ պատմական գիտությունների դոկտոր,
Արտակարգ և լիազոր դեսպան, պրոֆեսոր Լ. Սարգսյան

Խմբագիր՝ Դ. Չիլինգարյան

Տեքստերը հրատարակությանը պատրաստել են՝ Ռ. Այդինյանը
և պատմական գիտությունների թեկնածու Դ. Մանասյանը
Համակարգչային ապահովումը՝ Վ. Խալաֆյանի, Ա. Խաչատրյանի,
Ս. Հակոբջանյանի, Ա. Սարուխանյանի
Սրբագրիչներ՝ Տ. Անտոնյան, Ն. Բաղդասարյան, Ն. Մկրտչյան,
Ա. Մովսիսյան, Ա. Յալանուզյան, Ա. Շահբազյան, Լ. Պապիկյան,
Տ. Տիրացույան, Բ. Փիրոյան
Տեխնիկական խմբագրումը՝ Վ. Խալաֆյանի, Ս. Հակոբջանյանի
Շապիկի ձևավորումը՝ Դ. Փարվանյանի

Տպաքանակ՝ 1000:
Թուղթը՝ օֆսեթային: Ձևաչափը՝ 70x100 1/16:
Պայմանական տպագրական 42,25 մամուլ:
Տառատեսակներ՝ Arial, Arial LatArm, Times New Roman, Turkish Tms Roman,
Dallak Time New, Russian Baltica, Russian TimesET: Տպագրությունը՝ օֆսեթ:
Տպագրվել է «Տիգրան Մեծ» տպարանում